عمدة البيان

د قرآن کریم پښتو ترجمه او تفسیر

ابو حذیفه

مولوي سلطان عزيز عزام

ناشر

دار الکنوز العلمیة

Maktaba Tul Ishaat

تمام فنون کے کتب ہمارے ویب سائٹ اور پلے سٹور سے فری ڈاون لوڈ کریں۔ ہم روزانہ کی بنیاد پر اس میں مزید نئے کتب شامل کر رہے ہیں نئے شامل شدہ کتب لیے روزانہ ہمارے پلے سٹور اور ویب سائٹ کو باقاعدگی سے چیک کیا کریں۔

اپنی کتاب کو ہمارے ویب سائٹ پر شائع کرنے کے لیے رابطہ کریں

تفاسیر	خطبات	منطق
احادیث	سیرت	معانی
فقہ	تاریخ	تصوف
سوانح حیات	صرف	تقابل ادیان
درس نظامی	نحو	تجوید
لغت	فلسفہ	نعت
فتاوی	حکمت	تراجم
اصلاحی	بلاغت	تبلیغ و دعوت
آڈیو دروس	مناظرے	تمام فنون

maktaba.tul.ishaatofficial@gmail.com

﴿ وَإِنَّهُۥ لَكِتَٰبٌ عَزِيزٌ ﴿٤١﴾ ﴾ [حم السجدة]

او بېشکه دا ذکر (قرآن) هرومرو کلک (قوي) کتاب دی

عزیز التفاسیر

د قرآن کریم پښتو ترجمه او تفسیر

د "طه" [۲۵] ایت څخه، "الأنبیاء، الحج، المؤمنون، النور"

او د "الفرقان" تر [۲۰] ایت پورې

اتم ټوک

مولوي سلطان عزیز (عزیز) أبو حذیفه عفی الله عنه

حسن خیل مومند: د نجم المدارس پخوانی استاذ

ناشر: دار الکنوز العلمیة

بسم الله الرحمن الرحیم

- د دې کتاب لیکنه د الله ﷻ په توفیق په دار الهجرة (پېښور - پاکستان) کې په ۱۴۱۱/۲/۳ هـ ق = ۱۳٦۹/٦/۲ هـ ش نېټه د جمعې د شپې په دوه بجو پیل، او په ۱۴۲٦/٤/۱۲ هـ ق = ۱۳۸٤/۱/۳۱ هـ ش نېټه پای ته ورسیده.
- په ۱/۱/۱٤۲۹ هـ ق= ۱۳۸٦/۱۰/۲۰ هـ ش نېټه یې بیا کتنه، تصحیح او ډیزاین ترسره شوه او د الله ﷻ په فضل چاپ ته چمتو شو.
- له شروع نه تر پایه وربانديې اوولس کاله، څلور میاشتې او اوولس ورځې تېرې شوې، البته په دې حساب کې هره میاشت د دېرشو ورځو په لحاظ نیولې شوې ده.
- کمپوز: مولوي تبیان الحق عزیز حقاني. تصحیح: قاضي اسامه عزیز، د (دکتور اظهار الحق عزیز. نبراس الحق عزیز او حذیفه عزیز) په همکارۍ. ډیزاین: نبراس الحق عزیز، د حذیفه عزیز په همکارۍ.

څلورم چاپ

۱٤۳۷ هـ ق / ۱۳۹۵ هـ ش

د اړیکو پتې:

۱) بریښنالیک: azizultafasir@gmail.com

۲) ګرځنده تلفون: (۰۰۹۲۳۰۰۵۸۴٦۳۵۱)، (۰۰۹۲۳۱٦۵۲۷۹۳۰۳)

د لاسته راوړلو پتې:

۱) رشیدیه کتب خانه، کابل، افغانستان.

ګرځنده تلفون: (۰۷۷۱۹٦۱۰۲۸)، (۰۷۹۰۹٦۲۸۰۷)

۲) رشیدیه کتب خانه، صدف پلازه، محله جنګي، د قصه خواني شاته، پېښور، پاکستان.

تلفون: (۰۹۱۲۵٦٥٥۳۸)

بسم الله الرحمن الرحيم

﴿ قَالَ رَبِّ ٱشْرَحْ لِى صَدْرِى ﴿٢٥﴾ وَيَسِّرْ لِىٓ أَمْرِى ﴿٢٦﴾ وَٱحْلُلْ عُقْدَةً مِّن لِّسَانِى ﴿٢٧﴾
يَفْقَهُوا۟ قَوْلِى ﴿٢٨﴾ وَٱجْعَل لِّى وَزِيرًا مِّنْ أَهْلِى ﴿٢٩﴾ هَـٰرُونَ أَخِى ﴿٣٠﴾ ٱشْدُدْ بِهِۦٓ
أَزْرِى ﴿٣١﴾ وَأَشْرِكْهُ فِىٓ أَمْرِى ﴿٣٢﴾ كَىْ نُسَبِّحَكَ كَثِيرًا ﴿٣٣﴾ وَنَذْكُرَكَ كَثِيرًا ﴿٣٤﴾ إِنَّكَ
كُنتَ بِنَا بَصِيرًا ﴿٣٥﴾ ﴾

[۲۵] موسی ﷺ وویلې چې: ای زما ربه! زما سینه زما دپاره پرانیزې (حوصله مې غتیه کړې).
[۲۶] او (هم) زما کار (چې اوس پرې مقرر کړی شوم) زما دپاره اسان کړې (توفیق راکړې).
[۲۷] او (هم) زما د ژبې څخه (د بندش) غوټه خلاصه کړې.
[۲۸] ترڅو فرعونیان (او نور خلک) زما په خبره باندې پوه شي.
[۲۹] او (هم) زما د اهل (خپلوانو) څخه (یو کس) کومک کوونکی زما دپاره مقرر کړې.
[۳۰] (زه په یو کس سره) خپل ورور هارون اراده کوم (چې زما معین مقرر شي).
[۳۱] زما شا زما په ورور باندې کلکه کړې (چې د دعوت په جریان کښې مې شاته ودرېږي).
[۳۲] او (هم) زما ورور (هارون) زما په کار (پیغمبري دعوت) کښې (راسره) شریک کړې.
[۳۳] (ذکر شوي سوالونه ما د دې دپاره وکړه) ترڅو مونږ ستا ډېر تسبیحات ووایو.
[۳۴] او (د دې دپاره چې) مونږ (په اجتماعي توګه) ستا ډېره (ډېره) یادونه وکړو.
[۳۵] یقینًا (ای ربه!) ته په مونږ باندې بینا یې (او زمونږ ټول کړه وړه ګورې).

ارتباط او د مطلب خلاصه

په وړاندېنیو ایتونو کښې موسی ﷺ ته د نبوت او د معجزاتو د ورکړې بیان نازل شوی وه او په دې ایتونو کښې هغو شیانو ته اشاره شوې ده کومو ته چې د دعوت په جریان کښې ضرورت وه او موسی ﷺ یې د خپل رب ﷻ څخه سوال وکړ، نو حاصل یې داسې راځېږي:

ای پیغمبره! کله چې موسی ﷺ په نبوت سره سرلوړی شو او د معجزاتو مثالونه یې د نظره تېر شوه او بالآخره مکلف کړی شو چې فرعون ته لاړ شي نو د الله ﷻ په حضور کښې یې لاندې پیشنهادات وړاندې کړه چې:

۱ـ ای زما ربه! زما سینه پراخه کړې او حوصله مې غټه کړې، چې ژر زړه تنګی نه شم او په جلتۍ سره په غُصه نه شم.

۲ـ ای زما ربه! د نبوت مکلفیت ډېر ذروند دی او لکه څنګه چې مناسب دی توحید ته د فرعونیانو دعوتول ډېر مشکلات لري، نو هیله ده چې ماته خپل دغه کار اسان کړې او توفیق راکړې چې له باره یې ووتلی شم.

٣ـ ای زما ربه! د دعوت کار فصیحې ژبې ته ضرورت لري او زما ژبه څه غوټه لري او په زغرده مطلب نه شم اداء کولی، نو اُمید دی چې زما د ژبې غوټه پرانیزې او د ژبې بندش مې لرې څه خلاص کړې، ترڅو فرعونیان او نور خلک زما په خبره باندې پوه شي او د خبرې څخه مې غلطه معنی وانخلي.

۴ـ ای زما ربه! ماته یو کومکي نفر وټاکې چې زما د اهل او خپلوانو څخه وي چې زه یې ښه پېژنم او ښه اعتماد ورباندې لرم، چې زما سره په دعوتي امورو کښې کومک وکړي.

۵ـ ای زما ربه! زما په خپلوانو کښې چې څوک ماته د ذکرې شوې دندې دپاره ډېر مناسب بریښي، هغه زما ورور (هارون) دی، چې حوصله یې هم زیاته ده او ژبه یې هم زما څخه ښه فصیحه ده. نو ای زما ربه! ما په همدغه (هارون) باندې قوي کړې چې زما ملاتړ شي چې په سخته کښې مې شاته ودرېږي.

۶ـ ای زما ربه! زما نوموړی ورور زما سره په همدغه راسپارلي شوي کار (پیغمبري دعوت) کښې شریک کړې، یا په بل عبارت: هغه هم پیغمبر وګرځوې او په نبوت باندې یې سرلوړی کړې.

۷ـ ای زما ربه! زما د ورور شریکېدل ما څخه پېشنهاد کړ ترڅو ما سره په راز کښې شریک او په مسئولیت کښې یو رنګ شي، چې په اجتماعي توګه ستا ډېر ډېر تسبیحات ووایو او هم تا ډېر ډېر یاد کړو. یا په بل عبارت: ترڅو ستا په عملي تسبیحاتو او په دعوتي ساحه کښې ښه موثر واقع شو.

توضیحات

١ـ په ﴿ رَبِّ ٱشْرَحْ لِي صَدْرِي ﴾ کښې دې ته اشاره ده چې موسی ﷺ د الله ﷻ څخه هغه شی وغوښت کوم چې الله ﷻ زمونږ پیغمبر (محمد ﷺ) ته ورکړی وه چې: ﴿ أَلَمْ نَشْرَحْ لَكَ صَدْرَكَ ﴾ [الشرح:١] یعني: ای پیغمبره! ایا مونږ ستا سینه نه ده پراخه کړې او د نبوت د بار پورته کولو دپاره مو ستا حوصله نه ده قوي کړې؟ (بلکې دا مو درسره کړې دي).

د موسی ﷺ د ژبې غوټه پرانستله شوه

٢ـ په ﴿ وَٱحْلُلْ عُقْدَةً مِّن لِّسَانِي ﴾ کښې د عقد (غوټې) په هکله مفسرینو کرامو ډېر څه لیکلي دي[1] چې په څه ډول یې د موسی ﷺ په ژبه کښې ځای ونیوه، چې مهم ټکي یې دا دي:

الف: یوه ورځې موسی ﷺ د ماشومتوب په وخت کښې فرعون د ږیرې څخه راکش کړ، او یا یې په سر باندې په لرګي باندې وواهه.

ب: د فرعون خیال ته ورغله چې دا هغه ماشوم دی چې زه د هغه د مخنیوي په غرض د بني اسرائیلو زامن وژنم، نو دستي یې جلادان او قاتلان راوغوښتل چې راشئ دغه ماشوم ذبحه کړئ.

ج: د فرعون ماندینه (آسیه بنت مزاحم رضي الله عنها) د دې کار مانعه شوه چې دا ماشوم دی او د ناپوهۍ د کبله یې ذکر شوی کار کړی دی.

د: هغې (رضي الله عنها) په لاندې عملیه باندې فرعون ته قناعت ورکړ چې:

---

(١) تفسیر البغوي ج٣ ص٢١٦؛ تفسیر الطبري ج١٦ ص١٥٩؛ تفسیر ابن کثیر ج٣ ص٤٩؛ تفسیر القرطبي ج١١ ص١٩٢

اول: په یو پلېتې (ظرف) کښې یې د اور سره سکروټه کېښودله او په بل پلېتې کښې یې سور یاقوت کېښود او دواړه یې د موسی ﷺ مخې ته وروړاندې کړه، چې که یاقوت ته یې لاس وړاندې کړ نو ماشوم هوښیار دی او فرعون یې په قصدي توګه د ډېرې څخه نیولی دی او یا یې په قصدي توګه په سر ګوزار ورکړی دی، او که بالعکس سکروټې ته یې لاس وړاندې کړ نو ماشوم ناپوه دی او د فرعون سره معامله یې هم د ناپوهۍ د امله ترسره کړې ده.

دوهم: موسی ﷺ په قدرتي توګه یاقوت پرېښود او په سکروټه باندې یې حمله وکړه، او یا یې لاس یاقوت ته وړاندې کړ خو جبرائیل ﷺ د سکروټې په لور ورتاو کړ.

دریم: په هر صورت موسی ﷺ سکروټه په لاس کښې ونیوه او خپلې خولې ته یې اوچته کړه (په ژبه باندې یې کېښودله).

څلورم: د موسی ﷺ لاس په قدرتي توګه ونه سوزېد او یا وسوزېد خو په درو درملو سره روغ شو، مګر مبارکه ژبه یې پرې وسوزېده او لکنه (غوټه) پکښې پیدا شوه، چې په زغرده یې خبرې نه شوې کولی، ترڅو چې د مبعوثیت په وخت کښې یې خپل رب ﷻ ته سوال وکړ چې: ای ربه! زما د ژبې غوټه هم پرانیزې.

تبصره

٣ـ مفسرینو کرامو (زمونږ د پلټنې مطابق) د ذکرې شوې قیصې د اثبات دپاره په کوم مرفوع حدیث باندې استناد نه دی کړی، نو د همدې کبله مونږ دا احتمال هم بعید نه ګڼو چې ذکره شوې غوټه به د موسی ﷺ په مبارکه ژبه کښې خلق شوې وه لکه چې د ډېرو ماشومانو په ژبو کښې خلق کېږي او بدون د کسبي سببه په خبرو کښې ترټریان وي.

د سینې تنګي او د ژبې بندش الله ﷻ په بل ایت کښې د موسی ﷺ د خولې څخه داسې حکایت کړې دي چې: ﴿ وَيَضِيقُ صَدْرِي وَلَا يَنطَلِقُ لِسَانِي ﴾ [الشعراء:١٣] یعنې ای زما ربه! زما سینه تنګېږي او ژبه مې ښه نه چلېږي نو په خپل فضل سره هارون ته هم نبوت ورکړه چې حوصله یې زما څخه غټه ده او په فصاحت کښې راڅخه زیات دی (په ژبه کښې یې بندش نشته).

وَزیر څه معنی؟

٤ـ په ﴿ وَٱجْعَل لِّي وَزِيرًا مِّنْ أَهْلِي ﴾ کښې د "وَزِیر" کلمه د "وِزْرٌ" ـلکه "عِلْمٌ"ـ څخه اشتقاقه شوې ده، "وِزْرٌ" دروند بار ته ویل کېږي[1]، نو څوک چې د یوه امیر (پاچا) د مشغولیت دروند بار په خپلو اوږو باندې اخلي او کومک ورسره کوي هغه ته د وزیر لقب ورکولی کېږي. امکان لري چې نبي کریم ﷺ به ذکر شوي ایت شریف ته اشاره کړې وي کله یې چې علي ؓ ته وفرمایل چې: «أَوَمَا تَرْضَى أَنْ تَكُونَ مِنِّي بِمَنْزِلَةِ هَارُونَ مِنْ مُوسَى غَيْرَ أَنَّهُ لَا نَبِيَّ بَعْدِي»[2] یعنې نبي کریم ﷺ د تبوک غزا ته روان

(١) مفردات الراغب ص٥٥٨

(٢) جامع الترمذي ج٢ ص٢١٤؛ مسند احمد بن حنبل ج١ ص٣٧٥

شو نو علي ﷺ يې په مدينه منوره كښې د خليفه په حيث وټاكه، خو علي ﷺ د منافقانو د پروپاګند د كبله او د دې كبله چې غزا ته ډېر راغب وه نبي كريم ﷺ ته وراندېز وكړ چې: يا رسول الله! بل څوك دلته خليفه وټاكه زه به غزا ته لاړ شم. نبي كريم ﷺ جواب وركړ چې: او ايا ته په دې باندې نه خوښېږې چې ته زما په نسبت داسې حيثيت ولرې لكه چې هارون ﷺ د موسى ﷺ په نسبت درلود چې په دعوت كښې يې ورسره كومك كاوه او په خپل غياب كښې يې د خليفه په حيث دراوه خو ستا او د هغه دومره فرق شته چې ته په نبوت كښې شريک نه يې چې زما څخه وروسته پيغمبر نشته، او هغه پكښې شريک وه.

لنډه دا چې موسى ﷺ د درانه مكلفيت د پورته كولو دپاره د وزير غوښتنه وكړه چې كومك ورسره وكړي خو د ﴿ وَأَشْرِكْهُ فِىٓ أَمْرِى ﴾ جمله يې ورسره اضافه كړه، او په همدې جملې سره يې د علي ﷺ د وزارت څخه فرق پيدا كړ.

خو په ياد ولرئ چې د ذكر شوي حديث شريف څخه د علي ﷺ دپاره په خلافت كښې د اوليت حق نه ثابتېږي لكه چې اهل التشيع خيال كوي، د ښه وضاحت او تفصيل دپاره دې ځينو حواشيوو ته مراجعه وكړى شي[1].

هېر مو نه شي!

٥_ هېر مو نه شي چې د نبي كريم ﷺ دپاره الله ﷻ د پيغمبري دعوت دروند بار په قدرتي توګه سپک كړى وه چې: ﴿ وَوَضَعْنَا عَنكَ وِزْرَكَ ۝ ٱلَّذِىٓ أَنقَضَ ظَهْرَكَ ﴾ [الشرح:٢_٣] يعني: او مونږ ستا څخه هغه دروند پېټى ښكته كړى (سپک كړى) دى كوم چې ستا شا يې چغوله (نژدې وه چې ماته كړې يې وى)، چې حوصله مو ستا غټه كړه او استقامت مو ستا قوي او كلک كړ.

همدې كيفيت ته نبي كريم ﷺ په يوه اوږده حديث كښې اشاره كړې ده چې: «ثُمَّ جَاءَ بِطَسْتٍ مِنْ ذَهَبٍ مُمْتَلِئٍ حِكْمَةً وَإِيمَانًا فَأَفْرَغَهُ فِي صَدْرِي»[2] يعني جبرائيل ﷺ زما سينه څيرې كړه او بيا يې د سرو زرو لوى ښانک راوړ چې د حكمت او ايمان څخه ډک وه او زما په سينه كښې يې ورواړاوه (پكښې خالي يې كړ) او بيا يې بېرته ورښنده كړ.

د "أَزْر" معنى

٦_ په ﴿ ٱشْدُدْ بِهِۦٓ أَزْرِى ﴾ كښې د "أزر" كلمه د "إزار" سره په اصلي تورو كښې متحده ده، دا كلمه د قوت دپاره او يا په بدن كښې د هغه ځاى دپاره وضعه شوې ده په كوم ځاى باندې چې "إزار" (لنګ) تړل كېږي، او همدارنګه د "ظَهر" (شا) معنى هم وركوي[3].

---

(١) صحيح البخاري ج١ ص٥٢٦؛ سنن ابن ماجه ص١٢
(٢) صحيح البخاري ج١ ص٥٠
(٣) لسان العرب ج٤ ص١٨؛ صحيح البخاري ج٢ ص٦٩٢

په دې مقام کښې تولې معناوې صحت لري چې: اې ربه! زما قوت زما په ورور باندې زيات کړه او يا زما ورور زما د ملاتړ دپاره مقرر کړه او بالآخره يا زما ورور زما شاته ودروه چې زه پرې ډاډه شم، نو ذکر شوې درېواړه معناوې په مصداق کښې سره څه فرق نه لري، يو مضمون ترې راخېژي.

يادونه

۷ـ د ﴿ كَيۡ نُسَبِّحَكَ كَثِيرٗا ۝ وَنَذۡكُرَكَ كَثِيرًا ﴾ دواړه ايتونه په لاندې دوه وو دولونو سره تفسير کېدلى شي:

الف: چې د موسى عليه السلام د ټولو سوالونو سره ارتباط ورکړى شي، لکه څنګه چې مونږ پرې په ترجمه کښې عمل کړى دى.

ب: چې يوازې د هغه سوال سره مربوط وګڼل شي کوم چې د هارون عليه السلام د نبوت په هکله د الله ﷻ په حضور کښې وړاندې شوى وه، لکه څنګه چې مونږ ورته د مطلب په خلاصه کښې اشاره کړې ده.

﴿ قَالَ قَدۡ أُوتِيتَ سُؤۡلَكَ يَٰمُوسَىٰ ۝٣٦ وَلَقَدۡ مَنَنَّا عَلَيۡكَ مَرَّةً أُخۡرَىٰٓ ۝٣٧ إِذۡ أَوۡحَيۡنَآ إِلَىٰٓ أُمِّكَ مَا يُوحَىٰٓ ۝٣٨ أَنِ ٱقۡذِفِيهِ فِي ٱلتَّابُوتِ فَٱقۡذِفِيهِ فِي ٱلۡيَمِّ فَلۡيُلۡقِهِ ٱلۡيَمُّ بِٱلسَّاحِلِ يَأۡخُذۡهُ عَدُوّٞ لِّي وَعَدُوّٞ لَّهُۥۚ وَأَلۡقَيۡتُ عَلَيۡكَ مَحَبَّةٗ مِّنِّي وَلِتُصۡنَعَ عَلَىٰ عَيۡنِيٓ ۝٣٩ إِذۡ تَمۡشِيٓ أُخۡتُكَ فَتَقُولُ هَلۡ أَدُلُّكُمۡ عَلَىٰ مَن يَكۡفُلُهُۥۖ فَرَجَعۡنَٰكَ إِلَىٰٓ أُمِّكَ كَيۡ تَقَرَّ عَيۡنُهَا وَلَا تَحۡزَنَۚ وَقَتَلۡتَ نَفۡسٗا فَنَجَّيۡنَٰكَ مِنَ ٱلۡغَمِّ وَفَتَنَّٰكَ فُتُونٗاۚ فَلَبِثۡتَ سِنِينَ فِيٓ أَهۡلِ مَدۡيَنَ ثُمَّ جِئۡتَ عَلَىٰ قَدَرٖ يَٰمُوسَىٰ ۝٤٠ وَٱصۡطَنَعۡتُكَ لِنَفۡسِي ۝٤١ ٱذۡهَبۡ أَنتَ وَأَخُوكَ بِـَٔايَٰتِي وَلَا تَنِيَا فِي ذِكۡرِي ۝٤٢ ٱذۡهَبَآ إِلَىٰ فِرۡعَوۡنَ إِنَّهُۥ طَغَىٰ ۝٤٣ ﴾

[۳۶] الله ﷻ (د ذکرو شوو وړانديزونو په هکله) وويلې چې: بې شکه تاته ستا غوښتنې درکړى شوې اې موسى! (ډاډه اوسه).

[۳۷] او يقيناً مونږ په تا باندې (د دې وخت څخه وړاندې) بل ځل (بل وخت هم) احسان کړى دى (او ستا احتياجات مو درکړي دي).

[۳۸] (ته) هغه وخت (ياد کړه) چې مونږ ستا مور ته (ستا د ولادت په موقع) هغه وحې وکړه کومه چې ورته وحې کړى شوه (او په هغه وخت کښې يې ورته ضرورت وه).

[۳۹] (هغه دا) چې موسى عليه السلام په صندق کښې واچوه نو بيا يې (د صندق سره) په سيند (رود نيل) کښې وغورزوه، نو سيند دې دا (موسى عليه السلام) په (خپله) غاړه واچوي (رود نيل به يې هلته واچوي)، ترڅو مالره دښمن او ده لره دښمن (فرعون) يې ونيسي (او په خپل کور کښې پنا ورکړي).

او (همدارنګه) ما د خپله جانبه په تا باندې محبت (خوښېدل) اچولي وه (ترڅو د فرعونیانو د ضرره بچ کړی شې) او ترڅو زما د مراقبت (او حفاظت) لاندې وپالل (تربیت کړی) شې.

[۴۰] (ای موسی! ته) هغه وخت (یاد کړه) چې ستا خور (ستا د څارنې دپاره د فرعون د کور په طرف) روانه شوه، نو (فرعونیانو ته یې) وویلې چې: ایا زه تاسو ته هغه څوک (هغه زنانه) وښایم کومه چې د دې ماشوم (موسی) کفالت (روزنه) وکړي؟

(هغوی وویلې چې: هو!) نو ته مونږ (په همدې سلسله باندې) خپلې مور ته ورتاو کړې (وروګرځولې) ترڅو د هغې سترګې یخې شي (خوشاله شي) او خپه نه شي.

او (ای موسی! هغه وخت هم درپه زړه کړه چې) تا یو کس (سړی) وواژه (او په تاباندې د اعدام فیصله وشوه، او ته ډېر غمژن شوې) نو تاته مو له غمه نجات درکړ، او (هغه وخت هم یاد کړه چې) ته مو امتحان کړې امتحانول (یا مو په ډېرو امتحانونو سره امتحان کړې چې جلا وطنۍ ته مجبور شوې)، نو تا ډېر کلونه د مدین ښار په اهالیوو کښې درنګ وکړ (هلته یوازې پاتې شوې)، بیا (دغه دی اوس دې مقام ته) په (الهي) تقدیر سره راغلې، ای موسی! (او په نبوت باندې سرلوړی شوې).

[۴۱] او د خپل خان (شریعت) دپاره مې جوړ کړې (غوره کړې چې خلکو ته یې ابلاغ کړې).

[۴۲] (ای موسی!) ته او ستا ورور زما په معجزاتو (دلایلو) سره لاړ شئ او زما په ذکر (عملي او قولي یادونه) کښې سستي مه کوئ.

[۴۳] دواړه فرعون ته لاړ شئ، یقیناً چې ده د حد څخه زیات طغیان (سرکشي) کړې ده (او د توحید دعوت ورکړئ).

ارتباط او د مطلب خلاصه

په دې ایتونو کښې د یو پلوه موسی ﷺ ته د سوالونو د قبول خبر ورکړی شوی دی او د بله پلوه ورته څه نور احسانات ښودلي شوي دي چې بدون د سوال کولو څخه ورته عنایت شوی دی، ترڅو د موسی ﷺ اطمنان او ډاډ لا زیات شي، نو حاصل یې داسې راځېږي:

ای پیغمبره! د ذکرو شوو سوالونو څخه وروسته د مناجات ځینې ټکي دا دي چې:

۱ـ الله ﷻ موسی ﷺ مخاطب کړه چې: ای موسی! تاته ستا ټول غوښتل شوي شیان درکړی شوه، تاته دې مبارک وي.

۲ـ ای موسی! مونږ به ستا سوالونه ولې نه قبلوو او وړاندیزونه به دې ولې نه منظوره وو، چې مونږ د دې وخت څخه په غیر په نورو وختونو کښې هم ستا سره ډېر احسانات کړي دي حال دا چې تا غوښتي هم نه وه، نو غوښتلی شوي شیان خو به ضرور درکوو. د ښه وضاحت دپاره ته دغه احسانات درپه زړه کړه:

الف: ای موسی! ته ماشوم وې او تازه تولد شوی وې نو مونږ ستا مور ته په زړه کښې یو عظیم الشان الهام واچاوه، که نه نو ستا مور ډېره زیاته وارخطا وه او مضطربه وه چې اوس به د فرعون

جلادان راشي او زوی به مې ذبحه کړي، الهام دا وه چې:

اول: خپل زوی (موسى ﷺ) په یوه صندق کښې واچوه او چاودونه یې ښه بند کړه چې اوبه ورداخلې نه شي.

دوهم: بیا دغه بند او تړلی شوی صندق سیند (نیل) ته وغورزوه او هیڅ تشویش مه کوه مونږ به ستا زوی (موسى ﷺ) بېرته ستا غېږې ته راوګرځوو، خو دا به داسې وخت وي چې ستا سره به د خپل زوی د هلاکت او ضائع کېدلو تشویش پاتې نه وي.

دریم: یا په بل عبارت کله چې تا خپل زوی په سیند کښې واچاوه نو سیند به یې خپلې غاړې ته کړي او په ساحل کښې به یې وغورزوي.

څلورم: په ساحل (څنډه) کښې به یې هغه څوک ونیسي کوم چې زما دښمن دی چې غټ کافر دی، او هم ستا د زوی دښمن دی چې وژلو پسې یې تاند وهي، او د همدې کبله ته وارخطا او مضطربه یې نو ای موسى! که بالفرض مونږ ستا مور ته ذکر شوي الهامات نه وی کړي نو تابه د فرعون د جلادانو څخه نجات نه وی موندلی او مور به دې د اضطراب څخه نه وی خلاصه شوې.

ب: ای موسى! مونږ د فرعون په کور کښې تاته ځای درکړ چې ستا وژلو پسې یې هڅه کوله، یا په بل عبارت: تاته مو د خپل غټ دښمن په غېږ کښې د همدغه دښمن څخه پنا درکړه. او دا ځکه چې په تا باندې مو د خپله جانبه غیبي محبت نازل کړی وه چې د هر لیدونکي به خوښېدلې او محبت به یې درسره پیدا کېده، د همدې کبله ته د فرعون ماندینې ته ډېر زیات محبوب وګرځېدلې چې په زویتوب سره یې ونیولې او ستا د ژوندي پاتې کېدلو په غرض یې خپل مېړه (فرعون) ته قناعت ورکړ چې هملته د اوسېدانې جوګه شوې.

مونږ ذکره شوې نقشه د ډېروحکمتونو په بنیاد عملي کړه او بل د دې دپاره چې (ای موسى!) ته خاص زما د مراقبت لاندې وپالل شي، که بالفرض زما مراقبت نه وی نوته به د دښمن په کور کښې ژوندی نه وی پاتې شوی.

ج: ای موسى! ته خو هغه وخت درپه زړه کړه چې په څومره عجیبه طریقه باندې مو ته بېرته د خپلې مور غېږې ته ورسولې. هغه دا چې:

اول: په تا باندې مو د خپلې مور څخه په غیر د نورو ټولو ښځو شوده حرام کړي وه، او په خارق العاده توګه مو ته د هغوی د تیونو د رودلو څخه منعه کړی وې، د همدې کبله فرعونیان په ډېر تشویش کښې وه چې ماشوم د لوږې مړ نه شي.

دوهم: آن تر دې چې بل چا نه، ستا خپلې خور فرعونیانو ته وویلې چې ایا زه تاسو ته داسې یوه زنانه درپه ګوته کړم چې دغه ماشوم ته تی ورکړي؟ ماته داسې ښځه معلومه ده چې د هغې تی هر یو ماشوم روي.

دریم: ټولو ورته وویلې چې هله ژر شه مونږ دغې ښځې ته ورسوه، چې ماشوم وږی دی او ژاړي، چې د لوږې د کبله د خطر سره مخامخ دی.

څلورم: نو ستا خور سمدستي فرعونيانو ته لاربښودانه وکړه چې ته يې خپلې مورته ورسولې، کله چې هغې په خپلې غېږ کښې ونيولې او خپل تي ته يې واچولې، نو تا د تي په رودلو پيل وکړ.
دا د دې دپاره چې د هغې سترګې په تا باندې يخې شي او غمژنه نه شي، که نه نو هغه خو ستا په جدا کېدلو او په سيند کښې د اچولو د کبله ډېره غمژنه او خپه وه.
نو ايا تا زمونږ څخه غوښتي وه چې مونږ ذکره شوې عمليه اجراء کړو؟
د: اى موسى! ما په تا باندې بل احسان دا کړى دى چې: تاته مو د لوى غم او خفګان څخه نجات درکړ البته کله چې تا په خطا کښې يو قبطي سړى قتل کړ او په سوک باندې دې وواهه، ستا ورته د وژلو نيت نه وه او کومه قاتلانه حمله دې وربانديې نه وه کړې او نه دې کومه قاتلانه وسله استعماله کړې وه، خو د دې سره-سره د فرعوني حکومت مشرانو ستا د وژلو فيصله وکړه خو مونږ ترې تاته نجات درکړ او د تښتېدلو زمينه مو درته برابره کړه.
لنډه دا چې: اى موسى! مونږ ته د ډېرو امتحانونو لاندې واقع کړې او د سختو مشکلاتو سره مو وخت په وخت مخامخ کړې، خو د ټولو څخه مو برېالى وويستلې.
خو په دغه وخت کښې مو د ډېر لوى امتحان لاندې واقع کړې چې هجرت کولو ته مجبور شوې او د پردېس (مسافر) په حيث دې د مدين د ښاريانو په منځکښې لس کاله تېر کړه او ډېرې تودې سړې دربانديې درغلې.
ه: يا په بل عبارت، مونږ د فرعون په کور کښې ستا بدني روزنه وکړه چې ته د هغه دښمن وې او هغه ستا دښمن وه، خو د دې سره-سره ستا دپاره مو خدمتګار ګرځولى وه. نو چې کله ستا بدني روزنه بشپړه شوه بيا مو د خپل دوست (شعيب ﷺ) کورته وروستلې چې هلته خپله اخلاقي او نفسي روزنه بشپړه کړې.
و: خو کله چې په لسو کلونو کښې دغه روزنه هم پوره شوه نو دا دى اوس مو د عمر په ټاکلي معيار او ټاکلي وخت سره په دغه مقام کښې ودرولې او نبوت مو درکړ.
اى موسى! ايا ذکر شوي انعامات ستا د پلوه غوښتلي شوي وه؟
ز: نو کله چې مونږ تاته په ذکر شوي تفصيل سره غيبي تربيه درکړې ده نو ته مو په حقيقت کښې د خپل دين د ابلاغ دپاره جوړ کړى يې، او د جنډرۍ څخه مو ويستلى يې، په راتلونکي کښې هم زه ستا ضروريات پوره کوم او سوالونه دې قبلوم.
ايا د ذکرو شوو ټولو احساناتو سره-سره به زه تا بې کومکه پرېږدم؟ هيڅکله به دا کار ونه کړم.
٣_ نو اى موسى! ستا ورور ته مې هم نبوت ورکړ، او کومې معجزې مې چې تاته درکړې دي هغه ستا د ورور دپاره هم معجزې دي. نو:
الف: ته او ورور دې (هارون ﷺ) د معجزاتو سره لاړ شئ او زما په قولي او عملي يادولو کښې سستي مه کوئ، بلکې ما ډېر ډېر يادوئ چې ستاسو کاميابي زما په يادولو کښې نغښتې ده او دزړونو اطمنان مو په همدې پورې ارتباط لري.

ب: دواړه لاړ شئ او فرعون توحيد ته دعوت کړئ؛ يقيناً چې فرعون د حد څخه تجاوز کړی دی او ډېر لوی سرکشه دی.

توضيحات

١ـ که څوک وايي چې: په ﴿عَلَيْكَ مَرَّةً أُخْرَىٰ﴾ کښې د ﴿مَرَّةً﴾ کلمه خو اصلاً د "يو خل تېرېدلو" دپاره وضعه شوې ده[1] مګر د مجاز په توګه د "وخت" په معنی باندې استعمالېږي[2] نو بايد چې حاصل يې داسې راوخېژي چې: ای موسی! مونږ په تا باندې بل وخت هم ډېر احسانونه کړي دي؛ نو پوښتنه دا ده چې د دغو احسانونو اجمالي ذکر ته خو په راتلونکو ايتونو کښې اشاره شوې ده چې د ميلاد څخه نيولې آن د بعثت پورې په ډېرو وختونو کښې يې صورت نيولی دی، نه په يوه وخت کښې؟

مونږ وايو چې:

الف: د ﴿مَرَّةً﴾ د کلمې په لړو او ډېرو وختونو دواړو باندې اطلاق کېږي او دلته ترې ډېر وختونه مراد دي[3].

ب: دلته د ﴿مَرَّةً أُخْرَىٰ﴾ څخه بل اورږد وخت مطلب دی چې د ميلاد څخه تر بعثت پورې ټولو احساناتو ته شاملېدلی شي[4].

ج: دا هم څه لرې نه ده چې ﴿مَرَّةً أُخْرَىٰ﴾ کلمات د هر يو احسان سره مراد کړی شي. يعنې ای موسی! ستا سره مو په بل وخت کښې دا احسان کړی دی، او په بل کښې دا، او په بل کښې دا، آن تر آخره پورې.

د وحې ډولونه

٢ـ په ﴿إِذْ أَوْحَيْنَآ إِلَىٰٓ أُمِّكَ﴾ کښې د ﴿أَوْحَيْنَا﴾ کلمه د "وَحي" څخه اشتقاقه شوې ده او مونږ د الله ﷻ په توفيق د وحې ډولونه او مثالونه د [آل عمران:۴۲] او د [النساء:۱۶۳] ايتونو لاندې ليکلي دي چې بيا ليکلو ته يې اړتيا نه ګورو.

يادونه

٣ـ په دې مقام کښې چې کومو واقعاتو ته اشارې شوې دي هغه په لاندې ايتونو کښې لږ څه تفصيلوارې نازلې شوې دي:

الف: فرعون امر کړی وه چې د بني اسرائيلو نارينه اولادونه دې ذبحه کړی شي [البقرة:۴۹].

(١) لسان العرب ج۵ ص۱۶۵
(٢) روح المعاني ج۱۶ ص۱۸۷
(٣) حاشيه الشيخ زاده تفسير البيضاوي ج۳ ص۳۱۳
(۴) تفسير ابي السعود ج۶ ص۱۴

ب: لاندې واقعاتو د "القصص" د سورت په لومړنيو ايتونو کښې نزول موندلی دی:
اول: د موسی ﷺ مور خپل ګران زوی په سیند (د نیل په رود) کښې واچاوه.
دوهم: کوم صندق چې هغې په خپل زوی باندې بند کړی وه او په سیند کښې یې لاهو کړی وه، هغه د یوې لویې ویالې (نهر) په سلسله د فرعون کور ته ورغی.
دریم: خدمتګارانو صندق د اوبو څخه راونیوه او د فرعون او بي بي آسيې رضي الله عنها مخې ته یې ورووړ.
څلورم: بي بي آسيې رضي الله عنها فرعون ته ورانديز وکړ چې دا ماشوم به په زويتوب سره ونيسو، دا مه وژنه، دا به زمونږ په درد وخوري.
پنځم: موسی ﷺ د يوې ښځې تی هم نه رود، چې په نتيجه کښې الله ﷻ د خپلې خور په ذريعه خپلې مور ته وصل کړ او د هغې په غېږ کښې يې قرار ونيوه.
شپږم: موسی ﷺ د زلميتوب په حال کښې په خطا سره يو فرعوني سړی په يوه سوک باندې وواژه.
اوم: فرعونيانو يې د وژلو فيصله وکړه خو موسی ﷺ د مدين ښار ته وتښتېد او هلته يې لس کاله تېر کړه.
اتم: په دغه ښار کښې د شعيب ﷺ سره ملاقي شو او د ده لور يې په نکاح باندې واخستله.
نهم: لس کاله وروسته د خپلې مانديني په شمول مصر ته روان وه چې په لاره کښې په توره شپه کښې د نبوت په منصب باندې سر لوړی شو.

په موسی ﷺ باندې محبت اچولی شوی وه

۴ـ د ﴿وَأَلْقَيْتُ عَلَيْكَ مَحَبَّةً مِّنِّي﴾ کلمات مفسرينو کرامو په ډېرو معناوو سره تفسير کړي دي[١] چې موسی ﷺ ته الله ﷻ ښايسته څېره ورکړې وه چې خلک به ورباندې عاشقان ګرځېدل او يا يې په سترګو کښې داسې جذبه موجوده وه چې ليدونکي يې خپل ځان ته راکشول او داسې نور.
مګر مونږ په داسې حال کښې چې ذکر شوي تفسيرونه نه رده وو، وايو چې ذکر شوی محبت به د هغه محبت څخه عبارت وي کوم ته چې الله ﷻ اشاره کړې ده چې: ﴿إِنَّ ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ وَعَمِلُوا۟ ٱلصَّٰلِحَٰتِ سَيَجْعَلُ لَهُمُ ٱلرَّحْمَٰنُ وُدًّا﴾ [مريم:٩٦] يقيناً هغه کسان کومو چې ايمان راوړی وي او نېک عملونه يې کړي وي، ژر دی چې ډېر مهربان الله ﷻ به هغوی ته (په مختلفو ډولونو سره) محبت پيدا کړي.
نو په همدې بنياد الله ﷻ د بي بي آسيې رضي الله عنها په زړه کښې[٢] او حتی د فرعون په زړه کښې[٣] د موسی ﷺ محبت واچاوه چې په همدې محبت سره يې د قتل څخه نجات وموند.

(١) تفسير القرطبي ج١١ ص١٩٦؛ تفسير البغوي ج٣ ص٢١٧
(٢) تفسير الطبري ج١٦ ص١٦٢
(٣) تفسير الكشاف ج٣ ص٦٣

سوال جواب

۵ـ که څوک وايي چې په ﴿ وَلِتُصۡنَعَ عَلَىٰ عَيۡنِيٓ ﴾ کښې "و" توری د عطف دپاره دی، نو پوښـ... دا ده چې: معطوف علیه یې کوم یو کلام دی؟

مونږ وایو چې: معطوف علیه کلام په دې مقام کښې محذوف دی، څه لرې نه ده چې مونږ ترې... په "لتحفظ" سره ترې تعبیر وکړو.

دا د یو پلوه، او د بله پلوه د ﴿ عَلَىٰ عَيۡنِيٓ ﴾ کلمات د حفظ او مراقبت څخه کنايي دي، چې په... عربي محاوراتو کښې دا ډول استعمال رواج دی، حتی زمونږ په پښتو کښې هم دا ډول استعما... شته لکه چې وايو: فلانی کار يا فلانی سړی زما د سترګو لاندې دی (زه یې څارنه کوم).

نو د معنی حاصل به یې داسې راوخېژي چې: ای موسی! مونږ په تا باندې محبت درنازل کړ چې... هر چا به خوښېدلې او دوست او دښمن ستا په محبت کښې فرق نه درلود، دا د دې دپاره چې ته... دښمن د ضرر څخه بچ وساتل شې او د دې دپاره چې یوازې زمونږ د مراقبت او څارنې لاندې د نبوت... دپاره چمتو کړی شې، زمونږ څخه په غير تاته هيڅوا په دغې خطري موقع کښې امن نه شو درکولی

فتون څه معنی؟

۶ـ په ﴿ وَفَتَنَّـٰكَ فُتُونٗا ﴾ کښې د فتون کلمه يا مصدر دی او يا د "فتنة" جمعه ده، يعني ای موسی! ته مونږ امتحان کړې امتحانول، او يا مو په ډېرو امتحانونو سره امتحان کړې، او د ټولو څخه مو روغ... رمټ راوویستلې، لکه څنګه چې څوک په ذوب کولو (ویلې کولو) سره د سرو زرو څخه خيرى لرې کړي او صاف سوچه زر پاتې شي همدارنګه ته په امتحانانو سره د نبوت دپاره مساعد جوړ شوې.

یوه پوښتنه او د هغې جواب

۷ـ که څوک وايي چې: په ذکر شوې جمله کښې کوم امتحان يا امتحانونو ته اشاره ده؟

مونږ وايو: علماوو كرامو د همدې جملې په تفسير کښې د موسی ﷺ د ولادت څخه نيولې آن د بعثت پورې ټول واقعات (ټولې سړې او تودې پېښې) شاملې ګڼلې دي او په همدې ارتباط یې ډېر اوږد حدیث روایت کړی دی چې تقريباً لس مخونه ورباندې ډک شوي دي[١]، غالبه دا ده چې د اسرائيلياتو څخه به خالي نه وي[٢].

مګر مونږ ته داسې برېښي چې د ذکرې شوې جملې دپاره به راتلونکی ايت شريف تفسير واقع شوی وي، لکه چې په ﴿ فَلَبِثۡتَ سِنِينَ ﴾ کښې د "ف" توری په همدې مطلب باندې دلالت کوي.

نو د معنی حاصل به یې داسې راوخېژي چې: ای موسی! زمونږ بل امتحان يا امتحانونه په تا باندې دا وه چې ته د مدين ښار ته وتښتېدلې او د لاندې مشکلاتو سره مخامخ شوې:

---

(١) الدر المنثور ج۵ ص۵۶۹، ۵۷۹؛ تفسير الطبري ج۱۶ ص۱۶۴
(٢) تفسير ابن كثير ج۳ ص۱۵۳

الف: د خپل وطن څخه پردي وطن ته تبعید شوې او دائمي مسافر شوې.
ب: د هجرت او سفر د سختیو سره مخامخ شوې او لوږه او تنده دربانديې درغله حال دا چې تر دغه وخته پورې د متکبر پاچا په کور کښې اوسېدې او د هيڅ نعمت کمبود دې نه وه لېدلی، خو ناڅاپه بې توښې په پښو باندې روان (ستړی ستومانه) شوې.
ج: د خپلو اقاربو څخه جدا شوې او د خوږې مور د لیدلو څخه محروم شوې.
د: بالآخره د شعیب عليه السلام سره دې شپني ونیوه او (په اصطلاح) د ډېر مجبوریت د کبله دې شپني او مزدوري ته ملا وتړله او داسې نور.

"وَنَى" څه معنی؟

۸ـ په ﴿ وَلَا تَنِيَا فِي ذِكْرِي ﴾ کښې د ﴿ تَنِيَا ﴾ کلمه د "وَنَى" ـلکه "فَنَى"ـ څخه اشتقاقه شوې ده چې د سستوالي او کمزورۍ معنی ورکوي[1]، یعنې ای موسی! ته او ورور دې دواړه زما په عملي او قولي ذکر کښې سستي او کمزوري مه کوئ چې په همدې کښې ستاسو کاميابي نغښتې ده.
لنډه دا چې: اول یوازې تاته امر کېده چې د سرکشه فرعون دعوت ته لاړ شه، او اوس ته او ستا ورور دواړه په همدغه کار باندې مکلف یاست، چې دواړه لاړ شئ او د هغه مقابله وکړئ.

﴿ فَقُولَا لَهُۥ قَوْلًا لَّيِّنًا لَّعَلَّهُۥ يَتَذَكَّرُ أَوْ يَخْشَىٰ ﴿٤٤﴾ قَالَا رَبَّنَآ إِنَّنَا نَخَافُ أَن يَفْرُطَ عَلَيْنَآ أَوْ أَن يَطْغَىٰ ﴿٤٥﴾ قَالَ لَا تَخَافَآ إِنَّنِي مَعَكُمَآ أَسْمَعُ وَأَرَىٰ ﴿٤٦﴾ فَأْتِيَاهُ فَقُولَآ إِنَّا رَسُولَا رَبِّكَ فَأَرْسِلْ مَعَنَا بَنِىٓ إِسْرَٰٓءِيلَ وَلَا تُعَذِّبْهُمْ ۖ قَدْ جِئْنَٰكَ بِـَٔايَةٍ مِّن رَّبِّكَ ۖ وَٱلسَّلَٰمُ عَلَىٰ مَنِ ٱتَّبَعَ ٱلْهُدَىٰٓ ﴿٤٧﴾ إِنَّا قَدْ أُوحِىَ إِلَيْنَآ أَنَّ ٱلْعَذَابَ عَلَىٰ مَن كَذَّبَ وَتَوَلَّىٰ ﴿٤٨﴾ ﴾

[۴۴] نو تاسو دواړه فرعون ته نرمه (او پسته) خبره وکړئ شاید چې نوموړی (ستاسو د خبرې څخه) پند واخلي او یا (د الله جل جلاله د عذابه) وډار شي (تاسو په همدې امید دعوت ورکړئ).
[۴۵] دواړو (موسی عليه السلام، هارون عليه السلام) وویلې چې: ای زمونږ ربه! یقیناً مونږ ډارېږو چې فرعون به په مونږ باندې وړاندېوالی (افراط) وکړي (او خبره به رابانديې قطعه کړي) او یا به (نوره زیاته) سرکشي وکړي (ستا په شان کښې به نامناسبې خبرې وکړي).
[۴۶] الله جل جلاله وفرمایل چې: تاسو دواړه مه ډارېږئ (ځکه چې) یقیناً زه له تاسو دواړو سره یم، اورم او ګورم (هیڅ شی راڅخه پټ نه دی).
[۴۷] نو دواړه فرعون ته ورشئ نو ورته ووایاست چې: یقیناً مونږ دواړه ستا د رب جل جلاله د پلوه رالېږلي شوي یاستو نو زمونږ سره بني اسرائیل ولېږه (خوشې کړه) او دوی (نور) مه معذبوه، یقیناً

(۱) لسان العرب ج۱۵ ص۳۱۶

مونږ تاته ستا د رب ﷻ د پلوه (د خپل رسالت د اثبات دپاره) لويه معجزه (او قطعي دليل) راوړې دی، او تولو سلامتيا (د الله ﷻ د پلوه فقط) په هغه چا باندې ده کوم چې (د ده ﷺ) د هدايت (او لارښوونکې) پيروي کوي (او بس).

[۴۸] يقيناً مونږ ته بې شکه وحي کېږي چې په رښتيا سره (الهي) عذاب په هغه چا باندې (نازلېدونکی) دی کوم چې (د پيغمبرانو) تکذيب کوي او (د دعوت څخه يې) مخ اړوي (نو ته زمونږ تکذيب مه کوه او زمونږ د دعوت څخه مخ مه اړوه).

ارتباط او د مطلب خلاصه

وړاندېني ايتونه په دې باندې تمام شوي وه چې تاسو دواړه (موسی ﷺ، هارون ﷺ) فرعون ته د دعوت دپاره ورشئ: او په دې ايتونو کښې دوی دواړو ته توصيه شوې ده چې فرعون ته د دعوت په جريان کښې داسې-داسې ووایاست، او هم پکښې د دوی دواړو څه نورو سوالونو ته هم اشاره شوې ده، چې حاصل يې داسې راځېږي.

ای پيغمبره! د مناجات په وروستني پړاو کښې لاندې وصايا او سوالونه متحقق شوه:

۱ـ الله ﷻ موسی ﷺ او هارون ﷺ ته توصيه وکړه چې فرعون ته په نرمو خبرو او پسته لهجه دعوت ورکړئ او داسې کلمات ورته مه استعمالوئ چې هغه په غُصه شي:

الف: شايد چې ستاسو په خبرو کښې فکر وکړي او پند ترې واخلي (او په ايمان باندې مشرف شي).

ب: شايد چې چرت ووهي او د الله ﷻ د عذابه وډار شي او ستاسو نصيحت قبول کړي.

۲ـ موسی ﷺ او هارون ﷺ دواړو عرض وکړ چې: ای زمونږ ربه! مونږ د دې کارونو څخه ډارېږو چې:

الف: فرعون به په مونږ باندې د اندازې څخه زيات په قهر شي حتی چې مونږ به پرېنږدي چې مونږ په ډېره پسته لهجه دعوت ورکړو، بلکې زمونږ دعوت به د خپل ځان دپاره سپکاوی وګڼي لکه چې ټول متکبران دغسې عادت لري.

ب: او يا به يې سرکشي او طغيان لا اضافه شي، او څه کفري خبرې به وکړي (ځان به پرې په کفر کښې لا کلک کړي).

۳ـ الله ﷻ دوی دواړو ته توصيه وکړه چې د ذکرو شوو دواړو کارونو څخه مه ډارېږئ، زه ستاسو خبرې اورم او حالات مو وينم، نو داسې زمينه به درته برابره کړم چې تاسو نوموړي ته دعوت ورکړی شئ: او د فرعون خبرې او حالات هم زما څخه پټ نه دي، که کفري خبرې وکړي نو خپل پېټی به دروند کړي. تاسو ته يې څه مسئوليت نه متوجه کېږي.

۴ـ نو تاسو دواړه لاړ شئ او په داسې ډول دعوت ورکړئ:

الف: د هر څه څخه وړاندې هغه ته ووایاست چې ته رب نه يې، ته يو بنده او مخلوق يې، نو د الوهيت دعوه مه کوه.

ب. مونږ ستا د همغه رب ﷻ د پلوه رالېږلي شوي یاستو کوم چې ته یې پیدا کړی یې، نو د خپل رب ﷻ درلېږلو شوو ته غوږ ونیسه. هغه دا چې:

اول: د خپل رب ﷻ په وحدانیت معترف شه او بندګي یې قبوله کړه، ترڅو ستا د اعتراف په سبب ټول خاص او عام قبطیان (د بني اسرائیلو په شمول) د خپل رب ﷻ په وحدانیت اعتراف او اقرار وکړي او دنیا او آخرت یې اصلاح شي، او که دا کار نه کوي نو:

دوهم: مونږ ته بني اسرائیل راخوشې کړه چې کوم بل وطن ته لاړ شو او په ارامه فضاء کښې د خپل رب ﷻ عبادت وکړو.

دریم: تر اوسه پورې دې بني اسرائیلو ته زښت ډېر تعذیبونه ورکړي دي نور د دوی د تعذیب څخه لاس واخله او اضافه یې مه معذبوه.

ج: ای فرعونه! مونږ په خپل رسالت باندې معجزات لرو چې ستا د رب ﷻ دپلوه مو تاته راوړي دي، نو په خپل ځان باندې رحم وکړه او په هلاکت کښې یې مه اچوه.

د: دا څکه چې ستا د رب ﷻ د پلوه هغه چاته د عذاب څخه سلامتیا ورکوله کېږي کوم چې د هدایت پیروي وکړي او زمونږ دعوت قبول کړي.

ه: که نه نو مونږ ته وحي کېږي او خبر راکول کېږي چې یقیناً زمونږ د رب ﷻ عذاب په هغه چا باندې ورنازلېدونکی دی کوم چې:

اول: معجزاتو ته اعتناء نه کوي او د الله ﷻ پیغمبرانو ته د دروغو نسبت کوي چې تاسو پیغمبران نه یاست.

دوهم: او د دعوت د قبول څخه یې مخ اړوي او په حق باندې تکبر کوي.

توضیحات

١ـ په ﴿ فَقُولَا لَهُۥ قَوۡلٗا لَّيِّنٗا ﴾ کښې د "لَیِّن" کلمه د "لِیْن" ـ لکه "فِیْل" ـ څخه اشتقاقه شوې ده، چې د نرمښت او پوستوالي معنی ورکوي او په مقابل کښې یې د "خشونة" کلمه استعمالېږي چې د زیګوالي دپاره وضعه شوې ده[١]. علماوو کرمو د پاسته او نرم کلام دپاره ډېر مثالونه ښودلي دي[٢] مګر مونږ ته هغه مثالونه په زړه پورې برېښي کوم چې الله ﷻ پخپله موسی ﷺ ته ورښودلي دي او مونږ ته یې حکایت کړي دي چې:

الف: یو مثال خو هغه دی کوم چې په ذکره شوې مجموعه کښې شامل دی چې: ﴿ وَٱلسَّلَٰمُ عَلَىٰ مَنِ ٱتَّبَعَ ٱلۡهُدَىٰٓ ﴾ یعني ای موسی! هغه ته په نرمه لهجه دعوت ورکړه چې ای فرعونه! د الله ﷻ د عذابونو څخه سلامتي د هغه چا په برخه ده کوم چې د ده ﷻ د هدایت پیروي کوي. نو په سخته لهجه دعوت مه ورکوه چې ژر شه ایمان راوړه که نه نو د الله ﷻ په غضب به ککړ شې.

---

(١) مفردات الراغب ص۴۷۸

(٢) زاد المسیر ج۵ ص۲۰۰

ب: بل مثال یې دا دی چې: ﴿ فَقُلۡ هَل لَّكَ إِلَىٰٓ أَن تَزَكَّىٰ ﴾ [النازعات: ۱۸] یعنې ای موسی! سرکشه فرعون ته ورشه او ورته ووایه چې: ایا تاته شوق شته چې د معاصیوو او جنایاتو څخه پاکیزه شې؟ ایا دې ته مېنه لرې چې زه درته د خپل رب ﷻ په طرف سمه سېده لاره وښایم چې د عذابه وډار شې؟

یادونه

۲ـ په کوم شي باندې چې الله ﷻ موسی علیه السلام او هارون علیه السلام مکلف کړځولي وه هغه یې په خپل فضل سره نبي کریم ﷺ ته د یوه خاصیت او عادت په توګه ورکړي وه چې: ﴿ فَبِمَا رَحۡمَةٖ مِّنَ ٱللَّهِ لِنتَ لَهُمۡۖ وَلَوۡ كُنتَ فَظًّا غَلِيظَ ٱلۡقَلۡبِ لَٱنفَضُّواْ مِنۡ حَوۡلِكَ ﴾ [آل عمران:۱۵۹] یعنې ای پیغمبره! د الله ﷻ د لوی رحمت د کبله چې په تاباندې شوی دی ته مؤمنانو ته نرمې کوې او په پسته ژبه ورته احکام بیانوې، او که چرته ته د بد خوی او کلک زړه خاوند وې نو دوی به ستا د شاوخوا څخه تار په تار شوي وی، او ټولو به درڅخه نفرت کولی.

سوال جواب

۳ـ که څوک وایي چې: د ﴿ قَالَا رَبَّنَآ إِنَّنَا نَخَافُ أَن يَفۡرُطَ عَلَيۡنَآ أَوۡ أَن يَطۡغَىٰ ﴾ څخه په ظاهري نظر څرګندېږي چې هارون علیه السلام هم د مناجات په وخت کښې حاضر وه او دواړو ورونو په شریکه عرض وکړ چې: ای زمونږ ربه! فرعون ډېر سرکشه دی او مونږ ډارېږو چې زمونږ دعوت به په نطفه کښې خنثی کړي، حال دا چې هارون علیه السلام خو هلته حاضر نه وه؟

مونږ وایو چې[1]:

الف: ذکر شوي عرض د تغلیب په توګه صورت نیولی دی چې هارون علیه السلام هم د موسی علیه السلام غوندې حاضر ګڼلی شوی دی، یا په بل عبارت: که په دغه مقام کښې هارون علیه السلام حاضر وی نو هغه به هم د خپل رب ﷻ په حضور کښې ذکر شوی عرض وړاندې کړی وې.

ب: ذکر شوی اشتراک په حکایت کښې دی او بس چې موسی علیه السلام په مناجات کښې عرض وکړ او هارون علیه السلام فرعون ته د ورتګ په وخت کښې عین عرض وړاندې کړ، مګر الله ﷻ د دواړو څخه په یو ځل حکایت وکړ.

د همدې جواب یو نظیر دا ایت شریف دی چې: ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلرُّسُلُ كُلُواْ مِنَ ٱلطَّيِّبَٰتِ وَٱعۡمَلُواْ صَٰلِحًا ﴾ [المؤمنون: ۵۱] یعنې ای پیغمبرانو! تاسو پاکیزه (او حلال) شیان خورئ او صالح عملونه کوئ.

پوره واضحه ده چې ذکر شوی خطاب هر یو پیغمبر ته په خپله‌خپله زمانه کښې متوجه شوی دی خو مونږ ته الله ﷻ په اجتماعي توګه نازل کړ، ته به وایې چې دوی ټولو په یوه زمانه کښې ژوند کړی دی.

---

(۱) تفسیر ابي السعود ج۶ ص۱۸

﴿ قَالَ فَمَن رَّبُّكُمَا يَـٰمُوسَىٰ ﴿٤٩﴾ قَالَ رَبُّنَا ٱلَّذِىٓ أَعْطَىٰ كُلَّ شَىْءٍ خَلْقَهُۥ ثُمَّ هَدَىٰ ﴿٥٠﴾
قَالَ فَمَا بَالُ ٱلْقُرُونِ ٱلْأُولَىٰ ﴿٥١﴾ قَالَ عِلْمُهَا عِندَ رَبِّى فِى كِتَـٰبٍ ۖ لَّا يَضِلُّ رَبِّى وَلَا يَنسَى
﴿٥٢﴾ ٱلَّذِى جَعَلَ لَكُمُ ٱلْأَرْضَ مَهْدًا وَسَلَكَ لَكُمْ فِيهَا سُبُلًا وَأَنزَلَ مِنَ ٱلسَّمَآءِ مَآءً
فَأَخْرَجْنَا بِهِۦٓ أَزْوَٰجًا مِّن نَّبَاتٍ شَتَّىٰ ﴿٥٣﴾ كُلُوا۟ وَٱرْعَوْا۟ أَنْعَـٰمَكُمْ ۗ إِنَّ فِى ذَٰلِكَ لَـَٔايَـٰتٍ
لِّأُو۟لِى ٱلنُّهَىٰ ﴿٥٤﴾ مِنْهَا خَلَقْنَـٰكُمْ وَفِيهَا نُعِيدُكُمْ وَمِنْهَا نُخْرِجُكُمْ تَارَةً أُخْرَىٰ ﴿٥٥﴾ ﴾

[۴۹] فرعون وويلې چې: ای موسی! ستاسو (دواړو) رب څوک دی (چې ما ور دعوت کوئ)؟

[۵۰] موسی ﷺ وويلې چې: زمونږ رب ﷻ هغه اقدس ذات دی چې هر شي ته يې (مناسب) شکل ورکړی دی، (او) بيا يې (ورته د ورکړی شوي شکل څخه د استفادې) لاره هم ښودلې ده (ايا ته دغسې کار کولی شې؟).

[۵۱] فرعون وويلې چې: نو د پخوانيو پېړيو څه حال دی؟ (څه قيصې او څه حالات يې راته بيان کړه).

[۵۲] موسی ﷺ وويلې چې: د پخوانيو پېړيو معلومات زما د رب ﷻ سره (دي او) په لوح محفوظ (لوی کتاب) کښې (ساتلي شوي هم) دي. زما رب ﷻ نه خطا کېږي (چې څه شی ورک کړي) او نه (څه شی) هېروي (سمدستي د پخوانيو پېړيو د حالاتو بيان زما مطلب نه دی).

[۵۳] زما رب ﷻ هغه اقدس ذات دی چې تاسو ته يې ځمکه د اوسېدانې دپاره مساعده ګرځولې ده (لکه چې د يوه ماشوم دپاره زانګو مساعده وي)، او الله ﷻ ستاسو دپاره په ځمکه کښې لارې غزولې دي او د اسمانه (د پاسه) يې (درباندې) اوبه (باران) نازل کړی دی.
(الله ﷻ وايي چې:) نو مونږ په اوبو باندې مختلف ډولونه نباتات رازرغونه وو.

[۵۴] (ای انسانانو! دغه) خورئ او خپل څاروي (پکښې) څروئ.
يقينًا په دغه (مذکور بيان) کښې د عقلونو خاوندانو ته (د الله ﷻ د پېژاندلو دپاره) ډېرې لويې نښې دي.

[۵۵] (ای انسانانو!) مونږ تاسو د ځمکې څخه پيدا کړي ياست او په همدې ځمکه کښې مو بېرته ورتاوه وو (او منحل کوو) او (بالآخره) د همدې ځمکې څخه به مو (د قيامت په ورځ) بل وار راوباسو (ژوندي راپورته کوو).

ارتباط او د مطلب خلاصه

په دې ايتونو کښې هغه سوال جواب ته اشاره شوې ده کوم چې د موسی ﷺ او د فرعون تر منځ يې صورت نيولی وه، نو حاصل يې داسې راځېږي چې:

ای پیغمبره! کله چې د موسی ﷺ مناجات د خپل رب ﷻ سره انجام شو او کوم ارشادات چې ورته خپل رب ﷻ ورکړي وه هغه یې په خپل زړه کښې ښه کلک وساتل:

۱ـ نو د مصر په لور روان شو، هلته یې خپل ورور (هارون ﷺ) د خپله خانه سره ملګری کړ او مخامخ فرعون ته ورغله او دعوت یې ورکړ چې: مونږ ستا د رب ﷻ د پلوه د رسولانو په حیثت تاته دراستولی شوي یاستو نو ته پرې عقیده وکړه او زمونږ سره بني اسرائیل د تعذیب څخه راخوشې کړه.

۲ـ فرعون د دواړو څخه پوښتنه وکړه چې ستاسو هغه رب څوک دی چې تاسو یې را استولي یاست او ما یې د توحید عقیدې ته وربلئ؟

۳ـ موسی ﷺ وویلې چې: زمونږ رب ﷻ هغه اقدس ذات دی چې:

الف. هر شي ته یې موجودیت ورکړی دی او زمونږ او ستاسو په شمول یې ټول شیان د نشت څخه پیدا کړي دي، او مناسب شکل او څېرې یې ورکړې دي.

ب: بیا یې هر شي ته د هغه د خال سره موافقه لارښوونه کړې ده، او په دنیا کښې یې د ژوند لارې چارې ورښودلې دي.

ج: په دې باندې علاوه انسان ته یې په طبعي لارې باندې د پاسه شرعي لاره هم ښودلې ده چې پیغمبران یې د همدې مطلب دپاره را استولي دي، نو مونږ دواړه د همدغه شرعي هدایت دپاره تاته راغلي یاستو.

۴ـ له دې کبله چې فرعون د ذکر شوي واضحه دلیل په مقابل کښې خپل ثبات د لاسه ورکړ او غوښتل یې چې خپل عجز او ناتواني د خلکو څخه پټه کړي نو موسی ﷺ او هارون ﷺ ته یې غیر مقصودي سوال راجع کړ چې: که تاسو رښتیاني پیغمبران یاست نو د پخوانیو زمانو حالات څنګه وه؟ د هغوی څه قیصې راته بیانې کړئ.

۵ـ خو دوی دواړو د فرعون غیر مقصودي سوال ته ډېر لنډ او ډېر مکمل جواب ورکړ چې:

الف: د پخوانیو زمانو او تېرو شوو قرنونو علم مونږ ته نه دی راکړی شوی او نه د هغوی د قیصو د بیانولو دپاره مونږ را استولي شوي یاستو، د هغوی پوره حالات برسېره په دې چې زمونږ د رب ﷻ په علم کښې دي، په لوح محفوظ کښې هم ثبت دي.

ب: زما یا زمونږ رب ﷻ نه په څه شي کښې خطا کېږي او نه ترې څه شی هېرېږي.

ج: زما یا زمونږ رب ﷻ هغه اقدس ذات دی چې ستاسو دپاره یې ځمکه استوګنځای جوړه کړې ده، او د ځمکې اضطراري حرکت یې ودرولی دی، که نه نو تاسو به پرې پاچایي لا څه چې ژوند هم نه وی کړی.

د: همدغه اقدس ذات تاسو ته په ځمکه کښې د ګرځېدلو راګرځېدلو لارې جوړې کړي دي، که نه نو تاسو به په ځمکه باندې دغسې نه وی ګرځېدلي لکه څنګه چې اوس پکښې ګرځئ راګرځئ.

هـ: او هم یې ستاسو دپاره د اسمانه اوبه نازلې کړي دي چې د بارانونو په شکل درباندې راورېږي، او غرونه رغونه درته څروبوي، او په ځمکه کښې زخیره کېږي چې د چینو او کاریزونو

په شکل سره بهرنه ترې راوخلي او تاسو ترې استفاده کوئ.

۶_ موسی ﷺ او هارون ﷺ فرعون ته دا هم وویلې چې: زمونږ رب ﷻ فرمايي چې:

الف: مونږ په اوبو باندې ستاسو دپاره د ځمکې څخه ډول-ډول نباتات رارزغونوو، او مږه ځمکه وربانديې بهرته راژوندۍ کوو.

ب: نو تاسو د ځمکې د قسما قسم حاصلاتو څخه وخورئ او خپل ژوند وربانديې تامين کړئ، او هم پکښې خپل څاروي وڅروئ او عند الموقع ترې استفاده وکړئ.

ج: يقينًا په ذکر شوي تخليق کښې (چې د اسمانه اوبه نازلېږي او ځمکه وربانديې شنه کېږي) د هوښيارانو دپاره د الله ﷻ د پېژاندلو په هکله ډېر لوی دلايل نغښتي دي.

د: مونږ تاسو د آدم ﷺ په شمول ټولې پخوانۍ پيړۍ د همدې ځمکې څخه پيدا کړي دي، او په همدې ځمکه کښې مو بېرته منحل کوو او بالآخره مونږ تاسو د قيامت په ورځ د همدې ځمکې څخه بېرته راوباسو.

۷_ دوی دواړو ووېلې چې: ای فرعونه! ايا د ذکرو شوو کارونو څخه کوم يو ته کولی شې چې يا د اسمانه يو ځاځکی اوبه راښکته کړې او ځمکه پرې زرغونه کړې او يا داسې نور؟

توضيحات

۱_ که څه هم ځينو مفسرينو کرامو[1] د فرعون د لومړي دعوت په ارتباط څه عجائب او غرائب ليکلي دي خو مونږ ترې ځکه صرف نظر شوو چې په کوم اعتباري دليل باندې يې اتکاء نه درلوده، که څوک يې د لوستلو شوق لري نو هملته دې مراجعه وکړي.

۲_ ظاهره دا ده چې: موسی ﷺ او هارون ﷺ دواړه په ګډه توګه د فرعون دعوت ته ورغلي وه، اما په ايتونو کښې د فرعون مکالمه (خبرې او سوال جواب) ځکه د موسی ﷺ په نامه باندې په انفرادي شکل صورت نيولی دی، چې موسی ﷺ په نبوت کښې اصل وه او هارون ﷺ ورته د يوه مرستيال حيثت درلود.

۳_ مفسرينو کرامو د ﴿ أَعْطَىٰ كُلَّ شَيْءٍ خَلْقَهُۥ ثُمَّ هَدَىٰ ﴾ کلمات په متعددو معناوو سره تفسير کړي دي[2]، لاندې څو مثالونه يې ولولئ:

الف: الله ﷻ هغه اقدس ذات دی چې هر شي ته يې مناسب صورت او شکل ورکړی دی او بيا يې ورته د ورکړی شوي شکل سره موافقه لارښودانه هم کړې ده چې په څه ډول سره ترې استفاده وکړي او په څه ډول يې استعمال کړي. مثلاً:

اول: پيل ته يې خلتم ورکړی دی او د خلتم د استعمال طريقه يې هم ورښودلې ده.

دوهم: مرغانو ته يې وزرونه ورکړي دي خو د الوتلو په طريقه يې هم پوه کړي دي.

---

(۱) روح المعاني ج۱۶ ص۱۹۹

(۲) تفسير الخازن ج۳ ص۲۰۰، زاد المسير ج۵ ص۲۰۳، تفسير ابي السعود ج۶ ص۲۰، اضواء البيان ج۴ ص۴۵۲

دربېږي. چرګوړي مېنوکې لري نو د دانو په راټولولو باندې پوهېږي خو د تي په رودلو باندې نه پوهېږي چې د مېنوکې جوړښت ورسره سمون نه خوري. بالعکس د پيشو بچی د تي په رودلو پوهېږي خو د دانو راغونډول یې په اولو وختونو کښې زده نه وي.

ب. الله ﷻ هغه اقدس ذات دی چې خپل هر یوه مخلوق ته یې ټول هغه شیان ورکړي دي کوم ته چې محتاج وي، لکه مختلف خوراکونه، او بیا یې هر یو شی پوه کړی دی چې ستا دا خوراک دی او ستا دا، هر یو خپل خوراک پېژني، او داسې نور.

ج: الله ﷻ هر شی پیدا کړی دی او بیا یې هر شی د خپل اقدس ذات په وحدانیت باندې لارښودونکی ګرځولی دی، چې شریک نه لري.

غالبه دا ده چې مفسرينو کرامو به ایت شریف د مثال په توګه تفسیر کړی وي او حصر به یې مطلب نه وي ځکه چې د ایت شریف مفهوم ډېر عام او غیر محصور دی، ډېرو معناوو ته شامل دی.

بال څه معنی؟

۴_ په ﴿ فَمَا بَالُ ٱلْقُرُونِ ٱلْأُولَىٰ ﴾ کښې د ﴿ بَالُ ﴾ کلمه په ډېرو معناوو کښې استعمالېږي، لکه: حال، شان، قلب، سعة (پراخي) او داسې نور[1]، مګر دلته لومړۍ معنی په زړه پورې ده.

یعنې کله چې فرعون د موسی ؑ د استدلال د رد څخه عاجز شو او وېې نه شو ویلی چې هر شي ته ما مناسب شکل ورکړی دی او بیا مې ورته د استعمال طریقه ښودلې ده، نو موسی ؑ ته یې ذکر شوی سوال راجع کړ چې ښه نو ته د پخوانیو پېړیو حال راته بیان کړه چې هغوی څنګه ژوند تېر کړی وه او په څه او څه کیفیت سره د دنیا څخه تېر شوي دي؟، او همدارنګه راته ووایه چې هغوی به په دوزخ کښې وي او که په جنت کښې؟

امکان لري چې د ذکر شوي سوال په مطرح کولو کښې فرعون لاندې مطالب درلودل:

الف: ترڅو د موسی ؑ توجه د مقصودي کار (دعوت) څخه غیر مقصودي شیانو ته واړوي او خپل ځان د جواب څخه خلاص کړي چې دعوت مني او که نه یې مني.

ب: ترڅو د حاضرینو په سترګو کښې خاورې واچوي چې ما خو د موسی ؑ په مقابل کښې ماتې نه ده خوړلې او د سوال جواب څخه عاجز نه یم.

ج: ترڅو د موسی د خولې څخه دا خبره راوباسي چې پخواني خلک ټول په دوزخ کښې دي او ټول ګمراهان دي (کومو چې د پیغمبرانو دعوت نه دی قبول کړی)، نو په دې خبره باندې به مصریان په غصه کړي او د موسی ؑ په مقابل کښې به یې راوپاروي، چې ایا ته زمونږ پلرونو ته د ګمراهانو او دوزخیانو لقب ورکوې؟

د: ترڅو موسی ؑ په قیصو شروع وکړي او فرعون ؑ ته د مباحثې او خبرو اترو زمینه برابره

(۱) لسان العرب ج۱۱ ص۷۴

شي چې دا دې ربښتیا ده او دا دې دروغ ده او داسې نور.
مګر موسی ﷺ د الله ﷻ په توفيق داسې بليغ او فصيح جواب ورکړه چې فرعون ته ذکر شوي مطالب يو هم لاس ته ورنغی او په ټولو کښې ناکام شو، او بالآخره د پخوانيو حالات يې هم ورته څه ناڅه بيان کړه چې ټول بنيادمان د پخوانيو په شمول د ځمکې څخه پيدا شوي دي او په ځمکه کښې به منحل کېږي او د قيامت په ورځ به بېرته د ځمکې څخه رااوچتېږي.

د ايتونو تنسيق

۵_ د ﴿ ٱلَّذِى جَعَلَ لَكُمُ ٱلْأَرْضَ مَهْدًا وَسَلَكَ لَكُمْ فِيهَا سُبُلًا وَأَنزَلَ مِنَ ٱلسَّمَآءِ مَآءً فَأَخْرَجْنَا ﴾ الآيات، په تنسيق او تنظيم کښې علماوو کرامو متعدد احتمالات ليکلي دي چې ايتونه د ټولو احتمالاتو تحمل کولی شي، مګر کوم احتمال چې مونږ ته په زړه پورې برېښېدلی دی هغه دا دی چې: ذکر شوي ټول ايتونه الله ﷻ مونږ ته د موسی ﷺ د مبارکې خولې څخه راحکايت کړي دي او په ټولو باندې يې فرعون مخاطب کړی دی.

سوال جواب

۶_ که څوک وايي چې: د ﴿ فَأَخْرَجْنَا ﴾ څخه نيولې آن د ايتونو تر آخره پورې داسې کلمات نازل شوي دي چې موسی ﷺ ته يې نسبت نه شي کېدلی او د الله ﷻ سره مناسبت لري چې د ځمکې څخه مختلف نباتات الله ﷻ راوباسي او د خاورو څخه انسان همده ﷻ جوړ کړی دی او هم مړه کول او بيا ژوندي کول د همده ﷻ کار دی، نه د موسی ﷺ او هارون ﷺ.
نو پوښتنه دا ده چې: ايا دا امکان لري چې د دغسې کلماتو حکايت د موسی ﷺ څخه وکړی شي؟
مونږ وايو چې: هو! د موسی ﷺ څخه يې په لاندې لحاظونوسره حکايت صحت لري:
الف: چې د "يَقُوْلُ اللهُ" جمله ورسره په لحاظ کښې وساتله شي، يعنې الله ﷻ وايي چې نو مونږ په اوبو سره مختلف او ډول-ډول نباتات د ځمکې څخه رازرغونه وو (ترآخره پورې) ای فرعونه! ايا ته دغه کارونه کولی شې؟
د دې ډول تقدير يو نظير په ﴿ وَإِنَّ ٱللَّهَ رَبِّى وَرَبُّكُمْ فَٱعْبُدُوهُ ﴾ [مريم:۳۶] کښې تېر شوي دي يعنې عيسی ﷺ د وخت ټولو خلکو ته ويلي وه چې الله ﷻ زما رب دی او ستاسو رب هم دی نو يوازې د همده ﷻ عبادت وکړئ او ماته د الوهيت لقب مه راکوئ.
ب: چې په ﴿ فَأَخْرَجْنَا ﴾ کښې د "نا" ضمير د الله ﷻ او د موسی ﷺ او هارون ﷺ څخه کنايه شي، يعنې مونږ (الله ﷻ او موسی ﷺ او هارون ﷺ) په اوبو باندې نباتات رازرغونه وو او داسې نور.
د دغسې مشترک ضمير استعمال يو مثال په [الکهف:۸۱] ايت کښې تېر شوي دي هلته پرې د الله ﷻ په توفيق ښه تحقيقي بحث ليکلی شوی دی، چې بيا ليکلو ته يې اړتيا نه وينو.

شو نو هغه نه یې فقط دوه معجزې وښودلې چې ﴿ فَأَلْقَىٰ عَصَاهُ فَإِذَا هِيَ ثُعْبَانٌ مُبِينٌ ۝ وَنَزَعَ يَدَهُ فَإِذَا هِيَ بَيْضَاءُ لِلنَّاظِرِينَ ﴾ [الأعراف ۱۰۷، ۱۰۸] یعنې نو موسیٰ ﷺ خپله همسا واچوله نو ناڅاپه لرې څرګند ښامار جوړ شو، او خپل لاس یې د ګرېوان څخه راوویست نو ناڅاپه د لیدونکو دپاره ډېر سپین ځلېدونکی جوړ شو. نو دغه دواړه معجزات خو موسیٰ ﷺ فرعون ته په اولني ملاقات کښې نه وې ښودلې بلکې د شلو (۲۰) کالو په اوږدو کښې یې ورښکاره کړې[۱] او پوښتنه دا ده چې په ذکر شوي تفسیر سره دا ایت او هغه ایتونه سره منافات نه لري؟

مونږ وایو چې: ذکر شوي سوال ته مفسرینو کرامو متعدد جوابونه کړي دي لاندې مثالونه یې وړلولي:

الف: دلته په ﴿ ءَاتَيْنَا ﴾ کښې د "ايات" د کلمې څخه هغه دلایل او استدلالات مطلب دي کوم چې موسیٰ ﷺ او هارون ﷺ د فرعون په وړاندې اقامه کړه چې په وړاندېنیو ایتونو کښې ورته اشاره شوې ده[۲]. او د همسا او لاس دواړه معجزې یې هم وربښکاره کړې چې په دې مقام کښې یې ذکر نه دی نازل شوی.

ب: د ذکرې شوې کلمې څخه همدغه دواړه (همسا او لاس) مطلب دي او په مثنی باندې کله کله په عربي کلام کښې د جمعې اطلاق کېږي. او یا په په دې اعتبار سره دغې مثنی ته د جمعیت په نظر کتلی شوي وي چې دغه دواړه معجزې په ډېرو خوارقو باندې مشتملې وې لکه د ښامار ګرځېدل، د خولې لوی والی چې اتیا ګزه ارته وه، په لکۍ باندې ودرېدل چې یو میل پورته اوچت وه او داسې نور[۳].

ذکر شوي دواړه جوابونه مونږ ته غیر متبادر برېښي، مونږ وایو چې:

ج: د ﴿ ءَاتَيْنَا ﴾ څخه هغه مشهورې او معهودې نهه معجزې مطلب دي خو په ایت شریف کښې مطلب دا نه دی چې په همدغه ابتدایي وخت کښې ټولې فرعون ته وروښودلې شوې. بلکې دلته د فرعون په طغیان باندې یوې عمومي تبصرې ته اشاره شوې ده چې نوموړي لکه څنګه چې د موسیٰ ﷺ او هارون ﷺ دعوت په اوله ورځ باندې قبول نه کړ نو په همدغه عناد باندې آن تر مرګه پورې کلک پاتې شو او د ټولو معجزاتو په ښودلو سره هم د خپل عناد او ضد څخه بېلې خوا نه شو.

د دې جواب په لحاظ سره په ﴿ قَالَ أَجِئْتَنَا لِتُخْرِجَنَا ﴾ الآية. کښې د نوموړي د عناد یوه بېلګه وړاندې شوې ده چې د جادو په نوم اینبودلو سره یې د معجزې څخه انکار وکړ.

یوه پوښتنه او د هغې جواب

۳ـ که څوک وایي چې: موسیٰ ﷺ خو د فرعون څخه دوه شیان غوښتي وه: یو دا چې ایمان راوړي

---

(۱) تفسیر ابي السعود ج۶ ص۲۳

(۲) تفسیر الطبري ج۱۶ ص۱۷۵، تفسیر القرطبي ج۱۲ ص۲۱۱

(۳) روح المعاني ج۱۶ ص۲۱۵

او بل دا چې بني اسرائیل ورسره خوشې کړي چې د مصر څخه ووځي، لکه چې د همدې سورت په [۴۷] ایت کښې ورته اشاره شوې ده؛ نو پوښتنه دا ده چې د فرعون دا تهمت لګول (چې ته غواړې چې مونږ د خپله وطنه وباسې) د څه وجې څخه سرچینه اخلي؟

مونږ وایو چې: فرعون د پرځېدونکي لاس او همسا څخه پوه شو چې موسی ﷺ او هارون ﷺ دواړه په حقه پیغمبران دي خو عناد او ضد اجازه ورنه کړه چې د دعوت قبول ته غاړه کېږدي، او هم په دې باندې پوه شو چې وروستنی غلبه د همدوی دواړو په برخه ده خو د خپل رعیت د اغفال او ناخبره ساتلو دپاره یې داسې تهمت په موسی ﷺ باندې ولګاوه چې دوی پرې په غُصه کړي او د خپل ځان په انډیوالۍ باندې یې کلک کړي هسې نه چې څوک پرې ایمان راوړي، لکه چې همدا کار په نتیجه کښې ساحرانو وکړ او په ایمان مشرف شوه.

یو نحوي تحلیل

۴_ په ﴿ مَوْعِدًا لَّا نُخْلِفُهُۥ نَحْنُ وَلَآ أَنتَ مَكَانًا سُوًى ﴾ کښې د ﴿ لَّا نُخْلِفُه ﴾ جمله د ﴿ مَوْعِدًا ﴾ دپاره صفت واقع شوې ده او بارز ضمیر یې هغه "وَعد" ته راجع دی په کوم باندې چې د ﴿ مَوْعِدًا ﴾ کلمه مشتمله ده.

دا د یو پلوه، او د بله پلوه د ﴿ مَكَانًا سُوًى ﴾ کلمات د ﴿ مَوْعِدًا ﴾ څخه بدل واقع شوي دي، نو حاصل یې داسې راځېژي چې فرعون موسی ﷺ مخاطب کړ چې: د مقابلې دپاره یو ځای وټاکه چې د هغه ځای د وعدې څخه نه مونږ مخالفت وکړو او نه ته، البته داسې ځای چې د ښار منځ وي چې ټول خلک ورته رسیدګي وکړی شي او د جادوګرانو د ننداره څخه هیڅوک محروم پاتې نه شي.

یا په بل عبارت: داسې ځای چې ښه هوار وي، لوړې او ژورې ونه لري او هم هغه ته د ورتللو دپاره د اجازې اخستلو ضرورت نه وي، بلکې مشران او کشران پکښې یو برابر وي.

سوال جواب

۵_ که څوک وایي چې: دا عجیبه ده چې فرعون د مقابلې دپاره موسی ﷺ ته د ځای د ټاکنې اختیار ورکړ خو موسی ﷺ د ځای ټاکنه په سکوت کښې پرېښودله او د زمانې ټاکنه یې وکړه چې: ﴿ مَوْعِدُكُمْ يَوْمُ ٱلزِّينَةِ وَأَن يُحْشَرَ ٱلنَّاسُ ضُحًى ﴾ یعنې: ستاسو د وعدې زمانه د ډول او سنګار ورځ ده او هغه وخت دی چې ټول خلک د څاښت په وخت کښې راغونډ کړی شي ترڅو هیڅوک بې ننداره پاتې نه شي؟

مونږ وایو چې کله موسی ﷺ وخت وټاکه چې هغه د فرعونیانو د جشن ورځ وه نو د ځای ټاکلو ته څه اړتیا پاتې نه شوه، او دا ځکه چې هغوی د خپل کلنی جشن دپاره ښه پراخ ځای ټاکلی وه لکه چې په ټولو دولتونو کښې _د نن زمانې په شمول_ رواج دي چې د جشن دپاره خاص ځای جوړوي.

﴿ قَالَ لَهُم مُّوسَىٰ وَيْلَكُمْ لَا تَفْتَرُوا۟ عَلَى ٱللَّهِ كَذِبًا فَيُسْحِتَكُم بِعَذَابٍ وَقَدْ خَابَ مَنِ

ٱفۡتَرَىٰ ﴿٦١﴾ فَتَنَٰزَعُوٓاْ أَمۡرَهُم بَيۡنَهُمۡ وَأَسَرُّواْ ٱلنَّجۡوَىٰ ﴿٦٢﴾ قَالُوٓاْ إِنۡ هَٰذَٰنِ لَسَٰحِرَٰنِ
يُرِيدَانِ أَن يُخۡرِجَاكُم مِّنۡ أَرۡضِكُم بِسِحۡرِهِمَا وَيَذۡهَبَا بِطَرِيقَتِكُمُ ٱلۡمُثۡلَىٰ ﴿٦٣﴾ فَأَجۡمِعُواْ
كَيۡدَكُمۡ ثُمَّ ٱئۡتُواْ صَفًّاۚ وَقَدۡ أَفۡلَحَ ٱلۡيَوۡمَ مَنِ ٱسۡتَعۡلَىٰ ﴿٦٤﴾ قَالُواْ يَٰمُوسَىٰٓ إِمَّآ أَن تُلۡقِيَ
وَإِمَّآ أَن نَّكُونَ أَوَّلَ مَنۡ أَلۡقَىٰ ﴿٦٥﴾ قَالَ بَلۡ أَلۡقُواْۖ فَإِذَا حِبَالُهُمۡ وَعِصِيُّهُمۡ يُخَيَّلُ إِلَيۡهِ مِن
سِحۡرِهِمۡ أَنَّهَا تَسۡعَىٰ ﴿٦٦﴾ فَأَوۡجَسَ فِي نَفۡسِهِۦ خِيفَةٗ مُّوسَىٰ ﴿٦٧﴾ قُلۡنَا لَا تَخَفۡ إِنَّكَ أَنتَ
ٱلۡأَعۡلَىٰ ﴿٦٨﴾ وَأَلۡقِ مَا فِي يَمِينِكَ تَلۡقَفۡ مَا صَنَعُوٓاْۖ إِنَّمَا صَنَعُواْ كَيۡدُ سَٰحِرٖۖ وَلَا يُفۡلِحُ
ٱلسَّاحِرُ حَيۡثُ أَتَىٰ ﴿٦٩﴾ فَأُلۡقِيَ ٱلسَّحَرَةُ سُجَّدٗا قَالُوٓاْ ءَامَنَّا بِرَبِّ هَٰرُونَ وَمُوسَىٰ ﴿٧٠﴾ ﴾

[۶۱] جادوګرانو ته موسی ﷺ (د مقابلې د شروع څخه وړاندې) وویلې چې: افسوس دې وي تاسو لره، په الله ﷻ باندې دروغ مه تړئ نو په عذاب سره به مو بیخ وباسي (او هلاک به مو کړي)، او یقیناً هغه څوک ناکام دی کوم چې په الله ﷻ باندې دروغ تړي.

[۶۲] نو جادوګرانو په خپل منځکښې د خپل کار (د مقابلې) په هکله جګړه (مشوره او جرو بحث) وکړ، او خپل راز (فیصله) یې پټه کړه.

[۶۳] (هغه دا چې) دوی وویلې چې: یقیناً دغه دواړه کسان (موسی ﷺ او هارون ﷺ) هرو مرو جادوګران دي (او) دواړه اراده لري چې تاسو د خپلې ځمکې (مصر) څخه د خپل جادو په سبب (په زور) وباسي او ستاسو (دیني) غوره لاره د منځه یوسي (او په عوض یې خپله دیني لاره رواج کړي).

[۶۴] نو تاسو خپل (ټول) سامان (چل) راغونډ کړئ (او) بیا یو صف (په اتفاق سره د مقابلې میدان ته) راشئ، او یقیناً نن ورځ هغه څوک کامیاب (او مطلب ته رسېدلی) دی کوم چې (د مقابلې په میدان کښې) لوړ (او برلاسی) شي.

[۶۵] (نو) جادوګرانو (ټولو په یوه خوله موسی ﷺ ته) وویلې چې: ای موسی! یا به ته (خپله همسا په اول ځل) اچوې (او ښامار به ترې جوړوې) او یا به مونږ اولني هغه کسان شو کوم چې (خپل سامان میدان ته) وراچوي.

[۶۶] موسی ﷺ وویلې چې: بلکې تاسو (خپل سامان اول ځل) واچوئ (لومړی نوبت دې ستاسو وي)، نو (جادوګرانو خپل سامانونه میدان ته وروا چول) چې ناڅاپه د دوی د پړو (رسیو) او د دوی د همساګانو (په هکله) د دوی د جادو د کبله د موسی ﷺ خیال ته ورغله چې دا (ټول) منډې وهي (او تېز حرکت کوي خو حقیقت هغسې نه وه).

[۶۷] نو موسی علیه السلام په خپل نفس (خپل زړه) کښې ډار مونده کړ (هسې نه چې خلک وربانديې تېر وځي).

[۶۸] مونږ (موسی علیه السلام ته) وويلې چې: ډارېږه مه، يقيناً ته چې يې همدا ته ډېر لوړ (غالب) يې.

[۶۹] او هغه شی واچوه کوم چې ستا په ښي لاس کښې دی چې هغه شيان ښويه تېر کړي کوم چې جادوګرانو جوړ کړي دي.

يقيناً هغه شيان (څيزونه) چې دوی جوړ کړي دي د جادوګر چل (او غولونه) ده (چې په خلکو باندې يې چشمبندي کړې ده)، او جادوګر فلاح (کاميابي) نه شي موندلی هرچرته چې راشي (او هر چرته چې وي).

[۷۰] نو جادوګران (د دغې صحنې د ليدلو د کبله) سجده کوونکي (په ځمکه باندې) وغورزولی شوه (تا به ويل چې څوک يې سجدې ته ټېل وهي، او په لوړ اوازسره يې) وويلې چې: مونږ د هارون او موسی په رب ﷻ باندې ايمان راوړی دی (فرعون رب نه دی دروغژن دی).

ارتباط او د مطلب خلاصه

يعنې ای پيغمبره! کله چې فرعون د خپل ټول قلمرو څخه ټکره ټکره جادوګران راغونډ کړه او په ډېر غرور سره ټاکلي ميعاد ته حاضر شو نو د مقابلې په ميدان کښې لاندې کيفياتو صورت ونيوه:

۱ـ د هر څه څخه وړاندې موسی علیه السلام جادو ګرانو ته دعوت ورکړ او د الله ﷻ د عذابه يې وډار کړه، چې:

الف: ای جادوګرانو! افسوس دی چې تاسو د بل چا سره نه بلکې د الله ﷻ سره مقابلې ته راپورته شوي ياست، او په همده ﷻ باندې دروغ تړئ چې د پيغمبر څخه يې انکار کوئ.

ب: الله ﷻ څخه وډار شئ او د مقابلې څخه يې لاس واخلئ چې په عذاب باندې به مو هلاک کړي او د نجات دپاره به هيڅوک مونده نه کړئ.

ج: ای جادوګرانو! هرچا چې په الله ﷻ باندې دروغ تړلي دي هغه ناکام شوی دی او ښه ورځ يې نه ده ليدلې، هسې نه چې تاسو د دغه برخليک سره مخامخ شئ.

۲ـ د موسی علیه السلام دعوت او نصيحت په جادوګرانو باندې بې اثره پاتې نه شو، بلکې دوی په خپل منځکښې په خبرو اترو باندې بوخت شوه او د مقابلې موضوع يې مشورې ته واچوله چې په څه ترتيب عمليات شروع کړو او په څه ترتيب د موسی د جادو مخه ونيسو. يا په بل عبارت: جادوګران د موسی په دعوت باندې په غُصه شوه، او لاندې فيصله يې د راز په توګه پټه وساتله چې:

الف: يقيناً دغه دوه کسان (موسی علیه السلام او هارون علیه السلام) بل څوک نه دي بلکې فقط دوه جادوګران دي چې نه پيروان لري او نه يې په دې حکومت کښې کومکيان شته، نو د منخه وړل يې ډېر ضرور دي. او دا خکه چې:

ب: دوی دواړه غواړي چې د خپل جادو په زور باندې تاسو په خپل وطن او خپلې ځمکې باندې

ٱفۡتَرَىٰ ﴿٦١﴾ فَتَنَٰزَعُوٓاْ أَمۡرَهُم بَيۡنَهُمۡ وَأَسَرُّواْ ٱلنَّجۡوَىٰ ﴿٦٢﴾ قَالُوٓاْ إِنۡ هَٰذَٰنِ لَسَٰحِرَٰنِ
يُرِيدَانِ أَن يُخۡرِجَاكُم مِّنۡ أَرۡضِكُم بِسِحۡرِهِمَا وَيَذۡهَبَا بِطَرِيقَتِكُمُ ٱلۡمُثۡلَىٰ ﴿٦٣﴾ فَأَجۡمِعُواْ
كَيۡدَكُمۡ ثُمَّ ٱئۡتُواْ صَفّٗاۚ وَقَدۡ أَفۡلَحَ ٱلۡيَوۡمَ مَنِ ٱسۡتَعۡلَىٰ ﴿٦٤﴾ قَالُواْ يَٰمُوسَىٰٓ إِمَّآ أَن تُلۡقِيَ
وَإِمَّآ أَن نَّكُونَ أَوَّلَ مَنۡ أَلۡقَىٰ ﴿٦٥﴾ قَالَ بَلۡ أَلۡقُواْۖ فَإِذَا حِبَالُهُمۡ وَعِصِيُّهُمۡ يُخَيَّلُ إِلَيۡهِ مِن
سِحۡرِهِمۡ أَنَّهَا تَسۡعَىٰ ﴿٦٦﴾ فَأَوۡجَسَ فِي نَفۡسِهِۦ خِيفَةٗ مُّوسَىٰ ﴿٦٧﴾ قُلۡنَا لَا تَخَفۡ إِنَّكَ أَنتَ
ٱلۡأَعۡلَىٰ ﴿٦٨﴾ وَأَلۡقِ مَا فِي يَمِينِكَ تَلۡقَفۡ مَا صَنَعُوٓاْۖ إِنَّمَا صَنَعُواْ كَيۡدُ سَٰحِرٖۖ وَلَا يُفۡلِحُ
ٱلسَّاحِرُ حَيۡثُ أَتَىٰ ﴿٦٩﴾ فَأُلۡقِيَ ٱلسَّحَرَةُ سُجَّدٗا قَالُوٓاْ ءَامَنَّا بِرَبِّ هَٰرُونَ وَمُوسَىٰ ﴿٧٠﴾ ﴾

[۶۱] جادوګرانو ته موسی ﷵ (د مقابلې د شروع څخه وړاندې) وویلې چې: افسوس دې وي تاسو لره، په الله ﷻ باندې دروغ مه تړئ نو په عذاب سره به مو بېخ وباسي (او هلاک به مو کړي)، او یقینًا هغه څوک ناکام دی کوم چې په الله ﷻ باندې دروغ تړي.

[۶۲] نو جادوګرانو په خپل منځکښې د خپل کار (د مقابلې) په هکله جګړه (مشوره او جرو بحث) وکړ، او خپل راز (فیصله) يې پټه کړه.

[۶۳] (هغه دا چې) دوی وویلې چې: یقینًا دغه دواړه کسان (موسی ﷵ او هارون ﷵ) هرو مرو جادوګران دي (او) دواړه اراده لري چې تاسو د خپلې ځمکې (مصر) څخه د خپل جادو په سبب (په زور) وباسي او ستاسو (دیني) غوره لاره د منځه یوسي (او په عوض يې خپله دیني لاره رواج کړي).

[۶۴] نو تاسو خپل (ټول) سامان (چل) راغونډ کړئ (او) بیا یو صف (په اتفاق سره د مقابلې میدان ته) راشئ، او یقینًا نن ورځ هغه څوک کامیاب (او مطلب ته رسېدلی) دی کوم چې (د مقابلې په میدان کښې) لوړ (او برلاسی) شي.

[۶۵] (نو) جادوګرانو (ټولو په یوه خوله موسی ﷵ ته) وویلې چې: ای موسی! یا به ته (خپله همسا په اول خل) اچوې (او ښامار به ترې جوړوې) او یا به مونږ اولني هغه کسان شو کوم چې (خپل سامان میدان ته) وراچوي.

[۶۶] موسی ﷵ وویلې چې: بلکې تاسو (خپل سامان اول خل) واچوئ (لومړی نوبت دې ستاسو وي)، نو (جادوګرانو خپل سامانونه میدان ته وروااچول) چې ناڅاپه د دوی د پړو (رسیو) او د دوی د همساګانو (په هکله) د دوی د جادو د کبله د موسی ﷵ خیال ته ورغله چې دا (ټول) منډې وهي (او تېز حرکت کوي خو حقیقت هغسې نه وه).

[۶۷] نو موسی ﷺ په خپل نفس (خپل زړه) کښې ډار مونده کړ (هسې نه چې خلک ورباندې تېر وځي).
[۶۸] مونږ (موسی ﷺ ته) وویلې چې: ډاریږه مه، یقیناً ته چې یې همدا ته ډېر لوړ (غالب) یې.
[۶۹] او هغه شی واچوه کوم چې ستا په ښي لاس کښې دی چې هغه شیان ښویه تېر کړي کوم چې جادوګرانو جوړ کړي دي.
یقیناً هغه شیان (څیزونه) چې دوی جوړ کړي دي د جادوګر چل (او غولونه) ده (چې په خلکو باندې یې چشمبندي کړې ده)، او جادوګر فلاح (کامیابي) نه شي موندلی هرچرته چې راشي (او هر چرته چې وي).
[۷۰] نو جادوګران (د دغې صحنې د لیدلو د کبله) سجده کوونکي (په ځمکه باندې) وغورزولی شوه (تا به ویل چې څوک یې سجدې ته تېل وهي، او په لوړ اوازسره یې) وویلې چې: مونږ د هارون او موسی په رب ﷻ باندې ایمان راوړی دی (فرعون رب نه دی دروغژن دی).

ارتباط او د مطلب خلاصه

یعنې ای پیغمبره! کله چې فرعون د خپل ټول قلمرو څخه ټکره ټکره جادوګران راغونډ کړه او په ډېر غرور سره ټاکلي میعاد ته حاضر شو نو د مقابلې په میدان کښې لاندې کیفیاتو صورت ونیوه:
۱ـ د هر څه څخه وړاندې موسی ﷺ جادو ګرانو ته دعوت ورکړ او د الله ﷻ د عذابه یې وډار کړه، چې:
الف: ای جادوګرانو! افسوس دی چې تاسو د بل چا سره نه بلکې د الله ﷻ سره مقابلې ته راپورته شوي یاست، او په همده ﷻ باندې دروغ تړئ چې د پیغمبر څخه یې انکار کوئ.
ب: الله ﷻ څخه وډار شئ او د مقابلې څخه یې لاس واخلئ چې په عذاب باندې به مو هلاک کړي او د نجات دپاره به هیڅوک مونده نه کړئ.
ج: ای جادوګرانو! هرچا چې په ا لله ﷻ باندې دروغ تړلي دي هغه ناکام شوی دی او ښه ورځ یې نه ده لیدلې، هسې نه چې تاسو د دغه برخلیک سره مخامخ شئ.
۲ـ د موسی ﷺ دعوت او نصیحت په جادوګرانو باندې بې اثره پاتې نه شو، بلکې دوی په خپل منځکښې په خبرو اترو باندې بوخت شوه او د مقابلې موضوع یې مشورې ته واچوله چې په څه ترتیب عملیات شروع کړو او په څه ترتیب د موسی د جادو مخه ونیسو. یا په بل عبارت: جادوګران د موسی په دعوت باندې په غُصه شوه، او لاندې فیصله یې د راز په توګه پټه وساتله چې:
الف: یقیناً دغه دوه کسان (موسی ﷺ او هارون ﷺ) بل څوک نه دي بلکې فقط دوه جادوګران دي چې نه پیروان لري او نه یې په دې حکومت کښې کومکیان شته، نو د منځه وړل یې ډېر ضرور دي. او دا ځکه چې:
ب: دوی دواړه غواړي چې د خپل جادو په زور باندې تاسو په خپل وطن او خپلې ځمکې باندې

د حکومت کولو څخه عزل کړي او پخپله د دې وطن د حکومت واګې په لاس کښې واخلي، لکه چې همدا کار څو کلونه وړاندې یوسف ﷺ کړی وه.

ج: په دې باندې علاوه، دوی دا هم غواړي چې ستاسو دیني غوره لاره د منځه یوسي او په عوض یې د خپلو خانونو سره راوړې باطله (نامطلوبه) لاره ځای په ځای کړي.

د: نو یو تربله یې سره توصیه وکړه چې خپل کار مو راغونډ کړئ او یوې قوې حملې ته خپل خانونه برابر کړئ. یا په بل عبارت: خپلمنځي اختلاف پرېږدئ او په اتفاق سره د مقابلې دپاره یو صف جوړ کړئ.

هـ: نن ډېره مهمه ورځ ده، همغه څوک به کامیاب وي کوم چې نن ورځ برلاسي او زوروَر شي، مونږ ته په کار دي چې برلاسي ترلاسه کړو چې د یو پلوه د پاخه دښمن مخه ونیسو او د بله پلوه د خپل بادار (فرعون) څخه انعامونه ترلاسه کړو.

۳ـ د ذکرې شوې مشورې او فیصلې څخه وروسته دوی د موسی ﷺ سره لاندې سوال جواب وکړ:

الف: ای موسی! ستا خوښه چې اول لمبر ته اخلې او د خپلې همسا څخه دې ښامار جوړوې (میدان ته یې را اچوې)، او که مونږ ته د اولیت حق راکوې چې مونږ خپل ساز او سامان میدان ته واچوو او ته یې مقابله وکړې؟

ب: موسی ﷺ دوهم شق غوره کړ چې: تاسو اول نوبت واخلئ او خپله وسه تمامه کړئ.

دا د دې دپاره چې د جادوګرانو ملامتیا ښه په ډاګه او څرګنده شي، که بالفرض موسی ﷺ اول نوبت اخستی وی نو احتمال وه چې جادوګران بالکل د مقابلې څخه صرف نظر شوي وی نو مغلوبیت به یې پټ پاتې شوی وی.

۴ـ جادوګرانو د همدې خبرې سره سم په عملیاتو باندې شروع وکړه چې خپل پړي (رسۍ) او همساګانې یې میدان ته ورواچولې او د جادو منترونه یې ورباندې پیل کړه، آن تر دې چې:

الف: نور حتی لا څه چې پخپله موسی ﷺ ته د دوی د جادو د کبله خیال ته ورغله چې دغه پړي او همساګانې واقعًا ښغلي او منډې وهي.

ب: نو د موسی ﷺ په زړه کښې ډار پیدا شو هسې نه چې خلک ورباندې وغولېږي او باور ورباندې وکړي، او ماته د دې موقع هم رانه کړي چې خپل وار (نوبت) تېر کړم.

۵ـ ای پیغمبره! په عین وخت کښې مونږ موسی ﷺ ته ډاډ ورکړه چې ډارېږه مه، همدا ته د پاسه یې او همدا ته برلاسی یې، نور ټال ورته مه کوه ځکه چې:

الف: همغه شی چې ستا په ښي لاس کښې دی او د مناجات په وخت کښې دې په عجیبه کیفیت کښې اړولی شوی لیدلی وه، میدان ته ورګوزار کړه، نو:

ب: سمدستي به ترې اژدها جوړه شي او څه چې جادوګرانو د مقابلې په میدان کښې خواره کړي دي هغه به ټول ښویه تېر کړي، او دا ځکه چې:

ج: کوم شیان چې هغوی جوړ کړي دي هغه په واقعیت باندې ولاړ نه دي بلکې د جادوګرانو چل

او فریب دی چې د هر ژر به د منځه لاړ شي.

د: جادوګر په هیڅ ځای کښې فلاح او کامیابي نه شي موندلی او هرومرو د ناکامۍ سره مخ کېږي.

موسی ﷺ زمونږ د ارشاد مطابق خپله همسا میدان ته ورواچوله چې اژدها ترې جوړه شوه او د جادوګرانو پړي مړي یې ټول ښویه تېر کړه.

۶_ نو کله چې جادوګرانو ذکره شوې عملیه په خپلو سترګو باندې ولیده نو سمدستي یې باور راغی چې دا جادو نه دی او دوی دواړه جادوګران نه دي بلکې دا معجزه ده او دوی دواړه واقعاً پیغمبران دي، نو په زغرده په سجده باندې پرېوتل، تا به ویل چې څوک یې ټېل وهي، او ټولو په لوړ اواز باندې او په یوه خوله چیغې کړې چې مونږ د موسی ﷺ او د هارون ﷺ په رب باندې ایمان راوړی دی او د فرعون د ربوبیت څخه انکار کوونکي یاستو.

توضیحات

۱_ مونږ د الله ﷻ په توفیق د [الأعراف:۱۱۳] ایت لاندې د هغو جادوګرانو په هکله کوم چې د موسی ﷺ د مقابلې دپاره فرعون راغونډ کړي وه څه معلومات لیکلي دي، او هم مو د هغو ی د پړو او همساګانو اندازه ښودلې ده چې په جادو سره یې خلکو ته ماران وبرېښول. نو که څوک یې د لوستلو شوق لري هملته دې مراجعه وکړي، مونږ اضافه معلوماتو ته څه اړتیا نه ګورو.

سُحت څه معنی؟

۲_ په ﴿ فَيُسْحِتَكُم بِعَذَابٍ ﴾ کښې د "فَيُسْحِتَ" کلمه اصلاً د "سُحْتٌ" _لکه "کُفرٌ"_ څخه اشتقاقه شوې ده، "سُحْتٌ" هغه پوستکي ته ویل کېږي کوم چې له بېخه وویستلی شي[1]، نو د معنی حاصل یې داسې راځېږي چې: ای ساحرانو (جادوګرانو) د الله ﷻ څخه وډار شئ او دروغ ورپورې مه تړئ، چې په عذاب باندې به مو بېخ وباسي او ټول به پوپنا کړي.

د نَجوی معنی

۳_ په ﴿ وَأَسَرُّواْ ٱلنَّجْوَىٰ ﴾ کښې د "نَجْوَی" کلمه مونږ د الله ﷻ په توفیق د [النساء:۱۱۴] ایت لاندې ښه شرحه کړې ده چې د راز معنی ورکوي. یعني جادوګرانو په خپل منځکښې د مشورې کولو او د جر او بحث څخه وروسته خپله فیصله د یوه راز په توګه پټه وساتله او په عملیاتو یې شروع وکړه.

سوال جواب

۴_ که څوک وایي چې د جادوګرانو د راز خبره څه شی وه، یا په بل عبارت: دوی په کومه خبره باندې سره متفق شوه؟

---

(۱) مفردات الراغب ص ۲۳۱

احتمالات ډېر کړامو مفسرینو خو کښې تعین په خبرې پټې او راز نوموړي د چې وایو مونږ. ﷺ په متصلو ایتونو کښې افشاء کړې لیکلي دي(۱) مګر ظاهره دا ده چې د هغوی راز مونږ ته الله ﷻ په متصلو ایتونو کښې افشاء کړې دی چې: ﴿ قَالُوٓاْ إِنْ هَـٰذَٰنِ لَسَـٰحِرَٰنِ ﴾ الآیتین.

یو نحوي تحلیل

۵ـ د ﴿ إِنْ هَـٰذَٰنِ لَسَـٰحِرَٰنِ ﴾ په اعراب کښې علماوو کرامو ډېر اوږده تحلیلونه کړي دي(۲) چې مونږ فقط د یوه تحلیل په ذکر باندې اکتفاء کوو چې په لاندې نکاتو ولاړ دی(۳):

الف: د "إِنْ" توری د "إِنَّ" مخفف دی چې د تحقق معنی ورکوي خو خپل اسم ته نصب نه ورکوي.

ب: د ﴿ هَـٰذَٰنِ ﴾ کلمه مبتدأ ده او د ﴿ لَسَـٰحِرَٰنِ ﴾ کلمه یې خبر واقع شوې ده.

ج: په ﴿ لَسَـٰحِرَٰنِ ﴾ کښې د "ل" توری د تاکید دپاره دی، نو په همدغه توري سره څرګندېږي چې د "إِنْ" توری د نفي دپاره نه دی ځکه چې د تاکید "ل" د نافیه "إِنْ" سره نه استعمالېږي بلکې د هغه "إِنْ" پورې اختصاص لري کوم چې د مشدد څخه مخفف کړی شوی وي.

نو د معنی حاصل یې داسې کېږي چې د جادو ګرانو په شوری کښې فیصله شوه چې یقینًا دغه دواړه (موسی ﷺ، هارون ﷺ) هرو مرو جادوګران دي.

طریقة څه معنی؟

۶ـ په ﴿ وَيَذْهَبَا بِطَرِيقَتِكُمُ ٱلْمُثْلَىٰ ﴾ کښې که څه هم علماوو کرامو د "طریقة" کلمه په دې مقام کښې د اشرافو او غوره کسانو په معنی باندې تفسیره کړه(۴) یعنې دغه دوه کسان (موسی ﷺ او هارون ﷺ) غواړي چې ستاسو اشراف او غوره کسان د منځه یوسي او پخپله یې په ځای باندې کېني. یا په بل عبارت: غواړې چې ستاسو حکومت رنګ کړي او خپل حکومت تشکیل کړي.

خو په ذکر شوي تفسیر سره دغه جمله د وړاندېنۍ جملې دپاره تاکید واقع کېږي، نو د همدې کبله مونږ ته بهتره برېښې چې دلته به د طریقې څخه دیني لاره مطلب وي او څه لرې نه ده چې جادوګرانو به دا خطر د فرعون د هغې خبرې څخه اقتباس کړی وي کوم چې مونږ ته الله ﷻ د ده د خولې څخه حکایت کړې ده چې: ﴿ إِنِّىٓ أَخَافُ أَن يُبَدِّلَ دِينَكُمْ ﴾ [غافر: ۲۶] یعنې: فرعون خپل رعیت مخاطب کړ چې ما پرېږدئ ترڅو موسی ﷺ ووژنم او دی دې خپل رب وبلي چې زما څخه یې خلاص کړي، او دا ځکه چې زه ډارېږم چې ستاسو دین به بدل کړي چې ډېر غوره دین دی، او په باطل دین باندې به مو واړوي.

---

(۱) زاد المسیر ج۵ ص۲۰۷

(۲) روح المعاني ج۱۶ ص۲۲۱؛ تفسیر القاسمي ج۱۱ ص۱۷۲

(۳) البحر المحیط ج۷ ص۲۵۰

(۴) تفسیر ابن کثیر ج۳ ص۱۵۷؛ تفسیر الطبري ج۱۶ ص۱۸۲

د "خیال" معنی

٧_ په ﴿ يُخَيَّلُ إِلَيْهِ مِن سِحْرِهِمْ أَنَّهَا تَسْعَىٰ ﴾ کښې د ﴿ يُخَيَّل ﴾ کلمه اصلاً د "خیال" _لکه "سلام"_ څخه اشتقاقه شوې ده، "خیال" هغه صورت ته ویل کېږي چې واقعیت ونه لري لکه چې سړی څه شی په خوب کښې وګوري او یا ورته په آینه کښې ښکاره شي[1]، یعنې د موسی ﷺ په تصور کښې د جادوګرانو د جادو د کبله دا خبره واچوله شوه چې پړي او همساګانې منډې وهي او حرکت کوي حال دا چې واقعیت هغسې نه وه.

سوال جواب

٨_ که څوک وایي چې: د ذکر شوی ایت شریف څخه څرګندېږي چې جادو واقعیت نه لري او محض خیالي او تصوري شی دی حال دا چې الله ﷻ فرمایلي دي چې: ﴿ فَيَتَعَلَّمُونَ مِنْهُمَا مَا يُفَرِّقُونَ بِهِۦ بَيْنَ ٱلْمَرْءِ وَزَوْجِهِۦ ﴾ [البقرة:١٠٢] یعنې یهودانو به د هاروت او ماروت څخه هغه جادو زده کاوه د کوم په سبب به یې چې د سړي او د ده د مېرمنې ترمنځ جدایي واقع کوله. دا ایت په صراحت سره دلالت کوي چې سحر (جادو) واقعیت لري او د ښځې او مېړه جدایي وربانديې مرتبېږي.

مونږ وایو چې: د سحر (جادو) په هکله د الله ﷻ په توفیق د [البقرة:١٠٢] ایت لاندې څه بیان ته اشاره شوې ده خو په دې مقام کښې وربانديې اضافه کوو چې:

الف: سحر (جادو) د هغو خارق العاده کیفیاتو نوم دی کوم چې په پټو سببونو بانديې مرتبېږي، او عوام یې نه شي تشخیص کولی.

ب: سحر (جادو) زښت ډېر ډولونه لري چې ځینو مفسرینو کرامو یې اته ډوله لیکلي دي[2] مګر ځینو آن پنځلس (١٥) ډولو ته رسولی دی[3]، چې په دغو ډولونو کښې ځینې هغه ډولونه دي چې واقعیت لري او د ښځې او مېړه بېلتون هم وربانديې ترتب مومي، مګر ځینې نور هغه دي چې واقعیت او حقیقت نه لري محض په تخیل بانديې ولاړ وي. د فرعون د جادوګرانو جادو د همدې قبیلې څخه وه لکه چې الله ﷻ فرمایي: ﴿ سَحَرُوٓا۟ أَعْيُنَ ٱلنَّاسِ ﴾ [الأعراف:١١٦] یعنې جادوګرانو د خلکو په سترګو بانديې جادو وکړ او حقیقت یې نه درلود. دغه ډول ته ځینې خلک چشمبندي وایي.

﴿ قَالَ ءَامَنتُمْ لَهُۥ قَبْلَ أَنْ ءَاذَنَ لَكُمْ ۖ إِنَّهُۥ لَكَبِيرُكُمُ ٱلَّذِى عَلَّمَكُمُ ٱلسِّحْرَ ۖ فَلَأُقَطِّعَنَّ أَيْدِيَكُمْ وَأَرْجُلَكُم مِّنْ خِلَٰفٍ وَلَأُصَلِّبَنَّكُمْ فِى جُذُوعِ ٱلنَّخْلِ وَلَتَعْلَمُنَّ أَيُّنَآ أَشَدُّ عَذَابًا وَأَبْقَىٰ ﴿٧١﴾ قَالُوا۟ لَن نُّؤْثِرَكَ عَلَىٰ مَا جَآءَنَا مِنَ ٱلْبَيِّنَٰتِ وَٱلَّذِى فَطَرَنَا ۖ فَٱقْضِ مَآ أَنتَ

---

(١) مفردات الراغب ص١٦٤

(٢) التفسیر الکبیر ج٣ ص٢١٣، الجواهر للطنطاوي ج١ ص١٠٦

(٣) اضواء البیان ج٤ ص٤٨١، ٥١٢

قَاضٍ إِنَّمَا تَقْضِي هَٰذِهِ الْحَيَوٰةَ الدُّنْيَا ﴿٧٢﴾ إِنَّا ءَامَنَّا بِرَبِّنَا لِيَغْفِرَ لَنَا خَطَٰيَٰنَا وَمَا
أَكْرَهْتَنَا عَلَيْهِ مِنَ السِّحْرِ وَاللَّهُ خَيْرٌ وَأَبْقَىٰ ﴿٧٣﴾ إِنَّهُ مَن يَأْتِ رَبَّهُ مُجْرِمًا فَإِنَّ لَهُ جَهَنَّمَ لَا
يَمُوتُ فِيهَا وَلَا يَحْيَىٰ ﴿٧٤﴾ وَمَن يَأْتِهِ مُؤْمِنًا قَدْ عَمِلَ الصَّٰلِحَٰتِ فَأُولَٰئِكَ لَهُمُ الدَّرَجَٰتُ
الْعُلَىٰ ﴿٧٥﴾ جَنَّٰتُ عَدْنٍ تَجْرِي مِن تَحْتِهَا الْأَنْهَٰرُ خَٰلِدِينَ فِيهَا وَذَٰلِكَ جَزَآءُ مَن تَزَكَّىٰ ﴿٧٦﴾

[٧١] فرعون (ساحرانو ته) وویلې چې: ایا تاسو موسی ﷺ ته له دې څخه مخکښې عقیده وکړه (او د ده نبوت مو تسلیم کړ) چې زه تاسو ته اجازه وکړم؟ یقیناً موسی ﷺ ستاسو هغه مشر دی کوم چې تاسو ته یې جادو ښودلی دی (نو تاسو په دستوري توګه خپل ځانونه ناکام کړه)، نو ضرور هرومرو به زه ستاسو لاسونه او ستاسو پښې ردو بدل پرې کړم، او هم به هرومرو او خامخا تاسو د خرماګانو په ډډونو کښې خوړند (په دار) کړم او (بالآخره) هرومرو او ضرور به تاسو پوه شئ چې زمونږ (فرعون او موسی) کوم یو د عذاب د حیثه ډېر کلک او ډېر پایدار دی (زه که هغه؟).

[٧٢] جادوګرانو وویلې چې: مونږ به هیڅکله تاته په هغه شي باندې غوروالی درنه کړو کوم چې مونږ ته (زمونږ رب ﷻ د پلوه) راغلی دی چې د ځرګندو دلایلو (او معجزاتو) څخه عبارت دی، او (همدارنګه به هیڅکله تا) په هغه اقدس ذات باندې (غوره نه کړو) کوم چې مونږ یې د نشت څخه پیدا کړي یاستو. نو (ای فرعونه!) په مونږ باندې هغه حکم وکړه (جاري کړه) د کوم چې ته حکم کوونکی (او جاري کوونکی) یې، یقیناً ته (په مونږ باندې) په دغې نژدې (او حقیر) ژوند کښې حکم کولی شې (او راباندې یې جاري کولی شې او بس).

[٧٣] یقیناً مونږ په خپل رب ﷻ باندې د دې دپاره ایمان راوړی دی چې مونږ ته زمونږ ګناهونه وبښي او هغه شی (راته هم وبښي) په کوم باندې چې تا مونږ مجبور کړي وو چې (هغه) د جادو (د زده کړې) څخه عبارت دی.
او الله ﷻ (د ثواب د حیثه ستا څخه) غوره دی او د (عذاب د حیثه درڅخه) ډېر پایدار دی.

[٧۴] (ای فرعونه!) یقیناً شان دا دی چې هرڅوک چې خپل رب ﷻ ته د مجرمیت (کفر) په حال کښې ورشي (مړ شي) نو یقیناً ده لره (هلته) دوزخ دی چې نه به پکښې مړ کېږي او نه به (پکښې) ژوندي کېږي (مستریح کېږي).

[٧۵] او هرڅوک چې خپل رب ﷻ ته په داسې حال کښې ورشي چې ایماندار وي (او) صالح اعمال یې کړي وي، نو دغه کسان چې دي دوی لره (هلته) لوړې درجې دي.

[٧٦] (چې) د اقامت د جنت (څخه عبارت دی، داسې جنت چې) لاندې ترې (ځلور) ویالې بهېږي (او هم به) دوی هلته همېشه وي. او (ای فرعونه!) دغه د هغه چا جزا ده چې (د کفریاتو او شرکیاتو څخه) پاک شوی وي (او زمونږ غوندې په ایمان باندې مشرف شوی وي او بس).

د مطلب خلاصه

يعني کله چې ساحران (جادوګران) په سجده پرېوانه او په صراحت سره يې د فرعون د ربوبيت څخه انکار وکړ نو نوموړی ودار شو، هسې نه چې ټول ليدونکي او اورېدونکي همغه لاره خپله کړي کومه چې هغوی خپله کړه، نو:

١ـ فرعون جادوګران تهديد کړه او نور خلک يې په غوږ باندې ووهل چې:

الف: ای ساحرانو! ايا تاسو زما د اجازې څخه وړاندې په موسی ﷺ باندې ايمان راووړ او په نبوت ورته قائل شوئ؟

ب: ستاسو د دغه بې اجازې کار څخه څرګندېږي چې موسی ﷺ ستاسو مشر دی بلکې ستاسو استاذ دی، چې د همده څخه مو جادو زده کړی دی، نو د کوم مطلب دپاره چې موسی ﷺ راپورته شوی دی عين همغه مطلب تاسو هم راپورته کړي ياست.

لنډه دا چې تاسو په دستوري توګه د نوموړي په مقابل کښې خپل ځانونه ناکام وښودل او د خپل قوي جادو څخه مو کار وانخست ترڅه هغه برلاسی معرفي کړئ.

ج: نو زما دې سوګند وي چې هرومرو او خامخا به زه ستاسو لاسونه او ستاسو پښې ردو بدل پرې کړم، او هرومرو به مو د خرماګانو په ډډونو باندې راځوړنداو په دار کړم.

د: ای ساحرانو هرومرو او خامخا به تاسو پوه شئ چې په مونږ (موسی او فرعون) کښې کوم يو د عذاب د حيثه کلک او دوامدار دی.

يا په بل عبارت: تاسو به پوه شئ چې زما عذاب کلک او دائمي دی او که د موسی ﷺ د رب ﷻ عذاب ډېر شديد او نه پرې کېدونکی دی، چې تاسو د هغه له ډاره ايمان راووړ.

٢ـ ساحرانو د فرعون د تهديد آميزه خبرو په مقابل کښې داسې جواب ورکړ چې:

الف: ای فرعونه! مونږ به هيڅکله ستا په تهديدونو باندې ونه ډار شو چې په خپله کړنلاره باندې پښېمانه شو، او هيڅکله به ستا لاپو شاپو ته په هغه واضحه دلايلو باندې ترجيح ورنه کړو کوم چې مونږ ته د موسی ﷺ په لاس باندې راغلي او راښودلي شوي دي.

ب: همدارنګه به مونږ هيڅکله تاته په هغه اقدس ذات باندې غوره کول در نه کړو کوم چې مونږ يې د نشت څخه پيدا کړي ياستو او روزمره احتياجات مو پوره کوي.

ج: نو ای فرعونه! هغه څه په مونږ باندې اجراء کړه د کوم شي چې ته په مونږ باندې اجراء کوونکی يې، او په هر يو عذاب باندې چې زمونږ تعذيبول غواړې د هغه په عملي کولو کښې هيڅ ډيل مه کوه، مونږ نه ستا د تهديداتو څخه ډارېږو او نه ستا د تعذيبولو څه پروا لرو او دا ځکه چې:

د: ستا هر ډول تعذيب انتهاء لري او فنا کېدونکی دی چې د همدغه حقير او نژدې ژوند پورې ارتباط نيسي او بس، د مرګ څخه وروسته ستا تعذيب په مونږ باندې هيڅ اثر نه شي پرېوستلی.

هـ: ای فرعونه! مونږ په خپل حقيقي رب ﷻ باندې ايمان راوړی دی ترڅو مونږ ته زمونږ ګناهونه

وبښي او د هغه عذاب څخه مو بچ کړي کوم چې دائمي دی او د مرګ څخه وروسته صورت نیسي.

و. همدارنګه همدغه اقدس ذات ته امید لرو چې مونږ ته د هغه شي ګناه هم وبښي په کوم باندې چې تا مونږ مجبور کړي یاستو چې هغه د جادو د زده کړې څخه عبارت دی، چې په زور دې راباندې زده کړی دی.

ز. ای فرعونه! مونږ ډېر ښه پوهېږو چې ستا په پیروی کښې هیڅ خیر او ګټه نشته او ټولې ښېګڼې زمونږ د رب ﷻ په پیروی کښې پرتې دي.

ح. همدارنګه مونږ پوهېږو چې ستا تعذیب دائمي نه دی بلکې د الله ﷻ تعذیب دائمي دی او د سړي په مرګ باندې انقطاع نه مومي بلکې د مرګ څخه وروسته د ابد الآباد پورې دوام کوي.

لنډه دا چې:

ط. یقیناً هرڅوک چې د مجرمیت په حال کښې مړ شي او خپل رب ﷻ ته ورشي نو د ده دپاره د مرګ څخه وروسته دوزخ ټاکلی شوی دی چې هلته مرګ نشته، او نه هلته داسې ژوند شته چې هوسا او د خوشالۍ ژوند وي، نو په دوزخ کښې به دوزخیان نه مره کېږي او نه به پکښې ژوند کولی شي او د همېشه دپاره به هلته په همدغه مړژواندي حال باندې پراته وي.

ی. او څوک چې خپل رب ﷻ ته په داسې حال باندې ورشي چې ایمان یې ورباندې راوړی وي. او نېک عملونه یې کړي وي، نو د دغو کسانو دپاره د الله ﷻ په نزد لوړې او اوچتې درجې ټاکلې شوې دي چې دغه درجې د داسې جنت څخه عبارت دی چې د اقامت او دائمي اوسېدانې ځای دی او د ونو لاندې به یې ځلور ویالې روانې وي چې د شاتو، شودو، سوچه اوبو او شرابو بېلې-بېلې ویالې وي.

یا: ای فرعونه! دغه جنت ـ چې څه حال یې وړاندې بیان شو ـ د الله ﷻ په نزد د هغه چا دپاره جزا او بدله ده کوم چې خپل ځان په ایمان او صالح عمل باندې تزکیه او پاک کړی وي او د کفریاتو څخه پاک او صاف وي.

نو مونږ د همدغه جنت په تمه په ایمان باندې مشرف شوو او خپله عقیده مو د کفر او شرک څخه صافه او پاکه کړه، نو ستا خوښه په هر ډول تعذیب باندې چې مونږ معذب کوې معذب مو کړه.

توضیحات

١ـ که څوک وایي چې: په ﴿ وَلَتَعۡلَمُنَّ أَيُّنَآ أَشَدُّ عَذَابٗا وَأَبۡقَىٰ ﴾ کښې ﴿ أَيُّنَا ﴾ ضمیر د چا څخه عبارت دی؟

مونږ وایو چې: د ذکر شوي ضمیر په مطلب کښې مفسرین کرام په لاندې دوه وو ګروپونو باندې ویشل کېږي:

الف. په ذکر شوي ضمیر کښې د فرعون خپل ځان او د موسی علیه السلام رب مطلب وه[1]، یعنې ای ساحرانو! تاسو به پوه شئ چې زما عذاب سخت او دائمي دی او که د موسی علیه السلام د رب عذاب ډېر

---

(١) المحرر الوجیز ج١١ ص٨٨

قوي او مستحکم دی، چې تاسو د هغه له ډاره ایمان راوړئ.

البته هغه عذاب چې موسی علیه السلام ترې د مقابلې څخه وړاندې ساحران ډارولي وه چې: ﴿ وَيْلَكُمْ لَا تَفْتَرُوا عَلَى اللَّهِ كَذِبًا فَيُسْحِتَكُم بِعَذَابٍ ﴾ [طه: ۶۱] یعنې: ای جادوګرانو! تاسو ته دې افسوس او حسرت وي، په الله ﷻ باندې دروغ مه تړئ چې په عذاب سره به مو بېخ او بنیاد وباسي.

ب: دغه ضمیر فرعون د خپل ځان او د موسی علیه السلام د مجموعي څخه عبارت ګڼلی[1]، یعنې تاسو به پوه شئ چې زما عذاب ډېر خطرناک دی او که د موسی علیه السلام عذاب ډېر خطري دی چې تاسو د هغه له ډاره د هغه په نبوت باندې اعتراف وکړ او د اژدها څخه بې وډار شوئ.

سوال جواب

۲_ که څوک وایي چې: په کار دي چې په ذکرو شوو دواړو تفسیرونو کښې لومړنی تفسیر د صحت دپاره متعین شي ځکه چې موسی علیه السلام خو څه عذاب نه درلود؟ مونږ وایو چې[2]:

الف: څه لرې نه ده چې فرعون به موسی علیه السلام هم د تمسخر او ملنډو په توګه د عذاب خاوند ګڼلی وي او جادوګران به یې په غوږ باندې وهلي وي چې تاسو ته په کار وه چې د هغه چا امر او اطاعت مو کړی وی کوم چې د هر ډول عذاب توان لري چې زه یم، نه د هغه چا چې هیڅ شی یې د لاسه پوره نه دی چې موسی علیه السلام دی.

ب: دا هم احتمال لري چې فرعون به د موسی علیه السلام همسا ته اشاره کړې وي چې تاسو د اژدها څخه وډار شوئ چې د پرو په شان به مو وخوري، ځکه مو پرې ایمان راوړ.

تبصره

۳_ مونږ ته ذکر شوي دواړه تفسیرونه په زړه پوري برېښي او څه منافات هم سره نه لري نو که دواړه د بدلیت په اعتبار سره مراد کړی شي، هیڅ بده نه ده.

یوه پوښتنه او د هغې جواب

۴_ که څوک وایي چې: ساحران خو پخپله د موسی علیه السلام مقابلې ته وړاندې شوي وه د همدې کبله دوی د فرعون څخه د غلبې په صورت کښې مزدوري او انعامات هم غوښتي وه، الله ﷻ د ساحرانو څخه حکایت کوي چې: ﴿ قَالُوا إِنَّ لَنَا لَأَجْرًا إِن كُنَّا نَحْنُ الْغَالِبِينَ ﴾ [الأعراف: ۱۱۳] یعنې ساحرانو فرعون مخاطب کړ چې مونږ ته خو به ضرور څه حق الزحمه وي که چرته همدا مونږ غالب شوو. فرعون ورته وویلې چې: (هو، ولې نه) تاسو به په دغه وخت کښې زما د مقربینو څخه یاست چې بدون د اجازې به راتلای شئ؛ حال دا چې د ﴿ وَمَا أَكْرَهْتَنَا عَلَيْهِ مِنَ السِّحْرِ ﴾ د کلماتو څخه

---

(۱) تفسیر الطبري ج۱۶ ص۱۸۹

(۲) روح المعاني ج۱۶ ص۲۳۲

څرګندېږي چې ساحران د فرعون د پلوه په جادو کولو باندې مجبور کړی شوي وه، نو ایا دا دواړه ایتونه سره څه منافات نه لري؟

مونږ وایو چې د ذکر شوي سوال د جوابولو دپاره مفسرینو کرامو ډېر جوابونه کړی دي[١] لاندې مثالونه يې ولولئ:

الف: د فرعون عادت وه چې په خینو خلکو باندې به يې په جبر او اکراه سره د جادو زده کړه کوله[٢]، نو په ذکرو شوو کلماتو کښې د جادو تعمیل ته اشاره نه ده چې دوی ورته په خپله خوښه وړاندې شوي وه بلکې د جادو تَعَلُّمْ (زده کړې) ته اشاره ده، یعنې ای فرعونه! مونږ لا د هغې ګناه څخه مغفرت غواړو په کومه باندې چې تا مجبور کړي وو او په زور باندې دې د جادو زده کړې ته اړ ویستلي وو.

ب: په ذکرو شوو کلماتو کښې د جادوګرانو راغونډولو ته اشاره ده[٣]، یعنې مونږ لا د هغې ګناه څخه مغفرت غواړو په کومه باندې چې تا مجبور کړو او د یوه حقاني پیغمبر مقابلې ته دې د خپلو کورونو څخه په اکراه (زور) باندې دلته راوستلو، که څه هم مونږ مقابله په خپله خوښه کړې ده خو د مقابلې میدان ته د عسکري قوت په اثر راوستلی شوي یاستو.

خو مونږ ته لومړنی جواب د ایت شریف د کلماتو سره ډېر نژدې او ډېر مناسب برېښي، که څه هم ایت شریف د دوهم جواب تحمل هم کولی شي او څه منافات ورسره نه لري.

یادوني

٥ـ مونږ د الله په توفیق د [الأعراف:١٢٦] ایت لاندې دوه موضوعګانې ښې څېړلې دي چې بیا څېړ ئې ته يې څه اړتیا نه ګورو هیله ده چې هملته ورته مراجعه وکړی شي، هغه دا چې:

الف: امکان لري چې جادوګرانو ته د فرعون د پلوه د ډېرو خبرو کولو فرصت نه وي ورکړی شوی، که نه نو هغوی نوموړي ته نور جوابونه هم ورکولی شوه.

ب: د تهدید څخه وروسته ایا فرعون په جادوګرانو باندې خپل اورولی شوی اخطار عملي کړ او که څنګه؟ ظاهره دا ده چې دوی ټول يې شهیدان کړه، فإنا لله وإنا إليه راجعون.

﴿ وَلَقَدْ أَوْحَيْنَآ إِلَىٰ مُوسَىٰٓ أَنْ أَسْرِ بِعِبَادِى فَٱضْرِبْ لَهُمْ طَرِيقًا فِى ٱلْبَحْرِ يَبَسًا لَّا تَخَٰفُ دَرَكًا وَلَا تَخْشَىٰ ﴿٧٧﴾ فَأَتْبَعَهُمْ فِرْعَوْنُ بِجُنُودِهِۦ فَغَشِيَهُم مِّنَ ٱلْيَمِّ مَا غَشِيَهُمْ ﴿٧٨﴾ وَأَضَلَّ فِرْعَوْنُ قَوْمَهُۥ وَمَا هَدَىٰ ﴿٧٩﴾ ﴾

---

(١) زاد المسیر ج٥ ص٢١١
(٢) تفسیر ابن کثیر ج٣ ص١٥٩؛ تفسیر الطبري ج١٦ ص١٩٠؛ تفسیر البغوي ج٣ ص٢٢٥
(٣) اضواء البیان ج٤ ص٥١٧

[٧٧] او یقیناً مونږ موسی ﷺ ته (د اوږده دعوت څخه وروسته) وحې وکړه چې زما بندګان (بني اسرائیل) د شپې په څه برخه کښې (د مصر څخه وباسه او د سینا ټاپو طرف ته یې) بوځه، نو (هلته) د همدوی (د نجات) دپاره (د قلزم) په دریاب کښې وچه لاره ووهه (جوړه کړه).
(مونږ ورته دا هم وویلې چې:) ته به (د دغې لارې په جوړولو سره د فرعوني لښکر) د موندلو (نیولو) څخه نه ډارېږې او (هم په دریاب کښې د غرقېدلو څخه) به نه وېرېږې (د دغو دواړو خطرو څخه به په امن کښې یې).
[٧٨] نو (کله چې دوی په دریابي لاره باندې روان شوه) فرعون یې د خپل لښکر په شمول پیروي وکړه (او دریاب ته ورښکته شو)، نو (بني اسرائیلو نجات وموند او) فرعونیانو لره د دریاب (قلزم) څخه هاغومره اوبو پټ (غرق) کړ کومو چې پټ (غرق) کړ (چې په اندازه باندې یې یوازې الله ﷻ خبر دی او بس).
[٧٩] او (په دغه ترتیب سره) فرعون (د خپل ځان په ګمراهۍ باندې د پاسه) خپل قوم هم ګمراه کړ او (سمه لاره) یې ورته ونه ښودله (حال دا چې هغوی ته یې د سمې لارې د ښودلو وعده ورکړې وه).

د مطلب خلاصه

په دې ایتونو کښې د فرعون دنیاوي انجام ته اشاره شوې ده ترڅو د هر وخت فرعونیان او متکبران ترې عبرت واخلي، نو حاصل یې داسې راځېږي:
ای پیغمبره! کله چې فرعون د مقابلې په میدان کښې ماتې وخوړه او د موسی ﷺ حقانیت ورته ښه پوره په ډاګه په اثبات ورسېد نو د موسی ﷺ په معجزه (د همسا اژدها) باندې یې د جادو نوم وروتاپه او خپل کفر او فرعونیت ته یې ادامه ورکړه، نو:
١ـ موسی ﷺ وخت په وخت نورې معجزې هم وروښودلې آن تردې چې د ټولو معجزاتو شمېره نهو ته ورسېده، خو فرعون په خپل فرعونیت باندې کلک ولاړ وه.
٢ـ په نتیجه کښې چې کله مونږ د هغه د هلاکت او پوښنا کولو اراده وکړه نو موسی ﷺ ته مو داسې هدایت ورکړ چې:
الف: زما بندګان (بني اسرائیل) د شپې په تیاره کښې د مصر څخه د سینا په لور روان کړه.
ب: کۀ څه هم هلته ستاسو مخې ته دریاب حائل واقع کېږي او تاسو نه پرېږدي چې د سینا ټاپو ته ورپوربوځې، خو تاته امر کوم چې زما د بندګانو د نجات دپاره په خپله همسا باندې دریاب ووهه او د پوربوتلو لاره پکښې جوړه کړه.
ج: ستا جوړه کړې شوې لاره به داسې لاره وي چې د دریاب په منځکښې به وچه کلکه وي او هیڅ لوندوالي او ختې به نه لري چې ستاسو پښې پکښې ښویه شي.
د: ای موسی! په ډېر اطمنان سره د بني اسرائیلو په شمول په ذکرې شوې لاره باندې تاسو د سینا ټاپو وزمې خمکې ته ورپوربوځې، چې د شا د پلوه به د فرعونیانو څخه نه ډارېږئ چې لاس نیولي

مو بیرته ستانه کړي، او د مخې د پلوه به درسره دا خطره هم نه وي چې په دریاب کښې به غرق شې.

۳_ نو کله چې موسی ﷺ توصیه شوي هدایت ته عملي صورت ورکړ او د شپې یې بني اسرائیل د سینا طرف ته وخوځول نو:

الف: د فرعون د هلاکت وخت ډېر ورنژدې شو، او له دې کبله چې خپل وژلځای ته ورودانګي په ډېرې جلتۍ سره یې بنه لوی لښکر د خپله ځانه سره واخست او د موسی ﷺ او بني اسرائیلو په تعقیب روان شو.

ب: آن تر دې چې د دریاب په داخل کښې یې هم تعقیب کړه، خو موسی ﷺ او ملګري یې د دریاب څخه په اجتماعي توګه پوړېواته، حال دا چې د فرعون لښکر وروستنۍ ډله هم دریاب ته ورننوتله او سرکښان یې لا بل ساحل ته نه وه رسیدلي، نو په دغه وخت کښې الله ﷻ دریاب ته امر وکړ چې خپل جریان پیل کړي او توقف ته خاتمه ورکړي.

ج: نو نتیجه دا شوه چې فرعون او ټول فرعوني لښکر د "الف" څخه تر "ي" پورې په دریاب کښې غرق شو، او د اوبو دومره مقدار پټ کړه چې د الله ﷻ څخه په غیر یې هیڅوک اندازه نه شي درک کولی، چې څومره ملیاردونه ټنونه وزن به یې درلود او څومره زره مترونه به ورباندې اوچتې شوې وې.

۴_ ای پیغمبره! دا وه د هغه فرعون عاقبت کوم چې د الوهیت مدعي وه او ادعاء یې کوله چې خپل قوم یې په سمه لاره باندې سوق کړی دی او همدی یې لوی رب دی.

لنډه دا چې فرعون خپل ځان هم بې لارې کړ او خپل قوم یې هم په دنیا او آخرت کښې د هلاکت کندې ته واچاوه او سمه لاره یې ورته ونه ښودله، که بالفرض نوموړي ایمان راوړی وی نو هم به پخپله د نجات خاوند شوی وی او هم به یې خپل قوم ته نجات ورکړی وی.

توضیحات

۱_ په ﴿ وَلَقَدْ أَوْحَيْنَآ إِلَىٰ مُوسَىٰٓ ﴾ کښې د "و" توری د عطف دپاره دی چې دا جمله پرې په یوه مقدره جمله باندې عطفېږي چې مضمون یې دا دی:

د مقابلې په میدان کښې د ناکامۍ څخه وروسته هم فرعون خپلو کفریاتو ته تر ډېرو کلونو پورې ادامه ورکړه، او یقیناً مونږ (د ډېر وخت د تېرېدلو څخه وروسته) موسی ﷺ ته وحې وکړه چې د مصر څخه ووځئ چې د فرعونیانو د هلاکت وخت رانژدې شوی دی.

مونږ څکه ذکر شوی مضمون مقدر وګڼه چې علماوو کرامو لیکلي دي چې د جادوګرانو د ایمان د راوړلو څخه وروسته آن د شلو (۲۰) کالو پورې فرعون په خپل تکبر باندې باقي پاتې وه او موسی ﷺ یې په دعوت باندې مصروف وه[1]. خو د دغه کافي وخت د درلودلو سره- سره په ایمان مشرف نه شو، او څینو لا آن دېرش (۳۰) کلونه ښودلي دي، والله ﷻ أعلم.

---

(۱) تفسیر ابي السعود ج۶ ص۳۱

۲_ په ﴿ أَنْ أَسْرِ بِعِبَادِي ﴾ کښې د ﴿ أَسْرِ ﴾ کلمه د "إسراءٌ" څخه اشتقاقه شوې ده چې د شپې بیولو ته وضعه شوې ده[۱]، یعنې مونږ موسی ﷺ ته وحې وکړه چې زما بندګان د شپې د پلوه د مصر څخه وباسه.

شاید چې الله ﷻ په ورته د شپې وخت ځکه خوښ کړی وي ترڅو دوی د لمر خاته تر وخته پورې د قلزم بحېرې ته ورسېږي چرته چې د فرعونیانو غرقېدلو صورت ونیوه.

سوال جواب

۳_ که څوک وايي چې: د مصر څخه د وتلو په وخت کښې خو د بني اسرائیلو تعداد د شپږو لکو او اویا زرو (۶۷۰۰۰۰) تنو په شاوخوا کښې وه[۲]، په دې باندې علاوه هغوی د حکومتي مراقبت لاندې هم واقع وه؛ نو پوښتنه دا ده چې: دغه غټ تعداد خلک څنګه په یوه شپه کښې د کوچ او بار دپاره چمتو شوه او حکومت هم ورباندې اطلاع حاصله نه کړه چې د شپې یې د هغوی د حرکت مخه نیولې وی؟

مونږ وایو چې: د ذکر شوي سوال جواب ته د [یونس: ۹۰] ایت لاندې څه اشاره شوې ده ـوالحمد لله ﷻ خو په دې مقام کښې ورباندې زیاتوو چې: د موسی ﷺ سره فرعون د بني اسرائیلو د خوشې کولو وعده کړې وه چې لاړ شئ او د حمل او نقل دپاره تیاری ونیسئ، نو په همدې بنیاد یې د مراقبت او څارنې لړۍ هم ختمه شوې وه، نو هغوی په ډاډه زړه او په څرګنده توګه د سفر تیاری ونیوه او وتوانېده چې شپې د مخې حرکت وکړې او آن د قلزم بحېرې ته ورسېږي.

مګر فرعون د هغوی د حرکت څخه وروسته وعده خلافي وکړه او د خپل لوظ څخه وګرځېده[۳]، او په تعقیب باندې یې پیل وکړ. او دا ځکه چې فرعون ډېر بد عهده او بې لوظه انسان وه، الله ﷻ د فرعونیانو د خولې څخه حکایت کوي چې: ﴿ لَئِن كَشَفْتَ عَنَّا ٱلرِّجْزَ لَنُؤْمِنَنَّ لَكَ وَلَنُرْسِلَنَّ مَعَكَ بَنِيٓ إِسْرَٰٓءِيلَ ﴾ [الأعراف: ۱۳۴] یعنې کله به چې فرعونیانو ته د معجزې عذاب ورسېد نو دوی به موسی ﷺ مخاطب کړ چې: ای موسی! که زمونږ څخه دغه عذاب لرې کړې نو هرو مرو او ضرور به مونږ په تا باندې ایمان راوړو او هم به درسره بني اسرائیل خوشې کړو چې بېرته شام ته لاړ شي، خو کله به چې الله ﷻ د دوی څخه عذاب لرې کړ نو سمدستي به یې خپلې وعدې ماتې کړې، نه به یې ایمان راووړ او نه به یې اجازه ورکړه چې بني اسرائیل د شام په لور سوق کړي.

یوه پوښتنه او د هغې جواب

۴_ که څوک وايي چې: د ﴿ وَمَا هَدَىٰ ﴾ د جملې مضمون خو په ﴿ وَأَضَلَّ فِرْعَوْنُ قَوْمَهُۥ ﴾ کښې پروت دی نو پوښتنه دا ده چې د ذکرې شوې جملې په نزول کښې څه حکمت دی؟

---

(۱) مفردات الراغب ص۲۳۷
(۲) روح المعاني ج۱٦ ص۲۳۷
(۳) المحرر الوجیز ج۷ ص۱۴۵؛ تفسیر القاسمي ج۱۱ ص۱۸۱

مونږ وایو چې: د توموړي جملې په نزول کښې ـوالله ﷻ أعلم ـ دې ته اشاره ده چې د فرعون هغه دعوه په صراحت سره تردیده شي کومه چې الله ﷻ د هغه د خولې څخه حکایت کړې ده چې: ﴿ وَمَآ أَهْدِيكُمْ إِلَّا سَبِيلَ ٱلرَّشَادِ ﴾ [غافر:۲۹] یعنې فرعون خپل قوم مخاطب کړ چې: زه تاسو ته نه ښایم مگر سمه (روغه) لاره.

د دې زماني فرعون

۵ـ په هره زمانه کښې چې فرعون پیدا شي په همغې زمانه کښې ورته الله ﷻ موسی هم پیدا کوي؛ نو لکه چې موسی ﷺ د خپلې زمانې فرعون سرکوب کړ همدارنگه د هرې زمانې فرعون د خپلې زمانې دموسی د لاسه پوپنا کېږي او د هلاکت سره مخامخ کېږي.

د افغانستان د جهاد د شروع په وخت روسي دولت د وخت فرعون وه چې الله ﷻ ورته د افغان مجاهدو څخه موسی جوړ کړ او د روسانو پراخه دولت یې دړې وړې اوټیت پرک کړ.

په دې زمانه کښې ـچې روسي فرعون د منځه تلی دی ـ امریکايي فرعون سر راپورته کړی دی او غواړي چې په ټوله دنیا باندې خپل حکومت وکړي او په غیر مستقیمه توگه یې د خپل تسلط لاندې وساتي، د دې فرعون اصلي نوم "کلنټن" دی چې فعلاً اولسمشر دی.

د همدې کبله یې څو ورځې وړاندې[1] د افغانستان خاوره په خپلو کروز توغندیو باندې وویشتله او سل فیره میزایل یې ورباندې د دریاب د منځه وورول، د دې کار وجه دا وه چې د دې زمانې موسی "اسامه بن لادن" ـوفقه الله ـ فعلاً په افغانستان کښې اوسېږي. خو د الله ﷻ فضل وه چندان تلفات یې ونه لرل اوځینو توغندیو لا بالکل انفلاق هم نه وه کړی. همدارنگه د دې زمانې فرعون په عین وخت کښې لس کروز توغندي د سوډان په خاوره باندې هم په دې بهانه وغورزول چې هلته د اسامه بن لادن ـحفظه الله ـ د سلاگانو د جوړولو فابریکه ده، حال دا چې هغه فابریکه چې د وخت فرعون په توغندیو باندې ورانه کړه د دوا جوړولو فابریکه وه.

د الله ﷻ څخه امید کوو چې د دې زمانې فرعون به هم یوه ورځ د همدې زمانې د موسی د لاسه نسکور شي، او د ځمکې مخ به یې د فسادونو څخه خلاص شي، الله ﷻ دې هغه چاته ترقي او موفقیت ورکړي کوم چې د اسلام ترقي غواړي، او الله ﷻ دې هغه څوک نسکور کړي څوک چې د اسلام د ترقۍ مخنیوی کوي، آمین.

﴿ يَٰبَنِىٓ إِسْرَٰٓءِيلَ قَدْ أَنجَيْنَٰكُم مِّنْ عَدُوِّكُمْ وَوَٰعَدْنَٰكُمْ جَانِبَ ٱلطُّورِ ٱلْأَيْمَنَ وَنَزَّلْنَا عَلَيْكُمُ ٱلْمَنَّ وَٱلسَّلْوَىٰ ﴿٨٠﴾ كُلُوا۟ مِن طَيِّبَٰتِ مَا رَزَقْنَٰكُمْ وَلَا تَطْغَوْا۟ فِيهِ فَيَحِلَّ عَلَيْكُمْ غَضَبِى ۖ وَمَن يَحْلِلْ عَلَيْهِ غَضَبِى فَقَدْ هَوَىٰ ﴿٨١﴾ وَإِنِّى لَغَفَّارٌ لِّمَن تَابَ وَءَامَنَ وَعَمِلَ صَٰلِحًا

(۱) ۱۳۷۷/۵/۳۰ هـ ش

ثُمَّ ٱهۡتَدَىٰ ﴿٨٢﴾ وَمَآ أَعۡجَلَكَ عَن قَوۡمِكَ يَٰمُوسَىٰ ﴿٨٣﴾ قَالَ هُمۡ أُوْلَآءِ عَلَىٰٓ أَثَرِي وَعَجِلۡتُ
إِلَيۡكَ رَبِّ لِتَرۡضَىٰ ﴿٨٤﴾ قَالَ فَإِنَّا قَدۡ فَتَنَّا قَوۡمَكَ مِنۢ بَعۡدِكَ وَأَضَلَّهُمُ ٱلسَّامِرِيُّ ﴿٨٥﴾

[٨٠] (مونږ د موسی ﷺ په ذریعه وویلې چې:) ای بني اسرائیلو! یقینًا مونږ تاسو ته ستاسو د دښمن څخه نجات درکړ، او ستاسو سره مو (د تورات د درکولو دپاره) د طور د غره ښي طرف وعده کړې، او (هم) مونږ په تاسو باندې مَن او سلوی درنازل کړه.

[٨١] (او هم مو تاسو ته وویلې چې:) د هغو پاکیزه (او خوندورو شیانو) څخه خورئ کوم چې مونږ تاسو ته روزي کړي دي او سرکشي پکښې مه کوئ (د حد څخه تجاوز مه کوئ)، چې زما غضب به درباندې درخلاص (درنازل) شي، او هرڅوک چې زما غضبورباندې ورنازل شي نو یقینًا هغه (د هلاکت کندې ته) ولوېد.

[٨٢] او یقینًا زه د هغه چا دپاره ډېر بښونکی یم چې (د کفر څخه یې) توبه ویستلې وي او ایمان یې راوړی وي او (هم) نېک عمل یې کړی وي، بیا یې هدایت موندلی وي (ذکرو شوو خاصیتونو ته یې ادامه ورکړې وي).

[٨٣] او (مونږ وویلې چې:) ای موسی! ته د خپل قوم (اویا کسیزې جرګې) څخه څه شي راتوند کړې (چې د هغوی څخه وړاندې د مناجات ځای ته راغلې)؟

[٨٤] موسی ﷺ وویلې چې: هغوی دغه دي راپسې دي (نژدې دي)، او ما تاته توندي وکړه (په توندۍ سره راغلم) ای زما ربه د دې دپاره چې ته (راڅخه لا نور زیات) راضي شې، (نو عتاب راته مه متوجه کوه).

[٨٥] الله ﷻ وویلې چې: نو یقینًا مونږ ستا قوم ستا (د ځلوېښت ورځني غیاب) څخه وروسته د امتحان لاندې واقع کړه او (په نتیجه کښې) دوی لره سامري (نامي سړي) بې لارې کړه، (ایا ته مطمئن یې چې ستا اویا کسیزه جرګه به ستا په غیاب کښې ګمراهان جوړ نه شي).

ارتباط او د خلاصه

د موسی ﷺ دعوتي امت په دوه وو برخو باندې ویشلی شوی وه: یوه برخه یې فرعون او فرعونیان وه چې حالاتو یې په غرقېدلو سره اختتام وموند لکه چې وړاندې تېر شوه، او دوهمه برخه یې بني اسرائیل وه چې په دغو ایتونو کښې یې ځینو حالاتو ته اشاره شوې ده، چې خلاصه یې داسې راځېږي:

مونږ بني اسرائیلو ته د موسی ﷺ په ذریعه وویلې چې:

١ـ ای بني اسرائیلو! مونږ په خپل فضل سره تاسو ته د یوه ډېر قوي دښمن څخه نجات درکړ چې ستاسو د سترګو لاندې مو د قلزم په بحیره کښې غرق کړه.

او په دې باندې علاوه مو تاسو ته زښت ډېر نعمتونه درکړه چې ځینې مثالونه یې دا دي:

الف: د فرعون او فرعونیانو د غرق څخه وروسته مو ستاسو سره د طور د غره ښي طرف وعده کړې چې هلته به موسی ﷺ ستاسو د مشرانو سره راشي او د تعمیل دپاره به کتاب ورکړو چې تورات به نومېږي.

ب: او هم مو په تاسو باندې د "سینا" په بیدیا کښې له اسمانه ښه مزه ناک خوراک درنازل کړ چې "مَن" نومېږي.

ج: او هم مو تاسو ته د خوندورو مرغانو غوښې اسانې کړې چې په خپله خوښه ستاسو په وړاندې کښېني او تر هغه نه الوزي ترڅو چې تاسو ترې د خپل ضرورت په اندازه باندې ښکار کړئ، دغو مرغانو ته "سلوی" ویل کېږي.

د: همدارنګه مو تاسو ته د کلکې ډبرې څخه دولس چینې راوخوټولې چې هر قوم د خپلې ټاکلې چینې څخه په بې غمۍ سره اوبه څښې.

هـ: بالآخره وریځ مو ستاسو دپاره مسخره کړه چې د ښه ساړه سوري لاندې یې خپل ژوند تېروئ.

۲ـ بیا مو بني اسرائیل مخاطب کړه چې:

الف: ای بني اسرائیلو! د هغو پاکیزه او خوندورو شیانو څخه خورئ او څښئ او استفاده ترې کوئ کوم چې مونږ تاسو ته درپېرزو کړي دي، او طغیان (سرکشي) پکښې مه کوئ چې زما غضب به درباندې درخلاص (درنازل) شي، یا په بل عبارت: زما د نعمتونو څخه استفاده کوئ او درنازل شوی شریعت مې تعمیل کړئ، که نه نو زما د غضب لاندې به واقع شئ او د ناشکرانو په ډله کښې به وشمېرل شئ.

ب: او هرڅوک چې زما د غضب لاندې واقع شي هغه د هلاکت کندې ته لوېږي، که څه هم ستاسو د بني اسرائیلو څخه وي او دښمن یې تازه هلاک شوی وي.

ج: او یقیناً زه د هغه چا دپاره د ګناهونو ښښونکی یم کوم چې لاندې صفات ولري:

اول: چې په خپله ګناه باندې نادم او پښېمانه شي او خپل رب ﷻ ته توبه تائب شي.

دوهم: چې د توبې څخه وروسته ایمان راوړي او په آخرت عقیده ولري.

درېم: چې د ایمان سره نېک عمل هم ملګری کړي.

څلورم: لنډه دا چې د جنایت څخه وروسته په شرعي لاره باندې روان شي او خپلو همدغو تللو ته ادامه ورکړي.

نو تاسو ته توصیه کېږي چې تر خپلې وسې د ګناهونو څخه ځانونه وساتئ او چې کله پکښې واقع شوئ نو سمدستي توبه وباسئ او خپل رب ﷻ ته راجع شئ، چې غضب درباندې درنازل نه شي، او دا خیال مه کوئ چې د فرعون د غرقېدلو څخه وروسته به په تاسو باندې د الله ﷻ د غضب د درنازلېدلو خطر د منځه تللی وي.

۳ـ ای پیغمبره! د بني اسرائیلو ثبات او عزم ډېر کمزوری وه او د امتحانونو په مقابل کښې ډېر کاواکه او سست وه. د همدې کبله مونږ د موسی ﷺ سره لاندې سوال جواب وکړ:

الف. ای موسی! په تا باندې څه باعث وه چې د خپلو ملګرو څخه دې د مناجات مقام ته تونديو وکړه او د هغوی څخه وړاندې دې خپل خان را ورساوه؟ ایا له تا سره دا خطره نه وه چې ستا په غیاب کښې به دغه اویا کسه جرګه بې لارې شي.

ب: موسی ﷺ وویلې چې: ای زما ربه! زما ملګري دغه دي راپسې دي، لرې نه دي، او ما څکه ستا مناجات ته تونديو وکړه ترڅو ته راڅخه لا زیات راضي شې، نو هیله ده چې ما په دغې تونديه باندې ملامت نه کړې.

ج: الله ﷻ موسی ﷺ ته داډ ورکړ او ورته یې وویلې چې ذکره شوې پوښتنه تاته د عتاب په توګه نه ده متوجه شوې بلکې د دې کبله تاته راجع شوه چې ستا د قوم ثبات او عزم کمزوري دی ستا په غیاب کښې ډېر ژر د سمې لارې څخه اوړي، هسې نه چې ستا په تعجیل سره ستا اویا کسه ملګري هم ګمراهي غوره کړي لکه څنګه چې ستا په غیاب کښې ستا متباقي قوم لاره خطا کړه او خوسکی یې په الوهیت سره ونیوه. یا په بل عبارت: یقیناً ستا متباقي قوم ستا د غیاب څخه وروسته مونږ د سامري په سلسله د امتحان لاندې واقع کړه چې په نتیجه کښې د همده په دسیسه ګمراهان وګرځېده.

توضیحات

١_ د [البقرة:٥٧]ایت لاندې د الله ﷻ په توفیق د مَن او سَلوی بیان او هم بني اسرائیلو ته د نورو پاکیزه شیانو ور روزي کول او د دوی د ظلمونو شرحه ښه تفصیلواره تېره شوې ده چې بیا لیکلو ته یې اړتیا نه ګورو.

٢_ په ﴿ فَقَدْ هَوَىٰ ﴾ کښې د ﴿ هَوَى ﴾ کلمه د "هَوَيَان" _لکه "حَيَوَان"_ څخه اشتقاقه شوې ده، چې د لوړې څخه ژورې ته د غورزېدلو معنی ورکوي[1]، یعنې په هرچا باندې چې زما غضب وربښکته شي نو یقیناً هغه د دوزخ ژورې کندې ته وغورزېد او په معنوي هلاکت باندې هلاک شو.

سوال جواب

٣_ که څوک وایي چې د ﴿ ثُمَّ ٱهْتَدَىٰ ﴾ په مفهوم کښې خو توبه او ایمان او هم صالح عمل درېواړه شامل دي حال دا چې د "ثُمَّ" د کلمې څخه تغایر څرګندېږي، نو پوښتنه دا ده چې: هغه کوم یو هدایت دی چې د ذکرو شوو درېواړو شیانو څخه مغایر دی؟

مونږ وایو چې: کوم هدایت چې د درېواړو څخه غیر دی هغه استقامت دی، یعنې یقیناً زه د هغه چا دپاره بښونکی یم کوم چې ذکر شوي درېواړه کارونه وکړي او بیا پرې ثابت قدمه اوسي او پښې یې ښویه نه شي. همدې مضمون ته په لاندې حدیث کښې اشاره شوې ده چې:

یوه ورځې د نبي کریم ﷺ څخه یوه صحابي ﷺ پوښتنه وکړه چې: یا رسول الله! ماته په اسلام کښې داسې یوه جامعه (هر اړخیزه) خبره وکړه چې د هغې د زده کولو څخه وروسته د بل چا پوښتنې

---

(١) لسان العرب ج١٥ ص٣٧١: مفردات الراغب ص١٢٧

ته ار نه اوخم، نبي كريم ﷺ جواب ورکړ چې: «قُلْ آمَنْتُ بِاللهِ ثُمَّ اسْتَقِمْ»(١) وروايه چې په الله ﷻ باندې مې ايمان راوړى دى، او بيا (په همدې باندې) ثابت (مستقيم) اوسه.

سامري څوک وه؟

۴_ په ﴿ وَأَضَلَّهُمُ ٱلسَّامِرِيُّ ﴾ کښې د "سامري" کلمه ځينو مفسرينو کرامو په ډېرو معناوو باندې تفسيره کړې ده(٢) خو مونږ ته هغه معنى بهتره برېښي کومه چې د لغت کتابونو ليکلې ده، هغه دا چې د "سامري" کلمه "سامرة" ته منسوبه ده، چې د يهودانو د قبايلو څخه د يوې خاصې قبيلې نوم دى کومه چې د نورو يهودانو څخه په ځينو ديني شيانو کښې مخالفه ده(٣).

نو حاصل يې داسې راځبږي چې: بني اسرائيلو لره د خوسې په ذريعه يوه داسې سړي ګمراه کړه چې د "سامرة" د قبيلې څخه وه.

﴿ فَرَجَعَ مُوسَىٰٓ إِلَىٰ قَوْمِهِۦ غَضْبَٰنَ أَسِفًا ۚ قَالَ يَٰقَوْمِ أَلَمْ يَعِدْكُمْ رَبُّكُمْ وَعْدًا حَسَنًا ۚ أَفَطَالَ عَلَيْكُمُ ٱلْعَهْدُ أَمْ أَرَدتُّمْ أَن يَحِلَّ عَلَيْكُمْ غَضَبٌ مِّن رَّبِّكُمْ فَأَخْلَفْتُم مَّوْعِدِى ﴿٨٦﴾ قَالُوا۟ مَآ أَخْلَفْنَا مَوْعِدَكَ بِمَلْكِنَا وَلَٰكِنَّا حُمِّلْنَآ أَوْزَارًا مِّن زِينَةِ ٱلْقَوْمِ فَقَذَفْنَٰهَا فَكَذَٰلِكَ أَلْقَى ٱلسَّامِرِيُّ ﴿٨٧﴾ فَأَخْرَجَ لَهُمْ عِجْلًا جَسَدًا لَّهُۥ خُوَارٌ فَقَالُوا۟ هَٰذَآ إِلَٰهُكُمْ وَإِلَٰهُ مُوسَىٰ فَنَسِىَ ﴿٨٨﴾ أَفَلَا يَرَوْنَ أَلَّا يَرْجِعُ إِلَيْهِمْ قَوْلًا وَلَا يَمْلِكُ لَهُمْ ضَرًّا وَلَا نَفْعًا ﴿٨٩﴾ وَلَقَدْ قَالَ لَهُمْ هَٰرُونُ مِن قَبْلُ يَٰقَوْمِ إِنَّمَا فُتِنتُم بِهِۦ ۖ وَإِنَّ رَبَّكُمُ ٱلرَّحْمَٰنُ فَٱتَّبِعُونِى وَأَطِيعُوٓا۟ أَمْرِى ﴿٩٠﴾ قَالُوا۟ لَن نَّبْرَحَ عَلَيْهِ عَٰكِفِينَ حَتَّىٰ يَرْجِعَ إِلَيْنَا مُوسَىٰ ﴿٩١﴾ ﴾

[٨٦] نو موسى ؑ خپل قوم ته بېرته په داسې حال ورتاو شو چې (هم ورته) په غُصه وه (او هم) غمژن وه، (په همدغه حال کښې يې) وويلې چې: اى زما قومه! ايا ستاسو سره خپل رب ﷻ (د تورات) وعده نه وه کړې ښايسته (ښکه، وعده)؟ ايا نو په تاسو باندې (د دغه) عهد (موده) اوږده شوه (چې بالکل مو د ياده ووتله) او يا تاسو (قصداً) غوښتل چې د خپل رب ﷻ د پلوه درباندې غضب درښکته (خلاص) شي؟ نو تاسو خو زما په وعده باندې هم وفا ونه کړه (چې ستا د بېرته راستنېدلو پورې به مونږ په خپله عقيده باندې کلک ولاړ ياستو).

---

(١) صحيح مسلم ج١ ص۴٨
(٢) روح المعاني ج١٦ ص ٢۴۴
(٣) لسان العرب ج۴ ص ٣٨٠

[٨٧] د خوسکي عبادت کوونکو (په اعتذار کښې) ووېلې چې: مونږ ستا د وعدې مخالفت په خپل اختيار (په خپله خوښه) نه دی کړی (ترڅو مونږ د ملامتې لاندې واقع شو) مګر (له دې کبله وربانديې مبتلاء شوو چې) په مونږ باندې (د مصر څخه د راوتلو په وخت) درانه بارونه تحميل کړی شوه (چې دا درسره انتقال کړو) چې هغه د (ټول) قوم (بني اسرائيلو) د ښايست (ګاڼو) څخه عبارت دي، نو مونږ (د دغو درونو بارونو څخه خپلې اوږې سپکې کړې او په اجتماعي توګه مو په اور کښې) وغورزولې، همدارنګه سامري هم (پکښې هغه ګاڼې) وغورزولې (کومې چې د هغه په اوږو باندې بار وې).

[٨٨] نو (د دغو ګاڼو په ذوب کېدلو سره ترې) سامري د قوم دپاره مجسم خوسکی راوویست (چې نقش او خيال نه وه، او هم) زرين خوسکي ته (د غوا په شان) رمباړه وه.

نو دوی (سامري او د ده پيروانو) ووېلې چې: دغه (زرين خوسکی) ستاسو معبود دی او د موسی ﷺ معبود (هم) دي خو هغه هېر کړی دی (او د مناجات دپاره يې د طُور غره ته تللی دی).

[٨٩] (دغه اعتذار يې مقبول نه وه څکه چې) ايا نو دوی نه کتل چې زرين خوسکی (خو) دوی ته نه خبره ورتاوولی شي (چې سوال جواب ورسره وکړي) او نه ورته (د عدم عبادت په صورت کښې) د ضرر رسولو توان لري او نه (ورته د عبادت په صورت کښې) د ګټې (نفعې) رسولو (توان او وسه لري).

[٩٠] (په دې باندې علاوه) دوی ته خو وړاندې هارون ﷺ ووېلې چې: ای زما قومه! يقيناً تاسو په زرين خوسکي سره په فتنه (او امتحان) کښې واچولی شوئ، او بې شکه ستاسو رب ﷻ ډېر مهربان دی نو زما پيروي وکړئ او زما امر ومنئ (توبه تائب شئ).

[٩١] دوی (ورته) ووېلې چې: مونږ به (د زرين خوسکي) په عبادت باندې همېشه کلک ولاړ ياستو ترڅو چې مونږ ته موسی ﷺ بېرته راوګرځي (راستون شي).

د مطلب خلاصه

يعنې کله چې موسی ﷺ د الله ﷻ مناجات انجام کړه او تورات يې ترلاسه کړ او هم بېرته خپل قوم ته د خپلو اويا نفرو ملګرو سره ستون شو، حال دا چې د خوسکي په عبادت باندې ورته ډېرې غُصې نيولی وه او هم په دغه کار باندې ډېر غمژن وه، نو د هغوی سره يې لاندې سوال جواب وکړ:

١_ هغوی يې مخاطب کړه چې: ای زما قومه څرنګه چې تاسو زما په غياب کښې خوسکي په الوهيت سره نيولی دی نو تاسو ماته د لاندې پوښتنو جواب راکړئ:

الف: ايا تاسو ته خپل رب ﷻ ډېره ښايسته وعده نه وه درکړې چې اسماني کتاب به درکړي او ستاسو د دنيا او آخرت چارې به سمبال کړي؟

ب: نو ايا په تاسو باندې د ذکر شوي کتاب د راوړلو وعده اوږده شوه چې بالکل مو هېره کړه؟ ايا په څلوېښتو ورځو کښې څوک دغسې عظيم الشانه وعده هيروي؟

ج: او يا تاسو د خوسي عبادت ته په قصدي توګه اقدام کړی دی ترڅو په تاسو باندې د خپل رب ﷻ د پلوه غضب درنازل شي؟

د: په دې باندې علاوه، ایا تاسو هغه وعده هم د پښو لاندې کړه کومه چې تاسو زما سره کړې وه چې ستا د بېرته راستنېدلو پورې به مونږ په خپله توحیدي عقیدې باندې کلک ولاړ یاستو؟

ای زما قومه! دغسې کار خو ستاسو سره هیڅ مناسب نه وه چې نه مو د خپل رب ﷻ د بنایسته وعدې مراعات وکړ او نه مو زما د وعدې حفاظت او څارنه وکړه.

د موسی ﷺ د قوم جواب:

۲ـ د ذکرو شوو پوښتنو په جواب کښې موسی ﷺ ته خپل قوم داسې جواب ورکړ چې:

الف: مونږ نه د خپل رب ﷻ د کتاب د راکولو وعده هېره کړې ده او نه مو ستا وعده د پښو لاندې کړې ده. همدارنګه مونږ نه په قصدي توګه د خپل رب ﷻ د غضب د نزول اراده کړې وه او نه راباندې د وعدې موده اوږده شوې وه چې د وعدې د نه پوره کولو ګومان مو په زړه کښې ګرځېدلی وي.

ب: دا کار مونږ په خپل اختیار او په خپله خوښه نه دی کړی بلکې مونږ دغه کار ته سامري تشویق کړي او هڅولي یاستو.

ج: د دې کار ډېره د هغه وخت څخه اېښودلې شوې ده چې کله مونږ د مصر څخه راوتلو همدا ستا د پلوه مکلف وګرځولی شوو چې هرڅوک دې د خپله خانه سره د خپل کور قیمتي سامان یوسي.

د: نو ستاسو په هدایت مونږ خپلې ګانې او زیورات را انتقال کړه چې ډېر یې ستړي کړي وو او په حمل او نقل باندې یې ډېر ستومانه شوي وو، نو هغه مو ټول په اور کښې وغورزول او خپلې اوږې مو ترې سپکې کړې.

هـ: همدارنګه سامري هم خپل تحمیل شوي زیورات پکښې وغورزول او د هغو زیوراتو سره یې یوځای کړه کوم چې مونږ غورزولي وه، نو کله چې د زیوراتو ټوله مجموعه ذوب (ویلې) شوه نو خوسکی یې راته ترې جوړ کړ چې دا ستاسو معبود دی.

و: ای موسی! نو د ذکر شوي بد کار په کولو باندې مونږ مه ملامته کوه او زمونږ اعتذار ومنه، که بالفرض نوموړي سامري زمونږ بې لارې کولو ته دسیسه نه وی جوړه کړې نو مونږ به نه وی ګمراه شوي، په دغه کار کښې فقط سامری ملامته دی چې مونږ ته یې دام کېښود او پکښې یې ښښلولو؛ مونږ خو نوي او تازه د فرعونیانو (بوت پرستانو) څخه نجات موندلی وه او ایمان مو په زړونو کښې پوره ځای نه وه نیولی (زمونږ ایمان ډېر کاواکه وه).

نامقبول اعتذار:

۳ـ ای پیغمبره! د خوسکي پرستانو اعتذار د قبول قابلیت نه درلود او دا ځکه چې:

الف: نوموړي سامري خو هغوی لره د ګاڼو او زیوراتو په ذوب کولو سره د دوی د سترګو لاندې د خوسکي مجسمه جوړه کړه چې د غوا غوندې رمباړه یې وهله.

ب: ایا دوی نه پوهېده چې دغه مجسمه خو د سامري صنعت دی؟ لږ وخت وړاندې یې هیڅ

موجودیت نه درلود، د دې مجسمې د عبادت څخه خو پخپله د سامري عبادت بهتر دی چې د همدې مجسمې جوړوونکی دی.

ج: ذکر شوې مجسمې خو د صنعت په زور محض یوه رمباړه کوله، نه یې چاته هدایت کولی شو او نه لارښودانه.

د: د هغوی بالکل غیر مقبوله او د هر حیثه مردوده خبره لا دا وه چې ټولو په یوه خوله ناري کړې چې همدغه خوسکی ستاسو لا څه چې د موسی ﷺ معبود هم دی، خو ده هېر کړی دی او د مناجات دپاره یې د طُور غره ته سفر کړی دی، موسی ﷺ ته په کار وه چې همدلته نژدې یې د خپل معبود سره مناجات کړی وی.

هـ: په دې باندې علاوه، ایا نو هغوی نه پوهېده چې د خوسکي مجسمه خو ورته د خبرې جواب نه شي ورکولی او نه ورته ویلی شي چې دا مو ښه وکړه او یا مو بد وکړه، دا خبره مو منم او یا دا مو نه منم. دغه مجسمه خو د عدم عبادت په صورت کښې هغوی ته ضرر نه شي رسولی چې ولې مو زما عبادت ونه کړ، او نه ورته د عبادت په وخت کښې څه ګټه رسولی شي چې آفرین دا مکافات مو درواخلئ چې زما عبادت مو وکړ.

و: هغوی ته خو هارون ﷺ لا په وخت ویلي وه چې: ای خلکو! د خوسکي د عبادت څخه خپل خانونه وساتئ دا یوه فتنه او یو امتحان دی چې تاسو پکښې واقع شوئ، نو خپلې پښې کلکې کړئ او د سامري په دروغینه وینا باندې مه غولېږئ.

ز: او یقیناً ستاسو رب ﷻ ډېر مهربان دی نو زما پیروي وکړئ او د خوسکي د عبادت څخه توبه تائب شئ، چې توبه مو قبوله کړي او د تېرې شوې ګناه څخه درتېر شي.

ح: زما اطاعت وکړئ او زما حکم ته غاړې کېږدئ چې په دنیا او آخرت کښې د سعادت خاوندان شئ.

ط: بالآخره د عدم قبول د ذکرو شوو وجوهو سره-سره د خوسکي عبادت کوونکو هارون ﷺ ته په صراحت سره جواب ورکړه چې: مونږ به هیڅکله د نوموړي زرین خوسکي د عبادت څخه لاس وانخلو او ترهغه پورې به وروباندې کلک ولاړ اوسو ترڅو چې مونږ ته موسی ﷺ د طُور د دورې څخه بېرته راستون شي او مونږ ترې په همدې باره کښې هدایت واخلو چې: ایا زمونږ دغه کار رښتیانی باطل کار دی او که څنګه؟

توضیحات

۱_ د [الأعراف: ۱۵۰] ایت لاندې د الله ﷻ په توفیق په ﴿ إِلَىٰ قَوْمِهِۦ غَضْبَٰنَ أَسِفًا ﴾ کښې د "غَضْبَان" او هم د "أَسِف" دواړو کلمو معناوې شرحه شوي دي چې د "غُصناک او غمژن" معناوې ورکوي. بیا شرحه کولو ته یې اړتیا نه ګورو.

۲_ په ﴿ أَلَمْ يَعِدْكُمْ رَبُّكُمْ ﴾ کښې د "يَعِدُ" کلمه د هغه وعد څخه اشتقاقه شوې ده کومه چې د

الله ﷻ د پلوه بني اسرائيلو ته ورکړه شوې وه چې تورات به درکړم.

او په ﴿ فَأَخۡلَفۡتُم مَّوۡعِدِي ﴾ کښې هغې وعدې ته اشاره ده کومه چې د هغوی څخه موسی ﷺ اخستې ده چې زما په خط السیر به کلک ودرېږئ او زما د خلیفه (هارون ﷺ) اطاعت به کوئ.

ملک څه معنی؟

٣ـ په ﴿ مَوۡعِدَكَ بِمَلۡكِنَا ﴾ کښې د "مَلۡك" کلمه په دې مقام کښې مفسرینو کرامو[١] په اختیار او طاقت سره تفسیره کړې ده، یعنې مونږ ستا د وعدې مخالفت په خپل اختیار او طاقت سره نه دی کړی بلکې مونږ دغه کار ته مجبور کړی شوي یاستو او د اضطرار په حال کښې مو ورته اقدام کړی دی، چې سامري راباندې زور اچولی وه.

د أوزَار معنی

٤ـ په ﴿ وَلَٰكِنَّا حُمِّلۡنَآ أَوۡزَارٗا مِّن زِينَةِ ٱلۡقَوۡمِ ﴾ کښې د "أوۡزَار" کلمه د "وِزۡرٌ" ـ لکه "عِلۡمٌ" ـ جمعه ده چې د درُوند پېټي (بار) معنی ورکوي، او د کنایې په توګه په ګناه کښې هم استعمالېږي[٢]، اکثرو مفسرینو کرامو[٣] همدغه ایت شریف په دوهمه معنی باندې حمل کړی دی، او د ﴿ ٱلۡقَوۡمِ ﴾ څخه یې فرعونیان (قبطیان) مراد کړي دي چې مضمون یې په لاندې ټکو کښې خلاصه کېږي.

الف: کله چې بني اسرائیلو د مصر څخه د وتلو تصمیم ونیوه، نو موسی ﷺ هغوی ته هدایت وکړ چې هرڅوک دې د خپلو ګاونډیانو (قبطیانو) څخه ګانې راواخلي چې مونږ پکښې د واده یا د اختر خوشالي تېره کړو نو په تاسو باندې به خپلې ګانې بېرته وسپارو. همدې خبرې ته په ﴿ حُمِّلۡنَا ﴾ کښې اشاره شوې ده چې د موسی ﷺ د پلوهورباندې د ګانو را اخستل تحمیل شوی وه.

ب: بیا چې کله فرعونیان په دریاب کښې غرق شوه نو ذکرې شوې ګانې د بني اسرائیلو په لاس کښې پاتې شوې (البته څومره چې چا اخستې وې).

ج: نو کله چې موسی ﷺ د طُور غره ته د مناجات دپاره لاړ او هلته د دېرشو شپو په عوض څلوېښت شپې تال شو نو سامري بني اسرائیلو ته وویلې چې:

دغه ګانې خو د فرعونیانو (قبطیانو) دي چې زمونږ سره د غنیمت په توګه پاتې شوي دي حال دا چې غنیمت مونږ ته جواز نه لري، د همدغې ګناه اثرات دي چې موسی ﷺ په خپل ټاکلي معیاد (دیرش شپې) راستون نه شو، نو بهتره دا ده چې مونږ ټول ذکرې شوې غنیمتي ګانې راغونډې کړو او اور ورباندې بل کړو چې وسوزي، لکه چې د مقبول غنیمت همدغه (سوزول) غټه نښه ده.

د: بني اسرائیلو د سامري خبره ومنله او په نتیجه کښې هغه کیفیت پېښ شو کوم ته چې په ایت شریف کښې اشاره شوې ده.

---

(١) تفسیر ابن کثیر ج٣ ص١٦٢، تفسیر القرطبي ج١١ ص٢٣٤
(٢) مفردات الراغب ص٥٥٨
(٣) البحر المحیط ج٧ ص٣٦٩؛ تفسیر البغوي ج٣ ص٢٢٨؛ روح المعاني ج١٦ ص٢٤٦؛ تفسیر الطبري ج١٦ ص١٩٨

د "أوزار" کلمه په حقیقي معنی سره ده

٥_ مونږ د الله ﷻ په توفیق دوه درې ورځې پلټنه وکړه ترڅو په یقین سره معلومه کړو چې د زرین خوسکي خام مواد (ګاڼې) اصلاً د فرعونیانو (قبطیانو) څخه سوالي اخستلی شوې وې او په پلمې سره د مصر څخه د سینا بیدیا ته انتقالي شوې وې، او که دا خپله د بني اسرائیلو پورې مربوطې وې؟ په پلټنه کښې زمونږ سترګې د نبي کریم ﷺ په کوم حدیث کښې باندې ونه لګېدلې، که زمونږ د نظر لاندې په همدې موضوع کښې کوم حدیث واقع شوی وی نو په سر او سترګو به مو قبول کړی وی او خپل نظر به مو د پښو لاندې کړی وی خو دغسې ونه شوه.

مونږ ته داسې برېښي چې اکثرو مفسرینو کرامو به ذکر شوی تفصیل په لاشعوري توګه د اسرائیلیاتو څخه نقل کړی وي، حتی چې په دوی کښې خو ځینو لا په صراحت سره د بني اسرائیلو په کتاب باندې حواله هم ورکړې ده[١].

نو د همدې کبله مونږ وایو چې: په ﴿ أَوۡزَارٗا مِّن زِينَةِ ٱلۡقَوۡمِ ﴾ کښې د "أوزار" کلمه په خپله اصلي (حقیقي) معنی سره ده چې د پېټو او بارونو معنی ده، او په ﴿ مِّن زِينَةِ ٱلۡقَوۡمِ ﴾ کښې د "قوم" کلمه د بني اسرائیلو څخه عبارت ده، چې په ځینو عقلي او نقلي دلایلو سره همدغه مضمون د سړي په ذهن کښې کېني. دلایل دا دي:

الف: د هجرت په وخت کښې به د موسی ﷺ او قومي مشرانو د پلوه بني اسرائیلو ته ویلی شوي وي چې هرڅوک دې په خپل کور کښې قیمتي سامان د خپله ځانه سره واخلي، او پوره واضحه ده چې ګاڼې د قیمتي سامانو څخه دي.

یا په بل عبارت: د بني اسرائیلو هجرت زمونږ (افغانانو) هجرت ته ورته وه چې هر افغان به د خپلې وسې په اندازه خپل قیمتي سامان د ځانه سره واخست او نور ټول سامان آلات یې روسیانو او کمونستانو ته پاتې شوه.

ب: دا خبره عقل نه شي منلی چې بني اسرائیلو ته دې فرعونیانو دومره ډېرې ګاڼې ورکړې وي _که څه هم د سوال په توګه وي_ چې د یوه خوسکي د وزن سره برابرې وي، حال دا چې هغوی خو د دوی په زامنو باندې د ذبحه کولو صرفه نه کوله، ایا یو دښمن په بل دښمن باندې دومره لوی اعتماد کوي؟ که بالفرض مونږ د هجرت په وخت کښې د افغاني کمونستانو څخه د یوه ډېر لږ شي استعاره کړې وی نو ایا هغوی به راکړی وی؟.

ج: د ذکرو شوو ګاڼو (د خوسکي د خامو موادو) نسبت الله ﷻ په صراحت سره بني اسرائیلو ته کړي دي چې: ﴿ وَٱتَّخَذَ قَوۡمُ مُوسَىٰ مِنۢ بَعۡدِهِۦ مِنۡ حُلِيِّهِمۡ عِجۡلٗا جَسَدٗا لَّهُۥ خُوَارٌ ﴾ [الأعراف: ١٤٨] یعنې بني اسرائیلو د موسی ﷺ د تللو څخه وروسته د خپلو ګاڼو څخه مجسم خوسکی جوړ کړ چې د غوا غوندې رمباړه یې درلوده.

(١) التحریر و التنویر للشیخ عبد الطاهر بن عاشور ج٩ ص٩٠٩

که څوک په ﴿ حُلِيِّهِمْ ﴾ کلمه کښې مجازي نسبت اراده کړي (چې د ګاڼو ذو الیدي د دوی په لاس وه) نو دغه اراده به بې ضرورته وي او چندان مناسب کار به نه وي.

د. په لړ وړاندېنیو ایتونو کښې د "قَوْم" کلمه د بني اسرائیلو په قوم باندې تفسیره شوې ده چې:

اول: په ﴿ عَن قَوْمِكَ يَٰمُوسَىٰ ﴾ [طه:۸۳] کښې د "قَوْم" کلمه د هغو اویا نفرو بني اسرائیلو څخه عبارت ده کوم چې د موسی ﷺ سره د طور غره ته تللي وه چې تورات راوړي.

دوهم: په ﴿ قَدْ فَتَنَّا قَوْمَكَ ﴾ [طه:۸۵] کښې د "قَوْم" کلمه د هغو بني اسرائیلو په معنی ده کوم چې د هارون ﷺ د خلافت لاندې د سینا په بیدیا کښې د تورات راوړلو ته منتظر وه او په نتیجه کښې د خوسکي په عبادت باندې مبتلا شوه.

دریم: همدارنګه په ﴿ فَرَجَعَ مُوسَىٰٓ إِلَىٰ قَوْمِهِۦ غَضْبَٰنَ أَسِفًا ۚ قَالَ يَٰقَوْمِ ﴾ [طه:۸۶] کښې د "قَوْم، قَوْم" دواړه کلمې هم د عمومي بني اسرائیلو څخه عبارت دي.

نو په کار ده چې: ﴿ أَوْزَارًا مِّن زِينَةِ ٱلْقَوْمِ ﴾ کښې هم د "قَوْم" کلمه د همدوی (بني اسرائیلو) معنی ورکړي، نو د دوی د جواب حاصل به داسې راوځېږي چې:

ای موسی! مونږ ستاسو د پلوه د مصر څخه د حرکت په وخت کښې مکلف کړی شوو او تاسو راباندې تحمیل کړه چې قیمتي سامان (ګاڼې) د خانه سره واخلو، مونږ دا کار وکړ چې دلته (د سینا په بیدیا کښې) راباندې درندې شوې او لوی پېټې ترې راته جوړ شو، نو مونږ د ټول قوم ګاڼې یوه خای ته راغونډې کړې او د هر چا د ګاڼو د وزن اندازه مو وټاکله او بیا مو ورباندې اور بل کړ ترڅو ذوب (ویلي) شي او یوه ټوټه یا دوه ټوټې ترې جوړې کړو چې حفظ یې راته اسان شي او د ټولو خلکو اوږې ترې سپکې شي[1]، اما زمونږ د دغه کار څخه سامري معکوسه نتیجه اوچته کړه او مونږ ته یې ترې خوسکی جوړ کړ چې دا ستاسو معبود دی، لهذا دا چې د خوسکي په عبادت کښې مونږ ملامت نه یاستو بلکې سامری ملامته او ګرم دی.

سوال جواب

۶_ که څوک وایي چې: که بالفرض په ﴿ مِّن زِينَةِ ٱلْقَوْمِ ﴾ کښې د "قَوْم" د کلمې څخه بني اسرائیل مطلب وي نو "مِنْ زِيْنَتِنَا" کلمات به نازل شوي وی، یعنې په مونږ باندې خپلې ګاڼې درندې شوې؛ ایا بني اسرائیلو د خپلو خانونو څخه په "قَوْم" باندې تعبیر وکړ؟

مونږ وایو چې: څرنګه چې ګاڼې د ټول قوم پورې مربوطې وې او موسی ﷺ یوازې د خوسکي عبادت کوونکي د استنطاق لاندې نیولي وه، نو که بالفرض "مِنْ زِيْنَتِنَا" نازل شوی وی نو معنی به یې دا ورکړې وی چې ګاڼې یوازې همدوی پورې مربوطې وې او د ټولو قوم پورې یې تعلق نه درلود، حال دا چې واقعیت داسې نه وه بلکې د ټولو برخې پکښې شاملې وې.

---

(۱) التحریر والتنویر ج۱۶ ص۲۸۵

یوه متوسطه لاره

۷_ علماوو کرامو په دې خبره کښې چې د خوسکي خام مواد (گاڼې) د فرعونیانو ملکیت وې او که د بني اسرائیلو په ملکیت پورې یې ارتباط درلود؟ یوه متوسطه لاره غوره کړې ده هغه دا چې: گاڼې اصلاً د فرعونیانو او قبطیانو ملکیت وې، خو کله چې د قلزم دریاب د الله ﷻ په اراده د فرعون کالبوت په وچه باندې وغورزاوه نو ښې پربمانه گاڼې یې هم ورسره راوغورزولې چې د فرعون او د ده د ملګرو سره غرقې شوې وې[1] او د بني اسرائیلو لاس ته ورغلې. یا په بل عبارت: ذکرې شوې گاڼې د اصل په اعتبار سره د فرعونیانو ملکیت وې خو په انتهاء کښې د بني اسرائیلو ملکیت وگرځېدې.

نو په ﴿ مِن زِينَةِ ٱلْقَوْمِ ﴾ کښې د ﴿ ٱلْقَوْمِ ﴾ ځخه فرعونیان (قبطیان) مطلب دي او د گاڼو اصل ته کتلی شوي دي، او د [الأعراف:۱۴۸] ایت کښې یې انتهاء په نظر کښې نیولې شوې ده او بني اسرائیلو ته یې اضافت شوی دی.

مګر مونږ ته دغه متوسطه لاره هم چندان په زړه پورې نه بریښې چې په ماثور قول باندې اتکاء نه لري، نو ځکه په خپل نظر باندې کلک یاستو چې ذکرې شوې گاڼې د بني اسرائیلو اصلي ملکیت وې، والله ﷻ أعلم.

غیر مقبول اعتذار

۸_ ځرنګه چې د زرین خوسکي د عبادت کوونکو اعتذار معقول او قناعت ښوونکی نه وه نو ځکه نه د موسی ﷺ د پلوه مقبول وګرځېد او نه د الله ﷻ په دربار کښې قبول شو، نو د همدې کبله الله ﷻ دوی ته د توبې طریقه وښودله چې تاسو خپل خانونه ووژنئ؛ چې پوره بیان یې د [البقرة:۵۳] ایت لاندې تېر شوی دی، والحمد لله ﷻ.

﴿ قَالَ يَٰهَٰرُونُ مَا مَنَعَكَ إِذْ رَأَيْتَهُمْ ضَلُّوٓاْ ﴿٩٢﴾ أَلَّا تَتَّبِعَنِ ۖ أَفَعَصَيْتَ أَمْرِى ﴿٩٣﴾ قَالَ يَبْنَؤُمَّ لَا تَأْخُذْ بِلِحْيَتِى وَلَا بِرَأْسِىٓ ۖ إِنِّى خَشِيتُ أَن تَقُولَ فَرَّقْتَ بَيْنَ بَنِىٓ إِسْرَٰٓءِيلَ وَلَمْ تَرْقُبْ قَوْلِى ﴿٩٤﴾ ﴾

[۹۲] موسی ﷺ وویلې چې: ای هارونه! ته څه شي منعه کړې (په تاباندې څه باعث وه) چې کله تا بني اسرائیل (په خپلو سترګو باندې) ولیده چې ګمراه شوه.

[۹۳] چې تا زما (د تګلارې) پیروي ونه کړه، ایا نو تا زما د امر (ارشاد) ځخه عصیان (نافرماني) کړې ده؟

---

(۱) تفسیر البغوي ج۳ ص۲۲۸

[۹۴] هارون ﷺ وویلې چې: ای زما د مور زویه! زما ږیره او زما (د) سر (ویښتان) مه نیسه (خکه چې) یقیناً زه ډارېدم (که ډېر زیات شدت وکړم) نو ته به راته ووایې چې: (ایا) تا د بني اسرائیلو ترمنځ جدایي واقع کړه (او په جنګ دې سره واچول)، او (دا به هم راته ووایې چې) تا زما خبرې ته انتظار ونه کړ (زما د راستنېدلو پورې دې ورته صبر ونه کړ).

د مطلب خلاصه

یعني کله چې موسی ﷺ د خوسکي پرستانو غیر مقبول او غیر معقول اعتذار واورېدل نو د هغوی څخه یې د استنطاق مخ خپل ورور (هارون ﷺ) ته وروااړاوه، او په داسې حال کښې یې د استنطاق لاندې ونیوه چې په یوه لاس باندې یې د ږیرې څخه نیولی وه او بل لاس یې ورته د سر په ویښتانو کښې بند کړی وه چې:

۱ـ ای هارونه! ته څه شي منعه کړې چې د دغو خلکو سره دې زما په تګلارې باندې تلل کړي وی او په کلکه باندې دې د دوی مخه نیولې وی؟ ایا دوی ستا د سترګو لاندې ګمراهان شوه او حقه لاره یې پرېښودله؟ ایا تا زما پیروي ونه کړه؟ ایا نو خلافت داسې وي؟ ایا تا زما د امر څخه عصیان کړی دی چې دا خلک ګمراهان شوه؟

که بالفرض زه ستا په څېر خلیفه پاتې شوی وی او یا دلته حاضر وی نو ما به په سوک څېرې نه بلکې د وسلې په زور د دوی مخه نیولې وی او د خوسکي عبادت ته به مې نه وی پرېښې.

۲ـ هارون ﷺ خپل اعتذار په لاندې تکو کښې وړاندې کړ چې:

الف: ای زما د مور زویه! په ما باندې لږ څه زړه سوی وکړه او خبرې ته مې غوږ ونیسه.

ب: ږیره او سر مې پرېږده او دښمنان راباندې مه خوشاله وه چې دوه وروڼه سره په جنګ دي.

ج: ما ستا په دعوتي خلافت کښې سستي نه ده کړې او په ډېر جدیت سره مې دوی د شرکي عقیدې څخه منعه کړي دي چې زما اطاعت وکړئ، زه د موسی ﷺ خلفیه یم، او د خپل رب ﷻ دپاره توبه وباسئ چې د لوی غضبه بچ شئ:

د: مګر دوی په قطعي ډول باندې جواب راکړ چې مونږ ستا اطاعت نه کوو او د سامري اطاعت کوو، ما د دوی په دعوت کښې دومره کلکوالی وکړ چې زه یې په مرګ باندې تهدید کړم او نژدې وه چې ما ووژني، او په قوم کښې د قتل قتول یوه لویه فتنه جوړه شي.

هـ: دا کار به هم ما کړی وی خو د دې خبرې څخه ډارېدلم چې همدا ته به په دغسې کار باندې ماته د ملامته ګوته ونیسې چې: ای هارونه! تا ولې بني اسرائیل په جنګ واچول او د دوی ترمنځ دې د اختلاف اور ته لمن ووهله، تا خو به ماته انتظار کړی وی، چې ما په خبرو باندې اصلاح کړې وی او منځنی اختلاف یې دومره موج ته نه وی رسېدلی.

توضیحات

۱ـ که څوک وایي چې: په ﴿ مَا مَنَعَكَ إِذْ رَأَيْتَهُمْ ضَلُّوٓا۟ ۝ أَلَّا تَتَّبِعَنِ ﴾ کښې د ﴿ أَلَّا تَتَّبِعَنِ ﴾

کلمه د ﴿ مَا مَنَعَكَ ﴾ دپاره دوهم مفعول واقع شوې ده نو په کار دي چې معنی یې داسې راوخېژي چې: ای هارونه! کله چې تا بني اسرائیل ولیده چې لاره یې خطا کړه نو ته زما د عدم اتباع څه شي منعه کړې؟ ته ولې زما په اتباع (پیروی) باندې کلک شوې او عدم اتباع دې د پښو لاندې کړه؟؛ حال دا چې دغه خو مقلوبه او غیر مطلوبه معنی ده؟

مونږ وایو چې: همدغه سوال ته ورته یو سوال د ﴿ مَا مَنَعَكَ أَلَّا تَسْجُدَ إِذْ أَمَرْتُكَ ﴾ [الأعراف:۱۲] ایت لاندې په دوه وو جوابونو سره جواب شوی دی چې په دې مقام کښې دواړه د تطبیق وړ دي:

یو دا چې د "لا" توری زائد دی[1]، یعني ای هارونه! کله چې تا بني اسرائیل ولیده چې د زرین خوسکي په سبب بې لارې شوه نو ته څه شي منعه کړې چې زما اتباع (پیروي) دې کړې وی؟، بل دا چې ﴿ مَا مَنَعَكَ ﴾ د "مَا حَمَلَكَ" معنی ورکوي[2] یعنې په ذکر شوي صورت کښې په تاباندې څه شی باعث شو او څه وجه وه چې زما اتباع (پیروي) دې ونه کړه؟.

په دې مقام کښې اتباع څه معنی؟

۲ـ د ﴿ أَلَّا تَتَّبِعَنِ ﴾ کلمات په اصل کښې "أَنْ لا تَتَّبِعَنِي" وه نو د "ن" توری په "ل" کښې ادغام شو او وروستنی توری (ي) د تخفیف دپاره په "أَنْ" سره حذف شو نو هغه کلمات ترې جوړ شوه کوم چې په ایت شریف کښې قرائت کوو.

دا د یو پلوه، او د بله پلوه هغه اتباع مفسرینو کرامو په لاندې دوه وو معناوو سره تفسیره کړې ده د کومې څخه چې د "لا تَتَّبِعَنِي" کلمه اشتقاقه شوې ده هغه دا چې:

الف: دلته د اتباع معنی دا ده چې ما پسې به د طُور غره ته راغلی وی[3]، یا په بل عبارت: موسی ﷺ خپل ورور (هارون ﷺ) په دې ملامته کړ چې کله بني اسرائیلو خوسکی په الوهیت سره ونیوه نو ته به د دوی څخه سمدستي جدا شوی وی او د طور غره طرف ته به دې د خپلو ملګرو سره زما اتباع او تعقیب کړی وی.

مګر دا معنی مونږ ته په زړه پورې نه برېښي، ځکه چې د ایت شریف متصله ټکړه ﴿ أَفَعَصَيْتَ أَمْرِي ﴾ ورسره توافق نه لري چې موسی ﷺ خو ورته په ذکره شوي اتباع باندې امر نه وه کړی.

ب: بهتره دا ده چې دلته د اتباع څخه په عادت او خاصیت کښې اتباع مراده کړی شي، یعنې موسی ﷺ خپل ورور ملامته کړ چې تا ولې زما اتباع او پیروي ونه کړه چې د مفسدانو مخه دې نیولې وی او مرتد کېدلو ته دې نه وی پرېښي لکه چې زما همدا عادت او خاصیت دی.

په همدغه مضمون باندې موسی ﷺ هغه ته د رخصت کېدلو په وخت کښې هم توصیه کړې وه،

---

(۱) اضواء البیان ج۴ ص۵۴۷

(۲) مفردات الراغب ص۴۹۶

(۳) تفسیر الطبري ج۱۶ ص۲۰۴

الله ﷻ فرمايي چې: ﴿ وَقَالَ مُوسَىٰ لِأَخِيهِ هَٰرُونَ ٱخْلُفْنِي فِي قَوْمِي وَأَصْلِحْ وَلَا تَتَّبِعْ سَبِيلَ ٱلْمُفْسِدِينَ ﴾ [الأعراف: ١٤٢] يعنې موسی ﷺ خپل وررور (هارون ﷺ) ته د روانېدلو په وخت کښې وويلې چې: زما په قوم کښې زما خلافت وکړه او زما په عادتونو ورسره چلېږه چې د دوی ترمنځ د اصلاح هڅې کوه (فساد ته یې مه پرېږده) او پخپله هم د مفسدانو د لارې اتباع (پیروي) مه کوه، بلکې زما د لارې پیروي وکړه.

ږيره د ټولو پيغمبرانو اتفاقي سنت ده

۳ـ د ږيرې پرېښودل د ټولو پيغمبرانو علیهم السلام اتفاقي سنت دی چې په دوی کښې يو پيغمبر هم ږيرخرېيلی نه دی تېر شوی. مونږ په دې مقام کښې نه غواړو چې د ږيرې پرېښودلو د اثبات دپاره دلايل وړاندې کړو، بلکې مونږ غواړو چې د لاندې دوه وو مطلبونو اثبات څرګند کړو:

الف: ټولو پيغمبرانو علیهم السلام ږيرې درلودې، که بالفرض هارون ﷺ ږيره نه درلودی او يا يې ږيره خرېيلې وی نو موسی ﷺ به ترې نه وی نيولې.

همدې مضمون ته نبي کريم ﷺ په يوه اوږده حديث کښې اشاره کړې ده چې: «عَشْرَةٌ مِنَ الْفِطْرَةِ... وَإِعْفَاءُ اللِّحْيَةِ»[١]، يعنې لس شيان د ټولو پيغمبرانو اتفاقي دي، ته به وايې چې مونږ په همدې باندې پيدا شوي ياستو، چې د دغو لسو شيانو څخه يو شی د ږيرې پرېښودل دي.

ب: برسېره په احاديثو، د ږيرې پرېښودل په قرآن کريم باندې هم اثباتېږي چې ذکر شوی ايت شريف د ذې ايت شريف سره څنګ په څنګ کېښودل شي چې: ﴿ فَبِهُدَىٰهُمُ ٱقْتَدِهْ ﴾ [الأنعام: ٩٠] يعنې: نو ای پيغمبره! د تېرو شوو پيغمبرانو په هدايت پسې اقتداء وکړه، او همدارنګه ستا امت دې هم ورپسې اقتداء وکړي، حال دا چې د هغوی د هدايت څخه د ږيرې پرېښودل هم شمېرل کېږي.

مقبول اعتذار

۴ـ د هارون ﷺ اعتذار د موسی ﷺ په نزد مقبول وګرځېد او سمدستي يې د هغه ږېره او د سر وېښتان پرېښودل او د الله ﷻ په حضور کښې يې د سوال لاسونه پورته کړه چې: ﴿ رَبِّ ٱغْفِرْ لِي وَلِأَخِي وَأَدْخِلْنَا فِي رَحْمَتِكَ ﴾ [الأعراف: ١٥١] يعنې ای زما ربه! ماته هم مغفرت وکړې او زما وررور ته هم، او مونږ (دواړه) په خپل رحمت کښې داخل کړې.

﴿ قَالَ فَمَا خَطْبُكَ يَٰسَٰمِرِيُّ ﴿٩٥﴾ قَالَ بَصُرْتُ بِمَا لَمْ يَبْصُرُوا۟ بِهِۦ فَقَبَضْتُ قَبْضَةً مِّنْ أَثَرِ ٱلرَّسُولِ فَنَبَذْتُهَا وَكَذَٰلِكَ سَوَّلَتْ لِي نَفْسِي ﴿٩٦﴾ قَالَ فَٱذْهَبْ فَإِنَّ لَكَ فِي ٱلْحَيَوٰةِ أَن تَقُولَ لَا مِسَاسَ ۖ وَإِنَّ لَكَ مَوْعِدًا لَّن تُخْلَفَهُۥ ۖ وَٱنظُرْ إِلَىٰٓ إِلَٰهِكَ ٱلَّذِي ظَلْتَ

---

(١) سنن النسائي ج٢ ص٢٧٣.

عَلَيْهِ عَاكِفًا لَّنُحَرِّقَنَّهُۥ ثُمَّ لَنَنسِفَنَّهُۥ فِى ٱلْيَمِّ نَسْفًا ﴿٩٧﴾ إِنَّمَآ إِلَٰهُكُمُ ٱللَّهُ ٱلَّذِى لَآ إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ ۚ وَسِعَ كُلَّ شَىْءٍ عِلْمًا ﴿٩٨﴾ ﴾

[۹۵] موسی ﷺ وویلې چې: نو ستا څه حال دی؟ ای سامریه! (په څه وجه دې دغه کار ته اقدام وکړ؟).

[۹۶] سامري وویلې چې: زه په هغه شي باندې بینا شوم (پوه شوم) په کوم باندې چې بني اسرائیل نه وه بینا شوي (برې نه وه پوه شوي)، نو ما یو موټی (خاورې) موټی‌کړې (واخستې البته) د رالېږلي شوي (جبرائیل ﷺ) د قدم ځخه (بلکې د ده د آس د سُوَم څخه)، نو دا (موټی خاورې) مې (په زرین خوسکي یا په ګاڼو باندې) ورواچولې (نو سمدستي هغه ژوندی شو او د غوا غوندې رمباړه یې وکړه) او همدغسې (کار) ماته خپلې نفس (خپل خان) ښایسته کړی وه (زما سره د جواز هیڅ دلیل نشته).

[۹۷] موسی ﷺ وویلې چې: درومه (له مخې مې چېبېږه)، نو یقیناً تاته په (ټول) ژوند کښې (د هر چا سره د نژدېکت په وخت کښې) د دې جملې ویل دي چې (لا مِسَاس) زما او ستا ترمنځ جنس تماس نشته (نه به ته رانژدې کېږې او نه به زه درنژدې کېږم)، او (په دې باندې علاوه ای سامریه!) یقیناً تاته (یوه بله) وعده (هم) شته چې هیڅکله به ترې وروسته نه کړی شي (چې د اخروي عذاب څخه عبارت ده).

او (ای سامریه!) خپل هغه معبود ته دې وګوره د کوم (په عبادت) باندې چې ته کلک ولاړ وې (چې مونږ ورسره څه معامله کوو)، ضرور او هرومرو به ستا معبود (زرین خوسکی په اور باندې وسوزوو (او) بیا به یې ضرور په دریاب کښې (په تېز باد باندې) والوزوو، الوزول.

[۹۸] (ای خلکو!) یقیناً ستاسو معبود هغه الله ﷻ دی چې (حقیقي او واقعي) معبود نشته مګر همدی ﷻ دی (او بس)، چې هر شی د علم د حیثه ځایوي (هر شي ته یې په کامله توګه علم رسېدلی دی).

د مطلب خلاصه

یعني کله چې موسی ﷺ د خپل قوم او هم د هارون ﷺ د استنطاق څخه فارغ شو نو سامری نامی سړی یې د استنطاق لاندې ونیوه او داسې سوال جواب یې ورسره وکړه چې:

۱ـ موسی ﷺ نوموړي ته وویلې چې: ای سامریه! څه وجه او څه باعث وه چې بني اسرائیلو ته دې لویه فتنه جوړه کړه او ډېر کسان دې پکښې د کفر سره مخامخ کړه؟

۲ـ سامري نامي سړي په لاندې ډول مفصل جواب ورکړ چې:

الف: ای موسی! ما داسې شی ولید او داسې شی مې کشف کړ کوم چې بني اسرائیلو نه وه کشف کړی او نه یې ورباندې علم رسېدلی وه، یا په بل عبارت: ما د جبرائیل ﷺ اس او هم د اس څه عجیبه کیفیت ولید چې نورو بني اسرائیلو ونه لید، هغه دا چې کله به د نوموړي آس سوم وچې ته ورسېد نو هغه ځای به سمدستي زرغون شو او شنیلی به ترې جوړ شو.

ب: ما د همدغه عجیبه کیفیت د لیدلو د کبله د نوموړي اس د سوم لاندې شوې یو موټی خاورې را اوچتې کړې او د خپله خانه سره مې وساتلې چې یو وخت به د همدغه یو موټی خاورو څخه هم څه عجیب اثار څرګند شي.

ج: نو کله چې بني اسرائیلو خپلې ګاڼې ویلې (ذوب) کړې او ما هم ورسره خپل ملکیت ګاڼې ضمیمه کړې نو د خاورو هغه موټی مې هم پکښې ورواچاوه کوم چې ما د وړاندې څخه د خپله خانه سره ساتلی وه او عجیبه اثارو ته یې په تمه وم.

د: لنډه دا چې ما ذکره شوې مجموعه (همدغه ذوب کړی شوې ګاڼې) د خوسکي په قالب کښې ورواړولې چې زرین خوسکی ترې جوړ شو او د غوایه غوندې رمباړه یې حاضرینو ته ورواوروله.

ه: د همدغې رمباړې په اورېدلو سره په زرین خوسکي باندې بني اسرائیلو د الوهیت نوم کېښود او په معبودیت ورته قائل شوه، او هم ما ورته پرې توصیه وکړه.

دا وه هغه نقشه کومه چې ما د زرین خوسکي د جوړولو دپاره عملي کړه.

و: پاتې شوه دا خبره چې دا کار مې ولې وکړ؟، د دې جواب دا دی چې همدغسې کار ماته خپل نفس او خپلو خواهشاتو ښایسته کړی وه، زما دغه کار کول په هیڅ کوم معقول دلیل او معقوله وجه باندې ولاړ نه دی.

۳ـ نو د سامري د اعتراف څخه وروسته هغه ته موسی ؑ داسې وویلې چې:

الف: پورته شه! د دې مجلس څخه په داسې حال کښې لاړ شه چې ته به هیچا سره ناسته ولاړه نه شې کولی او ترڅو پورې چې ته ژوندی یې ته به هر چاته فقط همدا کلمات اوروې چې: (لا مِسَاس) زما سره تماس مه نیسه او ماته مه رانژدې کېږه. یا په بل عبارت: ټوله دنیا به ستا دپاره د مرګ د ورځې پورې بندیخانه وګرځي او ته به پکښې بندي پروت یې.

ب: په دې باندې علاوه ستا دپاره د عذاب یو بل ځای او یو بل وخت هم شته چې ته به یې هیڅکله خطا نه کړی شې چې ترې بچ پاتې شې، چې هغه د قیامت ورځ ده، ته به هلته د اخروي عذاب سره ضرور مخامخ شې.

ج: ای سامریه! کوم زرین معبود چې تا د عبادت دپاره درولی وه او ته یې د خپلو ملګرو په شمول په عبادت باندې کلک ولاړ وې نو د هغه حال به داسې وګرځي چې:

اول: نو هرومرو او ضرور به مونږ نوموړی زرین خوسکی په اور باندې وسوزوو.

دوهم: او بیا به یې هرومرو او ضرور میده میده کړو او په دریاب کښې به یې په باد باندې والوزوو چې تیت پیت او تالا ترغه شي. نو ته او ستا ملګري به وګورئ چې ذکر شوی معبود به د خپله ځانه هیڅ دفاع ونه کړی شي.

۴ـ بیا نو موسی ؑ د سامري او سامریانو په شمول ټول بني اسرائیل مخاطب کړه چې: ای خلکو! یقینًا ستاسو حقیقي معبود هغه اقدس ذات الله ﷻ دی چې د ده څخه په غیر په حقه باندې بل معبود نشته مګر همدی ﷻ دی او بس، چې هر شي ته د علم د حیثه رسېدلی دی او د کامل علم

څخه یې هیڅ شی نه دی وتلی د همدې کبله معبودیت د همده ﷻ سره مناسب دی او همده ﷻ پورې مختص دی او بس.

توضیحات

۱ـ په ﴿ فَمَا خَطْبُكَ ﴾ کښې د "خَطْب" کلمه هغه لوی کار ته ویل کېږي چې ډېرو خبرو او ډېر بحث ته اړتیا لري[1]، یعنې ای سامريه! د دغه لوی عظیم الشان کار وجه څه ده چې د ګانو څخه دې زرین خوسکی جوړ کړ او د الوهیت لقب دې ورکړ؟

سوالونه

۲ـ په دې مقام کښې د سري په ذهن کښې لاندې پوښتنې ګرځي راګرځي:

الف: یو دا چې کوم سوال چې د موسی ؑ د پلوه سامري ته راجع کړی شوی وه د هغه د جوابولو دپاره فقط همدغې جملې کفایت کاوه چې: ﴿ وَكَذَٰلِكَ سَوَّلَتْ لِي نَفْسِي ﴾ همدغسې کار ماته خپل نفس ښایسته کړی وه؛ نو پوښتنه دا ده چې: سامري په څه منظور د خپل کار ټوله نقشه بیانه کړه؟

ب: بله دا چې سامري د خپل کار نقشه په مجهول ډول باندې وښودله او وضاحت یې ورنه کړ چې:

اول: هغه څه شی وه چې سامري وزباندې پوه شو او د زړه په سترګو باندې یې ولید او نور خلک وریاندې پوه نه شوه، او یا ورته د چا فکر نه شو؟ ﴿ بَصُرْتُ بِمَا لَمْ يَبْصُرُوا بِهِ ﴾.

دوهم: سامري یو موټی خاورې د چا د قدم څخه را اوچتې کړې؟ یا په بل عبارت: د ﴿ ٱلرَّسُولِ ﴾ کلمه د چا څخه عبارت ده؟ ﴿ فَقَبَضْتُ قَبْضَةً مِّنْ أَثَرِ ٱلرَّسُولِ ﴾.

دریم: بیا سامري دا هم واضحه نه کړه چې ذکر شوی یو موټی خاورې یې په څه شي کښې خالي کړې؟ د ګانو په ډېری کښې او که د زرین خوسکي په خوله کښې؟

خو د دې سره-سره چې د سامري د پلوه په ذکرو شوو مجهولو ټکو باندې څه رڼا وانچوله شوه، د موسی ؑ د پلوه ترې هم وضاحت ونه غوښتلی شو چې تا څه شی ولید، "الرَّسُول" څوک وه او بالآخره تا خپل موټی چرته خالي کړ؟

جوابونه

د لومړنۍ پوښتنې جواب خو دا دی ـوالله ﷻ أعلم ـ چې: سامري غوښتل چې خپل ځان د ملامتۍ څخه په څنګ کړي او ټوله ملامتیا په "الرَّسُول" باندې ورواچوي، چې خوسکی خو د هغه په اثراتو باندې ژوندی شو او رمباړه یې وکړه که نه نو زما په توان کښې نه وه چې زه یې ژوندی کړم او رمباړه ترې وباسم. لنډه دا چې د خوسکي عابدینو په سامري باندې ملامته ورواچوله او سامري وغوښتل چې ټوله ملامته په رسول باندې ورواچوي.

اما د دوهمې پوښتنې جواب دا دی چې:

---

(۱) مفردات الراغب ص۱۵۲

الف: موسی ﷺ ته د سامري د نقشې مجهول ټکي معلوم وه او څه اړتیا نه وه چې وضاحت یې ترې غوښتی وی، په همدې مطلب باندې په ﴿ ٱلرَّسُولِ ﴾ کښې د "ا، ل" توري دلالت کوي، ته به وایې چې سامري موسی ﷺ مخاطب کړی وي چې ما د هغه رسول د قدم څخه یو موټی خاورې د خپله خانه سره ساتلې وې کوم چې ما او تاته معلوم دی، او ما هغه څه ولیده کوم چې تا هم لیدلی دي.

ب: په دې باندې علاوه که بالفرض موسی ﷺ ته د نقشې مجهول ټکي معلوم نه وه نو وضاحت به یې ترې ځکه نه وي غوښتی چې د ده په نزد یې څه اهمیت نه درلود، د ده په نزد خو فقط همدې اهمیت درلود چې د ذکرې شوې نقشې د تعمیل وجه او سبب معلوم کړي او بس؛ د همدې کبله یې خپلې خبرې د ﴿ وَسِعَ كُلَّ شَيْءٍ عِلْمًا ﴾ په جمله باندې ختمې کړې، یعنې الله ﷻ ته هر شی ښه څرګند او معلوم دی، ستا د نقشې مجهول ټکي هم ترې پټ نه دي.

علماء کرام څه وایي؟

۳_ څرنګه چې الله ﷻ د سامري د نقشې مجهول ټکي نه دي واضحه کړي او د نبي کریم ﷺ په احادیثو کښې هم ترې جهالت نه دی پورته شوی نو بهتره دا ده چې په خپل حال باندې پرېښودل شي چې کوم شرعي حکم ورپورې توقف نه لري، خو د دې سره-سره علماوو کرامو (صحابه ﷺ، تابعینو ﷺ) پکښې زښت ډېر معلومات ورکړي دي[1] چې مونږ ترې فقط د لاندې معلوماتو په ذکر باندې اکتفاء کوو:

الف: د ﴿ ٱلرَّسُولِ ﴾ څخه جبرائیل ﷺ مراد دی چې سامري په لاندې ځایونو کښې لیدلی وه:

اول: کله چې فرعونیان غرقېدل نو په دغه وخت کښې جبرائیل ﷺ د الله ﷻ د پلوه په اس باندې سور رااستولی شوی وه[2] چې دوی کوم یو به غرقه پاتې نه شي او بني اسرائیل ټول نجات مونده کړي.

دوهم: الله ﷻ چې موسی ﷺ د طور غره ته د کتاب د راوړلو دپاره بللی وه نو جبرائیل ﷺ ورته په اس باندې سور رالېږلی شوی وه[3].

څینې لا وایي چې سامری د جبرائیل ﷺ په لاس باندې تربیه شوی دی، دا ځکه چې نوموړی په هغه وخت کښې تولد شوی وه کله چې فرعون د بني اسرائیلو نارینه اولادونه ذبحه کول، نو د همدغه ډار د کبله نوموړی خپلې مور په یوه غار کښې پټ کړ او هملته یې پرېښود نو الله ﷻ نوموړي ته جبرائیل ﷺ د تربیه کولو دپاره ور استولی وه[4]، والله ﷻ أعلم.

ب: کله چې سامري ولیده چې هغه ځمکه سمدستي راشنه کېږي کومه چې د جبرائیل ﷺ د اس د سوم سره تماس مومي نو د همدغې عجیبه صحنې د لیدلو د کبله یې د همغې خاورې څخه یو

---

(۱) روح المعاني ج۱۶ ص۲۵۴
(۲) تفسیر القرطبي ج۱۱ ص۲۳۹
(۳) اضواء البیان ج۴ ص۵۳۹
(۴) تفسیر القرطبي ج۱۱ ص۲۴۰؛ تفسیر الخازن ج۳ ص۲۱۶

موټې خاوره وساتله په کومه باندې چې د نوموړي آس سوم لګېدلی وه[١].

ج: بیا یې همدغه یو موټې خاوره د هغو ګاڼو سره یو ځای کړه د کومو څخه چې د خوسکي مجسمه جوړه شوې وه[٢]، او یا یې په هغه وخت کښې په خوله کښې وراچولې وه کله چې زرینه مجسمه جوړه شوه[٣].

عجیبه بندیخانه

۴_ کله چې سامري په خپل جنایت باندې اعتراف وکړ نو موسی ﷺ په عجیبه بندیخانه کښې په عمري بند باندې محکوم کړ هغه دا چې: موسی ﷺ نوموړي ته ښېرا وکړه چې الله ﷻ دې تا په داسې مصیبت باندې اخته کړي چې د ﴿لَا مِسَاسَ﴾ جمله په دوامداره توګه وایې، یعنې څوک چې تاته درنژدې کېږي نو ته به په چیغه خبر ورکوې چې زما او ستا په منځکښې په هیڅ ډول سره تماس نشته، نه به ته رانژدې کېږې او نه زه درنژدې کېږم.

د ذکرې شوې جملې د ویلو وجه مفسرینو کرامو په لاندې ډولونو سره ښودلې ده:

الف: الله ﷻ د سامري حالت داسې جوړ کړ چې هرڅوک به ورنژدې شو نو سمدستي به دواړه (سامری او نژدې کېدونکی) په ګرمه تبه اخته کېدل، نو د همدې کبله به سامري نارې وهلې چې ماته مه رانژدې کېږه چې په تبه باندې اخته نه شو[۴].

ب: په سامري باندې الله ﷻ د مالخولیا (سَودا) مرض ورنازل کړ چې د خلکو څخه به تښتېده او د هیچا سره یې ناسته ولاړه نه شوه نیولی[۵].

ج: موسی ﷺ ټول بني اسرائیل مکلف کړه چې د سامري سره به هیڅوک ناسته پاسته او راکړه ورکړه نه کوي، او د خبرو اترو څخه به یې ځان ساتي[۶].

ذکرې شوې درېواړه وجې یو تربله څه منافات نه لري، نو کیدلی شي چې په سامري به الله ﷻ د بل چا د ملاقات په صورت کښې تبه هم نازلوله او په مالخولیا (سودا مرض) باندې به هم اخته وه او بني اسرائیلو ته به ذکره شوې توصیه هم شوې وه.

په هر تقدیر د سامري دپاره ټوله دنیا یوه بندیخانه جوړه شوه، لکه څنګه چې د نبي کریم ﷺ درې صحابه وو کرامو ﷺ ته ټولې دنیا د بندیخانې شکل نیولی وه، البته کله چې دوی درېواړه د تبوک د غزا څخه په قصدي توګه پاتې شوي وه چې پوره قیصه یې د [التوبة:۱۱۸] لاندې تېره شوې ده، والحمد لله ﷻ.

اما د سامري بندیخانې او د دوی بندیخانې سره لاندې فرقونه درلوده:

---

(١) تفسیر ابن کثیر ج٣ ص١٦٣
(٢) تفسیر الطبري ج١٦ ص٢٠٥
(٣) تفسیر البغوي ج٣ ص٢٢٩
(۴) تفسیر الکشاف ج٣ ص٨٥
(۵) البحر المحیط ج٧ ص٣٧٨
(۶) تفسیر الطبري ج١٦ ص٢٠۶

اول: د سامري بندیخانه عمري وه، په اصطلاح حبس دوام وه، او د صحابه کرامو ؓ بندیخانه تقریبًا د پنځوسو ورځو په تېرېدلو سره ختمه شوه.
دوهم: د دوی توبه الله ﷻ قبوله کړه او د اُخروي عذاب څخه يې نجات وموند، اما سامري د اُخروي عذاب څخه خلاص نه دی او په مخکښې ورته پروت دی.

موسی ؑ خپله خبره رښتیا کړه

۵ـ موسی ؑ د زرین خوسکي په هکله سامري ته وويلې چې: ﴿لَّنُحَرِّقَنَّهُۥ ثُمَّ لَنَنسِفَنَّهُۥ فِى ٱلْيَمِّ نَسْفًا﴾ یعنې مونږ به ضرور او خامخا ستا خوسکی په اور باندې وسوزوو (او د ایرې توره ذېرې به ترې جوړه کړو او) بیا به یې په دریاب کښې هرومرو په تېز باد باندې داسې والوزوو چې بالکل يې نوم نښان ورک شي.
موسی ؑ خپله خبره رښتیا کړه او د زرین خوسکي سره یې ذکر شوی چال چلند وکړ، شاید چې دریاب به یې د هغه د شنډلو دپاره خکه خوښ کړی وي ترڅو د خوسکي عبادت کوونکي د خپل معبود بڅرکي راټول نه کړي او د دوهم خل دپاره وربانډې د إله او معبود نوم کېښېږدي، او هم د خوسکي نښې او اثار د فرعونیانو غوندې په دریاب کښې په دائمي توګه محوه او نابود شي.

خوسکی وسوزېد او ذوب نه شو

۶ـ لکه څنګه مونږ د [الأعراف:۱۴۸] ایت لاندې دېته ترجیح ورکړې ده چې د سامري خوسکی خپل حقیقت بدل کړی وه، دلته هم لیکو چې نوموړی خوسکی په خارق العاده توګه وینه او غوښه ګرځېدلی وه چې په اور باندې توره ایره شو او بیا په باد باندې والوزولی شو، که نه نو هغه به ویلې (ذوب) شوی وی خو سوزېدلی به نه وی، او همدارنګه به باد نه وی الوزولی.
خو ځینو علماء کرام[1] تحریق (سوزول) د سوانولو څخه کنایي اخلي او د تنسیف (په باد باندې الوزولو) څخه په شدت سره شنډل مرادوي، نو په دې تقدیر به خوسکي خپل اصلیت نه وي بدل کړی، خو دغه دواړه معناوې متبادرې نه دي.

﴿كَذَٰلِكَ نَقُصُّ عَلَيْكَ مِنْ أَنۢبَآءِ مَا قَدْ سَبَقَ وَقَدْ ءَاتَيْنَٰكَ مِن لَّدُنَّا ذِكْرًا ﴿٩٩﴾ مَّنْ أَعْرَضَ
عَنْهُ فَإِنَّهُۥ يَحْمِلُ يَوْمَ ٱلْقِيَٰمَةِ وِزْرًا ﴿١٠٠﴾ خَٰلِدِينَ فِيهِ وَسَآءَ لَهُمْ يَوْمَ ٱلْقِيَٰمَةِ حِمْلًا ﴿١٠١﴾
يَوْمَ يُنفَخُ فِى ٱلصُّورِ وَنَحْشُرُ ٱلْمُجْرِمِينَ يَوْمَئِذٍ زُرْقًا ﴿١٠٢﴾ يَتَخَٰفَتُونَ بَيْنَهُمْ إِن لَّبِثْتُمْ
إِلَّا عَشْرًا ﴿١٠٣﴾ نَّحْنُ أَعْلَمُ بِمَا يَقُولُونَ إِذْ يَقُولُ أَمْثَلُهُمْ طَرِيقَةً إِن لَّبِثْتُمْ إِلَّا يَوْمًا ﴿١٠٤﴾﴾

(۱) المحرر الوجيز ج۱۱ ص۱۰۳

[٩٩] (ای پیغمبره!) دغه رنګه (لکه چې وړاندې تېر شو) مونږ په تاسو باندې د هغه شي د خبرونو څخه کوم چې یقیناً وړاندې تېر شوي دي ځيني (خبرونه) بیانوو (درنازلوو)، او بې شکه مونږ تاته د خپل (فضل) د پلوه قرآن کریم درکړی دی (چې سراسري پند او عبرت دی).
[١٠٠] هرڅوک چې د قرآن کريم څخه اعراض وکړي (او قبول يې نه کړي) نو يقيناً همدا (کس) به د قيامت په ورځ (د ګناه) پېټی (په خپل ځان باندې) بار کړي.
[١٠١] دوی به د همدې پېټي (په عقوبت) کښې همېشه وي، او ذکر شوی بار او پېټی دوی (اعراض کوونکو) ته د بار د حيثه ډېر بد (او ناکاره) دی.
[١٠٢] او هغه ورځ (ياده کړه) چې په (دوهمه) شپېلۍ کښې پوکې وکړی شي، په دغې ورځ کښې به مونږ مجرمان (کافران) په داسې حال کښې حشر کړو چې سترګې به يې شنې وي (ليدل به نه شي کولی).
[١٠٣] (په دغې ورځ کښې به) مجرمان په خپل منځکښې پټ-پټ وايي چې تاسو (په دنيا کښې) درنګ نه دی کړی مګر لس ورځې.
[١٠٤] (ای پیغمبره!) مونږ په هغو خبرو باندې ډېر پوه ياستو کومې چې دوی يې وايي (او په هغې خبرې باندې هم) کله چې د مجرمانو د لارې (هوښياری) د حيثه بهتر کس ووايي چې تاسو هلته درنګ نه دی کړی مګر يوه ورځ.

ارتباطونه

د دې سورت د پيل څخه تردې ځايه پورې الله ﷻ په خپل پيغمبر ﷺ باندې د پخوانيو غيوبو څخه زښت ډېر معلومات ورنازل کړه چې موسی ؑ ته په څه ډول سره نبوت ورکړی شو؟ د خپل رب ﷻ سره يې څنګه سوال جواب وکړ؟ فرعون ته يې څنګه دعوت ورکړ؟ د مقابلې په وخت کښې ساحرانو څنګه ايمان راووړ؟ د موسی ؑ د مناجات قيصه څنګه وه؟ د مناجات څخه د بېرته ستنېدلو په وخت کښې يې د بني اسرائيلو، هارون ؑ او سامري څخه څنګه استنطاق وکړ؟ او داسې نور.
په دې ايتونو کښې په ذکرو شوو غيبي مضامينو باندې يوه تبصره نازله شوې ده چې ځينې مهم ټکي يې دا دي:
١ـ که بالفرض نبي کريم ﷺ په خپل نبوت کښې رښتينی نه وی نو د ذکرو شوو غيبي مضامينو څخه به يې هيڅ معلومات نه درلودی.
٢ـ ترڅو نبي کريم ﷺ متسلي شي چې د غيبي مضامينو سلسله لا ختمه نه ده، د قرآني ايتونو په ضمن کښې به نور غيوب هم نازل شي بلکې ټول قرآن کريم د غيبي معلوماتو يوه مجموعه ده.
٣ـ ترڅو د دې زمانې فراعنه پوه شي چې د دوی انجام به هم د موسی ؑ د فرعون څخه څه کم نه وي، چې په دنيا کښې به پوپنا شي او په قيامت کښې به د خطرناک عذاب سره مخامخ شي، نو حاصل يې داسې راځېږي چې:

د مطلب خلاصه

ای پیغمبره! د وړاندېني بیان غوندې نور بیانات هم مونږ په تا باندې درنازلوو، چې په پخوانیو حالاتو او هم په راتلونکو حالاتو باندې به دې خبر کړو او دا خکه چې

۱_ تاته مونږ د خپله جانبه (بدون ستا د غوښتنې څخه) لوی ذکر درکړی دی چې په غیبي علومو باندې مشتمل دی او د قرآن څخه عبارت دی.

۲_ په دې قرآن کریم کښې د اعراض کوونکو د قناعت دپاره ډېر پاخه دلایل نازل شوي دي او د نازلېدلو سلسله یې لا ختمه نه ده، د همدې کبله:

۳_ نو هرڅوک چې د دې قرآن کریم څخه اعراض کوي او د منلو څخه یې مخ اړوي هغه به د قیامت په ورځ د گناهونو دروند پېټی په اوږو اخلي او د همدغه پېټي په سبب به په دوزخ کښې واچولی شي چې هلته به پکښې د همېشه دپاره پروت وي.

۴_ د دغو اعراض کوونکو دپاره د قیامت په ورځ کفري گناه ډېره بده گناه او ډېر بد او ناکاره بار دی چې هیڅکله به یې د اوږو څخه ښکته نه شي او په دائمي توگه به ترې لاندې کړېږي.

۵_ ای پیغمبره! ته هغه ورځ دریاده کړه چې کله د بیا راژوندي کولو دپاره په شپېلۍ کښې پوکی وکړی شي او کفارو ته د کاملې جزا ورکولو وخت پیل شي.

۶_ دغه به ډېر هولناک وخت وي چې مجرمان (کفار) به په دغې ورځ کښې په داسې حال د قبرونو څخه د حساب کتاب میدان ته راټول کړی شي چې سترگې به یې له ډېره غمه تکې شنې کرخېدلې وي چې نُور به پکښې نه وي، او په بدنونو باندې به یې د ذلت نښې د ورایه څرگندېږي.

۷_ په دغه وخت کښې به په خپلو منځو کښې پټ-پټ سره وایي چې تاسو خو په دنیا کښې درنگ نه دی کړی او هلته مېشت نه یاست پاتې شوي مگر فقط لس ورځې؛ دوی به خپل دنیاوي ټول عمر په لسو ورځو باندې خکه تعبیروي چې هغه به ډېر سخت وخت او ډېره غمژنه ورځ وي.

۸_ ای پیغمبره! مونږ په هغې خبرې باندې هم لا له اوسه پوهېږو کومه به چې کفار د قیامت په ورځ باندې وکړي، البته کله چې د دوی ښه هوښیار سړی او د دغې ورځې په خطراتو باندې ښه پوه سړی ووایي چې تاسو په دنیا کښې لس ورځې ژوند نه دی تېر کړی بلکې ټول ژوند مو هلته د یوې ورځې څخه اضافه نه وه، افسوس چې خپل دائمي ژوند مو د یوې ورځې په ژوند باندې ضائع کړ.

توضیحات

۱_ د قرآن کریم د نومونو څخه یو نوم "ذِکْر" دی چې د نصیحتونو مجموعه ده او د خپل رب ﷻ د ارشاداتو یادونه ده، د همدې کبله مفسرینو کرامو په ﴿ مِن لَّدُنَّا ذِكۡرًا ﴾ کښې د "ذِکْر" کلمه په قرآن کریم سره تفسیره کړې ده[۱]، چې یقینًا تاته مو قرآن کریم درکړی او درنازل کړی دی.

(۱) اضواء البیان ج۴ ص۵۵۴

جمل څه معنیٰ؟

٢ـ په ﴿ وَسَآءَ لَهُمۡ يَوۡمَ ٱلۡقِيَـٰمَةِ حِمۡلاً ﴾ کښې د "حِمْل" کلمه مونږ د الله ﷻ په توفيق د [الأعراف: ١٨٩] ایت لاندې شرحه کړې ده چې دا د هغه بار او پېټي نوم دی کوم چې په سترګو باندې ښکاريږي، خو په دې مقام کښې ورباندې لاندې شرحه وراضافه کوو چې:

الف: په دنيا کښې په ګناه باندې د "وِزر" ـلکه "ثِقل"ـ اطلاق کېږي، لکه چې د همدې سورت د [٨٧] ايت لاندې يې شرحه تېر شوې ده ـوالحمد لله ﷻـ، مګر د "حِمْل" اطلاق ورباندې نه کېږي ځکه چې حمل د هغه بار نوم دی کوم چې په سترګو ليده کېږي او په دنيا کښې خو څوک ګناه په سترګو نه شي ليدلی.

ب: اما په آخرت کښې ګناه ته همدغه لقب ورکولی شي چې هلته ګناهونه په سترګو باندې ليدلی کېږي او مجسمې ګرځولی کېږي، لکه چې همدې مضمون ته نبي کريم ﷺ په يوه اوږده حديث کښې اشاره کړې ده چې زما دې سوګند وي چې: «لَا يَنَالُ أَحَدٌ مِنْكُمْ مِنْهَا شَيْئًا إِلَّا جَاءَ بِهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ يَحْمِلُهُ عَلَى عُنُقِهِ بَعِيرٌ لَهُ رُغَاءٌ أَوْ بَقَرَةٌ لَهَا خُوَارٌ أَوْ شَاةٌ تَيْعَرُ»[1] يعنې ستاسو څخه يو کس (چې د زکات په راغوندولو باندې ټاکلی شوی وي) د هداياوو څخه هيڅ شی نه ترلاسه کوي مګر د قيامت په ورځ به په داسې حال کښې راشي چې نوموړی شی به يې په غاړه کښې پروت وي او په څټ باندې به يې بار وي (مثلاً اوښ به وي چې غړغړې به وهي او غوا به وي چې رمباړې به وهي او ګډه به وي چې ريهړې به.

د "زُرْقَةٌ" معنیٰ

٣ـ په ﴿ وَنَحۡشُرُ ٱلۡمُجۡرِمِينَ يَوۡمَئِذٍ زُرۡقًا ﴾ کښې د "زُرْق" کلمه د "زُرْقَةٌ" ـلکه "كُدْرَةٌ"ـ څخه اشتقاقه شوې ده او د "أَزرق" ـلکه "أشرف"ـ جمعه ده، "زُرْقَةٌ" د هغه رنګ نوم دی کوم چې د سپينوالي او توروالي ترمنځ واقع دی. يا په بل عبارت: "زُرْقَةٌ" هغه شينوالي ته ويل کېږي کوم چې د سترګو په توروالي کښې تحقق ولري[2]. په دې مقام کښې مفسرينو کرامو د "زُرْقَةٌ" کلمه په ډېرو معناوو باندې تفسيره کړې ده[3] د مثال په توګه:

الف: د مخ په توروالي؛ يعنې کفار به د قيامت په ورځ مونږ په داسې حال باندې حشر کړو چې مخونه به يې له ډېره غمه تک تور اوښتي وي، لکه چې الله ﷻ فرمايي: ﴿ وَيَوۡمَ ٱلۡقِيَـٰمَةِ تَرَى ٱلَّذِينَ كَذَبُواْ عَلَى ٱللَّهِ وُجُوهُهُم مُّسۡوَدَّةٌ ﴾ [الزمر: ٦٠] يعنې د قيامت په ورځ به ته هغه کسان وګورې کوم چې په الله ﷻ باندې دروغ تړي چې مخونه به يې تک تور وي.

ب: په ډېرې زياتې تندې سره؛ يعنې دوی به په هغې ورځ د زياتې تندې په حال کښې حشر کړو،

---

(١) صحيح مسلم ج٢ ص١٢٣

(٢) لسان العرب ج١٠ ص١٣٨؛ مفردات الراغب ص٢١٧

(٣) التفسير الكبير ج١٢ ص١١٤

لکه چې الله ﷻ فرمايي: ﴿ وَنَسُوقُ ٱلْمُجْرِمِينَ إِلَىٰ جَهَنَّمَ وِرْدًا ﴾ [مريم:٨٦] يعنې: او مونږ به مجرمان (کافران) دوزخ ته په داسې حال سوق کړو چې دوی به ډېر تږي وي او داسې نور.

ج: مګر مونږ ته بهتره او متبادره برېښي چې دلته به د "زُرْقًا" کلمه د شينوالي معنی ورکوي، يعنې په دغې ورځ کښې به د کفارو سترګې تکې شنې وي چې نه به پکښې سپين ښکارېږي او نه تور، او پوره واضحه ده چې دغه حالت نه دی مګر ړوندوالی دی.

يا په بل عبارت: د کفارو سترګې به شنې وي خو په هغه شينوالي سره نه چې د سترګو نظر يې په خپل حال باقي وي، لکه چې مونږ افغانان وايو چې په افغانستان باندې يو خل شين سترګو انګرېزانو حمله وکړه چې زمونږ نيکونو په ګونډو کړه، او بل کرت ورباندې شين سترګو روسانو نظامي تېری وکړ چې مونږ د الله ﷻ په کومک د ماتې سره مخامخ کړه.

بلکې په هغه شينوالي سره به شنې وي د کوم سره چې ړوندوالی لازم دی، همدې مضمون ته الله ﷻ اشاره کوي چې: ﴿ وَنَحْشُرُهُۥ يَوْمَ ٱلْقِيَٰمَةِ أَعْمَىٰ ﴾ [طه:١٢٤] يعنې هغه څوک چې د قرآن کريم د منلو څخه اعراض کوي مونږ به يې د قيامت په ورځ باندې د قبر څخه ړوند راپورته کړو او د حشر ميدان ته به يې سوق کړو.

سوال جواب

۴_ که څوک وايي چې: الله ﷻ فرمايلي دي چې: ﴿ وَرَءَا ٱلْمُجْرِمُونَ ٱلنَّارَ ﴾ [الکهف:۵۳] او مجرمان به اور (دوزخ) وګوري، او پوره واضحه ده چې ليدل په هغه وخت کښې صورت نيولی شي چې مجرمان (کافران) ليدل وکړی شي، نو ايا دا ايت د هغه ايت سره متناقض نه برېښي؟

مونږ وايو چې: د قيامت ورځ اوږده ورځ ده، په دې ورځ کښې به په کفارو باندې بېلابېل حالات ورشي چې په ځينو کښې به ړانده وي او هيڅ شی به نه شي کتلی او په ځينو نوروکښې به بينا وي او ليدل به کولی شي، همدغه ډول مضمون د عبدالله بن عباس رضي الله عنهما څخه هم روايت شوی دی[1].

ځينو مفسرينو کرامو[2] ذکر شوی روايت داسې تفسير کړی دی چې حشر په دوه وو ډولونو باندې وېشلی کېږي:

الف: يو هغه حشر دی کوم چې د قبرونو څخه د حساب کتاب ميدان ته صورت نيسي.

ب: بل هغه حشر دی کوم چې د حساب کتاب د ميدان څخه خپل دائمي مستقر (ارامګاه) ته متحقق کېږي چې جنتيان به جنت ته حشر شي او دوزخيان به دوزخ ته ورټول کړی شي.

نو کفار به د قبرونو څخه د پورته کېدلو څخه نيولې آن د حساب کتاب د فيصلې پورې ليدل کولی شي او ړانده به نه وي، اما د فيصلې څخه وروسته به دوزخ ته په داسې حال باندې بوتللی شي چې ړانده او کاڼه به وي او هم به خبرې نه شي کولی او په مخونو باندې به روان وي، العياذ بالله ﷻ.

---

(١) روح المعاني ج١٦ ص٢٦٠، تفسير الطبري ج١٥ ص١٦٧، تفسير ابن كثير ج٣ ص٦٥

(٢) تفسير القاسمي ج١١ ص٢١٥

يادونه

۵ـ د الله ﷻ په توفيق د [يونس:۴۵] ايت لاندې د لاندې موضوعاتو په هکله څه بحث تېر شوی دی چې:

الف: په څه وجه به د قيامت په ورځ کفارو ته دنياوي ژوند ډېر لنډ ځرګندېږي؟

ب: دا څه وجه ده چې هلته د کفارو د خولو څخه مختلف کلمات راحکايت شوي دي؟ چې کله به د ټول دنياوي عمر څخه په يو سات تعبير وکړي، کله په يوه ورځ او بالآخره کله د ورځې په ځينې برخه باندې او داسې نور.

نو هيله ده چې هملته مراجعه وکړی شي، مونږ ورباندې په دې مقام کښې فقط لاندې معلومات وراضافه کوو چې:

مفسرين کرام په دې کښې اختلاف لري چې کفار به د قيامت په ورځ خپل کوم يوه عمر ته د لږوالي نسبت وکړي، دنياوي عمر ته، يا په قبره کښې برزخي عمر ته او بالآخره يا د برزخ هغه عمر ته کوم چې په دوی باندې د دواړو شپېليو ترمنځ تېرېږي چې څلوېښت کاله دي[1].

په دړېواړو اقوالو کښې مونږ ته لومړی قول بهتر برېښي، د همدې کبله مو ترجمه او تفسير د همدې قول په مقتضی روان کړي دي، ځکه چې الله ﷻ فرمايلي دي چې: ﴿أَوَلَمْ نُعَمِّرْكُم مَّا يَتَذَكَّرُ فِيهِ مَن تَذَكَّرَ وَجَآءَكُمُ ٱلنَّذِيرُ﴾ [فاطر:۳۷] يعنې کفار به په دوزخ کښې چيغې وهي او فرياد به کوي چې: ای زمونږ ربه! مونږ د دې دوزخ څخه وباسه او دنيا ته مو بېرته بوځه ترڅو مونږ د هغه عمل څخه په غير بل (ښه) عمل وکړو کوم چې مونږ کړی دی (ته به وايي چې دوی خپل عمر ته د تفکر دپاره د کافي عمر لقب نه ورکوي). الله ﷻ به جواب ورکړي چې: ايا تاسو ته ما دومره عمر نه وه درکړی چې هغه چا پکښې پند اخستلی شو کوم چې پند يې اخست (ستاسو عمر د تفکر دپاره ښه کافي عمر وه)، او په دې باندې علاوه تاسو ته ډاروونکی (پيغمبر) هم درغلی وه، چې وخت په وخت يې دعوت درکاوه او آخرت يې درپه ياداوه.

﴿وَيَسْـَٔلُونَكَ عَنِ ٱلْجِبَالِ فَقُلْ يَنسِفُهَا رَبِّى نَسْفًا ﴿١٠٥﴾ فَيَذَرُهَا قَاعًا صَفْصَفًا ﴿١٠٦﴾ لَّا تَرَىٰ فِيهَا عِوَجًا وَلَآ أَمْتًا ﴿١٠٧﴾ يَوْمَئِذٍ يَتَّبِعُونَ ٱلدَّاعِىَ لَا عِوَجَ لَهُۥ ۖ وَخَشَعَتِ ٱلْأَصْوَاتُ لِلرَّحْمَٰنِ فَلَا تَسْمَعُ إِلَّا هَمْسًا ﴿١٠٨﴾ يَوْمَئِذٍ لَّا تَنفَعُ ٱلشَّفَٰعَةُ إِلَّا مَنْ أَذِنَ لَهُ ٱلرَّحْمَٰنُ وَرَضِىَ لَهُۥ قَوْلًا ﴿١٠٩﴾ يَعْلَمُ مَا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ وَلَا يُحِيطُونَ بِهِۦ عِلْمًا

(۱) البحر المحيط ج۷ ص۳۸۲

﴿ وَعَنَتِ ٱلْوُجُوهُ لِلْحَيِّ ٱلْقَيُّومِ ۖ وَقَدْ خَابَ مَنْ حَمَلَ ظُلْمًا ﴿١١١﴾ وَمَن يَعْمَلْ مِنَ ٱلصَّٰلِحَٰتِ وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَلَا يَخَافُ ظُلْمًا وَلَا هَضْمًا ﴿١١٢﴾ ﴾

[۱۰۵] او (ای پیغمبره!) ستا څخه خلک د غرونو په هکله پوښتنه کوي (چې د قیامت په ورځ به یې څه حال وي)؟ نو ته (ورته په جواب کښې) ووایه چې زما رب ﷻ به یې (د ګرد غوندې) والوزوي، الوزول.

[۱۰۶] نو ځمکه به ترې نرمه (ښویه) هواره پرېږدي (ته به وایې چې ټول اجزاء یې په یوه صف ولاړ دي).

[۱۰۷] ته به (ای پیغمبره!) په ځمکه کښې نه پیچومی (کوږوالی) ګوري او نه لوړه ژوره.

[۱۰۸] په دغې ورځ کښې به (ټول) خلک (د حشر میدان ته) د بلونکي (په لور) پیروي کوي چې (د خلکو دپلوه به) بلونکي ته هیڅ کوږوالي (او په څنګ کېدل) نه وي (ټول به هلته مستقیمًا ورځي)، او ټول اوازونه به (په دغې ورځ کښې) ډېر مهربان الله ﷻ ته (د ده ﷻ له ډاره) ښکته (او چپ) شي، نو ته به (هلته) نه اورې مګر پسپسکی (او یا د پښو ځپاری).

[۱۰۹] په دغې ورځ کښې به (هیچاته) شفاعت ګټه نه شي رسولی مګر هغه چاته چې ډېر مهربان الله ﷻ د ده دپاره (چاته) اجازه وکړي او هم الله ﷻ د ده د داسې قول څخه راضي وي چې (په دنیا کښې یې) درلود (چې د کلمې طیبې څخه عبارت دی).

[۱۱۰] (او دا خکه چې) ډېر مهربان الله ﷻ په هغه شي باندې پوهېږي کوم چې د خلکو په وړاندې دي او په هغه شي باندې (هم پوهېږي) کوم چې د دوی څخه وروسته دي (نو د شفاعت مستحق ښه پېژني)، او خلک د الله ﷻ (په هیڅ شي) باندې د علم د حیثه احاطه نه شي کولی.

[۱۱۱] او (په دغې ورځ کښې به) ټول مخونه (ټول ذوات) خاص ازلي او ابدي (او په ټولو امورو باندې په علم او قدرت سره) ولاړ الله ﷻ ته اطاعت کوي (او ټول به ورته عاجزي کوي)، او یقینًا (په دغې ورځ کښې) هغه څوک ناامیده (ناکام) شو کوم چې (په دنیا کښې) د ظلم (کفر) متحمل شوی وي.

[۱۱۲] او هرڅوک چې د صالحاتو څخه (نېک عملونه) وکړي حال دا چې ایماندار (مؤمن) وي، نو نه به (په دغې ورځ کښې) د ظلم (تیري) څخه وډار شي او نه (به په خپل استحقاق کښې) د نقصان (واقع کېدلو خوف وکړي).

ارتباط او شان نزول

۱ـ په وړاندېنیو ایتونو کښې هغو حالاتو ته اشاره شوې ده کوم چې د دوهمې شپېلۍ څخه وروسته صورت نیسي، په دې ایتونو کښې د لومړنۍ شپېلۍ پورې اړونده ځینو حالاتو ته اشاره کېږي، او د دوهمې شپېلۍ د متباقي حالاتو څخه هم ځینو حالاتو ته دلته اشاره شوې ده.

۲ـ او د نزول وجه یې دا ده چې د نبي کریم ﷺ څخه ځینو مشرکانو پوښتنه وکړه چې د قیامت په

ورځ به د غرونو څه حال وي؟ ایا په خپلو خپلو ځایونو باندې به ولاړ پاتې شي او که څنګه؟.
امکان لري چې ذکره شوې پوښتنه به یې د ملنډو او مسخرو په توګه کړې وي ځکه چې دوی خو د قیامت په ورځ باندې عقیده نه درلوده؛ بیا نو ذکر شوي ایتونه نازل شوه[1].

د مطلب خلاصه

یعنې ای پیغمبره! ستا څخه ځینې خلک د مسخرو او استهزاء په توګه پوښتنه کوي چې د قیامت په ورځ به د غرونو څه حال وي؟ ایا په خپلو ځایونو به پاتې شي او که څه تغیرات به پکښې واقع شي؟ نو ته ورته په دغو ټکو کښې خپل جواب خلاصه کړه چې:

۱ـ د ځمکې د مخ ټول غرونه به یو هم په خپل ځای ولاړ پاتې نه شي بلکې د لاندې کیفیت سره به مخامخ شي:

الف: ټول غرونه به زما رب ﷻ د ګردونو په شکل کښې د ځمکې د مخ څخه والوزوي، ته به وایې چې هر یو غر د ایرو یوه ډېرۍ ده او د تېز باد په چلښت سره د ځمکې د مخ څخه پورته کېږي او تار مار کېږي.

ب: زما رب ﷻ به د ځمکې مخ د غرونو څخه داسې خالي او صاف کړي چې:

اول: ټوله ځمکه به نرمه او ښویه وګرځوي چې نه به یې په مخ باندې ډېره لیده کېږي او نه به پرې کوم بوټی او نبات د چا سترګو ته ورځي.

دوهم: داسې هواره به یې پرېږدي ته به وایې چې اجزاء یې د معمار په رجه او یا په خط کش باندې یو صف جوړ کړی شوي دي.

دریم: ای پیغمبره! که بالفرض همدا ته پخپله په همدغه وخت کښې ځمکې ته وګورې او ډېر دقت هم وکړې نو نه به پکښې کوږوالی او نه به پکښې څه ټیټ او لوړ ځای وګورې، بلکې ټوله ځمکه به د دوک په څوکه هواره کړی شوې وي.

۲ـ بیا چې کله دوهمه شپېلۍ پوکوهلی شي او خلک د قبرونوڅخه د محشر میدان ته وبللی شي نو په هغه وخت کښې به لاندې کیفیات صورت ونیسي:

الف: ټول خلک به د قبرونو او ځمکې څخه راپورته شي او بې له درنګه به د بلونکي پرښتې (اسرافیل ﷺ) په لور حرکت پیل کړي، په دغه وخت کښې به هیڅوک د بلونکي پرښتې بې اطاعتي نه کوي، که څه هم په دنیا کښې یې د بلونکي (پیغمبر) په دعوت او بلنه کښې بې اطاعتي کوله.

ب: ټول خلک به بلونکې پرښتې ته مخامخ او سیده ورځي او په هیڅ ډول کوږوالی به ترې صورت نه نیسي، چې ځمکه به پوره هواره وي نه به پکښې لوړه ژوره وي او نه به پکښې پېچومې او تاوکښ موجودیت لري.

ج: ای پیغمبره! په دغې ګڼې ګوڼې کښې به په هیڅ ډول شور ماشور او په هیڅ ډول اواز تحقق

---
[1] تفسیر البغوي ج۳ ص۲۳۱، تفسیر ابي السعود ج۶ ص۴۲

ونه نیسي، نو ته به په همدغه ازدحام کښې د پښو د څپاړي او کړپ مړپ څخه پرته بل اواز وانه وري، او دا خکه چې په هر چا باندې به د ډېر مهربان الله ﷻ ډار او هیبت ناست وي او هرڅوک به په همدې چرت کښې واقع وي چې اوس به څه کېږي. او دا ځکه چې:

د: دغه ډېره سخته او خطرناکه ورخ ده، حتی چې په دغې ورځ کښې به بې قید او شرطه شفاعت کول هم صورت نه شي نیولی بلکې لاندې شرطونه به ولري:

اول: هغه څوک به شفاعت کولو ته وړاندې کېدلی شي چې د شفاعت کولو اجازه ورکړی شي.

دوهم: د شفاعت کولو ساحه به هم محدوده وي، که بالفرض د محدودې ساحې څخه په غیر څوک شفاعت وکړي نو هغه به د قبول درجې ته نه رسېږي.

لنډه دا چې شفاعت به ګټه نه شي رسولی مګر هغه چاته د کوم په هکله چې ډېر مهربان الله ﷻ د شفاعت کولو اذن صادر کړی وي چې د ده دپاره دې شفاعت وکړی شي.

درېیم: همدارنګه به شفاعت کول هغه چاته ګټه رسولی شي چې ډېر مهربان الله ﷻ د قول د حیثه خوښ کړي وي او ترې راضي وي، یا په بل عبارت: د شفاعت د قبول دپاره دا شرط دی چې شفاعت کړی شوي دې کلمه طیبه په دنیا کښې ویلي وي او په همدغه حال باندې دې وفات شوی وي، نو د کافر او مرتد دپاره شفاعت نشته.

۳ـ ای پیغمبره! یوازې ډېر مهربان الله ﷻ پوهېږي چې څوک د شفاعت د قبول وړ دی او څوک نه دی، څوک په ایمان وفات شوی دی او څوک په کفر باندې مړ شوی دی. ځکه یوازې الله ﷻ د خلکو په هغو حالاتو باندې پوهېږي کوم چې دوی وړاندې تېر کړي دي او کوم یې چې وروسته پرېښي دي، بلکې د دوی په ټولو حالاتو باندې یې د علم او قدرت د حیثه احاطه کړې ده.

اما خلګو بلکې ټولو مخلوقاتو د الله ﷻ د صفاتو څخه په یوه شي باندې هم احاطه نه ده کړې او نهورباندې پوره علم او پوهه لري.

۴ـ په دغې ورځ کښې به ټول مخونه د هغه ازلي او ابدي او د ټولو امورو په تدبیر باندې د ولاړ الله ﷻ په حضور کښې ذلیله او عاجزي کوونکي وګرځي، هلته به هغه څوک څه مخ او رسوخ ونه لري کوم چې په دنیا کښې د ظلم او کفر متحمل شوی وي، بلکې دغه ډول خلک به هیڅکله مطلب ته ونه رسېږي او همېشه به د ناکامۍ سره مخامخ وي.

۵ـ بالمقابل چا چې په دنیا کښې نېک عملونه کړي وي او د ایمان په حال وفات شوی وي (ایمان یې تېر کړی وي) نو دوی به د هره حیثه کامیاب وي او بریالیتوب به یې په برخه شي.

په دې باندې علاوه دغه ډول خلک به نه د دې څخه ډارېږي چې د استحقاق سره مناسب ځای به ورنه کړی شي او نه به د نقصان څخه ډارېږي چې د استحقاق څخه لږ او کمه جزا به ورعطاء کړی شي.

توضیحات

۱ـ په ﴿يَنسِفُهَا رَبِّي نَسْفًا﴾ کښې د "نَسْفٌ" کلمه چې "يَنسِفُهَا" ترې اشتقاق موندلی دی د یو شي

د بېخه وېستلو او د منځه د وړلو دپاره وضعه شوې ده[۱]، يعنې په دغې ورځ کښې به زما رب ﷻ غرونه د بېخه وباسي او د منځه به يې يوسي. پاتې شوه دا خبره چې غرونه به په دغه وخت کښې کوم طرف ته بوتللی شي نو هغه خبره د قرآن کريم په لاندې ايتونو کښې ښه شرحه شوې ده چې:

الف: ﴿وَتَكُونُ ٱلْجِبَالُ كَٱلْعِهْنِ ٱلْمَنفُوشِ﴾ [القارعة:۵] يعنې په دغې ورځ کښې به غرونه داسې وګرځي لکه رنګينې وړۍ يا مالوچ چې په ډانډس باندې وهلی شوې وي.

ب: ﴿فَكَانَتْ هَبَآءً مُّنۢبَثًّا﴾ [الواقعة:۶] يعنې: نو غرونه به محض يوه دوړه او ګرد جوړ شي چې تارومار او شيندلي شوي به وګرځي.

سوال جواب

۲ـ که څوک وايي چې: په ﴿فَيَذَرُهَا﴾ کښې بارز ضمير څه شي ته راجع وي؟

مونږ وايو چې: دغه ضمير (الأرض) ځمکې ته راجع دی، که څه هم دغه کلمه په صراحت سره ذکره نه ده مګر حکمًا ذکره ده[۲] ځکه چې غرونو ورباندې استقرار نيولی دی، نو د ﴿ٱلْجِبَالِ﴾ کلمه داسې وګڼله شوه لکه چې "الْجِبَالُ عَلَى الأَرْضِ" نازله شوې وي.

د ځمکې څلور کيفتونه

۳ـ په ﴿قَاعًا صَفْصَفًا ۝ لَّا تَرَىٰ فِيهَا عِوَجًا وَلَآ أَمْتًا﴾ کښې الله ﷻ ځمکه په څلورو کيفيتونو باندې مکيفه ښودلې ده چې شرحه يې لاندې لوستلی شئ:

الف: "قَاعٌ" يا "قَاعَةٌ" هغې پستې نرمې او هوارې ځمکې ته ويل کېږي چې نه پکښې ټيټ او جګ وي، نه پکښې شګې اوکاڼي وي او بالآخره نه پکښې څه شی زرغون وي[۳]. د ښه وضاحت دپاره لاندې حديث شريف ولولئ:

نبي کريم ﷺ فرمايي چې: زه د ابراهيم عليه السلام سره په هغې شپه کښې ملاقي شوم په کومه کښې چې زه معراج ته بيولی شوی وم نو راته ويې ويلې چې: «يَا مُحَمَّدُ! أَقْرِئْ أُمَّتَكَ مِنِّي السَّلَامَ وَأَخْبِرْهُمْ أَنَّ الْجَنَّةَ طَيِّبَةُ التُّرْبَةِ عَذْبَةُ الْمَاءِ وَأَنَّهَا قِيعَانٌ وَأَنَّ غِرَاسَهَا: سُبْحَانَ اللهِ وَالْحَمْدُ لِلَّهِ وَلَا إِلَهَ إِلَّا اللهُ وَاللهُ أَكْبَرُ»[۴] يعنې: ای محمده په خپل امت باندې دې زما د پلوه سلام ووايه او د سلام څخه وروسته يې خبر کړه چې: يقيناً جنت سپېڅلې خاوره لري او خوږې (خوندورې) اوبه لري، او هم يې خبر کړه چې: د جنت ځمکې قيعاني دي چې بوټي او نبات پکښې نشته، او هم يې خبر کړه چې: د جنت د ځمکو نهال کېنول او کرل دا کلمات دي چې: «سُبْحَانَ اللهِ وَالْحَمْدُ لِلَّهِ وَلَا إِلَهَ إِلَّا اللهُ وَاللهُ أَكْبَرُ».

---

(۱) مفردات الراغب ص۵۱۲
(۲) تفسير ابن کثير ج۳ ص۱۶۵
(۳) لسان العرب ج۸ ص۳۴
(۴) جامع الترمذي ج۲ ص۱۸۴

ب: "صَفصَف" د هغې هوارې ځمکې نوم دی کومه چې په دوک یا د معمار په رجه باندې برابره شوې وي[۱] ته به وایې چې ټول اجزاء یې یو صف ودرولی شوي دي.

ج: د "عِوَج" کلمه هغه کوږوالي ته وضعه شوې ده کومه چې په سترګو نه معلومېږي مګر په فکري دقت سره څرګندېږي، یا په بل عبارت: د معنوي شیانو کوږوالی د "عِوَج" ـلکه "قِوَدٌ"ـ په نامه یادېږي او د محسوساتو په کوږوالي کښې "عَوَج" ـلکه "شَرَف"ـ استعمالېږي[۲].

د: د "أَمْت" کلمه د ټیټوالي او اوچتوالي دپاره وضعه شوې ده[۳].

د ذکرو شوو څلورو واړو کلماتو حاصل داسې راځېږي چې د غرونو د الوتلو څخه وروسته به ځمکه بې اندازې هواره او نرمه شي، لوړه او ژوره به پکښې د سر په سترګو لا څه چې د زړه په سترګو هم نه لیده کېږي.

یو مطلب په یاد ولرئ!

۴ـ په دې مقام کښې ځینو مفسرینو کرامو[۴] د زخو دم تجربه کړې دی، چې هغه زخې ورسره د الله ﷻ په فضل د منځه ځي کومې چې د بنیادم په بدن باندې راپورته کېږي، هغه دا چې:

الف: باید د اوربشو د بوسو څخه هغه درې خلي راواخستل شي په کومو کښې چې بند (غوټه) موجوده وي.

ب: بیا دې هره یوه د بوسو غوټه په زخه باندې ووهله شي او د ﴿ وَيَسْـَٔلُونَكَ عَنِ ٱلْجِبَالِ ﴾ الآیة، دې یو کرت ولوستلی شي.

ج: بیا دې ذکر شوي درې دم شوي خلي په لمده ځمکه کښې دفن کړی شي، نو ترڅو چې خلی ورستېږي زخه به هم ورکه شي، إن شاء الله ﷻ.

سوال جواب

۵ـ که څوک وایي چې: په ﴿ يَوْمَئِذٍ يَتَّبِعُونَ ٱلدَّاعِىَ ﴾ کښې د "دَاعِي" (بلونکي) څخه څوک مراد دی؟

مونږ وایو چې: اکثره علماء کرام وایي چې دلته د "دَاعِي" څخه اسرافیل ﷺ مراد دی، چې کله دوهم ځل شپېلۍ پوک وهي نو داسې اعلان به وکړي چې: ای ورستو هډوکو او شکېدلو پوستکو او جدا-جدا شوو غوښو! تاسو ټول راپورته شئ او د ډېر مهربان الله ﷻ حضور ته د حساب کتاب دپاره وړاندې شئ[۵].

---

(۱) مفردات الراغب ص ۲۹۰
(۲) تفسیر الکشاف ج۳ ص۸۸
(۳) لسان العرب ج۲ ص۵
(۴) تفسیر القرطبي ج۱۱ ص۲۴۶
(۵) تفسیر البغوي ج۳ ص۲۳۱

د خُشوع او همس معناوې

۶_ په ﴿ وَخَشَعَتِ ٱلْأَصْوَاتُ لِلرَّحْمَٰنِ فَلَا تَسْمَعُ إِلَّا هَمْسًا ﴾ كښې د "خشعت" كلمه د "خُشوع" څخه اشتقاقه شوې ده چې د تواضع او عاجزۍ معنی وركوي، خو كله يې چې اوازونو ته نسبت شي لكه چې په همدې مقام كښې يې ورته نسبت شوی دی- نو د خفا او پټوالي معنی وركوي[1].

او د "هَمْس" كلمه نهايت ټيټ اواز او يا د پښو كشاري او ځپ-ځپ ته وضعه شوې ده.

نو د معنی حاصل به يې داسې راوخيژي چې: په دغې ورځ كښې به ټول اوازونه د ډېر مهربان الله ﷻ له هيبته ټيټ او غلي شي چې هيڅوك به په جهر سره خبره نه شي كولی نو كوم شی چې اورې هغه به يا پسپسكی وي او يا به د خلكو د پښو ځپاری وي چې د محشر ميدان ته به روان وي.

يوه پوښتنه او د هغې جواب

۷_ كه څوك وايي چې: په ﴿ وَرَضِيَ لَهُۥ قَوْلًا ﴾ كښې د "لَهُ" ضمير چاته راجع دی؟

مونږ وايو چې: ذكر شو ضمير بالاتفاق په ﴿ مَنْ أَذِنَ لَهُ ٱلرَّحْمَٰنُ ﴾ كښې د "مَنْ" كلمې ته راجع دی، مگر په دې كښې اختلاف دی چې ذكر شوی "مَنْ" د "شَافِع" څخه عبارت دی او كه د "مَشفوع لَهُ" څخه[2]. لاندې تفصيل ته متوجه شئ:

الف: ځينې علماء كرام وايي چې: ذكره شوې د "مَنْ" كلمه د "مشفُوع لَهُ" څخه عبارت ده، او په ﴿ وَرَضِيَ لَهُۥ قَوْلًا ﴾ كښې د "لَهُ" توری د متعلق په اعتبار سره د ﴿ قَوْلًا ﴾ دپاره مقدم صفت دی؛ نوحاصل به يې داسې راوخيژي چې: د قيامت په ورځ هيچا ته شفاعت گټه نه شي رسولی مگر هغه چاته گټه رسولی شي چې د ډېر مهربان الله ﷻ د پلوه كوم شفاعت كوونكي ته د نوموړي د شفاعت كولو اذن وركړی شي، او هم ډېر مهربان الله ﷻ د نوموړي د داسې قول څخه راضي وي كوم چې هغه په دنيا كښې كړی وي، يا په بل عبارت: چې په دنيا كښې يې طيبه كلمه ويلې وي او په اسلام باندې مړ شوی وي.

نو په دې تقدير د شفاعت د قبول دپاره دوه شيان شرط وگرځولی شوه چې يو اذن او اجازه ده، او بل د "مشفوع له" ايمان او اسلام دی چې د كافر دپاره شفاعت نشته.

ب: ځينې نور وايي چې: ذكره شوې د "مَنْ" كلمه د "شَافِع" څخه عبارت ده، يعنې په دغې ورځ كښې د هيڅ شفاعت كوونكي شفاعت گټه نه شي رسولی مگر د هغه شفاعت كوونكي چې ډېر مهربان الله ﷻ ورته د شفاعت كولو اذن وركړی وي او د همده د عالي شان د كبله د ده د قول څخه راضي وي (چې شفاعت يې د قبول مقام ته رسوي).

---

(۱) المحرر الوجيز ج۱۱ ص۱۰۷

(۲) روح المعاني ج۱۶ ص۲۶۵؛ تفسير الطبري ج۱۶ ص۲۱۵؛ تفسير القرطبي ج۱۱ ص۲۴۷؛ تفسير البغوي ج۳ ص۲۳۲؛ تفسير الخازن ج۴ ص۲۲۰؛ البحر المحيط ج۷ ص۳۸۵

تبصره

٨ـ که څه هم ایت شریف د ذکرو شوو دوارو قولونو تحمل کولی شي، که په بدلیت سره دواړه واخستلی شي هم څه منافات نه لري؛ مګر مونږ ته لومړنی قول د لاندې وجوهو د کبله بهتر برېښي:

الف: په دوهم قول کښې تاکید دی چې چاته الله ﷻ اجازه ورکوي د هغه به شفاعت هم مني، او په لومړني قول کښې تاسیس دی او پوره واضحه ده چې د تاکید څخه تاسیس بهتر دی.

ب: په دوهم قول کښې څه تقدیر ته حاجت شته چې د ﴿ إِلَّا مَنْ أَذِنَ ﴾ سره د "شَفَاعَة" کلمه مقدره وګڼله شي او په "إِلَّا شَفَاعَةَ مَنْ أَذِنَ" سره ترې تعبیر وکړی شي ترڅو مطلوبه معنی لاس ته راشي، حال دا چې په لومړني قول کښې تقدیر ته څه اړتیا نشته.

عُنُوٌّ څه معنی؟

٩ـ په ﴿ وَعَنَتِ ٱلْوُجُوهُ ﴾ کښې د "عَنَتْ" کلمه د "عُنُوٌّ" ـلکه "عُلُوٌّ"ـ څخه اشتقاقه شوې ده چې د اطاعت او عاجزۍ کولو معنی ورکوي[١]، او د "وُجُوه" د کلمې څخه د کنایې په توګه ذوات مطلب دی نو حاصل یې داسې راځي چې د قیامت په ورځ به ټول مخلوقات او د دنیا ټول مخور خلک د ازلي او ابدي الله ﷻ په حضور کښې اطاعت او عاجزي کوونکي وي او هیڅوک به هلته سرکشي ونه شي کړی، بلکې ټول به ایمان راوړي خو هلته د کفارو ایمان د قبول درجې ته نه شي رسېدلی، هغه ایمان مقبول دی چې بالغیب یې صورت نیولی وي، نه بالمشاهده.

د ظلم او هضم ترمنځ فرق

١٠ـ الله ﷻ د مؤمنانو په هکله د ﴿ فَلَا يَخَافُ ظُلْمًا وَلَا هَضْمًا ﴾ کلمات نازل کړي دي چې نه به هلته د "ظُلْم" څخه ډارېږي او نه د "هَضْم" څخه، چې دواړه په لاندې ډول فرق درلودلی شي:

د "ظُلْم" کلمه د دې دپاره وضعه شوې ده چې یو شی د خپل مناسب ځای څخه په غیر مناسب ځای کښې کېښودلی شي[٢]. اما د "هَضْم" کلمه که څه هم په معده کښې د طعام ښه پوره نرمېدلو ته ویل کېږي، چې په کُلمو کښې څه سختي او بندش نه مونده کوي، مګر د خپل حق څخه د نقصان او کمبود په معنی باندې هم استعمالېږي[٣]، چې په دې مقام کښې همدغه معنی په زړه پورې برېښي.

نو د دوارو کلماتو حاصل داسې راځي چې: په آخرت کښې به مؤمن سړی نه د دې څخه وډار شي چې حق به پوره ورکړی شي خو د ده سره به پوره مناسب نه وي، او نه به د دې څخه ډارېږي چې څه حق تلفي به یې وشي او خپل پوره حق به ورنه کړی شي، بلکې نوموړی به په عدل او انصاف باندې په بشپړه توګه مطمئن وي او هیڅ تشویش به ورسره نه وي.

---

(١) لسان العرب ج١٥ ص١٠١

(٢) لسان العرب ج١٢ ص٣٧٣

(٣) لسان العرب ج١٢ ص٦١٢

﴿وَكَذَٰلِكَ أَنزَلْنَٰهُ قُرْءَانًا عَرَبِيًّا وَصَرَّفْنَا فِيهِ مِنَ ٱلْوَعِيدِ لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ أَوْ يُحْدِثُ لَهُمْ ذِكْرًا ﴿١١٣﴾ فَتَعَٰلَى ٱللَّهُ ٱلْمَلِكُ ٱلْحَقُّ وَلَا تَعْجَلْ بِٱلْقُرْءَانِ مِن قَبْلِ أَن يُقْضَىٰٓ إِلَيْكَ وَحْيُهُۥ وَقُل رَّبِّ زِدْنِى عِلْمًا ﴿١١٤﴾ وَلَقَدْ عَهِدْنَآ إِلَىٰٓ ءَادَمَ مِن قَبْلُ فَنَسِىَ وَلَمْ نَجِدْ لَهُۥ عَزْمًا ﴿١١٥﴾﴾

[۱۱۳] او همدارنګه مونږ په تا باندې په داسې حال کښې کتاب نازل کړی دی چې په عربي ژبه باندې لوستلی کېږي او بیا بیا مو پکښې دخپل وعید (ډارولو) څخه (وعیدات) د دې دپاره بیان کړي دي ترڅو دوی (سمدستي) وډار شي (او ایمان راوړي) او یا دوی ته (په زړونو کښې) څه پند (او د حق یادونه) پیدا کړي (چې په راتلونکي کښې په ایمان باندې مشرف شي).

[۱۱۴] نو (د ټولو کفریاتو او شرکیاتو څخه) الله ﷻ لوړ (او اوچت) دی چې په حقه (مطلق) واکدار دی. او (ای پیغمبره!) ته د قرآن کریم (په لوستلو) باندې د دې څخه وړاندې تونديي (او تېزي) مه کوه چې تاته یې وحې کول فیصله (انجام) شي، او وایه چې: ای زما ربه! ما د علم د حیثه زیات کړه (نور علم هم راپېرزو کړه).

[۱۱۵] او یقیناً مونږ آدم ﷺ ته لا پخوا کلک حکم ورکړی وه (او توصیه مو ورته کړې وه) خو هغه ﷺ هېره کړه، او مونږ ده لره کلکه اراده مونده نه کړه (کلکه اراده یې نه درلوده، په توصیه کښې کاواکه شو او هېره یې شوه).

ارتباط اود مطلب خلاصه

د دې سورت د اول سر څخه تردې ځایه پورې ټول بیانات د غیبو د جملې څخه دي چې د واقع په مطابق وړباندې پوهېدل په الله ﷻ پورې اختصاص لري، نو که بالفرض نبي کریم ﷺ په حقه پیغمبر نه وی نو نه به یې مونږ ته د موسی ﷺ حالات بیان کړي وی او نه به یې د فرعون په حالاتو باندې خبر کړي وی، همدارنګه نه به یې د غرونو په انجام باندې پوه کړي وی او نه به یې راته د حشر د میدان کوائف هو بهو څرګند کړي وی.

په دې ایتونو کښې د نبوت د اثبات څه نورو دلایلو ته اشاره شوې ده چې د قرآن کریم قرآنت پورې مستقیماً ارتباط نیسي نو حاصل یې داسې راځي:

ای پیغمبره! لکه چې مونږ په ذکرو شوو ایتونو کښې په تاباندې د دنیاوي او اخروي غیبو څخه داسې مضامین درنازل کړه چې ستا د نبوت د اثبات دپاره پوره کفایت کوي همدارنګه ستا د حقانیت څه نور دلایل هم درباندې درنازلوو، هغه دا چې:

۱ـ مونږ په تا باندې دا کتاب په عربي ژبه نازل کړی دی حال دا چې په دغې ژبه کښې ډېر فصحاء او بلغاء شته خو دوی ټول د دغه قرآن کریم په مثل یو ایت یا یو سورت هم نه شي جوړولی، که بالفرض تا ټول قرآن کریم د خپله خانه جوړ کړی وی نو نورو عربانو خو به د یوه ایت یا یوه

سورت د جوړولو توان درلودلی وی. که څه هم د یوه جنس افراد په خپل مابین کښې تفاوت لري مګر په اصطلاح د ځمکې او اسمان په اندازه تفاوت خو نه لري.

۲ـ په دې قرآن کریم کښې مونږ د منکرینو د راویښولو دپاره خپل وعیدات بیا-بیا په نوي-نوي طرز باندې بیانوو چې هر یو طرز بیان د بل څخه ممتاز او جدا دی.

که بالفرض دا کتاب حقاني کتاب نه وی نو خپل یو مطلب به یې په دغسې ممتازو او ګنو (خوندورو) طریقو باندې نه وی څرګند کړی، دا ټول د دې دپاره چې:

الف: ترڅو معاندین د الله ﷻ د غضب څخه وډار شي او د شرکیاتو او کفریاتو څخه توبه تائب شي او خپل ځانونه ترې وساتي.

ب: او یا ترڅو چې په زړونو کښې څه ولوله (او سوچ) ور واچوي چې د قرآن کریم په حقانیت کښې فکر وکړي او په نتیجه کښې په فکري توګه د کفریاتو او شرکیاتو څخه اعراض وکړي.

ج: او هم د دې دپاره چې دوی خپل رب ﷻ (لکه څنګه چې مناسب دی) وپېژني هغه دا چې:

اول: د الله ﷻ شان د هغو ټولو شرکیاتو څخه پورته دی د کومو چې مشرکان مرتکب شوي دي.

دوهم: الله ﷻ د مطلق واک او اختیار خاوند دی او ټول مخلوقات د همده ﷻ د ارادې تابع دي.

درېیم: د الله ﷻ هره یوه خبره حقه ده او د واقع سره مطابقه ده، نه یې په واکدارۍ کښې څه شک شبه شته او نه د شرکیاتو څخه په پورتوالي او اوچتوالي کښې.

۳ـ ای پیغمبره! ستا د حقانیت بل دلیل دا دی چې زمونږ د پلوه د قرآن کریم ایتونه ستا په زړه کښې په یو ځل دراورولو سره ځای نیسي، که بالفرض ته په حقه پیغمبر نه وی نو تا به د قرآن کریم ایتونه په یوه کیفیت باندې نه وی قرائت کړي، نن به دې په یوه ډول لوستی او سبا په بل ډول، د همدې کبله مونږ تاته توصیه کوو چې:

الف: د وحې د انجام څخه وړاندې د قرآن کریم په قرائت باندې عجله (توندي) مه کوه چې درڅخه هېر به شي، یا په بل عبارت: د قرآن کریم د وحې په وخت کښې انتظار کوه چې وحې پای ته ورسېږي او د جبرائیل ﷺ د قرائت سره خپل قرائت مه ضمیمه کوه چې وحې کړی شوي ایتونه به درڅخه هېر شي، او دا ځکه چې د قرآن کریم نازلول هم ستا د رب ﷻ کار دی او ستا په زړه کښې ساتل یې هم د همده ﷻ کار دی او بس.

ب: ته فقط خپل رب ﷻ ته سوال کوه او وایه چې: ای زما ربه! ماته علم او پوهه نوره هم زیاته کړې او نور ایتونه هم راباندې نازل کړې او په غیبي معلوماتو باندې مې لا زیات پوه کړې. او دا ځکه چې: ای پیغمبره! ته خو بل څوک نه یې بلکې د آدم ﷺ د اولادې څخه یې، نو لکه څنګه چې آدم ﷺ هېرونکی وه همدارنګه د ده اولاده هم هېرونکې ده.

ته نه ګورې چې مونږ یقیناً آدم ﷺ ته لا پخوا کلک حکم ورکړی وه چې دغې ونې ته مه ورنژدې کېږه، خو هغه زمونږ کلک عهد او حکم هېر کړ او د ممنوعه ونې څخه یې څه وخواړه، او مونږ

داسې مونده نه کړ چې خپل عهد وساتي او خپل عزم او ثبات خراب نه کړي.

نو که بالفرض ستا سره د خپل رب ﷻ فضل او لطف ملګری نه وي، د قرآن کریم ایتونه به ستا په زړه کښې هم ځای ونه نیسي او درځخه به هېر شي. نو خپل رب ﷻ ته دوامداره سوال کوه چې د هېرولو ځخه دې بچ وساتي، لکه چې تر اوسه پورې یې ترې بچ ساتلی یې.

توضیحات

۱ـ که څوک وایي چې: عبد الله بن عباس رضي الله عنهما فرمایلي دي چې: «كَانَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا نَزَلَ عَلَيْهِ الْقُرْآنُ يُحَرِّكُ بِهِ لِسَانَهُ يُرِيدُ أَنْ يَحْفَظَهُ فَأَنْزَلَ اللهُ تَبَارَكَ وَتَعَالَى ﴿لَا تُحَرِّكْ بِهِ لِسَانَكَ لِتَعْجَلَ بِهِ﴾»[۱] یعنې نبي کریم ﷺ وه کله به چې ورباندې قرآن کریم نازلېده چې خپله مبارکه ژبه او خپلې مبارکې شونډې به یې ورباندې ښورولې د دې دپاره چې حفظ یې کړي او ترې هېر نه شي، نو الله ﷻ ورته ارشاد نازل کړ چې: ای پیغمبره! د نزول په وخت کښې په قرآن کریم باندې خپله مبارکه ژبه د دې دپاره مه ښوروه چې په حفظ باندې یې عجله (تونډي) وکړې اه. په همدغه یو ځل قرائت سره یې په مبارک زړه کښې کېښنوې او حفظ یې کړې. دا کار ځکه مه کوه چې په تاباندې د وحې ثقل نور هم اضافه کېږي او د مشقت سره مخامخ کېږې، مونږ دا التزام کړی دی چې ستا په مبارک زړه کښې به قرآن کریم ته ځای ورکوو او همدا ستا په ژبه به یې په خلکو باندې هو بهو قرائت کوو، نو هېڅ تشویش مه کوه چې درځخه به هېر شي.

نو د ذکر شوي ایت شریف د نزول ځخه وروسته به د نبي کریم ﷺ عادت دا وه چې «فَكَانَ إِذَا أَتَاهُ جِبْرِيلُ أَطْرَقَ فَإِذَا ذَهَبَ قَرَأَهُ»[۲] کله به ورته جبرائیل علیه السلام راغی او وحې به یې ورته راوړه نو مبارک سر به یې ټیټ ونیوه او چپ به شو، نو کله به چې جبرائیل علیه السلام لاړ او وحې به یې انجام کړه نو نبي کریم ﷺ به په همغه ډول باندې لوستله لکه ځنګه به چې نازله شوې وه.

نو پوښتنه دا ده چې: د څه حکمت په بنیاد ذکر شوی ارشاد (په دغه ایت شریف کښې چې د بحث لاندې دی) د دوهم ځل دپاره نازل شو؟

مونږ وایو چې: دوهم ځل نزول یې له دې کبله صورت نه دی نیولی چې په اول ځل باندې نبي کریم ﷺ نه وه عملي کړی نو تکراري نزول ته اړتیا پېښه شوه، بلکې دوهم ځل د دې دپاره نازل شوی دی چې دغه ډول خارق العاده حفظ د نبوت د دلایلو ځخه یو بل دلیل دی، چې د بشر د توان ځخه وتلی دی.

یا په بل عبارت: پخپله قرآن کریم یوه معجزه او د نبوت نښه ده او د نبي کریم ﷺ په سینه کښې ځای نیول یې بله معجزه او نښه ده، بلکې د نبي کریم ﷺ د امت په سینو کښې د قرآن کریم حفظ او ساتنه هم یو خارق العاده کار دی چې بل کتاب هیڅوک داسې نه شي حفظ کولی لکه ځنګه چې

---

[۱] جامع الترمذي ج۲ ص ۱۷۰
[۲] صحیح البخاري ج۲ ص ۷۳۴

قرآن کریم حفظ کولی شي. په همدې ارتباط د [الحجر:۹] ایت لاندې څه تحقیق تېر شوی دی ـ والحمد لله ﷻ ـ چې یو ځل کتل یې بد نه دي.

د ایت شریف ارشاد

۲ـ په ﴿ وَقُل رَّبِّ زِدْنِي عِلْمًا ﴾ کښې ټول امت ته ارشاد دی چې د علم په زیادت پسې تاند ووهي. ځکه چې الله ﷻ خپل پیغمبر ته د بل شي د زیادت په غوښتنه کښې توصیه نه ده کړې بلکې د علم په زیادت کښې یې ورته توصیه کړې ده، سره له دې چې په ټولو بنیادمانو کښې همده ﷺ ته د هر علم ورکړی شوی وه چې قرآن کریم وریاندې نازل شوی دی.

نبي کریم ﷺ به د ذکر شوي ارشاد تعمیل داسې کاوه چې: «اللَّهُمَّ انْفَعْنِي بِمَا عَلَّمْتَنِي وَعَلِّمْنِي مَا يَنْفَعُنِي وَزِدْنِي عِلْمًا الْحَمْدُ لِلَّهِ عَلَى كُلِّ حَالٍ وَأَعُوذُ بِاللهِ مِنْ حَالِ أَهْلِ النَّارِ»[1] یعنې: ای الله! ماته په هغه علم ګټه ورسوې چې ماته دې راښودلی دی او هم ماته هغه علم رازده کړې کوم چې ماته ګټه رسوي، او ما د علم د حیثه زیات کړې (نور علم هم راکړې)، خاص الله ﷻ ته په هر حال باندې ثناء او صفت دی، او زه د اهل النار د حال څخه په الله ﷻ باندې پنا غوارم.

آدم ﷺ هېر دله وه

۳ـ د ﴿ وَلَقَدْ عَهِدْنَآ إِلَىٰٓ ءَادَمَ مِن قَبْلُ فَنَسِيَ ﴾ په ارتباط نبي کریم ﷺ په یوه اوږده حدیث کښې فرمایلي دي چې: «وَنَسِيَ آدَمُ فَنَسِيَتْ ذُرِّيَّتُهُ»[2] او آدم ﷺ خپله وعده هېره کړه نو اولاده یې هم هېرول کوي. د دغه اوږد حدیث مضمون مونږ د الله ﷻ په توفیق د [الأعراف:۱۷۲] ایت لاندې مشرح لیکلی دی نو هیله ده چې هلته یو ځل مراجعه وکړی شي.

عزم څه معنی؟

۴ـ په ﴿ وَلَمْ نَجِدْ لَهُۥ عَزْمًا ﴾ کښې د "عَزم" کلمه خو اصلاً دې ته وضعه شوې ده چې څوک په خپل زړه کښې د یو کار کول غوښته کړي او فیصله پرې وکړي[3]، همدغې فیصلې ته تصمیم هم ویل کېږي، ته به وایې چې خپل خان یې "أصم" ګرځولی دی چې په خلاف به یې د هیچا خبره نه اوري[4].

نو په دې مقام کښې یې حاصل داسې راځېږي چې: مونږ آدم ﷺ ته د مخصوصې ونې په ارتباط توصیه وکړه او آدم ﷺ ورته د تعمیل قصد وکړ مګر قصد یې د تصمیم مقام ته ونه رساوه، چې زمونږ توصیه یې هېره کړه او د ابلیس وسوسه یې په یاد پاتې شوه، نو که بالفرض خپل قصد یې د تصمیم مقام ته رسولی وی نو توصیه به یې نه وی هېره شوې.

---

(۱) جامع الترمذي ج۲ ص۲۰۰
(۲) جامع الترمذي ج۲ ص۱۳۸
(۳) لسان العرب ج۱۲ ص۳۹۹
(۴) مفردات الراغب ص۲۹۴

په همدې موضوع کښې د [الأعراف: ٢٠_ ٢٢] ايتونو لاندې ښه تحقيق تېر شوی دی، والحمد لله ﷻ، هيله ده چې محترم لوستونکي هلته يو خل مراجعه وکړي.

﴿وَإِذْ قُلْنَا لِلْمَلَٰٓئِكَةِ ٱسْجُدُواْ لِءَادَمَ فَسَجَدُوٓاْ إِلَّآ إِبْلِيسَ أَبَىٰ ﴿١١٦﴾ فَقُلْنَا يَٰٓـَٔادَمُ إِنَّ
هَٰذَا عَدُوٌّ لَّكَ وَلِزَوْجِكَ فَلَا يُخْرِجَنَّكُمَا مِنَ ٱلْجَنَّةِ فَتَشْقَىٰٓ ﴿١١٧﴾ إِنَّ لَكَ أَلَّا تَجُوعَ فِيهَا
وَلَا تَعْرَىٰ ﴿١١٨﴾ وَأَنَّكَ لَا تَظْمَؤُاْ فِيهَا وَلَا تَضْحَىٰ ﴿١١٩﴾ فَوَسْوَسَ إِلَيْهِ ٱلشَّيْطَٰنُ قَالَ
يَٰٓـَٔادَمُ هَلْ أَدُلُّكَ عَلَىٰ شَجَرَةِ ٱلْخُلْدِ وَمُلْكٍ لَّا يَبْلَىٰ ﴿١٢٠﴾ فَأَكَلَا مِنْهَا فَبَدَتْ لَهُمَا
سَوْءَٰتُهُمَا وَطَفِقَا يَخْصِفَانِ عَلَيْهِمَا مِن وَرَقِ ٱلْجَنَّةِ ۚ وَعَصَىٰٓ ءَادَمُ رَبَّهُۥ فَغَوَىٰ ﴿١٢١﴾ ثُمَّ
ٱجْتَبَٰهُ رَبُّهُۥ فَتَابَ عَلَيْهِ وَهَدَىٰ ﴿١٢٢﴾﴾

[١١٦] او (ای پیغمبره!) هغه وخت (یاد کړه) چې مونږ پرښتو ته وویلې چې: آدم ﷺ ته (د تعظیم) سجده وکړئ نو (ټولو ورته) سجده وکړه مګر ابلیس (سجده ونه کړه او) منعه (امتناع) یې (ترې) وکړه.

[١١٧] نو مونږ (آدم ﷺ ته) وویلې چې: ای آدمه! یقینًا دغه (ابلیس) ستا دپاره هم دښمن دی او ستا د ماندینې دپاره هم (او غواړي چې تاسو د جنت څخه وباسي) نو نوموړی دې تاسو دواړه د جنت څخه ونه وباسي، چې ته به (د خپلې مېرمنې او خپل ځان د ضروریاتو په هکله) په مشقت کښې پرېوځې (او د ستومانۍ سره به مخامخ شې).

[١١٨] یقینًا تاته په جنت کښې (دا خبره) ده چې نه پکښې وږی کېږې او نه پکښې بربنډ پږې.

[١١٩] او یقینًا (تا ته په جنت کښې دا هم ده چې) نه پکښې تږی کېږې او نه دې (پکښې) ګرمي کېږي.

[١٢٠] نو آدم ﷺ ته شیطان وسوسه ورواچوله (او ورته) ویې ویلې چې: ای آدمه! ایا زه تاته د همېشه والي په ونه باندې دلالت وکړم او (هم) داسې پاچاهي (درونښایم) چې نه زړېږي (نه ختمېږي)؟

[١٢١] نو (ممنوعه ونه یې وربه ګوته کړه چې) دواړو (آدم ﷺ او حواء رضي الله عنها) ترې (څه) وخواړه، نو (سمدستي) دواړو ته خپل عورتونه بربنډ شوه نو دواړو شروع وکړه چې په خپلو ځانونو باندې د جنتي پاڼو څخه څه پاڼې ونښلوي (او عورتونه پرې پټ کړي)، او آدم ﷺ د خپل رب ﷻ څخه (د خپل شان سره مناسب) عصیان وکړ نو (د خپل ځان سره مناسبه لاره یې) خطاء کړه (او مطلب ته ونه رسېد).

[١٢٢] بیا (د عصیان څخه وروسته) خپل رب ﷻ غوره وګرځاوه چې په رحمت سره یې پرې رجوع وکړه او لا (د) زیات هدایت (توفیق) یې ورکړ.

ارتباط او د مطلب خلاصه

په دې ایتونو کښې هغې قیصې ته څه تفصیل ورکړې شوی دی کومې ته چې د وړاندېنیو ایتونو په وروستني ایت کښې اشاره شوې وه چې آدم علیه السلام د الله جل جلاله تاکیدي حکم هېر کړ، نو حاصل یې داسې راځېږي چې

اې پیغمبره! د دې دپاره چې ستا امت ته ښه پوره واضحه شي (چې د دوی پلار او مور د شیطان د پلوه غولولي شوي وه او بیا توبه تائب شوه) د قیصې لاندې نکات ورپه یاد کړه:

۱ـ مونږ د ابلیس په شمول پرښتو ته وویلي چې: تاسو ټول آدم علیه السلام ته د عبادت نه بلکې د احترام سجدې وکړئ او ټول ورته سلامي شئ، نو ټولو پرښتو د فرمان منښه وکړه او آدم علیه السلام ته یې د تعظیم سجدې وکړې او په څمکه کښې یې په خلافت سره وپېژاند، مګر یوازې ابلیس د سجدې کولو څخه اباء وکړه او په صراحت سره یې وویلي چې: زه خو د آدم علیه السلام څخه بهتر یم، نو هیڅکله به هغه ته په خپل ځان باندې په بهترۍ قائل نه شم چې خپل سر ورته په سجده کېږدم، او په دې باندې علاوه زه به د خپلې وسې پورې د ده اولاده پرېنږدم چې په سمه لاره باندې لاړ شي.

۲ـ نو بیا مونږ د ابلیس د خبرو په بنیاد آدم علیه السلام مخاطب کړ چې:

الف: اې آدمه! دغه ابلیس دی، ښه ورته وګوره او ښه یې وپېژنه.

ب: دغه ستا هم دښمن دی او ستا د ماندینې (بي بي حواء رضي الله عنها) هم دښمن دی، نو تاسو دواړه یې په دښمنۍ سره ونیسئ او هیڅکله ورباندې د دوست او خیر خواه خیال ونه کړئ.

ج: نوموړی غواړي چې تاسو د جنت څخه په حیلو او دسیسو سره وباسي خو تاسو ورته ډېر متوجه اوسئ چې په دغه مطلب کښې کامیاب نه شي او د جنت څخه مو ونه باسي، که نه نو تاسو به د سختو مشکلاتو سره مخامخ شئ او دا څکه چې:

اول: یقینًا تاته په جنت کښې دا نعمت درکړې شوی دی چې نه پکښې وږی کېږې او نه پکښې لوڅېږې، نه د خوراک پیداکولو ته اړ یې او نه د لباس او جامو مونډل ستا په اوږو بار دي. که بالفرض ته د جنت څخه وویستلی شوې نو ته به مجبور شې چې خپل ځان او خپلې ماندینې ته په کسب سره هم خوراک مونده کړې او هم د لباس غم وخورې.

دوهم: همدارنګه ته په جنت کښې نه تږی کېږې او نه دې پکښې ګرمي کېږي چې په کسب سره یا د اوبو غم وخورې او یا د سورې بندوبس وکړې، خو د جنت څخه د وتلو سره سم به د دغو دواړو شیانو د مونډلو بار ستا په اوږو باندې پرېوځي.

۳ـ نو د ذکرو شوو وصایاوو سره سره شیطان هغه ته وسوسه ورواچوله او مخاطب یې کړ چې:

اې آدمه! ایا زه تاته داسې ونه دروښایم چې د هغې څخه په څه خوراک سره به تاسو دواړه په جنت کښې همېشه پاتې او د پرښتو غوندې به پکښې نه په عبادت باندې ستومانه کېږئ او نه به درباندې زوږوالی او بوډاتوب درځي، بلکې همېشه به په ښه قوت سره د خپل رب جل جلاله عبادت کوئ.

۴_ نو د وخت په تېرېدلو سره آدم ﷺ او بي بي حواء رضي الله عنها د خپل رب ﷻ وصايا هېر کړه او د شيطان وسوسه يې هېره نه کړه، بلکې هغې ته يې د عمل جامه ورواغوستله چې:

الف: نو دواړو د تاکلې شوې ونې (بوټي) څخه د دروغينې تمې په بنياد څه وخوړل چې:

ب: سمدستي د دواړو څخه جنتي لباس توی شو او خپل عورتونه ورته لوڅ پوڅ شوه.

ج: او سمدستي دواړو شروع وکړه چې د خپلو ځانونو پورې د جنتي ونو پاڼې ونښلوي او خپل عورتونه ورباندې پټ کړي، يا په بل عبارت: دوی ته څرګنده شوه چې د شيطان وعدې ټولې دروغينې وې او د ونې خوراک د خلود سبب نه وه بلکې د خروج سبب وه.

د: لنډه دا چې آدم ﷺ د خپل رب ﷻ د وصاياوو په هکله داسې وګڼل شو لکه عصيان او نافرماني يې چې کړې وي.

ه: نو د خپلو ضرورياتو د پوره کولو اسانه او بې مشقته لاره يې خطا کړه او سختې او با مشقته لارې ته اړ شو چې خپل ضروريات پرې ترلاسه کړي.

۵_ مګر په عين حال کښې آدم ﷺ په خپله خطا باندې پوه شو چې د شيطان د دروغينې خبرې په اساس وغولېد، نو سمدستي خپل رب ﷻ ته راجع او توبه تائب شو، نو خپل رب ﷻ د خطايې څخه ورتېر شو او نور يې هم غوره وګرځاوه (هغه کلمات يې ورزده کړه په کومو باندې چې دوی دواړو د خپل رب ﷻ په وړاندې خپل اعتذار وړاندې کړ) او توبه يې ورقبوله کړه او د لا زياتو نېکيو توفيق او هم استقامت يې وروبانبه.

توضيحات

۱_ د آدم ﷺ او د ابليس د قيصې اړونده بحثونه، سوالونه او جوابونه په [البقرة:۳۴]، [الأعراف:۲۶]، [الحجر:۲۶]، [الإسراء:۶۰] او [الكهف: ۵۰] کښې تير شوي دي، والحمد لله ﷻ.

که چاته په دې هکله څه مشکل پېښ شي او څه اشتباه ورته پيدا شي نو ذکرو شوو سورتونو ته دې مراجعه وکړي، الله ﷻ ته اُميد دی چې مشکل به يې حل او اشتباه به يې پورته شي.

سوال جواب

۲_ که څوک وايي چې: ﴿ وَعَصَىٰٓ ءَادَمُ رَبَّهُۥ فَغَوَىٰ ﴾ څخه څرګندېږي چې آدم ﷺ د خپل رب ﷻ عصيان کړی وه، حال دا چې لږ وړاندې الله ﷻ فرمايلي دي چې: ﴿ فَنَسِىَ وَلَمْ نَجِدْ لَهُۥ عَزْمًا ﴾ [طه: ۱۱۵] يعنې نو آدم ﷺ زمونږ عهد هېر کړ او مونږ با ثباته مونده نه کړ؛ نو پوښتنه دا ده چې ايا عصيان او نسيان سره منافات نه لري؟ چې په نسيان باندې خو څوک د ملامتې لاندې نه واقع کېږي او په عصيان سره د ملامتې لاندې واقع کېږي.

مونږ وايو چې: د ځينو علماوو کرامو په نظر په نسيان باندې عدم مواخذه (نه نيونه) د همدې (آخر الزمان) امت خاصه ده، چې پخواني امتونه په نسيان باندې هم نيول کېدل او د هېرې عمل يې

قصدي ګڼل کېده(١) مګر موږ ته په جواب کښې بهتره بريښي چې د آدم ﷺ د عالي شان سره د هېرولو عمل په عصيان سره ځکه تعبير شوی دی چې د ده دپاره خلاف الاولی وه، او د "حَسَنَاتُ الأَبْرَارِ سَيِّئَاتُ الْمُقَرَّبِينَ" په بنياد وړاندې د عصيان نوم اېښودلی شوی دی، يعنې د نېکانو ښه کارونه د مقربينو ګناهونه دي.

په ذکر شوي تحليل سره هغه پوښتنه هم جوابېږي کومه چې د ﴿فَغَوَىٰ﴾ په ارتباط د سړي ذهن ته ورځي، هغه دا چې د "غَوَىٰ" کلمه خو د "غَيٌّ" څخه اشتقاقه شوې ده چې د ضلالت او ګمراهی معنی ورکوي(٢)، او د يوه پيغمبر د عالي شان سره سمون نه خوري، د جواب حاصل يې دا دی چې: دلته هغه بې لارې کېدل مطلب نه دي چې په عصيان باندې مرتبېږي بلکې هغه مطلب دی چې په خلاف الاولی (نه بهتر) کار په کولو باندې ترتب مومي.

په دې باندې علاوه، د "غَيٌّ" کلمه لکه څنګه چې د ضلالت معنی ورکوي همدارنګه د "خيبة" دپاره هم وضعه شوې ده(٣) چې په پښتو کښې ترې په نا اُميدۍ باندې تعبير کوو، يعنې آدم ﷺ هغه اُميد ته ونه رسېد د کوم دپاره يې چې د ممنوعه ونې څخه ځکه کړې وه چې په جنت کښې به همېشه يم او د ملکي صفت به خاوند شم.

پيغمبران د ګناهونو څخه معصومين دي

٣ـ موږ د الله ﷻ په توفيق د [البقرة:٣٧] ايت لاندې په دې اړوند لږ څه بحث ليکلی دی چې پيغمبران عليهم السلام د ګناهونو څخه په عصمت کښې وه که څه هم د ګناه کولو استعدادونه په پکښې موجود وه، او پرښتې عليهم السلام د دوی په خلاف دي چې بالکل پکښې د ګناه کولو استعداد نشته. نو که څوک په دې موضوع کښې دلته اوږد بحث غواړي څېنو اوږدو کتابونو ته دې مراجعه وکړي(٤).

﴿قَالَ ٱهْبِطَا مِنْهَا جَمِيعًا ۖ بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ ۖ فَإِمَّا يَأْتِيَنَّكُم مِّنِّى هُدًى فَمَنِ ٱتَّبَعَ هُدَاىَ فَلَا يَضِلُّ وَلَا يَشْقَىٰ ﴿١٢٣﴾ وَمَنْ أَعْرَضَ عَن ذِكْرِى فَإِنَّ لَهُۥ مَعِيشَةً ضَنكًا وَنَحْشُرُهُۥ يَوْمَ ٱلْقِيَـٰمَةِ أَعْمَىٰ ﴿١٢٤﴾ قَالَ رَبِّ لِمَ حَشَرْتَنِىٓ أَعْمَىٰ وَقَدْ كُنتُ بَصِيرًا ﴿١٢٥﴾ قَالَ كَذَٰلِكَ أَتَتْكَ ءَايَـٰتُنَا فَنَسِيتَهَا ۖ وَكَذَٰلِكَ ٱلْيَوْمَ تُنسَىٰ ﴿١٢٦﴾ وَكَذَٰلِكَ نَجْزِى مَنْ أَسْرَفَ وَلَمْ يُؤْمِنۢ بِـَٔايَـٰتِ رَبِّهِۦ ۚ وَلَعَذَابُ ٱلْـَٔاخِرَةِ أَشَدُّ وَأَبْقَىٰٓ ﴿١٢٧﴾ أَفَلَمْ يَهْدِ لَهُمْ كَمْ أَهْلَكْنَا

(١) اضواء البيان ج۴ ص۵۶۶
(٢) مفردات الراغب ص٣٨٠
(٣) لسان العرب ج١۵ ص١۴٠
(۴) تفسير الخازن ج٣ ص٢٢۵؛ اضواء البيان ج۴ ص۵٨٣

قَبْلَهُم مِّنَ ٱلْقُرُونِ يَمْشُونَ فِي مَسَٰكِنِهِمْ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَءَايَٰتٍ لِّأُوْلِي ٱلنُّهَىٰ ﴿١٢٨﴾

[۱۲۳] الله ﷻ وویلې چې: تاسو (آدم، حواء) ټول (د اولادونو په شمول) د جنت څخه په داسې حال کښې ښکته شئ چې ستاسو ځینې (اولادونه) به د ځینو نورو دښمنان وي، نو که چرته ضرور زمونږ دپلوه تاسو ته هدایت درغی نو هرڅوک چې زما د هدایت پیروي وکړي نو نه به لاره ورکه کړي او نه به د مشقت (سختیو) سره مخامخ شي.

[۱۲۴] او هرڅوک چې زما د ذکر (قرآن کریم او نورو کتابونو) څخه اعراض وکړي (قبول یې نه کړي) نو یقینًا ده لره به (په دنیا کښې) تنګ ژوند وي (حرص به وربانديې مسلط وي او قناعت به نه لري)، او مونږ به یې د قیامت په ورځ ړوند حشر کړو.

[۱۲۵] نوموړی به ووایي چې: ای زما ربه! زه دې ولې (د څه وجې) ړوند حشر کړم حال دا چې زه (په دنیا کښې) بینا وم (لیدل مې کولی شوه)؟

[۱۲۶] الله ﷻ به (ورته) ووایي چې: دغه ډول (څکه حشر کړی شوې چې) تاته زمونږ ایتونه درغلي وه نو تا هېر کړه (او باور دې وربانديې ونه کړ)، او همدغه ډول نن ورځ ته هم هېر کړی شوې (ړوند حشر کړی شوې).

[۱۲۷] او (ای پیغمبره!) مونږ دغه ډول جزا هغه چاته ورکوو چې د حد څخه تجاوز وکړي او د خپل رب ﷻ په ایتونو باندې ایمان نه راوړي. او هرومرو د آخرت عذاب ډېر سخت دی او ډېر دوامدار دی.

[۱۲۸] ایا نو کفارو ته دې خبرې لاربنوونه ونه کړه چې مونږ د دوی څخه وړاندې څومره ډېرې پیړۍ هلاکې کړې دي، چې دوی یې په (ورانو ویجاړو) مساکنو کښې په پښو باندې ګرځي راګرځي (باید چې عبرت یې ترې اخستی وی او د لاربښوونې استفاده یې ترې کړې وی او دا ځکه چې): یقینًا په دغه (اهلاک) کښې د عقلونو د خاوندانو دپاره ضرور (د قدرت) ډېر دلایل (پراته) دي.

د مطلب خلاصه

یعنې د هغه څخه وروسته چې الله ﷻ د آدم ؑ او بي بي حواء رضي الله عنها توبه قبوله کړه نو بیا یې دواړو ته څه نور ارشادات وفرمایل چې حاصل یې په لاندې ټکو کښې لوستلی شئ:

۱ـ الله ﷻ ورته امر وکړ چې تاسو ځمکې ته ټول (د اولادونو په شمول) ښکته شئ چې هلته لا شیطان ستاسو څخه مخکښې ښکته کړی شوی دی. نو هلته به ستاسو دواړو اولاده ځینې د ځینو دښمنان جوړ شي. چې یوه ډله به ستاسو دواړو واقعي پیرو وګرځي او بله ډله به د شیطان پیرو جوړ شي او د دښمنۍ اور به بل وساتي.

۲ـ یا په بل عبارت: په ما باندې لازمه نه ده چې ستاسو اولادې ته هدایت ورواستوم، خو که دا کار مې وکړ او په خپل فضل سره مې ځمکې ته هدایت ورولېږه چې د پیغمبرانو او کتابونو څخه

عبارت دي، نو ستاسو دواړو اولاده به په لاندې ګروپونو وویشله شي:
الف: هرڅوک چې زما د هدایت پیروي وکړي نو هغه به نه په دنیا کښې حقه لاره ورکه کړي او نه به ترې د جنت لاره غلطه او خطا شي، او همدارنګه نوموړی به نه په دنیا کښې د زړه تنګي او بامشقته ژوند سره مخامخ شي او نه به په آخرت کښې د مشکلاتو سره لاس او ګرېوان شي.
ب: بالمقابل هرڅوک چې زما د هدایت د منلو څخه انکار وکړي او زما هغه ذکر قبول نه کړي کوم چې ما د دوی د پند او ګټې دپاره وراستولی وي نو یقینًا هغه به د لاندې حالت درلودونکی جوړ شي:
اول: په دنیا کښې به د ډېر تنګ ژوند خاوند شي چې حرص به ورباندې مسلط وي او په زښته ډېره مالداری (او ثروت) باندې به نه مړېږي، او همېشه به د زیادت په غم کښې پروت وي.
دوهم: نوموړی به مونږ د قیامت په ورځ ړوند راپورته کړو چې د خپل رب ﷻ سره به لاندې سوال جواب وکړي:
ړوند راپورته شوی: ای زما ربه! زه دې د کوم جنایت د کبله ړوند راپورته کړم حال دا چې زه په دنیا کښې بینا وم، لیدونکی وم سترګې مې درلودلې؟
رب ﷻ: که څه هم تا په دنیا کښې د سر سترګې درلودې خو د زړه سترګې دې ړندې وې، نو همدغه ډول ته نن ورځ ړوند را اوچت کړی شوې. یا په بل عبارت: تاته زمونږ هدایت او ایتونه درغلي (در رسېدلي) وه خو تا د عمل څخه پرېښودل او هېر دې کړل، نو دا دی نن ورځ ته هم د خپل رب ﷻ د عظیم فضل او رحمت څخه پرېښودلی شوې او د هېر کړی شوي غوندې وګرځولی شوې.
۳ـ ای پیغمبره! همدغه ډول جزا مونږ هر هغه چا ته ورکوو چې د شرعي حد څخه تجاوز وکړي او د خپل رب ﷻ په ایتونو باندې ایمان رانه وړي، چې په دنیا کښې به د تنګ ژوند خاوندان جوړ شي او په اخرت کښې به ړانده حشر کړی شي.
او هرومرو د آخرت عذاب فقط په ړوند حشر کېدلو باندې اختتام نه مونده کوي، بلکې دا ډېر سخت عذاب دی چې د دوزخونو څخه عبارت دی او ډېر دوامدار عذاب دی چې د دنیاوي عذاب غوندې په مرګ باندې انجام ته نه رسېږي، چې هلته مرګ نشته.
۴ـ ایا نو ـای پیغمبره ـ ستا د امت کفارو ته دې خبرې هدایت ونه کړ او عبرت یې ترې وانخست چې مونږ د دوی څخه وړاندې څومره ډېرې پېړۍ هلاکې کړې دي چې دوی یې د ابادیو په نښو او اثارو کښې روزمره ګرځي راګرځي؟ ایا دوی دې ته نه فکر کېږي چې یوه ورځ به د دوی زور او قوت هم د هغوی غوندې د خاورو سره برابر شي او نور خلک به یې د تعمیراتو په بقایاوو کښې ګرځي راګرځي.
۵ـ یقینًا ـای پیغمبره ـ په دغه اهلاک (ړوینا کولو) کښې د عقلونو د خاوندانو دپاره د قدرت ډېرې لویې نښې او دلایل شته چې باید د زړه په سترګو ورته وکتل شي.

توضیحات

۱_ ځینو علماوو کرامو په ﴿ ٱهْبِطَا ﴾ کښې دا احتمال هم جائز ګڼلی دی چې په ذکره شوې کلمه باندې آدم ﷺ او ابلیس دواړه مخاطب وګڼل شي[1]، خو مونږ ته غوره برېښي چې په ذکره شوې کلمه کښې به آدم ﷺ او بي بي حواء رضي الله عنها ته خطاب متوجه وي او همدوی دواړو ته به په ﴿ بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ ﴾ کښې د ا ولادې په اعتبار سره د جمعې خطاب متوجه شوی وي. او دا ځکه چې: زمونږ په فکر هرڅوک چې په ﴿ ٱهْبِطَا ﴾ کښې مخاطب دي هغه به په ﴿ فَإِمَّا يَأْتِيَنَّكُم مِّنِّي هُدًى ﴾ کښې هم مخاطب وي، نو ځرنګه چې دلته ابلیس مخاطب نه دی چې هدایت ورته نه دی وراستولی شوی هدایت خو بنیادمانو پورې اختصاص لري، نو هلته به هم مخاطب نه وي او خطاب به ورته شامل نه وي، والله ﷻ أعلم وعلمه أتم وأکمل.

ضَنک څه معنی؟

۲_ په ﴿ فَإِنَّ لَهُۥ مَعِيشَةً ضَنكًا ﴾ کښې د "ضَنك" کلمه د تنګوالي دپاره وضعه شوې ده چې مفرد او جمعه او هم مذکر او موئنث يې يو برابر دي[2] د همدې کبله په دې مقام کښې "ضَنكة" نه ده نازله شوې، سره د دې چې موصوف يې ﴿ مَعِيشَةً ﴾ موئنث دی.

پاتې شوه دا خبره چې د کافر دپاره په کوم ځای کښې تنګ ژوند د تعذیب په توګه ټاکلی شوی دی؟، نو په دې کښې علماوو کرامو لاندې اقوال کړي دي:

الف: د کفارو دپاره په قبره کښې ډېر تنګ معیشت دی چې د هره طرفه به ورباندې خپل قبر راتنګ شي حتی چې د یوه اړخ پوښتۍ به يې د بل اړخ څخه وباسي، او بیا به د قبر څخه ړوند راپورته کړی شي[3]، لکه چې په همدې مضمون باندې یو اوږد حدیث هم روایت کړی شوی دی[4].

ب: د کفارو دپاره به په دوزخ کښې ډېره تنګه ګذاره وي چې په اور باندې د پاسه به "غسلین" او "حَمیم" (زوې او ګرمې اوبه) څښي او زقوم او ضریع به خوري[5].

ج: کفارو ته په دنیا کښې د شدید حرص د کبله او هم د عدم قناعت د کبله ډېر تنګ ژوند دی. ځینو مفسرینو کرامو همدا قول متبادر ګڼلی دی[6].

تبصره

۳_ علماوو کرامو نوموړې کلمه په ځینو نورو معناوو باندې هم تفسیره کړې ده، مګر مونږ په

(۱) التفسیر الکبیر ج۲۲ ص۱۲۹
(۲) لسان العرب ج۱۰ ص۴۶۲
(۳) تفسیر الطبري ج۱۶ ص۲۲۸
(۴) جامع الترمذي ج۲ ص۷۲
(۵) تفسیر الخازن ج۳ ص۲۲۷
(۶) روح المعاني ج۱۶ ص۲۷۷

داسې حال کښې چې د متعددو تفسیرونو سره څه منافات نه ګورو، دا هم څه لرې نه ګڼو چې په ایت شریف کښې ټولو ته اشاره وي چې تحمل یې هم کولی شي، خو دریم قول راته په زړه پوری برېښي. که زیږد بحث ته پکښې د چا زړه نه تنګېږي نو څینو اوږدو کتابونو ته دې مراجعه وکړي[۱].

سوال جواب

۴_ که څوک وايي چې: د دریم قول اراده کول خو څکه بهتري نه لري چې په دنیا کښې خو د ژوند تنګي په کفارو پورې اختصاص نه لري، الله ﷻ فرمايي: ﴿ وَمَا كَانَ عَطَآءُ رَبِّكَ مَحْظُورًا ﴾ [الإسراء: ۲۰] یعنې ای پیغمبره! ستا د رب ﷻ ورکړه په دنیا کښې نه د کفارو څخه ممنوعه ده او نه د مسلمانانو څخه بلکې دواړه ترې استفاده کوي، په هره ډله کښې د پراخۍ او تنګۍ خاوندان شته دي؟

مونږ وایو چې: په دې مقام کښې د تنګوالي څخه تنګلاسي (فقر) مراد نه دی بلکې زړه تنګي ترې مطلب ده، نو څه لرې نه ده چې په حرص او بې قناعتۍ او یا بې صبرۍ سره ترې تعبیر وکړی شي، نو حاصل یې داسې راځېږي چې: په کفارو باندې په دنیا کښې زړه تنګي او حرص مسلط دی، که هرڅومره ډېر مال او ثروت ولري قناعت او صبر ورسره نه وي او د همېشه دپاره د مالونو ډېرولو او راغونډولو په غم کښې ډوب وي چې په څه ډول یې راټول کړم او په څه ډول یې وساتم.

د ښه وضاحت دپاره لاندې نصوص ولولئ:

الف: ﴿ مَنْ عَمِلَ صَٰلِحًا مِّن ذَكَرٍ أَوْ أُنثَىٰ وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَلَنُحْيِيَنَّهُۥ حَيَوٰةً طَيِّبَةً ﴾ [النحل: ۹۷] یعنې هرڅوک چې صالح عمل وکړي نارینه وي او که ښځینه وي خو چې ایمان درلودونکی وي، نو هرومرو او ضرور به ورته مونږ پاکېزه خوندور ژوند ورکړو او د قناعت خاوند به یې وګرځوو (پوره بیان یې په خپل ځای کښې تېر شوی دی، والحمد لله).

ب: نبي کریم ﷺ فرمايلي دي چې: «لَيْسَ الْغِنَى عَنْ كَثْرَةِ الْعَرَضِ وَلَكِنَّ الْغِنَى غِنَى النَّفْسِ»[۲] یعنې غنا د سامان او ثروت د ډېروالي څخه نه حاصلېږي مګر غنا چې ده د نفس (زړه) غنا ده، برابره خبره ده چې دنیاوي سامان لري او که نه.

نو داسې ډېر مالداران شته چې مالونه او ثروتونه ښه ډېر لري خو د دې سره سره دوی فقیران وي. یهودان د همدې قبیلې مالدارانو څخه دي چې زړونه یې وږي او فقیران دي او د فقر د مسکنت خیمې پرې ولاړې دي.

ج: نبي کریم ﷺ فرمايلي دي چې: «قَدْ أَفْلَحَ مَنْ هُدِيَ إِلَى الْإِسْلَامِ وَرُزِقَ الْكَفَافَ وَقَنِعَ بِهِ»[۳] یعنې یقیناً هغه څوک کامیاب شو چې اسلام ته هدایت کړی شو او د کفایت په اندازه روزي ورکړی شوه او په همدې باندې قناعت ورکړی شو.

---

(۱) تفسیر الطبري ج۱٦ ص۲۲۵؛ تفسیر القاسمي ج۱۱ ص۱۰۳

(۲) جامع الترمذي ج۲ ص٦۲

(۳) سنن ابن ماجه ص۳۰۵

د: نبي كريم ﷺ فرمايلي دي چې: «قَدْ أَفْلَحَ مَنْ آمَنَ وَرُزِقَ كَفَافًا وَقَنَّعَهُ اللهُ بِهِ»[١] يعنې يقيناً هغه خوک د فلاح خاوند شو چې ايمان يې راووړ او د كفايت په اندازه روزي وركړى شوه او الله ﷻ ورته پرې قناعت روزي كړ.

هـ: نبي كريم ﷺ په قدسي حديث كښې د الله ﷻ د پلوه فرمايلي دي چې: «يَا ابْنَ آدَمَ! تَفَرَّغْ لِعِبَادَتِي أَمْلَأْ صَدْرَكَ غِنًى وَأَسُدَّ فَقْرَكَ وَإِنْ لَمْ تَفْعَلْ مَلَأْتُ صَدْرَكَ شُغْلًا وَلَمْ أَسُدَّ فَقْرَكَ»[٢] يعنې اى بنيادمه! زما عبادت ته فارغ شه چې سينه دې د غنا څخه ډكه كړم او د فقر مخه دې بنده كړم، او كه دا كار ونه كړې نو سينه (زړه) به دې د شغل (كاروبار) څخه ډک كړم او د فقر مخنيوى به دې پرې ونه كړم (كه هرڅومره ډېر مال جمعه كړې پرې موړ به نه شې).

و: نبي كريم ﷺ په يوه اوږده حديث كښې فرمايلي دي چې: «مَنْ كَانَ هَمُّهُ الْآخِرَةَ جَمَعَ اللهُ شَمْلَهُ وَجَعَلَ غِنَاهُ فِي قَلْبِهِ وَأَتَتْهُ الدُّنْيَا وَهِيَ رَاغِمَةٌ وَمَنْ كَانَتْ نِيَّتُهُ الدُّنْيَا فَرَّقَ اللهُ عَلَيْهِ ضَيْعَتَهُ وَجَعَلَ فَقْرَهُ بَيْنَ عَيْنَيْهِ وَلَمْ يَأْتِهِ مِنَ الدُّنْيَا إِلَّا مَا كُتِبَ لَهُ»[٣] يعنې د هر چا چې اصلي مطلب او هدف آخرت وي نو الله ﷻ به بې كارونه راټول كړي او پرېشاني به ترې لرې كړي او هم غنا به يې ورته په زړه كښې پيدا كړي (زړه به بې موړ شي) او دنيا به ورته په داسې حال كښې ورتلونكې وي چې خړ سټرګې به وي (په اسانۍ سره به لاس ته ورځي)، او د هرچا نيت چې دنيا وي نو الله ﷻ به ورباندې د ده كارو بار متفرق كړي (پرې پرېشانه به شي) او فقيري به يې په داخل د سټرګو كښې وګرځي (سټرګې به يې وږې وي) او كه څه هم ډېر زيار وباسي خو لاس ته به د دنيا څخه نه ورځي مګر هغه څه چې ورته ليكلى شوې وي.

لنډه دا چې قناعت لويه خزانه او خوشالي ده او حرص لويه فقيري او غټ غم دى، چې په كفارو باندې په دنيا كښې مسلط دي ـ نعوذ بالله ﷻ منه ـ. يوه پښتون شاعر څومره ښه ويلي دي چې[٤]:

تر حرص پورته بله بلا نشته :: دا بلا د ستا په خونه شوه نزوله

ړوند په دوه ډوله دى

٥ـ په ﴿ رَبِّ لِمَ حَشَرْتَنِيٓ أَعْمَىٰ ﴾ كښې د ﴿ أَعْمَىٰ ﴾ كلمه د ړانده دپاره وضعه شوې ده خو ړوند په لاندې دوه ډوله دى:

الف: يو هغه ړوند دى كوم چې د سر په سټرګو باندې ړوند وي او په اصطلاح "بَصَر" ونه لري.

ب: بل هغه دى كوم چې د زړه په سټرګو باندې ړوند وي او په اصطلاح د زړه "بَصِيْرَت" ونه لري.

په دې مقام كښې ځينو علماء كرامو[٥] د ﴿ أَعْمَىٰ ﴾ كلمه په دوهمه معنى سره تفسيره كړې ده،

---

(١) مسند احمد بن حنبل ج٢ ص٥٧٢، ٥٨٢
(٢) سنن ابن ماجه ص٣٠٢
(٣) مسند احمد بن حنبل ج٨ ص١٤٠؛ جامع الترمذي ج٢ ص٧٣
(٤) د عبد الرحمن مومند ديوان ص١٦٩
(٥) تفسير الطبري ج١٦ ص٢٢٩

يعنې كفار به د قيامت په ورځ په داسې حال باندې حشر كړى شي چې د اعتذار دپاره به هيڅ بصيرت ونه لري او هيڅ حجت به يې په لاس كښې نه وي.

يا په بل عبارت: نوموړي به د قيامت په ورځ د دروغو بهانه وړاندې كړي چې: اى ربه! ما خو په دنيا كښې ستا د وحدانيت ټول دلايل د زړه په سترګو ليدل او زه وړباندې ايمان درلودونكى وم نو نن ورځ دې ولې بې بصيرته وګرځولم او د ړندو په قطار كښې دې ودرولم؟ د الله ﷻ د پلوه به جواب وركړى شي چې ته دروغ وايې، په دنيا كښې خو تا زمونږ دلايل د پښو لاندې كړي وه او هيڅ بصيرت دې وړباندې نه درلود.

خو مونږ په داسې حال كښې چې اولې معنى ته ترجيح وركوو دوهمه معنى هم نه ردوو، او د ترجيح وجه يې دا ده چې په بل ايت كښې صراحت شوى دى چې كفار به د قيامت په ورځ د سر په سترګو ړانده حشر كړى شي لكه چې فرمايي: ﴿ وَنَحْشُرُهُمْ يَوْمَ ٱلْقِيَٰمَةِ عَلَىٰ وُجُوهِهِمْ عُمْيًا وَبُكْمًا وَصُمًّا ﴾ [الإسراء:٩٧] يعنې: او مونږ به د قيامت په ورځ كفار په خپلو مخونو باندې په داسې حال حشر كړو چې دوى به ړانده او ګونګان او كاڼه وي.

د همدې موضوع په ارتباط د همدې سورت (طه) د [١٠٠] ايت لاندې څه تحقيق او څه سوال جواب تېر شوي دي، چې يو ځل كتل يې ضرور دي. همدارنګه د همدې موضوع په اړوند د [الإسراء: ٧٢] ايت لاندې ښه خوندور بحث ليكلى شوى دى، كه څوک ورته مراجعه وكړي مزه به ترې واخلي، والحمد لله ﷻ على كل حال.

يوه مهمه مسئله

٦ـ ځينې مفسرين كرام[١] د ﴿ كَذَٰلِكَ أَتَتْكَ ءَايَٰتُنَا فَنَسِيتَهَا ﴾ په تفسير كښې زياتوي چې په دغه وعيد كښې هغه مسلمان قاري شامل نه دى كوم چې د قرآن كريم ايتونه او يا ټول قرآن زده كړي او بيا ترې هېر شي خو په مقتضى باندې يې عمل كوي، دغه قاري به د قبر څخه ړوند نه راپورته كېږي.

هو! د قرآن كريم د زده كړې هېرول ګناه ده چې بايد سړى ترې خپل ځان وساتي، نبي كريم ﷺ فرمايلي دي چې: «مَا مِنْ امْرِئٍ يَقْرَأُ الْقُرْآنَ ثُمَّ يَنْسَاهُ إِلَّا لَقِيَ اللهَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ أَجْذَمَ»[٢] يعنې هيڅ سړى نه دى چې قرآن كريم قرائت كول زده كړي او بيا يې هېر كړي مګر د قيامت په ورځ به په داسې حال كښې د الله ﷻ سره ملاقي شي (د حشر ميدان ته به بوتللى شي) چې د جذام په مرض به اخته وي[٣].

٧ـ په ﴿ لِّأُوْلِى ٱلنُّهَىٰ ﴾ كښې د "نُهَى" كلمه د "نُهْيَة" ـلكه "رُقْيَة"ـ جمعه ده چې د "نَهْيٌ" ـلكه "ضَرْبٌ"ـ څخه اشتقاقه شوې ده چې د منعه كولو معنى وركوي[٤].

---

(١) تفسير ابن كثير ج٣ ص١٦٩
(٢) سنن ابي داوٗد ج١ ص٢٠٧
(٣) لسان العرب ج١٢ ص٨٧
(۴) القاموس المحيط ج۴ ص۴۵۴: مفردات الراغب ص٥٢٩

دلته د ﴿ ٱلنُّهَىٰ ﴾ څخه عقلونه مراد دي ځکه چې عقلونه خپل خاوندان (عاقلان) د جنایاتو د ارتکاب څخه منعه کوي.

﴿ وَلَوْلَا كَلِمَةٌ سَبَقَتْ مِن رَّبِّكَ لَكَانَ لِزَامًا وَأَجَلٌ مُّسَمًّى ﴿١٢٩﴾ فَٱصْبِرْ عَلَىٰ مَا يَقُولُونَ وَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ قَبْلَ طُلُوعِ ٱلشَّمْسِ وَقَبْلَ غُرُوبِهَا ۖ وَمِنْ ءَانَآئِ ٱلَّيْلِ فَسَبِّحْ وَأَطْرَافَ ٱلنَّهَارِ لَعَلَّكَ تَرْضَىٰ ﴿١٣٠﴾ وَلَا تَمُدَّنَّ عَيْنَيْكَ إِلَىٰ مَا مَتَّعْنَا بِهِۦٓ أَزْوَٰجًا مِّنْهُمْ زَهْرَةَ ٱلْحَيَوٰةِ ٱلدُّنْيَا لِنَفْتِنَهُمْ فِيهِ ۚ وَرِزْقُ رَبِّكَ خَيْرٌ وَأَبْقَىٰ ﴿١٣١﴾ وَأْمُرْ أَهْلَكَ بِٱلصَّلَوٰةِ وَٱصْطَبِرْ عَلَيْهَا ۖ لَا نَسْـَٔلُكَ رِزْقًا ۖ نَّحْنُ نَرْزُقُكَ ۗ وَٱلْعَٰقِبَةُ لِلتَّقْوَىٰ ﴿١٣٢﴾ وَقَالُوا۟ لَوْلَا يَأْتِينَا بِـَٔايَةٍ مِّن رَّبِّهِۦٓ ۚ أَوَلَمْ تَأْتِهِم بَيِّنَةُ مَا فِى ٱلصُّحُفِ ٱلْأُولَىٰ ﴿١٣٣﴾ وَلَوْ أَنَّآ أَهْلَكْنَٰهُم بِعَذَابٍ مِّن قَبْلِهِۦ لَقَالُوا۟ رَبَّنَا لَوْلَآ أَرْسَلْتَ إِلَيْنَا رَسُولًا فَنَتَّبِعَ ءَايَٰتِكَ مِن قَبْلِ أَن نَّذِلَّ وَنَخْزَىٰ ﴿١٣٤﴾ قُلْ كُلٌّ مُّتَرَبِّصٌ فَتَرَبَّصُوا۟ ۖ فَسَتَعْلَمُونَ مَنْ أَصْحَٰبُ ٱلصِّرَٰطِ ٱلسَّوِىِّ وَمَنِ ٱهْتَدَىٰ ﴿١٣٥﴾ ﴾

[۱۲۹] او (ای پیغمبره!) که ستا د رب ﷻ د پلوه (د دې امت په هکله) خبره نه وی تېره شوې (او نه وی فیصله شوې چې په دوی باندې به پوښنا کوونکی عذاب نه ورنازلېږي) نو ضرور به عذاب (د دوی سره) لازم شوی وی (د دوی او د عذاب په منځکښې به تلازم واقع شوی وی)، او (همدارنګه که د دوی د پوښنا کوونکي عذاب دپاره) ټاکلې نېټه (نه وی نو ضرور به ورباندې ورنازل شوی وی خو مخکې له وخت څخه ورباندې نه ورنازلېږي).

[۱۳۰] نو ته (د عذاب د ټاکلې وختـه پورې) په هغو خبرو باندې صبر کوه (حوصله پرې مه خرابوه) کومې چې دوی وايي، او خپل رب ﷻ ته د حمد سره تسبیحات وايه (البته) د لمرختلو څخه وړاندې او (هم) د لمر پرېوتلو څخه مخکښې، او د شپې د وختونو څخه (هم) نو (د تحميد سره) تسبیح وايه او په څه برخو د ورځې کښې هم، شاید چې ته خوشاله (او راضي) شې، (چې د کفارو مقاومت به مات شي او اسلام به مخ په وړاندې لاړ شي).

[۱۳۱] او ته خپلې سترګې (نظر) هغه شي ته مه اوږده وه (په تعجب ورته مه ګوره) په کوم باندې چې مونږ د کفارو د جملې څخه څه ټولګیو ته (لنډه او تنګه) ګټه رسولې ده، (کوم مو چې ورته د حقير ژوند تازګي (ډول او سنګار) د دې دپاره (ګرځولې دی) چې مونږ يې پکښې امتحان کړو.

او (ای پیغمبره!) ستا د رب ﷻ (د پلوه درکړی شوې) روزي ډېره بهتره او ډېره دوامداره ده (چې په نبوت باندې يې سرلوړی کړی يې).

[۱۳۲] او (ای پیغمبره!) خپل اهل (خپلو مربوطینو) ته په لمانځه باندې امر وکړه او پخپله پرې (هم) کلک اوسېږه (چې د خوراک په موندلو باندې یې هېر نه کړې او دا ځکه چې) مونږ ستا څخه رزق نه غواړو (چې یا یې خپل ځان ته ورکړې او یا خپلو مربوطینو ته) مونږ تاته (هم) رزق درکوو (او ستا مربوطینو ته هم)، او عاقبت (انجام) د تقوی دپاره (اختصاص) دی (چې همدا به کامیابېږي او بس).

[۱۳۳] او مشرکان (تاته اشاره کوي او) وايي چې: ولې مونږ ته د خپل رب ﷻ د پلوه معجزه نه راوړي (البته د کومې چې مونږ فرمایش ورکوو).

ایا دوی ته (په قرآن کریم کښې په معجزانه توګه) د هغه شي بیان نه دی ورغلی کوم چې په ړومبنیو کتابونو (تورات، انجیل، زبور) کښې وه؟ (ایا دا بیان ورته کفایت نه کوي؟).

[۱۳۴] او که (بالفرض) مونږ دوی په داسې عذاب سره هلاک کړي وی چې د قرآن کریم (د نزول) څخه یې وړاندې صورت نیولی وی نو ضرور به دوی ویلي وی چې: ای زمونږ ربه! ولې دې مونږ ته پیغمبر راونه لېږه (او ولې دې مونږ ته معجزانه کتاب رانازل نه کړ) چې مونږ پخوا د هغه څخه ستا د ایتونو پیروي کړې وی چې ذلیله او شرمنده شو.

[۱۳۵] (ای پیغمبره! په آخر کښې ورته) ووایه چې: (مونږ او تاسو) هره یوه ډله انتظار ویستونکي یاستو، نو انتظار وباسئ (لکه چې مونږ انتظار وباسو)، نو ژر دی چې په دې باندې به پوه شئ چې (په مونږ او تاسو کښې) څوک د سمې لارې خاوند دی او څوک په سمه لاره باندې روان دی.

ارتباطونه

۱ـ وړاندېنې ایتونه په دې باندې تمام شوي وه چې د دې زمانې کفار د پخوانیو زمانو کفارو په خط السیر باندې روان دي خو د هغوی په انجام باندې د اخته کېدلو څخه نه ډارېږي، چې عناد ورباندې سترګې پټې کړې دي. او دلته نبي کریم ﷺ ته د عنادیانو په مقابل کښې په زغم او حوصلې کولو توصیه شوې ده چې د خپل رب ﷻ په عبادت مشغول اوسه او د عنادیانو مال متاع ته التفات مه کوه.

۲ـ بالآخره دلته د عنادیانو د عناد یو مثال هم ښودلی شوی دی چې د قرآن کریم د موجودیت سره سره دوی فرمایشي معجزات غواړي، نو حاصل یې داسې راځیږي:

د مطلب خلاصه

۱ـ ای پیغمبره! ستا د زمانې کفارو د پخوانیو زمانو د کفارو عادت خپل کړی دی نو که بالفرض د دوی په هکله د عذاب د نزول موانع موجود نه وی نو دوی به هم د هغوی په شان پوپنا شوې وی، موانع دا دي:

الف: ستا رب ﷻ لا پخوا دا خبره فیصله کړې ده چې د آخر الزمان پیغمبر امت به د عادیانو او ثمودیانو په شان په بېخ ویستونکي عذاب باندې نه مبتلاء کوي.

ب: د دوی د اهلاک او تعذیب دپاره نېټه ټاکلې شوې ده او هغه نېټه لا تر اوسه نه ده رارسېدلې. لنډه دا چې ستا رب ﷻ دغه امت په بېخ ویستونکي عذاب باندې نه هلاکوي، او د بل عذاب

ږچې بېخ وېستونکی نه وي) تاکلې نېټه نه ده را رسېدلې، کله يې چې نېټه راورسېده نو سمدستي به ورباندې ورنازل کړی شي.

۲_ نو ای پیغمبره! د دغو عنادیانو کفارو د غیر انساني وضعې څخه ډېر مه غمژن کېږه او خپله حوصله پرې مه خرابوه او په خبرو باندې يې صبر وکړه، د دې دپاره چې ته ډېر ښه متسلي شې لاندې کارونه عملي کړه:

الف: د خپل رب ﷻ تسبيحات وايه او د لمر له ختلو څخه وړاندې د خپل رب ﷻ تسبيحات وايه اوحمدونه او ثناوې ورته ثابتوه، چې د تسبيحاتو او تحميداتو ډېر ښه صورت د سهار لمونځ دی.

ب: همدارنګه د لمر پرېواته څخه وړاندې هم د خپل رب ﷻ تسبيحات او تحميدات وايه او د مازديګر په لمانځه باندې کلک اوسېږه.

ج: د شپې د وختونو څخه هم ځينې وختونه د خپل رب ﷻ په تسبيحاتو باندې ښايسته کړه او د ماښام او ماسخوتن لمونځونه ودروه.

د: بالآخره د ورځې په څه برخو کښې هم د خپل رب ﷻ تسبيحات مه هېروه، او د ماسپښين لمونځونه قائم کړه.

ه: شايد چې خپل رب ﷻ تا راضي کړي، څه چې ستا زړه غواړي هغه درکړي (د امت په هکله به دې شفاعتونه قبول کړي او اسلام به ټولې دنيا ته خور کړي).

۳_ ای پیغمبره! پام کوه چې هيڅکله د کفارو هغو مالونو او ثروتونو ته سترګې اوږدې نه کړې او په تعجب سره ورته ونه ګورې کوم چې مونږ هغوی ته د څو ورځو د لنډو او تنګو استفادو دپاره ورکړي دي، او دا خکه چې:

الف: ذکر شوي ټول شيان د دې نړۍ او حقير ژوند تازګی دي او په انجام کښې ورپورې کوم مهم مطلب ارتباط نه لري، او نه پکښې تحقق موندلی شي.

ب: دا ټول د دې دپاره دي چې مونږ يې په دنيا کښې ورباندې د امتحان او ازمېښت لاندې واقع کړو، نه د دې کبله چې دوی د الله ﷻ په نزد څه قدر او عزت لري.

ج: هو! بالمقابل چې کوم شی تاته روزي کړی شوی دی او په کوم شي باندې چې ته سرلوړی ګرځولی شوی يې هغه د کفارو د حقيرو مالونو څخه ډېر بهتر او ډېر باقيدار دی، او يا په بل عبارت: تاته په آخرت کښې جنتي نعمتونه ساتل شوي دي او په انجام کښې به همدغه ستا دين ټولې دنيا ته ورسېږي او ټوله دنيا به پرې روښانه وګرځي.

۴_ په دې باندې علاوه، خپل اهل او خپلو اتباعو او پيروانو ته هم د لمونځونو په اقامه کولو باندې امر وکړه ترڅو هغوی هم متسلي شي، او پخپله هم په لمونځونو باندې صبر کوه او په اداء کولو باندې يې کلک اوسېږه. او دا خکه چې:

مونږ ستا څخه نه غواړو چې خپل ځان او يا خپلو مربوطينو ته روزي پيدا کړه او ضروريات دربوره کړه. بلکې دغه کار مونږ په خپل ځان باندې تفضلاً لازم ګرځولی دی چې هر ساکښ ته

روزي ورکړو، نو تاته په کار دي چې د روزۍ د پیدا کولو له امله په عبادت کښې نقصان واقع نه کړې، او په خپله تقوی کښې خلل وانچوي چې د انجام کامیابي د تقوی سره ملګرې ده او بس.

۵_ او ای پیغمبره! عنادي کفار د قرآن کریم په عظیم الشانه معجزه باندې سترګې پټوي او وایي چې: ولې د خپل رب ﷻ د پلوه هغه معجزه نه راوړي د کومې چې مونږ فرمایش ورکوو، که دی ربښتیانی پیغمبر وي نو دغه غوښتنه دې پوره کړي؟

نو ته په دغې عنادي غوښتنه باندې هم مه غمژن کېږه او دا ځکه چې مشرکان عناد نیولي دي او په ډېره لویه عظیم الشانه معجزه باندې یې خپل ځانونه ړانده اچولي دي، هغه دا چې مونږ تاته قرآن کریم نازل کړی دی چې د پخوانیو اسماني کتابونو بیان پکښې په څرګنده توګه بیان شوی دی حال دا چې ته خو دپخوانیو کتابونو د نزول په وختونو کښې دنیا ته نه وې راغلی چې په خپلو سترګو دې لیدلي وي، نه تا د چا شاګردي کړې ده چې هغه درته ښودلي وي او بالآخره نه ته څه لیک او لوست لرې چې هغه دې پخپله لوستي وي؛ نو ستا د نبوت د اثبات دپاره د قرآن کریم دائمي معجزه کفایت کوي او بس. د همدې کبله:

۶_ که بالفرض مونږ د دغه قرآن کریم د نزول څخه وړاندې کفار هلاک کړي وی نو دوی به ضرور د خپل رب ﷻ په حضور کښې بهانه وړاندې کړې وی او ویلی به یې چې: ای زمونږ ربه! مونږ ته دې ولې یو پیغمبر نه رالېږه چې کتاب دې ورباندې نازل کړی وی نو مونږ به ستا د ایتونو او ستا د کتاب پیروي کړې وی او د دغه ذلت او د دغې شرمندګۍ سره به نه وی مخامخ شوی چې اوس ورسره مخامخ شوو او د عذاب د نزول لاندې واقع شوو.

۷_ ای پیغمبره! دا دی مونږ دغو عنادیانو کفارو ته ستا غوندې جلیل القدر پیغمبر ورولېږه او د قرآن کریم غوندې عالي الشان کتاب مو ورنازل کړ خو د دې سره-سره دوی د خپل عناد څخه نه اوړي او تاته د معجزاتو فرمایش درکوي، نو دوی ته لاندې وروستنی اعلان وکړه او ورته ووایه چې: مونږ او تاسو هره یوه ډله منتظر یاستو، نو تاسو هم زمونږ غوندې انتظار وباسئ؛ ډېر ژر به پوه شئ چې د سمې لارې خاوندان څوک دي؟ او په سمه لاره باندې څوک روان دي؟ مونږ که تاسو؟

توضیحات

۱_ د ﴿ وَلَوۡلَا كَلِمَةٌ سَبَقَتۡ مِن رَّبِّكَ لَكَانَ لِزَامٗا وَأَجَلٌ مُّسَمّٗى ﴾ په تفسیر کښې ځینو مفسرینو کرامو ښه اوږد بحث کړی دی مګر کوم تفسیر چې مونږ ته غوره برېښي هغه په لاندې ټکو کښې خلاصه کوو:

الف: د ﴿ كَلِمَةٌ ﴾ کلمه د دې څخه عبارت ده چې الله ﷻ د آخر الزمان پیغمبر ﷺ د دعوتي امت کفار د عادیانو او ثمودیانو غوندې په بنیاد ویستونکي عذاب باندې نه مبتلا کوي، لکه چې په همدې ارتباط ځیني احادیث د [الأنعام:۶۵] ایت لاندې لیکلی شوي دي، بلکې د دوی عمده عذاب یې د قیامت ورځې ته ټال کړی دی لکه چې فرمایي: ﴿ بَلِ ٱلسَّاعَةُ مَوۡعِدُهُمۡ ﴾ [القمر:۴۶] یعنې

بلکې د قیامت ورځ د کفارو د عذاب مهم موعد دی، چې هیڅکله ترې بچ کېدلی نه شي.

ب: د ﴿ لِزَامًا ﴾ کلمه د "لازَمَ، يُلازِمُ" دپاره مصدر ده چې د مبالغې په توګه وربانديې عذاب او اهلاک توصیف شوی دی.

ج: د "اِسْتِيْصَال" (پوینا کوونکی) عذاب څخه راښکته نور عذابونه دي امت ته هم ورکول کېږي خو چې د الله ﷻ اراده ورته شوې وي.

نو د ذکر شوي ایت شریف خلاصه مضمون داسې راځېږي چې: ای پیغمبره! د الله ﷻ په نزد فیصله ده چې ستا د امت کفارو ته د اِستیصال عذاب نه ورکولی کېږي لکه عادیانو او نورو کفارو ته چې ورکړی شوی وه، اما د غیر اِستیصال د عذاب څخه بچ نه شي پاتې کېدلی چې د الله ﷻ په نزد ټاکلې نېټه لري چې لا تر اوسه پورې نه ده رارسېدلې، نو کله چې راورسېږي نو بیا به هیڅ ډول مهلت ورنه کړی شي.

د پنځو وختونو استنباط

۲_ علماوو کرامو د ﴿ وَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ قَبْلَ طُلُوعِ ٱلشَّمْسِ ﴾ ،الاية- څخه په متعددو طریقو باندې د پنځو فرضي لمونځونو وختونه استخراج کړي دي[1] خو مونږ د لاندې یوې طریقې[2] په ذکر باندې اکتفاء کوو چې:

الف: د ﴿ قَبْلَ طُلُوعِ ٱلشَّمْسِ ﴾ څخه د سهار د لمانځه وخت مطلب دی.

ب: په ﴿ وَقَبْلَ غُرُوبِهَا ﴾ کښې د مازدیګر لمانځه ته اشاره ده.

ج: د ﴿ وَمِنْ ءَانَآيِ ٱلَّيْلِ ﴾ څخه د ماښام او ماسخوتن دواړه لمونځونه اراده کېږي ځکه چې د ﴿ ءَانَآيِ ﴾ کلمه د "إِنى" جمعه ده چې د ساعت څه برخې ته وضعه شوې ده، یعني ای پیغمبره! د شپې په څه برخو کښې د خپل رب ﷻ تسبیحات او تحمیدات ووایه او د ماښام او ماسخوتن لمونځونه پکښې اداء کړه.

د: او د ﴿ وَأَطْرَافَ ٱلنَّهَارِ ﴾ څخه د ماسپښین د لمانځه وخت مراد دی، او دا ځکه چې د "أَطْرَاف" کلمه د "طَرَف" _لکه "شَرَف"_ جمعه ده چې د څنډې دپاره هم وضعه شوې ده او د یوې برخې دپاره یې هم وضعه موندلې ده[3]، په دې مقام کښې دوهمه معنی مراده ده یعني د ورځې په هغو برخو کښې د خپل رب تسبیح او تحمید وایه کومې چې د زوال څخه پیل کېږي او د مازدیګر د لمانځه تر وخته پورې ادامه پیدا کوي.

که څه هم د هر لمانځه وخت د شروع څخه تر ختمه پورې یو وخت دی مګر د دقیقو او ساتونو په اعتبار سره او هم د اوږې او ژمي په لحاظ سره ترې په جمعه باندې تعبیر صورت نیولی شي.

---

(۱) المحرر الوجيز ج۱۱ ص۱۱۵؛ تفسير ابي السعود ج۶ ص۵۰
(۲) روح المعاني ج۱۶ ص۲۸۱
(۳) لسان العرب ج۹ ص۲۱۶

د ایتونو ارشاد

۳_ که څه هم په ﴿ وَأْمُرْ أَهْلَكَ بِٱلصَّلَوٰةِ وَٱصْطَبِرْ عَلَيْهَا لَا نَسْـَٔلُكَ رِزْقًا ﴾ کښې یوازې نبي کریم ﷺ مخاطب کړی شوی دی چې خپلو مربوطینو او اقاربو ته په لمانځه باندې امر وکړه او پخپله هم ورباندې کلک اوسېږه، مګر په حقیقت کښې ټول امت ته ارشاد دی چې په ټولو حالاتو کښې عموماً او د وارخطاکېدلو په حالاتو کښې خصوصاً ذکره شوې کړنلاره خپله کړي او د روزۍ د موندلو د کبله الله ﷻ هېر نه کړئ. د ښه وضاحت دپاره لاندې نکات ولولئ:

الف: الله ﷻ فرمایي چې: ﴿ أَلَا بِذِكْرِ ٱللَّهِ تَطْمَئِنُّ ٱلْقُلُوبُ ﴾ [الرعد:۲۸] یعنې خبردار! د الله ﷻ په یادولو سره زړونه ډاډه کېږي (او وارخطایي او ډار یې لرې کېږي).

ب: الله ﷻ فرمایلي دي چې: ﴿ وَمَن يَتَّقِ ٱللَّهَ يَجْعَل لَّهُۥ مَخْرَجًا ۝ وَيَرْزُقْهُ مِنْ حَيْثُ لَا يَحْتَسِبُ ﴾ [الطلاق:۲، ۳] او هرڅوک چې د الله ﷻ څخه وېږار شي نو الله ﷻ به ورته (د غمونو څخه) د وتلو لاره پیدا کړي او له داسې پلوه به روزي ورکړي چې د هغه په ګومان کښې به (هم) نه ورځي.

ج: نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «مُرُوا أَوْلَادَكُمْ بِالصَّلَاةِ وَهُمْ أَبْنَاءُ سَبْعِ سِنِينَ وَاضْرِبُوهُمْ عَلَيْهَا وَهُمْ أَبْنَاءُ عَشْرٍ وَفَرِّقُوا بَيْنَهُمْ فِي الْمَضَاجِعِ»[1] یعنې تاسو خپلو اولادونو ته لا په هغه وخت کښې په لمانځه باندې امر وکړئ چې دوی د خپلو عمرونو اوه کلنۍ ته ورسېږي ترڅو ورسره عادت شي، او که ستاسو امر یې نه عملي کاوه نو په هغه وخت کښې یې تادیباً ووهئ چې دوی لس کلن شوي وي، او (په همدغه عمر کښې) د دوی ترمنځ د بسترو جدا کول هم عملي کړئ او هر یو ته په بېله-بېله بستره کښې د شپې د مخې استراحت ورکوئ.

د: نبي کریم ﷺ په یوه اوږده حدیث کښې د یوه پیغمبر او د ده د امت په هکله فرمایلي دي چې: «وَكَانُوا إِذَا فَزِعُوا فَزِعُوا إِلَى الصَّلَاةِ»[2] یعنې هغوی وو چې کله به ورته د کومې وجې د کبله وارخطایي او سخته وېره متوجه شوه نو په وارخطایي او توندۍ سره به یې لمانځه ته رجوع کوله.

ه: نبي کریم ﷺ به هم د غمژن کېدلو په وخت کښې لمانځه ته رجوع کوله لکه چې حذیفه ﷺ وایي چې: «كَانَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا حَزَبَهُ أَمْرٌ صَلَّى»[3] یعنې نبي کریم ﷺ وه چې کله به ترې کوم مشکل کار راچاپېر شواو غمژن به یې کړ نو لمونځ به یې کاوه او د مشکل د حل کولو سوال به یې کاوه.

عظیمه او دائمه معجزه

۴_ په ﴿ أَوَلَمْ تَأْتِهِم بَيِّنَةُ مَا فِى ٱلصُّحُفِ ٱلْأُولَىٰ ﴾ کښې د ﴿ بَيِّنَةُ ﴾ کلمه د هغه واضحه او څرګند

(۱) سنن ابي داوٗد ج۱ ص۷۱
(۲) مسند احمد بن حنبل ج۹ ص۲۴۱
(۳) مسند احمد بن حنبل ج۹ ص۸۵

بیان څخه عبارت ده کوم چې د یوه مطلب د اثبات دپاره کفایت کوي[۱]، د همدې کبله دوه شاهدانو ته "بینة" ویل کېږي چې د مدعي غوښتنه وربانديې اثبات ته رسېږي.

مګر علماوو کرامو په دې مقام کښې د ایت مطلب په دوه وو ډولونو باندې اوچت کړی دی:

الف: ایا مشرکانو ته د پخوانیو کتابونو واضحه بیان نه دی ورغلی چې د فرمایشي معجزې د نه منلو په صورت کښې به د وخت په کفارو باندې عذاب ورنازلېد، لکه چې په ثمودیانو باندې ورنازل شوی وه البته کله چې هغوی د معجزې ناقه ونه منله او په صالح ﷺ باندې یې ایمان نه راوړو[۲]، نو ایا دوی د دغه حال څخه نه ډارېږي؟

ب: ایا دوی ته په دغه قرآن کریم کښې د پخوانیو کتابونو واضحه او څرګند بیان نه دی ورغلی حال دا چې نبي کریم ﷺ نه په لیک او لوست باندې پوهېږي چې د چا څخه یې څه زده کړي وي او نه د تورات او انجیل او هم نه د زبور او نورو صحیفو د نزول په زمانه کښې موجود وه چې پخپله یې اورېدلي وي. نو پوره واضحه ده چې که قرآن کریم عظیم الشانه دائمي معجزه او د الله ﷻ حقاني کتاب نه وی نو نبي کریم ﷺ به د پخوانیو کتابونو څخه داسې ساکت وي لکه څنګه چې د نبوت څخه وړاندې ورڅخه ساکت او چپ وه.

تبصره

۵_ که څه هم مونږ لومړنی تفسیر نه رد کوو مګر د ایت د کلماتو سره راته دوهم تفسیر ډېر مناسب او متبادر برېښي، چې بل ایت شریف هم په عین مضمون باندې دلالت کوي هغه دا چې الله ﷻ فرمایلي دي چې: ﴿ أَوَلَمْ يَكْفِهِمْ أَنَّآ أَنزَلْنَا عَلَيْكَ ٱلْكِتَٰبَ يُتْلَىٰ عَلَيْهِمْ ﴾ [العنکبوت: ۵۱] یعنې ای پیغمبره! تاته مشرکان د معجزاتو فرمایش درکوي، ایا دوی ته دا کفایت نه کوي چې مونږ یقیناً په تا باندې کتاب (قرآن کریم) نازل کړی دی چې روزمره وربانديې لوستل کېږي، دا ډېره عظیم الشانه معجزه ده او په څنګ کښې یې بلې هیڅ معجزې ته اړتیا نشته.

د الله ﷻ په توفیق د "طه" سورت ترجمه او تفسیر بشپړ شو چې ورسره شپاړسمه سپاره هم پای ته ورسېده، الله ﷻ دې لا زیات توفیق راکړي چې ﴿ مِنَ ٱلْجِنَّةِ وَٱلنَّاسِ ﴾ ته ورسېږو.

ای الله! ای زمونږ ربه! مونږ ته د خپلې زمانې د فراعنه وو څخه نجات راکړه لکه څنګه چې دې موسی ﷺ ته د هغې زمانې د فرعون څخه نجات ورکړ!

آمِینَ یَا رَبَّ الْعَالَمِینَ.

۱۴۱۹/۷/۵ هـ ق = ۱۳۷۷/۸/۳ هـ ش.

[۱] مفردات الراغب ص۶۷

[۲] تفسیر الطبري ج۱۹ ص۲۳۷

الأنبياء (۲۱)

سریزه

د دې ځخه وړاندې چې د دې سورت په ترجمه او تفسیر باندې پیل وکړو غواړو چې د محترمو لوستونکو توجه لاندې ټکو ته راواړوو:

۱_ دا سورت د "الأنبیاء" په نامه باندې نومولی شوی دی، دغه نوم د کوم خاص ایت ځخه نه دی اخستلی شوی بلکې د دې کبله ورباندې دغه نوم اېښودلی شوی دی چې په دې سورت کښې لاندې پنځلس تنه پیغمبران یا په نومونو باندې ذکر شوي دي او یا ورته اشاره ده:

(۱) موسی ﷺ (۲) هارون ﷺ (۳) ابراهیم ﷺ (۴) لوط ﷺ (۵) نوح ﷺ (۶) داود ﷺ (۷) سلیمان ﷺ (۸) ایوب ﷺ (۹) اسماعیل ﷺ (۱۰) ادریس ﷺ (۱۱) یونس ﷺ چې په ﴿ ذَا ٱلنُّونِ ﴾ باندې ورته اشاره شوې ده (۱۲) زکریا ﷺ (۱۳) یحیی ﷺ (۱۴) عیسي ﷺ چې په ﴿ وَٱبْنَهَآ ﴾ ترې تعبیر شوی دی (۱۵) ذو الکفل ﷺ چې اکثرو علماوو کرامو د پیغمبرانو ځخه شمېرلی دی.

په دې سورت کښې د پیغمبرانو ذکر په دې لحاظ باندې شوی دی چې دوی ټول صابرین وه، د مثال په توګه لکه ځنګه چې داود ﷺ او سلیمان ﷺ د نعمتونو په ډېروالي کښې بې صبره نه شوه همدارنګه د ابراهیم ﷺ د نمرود اور ته حوصله خرابه نه شوه او ایوب ﷺ د مصیبتونو په مقابل کښې صبر د لاسه ورنه کړ، او نه یونس ﷺ د ماهي په ګېډه کښې بې حوصلې شو.

نو په ذکر شوي نوم اېښودلو کښې دا مطلب نه دی چې د ټولو پیغمبرانو ذکر دې پکښې نازل شوی وي او نه پکښې دا مطلب دی چې په دې سورت کښې د ذکرو شوو پیغمبرانو د حالاتو ځخه پرته نور څه نه دي نازل شوي بلکې دغه سورت په نوموړي نوم سره صرف د نورو سورتونو ځخه راجدا کړی شوی دی او بس.

۲_ دا سورت په اتفاق سره ټول مکي سورت دی[۱] چې د هجرت ځخه وړاندې په مکه معظمه کښې نازل شوی دی، د همدې کبله عبد الله بن مسعود ﷺ د نوموړې سورت په شمول ځو نورو مکي سورتونو ته اشاره کړې ده چې: «وَهُنَّ مِنْ تِلَادِي»[۲] یعنې دا د هغو سورتونو ځخه دي کوم چې ما د ډېر پخوا ځخه (په مکه معظمه کښې) حفظ کړي وه.

۳_ د دې سورت اعداد په لاندې ډول دي[۳]:

الف: د ایتونو شمېر یې یو سلو دولس (۱۱۲) دی.

ب: د کلماتو شمېر یې یو زرو یو سلو شپېته (۱۱۶۰) دی.

ج: د حرفونو شمېر یې ځلور زره اته نوي (۴۰۹۸) دی.

(۱) المحرر الوجیز ج۱۱ ص۱۲۱
(۲) صحیح البخاري ج۲ ص۶۹۳
(۳) اللباب في علوم الکتاب ج۱۳ ص۴۳۹

د دې سورت د بحث مهم موضوعات

۴ـ په دې سورت کښې هم د نورو مکي سورتونو غونډې د عقيدوي احکامو په اثبات باندې د بحثونو زيات زور اچولی شوی دی، چې تقريبًا د سورت لومړنی نيمايي برخه په لاندې عقيدوي مطالبو باندې مشتمله ده:

الف: د الله ﷻ وحدانيت په متعددو او مختلفو دلايلو باندې په اثبات رسولی شوی دی.

ب: د نبي کريم ﷺ د نبوت په اثبات باندې هم متعدد دلايل نازل شوي دي او په همدې ارتباط د منکرينو شبهاتو ته جوابونه ورکړی شوي دي.

ج: د بعث بعد الموت (د مرګ څخه وروسته د بيا ژوندي کېدلو) موضوع ښه تحقيقي څېړله شوې ده او ضرورت يې واضحه شوی دی، او داسې نور.

د سورت تقريبًا دوهمه نيمايي برخه د پيغمبرانو د حالاتو په شرحه باندې مشتمله ده، چې په عقيدوي احکامو کښې يې څه اختلاف نه درلود او هر يوه ورته په خپل وخت کښې متشابه دعوتونه چلولي دي.

۵ـ د ذکر شوي بيان څخه د دې سورت (الأنبياء) او د (طه) د سورت تناسب هم د ورايه څرګندېږي چې دواړه مکي سورتونه دي او دواړه په عقيدوي احکامو پورې زيات ارتباط لري او په دواړو کښې د پيغمبرانو حالات نازل شوي دي.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ

﴿ اَقْتَرَبَ لِلنَّاسِ حِسَابُهُمْ وَهُمْ فِي غَفْلَةٍ مُّعْرِضُونَ ۝ مَا يَأْتِيهِم مِّن ذِكْرٍ مِّن رَّبِّهِم مُّحْدَثٍ إِلَّا اسْتَمَعُوهُ وَهُمْ يَلْعَبُونَ ۝ لَاهِيَةً قُلُوبُهُمْ وَأَسَرُّوا النَّجْوَى الَّذِينَ ظَلَمُوا هَلْ هَٰذَا إِلَّا بَشَرٌ مِّثْلُكُمْ أَفَتَأْتُونَ السِّحْرَ وَأَنتُمْ تُبْصِرُونَ ۝ قَالَ رَبِّي يَعْلَمُ الْقَوْلَ فِي السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ ۝ بَلْ قَالُوا أَضْغَاثُ أَحْلَامٍ بَلِ افْتَرَاهُ بَلْ هُوَ شَاعِرٌ فَلْيَأْتِنَا بِآيَةٍ كَمَا أُرْسِلَ الْأَوَّلُونَ ۝ ﴾

د ډېر مهربان او زيات با رحمه الله ﷻ په نامه.

[۱] خلکو ته خپل حساب (د قيامت ورځ) نژدې شوی ده حال دا چې دوی (تر اوسه) په غفلت کښې دي (او لا ترې) اعراض (انکار) کوونکي دي (او دا خکه چې:)

[۲] دوی ته د خپل رب ﷻ د پلوه هيڅ نوی (تازه) ذکر (ايتونه) نه ورځي (ورنازلېږي) مګر دوی يې په داسې حال کښې اوري چې دوی (پرې) لوبې کوونکي دي.

[۳] (او په داسې حال کښې یې اوري چې) زړونه یې (په دنیاوي مزو چرچو باندې) مشغول دي، او (کفار د فساد په غرض) رازونه پټوي (البته) هغه کفار کومو چې ظلم کړی دی (او په شرک باندې کلک ولاړ دي، داسې چې):

ایا دغه (محمد) دی؟ (بلکې نه دی) مګر ستاسو غوندې بنیادم دی (او څه یې چې راوړي دي هغه جادو دي)، ایا نو تاسو جادو ته ورځئ (قبلوئ) حال دا چې تاسو لیدل کولی شئ (رانده نه یاست).

[۴] (پیغمبر ﷺ د دوی خبره رده کړه او) ویې ویلې چې: زما رب ﷻ په (هره) خبره باندې پوهیږي (برابره خبره ده) چې په اسمان کښې (پټه وکړی شي) او (یا په) ځمکه کښې، او همدی ﷻ اوریدونکی دی (او همدی ﷻ په هر شي باندې) پوه دی.

[۵] (مشرکان یوازې د جادو په لقب اکتفاء نه کوي) بلکې وایي چې (دا کتاب) د باطلو خوبونو مجموعه ده، بلکې (وایي چې د خپله ځانه یې) په دروغو جوړ کړی دی.

بلکې (دا یو شعر دی او) دا (راوړونکی یې) شاعر دی (که داسې نه وي) نو مونږ ته دې یوه داسې معجزه (دلیل) راوړي لکه څنګه چې ړومبني (پیغمبران پرې) رالیږلي شوي وه (لکه د موسی ﷺ همسا او داسې نور).

ارتباط، شان نزول او د مطلب خلاصه

په دې ایتونو کښې هغه اشتباه جوابه شوې ده کومه چې د "طه" سورت د وروستني ایت څخه کفارو ته زړونو ته ورغلې وه هغه دا چې کله په مشرکانو باندې ﴿ قُلۡ كُلٌّ مُّتَرَبِّصٌ فَتَرَبَّصُواْ ﴾ الآیة، ولوستلی شو نو دوی وویلې چې: محمد مونږ په بیا راژوندي کېدلو او د اعمالو په جزاء باندې تهدیدوي حال دا چې دا صحت نه لري، که بالفرض صحت ولري نو راتګ یې ډېر لرې دی. نو الله ﷻ د دوی اشتباه جوابه کړه او ذکر شوي ایتونه یې نازل کړه[1] چې حاصل داسې راځېږي:

یعني ای پیغمبره! د "بسم الله الرحمن الرحیم" د ویلو څخه وروسته یو ځل بیا خلک د غفلت د خوبه راویښ کړه او لاندې مطالبو ته یې متوجه کړه:

۱_ دغسې نه ده لکه چې خلک خیال کوي چې د قیامت ورځ ډېره لرې ده بلکې حقیقت دا دی چې:

الف: خلکو ته د دوی د حساب کتاب ورځ ډېره نژدې ده، د دنیا عمر اختتام ته رسېدلی دی، مګر دوی په غفلت او ناخبرۍ کښې پراته دي چې:

ب: کله ورته خبر ورکړی شي چې د غفلت د خوبه راببدار شي نو دوی ترې دستي اعراض کوي بلکې په دوامداره توګه ترې مخ اړونکي دي.

ج: حتی چې دوی ته د خپل رب ﷻ د پلوه هیڅ تازه ایتونه نه نازلېږي چې حقایق ورته واضحه کړي مګر دوی ورته په داسې حال کښې غوږ نیسي چې:

اول: دوی پرې ساتېرې او لوبې کوي، او پېچموزې او مسخرې پرې کوي.

---

[1] البحر المحیط ج۷ ص۴۰۶

دوهم: په عین حال کښې د دوی زړونه د دنیا په محبت باندې مشغول دي او د ایتونو مضامینو ته بالکل نه متوجه کېږي چې د غفلت څخه يې رابېدار کړي.

د: حتی چې د خلکو غټان-غټان په خپلو منځو کښې سره پټې مشورې کوي چې د عوامو د غولونې په موخه په پیغمبر ﷺ او هم په قرآن کریم باندې څه نمونه کېږدي، لکه:

اول: دوی وايي چې: دغه (محمد) خو نه دی مګر ستاسو غوندې بنيادم دی، ايا دا عجيبه نه ده چې هغه ته دې وحې راشي او هغه دې پيغمبر جوړ شي او مونږ ته دې نه وحې راځي او نه دې پيغمبران ياستو؟!، که بالفرض الله ﷻ پيغمبر رالېږلی نو هغه به ضرور پرښته وی.

دوهم: دوی وايي چې: د محمد عجيب کلام د ده د نبوت نښه نه ده بلکې دا يو سحر او جادو دی، او غواړي چې زمونږ سترګې پټې کړي او خپل ځان راباندې د پيغمبر په حيث قبول کړي، ايا نو تاسو به جادو ته د قبول په حيث ورځئ؛ حال دا چې تاسو په سترګو باندې ليدل کوئ او ګورئ چې دا جادو دی؟!.

۲_ که څه هم د الله ﷻ په پيغمبر باندې د کفارو ذکر شوی بهتان ډېر دروند تمامېږي او ورته وايي چې: ای خلکو! تاسو په ما باندې د ساحر نوم مه ږدئ او قرآن کريم ته د جادو لقب مه ورکوئ او دا ځکه چې زما رب ﷻ په هغې هرې يوې خبرې باندې پوهېږي کومه چې په اسمان کښې وکړه شي او يا يې څوک په ځمکه کښې وکړي، همدی ﷻ هم اورېدونکی دی او هم په هر شي باندې پوه دی، ستاسو د عوام فريبې پټ مجالس به هم افشاء کړي؛ مګر کفار ورته اعتناء نه کوي.

۳_ ای پيغمبره! ستا رب ﷻ ښه پوهېږي چې ته د کفارو په دروغينو القابو باندې ډېر زورېږې او ډېره هڅه کوې چې ترې منعه يې کړې خو دوی ترې لاس نه اخلي بلکې څه نور دروغين القاب هم اضافه کوي هغه دا چې:

الف: دوی وايي چې قرآن کريم د څو ګډو وډو خوبونو مجموعه ده او کوم واقعيت او حقيقت نه لري.

ب: بلکې وايي چې د خپله خانه يې جوړ کړی دی، او الله ﷻ ته يې د دې دپاره منسوب کړی دی چې رواج ورکړي او په خلکو باندې يې د يوه الهي کتاب په حيث ومنې.

ج: بلکې دغه کتاب چې محمد يې د قرآن کريم په نامه بولي په اصل کښې د اشعارو مجموعه ده او پخپله محمد د يوه شاعر څخه په غير بل څوک نه دی.

۴_ کفار وايي چې: که زمونږ القاب واقعيت ونه لري او نوموړی رښتيانی پيغمبر وي نو مونږ ته دې هغه فرمايشي معجزه راوړي د کومې چې ترې مونږ غوښتنه کوو.

يا په بل عبارت: داسې معجزه دې راوړي لکه څنګه چې پخوانيو پيغمبرانو ته ورکړی شوې وې لکه د صالح ﷺ اوښه، د موسی ﷺ همسا او-داسې نورې.

توضیحات

۱_ په ﴿ ٱقۡتَرَبَ لِلنَّاسِ حِسَابُهُمۡ ﴾ کښې د ﴿ ٱقۡتَرَبَ ﴾ کلمه د "اقْتِرَاب" څخه اشتقاقه شوې ده،

د نژدېکت معنی ورکوي، که څه هم نژدېکت کله د زمان یا مکان په اعتبار سره اخستلی کېږي او کله د رتبې او قدرت په لحاظ سره[1]، مګر په دې مقام کښې د زمان نژدېکت مطلب دی او د حساب څخه د قیامت د ورځې محاسبه مراده ده، یعنې خلکو ته قیامت نژدې شوی دی او لږه زمانه پاتې ده چې قائم شي خو خلک ترې غافله دي.

سوال جواب

۲_ که څوک وایي چې: د ایت شریف د نزول څخه راپه دېخوا تقریبًا څوارلس سوه کاله تېر شوي دي او لا تر اوسه هم قیامت قائم نه شو، نو ایا دومره زمانه فاصلې ته د نژدې لقب ورکولی شو؟

مونږ وایو چې: که څه هم علماوو کرامو د ذکر شوي سوال په جواب کښې ډېر اوږد بحث کړی دی[2] مګر کوم جواب ته چې نبي کریم ﷺ اشاره کړې ده هغه د ټولو جوابونو څخه غوره او بهتر دی هغه دا چې:

ابو سعید الخدري ؓ په یوه اوږده حدیث کښې فرمایي چې: یوه ورځې د مازدیګر د لمانځه څخه وروسته مونږ ته نبي کریم ﷺ یوه ښه اوږده خطابه راواوروله چې د قیامت د ورځې پورې یې هیڅ شی پرېنښودل مګر مونږ ته یې وربانديې خبر راکړ، آن تر دې چې مونږ به لمر ته کاته چې ایا غروب (لوېدلو) ته یې څه وخت پاتې دی او که څنګه؟ (لمر د غره څوکې ته ورسېد) نو په دغه وخت کښې یې وفرمایل چې: «أَلَا إِنَّهُ لَمْ يَبْقَ مِنَ الدُّنْيَا فِيمَا مَضَى مِنْهَا إِلَّا كَمَا بَقِيَ مِنْ يَوْمِكُمْ هَذَا فِيمَا مَضَى مِنْهُ»[3] یعنې: د دنیا څخه د تېرې شوې زمانې په اعتبار سره وخت نه دی پاتې مګر دومره پاتې دی لکه څومره چې د ننۍ ورځې څخه پاتې دی. (البته د همدغې ورځې څخه د تېر شوي وخت په اعتبار سره چې د سهار څخه پیل شوې ده او اوس د اختتام په حالت کښې قرار لري).

یا په بل عبارت: که مونږ د دنیا عمر ته د ورځې په معیار باندې وګورو او فرض کړو چې ټول عمر یې د یوې ورځې د دقیقو سره مساوي دی، نو لکه څنګه چې نن ورځ اخر ته رسېدلې ده او په ساټ ګړۍ کښې به لمر ولوېږي او ورځ به ختمه شي همدارنګه د دنیا عمر هم پای ته رسېدلی دی چې په نژدې وخت کښې به قیامت قائم شي او دنیا به ورانه شي.

یوه پوښتنه او د هغې جواب

۳_ که څوک وایي چې: په ﴿ لِلنَّاسِ حِسَابُهُمْ ﴾ کښې متبادره دا ده چې د "النَّاس" څخه ټول خلک مطلب دي چې مؤمنان هم پکښې شامل دي څکه چې د قیامت ورځ لکه چې کفارو ته رانژدې شوې ده همدارنګه مؤمنانو ته هم رانژدې ده حال دا چې وروستني ضمائر لکه په ﴿ وَهُمْ فِي غَفْلَةٍ مُّعْرِضُونَ ﴾ کښې یو هم د مؤمنانو سره مناسبت نه لري، چې دوی خو نه د قیامت د قیام څخه په غفلت کښې دي

---

(۱) مفردات الراغب ص۴۱۴
(۲) روح المعاني ج۱۷ ص۳؛ تفسیر القاسمي ج۱۱ ص۲۲۸
(۳) جامع الترمذي ج۲ ص۴۳

او نه تري اعراض کوونکي (انکار کوونکي) دي.

مونږ وايو: که څه هم د "النَّاس" کلمه مؤمنانو ته هم شامله ده مګر ضمائر ورته د کفارو په لحاظ سره راجع کړی شوي دي، یعنې ټولو خلکو ته د قیامت قیام نژدې دی مګر کفار پرې باور نه کوي.

او په محاورو کښې دا ډول استعمال زښت ډېر دی چې یوې کلمې ته د ځینو افرادو په اعتبار سره ضمائر راجع کړی شي. د ښه وضاحت دپاره لاندې نظائر ولولئ:

الف: په [البقرة:۲۲۸] ایت شریف کښې د ﴿ وَٱلْمُطَلَّقَٰتُ ﴾ کلمه ټولو طلاقو کړی شوو ښځو ته شامله ده، برابره خبره ده چې په رجعي طلاق سره طلاقي شوې وي او که په بائن طلاق سره، خو په ﴿ وَبُعُولَتُهُنَّ أَحَقُّ بِرَدِّهِنَّ فِي ذَٰلِكَ ﴾ کښې ورته ضمائر د هغو طلاقو شوو په لحاظ راجع کړی شوي دي کومو ته چې رجعي طلاق ورکړی شوی وي او بس ځکه چې بائنې مطلقې ته رجوع کول صحت نه لري ترڅو چې د نکاح تجدید ونه کړي او یا د بل چا سره نکاح ونه کړي.

ب: د عبد الله بن عمر رضي الله عنهما څخه یوه پوښتنه د مچ په هکله روایت شوې ده چې محرم سړی یې ووژني[1] او بله پوښتنه ترې د ماشې په ارتباط رانقله شوې ده، چې مونږ د دوهمې پوښتنې په خلاصه باندې اکتفاء کوو، هغه دا چې یوه سړي ورسره لاندې سوال جواب وکړ:

سړی: ایا په هغه محرم باندې څه فدیه شته کوم چې د احرام په حال کښې ماشی ووژني؟

ابن عمر ﷺ: ته د کوم ځای یې (چې خپل ځان ډېر زیات متقي رامعرفي کوې)؟

سړی: زه د عراق د اوسېدونکو څخه یم.

ابن عمر ﷺ: «انْظُرُوا إِلَى هَذَا يَسْأَلُنِي عَنْ دَمِ الْبَعُوضِ وَقَدْ قَتَلُوا ابْنَ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَسَمِعْتُ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ هُمَا رَيْحَانَايَ مِنَ الدُّنْيَا»[2] یعنې: دغه سړي ته وګورئ چې د ماشې د وینې پوښتنه کوي حال دا دی چې دوی (عراقیانو) د نبي کریم ﷺ زوی (لمسی حسین ﷺ) وژلی دی، او ما د رسول الله ﷺ څخه اورېدلي دي چې: دوی دواړه (حسن ﷺ، حسین ﷺ) زما دپاره په دنیا کښې د ګلشمالو حیثیت لري.

نو په «وَقَدْ قَتَلُوا» کښې ټولو عراقیانو ته ضمیر راجع کړی شو چې دوی حسین ﷺ وژلی دی حال دا چې دا کار خو ټولو نه وه کړی بلکې ځینو عراقیانو د هغه په وینو باندې لاسونه سره کړي وه.

د اسرار معنی او یو نحوي تحلیل

۴ـ په ﴿ وَأَسَرُّوا۟ ٱلنَّجْوَى ٱلَّذِينَ ظَلَمُوا۟ ﴾ کښې د "أَسَرُّوا" کلمه د "إسرار" څخه اشتقاقه شوې ده چې د پټولو معنی ورکوي او د ﴿ ٱلنَّجْوَىٰ ﴾ کلمه هم پټ راز ته وایي، چې د خلکو څخه پټ وي، نو یوه کلمه د بلې دپاره تاکید واقع شوې ده.

---

(۱) صحیح البخاري ج۱ ص۵۳۰
(۲) صحیح البخاري ج۲ ص۸۸۶

دا د يو پلوه، او د بله پلوه د ﴿ ٱلَّذِينَ ظَلَمُواْ ﴾ په اعراب كښې علماوو كرامو متعدد تحليلونه كړي دي[1]، كه څه هم د ټولو تحليلونو په مضمون كښې چندان اختلاف نشته او يوه شي ته راجع كيږي، مګر مونږ ته بهتر برېښي چې دا به د "أَسَرُّوا" د ضمير څخه بدل واقع شوي وي، ترڅو دلالت وكړي چې د كفارو د فساد پټې مجالس د ظلم څخه منشا اخلي.

نو د معنى حاصل به داسې راځېږي چې: كفار ظالمان دي، هم په خپلو ځانونو باندې ظلم كوي چې شرک يې غوره كړى دى او هم په نورو عوامو باندې ظلم كوي چې د اسلام د راوړلو مخه يې په هغو چلونو باندې نيسي كوم چې دوى يې په خپلو پټو مجالسو كښې غوټه كوي او په پټولو باندې يې تاكيد كوي ترڅو نه په آينده كښې افشاء شي او نه څوک په دې باندې پوه شي چې هغه دى پټې مشورې ته ناست دى چې څه خبره به غوټه كړي؟.

د كفارو د پټو مجالسو غوټه كړى شوې خبره دا ده چې د الله ﷻ پيغمبر ته ساحر وايي او په قرآن كريم باندې د جادو نوم ږدي، كه څه هم دوى خپل رازونه د خلكو څخه پټوي خو د الله ﷻ څخه يې نه شي پټولى.

يادونه

۵ـ ﴿ بَلْ قَالُوٓاْ أَضْغَٰثُ أَحْلَٰمٍۭ ﴾ الآية، په ﴿ وَأَسَرُّواْ ٱلنَّجْوَى ﴾ الآية، باندې عطف دى نو حاصل يې داسې راځېږي چې: مشركان د نبي كريم ﷺ او د قرآن كريم په طعن كښې په يوه خبره باندې نه ودرېږي، كلهورباندې د ساحر او سحر نومونه ږدي، او كله ورته د خوب ليدونكي او ګډوډو خوبونو د مجموعې لقبونه وركوي او داسې نور.

اما ﴿ قَالَ رَبِّى يَعْلَمُ ٱلْقَوْلَ فِى ٱلسَّمَآءِ وَٱلْأَرْضِ وَهُوَ ٱلسَّمِيعُ ٱلْعَلِيمُ ﴾ د معترضې جملې په شكل د هغې وينا حكايت دى كومه چې نبي كريم ﷺ د كفارو د پټو مجالسو په رد كښې كړې وه، يعنې د الله ﷻ پيغمبر ﷺ كفارو ته وويلې چې: د دغو فسادي مجالسو څخه لاس واخلئ چې زما رب ﷻ په هر شي باندې پوه دى، كه نه نو ډېر ژر به مو رسوا كړي، لكه چې همداسې وشوه او په افشاء كولو كښې يې ايتونه نازل شوه.

پاتې شوه د ﴿ أَضْغَٰثُ أَحْلَٰمٍ ﴾ تحليل، نو دا د [يوسف:۴۴] ايت لاندې تېر شوى دى ـ والحمد لله ﷻ ـ چې بيا ليكلو ته يې اړتيا نه ګورو.

كفار په يوه خبره ولاړ نه وه

۶ـ كه څه هم څينو علماوو كرامو ليكلي دي چې په قرآن كريم باندې د مختلفو تورونو لګونكي د كفارو مختلفې ډلې وې[2] چې چا به ورته د جادو (سحر) لقب وركاوه او چا به د باطلو

[1] روح المعاني ج۱۷ ص۸؛ المحرر الوجيز ج۱۷ ص۱۲۲؛ تفسير القرطبي ج۱۱ ص۲۶۸
[2] اضواء البيان ج۴ ص۶۰۶

خوبونو مجموعه باله او داسې نور، مګر مونږ ته د ایتونو د سیاق (وړاندې) څخه ذهن ته راځي چې د القابو تعدد د قائلینو د تعدد څخه منځ ته نه دی راغلی بلکې چا چې ورته د جادو لقب ورکړی دی هغه ورته د باطلو خوبونو مجموعه هم ویلې ده، او داسې نور.

او دا څکه چې کفار په خپله یوه خبره باندې ولاړ نه وه بلکې هره یوه خبره به چې خولو ته ورغله په همغې باندې به یې تلفظ کاوه، او زور به یې لګاوه چې په قرآن کریم باندې یې وروتپې، خو په قرآن کریم پورې یوه هم نه نښتله او یوه هم ورسره نه شوه مطابقه کېدلی.

لنډه دا چې د القابو اضطراب د بطلان نښه وه که بالفرض د ذکرو شوو القابو څخه کوم یوه واقعیت درلودی نو کفارو به هم وربانديې استقرار نیولی وی او نورې اوتې بوتې به یې نه وی ویلې.

﴿ مَآ ءَامَنَتۡ قَبۡلَهُم مِّن قَرۡيَةٍ أَهۡلَكۡنَٰهَآۖ أَفَهُمۡ يُؤۡمِنُونَ ۝٦ وَمَآ أَرۡسَلۡنَا قَبۡلَكَ إِلَّا رِجَالٗا نُّوحِيٓ إِلَيۡهِمۡۖ فَسۡـَٔلُوٓاْ أَهۡلَ ٱلذِّكۡرِ إِن كُنتُمۡ لَا تَعۡلَمُونَ ۝٧ وَمَا جَعَلۡنَٰهُمۡ جَسَدٗا لَّا يَأۡكُلُونَ ٱلطَّعَامَ وَمَا كَانُواْ خَٰلِدِينَ ۝٨ ثُمَّ صَدَقۡنَٰهُمُ ٱلۡوَعۡدَ فَأَنجَيۡنَٰهُمۡ وَمَن نَّشَآءُ وَأَهۡلَكۡنَا ٱلۡمُسۡرِفِينَ ۝٩ لَقَدۡ أَنزَلۡنَآ إِلَيۡكُمۡ كِتَٰبٗا فِيهِ ذِكۡرُكُمۡۚ أَفَلَا تَعۡقِلُونَ ۝١٠ ﴾

[۶] د دوی څخه مخکښې هیڅ قریې ایمان نه دی راوړی (کومې) چې مونږ هلاکې کړې دي (او فرمایشي معجزې ورکړی شوې وې)، ایا نو دوی به (د فرمایش د پوره کېدلو په صورت کښې) ایمان راوړي؟

[۷] او مونږ ستا څخه وړاندې (د پیغمبرانو په حیث) نه دی لېږلی مګر داسې سړی چې (زمونږ دپلوه به) ورته وحې کېده.

نو (ای مشرکانو!) تاسو د ذکر (د کتابونو) د خاوندانو څخه پوښتنه وکړئ که چرته تاسو یاست چې نه پوهېږئ (اهل الکتابو ته دا موضوع معلومه ده).

[۸] مونږ (پخواني) پیغمبران داسې جسدونه نه وه ګرځولي (جوړ کړي) چې طعام به یې نه خوړ (بلکې طعام به یې خوړ) او (هم) دوی نه وه (چې په دنیا کښې د قیامت د ورځې پورې) دوامداره اوسېدونکي وه.

[۹] بیا مونږ هغوی ته خپله وعده رښتیا کړه نو دوی ته او هغه چا ته مو نجات ورکړ کومو ته چې زمونږ اراده شوې وه او د حد څخه تجاوز کوونکي مو هلاک کړه.

[۱۰] یقینًا مونږ تاسو ته داسې کتاب (قرآن کریم) درنازل کړي دي چې: ستاسو عزت (او شرف) پکښې نغښتی دی، ایا نو تاسو د عقل څخه کار نه اخلئ؟ (چې په خپل شرف باندې پوه شئ).

ارتباط او د مطلب خلاصه

په دې ایتونو کښې دکفارو د هغو اشتباګانو رد نازل شوی دی کومې چې الله ﷻ په وړاندېنیو

اېتونو کښې د هغوی د خولو څخه حکایت کړې دي. هغه دا چې:
۱ـ محمد پیغمبر نه دی ځکه چې هغه بنیادم دی او پرښته نه ده.
۲ـ قرآن د جادو څخه په غیر بل شی نه دی.
۳ـ بلکې دا کتاب د ګډووډو خوبونو مجموعه ده.
۴ـ بلکې دا کتاب نوموړي د خپله ځانه په دروغو جوړ کړی دی.
۵ـ بلکې دا کتاب د نوموړي د اشعارو مجموعه ده او پخپله ښه پوخ شاعر دی.
۶ـ که خبره دغسې نه وی لکه چې مونږ یې وایو نو د پخوانیو پیغمبرانو غوندې دې یوه معجزه زمونږ په فرمایش باندې راوړي چې مونږ پرې باور وکړو.
نو حاصل یې داسې راځېژي:
ای پیغمبره! په خپل امت باندې د کفارو د دروغینو ویناګانو په رد کښې لاندې مطالب قرائت کړه:
۱ـ مونږ خو پخوانیو قومونو ته د هغوی فرمایشي معجزې ورلېږلې وې خو هغوی یوې ډلې هم وریاندې ایمان رانه ووړ، چې په نتیجه کښې مو هغوی ټول پوپنا کړه مثلاً:
صالح ﷺ ته مو د ثمودیانو فرمایشي معجزه ورکړې وه خو کله چې هغوی ایمان رانه ووړ ټول مو هلاک کړه.
۲ـ نو پوښتنه دا ده چې: ایا ستا د امت کفار به ایمان راوړي البته کله چې د دوی فرمایش پوره کړی شي او هغه څه ورکړی شي د کوم چې دوی غوښتونکي دي؟
د دې پوښتنې جواب دا دی چې دوی به هم ایمان رانه وړي لکه څنګه چې هغوی په ایمان باندې مشرف نه شوه، نو بیا به په کار وي چې دوی هم د هغوی غوندې پوپنا کړی شي، حال دا چې د دې امت په هکله مونږ پخوا فیصله کړې ده چې په دوی باندې به بېخ ویستونکی عذاب نه ورښکته کوو، که نه نو د دوی فرمایش به مو پوره کړی وی او بیا به مو هلاک کړي وی.
۳ـ ای پیغمبره! که ته بنیادم یې او زمونږ د پلوه درته وحې کېږي نو دا خو څه د تعجب خبره نه ده، مونږ ستا څخه وړاندې هم د پیغمبرانو په حیث نه دی لېږلي مګر سړي (انسانان)، چې وحې به مو ورته کوله، او په نورو انسانانو باندې به یې همدغه امتیاز درلود.
نو که د دې زمانې کفارو ته همدا خبره دروغه برېښي نو ورته ووایه چې: تاسو د اهل الکتابو څخه پوښتنه وکړئ چې ایا ربښتیا ستاسو پیغمبران بنیادمان وه؟ البته که تاسو پخپله په دغې مشهورې خبرې باندې نه پوهېږئ نو د هغوی څخه خپل ځانونه پوه کړئ.
۴ـ مونږ خو پخواني پیغمبران داسې جسدونه نه وه ګرځولي چې خوراک او څښاک یې نه کاوه او د بنیادمانو په شان مادي ضروریات یې نه درلوده، یا په بل عبارت مونږ په پخوانیو پېړیو کښې هم پرښتې د پیغمبرانو په حیث نه وې ورلېږلي ترڅو نن ورځ دوی اعتراض وکړي چې د دې عصر پیغمبر ولې پرښته نه ګرځوله شوه چې د قیامت تر ورځې پورې دوامداره عمر یې درلودی؟
۵ـ هو! پخواني پیغمبران بنیادمان وه او مونږ ورسره وعده کړې وه چې د تکذیب په صورت

كنبي به په تكذيب كوونكو (كفارو) باندې بېخ ويستونكى عذاب ورښكته كړو چې:

په نتيجه كنبې مونږ د هغوى سره خپله وعده رښتيا كړه چې پيغمبرانو او د دوى مخلصو امتيانو ته مو نجات وركړ او د حده تجاوز كوونكي (كفار) مو هلاک كړه.

۶ـ نو اى پيغمبره! ستا او د پخوانيو پيغمبرانو فرق دا دى چې ذكره شوې وعده (چې د تكذيب په صورت كنبې به ستا په امت باندې پوپنا كوونكى عذاب ورنازلوو) مو تاته نه ده دركړې او هغوى ته مو وركړې وه.

د همدې كبله مو تاسو ته داسې كتاب درنازل كړى دى چې د قيامت د ورځې پورې به باقي وي چې ستاسو شرف او عزتمندي پكښې نغښتې ده، او بالآخره داسې يوه عظيم الشانه معجزه ده چې د ايمان راوړلو دپاره كفايت كوي او د بل هيڅ ډول معجزې فرمايش ته اړتيا نه پرېږدي؛ نو ايا تاسو د عقل څخه كار نه اخلئ؛ چې د دې كتاب په دائمي اعجاز او هم په خپل شرف او عزتمندى باندې پوه شئ؟!.

توضيحات

۱ـ د عبد الله بن عباس رضي الله عنهما څخه روايت دى چې يوه ورځې د مكې معظمې مشركان راټول شوه او فيصله يې وكړه چې يو ټولګى مدينې منورې ته واستوي ترڅو هلته د اهل الكتابو څخه د نبي كريم ﷺ په هكله پوښتنه وكړي څكه چې دوى اهل العلم دي نو يو ټولګى يې هلته واستاوه[۱]، چې پوره بيان يې د [الإسراء:۸۵] ايت په شان نزول كنبې تېر شوي دي، والحمد لله ﷻ.

په همدې بنياد علماوو كرامو په دې مقام كنبې په ﴿ فَسْئَلُوٓاْ أَهْلَ ٱلذِّكْرِ ﴾ كنبې د ﴿ أَهْلَ ٱلذِّكْرِ ﴾ څخه يهود او نصارا مراد كړي دي[۲].

كه څه هم د ذكرو شوو شپږو اشتباهګانو څخه الله ﷻ د دوه وو اشتباهګانو (اولې او شپږمې) په رد باندې صراحت هم كړى دى خو اشارة يې شپږ واړه د همدغې جملې په نزول باندې ردې كړي دي. د ښه وضاحت دپاره يې لاندې صورتونه ولولئ:

الف: اى اهل الكتابو! مونږ ته رښتيا ووايا ست چې ستاسو پيغمبران پرښتې وې او كه بنيادمان وه؟

ب: ايا ستاسو كتابونه (تورات او انجيل) جادو وه او كه الهي وحې وه؟

ج: ايا ستاسو كتابونه د ګډووډو خوبونو مجموعې وې؟

د: ايا ستاسو كتابونه ستاسو پيغمبرانو د خپلو څانونو څخه په دروغو باندې جوړه كړي وه؟

هـ: ايا ستاسو پيغمبران شاعران وه؟ او كتابونه مو د هغوى د اشعارو ديوانونه وه؟

و: بالآخره، اى اهل الكتابو! ايا پخوانيو قومونو په فرمايشي معجزاتو باندې ايمانونه راوړه او كه خپلو كفرياتو ته يې ادامه وركړه؟ او هم د هغوى انجام څنګه شو؟ ايا د هلاكت سره مخامخ نه شوه؟

(۱) تفسير البغوي ج۳ ص۱۳۴
(۲) روح المعاني ج۱۷ ص۱۳

پوره واضحه ده چې په ذکرو شوو ټولو پوښتنو کښې جوابونه منفي دي، نو تاسو ته په کار دي چې دغه اتهامات په خپل پیغمبر (محمد ﷺ) باندې ورونه تپئ.

سوال جواب

۲ـ که څوک وايي چې: د ذکرو شوو شپږو اشتباهګانو څخه اولنۍ اشتباه (چې پیغمبر باید پرښته وي) په لاندې دوه ټکو باندې رده شوې ده:

الف: ﴿وَمَآ أَرْسَلْنَا قَبْلَكَ إِلَّا رِجَالاً﴾ او مونږ ستاسو څخه وړاندې نه وه لېږلي مګر رجال، چې د "رجال" کلمه د بنیادمانو د سړیو پورې مختصه ده او په پرښتو باندې یې اطلاق نه کېږي.

ب: ﴿وَمَا جَعَلْنَٰهُمْ جَسَدًا لَّا يَأْكُلُونَ ٱلطَّعَامَ﴾ یعنې او مونږ پخواني پیغمبران داسې جسدونه نه وه ګرځولي چې خوراک او څښاک یې نه کاوه، چې ملکو پورې اختصاص لري.

نو پوښتنه دا ده چې: د ﴿وَمَا كَانُواْ خَٰلِدِينَ﴾ د جملې په نزول کښې څه شي ته اشاره ده؟

مونږ وایو چې: که څه هم علماوو کرامو پکښې څه نور اشارات ښودلي دي[1] مګر بهتره دا ده چې په ذکره شوې جمله کښې به د بنیادمانو یوه بل خاصیت ته اشاره وي، هغه دا چې بنیادمان په دنیا کښې د پرښتو په شان دوامدار نه شي پاتې کېدلی چې تر قیامته به ژوندي وي، همدې مضمون ته الله ﷻ اشاره کوي چې: ﴿وَمَا جَعَلْنَا لِبَشَرٍ مِّن قَبْلِكَ ٱلْخُلْدَ﴾ [الأنبياء: ۳۴] یعنې مونږ د تشریعي او تکویني حکمتونو په بنیاد ستا څخه وړاندې هم هیڅ بنیادم ته دوام نه دی ورکړی چې تر قیامته به ژوندی وي.

﴿وَكَمْ قَصَمْنَا مِن قَرْيَةٍ كَانَتْ ظَالِمَةً وَأَنشَأْنَا بَعْدَهَا قَوْمًا ءَاخَرِينَ ﴿١١﴾ فَلَمَّآ أَحَسُّواْ بَأْسَنَآ إِذَا هُم مِّنْهَا يَرْكُضُونَ ﴿١٢﴾ لَا تَرْكُضُواْ وَٱرْجِعُوٓاْ إِلَىٰ مَآ أُتْرِفْتُمْ فِيهِ وَمَسَٰكِنِكُمْ لَعَلَّكُمْ تُسْـَٔلُونَ ﴿١٣﴾ قَالُواْ يَٰوَيْلَنَآ إِنَّا كُنَّا ظَٰلِمِينَ ﴿١٤﴾ فَمَا زَالَت تِّلْكَ دَعْوَىٰهُمْ حَتَّىٰ جَعَلْنَٰهُمْ حَصِيدًا خَٰمِدِينَ ﴿١٥﴾﴾

[۱۱] او څومره ډېر ښارونه مونږ په داسې حال کښې چیت پیت (هلاک) کړي دي چې هغوی به ظلم (کفر) کوونکي وه، او (څومره ډېر) نور قومونه مو ترې وروسته پیدا کړي دي (او د هغوی ځایونه مو ورباندې ډک کړي دي).

[۱۲] نو هر کله به چې هغوی زمونږ عذاب حس کړ (ولیده) نو ناڅاپه به د خپلو ښارونو څخه تښتېدل.

[1] تفسیر القرطبي ج۱۱ ص۲۷۲؛ تفسیر ابي السعود ج۶ ص۵۷؛ تفسیر الکشاف ج۳ ص۱۰۴

[۱۳] (هغوی ته به ویل کېدل چې:) مه تښتئ او هغه شي ته بېرته ورتاو شئ په کوم کښې چې تاسو ته (اسودګي او خوشالي) درکړې شوې وه، او (همدارنګه) خپلو استوګنځايونو ته (ورو ګرځئ) شاید چې ستاسو څخه (یو ځل بیا ایمان راوړل) وغوښتلی شي (او تاسو یې اجابت وکړئ).

[۱۴] هغوی به (په جواب کښې) ویل چې: ای زموږ افسوسه! (راشه همدا دې وخت دی) یقیناً موږ ظالمان وو (ځکه د دغه عذاب سره مخامخ شوو).

[۱۵] دغې وینا به یې (چې موږ ظالمان وو) تر هغې ادامه درلوده چې موږ به لو کړی شوي یخ پخ وګرځول (او هلاک به مو کړه).

ارتباط او د مطلب خلاصه

په وړاندېنيو ایتونو کښې دې ته هم اشاره شوې وه چې پخوانیو ځینو قومونو فرمایشي معجزې هم نه وې منلې نو هغوی مو هلاک کړې وه، په دې ایتونو کښې یې د هلاکت په حال باندې یوه تبصره شوې ده چې حاصل یې داسې راځېږي:

۱ـ ای پیغمبره! د ظلمونو او کفریاتو د کبله موږ په پخوانیو زمانو کښې زښت ډېر ښارونه او کلي وران کړي دي او کوم ظالمان به چې پکښې اوسېده هغوی مو چیت پیت او هلاک کړي دي.

۲ـ خو بالمقابل مو نور قومونه پیدا کړي دي او ویجاړ شوي ښارونه مو وړباندې بیا اباد کړي دي، یا په بل عبارت د هغوی په هلاکت باندې دنیا ورانه نه شوه لکه چې د هغوی خیال وه بلکې په نورو خلکو باندې اباده کړی شوه، نو که موږ د دې زمانې ظالمان او کفار هلاک کړو د دوی په هلاکت به هم دنیا ورانه نه شي او په عوض به یې نور خلک پیدا کړو او دنیا به پرې اباده کړو.

۳ـ هغوی د هلاکت تر وخته پورې په خپلو ښارونو کښې په زیات تکبر سره اوسېده او په خیال کښې یې نه ورتله چې د کبر کاسه به یې نسکوره شي خو چې کله به هغوی زموږ عذاب ولید چې وړ ورسېد نو د لاندې کیفیت سره به مخامخ شوه:

الف: نا ځاپه به دوی په ځغاسته شروع وکړه چې د عذاب څخه به په منډې نجات مونده کړي.

ب: په عین حال کښې به دوی ته ویل کېده چې مه تښتئ د خپلو اسودګیو ځایونو ته بېرته ورتاو شئ؟ تاسو خپلې بنګلې او دنګې مانۍ چاته پرېښودلې؟، دا خو هغه تعمیرات او ښارونه دي په کومو باندې چې ستاسو د همېشه والي ګومان وه.

ج: بېرته ورتاو شئ شاید چې ستاسو څخه یو ځل بیا د ایمان راوړلو غوښتنه وکړی شي، نو دا ځل به یې تاسو اجابت وکړئ او په ایمان باندې به مشرف شئ چې په نتیجه کښې به د عذاب څخه نجات مونده کړئ.

د: نو په دغه حال کښې به یې په لوړو اوازونو باندې چیغې وهلې چې: ای زموږ حسرته او ای زموږ افسوسه راشه چې همدا دې وخت دی یقیناً موږ ظالمان وو او په کفر باندې کلک وو نن ورځ موږ ته نه مددګار شته او نه څوک نجات راکولی شي او بالآخره نه مو ایمان د قبول درجې ته رسېږي.

ه: د ذکرو شوو ظالمانو به همدغه د افسوس خبره په خولو وه، او د کوکارو او چیغو اوازونه به بې پورته کېده چې مونږ به ټول پوپنا کړه، تا به ویل چې نباتات لو کړی شوي دي، او ټول به مو په ځمکه باندې یخ پخ وغورزول تا به ویل چې د خرماوو ډډونه پراته دي، نو د دغه وخت چیغو او فریادونو به ورته هیڅ ګټه ونه شوه رسولی.

توضیحات

۱_ په ﴿ وَكَمْ قَصَمْنَا مِن قَرْيَةٍ ﴾ کښې د ﴿ قَصَمْنَا ﴾ کلمه د "قَصْم" _لکه "ضَرْب"_ څخه اشتقاقه شوې ده، "قَصْم" د یوه کلک شي ماتولو ته ویل کېږي چې یوه ټوټه یې د بلې څخه جدا شي[۱]، یعنې مونږ ډېر کفار او ظالمان تار په تار کړي (هلاک کړي) دي او ښارونه مو وربانديې ورچپه کړي دي، البته کله به چې هغوی خپل ظلم او کفریاتو ته ادامه ورکړه، نو ایا د دې زمانې ظالمان د هغوی څخه عبرت نه اخلي؟

۲_ د ﴿ يَرْكُضُونَ ﴾، ﴿ لَا تَرْكُضُوا ﴾ دواړه کلمې د "رَكْض" _لکه "ضَرْب"_ څخه اخستلې شوې دي، "رَكْض" خو اصلاً دې ته وضعه شوی دی چې سړی ځمکه په پښه باندې ووهي[۲] چې په پښتو کښې ورته لغته وایي، خو په دې مقام کښې ترې تښتېدل او ځغاسته مطلب ده چې څوک د عذاب څخه وتښتي[۳].

پاتې شوه دا چې دغو معذبینو ته به د چا د پلوه ویل کېده چې مه تښتئ بېرته هغو ځایونو ته ورتاو شئ په کومو کښې چې تاسو ته بې شماره نعمتونه درکړی شوي وه او ښه اسوده ژوند مو پکښې کاوه؟، نو په دې کښې علماوو کرامو متعدد اقوال کړي دي[۴] چې د ټولو اجتماع هم څه منافات نه لري، لاندې مثالونه یې ولولئ:

الف: هغوی ته به د حال په ژبه ذکره شوې وینا کېدله، یا په بل عبارت هغوی د دې لایق وه چې دغه خبره ورته ویل شوې وی.

ب: د پرښتو د پلوه به په دغې خبره باندې د استهزاء په توګه مخاطب ګرزول کېدل.

ج: کوم مسلمانان چې هلته د عذاب څخه بچ پاتې وه هغوی به ورته دغه خبره کوله.

د: الله ﷻ به هغوی ته په عین وخت کښې دغه خبره په زړونو کښې وراچوله.

ه: ځینو معذبینو به ځینو نورو ته ذکره شوې وینا کوله.

سوال جواب

۳_ که څوک وایي چې: په ﴿ لَعَلَّكُمْ تُسْـَٔلُونَ ﴾ کښې څرنګه پوښتنه مطلب ده چې معذبینو ته به

---

(۱) لسان العرب ج۱۲ ص۴۸۵
(۲) مفردات الراغب ص۲۰۸
(۳) لسان العرب ج۷ ص۱۵۹
(۴) روح المعاني ج۱۷ ص۱۶؛ تفسیر الکشاف ج۳ ص۱۰۵؛ تفسیر المدارک ج۲ ص۱۳۴

تمه ورکوله کېده چې درځخه به وکړه شي؟
مونږ وایو چې: د دغې پوښتنې په تعین کښې علماوو کرامو زښتې ډېرې توجیهګانې کړې دي[١] لاندې مثالونه يې د نظره تېر کړئ:
الف: د استهزاء او مسخرو په ډول به دوی ته ویل کېده چې:
اول: شاید ستاسو خدمتګاران او چوپړیان درځخه هدایت وغواړي چې په کوم کار باندې شروع وکړو؟، تاسو مونږ ته کوم امر کوئ.
دوهم: شاید چې فقیران او سوالګري ستاسو ځخه څه وغواړي چې کومک راسره وکړئ.
دریم: شاید چې ستاسو ځخه خپنې خلک د خپل عادت په بنیاد مشورې وغواړي.
ب: شاید چې ستاسو ځخه د عذاب په مقابل کښې څه فدیه وغوښتله شي چې د هغې په منلو سره به د هلاکت ځخه بچ شي.
خو مونږ ته بهتره برېښي چې د پوښتنې توجیه داسې وکړی شي چې:
ج: شاید چې ستاسو ځخه یو ځل بیا وغوښتلی شي چې د کفریاتو ځخه لاس واخلئ او په ایمان باندې مشرف شئ، نو دا ځل به یې قبول کړئ او د عذاب ځخه به نجات ومومئ.
په همدې توجیه باندې دا تعقیب دلالت کوي چې: ﴿ يَٰوَيۡلَنَآ إِنَّا كُنَّا ظَٰلِمِينَ ﴾ یعنې افسوس چې مونږ ظالمان وو، د قبول وخت راځخه تېر شوی دی او لاس ته نه راځي.

﴿ وَمَا خَلَقۡنَا ٱلسَّمَآءَ وَٱلۡأَرۡضَ وَمَا بَيۡنَهُمَا لَٰعِبِينَ ١٦ لَوۡ أَرَدۡنَآ أَن نَّتَّخِذَ لَهۡوٗا لَّٱتَّخَذۡنَٰهُ
مِن لَّدُنَّآ إِن كُنَّا فَٰعِلِينَ ١٧ بَلۡ نَقۡذِفُ بِٱلۡحَقِّ عَلَى ٱلۡبَٰطِلِ فَيَدۡمَغُهُۥ فَإِذَا هُوَ زَاهِقٞۚ
وَلَكُمُ ٱلۡوَيۡلُ مِمَّا تَصِفُونَ ١٨ ﴾

[١٦] او مونږ اسمان او ځمکه او (هم) هغه شیان کوم چې د دواړو ترمنځ دي په داسې شان سره نه دي پیدا کړي چې مونږ لوبې کوونکي یاستو.

[١٧] که (بالفرض المحال) مونږ اراده کړې وی چې (څه عبث) مشغولتیا ونیسو نو هرومرو به مونږ د خپله نزده (د خپل اقدس ذات سره) نیولې وی (او دنیا به مو نه وی پیدا کړې). که مونږ (د دغه کار) کوونکي وی (نو دغسې به مو کړې وی).

[١٨] بلکې مونږ حق په باطل باندې په شدت سره ورولو چې د باطل کوپړۍ ماتوي (او ماغزه یې شیندي) نو ناڅاپه باطل نابود شوی وي (او تالا ترغه شوی وي).

او خاص تاسو ته (ای کفارو!) د هغو ویناوو ځخه افسوس دی کومې چې تاسو (د الله ﷻ په هکله) بیانوئ (چې دنیا یې عبث پیدا کړې ده).

---
(١) حاشیه الشیخ زاده علی تفسیر البیضاوي ج٣ ص٣٤٢؛ المحرر الوجیز ج١١ ص١٢٦؛ التفسیر الکبیر ج٢٢ ص١٤٦

ارتباط او د مطلب خلاصه

په دې ایتونو کښې هغه اشتباه رده شوې ده د کومې د کبله چې پخواني کفار قومونه هلاک شوي وو، هغه دا چې د دنیا ژوند لهو او لعب دی او په انجام کښې کوم حساب کتاب او تصفیه نه لري نو حاصل یې داسې راځېږي چې:

ای پیغمبره! د کفارو اشتباه رده کړه او لاندې مطالب ورباندې قرائت کړه چې:

۱ـ مونږ اسمان او ځمکه او څه چې د دغو دواړو تر منځ موجودیت لري په داسې شان سره نه دي پیدا کړي چې مونږ ورباندې لوبې کوونکي یاستو او د ساتېرۍ او مشغولتیا څخه په غیر پکښې بل مطلب نه وي، بلکې دا پیدا کول د حکمت په بنیاد ولاړ دي.

۲ـ که بالفرض المحال مونږ اراده کړې وی چې د خپل اقدس ذات دپاره څه لوبه او څه مشغولتیا جوړه کړو چې محض ساتېري مو پکښې په نظر کښې وی او بس، او یا بالفرض المحال که دغه کار زمونږ سره مناسب وی نو دا کار به مو د خپله ځانه سره کړې وی، نه به مو اسمانونه پیدا کړي وی او نه ځمکې او بالآخره نه هغه شیان کوم چې د دواړو ترمنځ موجودیت لري.

یا په بل عبارت: که مونږ د لوبو او مشغولتیا کوونکي وی نو دغسې به مو کړي وی لکه چې وړاندې تېر شوه، نو دنیا به مو د حق او د باطل د ټکر میدان نه وی جوړه کړې او نه به مو د دغې مبارزې د تصفیه کولو دپاره د قیامت ورځ ټاکلې وی.

۳ـ نو خبره دغسې نه ده لکه چې کفار خیال کوي بلکې خبره دا ده چې دنیا د حق او د باطل د جنګ میدان ده، نو:

الف: په دغې معرکه کښې مونږ حق په باطل باندې ورولو او د باطل ماغزه ورباندې وباسو، یا په بل عبارت: باطل د څه وخته پورې د حق سره مقابله کوي خو په نتیجه کښې باطل نابودېږي او مضمحل (تالا ترغه) کېږي.

ب: ای پیغمبره! کفارو ته زمونږ د پلوه ووایه چې: تاسو ته افسوس او حسرت دی البته د هغو خیالاتو د کبله کوم چې تاسو یې بیانوئ او هم ورباندې اعتماد کوئ.

نو څه لرې نه ده چې تاسو هم د پخوانیو کفارو په شان یوه ورځ د ﴿ يَٰوَيۡلَنَآ إِنَّا كُنَّا ظَٰلِمِينَ ﴾ په کلماتو باندې اوازونه پورته کړئ.

توضیحات

۱ـ مونږ ـ الله ﷻ الحمد والمنة ـ د [الأنعام: ۳۲] ایت لاندې د لهو او لعب معناوې شرحه کړې دي چې بیا شرحه کولو ته یې څه اړتیا نه ګورو.

۲ـ د ﴿ لَوۡ أَرَدۡنَآ أَن نَّتَّخِذَ لَهۡوٗا ﴾ الآية، اکثرو علماوو کرامو په هغه مضمون باندې تفسیر کړی دی په کوم باندې چې په راتلونکي [۲۶] ایت کښې صراحت شوی دی چې الله ﷻ د ولدیت څخه پاک

او منزه دی[۱]. او ځينو نورو په نورو ډولونو باندې تفسير کړی دی[۲].

مګر کوم مضمون چې مونږ ته په دې مقام کښې بهتر برېښي او د متصل ایت ﴿ بَلْ نَقْذِفُ بِالْحَقِّ ﴾ الآية، سره په ډېره ښه توګه پیوند نیسي هغه ته د مطلب په خلاصه کښې اشاره شوې ده او څه زیات وضاحت یې دا دی چې:

که بالفرض المحال مونږ د خپل ځان دپاره څه د لوبو او مشغولتیا صحنه جوړولی نو څه اړتیا نه وه چې اسمان او ځمکه او هم انسانان مو پیدا کړي وی، او داسې مخلوقات مو پکښې خواره واره کړي وی چې د نیکو او بدو دواړو استعدادونو درلودونکي وی، او همدارنګه دې ته هم څه ضرورت نه وه چې مونږ جنت او دوزخ پیدا کول او د حساباتو د تصفیه کولو دپاره مو د قیامت ورځ قائموله، او دنیا مو د حق او باطل د جنګ میدان جوړوله.

که دغه کار مونږ کولی نو د خپل اقدس ذات سره به مو د لهو او لعب سامان آلات پیدا کړي وی او دنیا به مو نه وی پیدا کړې، خو دغه ډول کار نه د حکمت غوښتنه ده او نه زمونږ سره څه مناسبت لري.

د درېوو لغاتو معناوې

۳ـ په ﴿ بَلْ نَقْذِفُ بِالْحَقِّ عَلَى الْبَاطِلِ فَيَدْمَغُهُ فَإِذَا هُوَ زَاهِقٌ ﴾ کښې د درېوو لغاتو معناوې ولولئ:

الف: د ﴿ نَقْذِفُ ﴾ کلمه د "قَذْفٌ" ـلکه "ضَرْبٌ"ـ څخه اشتقاقه شوې ده چې په قوت سره د یوه شي د ویشتلو دپاره وضعه شوې ده[۳].

ب: د "يَدْمَغُهُ" کلمه د "دَمْغٌ" ـلکه "ضَرْبٌ"ـ څخه اخستله شوې ده چې د سر د کوپړۍ ماتولو ته ویل کېږي آن چې ماغزه ترې تیت پرک شي[۴].

ج: د ﴿ زَاهِقٌ ﴾ کلمې د "زُهُوْق" ـلکه "قُتُوْل"ـ څخه اشتقاقه موندلی دی چې د اِضمِحْلال (تالا ترغه) کېدلو معنی ورکوي[۵].

نو حاصل یې داسې راخېژي چې: مونږ دنیا د لوبغاړو د لوبو میدان نه دی ګرځولی بلکې د حق او باطل د جنګ میدان مو جوړ کړی دی، چې حق په باطل باندې په شدت سره ورولو او د باطل کوپړۍ پرې ورماتوو او ماغزه یې پرې وباسو چې زمونږ په همدغه عمل سره باطل د منځه ځي او تالا ترغه ګرځي ته به وایې چې هیڅ موجودیت یې نه درلود.

---

(۱) تفسير الطبري ج۱ ص۱۰؛ تفسير القرطبي ج۱۱ ص۲۷۶؛ تفسير البغوي ج۳ ص۲۴۰
(۲) في ظلال القرآن ج۴ ص۲۳۷۱
(۳) لسان العرب ج۹ ص۲۷۷
(۴) لسان العرب ج۹ ص۴۲۴
(۵) لسان العرب ج۱۰ ص۱۴۷

﴿وَلَهُۥ مَن فِي ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضِۚ وَمَنۡ عِندَهُۥ لَا يَسۡتَكۡبِرُونَ عَنۡ عِبَادَتِهِۦ وَلَا يَسۡتَحۡسِرُونَ ۝١٩ يُسَبِّحُونَ ٱلَّيۡلَ وَٱلنَّهَارَ لَا يَفۡتُرُونَ ۝٢٠﴾

[۱۹] او خاص الله ﷻ ته هغه څوک دي کوم چې په اسمانونو کښې دي او (کوم چې) په ځمکو کښې دي (ټول يې ملکيت دي).

او هغه څوک چې د ده ﷻ په نزد دي (او د پرښتو څخه عبارت دي) د ده ﷻ د عبادت څخه سرکشي (تکبر) نه کوي او نه (يې د عبادت څخه) ستومانه کېږي.

[۲۰] همدوی (پرښتي) شپه او ورځ (د دائم دپاره الله ﷻ ته) په داسې حال کښې د پاکۍ او تنزيه نسبت کوي چې نه ستړي کېږي.

ارتباط او د مطلب خلاصه

کوم مضمون ته چې په وړاندېنيو ايتونو کښې اشاره شوې وه چې الله ﷻ دنيا عبث نه ده پيدا کړې د همغه مضمون څه دلايل په دې ايتونو کښې نازل شوي دي نو حاصل يې داسې راځي:

ای پيغمبره! الله ﷻ دنيا عبث او بې حکمته نه ده پيدا کړې لکه چې کفار خيال کوي، ځکه چې:

۱ـ هرڅوک چې په اسمانونو کښې دي او هرڅوک چې په ځمکو کښې دي دوی ټول د الله ﷻ ملکيت او عبادت کوونکي دي، حتی چې د کفارو بدنونه هم بلا اختياره د ده ﷻ په عبادت کښې مشغول دي، خو دوی د اختياري عبادت څخه غاړې غړوي، نو ايا خپل رب ﷻ ته بندګي کول عبث او بې حکمته کار دی؟

۲ـ هغه څوک چې د الله ﷻ په نزد منزلت لري چې د پرښتو څخه عبارت دي هغوی د الله ﷻ د عبادت څخه نه سرکشي کوي او نه ترې خپل ځانونه لوړ او پورته ګڼي بلکې د همېشه دپاره يې په تواضع سره په عبادت کښې مشغول دي او نه ستومانه کېږي، ايا دغه کارونه عبثيات دي؟

۳ـ بلکې دوی د همېشه دپاره د خپل رب ﷻ تسبيحات وايي چې هيڅ سستي ورباندې نه ورځي، ايا د خپل رب ﷻ تسبيحات ويل عبثيات ګڼلی شي؟

توضيحات

۱ـ د ﴿وَلَهُۥ مَن فِي ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضِ﴾ په ارتباط مونږ دومره پوهېږو چې دلته پرښتې، انسانان او هم پيريان موجوديت لري، اما زمونږ پوهه په همدغو درېواړو ډلو کښې د حصر په توګه نه ده څه لرې نه ده چې الله ﷻ دلته نور د عقل خاوندان هم پيدا کړي وي خو مونږ به ورباندې علم نه لرو[۱].

د پرښتو تسبيح او زمونږ تنفس

۲ـ يوه ورځې د کعب الاحبار عليه الرحمة څخه چا پوښتنه وکړه چې: ايا د خبرو په کولو سره او يا د يوه

---

[۱] في ظلال القرآن ج۴ ص۲۳۷۲

رسالت په رسولو سره د پرښتو تسبیحات نه قطعه کېږي چې الله ﷻ د دوی په هکله فرمايلي دي چې: ﴿ يُسَبِّحُونَ ٱلَّيۡلَ وَٱلنَّهَارَ لَا يَفۡتُرُونَ ﴾ پرښتې شپه او ورځ (ټول اوقات) تسبيحات وايي او نه ستړې کېږي؟

نوموړي تابعي رحمه الله جواب ورکړ چې د پرښتو تسبيحات داسې مثال لري لکه زمونږ تنفس[۱]، چې نه ترې د يو کار په کولو باندې غافلېږو او نه پرې د خبرو کول يا اوده کېدل څه اثر اچوي.

سوال جواب

۳ـ که څوک وايي چې: ايا د دغه ايت شريف څخه نه فهمېږي چې پرښتې د بنيادم څخه بهترې دي، لکه چې ځينو مفسرينو کرامو ترې همدغه افضليت فهم کړی دی[۲]؟

مونږ وايو: که څه هم پرښتې دوامداره د الله ﷻ په تسبيحاتو باندې مشغولې دي او هيڅ وخت ترې نه غافلېږي، مګر عدم غفلت يې اختياري نه دی بلکې طبعي شی دی لکه چې زمونږ دپاره تنفس طبعي دی، نو ځکه دا ايت چې بحث پکښې روان دی د پرښتو په افضليت باندې دلالت نه کوي.

﴿ أَمِ ٱتَّخَذُوٓاْ ءَالِهَةً مِّنَ ٱلۡأَرۡضِ هُمۡ يُنشِرُونَ ﴿٢١﴾ لَوۡ كَانَ فِيهِمَآ ءَالِهَةٌ إِلَّا ٱللَّهُ لَفَسَدَتَاۚ فَسُبۡحَٰنَ ٱللَّهِ رَبِّ ٱلۡعَرۡشِ عَمَّا يَصِفُونَ ﴿٢٢﴾ لَا يُسۡـَٔلُ عَمَّا يَفۡعَلُ وَهُمۡ يُسۡـَٔلُونَ ﴿٢٣﴾ ﴾

[۲۱] ايا مشرکانو د ځمکې څخه معبودان نيولي دي چې دوی د قبرونو څخه مړي راپورته کوي (بې روحه شيانو ته روح ورکوي)؟

[۲۲] که چرته (بالفرض المحال) په دواړو (ځمکو او اسمانونو) کښې د الله ﷻ څخه په غير (نور په حقه) معبودان (يا کوم يو په حقه معبود) موجود وی، نو ضرور به (ځمکې او اسمانونه) دواړه فاسد شوي وی (او نظام به يې خراب شوی وی).

نو الله ﷻ ته چې د (لوی) عرش خاوند دی د هغه څه څخه پاکي ده چې مشرکان يې بيانوي.

[۲۳] د الله ﷻ څخه د هغه شي پوښتنه نه شي کېدلی کوم چې پخپله يې کوي، او بندګان چې دي (د الله ﷻ د پلوه) ترې تپوس کول کېږي.

ارتباط او د مطلب خلاصه

د وړاندېنيو ايتونو مضمون دا وه چې په اسمانونو او په ځمکو کښې هرڅوک د الله ﷻ مملوک او مخلوق دی او پرښتې يې دوامداره تسبيحات وايي. په دې ايتونو کښې همدغه مضمون تعقيب شوی دی چې د مخلوقاتو څخه هيڅوک د الوهيت لياقت نه لري. نو حاصل يې داسې راځي:

ای پيغمبره! مشرکانو ته د شرکي عقيدې د ابطال دپاره لاندې دلايل واوروه:

۱ـ ايا مشرکانو د ځمکې څخه داسې شيان په الوهيت سره نيولي دي چې د قبرونو څخه مړي هم راپورته کولی شي؟ ايا د دوی معبودان په ځمکه کښې نه منحل کېږي؟

---

(۱) تفسير ابن کثير ج۳ ص۱۷۵؛ الدر المنثور ج۵ ص۶۲۱

(۲) التفسير الکبير ج۲۲ ص۱۴۸

ايا هغه څوک چې پخپله مړ کېدونکي وي په حقيقي معناوو کېنبي معبود ګرځېدلی شي؟
بالآخره: ايا د دوی معبودان کوم شي ته روح وربښلی شي؟

۲ـ که بالفرض المحال يوازې په ځمکه کېنبي نه بلکې که چرته په ځمکې او اسمان دواړو کېنبي د الله ﷻ څخه پرته په حقه معبودانو موجوديت درلودی او تصرف يې هم کولی شوی نو د دواړو نظام به خراب شوی وی او يو به هم په هغه نظام باندې باقي نه وی پاتې شوی په کوم باندې چې د خلقت څخه نيولې آن تر نن ورځې پورې ملياردونه-مليادونه کلونه جاري دي، ضرور به د متعددو معبودانو ترمنځ اختلاف واقع شوی وی، يوه به په يوه ډول نظام چلول غوښتی او بل به په بل ډول نظام خوښولی نو په نتيجه کېنبي به موجوده نظام د منځه تللی وی.

لنډه دا چې د ځمکو او اسمانونو د نظام بقاء په دې دلالت کوي چې د الله ﷻ څخه په غير نه بل څوک حقيقتاً معبود شته او نه بل ذ ازلي ارادې خاوند موجوديت لري.

نو الله ﷻ ته چې د اسمانونو او ځمکو لا څه چې د عرش عظيم رب دی، د هغو کفرياتو او شرکياتو څخه پاکي ده کوم چې مشرکان يې بلا دليله بيانوي او د خولو څخه يې راوباسي.

۳ـ نو د همدې کبله چې د الله ﷻ سره شريک نشته د ده ﷻ څخه پوښتنه نه کېږي چې دا دې ولې وکړه؟ او دا دې ولې ونه کړه؟

که بالفرض المحال شريک يې درلودی نو ضرور به ترې پوښتنې هم صورت نيولی وی او ضرور به د سوال جواب سلسله په جنګ او جګړه باندې ختمه شوې وی، او نظام به د منځه تللی وی، ځکه چې په دغې فرضيه کېنبي خو به شريک يا شريکان هم د قدرت خاوندان وي.

هو! د باطلو معبودانو په شمول ټول مخلوقات د الله ﷻ د پلوه د پوښتنې او استنطاق لاندې واقع کېدلی شي چې دا دې ولې کړې دي؟ او دا دې ولې نه دي کړي؟ نو څرنګه دوی کامل قدرت نه لري نو د سوال جواب څخه جګړه هم نه جوړېږي.

توضيحات

۱ـ په ﴿ أَمِ ٱتَّخَذُوٓاْ ءَالِهَةً مِّنَ ٱلۡأَرۡضِ هُمۡ يُنشِرُونَ ﴾ کېنبي لاندې اشتباهګانې صورت نيولی شي:

الف: يوه دا چې د مشرکانو د باطلو معبودانو معبوديت خو مطلقًا منکر او بد کار دی، برابره خبره ده چې په ځمکه کېنبي موقعيت ولري او که په اسمان کېنبي. نو پوښتنه دا ده چې: د ﴿ مِّنَ ٱلۡأَرۡضِ ﴾ کلمې په نزول کېنبي څه حکمت دی؟

د دې اشتباه د جوابولو په هکله علماوو کرامو ليکلي دي چې دغه کلمه د دې دپاره نازله شوې ده چې د باطلو معبودانو حقير نوعيت تشخيص شي، چې د ډبرو او نورو ځمکني شيانو څخه جوړ کړی شوي دي، او په هيڅ وجه پکېنبي د معبوديت لياقت نشته[۱]، (تخصيص پکېنبي مطلب نه دی).

[۱] تفسير القاسمي ج۱۱ ص۲۴۱؛ روح المعاني ج۱۷ ص۲۲

د ذکر شوي تشخیص نظیر په هغه سوال جواب کښې نغښتی دی کوم چې نبي کریم ﷺ په یوه اوږده حدیث کښې د یوې وینځې سره کړی وه. هغه دا چې:

نبي کریم ﷺ: «أَيْنَ اللهُ؟» الله ﷻ چرته دی؟.

وینځه: «فِي السَّمَاءِ» الله ﷻ په اسمان کښې دی.

نبي کریم ﷺ: «مَنْ أَنَا؟» زه څوک یم؟.

وینځه: «أَنْتَ رَسُولُ اللهِ» ته د الله ﷻ را استولی شوی بنده یې.

بیا نبي کریم ﷺ د وینځې مالک (بادار) مخاطب کړ چې: «أَعْتِقْهَا فَإِنَّهَا مُؤْمِنَةٌ»[1] یعنې ازاده یې کړه څکه چې یقینًا دا وینځه ایمانداره ده (کفاره وربانديې خلاصیږي).

لنډه دا چې نبي کریم ﷺ د نوموړې وینځې د وینا څخه په «فِي السَّمَاءِ» باندې دلیل ونیوه چې دا د بوتانو څخه بېزاره ده چې د ځمکې د جنس څخه جوړ شوي دي او همدلته موقعیت لري، که نه نو الله ﷻ خو لا مکان دی او په علم او قدرت سره یې په ټولو مکانونو او ټولو مکانیاتو باندې احاطه کړې ده چې نه مکان ته احتیاج دی او مکانیاتو ته.

ب: بله دا چې په ایت شریف کښې بوت پرستي په دې باندې هم رده شوې ده چې: ایا ځمکني باطل معبودان (بوتان) کولی شي چې د قبرونو څخه مړي ژوندي راپورته کړي؟ کله چې دا کار نه شي کولی نو د معبودیت لیاقت او استحقاق هم نه لري حال دا چې الله ﷻ د مشرکانو د خولو څخه حکایت کوي چې ﴿ مَن يُحْيِ ٱلْعِظَٰمَ وَهِىَ رَمِيمٌ ﴾ [یس:٧٨] یعنې هغه به څوک وي چې وراسته هډوکي بېرته راژوندي کړي، نو پوښتنه دا ده چې: ایا په دوی باندې ذکر شوی تردیدي الزام لګېدلی شي چې دوی ترې بالکل انکار کوي؟

مونږ وایو چې:

اول: د دې اشتباه د جوابولو دپاره ځینو علماوو کرامو لیکلي دي[2] چې د مړو ژوندي کول د الوهیت لازم صفت دی نو اګر که مشرکان وربانديې معتقد نه وه خو ادعاءً داسې وګڼل شوه لکه چې دوی وربانديې معتقد وي، او بیا ورته ذکر شوی رد د الزام په توګه متوجه کړی شوی دی.

دوهم: مګر مونږ ته په جواب کښې دا هم بده نه برېښي چې په مشرکانو کښې به یوې داسې ډلې هم موجودیت درلود چې د قدرت څخه به یې انکار نه کاوه بلکې دوی به ویل چې الله ﷻ د مړو د بیا ژوندي کولو قدرت لري خو د دې قدرت څخه کار نه اخلي او مړي نه راژوندي کوي، لکه چې الله ﷻ د دوی څخه حکایت کوي چې: ﴿ وَأَقْسَمُوا۟ بِٱللَّهِ جَهْدَ أَيْمَٰنِهِمْ ۙ لَا يَبْعَثُ ٱللَّهُ مَن يَمُوتُ ﴾ [النحل:٣٨] یعنې مشرکان په الله ﷻ باندې سوګندونه کوي کلک سوګندونه چې الله ﷻ به هغه څوک د قبرونو څخه راپورته نه کړي کوم چې مړه شوي دي اګر که قدرت وربانديې لري.

---

(١) صحیح مسلم ج١ ص٢٠٤

(٢) تفسیر ابي السعود ج٦ ص٦١

نو په دې تقدير به د دې الزام حاصل داسې راوخېژي چې: ايا مشركان په خپلو ځمكنيو باطلو معبودانو باندې دا عقيده كولى شي چې دوى د مړو په راژوندي كولو باندې توان لري، لكه چې په الله ﷻ باندې همدغه عقيده لري، خو د تعميل څخه يې انكار كوي.

درېيم: په دې باندې علاوه په جواب كښې دا خبره هم احتمال لري چې: د ﴿ يُنشِرُونَ ﴾ كلمه د هغه "إِنْشَار" ـ لكه "إِكْرَام" ـ څخه اشتقاقه شوې وي كوم چې د ژوندي كولو معنى وركوي برابره خبره ده چې پخواني مړه شوي وي لكه چې د قيامت په ورځ به د قبرونو څخه راپورته كېږي او يا يوه بې روحه شي ته روح وركړى شي.

نو په دې اعتبار باندې يې بايد حاصل يې داسې واخستلى شي: مشركانو چې كوم ځمكني معبودان نيولي دي، ايا دوى څه شي ته روح وركولى شي؟ ايا دوى په يوه ماشي كښې روح اچولى شي؟ لكه چې الله ﷻ ټوله دنيا ژوندۍ كړې ده، او دوى ټول پرې اعتراف هم كوي.

برهان التمانع

۲ـ په ﴿ لَوْ كَانَ فِيهِمَآ ءَالِهَةٌ إِلَّا ٱللَّهُ لَفَسَدَتَا ﴾ كښې الله ﷻ د خپل وحدانيت يوه عقلي دليل ته اشاره كړې ده چې په ډېرو وجيزو كلماتو كښې نازل شوى دى، خو علماوو كرامو پكښې ډېر اوږده بحثونه كړي دي[1]، چې په همدغو وجيزو كلماتو كښې د ټولو بحثونو دپاره استعداد شته او د عاقلانو د ټولو طبقاتو مراعات پكښې ساتلى شوى دى، يا په بل عبارت كه څوك غواړي چې خپل بحث پكښې هرڅومره اوږد كړي پكښې اوږدولى يې شي، او كه څوك غواړي چې په لنډ مطلب باندې اكتفاء وكړي نو هم خپل مطلب لاس ته ورورلى شي او هيڅ اشكال پكښې نه پاتې كېږي، نو هرڅوك ترې د خپل ذهني استعداد په اندازه ګټه پورته كولى شي.

كه څوك د اوږدو بحثونو شوق لري نو هيله ده چې اوږدو كتابونو ته مراجعه وكړي خو مونږ په دې مقام كښې د تفسير هغه طريقه غوره كوو كومه چې عام الفهمه ده او څه دقيقو علومو ته ضرورت نه لري نو حاصل يې داسې اخلو چې:

كه بالفرض په ځمكو او اسمانوكښې د الله ﷻ څخه په غير نورو په حقه معبودانو موجوديت درلودى نو دوى به ضرور تصرف كوونكي او پيدا كوونكي وى، كه داسې نه وي نو په حقه معبودان به نه وى، او كله چې دوى تصرف كوونكي وى نو ضرور به د ځمكو او اسمانونو نظام خراب شوى وى چې هر يوه به د خپلې ارادې مطابق پيدا كول او تصرف كولى چې د يوه تصرف به د بل د تصرف مناقض واقع كېدلى او په جنګ او جګړه باندې به يې خاتمه موندلى او پوره واضحه ده چې په دغه وخت كښې به دغه موجوده نظام چې د يوه خالق څخه نمايندګي كوي د منځه تللى وي او په خپل حال به نه وى پاتې شوى، نو كله چې دا نظام باقي پاتې دى معلومه شوه چې د الله ﷻ څخه په غير نور په حقه معبودان بالكل موجوديت نه لري.

---

[1] روح المعاني ج۱۷ ص۲۳؛ التفسير الكبير ج۲۲ ص۱۵۰؛ تفسير القاسمي ج۱۱ ص۲۴۲؛ شرح المقاصد ج۲ ص۶۲

ذکر شوی مضمون د نورو ایتونو څخه هم فهمېږي، لاندې مثالونه یې ولولئ:

الف: الله ﷻ فرمايي چې: ﴿ قُل لَّوْ كَانَ مَعَهُۥٓ ءَالِهَةٌ كَمَا يَقُولُونَ إِذًا لَّٱبْتَغَوْاْ إِلَىٰ ذِى ٱلْعَرْشِ سَبِيلًا ﴾ [الإسراء: ۴۲]، د دې ایت لاندې مونږ د الله ﷻ په توفیق لیکلي دي چې ځینې علماء کرام یې داسې معنی کوي چې: ای پیغمبره! مشرکانو ته ووایه که بالفرض المحال د الله ﷻ سره نور په حقه معبودان وی لکه چې دوی یې وايي نو په دغه وخت کښې به ضرور دغو معبودانو د عرش العظیم خاوند ته د جنګ لاره خپله کړې وی، (ضرور به جګړه واقع شوې وی او په نتیجه کښې به نظام ګډوډ شوی وی).

ب: الله ﷻ فرمايلي دي چې: ﴿ وَمَا كَانَ مَعَهُۥ مِنْ إِلَٰهٍ ۚ إِذًا لَّذَهَبَ كُلُّ إِلَٰهٍۭ بِمَا خَلَقَ وَلَعَلَا بَعْضُهُمْ عَلَىٰ بَعْضٍ ﴾ [المؤمنون: ۹۱] یعني او د الله ﷻ سره بل په حقه معبود نشته که بالفرض المحال بل معبود یا نور معبودان ورسره وی نو په دغه وخت کښې به هر یوه معبود هغه شی وړی (جدا) کړی وی کوم یې چې پیدا کړي وی (د هر یوه معبود مخلوق به د بل معبود د مخلوق څخه بېل وی او خلط ملط به نه وی). او همدارنګه به ځینو معبودانو په ځینو نورو باندې اوچتوالی او غلبه غوښتی. نو په نتیجه کښې به مغلوب معبود د الوهیت څخه وتلی وی، او که دواړه سمسکي پاتې شوې وی نو دواړه به د الوهیت څخه وتلي وی، ځکه چې په دې صورت کښې به یوه هم د مطلقې غلبې خاوند نه وی جوړ شوی او حقیقي (په حقه) معبود هغه څوک کېدلی شي چې د مطلقې غلبې خاوند وي، او بالکل مثل او سیال ونه لري.

سوال جواب

۳_ که څوک وايي چې: په ﴿ لَوْ كَانَ فِيهِمَآ ءَالِهَةٌ إِلَّا ٱللَّهُ لَفَسَدَتَا ﴾ کښې د متعددو باطلو معبودانو د بطلان برهان بیان شوی چې د ﴿ ءَالِهَةٌ ﴾ کلمه جمعه ده او د جمعې افراد اقلاً باید درې وي، نو پوښتنه دا ده چې: د یوه باطل معبود او یا د دوه وو باطلو معبودانو د ابطال برهان څه شی دی؟

مونږ وایو چې: په ایت شریف کښې دوه مطلبونه مرموز دي:

الف: یو دا چې د حقو معبودانو تعدد نشته برابره خبره ده چې تعدد په یوه معبود سره وي یا په دوه وو سره او یا په دریوو او ډیرو سره وي، خو الله ﷻ د دریوو او یا ډیرو د تعدد په ابطال باندې ځکه صراحت وکړ چې د مشرکانو معبودان په یوه یا دوه وو کښې منحصر نه وه بلکې متعدد وه.

یا په بل عبارت: که بالفرض المحال تعدد واقعیت درلودی نو بیا به په یوه یا دوه وو کښې منحصر نه وی او په غیر انحصار سره به متعدد وی.

ب: بل دا چې حق معبود یکي یو دی چې په هیڅ وجه شریک نه لري، او همدغه په حقه معبود بل څوک نه دی فقط الله ﷻ دی او بس.

یو نحوي تحلیل

۴_ علماء کرام وايي چې په ﴿ ءَالِهَةٌ إِلَّا ٱللَّهُ ﴾ کښې د "إلا" کلمه د استثناء دپاره نه ده بلکې د

تغبیر، د کلمې معنی ورکوي چې د ﴿ ءَالِهَةٌ ﴾ دپاره صفت واقع شوې ده، خو ځرنګه چې نوموړې د "إلا" کلمه حرف ده او حروف د اعراب قابلیت نه لري (که نه نو د خپل موصوف په شان به يې د رفعې (پېښ) تحمل کړی وي)، نو رفعه يې په ما بعد باندې جاري شوه چې د ﴿ ٱللَّهُ ﴾ مبارکه کلمه ده، د زيات تفصيل دپاره دې اوږدو کتابونو ته مراجعه وکړی شي[1].

يوه پوښتنه او د هغې جواب

۵_ که څوک وايي چې: د ﴿ لَا يُسْـَٔلُ عَمَّا يَفْعَلُ ﴾ معنی دا ده چې: الله ﷻ په هيڅ وجه مسؤل نه واقع کېږي، حال دا چې الله ﷻ د کفارو د خولې څخه حکايت کوي چې: ﴿ رَبِّ لِمَ حَشَرْتَنِيٓ أَعْمَىٰ ﴾ [طه: ۱۲۵] يعنې د قيامت په ورځ به کافران ړانده راپورته شي نو د الله ﷻ څخه به پوښتنه وکړي چې: اې زما ربه! زه دې نن ورځ د قبر څخه ولې ړوند راپورته کړم حال دا چې زه خو به دنيا کښې بينا وم؟

مونږ وايو چې: د وړاندې او ورسته (سياق، سباق) په اعتبار سره په دې مقام کښې هغه پوښتنه د الله ﷻ څخه نفي شوې ده کومه چې د اعتراض او ملامته کولو په توګه صورت نيسي ځکه چې د ده ﷻ هر يو کار او هر يو تصرف په خپل ملکيت کښې دی او هر يو د حکمت څخه ډک دی چې د ګوتې د ايښودلو ځای پکښې نشته. اما د "سُورة طه" په ايت کښې د خپل ځان د پوه کولو په غرض سوال مطلب دی چې د دې ايت سره څه منافات نه لري.

﴿أَمِ ٱتَّخَذُواْ مِن دُونِهِۦٓ ءَالِهَةً ۖ قُلْ هَاتُواْ بُرْهَـٰنَكُمْ ۖ هَـٰذَا ذِكْرُ مَن مَّعِىَ وَذِكْرُ مَن قَبْلِى ۗ بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ٱلْحَقَّ ۖ فَهُم مُّعْرِضُونَ ﴿٢٤﴾ وَمَآ أَرْسَلْنَا مِن قَبْلِكَ مِن رَّسُولٍ إِلَّا نُوحِىٓ إِلَيْهِ أَنَّهُۥ لَآ إِلَـٰهَ إِلَّآ أَنَا۠ فَٱعْبُدُونِ ﴿٢٥﴾﴾

[۲۴] ايا مشرکان د الله ﷻ څخه په غير (نور شيان) معبودان نيسي (جوړوي)؟

ته ورته ووايه چې: (د دغو معبودانو په اثبات باندې) خپل برهان راوړئ، (که نه نو تاسو دروغژن ياست). دغه (اسماني وحې) د هغه چا پند (او د توحيد نقلي برهان) دی کوم چې زما سره دي (زما پيروان دي) او د هغه چا پند (او د توحيد نقلي برهان) دی کوم چې زما څخه وړاندې تېر شوي دي (د نورو پيغمبرانو پيروان وه).

(نو ايا ستاسو سره د شرک د اثبات دپاره څه وحې شته؟) بلکې د دوی اکثريت حق نه پېژني نو دوی (بلا دليله ترې) اعراض کوونکي دي.

[۲۵] او (اې پيغمبره!) مونږ ستا څخه مخکښې هيڅ پيغمبر نه دی لېږلی مګر وحې به مو ورته کوله چې يقيناً شان دا دی چې (په حقه) معبود نشته مګر همدا زه يم، نو خاص زما عبادت وکړئ (او په همدې باندې کلک اوسئ).

---

[1] تفسير القرطبي ج۱۱ص۲۷۹؛ تفسير الكشاف ج۳ ص۱۱۰

ارتباطونه

۱_ په وړاندېنیو ایتونو کښې د باطلو معبودانو د ابطال دپاره عقلي دلیل ته اشاره شوې ده، او په دې ایتونو کښې د همدغه مطلب نقلي برهان ته اشاره کېږي.

۲_ هلته الله ﷻ په خپل وحدانیت باندې یو قطعي دلیل اقامه کړی وه او دلته د مشرکانو څخه غوښتل شوي دي چې تاسو په خپلو شرکیاتو باندې کوم عقلي یا نقلي دلیل اقامه کړئ.

۳_ هلته د هغو باطلو معبودانو موجودیت ابطال شوی وه کوم چې د الله ﷻ سره سیال او سمسمکي وي، او دلته د هغو باطلو معبودانو ابطال ته اشاره کېږي کوم چې د الله ﷻ سره سمسمکي نه وي خو په شفاعت او نورو شیانو کښې ورته (د مشرکانو په خیال) رجوع کېدلی شي، نو حاصل یې داسې راځي:

د مطلب خلاصه

ای پیغمبره! د وحدانیت د اثبات څخه وروسته اوس په خپل امت باندې لاندې مطالب قرائت کړه:

۱_ ایا د ذکر شوي قطعي برهان څخه وروسته هم مشرکان د الله ﷻ څخه په غیر نور معبودان نیسي او د عبادت مستحق یې ګڼي؟ نو دوی ته لاندې سوالونه متوجه کړه چې:

الف: ما خو د خپل رب ﷻ په وحدانیت باندې عقلي قاطع برهان تېر کړ، نو کله چې تاسو په خپل دریغ باندې کلک ولاړ یاست، تاسو هم په خپل دریغ باندې کوم برهان او قاطع عقلي دلیل راوړئ، چې ستاسو د باطلو معبودانو حقیت او واقعیت په اثبات ورسوي.

ب: دغه وحې چې ماته شوې ده د هغه چا دپاره پند او نصیحت دی کوم چې زما سره دي او زما پیروان دي، دوی ته د نقلي دلیل او برهان په حیث کفایت کوي.

همدارنګه دغه وحې چې پخوانیو پیغمبرانو ته شوې وه د هغه چا دپاره پند او نصیحت وه کوم چې زما څخه وړاندې تېر شوي دي، او ټولو ترې د نقلي برهان په حیث کار اخست.

نو تاسو هم په خپلو شرکیاتو باندې کوم نقلي دلیل تېر کړئ چې د الله ﷻ سره نور باطل معبودان شته دي چې د دنیا په نظام کښې ورسره سمسمکي دي. او یا اقلاً دا په کوم نقلي دلیل سره په اثبات ورسوئ چې الله ﷻ ستاسو بوتانو ته د شفاعت کولو څه اختیار ورکړی دی؟

۲_ ای پیغمبره! د مشرکانو سره هیڅ دلیل او برهان نشته او اکثریت یې نه پوهېږي چې الله ﷻ واحد لا شریک دی او په هیڅ وجه شریک نه لري، خو دوی د همدغه حق څخه عناداً اعراض کوي او مخونه ترې اړوي، او نور اقلیت بیا د دوی ړوند تقلید کوي او په پټو سترګو ورپسې ځغلي.

۳_ ای پیغمبره! مونږ خو ستا څخه وړاندې هیڅ پیغمبر نه دی لېږلی مګر وحې مو ورته کړې ده چې یقیناً شان دا دی چې په حقه معبود نشته مګر همدا زه یم نو خاص زما عبادت کوئ او بس.

نو د همدې کبله ستا غوندې تېر شوي پیغمبران هم ټول موحدین وه او توحید ته یې دعوت چلاوه، خو چا چې د هغوی دعوت قبول نه کړ نو د ډېر بد انجام سره مخامخ شوه، په همدې بنیاد ته

وخت کفارو ته د توحید دعوت چلوه او نتیجه یې مونږ ته سپاره څنګه چې ورسره مناسب وي همغسې خپل چال چلند به ورسره وکړو.

﴿وَقَالُوا اتَّخَذَ الرَّحْمَٰنُ وَلَدًا ۗ سُبْحَانَهُ ۚ بَلْ عِبَادٌ مُّكْرَمُونَ ﴿٢٦﴾ لَا يَسْبِقُونَهُ بِالْقَوْلِ وَهُم بِأَمْرِهِ يَعْمَلُونَ ﴿٢٧﴾ يَعْلَمُ مَا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ وَلَا يَشْفَعُونَ إِلَّا لِمَنِ ارْتَضَىٰ وَهُم مِّنْ خَشْيَتِهِ مُشْفِقُونَ ﴿٢٨﴾ وَمَن يَقُلْ مِنْهُمْ إِنِّي إِلَٰهٌ مِّن دُونِهِ فَذَٰلِكَ نَجْزِيهِ جَهَنَّمَ ۚ كَذَٰلِكَ نَجْزِي الظَّالِمِينَ ﴿٢٩﴾﴾

[۲۶] او (مشرکان) وایي چې: ډیر مهربان الله ﷻ ولد نیولی دی (او پرښتې بنات الله دي).
(دغسې) نه ده لکه چې دوی یې وایي بلکې) الله ﷻ ته (د ولد نیولو څخه) پاکي ده، (او) بلکې پرښتې (د الله ﷻ دپاره) عزتمند بندګان دي (او بس، اولادونه یې نه دي).

[۲۷] پرښتې د الله ﷻ څخه په هیڅ خبره کښې وړاندېوالی نه کوي او (هم) دوی د ده ﷻ امر عملي ګوي (او هیڅ ډیل پکښې نه کوي).

[۲۸] الله ﷻ په هغه څه باندې پوهېږي چې د پرښتو په وړاندې (راتلونکی) وي، او په هغه څه باندې (هم پوهېږي) چې د دوی په وروسته (پاتې کېږي، خو پرښتې د الله ﷻ په یوه شي باندې هم احاطه نه لري).
او (همدارنګه د الله ﷻ په حضور کښې) پرښتې (د هیچا دپاره) شفاعت نه کوي مګر د هغه چا دپاره چې الله ﷻ ترې راضي وي (او کلمه طیبه یې ویلې وي).
او (په دې باندې علاوه) پرښتې د الله ﷻ د ډاره (او هیبته په خپلو ځانونو باندې) وېرېږي (چې چرته په عذاب باندې اخته نه شي).

[۲۹] او د پرښتو څخه چې هر چا وویلې چې: زه یقیناً د الله ﷻ څخه په غیر معبود یم، نو دغه کس ته به په دوزخ سره جزا ورکړو، همدغه رنګه مونږ ظالمانو (کفارو) ته جزا ورکوو.

ارتباط او د مطلب خلاصه

په دې ایتونو کښې د مشرکانو د شرکیاتو په رد کښې یو بل ډول شرک رد شوی دی چې دوی به پرښتو ته د بنات الله (د الله ﷻ لورګانې) لقب ورکاوه نو حاصل یې داسې کېږي چې:
ای پیغمبره! اوس دمشرکانو یوه بله شرکي عقیده رده کړه چې دوی پرښتو ته د الله ﷻ د لورګانو لقب ورکوي او وایي چې: ډیر مهربان الله ﷻ اولادونه نیولي دي نو د رد نکات یې دا دي چې:
۱ـ الله ﷻ ته د اولاد نیولو څخه پاکي ده څکه چې اولاد نیول عیب او نقصان دی او همدی ﷻ د هر ډول عیب او نقصان څخه منزه او پاک دی.
۲ـ پرښتې د الله ﷻ اولادونه نه دي بلکې د ده ﷻ مکرم اومعزز بندګان دي، او بندګي دولدیت

سره منافي ده، دوی په دوامداره توګه د ده ﷻ په عبادت باندې مشغول دي، د همدې کبله.

۳_ د الله ﷻ څخه په خبرو کښې نه وړاندې کېږي چې په کارونو کښې یې څه مداخله وکړي بلکې همېشه یې اوامرو ته انتظار کوي او کله چې ورته د ده ﷻ د پلوه څه امر صادر شي نو سمدستي هغه عملي کوي او ډېل پکښې نه کوي. او دا څکه چې:

الف: الله ﷻ په هغه څه باندې پوهېږي کوم چې د پرښتو په وړاندې دي او په هغه څه باندې هم پوه دی کوم چې د دوی وروسته دي، بلکې د الله ﷻ کامل علم په دوی باندې احاطه کړې ده، که بالفرض المحال دوی د اوامرو په اجراء کښې لږ څه ناغیرې وکړي نو د عتاب لاندې به واقع شي.

ب: پرښتې د الله ﷻ په حضور کښې د هیچا شفاعت نه کوي، مګر د هغه چا دپاره د کومو څخه چې الله ﷻ راضي وي چې طیبه کلمه یې ویلې وي او د مؤحدینو د جملې څخه وي، نو مشرکان دې د پرښتو شفاعت کولو ته نه په تمه کېږي.

۴_ پرښتې د نورو مخلصو بندګانو غوندې دالله ﷻ د ډار د کبله وېرېدونکي دي چې (خدای مه کړه) د اوامرو په اجراء کښې راڅخه څه قصور واقع نه شي چې د عتاب او عذاب مستحق به وګرځو.

۵_ پرښتې د نورو بندګانو په شان مکلفیت لري چې د شرکیاتو څخه خپل ځانونه بچ وساتي، بلکې په دوی کښې الله ﷻ د جنایت استعداد نه دی اچولی، خو بالفرض المحال که د دوی څخه کومه یوه پرښته خپل ځان د الله ﷻ څخه په غیر معبود وګڼي او خپل ځان ته په عبادت باندې قائله شي لکه چې مشرکان همدا خیال کوي، نو ضرور به مونږ ورته د دوزخ جزا ورکړو لکه چې نورو مشرکانو او جنایتکارانو ته یې ورکوو.

لنډه دا چې پرښتې په هغې تګلارې باندې رواني دي په کومې باندې چې نور بندګان روان دي، او د هغو خاصیتونو درلودونکي دي د کومو چې نور مخلص بندګان درلودونکي دي، او بالآخره د هغه عذابه ډارېدونکې دي کوم چې ظالمانو او جنایتکارانو ته متوجه دی نو چې کله نورو بندګانو ته مشرکان د ولدیت لقب نه ورکوي نو په پرښتو یې په څه دلیل ورتپي؟.

توضیحات

۱_ که څه هم په ذکرو شوو ایتونو کښې مستقیمًا په مشرکانو باندې د هغوی عقیده رده شوې ده چې پرښتې به یې د بنات الله ﷻ په نامه بللې مګر په همدې ایتونو سره د نصارا وو عقیده (چې عیسی ﷺ ابن الله ګڼي) او د ځینو یهودو عقیده (چې عُزَیر ﷺ ته ابن الله وایي) هم ردېږي.

شفقة څه معنی؟

۲_ په ﴿ وَهُم مِّنْ خَشْيَتِهِۦ مُشْفِقُونَ ﴾ کښې د ﴿ مُشْفِقُونَ ﴾ کلمه اصلاً د "شفقة" څخه اشتقاقه شوې ده. شفقة دې ته وایي چې یو ناصح په چا باندې وډار شي چې د کوم زحمت سره به مخامخ شي[1].

---

(۱) لسان العرب ج ۱۰ ص ۱۸۰

نو په دې مقام کښې يې د معنی حاصل داسې راخېژي چې: پرښتې د الله ﷻ د ډار او هیبت د کبله په خپلو خانونو باندې ډارېږي چې د ده ﷻ په عذاب باندې اخته نه شي، يا په بل عبارت که څه هم پرښتې د الله ﷻ معزز او مکرم بندګان دي خو د دې سره-سره د ده ﷻ د عذابه مامون نه دي او د خپله ضعفه او د خپلې کمزورۍ د کبله ترې ډارېږي.

﴿أَوَلَمْ يَرَ الَّذِينَ كَفَرُوا أَنَّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ كَانَتَا رَتْقًا فَفَتَقْنَاهُمَا ۖ وَجَعَلْنَا مِنَ الْمَاءِ كُلَّ شَيْءٍ حَيٍّ ۖ أَفَلَا يُؤْمِنُونَ ﴿٣٠﴾ وَجَعَلْنَا فِي الْأَرْضِ رَوَاسِيَ أَن تَمِيدَ بِهِمْ وَجَعَلْنَا فِيهَا فِجَاجًا سُبُلًا لَّعَلَّهُمْ يَهْتَدُونَ ﴿٣١﴾ وَجَعَلْنَا السَّمَاءَ سَقْفًا مَّحْفُوظًا ۖ وَهُمْ عَنْ آيَاتِهَا مُعْرِضُونَ ﴿٣٢﴾ وَهُوَ الَّذِي خَلَقَ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ ۖ كُلٌّ فِي فَلَكٍ يَسْبَحُونَ ﴿٣٣﴾﴾

[۳۰] ايا هغه کسان چې کفر يې غوره کړی دی (په خپل کفر باندې کلک دي) دوی نه ګوري چې: يقيناً اسمانونه او ځمکې دواړه (نوعې) بندې وې نو مونږ دواړه بېرته کړې، او (همدارنګه دوی نه ګوري چې) مونږ د اوبو څخه هر ژوندی شی پيدا کړی دی (خو طبائع يې مختلف دي).

ايا نو دوی (د دغو دلايلو د ليدلو سره-سره) ايمان نه راوړي؟.

[۳۱] او مونږ په ځمکه کښې (قوي) میخونه (غرونه) پيدا کړي دي چې ځمکه به په خلکو سره (اضطراري) حرکت وکړي (او هيڅوک به ورباندې ګوزاره ونه شي کړی).

او مونږ په غرونو کښې (يا په ځمکه کښې) پراخه لارې جوړې کړې دي (چې په اسانۍ سره ورباندې خلک ګرځي راګرځي)، شايد چې دوی (خپلو مطالبو ته) هدايت ومومي.

[۳۲] او مونږ (د ځمکې دپاره) اسمان ساتلی شوی چت ګرځولی دی (چې د سقوط څخه په امن کښې دی) حال دا چې کفار د اسمان د (قدرتي) نښو څخه اعراض کوونکي دي (د اثر لاندې يې نه راځي).

[۳۳] او الله ﷻ هغه اقدس ذات دی چې شپه او ورځ او (هم) لمر او سپوږمۍ يې پيدا کړي دي چې هر يو (لمر او سپوږمۍ او نور ستوري) په خپل خپل تاکلي مدار کښې لامبو وهي (تاوېږي راتاوېږي).

د مطلب خلاصه

په دې ايتونو کښې هم د وړاندېنيو ايتونو غوندې د توحيد د دلايلو څخه څېنو کونيه دلايلو ته اشاره شوې ده چې حاصل يې داسې راخېژي:

اې پيغمبره! اوس نو مشرکانو ته د توحيد د دلايلو په سلسله کښې لاندې دلايل واوروه:

۱- ايا هغه کسان چې کفر يې غوره کړی دی په شرک باندې کلک دي او دې ته نه ګوري چې اسمانونه او ځمکې دواړه بند وه او مونږ دواړه پرانستل چې:

الف: اسمانونه مو د ځمکو څخه جدا کړه، او د دواړو ترمنځ مو هوا حائله کړه.

ب: همدارنګه مونږ بیا د اسمانونو مجموعې ته انکشاف ورکړ او اوه اسمانونه مو ترې جوړ کړه، او د ځمکو مجموعه مو هم په اوو مجموعو باندې ووېشله.

ج: بالآخره مونږ د اسمانونو څخه بارانونه جاري کړه او د ځمکې څخه مو پرې نباتات رازرغون کړه، که بالفرض المحال الله ﷻ څه شریک یا شریکان درلودی نو ایا ذکره شوې عملیه به ترسره شوې وی او هیڅ جنګ جګړې به صورت نه وی نیولی؟

۲_ مونږ هر ژوندی شی د اوبو څخه پیدا کړی دی خو د دې سره- سره چې ټول ژوندي شیان د یوه اصل څخه پیدا شوي دي، په طبائعو او جوړښتونو کښې یې زښت زیات تفاوت موجود دی. ایا نو دا کار د الله ﷻ څخه په غیر بل څوک کولی شي؟ ایا نو مشرکان د دغو دلایلو په اورېدلو سره هم ایمان نه راوړي؟

۳_ بیا مو په ځمکې باندې لوړ-لوړ غرونه ودرول، یا په بل عبارت: قوي میخونه مو پرې ووهل ترڅو د ځمکې اضطراري حرکت خای په خای ودروي او د انسانانو د اوسېدانې دپاره یې مساعده وګرځوي، که نه نو هیچا به ورباندې ژوند نه وی کړی، او په دوامداره توګه به پکښې زلزلې جریان درلودی.

۴_ مونږ په ځمکه کښې د ګرځېدلو او راګرځېدلو دپاره پراخه لارې جوړې کړې ترڅو پکښې انسانان د یوه ځای څخه بل ځای ته لاړ شي او راشي او د خپلو مطالبو د موندلو په غرض پکښې هڅې وکړي، که بالفرض مونږ ځمکه د لارو دپاره مساعده نه وی ګرځولې او غرونه مو پکښې د لارو بندوونکي جوړ کړي وی یا په بل عبارت که مونږ په غرونو باندې د ځمکې اضطراري حرکت ودرولی وی خو خوړونه او درې مو پکښې نه وی جوړې کړې، نو هر څوک به ځای په ځای ناست وی او د حرکت توان به یې پکښې نه وی موندلی.

۵_ او مونږ اسمان داسې لوړ چت پیدا کړی دی چې د یو پلوه مو د شیطانانو د ورختلو څخه محفوظ ګرځولی دی، او د بله پلوه د ملیاردونو-ملیاردونو کلونو په تېرېدلو سره د زوړوالي او سقوط (رالوېدلو) څخه ساتلی شوی دی، چې په دوامداره توګه بې ستنو ولاړ دی او شین ښکارېږي، نه یې په رنګ کښې تغیر واقع کېږي او نه یې چرته کومه څنډه سقوط کوي.

۶_ په دې باندې علاوه لمر او سپوږمۍ او نورو بې شمېره ستورو ته مو پکښې ځای ورکړی دی او د خپل قدرت په زښتو ډېرو نښو نښانو باندې مو مشتمل ګرځولې دي، حال دا چې مشرکان د هغو ټولو قدرتي علاماتو څخه اعراض کوونکي دي په کومو باندې چې اسمان مشتمل دی.

۷_ لنډه دا چې الله ﷻ هغه اقدس ذات دی چې په قدرتي عجیب نظام سره یې شپه او ورځ او (هم) لمر او سپوږمۍ بلکې نور ستوري پیدا کړي دي چې هر یو په خپل مدار کښې څرخېږي، نه کوم یو د خپل مدار څخه اوخي او نه یې د بل ستوري سره څه ټکر صورت نیسي، که بالفرض د الله ﷻ قدرتي نظام په اسمانونو کښې موجودیت نه درلودی نو تر اوسه به یو ستوری هم پاتې نه وی ټول به یو تربله سره ټکر شوي وی او ټولو به سقوط کړی وی.

۱ـ کومو کارونو ته چې په [الأنبياء:۲۲] ایت کښې اشاره شوې وه (چې که بالفرض المحال په ځمکو او اسمانونو کښې د الله ﷻ سره شریکان موجود وی نو ضرور به پکښې نزاع واقع شوې وی او په نتیجه کښې به د دنیا نظام رنګ شوی وی) په دې ایتونو کښې د همغو کارونو څو مثالونه بنودلی شوي دي، لکه د اسمان او ځمکې یو تر بله جدا کول او داسې نور.

د رتق او فتق معناوې

۲ـ په ﴿ أَنَّ ٱلسَّمَـٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضَ كَانَتَا رَتْقًا فَفَتَقْنَـٰهُمَا ﴾ کښې د "رَتْق" کلمه د دوه وو شیانو پیوستون ته وضعه شوې ده، برابره خبره ده چې د دواړو پیوستون د خلقت په اعتبار سره وي او یا بې په کسبي او صنعتي توګه صورت نیولی وي[۱].

او د ﴿ فَفَتَقْنَـٰهُمَا ﴾ کلمه د "فَتْق" ـلکه "ضَرْب"ـ څخه اشتقاقه شوې ده، "فَتْق" هغې معنی ته وضعه شوې ده کومه چې د "رَتْق" د کلمې په ضد ده[۲]، یعنې د دوه وو شیانو جدا کولو ته "فتق" وایي برابره خبره ده چې د پیدا کولو په لحاظ سره وي او که په کسبي توګه یې تحقق نیولی وي.

اما علماوو کرامو د ایت شریف په تفسیر کښې ګڼ شمېر اقوال کړي دي[۳]، لاندې څو مثالونه یې ولولئ:

الف: په ابتدایي خلقت کښې ټول اسمانونه او ټولې ځمکې یوه مجموعه وه چې یو تربله پیوسته او متصل وه خو بیا پکښې الله ﷻ جدایي واقع کړه، او اسمانونه یې د ځمکو څخه بېل کړه، لکه چې فلاسفه د دنیا په پیدایښت کښې همدې تفسیر ته ورته نظر لري.

ب: ټول اسمانونه یوه مجموعه وه بیا الله ﷻ سره جدا جدا کړه او اوه اسمانونه یې ترې جوړ کړه، همدارنګه ځمکه هم یوه بنده مجموعه وه خو بیا الله ﷻ په اوو ځمکه باندې تقسیم کړه.

ج: ټول اسمانونه او ټولې ځمکې د پیدایښت څخه وړاندې په یوه عدم کښې پرتې وې او په ټولو باندې د عدم موجودیت تیاره خوره وره وه، خو الله ﷻ هر یو موجود کړ او د عدم د تیارو څخه یې د وجود په رڼا کښې سره جدا جدا کړه.

د: د اسمانونو دروازې د باران په اعتبار سره بندې وې چې یو څاڅکی هم ترې نه راتوییده، نو الله ﷻ یې بندش پرانست او د اورېښت استعداد یې پکښې واچاوه.

همدارنګه د ځمکې دروازې هم د نباتاتو د ټوکېدلو او زرغونېدلو په لحاظ سره تړلې وې خو الله ﷻ پکښې د بوټو او ونو د زرغونېدلو استعداد واچاوه او د نه زرغونولو غوټه یې ورخلاصه کړه.

(۱) مفردات الراغب ص۱۹۲
(۲) لسان العرب ج۱۰ ص۲۹۶
(۳) اضواء البيان ج۴ ص۶۱۳

تبصره

۳ـ ځینو علماوو کرامو دریم قول ته ترجیح ورکړې ده[۱] او په ﴿ أَوَلَمْ يَرَ ٱلَّذِينَ كَفَرُوٓاْ ﴾ کښې یې د "رُؤْیة" څخه علمي رُؤْیة اخستې دی، یعني: ایا کفار نه ګوري او دې خبرې ته یې علم نه رسېږي چې اسمانونه او ځمکې د عدم په تیاره کښې پراته وه او الله ﷻ په خپل کامل قدرت سره د وجود رڼا ته راوویستل. او ځینو نورو اول قول بهتر ګڼلی دی[۲] د اکثرو معاصرو فلاسفه وو نظریات هم د همدې قول په شاوخوا باندې څرخېږي، چې ځینو اوږدو کتابونو یې پوره تفصیل لیکلی دی[۳].

مګر اکثرو مفسرینو او علماوو کرامو څلورم قول ته ترجیح ورکړې ده[۴] چې د ترجیح وجوه یې لاندې لوستلی شئ:

الف: په ایت شریف کښې دا جمله ﴿ وَجَعَلْنَا مِنَ ٱلْمَآءِ كُلَّ شَىْءٍ حَىٍّ ﴾ د څلورم تفسیر سره ښه تناسب لري یعنې مونږ د اسمان څخه اوبه راښکته کوو او ځمکهورباندې زرغونوو بلکې مونږ هر ژوندی شی د اوبو څخه پیدا کړی دی.

ب: ظاهره دا ده چې په ﴿ أَوَلَمْ يَرَ ٱلَّذِينَ كَفَرُوٓاْ ﴾ کښې به بصري (د سترګو) لیدل مطلب وي چې د اسمانه د باران ورېدل او د ځمکې څخه د نباتاتو رازرغونېدل ټول کافران د سر په سترګو باندې ویني، او څه اړتیا نشته چې د علماوو او یا د فلاسفه وو څخه خپله علمي لیدنه ترلاسه کړي.

سوال جواب

۴ـ که څوک وایي چې: څلورم قول ته باید ترجیح ورنه کړی شي ځکه چې په ایت شریف کښې د ﴿ ٱلسَّمَٰوَٰتِ ﴾ کلمه جمعه نازله شوې ده حال دا چې باران خو فقط د لومړي اسمان څخه نازلېږي که بالفرض په باران سره بېرته کېدل مطلب وی نو د ﴿ ٱلسَّمَٰوَٰتِ ﴾ په عوض به "السَّمَاءِ" نازل شوی وی؟

مونږ وایو چې[۵]: دا خبره اتفاقي نه ده چې باران د لومړني اسمان څخه نازلېږي ترڅو اعتراض وارد شي. ځینې علماء کرام وایي چې: باران د اوم اسمان څخه او ځینې وایي چې د څلورم اسمان څخه نازلېږي؛ او که بالفرض وګڼو چې په اتفاق سره باران فقط د نږدې اسمان څخه راښکته کېږي هم د ﴿ ٱلسَّمَٰوَٰتِ ﴾ د جملې نزول ورسره څه منافات نه لري او دا ځکه چې:

اول: څه لرې نه ده چې نور اسمانونه به هم د باران په ورېښت کښې څه دخل لري او بالکل به بې دخله نه وي.

دوهم: په ایت شریف کښې د "سَمَاوَات" څخه او همدارنګه د "أَرْض" څخه دوه نوعې مرادې دي، د

---

(۱) تفسیر القاسمي ج۱۱ ص۲۵۰

(۲) التفسیر الکبیر ج۲۲ ص۱۶۳

(۳) الجواهر للطنطاوي ج۱۰ ص۲۰۷

(۴) روح المعاني ج۷ ص۳۶؛ تفسیر ابي السعود ج۶ ص۶۵؛ اضواء البیان ج۴ ص۶۱۴؛ تفسیر الطبري ج۱۷ ص۱۹

(۵) تفسیر الطبري ج۱۷ ص۲۰؛ حاشیه الشیخ زاده علی تفسیر البیضاوي ج۳ ص۳۴۷؛ تفسیر المظهري ج۶ ص۱۹۳

همدې کبله دواړو ته په ﴿ كَانَتَا ﴾ کښې د مفرد موئث مثنی ضمير راجع شو که نه نو بايد يا ورته مفرد موئث راجع شوی وی او په "جماعة" سره موؤل ګڼلی شوی وی او يا ورته د جمعي موئنثې ضمير راجع کړی شوی وي او د "جماعات" په لحاظ سره ورته کتلی شوي وی.

نو حاصل به يې داسې راوځېږي چې: د اسمان نوعه بنده وه او مونږ د اولني اسمان په اعتبار سره راخلاصه کړه او د اوربنت استعداد مو پکښې کېښود.

دريم: دا هم احتمال لري چې د "سَموت" څخه يوازې لومړنی اسمان مطلب وي او د قطعاتو په اعتبار سره ترې په جمعي باندې تعبير شوی وی.

مونږ څه وايو؟

۵ـ مونږ وايو: لکه څنګه چې د همدې سورت [۲۲] ايت په ډېرو عجيبو جامعو کلماتو کښې د الله ﷻ د وحدانيت برهان بيان کړی دی، چې د هرې طبقې د خلکو مراعات يې پکښې ساتلی دی، او هره طبقه خلک کولی شي چې د خپل علم او ذکاوت په معيار ترې ګټه پورته کړي، همدارنګه په دغه ايت کښې چې بحث پکښې روان دی د ټولو طبقاتو مراعات شوی دی، د يوه عادي سړي څخه نيولې آن تر يوه لوی عالمه او يا يوه لوی فيلسوفه پورې پکښې د ټولو د اذهانو درنښت شوی دی، چې د قرآن کريم د نزول د وخت څخه د قيامت تر قيامه پورې پکښې د هيچا د طرز فکر مخه نه ده بنده شوې، بلکې هرڅوک په خپله زمانه کښې خپل ځان په حقه ګڼي، نو بايد چې دا ډول (د جامعو کلماتو نزول) د قرآن کريم د معجزاتو څخه وګڼلی شي، د الله ﷻ څخه په غير د بل چا په توان کښې نشته چې يو مضمون په ذکر شوي جامعيت سره بيان کړي.

نو مونږ ته بهتره برېښي چې "رَتْق" د ما يطلق عليه الرتق (هر هغه شی چې د "رَتْق" اطلاق پرې کيږي) او د "فَتْق" د ما يطلق عليه الفتق (هر هغه شی چې د "فَتْق" اطلاق پرې کيږي) په تاويل سره دواړه کلمې په عموم سره پرېښودلی شي چې ترڅو ايت شريف ذکرو شوو څلورو واړو تفسيرونو ته شامل شي نو په دې تقدير به څلور واړو تفسيرونو هر يوه د مثال په توګه صورت نيولی وي او حصر به پکښې مطلب نه وي.

په همدې خبره باندې (چې حصر به پکښې مطلب نه وي) لاندې وضاحت هم دلالت کوي:

الف: د عبد الله بن عباس رضي الله عنهما (رئيس المفسرين) څخه اول تفسير هم روايت شوی دی چې: «كَانَتَا شَيْئًا وَاحِدًا مُلْتَزِقَتَيْنِ، ﴿ فَفَتَقْنَاهُمَا ﴾ فَصَلْنَا بَيْنَهُمَا بِالْهَوَاءِ»[1] يعنې د اسمانونو مجموعه او د ځمکو مجموعه دواړه سره نښتې وې (دواړه يوه مجموعه وه) نو مونږ دواړه فتق کړې (سره جدا مو کړې او په هوا سره مو د دواړو ترمنځ فاصله واقع کړه).

ب: يوه ورځې د عبد الله بن عمر رضي الله عنهما څخه يوه سړي وپوښتل چې: ﴿ أَنَّ ٱلسَّمَـٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضَ

[1] تفسير البغوي ج۳ ص۲۴۳؛ الدر المنثور ج۵ ص۶۲۵

كَانَتَا رَتْقًا فَفَتَقْنَاهُمَا ﴾ څه معنی؟ نو ابن عمر ﷺ عبد الله بن عباس رضي الله عنهما (رئيس المفسرين) ته اشاره وکړه او پوښتونکي ته يې وويلې چې دغه شيخ ته ورشه او خپله پوښتنه ورته وړاندې کړه نو کوم جواب چې تا د هغه د پلوه واورېد بېرته راشه او هغه ما ته واوروه.

کله چې پوښتونکي رئيس المفسرين ﷺ ته خپل سوال وړاندې کړ نو داسې جواب يې واورېد چې: «نَعَمْ كَانَتِ السَّمَاوَاتُ رَتْقًا لا تُمْطِرُ وَكَانَتِ الْأَرْضُ رَتْقًا لا تُنْبِتُ فَلَمَّا خَلَقَ لِلأَرْضِ أَهْلاً فَتَقَ هذِهِ بِالْمَطَرِ وَفَتَقَ هذِهِ بِالنَّبَاتِ»[۱] يعنې هو، اسمانونه رتق وه باران يې نه کاوه او د اورښت استعداد پکښې نه وه، او ځمکې هم رتق وې چې نباتات يې نه زرغونول (دا استعداد پکښې نه وه)، نو کله چې الله ﷻ اراده کړې وه چې د ځمکې دپاره اهل (اوسېدونکي) پيدا کړي نو دغه (اسمانونه) يې په باران سره فتق کړه (د اورښت استعداد يې پکښې کېښود) او دغه (ځمکې) يې هم په زرغونولو سره فتق کړې (د نباتاتو د راټوکولو استعداد يې پکښې خاى په خاى کړ).

کله چې پوښتونکي اورېدلى جواب بېرته عبد الله بن عمر رضي الله عنهما ته واوراوه نو هغه وويلې چې: زه اوس ښه پوه شوم چې عبد الله بن عباس رضي الله عنهما ته د قرآن کريم په تفسير کښې پوهه ورکړى شوې ده، بالکل صحيح جواب يې درکړى دى.

نو څرنګه چې د رئيس المفسرين ﷺ څخه اول تفسير او ځلورم تفسير دواړه روايت شوي دي معلومه شوه چې ذکر شوي ځلور واړه تفسيرونه سره څه منافات نه لري.

هر ژوندى شى د اوبو څخه پيدا کړى شوى دى

۶ـ په ﴿ وَجَعَلْنَا مِنَ الْمَآءِ كُلَّ شَيْءٍ حَيٍّ ﴾ کښې د "جَعَلْنَا" کلمه د "خَلَقْنَا" معنى ورکوي او يوه مفعول ته متعدي ده چې ﴿ كُلَّ شَيْءٍ حَيٍّ ﴾ دى، که بالفرض د "صَيَّرْنَا" معنى يې ورکولى نو دوه مفعوله به يې درلودلي وى[۲].

اما مفسرين د ايت شريف په تفسير کښې په لاندې متعددو ګروپونو باندې وېشلى شوي دي:

الف: ځينې علماء کرام وايي[۳] چې د ﴿ الْمَآءِ ﴾ څخه نطفه مراده ده، يعنې مونږ هر ژوندي شى د نطفې څخه پيدا کړى دى. نو په دې تفسير سره ايت شريف هغو حيواناتو پورې مختص ګرځي د کومو پيدايښت چې د توالد او تناسل په طريقه باندې صورت نيسي او هغو حشراتو ته نه شامليږي کوم چې د رطوباتو څخه پيدا کيږي نه د نطفې څخه لکه چنجي او نور.

ب: ځينې نور وايي[۴] چې د ﴿ الْمَآءِ ﴾ د کلمې څخه متعارفې اوبه مرادې دي خو د اوبو څخه پيدا کول عام دي چې مستقيماً د رطوباتو څخه متولد شي لکه ځينې چنجي او ځينې حشرات، او يا ترې

---

(۱) تفسير ابن کثير ج۳ ص۱۷۷
(۲) تفسير ابي السعود ج۶ ص۶۵
(۳) زاد المسير ج۵ ص۲۴۱
(۴) اضواء البيان ج۴ ص۶۱۵

په غیر مستقیمه توګه صورت نیسي لکه د انسان په شمول تناسلي حیوانات، چې د نطفې په سلسله خلق کېږي مګر نطفه د هغو غزاګانو څخه جوړېنت مومي کومې چې د اوبو په ذریعه نشأ او نمو کوي: په دې تعمیم سره لاندې دوه صورتونه هم حل کېږي:

اول: عیسی علیه السلام که څه هم د نطفې څخه نه دی خلق کړی شوی، مګر د رحم د رطوبت څخه بې نه دی پاتې شوی.

دوهم: آدم علیه السلام اصلاً د خاورې څخه پیدا کړی شوی دی مګر خاوره په اوبو باندې اغګله شوې وه لکه چې الله ﷻ فرمایي: ﴿ هُوَ ٱلَّذِى خَلَقَكُم مِّن طِينٍ ﴾ [الأنعام:۲] یعنې الله ﷻ هغه اقدس ذات دی چې تاسو یې (د اصل آدم علیه السلام) په اعتبار سره د ختې څخه پیدا کړي یاست.

ج: ځینې نور وایي[۱] چې د اوبو څخه متعارفې اوبه مطلب دي، خو د اوبو څخه د ژوندیو شیانو د خلق کولو معنی دا ده چې دوی ورته زښت ډېر احتیاج لري، ته به وایي چې دوی بالکل د اوبو څخه جوړ شوي دي.

نو په دې تفسیر سره به دغه ایت چې بحث پکښې روان دی د دې ایت نظیر وګرځي چې: ﴿ خُلِقَ ٱلْإِنسَٰنُ مِنْ عَجَلٍ ﴾ [الأنبياء:۳۷] یعنې انسان د جلتی څخه جوړ شوی دی، د جلتی سره دومره زیات تړاو لري ته به وایي چې بالکل جلتي یې اصل دی او د همدې څخه جوړ شوی دی.

دا ډول استعمال په عربي ژبه کښې بلکې په نورو ژبو کښې هم رواج دی لکه چې وایي: "خُلِقَتْ فُلَانَةُ مِنْ حُسْنٍ" یعنې فلانکۍ ښځه د حسن څخه جوړه ده (ډېره ښایسته ده).

د: ځینې نور وایي[۲] چې د ﴿ ٱلْمَآءِ ﴾ کلمه په خپله متعارفه معنی سره ده مګر حیات (ژوند) عام دی حتی چې د نباتاتو نشأ او نمو ته هم شامل دی، یعنې مونږ هر ژوندی شی حتی نباتات هم د اوبو څخه پیدا کړي دي.

تبصره

۷ـ که څه هم ذکر شوي څلور واړه تفسیرونه سره یو تربله څه منافات نه لري، نو که د بدلیت په اعتبار ټول مراد کړی شي هم څه بده نه ده، مګر مونږ ته دوهم تفسیر په زړه پورې برېښي، او دا ځکه چې د ایت شریف لومړنۍ ټکړه د متعارفو اوبو پورې ارتباط نیسي، لکه چې وړاندې په درېمه او څلورمه توضیح کښې ورته اشاره شوې ده، نو ظاهره دا ده چې دوهمه ټکړه به یې هم په همدغو متعارفو اوبو پورې ارتباط لري.

سوال جواب

۸ـ که څوک وایي چې: د همدغه غوره (دوهم) تفسیر په لحاظ لاندې پوښتنه د سړي په زړه کښې

---

[۱] تفسير المظهري ج۶ ص۱۹۴
[۲] تفسير الطبري ج۱۷ ص۲۰

تېربېږي چې: د ﴿كُلَّ شَيْءٍ حَيٍّ﴾ په عموم کښې خو پرښتې او پېريان هم شامل دي حال دا چې دغه دواړه د اوبو څخه نه دي خلق کړی شوي؟، نبي کريم ﷺ فرمايلي دي چې: «خُلِقَتِ الْمَلَائِكَةُ مِنْ نُورٍ وَخُلِقَ الْجَانُّ مِنْ مَارِجٍ مِنْ نَارٍ وَخُلِقَ آدَمُ مِمَّا وُصِفَ لَكُمْ»[۱] يعنې پرښتې د نُور څخه پيدا کړی شوي دي او پېريان د لوغړنو لمبو څخه پيدا کړی شوي دي چې د اور څخه عبارت دي او بالآخره آدم ﷺ د هغه شي څخه پيدا کړی شوی دی چې تاسو ته د الله ﷻ د پلوه بيان کړی شوی دی چې د خاورو او خټو څخه عبارت دي.

مونږ وايو چې: د ﴿كُلَّ شَيْءٍ حَيٍّ﴾ ټکړه الله ﷻ په بل ايت کښې تفسيره کړې ده او پرښتې او پېريان يې ترې ويستلي دي چې: ﴿وَاللَّهُ خَلَقَ كُلَّ دَابَّةٍ مِنْ مَاءٍ﴾ [النور: ۴۵] يعنې الله ﷻ هره يوه دابه د اوبو څخه پيدا کړې ده. او پوره واضحه ده چې په پرښتو او پېريانو باندې د "دَابَّة" اطلاق نه کېږي ځکه چې دغه کلمه د هغه شي دپاره وضعه شوې ده کوم چې په ځرګنده توګه په ځمکه باندې حرکت کوي او پرې ګرځي راګرځي، برابره خبره ده چې تميز لرې او يا يې نه لرې[۲]، او پرښتې او پېريان خو په ځمکه باندې په ځرګنده توګه حرکت نه کوي.

فج څه معنی؟

۹_ په ﴿وَجَعَلْنَا فِيهَا فِجَاجًا سُبُلًا﴾ کښې د "فِجَاج" کلمه د "فَج" _لکه "حَج"_ جمعه ده، "فَج" هغې پراخې لارې ته وضعه شوی دی کومه چې د دوه غرونو ترمنځ واقع وي[۳]، نو څه لرې نه ده چې مونږ ترې په پښتو کښې په درې سره او يا په خوږ سره تعبير وکړو.

په دې مقام کښې د ذکرې شوې کلمې دپاره د ﴿سُبُلًا﴾ کلمه د تفسير حيثيت لرې ځکه چې د "سُبُل" کلمه د "سَبِيل" جمعه ده، چې د "سَبْل" _لکه "ضَرْب"_ څخه اشتقاقه شوې ده، "سَبْل" نرموالي او پوستوالي ته ويل کېږي، د همدې کبله د باران هغه څاڅکي ته "سَابِل" وايي کوم چې په هوا کښې د ځمکې په لور راروان وي[۴].

نو د معنی حاصل به يې داسې شي چې: الله ﷻ په ځمکه باندې لوړ غرونه د دې دپاره نصب کړي دي چې د ځمکې د اضطراري حرکت مخه ونيسي او د سکونت قابله يې وګرځوي، خو د دې سره-سره په غرونو کښې يې لارې او خوړونه هم پيدا کړي دي چې انسانان پکښې په اسانۍ سره تګ راتګ کولی شي، او د يوه وطن څخه بل وطن ته انتقالېدلی شي.

په دې باندې علاوه، غرونه يې هم د ګرځېدلو راګرځېدلو دپاره قابل جوړ کړي دي چې د پياده خلکو دپاره او د څارويو د ځرولو دپاره پکښې څه مانع نشته، د همدې کبله پښتانه په يو متل

---

[۱] صحيح مسلم ج۲ ص۴۱۳

[۲] لسان العرب ج۶ ص۳۶۹؛ تفسير الخازن ج۳ ص۴۰۸

[۳] لسان العرب ج۲ ص۲۳۸

[۴] مفردات الراغب ص۲۲۸

کښې وايي چې: "که غر لوړ دی هم په سر يې لار ده" (که څوک هرڅومره معتبر شي هم بايد حق ته غاړه کېږدي او د پښو لاندې يې نه کړي).

د فلک معنی

۱۰ـ په ﴿كُلٌّ فِي فَلَكٍ يَسْبَحُونَ﴾ کښې د ﴿فَلَكٍ﴾ کلمه په عربي کلام کښې هر گردمرد (غونډاري) شي دپاره وضعه شوې ده[۱] د همدې کبله د څرخي گاډي ته "فِلْكَةٌ" وايي چې: "هذا فِلْكَةُ الْمِغْزَلِ" دا د څرخي گردمرد گاډی دی چې د مالچو څخه پرې تار جوړېږي.

خو د لغت کتابونو په "مدار" سره معنی کړې ده[۲] چې اکثرو مفسرينو همدغه معنی په دې مقام کښې خوښه کړې ده[۳]. دا د يو پلوه، او د بله پلوه په ايت شريف کښې د ذکرې شوې کلمې څخه جنس فلک مطلب دي چې د هر يوه ستوري په مدار باندې صادقېږي.

د دې نظير دا دی چې: "قَلَّدَ الْأَمِيرُ الْقَوْمَ سَيْفًا"[۴] يعنې پاچا ټول قوم ته يوه-يوه توره ورپه غاړه کړه، هسې نه چې ټول قوم ته يې فقط يوه توره په غاړو کښې وراچولې وه.

يعنې هر يو (لمر او سپوږمی او نور ستوري) په خپل خپل ټاکلي مدار (دايره) کښې څرخېږي او دباندې ترې نه اوځي که نه نو دېر ټکرونه به واقع شوي وی.

﴿وَمَا جَعَلْنَا لِبَشَرٍ مِّن قَبْلِكَ ٱلْخُلْدَ أَفَإِين مِّتَّ فَهُمُ ٱلْخَٰلِدُونَ ﴿٣٤﴾ كُلُّ نَفْسٍ ذَآئِقَةُ ٱلْمَوْتِ وَنَبْلُوكُم بِٱلشَّرِّ وَٱلْخَيْرِ فِتْنَةً وَإِلَيْنَا تُرْجَعُونَ ﴿٣٥﴾﴾

[۳۴] او مونږ د هيڅ بنيادم دپاره ستا څخه وړاندې (هم په دنيا کښې) همېشه والی نه دی گرځولی (نه دی ورکړی)، ايا نو (ای پيغمبره!) که ته مړ شې نو دوی (مشرکان په دنيا کښې) همېشه پاتې کېدونکي دي؟ (دغسې نه ده څکه چې:)

[۳۵] هر نفس د مرگ څکونکی دی (مړ کېدونکی دی)، او مونږ تاسو په شر (سختيو) او په خير (اسودگيو) باندې امتحانوو، امتحانول، او خاص مونږ ته به تاسو راجع کړی شئ (او بېرته به ژوندي کړی شئ).

ارتباطونه

۱ـ په دې سورت کښې تر دې ځايه الله ﷻ د خپل وحدانيت د اثبات او د شرک د ابطال دپاره زښت دېر غښتلي ماتوونکي دلايل نازل کړه چې د مشرکانو په خولو کښې يې ژبې وچې کړې او د مقابلې کولو توان يې د لاسه ورکړ، نو شايد چې دوی به د خپلو زړونو د تسکين او ډاډينې په خاطر

---

(۱) تفسير البغوي ج۳ ص۲۴۳
(۲) لسان العرب ج۳ ص۴۷۸
(۳) تفسير الطبري ج۱۷ ص۲۳۰
(۴) تفسير الكشاف ج۳ ص۱۱۵

د نبي.کریم ﷺ د مرگ ارزو کړې وي چې ګوندې په مرګ سره یې دعوت ختم شي نو الله ﷻ په دې ایتونو کښې د هغوی ارزو رده کړه.

همدغه مضمون ته ورته مضمون ځینو مفسرینو هم لیکلی دی چې مشرکان د نبي کریم ﷺ مرګ ته خوشالېده نو په دغو ایتونو کښې د هغوی خوشالي رده شوې ده[۱].

۲ـ په وړاندېنیو نژدې ایتونو کښې الله ﷻ د خپلو هغو نعمتونو ذکر کړی دی کوم چې د انسانانو په دنیاوي ژوند پورې ارتباط نیسي، او په دې ایتونو کښې د دوی اُخروي ژوند ته اشاره شوې ده نو حاصل یې داسې راځېږي:

د مطلب خلاصه

ای پیغمبره! اوس نو په خلکو باندې لاندې مطلبونه قرائت کړه:

۱ـ مونږ په دنیا کښې هیڅ بنیادم ته دوامداره ژوند نه دی ورکړی، د همدې کبله ستا څخه وړاندې پیغمبران د خپل‌خپل ټاکلي عمر څخه وروسته وفات شوي دي، نو ته به هم یوه ورځ د خپل ټاکلي عمر د تېرولو څخه وروسته وفات کېږې، خو ستا په فوت کېدلو سره به اسلامي دعوت خاتمه ونه مومي او د قیامت تر ورځې پورې به جاري وي.

دا د یوه پلوه، او د بله پلوه کفار ستا مرګ ته خوشالېږي خو دوی دې ته نه ګوري که چرته ته د دوی د آرزو سره سم وفات شې نو ایا دوی به په دنیا کښې باقي پاتې شي؟ ایا ستا په مرګ سره به اسلامي دعوت ختم شي؟ نو که ته مړ شې هم د اسلامي داعیانو د پلوه به کفارو ته غانبې ماتوونکي استدلالات اوړولی کېږي، او د دعوت په سکوت سره به د دوی زړونه یخ نه شي، او نه به دوی په دنیا کښې باقي پاتې شي.

۲ـ دنیا د دائمي اوسېدانې دپاره نه ده اباده شوې بلکې په دنیا کښې هرڅوک فاني کېدونکی دی او هر نفس (هرڅوک) د مرګ څکونکی دی.

خو په یاد ولرئ چې د دې نژدې ژوند په تعقیب بل ژوند شته چې هغه دائمي او نه فاني کېدونکی ژوند دی او د قیامت د قیام څخه وروسته پیل کېږي.

مونږ ځمکې او اسمانونه، غرونه او رغونه، شپه او ورځ، لمر او شپوږمۍ او نور شیان عبث نه دي پیدا کړي بلکې دا ټول مو د دې دپاره پیدا کړي دي چې تاسو وړباندې د راتلونکي ژوند دپاره ځوري تهیه کړئ.

همدارنګه تاسو په دنیا کښې مونږ کله په خوشالۍ او کله په غمونو باندې امتحانوو ترڅو په اُخروي ژوند کښې تاسو ته جزا یا سزا درکړو، ځکه چې تاسو ټول به یو وخت مونږ ته راجع کړی شئ او د حساب کتاب دپاره به زمونږ په حضور کښې ودرولی شئ.

لنډه دا لکه څنګه چې مونږ ستاسو مادي ضروریات پوره کړي دي همدارنګه مو ستاسو روحي

(۱) تفسیر ابي السعود ج۶ ص۶۶؛ تفسیر القاسمي ج۱۱ ص۲۵۴

ضروريات هم د نظره نه دي غورزولي چې يو لک څلورشت زره ـزيات يا کم ـ پيغمبران مو درلېږلي دي، ترڅو تاسو أخروي ژوند ته هدايت کړي او د دنيا په لذتونو کښې دوب پاتې نه شئ.

توضيحات

۱ـ که څه هم په دې مقام کښې د بحث موضوع انسانان دي نو په کار دي چې په ﴿ كُلُّ نَفْسٍ ذَآئِقَةُ ٱلْمَوْتِ ﴾ کښې د ﴿ نَفْسٍ ﴾ څخه انساني نفس مراد شي[1]، لکه چې الله ﷻ فرمايي چې: ﴿ كُلُّ مَنْ عَلَيْهَا فَانٍ ﴾ [الرحمن: ۲۶] هرڅوک چې په ځمکه باندې (ژوند) کوي (هغه) فاني کېدونکی دی.

مګر بهتره دا ده چې د ﴿ نَفْسٍ ﴾ کلمه په خپل عموم سره پرېښودلی شي ترڅو پېريانو او نورو حيواناتو او حشراتو ته هم شامله شي، ځکه دغه ټول مړه کېدونکي دي.

۲ـ د ﴿ ذَآئِقَةُ ﴾ کلمه د "ذَوْق" ـلکه "قَوْل"ـ څخه اشتقاقه شوې ده چې په ژبه باندې د څکلو معنی ورکوي، مګر په قرآن کريم کښې اکثره د عذاب په رسېدلو کښې استعمالېږي[2].

څرنګه په دې مقام کښې د مرګ د رسېدلو څخه په "ذَوْق" سره تعبير شوی دی نو معلومېږي چې د مرګ سره څه ناڅه عذاب ملګری دی، همدې ته نبي کريم ﷺ په يوه اوږده حديث کښې اشاره کړې ده چې: «إِنَّ لِلْمَوْتِ سَكَرَاتٍ»[3] يعنې يقيناً د مرګ سره د عذابونو داسې شدت شته چې د سړي عقل د منځه وړي او سړی بې خوده کوي.

يو نحوي تحليل

۳ـ په ﴿ وَنَبْلُوكُم بِٱلشَّرِّ وَٱلْخَيْرِ فِتْنَةً ﴾ کښې د "نَبْلُو" کلمه د "بَلَاءٌ" څخه اشتقاقه شوې ده چې د امتحان او ازمېښت معنی ورکوي[4] همدارنګه د ﴿ فِتْنَةً ﴾ کلمه هم په امتحان باندې دلالت کوي، نو ﴿ فِتْنَةً ﴾ د "نَبْلُو" دپاره من غير اللفظ تاکيدي مفعول مطلق دی چې په معنی کښې ورسره اتحاد لري او په لفظ کښې ترې جدا دی. نو د معنی حاصل يې داسې کېږي چې مونږ تاسو په دنيا کښې په شر او په خير سره امتحانوو، امتحانول.

﴿ وَإِذَا رَءَاكَ ٱلَّذِينَ كَفَرُوٓاْ إِن يَتَّخِذُونَكَ إِلَّا هُزُوًا أَهَٰذَا ٱلَّذِى يَذْكُرُ ءَالِهَتَكُمْ وَهُم بِذِكْرِ ٱلرَّحْمَٰنِ هُمْ كَٰفِرُونَ ﴿٣٦﴾ خُلِقَ ٱلْإِنسَٰنُ مِنْ عَجَلٍ ۚ سَأُوْرِيكُمْ ءَايَٰتِى فَلَا تَسْتَعْجِلُونِ ﴿٣٧﴾ وَيَقُولُونَ مَتَىٰ هَٰذَا ٱلْوَعْدُ إِن كُنتُمْ صَٰدِقِينَ ﴿٣٨﴾

[1] روح المعاني ج۱۷ ص۴۵
[2] مفردات الراغب ص۱۸۵
[3] صحيح البخاري ج۲ ص۹۶۴
[4] مفردات الراغب ص۵۹

لَوْ يَعْلَمُ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ حِينَ لَا يَكُفُّونَ عَن وُجُوهِهِمُ ٱلنَّارَ وَلَا عَن ظُهُورِهِمْ وَلَا هُمْ يُنصَرُونَ ﴿٣٩﴾ بَلْ تَأْتِيهِم بَغْتَةً فَتَبْهَتُهُمْ فَلَا يَسْتَطِيعُونَ رَدَّهَا وَلَا هُمْ يُنظَرُونَ ﴿٤٠﴾ وَلَقَدِ ٱسْتُهْزِئَ بِرُسُلٍ مِّن قَبْلِكَ فَحَاقَ بِٱلَّذِينَ سَخِرُواْ مِنْهُم مَّا كَانُواْ بِهِۦ يَسْتَهْزِءُونَ ﴿٤١﴾ ﴾

[۳۶] او کله چې تا هغه کسان وګوري کومو چې کفر غوره کړی دی نو تا نه نیسي مګر مسخره (په تا باندې خاندي، تاته اشاره کوي او يو تربله سره وايي چې) ایا دغه سړی هغه کس دی چې ستاسو معبودان (په بدۍ سره) یادوي؟

(دوی ذکره شوې خندنی کوي) حال دا دی چې د ډېر مهربان الله ﷻ (په وحدانیت سره) په یادولو باندې همدوی کفر کوونکي (انکار کوونکي) دي (باید په دوی باندې خندنی وکړی شي).

[۳۷] انسان د جلتۍ څخه پیدا کړی شوی دی (ته به وایې چې جلتي یې اصلي ماده ده نو مشرکان څکه په عذاب باندې جلتي کوي) نو ډېر ژر دی چې زه به خپل (قدرتي) دلایل دروښیده کړم نو تاسو (پرې) زما څخه بې وخته جلتی مه کوئ (ای مشرکانو!).

[۳۸] او مشرکان (په اُخروي عذاب باندې هم جلتي کوي او) وایي چې کله به وي دغه (د قیامت) وعده؟، که تاسو رښتني یاست (نو وخت یې وټاکئ).

[۳۹] که (بالفرض) هغه کسان کومو چې کفر اختیار کړی دی (د هغه) وخت (په سختۍ) باندې پوه شوي وی چې نه د خپلو مخونو څخه (د دوزخ) اور ایسارولی شي او نه یې د خپلو شاګانو څخه (بلې خوا ته اړولی شي) او (بالآخره) نه دوی وي چې کومک ورسره وکړی شي، (نو کفر به یې نه وی اختیار کړی او په قیامت به یې عجله نه وی کړې).

[۴۰] بلکې قیامت به دوی ته ناڅاپه ورشي نو دوی به (هک پک) حیران جوړ کړي نو نه به دوی توان ولري چې بېرته یې تاو کړي او نه به دوی وي چې مهلت ورکړی شي.

[۴۱] او یقیناً (ستا څخه وړاندې) په پیغمبرانو باندې مسخرې کړی شوي دي (چې عذاب ولې ټال دی؟) نو (بیا) د هغو کسانو څخه کومو به چې د پیغمبرانو څخه مسخرې کولې هغه عذاب راچاپېر شوی دی د کوم په سبب به چې دوی استهزاء کوله (چې ولې ټال دی؟).

ارتباط

په وړاندېنیو ایتونو کښې د مشرکانو خوشالي رده شوې وه چې د دلایلو په مقابله کښې د نبي کریم ﷺ مرګ ته سترګې په لار وه چې کله به ورته مرګ ورسېږي، او په دې ایتونو کښې د یوه پلوه د دلایلو په وړاندې د هغوی خندنی او مسخرې ردې شوي دي او د بله پلوه نبي کریم ﷺ ته ډاډ او تسلي ورکړه شوې ده، چې حاصل یې داسې راځي:

د مطلب خلاصه

۱ـ ای پیغمبره! په کوم وخت کښې چې ته د کفارو د نظر لاندې راشي نو تاته د حقارت په نظر باندې وګوري او په مسخرو او ملنډو سره دې نیسي. حتی چې تاته د توهین په توګه اشاره کوي او په خپلو منځو کښې وايي چې ایا دغه سړی هغه څوک دی چې ستاسو معبودان په ناتوانی سره یادوي او د باطلو نسبت ورته کوي؟!

حال دا چې د تحقیر او توهین دپاره همدوی لایق دی چې مسخرې او ملنډې ورپورې وکړی شي او دا ځکه چې د ډېر مهربان الله ﷻ د وحدانیت په یادونه باندې همدوی انکار کوونکي دي.

۲ـ ای پیغمبره! مطلق انسان توندي کوونکی او جلتي کوونکی دی ته به وايي چې د پیدایښت اصلي ماده یې جلتي ده او د همدې څخه یې جوړښت موندلی دی.

خو کافر انسان ډېر جلتي کوونکی دی ځکه چې په الله ﷻ باندې عقیده نه لري ترڅو یې د جلتي مخه ونیسي او زړه ته یې ارام او اطمنان ورکړي. د ښه وضاحت دپاره د کافر انسان د جلتي مثالونه ولولئ:

الف: کافر انسان په دنیاوي عذاب باندې جلتي کوي چې هله ژر شه عذاب راباندې رانازل کړه که نه نو ته په حقه پیغمبر نه یې.

نو ای پیغمبره! زما دپلوه دوی مخاطب کړه چې ډېر ژر به زه د خپل قدرت نښانې په تاسو باندې وګورم او په یو ډول عذاب باندې به مو مبتلا کړم، تاسو جلتي مه کوئ او بې وخته یې مه غواړئ، څه وخت لا ورته پاتې دی.

ب: همدارنګه کفار په اُخروي عذاب باندې هم جلتي کوي او بې وخته د قیامت قیام غواړي او وايي چې دغه د قیامت د قیام وعده به کله پوره شي؟، که تاسو رښتیا ویونکي یاست نو قیامت قائم کړئ او ټال مه ورکوئ. یا په بل عبارت که د قیامت د قیام خبره رښتیا وی نو تر اوسه به قائم شوی وی، خو دا خبره دروغ ده.

۳ـ ای پیغمبره ! نن ورځ خو کفار د قیامت په قیام باندې باور نه کوي او د استهزاء په توګه پوښتنه کوي چې قیامت به کله وي؟ خو که چرته په دنیا کښې بالفرض کفار پوه شوي وی چې دوی نه به د قیامت په ورځ باندې څه وربېښېږي نو دوی به هیڅکله د مسخرو په توګه پوښتنه نه وی کړې بلکې تیاری به یې ورته نیولی وی، د دوی حال به د قیامت په ورځ داسې وګرځي چې:

الف: د دوی څخه به عذاب راچاپېر شي نه به یې د خپلو مخونو څخه ایسارولی شي او نه به یې د خپلو شاګانو د پلوه بندولی شي بلکې د یوه پلوه به هم د عذاب په مخنیوي باندې توان نه لري.

ب: همدارنګه به نه هلته څوک وموندلی شي چې کومک ورسره وکړي او د عذاب مخه ترې چپه کړي او نجات ورکړي.

۴ـ ای پیغمبره! د قیامت د ټالېدلو وجه بله نه ده فقط همدا ده چې ټاکلی وخت یې نه دی

رارسېدلی، نو کله يې چې ټاکلی وخت راورسېږي بيا به ډېر لږ وروستوالی هم ونه کړي او ناڅاپه به وربانديې قائم شي، چې هک پک به وګرځي او ټول به متحيرين جوړ شي.

نو په دغه وخت کښې به کفار نه دا توان لري چې قيامت بېرته ستون کړي او د قيام مخه يې ونيسي او نه به دوی ته ټال ورکولی کېږي چې د مهلت څه څه استفاده وکړي.

۵ـ ای پيغمبره! ته د خپلې زمانې د کفارو په مسخرو باندې مه خپه کېږه او خپله حوصله ورته مه خرابوه او دا ځکه چې ستاسو څخه وړاندې په نورو پيغمبرانو باندې هم د خپلوخپلو وختونو د کفارو د پلوه ملنډې وهلی شوي دي او مسخرې وربانديې کړی شوي دي، نو ته هم د همدوی د جملې څخه يو فرد (يو پيغمبر) يې، په تا باندې به هم ملنډې وهلی کېږي.

خو لکه څنګه چې په پخوانيو کفارو باندې د خپلې استهزاء او ملنډو عذاب راچاپېر شوی وه او په خپلوخپلو وختونو کښې يې سزا موندلې وه همدارنګه به ستا د زمانې د کفارو څخه هم د استهزاء عذاب راچاپېر شي او د ملنډو د سزا سره به مخامخ شي.

توضيحات

۱ـ په ﴿ خُلِقَ ٱلْإِنسَـٰنُ مِنْ عَجَلٍ ﴾ کښې د ﴿ عَجَلٍ ﴾ کلمه هغې توندۍ او جلتۍ ته وضعه شوې ده کومه چې بې وخته د يوه شي په غوښتلو پورې تعلق ونيسي[۱]، يعنې انسان ډېر زيات عجله کوونکی او د يوه شي بې وخته غوښتونکی دی ته به وايې چې د جلتۍ او توندۍ څخه جوړ شوی دی.

همدغه مضمون الله ﷻ په بل ايت کښې داسې فرمايلی دی چې: ﴿ وَكَانَ ٱلْإِنسَـٰنُ عَجُولاً ﴾ [الإسراء:۱۱] او انسان جلتي کوونکی دی.

په عين عبارتونو سره الله ﷻ د انسان د کمزورۍ څخه تعبير کړی دی، لاندې مثالونه يې ولولئ:

الف: ﴿ ٱللَّهُ ٱلَّذِى خَلَقَكُم مِّن ضَعْفٍ ﴾ [الروم:۵۴] الله ﷻ هغه اقدس ذات دی چې تاسو يې د کمزورۍ څخه پيدا کړي ياست، تاسو دومره زيات کمزوري ياست لکه چې کمزوري ستاسو دپاره اصل وي.

ب: ﴿ وَخُلِقَ ٱلْإِنسَـٰنُ ضَعِيفًا ﴾ [النساء:۲۸] او انسان کمزوری پيدا کړی شوی دی.

۲ـ په ﴿ سَأُوْرِيكُمْ ءَايَـٰتِى ﴾ کښې د خطاب په ضمير کښې علماء کرام په لاندې دوه وو ګروپونو ويشلی شوي دي:

الف: دغه خطاب مؤمنانو ته متوجه دی[۲] يعنې ای مؤمنانو! تاسو د کفارو په تعذيب باندې عجله مه کوئ چې لا تر اوسه پورې يې وخت نه دی رارسېدلی، کله يې چې وخت راورسېږي نو ډېر ژر به مونږ تاسو ته خپل قدرتي دلايل دروليدل کړو اوعذاب به وربانديې ورنازل کړو.

---

(۱) مفردات الراغب ص۳۳۴

(۲) تفسير ابن كثير ج۳ ص۱۷۹

ب: په ذکر شوي ضمير سره مشرکان (کفار) مخاطب کړي شوي دي(۱)، يعنې ای مشرکانو! تاسو په دنيا کښې په عذاب باندې بې وخته توندي مه کوئ ژر دی چې مونږ به په تاسو باندې خپل قدرتي دلايل وګورو او په عذاب به مو مبتلا کړو.

خو مونږ ته د مقام په اعتبار سره دوهم تفسير په زړه پورې بريښي، لکه چې الله ﷻ د کفارو د خولو څخه حکايت کړی دی چې: ﴿ فَأَمْطِرْ عَلَيْنَا حِجَارَةً مِّنَ ٱلسَّمَآءِ أَوِ ٱئْتِنَا بِعَذَابٍ أَلِيمٍ ﴾ [الأنفال ۳۲] يعنې کفار وايي چې: ای الله! که دا قرآن ستا په نزد کښې حق وي نو په مونږ باندې د اسمانه د کاڼو باران وکړه او يا راته دردناک عذاب راوله (راولېږه).

سوال جواب

۳ـ که څوک وايي چې: کله د انسان په خټه کښې جلتي او توندي اغګلې شوې ده نو په کار دي چې مشرکان په ﴿ فَلَا تَسْتَعْجِلُونِ ﴾ باندې نه وی مخاطب کړی شوي، ځکه چې په دې صورت کښې خو جلتي د انسان طبيعت جوړېږي او د طبعي شيانو څخه خو څوک خپل ځان نه شي اداره کولی او د خواهشاتو مخه نه شي نيولی؟

مونږ وايو چې: ذکر شوی اعتراض به په هغه وخت کښې وارد وی که الله ﷻ د عجلې او توندی د مخنيوي چاره نه وی نازله کړې، الله ﷻ خو په انسان کښې عقل او حواس د همدې دپاره پيدا کړي دي چې په خپل ځان لږ څه زحمت تېر کړي او د خپلو خواهشاتو مقابله وکړي، او د شهوت پرستۍ څخه يې بچ کړي.

بالآخره د همدغې لاربنوونې او ارشاد دپاره الله ﷻ يو لک څليرشت زره ـ زيات يا کم ـ پيغمبران رالېږلي دي او ګڼ شمېر کتابونه يې نازل کړي دي، نو که څوک د دغو وسائلو څخه کار واخلي د بې ځايه جلتۍ او توندۍ څخه بچ کېدلی شي لکه چې الله ﷻ فرمايلي دي: ﴿ وَأَمَّا مَنْ خَافَ مَقَامَ رَبِّهِۦ وَنَهَى ٱلنَّفْسَ عَنِ ٱلْهَوَىٰ ۝ فَإِنَّ ٱلْجَنَّةَ هِىَ ٱلْمَأْوَىٰ ﴾ [النازعات: ۴۰، ۴۱] يعنې او هر هغه څوک چې د خپل رب ﷻ په حضور کښې د ودرېدلو څخه وډار شي او خپل نفس د خواهشاتو څخه منعه کړي نو يقيناً جنت چې دی د همدوی دپاره استوګنځای دی.

﴿قُلْ مَن يَكْلَؤُكُم بِٱلَّيْلِ وَٱلنَّهَارِ مِنَ ٱلرَّحْمَٰنِ ۗ بَلْ هُمْ عَن ذِكْرِ رَبِّهِم مُّعْرِضُونَ ۝٤٢ أَمْ لَهُمْ ءَالِهَةٌ تَمْنَعُهُم مِّن دُونِنَا ۚ لَا يَسْتَطِيعُونَ نَصْرَ أَنفُسِهِمْ وَلَا هُم مِّنَّا يُصْحَبُونَ ۝٤٣ بَلْ مَتَّعْنَا هَٰٓؤُلَآءِ وَءَابَآءَهُمْ حَتَّىٰ طَالَ عَلَيْهِمُ ٱلْعُمُرُ ۗ أَفَلَا يَرَوْنَ أَنَّا نَأْتِى ٱلْأَرْضَ نَنقُصُهَا مِنْ أَطْرَافِهَآ ۚ أَفَهُمُ ٱلْغَٰلِبُونَ ۝٤٤ قُلْ إِنَّمَآ أُنذِرُكُم بِٱلْوَحْىِ ۚ وَلَا يَسْمَعُ

(۱) تفسير ابي السعود ج۶ ص۶۷؛ تفسير البغوي ج۳ ص۲۴۵

ٱلصُّمُّ ٱلدُّعَآءَ إِذَا مَا يُنذَرُونَ ﴿٤٥﴾ وَلَئِن مَّسَّتۡهُمۡ نَفۡحَةٞ مِّنۡ عَذَابِ رَبِّكَ لَيَقُولُنَّ
يَٰوَيۡلَنَآ إِنَّا كُنَّا ظَٰلِمِينَ ﴿٤٦﴾ وَنَضَعُ ٱلۡمَوَٰزِينَ ٱلۡقِسۡطَ لِيَوۡمِ ٱلۡقِيَٰمَةِ فَلَا تُظۡلَمُ
نَفۡسٞ شَيۡـٔٗاۖ وَإِن كَانَ مِثۡقَالَ حَبَّةٖ مِّنۡ خَرۡدَلٍ أَتَيۡنَا بِهَاۗ وَكَفَىٰ بِنَا حَٰسِبِينَ ﴿٤٧﴾

[۴۲] (ای پیغمبره!) ته کفارو (مشرکانو) ته ووایه (او پوښتنه ترې وکړه) چې: د ډېر مهربان الله ﷻ (د عذاب څخه) تاسو په شپه او ورځ کښې څوک ساتي؟

(دوی ساتونکی نه لري) بلکې دوی د خپل رب ﷻ د ذکر څخه (عناداً) اعراض کوونکي دي.

[۴۳] ایا مشرکانو (کفارو) ته زمونږ څخه په غیر داسې معبودان شته چې (زمونږ د عذابه يې) بچ کوي؟ (دوی ته دغسې معبودان نشته).

(بلکې) د مشرکانو (باطل) معبودان د خپلو ځانونو د نصرت توان نه لري، او نه زمونږ د پلوه ورسره (مدد) ملګری کېږي (چې خپل پیروان پرې د عذابه بچ کړي).

[۴۴] (د مشرکانو عذاب غوښتنې د دوی د قوت څخه منشا نه ده اخستې) بلکې (منشا يې دا ده چې) مونږ دغو (مشرکانو) ته او د دوی پلرونو ته د ژوند سامان (متاعګانې) ورکړي دي، آن تر دې چې په دوی باندې (په بې غمۍ او خوشالۍ کښې) عمر اوږد شو (او ډېره موده وریاندې تېره شوه نو خیال يې وکړه چې د عذاب نزول دروغژنه خبره ده).

ایا نو مشرکان نه ګوري چې مونږ (د دوی) ځمکې ته ورځو (قصد کوو او) د څه برخو څخه يې کموو؟ (ایا دا کار د دوی د زوال نښه نه ده؟).

ایا نو دوی (مشرکان په مسلمانانو باندې) غلبه موندونکي دي؟ (دغسې نه ده).

[۴۵] (ای پیغمبره! کفارو ته) ووایه چې یقیناً زه تاسو (د عذاب څخه د خپله ځانه نه ډاروم بلکې) په وحې سره (مو ترې) ډاروم (نو زما خبره بالکل یقیني ده).

او (تاسو ترې کاڼه یاست چې) کوڼ خو بلل (دعوت) نه اوري (البته) کله چې دوی وډارولی شي (نو تاسو يې ځکه نه اورئ).

[۴۶] او که چېرته مشرکانو ته ستا د رب ﷻ د عذاب د پلوه یوه وږمه (ډېره کمه برخه) ورسېږي نو هرومرو ضرور به دوی ووايي چې ای زمونږ افسوسه (راشه چې همدا دې وخت دی) یقیناً چې مونږ ظلم کوونکي (تیری کوونکي) وو.

[۴۷] او مونږ به د قیامت په ورځ کښې د انصاف درلودونکې تلې کېږدو (ودروو)، نو په هیڅ نفس به د هیڅ شي ظلم ونه کړی شي.

او که چېرته (د عمل) یو شی د اوري د دانې په اندازه (وړوکی) وي هم مونږ به يې (تلې ته د حساب دپاره) راولو (حاضر کړو).

او مونږ د حساب کوونکو په حیث بس (او کافي) یاستو.

ارتباط او د مطلب خلاصه

په دې ایتونو په مضامینو کښې دا خبره هم شامله وه چې کفار د قیامت د قیام غوښتنه د دې لپاره کوله چې دوی اندېښنه لري چې که به قائم شي، خو که بالفرض د هغې ورځ په سختیو باندې نن ورځ پوه شوي وی نو ذکر به يې نه وی کړې.

په دې ایتونو کښې عین مضمون د دنیاوي عذاب په نسبت منعکس شوی دی، چې حاصل یې داسې راځي:

۱ـ ای پیغمبره! ته کفارو ته ووایه چې تاسو په دنیا کښې د عذاب په نزول باندې توندي کوئ او په جلتۍ سره يې غواړئ نو تاسو د دې خبرې جواب راکړئ چې:

که د ډېر مهربان الله ﷻ مهرباني نه وي نو هغه څوک دی چې تاسو د ده ﷻ د عذاب څخه د شپې یا د ورځې په امن کښې وساتي؟ ایا تاسو دومره توان درلودلی شئ چې پخپله د عذاب مخنیوی وکړئ او خانونه ترې په څنګ وساتئ؟

بنه نو چې نه قوي دوست لرئ او نه پخپله د عذاب د مخنیوي قوت لرئ نو په کوم عقل سره د عذاب غوښتنه کوئ؟

۲ـ ای پیغمبره! کفار ښه پوهېږي چې په هیڅ وجه د عذاب مخنیوی نه شي کولی بلکې عناد نیولي دي او په عناد سره د خپل رب ﷻ د منلو څخه اعراض او انکار کوي، که نه نو:

الف: ایا کفار داسې معبودان لري چې زمونږ څخه په غیر یې د عذاب څخه بچ کړي او د عذاب مخه ترې بل طرف ته واړوي؟

ب: د مشرکانو باطل معبودان خو د خپلو ځانونو سره نصرت نه شي کولی او د بوت شکن د منګولو څخه خپل ځانونه نه شي بچ کولی نو د هغوی سره به څه مرسته وکړي؟.

ج: هو! بوتان ورسره په دې شرط مرسته کولی شي چې زمونږ د پلوه هغوی ته مرسته او نصرت ملګري وګرځولی شي، خو دا کار مونږ نه کوو، او باطلو معبودانو ته نصرت نه ورکوو.

۳ـ ای پیغمبره! مشرکان ښه پوهېږي چې د دوی د باطلو معبودانو هیڅ شی د لاسه نه کېږي او دوی ته هیڅ خیر نه شي رسولی بلکې د عذاب د نزول غوښتنه د دې کبله کوي چې د عذاب نزول ورته دروغ برېښي او دا خکه چې مونږ مشرکانو ته او د دوی پلرونو ته د ژوند ښه ډېر وسائل ورکړي دي چې دوی لګیا دي دنیاوي استفاده ترې کوي، آن تر دې چې په عافیت او خوشالی کښې یې ښه اوږده عمرونه تېر کړه، نو د دوی خیال ته ورځي چې په آینده کښې به هم همدغسې په عافیت او خوشالی کښې ژوند وکړي، خو خبره دغسې نه ده لکه چې دوی یې اټکل کوي بلکې خبره دا ده چې:

الف: مشرکانو ته د عذاب د نزول وخت رانږدې شوی دی او په نن سبا کښې به یې ورباندې ورنازل کړو.

ب: ایا نو مشرکان نه ګوري چې د عذاب د نزول نښې ښکاره شوې دي چې مونږ کفري خمکې ته ورځو (قصد ورته کوو) چې روزمره د کفري خمکې د برخو څخه څه ناڅه کموو او په اسلامي خمکه

کښې بې ورشاملوو. یا په بل عبارت اسلام په خوربدلو پیل کړی دی او د کفارو په وطنونو کښې مسلمانان مخ په زیاتېدلو دي.

ج: ایا نو کفار اوس هم په خپلو خانونو باندې گومان کوي چې دوی غلبه موندونکي دي؟ دغسې نه ده بلکې دوی د مغلوبیت په لور روان دي، او هغه وخت رانژدې شوی دی چې دوی بالکل مغلوب وگرځي او د اسلام بېرغ په ټول عربستان کښې ورېږي.

۴ـ ای پیغمبره! ته کفارو ته ووایه چې: زه تاسو په مغلوبیت او د عذاب په نزول باندې د خپله خانه نه ډاروم بلکې د وحې په سبب تاسو ته انذار او اطلاع درکوم چې هیڅ دروغ او هیڅ کوږ پاس پکښې نشته، خو افسوس چې تاسو پرې خپل خانونه کاڼه اچولي دي، او پوره واضحه ده چې کله کاڼه خلک ډارول کېږي نو دوی ډارول او حق ته رابلل نه اوري.

۵ـ ای پیغمبره! مشرکانو خو نن ورځ ستا په دعوت باندې خپل ځانونه کاڼه اچولي دي او د عذاب څخه ستا ډارولو ته هیڅ التفات نه کوي، مگر که چرته ستا د رب ﷻ د عذاب څخه دوی ته لږ څه ورمه ورسېږي نو دستي به یې د غوږونو کونېوالی لرې شي او په چیغو چیغو به خپل افسوس ته ناري کړي چې هله راشه همدا دې وخت دی، یقیناً چې مونږ ظالمان وو او د پیغمبر په ډارولو او دعوت باندې مو خپل غوږونه کاڼه کړي وه.

۶ـ که مونږ په کفارو باندې په دنیا کښې عذاب ورنازل کړو او یا یې ورباندې ورنازل نه کړو په هر صورت کښې دوی ته د قیامت عذاب ور روان دی او دوی د قیامت عذاب ته ورروان دي چې سات په سات سره نژدې کېږي، هیڅکله به ترې نجات ونه مومي او دا څکه چې:

الف: په دغې ورځ کښې به مونږ د انصاف تلې ځای په ځای کېږدو (ودروو) نو په هیچا باندې به تېری ونه کړی شي او د هیڅ شي کمبود به ترې ونه کړی شي.

ب: په دغې ورځ کښې به داسې دقیق حساب صورت ونیسي چې که بالفرض د کوم سړي د یوې ورې دانې په اندازه عمل وي او دانه هم د اُوري دانه وي نو هغه به هم د محاسبې دپاره حاضره کړو او پټه به یې پرېنږدو.

ج: هلته به د محاسبې په نتیجه کښې زمونږ محاسبه نهایي محاسبه وي او همدا مونږ به د حساب کوونکي په حیث بس او کافي یاستو.

توضیحات

۱ـ په ﴿مَن يَكۡلَؤُكُم بِٱلَّيۡلِ وَٱلنَّهَارِ﴾ کښې د "يَكۡلَؤُ" کلمه د "كِلاءً، كِلاءَةً" ـ لکه "نِفاذً، نِفاذَةً" ـ څخه اشتقاقه شوې ده چې د حفاظت او ساتنې معنی ورکوي[1] په یوه اورېده حدیث کښې نبي کریم ﷺ بلال رضي الله عنه مخاطب کړ چې: «اِكۡلَأۡ لَنَا اللَّيۡلَ»[2] یعنې کله چې نبي کریم ﷺ د یوې غزا څخه را ستون شو

(۱) مفردات الراغب ص۴۵۵
(۲) صحیح مسلم ج۱ ص۲۳۸

او خوب پرې غلبه وکړه نو په شپه کښې یې کاروان تم کړ او بلال ﷺ ته یې وظیفه ورکړه چې مونږ اوده کېږو او ته راته شپه وساته چې د سهار لمونځونه راڅخه فوت نه شي.

نو په دې مقام کښې یې حاصل داسې راخېژي چې: ای کفارو! هیڅوک نشته چې تاسو د الله ﷻ د عذاب څخه وساتي په عدم حفاظت کښې شپه او ورځ یو برابر ده چې د ده ﷻ د عذاب په مقابل کښې د ورځې ویښ او بیدار خلک داسې ناتوانه دي لکه د شپې په خوب باندې ویده (پراته) خلک چې ناتوانه دي.

اصحاب څه معنی؟

۲_ په ﴿ وَلَا هُم مِّنَّا يُصْحَبُونَ ﴾ کښې د ﴿ يُصْحَبُونَ ﴾ کلمه د "اِصْحَابٌ" _لکه "اِكْرَامٌ"_ څخه اشتقاقه شوې ده، "اِصْحَابٌ" دې ته وايي چې څوک د چا سره څه شی ملګری کړي.

په دې مقام کښې مفسرینو کرامو ذکره شوې کلمه په لاندې معناوو باندې تفسیره کړې ده چې د بدلیت په اعتبار سره څه منافات هم سره نه لري[1]:

الف: د مشرکانو باطل معبودان نه د خپلو ځانونو د نصرت توان لري او نه خپلو عابدینو ته نجات ورکولی شي، بلکې پخپله دوی ته به هم زمونږ د پلوه د عذاب څخه پنا ورنه کړی شي او نجات به ورسره ملګری نه کړی شي.

همدا مضمون په بل ایت کښې داسې نازل شوی دی چې: ﴿ إِنَّكُمْ وَمَا تَعْبُدُونَ مِن دُونِ اللَّهِ حَصَبُ جَهَنَّمَ ﴾ [الأنبياء:۹۸] یقینًا (ای مشرکانو!) تاسو او هغه شیان کوم چې تاسو یې د الله ﷻ څخه په غیر عبادت کوئ د دوزخ خاشاک یاست.

ب: د مشرکانو باطل معبودان نه د خپلو ځانونو او خپلو عابدینو سره کومک کولی شي او نه به زمونږ د پلوه ورسره معونت او نصرت ملګری کړی شي چې زمونږ په کومک یا د خپلو ځانونو سره او یا د خپلو معبودانو سره مدد وکړي او زمونږ د عذابه نجات ورکړي.

یا په بل عبارت: د باطلو معبودانو سره به زمونږ د پلوه توفیق ملګری نه کړی شي لکه څنګه چې د پیغمبرانو او د خیر د داعیانو سره ملګری ګرځولی کېږي.

همدې مضمون ته په بل ایت کښې داسې اشاره شوې ده چې: ﴿ لَا تَخَافَا إِنَّنِي مَعَكُمَا أَسْمَعُ وَأَرَىٰ ﴾ [طه:۴۶] یعنې الله ﷻ موسی ﷺ او هارون ﷺ ته داډ ورکړه چې دار یږئ مه، یقینًا زما نصرت او کومک ستاسو سره ملګری دی (زه ستاسو سره یم) اورم او ګورم.

سوال جواب

۳_ که څوک وايي چې: د ﴿ أَفَلَا يَرَوْنَ أَنَّا نَأْتِي الْأَرْضَ نَنقُصُهَا مِنْ أَطْرَافِهَا ﴾ مضمون خو

[1] المحرر الوجيز ج۱۱ ص۱۳۹؛ تفسير الكشاف ج۳ ص۱۱۹؛ تفسير المظهري ج۶ ص۱۹۸؛ تفسير البغوي ج۳ ص۲۴۷

داسې راخبرږي چې: ایا نو مشرکان خپلې کفري ځمکې او ښارونو ته نه ګوري چې مونږ ترې ځینې څنډې او ځینې برخې کموو او د مسلمانانو د تسلط لاندې يې واقع کوو؟ ایا نو دوی اوس هم تمه کوي چې دوی به غالب شي او مسلمانان به مغلوب کړی شي؟

نو پوښتنه دا ده چې: په ذکر شوي تفصيل سره خو کفري ځمکې په مدينه منوره کښې په تنقيص (کمبود) باندې پيل کړي وو کله چې جهاد فرض شو او مسلمانانو د خپل جهاد لمن چارچاپېره ځمکو او ښارونو ته وراوږده کړه، حال دا چې دا سورت مکي دی او په مکه کښې خو جهاد نه وه فرض شوی؟

مونږ وايو چې: ذکر شوی سوال مونږ د الله ﷻ په توفيق باندې د [الرعد:۴۱] ايت لاندې جواب کړی دی، خو په دې مقام کښې ورباندې لاندې جوابونه وراضافه کوو:

الف: که څه هم سورت مکي دی خو همدغه يو ايت پکښې مدني دی[۱] او په هغه وخت کښې نازل شوی دی کله چې جهاد ښه په درز کښې روان وه.

ب: د ﴿ ٱلْأَرْضَ ﴾ څخه د پخوانيو کفارو ځمکه مطلب ده لکه عاديان، ثموديان او نور[۲].

نو د معنی حاصل به يې داسې راوخېژي چې: ایا نو د مکې مشرکان د هلاکو شوو کفارو کنډوالې نه ګوري ترڅو دوی زمونږ په عادت باندې پوه شي؟ هغه دا چې مونږ کفري ځمکې ته ورځو او قصد ورته کوو چې لږ-لږ برخې يې کموو او بالآخره ټوله په کنډواله باندې بدلوو، ايا دوی د دې څخه عبرت نه اخلي؟ او ايا دوی لا اوس هم خپلې غلبې ته په تمه دي؟

نفخة څه معنی؟

۴_ د ﴿ نَفْحَةٌ ﴾ کلمه خو اصلاً د خوږې وږمې دپاره وضعه شوې ده مګر د کنايې په توګه په عذاب کښې هم استعمالېږي[۳]، په دې مقام کښې همدغه کنايي معنی مراده ده، يعنې نن ورځ خو مشرکان د استهزاء په توګه د عذاب د نزول غوښتنه کوي خو که اصلي عذاب نه بلکې د عذاب وږمه ورباندې ولګېده نو بيا به د افسوس چيغې او فرياد پورته کړي او بې وخته په خپله غوښتنه باندې پښېماني ښکاره کړي.

يادونه

۵_ په ﴿ وَنَضَعُ ٱلْمَوَٰزِينَ ٱلْقِسْطَ ﴾ کښې د "مَوَازِين" په کلمه باندې مونږ د الله ﷻ په توفيق سره د [الأعراف:۸] ايت لاندې ښه کافي بحث کړی دی دلته پرې نه نور څه زياتوو او نه يې په بيا ليکلو کښې څه ګټه ګورو، هيله ده چې محترم لوستونکي هملته يو ځل مراجعه وکړي.

﴿ وَلَقَدْ ءَاتَيْنَا مُوسَىٰ وَهَٰرُونَ ٱلْفُرْقَانَ وَضِيَآءً وَذِكْرًا لِّلْمُتَّقِينَ ۝٤٨ ٱلَّذِينَ يَخْشَوْنَ

(۱) روح المعاني ج۱۷ ص۵۳
(۲) اضواء البيان ج۴ ص۶۳۴
(۳) مفردات الراغب ص۵۲۱

رَبَّهُم بِٱلۡغَيۡبِ وَهُم مِّنَ ٱلسَّاعَةِ مُشۡفِقُونَ ﴿٤٩﴾ وَهَٰذَا ذِكۡرٞ مُّبَارَكٌ أَنزَلۡنَٰهُۚ أَفَأَنتُمۡ
لَهُۥ مُنكِرُونَ ﴿٥٠﴾ ﴾

[۴۸] او يقيناً مونږ موسی ﷺ او هارون ﷺ ته (د حق او باطل) جدا کوونکی (او د دنيا او آخرت دپاره) رڼا او (بالآخره) د متقيانو دپاره پند او نصيحت (کتاب) ورکړی وه.

[۴۹] متقيان هغه کسان دي چې د خپل رب ﷻ څخه په غيبو سره ډارېږي، او (همدارنګه) دوی د قيامت د ورځې څخه (په خپلو ځانونو باندې) شفقت کوونکي دي (چې چرته په عذاب باندې اخته نه شي).

[۵۰] او دغه (قرآن کريم) پند (او شرف) دی (او) د برکت څخه ډک دی چې مونږ نازل کړی دی.
نو (ای مشرکانو!) ايا تاسو (بل کتاب ته نه بلکې) همدې کتاب ته (د همدې کتاب څخه) انکار کوونکي ياست؟

ارتباطونه

۱ـ مونږ د دې سورت په سريزه کښې ليکلي دي چې دا سورت تقريباً په دوه وو برخو باندې ويشلی شوی دی چې يوه يې د توحيد د استدلالاتو برخه ده او بله يې د پيغمبرانو د حالاتو د شرحه کولو برخه ده، نو کله چې اوله برخه ختمه شوه نو په ذکرو شوو ايتونو سره يې دوهمه برخه پيل شوه.

۲ـ په وړاندېنيو نژدې ايتونو کښې نبي کريم ﷺ ته د نصرت او غلبې د ورکړې اشاره شوې وه او په دې ايتونو کښې په همدغه مطلب باندې د رڼا اچولو دپاره د موسی ﷺ او هارون ﷺ نصرت او غلبې ته په اجمالي توګه اشاره شوې ده چې حاصل يې داسې راځي:

د مطلب خلاصه

ای پيغمبره! د خپل تسکين دپاره چې په نژدې وختونو کښې به په خپلو دښمنانو باندې غالب شې د موسی ﷺ او هارون ﷺ د غلبې حالات په لاندې ډول ياد کړه:

۱ـ مونږ دوی دواړو ته داسې کتاب ورکړی وه چې:

الف: د حق او باطل ترمنځ يې په قطعي توګه فيصله کوله.

ب: په دې کتاب کښې د دنيا او آخرت په امورو کښې رڼا نغښتې وه.

ج: بالآخره هغه داسې کتاب وه چې د متقيانو دپاره پند او نصيحت وه، البته متقيان د هغو کسانو څخه عبارت دی چې:

اول: د خپل رب ﷻ څخه په غيبو باندې ډارېږي چې دوزخ يې په سترګو باندې نه دی ليدلی خو د خپل کتاب فرامين داسې ګڼي لکه په سترګو باندې يې چې ليدلي وي.

دوهم: دوی د قيامت د ورځې څخه هم په خپلو ځانونو باندې په ډار کښې دي چې هلته د خجالت سره مخامخ نه شي.

۲ـ لنډه دا چې مونږ ذکرو شوو دوه وو پیغمبرانو ته د خپل وخت په فرعون باندې غلبه ورکړه حال دا چې په ابتدايي وخت کښې يې د خپلو خانونو (دوه وو تنو) څخه اضافه پیروان نه درلوده، خو د تورات غونډې جلیل القدر کتاب او نهه قوي معجزې مو ورته ورکړې وې.

نو د پر ژر دی چې تاته به هم د خپل وخت په فراعنه وو باندې غلبه درکړو حال دا چې:

الف: ته خو یوه ډله پاخه مسلمان ملګري لرې او یوازې نه یې.

ب: په دې باندې علاوه په تا باندې مو دغه برکتناک کتاب (قرآن کریم) هم درنازل کړی دی چې په برکت کښې په تورات باندې زيات دی.

۳ـ نو اوس یو خل بیا زمونږ د پلوه مشرکان (کفار) مخاطب کړه چې: ایا تاسو بل کتاب ته نه بلکې دغه مبارک کتاب (قرآن کریم) ته د انکار په نظر ګورئ؟ ایا تاسو د موسی ﷺ د فرعون څخه د عبرت درس نه اخلئ چې خپل انکار ته ادامه ورکوئ؟.

توضيحات

۱ـ اکثرو مفسرینو کرامو[۱] په ﴿ وَلَقَدْ ءَاتَيْنَا مُوسَىٰ وَهَٰرُونَ ٱلْفُرْقَانَ وَضِيَآءً وَذِكْرًا ﴾ کښې درېواړه کلمې "فُرْقَان، ضِيَاء، ذِكْر" د تورات څخه کنایه ګڼلې دي چې دا کتاب په درېواړو صفاتو باندې مشتمل وه، خو مونږ ته بهتره برېښي چې په تورات پورې انحصار ورنه کړی شي څکه چې ذکر شوي درېګوني صفات لکه چې په تورات باندې صادقبدل په معجزاتو باندې يې هم صدق مونده کاوه. نو باید چې درېواړه کلمې د تورات او معجزاتو څخه عبارت وګڼلی شي.

۲ـ مونږ د الله ﷻ په توفیق د [الأنعام:۹۲] ایت لاندې د ﴿ مُبَارَكٌ ﴾ کلمه ښه تحلیله کړې ده، او د قرآن کریم برکات مو شرحه کړي دي چې بیا لیکلو ته يې اړتیا نه ګورو.

﴿ وَلَقَدْ ءَاتَيْنَآ إِبْرَٰهِيمَ رُشْدَهُۥ مِن قَبْلُ وَكُنَّا بِهِۦ عَٰلِمِينَ ۝٥١ إِذْ قَالَ لِأَبِيهِ وَقَوْمِهِۦ مَا هَٰذِهِ ٱلتَّمَاثِيلُ ٱلَّتِىٓ أَنتُمْ لَهَا عَٰكِفُونَ ۝٥٢ قَالُوا۟ وَجَدْنَآ ءَابَآءَنَا لَهَا عَٰبِدِينَ ۝٥٣ قَالَ لَقَدْ كُنتُمْ أَنتُمْ وَءَابَآؤُكُمْ فِى ضَلَٰلٍ مُّبِينٍ ۝٥٤ قَالُوٓا۟ أَجِئْتَنَا بِٱلْحَقِّ أَمْ أَنتَ مِنَ ٱللَّٰعِبِينَ ۝٥٥ قَالَ بَل رَّبُّكُمْ رَبُّ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ ٱلَّذِى فَطَرَهُنَّ وَأَنَا۠ عَلَىٰ ذَٰلِكُم مِّنَ ٱلشَّٰهِدِينَ ۝٥٦ وَتَٱللَّهِ لَأَكِيدَنَّ أَصْنَٰمَكُم بَعْدَ أَن تُوَلُّوا۟ مُدْبِرِينَ ۝٥٧ فَجَعَلَهُمْ جُذَٰذًا إِلَّا كَبِيرًا لَّهُمْ لَعَلَّهُمْ إِلَيْهِ يَرْجِعُونَ ۝٥٨ قَالُوا۟ مَن فَعَلَ هَٰذَا بِـَٔالِهَتِنَآ إِنَّهُۥ

(۱) تفسير القاسمي ج۱۱ ص۲۶۲؛ روح المعاني ج۱۷ ص۵۷

لَمِنَ ٱلظَّـٰلِمِينَ ﴿٥٩﴾ قَالُواْ سَمِعْنَا فَتًى يَذْكُرُهُمْ يُقَالُ لَهُۥٓ إِبْرَٰهِيمُ ﴿٦٠﴾ قَالُواْ فَأْتُواْ بِهِۦ
عَلَىٰٓ أَعْيُنِ ٱلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَشْهَدُونَ ﴿٦١﴾ قَالُوٓاْ ءَأَنتَ فَعَلْتَ هَـٰذَا بِـَٔالِهَتِنَا يَـٰٓإِبْرَٰهِيمُ
﴿٦٢﴾ قَالَ بَلْ فَعَلَهُۥ كَبِيرُهُمْ هَـٰذَا فَسْـَٔلُوهُمْ إِن كَانُواْ يَنطِقُونَ ﴿٦٣﴾ فَرَجَعُوٓاْ إِلَىٰٓ
أَنفُسِهِمْ فَقَالُوٓاْ إِنَّكُمْ أَنتُمُ ٱلظَّـٰلِمُونَ ﴿٦٤﴾ ثُمَّ نُكِسُواْ عَلَىٰ رُءُوسِهِمْ لَقَدْ عَلِمْتَ مَا
هَـٰٓؤُلَآءِ يَنطِقُونَ ﴿٦٥﴾ قَالَ أَفَتَعْبُدُونَ مِن دُونِ ٱللَّهِ مَا لَا يَنفَعُكُمْ شَيْـًٔا وَلَا
يَضُرُّكُمْ ﴿٦٦﴾ أُفٍّ لَّكُمْ وَلِمَا تَعْبُدُونَ مِن دُونِ ٱللَّهِ أَفَلَا تَعْقِلُونَ ﴿٦٧﴾

[۵۱] او يقيناً مونږ ابراهيم ﷺ ته د موسى ﷺ او هارون ﷺ څخه وړاندې د ده جامع هدايت وركړى وه، او مونږ په ده باندې پوهېدونكي وو (چې استعداد يې پكښې شته دى).

[۵۲] (اى پيغمبره!) هغه وخت (ياد كړه كله چې) ابراهيم ﷺ خپل پلار او خپل قوم ته وويلې چې دغه مثالي مجسمې څه شى دي؟ (ستاسو څه په درد خوري؟ البته) كومو ته چې تاسو د عبادت په نيت (د منجاورانو غوندې) ولاړ ياست.

[۵۳] مشركانو (په جواب كښې) وويلې چې: مونږ همدې (بوتانو) ته خپل پلرونه عبادت كوونكي موندلي دي (نو مونږ د خپلو پلرونو په تګلارې روان ياستو).

[۵۴] ابراهيم ﷺ وويلې چې: يقيناً تاسو او ستاسو پلرونه په څرګنده ګمراهى كښې ياست.

[۵۵] مشركانو وويلې چې: (اى ابراهيمه!) ايا ته مونږ ته په حقه راغلى يې او كه د ساتيروونكو څخه يې؟ (ته رښتيا وايې او كه ټوقه كوې؟).

[۵۶] ابراهيم ﷺ وويلې چې: (زه ټوقه نه كوم) بلكې ستاسو رب ﷻ د اسمانونو او ځمكو رب دى (البته) هغه رب چې د اسمانونو او ځمكو مجموعه يې بدون د سابقه مثله پيدا كړې ده.
او زه په همدغه كار باندې د شهادت وركوونكو څخه يم (او اعتراف پرې كوم).

[۵۷] او په الله ﷻ مې دې سوګند وي چې زه به هرومرو خامخا ستاسو د بوتانو (په ماتولو كښې زيار وباسم، (البته) د هغه څخه وروسته چې تاسو (مېلې ته) مخونه په داسې حال كښې واړوئ چې (بوتانو ته) شاكوونكي ياست.

[۵۸] نو ابراهيم ﷺ (ټول) بوتان ميده-ميده كړه مګر لوى بوت (چې) دوى ته (لوى ښكارېده)، شايد چې مشركان همده (لوى بوت) ته رجوع وكړي (او پوښتنه ترې وكړي چې دا ولې؟).

[۵۹] مشركانو وويلې چې: هر چا چې دغه كار زمونږ د بوتانو سره كړى دى يقيناً چې هغه د ظالمانو څخه دى (نو معلومات راكړئ چې دا كار چا كړى دى؟).

[۶۰] (ځينو) مشركانو وويلې چې: مونږ د يوه ځوان څخه واورېده چې بوتان يې (په بده) يادول، چې ابراهيم ورته ويل كېږي (په همدې نامه يادېږي او د بوتانو سره عداوت لري).

[۶۱] مشركانو وويلې چې ابراهيم (نامی ځوان) د خلكو د سترګو لاندې راولئ، شايد چې دوی (د نوموړي په ورانكارۍ) شهادت وركړي (او استنطاق يې وګوري).

[۶۲] مشركانو (ابراهيم ﷺ ته) وويلې چې: ايا زمونږ د معبودانو سره تا دغه كار كړی دی؟ ای ابراهيمه!.

[۶۳] ابراهيم ﷺ وويلې چې: بلكې دا كار د بوتانو دغه لوی بوت كړی دی، نو تاسو ترې پوښتنه وكړئ كه دوی وي چې خبرې كوي (نو جواب به دركړي).

[۶۴] نو مشركانو خپلو ځانونو ته رجوع وكړه (او په فكر كښې ولوېده) نو (بيا) يې (د خپلو ځانونو سره) وويلې چې: يقينًا همدا تاسو ظالمان ياست (چې بوتان مو بې حفاظته پرېښي وه او د ابراهيم ﷺ سره جګړه كوئ).

[۶۵] بيا (د فكر او حجت د حيثه) په خپلو سرونو باندې نسكور كړی شوه (او وې ويلې چې: ای ابراهيمه!) ته خو پوهېږې چې دغه (معبودان) خبرې نه كوي.

[۶۶] ابراهيم ﷺ وويلې چې: ايا نو تاسو بدون د الله ﷻ څخه د هغو شيانو عبادت كوئ كوم چې تاسو ته نه د څه شي ګټه رسولی شي او نه درته د ضرر د رسولو (توان) لري؟

[۶۷] تاسو ته او هغو شيانو ته افسوس (او د اُف كلمه ده) د كومو چې تاسو د الله ﷻ څخه په غير عبادت كوئ.

ايا نو تاسو د عقل څخه كار نه اخلئ؟ (چې په حسرت او افسوس باندې پوه شئ).

د مطلب خلاصه

د پيغمبرانو د حالاتو د بيان څخه په ذكر شوو ايتونو كښې د ابراهيم ﷺ حالات نازل شوي دي نو حاصل يې داسې راځېژي چې:

ای پيغمبره! په خپل امت باندې عمومًا او په قريشو مشركانو باندې خصوصًا د ابراهيم ﷺ حالات قرائت كړه چې د دوی نيكه دی، شايد چې څه عبرت ترې واخلي او د بوت پرستۍ څخه توحيد ته راوګرځي، هغه دا چې:

۱ـ يقينًا مونږ لا د موسی ﷺ او هارون ﷺ څخه پخوا ابراهيم ﷺ ته د سمې لارې د پېژاندلو سليقه او استعداد وركړی وه او مونږ ورباندې پوه وو چې د خپل استعداد په مطابق كار كولی شي او د باره يې وتلی شي. د ښه وضاحت دپاره د ابراهيم ﷺ د مبارزې لاندې قيصه په خپل امت باندې ولوله چې د مشركانو په مقابل كښې په څومره قوي عزم سره ودرېد او د خطرناكو پلانونو څخه يې ونه ډار شو چې:

۲ـ هغه وخت خپل امت ته وريه ياد كړه چې ابراهيم ﷺ د خپل قوم سره عمومًا او د خپل پلار

خصوصاً د بوتانو په رد کښې داسې مباحثه وکړه چې:

ابراهیم ﷺ: دغه مجسمې څه شی دي؟ دغه څه ارزښت لري چې تاسو په خپلو لاسونو باندې جوړې کړې دي او په عبادت باندې یې په دوامداره توګه کلک ولاړ یاست؟

ایا دغه تمثالونه (مجسمې) تاسو ته په عبادت سره څه ګټه رسولی شي؟ او یا دعدم عبادت په صورت کښې تاسو ته د څه ضرر رسولو توان لري؟.

مشرکان: دغه مجسمې که مونږ ته نه ګټه رسولی شي او نه د ضرر توان لري هم مونږ یې خکه په عبادت باندې کلک یاستو چې مونږ په همدغه حالت باندې خپل پلرونه موندلي وه، چې د همدغو مجسمو په عبادت باندې به مشغول وه، دا مونږ ته د هغوی څخه راپاتې دي او مونږ نه غواړو چې د خپلو پلرونو لاره پریږدو او په هغې لارې باندې روان شو کومې ته چې ته دعوت راکوې.

ابراهیم ﷺ: عجیبه ده چې تاسو د خپلو پلرونو په پټو سترګو تقلید کوئ، او د هغوی په کړنلاره کښې سوچ او فکر نه کوئ چې هغوی په حقه روان وه او که باطله لاره یې خپله کړې وه؟.

که بالفرض تاسو دغه ډول سوچ کړی وی د هغوی پیروي به مو نه وی کړې او دا خکه چې هغوی په خپل وخت کښې په ښکاره ګمراهی کښې اخته وه او تاسو نن ورځ په څرګنده بې لارې کښې واقع یاست، نو بهتره دا ده چې د هغوی څخه صرف نظر شئ.

مشرکان: ای ابراهیمه! ایا دغه خبرې د زړه څخه کوې او که ټساتیري کوې؟ ته د خپله ځانه سره فکر وکړه او خپله خوله اداره کړه، دا څه وایې؟ ایا دا خبره د کولو ده چې مونږ او زمونږ پلرونه ټول ګمراهان یاستو او یوازې ته په سمه لاره باندې روان یې؟.

ابراهیم ﷺ: زه ساتیري نه کوم بلکې تاسو ته په قصدي توګه وایم چې ستاسو په لاسونو جوړې کړې شوې مجسمې ستاسو حقیقي معبودان نه دي، تاسو د هغو په عبادت کښې خطا شوي یاست بلکې:

الف: ستاسو حقیقي معبود او حقیقي پالونکی هغه اقدس ذات دی کوم چې د اسمانونو او ځمکو حقیقي پالونکی دی.

ب: همدغه اقدس ذات هر شی پیدا کړی دی، یا په بل عبارت حقیقي معبود هغه اقدس ذات دی چې اسمانونه او ځمکې او هم تاسو او ستاسو معبودان یې پیدا کړي دي، او د نشت څخه یې موجود کړي دي، ایا ستاسو مجسمې پیدا کول کولی شي؟

ج: تاسو خبردار اوسېږئ، زه تاسو ته خپله عقیده په ډاګه اعلانوم او په دې باندې د شهادت ورکوونکو څخه یم چې حقیقي معبود یکې یو الله ﷻ دی چې اسمانونه او ځمکې یې پیدا کړي دي او د هغو شیانو خالق هم دی په کومو باندې چې دغه دواړه مشتمل دي.

د: زما دې په خپل رب ﷻ باندې سوګند وي چې زه به هرومرو تاسو ته ستاسو د باطلو معبودانو ناتواني دروښایم، او داسې پټ تدبیر به ورسره وچلوم چې تاسو یې هم په ناتوانۍ باندې اعتراف وکړئ، البته دا هله چې تاسو خپلې میلې ته مخې وګرځوئ او دغو باطلو معبودانو ته شا کړئ (دلته یې یوازې پریږدئ).

ابراهیم ﷺ خپله نقشه عملي کړه:

۳_کله چې مشرکان خپلې مېلې ته لاړه او بوتخانه بې چپړاسي (بې محافظه) پاتې شوه، نو ابراهیم ﷺ په بوتانو باندې خپله نقشه عملي کړه چې:

الف: يو تبر يې د خپله خانه سره واخست او بوتخانې ته ورننووت، نو ټول بوتان يې په تبر باندې پرچه‌پرچه او ټوټه‌ټوټه کړه، مګر هغه بوت يې روغ رمټ پرېښود کوم چې د مشرکانو په نزد لوی برېښېده او د نورو په نسبت يې ورته په درانه نظر کاته، او يا هغه چې جسم يې د نورو څخه غټ وه.

ب: بيا يې خپل تبر د همدغه غټ بوت په غاړه کښې واچاوه، تا به ويل چې غټ بوت په ورو بوتانو باندې په غُصه شوی دی او ټول يې د تبر د خولې څخه ويستلي دي، او غُصه يې لا اوس هم سړه نه ده (تبر يې په غاړه کښې پروت دی).

ج: ابراهیم ﷺ دغه کار د دې دپاره عملي کړ ترڅو ده ﷺ ته د مشرکانو سره د سوال جواب زمينه برابره شي، چې هغوی به ورته رجوع وکړي چې دا کار دې ولې کړی دی؟ او ابراهیم ﷺ به جواب ورکړي چې د دغه مشر بوت څخه پوښتنه وکړئ.

مشرکان د مېلې څخه راستانه شوه:

۴_ کله چې مشرکان د مېلې څخه راستانه شوه او په بوتخانه کښې يې د خپلو بوتانو په حالت باندې سترګې ونښتې چې ټول وهل شوي (ټکول شوي) پراته دي او يوازې يو بوت تبر په غاړه روغ رمټ دی، نو په خپلو منځو کښې يې يو تر بله لاندې سوال جواب وکړ:

الف: يوې ډلې وويلې چې: زمونږ د معبودانو سره دغه بد عمل چا انجام کړی دی؟ يقيناً چې د دې کار انجاموونکی د سختو ظالمانو څخه دی، چې دغسې ناوړه کار يې زمونږ د مقدساتو سره اجراء کړی دی.

ب: خينو نورو وويلې چې: په کوم وخت کښې چې مونږ مېلې ته روان وو هلته مونږ د يوه خوان څخه واورېده چې زمونږ بوتان يې په بده يادول، او حتی په سوګند سره يې ورته د بدی رسولو اراده وکړه. نوموړی خوان په مجالسو کښې د ابراهيم په نامه بلل کېږي، نور يې نو مونږ نه پېژنو چې کوم يو خوان دی.

ج: کله چې بوت پرستانو ته د بوت شکن پته ولګېده نو سمدستي ټولو په يوه خوله نارې کړې چې: هلئ ژر شئ! ابراهيم نامی خوان دلته حاضر کړئ او د ټولو خلکو په وړاندې يې ودروئ او د استنطاق لاندې يې ونيسئ، ترڅو د يو پلوه ټولو خلکو ته د نوموړي ورانکاري او د بوتانو سره بې ادبي څرګنده شي او ټول ورته په غُصه شي، او د بله پلوه شايد چې په خپل بد عمل باندې اعتراف وکړي او يا پرې شاهدان شاهدي ورکړي چې ذکر شوي بد عمل د همده د پلوه صورت نيولی دی، ترڅو د خپل بد عمل سزا د خلکو په وړاندې وګالي.

د ابراهیم ﷺ څخه استنطاق:

۵_ کله چې ابراهیم ﷺ د خلکو اجتماع ته وروغوښتل شو او د ماتو کړې شوو بوتانو ترڅنګ ودرولی شو، نو د مشرکانو سره یې په لاندې ډول سوال جواب وکړ:

مشرکان: ای ابراهیمه! ایا دغه کار تا کړی دی؟ ایا دغه کار د کولو وه؟ ته ورته وګوره! یا په بل عبارت: ایا ته همغه سړی یې چې زمونږ د معبودانو سره دې د اهانت او سپکاوي عمل ترسره کړی دی؟

ابراهیم ﷺ: دا کار ما نه دی کړی بلکې دا کار ستاسو د بوتانو دغه مشر بوت کړی دی چې تبر یې په غاړه کښې پروت دی او غُصه یې لا نه ده سړه شوې، نو:

اول: تاسو د مشر بوت څخه پوښتنه وکړئ او د استنطاق لاندې یې ونیسئ چې په کشرانو باندې په څه خبره په غُصه شوی دی چې ټول یې تادیبًا میده-میده کړي دي.

دوهم: او یا مات شوي بوتان وپوښتئ چې تاسو چا میده-میده کړئ؟، او یا تاسو ته مشر بوت په څه غُصه شوی وه؟.

دریم: نو ای مشرکانو! که ستاسو بوتان خبرې کولی شي نو تاسو به په اصل حقیقت باندې خبر کړي، چې دا کار ما کړی دی او که مشر بوت کړی دی؟

مشرکان: د ابراهیم ﷺ د ذکر شوي بیان په اورېدلو سره مشرکان هک پک ودرېده او د لاندې کیفیت سره مخامخ شوه:

الف: دوی په خپلو ګرېوانونو کښې سرونه ښکته کړه او خپلو ځانونو ته متوجه شوه او په خپلې غلطۍ باندې یو څل بیا پوه شوه نو یو تر بله یې سره وویلې چې:

ب: چې یقینًا تاسو ظالمان یاست چې د یوه پلوه د داسې شیانو عبادت کوئ کوم چې اقلاً د خپلو ځانونو څخه دفاع نه شي کولی، او د بله پلوه مو دغه خپل مبعودان دلته بې پېره داره پرېښي وه او تاسو ټول د څرمې مېلې ته وتلي وئ چې میده-میده کړی شوي دي، که نه نو د دغه خجالت سره به نه وی مخامخ شوي.

ج: بیا مشرکان بېرته سرچپه شوه او د برېښنا غوندې کومې نری رڼا چې د دوی په زړونو کښې پرق وهلی وه او د هغې په سبب یې خپلو ځانونو ته د ﴿ أَنتُمُ ٱلظَّٰلِمُونَ ﴾ لقب ورکړی وه هغه بېرته زر مړه شوه.

خو په داسې خبره باندې یې تلفظ وکړ کومه چې د دوی په ضرر تمامېده او د ابراهیم ﷺ استدلال ته یې قوت ورکاوه هغه دا چې:

د: ای ابراهیمه! یقینًا ته خو پوهېږې چې زمونږ دغه معبودان چې ستا د نظر لاندې دي، خبرې نه شي کولی، نو زمونږ څخه یې د استنطاق غوښتنه مه کوه، او خجالت مو مه اضافه کوه، خو د دې سره-سره مونږ خپله تګلاره نه شو بدلولی.

۵_ ای پیغمبره! په دغه وخت کښې ابراهیم ﷺ هغه مطلب ته ورسېد د کوم دپاره یې چې بوتان

میده-میده کړي وه، نو هغوی یې مخاطب کړه چې:

الف: ای مشرکانو! ایا نو تاسو د هغو شیانو عبادت کوئ کوم چې تاسو ته د عبادت په صورت کښې ګټه نه شي رسولی، او د عدم عبادت په صورت کښې مو د ضرر په رسولو باندې توان نه لري؟

ب: حال دا چې تاسو د هغه اقدس ذات عبادت د پښو لاندې کړی دی چې ستاسو ګټه او تاوان یې دواړه په واک او اختیار کښې دي.

ج: تاسو او ستاسو معبودانو ته افسوس دی او زه خپله زړه تنګي د اُف په ویلو سره څرګندوم.

د: ایا نو تاسو د عقل څخه کار نه اخلئ؟ ایا دغسې کار د هوښیارانو سره مناسب دی؟ نو دا دی زه یو ځل بیا تاسو سمې لارې ته رابولم چې شرکیات پرېږدئ او د خپل رب ﷻ په وحدانیت باندې عقیده وکړئ چې هیڅ شریک نه لري.

توضیحات

۱ـ په ﴿ وَلَقَدْ ءَاتَيْنَآ إِبْرَٰهِيمَ رُشْدَهُۥ مِن قَبْلُ ﴾ کښې د "رُشْد" کلمه د "غَي" د کلمې په مقابل کښې استعمالېږي او "غَي" هغه جهل ته ویل کېږي کوم چې د فاسد اعتقاد څخه منشأ اخستې وي[1]، نو په دې تقدیر "رُشْد" د هغې پوهې نوم دی کومه چې په صحیح اعتقاد باندې ولاړه وي، نو د رشد په مفهوم کښې د نبوت څخه نیولې آن د دنیاوي هوښیارۍ پورې ټولې ښېګڼې او سرلوړې شاملې دي.

سوال جواب

۲ـ که څوک وایي چې: په ذکره شوې تکره کښې د ﴿ مِن قَبْلُ ﴾ کلمه د اضافت څخه پرې کړه شوې ده خو مضاف الیه بالکل د نظره نه دی غورزولی شوی چې د همدغې کلمې پېښ ورباندې دلالت کوي. نو پوښتنه دا ده چې هغه د څه شي څخه عبارت دی؟

مونږ وایو چې: د مضاف الیه په تعین کښې یې که څه هم مفسرینو کرامو متعدد اقوال کړي دي[2]، لکه نبوت او بلوغ او داسې نور؛ خو کوم تعین چې د قرینې په بنیاد صورت نیولی دی هغه دا دی چې دلته مضاف الیه د موسی ﷺ او هارون ﷺ څخه عبارت دی کوم چې په وړاندې ایت کښې ذکر دي، او ظهور یې داسې کېږي چې: "مِنْ قَبْلِ مُوسَى وَهَارُون" یعنې مونږ ابراهیم ته د موسی ﷺ او د هارون څخه لا وړاندې داسې جامعه پوهه ورکړې وه چې د دنیا او د آخرت په امورو باندې د واقع مطابق پوهېده او د ناپوهۍ څخه موساتلی وه (په سوچه توحید باندې مو پوهه ورکړې وه).د اضافت په اعتبار سره د دې ایت نظیر دا ایت شریف دی چې: ﴿ كُلًّا هَدَيْنَا ۚ وَنُوحًا هَدَيْنَا مِن قَبْلُ ﴾ [الأنعام:۸۴] یعنې مونږ هر یوه (اسحق ﷺ او یعقوب ﷺ) ته هدایت کړی وه او د دوی دواړو څخه مو وړاندې نوح ﷺ ته هدایت کړی وه.

---

(۱) مفردات الراغب ص۳۸۰، ۲۰۱

(۲) البحر المحیط ج۷ ص۴۴۲؛ التفسیر الکبیر ج۲۲ ص۱۷۹

تماثیل څه معنی؟

۳_ په ﴿ مَا هَٰذِهِ ٱلتَّمَاثِيلُ ﴾ کښې د "تَمَاثِيل" کلمه د "تِمْثَال" _لکه "تِبْيَان"_ جمعه ده، "تِمْثَال" د هغې مجسمې نوم دی کومه چې د یوه مخلوق په شکل او څېره د لرګي یا بل شي څخه جوړه کړی شي[۱].
د هغې زمانې مشرکانو خپل بوتان د سړیو په شکل او څېرو د مختلفو شیانو څخه جوړول او ابراهیم ﷺ ښه پېژاندل چې د مختلفو شیانو څخه جوړ دي نو په ﴿ مَا هَٰذِهِ ﴾ سره یې د هغو د تحقیر په غرض بوت پرستانو ته پوښتنه راجع کړه چې: دا ستاسو څه په درد باندې خوري؟ دا څه ارزښت لري؟

یادونه

۴_ که څه هم ځینو مفسرینو کرامو په ﴿ بَل رَّبُّكُمْ رَبُّ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ ٱلَّذِى فَطَرَهُنَّ ﴾ کښې د ﴿ فَطَرَهُنَّ ﴾ بارز ضمیر د "تَمَاثِيل" کلمې ته ظاهر ګڼلی دی چې درې ایتونه وړاندې ذکره ده[۲]، مګر مونږ ته بهتره برېښي چې دغه ضمیر د ﴿ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ ﴾ مجموعې ته راجع شي، چې ډېره نژدې ذکره ده او په "تَمَاثِيل" باندې مشتمله هم ده.
نو د معنی حاصل به یې داسې راوخېژي چې: ای بوت پرستانو! ستاسو رب هغه اقدس ذات دی چې د اسمانونو او ځمکو مجموعه یې د نشت څخه پیدا کړې ده (د دغې مجموعې په ضمن کښې ستاسو بوتان هم شامل دي) چې ونې او بوټي یې پیدا کړي دي کوم چې ستاسو د بوتانو خام مواد دي.

کَید څه معنی؟

۵_ په ﴿ وَتَٱللَّهِ لَأَكِيدَنَّ أَصْنَٰمَكُم ﴾ کښې د ﴿ لَأَكِيدَنَّ ﴾ کلمه د "كَيْد" _لکه "كَيْل"_ څخه اشتقاقه شوې ده، "كَيْد" دې ته وایي چې څوک چاته د حیلې په توګه ضرر ورسوي چې په ظاهر کښې پرې هغه نه پوهېږي. څرنګه چې دغه ډول عمل اجراء کول لږ څه کوښښ او زیار ته ضرورت لري نو په دې مقام کښې د مجاز په توګه د "كيد" څخه همدغه کوښښ او زیار مراد دی[۳]، یعنې زما دې په الله ﷻ باندې سوګند وي چې زه به ستاسو د بوتانو په ماتولو او میده-میده کولو کښې زیار وباسم.

یادونه

۶_ که څه هم ابراهیم ﷺ د ﴿ وَتَٱللَّهِ لَأَكِيدَنَّ أَصْنَٰمَكُم ﴾ کلمات د خپله ځانه سره پټ ویلي وه خو ځینو خلکو غوږونو ته رسېدلي وه لکه چې وروسته یې وړاندې جاسوسي وکړه او ویې ویلې چې: ﴿ سَمِعْنَا فَتًى يَذْكُرُهُمْ يُقَالُ لَهُۥٓ إِبْرَٰهِيمُ ﴾ یعنې مونږ د ابراهیم نامې خوان څخه واورېدل چې بوتان یې د غصې په حال کښې یادول چې زه به یې داسې او هاغسې کړم.

[۱] روح المعاني ج۱۷ ص۵۹؛ مفردات الراغب ص۴۸۲
[۲] تفسیر ابي السعود ج۶ ص۷۳
[۳] روح المعاني ج۱۷ ص۶۱

ابراهيم ﷺ خپله نقشه عملي كړه

۷_ په ﴿ فَجَعَلَهُمْ جُذَاذًا إِلَّا كَبِيرًا لَّهُمْ لَعَلَّهُمْ إِلَيْهِ يَرْجِعُونَ ﴾ كښې دېته اشاره شوې ده چې ابراهيم ﷺ خپله نقشه عملي كړه او خپل سوګند يې رښتيا كړ چې تفصيل يې دا دى:

الف: د "جُذاذ" كلمه د "جذاذة" جمعه ده چې د "جذ" _لكه "مد"_ څخه اشتقاقه شوې ده، "جذ" د يوه كلك شي ماتولو ته ويل كېږي او "جذاذة" د هغې يوې پارچې نوم دى كوم چې د ماتولو څخه وروسته صورت ونيسي[۱]. يعنې: كله چې ټول مشركان (د خرمې) مېلې ته لاړه او بوتخانه د محافظينو او عابدينو څخه خالي پاتې شوه، نو ابراهيم ﷺ تبر په لاس ورننووت او ټول بوتان يې ميده-ميده كړه، مګر يو بوت يې روغ پرېښود.

ب: په ﴿ كَبِيرًا لَّهُمْ ﴾ كښې ځينو مفسرينو كرامو بارز ضمير بوتانو ته راجع كړى دى[۲] خو مونږ ته بهتره برېښي چې دا به مشركانو ته راجع وي، كه نه نو په اضافت سره به "كَبِيرُهُمْ" نازل شوى وى لكه چې په ﴿ بَلْ فَعَلَهُ كَبِيرُهُمْ هَٰذَا ﴾ كښې په اضافت سره نازل شوى دى.

نو د معنى حاصل به يې داسې راوځېږي چې: ابراهيم ﷺ نور بوتان ميده- ميده كړه او يو هغه بوت يې روغ رمټ پرېښود كوم چې مشركانو ته كبير او لوى ښكارېده.

ج: ځينې مفسرين كرام وايي چې: په بوتخانه كښې د موجوده وو بوتانو تعداد دوه اوياوو (۷۲) ته رسېده، چې ځينې د سرو زرو، ځينې د سپينو زرو، ځينې د اوسپنې، ځينې د زېړو، ځينې د سرپو، ځينې د ګاڼو او بالآخره ځينې د لرګيو څخه جوړ كړى شوي وه، او كوم بوت چې مشركانو ته لوى (كبير) ښكارېده هغه د سرو زرو څخه جوړ وه چې په ملغلرو سره ځراو كړى شوى وه، او دوه سترګې يې د ياقوتو څخه جوړې وې چې د ورايه يې پرق واهه[۳]. په دې تقدير به د "كَبِير" څخه د قيمت په اعتبار سره لوى مطلب شي.

خو مونږ ته بهتره برېښي چې لويوالى به يې د مجسمې په اعتبار سره وي، او لوى بوت به يې هغه وه كوم چې د لرګي څخه جوړ وه او په ټولو باندې په جسم كښې غټ وه.

زمونږ طرز فكر ته ځينو مفسرينو كرامو[۴] اشاره كړې ده چې په بوتخانه كښې مات كړى شوي بوتان ټول د لرګيو څخه جوړ وه، د همدې طرز فكر سره د ﴿ جُذَاذًا ﴾ كلمه هم ښه تنا سب لري ځكه چې په تبر باندې لرګي ښه ميده-ميده كېږي او د نورو فلزاتو په ميده كولو كښې تبر نه استعمالېږي.

هو! څه لرې نه ده چې هغوى به فلزي بوتان هم درلوده خو په حاضر وخت كښې به په بوتخانه كښې نه وه اېښولي شوي بلكې په نورو ځايونو او بوتخانو كښې به اېښودلي شوي وه، والله ﷻ أعلم.

---

(۱) لسان العرب ج۲ ص۴۷۹

(۲) تفسير ابي السعود ج۶ ص۷۴

(۳) تفسير الخازن ج۳ ص۲۵۵؛ زاد المسير ج۵ ص۲۴۸؛ تفسير الكشاف ج۳ ص۱۲۳

(۴) المحرر الوجيز ج۱۱ ص۱۴۲

د: د "إليه" په ضمير کښې مفسرينو کرامو متعدد احتمالونه ليکلي دي[۱] هغه دا چې:

اول: دغه ضمير "كَبِيْر" ته راجع دی يعنې ابراهيم ﷺ ځکه دا يو بوت پرېښود ترڅو د استنطاق په وخت کښې ورباندې مشرکان ملزم کړي چې د دغه غټ بوت څخه استنطاق وکړئ، او د پوښتنې په هکله همده ته رجوع وکړئ، چې: جنابه! دا کار چا وکړ؟ تا ولې منعه نه کړ؟ يا ای جنابه! ته په د غو ورو معبودانو باندې ولې په غُصه شوی وې چې ټول دې ميده-ميده کړي دي؟

ای جنابه! تاته چا تبر په غاړه کښې دراچولی دی؟ او يا يې ستا په لاس کښې ترلی دی؟

ای جنابه! ايا تاته په دې غُصه درغلې وه چې مونږ ستا سره نور معبودان په عبادت کښې شريک ګرځولي وه؟ او داسې نور.

دوهم: دغه ضمير ابراهيم ﷺ ته راجع دی، يعنې ترڅو مشرکان همده ﷺ ته رجوع وکړي او همده ﷺ ته د مباحثې او ملزم ګرځولو زمينه برابره شي.

دریم: دغه ضمير الله ﷻ ته راجع دی، يعنې شايد چې مشرکان ملزم او ملامته شي او په نتيجه کښې د الله ﷻ وحدانيت ته راجع شي او په ايمان مشرف شي.

که څه هم ذکرې شوې دريواړه احتماله سره څه منافات نه لري او د بدليت په اعتبار سره هر يو اراده کېدلی شي مګر مونږ ته پکښې لومړی احتمال بهتر برېښي چې د ﴿ بَلْ فَعَلَهُۥ كَبِيرُهُمْ هَـٰذَا فَسْـَٔلُوهُمْ إِن كَانُوا۟ يَنطِقُونَ ﴾ سره په ډېره ښه توګه تړاو لري.

څه چې ابراهيم ﷺ غوښتل هغه وشوه

۸ـ ابراهيم ﷺ د دې دپاره په بوتانو باندې خپله نقشه عملي کړه ترڅو مشرکانو ته عملاً قناعت ورکړي چې د بوتانو د لاسه هيڅ شی پوره نه دی او د خپلو ځانونو څخه دفاع نه شي کولی، خو زړه يې غوښتل چې په همدې ارتباط په يوه غټه اجتماع کښې د ډېرو خلکو په وړاندې هغوی تخجيل کړي.

دغه زمينه ورته پخپله مشرکانو برابره کړه چې ډېر خلک يې ورته راوبلل چې: ﴿ فَأْتُوا۟ بِهِۦ عَلَىٰٓ أَعْيُنِ ٱلنَّاسِ ﴾ يعنې ابراهيم ﷺ راولئ چې د ډېرو خلکو د نظر لاندې يې د استنطاق لاندې ونيسو ترڅو ټولو ته د نوموړي ورانکاري څرګنده شي.

د مشرکانو ذکره شوې اجتماع د فرعون هغې اجتماع ته ورته وه چې د موسی ﷺ د خجالت دپاره يې خپل رعيت راغونډ کړی وه خو په نتيجه کښې د ټولو په وړاندې پخپله خجالت او شرمنده شو.

د ابراهيم ﷺ څخه استنطاق شروع شو

۹ـ د ابراهيم ﷺ څخه د مشرکانو لومړنۍ پوښتنې دا وې چې: ای ابراهيمه! ايا دغه کار تا کړی دی؟ ايا بوتان تا ميده-ميده کړي دي؟ ايا د خندنۍ دپاره تا دغه غټ بوت ته تبر په غاړه کښې

(۱) تفسير القرطبي ج۱۱ ص۲۹۸؛ روح المعاني ج۱۷ ص۶۲؛ التفسير الكبير ج۲۲ ص۱۸۳

اچولی دی (یا دي ورته په لاس پورې ترلی دی)؟.

ابراهیم ﷺ جواب ورکړ چې: ﴿ بَلْ فَعَلَهُۥ كَبِيرُهُمْ هَٰذَا فَسْـَٔلُوهُمْ إِن كَانُوا۟ يَنطِقُونَ ﴾ یعني: بلکې دا کار دغه غټ بوت کړی دی، نو تاسو ترې پوښتنه وکړئ که دوی وي چې خبرې کولی شي نو په "هو" یا "نه" سره به جواب درکړي.

سوال جواب

۱۰ـ که څوک وایي چې: ایا د ابراهیم ﷺ ذکر شوی جواب دروغ نه وه؟ حال دا چې دروغ ویل گناه ده او پیغمبران د گناهونو څخه په عصمت کښې دي.

مونږ وایو چې: ذکر شوی جواب به په هغه وخت کښې دروغ گڼلی شوی وی چې ابراهیم ﷺ د بوتانو د میده-میده کولو څخه انکار کړی وی.

ذکر شوی جواب خو د مشرکانو په نزد او هم د ابراهیم ﷺ په نزد انکار نه وه بلکې اعتراف وه د همدې کبله:

الف: مشرکانو په ذکر شوي جواب باندې دا فیصله مرتبه کړه چې: ﴿ حَرِّقُوهُ وَٱنصُرُوٓا۟ ءَالِهَتَكُمْ ﴾ [۶۸] یعني ابراهیم ﷺ په اور باندې وسوزئ او د خپلو معبودانو سره نصرت وکړئ.

که بالفرض دوی ذکر شوی جواب اعتراف نه وی گڼلی نو ابراهیم ﷺ به یې صریح جواب ته مجبور کړی وی او یا به یې پرې په شهادت سره اثبات کړی وی، او بیا به یې خپله فیصله اعلانه کړې وی.

ب: همدارنگه که بالفرض ابراهیم ﷺ خپل جواب د اعتراف په نیت نه وی کړی نو ضرور به یې په فیصله باندې اعتراض کړی وی او مشرکان به یې مخاطب کړي وی چې: ایا تاسو بدون د اثبات څخه فیصلې ته اقدام وکړ؟.

یوه پوښتنه او د هغې جواب

۱۱ـ که څوک وایي چې: د ابراهیم ﷺ په ذکر شوي جواب کښې خو په صراحت سره د بوتانو ماتول غټ بوت ته منسوب شوي دي، نو پوښتنه دا ده چې: په څه طریقه به د هغه څخه اعتراف فهم کړی شي؟ او یا په څه طریقه باندې به په اعتراف باندې دلالت وکړي؟

مونږ وایو چې: که څه هم مفسرینو کرامو نوموړی جواب په متعددو طریقو باندې تحلیل کړی دی[۱] مگر کومې طریقې چې مونږ ته په زړه پورې برېښي هغه دا دي:

الف: په دې مقام کښې ابراهیم ﷺ د یوه فرضي مثال په ضمن کښې د بوتانو په میده-میده کولو باندې اعتراف کړی دی، چې حاصل یې داسې راځي:

که څه هم دغه کار ما کړی دی، خو فرض کړئ چې که دا کار دغه غټ بوت کړی وي نو ایا بوتان خبرې کولی شي چې حقیقت درته واضحه کړي؟، یا په بل عبارت: زه وایم چې دا کار دغه غټ بوت

---

(۱) روح المعاني ج۱۷ ص۶۵؛ البحر المحیط ج۷ ص۴۴۸

دي نو اى مشركانو! ايا تاسو زما خبره ردولی شئ؟ دا ګز او دا ميدان.

کړي دي مثال لاندې وضاحتونه ولولئ:

د فرضي

اول: الله ﷻ فرمايي چې: ﴿ فَلَمَّا جَنَّ عَلَيْهِ ٱلَّيْلُ رَءَا كَوْكَبًا ۖ قَالَ هَـٰذَا رَبِّى ﴾ [الأنعام:۷۶] يعنې ابراهيم ﷺ ستورى وليد نو مشركان يې مخاطب كړه چې: فرض كړئ چې دا زما رب دى، كله چې ستورى ولوېد نو استدلال يې ورباندې ونيوه چې دا رب نه شي كېدلى ځكه چې د سقوط او زوال سره مخامخ شو.

دوهم: الله ﷻ فرمايي چې: ﴿ إِنَّ هَـٰذَآ أَخِى لَهُۥ تِسْعٌ وَتِسْعُونَ نَعْجَةً وَلِىَ نَعْجَةٌ وَٰحِدَةٌ ﴾ [ص:۲۳] يعنې داود ﷺ ته دوه پرښتې د سړيو په څېره په غير عادي توګه ورغلې او يوې بلې ته اشاره وكړه چې: اى داوده! دغه زما ورور دى چې نهه نوي (۹۹) ګډې لري او زه فقط يو ګډه لرم خو غواړي چې زما يوه ګډه هم د خپلو ګډو سره ضميمه كړي چې سل (۱۰۰) ورته پوره شي او زما سره يوه ګډه هم پاتې نه شي، حال دا چې د ورورۍ په لحاظ بايد ټوله رمه مناصفه شي چې نيمه ما پورې ارتباط ولري او نيمه د هغه پورې نو زمونږ ترمنځ حقه فيصله وكړه.

يا په بل عبارت فرض كړه چې: دا زما ورور وي او مونږ سل ګډې ولرو خو زما ورور ټولې ګډې د خپل خان ملكيت ګڼي او ما ته يوه هم نه راپرېږدي نو ته څه حكم كوې؟

ب: كه څه هم ابراهيم ﷺ د بوتانو ميده-ميده كول په صراحت سره د استهزاء په توګه غټ بوت ته نسبت كړه خو د اشارې او تعريض په توګه يې پخپله اعتراف وكړ چې دا كار ما كړى دى، ځكه چې: د بوتانو ميده كولو فقط دوه احتماله درلودل، يو دا چې دا كار غټ بوت كړى وي، او بل دا چې دا كار ابراهيم ﷺ كړى وي.

نو ابراهيم ﷺ د استهزاء په توګه جواب وركړ چې دا كار دغه غټ بوت كړى دى چې جارحه آله (تبر) يې اوس هم په غاړه كښې پروت دى او يا يې په لاس كښې نيولى دى، خو دې خبرې ته يې اشاره وكړه چې: دا كار ما كړى دى، ته به وايې چې داسې جواب يې وركړى دى چې: دا كار كه ما نه وي كړى نو بل به چا كړى وي؟ ايا بوت دا كار كولى شي.

دا طريقه په لاندې مثال كښې ډېره ښه واضحه كېږي چې:

كه يوه سړي ډېر ښه ښكلى خط ليكلى وي خو يو بې سواده سړي ترې پوښتنه وكړي چې: ايا دا خط تا ليكلى دى؟ نوموړي خطاط جواب وركړي چې: نه، دا خط تا ليكلى دى؛ ته به وايې چې د ملنډو په توګه يې جواب وركړى وي چې دا خط خود ما ليكلى دى، ايا ته داسې خط ليكلى شې؟

يادونه

۱۲- كه څوک غواړي چې د ذكرې شوې تعريضي طريقې ډېر مثالونه ولولي نو ځينو اوږدو كتابونو ته دې مراجعه وكړي[۱] چې ډېر زيات وضاحت يې وركړى دى.

[۱] زاد المسير ج۵ ص۲۵۱؛ صحيح البخاري ج۲ ص۹۱۷

سوال جواب

۱۳_ که څوک وايي چې: نبي کريم ﷺ د ابراهيم عليه السلام د خولې څخه حکايت کړې دی چې: «وَإِنِّي قَدْ كُنْتُ كَذَبْتُ ثَلَاثَ كَذَبَاتٍ»[1] يعني د قيامت په ورځ چې کله د محشر په ميدان کښې خلک ابراهيم عليه السلام ته ورتلول شي او ورته ووايي چې د الله ﷻ په حضور کښې شفاعت وکړه چې ترڅو حساب کتاب شروع شي نو هغه عليه السلام به خپل اعتذار وړاندې کړي چې زه د دغه شفاعت جوګه نه يم، يقيناً زه په دنيا کښې وم چې درې دروغه مې ويلي وه نو جرئت نه شم کولی چې کُبری شفاعت (لوی شفاعت) ته وړاندې شم.

همدارنګه نبي کريم ﷺ فرمايلي دي چې: «لَمْ يَكْذِبْ إِبْرَاهِيمُ عليه السلام فِي شَيْءٍ قَطُّ إِلَّا فِي ثَلَاثٍ: قَوْلِهِ إِنِّي سَقِيمٌ وَلَمْ يَكُنْ سَقِيمًا، وَقَوْلِهِ لِسَارَةَ أُخْتِي، وَقَوْلِهِ بَلْ فَعَلَهُ كَبِيرُهُمْ هَذَا»[2] يعني ابراهيم عليه السلام بالکل په هيڅ شي کښې دروغ نه دي ويلي مګر په درې شيانو کښې: په خپله دې خبره کښې چې زه مريض يم، او مريض نه وه. او د بي بي سارې په اړوند په خپل دې قول کښې چې دا زما خور ده (او هغه يې ماندينه وه). او بالآخره په خپل دې قول کښې چې دا کار د بوتانو دغه مشر کړی دی او هغه يې پخپله کړی وه.

نو پوښتنه دا ده چې کله ابراهيم عليه السلام په خپله خوله وايي چې ما دروغ ويلي وه او نبي کريم ﷺ هم وايي چې ابراهيم عليه السلام دروغ ويلي وه، نو د دغو دواړو پيغمبرانو د خبرو په مقابل کښې د ﴿ بَلْ فَعَلَهُ كَبِيرُهُمْ هَٰذَا ﴾ جملې ته په فرضي تمثيل او يا تعريض باندې تاويل ورکول څه معنی لري؟

مونږ وايو چې: نبي کريم ﷺ خو په ذکرو شوو دريواړو کارونو باندې څکه د "كَذِبَاتٌ" (دروغو) اطلاق کړی دی چې د ابراهيم عليه السلام عين هغه الفاظ يې راحکايت کړي دي کوم به چې د قيامت په ورځ اداء کړي.

او ابراهيم عليه السلام به څکه په خپلو دريواړو کارونو باندې د «ثَلَاثُ كَذِبَاتٍ» (دريو دروغو) اطلاق وکړي چې د دغه اطلاق وخت به د قيامت ډېره هيبتناکه ورځ وي، چې د خپلو غير صريحي کلماتو څخه به هضماً للنفس په «ثَلَاثُ كَذِبَاتٍ» باندې تعبير وکړي، ترڅو خپله بندګي او خپل عجز څرګند کړي، او داسې به يې وګڼي لکه چې دروغونه يې ويلي وي او ګناهونه يې کړي وي چې د خجالتې د سوال لاس نه شي پورته کولی.

هېر مو نه شي!

۱۴_ هېله ده چې په دې مقام کښې محترم لوستونکي لاندې دوه شيان هېر نه کړي:

الف: د ابراهيم عليه السلام د دريمې خبرې ﴿ بَلْ فَعَلَهُ كَبِيرُهُمْ هَٰذَا ﴾ په هکله مفسرينو کرامو په

---

(۱) صحيح البخاري ج۲ ص۶۸۵

(۲) جامع الترمذي ج۲ ص۱۵۰

کتابونو کښې د همدغه ایت لاندې بحثونه کړي دي چې سمدستي د تحقیق لاندې دی او د مختلفو کتابونو ته ارتباط د [الصافات: ۸۹] ایت لاندې بحث راروان دی.

﴿إِنِّي سَقِيمٌ﴾ په ارتباط د بي بي سارې رضي الله عنها په متعلق د اوږد تحقیق دپاره باید د احادیثو څینو کتابونو ته او بالآخره د [۱] خو د دې سورت د [۶۸] ایت لاندې یې هم د الله ﷻ په توفیق ان شاء الله ﷻ مراجعه وکړی شي.

د څو مهمو ټکو بیان راروان دی.

ب: د ابراهیم ﷺ کرښلاره به د نوح ﷺ او عیسی ﷺ کرښلارې ته ورته وي چې نبي کریم ﷺ په حدیث کښې [۲] د نوح ﷺ څخه حکایت کړی دی چې د قیامت په ورځ به د کُبری پوه ډېر اوږده شفاعت څخه اعتذار وړاندې کړي چې زه یې جوګه نه یم، زما په ښېرا باندې ټول ساکښان (لوی) غرق شوي دي، زه فقط د خپل ځان د نجات په غم کښې یم. او عیسی ﷺ به ترې معذرت وغواړي چې زه په دنیا کښې معبود ګرځولی شوی وم.

حال دا چې نه د نوح ﷺ ښېرا ګناه وه چې د کفارو په هکله یې صورت نیولی وه او نه د عیسی ﷺ معبودیت د ده دپاره ګناه وه چې کفارو ورته په ناحقه د معبود لقب ورکړی وه، خو دوی دواړه به هر یو فقط خپل خپل عجز او بندګي د الله ﷻ په حضور کښې وړاندې کړي.

نکس څه معنی؟

۱۴_ په ﴿ثُمَّ نُكِسُوا عَلَىٰ رُءُوسِهِمْ﴾ کښې د ﴿نُكِسُوا﴾ کلمه د "نکَسَ" _لکه "نَصَرَ"_ څخه اشتقاقه شوې ده چې د سرچپه کېدلو معنی ورکوي چې د چا پښې پورته شي او سر یې په ځمکه باندې کېښودل شي [۳] په دې مقام کښې یې علماوو کرامو متعددې معناوې کړې دي [۴] لاندې مثالونه یې ولولئ:

الف: بیا مشرکان په خپلو سرونو باندې سرچپه کړی شوه او په ﴿إِنَّكُمْ أَنتُمُ الظَّالِمُونَ﴾ کښې یې چې په ظلم اعتراف کړی وه د هغه څخه بېرته واووښتل چې مونږ ظالمان نه یاستو، بلکې ای ابراهیمه! ته ظالم یې چې د بوتانو څخه نطق غواړې، ته خو پوهېږې چې دوی خبرې نه شي کولی، نو په همدې بهانه خپل ځان د اتهام څخه بچ کوي.

ب: بیا مشرکان د حجت د حیثه د سر په څړه (سرچپه) شوه، او په هغې خبرې باندې یې تلفظ وکړ کومه چې د دوی په ضرر وه او ملامتیا یې پکښې نغښتې وه، هغه دا چې: ای ابراهیمه! ته خو پوهېږې چې دا بوتان خبرې نه شي کولی. هغه جواب ورکړ چې خبرې نه شي کولی نو نفعه او ضرر هم نه شي رسولی، نو بیا یې عبادت څه په کار دی؟.

ج: ذکره شوې جمله د خجالت څخه کنایي ده، یعنې بیا مشرکان دومره خجالت شوه تا به ویل چې سرونه یې د شرم څخه ځمکې ته رسولی شوي دي.

---

[۱] صحیح البخاري ج۱ ص۴۷۴
[۲] مسند أحمد بن حنبل ج۱ ص۶۰۳
[۳] مفردات الراغب ص۵۲۷
[۴] روح المعاني ج۱۷ ص۶۶: تفسیر الطبري ج۱۷ ص۴۲

زمونږ په فکر دغه درېواړه معناوې سره يو تر بله هيڅ منافات نه لري، نو څه لرې نه ده چې مشركان د خجالت په حال كښې د فكر او حجت د حيثه سرچپه شوي وي.

يادونه

۱۵_ په ﴿أُفٍّ لَّكُمْ﴾ كښې د ﴿أُفٍّ﴾ كلمه د الله ﷻ په توفيق د [الإسراء:۲۳] ايت لاندې د ضرورت په اندازه شرحه شوې ده چې بيا شرحه كولو ته يې څه اړتيا نه ګورو.

﴿قَالُوا۟ حَرِّقُوهُ وَٱنصُرُوٓا۟ ءَالِهَتَكُمْ إِن كُنتُمْ فَٰعِلِينَ ﴿٦٨﴾ قُلْنَا يَٰنَارُ كُونِى بَرْدًا وَسَلَٰمًا عَلَىٰٓ إِبْرَٰهِيمَ ﴿٦٩﴾ وَأَرَادُوا۟ بِهِۦ كَيْدًا فَجَعَلْنَٰهُمُ ٱلْأَخْسَرِينَ ﴿٧٠﴾ وَنَجَّيْنَٰهُ وَلُوطًا إِلَى ٱلْأَرْضِ ٱلَّتِى بَٰرَكْنَا فِيهَا لِلْعَٰلَمِينَ ﴿٧١﴾ وَوَهَبْنَا لَهُۥٓ إِسْحَٰقَ وَيَعْقُوبَ نَافِلَةً ۖ وَكُلًّا جَعَلْنَا صَٰلِحِينَ ﴿٧٢﴾ وَجَعَلْنَٰهُمْ أَئِمَّةً يَهْدُونَ بِأَمْرِنَا وَأَوْحَيْنَآ إِلَيْهِمْ فِعْلَ ٱلْخَيْرَٰتِ وَإِقَامَ ٱلصَّلَوٰةِ وَإِيتَآءَ ٱلزَّكَوٰةِ ۖ وَكَانُوا۟ لَنَا عَٰبِدِينَ ﴿٧٣﴾ وَلُوطًا ءَاتَيْنَٰهُ حُكْمًا وَعِلْمًا وَنَجَّيْنَٰهُ مِنَ ٱلْقَرْيَةِ ٱلَّتِى كَانَت تَّعْمَلُ ٱلْخَبَٰٓئِثَ ۗ إِنَّهُمْ كَانُوا۟ قَوْمَ سَوْءٍ فَٰسِقِينَ ﴿٧٤﴾ وَأَدْخَلْنَٰهُ فِى رَحْمَتِنَآ ۖ إِنَّهُۥ مِنَ ٱلصَّٰلِحِينَ ﴿٧٥﴾﴾

[۶۸] مشركانو (د ناكامۍ او ملامتۍ څخه وروسته) وويلې چې: ابراهيم ؑ (په اور باندې) وسوزوئ او د خپلو معبودانو كومک وكړئ كه چرته تاسو (د كوم مهم كار) كوونكي ياست (نو دغسې كار وكړئ).

[۶۹] مونږ (اور ته) وويلې چې: اې اوره! په ابراهيم ؑ باندې سوړ (يخ) او سلامتيا شه (نو اور پرې سمدستي همدغسې شو).

[۷۰] او مشركانو د ابراهيم ؑ سره (په اور كښې د اچولو په حيله) د چل اراده كړې وه خو مونږ دوی د هر زيانكاران جوړ كړه (چې د مسلک بطلان يې ښه څرګند شو او خجالت يې ښه اضافه شو).

[۷۱] او مونږ ابراهيم ؑ او لوط ؑ ته (د خپلو دښمنانو څخه) هغې ځمكې ته نجات وركړ په كومه كښې چې مونږ د عالمونو دپاره (مادي او معنوي) بركتونه اچولي دي (چې د شام ځمكه ده).

[۷۲] او مونږ ابراهيم ؑ ته اسحق ؑ (د زوی په حيث) او يعقوب ؑ (د لمسي په حيث) د فضل د كبله وروبښل، او (دغه څلور واړه پيغمبران) مو هر يو (په لوړه درجه) صالحان وګرځول.

[۷۳] او مونږ دوی (ټول د خلكو دپاره) امامان جوړ كړه چې زمونږ په امر به يې (ورته) لاربښونې كولې، او مونږ دوی ته د خير (كارونو) كولو او (هم) د لمانځه ودرولو او د زكات وركولو وحې كړې وه. او دوی (ټول) خاص مونږ ته عبادت كوونكي وه (او بس).

[۷۴] او مونږ لوط ﷺ ته حکم (حکمت) او علم ورکړی وه (ورکړی مو وه)، او (همدارنګه) مو د هغې قريې (ښار) څخه نجات ورښنلی وه کومه چې وه چې پلیت کارونه يې کول (د نارینه وو سره يې فحاشي کوله)، يقيناً (د دغه ښار) خلک بد قوم (او هم) فاسقان وه (چې په فحاشۍ کښې هم ډېر ډوب شوي او د حد څخه تجاوز کوونکي وه).

[۷۵] او مونږ لوط ﷺ په خپل رحمت کښې داخل کړی وه، يقيناً لوط ﷺ (په لوړه درجه) د صالحانو څخه وه.

د مطلب خلاصه

په دې ایتونو کښې د یو پلوه د ابراهیم ﷺ د استنطاق نتیجه بیانه شوې ده او د بله پلوه پکښې د هغو نعمتونو څه نومونه اخستل شوي دي کوم چې الله ﷻ په ابراهیم ﷺ او په لوط ﷺ باندې پېرزو کړي وه. نو حاصل يې داسې راځېږي چې:

۱ـ ای پیغمبره! کله چې مشرکان د ابراهیم ﷺ په استنطاق کښې او د ده سره په سوال جواب کښې خجالت او د ناکامۍ سره مخامخ شوه نو ټولو په یوه خوله ووېلې چې:

الف: یو لوی خندق او یوه لویه آتشخانه جوړه کړئ (ښه قوي اور پکښې بل کړئ) او ابراهیم پکښې وسوزوئ ترڅو ټول خلک عبرت واخلي او زمونږ د ډاره د ده دعوت ته زړه ښه نه کړي.

ب: په همدې ذريعه د خپلو معبودانو سره کومک وکړئ چې د ظالم د لاسه میده-میده او پرچه-پرچه پراته دي.

ج: که تاسو د خپلو معبودانو څه احترام کوونکي یاست نو دغه کار وکړئ تر څو ابراهیم په اور کښې داسې وسوزي لکه څنګه يې چې زمونږ زړونه په غم او غُصه کښې سوزولي دي.

۲ـ کله چې مشرکانو خپله طرحه کړې نقشه عملي کړه او د ابراهیم ﷺ د ژوندي سوزولو دپاره يې ښه قوي اور بل کړ نو مونږ اور ته ووېلې او امر مو ورته وکړ چې:

الف: ای اوره یخ یخ شه، چې سوزول لا څه چې تودوالی دې هم ورته پاتې نه شي.

ب: دومره یخ شه چې د ابراهیم سلامتیا په خطر کښې وانچوې، یا په بل عبارت: چې په یخوالي باندې يې ونه سوزوې.

ج: ستا یخوالی دې فقط په ابراهیم ﷺ پورې حصر وي هسې نه چې په بل چا یا په بل شي باندې یخ کرخ شي.

۳ـ نو اور زمونږ د امر په مطابق خاص په ابراهیم ﷺ باندې ګلزار شو او کومه دسیسه چې ورته مشرکانو طرحه کړې وه او د توهین پلان يې ورته سنجولی وه هغه ناکام شو.

لنډه دا چې مشرکان لکه څنګه چې د استدلال په میدان کښې د ذلت سره مخامخ شوي وه همدارنګه دوی یو ځل بیا د عمل په میدان کښې هم زیات تاوانیان شوه، دا ځکه چې کوم پلان دوی د خپلې برلاسۍ د اظهار دپاره پیاده کړ په هغه کښې د دوی ملامتیا او توهین اظهار او په ډاګه شو.

۴_ ای پیغمبره! هسې نه چې مونږ ابراهیم ﷺ ته یوازې د اور څخه نجات ورکړ بلکې لاندې انعامونه مو هم پرې عنایت کړه:

الف: ابراهیم ﷺ او د ده ملګري لوط ﷺ ته مو د اور څخه علاوه د مشرکانو د نورو اضرارو څخه هم نجات ورکړ او دوی ونه شو کړی چې د هجرت مخه یې بنده کړي (د هجرت لارې چارې مو ورته اسانې کړي).

ب: د دوی دواړو هجرت مو هغې ځمکې ته انجام کړ په کومه کښې چې مونږ د ټولو عالمونو دپاره برکتونه او ښېګڼې اچولې دي، او په مادي او معنوي نعمتونو باندې مو ډکه کړې ده، چې هم ترو تازه ده او هم پکښې متعدد پیغمبران تېر شوي دي.

ج: ابراهیم ﷺ ته مو د اسحق ﷺ غوندې یو زوی ورورباښه.

د: په زوی باندې علاوه مو ورته د یعقوب ﷺ غوندې لمسی هم ورورباښه که څه هم ابراهیم ﷺ د لمسي سوال نه وه کړی مګر زمونږ د پلوه ورعنایت کړی شو.

ه: مونږ په خپل فضل سره دغه پیغمبران (ابراهیم ﷺ، لوط ﷺ، اسحق ﷺ، یعقوب ﷺ) ټول او هر یو د صالحانو د ټولګي څخه وګرځول، او په لوړه صلاح باندې مو موصوف کړه.

و: دوی ټول مو د خلکو دپاره د دین امامان جوړ کړه چې په دوامداره توګه به یې ورته لارښودانې کولې.

ز: دوی ټولو ته مو وحې کړې وه چې په عمومي توګه د خیر کارونه وکړي، او خلکو ته په دنیا او آخرت کښې ګټه ورسوي.

ح: او په خاصه توګه مو ورته وحې کړې وه چې لمونځونه ودروئ او زکاتونه ورکړئ او زیار وباسئ چې هم بدني عبادتونه او هم مالي عبادتونه ترسره کړئ.

ي: لنډه دا چې ذکرو شوو ټولو پیغمبرانو ته مونږ توفیق ورکړی وه چې په دوامداره توګه د مرګ تر وخته پورې زمونږ دپاره مخلصان او عبادت کوونکي بندګان جوړ شي.

۵_ ای پیغمبره! مونږ خاصتاً په لوط ﷺ باندې لاندې پېرزوینې کړې وې:

الف: مونږ لوط ﷺ ته د حکم کولو توان ورکړی وه چې د خپل وخت په لانجو کښې یې د خلکو ترمنځ په حقه او په عدل سره فیصلې کولی شوې.

ب: او هم مو ورته هغه علم ورکړی وه کوم چې ورته د یو پیغمبر په حیث ضرور وه، یا په بل عبارت علم او عمل مو دواړه ورپېرزو کړي وه.

ج: لوط ﷺ ته مو د هغو خلکو څخه نجات ورکړ کومو چې په کفر باندې علاوه خبیث کارونه هم کول، نو د هغوی ښارونه مو سرچپه کړه او لوط ﷺ ته مو د هجرت کولو توفیق ورکړ، چې بېرته د خپل تره (ابراهیم ﷺ) څنګ ته ورشي او هلته سکونت اختیار کړي، ځکه چې د لوط ﷺ قوم بد خلک وه او په دوامداره توګه فسق کوونکي وه، نو که مونږ ورته نجات نه وی ورکړی د هجرت مخه به یې ورته بنده کړې وی.

د بالأخره مونږ لوط ﷺ په خپل رحمت کښې داخل کړ، چې په دنیا کښې مو ورته د زیاتو نیکیو توفیق ورکړو او په آخرت کښې به جنت ورپېرزو کړو، او دا ځکه چې نوموړی پیغمبر ﷺ یقیناً د صالحانو د ټولګي ځخه وه، او په دین کښې يې ربړونه ګالللي وه.

توضيحات

۱ـ په ﴿ قَالُواْ حَرِّقُوهُ ﴾ کښې هغې کړنلارې ته اشاره ده په کومه باندې چې په ټولو زمانو کښې منکبران او سرکشان تلل کوي، هغه دا چې کله د استدلال او حجت په میدان کښې ناکام شي نو بیا د زور ځخه کار اخلي او د خپلو مقابلینو په وهلو او ټکولو باندې لاس پورې کړي.

شاید چې د ابراهیم ﷺ د زمانې مشرکانو به د اور تعذیب ته ځکه لاس اچولی وي چې:

الف: ترڅو په ابراهیم ﷺ باندې داسې اور بل کړي لکه څنګه چې ده ﷺ د هغوی په زړونو باندې د استنطاق په میدان کښې بل کړی وه.

ب: که څه هم دا کار په یوه تناره باندې هم ترسره کېدلی شو خو غټ اور به يې په دې غرض بل کړی وي چې:

اول: ترڅو ترې نور خلک عبرت واخلي او د ابراهیم ﷺ پیروی ته زړه ښه نه کړي، چې د استدلال په میدان کښې برلاسی شو.

دوهم: ترڅو ابراهیم ﷺ ته (د دوی په خیال) د توبې فرصت ورکړي چې بیا به نه په بوتانو باندې څه غرض وکړم او نه به يې په بدۍ سره یاد کړم، او دا ځکه چې د لوی اور تهیه کول په عجله سره نه شو کېدلی (څه وخت ورته په کار وه).

د ابراهیم ﷺ د اور کمیت او کیفیت

۲ـ د هغه اور د کمیت او کیفیت په هکله مفسرینو کرامو[1] ډېر معلومات لیکلي دي کوم چې د ابراهیم ﷺ د سوزولو دپاره بل کړی شوی وه، چې ځینې علماء کرام ورباندې د اسرائیلیاتو اطلاق کړي[2]، مګر مونږ په دې مقام کښې فقط د لاندې معلوماتو په ذکر باندې اکتفاء کوو چې مونږ ته پکښې اسرائیلیات شامل نه برېښي ـ والله ﷻ أعلم ـ:

الف: که څه هم په ابتداء کښې مشرکان مختلف وه چې ابراهیم ﷺ قتل کړي او که په اور باندې يې وسوزوي؟ لکه چې الله ﷻ د همدوی د خولو ځخه حکایت کوي چې: ﴿ فَمَا كَانَ جَوَابَ قَوْمِهِۦٓ إِلَّآ أَن قَالُواْ ٱقْتُلُوهُ أَوْ حَرِّقُوهُ ﴾ [العنکبوت: ۲۴] یعني د ابراهیم ﷺ د قوم جواب بل نه وه مګر همدا وه چې دوی وویلې چې: ویې وژنئ او یا يې په اور باندې وسوزوئ؛ خو په پای کښې د فارسي ګردانو د قوم ځخه یوه سړي د سوزولو مشوره ورکړه چې په همدې باندې يې فیصله وکړه، بیا

(۱) تفسیر الخازن ج۳ ص۲۵۸؛ زاد المسیر ج۵ ص۲۵۳
(۲) اضواء البیان ج۴ ص۶۴۲

همدغه سرې ورته منجنیق جوړ کړ[۱] چې د همدې په ذریعه یې د لرې څخه ابراهیم ﷺ اور ته ورګوزار کړ، که نه نو څوک خو اور ته نژدې نه شو ورتلی ترڅو ابراهیم ﷺ پکښې ورواچوي.

منجنیق یوه آله وه چې په هغې زمانه کښې به پرې د ډېرو ګوزارونو صورت نیوه، لکه چې په دې زمانه کښې د هوان توپ په ذریعه یو ځای بل ځای په انفلاقي ګولیو باندې ویشتل صورت نیسي.

ب: د ابراهیم ﷺ د زمانې د مشرکانو د تعذیب شکل اصحاب الأُخدود ته ورته وه چې الله ﷻ فرمایي چې: ﴿قُتِلَ أَصْحَٰبُ ٱلْأُخْدُودِ ۝ ٱلنَّارِ ذَاتِ ٱلْوَقُودِ﴾ [البروج: ۴، ۵] یعنې د خندق خاوندان دې وژل شوي وي، خندق د داسې اور څخه عبارت دی چې په ځمکه کښې د بلېدلو خاوند وه.

دوی به په ځمکه کښې لوی-لوی او ژور خندقونه وکنودل او اورونه به یې پکښې بل کړه بیا به یې پکښې مؤمنان معذبول لکه چې نبي کریم ﷺ یې په یوه اوږده حدیث کښې ښه اوږد تفسیر کړی دی[۲].

خو دومره فرق یې درلود چې د ابراهیم ﷺ دپاره یې په خندق کښې اور بل نه کړ بلکې ښه لویه احاطه یې ورته جوړه کړه. الله ﷻ فرمایي چې: ﴿قَالُواْ ٱبْنُواْ لَهُۥ بُنْيَٰنًا فَأَلْقُوهُ فِي ٱلْجَحِيمِ﴾ [الصافات:۹۷] یعنې مشرکانو وویلې چې د ابراهیم ﷺ د تعذیب او وژ لو دپاره یوه بناء (قلا) جوړه کړئ او ښه قوي اور پکښې بل کړئ نو بیا ابراهیم ﷺ په دغه تېز اور کښې ورواچوئ چې خلک ترې عبرت واخلي.

ج: که څه هم ځینو مفسرینو کرامو لیکلي دي چې تر اوو ورځو[۳] یا څلوېښتو او پنځوسو ورځو پورې[۴] ابراهیم ﷺ په اور کښې ښه په ارامۍ او اسودګۍ سره پاتې شو، خو الله ﷻ ډېر ښه پوهېږي چې څومره وخت به یې په اور کښې تېر کړی وي؟.

د: أُم شریک رضي الله عنها وایي چې: نبي کریم ﷺ د مځرک (کربوړي) په وژلو باندې امر کړی دی «وَكَانَ يَنْفُخُ عَلَى إِبْرَاهِيمَ عَلَيْهِ السَّلَام»[۵] یعنې کربوړی (مځرک) چې وه په خپل پوکي سره یې په ابراهیم ﷺ باندې اور تېزاوه.

هـ: نبي کریم ﷺ په یوه اوږده حدیث کښې فرمایلي دي چې: «أَوَّلُ مَنْ يُكْسَى يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِبْرَاهِيمُ»[۶] یعنې هغه لومړنی سړی به ابراهیم ﷺ وي کوم ته به چې د قیامت په ورځ جنتي جامې ورواغوستلی شي. شاید چې دا کار به د دې عوض وي چې ابراهیم ﷺ لومړنی سړی وه چې د الله ﷻ په لار کښې بربنډ شوی وه، او دا څکه چې ابراهیم ﷺ بربنډ په اور کښې غورزولی شوی وه چې پښې او لاسونه یې په پړي باندې تړلی شوي وه، نو پړی ترې اور وسوزاوه او پښې او لاسونه یې ورپرانستل[۷]، خو په داخل د اور کښې هم الله ﷻ بربنډ پرېنښود او جنتي جامې یې ورواغوستې او په جنتي فرش باندې

---

(۱) تفسیر ابن کثیر ج۳ ص۱۸۳
(۲) جامع الترمذي ج۲ ص۱۷۱
(۳) تفسیر القرطبي ج۱۱ ص۳۰۴
(۴) الدر المنثور ج۵ ص۶۳۹
(۵) صحیح البخاري ج۱ ص۴۷۴؛ سنن ابن ماجه ص۲۳۲
(۶) جامع الترمذي ج۲ ص۱۵۰؛ صحیح البخاري ج۲ ص۶۹۳
(۷) تفسیر البغوي ج۳ ص۲۵۰؛ عمدة القاري شرح صحیح البخاري ج۱۵ ص۲۴۳

يې كيناوه[۱]، تا به ويل چې د ګلانو په منځكښې په تخت باندې ناست دی.

و: د أبي بن كعب ﷺ څخه روايت دی چې اور ته د وراچولو په وخت كښې ابراهيم ﷺ د جبرائيل امين ﷺ سره لاندې سوال جواب وكړ:

جبرائيل ﷺ: ماته څه حاجت شته؟

ابراهيم ﷺ: تاته هيڅ ارتيا نه لرم.

جبرائيل ﷺ: نو خپل رب ﷻ ته سوال وكړه.

ابراهيم ﷺ: «حَسْبِيْ مِنْ سُؤَالِيْ عِلْمُهُ بِحَالِيْ»[۲] يعنې دا مې بس دی او د سوال څخه كفايت كوي چې زما رب زما په حال باندې علم لري، نو څه يې چې اراده وشي همغسې به وكړي.

ز: بالآخره عبد الله بن عباس رضي الله عنهما فرمايي چې: «كَانَ آخِرَ قَوْلِ إِبْرَاهِيمَ حِينَ أُلْقِيَ فِي النَّارِ حَسْبِيَ اللهُ وَنِعْمَ الْوَكِيلُ»[۳] يعنې په كوم وخت كښې چې ابراهيم ﷺ په اور كښې واچولی شو نو وروستنۍ خبره يې دا وه چې الله ﷻ مې بس دی، او الله ﷻ د هر بنه كارساز (د كارونو اداره كوونكی) دی.

هم انكار او هم اقرار

۳_ په ﴿ وَٱنصُرُوٓاْ ءَالِهَتَكُمۡ ﴾ كښې الله ﷻ د مشركانو د خولو څخه داسې كلام راحكايت كړی دی چې لومړی برخه يې په انكار باندې دلالت كوي او د دوهمې برخې څخه يې اقرار معلومېږي، څكه چې د ﴿ وَٱنصُرُوٓاْ ﴾ په كلمه كښې د بوتانو د الوهيت څخه انكار پروت دی، چې دوی ناتوانه دي او كومک ورسره وكړئ، او د ﴿ ءَالِهَتَكُمۡ ﴾ په كلمه كښې اقرار نغښتی دی، چې دوی معبودان دي، نه ورته په كار ده چې د خپلو عابدينو په درد باندې خوري.

الله ﷻ رښتيا ويلي دي چې: ﴿ إِنۡ هُمۡ إِلَّا كَٱلۡأَنۡعَٰمِ بَلۡ هُمۡ أَضَلُّ سَبِيلًا ﴾ [الفرقان:۴۴] يعنې كفار نه دي مګر د څارويو غوندې دي بلكې د څارويو څخه هم د لارې د حيثه بې لارې دي (حتی چې د خپلو خبرو په تناقض باندې هم نه پوهېږي).

اور مكلف شو

۴_ په ﴿ يَٰنَارُ كُونِي بَرۡدٗا وَسَلَٰمًا عَلَىٰٓ إِبۡرَٰهِيمَ ﴾ كښې د الله ﷻ د پلوه اور په داسې كلام باندې مكلف كړی شو چې درې قيدونه يې درلوده، چې په لاندې ډول واضحه كيږي:

الف: يو قيد يې ﴿ بَرۡدٗا ﴾ دی يعنې چې ای اوره! مړ كېږه مه بلكې يخ (سوړ) شه، نو د اور د لمبو په شدت كښې څه نقصان واقع نه شو، خو فقط ګرمي ترې جدا شوه، كه نه نو اور به سمدستي مړ شوی وی يو وړوكی اووچوكی به يې هم نه وی سوزولی.

---

(۱) تفسير الخازن ج۳ ص۲۵۹
(۲) تفسير البغوي ج۳ ص۲۵۰
(۳) صحيح البخاري ج۲ ص۶۵۵

ب: بل قيد يې ﴿ سَلَـٰمًا ﴾ دى چې سلامتي درلودونكى شه، هسې نه چې په يخوالي (سوړ والي) سره سوزول وكړې، لكه چې واوره سوزول كوي.

ج: بل قيد يې د ﴿ عَلَىٰٓ إِبْرَٰهِيمَ ﴾ دى چې اى اوره! بايد ستا ذكر شوي دواړه خاصيتونه فقط د ابراهيم ﷺ په هكله دي او بس. نو اور د ابراهيم ﷺ څخه په غير د نورو خلكو دپاره په خپل سوزوونكي خاصيت باندې باقي پاتې وه.

ابراهيم ﷺ نجات مونده كړ

۵_ كه څه هم الله ﷻ فرمايلي دي چې: ﴿ فَأَنجَىٰهُ ٱللَّهُ مِنَ ٱلنَّارِ ﴾ [العنكبوت:٢۴] يعنې نو مونږ ابراهيم ﷺ ته د اور څخه نجات وركړ، مګر په دې ايت شريف: ﴿ وَنَجَّيْنَـٰهُ وَلُوطًا إِلَى ٱلْأَرْضِ ٱلَّتِى بَـٰرَكْنَا فِيهَا ﴾ كښې د اور څخه نجات مطلب نه دى بلكې د دښمنانو څخه نجات مراد دى، او دا څكه چې:

الف: دلته د "نَجَّيْنَاهُ" په ضمير باندې (چې ابراهيم ﷺ ته راجع دى) د "لُوطًا" كلمه عطفه ده، يعنې مونږ ابراهيم ﷺ او لوط ﷺ دواړو ته نجات وركړ، او پوره واضحه ده چې لوط ﷺ خو په اور كښې نه وه اچولى شوى چې بيا ترې نجات وركړى شوى وى، بلكې دلته مطلب دا دى چې دوى دواړو ته مو د دښمنانو څخه نجات وركړ.

ب: د ﴿ إِلَى ٱلْأَرْضِ ٱلَّتِى بَـٰرَكْنَا فِيهَا ﴾ كلمات هم همدا مطلب تاييدوي، يعنې مونږ هغوى دواړه د دښمنانو څخه جدا كړه او هغې ځمكې ته مو د هجرت توفيق وركړ په كومه كښې چې مونږ معنوي او مادي نعمتونه اچولي دي، ډېر پيغمبران مو پكښې پيدا كړي دي او په هر ډول پاكيزه روزيو او ميوجاتو باندې مو ډكه كړې ده چې هغه د شام ځمكه ده[1].

سوال جواب

۶_ كه څوک وايي چې: نبي كريم ﷺ په يوه اوږده حديث كښې فرمايلي دي چې: «هَاجَرَ إِبْرَاهِيمُ بِسَارَةَ فَدَخَلَ بِهَا قَرْيَةً فِيهَا مَلِكٌ مِنَ الْمُلُوكِ»[2] يعنې ابراهيم ﷺ د بي بي سارې رضي الله عنها سره هجرت وكړ نو يوه ښار ته يې ورداخله كړه چې هلته د متكبرو پاچاهانو څخه يوه متكبر پاچا حكومت كاوه او ابراهيم ﷺ خپله مېرمن (بي بي ساره رضي الله عنها) په همدغه سفر كښې د خور په نامه بللې وه چې: "هَذِهِ أُخْتِي" دغه زما خور ده[3].

دا د يوه پلوه، او د بله پلوه علماء كرام وايي چې: ذكره شوې قيصه په مصر كښې واقع شوې وه او متكبر ظالم پاچا د مصر پاچا (فرعون) وه چې د مصر د فرعونيانو څخه لومړنى فرعون وه[4].

---

(١) تفسير ابن كثير ج٣ ص١٨۵؛ تفسير الطبري ج١٧ ص۴٧
(٢) صحيح البخاري ج١ ص٢٩۵
(٣) البحر المحيط ج٧ ص۴۵٢
(۴) عمدة القاري شرح صحيح البخاري ج١۵ ص٢۴٩

نو پوښتنه دا ده چې: دا به څنګه امکان ولري چې ﴿ إِلَى ٱلْأَرْضِ ٱلَّتِي بَٰرَكْنَا فِيهَا ﴾ د شام څخه عبارت شي او ابراهیم ﷺ دې همدلته هجرت کړی وی حال دا چې د عراق څخه شام ته د غزېدلې لارې په اوږدو کښې خو مصر موقعیت نه لري بلکې په څنګ پروت دی؟

مونږ وایو چې: ابراهیم ﷺ په خپل هجرت کښې شام ته په بدله لاره باندې ورغلی وه ترڅو د مشرکانو د پلوه تعقیب نه شي، یا په بل عبارت شام ته په اوږده لاره باندې تللی وه چې د مصر د دورې څخه وروسته هلته رسېدلې وه[1].

درې ملګري په لاره کښې څلور شوه

۷_ په ابراهیم ﷺ باندې خپلې مېرمنې ایمان راوړی وه چې د ده ﷺ خپله ترله وه او ساره رضي الله عنها نومېده او د هاران الاکبر لور وه، او بل پرې خپل وراره ایمان راوړی وه چې لوط ﷺ نومېږي او د هاران الاصغر زوی دی[2]. لنډه دا چې د ابراهیم ﷺ تره هاران الاکبر نومېده چې د بي بي سارې رضي الله عنها پلار وه، او ورور یې هم هاران الاصغر نومېده چې د لوط ﷺ پلار وه.

نو دوی درېواړه (ابراهیم ﷺ، لوط ﷺ، سارة رضي الله عنها) د هجرت ملګري وه خو کله چې مصر ته ورسېده ترڅو شام ته په اوږده لاره لاړ شي، نو هلته یې د یوه ظالم متکبر پاچا (د وخت فرعون) سره یو قیصه پېښه شوه[3] چې څه مهم ټکي یې لاندې لوستلی شئ:

الف: د وخت فرعون بي بي سارې رضي الله عنها ته اشاره وکړه او ابراهیم ﷺ یې مخاطب کړ چې دا څوک ده چې ستا سره ملګرې ده؟

ابراهیم ﷺ جواب ورکړ چې: دا زما خور ده او زه یې ورور یم.

دا د دې دپاره چې د کافر پاچا به چې کله کومه ښځه خوښه شوه نو د هغې مېړه به یې واژه.

ب: ابراهیم ﷺ بېرته خپلې مېرمنې ته راستون شو او ورته یې وویلې چې ما کافر پاچا ته ته د خور په نامه باندې معرفي کړې یې، نو ته هم ورته ووایه چې زه یې خور یم، څرنګه چې نن ورځ په دنیا کښې بله مسلمانه ښځه نشته نو ته حقیقتًا زما دیني (اسلامي) خور یې.

ج: کله چې بي بي ساره رضي الله عنها پاچا خپل خان ته وغوښتله نو د بد لمنې نیت یې ورته وکړ، خو الله ﷻ په خپل کومک سره سمدستي نوموړی پاچا په داسې مرض باندې مبتلا کړ چې لاسونه او پښې یې د اختیاره وواته، تا به ویل چې څنکدن یې دی.

د: خو بي بي سارې رضي الله عنها الله ﷻ ته سوال وکړ چې: ای الله ﷻ! دغه کافر بېرته جوړ کړه خکه چې که مړ شي نو ماته به ګوته ونیوله شي چې دغې ښځې وژلی دی. الله ﷻ سمدستي د وخت فرعون څخه مرض پورته کړ او عادي حال ته یې رجوع وکړه خو:

ه: سمدستي یې بیا بي بي سارې رضي الله عنها ته لاس اوږد کړ خو بیا په ذکر شوي مرض باندې اخته

---

[1] المحرر الوجیز ج۱۱ ص۱۴۸
[2] تاریخ الطبري ج۱ ص۱۷۱: تفسیر الخازن ج۳ ص۲۶۰
[3] صحیح البخاري ج۱ ص۴۷۴، ج۲ ص۶۸۵

شو مګر د بي بي سارې رضي الله عنها په دعاء باندې بيا جوړ شو، لنډه دا چې ذکره شوې عمليه درې کرته تکراره شوه نو:

و: بالآخره د وخت فرعون بي بي ساره رضي الله عنها رخصته کړه او د هغه رعب د کبله يې چې په نوموړې باندې پرېوتلی وه هغې ته يوه وينځه وبښله چې "هاجره" نومېده.

ز: دغه وينځه بي بي سارې رضي الله عنها ابراهيم عليه السلام ته وبښله[1] چې د وخت په تېرېدلو سره الله ﷻ د همدغې وينځې د ګېډې څخه هغه عليه السلام ته اسماعيل عليه السلام وبانښه او دغه وينځه ورته أم الولد وګرځېده[2].

ح: اسماعيل عليه السلام تی روده چې ابراهيم عليه السلام دواړه (ماشوم او مور يې) د الله ﷻ په امر په مکه معظمه کښې دېره کړه، چې نور بيان يې د سيرت په کتابونو کښې مفصل ليکلی شوی دی.

نو درې ملګري په بي بي هاجر سره په لاره کښې ځلور شوه او شام ته ورسېده، نو هلته ابراهيم عليه السلام د "السبع" په نومې ځای کښې مېشت شو او خپل وراره (لوط عليه السلام) يې "المؤتفكة" ښار ته ورولېږه چې تقريبًا د يوې ورځې او يوې شپې په فاصله لرې ترې پروت وه[3].

د نَافِلَةً معنی

۸_ په ﴿ وَوَهَبْنَا لَهُۥٓ إِسْحَٰقَ وَيَعْقُوبَ نَافِلَةً ﴾ کښې ﴿ نَافِلَةً ﴾ کلمه د "نفل" څخه اشتقاقه شوې ده چې د زيادت او فضل دواړو معناوو باندې استعمالېږي، په دې مقام کښې هم په لاندې دوه وو تفسيرونو باندې تفسيره شوې ده:

الف: ځينې علماء کرام وايي چې ابراهيم عليه السلام د الله ﷻ څخه اولاد غوښتی وه چې: ﴿ رَبِّ هَبْ لِى مِنَ ٱلصَّٰلِحِينَ ﴾ [الصافات: ١٠٠] ای زما ربه! ماته د صالحانو د جملې څخه اولاد راوبښې، خو الله ﷻ د ده په غوښتنه باندې زيادت وکړ او يعقوب عليه السلام (لمسی) يې هم د ده عليه السلام په ژوند کښې ورويانښه[4].

ب: ځينو نورو علماوو کرامو دلته فضل او بې عوضه ورکړې ته ترجيح ورکړې ده چې اسحق عليه السلام ته هم شاملېږي، يعنې مونږ ابراهيم عليه السلام ته اسحق عليه السلام (زوی) او يعقوب عليه السلام (لمسی) دواړه د خپل فضل د کبله وربښلي وه، نو دواړه په فضل کښې شامل دي[5]، والله ﷻ أعلم.

سوال جواب

۹_ که څوک وايي چې: د اسحق عليه السلام څخه خو اسماعيل عليه السلام مشر وه نو پوښتنه دا ده چې د څه حکمت په بنياد په دې مقام کښې د اسماعيل عليه السلام ذکر نازل نه شو حال دا چې دی هم په وربښلو شوو اولادونو کښې شامل وه؟

---

(١) تاريخ الطبري ج١ ص١٧٣
(٢) تفسير ابن كثير ج١ ص١٧٨
(٣) البحر المحيط ج٧ ص٤٥٢
(٤) تفسير القرطبي ج١١ ص٣٠٥
(٥) المحرر الوجيز ج١١ ص١٤٨

مونږ وايو چې: الله ﷻ د خپل کتاب په اسرارو باندي ډېر ښه پوهېږي، خو څرنګه چې دا مقام د هغو برکاتو ذکر دی کوم چې د هجرت په سبب ابراهيم عليه السلام ته ورپېرزو کړی شوي وه، او د اسماعيل عليه السلام مور (هاجر) د عراق څخه په هجرت کوونکو کښې شامله نه وه، نو د زوی ذکر يې هم نازل نه شو، والله ﷻ أعلم.

نمرودیان په څه شي هلاک شوه؟

۱۰_ مونږ د الله ﷻ په توفيق د [البقرة:۲۵۸] ايت لاندې ليکلي دي چې نمروديان په ماشو باندې هلاک کړی شوه، همدغه خبره په دې مقام کښې هم ځينو مفسرينو کرامو مفصله ليکلې ده[1]، نو هيله ده چې يا هلته مراجعه وکړی شي چې پښتو شوې ده او يا دلته وکتله شي چې په عربي ژبه پاتې ده.

د لوط عليه السلام قوم ناپاک کارونه کول

۱۱_ په ﴿ٱلَّتِي كَانَت تَّعۡمَلُ ٱلۡخَبَٰٓئِثَۚ﴾ کښې د "خَبَائِث" کلمه د "خبيثة" جمعه ده، چې د بد کار او بد خوی معنی ورکوي[2].

خو په دې مقام کښې د کنايې په توګه دغه کلمه د هغه بد کار څخه عبارت ده کوم چې مونږ د الله ﷻ په توفيق د [الأعراف: ۸۰] ايت لاندې ښه شرحه کړی دی، خو دلته پرې ځينو مفسرينو کرامو څه نور سپک او پليت خويونه هم اضافه کړي دي[3] لاندې مثالونه يې ولولئ:

الف: ذکر شوي قوم به د کفر او د نارينه وو سره د جنسي ارتباط په نيولو باندې علاوه په مجالسو کښې په علني توګه تيزونه هم خوشې کول، او خلک به يې په ګټکيو ويشتل.

ب: په مرغانو باندې به يې لوبې کولې، او نور بې شرمه او بې حيا کارونه به يې اجراء کول.

﴿وَنُوحًا إِذۡ نَادَىٰ مِن قَبۡلُ فَٱسۡتَجَبۡنَا لَهُۥ فَنَجَّيۡنَٰهُ وَأَهۡلَهُۥ مِنَ ٱلۡكَرۡبِ ٱلۡعَظِيمِ ﴿٧٦﴾ وَنَصَرۡنَٰهُ مِنَ ٱلۡقَوۡمِ ٱلَّذِينَ كَذَّبُواْ بِـَٔايَٰتِنَآۚ إِنَّهُمۡ كَانُواْ قَوۡمَ سَوۡءٖ فَأَغۡرَقۡنَٰهُمۡ أَجۡمَعِينَ ﴿٧٧﴾﴾

[۷۶] او (ای پيغمبره! په قرآن کريم کښې) نوح عليه السلام (ياد کړه) کله يې چې (د ذکرو شوو پيغمبرانو څخه) وړاندې (مونږ ته) اواز (سوال) وکړ، نو مونږ ورته (سوال) قبول کړ.

نو نوح عليه السلام او د ده (مسلمانې) کورنۍ ته مو د سخت غم (غرقېدلو) څخه نجات ورکړ.

[۷۷] او د هغه قوم څخه (په هغه قوم باندې) مو ورته کومک (نصرت) ورکړ کومو چې زمونږ ايتونو (دلايلو) ته د دروغو نسبت کاوه، يقيناً (دا) قوم بد قوم وه، نو ټول مو (د څرمې) غرق کړه (او ځمکه مو د دوی د شر څخه خالي کړه).

---

(۱) تفسير الخازن ج۳ ص۲۵۹؛ تفسير البغوي ج۲ ص۲۵۱
(۲) لسان العرب ج۲ ص۱۴۲
(۳) تفسير الطبري ج۱۷ ص۴۹؛ تفسير الخازن ج۳ ص۲۶۱؛ تفسير المظهري ج۶ ص۲۱۰

ارتباط او د مطلب خلاصه

په وړاندېنيو ايتونو کښې د ابراهيم ﷺ د حالاتو څه بيان نازل شوی وه چې اب الانبياء (د ډېرو پيغمبرانو پلار) دی، او په دې ايتونو کښې د نوح ﷺ د حالاتو څه بيان ته اشاره شوې ده چې په دوهمه درجه کښې اب البشر (د بنيادمانو پلار) دی، نو حاصل يې داسې راځېږي چې:

ای پيغمبره! اوس نو د خپل امت دپاره د نوح ﷺ څه حالات درپه ياد کړه هغه دا چې:

۱_ د ذکرو شوو پيغمبرانو (ابراهيم ﷺ، لوط ﷺ، اسحق ﷺ، يعقوب ﷺ) څخه لا وړاندې نوح ﷺ د دعوت په سلسله کښې ډېر مشقتونه ګاللي وه چې تر نهه نيم سوه کالو پورې يې خپل دعوت ته ادامه ورکړه خو په نتيجه کښې يې د خپل قوم د ايمان راوړلو څخه تمه وشکېده، نو مونږ ته يې سوال وکړ چې ای ربه! زياتې د کافرانو څخه يو کس هم په ځمکه باندې ژوندی پرېنږدې.

۲_ مونږ د نوح ﷺ سوال قبول کړ او په کفارو باندې مو ډېر لوی غم ورنازل کړ چې ټول مو ځای په ځای په خپلو کورونو کښې غرق کړه او نوح ﷺ او د ده اهل کورنۍ (کور کهول) ته مو تړې په بېړۍ کښې نجات ورکړ. او دا ځکه چې:

۳_ مونږ د نوح ﷺ سره د هغه قوم په مقابل کښې نصرت او کومک وکړ کومو چې زمونږ ايتونو ته د دروغو نسبت کاوه، او مسخرې يې ورباندې کولې.

۴_ يقينًا چې د نوح ﷺ قوم بد قوم وه، چې د نهه نيم سوه کاله دعوت سره هم دوی د خپل کفر او شرک څخه لاس وانخست، نو د ځرمې مو غرق کړه او يو کافر مو هم د دوی څخه په ځمکه باندې ژوندی پرېنښود.

توضيحات

۱_ په دې مقام کښې د نوح ﷺ د قيصې پوره بيان مطلب نه دی کوم چې په نورو سورتونو کښې ځای په ځای مفصل نازل شوی دی، بلکې په دې مقام کښې يې الله ﷻ د قيصې اول او آخر ته اشاره وکړه ترڅو څرګنده شي چې پيغمبرانو ته د دعوت په اوږدو کښې مشکلات ورپېښېږي مګر عاقبت په همدوی پورې اختصاص لري او کاميابي همدوی ته ورکوله کېږي.

نو په کار دي چې د دې زمانې پيغمبر ﷺ بې حوصلې نه شي او هم د دې زمانې کفار پوه شي چې هرومرو به په انجام کښې د ناکامۍ سره مخ کېږي، البته که خپلو کفرياتو ته ادامه ورکړي.

۲_ نوح ﷺ په خپل اوږده دعوت کښې خپل قوم ته ښېراوې ونه کړې، مګر په هغه وخت کښې يې د سوال لاسونه پورته کړه کله چې ورته الله ﷻ وحې وکړه چې: ﴿ لَن يُؤْمِنَ مِن قَوْمِكَ إِلَّا مَن قَدْ ءَامَنَ ﴾ [هود: ۳۶] هيڅکله به ستا د قوم څخه (بل څوک) ايمان رانه وړي مګر هغه څوک چې ايمان يې راوړی دی.

۳_ د نوح ﷺ د ښېراوو مثالونه الله ﷻ مونږ ته داسې حکايت کړی دی چې:

الف: ﴿ فَدَعَا رَبَّهُۥٓ أَنِّى مَغْلُوبٌ فَٱنتَصِرْ ﴾ [القمر: ۱۰] يعنې نوح ﷺ خپل رب ته سوال وکړ چې: ای

زما ربه! یقیناً زه د خپل قوم په مقابل کښې مغلوب یم، نو زما سره کومک وکړې.

ب: ﴿ رَّبِّ لَا تَذَرْ عَلَى ٱلْأَرْضِ مِنَ ٱلْكَٰفِرِينَ دَيَّارًا ﴾ [نوح:۲۶] یعنې ای زما ربه! په ځمکه باندې د کفارو څخه یو اوسېدونکی هم پرېنږدې (ټول هلاک کړه).

کَرب څه معنی؟

۴_ په ﴿ مِنَ ٱلْكَرْبِ ٱلْعَظِيمِ ﴾ کښې د "کَرْب" کلمه اصلاً د دې دپاره وضعه شوې ده چې ځوک په ځمکه کښې حفریات وکړي (کندې وکنې) او په بل مخ یې واړوي، خو په شدید غم کښې د دې کبله استعمالېږي چې درونند (شدید) غم هم د سړي ژوند په بل مخ اړوي[1]، اما په دې مقام کښې د لوی غم څخه د کنایې په توګه غرقېدل مطلب دي چې په کفارو باندې یې د خوشالۍ ژوند سرچپه کړ او ټول پرې د ځرمې هلاک کړی شوه.

﴿ وَدَاوُۥدَ وَسُلَيْمَٰنَ إِذْ يَحْكُمَانِ فِى ٱلْحَرْثِ إِذْ نَفَشَتْ فِيهِ غَنَمُ ٱلْقَوْمِ وَكُنَّا لِحُكْمِهِمْ شَٰهِدِينَ ۝٧٨ فَفَهَّمْنَٰهَا سُلَيْمَٰنَ ۚ وَكُلًّا ءَاتَيْنَا حُكْمًا وَعِلْمًا ۚ وَسَخَّرْنَا مَعَ دَاوُۥدَ ٱلْجِبَالَ يُسَبِّحْنَ وَٱلطَّيْرَ ۚ وَكُنَّا فَٰعِلِينَ ۝٧٩ وَعَلَّمْنَٰهُ صَنْعَةَ لَبُوسٍ لَّكُمْ لِتُحْصِنَكُم مِّنۢ بَأْسِكُمْ ۖ فَهَلْ أَنتُمْ شَٰكِرُونَ ۝٨٠ وَلِسُلَيْمَٰنَ ٱلرِّيحَ عَاصِفَةً تَجْرِى بِأَمْرِهِۦٓ إِلَى ٱلْأَرْضِ ٱلَّتِى بَٰرَكْنَا فِيهَا ۚ وَكُنَّا بِكُلِّ شَىْءٍ عَٰلِمِينَ ۝٨١ وَمِنَ ٱلشَّيَٰطِينِ مَن يَغُوصُونَ لَهُۥ وَيَعْمَلُونَ عَمَلًا دُونَ ذَٰلِكَ ۖ وَكُنَّا لَهُمْ حَٰفِظِينَ ۝٨٢ ﴾

[۷۸] او (ای پیغمبره! په قرآن کریم کښې) داوُد ﷺ او سلیمان ﷺ (هم یاد کړه) چې کله دوی دواړو د کښت (په لانجه کښې) حکم کاوه (البته) څه وخت چې پکښې د یو قوم ګډې په خپل سر د شپې د مخې څرېدلې وې (او کښت یې د حاصل د ورکولو څخه ویستلی وه).

او مونږ د دوی حکم ته حاضر وو (مونږ ورته پکښې وحې ونه کړه ترڅو په اجتهاد باندې حکم وکړي او زیات اجرونه وګټي).

[۷۹] نو مونږ دا (قیصه) سلیمان ﷺ ته (د حکم د حیثه) ورپوهه (وزده) کړه (نو د ده حکم د داوُد ﷺ د حکم څخه د متخاصمینو دپاره بهتر وه).

او هر یوه ته مونږ د حکم کولو (استعداد) او پوهه ورکړې وه (دواړو د فیصلو توان درلود)، او (همدارنګه) مونږ داوُد ﷺ ته غرونه مسخر کړي وه چې (د ده ﷺ د تسبیحاتو په وخت کښې به یې ورسره) تسبیحات ویل او مرغان (مو هم ورته مسخر کړي وه چې تسبیحات به یې ورسره بدرګه کول).

[1] مفردات الراغب ص۴۴۵

او مونږ (د دغسې عجیبه کارونو) کوونکي یاستو (مونږ ته اسان دي).

[۸۰] او مونږ داوُد ﷺ ته د زغرو جوړولو صنعت ستاسو دپاره وربښودلی وه ترڅو تاسو د خپلو جنګونو (د ضررونو) څخه بچ وساتي، نو ایا تاسو (د دې نعمت) شکر کوونکي یاست؟

[۸۱] او (مونږ) سلیمان ﷺ ته په داسې حال کښې باد (مسخر کړی وه) چې تېز (او توند) چلېدونکی وه (او) چې د ده ﷺ په امر به هغې ځمکې ته چلېد په کومه کښې چې مونږ برکتونه اچولي دي (چې د شام ځمکه ده)، او مونږ په هر شي باندې پوه یاستو (د هر چا استعداد پېژنو).

[۸۲] او (مونږ ورته) د شیطانانو (قوي پېریانو) څخه هم هغه څوک (مسخر کړی وه) چې (په دریابونو کښې) به یې ورته (د جواهرو د راویستلو دپاره) غوټې وهلې او هم به یې (ورته) کارونه کول داسې کارونه چې د دغه (کار) څخه په غیر وه، او مونږ دغو شیطانانو ته (د طغیان څخه) ساتونکي وه.

د مطلب خلاصه

په دې ایتونو کښې د دوه وو نورو پیغمبرانو ذکر نازل شوی دی چې الله ﷻ ورسره احسانات کړي وه، نو حاصل یې داسې راخېژي چې:

ای پیغمبره! د پیغمبرانو د یادښت په لړۍ کښې اوس په خپل امت باندې د داوُد ﷺ او د ده ﷺ د زوی سلیمان ﷺ څه حالات قرائت کړه چې:

۱ـ یوه ورځې د ذکرو شوو دواړو پیغمبرانو په زمانه کښې یوه شخړه پېښه شوه چې فیصلې ته یې اړتیا درلوده:

شخړه دا وه چې د یو قوم ګډې د شپې د پلوه په خپل سر کشېدلې وې او د یوه سړي کښت یې دومره خراب کړی او تاواني کړی وه چې په عین کال کښې یې د حاصل ورکولو څخه غورزولی وه.

۲ـ مونږ داوُد ﷺ او سلیمان ﷺ ته په ذکره شوې شخړه کښې فیصله په وحې سره وروښودله ترڅو زمونږ په حضور کښې اجتهاد وکړي او فیصله ورته مونده کړي.

نو اول پکښې داوُد ﷺ اجتهادي فیصله اعلانه کړه او بیا د همدې فیصلې په تعقیب مونږ سلیمان ﷺ ته د شخړې فیصله الهام کړه، چې ده ﷺ هم خپل اجتهادي حکم د خپل پلار په وړاندې بیان کړه.

نو څرنګه چې د سلیمان ﷺ اجتهادي حکم او فیصله د متخاصمینو په ګټه وه، سمدستي داوُد ﷺ د خپلې فیصلې څخه تېر شو او د خپل زوی فیصله یې تاییده او عملي کړه.

۳ـ ای پیغمبره! مونږ د نورو پیغمبرانو غوندې داوُد ﷺ او سلیمان ﷺ هر یوه ته هم د شرعي فیصلو کولو توان ورکړی وه او هم مو په پیغمبري پوهه باندې پوه کړي وه، نو په خپل امت باندې د دواړو اختصاصي فضائل قرائت کړه. هغه دا چې:

الف: مونږ داوُد ﷺ ته ډېره زیاته خوش اوازي ورکړې وه نو کله به یې چې زمونږ تسبیحات لوستل غرونو به هم ورسره بدرګه کول، یا په بل عبارت غرونه مو ورته مسخر کړي وه چې د ده ﷺ د تسبیحاتو سره به یې په خارق العاده توګه خپل تسبیحات ضمیمه کول.

ب: همدارنګه به هوايي مرغانو هم د داوُد ﷺ د تسبيحاتو ويلو سره په لوړ اواز تسبيحات ويل.

اى پيغمبره! مونږ چې هرکار ته اراده وکړو د هغه کوونکي ياستو او هيڅ شى زمونږ د ارادې مخنيوى نه شي کولى.

ج: او هم مو داوُد ﷺ ته د زغرو د جوړولو صنعت ورزده کړى وه چې د همدې صنعت ډېره يې ستاسو دپاره ابينبې ده ترڅو ترې د قيامت تر ورځې پورې تاسو استفاده وکړئ او د جنګ د ضررونو څخه پرې خپل ځانونه وساتئ. نو:

اى انسانانو! ايا تاسو زمونږ د نعمتونو شکر کوونکي ياست؟ تاسو ته په کار دي چې شکريه يې وکړئ ترڅو لا ډېر نعمتونه درپېرزو کړو.

د: مونږ سليمان ﷺ ته توند (تېز) باد مسخر کړى وه چې د ده ﷺ په امر سره به يې د همده ﷺ تخت د ځمکې څخه پورته کاوه او هغه ځاى ته به يې په فضايي مزل سره رساوه په کوم کښې چې مونږ معنوي او مادي نعمتونه اچولي دي، يا په بل عبارت ذکر شوي باد به په دومره سرعت سره حرکت کاوه چې د يوې مياشتې مزل به يې د سهار د پلوه کاوه او د يوې مياشتې مزل به يې د ببګاه د پلوه سرته رساوه.

اى پيغمبره! مونږ په هر شي باندې پوه ياستو چې هر چاته د هغه سره مناسب نعمتونه ورکوو.

هـ: په دې باندې علاوه مونږ سليمان ﷺ ته د پيريانو څخه قوي پيريان هم تابع ګرځولي وه چې ځينو به ورته په دريابونو کښې غوپې وهلې او ډول-ډول جواهر به يې ورته ترې راويستل، او ځينو به ورته د دې څخه په غير نور شاقه (درانه) کارونه کول او تعميرات به يې ورته جوړول او لوى-لوى دېګونه او لګنونه به يې ورته تيارول تابه ويل چې حوضونه دي.

اى پيغمبره! مونږ وو چې د دغو قوي پيريانو ساتنه مو کوله ترڅو د سليمان ﷺ څخه بغاوت ونه کړي، که بالفرض زمونږ حفاظت نه وى نو په پيريانو باندې به يې حکومت نه وى چلولى.

توضيحات

۱ـ په دې مقام کښې لازمه ګڼو چې محترم لوستونکي لاندې نکاتو ته توجه وکړي:

الف: د عبد الله بن مسعود ﷺ روايت دى چې په ﴿ فِي ٱلْحَرْثِ ﴾ کښې د "حَرْث" کلمه دلته د انګورو د تاکونو څخه عبارت ده[۱]، چې د انګورو باغ ښه په ګل کښې وه او ښه ترو تازه وه.

ب: په ﴿ إِذْ نَفَشَتْ ﴾ کښې د ﴿ نَفَشَتْ ﴾ کلمه د "نَفْش" ـ لکه "ضَرْب" ـ څخه اشتقاقه شوې ده، چې اصلاً د تيت پرک (خورېدلو) معنى ورکوي لکه چې په ډانډس باندې مالوچ يا وړۍ خورې ورې او تيت پرک شي خو په دې مقام کښې ترې د هغو ګډو خورېدل مطلب دي کومې چې شپونکى ونه لري او د شپې د پلوه په خپل سر په کومه ورشو کښې وڅيري[۲].

---

(۱) الدر المنثور ج۵ ص۶۴۵

(۲) لسان العرب ج۶ ص۳۵۷

ج: په ﴿ لِحُكْمِهِمْ ﴾ کښې د "هُمْ" ضمير لاندې دوه احتماله درلودلی شي[۱]:

اول: چې داوُد ﷺ، سليمان ﷺ او متخاصمينو ته راجع شي نو په جمعيت کښې به ورسره مطابقت ومومي، که څه هم متخاصمين حکم کوونکي نه دي مګر د حکم سره خو ارتباط درلودونکي دي.

دوهم: چې يوازې داوُد ﷺ او سليمان ﷺ ته راجع وګڼل شي او په محاوراتو کښې د جمعې او مثنى ترمنځ ډېر منافات نشته يوه د بلې په مقام کښې استعمالېږي، لکه چې په ﴿ فَقَدْ صَغَتْ قُلُوبُكُمَا ﴾ [التحريم:۴] کښې د جمعي څخه مثنى مراده ده او په ﴿ فَإِن كَانَ لَهُۥٓ إِخْوَةٌ ﴾ [النساء:۱۱] کښې جمعه (إِخْوَةٌ) مثنى (أَخَوَانِ) ته هم شامله ده.

که څه هم په ذکرو شوو دواړو صورتونو کښې په اصل مطلب باندې څه اثر نه پرېوزي مګر مونږ ته دوهم احتمال په زړه پورې برېښي، والله ﷻ أعلم.

د: په ﴿ فَفَهَّمْنَٰهَا ﴾ کښې د "هَا" ضمير همدغې موضوع ته راجع دی کومې ته چې وړاندې اشاره شوې ده، چې بايد په "قضية" يا "حادثة" باندې ترې تعبير وکړی شي ترڅو مطابقت حاصل شي.

ه: ذکره شوې قضيه يا حادثه مفسرينو کرامو د سلفو صالحينو څخه په متعددو صورتونو کښې روايت کړې ده[۲]، که څوک اوږده بحث ته خوشالېږي همهلته دې مراجعه وکړي، مونږ يې دلته فقط د لاندې ټکو په ذکر باندې اکتفاء کوو:

اول: يوه سړي د انګورو يو باغ درلود چې ښه په ګل کښې تازه ولاړ وه او د شپې د مخې د خلکو د ګډو رمه په خپل سر پرته د شپونکي څخه وروکشېده، پاڼې يې ترې وخوړې او ګلان يې ترې وشنډل، يا په بل عبارت په همدغه کال کښې يې د حاصل د ورکولو څخه وويست.

دوهم: باغوان د ګډو د خاوندانو څخه د باغ خساره وغوښتله خو دوی يې د ورکړې څخه انکار وکړ آن تردې چې همدا موضوع په ذکر شوي کم او کيف سره داوُد ﷺ ته د فيصلې دپاره وړاندې کړی شوه.

درېم: داوُد ﷺ ته په موضوع کښې وحې ونه شوه نو د مجبوريت د کبله يې په اجتهاد باندې داسې فيصله وکړه چې:

ټوله رمه يې باغوان ته په تاوان کښې ورکړه، البته چې د رمې قيمت به ورته د باغ د خسارې سره مساوي څرګند شوی وي، نو د خسارې جبيره يې په رمې سره وکړه او موضوع يې فيصله کړه.

څلورم: خو الله ﷻ په عين موضوع کښې سليمان ﷺ ته د ذکر شوي اجتهاد بديل په زړه کښې ورواچاوه نو داسې فيصله يې وکړه چې:

د يو پلوه دې ټوله رمه باغوان ته ورکړه شي چې د شودو او وړيو او هم د وچغنو او وريو څخه يې استفاده وکړي او د خپل باغ خساره پرې تکميله کړي، او د بله پلوه دې انګور باغ د رمې خاوندانو ته

---

(۱) روح المعاني ج۱۷ ص۷۴

(۲) تفسير الطبري ج۱۷ ص۵۲؛ الدر المنثور ج۵ ص۶۴۵؛ تفسير ابن كثير ج۳ ص۱۸۶؛ تفسير الخازن ج۳ ص۲۶۲

کړی شي ترڅو تر هغه وخته پورې يې خدمت وکړي چې د رمې منافع يې خساره ډکه کړي.
ورتسلیم کړي، په بل عبارت: تر يو کاله پورې بايد باغوان او ګډوالا فقط د ذو اليدی او تصرف تبادله وکړي
او د هرچا املاک دې د هر چا په خپل خپل ځای وي، نو په دې صورت کښې به ګډوالا د شديدې
ملکي خسارې څخه بچ شي او د باغوان خساره به جبيره شي.
پنځم: کله چې داوُد ﷺ نوموړې فيصله واورېده نو سمدستي د خپلې فيصلې څخه تېر شو او د
سليمان ﷺ فيصله يې خوښه او عملي کړه.
و: د دې دپاره چې د داوُد ﷺ په هکله د چا په ذهن کښې کسر شان ونه ګرځي نو الله ﷻ دا ټکره
﴿وَكُلًّا ءَاتَيْنَا حُكْمًا وَعِلْمًا﴾ نازله کړه، يعنې مونږ داوُد ﷺ او سليمان ﷺ هر يو په حکم کولو
او په لدني علم باندې سرلوړي کړي وه او دواړو ته مو عالي شان ورکړی وه چې اجتهادي خطا
وربانديې څه اثر نه شو غورزولی؛ او همدارنګه يې د داوُد ﷺ ځينې اختصاصي نعمتونو ته هم
اشاره وکړه لکه د غرونو تسخير او نور.

سوال جواب

۲_ که څوک وايي چې: ايا سليمان ﷺ ته جايزه وه چې د يوه پيغمبر (داوُد ﷺ) د فيصلې په مقابل
کښې بله فيصله وکړي؟ همدارنګه ايا داوُد ﷺ ته روا وه چې د خپلې فيصلې څخه بېرته وګرځي؟
مونږ وايو چې: ذکرې شوې دواړه فيصلې اجتهادي وې او يوه مجتهد ته جايزه ده چې د بل
مجتهد څخه مخالف حکم وکړي لکه چې زمونږ په شريعت کښې مجتهدينو علماوو کرامو ته
اجتهادي اختلاف جايز دي.
همدارنګه يوه مجتهد ته روا ده چې خپل اجتهادي حکم پرېږدي او د بل مجتهد په اجتهادي
حکم باندې عمل وکړي، او يا خپل دوهم اجتهادي حکم ته رجوع وکړي، د همدې کبله د امام
الشافعي عليه الرحمة اقوال په قديم قول او جديد قول باندې وېشلی شوي دي.
هوا مونږ د لاندې وجوهو د کبله وويل چې ذکرې شوې دواړه فيصلې به اجتهادي وې او
منصوصي به نه وې:
الف: د ﴿إِذْ يَحْكُمَانِ﴾ کلمه په دې دلالت کوي چې دواړه حکمونه اجتهادي وه، که بالفرض
دواړه حکمونه او يا يو حکم منصوصي وی نو الله ﷻ به د ﴿وَكُلًّا ءَاتَيْنَا حُكْمًا وَعِلْمًا﴾ تعقيب نه
وی نازل کړی، چې هر يوه ته مونږ د حکم کولو توان او پوهه ورکړې وه.
ب: د ﴿فَفَهَّمْنَٰهَا﴾ د کلمې څخه په تبادر سره د سړي ذهن ته ورځي چې الله ﷻ سليمان ﷺ ته
د شرعي اصولو او سابقه احکامو څخه الهامي حکم وربښودلی وه، نه دا چې تازه او نوې وحې يې
ورنه کړې وه.

د ذکرې شوې فيصلې نظاير

۳_ په دې باندې علاوه، په هغې زمانه کښې څه نور قضايا هم واقع شوي وه چې د ذکرې شوې

قضیې نظایر ګڼل کېږي او داوُد ﷺ او سلیمان ﷺ پکښې جدا جدا فیصلې کړې وې، څرنګه چې هلته یو حکم هم د منصوصیت احتمال نه لري او دواړه اجتهادي حکمونه دي، نو غالبه دا ده چې په هغې قضیه کښې به هم د دواړو ترمنځ اجتهادي اختلاف واقع شوی وی کومې ته چې په ایت شریف کښې اشاره شوې ده او په تفسیر کښې یې بحث روان دی. د نظایرو مثالونه یې دا دي:

الف: یوه مثال او نظیر ته یې نبي کریم ﷺ په یوه حدیث کښې اشاره کړې ده چې مهم ټکي یې دا دي:

اول: دوه ښځې وې چې دواړو زامن (ماشومان) درلوده.

دوهم: د دواړو ماشومانو څخه یو تن لیوه (شرمخ) وخوړ.

دریم: د دواړو ښځو ترمنځ لانجه راپورته شوه، یوې وویلې چې زما زوی ژوندی دی او ستا زوی لیوه (شرمخ) خوړلی دی، بلې ښځې هم عین خبره کوله چې زما ماشوم لیوه نه دی خوړلی، ستا ماشوم یې خوړلی دی.

څلورم: داوُد ﷺ د څه تحقیقاتو څخه وروسته فیصله وکړه او ژوندی ماشوم یې د مشرې ښځې وګاڼه، او کشرې ښځې ته یې د شرمخ خوړل شوی ماشوم منسوب کړ.

پنځم: دواړو ښځو خپله قضیه (د داوُد ﷺ فیصله) سلیمان ﷺ ته واوروله نو:

شپږم: سلیمان ﷺ سمدستي چاړه راوغوښتله او ویې ویل چې زه پرې دغه ژوندی ماشوم په دوه وو برخو باندې وېشم چې نیم به د یوې شي او نور نیم به د بلې شي.

اوم: د دې فیصلې په اورولو سره مشرې ښځې وویلې چې: سمه ده، دا ماشوم دوه برخې کړه او هر چاته خپله برخه ورکړه. او کشرې ښځې د خپلې برخې څخه ابراء وکړه او په ماشوم باندې یې زړه وسوزېد، چې ټول ماشوم هغې ته ورکړه.

اتم: «فَقَضَى بِهِ لِلصُّغْرَى»[1] نو سلیمان ﷺ په ماشوم باندې د کشرې دپاره حکم وکړ چې زړه سوی یې د مشرې څخه زیات وه او همدا یې د حقیقت علامه وګڼله.

که څه هم زمونږ وړباندې نظر ونه لګېده، خو شاید چې په دغې قضیه کښې به هم داوُد ﷺ د خپل اجتهادي حکم څخه تېر شوی وي او د سلیمان ﷺ اجتهادي حکم ته به یې رجوع کړې وي.

ب: یوه بله قضیه د عبد الله بن عباس (رئیس المفسرین) رضي الله عنهما څخه روایت شوې ده[2] چې مونږ یې په لاندې ټکو کښې خلاصه کوو:

اول: په بني اسرائیلو کښې یوه ډېره ښایسته ښځه وه چې څلور کسان مشران (مخور) هر یو وړباندې مین وه، او هر یوه ترې خپله غوښتنه کوله.

دوهم: خو ښځې هر یوه ته منفي جواب ورکاوه او یوه ته یې هم غاړه نه اېښوده.

دریم: کله چې څلور واړه مایوسه (نااُمیده) شوه نو ټولو اتفاق وکړ چې په ښځه باندې تهمت

(۱) صحيح البخاري ج۱ ص۴۸۷؛ سنن النسائي ج۲ ص۳۰۷
(۲) تفسير ابن كثير ج۳ ص۱۸۷

ولګوي او د څلورو شاهدانو په حيث ورباندې د داوُد ﷺ په وړاندې شهادت ورکړي ترڅو ووژله او اعدامه شي. تهمت دا وه چې:

څلورم: دغې ښځې په خپل خان باندې سپی اموخته کړی دی، او په جنسي ارتباط کښې ترې د انسان (سړي) کار اخلي، مونږ پرې شهادت ورکوو.

پنځم: د څلورو شاهدانو د شهادت په بنياد داوُد ﷺ په ښځې باندې فيصله وکړه چې رجمه شي او د کانو لاندې ووژله شي چې په ځمکه کښې فساد کوونکې ده.

شپږم: د همدې فيصلې په تعقيب د شپې د مخې سليمان ﷺ (په خپله هم ماشوم وه) د نورو ماشومانو سره د سات تېرۍ په توګه ذکره شوې قضيه د يوې ډرامې په شکل تمثيله کړه چې:

اووم: خپل خان يې قاضي فرض کړ او په يوه ماشوم باندې يې د ښځې نوم کېښود او بالآخره څلورو ماشومانو ته يې د شاهدانو لقب ورکړ.

اتم: شاهدانو شاهدي ورکړه چې دغې ښځې په خپل خان باندې سپی اچولی دی، خو ښځې انکار وکړ.

نهم: قاضي څلور واړه شاهدان هر يو جدا-جدا وپوښتل چې هغه سپی په کوم رنګ وه کوم چې دغې ښځې په خپل خان باندې اچولی دی او تاسو ورباندې شهادت ورکوئ؟

لسم: نو يوه شاهد وويلې چې نوموړي سپين سپی وه، بل وويلې چې تور وه، درېم وويلې چې زېړ وه او څلورم وويلې چې خړ سپی وه.

يوولسم: قاضي ته څرګنده شوه چې شاهدانو دروغ ويلي دي او په ځمکه کښې يې فساد اچولی دی نو په څلور واړو باندې يې د اعدام حکم او فيصله وکړه.

دولسم: په ذکره شوې تمثيلي ډرامه باندې داوُد ﷺ خبر شو نو سمدستي يې په خپله فيصله کښې په تجديد النظر باندې شروع وکړه چې:

ديارلسم: څلور واړه شاهدان يې بېرته راوغوښتل او د هر يوه څخه يې د سپې د رنګ په هکله جداجدا پوښتنه وکړه چې هر يوه په بېل-بېل رنګ باندې جواب ورکړ.

څوارلسم: نو خپله پخوانۍ اجتهادي فيصله يې (چې لا تطبيق شوې نه وه) ماته کړه او نوې فيصله يې وکړه چې د ښځې په عوض دې څلور واړه شاهدان اعدام شي، چې دوی په ځمکه کښې فساد اچوونکي دي نو همدا فيصله ورباندې تعميل شوه او څلور واړه اعدام شوه.

سوال جواب

۴- که څوک وايي چې: که بالفرض زمونږ په زمانه کښې هغه قضيه پېښه شي کومه چې د داوُد ﷺ په زمانه کښې پېښه شوې وه چې د شپې د مخې رمه وکښېږي او د چا کښت او يا باغ د کاره وباسي او خراب يې کړي؛ نو څه حکم به ولري؟

مونږ وايو چې: د پخوانيو شريعتونو کوم يو حکم چې مونږ ته حکايت کړی شي او زمونږ په

مکلف یاستو چې همغه حکم په خپلو ځانونو باندې تطبیق کړو، او که چرته یې بدیل موجودیت ونه لري نو مونږ مکلف یاستو چې همغه حکم په خپلو شریعت کښې د هغه حکم بدیل موجودیت ولري نو مونږ پرې مکلف نه یاستو.
نو که بالفرض ذکره شوې حادثه په دې زمانه کښې صورت ونیسي، په ګډوال باندې هیڅ تاوان نشته خو په دې شرط چې رمه پخپله کشبدلې وي او د شپانه مداخله پکښې هیڅ تحقق ونه لري[١]، او دا ځکه چې د پورتنۍ قضیې بدیل حکم زمونږ په شریعت کښې شته هغه دا چې نبي کریم ﷺ په یوه حدیث کښې فرمایلي دي چې: «وَالْعَجْمَاءُ جَرْحُهَا جُبَارٌ»[٢] یعنې د څارویو زخمي کول (یا تاوان رسول) هدر (ضائع) دي، په خاوند باندې یې څه ضمان نشته.
همدا د ابو حنیفه رحمه‌الله علیه نظر دی البته چې نور امامان پکښې نور نظرونه لري[٣].

یادونه

۵ـ که څوک غواړي چې د اجتهاد پورې مربوط اوږده بحثونه د نظره تېر کړي نو ځینو اوږدو کتابونو ته دې مراجعه وکړي[٤] چې ډېر زیات تفصیل یې ورکړی دی، چې په کومو دلایلو باندې یې تشریع اثباته شوې ده؟ او څومره ډولونه لري؟ او داسې نور، مګر مونږ فقط د یوه حدیث شریف په ذکر باندې اکتفاء کوو چې د اجتهاد په هکله روایت شوی دی هغه دا چې:
نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «إِذَا حَكَمَ الْحَاكِمُ فَاجْتَهَدَ ثُمَّ أَصَابَ فَلَهُ أَجْرَانِ وَإِذَا حَكَمَ فَاجْتَهَدَ ثُمَّ أَخْطَأَ فَلَهُ أَجْرٌ»[٥] یعنې کله چې یو حاکم په اجتهادي مسائلو کښې د حکم کولو نیت وکړي او اجتهاد (خپله وسه) تمامه کړي او بالآخره شرعي حکم ته ورسېږي نو ده ته دوه اجرونه دي: یو د کوښښ کولو او بل د شرعي حکم د موندلو. او که یو حاکم د حکم اراده وکړي او خپله وسه هم تمامه کړي خو د شرعي حکم په موندلو کښې خطاء شي، نو ده ته یو اجر دی چې د شرعي حکم د موندلو پسې یې تاند وهلی دی او کوښښ یې کړی دی.

د غرونو او مرغانو تسبیحات

۶ـ په ﴿وَسَخَّرْنَا مَعَ دَاوُودَ الْجِبَالَ يُسَبِّحْنَ وَالطَّيْرَ﴾ کښې دې ته اشاره ده چې الله ﷻ داوود علیه السلام ته ډېر ښایسته اواز ورکړی وه حتی چې کله به یې د زبور په لوستلو باندې شروع وکړه (چې په تسبیحاتو او تمجیداتو باندې مشتمل وه) نو غرونه به ترې متاثر کېده او خپل اوازونه به یې ورسره ضمیمه کول، او همدارنګه مرغان به یې هم د اغېز لاندې واقع کېدل چې د ده علیه السلام ترڅنګ به یې په تسبیحاتو باندې پیل کاوه[٦].

(١) احكام القرآن للجصاص ج٣ ص٢٢٣
(٢) صحيح مسلم ج٢ ص٧٣؛ صحيح البخاري ج١٠ ص٢٠٣
(٣) تفسير القرطبي ج١١ ص٣١٤
(٤) اضواء البيان ج۴ ص۶۵۱ـ ۷۳۳؛ التفسير الكبير ج٢٢ ص١٩٥ـ١٩٩
(٥) صحيح البخاري ج٢ ص١٠٩٢
(٦) تفسير ابن كثير ج٣ ص١٨٧

مونږ د الله ﷻ په توفیق د [الإسراء: ۴۴] ایت لاندې لیکلي دي چې هر شی د الله ﷻ تسبیحات د
قال په ژبه او هم د قال په ژبه باندې وایي، خو کومو تسبیحاتو ته چې په ایت شریف کښې اشاره
شوې ده هغه د هغو تسبیحاتو څخه عبارت دي کومو به چې په خارق العاده توګه په جهر سره
صورت نیوه چې داوُد ﷺ او نورو خلکو به اورېده.

نبي کریم ﷺ د داوُد ﷺ خوږغږۍ ته په یو حدیث شریف کښې اشاره کړې او ابو موسی ﷺ یې
مخاطب کړی دی چې: «لَقَدْ أُوتِيتَ مِزْمَارًا مِنْ مَزَامِيرِ آلِ دَاوُدَ»[۱] یعنې یقینًا تاته (ای ابو موسی!) د
داوُد ﷺ د ښایسته اوازونو د جملې څخه یو ښایسته اواز درکړی شوی دی. د همدې حدیث
شارحین وایي چې: دلته د مزمار څخه ښایسته اواز مطلب دی او د "آل" کلمه زائده ده.

لبوس څه معنی؟

۷ـ په ﴿وَعَلَّمْنَٰهُ صَنْعَةَ لَبُوسٍ لَّكُمْ﴾ کښې د ﴿لَبُوسٍ﴾ کلمه اصلاً د هغه شي دپاره وضعه
شوې ده کوم چې اغوستل کېږي، مګر په مطلق وسله کښې او یا خاص په زغرو کښې ډېره
استعمالېږي[۲] په دې مقام کښې اکثر علماوو کرامو همدغه دوهمه معنی اخستې ده.

د داوُد ﷺ څخه پخوا هم په جنګ کښې د خپل ځان د حفاظت دپاره د اوسپنو څخه کار اخستل
کېده خو د حلقو (کړیو) په توګه نه بلکې د تختو په شکل به یې اوسپنې استعمالولې چې هم به
درنې وې او هم به یې ټول بدن په ښه توګه نه شو پټولی.

نو داوُد ﷺ اولنی سړی وه چې د اوسپنې څخه یې کړۍ جوړې کړې او د کړیو په تسلسل او
اوېدلو سره یې ترې زغرې تیارې کړې چې د جامو غوندې اغوستلې کېږي[۳].

د داوُد ﷺ خوراک او څښاک د همدغو زغرو څخه صورت نیوه لکه چې نبي کریم ﷺ ورته اشاره
کړې ده چې: «مَا أَكَلَ أَحَدٌ طَعَامًا قَطُّ خَيْرًا مِنْ أَنْ يَأْكُلَ مِنْ عَمَلِ يَدِهِ وَإِنَّ نَبِيَّ اللهِ دَاوُدَ ﷺ كَانَ يَأْكُلُ مِنْ
عَمَلِ يَدِهِ»[۴] یعنې هیڅچا هیڅکله د دې څخه بهتر خوراک ونه کړ چې د خپل لاس د عمل څخه خوراک
وکړي. او یقینًا د الله ﷻ پیغمبر (داود ﷺ) وه چې د خپل لاس د عمل څخه به یې خوراک کاوه.

الله ﷻ داوُد ﷺ ته په خارق العاده توګه په ګوتو کښې اوسپنې نرمې او پستې ګرځولې وې، دې
ته ضرورت نه وه چې په اور یې ګرمې کړي او یا یې په څټک باندې پلنه او نرۍ کړي. همدې موضوع
ته الله ﷻ اشاره کړې ده چې: ﴿وَأَلَنَّا لَهُ ٱلْحَدِيدَ﴾ [سبأ: ۱۰] او مونږ داوُد ﷺ ته اوسپنه نرمه کړې وه.

سوالونه او جوابونه

۸ـ په دې مقام کښې د سړي په ذهن کښې لاندې پوښتنې ګرځي راګرځي:

---

[۱] صحیح البخاري ج۲ ص۷۵۵
[۲] مفردات الراغب ص۴۶۷؛ تفسیر الطبري ج۱۷ ص۵۴
[۳] تفسیر البغوي ج۳ ص۲۵۴
[۴] صحیح البخاري ج۱ ص۲۷۸

الف: په ﴿ وَلِسُلَيْمَٰنَ ٱلرِّيحَ عَاصِفَةً ﴾ کښې الله ﷻ هغه باد د ﴿ عَاصِفَةً ﴾ په نوم یاد کړی دی کوم چې سلیمان ﷺ ته مسخر کړی شوی وه، حال دا چې همدغه باد ته یې په بل ایت شریف کښې د "رُخَاءً" لقب ورکړی دی چې: ﴿ تَجْرِي بِأَمْرِهِۦ رُخَآءً حَيْثُ أَصَابَ ﴾ [ص: ٣٦] یعنې مونږ سلیمان ﷺ ته باد مسخر کړی وه چې د ده په امر باندې به هغه ځای ته نرم چلېده کوم ته به چې د ده اراده وه، نو پوښتنه دا ده چې: ایا دا ایت د هغه سره تضاد نه لري؟

مونږ وایو چې: لکه څنګه چې مونږ د الله ﷻ په توفیق د [طه: ٢٠] ایت لاندې لیکلي دي چې د موسی ﷺ د همسا څخه به داسې مار جوړېده چې سرعت به یې د نري مار (جان) په څېر وه او غټوالی به یې بنامار (ثعبان) ته ورته وه، همدارنګه هغه باد چې د سلیمان ﷺ دپاره مسخر کړی شوی وه په چلښت کښې نرم (رُخَاء) وه او په سرعت کښې توند او تېز (عَاصِفَة) وه.

په دې باندې علاوه، دا هم څه لرې نه ده چې په ذکر شوي باد باندې به مختلف حالات ورتلل کله به تېز وه او کله به نرم وه، نو حالات به یې یا د سلیمان ﷺ په اراده باندې او یا د مواقعو په اختلاف سره بدلېده.

ب: په ﴿ إِلَى ٱلْأَرْضِ ٱلَّتِي بَٰرَكْنَا فِيهَا ﴾ کښې دېته اشاره ده چې ذکر شوی باد سلیمان ﷺ ته مسخر شوی وه چې مبارکې ځمکې ته یې یوسي چې د شام څخه عبارت ده په کومه کښې چې د سلیمان ﷺ پایتخت پروت وه.

نو پوښتنه دا ده چې ایا بل وطن ته د تللو دپاره ورته باد نه وه مسخر کړی شوی؟ یا په بل عبارت: په دې کښې څه حکمت دی چې په ایت شریف کښې راتللو ته اشاره شوې ده او تلل (د شام څخه وتل) په سکوت کښې پرېښودل شوي دي؟

مونږ وایو چې: تللو ته یا د شام څخه وتلو ته په [ص:٣٦] ایت کښې (چې په لومړنی پوښتنه کښې لیکلی شوی دی) اشاره شوې ده هغه دا چې: د ﴿ أَصَابَ ﴾ کلمه د "إِصَابَة" څخه اشتقاق شوې ده چې د "إِرادَة" معنی ورکوي[1] یعنې مونږ د باد چلښت د سلیمان ﷺ په "إِرادَة" کښې ورکړی وه چې هر وطن ته به یې نیت وکړ نو همغې خوا ته به د باد مخ واړولی شو.

یادونه

٩ـ په ﴿ وَمِنَ ٱلشَّيَٰطِينِ مَن يَغُوصُونَ لَهُۥ ﴾ کښې الله ﷻ هغه پېریان چې سلیمان ﷺ ته به یې درانه کارونه اجراء کول او د دریابونو څخه به یې ورته ملغلرې راویستلې، د "شَيَاطِين" په نامه یاد کړي دي، نو ځینې مفسرین کرام[2] د دې نامه څخه دا معلوموي چې دوی به کفار وه او د هغو پېریانو څخه به نه وه کومو چې په سلیمان ﷺ باندې ایمان راوړی وه، والله ﷻ اعلم.

(١) لسان العرب ج١ ص٥٣٦

(٢) روح المعاني ج١٧ ص٧٩

په هر تقدير علماء كرام وايي چې: لومړی سړی سليمان ﷺ وه چې د دريابونو څخه يې ملغلرې او جواهر راوېستلي دي(۱)، د ده ﷺ څخه پخوا هيچا دا كار نه وه كړی.

﴿ وَأَيُّوبَ إِذْ نَادَىٰ رَبَّهُۥٓ أَنِّي مَسَّنِيَ ٱلضُّرُّ وَأَنتَ أَرْحَمُ ٱلرَّٰحِمِينَ ﴿٨٣﴾ فَٱسْتَجَبْنَا لَهُۥ فَكَشَفْنَا مَا بِهِۦ مِن ضُرٍّ وَءَاتَيْنَٰهُ أَهْلَهُۥ وَمِثْلَهُم مَّعَهُمْ رَحْمَةً مِّنْ عِندِنَا وَذِكْرَىٰ لِلْعَٰبِدِينَ ﴿٨٤﴾ ﴾

[۸۳] او ايوب ﷺ (هم په كتاب كښې ياد كړه) كله چې ده ﷺ خپل رب ته (په عاجزۍ سره) اواز وكړ چې يقيناً ماته ضرر (مشقت) رسېدلی دی او ته د مهربانانو ډېر مهربان يې (نو د خپلې مهربانۍ د مخې ماته نجات راكړه).

[۸۴] نو مونږ ورته اجابت وكړ (د ده سوال مو قبول كړ)، نو هغه شی كوم چې د ده پورې وه چې د ضرر (مشقت) څخه عبارت وه، هغه مو ترې لرې كړ، او (هم) مونږ ورته د ده (هلاک شوی) اهل وركړ او د اهل مثل (مو هم) ورسره (وركړې)، (البته) د خپله نزده د رحمت د كبله، او (د قيامت تر ورځې پورې) د عبادت كوونكو د پند (او عبرت) د كبله.

د مطلب خلاصه

يعني اى پيغمبره! په خپل امت باندې د ايوب ﷺ قيصه هم په لاندې ټكو كښې قرائت كړه:

۱ـ ايوب ﷺ خپل رب ﷻ ته سوال وكړ چې: اى زما ربه! يقيناً ماته ډېر مشقت رسېدلی دی او ته د هر چا څخه زيات مهربان يې، نو د خپلې مهربانۍ د مخې زما څخه مشقت لرې كړې او د مصيبتونو څخه مې خلاص كړې.

۲ـ مونږ د ايوب ﷺ سوال قبول كړ او د كوم سوال دپاره يې چې لاسونه پورته كړي وه هغه مو ورته داسې قبول كړه چې:

الف: كوم بدني مصيبت چې ورته رسېدلی وه د هغه څخه مو روغ رمټ كړ چې بالكل پكښې مرض پاتې نه شو، آو ظاهري او باطني دواړه ډوله امراض يې د بدن څخه جدا شوه.

ب: د كور كهول څه كسان يې چې په كوم تعداد كښې مړه شوي وه هغه تعداد مو ورته بېرته دربوره كړ.

ج: بلكې د تلف شوي تعداد په مثل تعداد مو نور هم ورته وركړ. يا په بل عبارت يو په دوه مو د اولادونو پلار جوړ كړ.

د: همدارنگه دنياوي مالونه مو هم ورته عوض كړه، حتى چې د سرو زرو باران مو ورباندې وكړ او د هر حيثه مو غني او مالدار وگرځاوه.

(۱) تفسير الخازن ج۵ ص۵۸۴

د خپل رحمت د کبله وکړ چې زمونږ دپلوه په ایوب ﷺ باندې ورپېدلی ه: دا ټول مو ورسره صرف
و. یقینًا چې ایوب ﷺ زما صبرناک بنده وه.
او بل د دې کبله چې د قیامت تر ورځې پورې بندګانو ته عبرت جوړ شي، چې په هیڅ حال کښې بې صبري ونه کړي او په هر حال کښې مونږ ته راجع شي، او نااُمیده نه شي.

توضیحات

۱_ کومې قیصې ته چې په ذکرو شوو ایتونو کښې د ایوب ﷺ په هکله اشاره شوې ده په هغې کښې علماوو کرامو زښت ډېر اوږده معلومات لیکلي دي[۱]، غالبه دا ده چې د اسرائیلیاتو څخه به خالي نه وي، حتی په ځینو معلوماتو باندې خو هرڅوک پوهېږي چې اسرائیلیات دي او دا ځکه چې ځینې د نبوت د منصب سره منافات لري.

د اسرائیلیاتو په ارتباط مونږ (د آخر الزمان پیغمبر امتیان) په لاندې دوولونو مکلف یاستو:

الف: کوم چې زمونږ د شریعت سره موافق وی نو باید چې هغه قبول کړو.

ب: او کوم چې زمونږ د شریعت سره تضاد او منافات ولري نو هغه باید رد کړو او باطل یې وګڼو.

ج: په کومو کښې چې نه موافقت وي او نه پکښې مخالفت وي نو په کار دي چې نه یې تصدیق کړو او نه یې تکذیب کړو، همدې ډول ته نبي کریم ﷺ په یوه حدیث کښې اشاره کړې ده چې: «لَا تُصَدِّقُوا أَهْلَ الْكِتَابِ وَلَا تُكَذِّبُوهُمْ وَقُولُوا ﴿ آمَنَّا بِاللَّهِ وَمَا أُنْزِلَ ﴾ الآيَةَ»[۲] یعنې تاسو مه د اهل الکتابو تصدیق کوئ او مه یې تکذیب کوئ، بلکې وواياست چې مونږ په الله ﷻ او په هغه شي باندې ایمان راوړی دی کوم چې همده ﷻ نازل کړی دی او بس.

نو د همدې کبله مونږ د ایوب ﷺ په هکله د لاندې معلوماتو په لیکلو باندې اکتفاء کوو چې:

اول: ښه خبره دا ده چې ایوب ﷺ د بني اسرائیلو د پیغمبرانو څخه یو پیغمبر وه[۳]، او د شام او روم په شاوخوا کښې یې ژوند کړی دی[۴].

دوهم: ایوب ﷺ ته الله ﷻ ښه ځواني او ښه صحت ورکړی وه او د هر ډول مالونو درلودونکی یې ګرځولی وه، برسېره پر دې د ډېرو زامنو پلار یې هم جوړ کړی وه، ایوب ﷺ د دغو نعمتونو شکریه په کامله توګه اداء کړه، او اجرونه یې وګټل.

دریم: الله ﷻ د ایوب ﷺ څخه ذکر شوي نعمتونه ټول واخستل چې په بدن باندې یې مرض مسلط شو او مالونه یې ټول تباه شوه او زامن یې ټول مړه شوه، دا ډېر لوی امتحان وه چې ایوب ﷺ پکښې

---

(۱) تفسیر الخازن ج۳ ص۲۶۶_۲۷۲؛ التفسیر الکبیر ج۲۲ ص۲۰۳؛ تفسیر ابن کثیر ج۳ ص۱۸۸؛ تفسیر البغوي ج۳ ص۲۵۶؛ تفسیر الطبري ج۱۷ ص۵۷، ۷۲
(۲) صحیح البخاري ج۲ ص۶۴۴
(۳) روح المعاني ج۱۷ ص۸۰
(۴) التفسیر الکبیر ج۲۲ ص۲۰۳

واقع شو چې د دغسې غټ امتحان سره الله ﷻ هرڅوک نه مخامخ کوي چې دباره یې نه شي وتلی.
۱ په یوه اوږده حدیث کښې یوه ورځې د نبي کریم ﷺ څخه چا پوښتنه وکړه چې: په خلکو کښې څوک د امتحان د حیثه سخت دی؟

نبي کریم ﷺ جواب ورکړ چې: «الْأَنْبِيَاءُ ثُمَّ الْأَمْثَلُ فَالْأَمْثَلُ يُبْتَلَى الْعَبْدُ عَلَى حَسَبِ دِينِهِ فَإِنْ كَانَ فِي دِينِهِ صُلْبًا اشْتَدَّ بَلَاؤُهُ»[1] یعني د پیغمبرانو امتحان سخت وي بیا د هغو خلکو چې دوی ته ورنږدې وي بیا چې دغو نږدې خلکو ته ورنږدې وي، هر بنده د خپل دین په اندازه د امتحان لاندې واقع کېږي نو که په دینداری کښې سخت وي امتحان یې هم سخت وي، او چې دینداري یې کمزورې وي نو امتحان یې هم کمزوری وي.

البته چې په امتحان کښې به د دینداری مراتب څکه په نظر کښې نیولی کېږي چې الله ﷻ په خپلو بندګانو باندې ډېر زیات مهربان دی او په دې باندې ډېر ښه پوهېږي چې د امتحان څخه وتل د دینداری په سبب صورت نیولی شي او بس.

که بالفرض یو ادنی سړی د غټ امتحان سره مخامخ کړی شي نو د ناکامولو څخه په غیر به بله معنی ونه لري لکه چې یو استاذ په امتحان کښې د خپلو شاګردانو سویه په نظر کښې ونه نیسي.

خلورم: ایوب ؑ د ذکر شوي لوی امتحان څخه کامیاب راووت، الله ﷻ فرمایي چې: ﴿ إِنَّا وَجَدْنَٰهُ صَابِرًا ۚ نِّعْمَ ٱلْعَبْدُ ﴾ [ص: ۴۴] یعني: یقینًا مونږ ایوب ؑ صبر کوونکی ومونډ، چې ډېر ښه بنده وه ایوب ؑ.

سوال جواب

۲_که څوک وایي چې: ایا د ایوب ؑ بې صبرې د دې ایت شریف څخه نه معلومېږي: ﴿ إِذْ نَادَىٰ رَبَّهُۥٓ أَنِّى مَسَّنِىَ ٱلضُّرُّ ﴾ چې کله یې خپل رب ﷻ ته په لوړ اواز سره سوال وکړ چې: ای زما ربه! یقینًا چې ماته ضرر رسېدلی دی او ته أرحمُ الراحمین یې. یا په بل عبارت: شکایت خو بل شی نه دی بې د دې چې سړی خپل مرض یا مصیبت بل چاته اظهار کړي؟

مونږ وایو چې: خپل مرض یا مصیبت چاته څرګندول جواز نه لري او د صبر سره منافي کار دی په دې شرط چې په الله ﷻ باندې د اعتراض په توګه صورت ونیسي خو که د اعتراض په توګه نه وي نو جواز لري. د ښه وضاحت دپاره لاندې مثالونه د نظره تېر کړئ:

الف: لکه څنګه چې ایوب ؑ خپل مصیبت د الله ﷻ په حضور کښې اظهار کړی وه ترڅو ترې نجات ورکړي همدارنګه د یعقوب ؑ د خولې څخه هم مونږ ته الله ﷻ حکایت کړی دی چې: ﴿ إِنَّمَآ أَشْكُواْ بَثِّى وَحُزْنِىٓ إِلَى ٱللَّهِ ﴾ [یوسف: ۸۶] یقینًا زه خپله پرېشان حالي او خپل غم فقط الله ﷻ ته ښکاره کوم (ترڅو ترې ماته نجات راکړي).

---
[1] جامع الترمذي ج۲ ص۶۵؛ سنن ابن ماجه ص۲۹۱

ب: یوه ورځې بي بي عائشې رضي الله عنها د نبي کریم ﷺ په حضور کښې خپل سردرد اظهار کړه چې: «وَارَأْسَاهُ» یعنې وای سر مې خوږېږي.

ج: همدارنګه په عین حدیث کښې نبي کریم ﷺ هم خپل سردرد عائشې رضي الله عنها ته څرګند کړاو وېې ویل چې: «بَلْ أَنَا وَارَأْسَاهُ»[1] یعنې بلکې زه هم تاته د خپل سردرد اظهار کوم چې ستا د سر درد څخه زیات خطري دی (څه لرې نه ده چې همدا زما د مرګ سبب شي).

نو په ناجایزه شکایت کښې دا ضرور نه ده چې سړی خپل مصیبت اظهار کړي او پټ یې وند ساتي، بلکې هغه څوک هم صابر نه ګڼل کېږي چې په خپل زړهٔ کښې (پټ) د الله ﷻ په قضاء باندې اعتراض وکړي او خپل ځان ترې مرور کړي چې ولې دې زه په دغه مصیبت باندې اخته کړی یم، دا دې بې ځایه کار کړی دی، العیاذ بالله ﷻ.

هم نجات هم عوضونه

۳ـ الله ﷻ پوهېږي چې ایوب علیه السلام به په مصیبتونو کښې څومره عمر تېر کړی وي خو چې کله یې امتحان انجام ته ورسېد او د الله ﷻ په نزد ترې کامیاب ووت نو لاندې چال چلند یې ورسره وکړ:

الف: په ﴿ فَكَشَفْنَا مَا بِهِۦ مِن ضُرٍّ ﴾ کښې دې ته اشاره ده چې الله ﷻ د بدني مرضونو څخه خلاص کړ او روغ رمټ یې وګرځاوه لکه څنګه چې د مصیبت د نزول څخه پخوا وه، نو الله ﷻ ورته امر وکړ چې: ﴿ ٱرْكُضْ بِرِجْلِكَ ۖ هَـٰذَا مُغْتَسَلٌۢ بَارِدٌ وَشَرَابٌ ﴾ [ص:۴۲] یعنې ای ایوبه! په خپله پښه باندې ځمکه ووهه (نو دستي به چینه راوخوټېږي) دغه چینه ستا دپاره د غسل کولو یخ ځای دی چې په غسل سره به دې ظاهري بدن ټول روغ شي او همدارنګه دغه چینه ستا دپاره د څښلو اوبه ورکوي چې داخلي امراض به دې پرې ټول د منځه لاړ شي.

نو ایوب علیه السلام ذکره شوې توصیه عملي کړه او د ټولو مرضونو څخه یې نجات وموند.

ب: په ﴿ وَءَاتَيْنَـٰهُ أَهْلَهُۥ وَمِثْلَهُم مَّعَهُمْ ﴾ کښې دېته اشاره ده چې الله ﷻ ایوب علیه السلام ته د تلف شوي اهل عوضونه هم ورکړه، چې علماء کرامو یې په لاندې دوه ډوله تفسیر کړی دی[2]:

اول: د عبد الله بن مسعود رضي الله عنه څخه روایت دی چې: الله ﷻ ورته د خپلخانې هغه ټول افراد راژوندي کړه کوم چې د امتحان په اثر تلف شوي وه، او هم یې ورته د هغوی په مثل نور افراد او اولادونه هم ورکړه.

دوهم: د عبد الله بن عباس رضي الله عنهما په روایت الله ﷻ ورته مړه شوي اولادونه راژوندي نه کړه مګر د مړو شوو اولادونو عدد یې ورته یو په دوه (غبرګ) ورویاښه مثلاً د لسو په عوض یې شل ورکړه او داسې نور.

---

(۱) صحیح البخاري ج۲ ص۸۴۶؛ سنن ابن ماجه ص۱۰۵
(۲) تفسیر الطبري ج۱۷ ص۷۲؛ تفسیر الخازن ج۳ ص۲۷۲

مونږ ته همدغه دوهم تفسیر په زړه پوری برېښي چې د ﴿ وَذِكْرَىٰ لِلْعَٰبِدِينَ ﴾ د تعقیب سره ښه
سمون خوري، یعنې باید د قیامت تر ورځې پورې خلک د ایوب ﷺ څخه عبرت واخلي او په
مصائبو باندې صبر وکړي چې هم به اجرونه وګټي او هم به ورته الله ﷻ عوضونه ورکړي؛ هسې نه
چې مړه شوي اولادونه به ورته بېرته راژوندي کړي.

ح: الله ﷻ ایوب ﷺ ته دنیاوي مالونه هم د پخوا څخه لا زیات او پرېمانه ورکړه حتی چې نبي
کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «بَيْنَا أَيُّوبُ يَغْتَسِلُ عُرْيَانًا فَخَرَّ عَلَيْهِ جَرَادٌ مِنْ ذَهَبٍ فَجَعَلَ أَيُّوبُ يَحْتَثِي فِي ثَوْبِهِ
فَنَادَاهُ رَبُّهُ يَا أَيُّوبُ أَلَمْ أَكُنْ أَغْنَيْتُكَ عَمَّا تَرَى قَالَ بَلَى وَعِزَّتِكَ وَلَكِنْ لَا غِنَى بِي عَنْ بَرَكَتِكَ»[1] یعنې ایوب
ﷺ په بربنډه غسل کاوه (احتمال لري چې د روغوالي غسل به وه) نو د سرو زرو مولخان ورباندې
ورنوي شوه نو ایوب ﷺ شروع وکړه چې په خپله جامه (څادر) کښې یې راټولول، نو خپل رب ﷻ
ورته غږ وکړ چې: ای ایوبه! ایا زه نه وم چې د هغه شي څخه مې بې پروا کړی یې کوم چې ته ګورې؟
ایوب ﷺ وویلې چې: ولې نه، ستا په عزت باندې سوګند دی (چې هرڅه دې ډېر راکړي دي)، مګر
ستا د برکت او ستا د فضل څخه ماته بې پروایي نشته (ستا په فضل باندې زه نه مړېږم).

﴿ وَإِسْمَٰعِيلَ وَإِدْرِيسَ وَذَا ٱلْكِفْلِ كُلٌّ مِّنَ ٱلصَّٰبِرِينَ ﴿٨٥﴾ وَأَدْخَلْنَٰهُمْ فِي رَحْمَتِنَآ
إِنَّهُم مِّنَ ٱلصَّٰلِحِينَ ﴿٨٦﴾ وَذَا ٱلنُّونِ إِذ ذَّهَبَ مُغَٰضِبًا فَظَنَّ أَن لَّن نَّقْدِرَ عَلَيْهِ
فَنَادَىٰ فِي ٱلظُّلُمَٰتِ أَن لَّآ إِلَٰهَ إِلَّآ أَنتَ سُبْحَٰنَكَ إِنِّي كُنتُ مِنَ ٱلظَّٰلِمِينَ ﴿٨٧﴾
فَٱسْتَجَبْنَا لَهُۥ وَنَجَّيْنَٰهُ مِنَ ٱلْغَمِّ وَكَذَٰلِكَ نُـۨجِي ٱلْمُؤْمِنِينَ ﴿٨٨﴾ وَزَكَرِيَّآ إِذْ نَادَىٰ
رَبَّهُۥ رَبِّ لَا تَذَرْنِي فَرْدًا وَأَنتَ خَيْرُ ٱلْوَٰرِثِينَ ﴿٨٩﴾ فَٱسْتَجَبْنَا لَهُۥ وَوَهَبْنَا لَهُۥ يَحْيَىٰ
وَأَصْلَحْنَا لَهُۥ زَوْجَهُۥٓ إِنَّهُمْ كَانُوا۟ يُسَٰرِعُونَ فِي ٱلْخَيْرَٰتِ وَيَدْعُونَنَا رَغَبًا وَرَهَبًا
وَكَانُوا۟ لَنَا خَٰشِعِينَ ﴿٩٠﴾ وَٱلَّتِيٓ أَحْصَنَتْ فَرْجَهَا فَنَفَخْنَا فِيهَا مِن رُّوحِنَا وَجَعَلْنَٰهَا
وَٱبْنَهَآ ءَايَةً لِّلْعَٰلَمِينَ ﴿٩١﴾ ﴾

[۸۵] او (ای پیغمبره!) اسماعیل ﷺ او ادریس ﷺ او (هم) ذا الکفل ﷺ یاد کړه، دوی هر یو د صابرینو د جملې څخه وه (او په دعوت کښې یې مشقتونه تېر کړي وه).

[۸۶] او دوی (ټول) مونږ په خپل رحمت کښې داخل کړي دي، یقیناً چې دوی (ټول) د (کاملو) صالحانو د ډلې څخه وه.

---

[1] صحیح البخاري ج۱ ص۴۲، ۴۸۰.

[٨٧] او د ماهي ملګرى (يونس ﷺ هم) ياد كړه، كله چې (د خپل قوم څخه بدون د اجازې) په داسې حال كښې لاړ چې (دوى ته) ډېر په غُصه (او غضب) وه. نو يونس ﷺ ګومان وكړ چې مونږ به ورباندې هيڅكله تنګى ورښكته نه كړو (خو مونږ ورباندې تنګي ورښكته كړه او د ماهي په ګېډه كښې مو بندي كړ).

(بيا) نو يونس ﷺ په (ګېډ) تيارو كښې (مونږ ته) اواز (سوال) وكړ چې: (اى ربه!) په حقه باندې معبود نشته مګر همدا ته يې (او بس) يقيناً چې زه (په خپل ځان باندې) د ظلم كوونكو څخه وم (چې ستا د اجازې څخه پرته د قوم څخه لاړم).

[٨٨] نو مونږ يونس ﷺ ته (د ده سوال) قبول كړ او هم مو د غم (بنديخانې) څخه نجات وركړ.

او (اى پيغمبره!) همدغه ډول مونږ (د قيامت تر ورځې پورې) مؤمنانو ته نجات وركوو.

[٨٩] او زكريا ﷺ (هم خپل امت ته) ياد كړه كله يې چې خپل رب ﷻ ته اواز (سوال) وكړ چې: اى زما ربه! ما يوازې (بې اولاده) پرېنږدې (چې وارث ونه لرم)، او (بې شكه) ته چې يې همدا ته د ټولو وارثانو (بهرته پاتې كېدونكو) ډېر بهتر وارث (بهرته پاتې كېدونكى) يې.

[٩٠] نو مونږ ورته (سوال) قبول كړه او يحيى ﷺ مو ورته (د وارث په حيث) وبانښه او (هم) مو د ده ماندينه ورته د (اولاد زېږولو دپاره) صالحه وګرځوله.

يقيناً دوى (دواړه "زكريا ﷺ او يحيى ﷺ" د ټولو پيغمبرانو عليهم السلام په شمول وه چې د خير په كارونو كښې يې جلتي كوله او (دوى وه چې) مونږ به يې د اميد او ډار په حالونو كښې بللو او (هم) دوى مونږ ته عاجزي كوونكي وه.

[٩١] او (اى پيغمبره!) هغه زنانه (بي بي مريمه رضي الله عنها هم ياده كړه) كومې چې خپل ګرېوان (د نارينه وو د مسه كولو څخه مطلقاً) پاک ساتلى وه، خو مونږ د همدې (په ګېډه) كښې (د دې په زوى عيسى ﷺ كښې) خپل مشرف روح پو كړ (هلته مو ژوندى او بيا تولد كړ).

او (هم) مو ذكره شوې زنانه (بي بي مريمه رضي الله عنها) او د دې زوى (عيسى ﷺ) د عالمونو دپاره (ډېره لويه) قدرتي نښه وګرځوله (چې په زښتو ډېرو خوارقو باندې مشتمله وه او ده).

د مطلب خلاصه

په دې ايتونو كښې د پيغمبرانو د يادونې په لړ كښې څو نور پيغمبران ياد شوي دي چې حاصل يې داسې راځېږي:

اى پيغمبره! په خپل امت باندې د څو نورو پيغمبرانو څه يادونه هم قرائت كړه چې:

١ـ د اسماعيل ﷺ او ادريس ﷺ او هم د ذاالكفل ﷺ يادونه په خپل امت باندې وكړه چې دوى هر يو د صابرينو څخه وه، او اسماعيل ﷺ خو خپل ځان ذبحې ته تسليم كړ او د خپل صبر يو نمونه يې وښودله.

دوى ټول مونږ په خپل پراخه رحمت كښې داخل كړي وه چې ټول د كاملو صالحينو د جملې څخه وه.

ذکر هم وکړه چې ستا امت ترې عبرت واخلي هغه دا چې:

۲_ د ماهي د خاوند (یونس ﷺ) ذکر هم وکړه چې ستا امت ترې عبرت واخلي هغه دا چې:
الف: کله چې د خپل قوم څخه په دې باندې مرور شو چې ایمان یې وربانديې نه راووړ او اذیتونه یې ورته رسول، نو په دوی باندې یې د عذاب د نزول سوال وکړه او پخپله د دوی د منځه بدون د اذن او اجازې څخه د غُصې او غضب په حال کښې بهر شو.
ب: د یونس ﷺ گومان وه چې مونږ به وربانديې په دې خبره کښې څه تنگي ورنازله نه کړو چې زمونږ د اجازې د خپل قوم د منځه ووت.
ج: خو دغسې نه وه لکه څنگه چې یونس ﷺ خیال کاوه مونږ وړباندې په همدغه کار سره چې د نبوت د مقام سره مناسب نه وه تنگي وروستله او د ماهي په گېډه کښې مو بندي کړ.
د: کله چې یونس ﷺ پوه شو چې غیر مناسب کار یې کړی دی او د همدې کبله ورته د ماهي گېډه د یوې بندیخانې حیثیت لري نو:
هـ: په تورو تیارو کښې په خپله کړنلاره باندې پښېمانه شو او د ماهي په گېډه کښې یې په توره شپه کښې خپل ندامت داسې اظهار کړ او داسې سوال یې وکړ چې:
و: ای الله! زه په لوړ اواز باندې ستا تسبیحات وایم چې د عبادت لایق بل هیڅوک او هیڅ شی نشته مگر همدا ته یې او بس، همدا تاته د ټولو نقصاناتو او ټولو غیر مناسبو صفاتو څخه پاکي ده، یقیناً چې زه د ظالمانو د جملې څخه یم او په خپل ځان مې ظلم کړی دی چې ستا د اجازې څخه پرته د قوم څخه راوتلی یم، او د اذن پورې مې پکښې توقف نه دی کړی.
ز: ای الله! ماته نجات راکړې او د هغه خلاف الاولی کار کول راته وبښې د کوم چې زه مرتکب شوی یم او په خپل ځان باندې راته د تېرې او ظلم سبب گرځېدلی دی.
ح: نو مونږ یونس ﷺ ته اجابت وکړ (د ده سوال مو قبول کړ) او د بندیخانې د غم څخه مو ورته نجات ورکړ.
ای پیغمبره! مونږ همدغه ډول د قیامت تر ورځې پورې مؤمنانو ته د غمونو څخه نجات ورکوو، د نجات ورکول مو یونس ﷺ پورې انحصار نه لري.
۳_ زکریا ﷺ هم خپل امت ته یاد کړه چې:
الف: کله یې خپل رب ﷻ ته داسې سوال وکړ چې: ای زما ربه! زه اولاد نه لرم ترڅو زما د مرگ څخه وروسته په دین کښې زما خلافت وکړي، حال دا چې زه د خپلو اقاربو څخه ډارېږم چې دوی به زما څخه وروسته د بې دینۍ په رواجولو کښې تاند ووهي.
نو ای زما ربه! ما یوازې مه پرېږده او صالح اولاد راکړه چې زما وارث جوړ شي.
ای زما ربه! بې شکه چې یوازې همدا ته به همېشه باقي پاتې وې او نور ټول مخلوقات فنا کېدونکي دي.
ب: نو مونږ د زکریا ﷺ سوال ته هم اجابت وکړ او سوال مو ورته قبول کړ چې د یحیی ﷺ غوندې

صالح زوی مو وروبابنه حتی چې د زکریا ﷺ د اطمنان دپاره مو د ولادت څخه وړاندې د "یحیی" په نامه باندې هم ونوماوه.

ج: که څه هم د زکریا ﷺ ماندینه د دې جوګه نه وه چې اولاد وزېږوي (زړه بوډۍ وه) نو هغه مو هم د ولادت دپاره صالحه او مستعده وګرځوله.

۴ـ ای پیغمبره! یقیناً ذکر شوي پیغمبران بلکې ټول پیغمبران په لاندې خاصیتونو کښې ټول متحد او متفق وه:

الف: ټولو (هر یوه په خپله-خپله زمانه کښې) د خیر په کارونو کښې د نورو څخه سبقت کاوه او په ښېګڼو کښې یې تاند واهه.

ب: ټولو زمونږ توحید ته د عوت چلاوه او په ترغیب او ترهیب سره یې ورته خلک رابلل، ترڅو د باطلو لارو څخه حقې لارې ته راوګرځي.

ج: ټول مونږ ته عاجزي کوونکي او تواضع کوونکي وه، چې په دائمي توګه زمونږ څخه ډارېدل.

۵ـ ای پیغمبره! خپل امت ته دې د هغې زنانه ذکر هم وکړه کومې چې خپل عفت ساتلی وه بلکې خپله لمن یې د نارینه وو د تماس څخه په جایزه او ناجایزه دواړو طریقو باندې محفوظه ساتلې وه.

خو د دې سره-سره مونږ د هغې په ګېډه کښې عیسی ﷺ په قدرتي توګه پیدا کړ او خپل باعزته او باشرفه روح مو پکښې پوه کړ او هلته مو په خارق العاده توګه ژوندی او بیا تولد کړ.

نو په همدې لحاظ سره ذکره شوې زنانه (بي بي مریمه رضي الله عنها) مونږ د قدرت یوه لویه نښه وګرځوله او د دې زوی (عیسی ﷺ) مو د خپل قدرت بله نښه جوړه کړې وه چې د قیامت تر ورځې پورې د ټولو عالمونو دپاره د عبرت درس ګرځېدلی ده.

توضیحات

۱ـ د [مریم: ۵۴ـ ۵۶] ایتونو کښې د اسماعیل ﷺ او هم د ادریس ﷺ په هکله ـ د الله ﷻ په توفیق ـ څه معلومات لیکلی شوي دي، چې مونږ یې دلته بیا نه شو تکرارولی او د څه اضافه کولو اراده هم نه لرو، نو هیله ده چې هملته ورته مراجعه وکړی شي.

ذا الکفل څوک وه؟

۲ـ د ذا الکفل په هکله علماوو کرامو متعدد قولونه کړي دي لاندې مثالونه یې ولولی[۱]:

الف: ذا الکفل یو صالح سړی او یا یو عادل پاچا وه.

پاتې شوه دا خبره چې دا لقب ولې ورکړی شوی دی، نو د دې دپاره یې ډېرې اوږدې وجې لیکلي دي[۲]، که څوک غواړي چې خپل ځان ورباندې پوه کړي نو هملته دې مراجعه وکړي.

ب: دا د پیغمبرانو د جملې څخه یو پیغمبر وه.

---

(۱) زاد المسير ج۵ ص۲۶۲

(۲) تفسیر ابن کثیر ج۳ ص۱۹۰

بلکې دا د الیاس ﷺ دوهم نوم دی.

ع: لاندې پیغمبران د دوه وو نومونو خاوندان دي[1].

دوی وايي چې:

اول: احمد، چې دوهم نوم يې محمد ﷺ دی.

دوهم: الیاس، چې دوهم نوم يې ذو الکفل ﷺ دی.

دريم: اسرائیل، چې دوهم نوم يې یعقوب ﷺ دی.

څلورم: المسیح، چې دوهم نوم يې عیسی ﷺ دی.

پنځم: یونس، چې دوهم نوم يې ذو النون یا صاحب الحوت ﷺ دی.

څرنګه چې په ایت شریف کښې ذا الکفل د پیغمبرانو په قطار کښې ودرولی شوی دی نو د اکثرو علماوو په نزد دا یو پیغمبر دی[2]، برابره خبره ده چې الیاس ﷺ به وي او که به بل کوم یو پیغمبر وي. مونږ ته همدا نظر بهتر برېښي.

ذا النون يعني يونس ﷺ

٣ـ په ﴿ وَذَا ٱلنُّونِ إِذ ذَّهَبَ مُغَٰضِبًا ﴾ کښې بالاتفاق د ذا النون کلمه د یونس ﷺ څخه عبارت ده او دا لقب څکه ورکړی شوی دی چې دغه پیغمبر د ماهي په ګېډه کښې څه وخت بندي کړی شوی وه، "نون" د ماهي معنی ورکوي لکه څنګه چې "حوت" هم ماهي ته وضعه شوی دی.

نو یونس ﷺ لکه څنګه چې د ذا النون لقب ګټلی دی همدارنګه په [القلم:۴۸] ایت کښې د "صاحب الحوت" په نوم باندې هم یاد شوی دی، پاتې شوه دا خبره چې د نومړي بندیخانې قیصه څنګه ده؟ نو هغه خو مفسرینو کرامو ډېره طولاني لیکلې ده[3]، او په دې تفسیر کښې يې هم د ځینو ټکو بیان د [یونس:۹۸] ایت لاندې تېر شوي دي، والحمد لله ﷻ علی ذلک. خو زیات بیان يې په [الصافات: ۱۴۰] او نورو ایتونو کښې راروان دی إن شاء الله ﷻ، مونږ نه غواړو چې هغه بیان دلته رانقل کړو او کتاب پرې اوږد کړو، مونږ دلته د الله ﷻ په توفیق د هغو ټکو په شرحه او تفسیر باندې اکتفاء کوو کومو ته چې په دې مقام کښې ضرورت دی هغه دا چې:

۴ـ په ﴿ إِذ ذَّهَبَ مُغَٰضِبًا ﴾ کښې د ﴿ مُغَٰضِبًا ﴾ کلمه د "مُغَاضِبَة" ـ لکه "مُضَارَبَة" ـ څخه اشتقاقه شوې ده چې د "مُفَاعَلَة" باب دی، په دغه باب کښې اصلاً هغه فعلونه اچولی کېږي کومو چې د یوه طرفه قصداً او د بله طرفه ضمنًا صورت نیولی وي، مګر کله-کله پکښې د مبالغې دپاره هغه فعل هم اچولی کېږي کوم چې د یوه طرفه صورت نیولی وي، لکه "عَاقَبْتُ اللُّصَّ" غله مې ډېر زیات تعقیب کړي وه.

په دې مقام کښې همدغه مبالغه مطلب ده، نو حاصل يې داسې راخېژي چې: یونس ﷺ په خپل

---

[1] تفسير الكشاف ج٣ ص١٣١
[2] البحر المحيط ج٧ ص٤٦١ .
[3] تفسير القرطبي ج١١ ص٣٢٩

حتى بدون د الله ﷻ د اذن څخه د قوم باندې ډېر زیات په غصه وه چې ایمان یې ورباندې رانه وور حتى بدون د الله ﷻ د اذن څخه د دوی د منځه لاړ او دوی یې پرېښودل چې عذاب پرې نازل شي او ټول پوپنا شي.

قدر د تنګئ معنی هم ورکوي

۵_ په ﴿ فَظَنَّ أَن لَّن نَّقْدِرَ عَلَيْهِ ﴾ کښې د ﴿ نَّقْدِرَ ﴾ کلمه د "قُدْرَة" څخه نه ده اشتقاقه شوې چې غلطه معنی ورکړي بلکې د "قَدَرَ" _لکه "شَرَفَ"_ څخه یې اشتقاق موندلی دی، "قَدَرَ" ډېرې معناوې لري چې یوه معنی یې تنګي ده[1] او همدغه معنی دلته مراده ده، یعنې نو یونس ﷺ ګومان وکړ چې مونږ به ورباندې د بې اجازې تللو د کبله تنګي ورروانچوو، او د ماهي په ګېډه کښې به یې د همدغه خلاف الاولی کار د کولو د امله بندي نه کړو.

د ذکر شوي مصدر څخه په همدغې معنی باندې په ﴿ وَمَن قُدِرَ عَلَيْهِ رِزْقُهُ ﴾ [الطلاق:۷] کښې د "قُدِرَ" کلمه هم اشتقاقه شوې ده، یعنې او هغه څوک چې روزي ورباندې تنګه کړی شوې وي نو هغه دې د خپلې تنګې روزۍ په اندازه مطلقاتو ښځو ته نفقه ورکړي.

درې تیارې

۶_ په ﴿ فَنَادَىٰ فِي الظُّلُمَاتِ ﴾ کښې د "ظُلُمَات" کلمه د "ظُلْمَة" _لکه "قُدْرَة"_ جمعه ده، چې د تیارې دپاره وضعه شوې ده او په مقابل کښې یې "نُور" (رڼا) استعمالېږي[2]، پاتې شوه دا خبره چې په دې مقام کښې ذکره شوې کلمه د څه شي څخه عبارت ده؟ نو په دې کښې دوه نظره دي[3]:

الف: د "ظُلُمَات" کلمه دلته د غم د شدت څخه کنایه ده چې په یونس ﷺ باندې د ماهي په ګېډه کښې دومره شدید غم ورنازل شو تابه ویل چې یوه شپه او یوه تیاره نه بلکې متعددو تیارو سره لاس یوکړی دی او د محاصرې لاندې یې نیولي دي.

ب: یونس ﷺ په درېوو حقیقي تیارو کښې د سوال لاسونه پورته کړي وه چې یوه د شپې تیاره وه او بله د دریاب تیاره وه او بالآخره بله د ماهي د ګېډې تیاره وه.

ځینې علماوو کرام لا وایي چې: هغه ماهي بل ماهي ښویه تېر کړ کوم یوه چې یونس ﷺ ښویه تېر کړی وه[4]. نو په دې تقدیر به درې تیارې یوه د دریاب تیاره او دوه تیارې د ماهیانو د دوه وو ګېډو د تیارو څخه عبارت وي، والله ﷻ أعلم.

زمونږ په فکر که د مجاز عموم اراده کړی شي ترڅو د ټولو معناوو اراده کول صحت ومومي هم څه بده خبره نه ده، بلکې د یونس ﷺ د حال سره ښه سمون وخوري.

---

(۱) لسان العرب ج۵ ص۷۷
(۲) مفردات الراغب ص۳۲۵
(۳) تفسیر القاسمي ج۱۱ ص۲۸۷؛ تفسیر القرطبي ج۱۱ ص۳۳۳
(۴) روح المعاني ج۱۷ ص۸۴

یادوني

۷_ هیله ده چې په دې مقام کښې محترم لوستونکي لاندې دوه یادونې د نظر لاندې ونیسي:

الف: مونږ د الله ﷻ په توفیق د [البقرة:۱۸۶] ایت لاندې د نبي کریم ﷺ یو حدیث نقل کړی دی چې د یونس ؑ دعاء یې د قیامت تر ورځې پورې د ټولو مؤمنانو دپاره مقبوله دعاء ګڼلې ده، لکه چې همدې مطلب ته په دې مقام کښې د ﴿ وَكَذَٰلِكَ نُنجِي ٱلۡمُؤۡمِنِينَ ﴾ کلمات اشاره کوي.

نو هرڅوک چې د مشکلاتو او غمونو په وخت کښې ووایي چې: ﴿ لَّآ إِلَٰهَ إِلَّآ أَنتَ سُبۡحَٰنَكَ إِنِّي كُنتُ مِنَ ٱلظَّٰلِمِينَ ﴾ الله ﷻ به یې مشکلات حل کړي او د غمونو څخه به یې خلاص کړي.

ب: د زکریا ؑ او د یحیی ؑ په هکله د "مریم" سورت په اولنیو ایتونو کښې ښه کافي بحث تېر شوی دی چې بیا تکرارولو ته یې څه اړتیا نه ګورو.

فرج څه معنی؟

۸_ په ﴿ وَٱلَّتِيٓ أَحۡصَنَتۡ فَرۡجَهَا ﴾ کښې د "فَرۡج" کلمه هغه وُت ته وضعه شوې ده کوم چې د دوه ووشیانو تر منځ واقع وي[1] چې مونږ ترې په پښتو کښې په چاود باندې هم تعبیر کولی شو، الله ﷻ فرمایي چې: ﴿ وَمَا لَهَا مِن فُرُوجٖ ﴾ [ق:۶] یعنې ایا مشرکان اسمان ته نه ګوري چې د دوی د پاسه مونږ څنګه ښایسته جوړ کړی دی چې هیڅ چاودونه پکښې نشته؟.

مګر ذکره شوي کلمه د غلیظ عورت او د هغه په شاوخواوو ځایونو کښې هم د کنایې په توګه استعمالیږي[2]، برابره خبره ده چې د زنانه وو عورت وي او که د نارینه وو عورت وي.

په دې مقام کښې د دواړو معناوو اراده کول صحت لري چې دواړه په مصداق کښې متحدې دي او تفاوت پکښې نه واقع کیږي. د ښه وضاحت دپاره په لاندې کرښو کښې د دواړو حاصل ولولئ:

الف: د اولنۍ معنی په لحاظ به د "فَرۡج" کلمه د کمیس د ګرېوان څخه عبارت شي یعنې هغه ښځه یاده کړه کومې چې خپل ګرېوان د نارینه وو څخه پاک ساتلی وه چې په جائزه او ناجائزه دواړو طریقو باندې چا لاس نه وه وروړی.

ب: د دوهمې معنی په اعتبار سره به د ذکر شوې کلمې حاصل داسې راوځېږي چې: ای پیغمبره! خپل امت ته دې هغه زنانه یاده کړه کومې چې خپل غلیظ عورت د نارینه وو څخه مطلقًا پاک ساتلی وه چې نه چا په شرعي نکاح باندې مسه کړی وه او نه په ناجائزه توګه چا لاس وروړی وه.

سوال جواب

۹_ که څوک وایي چې: په ﴿ فَنَفَخۡنَا فِيهَا مِن رُّوحِنَا ﴾ کښې د "نَفَخۡنَا" کلمه د "نَفۡخ" _لکه "ضَرۡب"_ څخه اشتقاقه شوې ده چې د پوکولو معنی ورکوي خو د کنایې په توګه د ژوندي کولو په معنی کښې

---

(۱) مفردات الراغب ص۳۸۸

(۲) لسان العرب ج۲ ص۳۴۲

استعمالېږي، نو په کار دي چې د ذکر شوي عبارت مفهوم داسې راوخېژي چې: مونږ په نوموړې ښځه (بي بي مريم رضي الله عنها) کښې هغه روح پوه کړ کوم چې مونږ ته د تشريف دپاره اضافت شوی دی او هغه مو ورباندې راژوندی کړه؛ ځکه چې د ﴿ فِيهَا ﴾ ضمير بي بي مريمې رضي الله عنها ته راجع دی، حال دا چې دا مفهوم صحيح نه دی؟

مونږ وايو چې: په دې مقام کښې د ذکرې شوې کلمې مفعول (عيسی) د ظهور د کبله مقدر دی چې بي بي مريمه رضي الله عنها د همغه مقدر مفعول دپاره ظرف واقع شوې ده، يعنې نو مونږ د نوموړې بي بي زوی (عيسی عليه السلام) د همدې په ګېډه کښې په مقدس او مشرف روح باندې ژوندی کړ[۱].

يوه پوښتنه او د هغې جواب

۱۰_ که څوک وايي چې: د ﴿ وَجَعَلْنَٰهَا وَٱبْنَهَآ ءَايَةً ﴾ مفهوم دا دی چې بي بي مريمه رضي الله عنها او عيسی عليه السلام دواړه د الهي قدرت يوه نښه ده حال دا چې دواړه هر يو په بې شمېرو قدرتي نښو باندې مشتمل دي؟

مونږ وايو چې:

الف: په دې مقام کښې د دواړو مجموعې ته د ولادت په اعتبار سره يوه قدرتي نښه ويل شوې ده، چې مور ورباندې په قدرتي توګه اميدواره شوه او عيسی عليه السلام په قدرتي توګه تولد شو.

ب: د "آية" يوه بله کلمه دلته مقدره ده چې مذکوره د ﴿ ءَايَةً ﴾ کلمه ورباندې دلالت کوي، ته به وايې چې داسې نازل شوی وی: "وَجَعَلْنَاهَا آيَةً وَابْنَهَا آيَةً" يعنې مونږ بي بي مريمه رضي الله عنها د خپل قدرت يوه نښه وګرځوله او د دې زوی مو د قدرت بله نښه جوړه کړه ترڅو ترې د قيامت تر ورځې پورې ټول عالمونه عبرت واخلي.

ج: بالآخره: د ﴿ ءَايَةً ﴾ څخه يوه نښه (يو فرد) مطلب نه دی بلکې جنس نښه ترې مراده ده چې متعددې نښې پکښې شاملېدلی شي.

﴿ إِنَّ هَٰذِهِۦٓ أُمَّتُكُمْ أُمَّةً وَٰحِدَةً وَأَنَا۠ رَبُّكُمْ فَٱعْبُدُونِ ﴿٩٢﴾ وَتَقَطَّعُوٓاْ أَمْرَهُم بَيْنَهُمْ ۖ كُلٌّ إِلَيْنَا رَٰجِعُونَ ﴿٩٣﴾ ﴾

[۹۲] (ای خلکو!) يقيناً دغه (د ټولو پيغمبرانو دين او شريعت) ستاسو دين (او شريعت) دی په داسې حال کښې چې فقط يو دين دی (په اصولو کښې يې تعدد نشته).

او (همدا) زه ستاسو د ټولو رب (پالونکی) يم، نو تاسو خاص زما عبادت وکړئ (او بس).

[۹۳] (خو خلکو په دغې توصيه باندې عمل ونه کړ) او په خپلو منځو کښې يې د خپل دين (عقيدې) کار جدا-جدا (او ټوټه-ټوټه) کړ، خو دوی (ټول) مونږ ته راجع کېدونکي دي (هر چاته به موافقه سزا يا جزا ورکړو).

---

(۱) البحر المحيط ج۷ ص۴۶۳؛ تفسير الكشاف ج۳ ص۱۳۳

د مطلب خلاصه

په دې ایتونو کښې د وړاندېنیو ایتونو په مضامینو باندې یوې تبصرې ته اشاره شوې ده چې حاصل به یې داسې راخېژي چې:

۱ـ ای پیغمبره! ټولو خلکو ته زمونږ د پلوه اعلان وکړه او ورته ووایه چې: ای خلکو! ستاسو کوم دین چې د الله ﷻ په نزد مقبول دی دغه واحد دین دی چې ټولو پیغمبرانو هر یوه په خپله‌خپله زمانه کښې ورته دعوت چلولی دی او ټول پرې متفق دي.

نو ستاسو ټولو دین په اصولو کښې څه اختلاف نه لري، او په دې کښې هم څه اختلاف نشته چې زه ستاسو د ټولو رب یم چې هیڅ شریک نه لرم. نو خاص زما عبادت وکړئ او شریک راسره مه دروئ.

۲ـ نو په همدې بنیاد په خلکو کښې بې اتفاقي او اختلاف د پیغمبرانو د پلوه نه دی واقع شوی بلکې دوی د اختلاف د منځه وړلو دپاره را استولي شوي دي، خو دا خلک دي چې اختلاف یې خپل کړی دی او په خپلو منځو کښې یې دین ټوټه‌ټوټه او تیت پرک کړی دی، چا یوه لاره غوره کړې ده، او څوک په بله لاره باندې روان دی.

نو د قیامت د ورځې قیام ضرر راتلونکی دی ترڅو ټول خلک مونږ ته راجع شي او هر چاته موافقه جزا یا سزا ورکړو.

توضیحات

۱ـ په ﴿إِنَّ هَٰذِهِۦٓ أُمَّتُكُمۡ أُمَّةٗ﴾ کښې د ﴿هَٰذِهِ﴾ کلمه هغه ملت او دین ته اشاره ده کوم چې د وړاندېنیو ایتونو په مضامینو کښې معنًى ذکر دی[1]، دا د یو پلوه، او د بله پلوه مونږ د الله ﷻ په توفیق د [الأنعام:۳۸] او [هود:۸] ایتونو لاندې د ﴿أُمَّةٗ﴾ کلمه ښه پوره شرحه کړې ده او هلته مو لیکلي دي چې د همدغې کلمې د معناوو څخه یوه معنی دین او ملت دی چې دلته همدغه مراده ده.

نو حاصل به یې داسې راوخېژي چې: ای خلکو! یقیناً دغه د توحید عقیده او دغه د توحید ملت کوم چې ټولو پیغمبرانو ورته دعوت چلولی دی همدغه ستاسو مقبوله عقیده او مقبول دین دی، نو اختلاف مه کوئ او د توحید عقیدې ته په اتفاق سره راجع شئ.

۲ـ لله ﷻ الحمد والمنة ـ په دې تفسیر کښې د اتفاق او اختلاف په هکله د [البقرة:۲۱۳] ایت لاندې ډېر ښه خوندور بحث تېر شوی دی، هیله ده چې محترم لوستونکي هلته یو ځل مراجعه وکړي.

۳ـ ذکر شوي ایتونه نبي کریم ﷺ په یوه حدیث شریف کښې ډېر ښه تفسیر کړي دي او فرمایلي یې دي چې: «وَالْأَنْبِيَاءُ أَوْلَادُ عَلَّاتٍ»[2] یعنې ټول پیغمبران د دین په اعتبار سره داسې دي لکه د بنو زامن چې مورګانې یې جدا‌ـجدا وي او پلار یې یو وي، نو د ټولو پیغمبرانو دین د عقیدې په اعتبار سره یکې یو دی او د فرعي او عملي احکامو په لحاظ سره جدا‌ـجدا دی.

---

(۱) روح المعاني ج۱۷ ص۸۹
(۲) صحیح البخاري ج۱ ص۴۸۹

﴿ فَمَن يَعۡمَلۡ مِنَ ٱلصَّٰلِحَٰتِ وَهُوَ مُؤۡمِنٞ فَلَا كُفۡرَانَ لِسَعۡيِهِۦ وَإِنَّا لَهُۥ
كَٰتِبُونَ ﴿٩٤﴾ وَحَرَٰمٌ عَلَىٰ قَرۡيَةٍ أَهۡلَكۡنَٰهَآ أَنَّهُمۡ لَا يَرۡجِعُونَ ﴿٩٥﴾ حَتَّىٰٓ إِذَا
فُتِحَتۡ يَأۡجُوجُ وَمَأۡجُوجُ وَهُم مِّن كُلِّ حَدَبٖ يَنسِلُونَ ﴿٩٦﴾ وَٱقۡتَرَبَ ٱلۡوَعۡدُ ٱلۡحَقُّ
فَإِذَا هِيَ شَٰخِصَةٌ أَبۡصَٰرُ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ يَٰوَيۡلَنَا قَدۡ كُنَّا فِي غَفۡلَةٖ مِّنۡ هَٰذَا بَلۡ كُنَّا
ظَٰلِمِينَ ﴿٩٧﴾ إِنَّكُمۡ وَمَا تَعۡبُدُونَ مِن دُونِ ٱللَّهِ حَصَبُ جَهَنَّمَ أَنتُمۡ لَهَا
وَٰرِدُونَ ﴿٩٨﴾ لَوۡ كَانَ هَٰٓؤُلَآءِ ءَالِهَةٗ مَّا وَرَدُوهَاۖ وَكُلّٞ فِيهَا خَٰلِدُونَ ﴿٩٩﴾ لَهُمۡ فِيهَا
زَفِيرٞ وَهُمۡ فِيهَا لَا يَسۡمَعُونَ ﴿١٠٠﴾ إِنَّ ٱلَّذِينَ سَبَقَتۡ لَهُم مِّنَّا ٱلۡحُسۡنَىٰٓ أُوْلَٰٓئِكَ عَنۡهَا
مُبۡعَدُونَ ﴿١٠١﴾ لَا يَسۡمَعُونَ حَسِيسَهَاۖ وَهُمۡ فِي مَا ٱشۡتَهَتۡ أَنفُسُهُمۡ خَٰلِدُونَ ﴿١٠٢﴾ لَا
يَحۡزُنُهُمُ ٱلۡفَزَعُ ٱلۡأَكۡبَرُ وَتَتَلَقَّىٰهُمُ ٱلۡمَلَٰٓئِكَةُ هَٰذَا يَوۡمُكُمُ ٱلَّذِي كُنتُمۡ تُوعَدُونَ
﴿١٠٣﴾ يَوۡمَ نَطۡوِي ٱلسَّمَآءَ كَطَيِّ ٱلسِّجِلِّ لِلۡكُتُبِۚ كَمَا بَدَأۡنَآ أَوَّلَ خَلۡقٖ نُّعِيدُهُۥۚ
وَعۡدًا عَلَيۡنَآۚ إِنَّا كُنَّا فَٰعِلِينَ ﴿١٠٤﴾ ﴾

[۹۴] نو هرڅوک چې د نېکو عملونو د جملې څخه په داسې حال کښې (نېک عملونه) وکړي چې ایمان درلودونکی وي نو د ده کوښښ (نیکو عملونو) ته هیڅ ناشکري نشته (چې بې اجره، پرېښودلی شي) او یقیناً مونږ د ده کوښښ ته لیکونکي یاستو.

[۹۵] او په داسې ښار باندې چې مونږ (د جنایاتو د کبله) هلاک کړي وي دا خبره محاله (او نه کېدونکې) ده چې یقیناً دوی (په مونږ ته) راونه ګرځي (او په دنیاوي سزا به یې اکتفاء وکړی شي).

[۹۶] آن تردې چې کله زوزي مازوزي په داسې حال کښې راپرانستلی (راخوشې) کړی شي چې د هرې لوړې (غرونو او غونډیو) څخه په څغاسته راښکته کېږي.

[۹۷] او چې کله حقه وعده (د قیامت ورځ) رانژدې (بلکې متحققه) شي نو ناڅاپه به داسې قیصه شي چې (د ټولو) هغو کسانو سترګې به (د ډېره هیبته) بېرته پاتې شي کومو چې کفر غوره کړی وي (که څه هم په دنیا کښې پرې معذب شوي وي، په دغې وخت کښې به ټول کفار وایي چې:) ای زمونږ افسوسه! (او حسرته راشه چې همدا دې وخت دی) یقیناً مونږ د دغې ورځې څخه په غفلت کښې (پراته) وو، بلکې مونږ ظلم کوونکي وو.

[۹۸] (ای کفارو!) یقینًا تاسو او هغه شیان کومو ته چې تاسو د الله ﷻ څخه په غیر عبادت کوئ د دوزخ خاشاک یاست، یقینًا تاسو دوزخ ته ورداخلېدونکي یاست.

[۹۹] (ای کفارو!) که چرته دغه (ستاسو باطل معبودان) حقیقي معبودان وی نو دوزخ ته به نه وی داخل شوي (اقلاً خپل ځانونه خو به یې ترې بچ کړي وی).

او (تاسو) ټول به په دوزخ کښې همېشه یاست.

[۱۰۰] (ای پیغمبره!) کفارو ته به په دوزخ کښې فریاد (او زېږګي) وي او دوی به په دوزخ کښې د خپلو زېږګیو او فریادونو د کبله) اورېدل نه شي کولی.

[۱۰۱] (بالمقابل) یقینًا هغه کسان کومو ته چې زمونږ د پلوه نېکه درجه لا پخوا ټاکلې شوې ده هم دغه کسان د دوزخ څخه لرې کړی شوي دي (او جنت ته به بوتللی شي).

[۱۰۲] دوی به هلته (په جنت کښې) د دوزخ (د اور) ښکالو (اواز) هم نه اوري، او دوی به په هغه شي کښې کوم چې د دوی زړونه یې غواړي همېشه اوسېدونکي وي.

[۱۰۳] دوی لره به لوی ډار هم غمژن نه کړي او پرښتې به ورسره ملاقات کوي (چې ډاډه اوسئ تاسو ته څه خطر نشته)، دا ستاسو هغه ورځ ده کومه چې تاسو وئ چې وعده یې درسره کړی شوې وه.

[۱۰۴] (دوی به) په هغې ورځ کښې (غمژن نه شي) کله چې مونږ اسمان داسې راونغاړو لکه چې د لیکلو شوو شیانو (د حفاظت) دپاره لیکلی شوی کاغذ راونغاړل شي.

(بیا به مونږ پیدا کول بېرته داسې شروع کړو) لکه چې اول پیدا کول مو شروع کړي وه (دا) وعده په مونږ باندې (لازمه) ده. یقینًا مونږ (د دغه کار) کوونکي یاستو.

ارتباط او د مطلب خلاصه

وړاندېنې ایتونه په دې تمام شوي وه چې ټول خلک به الله ﷻ ته راجع کېږي او د قیامت ورځ به ضرور قائمېږي. په دې ایتونو کښې په همدغې ورځې پورې مربوط څه حالات بیان شوي دي او په څه کیفیاتو باندې یې ښه رڼا اچولې شوې ده چې حاصل یې داسې راځېږي:

ای پیغمبره! اوس نو په خپل امت باندې د قیامت د ورځې په ارتباط څه معلومات قرائت کړه چې عبرت ترې واخلي هغه دا چې:

۱ـ نو هر چا چې کوښښ کړی وي او نېک عملونه یې په داسې حال کښې ترسره کړي وي چې د ایمان خاوند وي او د کفر څخه یې خپل ځان ساتلی وي نو:

الف: د دغو خلکو د کوښښونو به زیاته قدرداني وکړی شي او دوی ته په دغې ورځې کښې هیڅ ناشکري نشته چې ایمان یا صالح عمل یې ضائع شي او اجر ورنه کړی شي.

ب: د دوی د کړو وړو به ولې قدرداني او شکریه نه کېږي چې مونږ یې په دنیا کښې په ډېره دقیقه توګه لیکونکي یاستو، که بالفرض مونږ یې شکریه نه کولی نو دومره اهتمام به مو ورته نه وی کړی.

۲ـ هو! په دنیا کښې هم د نېکو اعمالو او د بدو اعمالو څه ناڅه جزا یا سزا بندګانو ته ورکوله

کېږي مگر تکمیل به یې د قیامت په ورځ باندې صوررت نیسي، نو د همدې کبله په هغو خلکو باندې (کوم چې مونږ په دنیا کښې د جنایاتو په سبب پوښنا کړي دي) دا خبره حرامه ده چې دوی به مونږ ته راجع نه شي او په دنیاوي جزا باندې به یې اکتفاء وکړی شي، بلکې ضرور به ټول زمونږ حضور ته راجع کېږي او د خپل عمل (نېک وي او که بد وي) پوره جزا یا سزا به گوري.

۳ـ هو! د قیامت د ورځې د قیامه پورې به هلاک کړی شوي قومونه او مخلوقات د خاورو څخه نه راپورته کېږي او همدغسې به په ځمکه کښې منحل پراته وي لکه چې دي.

اما د قیامت د ورځې د قیام په وخت باندې یوازې الله ﷻ پوهېږي او بس، مگر د شروع څخه وړاندې به څه علامات ولري چې:

الف: د علاماتو د جملې څخه یې یوه علامه دا ده چې زوزي مازوزي به راخوشې کړی شي او هغه بند به د منځه لاړ شي کوم چې دوی یې ایسار کړي دي.

ب: کله چې زوزي مازوزي په ځمکه باندې راخواره شي نو ټوله ځمکه به دوی اشغاله کړي او د هرې لوړې څخه به د مولخانو غوندې راتوییږي نو په دغه وخت کښې به ټوله ځمکه (الا ما شاء الله) د انسانانو د گوزارې او سکونت څخه ووځي.

۴ـ ای پیغمبره! د قیامت حقه او رښتینې وعده ډېر نژدې ده او ته وروستنی پیغمبر یې چې ځمکې ته استولی شوی یې، ستا څخه وروسته بل پیغمبر نه رالېږل کېږي.

لنډه دا چې کله د علاماتو څخه وروسته قیامت قائم شي او خلک د قبرونو څخه ژوندي راپورته کړی شي نو کفار به د لاندې حالاتو سره مخامخ شي:

الف: د کفارو سترگې به د ډېر هیبت د امله غړېدلې او خلاصې وي چې هیڅ رپ به نه ورکوي.

ب: د همدغه هیبت او دهشت په وخت کښې به دوی وایي چې: ای زمونږ افسوسه! راشه چې همدا دې وخت دی، یقیناً چې مونږ په دنیا کښې د دغې ورځې د راتگ څخه په لوی غفلت کښې پراته وو.

ج: هسې نه چې مونږ په دغې ورځې باندې نه وو خبر کړی شوي بلکې مونږ پخپله په خپلو ځانونو باندې ظالمان وو چې په خبر باندې مو غوږونه کاڼه کړي وه او خپل ځانونه مو پرې گول اچولي وه.

۵ـ نو ای پیغمبره! د خپلې زمانې کفار مخاطب کړه او ورته ووایه چې:

الف: ای کفارو! د قیامت په ورځ به تاسو او ستاسو باطل معبودان (بوتان) ټول د دوزخ خاشاک یاست، تاسو ټول دوزخ ته ورداخلېدونکي یاست.

ب: دا د دې دپاره چې تاسو په خپله غلطۍ باندې ښه پوه شئ او چې زمونږ ویناوې درته ښې جوتې شي چې تاسو ته مونږ رښتیا ویلي وه او دا څکه چې:

که بالفرض ستاسو دغه معبودان کوم چې تاسو د خپله خانه جوړ کړي دي رښتیاني معبودان وی او د معبودیت لیاقت یې درلودی، نو اقلاً خپل ځانونه خو به یې د دوزخ څخه بچ کړي وی، او ستاسو غوندې به په دوزخ کښې نه وی اچولی شوي.

۶ـ ای پیغمبره! ټول کفار او د دوی باطل معبودان به د همېشه دپاره په دوزخ کښې پراته وي؛

دوی به هلته د ډېر مشقت د کبله د لاندې کیفیت سره مخ شي:
الف: دوی به هلته په زبېرګیو او په کوکارو باندې اخته وي.
ب: په دوی باندې به هلته داسې حال ورشي چې د خپلو چیغو او ژړا د کبله به بل هیڅ اواز نه اوربدلی او یا به په غوږونو باندې کاڼه کړی شي.
۷_ بالمقابل د هغو کسانو به د قیامت په ورځ ډېر ښه حالت وي کومو ته چې زمونږ د پلوه لوړې درجې ټاکلې شوې دي هغه دا چې:
الف: دغه ډله کسان به د دوزخ څخه لرې کړی شوي وي او جنت ته به داخل کړی شي.
ب: دوی به د دوزخ څخه په دومره لرې مسافه کښې موقعیت لري حتی چې د دوزخ د لمبو اواز او غرهار به هم نه اوري چې فکرونه یې لږ څه ګډوډ کړي.
ج: دوی به په جنتونو کښې بلکې په هغو خوندورو او مزناکو نعمتونو کښې همېشه اوسېدونکي وي کوم چې د دوی زړونه یې غواړي او اشتهاء یې ورته کېږي.
د: دوی به په لوی ډار باندې غمژن نه شي او هیڅ اثر به وریاندې ونه کړي او دا څکه چې دوی ته به پرښتې ورمخې ته کېږي او ډاډ به ورکوي چې مه خپه کېږئ او مه غمژن کېږئ بلکې تاسو په هغه شي باندې زېری قبول کړئ د کوم وعده چې تاسو ته د پیغمبرانو په ذریعه درکړی شوې وه.
۸_ ای پیغمبره! جنتیان به په لوی ډار باندې په هغې ورځ کښې غمژن نه شي په کومه کښې به چې:
الف: مونږ دا لوړ او قوي اسمان داسې راتاو کړو لکه چې یوه پاڼه د لیکلي شوي مضمون د ساتلو دپاره راتاوه او راونغاړله شي.
ب: په دغې ورځ کښې به مونږ یو ځل بیا خپل پیدا کول د نشت څخه پیل کړو او خاورې کړی شوي ساکښان به بېرته راژوندي کړو، نو لکه څنګه چې مونږ ته لومړې ځل پیدا کولو څه اشکال نه درلود همدارنګه به د پیدا کولو بېرته را اعاده کول هم مونږ ته څه اشکال ونه لري.
ج: د دغه بیا راژوندي کولو وعده بل څوک نه کوي بلکې زه یې وعده کوم داسې وعده چې په خپل اقدس ذات باندې مو د هغې التزام کړی دی.
د: نو په همدې بنیاد مونږ هرومرو یقینًا د دغه کار کوونکي یاستو چې ضرور به یې ترسره کړو.

توضیحات

۱_ مفسرینو کرامو د دې ایت ﴿ وَحَرَامٌ عَلَىٰ قَرْيَةٍ أَهْلَكْنَاهَا أَنَّهُمْ لَا يَرْجِعُونَ ﴾ په تفسیر کښې متعدد احتمالات لیکلي دي[۱]، که څوک یې د لوستلو شوق لري نو هملته دې مراجعه وکړي، خو کوم تفسیر چې مونږ ته بهتر برېښېدلی هغه په لاندې تکو باندې ولاړ دی:
الف: د ﴿ وَحَرَامٌ عَلَىٰ قَرْيَةٍ أَهْلَكْنَاهَا ﴾ کلمات خبر مقدم دي او د ﴿ أَنَّهُمْ لَا يَرْجِعُونَ ﴾ کلمات مبتدأ مؤخره دي، چې جمله اسمیه خبریه ترې جوړېږي.

[۱] التفسیر الکبیر ج۲۲ ص۲۲۰؛ زاد المسیر ج۵ ص۲۶۸؛ تفسیر القاسمي ج۱۱ ص۲۹۲

ب: لکه څنګه چې د الله ﷻ په توفیق د [المائدة: ۲۶] ایت لاندې مو لیکلي دي چې د یوه شي حرامېدل درې معناوې لري چې د تشریعي تحریم، تسخیري تحریم او تکویني تحریم څخه عبارت دي، نو په دې مقام کښې همدغه وروستنی ډول تحریم مطلب دی، چې مونږ ترې په دې مقام کښې په محال یا ممتنع سره تعبیر کوو.

ج: د ﴿ لَا يَرْجِعُونَ ﴾ د جملې سره د "إلينا" کلمات مقدر دي.

د: په ﴿ حَتَّىٰٓ إِذَا فُتِحَتْ ﴾ الآية، کښې د ﴿ حَتَّىٰٓ ﴾ کلمه د ذکرې شوې اسمیه خبریه جملې په مضمون پورې تعلق نیسي او د همدې دپاره غایه ده.

ه: او د ﴿ إِذَا ﴾ کلمه د شرط دپاره ده چې د خپل مدخول او متعلقاتو په معیت سره شرطیه جمله جوړېږي.

و: بالآخره په راتلونکي ایت شریف کښې د ﴿ فَإِذَا هِىَ شَـٰخِصَةٌ أَبْصَـٰرُ ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ ﴾ جمله به د همدغې شرطیې جملې دپاره جزائیه جمله واقع شي. نو حاصل به یې داسې راوخېژي چې:

کوم قومونه چې مونږ د جنایاتو او کفریاتو د کبله هلاک کړي دي په هغوی باندې دا محاله او نه کېدونکې ده چې مونږ ته د خپلو کړو وړو د سزا ګاللو دپاره راجع نه شي.

یا په بل عبارت: که څه هم ذکرو شوو کافرانو په دنیا کښې د خپلو کفریاتو څه مزه څکلې وي چې په پوپنا کوونکي عذاب باندې هلاک کړی شوي وي. مګر هغوی ته لا د عذاب ټاکله شوې ونډه نه ده رسېدلې نو ضرور به دوی هم د نورو په شان د قیامت په ورځ مونږ ته راجع شي او هلته به په دوزخ کښې په دائمي توګه معذب کړی شي، آن تر دې چې کله د قیامت د نژدېوالي څه علامات (لکه زوزي مازوزي) څرګند شي او په تعقیب باندې یې قیامت قائم شي نو ذکر شوي هلاک شوي کفار به د هغو کفارو په ډله کښې شامل شي د چا چې سترګې د ډېره هیبته او د ډېرې وارخطایی د کبله غړېدلې پاتې وې او بالکل رپ نه ورکوي.

یادونه

۲ـ د الله ﷻ په توفیق د [الکهف: ۹۴] ایت لاندې مونږ په ﴿ حَتَّىٰٓ إِذَا فُتِحَتْ يَأْجُوجُ وَمَأْجُوجُ ﴾ کښې د یاجوج او ماجوج دواړه کلمې ښې پوره تشریح کړې دي، نو نه یې بیا تکرارولو ته اراده لرو او نه وربانديې نور څه اضافه کوو، هیله ده چې محترم لوستونکي هلته مراجعه وکړي.

حَدَب او نَسل څه معنی؟

۳ـ په ﴿ وَهُم مِّن كُلِّ حَدَبٍ يَنسِلُونَ ﴾ کښې د ﴿ حَدَبٍ ﴾ کلمه اصلاً د ملا د کږوېوالي دپاره وضعه شوې ده خو د ځمکې په لوړو برخو کښې هم استعمالېږي[1] لکه غرونه او غونډۍ.

او د ﴿ يَنسِلُونَ ﴾ کلمه د "نَسْلٌ" ـ لکه "ضَرْبٌ" ـ څخه اشتقاقه شوې ده او د دې دپاره وضعه

---

(۱) لسان العرب ج۱ ص۳۰۰

شي ده چي يو شى د بل شي څخه جدا شي د همدې کبله زوزات ته "نسل" وايي چې د يوه پلار څخه جدا شوي او د ېر شوي دي، مګر د خغاستې او منډو په معنى کښې هم استعمالېږي[1] چې په دې مقام کښې په همدغې معنى باندې استعماله شوې ده، يعنې کله چې زوزي مازوزي د ذو القرنين د جوړ کړي شوي بند څخه راخوشې شي نو ټوله ځمکه به په همدوی باندې ډکه شي ـ إلا ما شاء الله ـ نو هوارې ځمکې خو لا څه چې په غرونو او غونډيو باندې به هم ورخواره شي او د هرې لوړې څخه به د ېر په اسانى باندې د مولخانو په ډول په جلتۍ سره راښکته کېږي او د هيچا سره به يې د مقابلې توان نه وي.

يو نحوي تحليل

۴ـ په ﴿ فَإِذَا هِيَ شَاخِصَةٌ أَبْصَارُ الَّذِينَ كَفَرُوا ﴾ کښې د ﴿ هِيَ ﴾ ضمير مبهم ضمير دى، کله چې مونث وي لکه چې دلته مونث دى نو د ضمير "القصه" په نامه يادېږي او چې په کوم ځاى کښې مذکر (هُوَ) وي نو هلته د ضمير "الشان" لقب ورکول کېږي.

او د ﴿ أَبْصَارُ الَّذِينَ كَفَرُوا ﴾ کلمات موخره مبتدأ ده، او ﴿ شَاخِصَةٌ ﴾ کلمه يې مقدم خبر دى نو دغه اسميه جمله د ذکر شوي مبهم ضمير دپاره تفسير دى[2] چې مجموعه د وړاندېنى ايت په ﴿ حَتَّىٰ إِذَا فُتِحَتْ ﴾ کښې د ﴿ إِذَا ﴾ دپاره جزائيه جمله ده لکه چې په اوله توضيح کښې ورته اشاره شوې ده، نو حاصل به يې داسې راوخېژي چې:

حتى چې د قيامت علامات ظهور وکړي او ښه رانژدې شي او بيا قائم شي نو په دغه وخت کښې به قيصه داسې جوړه شي چې د هغو کسانو سترګې به بېرته پاتې شي او تيغې به وخېژي کومو چې کفر غوره کړى وه، برابره خبره ده چې په دنيا کښې په ښخ ويستونکي عذاب باندې هلاک شوي وي او که نه.

حَصَب څه معنى؟

۵ـ په ﴿ إِنَّكُمْ وَمَا تَعْبُدُونَ مِن دُونِ اللَّهِ حَصَبُ جَهَنَّمَ ﴾ کښې د ﴿ حَصَبُ ﴾ کلمه د کوچنيو ډبرو او کوچنيو دانو دپاره وضعه شوې ده چې د انسان په پوستکي باندې ځرګندېږي، خو په دې مقام کښې ترې هغه خاشاک مطلب دي کوم چې اور ته وراچولى کېږي تر څو پرې اور ښه تازه او قوي شي[3]. يا په بل عبارت دلته د ﴿ حَصَبُ ﴾ کلمه د "حَطَب" په معنى سره ده چې د خاشاکو معنى ورکوي، همدې معنى ته د يوه تفسير په اعتبار سره په ﴿ وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ ﴾ [البقرة: ۲۴] کښې اشاره شوې ده، يعنې د هغه اور څخه ځانونه وساتئ چې د هغه د سوند مواد هغه خلک دي کومو چې کفر اختيار کړى دى او هغه ډبرې دي کومې چې معبوداني ګرځولې شوې دي.

---

(۱) مفردات الراغب ص۵۱۲
(۲) روح المعاني ج۱۷ ص۹۳
(۳) لسان العرب ج۱ ص۳۱۸

یادونه

۶_ د ﴿ أَنتُمْ لَهَا وَٰرِدُونَ ﴾ ښه پوره تفسیر د [مریم: ۷۱] ایت لاندې د الله ﷻ په توفیق تېر شوی دی چې بیا لیکلو ته یې اړتیا نه ګورو، فقط همدومره ورباندې وراضافه کوو چې په دې مقام کښې په ﴿ أَنتُمْ ﴾ سره کفار او د دوی باطل معبودان د تغلیب په توګه مخاطب کړی شوي دي، چې ټاسو ټول دوزخ ته ورداخلېدونکي یاست.

سوال جواب

۷_ که څوک وایي چې: په دې کښې څه حکمت دی چې د کفارو باطل معبودان (بوتان) به هم د دوی سره یو ځای دوزخ ته ورداخل کړی شي؟

مونږ وایو چې الله ﷻ ډېر ښه پوهېږي خو د بوتانو په اور کښې اچول به د لاندې مطالبو دپاره صورت نیسي:

الف: ترڅو د کفارو حسرت ښه اضافه شي چې په دغو باندې مونږ بې لارې شوي وو.

ب: ترڅو کفارو ته د خپلو معبودانو ناتواني ښه څرګنده شي لکه چې همدې مطلب ته د ﴿ لَوْ كَانَ هَٰٓؤُلَآءِ ءَالِهَةً ﴾ الآية، اشاره کوي.

د زَفِير معنی

۸_ په ﴿ لَهُمْ فِيهَا زَفِيرٌ ﴾ کښې د ﴿ زَفِيرٌ ﴾ کلمه د [هود: ۱۰۶] ایت لاندې تشریح شوې ده چې د خره اواز ته ویله کېږي چې په ډېر تېز اواز سره په هنګاري باندې پیل کوي او د هنګاري په اوږدو کښې یې لږ-لږ تیټېږي آن چې ختم یې کړي، یعنې کفارو لره به په دوزخ کښې د خرو د هنګاري غوندې زېږګی او فریاد وي، العیاذ بالله ﷻ.

په دوزخ کښې کفار اوربدل نه شي کولی

۹_ یوه ورځې عبد الله بن مسعود ﵁ دا ایت شریف ﴿ لَهُمْ فِيهَا زَفِيرٌ وَهُمْ فِيهَا لَا يَسْمَعُونَ ﴾ قرائت کړ او په تفسیر کښې یې وفرمایل چې: «إِذَا بَقِيَ مَنْ يَخْلُدُ فِي النَّارِ جُعِلُوْا فِيْ تَوَابِيْتَ مِنْ نَارٍ فِيْهَا مَسَامِيْرُ مِنْ نَارٍ فَلَا يَرَى أَحَدُ مِنْهُمْ أَنَّهُ يُعَذَّبُ فِيْ النَّارِ غَيْرُهُ»[1] یعنې کله چې د دوزخ څخه ګنهکاران راوویستلی شي او سوچه کفار پکښې پاتې شي چې په اور کښې به همېشه وي، نو دوی به د اور په صندوقونو کښې واچولی شي او د اور میخونه به وربادې ټکوهلی شي، نو په دغه وخت کښې به هر یو کافر فقط خپل فریاد اوري او خیال به کوي چې د ده څخه په غیر بل هیڅوک په دوزخ کښې نه معذبېږي.

شاید چې دا عملیه به وربانډې د دې دپاره ترسره کړی شي چې د نورو کافرانو (دوزخیانو) په

(۱) تفسیر ابن کثیر ج۳ ص۱۹۷؛ تفسیر الطبري ج۱۷ ص۹۵؛ المعجم الکبیر للطبراني ج۹ ص۲۲۴

لیدلو او د هغوی د فریاد په اوریدلو سره پرې عذاب تخفیف نه کړی شي، لکه چې وایي: "اَلْبَلَايَا إِذَا عَمَّتْ خَفَّتْ": یعنې مشقتونه چې کله عام شي نو تخفیف کیږي.

د مفهوم عموم ته اعتبار دی

۱۰ـ د عبد الله بن عباس رضی الله عنهما (رئیس المفسرین) څخه روایت دی چې یوه ورځې ابن الزبعری د نبي کریم ﷺ سره په لاندې ډول سره سوال جواب وکړ:

ابن الزبعری: ای محمده! ایا دغه حکم چې: ﴿ إِنَّكُمْ وَمَا تَعْبُدُونَ مِن دُونِ ٱللَّهِ حَصَبُ جَهَنَّمَ ﴾ یوازې زمونږ په معبودانو پورې اختصاص لري چې دوی به هم (ستا په خیال) زمونږ سره یو ځای په دوزخ کښې سوزي او که نه دا حکم عام دی هرڅوک چې د الله ﷻ څخه په غیر معبود وګرځولی شي هغوی ټول به د خپلو عابدینو سره دوزخ ته داخلیږي؟

نبي کریم ﷺ: دا حکم عام دی.

ابن الزبعری: ته خو یقین لرې چې پرښتې د الله ﷻ صالحین بندګان دي او همدارنګه عیسی ؑ او عُزیر ؑ هم د مخلصو بندګانو څخه دي، حال دا چې د بنو مُلیح قبیله د پرښتو عبادت کوي او نصارا عیسی ؑ ته په سجده دي او بالآخره یهودانو عُزیر ؑ بدون د الله ﷻ څخه معبود ګرځولی دی، نو پوښتنه دا ده چې: دوی ټول به (ستا په خیال) دوزخ ته داخلیږي؟

«فَأَنْزَلَ اللهُ ﷻ ﴿ إِنَّ ٱلَّذِينَ سَبَقَتْ لَهُم مِّنَّا ٱلْحُسْنَىٰٓ ﴾ الآیة»[1] نو الله ﷻ ذکر شوی ایت شریف نازل کړ چې یقیناً هغه کسان کومو ته چې زمونږ د پلوه لوړه درجه (لوی فضیلت) په ازل کښې لیکلې شوې دی دوی به د دوزخ څخه ډېر لرې ساتلي شوي وي که څه هم بدون د دوی د رضایت څخه معبودان ګرځولي شوي وي، لکه پرښتې او عیسی ؑ او عُزیر ؑ او داسې نور.

نو په ذکر شوي لحاظ سره که څه هم ایت شریف د څو خاصو کسانو په هکله نازل شوی دی مګر څرنګه چې په نصوصو کښې د مورد خصوص اعتبار نه لري، او ټول اعتبار د مفهوم عموم ته ورکولی کیږي نو په ذکر شوي ایت شریف کښې ټول مؤمنان شمولیت لري چې مفهوم یې ورته شامل دی[2].

فَزَع څه معنی؟

۲۱ـ په ﴿ لَا يَحْزُنُهُمُ ٱلْفَزَعُ ٱلْأَكْبَرُ وَتَتَلَقَّىٰهُمُ ٱلْمَلَٰٓئِكَةُ ﴾ کښې د "فَزَع" کلمه د ډار او خوف دپاره وضعه شوې ده[3] مګر په دې مقام کښې مفسرینو کرامو همدغه د ﴿ ٱلْفَزَعُ ﴾ کلمه ـ چې په ﴿ ٱلْأَكْبَرُ ﴾ سره موصوفه شوې ده ـ په متعددو معناوو باندې تفسیره کړې ده[4] لاندې مثالونه یې ولولئ:

(۱) اسباب النزول للواحدي ص۲۰۶
(۲) المحرر الوجیز ج۱۱ ص۱۶۸
(۳) لسان العرب ج۸ ص۲۵۱
(۴) تفسیر ابن کثیر ج۳ ص۱۹۹؛ زاد المسیر ج۵ ص۲۷۲؛ المحرر الوجیز ج۱۱ ص۱۶۸

الف: ذکره شوې کلمه د وروستنۍ شپېلۍ څخه عبارت ده کله چې پکښې پوکې وکړې شي او مړي د قبرونو څخه راپورته شي.
ب: د نوموړې کلمې څخه هغه حالت مراد دی کله چې د جنت او د دوزخ ترمنځ مرګ د یوه پسه په شکل راوستلی شي او ذبحه کړې شي.
ج: کله چې امر وکړې شي چې: دوزخیان دوزخ ته تېل وهئ! او داسې نور.
مونږ ته دا بهتره برېښي چې ﴿ٱلۡفَزَعُ ٱلۡأَكۡبَرُ﴾ د قیامت د ورځې څخه عبارت شي یعنې مؤمنان به د قیامت په ورځ د ډار څخه وساتلی شي او د کوم طرف څخه به ورته ډار متوجه نه وي چې موقع په موقع به پرښتې ډاډینه او اطمنان ورکوي. د ښه وضاحت دپاره لاندې ایتونه قرائت کړئ:
اول: ﴿وَهُم مِّن فَزَعٖ يَوۡمَئِذٍ ءَامِنُونَ﴾ [النمل:۸۹] او دوی (د نیکیو خاوندان) به په دغې ورځ کښې د امن څښتنان وي او کوم خطر به ورته متوجه نه وي.
دوهم: ﴿تَتَنَزَّلُ عَلَيۡهِمُ ٱلۡمَلَٰٓئِكَةُ أَلَّا تَخَافُواْ وَلَا تَحۡزَنُواْ وَأَبۡشِرُواْ بِٱلۡجَنَّةِ ٱلَّتِي كُنتُمۡ تُوعَدُونَ﴾ [فصلت:۳۰] یعنې په هغو کسانو باندې به پرښتې ورښکته کېږي چا چې ایمان راوړی وي او بیا ورباندې کلک ولاړ وي او ورته به وایي چې تاسو مه ډارېږئ او مه غمژن کېږئ (ستاسو مخه رڼا ده) او هم تاسو په هغه جنت باندې زېرې قبول کړئ کوم چې تاسو یاست چې وعده یې درکړه شوې وه.
پاتې شوه دا خبره چې په دوی باندې د خپل ضعف او کمزورۍ د کبله څه ډار عارض شي نو هغه د دغه ایت شریف سره منافي نه دی.

یو تفسیري تحلیل

۱۲ـ په ﴿يَوۡمَ نَطۡوِي ٱلسَّمَآءَ كَطَيِّ ٱلسِّجِلِّ لِلۡكُتُبِۚ كَمَا بَدَأۡنَآ أَوَّلَ خَلۡقٖ نُّعِيدُهُۥ﴾ کښې مفسرینو کرامو د تفسیر په غرض متعدد تحلیلونه کړي دي خو کوم تحلیل چې مونږ ته بهتر برېښي هغه په لاندې تکو ولاړ دی:
الف: د ﴿يَوۡمَ﴾ کلمه په ﴿ٱلۡفَزَعُ ٱلۡأَكۡبَرُ﴾ پورې تعلق نیسي[۱].
ب: د "طَيِّ" کلمه مصدر دی چې خپل مفعول ته مضافه ده او د نغاړلو معنی ورکوي[۲].
ج: د ﴿ٱلسِّجِلِّ﴾ کلمه د صحیفې او کاغذ څخه عبارت ده[۳].
د: په ﴿لِلۡكُتُبِ﴾ کښې د "ل" توری د تعلیل دپاره دی او په "طَيِّ" پورې متعلق دی[۴].
هـ: د "كُتُب" کلمه د کتاب جمعه ده چې د مکتوب په معنی سره ده[۵].

---

(۱) تفسیر الطبري ج۱۷ ص۹۹
(۲) اضواء البیان ج۴ ص۷۵۶
(۳) تفسیر ابن کثیر ج۳ ص۲۰۰
(۴) تفسیر ابي السعود ج۶ ص۸۸
(۵) تفسیر الکشاف ج۳ ص۱۳۷؛ مفردات الراغب ص۴۴۰

نو د ذکرو شوو ټکو په لحاظ کښې نیولو سره ترې داسې مطلب لاس ته راخیژي چې:
ای پیغمبره! په هغې ورځ کښې به مؤمنان لوی ډار څپه نه کړي په کومه کښې چې مونږ اسمان
راونغاړو لکه چې یو کاغذ د هغو معلوماتو د ساتنې د کبله راونغاړل شي کوم چې په هغه
باندې لیکل شوي وي، ته به وایې چې دوسیه تکمیله او حفظ شوه.
کټ په عین حال کښې به مونږ د اجراءاتو دپاره بل کاغذ خور کړو او بله دوسیه به ورته واچوو،
نو لکه څنګه چې مونږ اول پیدایښت شروع کړی وه، همدارنګه به دغه پیدایښت بیا اعاده کړو او
خلک به په داسې حال باندې راژوندي کړو لکه څنګه مو چې دوی په اول پیدایښت کښې د
مورګانو په ګېډو کښې پیدا کړي وه، چې ټول لوڅ بربنډ او نانسته (بنوېګان) وه.
همدغه مضمون ته نبي کریم ﷺ یوه ورځ په خپله خطابه کښې اشاره وکړه چې: «یَا أَیُّهَا النَّاسُ إِنَّکُمْ مَحْشُورُونَ إِلَی اللهِ حُفَاةً عُرَاةً غُرْلًا ثُمَّ قَالَ ﴿کَمَا بَدَأْنَا أَوَّلَ خَلْقٍ نُعِیدُهُ﴾ الآیة»[1] یعني ای خلکو! یقیناً
تاسو الله ﷻ ته د قیامت په ورځ په داسې حال حشر کړی شوي یاست چې پښې لوڅې او بربنډ او
نانسته به یاست، بیا نبي کریم ﷺ وړاندېنی ایت شریف د استشهاد په توګه قرائت کړه.

﴿وَلَقَدْ كَتَبْنَا فِي الزَّبُورِ مِنْ بَعْدِ الذِّكْرِ أَنَّ الْأَرْضَ يَرِثُهَا عِبَادِيَ الصَّالِحُونَ ﴿١٠٥﴾
إِنَّ فِي هَٰذَا لَبَلَاغًا لِقَوْمٍ عَابِدِينَ ﴿١٠٦﴾ وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِلْعَالَمِينَ ﴿١٠٧﴾
قُلْ إِنَّمَا يُوحَىٰ إِلَيَّ أَنَّمَا إِلَٰهُكُمْ إِلَٰهٌ وَاحِدٌ ۖ فَهَلْ أَنْتُمْ مُسْلِمُونَ ﴿١٠٨﴾ فَإِنْ تَوَلَّوْا
فَقُلْ آذَنْتُكُمْ عَلَىٰ سَوَاءٍ ۖ وَإِنْ أَدْرِي أَقَرِيبٌ أَمْ بَعِيدٌ مَا تُوعَدُونَ ﴿١٠٩﴾ إِنَّهُ يَعْلَمُ
الْجَهْرَ مِنَ الْقَوْلِ وَيَعْلَمُ مَا تَكْتُمُونَ ﴿١١٠﴾ وَإِنْ أَدْرِي لَعَلَّهُ فِتْنَةٌ لَكُمْ وَمَتَاعٌ إِلَىٰ
حِينٍ ﴿١١١﴾ قَالَ رَبِّ احْكُمْ بِالْحَقِّ ۗ وَرَبُّنَا الرَّحْمَٰنُ الْمُسْتَعَانُ عَلَىٰ مَا تَصِفُونَ ﴿١١٢﴾﴾

[۱۰۵] او یقیناً مونږ (د داوُد ؑ) په زبور کښې د پند (او نصیحت) څخه وروسته لیکلي وه
چې: بې شکه ځمکه (چې ده) دا به زما صالحان بندګان په وراثت سره یوسي.
[۱۰۶] یقیناً په دې (قرآن کریم) کښې د عبادت کوونکي قوم دپاره کفایت دی (چې مطلب ته
پرې ورسېږي او د الله ﷻ رضایت پرې حاصل کړي).
[۱۰۷] او (ای پیغمبره!) مونږ ته (دنیا ته) په هیڅ حال کښې نه یې استولی مګر په داسې حال
کښې چې د (ټولو) عالمونو دپاره (د) رحمت (سبب) یې.
[۱۰۸] (نو) ته ووایه چې: یقیناً ماته دا خبره وحي کېږي چې بې شکه ستاسو (واقعي) معبود

[1] صحیح البخاري ج۲ ص۶۶۵؛ جامع الترمذي ج۲ ص۶۸

غاړې اېښودونکي یاست (چې د لوی رحمت څخه) یکې یو معبود دی، نو ایا تاسو (همدې خبرې ته) غاړې اېښودونکي یاست (چې د لوی رحمت څخه استفاده وکړئ)؟

[۱۰۹] نو که دوی (خلکو ستا د دعوت د قبول څخه) مخونه واړول نو (بیا ورته) ووایه چې: ما (خو) تاسو د برابرتیا په حال کښې (په هغه شي باندې) پوه کړئ (کوم چې ماته وحې کړی شوی دی). او زه درایت (پوهه) نه لرم چې هغه شی چې تاسو سره یې وعده کړی شوې ده نژدې دی او که لرې دی؟ (په تاسو باندې به په نژدې وخت کښې عذاب درنازل شي او که څه وخت وروسته؟).

[۱۱۰] (په دغسې کارونو باندې یوازې الله ﷻ پوهېږي او بس چې:) یقیناً همدی ﷻ د خبرې څخه په ښکاره (په مجالسو یا څرګنده باندې هم پوهېږي او په هغو خبرو باندې هم پوهېږي کومې چې تاسو (په مجالسو یا په زړونو کښې) پټوئ.

[۱۱۱] او زه (د عذاب د تاخیر په وجه هم) نه پوهېږم، شاید چې دا به ستاسو دپاره امتحان وي او (هم به تاسو ته) تر (ټاکلي) وخته پورې فائده دررسول وي (ترڅو وخت پوره شي).

[۱۱۲] (د الله ﷻ پیغمبر) وویلې چې: ای زما ربه! (زما او زما د قوم په هکله) په حقه فیصله وکړه (لکه چې همدغه ستا شان دی)، او (هیله ده چې فیصله به وکړي څکه چې) زمونږ رب ﷻ ډېر مهربان دی (او) په هغه شي باندې ترې کومک غوښتی شوی دی کوم چې تاسو یې (ای کفارو!) بیانوئ (چې د عذاب د تاخیر څخه په تکذیب تعبیر کوئ).

ارتباط

د وراندېنیو نژدې ایتونو مضمون دا وه چې دا دنیا به یو وخت ورانېږي او په تعقیب باندې به یې بله دنیا شروع کېږي چې هغه به نه ورانېږي.

په دې ایتونو کښې هغه څوک تشخیص کړی شوي دي چې د همدغې ورانېدونکې دنیا څخه د ورانیدلو څخه وړاندې اعظمي ګټه پورته کړي او د بلې دنیا دپاره ترې د خپل ځان دپاره څوری تهیه کړي.

بالمقابل هغو خلکو ته هم پکښې اشاره شوې ده کوم چې د همدغې فاني دنیا څخه په ډېره لنډه تنګه استفاده باندې اکتفاء کوي او بله باقي دنیا یې هېره کړې ده نو حاصل یې داسې راځېږي:

د مطلب خلاصه

ای پیغمبره! اوس نو د فاني دنیا او د باقي دنیا په هکله په خپل امت باندې لاندې نکات قرائت کړه:

۱ـ مونږ د داوُد ﷺ په کتاب (زبور) کښې د پند او نصیحت څخه وروسته لیکلي وه چې د دې دنیا څخه استفاده کول او یا پرې حکومت چلول د دې دنیا وراثت نه دی او غته فائده ترې پورته کول نه دي بلکې اصلي وراثت یې دا دی چې د بلې دنیا دپاره پکښې څوري برابر کړی شي.

نو په همدې بنیاد د دې ځمکې وارثان او لویه استفاده کوونکي زما صالح بندګان دي برابره خبره ده چې په دې ځمکه باندې حکومت چلوي او که د عادي افرادو په حیث وریاندې ژوند کوي،

همدارنګه د جنت د ځمکې وارثان هم بل څوک نه دي، بلکې همدوی دي، او د دغې فاني دنيا خلافت او حکومت هم په عاقبت کښې همدوی ته راجع کېدونکی دی او بس.

۲_ يقيناً په دغه مضمون کښې او يا په قرآن کريم کښې چې په همدغه مضمون باندې هم مشتمل دي، د عبادت کوونکي قوم دپاره دومره اسرار پټ دي چې د همدوی د ترغيب دپاره ورته کفايت کوي او مطلب ته پرې رسېدلی شي.

۳_ ای پيغمبره! مونږ خو ته د ټولو عالمونو دپاره د لوی رحمت په حيث استولی يې خو دا بېله خبره ده چې کفار درته د جادوګر او دروغژن په نظر ګوري او د هغه رحمت څخه اعظمي استفاده نه پورته کوي د کوم د امله چې ته دنيا ته را استولي شوي يې.

۴_ اوس نو يو ځل بيا ټول خلک مخاطب کړه او ورته ووايه چې:

الف: زه په تاسو باندې کوم دروند بار نه باروم چې تاسو ترې لاندې نه شئ پورته کېدلی او د تعميل توان يې نه لرئ، زه تاسو ته فقط همدا وايم چې: يقيناً ستاسو واقعي معبود فقط يو معبود دی، چې هيڅ شريک نه لري.

ب: نو ايا تاسو همدغې خبرې ته غاړه ايښودونکي ياست؟ ايا تاسو زما دغه خبره قبلوئ؟ ترڅو تاسو هم د صالحانو په ډله کښې وشمېرل شئ او د ځمکې وارثان جوړ شئ.

۵_ نو ای پيغمبره! که خلکو ستا د ذکر شوي نصيحت څخه مخونه تاو کړه او غاړه يې ورته کېښنودله، نو بيا ورته ووايه چې:

الف: ما خو هغه خبره په کومه باندې چې تاسو د ځمکې وارثان جوړېږئ په ډاګه اعلانه کړه چې ټول خلک مې وړاندې په يو برابر سره خبر کړه، نو چې تاسو پرې عمل ونه کړ او قبوله مو نه کړه دا ستاسو خپل نقصان دی او فقط ستاسو په تاوان باندې تمامېږي، چې ضرور به ورسره مخامخ شئ.

ب: پاتې شوه دا خبره چې د عدم قبول په صورت کښې به تاسو د موعود عذاب سره څه وخت مخامخ کېږئ؟ نو په دې باندې يوازې الله ﷻ پوهېږي او بس. زه نه پوهېږم چې دغه وخت به لرې وي او که به نژدې وي؟، همدارنګه په دې باندې هم نه پوهېږم چې د قيامت د ورځې قيام به څه وخت شروع کېږي؟، چې ستاسو په خپله غلطۍ باندې سرونه خلاص شي. او دا ځکه چې:

ج: يقيناً يوازې الله ﷻ په هر شي باندې پوهېږي، او ستاسو په هغو خبرو باندې هم پوه دی کومې چې تاسو په جهر سره کوئ او په هغو باندې هم پوهېږي چې تاسو يې په خپلو زړونو کښې او يا په مجالسو کښې د اسرارو په توګه پټوئ.

د: ای خلکو! څرنګه چې تاسو د اسلام د ترقۍ مخه نيسئ او پټ او ښکاره طعن وړاندې واياست نو زه نه پوهېږم چې په څه وجه به په تاسو باندې عذاب نه نازلېږي؟، شايد چې د عذاب د نزول ټالېدل به د لاندې وجوهو د کبله صورت نيولی وي:

اول: الله ﷻ به تاسو د نور امتحان لاندې هم واقع کوي ترڅو د قيامت په ورځ اعتذار ونه شئ کړی چې زمونږ د امتحان وخت لږ وه، او ښه فکر مو ونه شو کړی.

وخت به نه وی رارسېدلی ځکه د الله ﷻ په نزد دوهم: یا به یې وجه دا وی چې ستاسو د تعذیب وخت به نه وی رارسېدلی ځکه د الله ﷻ په نزد هر شی په ټاکلي وخت سره صورت نیسي چې نه یوه ثانیه وړاندې کېږي او نه وروسته کېږي.

۶_ بالآخره ای مشرکانو! ستاسو په هکله هغه پیغمبر چې د ټولو عالمونو دپاره رحمت رالېږلی شوی دی داسې وویلې چې:

الف: ای زما ربه! زما او د دغو مشرکانو په ارتباط حقه فیصله وکړې چې ستا ټولې فیصلې په حقه دي.

ب: او مونږ ځکه خپل رب ﷻ ته سوال کوو او په مشکلاتو کښې ترې کومک غواړو، چې زمونږ رب ﷻ ډېر مهربان دی او همدی ﷻ د دې لایق دی چې په هغو پوچو خبرو باندې ترې کومک وغوښتلی شي کومې چې تاسو یې بیانوئ او په ناحقه یې په الله ﷻ او یا د ده ﷻ په پیغمبر باندې ورتپې.

توضیحات

۱_ په ﴿ وَلَقَدْ كَتَبْنَا فِي الزَّبُورِ مِنْ بَعْدِ الذِّكْرِ ﴾ کښې د ﴿ الزَّبُورِ ﴾ کلمه علماء کرامو په متعددو معناوو سره تفسیره کړې ده[1] لاندې مثالونه یې ولولئ:

الف: دا د پخوانیو ټولو کتابو څخه عبارت ده ځکه چې دا کلمه د "زَبَرَ" _لکه "ضَرَبَ"_ څخه اشتقاقه شوې ده، چې د کتابة (لیکلو) معنی ورکوي د همدې کبله قلم ته "مِزْبَرْ" ویل کېږي چې د لیکلو آله ده[2].

ب: ذکره شوې کلمه د هغه کتاب څخه عبارت ده کوم چې په داوُد ﷺ باندې نازل شوی وه[3] او په اذکارو او تسبیحاتو باندې مشتمل وه.

مونږ ته همدغه معنی په زړه پورې برېښي چې په تبادر سره ذهن ته راځي.

همدارنګه په ذکر شوې عبارت کښې د ﴿ الذِّكْرِ ﴾ کلمه هم په متعددو معناوو باندې تفسیره شوې ده[4] لاندې څو مثالونه یې ولولئ:

اول: په دې مقام کښې د ﴿ الذِّكْرِ ﴾ کلمه د لوح محفوظ څخه عبارت ده چې د هر شي ذکر او یادونه پکښې شوې ده.

دوهم: دا کلمه د موسی ﷺ د تورات معنی ورکوي.

مګر مونږ ته بهتره برېښي چې دلته د ﴿ الذِّكْرِ ﴾ څخه متبادره معنی اراده کړی شي چې د پند او نصیحت څخه عبارت ده، نو د معنی حاصل به یې داسې راوځېږي چې:

یقینًا مونږ د داوُد ﷺ په کتاب کښې د پند او نصیحت څخه وروسته لیکلي وه او دا دی په قرآن

(۱) زاد المسیر ج۵ ص۲۷۴
(۲) لسان العرب ج۴ ص۳۱۵؛ اضواء البیان ج۴ ص۷۵۷
(۳) تفسیر ابن کثیر ج۴ ص۲۰۱
(۴) البحر المحیط ج۷ ص۴۷۳

کښې به هم نازلوو چې د ځمکې وراثت زما خالصو او سوچه بندګانو پورې اختصاص لري، نو ای د آخر الزمان پیغمبر امتیانو! تاسو د الله ﷻ سوچه او مخلص بندګان جوړ شئ چې د ځمکې وراثت وګټئ.

سوال جواب

۲ـ که څوک وايي چې: په ذکر شوي عبارت کښې د ﴿ٱلۡأَرۡضَ﴾ د کلمې څخه کومه ځمکه مراده ده یا په بل عبارت: صالحینو ته د کومې ځمکې د وراثت وعده ورکړې شوې ده؟

مونږ وایو چې: علماوو کرامو په دې مقام کښې د ﴿ٱلۡأَرۡضَ﴾ کلمه په متعددو معناوو باندې تفسیره کړې ده چې په عمده توګه په لاندې صورتونو کښې خلاصه کېږي:

الف: ځینې علماء کرام وايي چې صالحو بندګانو ته د همدغې متعارفې ځمکې د خلافت وعده ورکړه شوې ده[1] لکه چې الله ﷻ فرمايي: ﴿لَيَسۡتَخۡلِفَنَّهُمۡ فِي ٱلۡأَرۡضِ﴾ [النور:۵۵] یعنې الله ﷻ هغو کسانو ته وعده ورکوي کومو چې ایمان راوړی وي او صالح عملونه کوي چې هرومرو او ضرور به دوی په ځمکه کښې خلیفه ګان وګرځوي.

دوی هغه وراثة د کوم څخه چې د ﴿يَرِثُهَا﴾ کلمه اشتقاقه شوې ده د خلافت په معنی اخلي.

نو که څه هم في الحال په ټوله ځمکه باندې د مسلمانانو تسلط نشته مګر یو خل به بې په ټوله ځمکه باندې د آدم ﷺ په زمانه کښې تسلط تېر شوی دی او یو ځل بیا به هم د مهدي علیه الرحمة او د عیسی ﷺ د نزول په وخت کښې صورت ونیسي. د ښه وضاحت دپاره لاندې احادیث ولولئ:

اول: نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ لَيُوشِكَنَّ أَنْ يَنْزِلَ فِيكُمْ ابْنُ مَرْيَمَ حَكَمًا مُقْسِطًا فَيَكْسِرُ الصَّلِيبَ وَيَقْتُلُ الْخِنْزِيرَ وَيَضَعُ الْجِزْيَةَ وَيَفِيضُ الْمَالُ حَتَّى لَا يَقْبَلَهُ أَحَدٌ»[2] یعنې زما دې په هغه اقدس ذات باندې سوګند وي چې زما ځان د ده په قدرت کښې دی چې هرومرو نږدې دی چې په تاسو کښې د بي بي مریمې رضي الله عنها زوی (عیسی ﷺ) په داسې حال کښې راښکته شي چې حکم کوونکی او انصاف کوونکی به وي، نو صلیب به مات کړي او خنزیر به ووژني او جزیه به وضعه کړي (د منځه یوسي) او مال به ډېر شي حتی چې هیڅوک به یې نه اخلي.

دوهم: نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «إِنَّ اللهَ زَوَى لِيَ الْأَرْضَ فَرَأَيْتُ مَشَارِقَهَا وَمَغَارِبَهَا وَإِنَّ أُمَّتِي سَيَبْلُغُ مُلْكُهَا مَا زُوِيَ لِي مِنْهَا» (الحديث)[3] یعنې یقینًا الله ﷻ ماته ټوله ځمکه راغونډه کړه نو ما یې مشرقونه او مغربونه ولیدل، او یقینًا زما امت چې دی ژر ده چې د ځمکې واکداري به یې تر هغو ځایونو پورې ورسېږي کوم چې ماته الله ﷻ ترې راغونډه کړه او راښکاره کړه.

ب: اکثره علماء کرام وايي چې دلته د ﴿ٱلۡأَرۡضَ﴾ څخه د جنت ځمکه مطلب ده، همدې مضمون ته الله ﷻ اشاره کړې ده چې: ﴿وَأَوۡرَثَنَا ٱلۡأَرۡضَ نَتَبَوَّأُ مِنَ ٱلۡجَنَّةِ حَيۡثُ نَشَآءُ﴾ [الزمر:۷۴] یعنې

---

[1] التفسیر الکبیر ج۲۲ ص۲۳۰

[2] جامع الترمذي ج۲ ص۴۷

[3] صحیح مسلم ج۲ ص۳۹۰؛ سنن ابي داود ج۲ ص۲۲۸

جنتیان به روابي چې هغه الله ﷻ ته حمد او ثنا، ده چې مونږ ته يې خپله وعده رښتيا کړه او په ورپسا توګه يې ځمکه په وراثت راکړه چې مونږ په هغه خای کښې خای نيسو چرته چې زمونږ خوښه وي.

نو دوی د ﴿ يَرِثُهَا ﴾ د مشتق منه "وراثة" ځخه د وړيا او بې عوضه معنى اخلي.

ج: ځينې عصري مفسرين کرام د ځمکې ځخه همدغه ځمکه اخلي په کومه کښې چې مونږ اوسېږو او د "وراثة" ځخه خلافت بلکې امارت او حکومت مرادوي او بالآخره د ﴿ عِبَادِيَ ٱلصَّٰلِحُونَ ﴾ ځخه هغه خلک اراده کوي کوم چې لاندې څلور صفات ولري[1] دوی پکښې کفر او اسلام د اعتبار مدار نه ګني:

اول: چې قائدين او مشران يې مفکرين او سياست مداران وي، او په رعيت باندې ظلم نه کوي.

دوهم: چې منظم عسکري قوت ولري او د خپل حريم ځخه په ډېره ښه وجه دفاع کولى شي.

دريم: چې اهل کسبه (صنعتکاران) ډېر ولري چې ټول په خپلو حرفو او کسبونو باندې مشغول وي.

څلورم: چې کار پکښې اهل کار ته په منظمه توګه سپارلى شوى وي.

نو هره ټولنه چې ذکر شوي صفات ولري هغوى ته الله ﷻ د ځمکې حکومت ورکوي برابره خبره ده چې هغوى مسلمانان وي او يا کفار وي او په کفارو کښې هم که په هره يوه کفري ډله کښې شامل وي ځه باک يې نشته د ﴿ عِبَادِيَ ٱلصَّٰلِحُونَ ﴾ مصداق ګرځېدلى شي.

تبصره

۳ــ زمونږ په فکر دريم تفسير بالکل مردود او غير مقبول دى، ځکه چې د يو پلوه د ﴿ عِبَادِيَ ﴾ د اضافت سره مناسب نه دى چې د مؤمنانو او مخلصانو معنى ترې سرې ته په تبادر سره ذهن ته ورځي او کفارو ته يې شموليت ډېر بعيد او غير مناسب برېښي، او د بله پلوه د ﴿ ٱلصَّٰلِحُونَ ﴾ کلمه د کار په صلاح لرونکو بندګانو باندې تفسيرول، برابره خبره ده چې کافران وي او که مسلمانان وي، د قرآن کريم د عادت ځخه مخالفه ده چې په هر خای کښې د صالحو اعمالو ځخه شرعي صالح اعمال مراد وي او غير شرعي اعمال په "آمَنُوا وعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ" کښې نه شاملوي.

پاتې شوه لومړني دواړه تفسيرونه، نو که د بدليت په اعتبار سره دواړه اراده کړى شي هم ځه بده نه ده بلکې فائده يې لا زياتېږي او خوند يې لا اضافه کېږي.

يوه خاطره

۴ــ په دې مقام کښې مونږ ته يو تفسير په ذهن کښې ګرځي راګرځي، خو ځرنګه چې پخوانيو مفسرينو کرامو ورته اشاره نه ده کړې نو مونږ يې د تفسير په حيث نه بلکې د يوې خاطرې په شکل ليکو، دا خاطره په لاندې ټکو باندې ولاړه ده:

الف: چې د ځمکې ځخه همدغه متعارفه ځمکه ـ يعني همدغه دنيا ـ مطلب شي په کومه کښې چې مونږ ژوند کوو.

---

(۱) تفسير المراغي ج۱۷ ص۷۶

ب: چې د ﴿ يَرِثُهَا ﴾ كلمه د هغه "وراثة" څخه اشتقاقه وګڼله شي کوم چې د استفادې معنى ورکوي، چې په همدې معنى باندې په عربي محاوره کښې استعمالېږي چې وايي: "وَرِثْتُ عِلْمًا مِنْ فُلَانٍ" لکه چې "استفدته منه"[1] د فلاني څخه مې علم په وراثت سره واخست يعنې د علم استفاده مې ترې وکړه.
او د ﴿ عِبَادِيَ ٱلصَّٰلِحُونَ ﴾ څخه هم قرآني متعارف مؤمنان مخلصان مراد کړى شي.
ج: او دا سې راوخېژي چې: دا دنيا عارضي دنيا ده چې د هر ژر به اسمانونه راونغاړل شي او حاصل به يې داسې ..... نو ځمکه به هم په بل کيفيت باندې واړوله شي بلکې قيامت به قائم شي او د بلې ابدي دنيا بنياد به کېښودله شي، خو د دغې فاني ځمکې (دنيا) څخه زما مخلص بندګان ګټه استفاده کوي ځکه چې د ابدي دنيا دپاره ترې خوري ترلاسه کوي.
بې د دوی څخه به غير (کفار) ترې لنډه تنګه استفاده کوي چې د هر کوچنيوالي او لړوالي په اعتبار سره بايد داسې وګڼل شي لکه چې بالکل يې ترې استفاده نه وي کړې.
دا خاطره مونږ ته د لاندې وجوهو د کبله په زړه پورې برېښي:
اول: د وړاندېنيو ايتونو سره د هر ښه سليښت نيسي چې د دنيا ورانېدلو او د قيامت قيام ته پکښې اشاره شوې ده.
دوهم: په ذکره شوې مجموعه کښې د ﴿ وَمَتَٰعٌ إِلَىٰ حِينٍ ﴾ [۱۱۱] ايت د کلماتو څخه هم ذکر شوى مطلب د اشارې په توګه فهمېږي، يعنې اى مشرکانو! زه نه پوهېږم چې په تاسو باندې به عذاب ولې نه نازلېږي حال دا چې ستاسو کفري شدت د عذاب د نزول غوښتونکى دى؟، شايد چې دا تاخير به ستاسو دپاره يو امتحان (استدراج) وي او هم تاسو ته به د دې دپاره مهلت درکړى شوى وي چې د ټاکلي وخت پورې د دنيا څخه څه لنډه او تنګه استفاده وکړئ (لويه استفاده خو ترې تاسو نه کوئ چې ايمان راوړئ).
دريم: الله ﷻ فرمايي: ﴿ مَا عِندَكُمْ يَنفَدُ وَمَا عِندَ ٱللَّهِ بَاقٍ ﴾ [النحل:۹۶] يعنې کوم شى چې ستاسو په نزد دى هغه فاني کېږي او کوم شى چې د الله ﷻ په نزد دى هغه باقي دى، يا په بل عبارت هغه شى چې صرف دنيا پورې ارتباط ولري او د آخرت لحاظ پکښې نه وي هغه داسې فاني دى لکه څنګه چې توله دنيا فاني ده، او هغه شى چې د آخرت پورې تعلق لري نو هغه داسې باقي دى لکه څنګه چې آخرت باقي دى.
څلورم: الله ﷻ فرمايي چې: ﴿ وَٱلْبَٰقِيَٰتُ ٱلصَّٰلِحَٰتُ خَيْرٌ عِندَ رَبِّكَ ثَوَابًا وَخَيْرٌ أَمَلًا ﴾ [الكهف:۴۶] يعنې مالونه او ځانونه او نور دنياوي شيان د دې حقير ژوند ډول او سنګار دي خو فناکېدونکي دي، او باقيات صالحات (نېک اقوال وي او که نېک افعال او اعمال وي) هغه ستا د رب ﷻ په نزد د ثواب د حيثه بهتر دي او هم د اميد د حيثه غوره دي ځکه چې دا شيان که څه هم په فاني دنيا کښې متحقق شوي دي مګر د الله ﷻ په نزد باقي دي.

[1] مفردات الراغب ص ۵۵۶

بلاغ څه معنی؟

۴ـ په ﴿ إِنَّ فِي هَٰذَا لَبَلَٰغًا لِّقَوْمٍ عَٰبِدِينَ ﴾ کښې د "بلاغ" کلمه د رسولو او یوه مطلب تە د منتهي کېدلو دپاره وضعه شوې ده مګر هغه شي ته هم د بلاغ لقب ورکول کېږي په کوم باندې چې سړی مطلب ته رسېږي او د همدې دپاره کفایت کوي[۱] په دې مقام کښې ذکره شوې کلمه مفسرینو کرامو په همدغې معنی سره تفسیره کړې ده[۲].

دا د یو پلوه، او د بله پلوه د ﴿ هَٰذَا ﴾ کلمه قرآن کریم ته اشاره ده چې په ذکر شوي نصیحت باندې هم مشتمل دی چې د فاني دنیا څخه د باقي دنیا (آخرت) دپاره فائده اوچته کړئ، نو حاصل به یې داسې راوځېږي چې دغه قرآن کریم د عبادت کوونکي قوم دپاره کفایت کوي چې اصلي مطلب ته وریاندې ورسېږي او خپل ابدي کور پرې اباد کړي.

نبي کریم ﷺ د ټولو عالمونو دپاره رحمت دی

۵ـ په ﴿ وَمَآ أَرْسَلْنَٰكَ إِلَّا رَحْمَةً لِّلْعَٰلَمِينَ ﴾ کښې دېته اشاره ده چې نبي کریم ﷺ د ټولو عالمونو دپاره رحمت دی، لکه چې نبي کریم ﷺ په یوه حدیث کښې فرمایلي دي چې: «وَإِنَّمَا بَعَثَنِي رَحْمَةً لِلْعَالَمِينَ»[۳] او یقینًا زه الله ﷻ د ټولو عالمونو دپاره د رحمت په حیث مبعوث کړی یم.

په همدې مضمون باندې نور احادیث هم روایت کړی شوي دي[۴]، د ښه وضاحت دپاره لاندې ټکو ته توجه وکړئ:

الف: نبي کریم ﷺ د مؤمنانو دپاره د دې کبله رحمت دی چې دوی د همده ﷺ د دعوت په اثر په ایمان باندې مشرف شوی دی او د الله ﷻ د رضایت لایق ګرځېدلی دی.

ب: د کفارو دپاره هم نبي کریم ﷺ رحمت دی چې که ایمان وریاندې راوړي د دوزخ د اوره به نجات مونده کړي او د الله ﷻ رضایت به یې نصیب شي، مګر دا بېله خبره ده چې هغوی د دغه لوی رحمت څخه استفاده نه کوي او په لوی لاس خپل خانونه اور (دوزخ) ته وراچوي.

دا د یو پلوه، او د بل پلوه کفار د نبي کریم ﷺ په برکت سره د هغو عذابونو څخه په امان کښې دي په کومو باندې چې د پخوانیو کفارو بېخ وتلی وه لکه د نوح ﷺ قوم او د لوط ﷺ قوم او داسې نور، او دا څکه چې عبد الله بن عباس رضي الله عنهما په یوه اوږده موقوف حدیث کښې فرمایلي دي چې: «وَمَنْ لَمْ يُؤْمِنْ بِهِ سُلِّمَ بِهِ مِمَّا لَحِقَ الأُمَمَ مِنَ الْخَسْفِ وَالْغَرَقِ»[۵] یعنې او چا چې په نبي کریم ﷺ باندې ایمان نه دی راوړی نو هغه پرې د هغو بېخ ویستونکو عذابونو څخه روغ رمټ پاتې شوه کوم

---

(۱) مفردات الراغب ص۵۸
(۲) تفسیر البغوي ج۳ ص۲۷۱
(۳) سنن ابي داود ج۲ ص۲۸۵
(۴) صحیح المسلم ج۲ ص۳۲۳؛ مسند احمد بن حنبل ج۸ ص۳۰۷
(۵) تفسیر القرطبي ج۱۱ ص۳۵۰

بنص (۱۲) امتونو ته رسېدلي وه چې په خمكه كښې د خسف او د غرق (او نورو) څخه عبارت دي.
...يو ...حيوانو دپاره هم نبي كريم ﷺ په هغې معنى باندې رحمت دى كومه چې په انسانانو كښې
...نوه چې بيا ليكلو ته يې اړتيا نه ګورو.
...دي ...په خمكه كښې د انسان او پيرې څخه په غير نورو عالمونو ته هم نبي كريم ﷺ رحمت دى لكه
...حيوانات او عالم الحشرات او هم عالم الطيور او داسې نور. او دا څكه چې:
...پوري چې د نبي كريم ﷺ د اجابتي امتيانو څخه يو كس په دنيا باندې ژوندى وي نو دنيا
...چې ټول حشرات او حيوانات پوهينا شي، نبي كريم ﷺ فرمايلي دي چې: «لَا تَقُومُ السَّاعَةُ
...يَقُولُ اللهُ اللهُ»[۱] يعنې قيامت به په داسې كس باندې قائم نه شي كوم چې: الله، الله وايي
...مسلمان دي، بلكې كله چې د نبي كريم ﷺ يو مسلمان امتي هم په خمكه باندې پاتې نه شي نو
...قيامت قائمېږي او دنيا به ورانېږي.
...علاوه، شايد د عالم الحيوانات او عالم الحشرات دپاره به نبي كريم ﷺ څكه رحمت
...باندې په دين كښې په حيواناتو باندې ظلم منع شوى دى او خاصه پاملرنه ورته شوې ده.
...د عالم الملائكه دپاره هم نبي كريم ﷺ رحمت دى او دا څكه چې ځينو مفسرينو كرامو يې
...ته اشاره كړې ده خو يوه وجه يې دا ده، چې په نبي كريم ﷺ باندې قرآن كريم نازل كړى
...دى چې د علومو مجموعه ده او پرښتې هم د دغو علومو څخه بې برخې نه دي او پوره واضحه
...چې علم او پوهه لوى رحمت دى، نو كه بالفرض قرآن نه وى نازل شوى نو په علومو كښې به يې
...هم برخه نه وى درلودلې[۲].

د "الأنبياء" د سورت پښتو ترجمه او تفسير د الله ﷻ په توفيق پاى ته ورسيد.

الله ﷻ دې مونږ ته نور توفيق هم راكړي

او هم دې د پيغمبرانو په شفاعت كښې زمونږ نصيب او برخه وكړي.

۱۴۱۹/۸/۲۲ هـ ق - ۱۳۷۷/۹/۲۰ هـ ش - ۱۹۹۸/۱۲/۱۱م.

(۱) مسند احمد بن حنبل ج۴ ص۴۲۵
(۲) روح المعاني ج۱۷ ص۱۰۵

الحج (۲۲)

سریزه

له دې څخه وراندې چې د سورت په ترجمه او تفسیر باندې پیل وکړو د محترمو لوستونکو پام لاندې نکاتو ته را اړوو:

۱_ دا سورت د "الحج" په سورت باندې نومولی شوی دی چې د یو پلوه د همدغې کلمې "الحج" ذکر په [۲۷] ایت کښې نازل شوی دی، او د بله پلوه د حج د فرضي طواف په اداء کولو باندې د همدې سورت په [۲۹] ایت کښې امر شوی دی، او هم پکښې د قربانیو څه احکامو ته اشاره شوې ده.

۲_ د دې سورت اعداد په لاندې ډول دي:

الف: د ایتونو شمېر یې اته اویا (۷۸) دی[۱].

ب: د کلمو شمېر یې دوه زره دوه سوه یو نوي (۲۲۹۱) دی[۲].

ج: د حرفونو شمېر یې پنځه زره پنځه اویا (۵۰۷۵) دی[۳].

۳_ که څه هم مفسرین کرام د دې سورت په مکیتوب او مدنیتوب کښې مختلف دي، مګر اصحه خبره دا ده چې دا سورت مختلط دی[۴]، هم پکښې مکي ایتونه شته او هم په مدني ایتونو باندې مشتمل دی، همدارنګه دوی د ایتونو په تعین کښې هم اختلاف لري چې کوم-کوم مدني دي او کوم-کوم مکي دي[۵]. لکه چې د تفسیر په اوږدو کښې به ـان شاء الله ﷻ ـ واضحه شي چې د دې سورت ځینې ایتونه په سفر کښې او د شپې نازل شوي دي او ځینې یې د ورځې په اقامت کښې نازل شوي دي، د همدې کبله دغه سورت ته د عجیبه سورت لقب هم ورکړی شوی دی[۶].

د دې سورت محتویات

۴_ که څه هم د قرآن کریم د سورتونو په محتویاتو باندې څوک احاطه نه شي کولی او یوازې هغه اقدس ذات ورباندې ډېر ښه پوهېږي چې دا قرآن کریم یې نازل کړی دی او په خپلو ځینې غیبي علومو باندې یې خپل بندګان پوه کړي دي، مګر مونږ محض د مثال په توګه د دې سورت ځینې محتویاتو ته په لاندې ډول اشاره کوو:

الف: په دې سورت کښې د قیامت د ورځې په قیام باندې دلائل اقامه کړی شوی دی او ځینو کیفیاتو ته یې پکښې اشاره شوې ده.

ب: د الله ﷻ وحدانیت او د ټولو مخلوقاتو انقیاد پکښې په اثبات رسېدلی دی.

---

(۱) تفسیر الطبري ج۱۷ ص۱۰۹
(۲) اللباب في علوم الکتاب ج۱۴ ص۳
(۳) تفسیر الخازن ج۴ ص۲۸۶
(۴) المحرر الوجیز ج۱۱ ص۱۷۳
(۵) روح المعاني ج۱۷ ص۱۱۰
(۶) زاد المسیر ج۵ ص۱۷۷ : عمدة القاري شرح صحیح البخاري ج۱۹ ص۶۵

ج: د کفارو شبهاتو ته پکښې جواب ورکړی شوی دی او د شیطاني تشویشاتو مخه هم پکښې نیولې شوې ده.

د: د اسلام پنځم رکن (حج) ته پکښې څه شرحه ورکړه شوې ده او د مسجد حرام څه احکام پکښې بیان شوي دي او داسې نور.

د دواړو سورتونو تناسب

۵_ دا سورت (الحج) د وړاندې سورت (الأنبیاء) سره ډېرې نږدې اړیکې لري، لاندې مثالونه یې ولولئ:

الف: هغه سورت هم د قیامت د ورځې په ذکر باندې پیل شوی وه چې: ﴿ ٱقۡتَرَبَ لِلنَّاسِ حِسَابُهُمۡ ﴾ الآیة، او دا سورت هم په همدغه ذکر باندې پیل کېږي چې: ﴿ إِنَّ زَلۡزَلَةَ ٱلسَّاعَةِ شَیۡءٌ عَظِیمٞ ﴾، نو په وایې چې دا سورت د هغه سورت متمم دی.

ب: هلته هم د الله ﷻ د وحدانیت دلایل نازل شوي وه او د کفارو شبهاتو ته جواب ورکړی شوی وه، او دلته هم د توحید دلایل او د مشرکانو د شبهاتو رد بیان شوی دی، او جواب ورکړی شوی دی.

ج: هغه سورت د پیغمبرانو په ځینو قیصو باندې مشتمل وه، او په دې سورت کښې هم د ځینو پیغمبرانو نومونه اخستلی شوي دي او داسې نور.

بِسۡمِ ٱللَّهِ ٱلرَّحۡمَٰنِ ٱلرَّحِیمِ

﴿ یَٰٓأَیُّهَا ٱلنَّاسُ ٱتَّقُواْ رَبَّكُمۡۚ إِنَّ زَلۡزَلَةَ ٱلسَّاعَةِ شَیۡءٌ عَظِیمٞ ۝١ یَوۡمَ تَرَوۡنَهَا تَذۡهَلُ كُلُّ مُرۡضِعَةٍ عَمَّآ أَرۡضَعَتۡ وَتَضَعُ كُلُّ ذَاتِ حَمۡلٍ حَمۡلَهَا وَتَرَى ٱلنَّاسَ سُكَٰرَىٰ وَمَا هُم بِسُكَٰرَىٰ وَلَٰكِنَّ عَذَابَ ٱللَّهِ شَدِیدٞ ۝٢ وَمِنَ ٱلنَّاسِ مَن یُجَٰدِلُ فِی ٱللَّهِ بِغَیۡرِ عِلۡمٖ وَیَتَّبِعُ كُلَّ شَیۡطَٰنٖ مَّرِیدٖ ۝٣ كُتِبَ عَلَیۡهِ أَنَّهُۥ مَن تَوَلَّاهُ فَأَنَّهُۥ یُضِلُّهُۥ وَیَهۡدِیهِ إِلَىٰ عَذَابِ ٱلسَّعِیرِ ۝٤ ﴾

د ډېر مهربان (او) ډېر بارحمه الله ﷻ په نامه

[۱] ای خلکو! د خپل رب ﷻ (د عذاب) څخه (ځانونه) وساتئ (او ترې وډار شئ) او دا ځکه چې یقینًا د قیامت زلزله (جرق او غم) ډېر لوی شی دی.

[۲] په هغې ورځ چې تاسو (نوموړې) زلزله وګورئ (نو هلته به) تې ورکوونکې ښځه د هغه ماشوم څخه غافله شي کوم ته چې بالفعل تی ورکوي، او (هم) هره یوه د حمل خاونده (امیدواره) ښځه به خپل حمل (د خپلې ګېډې ماشوم او جنین) بې وخته) وغورزوي، او ته به (په دغې ورځ کښې) خلک ګورې (ای کتونکیه!) مستان (او نېشه)، حال دا چې دوی به (په حقیقت کښې) مستان

(نشه) نه وي مګر د الله ﷻ عذاب (په دغې ورځ کښې) ډېر سخت دی (نو دوی به له ډېره غمه بې خوده او بې هوښه وي).

[۳] او د خلکو ځنې هغه کسان دي چې (د ذکرې شوې ورځې په باره کې) د الله ﷻ په هکله بدون د علم (او بدون له ثبوته) جګړه کوي او (د هر خير څخه) د خالي شيطان پيروي کوي.

[۴] (داسې شيطان) چې (په ازل کښې) ورباندې ليکلې شوي (او فيصله کړې شوې) ده چې يقيناً شان دا دی چې هرڅوک چې شيطان لره په دوستۍ سره ونيسي نو بې شکه هغه به يې (د جنت د لارې څخه) بې لارې کړي او د سوزوونکي (دوزخ) عذاب ته به يې لارښوونه وکړي.

ارتباط

د "الأنبياء" د سورت په وروستنيو ايتونو کښې اشاره شوې وه چې د قيامت په ورځ به ځينې خلک د "الفزع الاکبر" د لوی ډار سره مخامخ شي، په دې ايتونو کښې د لوی ډار يوه کيفيت ته اشاره شوې ده چې د ډار لويوالی يې ډېر ښه واضح کړی دی.

د مطلب خلاصه

يعنې ای پيغمبره! د "بسم الله الرحمن الرحيم" د ويلو څخه وروسته د لوی ډار يا د قيامت د ورځې په هکله به خپلو امتيانو باندې څه وضاحت قرائت کړه چې عبرت ترې واخلې او خپل ځانونه ورته عيار کړي، نو:

۱_ زمونږ د پلوه ورته ووايه چې: ای خلکو! تاسو د خپل رب ﷻ د عذاب څخه وډار شئ او هغې سختې ورځې ته خپل ځانونه په ايمان او صالحو اعمالو باندې عيار کړئ په کومه کښې به چې ځمکه وجرقولی شي او د سختې زلزلې لاندې به واقع شي.

۲_ يقيناً دغه د قيامت د ورځې زلزله د عادي زلزلو غوندې نه ده بلکې دا ډېر لوی شی دی، د لويوالي او سختوالي اندازه يې په لاندې مثالونو کښې ډېره ښه څرګندېږي:

الف: هره يوه تی ورکوونکې ښځه به د خپل هغه ماشوم څخه غافله شي کومه چې هغه ته عملاً د تي په ورکولو باندې لګيا او بالفعل د تي په ورکولو باندې بوخته وي. اما هغې ښځې ته خو به خپل ماشوم بالکل ورپه زړه نه شي کومه چې د تي رودونکي ماشوم مور وي خو بالفعل يې د تي په ورکولو باندې بوخته نه وي.

ب: د دغې زلزلې او جړق په وخت کښې به هره يوه اميدواره ښځه خپل اميد ضايع کړي او د ډار د شدت د کبله به د خپلې ګېډې ماشوم (جنين) بې مودې (خام) وضعه کړي، او ترې ساقط به شي.

ج: په دغه وخت کښې به ته _ای ليدونکيه!_ خلک بې خوده (بې هوښه) ګورې چې د شرابو په څښلو باندې مست او نېشه دي، خو حقيقت به داسې نه وي حقيقت به دا وي چې د الله ﷻ عذاب ډېر سخت دی، نو دوی به د دغه سخت عذاب د ډار او هيبت د کبله بې خوده او بې هوښه (نېشه) څرګندېږي.

۳_ ای پيغمبره! د دې سره-سره چې دغسې سخته ورځ راروانه ده ځينې خلک ترې بالکل غافل

دي، په عوض د دې چې خپل خانونه ورته عيار کړي او ترې وډار شي دوی لاندې کارونه کوي
الف: د بل چا په هکله نه بلکې د الله ﷻ په هکله مجادلې او جګړې کوي چې مړي به بېرته راژوندي نه شي او قيامت به قائم نه کړی شي، حال دا چې په لاس کښې يې دليل او برهان نشته بلکې جګړه يې د جهالت او ناپوهۍ څخه منشا نيسي او بس.
ب: ذکر شوي خلک په عوض د دې چې د الله ﷻ د پيغمبر اتباع او پيروي وکړي د هر شيطان پيروي کوي چې د خير او ښېګنې څخه ښويه او خالي دی، نه پکښې د دنيا ګټه شته او نه به ورته په آخرت کښې په درد وخوري بلکې په ضرر به يې تمام شي، او دا څکه چې د شيطان په هکله فيصله کړه شوې ده او دا خبره ورباندې حتمي ده چې:
اول: هرڅوک يې چې پيروي وکړي نو شيطان به يې بې لارې او ګمراه کړي او د حقې او سمې لارې څخه به يې واړوي.
دوهم: همدارنګه به ورته د آخرت په هکله بله لاره ونه ښايي بې له دې چې د سوزوونکي عذاب په لور به يې روان کړي او هملته به يې پکښې ورګوزار کړي.

توضيحات

۱ـ په ﴿إِنَّ زَلْزَلَةَ ٱلسَّاعَةِ شَيْءٌ عَظِيمٌ﴾ کښې د ﴿زَلْزَلَةَ﴾ کلمه په عربي محاوره کښې په لاندې دوه وو معناوو باندې استعمالېږي[۱]:
الف: په ښه قوي حرکت سره د يوه شي ښورولو او جړق ورکولو ته زلزله وايي، لکه چې الله ﷻ فرمايي: ﴿إِذَا زُلْزِلَتِ ٱلْأَرْضُ زِلْزَالَهَا﴾ [الزلزال: ۱] يعنې کله چې ځمکه په ښه قوي خوځولو سره وخوځولی شي خوځول خپل.
ب: د قوي ډارولو او رعب وراچولو معنی هم د مجاز او کنايې په توګه په همدې نامه باندې يادېږي، د ښه وضاحت دپاره لاندې نصوص ولولئ:
اول: الله ﷻ فرمايي چې: ﴿هُنَالِكَ ٱبْتُلِيَ ٱلْمُؤْمِنُونَ وَزُلْزِلُوا۟ زِلْزَالًا شَدِيدًا﴾ [الأحزاب: ۱۱] يعنې په دغه ځای (د خندق په غزا) کښې مؤمنان امتحان کړی شوه او وجړقول شوه سخت جړقول (سخت ډار او رعب ورباندې وربښکته شو).
دوهم: نبي کريم ﷺ په يوه حديث کښې د خندق په غزا کښې کفارو ته ښېرا وکړه چې: «اللَّهُمَّ اهْزِمْهُمْ وَزَلْزِلْهُمْ»[۲] ای الله! کفارو ته شکست ورکړه او په رعب (ډار) باندې يې وجړقوه.

دلته زلزله په کومه معنی سره ده؟

۲ـ په دې مقام کښې د ﴿زَلْزَلَةَ﴾ د کلمې په معنی کښې علماء کرام په لاندې دوه ګروپونو وېشل شوي دي:

(۱) لسان العرب ج ص۳۰۷؛ مفردات الراغب ص۲۱۹
(۲) صحيح البخاري ج۲ ص۴۱۱

الف: ځینې علماء کرام وايي چې: دلته د زلزلې دوهمه معنی مراده ده چې خلک به د ډېر شدید رعب او ډار سره مخامخ شي. او دا ځکه چې نبي کریم ﷺ د غازیانو (صحابه کرامو ﷺ) سره د بني مصطلق د غزا څخه مدینې منورې ته په سفر کښې وه او د شپې یې مزل کاوه چې د ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلنَّاسُ ٱتَّقُواْ رَبَّكُمْۚ إِنَّ زَلْزَلَةَ ٱلسَّاعَةِ ﴾ څخه نیولې آن تر ﴿ وَلَٰكِنَّ عَذَابَ ٱللَّهِ شَدِيدٌ ﴾ پورې دوه ایتونه پرې نازل شوه، بیا نبي کریم ﷺ صحابه وو کرامو ته مخ ورواړاوه چې: ایا تاسو پوهېږئ چې دغه کومه ورځ ده؟ صحابه وو کرامو ﷺ ووېلې چې: الله ﷻ او د ده پیغمبر ﷺ ډېر ښه پوهېږي چې دا به کومه ورځ وي، نو نبي کریم ﷺ ووېلې چې: «ذَلِكَ يَوْمَ يَقُولُ اللهُ لِآدَمَ ابْعَثْ بَعْثَ النَّارِ فَقَالَ يَا رَبِّ وَمَا بَعْثُ النَّارِ قَالَ تِسْعُ مِائَةٍ وَتِسْعَةٌ وَتِسْعُونَ إِلَى النَّارِ وَوَاحِدٌ إِلَى الْجَنَّةِ»[۱] یعنې دا هغه ورځ ده چې الله ﷻ آدم ﷺ مخاطب کړي چې د خپلې اولادې څخه دې د اور تولګی پورته کړه!، نو آدم ﷺ به وايي چې ای ربه! د اور تولګي څومره عدد دی؟ الله ﷻ به ورته وايي چې د هرو زرو کسانو څخه نهه سوه او نهه نوي د اور تولګي دي او فقط یو نفر پکښې جنتي دی.

په یوه بل روایت کښې نبي کریم ﷺ د ذکر شوي حدیث سره دا کلمات هم اضافه کړي دي چې: «فَحِينَئِذٍ تَضَعُ الْحَامِلُ حَمْلَهَا وَيَشِيبُ الْوَلِيدُ وَتَرَى النَّاسَ سُكَارَى وَمَا هُمْ بِسُكَارَى وَلَكِنَّ عَذَابَ اللهِ شَدِيدٌ»[۲] یعنې نو په دغه وخت کښې به امیدواره ښځه خپل امید (جنین) وضعه کړي او ماشوم به پکښې بوډا شي او (بالآخره) ته به خلک نېشه (مستان) ګوري خو دوی به نېشه (او مستان) نه وي مګر د الله ﷻ عذاب ډېر سخت دی.

که څه هم په دغې ورځ کښې به ډېرور ماشوم تحقق ونه لري چې د ډېره غمه سپین ږیری وګرځي او نه به هلته بالفعل تی ورکوونکې زنانه شتون ولري چې د سختیو د کبله د خپل ماشوم څخه غافله شي. مګر لکه څنګه چې په لومړی توضیح کښې ورته اشاره شوې ده په عربي محاوره کښې دغسې کلامونه د ډېر غم څخه د کنایې په توګه استعمالېږي، لکه چې وايي: "اصابنا امْرٌ يَشِيبُ مِنْهُ الْوِلْدَانُ"[۳] مونږ ته داسې غمژن کار راورسېد چې ماشومان ترې سپین ږیري کېږي، او داسې نور.

نو په ایت شریف کښې به یې د معنی حاصل داسې راوخېژي چې که بالفرض په هغه وخت کښې امیدواره ښځه یا تی ورکوونکې ښځه موجودیت ولري نو هغه به خپل جنین (امید) وضعه کړي او دا به د خپل ماشوم څخه غافله شي.

په همدې ارتباط ځینو مفسرینو کرامو ښه ډېر احادیث راغونډ کړي دي[۴].

ب: جمهور علماء کرام په ایت شریف کښې د ﴿ زَلْزَلَةَ ﴾ کلمه په خپله حقیقي معنی سره اخلي[۵].

---

[۱] جامع الترمذي ج۲ ص۱۵۰

[۲] صحیح البخاري ج۲ ص۶۹۳؛ صحیح مسلم ج۱ ص۱۱۸

[۳] شرح النووي على صحيح مسلم ج۱ ص۱۱۸؛ اضواء البیان ج۵ ص۱۴

[۴] تفسیر ابن کثیر ج۳ ص۲۰۴

[۵] تفسیر القرطبي ج۱۲ ص۴۰؛ المحرر الوجیز ج۱۱ ص۱۷۴

دوی وایي چې: د قیامت د علاماتو څخه یوه ډېره سخته زلزله هم ده چې په آخر وخت کښې به صورت ونیسي حتی چې تی ورکوونکې ښځه به د خپل ماشوم څخه غافله شي او أمیدواره ښځه به خپل ماشوم بې وخته وزېږوي.

دوی په یو ضعیف او کمزوري مرفوع حدیث باندې استدلال نیسي[۱] چې همدغه زلزله یې په ډېر اوږد بیان کښې شرحه کړې ده او "الطبراني" او نورو محدثینو تخریج کړی دی[۲].

یوه پوښتنه او د هغې جواب

۳_ که څوک وایي چې عجیبه ده چې جمهور علماء کرام قوي احادیث پرېږدي او په کمزوري حدیث باندې د ایت شریف تفسیر کوي ایا هغوی ته صحیح احادیث نه وه معلوم، لکه چې وړاندې تېر شوه؟

مونږ وایو چې: جمهورو علماوو کرامو صحیحه احادیث غیر معمول نه دي ګرځولي، بلکې دوی وایي چې د نبي کریم ﷺ په صحیحه احادیثو سره د زلزلې د وخت تعین مطلب نه دی بلکې د قیامت د هولناکې ورځې یو حالت یې پکښې بیان کړی دی، ته به وایې چې داسې یې فرمایلي دي چې د قیامت ورځ دغسې سخته ورځ ده چې په دغسې سختې زلزلې باندې به شروع شي او بیا به پکښې دغسې نور حالات هم پېښ شي چې خلک به د سخت ډار او رعب سره مخامخ شي[۳].

تبصره

۴_ زمونږ په فکر ذکر شوي دواړه نظرونه سره څه منافات نه لري څه لرې نه ده چې په ایت شریف کښې دواړه مراد وي، همدا (د دواړو معناوو اراده) د هغه تفسیر څخه هم اشارةً ثرګندېږي کوم چې د رئیس المفسرین (عبد الله بن عباس رضي الله عنهما) څخه په یوه روایت کښې نقل شوي دي چې: «إِنَّ زَلْزَلَةَ السَّاعَةِ قِيَامُهَا»[۴] یقینًا د قیامت زلزله د قیامت د قیام څخه عبارت ده، برابره خبره ده چې د قیامت د قیام ابتداء وي، یا یې انتهاء وي او بالآخره یا یې یوه بله برخه وي.

ایت شریف د دواړو تفسیرونو تحمل کولی شي چې د ﴿ زَلْزَلَةَ ﴾ په کلمه کښې د مجاز عموم اراده کړی شي او په "ما یطلق علیه الزلزلة" باندې ترې تعبیر وشي، والله ﷻ أعلم.

ذهول څه معنی؟

۵_ په ﴿ تَذْهَلُ كُلُّ مُرْضِعَةٍ عَمَّآ أَرْضَعَتْ ﴾ کښې د ﴿ تَذْهَلُ ﴾ کلمه د "ذُهُوْل" _لکه "قُتُوْل"_ څخه اشتقاقه شوې ده، "ذُهُوْل" دې ته وایي چې سړی یو شی قصداً پرېږدي او یا ترې د بوه مشغولیت د کبله غافل شي او هېر یې کړي[۵]، په دې مقام کښې همدغه دوهمه معنی مراده ده.

---

(۱) تفسیر الطبري ج۱۷ ص۱۱۰
(۲) تفسیر ابن کثیر ج۳ ص۲۰۴
(۳) تفسیر المظهري ج۶ ص۲۵۲
(۴) روح المعاني ج۱۷ ص۱۱۰
(۵) لسان العرب ج۱۱ ص۲۵۹

دا د یو پلوه، او د بله پلوه د ﴿ مُرْضِعَةٍ ﴾ کلمه هغې تې ورکوونکې ښځې ته وضعه شوې ده کومې چې بالفعل خپل ماشوم تې ته اچولی وي او د تې په رودلو باندې یې مصروف کړی وي، اما هغه زنانه د "مُرْضِع" په نامه یادېږي کومه چې د تې ورکولو دپاره مساعده وي (لنګه وي) خو بالفعل یې خپل ماشوم تې ته نه وي اچولی[1].

نو د معنی حاصل یې داسې کېږي چې: د نوموړې زلزلې او د غم د شدت په وخت کښې به هغه زنانه هم د خپل ماشوم څخه غافله شي کومې چې خپل ماشوم بالفعل تې ته اچولی وي، پاتې خو لا هغه کومه چې ماشوم داره (لنګه) وي خو خپل ماشوم یې بالفعل تې ته نه وي اچولی، نو دغې ته خو به خپل ماشوم بالکل ورېه یاد هم نه شي.

یادونه

۶_ مونږ د الله ﷻ په توفیق د ﴿ مَّرِيدٍ ﴾ کلمه د [النساء:۱۱۷] ایت لاندې ښه پوره شرحه کړې ده نو هیله ده چې د ﴿ كُلَّ شَيْطَٰنٍ مَّرِيدٍ ﴾ د شرحې دپاره هلته مراجعه وکړی شي.

﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلنَّاسُ إِن كُنتُمْ فِي رَيْبٍ مِّنَ ٱلْبَعْثِ فَإِنَّا خَلَقْنَٰكُم مِّن تُرَابٍ ثُمَّ مِن نُّطْفَةٍ ثُمَّ مِنْ عَلَقَةٍ ثُمَّ مِن مُّضْغَةٍ مُّخَلَّقَةٍ وَغَيْرِ مُخَلَّقَةٍ لِّنُبَيِّنَ لَكُمْ ۚ وَنُقِرُّ فِي ٱلْأَرْحَامِ مَا نَشَآءُ إِلَىٰٓ أَجَلٍ مُّسَمًّى ثُمَّ نُخْرِجُكُمْ طِفْلًا ثُمَّ لِتَبْلُغُوٓا۟ أَشُدَّكُمْ ۖ وَمِنكُم مَّن يُتَوَفَّىٰ وَمِنكُم مَّن يُرَدُّ إِلَىٰٓ أَرْذَلِ ٱلْعُمُرِ لِكَيْلَا يَعْلَمَ مِنۢ بَعْدِ عِلْمٍ شَيْـًٔا ۚ وَتَرَى ٱلْأَرْضَ هَامِدَةً فَإِذَآ أَنزَلْنَا عَلَيْهَا ٱلْمَآءَ ٱهْتَزَّتْ وَرَبَتْ وَأَنۢبَتَتْ مِن كُلِّ زَوْجٍۭ بَهِيجٍ ۝٥ ذَٰلِكَ بِأَنَّ ٱللَّهَ هُوَ ٱلْحَقُّ وَأَنَّهُۥ يُحْىِ ٱلْمَوْتَىٰ وَأَنَّهُۥ عَلَىٰ كُلِّ شَىْءٍ قَدِيرٌ ۝٦ وَأَنَّ ٱلسَّاعَةَ ءَاتِيَةٌ لَّا رَيْبَ فِيهَا وَأَنَّ ٱللَّهَ يَبْعَثُ مَن فِي ٱلْقُبُورِ ۝٧ ﴾

[5] ای خلکو! که چرته تاسو د بیا راژوندي کولو څخه په شک کښې یاست نو (خپل شک په دې باندې وباسئ چې:) یقیناً مونږ تاسو د خاورو څخه پیدا کړي یاست (او) بیا د نطفې څخه (او) بیا د پرند وینې څخه (او) بیا د داسې بوټي غوښې څخه چې پوره اندامونه پکښې جوړ کړی شوي وي او (یا د داسې بوټي غوښې څخه) چې پوره جوړښت نه وي ورکړی شوی (اندامونه پکښې پوره نه وي. دا) د دې دپاره چې مونږ تاسو ته (خپل کامل قدرت) واضحه (او ښکاره) کړو.

---

(۱) تفسیر الطبري ج۱۷ ص۱۱۳

او (بیا) مونږ په رحمونو کښې هغې (مضغې) ته قرار ورکوو (د سقوط څخه یې ساتو) کومې ته چې زمونږ اراده وشي (البته) تر ټاکلې نېټې پورې (چې د جنین د تولد وخت دی)، بیا (د ټاکلې نېټې د پوره کېدلو څخه وروسته) مونږ تاسو د طفولیت په حال کښې بهر وباسو (ترڅو تاسو په کراره کراره غټ شئ)؛ بیا د دې دپاره چې تاسو خپل قوت ته ورسېږئ، او (بیا) ستاسو خینې هغه کسان دي چې اخستل کېږي (او اروا ګانې یې قبض کېږي) او ستاسو خینې هغه کسان دي چې بېرته حقیر عمر ته ورتاو کړی شي، چې په نتیجه کښې د علم (او پوهې) څخه وروسته په هیڅ شي باندې پوه نه شي (لکه چې په طفولیت کښې وړباندې نه پوهېده).

او (ای کتونکیه!) ته خمکه وچه کلکه ګورې (چې هیڅ بوټی او نبات پکښې موجودیت نه لري) نو کله چې مونږ ورباندې (د اسمانه) اوبه ورښکته کړو (او باران پرې وکړو) نو (د خمکې مخ) حرکت وکړي او (د نباتاتو په تیغونو سره) راپورته شي او (بالآخره) د هرې نوعې د نبات څخه ښایسته (نبات) رازرغون کړي.

[۶] (ای پیغمبره!) دغه (د انسان او نبات د تخلیق) بیان خکه (حقیقت دی) چې یقینًا الله ﷻ همدې (یوازې) حق (او واقعي معبود) دی (او هیڅ شریک نه لري)، او یقینًا همدی ﷻ بې روحه شیان ژوندي کوي، او همدې ﷻ په هر شي باندې د قدرت څښتن دی.

[۷] او (هم خکه چې) یقینًا د قیامت ورځ راتلونکې ده چې هیڅ شک (او شبه) پکښې نشته، او یقینًا الله ﷻ (په دغې ورځ کښې) هغه څوک ژوندي راپورته کوي کوم چې په قبرونو کښې (مړه پراته او خاوري شوي) وي.

ارتباط او د مطلب خلاصه

په وړاندېنیو ایتونو کښې اشاره شوې وه چې خینې خلک د خپلې شرکي عقیدې په هکله بلا ثبوته (کور کورانه، په پټو سترګو) د شیطان پیروي کوي او هغه صحیحه توحیدي عقیده پرېږدي د کومې په ثبوت او حقانیت باندې چې بې شمېره دلایل او براهین قائم دي. په دې ایتونو کښې د همدغو بې شمېره براهینو د جملې څخه خینې براهین د مثال په توګه بیان شوي دي چې حاصل یې داسې کېږي:

ای پیغمبره! د دې دپاره چې خلک د قیامت د ورځې څخه ودار شي او صحیحه توحیدي عقیده خپله کړي، زمونږ د پلوه یې مخاطب کړه چې:

ای خلکو! که تاسې یاست چې د قیامت د ورځې او د بیا راژوندي کېدلو (بعث بعد الموت) څخه په شک کښې یاست نو په هغو دلایلو باندې خپله خانونو ته قناعت ورکړئ او توحیدي عقیده خپله کړئ کوم چې ستاسو په نفسونو او ستاسو په شاوخوا (آفاقو) کښې موجودیت لري، هغه دا چې:

۱ـ د هر څه څخه وړاندې تاسو په خپلو ګرېوانونو کښې سرونه ښکته کړئ او ښه فکر وکړئ چې:

الف: مونږ تاسو د بل شي څخه نه بلکې د خاورو څخه پیدا کړي یاست، چې د یو پلوه مو ستاسو اصل (پلار آدم ؑ) د خاورو څخه پیدا کړي دي او د بله پلوه مو هغه نطفه هم د خاورو څخه

پیدا کړي ده کومه چې ستاسو په توالد او تناسل کښې محوري حیثیت لري.
ب: یا په بل عبارت: تاسو مو په اجمالي توګه د آدم ﷺ په لحاظ د خاورو څخه پیدا کړي یاست او د توالد او تناسل په لحاظ مو د نطفې څخه پیدا ينبت درکړی دی چې تفصیل یې دا دی:
ج: نطفه مو په رحم کښې په غوټه (پرنډه) وینې باندې بدله کړه او سور رنګ مو ورکړ.
د: بیا مو دغې سوررنګې پرنډه وینې ته د یوې ټوټې غوښې شکل ورکړ، چې د ژوولې شوې بوټۍ غوښې شکل یې اختیار کړ، چې نه پکښې هډوکی وه او نه په رنګونو او اعصابو باندې مشتمله ښکارېدله، او نه یې څېره درلوده.
ه: بیا مو همدغې بوټۍ پستې غوښې ته په لاندې دوه وړ ډولونو باندې شکل ورکړ:
اول: ټول اندامونه مو ورته پوره ورکړه او په انساني څېره کښې مو ترې څه شی ونه سپماوه.
دوهم: ځینې اندامونه مو ورکړه او ځینې مو ورنه کړه، د چا مو لاسونه او پښې ناقص کړه او د چا مو سترګې او پوزه عیبجن جوړ کړه او داسې نور.
ای انسانانو! دا ټول د دې دپاره چې تاسو ته مونږ خپل کامل قدرت واضحه کړو، ترڅو تاسو ښه فکر وکړئ او پوه شئ چې کوم اقدس ذات چې ذکر شوي کارونه کولی شي هغه ﷻ د قبرونو څخه د مړو په بیا راژوندي کولو باندې هم د کامل قدرت درلودونکی دی.
۲ـ که څه هم ستاسو د عقائدو د تصحیح دپاره د ذکرو شوو مراحلو په نظر کښې نیول هم کفایت کوي خو د ښه تاکید دپاره څه نور مراحل هم ولولئ چې په تاسو باندې تېرېږي، هغه دا چې:
الف: کله چې مونږ تاسو ته پوره یا ناقصې څېرې درکړو، بیا نو مونږ هغو ته سقوط ورکوو کومو ته چې زمونږ اراده وشي او هغو ته پکښې د ټاکلې نېټې پورې قرار او ثبات ورکوو کومو ته چې زمونږ اراده وشي، البته کومه نېټه چې زمونږ په نزد متعینه او ټاکلې ده.
ب: بیا د ټاکلې شوې مودې د پوره کېدلو څخه وروسته مونږ په خپل کامل قدرت سره تاسو د رحمونو څخه بهر ته راوباسو او راوتل درته اسانوو، که بالفرض مونږ د راوتلو دپاره لاره اسانه نه کړو نو یو ماشوم او جنین به هم ژوندی تولد نه شي.
ج: لکه څنګه چې مونږ په رحمونو کښې تاسو ته وده درکوو او د یوې مرحلې څخه مو وړپورته بلې مرحلې ته اوچتوو، همدارنګه د ولادت څخه وروسته هم تاسو په متعددو مراحلو کښې د یوې څخه بلې ته خېژوو، آن تر دې چې تاسو خپل قوت ته ورسېږئ، د بدن نشا او نمو مو په ځای ودرېږي، عقل مو پوخ شي او ښه هوښیار جوړ شئ.
د: ای انسانانو! ستاسو ځینې کسان د همدغې د قوت په مرحله کښې مړه شي او د بوډاتوب د مرحلې څخه وړاندې د خمکې ګېډې ته ورتاو شي، ته به وایې چې یو خل بیا وروباندې د رحم مرحله ورتاوه شوه او د خمکې ګېډه ورته د مور ګېډه وګرځېدله.
ه: اما ستاسو ځینې نور کسان د قوت د مرحلې څخه ورتېرېږي او قوت یې په کراره-کراره کمېږي، آن تر دې چې بېرته د ماشومتوب مرحلې ته ورښکته شي او د بې عزتۍ د عمر خاوند شي چې:

و: د یو پلوه یې بدن کمزوی شي لکه چې په ماشومتوب کښې کمزوري او ضعیف وه او د بله پلوه د پوهې څخه وروسته بېرته ناپوهی ته وروګرځي، نو لکه څنګه چې په هغې مرحله کښې په هیڅ شي باندې نه پوهېده په دې مرحله کښې هم په هیڅ شي باندې نه پوهېږي او زده کړي علوم ترې تول هېر شي.

ز: بالآخره د همدې مرحلې د تېرولو څخه وروسته بیا وفات کېږي او د ځمکې په داخل کښې منحل کېږي، ته به وایې چې بالکل یې په دنیا کښې ژوند نه دی کړی.

نو ای انسانانو! ایا کوم اقدس ذات چې په تاسو باندې ذکر شوي مراحل تیروي هغه ﷻ په دې باندې قادر نه دی چې تاسو یو ځل بیا په مستقیمه توګه د آدم ﷺ په شان د خاورو څخه راژوندي کړي؟

افاقي دلایل

۳ـ ای خلکو! تاسو د خپلې عقیدې د تصحیح دپاره د افاقي دلایلو څخه هم استفاده وکړئ، هغه دا چې:

الف: ای انسانه! ته ځمکه ګورې چې وچه کلکه وي او هیڅ شنیلي او بوټي پکښې زرغون نه وي، او ته خیال کوې چې دا وچه بېدیا به هیڅکله په ونو او بوټو باندې ترو تازه نه شي خو:

ب: کله چې مونږ ورباندې له اسمانه (د خپلو غیبي خزانو څخه) د باران اوبه ورښکته کړو نو دغه وچه کلکه مړه ځمکه راوپرسېږي او د تېغ د راوتلو د کبله راپورته او ډډه شي.

ج: نو ته نوموړې ځمکې ګورې چې هر ډول تازه او ښائسته بوټی رازرغون کړي او په ښایسته باغونو باندې مشتمله شي.

د دلایلو نتائج

۴ـ ای پیغمبره! ذکر شوي قدرتي کارونه او قدرتي دلایل مو د دې دپاره درنازل کړه چې ترڅو خلک په لاندې حقائقو باندې تصدیق وکړي:

الف: یو حقیقت دا دی چې الله ﷻ واقعًا په حقه معبود دی او د ده ﷻ څخه په غیر نور معبودان باطل دي او حقیقت نه لري.

ب: بل دا چې الله ﷻ په یقیني توګه بې روحه شیان ژوندي کوي او دا کار په همده ﷻ پورې اختصاص لري، یا په بل عبارت: په بې روحه شیانو کښې همدی ﷻ روحونه اچوي او ژوندي کوي یې او بس.

ج: بل باید په دې تصدیق وکړي چې بې شکه الله ﷻ په هر شي باندې قادر دی او هیڅ شی د ده ﷻ د قدرت څخه نه دی وتلی.

د: په دې باندې هم باید خلک تصدیق وکړي چې د قیامت ورځ ضرور راتلونکې ده او هیڅ شک او شبه پکښې نشته، نو باور کول ورباندې د ایمان یو مهم رکن دی.

هـ: د دې خبرې تصدیق هم ضرور دی چې یقینًا الله ﷻ هغه څوک بېرته ژوندی راپاڅوي کوم چې

په قبرونو کښې خاورې شوي دي.

نو خلکو ته په کار دي چې د خپل رب ﷻ څخه ووېرېږي، د قیامت په قیام باندې عقیده وکړي او بالآخره د شرکیاتو څخه ځانونه بچ وساتي او خپل رب ﷻ واحد او لا شریک وګڼي.

توضیحات

١_ که څوک وايي چې: په ﴿إِن كُنتُمْ فِي رَيْبٍ مِّنَ الْبَعْثِ﴾ کښې د "إنْ" توری د شرط دپاره دی، نو پوښتنه دا ده چې کومه جمله ورته جزائیه جمله واقع شوې ده؟

مونږ وایو چې: جزائیه جمله یې مقدره ده چې په: "فَانْظُرُوْا إِلى مَبْدَإِ خَلْقِكُمْ لِيَزُوْلَ رَيْبُكُمْ" باندې ترې تعبیر کولی شو.

اما د ﴿فَإِنَّا خَلَقْنَاكُم﴾ الآية، یې دلیل دی چې په تقدیر باندې یې هم دلالت کوي نو حاصل یې داسې راځېږي چې: ای بنیادمانو! که تاسو د قیامت د ورځې څخه په شک کښې یاست چې مړي به بیا د قبرونو څخه راپورته کړی شي او که نه، نو تاسو په خپل ابتدایي پیدایښت کښې ښه فکر وکړئ ترڅو ستاسو شک لرې شي، دا ځکه چې مونږ تاسو د خاورو څخه پیدا کړي یاست... تر آخره پورې.

٢_ په ﴿فَإِنَّا خَلَقْنَاكُم مِّن تُرَابٍ﴾ کښې دې ته اشاره ده چې لکه څنګه چې آدم ﷺ د خاورو څخه پیدا کړی شوی دی همدارنګه د ده اولاده (ټول بنیادمان) هم د خاورو څخه جوړ کړی شوي دي، البته په اعتبارونو سره چې ښه پوره شرحه یې د الله ﷻ په توفیق د [الأنعام: ٢] لاندې تېره شوې ده.

د علقة او مضغة معناوې

٣_ په ﴿ثُمَّ مِنْ عَلَقَةٍ ثُمَّ مِن مُّضْغَةٍ﴾ کښې د لاندې لغتونو معناوې ولولئ:

الف: د ﴿عَلَقَةٍ﴾ کلمه هغې جامدې (پرنډ) وینې ته وضعه شوې ده کومه چې د نطفې (منی) څخه جوړه شوې وي او د مور په رحم کښې ترې ماشوم جوړېښت مومي[١].

په نوموړې کلمه کښې د "ة" توری په وحدت باندې دلالت کوي، یعنې یوه جامده (پرنډ) وینه، که د وحدت لحاظ پکښې مراعات نه شي نو بیا بدون د "ة" څخه استعمالېږي لکه چې الله ﷻ فرمایلي دي چې: ﴿خَلَقَ الْإِنسَانَ مِنْ عَلَقٍ﴾ [العلق: ٢] یعنې الله ﷻ بنیادم د جامدې (پرنډ) وینې څخه پیدا کړی دی.

ب: د ﴿مُّضْغَةٍ﴾ کلمه د هغې یوې بوټۍ خامې غوښې نوم دی کومه چې هډوکي ونه لري، او نرمه پسته وي، ته به وایې چې په خوله کښې ژوېله شوې ده[٢]، یا په بل عبارت: دا د هغې نطفې نوم دی کومې چې اوله مرحله تېره کړې وي او په دوهمه مرحله کښې د بوټۍ غوښې په شکل قرار ولري.

---

[١] مفردات الراغب ص٣٥٥
[٢] لسان العرب ج٨ ص٤٥١

د "مُخَلَّقَة" او "غَيْر مُخَلَّقَة" معناوي

۴ـ د ﴿ مُّخَلَّقَةٍ وَغَيْرِ مُخَلَّقَةٍ ﴾ دپاره مفسرينو كرامو ګڼ شمېر تفسيرونه كړي دي لاندې مثالونه يې ولولئ[۱]:

الف: "مُخَلَّقَة" د هغې غوښې څخه عبارت ده چې مكمل انسان ترې جوړ شي او "غَيْر مُخَلَّقَة" هغه غوښه ده چې د انسان د جوړښت مرحلې ته ونه رسېږي او د رحم څخه ولوېږي (سقوط وكړي).

ب: "مُخَلَّقَة" هغه ده چې انسان ترې جوړ شي او روح پكښې پو كړى شي (ژوندى شي) او "غَيْر مُخَلَّقَة" هغه ده چې انسان ترې جوړ شوى وي خو روح پكښې نه وي پو كړى شوى (د ژوند مرحلې ته نه وي رسېدلى).

ج: "مُخَلَّقَة" هغې ساقطې شوې غوښې ته ويل كېږي چې د انساني څېرې څخه وروسته سقوط وكړي او "غَيْر مُخَلَّقَة" د هغې څخه عبارت ده چې د انساني څېرې د قبول څخه وړاندې سقوط وكړي.

د: "مُخَلَّقَة" هغه جنين دى چې "تَامُ الْخَلْق" وي، اندامونه يې برابر وي، او "غَيْر مُخَلَّقَة" هغه دى چې په اندامونو كښې يې نقصان وي.

تبصره

۵ـ كه څه هم مفسرين كرام دوهم تفسير ته ترجيح وركوي[۲] چې ذكرې شوې دواړه كلمې د ﴿ مُّضْغَةٍ ﴾ دپاره صفتونه واقع شوي دي چې په دوه وو برخو باندې يې وېشلې ده:

يوه برخه هغه بوټى غوښه ده چې نور تخليق هم پكښې صورت ونيسي او په روح باندې ژوندى شي لكه چې الله ﷻ ورته په بل ايت كښې اشاره كړې ده چې: ﴿ ثُمَّ أَنشَأْنَٰهُ خَلْقًا ءَاخَرَ ﴾ [المؤمنون:۱۴] يعنې مونږ بيا په بل پيدايښت سره انسان ته نشئت (پيدا كول) وركړه؛ بله هغه بوټى غوښه ده چې انساني مجسمه ترې جوړه شوې وي خو روح پكښې نه وي اچولى شوى او بل پيدائښت نه وى وركړى شوى.

مګر مونږ ته ذكره شوې ترجيح په زړه پورې نه برېښي او دا ځكه چې دغه ايت شريف په كوم كښې چې بحث روان دى په ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلنَّاسُ ﴾ سره شروع شوى دى، نو په كار دي چې په ايت شريف كښې به هغو مراحلو ته د خلكو توجه اړول مطلب وي كومې چې په دوى باندې تېرې شوې وي او يا پرې تېرېږي، او پوره واضحه ده چې د "النَّاس" په مصداقاتو كښې هغه جنين شموليت نه لري كوم چې د ژوندي كېدلو څخه وړاندې سقوط وكړي.

نو زمونږ په نزد ـ والله ﷻ أعلم ـ څلورم تفسير غوره برېښي. دا د يو پلوه، او د بله پلوه په ﴿ وَنُقِرُّ فِى ٱلْأَرْحَامِ مَا نَشَآءُ ﴾ كښې زمونږ په نزد د "ما" كلمه د هغه جنين څخه عبارت ده كوم چې ژوندى

---

(۱) زاد المسير ج۵ ص۲۷۹؛ روح المعاني ج۱۷ ص۱۱۶؛ التفسير الكبير ج۲۳ ص۸
(۲) تفسير الطبري ج۱۷ ص۱۱۷

شوې وي، برابره خبره ده چې تامُ الخلق وي (اندامونه يې پوره وي) او يا تـام الخلق نه وي (چې په ځينو اندامونو كښې يې نقصان او يا كمبود او زيادت وي).

نو په دې تقدير به يې حاصل يې داسې راوخېژي. چې كله مونږ د انسان توخم (نطفه) د بوټي غوښې مرحلې ته ورسوو نو بيا پكښې د خپلې ارادې مطابق څه نور پيدا كول هم وراضافه كړو چې چاته پوره اندامونه وركړو او ژوند وركړو او چاته څه ناقص اندامونه ورپېرزو كړو او ژوند وركړو، ترڅو تاسو ته د خپل كامل قدرت مثالونه وښايو، بيا نو مونږ ذكر شوي جنين ته (چې د ژوند خاوند دى او اندامونه يې پوره يا ناقص دي) د خپلې ارادې په اقتضاء يا سقوط وركوو او يا د ټاكلې شوې نېټې پورې د مور په رحم كښې قرار وركوو، ترڅو په خپل وخت كښې په نورمال حال باندې تولد شي.

عجيبه يادونه

۶_ په دې مقام كښې ځينو مفسرينو كړامو[۱] د هغو ناقص الاعضاء اولادونو دپاره متعدد مثالونه ښودلي دي كوم چې غبرګوني تولد شي او په ځينې اندامونو كښې دواړه متحد وي، مثلاً د دواړو دپاره يوه سينه وي او يا ورته يوه ګېډه وي او داسې نور. نو كه څوك يې د لوستلو شوق لري نو هملته دې مراجعه وكړي او پخپله دې ولولي، مونږ ته يې دلته رانقلول چندان ګټور ونه برېښېدل.

سوال جواب

۷_ كه څوك وايي چې: د ذكرو شوو مراحلو ترمنځ څومره تفاوت واقع كېږي؟ يا په بل عبارت: د يوې مرحلې څخه تر بلې مرحلې پورې څومره موده (زمانه) صورت نيسي؟

مونږ وايو چې: ذكر شوي سوال ته نبي كريم ﷺ په يوه اوږده حديث كښې داسې جواب ويلى دى چې: «إِنَّ أَحَدَكُمْ يُجْمَعُ خَلْقُهُ فِي بَطْنِ أُمِّهِ أَرْبَعِينَ يَوْمًا ثُمَّ يَكُونُ فِي ذَٰلِكَ عَلَقَةً مِثْلَ ذَٰلِكَ ثُمَّ يَكُونُ فِي ذَٰلِكَ مُضْغَةً مِثْلَ ذَٰلِكَ ثُمَّ يُرْسَلُ الْمَلَكُ فَيَنْفُخُ فِيهِ الرُّوحَ»[۲] يعنې يقيناً ستاسو هر يو كس د مور په ګېډه كښې د نطفې په شكل تر څلوېښتو ورځو پورې مجموع پاتې كېږي، بيا هلته همدومره ورځې جامده (پرنډ) وينه جوړېږي، بيا هملته همدومره ورځې د ژوېلې شوې غوښې په شكل ګرځي (چې ټولې يو سلو شل ورځې كېږي) بيا نو الله ﷻ پرښته وراستوي نو روح پكښې پو كړي او ژوندى ګرځي.

همدغه مضمون ته ورته مضمون د نبي كريم ﷺ څخه په نورو احاديثو كښې هم روايت شوى دى[۳].

هېر مو نه شي!

۸_ هېر مو نه شي چې په ﴿ ثُمَّ لِتَبْلُغُوٓا۟ أَشُدَّكُمْ ﴾ كښې د ﴿ ثُمَّ ﴾ توری د عطف دپاره دى، نو دغه جمله په هغې مقدرې جملې باندې عطفه ده كومه چې د ﴿ ثُمَّ نُخْرِجُكُمْ طِفْلًا ﴾ دپاره علت واقع

(۱) الجواهر للطنطاوي ج۱۱ ص۱۴
(۲) صحيح مسلم ج۲ ص۳۳۲
(۳) صحيح البخاري ج۱ ص۴۶. ۴۶۸

شوي ده نو موږ، ترې داسې تعبير کوو چې: "لِتَكْبُرُوْا شَيْئًا فَشَيْئًا ثُمَّ لِتَبْلُغُوْا أَشُدَّكُمْ"(۱) يعنې بيا موږ د رحمونو څخه تاسو په داسې حال کښې بهر راوباسو او د وتلو لاره درته اسانوو چې تاسو ماشومان ياست (البته) دا د دې دپاره چې تاسو په قراره-قراره غټ شئ بيا د دې دپاره چې تاسو خپل قوت ته ورسېږئ، چې عقل مو پوخ او بدن مو ښه قوي شي.

رذالة څه معنی؟

۹_ په ﴿ وَمِنكُم مَّن يُرَدُّ إِلَىٰٓ أَرْذَلِ ٱلْعُمُرِ ﴾ کښې د ﴿ أَرْذَلِ ﴾ کلمه صفت مشبه ده او د "رَذَالَة" _لکه "خَزَانَة"_ څخه اشتقاقه شوې ده چې د حقارة (سپکاوي) معنی ورکوي(۲)، پاتې شوه دا خبره چې سپک او بې عزته عمر د کوم عمر څخه عبارت دی؟ نو د دې جواب د عين ايت شريف په متصله ټکره کښې ذکر دی چې: ﴿ لِكَيْلَا يَعْلَمَ مِنۢ بَعْدِ عِلْمٍ شَيْـًٔا ﴾ يعنې ستاسو ځينې کسان بېرته د هغه عمر مرحلې ته وراړولی کېږي کومه يې چې په طفوليت کښې تېره کړې وه، چې هم يې بدن کمزوري درلوده او هم د عقلي او علمي کمزوريو درلودونکي وه، خو څرنګه چې هلته يې ثقل نه درلود نو په نقل او حرکت کښې په چا باندې بوج نه وه، مګر د بوډاتوب په حال کښې په نورو باندې بوج جوړېږي.

د همدې کبله نبي کريم ﷺ فرمايلي دي چې: «وَأَعُوذُ بِكَ مِنْ أَنْ أُرَدَّ إِلَى أَرْذَلِ الْعُمُرِ»(۳) يعنې ای ربه! زه په تاباندې د دې څخه پنا غواړم چې بېرته حقير عمر ته ورتاو کړی شم، او د طفوليت دوره راباندې بيا پيل شي.

همود څه معنی؟

۱۰_ په ﴿ وَتَرَى ٱلْأَرْضَ هَامِدَةً ﴾ کښې د ﴿ هَامِدَةً ﴾ کلمه د "هُمُود" _لکه "قُعُود"_ څخه اشتقاقه شوې ده چې د سکوت او مرګ معناوې ورکوي(۴) مګر کله چې ذکره شوې کلمه د ځمکې د صفاتو څخه وشمېرله شي نو په هغې ځمکې باندې دلالت کوي کومه چې وچه کلکه وي او د خاورو څخه پغير پکښې ونه او بوټي موجوديت ونه لري.

نو د معنی حاصل يې داسې راځېژي چې: ای ليدونکيه! هرڅوک چې اوسې، ته وچې کلکې بې نباته ځمکې ته وګوره چې موږ يې په باران باندې څنګه راشنه کوو او تروتازه باغونه پکښې زرغونوو، همدارنګه موږ کامل قدرت لرو چې د قبرونو څخه مړي بېرته راژوندي کړو، او د حساب کتاب دپاره يې د محشر په ميدان کښې ودروو.

د بهجة معنی

۱۱_ په ﴿ مِن كُلِّ زَوْجٍ بَهِيجٍ ﴾ کښې د ﴿ بَهِيجٍ ﴾ کلمه د "بَهْجَة" _لکه "كَثْرَة"_ څخه اشتقاقه

(۱) تفسير ابي السعود ج۶ ص۹۴
(۲) لسان العرب ج۱۱ ص۲۸۱
(۳) سنن النسائي ج۳ ص۳۱۷
(۴) لسان العرب ج۳ ص۴۳۷

(۱۷) د ښايست او سنګار معنی ورکوي(۱). يعني وجه کله چه ځمکه په اوبو سره هر ډول
ښايسته او سنګاري (ډولي) نباتات رازرغونوي.

سوال جواب

۱۲_ که څوک وايي چې: د ﴿وَأَنَّ ٱللَّهَ يَبْعَثُ مَن فِى ٱلْقُبُورِ﴾ مضمون ته خو يو ځل په ﴿وَأَنَّهُۥ يُحْىِ ٱلْمَوْتَىٰ﴾ کښې اشاره شوې وه، نو پوښتنه دا ده چې د همدغه مضمون په تکراري نزول کښې څه حکمت دی؟

مونږ وايو چې: د ﴿ٱلْمَوْتَىٰ﴾ د کلمې نه بې روحه شيان مطلب دي لکه خاوره، نطفه او داسې نور، الله ﷻ فرمايي ﴿كَيْفَ تَكْفُرُونَ بِٱللَّهِ وَكُنتُمْ أَمْوَٰتًا﴾ [البقرة:۲۸] يعني اې بنيادمانو! تاسو به الله ﷻ سره څنګه کافر کيږئ حال دا چې تاسو بې روحه وئ او په روح سره يې ژوندي کړئ.

او د ﴿مَن فِى ٱلْقُبُورِ﴾ څخه هغه څوک مراد دي د کومو څخه چې روح جدا شوی وي او مړه شوي وي. نو د لومړنۍ جملې حاصل دا دی چې: يقيناً الله ﷻ په بې روحه شيانو کښې روح اچوي چې وراندې وړاندې د ژوند مرحله نه وی تېره شوې. او د دوهمې جملې مضمون دا دی چې: يقيناً الله ﷻ هغه مړي بېرته راژوندي کوي کومو چې د ژوندون دوره يو ځل تېره کړې وي. نو په همدې بنياد په دواړو ايتونو کښې يو مضمون نه دی تکرار شوی.

﴿وَمِنَ ٱلنَّاسِ مَن يُجَٰدِلُ فِى ٱللَّهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ وَلَا هُدًى وَلَا كِتَٰبٍ مُّنِيرٍ ۝٨ ثَانِىَ عِطْفِهِۦ لِيُضِلَّ عَن سَبِيلِ ٱللَّهِ ۖ لَهُۥ فِى ٱلدُّنْيَا خِزْىٌ ۖ وَنُذِيقُهُۥ يَوْمَ ٱلْقِيَٰمَةِ عَذَابَ ٱلْحَرِيقِ ۝٩ ذَٰلِكَ بِمَا قَدَّمَتْ يَدَاكَ وَأَنَّ ٱللَّهَ لَيْسَ بِظَلَّٰمٍ لِّلْعَبِيدِ ۝١٠﴾

[۸] او د خلکو د جملې څخه ځيني هغه څوک دي کوم چې د الله ﷻ په هکله بدون له ضروري علم او بدون له نظري علم او (بالآخره) بدون له روښانه کتاب څخه جګړې کوي.

[۹] (البته) په داسې حال کښې (جګړې کوي) چې خپل څنګ (اړخ) لره اړوونکي وي (تکبر کوونکي وي)، ترڅو (نور خلک) د الله ﷻ د لارې څخه واړوي (او بې لارې يې کړي).

نوموړي جګړمار ته په دنيا کښې رسوايي (شرمندګي) ده، او مونږ به د قيامت په ورځ سوزوونکی عذاب وروڅکو (وربانديې مسلط کړو).

[۱۰] (هلته به ورته ووېلی شي چې:) دغه سزا د هغه شي په سبب (درکړه شوه) کوم چې ستا دواړو لاسونو وړاندې رالېږلي وه، او يقيناً الله ﷻ په بندګانو باندې ظلم (او تېری) کوونکی نه دی.

ارتباط او د مطلب خلاصه

په وړاندېنيو ايتونو کښې د توحيدي عقيدې د حقيت براهينو او دلايلو ته اشاره شوې وه، او په

(۱) لسان العرب ج۲ ص۲۱۶

دې ایتونو کښې د شرکي باطلې عقیدې بې ثباتۍ ته اشاره کېږي، چې د ثبوت دپاره يې هيڅ دول دلیل موجودیت نه لري او په ابطال باندې يې غیر متناهي دلایل او براهین دلالت کوي، چې حاصل يې داسې راځېږي:

۱ـ ای پیغمبره! ځینې خلک د الله ﷻ په وحدانیت او د ده ﷻ په کامل قدرت کښې (چې مړي به بېرته راژوندي کړي او قیامت به قائم کړي) صرف په تخمین او اټکل سره مجادله او جګړه کوي. د دوی جګړه د هغو شیانو په بنیاد باندې ولاړه نه ده کوم چې د مجادلې او جګړې دپاره ضرور دي هغه دا چې:

الف: د دغو جګړمارانو سره په خپلو باطلو عقایدو باندې ضروري علم نشته لکه څنګه چې د اهل الحق سره په خپله توحیدي حقه عقیده باندې ضروري علم شته دی.

ب: همدارنګه دوی په خپلو اباطیلو باندې استدلالات او براهین هم نه شي قائمولی لکه څنګه چې اهل الحق په خپله مدعی باندې عقلي استدلالات قائموي.

ج: بالآخره د هغوی سره روښانه کتاب او اسماني وحې هم موجودیت نه لري لکه څنګه چې د اهل الحق عقیده په ټولو اسماني کتابونو باندې تائیده شوې ده او ټولو پیغمبرانو ورته په خپلوخپلو وختونو کښې دعوتونه چلولي دي.

۲ـ نو د دغو جګړمارانو جګړه فقط د تکبر او عناد څخه منشأ اخلي او صرف د تکبر او عناد د کبله د حق څخه خپل څټ تاووي او مخ ترې اړوي، خو دا ټولې هلې ځلې يې د دې دپاره دي چې په خپلې ګمراهۍ باندې علاوه نور خلک هم د حقې او سمې لارې څخه واړوي او د خپل خان په شان يې بې لارې کړي.

۳ـ د دغسې عنادي خلکو دپاره لاندې جزاوې ټاکلې شوې دي:

الف: همدوی لره په دنیا کښې رسوايي او شرمندګي ده چې په یو وخت کښې به ورسره مخامخ شي او د اسلام د ترقۍ مخنیوی به ونه شي کړی.

ب: همدوی ته به مونږ د قیامت په ورځ سوزوونکی عذاب وروڅکو، او پرې اخته به يې کړو، نو دغسې عنادي کفارو ته د دنیا او د آخرت دواړو خساره او زیان متوجه دی.

۴ـ ای پیغمبره! همدوی به د قیامت په ورځ مخاطب کړی شي او ورته به وویلی شي چې: دا هغه څه دي کوم چې تاسو په خپلو لاسونو باندې خپلو خانونو ته وړاندې را استولي وه، او اوس ورسره لاس او ګرېوان شوئ، که نه نو الله ﷻ بې شکه په خپلو بندګانو او خپلو مخلوقاتو باندې ظلم کوونکي نه دي، نو که بالفرض تاسو کفریات او شرکیات نه وی کړي نو دغه سزا به نه وی درکړ شوې او دوزخ ته به په دوامداره توګه نه وی وراچولی شوي.

توضیحات

۱ـ که څوک وایي چې: د ﴿ وَمِنَ ٱلنَّاسِ مَن يُجَٰدِلُ فِي ٱللَّهِ بِغَيۡرِ عِلۡمٍ ﴾ ایت نه ورته ایت شریف خو په عین سورت کښې لږ وړاندې په دریمه شمېره کښې تېر شوی دی، نو پوښتنه دا ده چې په تکراري

نزول کښې به څه حکمت دی؟
د دوارو ایتونو په مضمون کښې تکرار نشته بلکې لومړنی ایت هغو جګړمارانو ته اشاره کوي کوم چې د خپل ځان د ګمراهۍ دپاره په جګړو پیل کوي، او دلته هغو ته اشاره شوې ده کوم چې د نورو د ګمراه کولو دپاره تاند وهي او کوښښ کوي. د همدې کبله هلته په ﴿ وَيَتَّبِعُ كُلَّ شَيْطَانٍ مَرِيدٍ ﴾ سره ایت شریف ختم شوی دی، یعنې د هر خیر او ښېګڼې څخه د خالي شیطان پیروي کوي. او دلته ذکر شوي کلمات په ﴿ لِيُضِلَّ عَن سَبِيلِ اللَّهِ ﴾ سره تعقیب شوي دي، یعنې دغه باطلې جګړې د دې دپاره کوي چې نور خلک د الله ﷻ د حقې لارې څخه واړوي

یوه پوښتنه او د هغې جواب

۲_ که څوک وایي چې: په ایت شریف کښې د باطلو جګړمارانو څخه په ﴿ بِغَيْرِ عِلْمٍ وَلَا هُدًى وَلَا كِتَابٍ مُّنِيرٍ ﴾ کښې درې شیان ﴿ عِلْمٍ ﴾، ﴿ هُدًى ﴾، ﴿ كِتَابٍ مُّنِيرٍ ﴾ سلب شوي دي، نو پوښتنه دا ده چې دغه درېواړه په دې مقام کښې څه فرقونه لري؟

موږ وایو چې: علماوو کرامو د ذکرو شوو درېواړو شیانو دپاره په دې مقام کښې لاندې فرقونه کړي دي[1]:

الف: د ﴿ عِلْمٍ ﴾ څخه هغه علم مطلب دی کوم چې ضروري وي او استدلال ته اړتیا نه لري لکه لیدل او داسې نور، یعنې جګړمارانو ته په خپله مدعی باندې ضروري علم نشته چې مثلاً په سترګو ولیدل شي.

ب: د ﴿ هُدًى ﴾ څخه استدلالي او نظري علم مراد دی، یعنې هغوی په خپلو شرکیاتو باندې کوم عقلي او نظري دلیل هم نه شي قائمولی او نه شته چې ګټه ورته ورسوي.

ج: د ﴿ كِتَابٍ مُّنِيرٍ ﴾ څخه وحې مطلب ده، یعنې هغوی د اسماني کتابونو او د پیغمبرانو د پلوه هم څه دلیل نه شي موندلی چې د دوی شرکیات تائید کړي.

د څنګ تاوول یعنې تکبر کول

۳_ په ﴿ ثَانِيَ عِطْفِهِ ﴾ کښې د ﴿ ثَانِيَ ﴾ کلمه د "ثناء" _لکه "بقاء"_ څخه اشتقاقه شوې ده، ثناء اصلاً دې ته وضعه شوې ده چې دوه شیان ونغښتلی او تاو کړی شي[2]، او د عطف کلمه د انسان د یوه هغه اړخ معنی ورکوي کوم چې د سر څخه پیل کېږي او په کناټې باندې ختمېږي[3].

نو که څه هم د ذکر شوې عبارت تحت اللفظي معنی دا ده چې ځینې خلک بلا دلیله د الله ﷻ په هکله په داسې حال کښې جګړې کوي چې خپل اړخ (څنګ) یې یو طرف ته کوږ نیولی وي؛ مګر په

---

(1) تفسیر ابي السعود ج۶ ص۹۶
(2) لسان العرب ج۱۴ ص۱۱۵
(3) مفردات الراغب ص۳۵۰

محاوراتو کښې ذکر شوی عبارت د تکبر څخه کنايي اخستلی کېږي⁽¹⁾، يعنې په داسې حال کښې جګړې کوي چې تکبر کوونکي دي.

﴿ وَمِنَ ٱلنَّاسِ مَن يَعۡبُدُ ٱللَّهَ عَلَىٰ حَرۡفٖۖ فَإِنۡ أَصَابَهُۥ خَيۡرٌ ٱطۡمَأَنَّ بِهِۦۖ وَإِنۡ أَصَابَتۡهُ فِتۡنَةٌ ٱنقَلَبَ عَلَىٰ وَجۡهِهِۦ خَسِرَ ٱلدُّنۡيَا وَٱلۡأٓخِرَةَۚ ذَٰلِكَ هُوَ ٱلۡخُسۡرَانُ ٱلۡمُبِينُ ﴿١١﴾ يَدۡعُواْ مِن دُونِ ٱللَّهِ مَا لَا يَضُرُّهُۥ وَمَا لَا يَنفَعُهُۥۚ ذَٰلِكَ هُوَ ٱلضَّلَٰلُ ٱلۡبَعِيدُ ﴿١٢﴾ يَدۡعُواْ لَمَن ضَرُّهُۥٓ أَقۡرَبُ مِن نَّفۡعِهِۦۚ لَبِئۡسَ ٱلۡمَوۡلَىٰ وَلَبِئۡسَ ٱلۡعَشِيرُ ﴿١٣﴾ إِنَّ ٱللَّهَ يُدۡخِلُ ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ وَعَمِلُواْ ٱلصَّٰلِحَٰتِ جَنَّٰتٖ تَجۡرِي مِن تَحۡتِهَا ٱلۡأَنۡهَٰرُۚ إِنَّ ٱللَّهَ يَفۡعَلُ مَا يُرِيدُ ﴿١٤﴾ ﴾

[۱۱] او د خلکو څخه ځينې هغه کسان دي کوم چې د الله ﷻ عبادت په يوه څنډه باندې کوي (او څه غرض او څه شرط يې په نظر کښې نيولی وي هغه دا چې:) که نوموړي ته څه خير (خوشالي) ورسېږي نو د الله ﷻ په عبادت باندې ارام نيسي (چې دا ښه دين دی)، او که کومه فتنه ورته ورسېږي (او په مصيبت سره د امتحان لاندې واقع شي) نو په خپل مخ باندې بېرته ګرځي (مرتد کېږي. په دې صورت کښې) په دنيا او آخرت (دواړو کښې) زيانمند شو، دغه چې دی همدغه څرګند زيان (او تاوان) دی.

[۱۲] نوموړی کس د الله ﷻ څخه په غير د هغه شي (بوت) عبادت کوي کوم چې ورته ضرر نه شي رسولی او د هغه شي کوم چې ورته ګټه (هم) نه شي رسولی، دغه چې ده (د حقيقت څخه) لرې ضلالت (او ګمراهي) ده.

[۱۳] نوموړی د هغه باطل معبود عبادت کوي کوم چې (د) ضرر (دپاره) يې (سبب جوړېدل) د ګټې (دپاره د سبب جوړېدلو) څخه نژدې دی (چې هغه واقعي دی او دغه توهمي او خيالي دی).
هرومرو ډېر بد کارساز (ناصر) او هرومرو ډېر بد ملګری دی (دغه باطل معبود).

[۱۴] يقيناً الله ﷻ هغه کسان کومو چې ايمان راوړی وي او نېک عملونه يې کړي وي، داسې جنتونو ته داخلوي چې لاندې ترې (څلور) ويالې بهېږي، يقيناً الله ﷻ هغه څه کوي چې اراده يې وشي (اما بوتان نه اراده لري او نه څه کولی شي).

ارتباط او شان نزول

په وړاندېنيو ايتونو کښې د هغو کفارو حال بيان شوی وه کوم چې په ډاګه په خپل کفر باندې کلک ولاړ وه، او په دې ايتونو کښې د هغو کفارو حال ته اشاره شوې ده کومو چې د خپل کفر په

---

(۱) المحرر الوجيز ج۱۱ ص۱۸۰

ګرګندولو کښې تذبذب درلود یا په بل عبارت: ځینې کسان د الله ﷻ په هکله یو بل ډول جګړه کوي، هغه دا چې د الله ﷻ حقانیت ته په دنیاوي مال او صحت پورې توقف ورکوي او دلایلو او براهینو ته نه ګوري. لکه چې په شان نزولونو کښې پرې رڼا اچولې شوې ده هغه دا چې[1]:

الف: د عبد الله بن عباس رضي الله عنهما څخه روایت دی چې: په خلکو کښې داسې خلک هم وه چې کله به مدینې منورې ته راغله او مېرمنې به یې زوی (هلک) وزېږاوه او اسپه به یې لنګه شوه نو ویل به یې چې دغه د اسلام دین صالح (او ډېر ښه دین) دی، او که خبره به بالعکس شوه چې مېرمنې به یې ماشوم ونه زېږاوه او اسپه به یې هم لنګه نه شوه نو ویل به یې چې دا ډېر بد او ناکاره دین دی[2].

ب: یوه ورځې یو اعرابي سړی مدینې منورې ته راغی او د نبي کریم ﷺ سره یې په اسلام باندې بیعت وکړ، خو نوموړي ته د تبې شدت ورسېد او مریض شو، نو نبي کریم ﷺ ته ورغی او عرض یې وکړ چې ماته خپل بیعت اقاله (فسخه) کړه، مګر نبي کریم ﷺ یې وړاندیز منظور نه کړ آن تر دې چې درې کرته یې خپل وړاندیز تکرار کړ. بالآخره نوموړی اعرابي د مدینې منورې څخه بهر شو نو نبي کریم ﷺ وفرمایل چې: «إِنَّمَا الْمَدِينَةُ كَالْكِيرِ تَنْفِي خَبَثَهَا وَتَنْصَعُ طِيبَهَا»[3] یعنې یقیناً مدینه منوره داسې ده لکه د پخ نغرۍ (بټۍ) چې د خپلو اوسپدونکو څخه ناپاکه نفي کوي او دباندې یې غورزوي او خپل پاکیزه اوسېدونکي لا زیات تصفیه کوي، چې د بهر تښتېدلو اراده ورسره نه پیدا کېږي.

مونږ پخوا څو کرته ـ د الله ﷻ په توفیق ـ لیکلي دي چې سلفو صالحینو به په مصداقاتو باندې د شان نزول اطلاق کاوه[4]، نو که ذکرې شوې دواړه روایتونه یې شان نزولونه وګڼو هم څه باک یې نشته ځکه چې دواړه د ایتونو د مصداقاتو څخه شمېرل کېږي.

د مطلب خلاصه

یعنې ای پیغمبره! په خپل امت باندې د کافرانو د جملې څخه د یوې مذبذبې ډلې حال هم قرائت کړه هغه دا چې:

۱ـ په خلکو کښې داسې خلک هم شته چې په اخلاص سره په اسلام کښې نه داخلېږي او په یو شرط سره ورته غاړه ږدي، ته به وایې چې د اسلام په څنډه ولاړ دی او څارنه کوي که شرط یې پوره شو د څنډې څخه داخل ته وردانګي، او که پوره نه شو نو بېرته ستنېږي.

دغسې خلک اصلاً د الله ﷻ بندګي نه کوي بلکې د خپلو منافعو بندګان دي، نو د همدې کبله کله چې ورته د ایمان د راوړلو سره جوخته ګټه ورسېږي نو په ایمان باندې یې زړه ارام نیسي، چې اسلام ډېر ښه دین دی ماته پکښې فلانکۍ ګټه ورسېده، او که په عین حال کښې ورته څه تاوان ورسېږي نو سمدستي د اسلام څخه مخ اړوي او بېرته ترې په ستنه تاوېږي، او وایي چې دا

[1] زاد المسير ج۵ ص۲۸۱: اسباب النزول للواحدي ص۲۰۷
[2] صحيح البخاري ج۲ ص۶۹۴
[3] سنن النسائي ج۲ ص۱۸۳: صحيح مسلم ج۱ ص۴۴۴
[4] تفسير القاسمي ج۱ ص۲۷: تفسير المنار ج۹ ص۶۴۲

بنه دین نه دی زه پکښې د تاوان سره مخ شوم.

نو په دغه وخت کښې نوموړی په دوارو دنیاوو کښې د خسران او تاوان سره مخ کېږي او د دوارو منافع بې د لاسه وځي، آخرت خو يې ځکه د لاسه ورکړ چې کفر ته تاو شو او مرتد شو، او په دنيا کښې يې دنياوي منافع د لاسه ورانه.

دغه په دوارو دارينو کښې تاواني کېدل ډېر واضحه او څرګند تاوان دی.

۲_ د نوموړي مذبذب کافر دا خيال دی چې که ما د توحيد کلمه نه وی ويلې نو د تاوان سره به نه وی مخ شوی او باطلو معبودانو به د تاوان څخه بچ کړی وی، حال دا چې حقيقت داسې نه دی، حقيقت دا دی چې نوموړی د داسې شيانو (بوتانو) عبادت کوي چې نه يې د ضرر او تاوان څخه بچ کولی شي او نه ورته د ګټې رسولو توان نه لري.

ای پيغمبره! د حق او حقيقت څخه لرې ګمراهي دغه ده چې نوموړي د هغه اقدس ذات بلنه پرېښودله چې تاوان او ګټه يې دواړه په اختيار کښې دي او د داسې ناتوانه شيانو بلنه يې پيل کړه چې هيڅ شی يې په واک کښې نشته!

۳_ ای پيغمبره! که څه هم باطل معبودان د عدم عبادت په صورت کښې ضرر نه شي رسولی او د عبادت په صورت کښې د ګټې د رسولو توان نه لري، مګر د ضرر دپاره يې سببيت يقيني دی چې سمدستي پرې سرې کفر ته وځي چې په مقابل کښې يې جهاد کول حتمي دي، او که بالفرض ذا کار يو مسلمان وکړي نو سمدستي پرې مرتد ګرځي چې بايد اعدام شي؛ اما د شفاعت کومه تمه چې ـد کفارو په خيال ـ د قيامت په ورځ به صورت ونيسي هغه وهمي ده او په ثبوت باندې يې هيڅ دليل نه شي اقامه کولی، نو هلته به څرګنده شي چې هغه هم څه واقعيت نه لري.

نو پوره واضحه شوه چې باطل معبود ډېر بد کارساز دی چې ضرر يې نژدې او يقيني دی او ګټه يې لرې او وهمې ده، همدارنګه باطل معبود ډېر بد ملګری دی چې د ګټې سبب نه شي جوړېدلی او د ضرر سبب سمدلاسه جوړېږي.

۴_ دا وه د مذبذبينو خلکو خالت چې اسلام ته په اخلاص نه ورداخلېږي، نو د دوی ايمان د الله ﷻ په نزد مقبول نه دی، مقبول ايمان د هغه چا دی چې اسلام ته په اخلاص سره ورداخل شي او بې قيدو شرطه په ايمان مشرف شي.

نو دغسې مخلص مؤمنان به (چې د ايمان سره يې نېک عمل هم ملګری کړی وي) الله ﷻ داسې جنتونو ته داخل کړي چې لاندې ترې څلور ډوله ويالې بهېږي چې: د اوبو به بېله وياله وي، د شاتو، شرابو او بالآخره د شودو به پکښې بېلې بېلې ويالې روانې وي.

او دا ځکه چې الله ﷻ هغه شی کوي کوم ته يې چې اراده وشي، که بالفرض د ده ﷻ اراده شوې وی چې دنياوي منافع به مؤمنانو پورې خاص وګرځوي نو دا کار به يې هم کړی وی خو دغسې نه ده، دنياوي منافع الله ﷻ مؤمنانو او کفارو دوارو ډلو ته د خپل حکمت په مقتضی ورکوي.

توضيحات

۱_ په ﴿ مَن يَعْبُدُ ٱللَّهَ عَلَىٰ حَرْفٍ ﴾ کښې د "حرف" کلمه د طرف او څنډې دپاره وضعه شوې ده[۱] خو په دې مقام کښې ورته متصله تکره تفسیر واقع شوې ده، چې: ﴿ فَإِنْ أَصَابَهُۥ خَيْرٌ ﴾ الآية. يعنې په خلکو کښې څينې داسې خلک هم شته چې د ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ ٱدْخُلُواْ فِى ٱلسِّلْمِ كَآفَّةً ﴾ [البقرة:۲۰۸] په مطابق په ټول اسلام او په ټول دين کښې نه ورننوځي بلکې د دين په يوه څنډه کښې توقف کوي او ګوري، نو که خير او ښېګڼه ورته ورسېږي نو زړه يې ارام نيسي چې دا ډېر ښه دين دی چې ماته په اول خل ترې ښېګڼه راورسېدله، او که څه مصيبت ورته ورسېږي او د کوم امتحان لاندې واقع شي نو په خپل مخ باندې بېرته کفر ته ګرځي او اسلام ته شا کوي، بلکې په ډېره جلتۍ سره په کفر کښې ورداخلېږي او د اسلام توهين کوي.

سوال جواب

۲_ که څوک وايي چې په ﴿ يَدْعُواْ مِن دُونِ ٱللَّهِ مَا لَا يَضُرُّهُۥ وَمَا لَا يَنفَعُهُۥ ﴾ کښې د باطلو معبودانو څخه ضرر او نفعه دواړه منفي شوي دي او په ﴿ يَدْعُواْ لَمَن ضَرُّهُۥٓ أَقْرَبُ مِن نَّفْعِهِۦ ﴾ کښې ورته دواړه اثبات شوي، فقط په همدومره تفاوت سره چې ضرر يې نژدې دی او ګټه يې لرې ده؛ نو پوښتنه دا ده چې: ايا دغه دواړه ايتونه په مفهوم کښې تناقض نه لري؟

مونږ وايو چې: د همدغه ظاهري تناقض د جوابولو دپاره علماوو کرامو ډېر جوابونه کړي دي[۲] لاندې څو مثالونه يې ولولئ:

الف: په دواړو ايتونو کښې څکه تناقض نشته چې[۳]: په لومړني ايت کښې الله ﷻ د باطلو معبودانو حال بيان کړی دی چې د واقع سره مطابق دی او په دوهم ايت کښې الله ﷻ د بوت پرستانو هغه خبره راحکايت کړې ده کومه به چې دوی د قيامت په ورځ وايي. نو په همدې بنياد دوهم ايت داسې تحليلوي:

اول: د ﴿ يَدْعُواْ ﴾ کلمه د "يَقُوْلُ" معنی ورکوي.

دوهم: د ﴿ لَمَن ضَرُّهُۥٓ أَقْرَبُ مِن نَّفْعِهِۦ ﴾ مبتدأ ده.

درېم: د ﴿ لَبِئْسَ ٱلْمَوْلَىٰ وَلَبِئْسَ ٱلْعَشِيرُ ﴾ کلمات د مقدر قسم دپاره جواب دی، چې د قسم جمله د خپل جواب په معيت سره د ذکرې شوې مبتدأ دپاره خبر واقع کېږي.

نو حاصل به يې داسې راوځېژي چې: د قيامت په ورځ چې بوت پرست کافر د يو پلوه په عذاب باندې متيقن شي او د بله پلوه د خپلو باطلو معبودانو د شفاعت څخه نااُميده شي نو وبه وايي چې ضرور هغه څوک چې ضرر يې د ګټې څخه ډېر نژدې او ډېر يقيني دی هرومرو سوګند دی چې ډېر

---

(۱) مفردات الراغب ص۱۱۲
(۲) التفسير الكبير ج۲۳ ص۱۴ : روح المعاني ج۱۷ ص۱۲۵ : تفسير القرطبي ج۱۲ ص۱۹
(۳) تفسير الكشاف ج۳ ص۱۴۷ : تفسير ابي السعود ج۶ ص۹۸

بد کارساز (ناصر) دی او ډېر بد انډیوال دی، چې د باطل معبود څخه عبارت دی.

ب: تناقض ځکه نشته چې[۱]: په لومړني ایت کښې الله ﷻ د هغو بوتانو او باطلو معبودانو حال بیان کړی دی کوم چې جمادات دي او مشرکانو په خپلو لاسونو جوړ کړي دي، او په دوهم ایت کښې هغو باطلو معبودانو ته اشاره ده کوم چې ژوندي دي او په خپلو خولو خلکو ته دعوت ورکوي چې د الله ﷻ د عبادت په عوض زمونږ عبادت وکړئ، لکه چې فرعون خپل ځان ته د لوی رب لقب ورکړی وه او خلک به یې هڅول چې د ده د مانۍ څخه چارچاپېره طواف وکړي. د همدې کبله په دوهم ایت کښې د "من" کلمه نازله شوې ده چې په ذو العلمو کښې استعمالېږي.

نو د معنی حاصل به یې داسې راوخېژي چې: ځینې مشرکان د ژوندیو بوتانو عبادت کوي چې د دوی د عبادت ضرر ډېر نژدې دی ځکه چې خپل عبادت کوونکي کفر ته وباسي، اما ګټه یې معلومه نه ده چې ورته به یې ورسولی شي او که نه ځکه چې هر څه د الله ﷻ په قدرت کښې دي او بس.

ج: تناقض ځکه نشته چې[۲]: دوهم ایت شریف عین د اولني ایت مفهوم اداء کوي خو په نورو عباراتو سره، هغه دا چې د دوهم ایت مفهوم دا دی چې د باطلو معبودانو ضرر او ګټه دواړه بعید او لرې دي خو ګټه یې ډېره لرې ده، او په عربي کلام کښې کله-کله په معدوم شي کښې د بعید کلمه استعمالېږي، لکه چې الله ﷻ د کفارو د خولو څخه حکایت کوي چې: ﴿ ذَٰلِكَ رَجْعٌۢ بَعِيدٌ ﴾ [ق:۳] یعنې کفار وایي چې دغه د مړو بیا راژوندي کېدل لرې بېرته راګرځېدل دي (بلکې معدوم دي او تحقق نه شي درلودلی).

د: تناقض ځکه نشته چې[۳]: په لومړني ایت کښې د باطلو معبودانو څخه ضرر او ګټه د خپلو نفسونو په اعتبار سره نفي شوي دي چې د دوی د لاسه هیڅ شی پوره نه دی، او په دوهم ایت کښې ورته دواړه (ضرر او ګټه) د سبب په اعتبار سره ثابت ګرځولی شوي دي، لکه چې الله ﷻ د ابراهیم ﷺ د خولې څخه حکایت کوي چې: ﴿ رَبِّ إِنَّهُنَّ أَضْلَلْنَ كَثِيرًا مِّنَ ٱلنَّاسِ ﴾ [إبراهيم:۳۶] یعنې ای زما ربه! یقیناً دغو بوتانو ډېر خلک ګمراه کړي دي (د بوتانو په سبب بې لارې شوي دي).

که څه هم په باطلو معبودانو کښې په خپل ذات او واقع کښې څه ګټه نشته مګر د مشرکانو په ګومان پکښې د شفاعت ګټه شته، چې په ثبوت باندې یې هیڅ دلیل نه شي قائمولی او نه په واقع کښې کوم ثبوت لري. نو حاصل یې به یې په دې تقدیر داسې راوخېژي چې: د بوتانو د لاسه هیڅ شی پوره نه دی چې پخپله یې وکړی شي، اما د ضرر دپاره یې سبب جوړېدل یقیني دي، او د ګټې دپاره یې سبب جوړېدل توهمي او خیالي دي.

الله ﷻ د خپل کتاب په اسرارو باندې ډېر ښه پوهېږي خو مونږ ته همدا څلورم جواب په زړه پوری برېښي.

---

(۱) البحر المحيط ج۷ ص۴۸۹
(۲) تفسیر المظهري ج۶ ص۲۵۸
(۳) تفسیر القاسمي ج۱۲ ص۱۳

﴿مَن كَانَ يَظُنُّ أَن لَّن يَنصُرَهُ ٱللَّهُ فِى ٱلدُّنْيَا وَٱلْءَاخِرَةِ فَلْيَمْدُدْ بِسَبَبٍ إِلَى ٱلسَّمَآءِ ثُمَّ
لْيَقْطَعْ فَلْيَنظُرْ هَلْ يُذْهِبَنَّ كَيْدُهُۥ مَا يَغِيظُ ﴿١٥﴾ وَكَذَٰلِكَ أَنزَلْنَٰهُ ءَايَٰتٍۭ بَيِّنَٰتٍ وَأَنَّ
ٱللَّهَ يَهْدِى مَن يُرِيدُ ﴿١٦﴾ إِنَّ ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ وَٱلَّذِينَ هَادُوا۟ وَٱلصَّٰبِـِٔينَ وَٱلنَّصَٰرَىٰ وَٱلْمَجُوسَ
وَٱلَّذِينَ أَشْرَكُوٓا۟ إِنَّ ٱللَّهَ يَفْصِلُ بَيْنَهُمْ يَوْمَ ٱلْقِيَٰمَةِ ۚ إِنَّ ٱللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَىْءٍ شَهِيدٌ ﴿١٧﴾﴾

[۱۵] هرڅوک چې ګومان کوي چې (د ده د کوښښونو د کبله) به هيڅکله الله ﷻ د خپل پيغمبر سره په دنيا او آخرت کښې نصرت (کومک) ونه کړي، نو نوموړی کس دې اسمان (د کوټې چت) ته پرې وغزوي (او) بيا دې (پرې خپل نفس) قطعه کړي (خپل ځان دې زندی کړي)، نو (د دې نقشې د تصور څخه) وروسته دې وګوري (ښه فکر دې وکړي ترڅو پوه شي چې): ايا هرومرو د ده چل (ذکره شوې نقشه) هغه شی د منځه وړلی شي کوم چې نوموړی کس يې په غُصه کړی دی؟

[۱۶] او (ای پيغمبره! لکه څنګه چې مونږ تاته ذکر شوي واضحه دليل درنازل کړ همدارنګه تاته ټول قرآن کريم په داسې حال کښې درنازلوو چې پوره واضحه دلايل دي، او (همدارنګه دا خبره هم درنازلوو چې) يقينًا الله ﷻ هغه چاته هدايت کوي (د ايمان راوړلو توفيق ورکوي) کوم ته يې چې اراده وشي.

[۱۷] يقينًا هغه کسان کومو چې ايمان راوړی دی او هغه کسان کوم چې يهودان شوي ذي او (هم) صابيان او نصارا او (بالآخره هم) مجوسيان او هغه کسان کومو چې (الله ﷻ سره په عبادت کښې) شرک غوره کړی دی، (دوی ټول چې دي) يقينًا الله ﷻ به د دوی ترمنځ د قيامت په ورځ (حقه) فيصله وکړي (چې څوک په دنيا کښې په سمه لاره باندې روان وه او چا کږه لاره غوره کړې وه).

ارتباطونه

۱ـ د سورت د پيل څخه په دې کښې خبره راروانه ده چې ځينې خلک د الله ﷻ څخه نه وارېږي چې يا په اسلام کښې جګړې کوي او يا يې حقانيت ته په دنياوي منافعو پورې توقف ورکوي، دا ټول د دې موخې دپاره چې د اسلام د پرمختګ مخه ونيسي او حقانيت يې د خلکو څخه پټ کړي.

په دې ايتونو کښې دغسې ټولو خلکو ته مايوس کوونکی جواب ورکړی شوی دی چې د اسلام د پرمختګ مخنيوی هيڅوک او په هيڅ وجه امکان نه لري.

۲ـ وړاندېني ايتونه په دې مضمون تمام شوي وه چې الله ﷻ هغه څه کوي کومو ته يې چې اراده وشي، په دې ايتونو کښې عين مضمون د مثال په ضمن کښې واضحه کړی شوی دی چې حاصل يې داسې راخېژي:

د مطلب خلاصه

ای پيغمبره! هغو خلکو ته په يوه مثال کښې مايوس کوونکی جواب ورکړه کوم چې د اسلام د

ترقی مخنیوی کوي ترڅو په خپلو هلو ځلو سره اسلام توهین کړي او خلک ګمراه کړي. هغه دا:

۱ـ هرڅوک چې دا خیال کوي چې په خپلو بدو تدابیرو او چلونو باندې به د اسلام د ترقی مخه ونیسي، یا په بل عبارت، چې دوی به وکړی شي چې الله ﷻ د خپل پیغمبر د کومک څخه منعه کړي چې په دنیا کښې یې په دښمنانو باندې غالب کړي او په آخرت کښې ورته لوړې درجې ورکړي؛ نو دغسې خلک دې پوره زیار وباسي او خپل ټول باطل تدابیر دې په کار واچوي او بیا دې وګوري چې د دوی تدابیرو ورته څه ګټه ورسوله او که د همدوی په ضرر تمام شوه. د مثال په توګه:

الف: یو پړی دې د خپلې کوټې په چت او یا په یوه بل لوړ ځای کښې بند کړي.

ب: همدغه پړی دې حلقه کړي او خپل سر دې پکښې ورننباسي ترڅو خپل نفس پړې کړي او خپل ځان په زندنۍ سره ووژني.

ج: ذکره شوې نقشه دې په خپل ذهن کښې په خپل ځان باندې عملي فرض کړي او بیا دې وګوري او ښه پوره فکر دې وکړي چې:

د: ایا دغه چل او دغه تدبیر به ورته څه ګټه ورسولی شي او کوم شي چې په غُصه کړی وه او ذکرې شوې نقشې ته یې هڅولی وه هغه به د منځه یوسي (په نبي کریم ﷺ باندې به د الله ﷻ نصرت قطعه کړي)؟ هیڅ کله به داسې ونه شي.

۲ـ ای پیغمبره! مونږ تاته دغسې واضحه دلایل او براهین درنازلوو چې هیڅا ته شک او شبه په زړه کښې نه پرېږدي خو د دې سره- سره څینې خلک د خپل لجاجت او عناد څخه لاس نه اخلي، نو د دې اصلي وجه دا نه ده چې دلایل لږ دي او یا په مطالبو باندې پوره رڼا نه شي اچولی بلکې اصلي وجه یې دا ده چې الله ﷻ د دغسې خلکو د هدایت اراده نه ده کړې او الله ﷻ خو هغه چا ته هدایت کوي او توفیق ورکوي کومو ته یې چې اراده وشي.

۳ـ ای پیغمبره! څرنګه چې څینو خلکو په واضحه دلایلو باندې خپل ځانونه کاڼه اچولي دي او په خپلو باطلو لارو باندې کلک دي او د حق څخه اختلاف کوي نو ضرور به د دغسې فیصلو دپاره الله ﷻ د قیامت ورځ قائمه کړي ترڅو هر څوک دخپل خط السیر په جزا یا سزا باندې ورسېږي، نو په همدې بنیاد به ټولې ډلې فیصلې ته مبعوثې کړی شي. لاندې مثالونه یې ولولئ:

الف: هغه کسان به د قبرونو څخه راپورته کړی شي کومو چې په صحیحه توګه ایمان راوړی دی او مسلمانان دي.

ب: یهودان به هم فیصلې ته حاضر کړی شي کوم چې نن ورځ د موسی ؈ په نبوت باندې ایمان راوړي او بس.

ج: صابیان به هم په قبرونو کښې پاتې نه شي کړی کومو چې حق دین پرېښی دی نور نو په هره کنده کښې چې روان شوي دي (هر یو بل باطل دین یې چې خپل کړی دی).

د: د نصاراوو به هم همدغه حال وي څوک چې نن ورځ یوازې د عیسی ؈ په نبوت عقیده لري او بس.

۸ـ مجوس يعني هغه خلک به هم را ژوندي کړی شي کوم چې په دوه وو معبودانو باندې قائل دي، او وايي چې د خير کارونه يو معبود کوي او د شر کارونه بل معبود ته پاتې دي.
و: بالآخره هغه کسان به هم د قيامت ميدان ته حاضر کړی شي کومو چې شرک غوره کړی دی او معبودان يې د مجوسيانو په شان په دوه وو کښې حصر نه دي بلکې په غير محصوره توګه يې په ځيلو لاسونو باندې جوړوي او د اله (معبود) لقب ورکوي.
۴ـ ای پيغمبره! خکه به هيڅوک او هيڅ شی د فيصلې څخه پټ پاتې نه شي چې يقيناً الله ﷻ په هر شي باندې حاضر دی او په هر غيب باندې عالم دی چې هيڅ شی ترې هيڅکله نه شي غائب کېدلی.

توضيحات

۱ـ په ﴿مَن كَانَ يَظُنُّ أَن لَّن يَنصُرَهُ ٱللَّهُ فِي ٱلدُّنْيَا وَٱلْأٓخِرَةِ﴾ الآية، کښې چې کوم مثال ته اشاره شوې ده، په هغه کښې مفسرينو کرامو متعدد اقوال کړي دي او په متعددو طريقو سره يې تفسير کړی دی[1] چې مونږ فقط د لاندې دوه وو تفسيرونو په ذکر باندې اکتفاء کوو کوم چې مونږ ته غوره ښکاره شوي دي هغه دا:

الف: اکثرو علماوو کرامو چې ذکر شوی مثال په کوم ډول تفسير کړی دی[2] د هغه ډول تفسير مهم ټکي دا دي:

اول: په ﴿أَن لَّن يَنصُرَهُ ٱللَّهُ﴾ کښې د "ه" ضمير نبي کريم ﷺ ته راجع دی، که څه هم په وړاند ښنيو ايتونو کښې په صراحت سره د "رَسُول الله" کلمه ذکره نه ده مګر حکماً ذکره ده چې د يو پلوه ورباندې ﴿يُجَٰدِلُ﴾ کلمه دلالت کوي چې کفارو د همده ﷺ سره جګړې کولې، او د بله پلوه ورباندې په نږدې ايت کښې د ﴿ءَامَنُوا۟ وَعَمِلُوا۟ ٱلصَّٰلِحَٰتِ﴾ کلمات دلالت کوي، چې د ايمان د قبول دپاره خو په رسول الله ﷺ باندې تصديق مهم رکن دی.

دوهم: په ﴿فَلْيَمْدُدْ بِسَبَبٍ إِلَى ٱلسَّمَآءِ﴾ کښې د "سَبَب" کلمه مونږ د الله ﷻ په توفيق د [الکهف ۸۴] ايت لاندې شرحه کړې ده خو په دې مقام کښې ترې پړی يا رسۍ مطلب ده.

درېيم: او د ﴿ٱلسَّمَآءِ﴾ څخه متعارف اسمان مراد نه دی چې هلته ختل د انسان د وسې څخه بهر دي او هلته څوک چل نه شي جوړولی، بلکې دلته ترې هغه شی مراد دی کوم چې د سرې د سر د پاسه وي[3] لکه د کوټې چت او يا بل لوړ شی چې انسان پکښې تصرف کولی شي؛ په همدې مراد باندې په ﴿هَلْ يُذْهِبَنَّ كَيْدُهُۥ﴾ کښې د ﴿كَيْدُهُۥ﴾ کلمات دلالت کوي.

څلورم: په ﴿ثُمَّ لْيَقْطَعْ﴾ کښې د قطعه کولو څخه د کنايې په توګه اختناق (زندۍ کول) مطلب

(۱) التفسير الکبير ج۲۲ ص۱۵: تفسير ابي السعود ج۶ ص۹۹: المحرر الوجيز ج۱۱ ص۱۸۳
(۲) روح المعاني ج۱۷ ص۱۲۷: تفسير الطبري ج۱۷ ص۱۲۸
(۳) مفردات الراغب ص۲۴۹

دي⁽¹⁾ ته به وایي چې ﴿لْم لِیقْطع فَلْينظر﴾ نازل شوی دی.
نو د معنی حاصل به یې داسې راوخېژي: هرڅوک چې په خپل خیال په حیلو او دسیسو سره د الله ﷻ د نصرت مخه نیولی شي نو ودې نیسي او الهي نصرت دې پرېښودي چې په پیغمبر باندې په دنیا او آخرت کښې ورنازل شي. نوموړی خیال کوونکی دې د خپل خیال د تحقق دپاره خپل ځان په ډېره تحقیر آمېزه طریقه باندې ووژني (خپل ځان دې د خپلې کوټې په چت کښې غرغره او په دار کړي، په اصطلاح ځان وژنه دې وکړي) ترڅو خپل هدف ته ورسېږي، خو د دې سره-سره به د الله ﷻ د ارادې په وړاندې خنډ ونه شي ګرځېدلی. نو ضرور به الله ﷻ د خپل پیغمبر سره په دنیا کښې هم نصرت وکړي او په دښمنانو باندې به یې غالب کړي او په آخرت کښې به هم ورباندې خپل نصرت ورنازل کړي، لوړ درجات به ورته په نصیب کړي او دښمنان به یې په دائمي توګه په دوزخ کښې واچوي.
د ذکر شوي تفسیر د ښه وضاحت دپاره لاندې وضاحتونه ولولئ:
اول: الله ﷻ فرمایي چې: ﴿قُلْ مُوتُواْ بِغَيْظِكُمْ﴾ [آل عمران:۱۱۹] یعنې اې پیغمبره! ځرنګه چې کفار ستا په نصرت باندې په غُصه دي نو دوی ته ووایه چې: تاسو د خپلې غُصې په سبب مړه شئ (خو زما سره خپل رب ﷻ په دنیا او آخرت کښې نصرت کوي).
دوهم: الله ﷻ فرمایلي دي چې: ﴿إِنَّا لَنَنصُرُ رُسُلَنَا وَٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ فِى ٱلْحَيَوٰةِ ٱلدُّنْيَا وَيَوْمَ يَقُومُ ٱلْأَشْهَـٰدُ﴾ [غافر:۵۱] یعنې یقیناً مونږ د خپلو پیغمبرانو او د هغو کسانو سره کومو چې ورباندې ایمان راوړی دی په نړدې ژوند کښې کومک کوو، او په هغې ورځ کښې هم چې شاهدان ودرېږي او د قیامت ورځ قائمه شي.
درېم: یوه ورځې د عبد الله بن عباس رضي الله عنهما څخه چا د ذکر شوي ایت شریف د تفسیر پوښتنه وکړه نو هغه جواب ورکړ چې: «فَلْيَرْبِطْ حَبْلًا فِي سَقْفٍ ثُمَّ لْيَخْتَنِقْ بِهِ حَتَّى يَمُوتَ»⁽²⁾ یعنې تفسیر یې دا دی چې نوموړی کافر دې د کوټې د چت پورې پړی ځوړند کړي او بیا دې ورباندې خپل ځان غرغره (په دار) کړي، ترڅو چې مړ شي.
څلورم: څو ورځې وړاندې مو په راډیوګانو کښې واورېدل چې په بنګله دېش کښې یوه سړي خپل ځان ته اور واچاوه ترڅو په هغه شي باندې خپله غُصه ښکاره کړي په کوم باندې چې نوموړی حکومت ته په غُصه وه، خو حکومت ورباندې هیڅ چرت هم خراب نه کړ.
ب: ځینو نورو علماوو کرامو ذکر شوی مثال په بل ډول تفسیر کړی دی⁽³⁾ چې د اکثرو علماوو کرامو د تفسیر سره فقط په لاندې دوه وو ټکو کښې اختلاف لري:
اول: د ﴿ٱلسَّمَآءِ﴾ د کلمې څخه خپله متعارفه معنی مطلب ده.

---

(۱) تفسیر ابن کثیر ج۳ ص۲۱۰
(۲) تفسیر الطبري ج۱۷ ص۱۲۷
(۳) اضواء البیان ج۵ ص۵۰

دوهم: د ﴿ ثُمَّ لْيَقْطَعْ ﴾ څخه د وحې پرې کول مطلب دی.
نو د معنی حاصل به یې داسې راوځېږي چې: هرڅوک چې په خپل خیال د پیغمبر سره د الهي نصرت مخه نیولی شي نو د پړي یا بلې ذریعې په سبب دې اسمان ته وخېږي او هغه وحې دې قطعه کړي کومه چې پیغمبر ﷺ ته د اسمانه رانښکته کېږي، ترڅو د ده غُصه سړه شي، خو دا کار یې د وسې پوره نه دی.
په همدې تفسیر باندې دا ایت شریف هم د اشارې په توګه دلالت کوي چې: ﴿ أَمْ لَهُم مُّلْكُ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا ۖ فَلْيَرْتَقُوا۟ فِى ٱلْأَسْبَٰبِ ﴾ [ص: ۱۰] یعنې: ایا د اسمانونو او ځمکو او د هغو شیانو واکداري د کفارو سره ده کوم چې د ځمکو او اسمانو ترمنځ دي (نو ځکه دوی د پیغمبر ﷺ په نبوت او نصرت باندې په غُصه دي)؟ نو که داسې وي نو د پړو او نورو وسائلو په ذریعه دې اسمان ته وخېږي او د الهي وحې او نصرت مخه دې ونیسي او یا دې په هغه چا باندې نازل کړي کوم چې د دوی زړه یې غواړي.

سوال جواب

۲_ که څوک وایي چې: د لومړني تفسیر په بنیاد خو د ﴿ فَلْيَنظُرْ هَلْ يُذْهِبَنَّ كَيْدُهُۥ مَا يَغِيظُ ﴾ د معنی حاصل داسې راځېږي چې د مرګ څخه وروسته دې وګوري چې د ده چل او کوښښ هغه شی د منځه وړی کوم چې نوموړی یې په غُصه کړی وه؛ نو پوښتنه دا ده چې ایا د مرګ څخه وروسته څوک کتل کولی شي؟
مونږ وایو چې: په ﴿ فَلْيَنظُرْ ﴾ کښې د "ف" توری د زمان تاخیر دپاره نه دی ترڅو ذکر شوی اعتراض وارد شي بلکې دغه توری د رتبوي تاخیر دپاره دی، یعنې نوموړی کافر دې ذکره شوې نقشه په خپل ځان باندې په خپل تصور کښې تطبیق کړي، او بیا دې ښه دقیق ذهني نظر وکړي چې د نقشې تطبیق به ورته څه ګټه ورسوي[1]؟.

مجوس څوک دي؟

۳_ په ﴿ وَٱلَّذِينَ هَادُوا۟ وَٱلصَّٰبِـِٔينَ وَٱلنَّصَٰرَىٰ وَٱلْمَجُوسَ ﴾ کښې د لومړنیو دریوو فرقو پېژاندنه د [البقرة:۶۲] ایت لاندې تېره شوې ده ـو الحمد لله ﷻ، اما د "مَجُوس" کلمه د "مجوسي" جمعه ده لکه چې "یهود" د "یهودي" جمعه ده، او مجوسي د هغه سړي لقب دی د کوم چې مجوسیت ته منسوب وي[2]؛ د مجوسیت تعریفونه دا دي:
الف: مجوسیت د هغه باطل دین نوم دی د کوم پیروان چې د لمر او سپوږمۍ او هم د اور عبادت کوي، او یا یوازې د اور په عبادت مشغول وي[3].

---

(۱) حاشیه الشیخ زاده علی تفسیر البیضاوي ج۳ ص۳۷۸
(۲) لسان العرب ج۶ ص۲۱۵
(۳) روح المعاني ج۱۷ ص۱۲۹؛ المحرر الوجیز ج۱۱ ص۱۸۵

ب: هغه دين دی چې پیروان یې د عالم د پیدا کولو دپاره په دوه وو اصلونو قائل دي چې یو "نور" دی، او بل "ظلمة" (تیاره) ده، د خیر کارونه "نور" پیدا کوي او د شر کارونه د "ظلمة" کار دی[1].

﴿أَلَمْ تَرَ أَنَّ ٱللَّهَ يَسْجُدُ لَهُۥ مَن فِى ٱلسَّمَـٰوَٰتِ وَمَن فِى ٱلْأَرْضِ وَٱلشَّمْسُ وَٱلْقَمَرُ وَٱلنُّجُومُ وَٱلْجِبَالُ وَٱلشَّجَرُ وَٱلدَّوَآبُّ وَكَثِيرٌ مِّنَ ٱلنَّاسِ ۖ وَكَثِيرٌ حَقَّ عَلَيْهِ ٱلْعَذَابُ ۗ وَمَن يُهِنِ ٱللَّهُ فَمَا لَهُۥ مِن مُّكْرِمٍ ۚ إِنَّ ٱللَّهَ يَفْعَلُ مَا يَشَآءُ ۩ ﴿١٨﴾﴾

[۱۸] (ای پیغمبره!) ایا ته نه ګورې (نه پوهېږې) چې یقینًا الله ﷻ چې دی همده ﷻ ته هغه څوک (هغه مخلوق) سجده کوي کوم چې په اسمانونو کښې دي او هغه څوک (هغه مخلوق هم) کوم چې په ځمکو کښې دي او لمر او سپوږمۍ (هم) او ستوري او غرونه (هم) او ونې او ساکښان (هم) او (بالآخره) د خلکو ځخه ډېر (مسلمانان هم ورته سجده کوي).

او (د خلکو ځخه) زښت ډېر (کفار) چې دي په دوی باندې عذاب ثابت شوی دی (چې دوی الله ﷻ ته بالاختیار سجده نه کوي).

او هرڅوک چې الله ﷻ یې سپک (او خوار) کړي نو هغه ته هیڅ عزت ورکوونکی نشته، یقینًا الله ﷻ هغه څه کوي کومو ته یې چې اراده وشي (هیڅوک یې مخه نه شي نیولی).

ارتباط او د مطلب خلاصه

وړاندېني ایتونه په دې تمام شوې وه چې د قیامت په ورځ به الله ﷻ د ټولو اختلاف کوونکو ترمنځ حقه فیصله وکړي. په دې ایت کښې هغې وجې ته اشاره شوې ده کومه چې د اتفاق غوښتنه کوي او اختلاف د منځه وړي، دا د یو پلوه، او د بل پلوه دلته د فیصلې کیفیت ته اشاره شوې ده چې ځینې خلک به پکښې اعزاز ترلاسه کړي او ځینې نور به پکښې د اهانت سره مخامخ شي نو حاصل یې داسې کېږي:

یعني کوم اختلاف کوونکي چې د حق ځخه غاړې غړوي هغوی یوازې د مسلمانانو ځخه مخالفت نه کوي بلکې هغوی د ټولو مخلوقاتو په خلاف جدا دریځ غوره کړی دی، او دا ځکه چې ټول مخلوقات الله ﷻ ته سجدې کوي او په تسبیحاتو باندې یې مشغول دي خو دا بېله خبره ده چې تاسو یې نه په سجده باندې پوهېږئ او نه یې په تسبیحاتو باندې ستاسو علم رسي، نو:

۱_ ای پیغمبره! ایا ته نه ګورې او ته نه پوهېږې چې ټول مخلوقات الله ﷻ ته تواضع کوي او تکویني اوامرو ته یې لبیک وایي او بالآخره څوک چې د اختیار او ارادې درلودونکي دي هغوی ورته اختیاري سجدې هم وړاندې کوي. لاندې مثالونه یې قرائت کړئ:

---

(۱) تفسیر ابي السعود ج۶ ص۱۰۰

الف: هغه څوک د ځرمي الله ﷻ ته دوامداره سجدې کوي کوم چې په اسمانونو کښې موجودیت لري، لکه پرښتې او نور شیان.
ب: څوک چې په ځمکه کښې د موجودیت خاوندان دي هغوی هم الله ﷻ ته په سجده پراته دي لکه انسانان، پیریان او نور شیان، البته چې یوازې په تسخیري سجده باندې ټول متفق دی.
ج: لمر، سپوږمۍ او ټول ستوري الله ﷻ ته په سجده دي.
د: غرونه، ونې او هم ساکښان او په ځمکه باندې حرکت کوونکي ورته ټول سجده کوونکي دي.
ه: بالآخره ډېر انسانان په تسخیري سجدې باندې علاوه اختیاري سجدې هم الله ﷻ ته وړاندې کوي، چې ډېر نور ترې ځانونه په ځنګوي بلکې د حقیقي معبود په عوض باطلو معبودانو ته په سجدو پراته دي، او د ټولو مخلوقاتو څخه مخالفت کوي.

۲_ څوک چې د تسخیري سجدې سره-سره اختیاري سجدې ته په الله ﷻ پورې اختصاص نه ورکوي او د غیر الله ﷻ څخه عزت غواړي، نو په دغسې خلکو باندې د عذاب خبره ثابته او فیصله ده، چې ضرور به د سپکوونکي عذاب سره مخامخ شي او هیڅوک به مونده نه کړي چې د الهي اهانت څخه نجات ورکړي، او دا ځکه چې الله ﷻ هغه څه کوي کوم ته یې چې اراده وشي او هیڅوک یې د ارادې په وړاندې خنډ نه شي واقع کېدلی.

توضیحات

۱_ که څه هم د ﴿أَلَمْ تَرَ﴾ په کلمه باندې ځینو علماوو کرامو هر عقل لرونکی مخاطب ګرځولی دی[۱]، مګر مونږ ته د شیخ المفسرین (العلامة ابن جریر الطبري) نظر غوره برېښي چې په ذکره شوې کلمه باندې نبي کریم ﷺ مخاطب دی[۲].

په هر تقدیر، په دې مقام کښې ذکره شوې کلمه د هغه رویة څخه اشتقاقه شوې ده کوم ته چې د علمي رویة (لیدلو) لقب ورکولی کېږي، او په زړه پورې اختصاص لري، یعنې ای پیغمبره! آیا ته نه پوهېږې؟ بلکې پوهېږې.

۲_ مونږ د الله ﷻ په توفیق د [النحل:۴۹] ایت لاندې په دې خبره کښې ښه تحقیقي بحث کړی دی چې ټول مخلوقات الله ﷻ ته په سجده دي، او هم هلته مو د سجدې ډولونو ته اشاره کړې ده، او همدارنګه مو د [الإسراء:۴۴] ایت لاندې په دې خبره کښې ښه اوږد بحث کړی دی، چې ټول مخلوقات د الله ﷻ تسبیحات وایي، نو هیله ده چې د ذکر شوي ایت په مطلب باندې د ښو پوهېدلو دپاره هلته یو ځل مراجعه وکړی شي، مونږ یې په تکراري لیکلو باندې کتاب نه اوږده وو، یوازې یوه خبره بیا تکراره وو هغه دا چې په ﴿أَلَمْ تَرَ أَنَّ ٱللَّهَ يَسْجُدُ لَهُۥ مَن فِى ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَمَن فِى ٱلْأَرْضِ﴾ الآیة، کښې د ﴿يَسْجُدُ﴾ کلمه د سجود څخه اشتقاقه شوې ده، چې په لغت کښې د تذلل او عاجزی

(۱) تفسیر ابي السعود ج۶ ص۱۰۰
(۲) تفسیر الطبري ج۱۷ ص۱۳۰

دپاره وضعه شوې ده، چې لاندې دوه ډولونه لري[۱]:

الف: یو هغه تذلل او عاجزي ده کومه چې سړی يې په خپل اختیار سره څرګنده کړي، چې الله ﷻ ته خپل سر په خمکه کېږدي او یا ورته په ژبه باندې تسبیحات ووايي.

ب: بل هغه تذلل او عاجزي ده چې بلا اختیاره یو شی په هغه کار کښې استعمال شي د کوم دپاره چې پیدا شوی وي، لکه د لمر او سپوږمۍ راختل او بېرته پرېوتل او داسې نور.

نو په دې مقام کښې که د هغه سجود څخه کوم چې د ﴿ يَسْجُدُ ﴾ د کلمې دپاره مشتق منه دی، "ما يطلق عليه السجود" مراد کړی شي ترڅو اختیاري سجدې او غیر اختیاري (تسخیري) سجدې دواړو ته شامل شي نو ډېر به ښه وي.

دا د يو پلوه، او د بله پلوه که په ذکر شوي عبارت کښې د "مَنْ، مَنْ" دواړه کلمې د تغلیب په بنیاد ټولو مخلوقاتو ته شاملې وګڼلی شي، برابره ده چې ذو العلم وي او که نه وي، نو د معنی حاصل به يې داسې راوخېژي چې:

الله ﷻ ته ټول اسماني شیان په عاجزۍ بندګي کوي خو څینې په غیر اختیاري توګه لکه لمر، سپوږمۍ او نور، او څینې ورته دواړه ډوله بندګي وړاندې کوي لکه پرښتې. همدارنګه ټول ځمکني مخلوقات الله ﷻ ته خپله بندګي او عبودیت وړاندې کوي خو څینې بندګان په دواړه ډوله عبادت او سجود باندې مشغول دي لکه مسلمانان انسانان او مسلمانان پیریان، او څینې نور یوازې په غیر اختیاري عبادت او بندګۍ باندې اکتفاء کوي، د اختیاري بندګۍ څخه غاړې غړوي لکه کفار د هرې ډلې څخه چې وي. او بالآخره څینې ځمکني مخلوقات په تسخیري (غیر اختیاري) عبادت باندې اکتفاء کوي او په هغو کارونو کښې استعمالېږي د کوم دپاره چې خلق شوي دي چې د ارادې او اختیار خاوندان نه دي.

سوالونه او جوابونه

۳ـ په دې مقام کښې د سړي په زړه کښې لاندې پوښتنې ګرځي راګرځي:

الف: د ذکر شوي تفسیر په بنیاد په ﴿ مَن فِي ٱلسَّمَٰوَٰتِ ﴾ کښې د ﴿ مَن ﴾ کلمه د تغلیب په توګه لمر او سپوږمۍ او هم ستورو ته شمولیت لري، نو پوښتنه دا ده چې: په دغو درېواړو باندې په صراحت کولو کښې او د ﴿ وَٱلشَّمْسُ وَٱلْقَمَرُ وَٱلنُّجُومُ ﴾ په نزول کښې څه حکمت دی؟

مونږ وایو چې: په مشرکانو کښې ډېرو قبائلو د اسماني مخلوقاتو عبادت کاوه[۲] نو دوی په صریحه لهجه په غوږ باندې ووهل شوه چې ستاسو معبودان د الوهیت لیاقت نه لري که نه نو د الله ﷻ دپاره به يې سجدې او تسخیري عبادتونه نه وی کړي، حال دا چې لمر او سپوږمۍ او هم ستوري ټول د ده ﷻ په عبادت باندې مشغول دي.

---

(۱) مفردات الراغب ص۲۲۹
(۲) المحرر الوجیز ج۱۱ ص۱۸۶

ب: په ﴿وَمَن فِي ٱلْأَرْضِ﴾ کښې د "مَنْ" کلمه ټولو ځمکنيو مخلوقاتو ته شامله ده، نو پوښتنه دا ده چې: د غرونو او ونو او هم ساکښانو په سجده کولو باندې د څه حکمت په بنیاد صراحت وکړی شو؟

مونږ وايو چې: د مشرکانو ځمکني معبودان د ډبرو، خاورو او هم د فلزاتو او جواهرو څخه جوړ وو چې غرونه په دغو شیانو باندې اشتمال لري، او همدارنګه ځینو مشرکانو د ونو او بوټو عبادت کاوه او بالآخره ځینې-ځینې د ساکښانو په عبادت باندې هم مشغول وه او غواګانې يې د الوهیت په مقام نه رسولې وې؛ نو الله ﷻ د ﴿وَٱلْجِبَالُ وَٱلشَّجَرُ وَٱلدَّوَآبُّ﴾ کلمات نازل کړه او مشرکان يې په صراحت سره تنبیه کړه چې ستاسو معبودان د الوهیت لیاقت نه لري بلکې پخپله عابدین دي.

ج: په ﴿وَمَن فِي ٱلْأَرْضِ﴾ کښې د "مَنْ" کلمه ټولو انسانانو ته شامله ده حال دا چې د ﴿وَكَثِيرٌ مِّنَ ٱلنَّاسِ﴾ د کلماتو څخه اشارةً څرګندېږي چې ټول انسانان د الله ﷻ عبادت نه کوي، لکه چې ټول کفار د اختیاري عبادت څخه غاړې غړوي؛ نو پوښتنه دا ده چې: ایا په همدې بنیاد د ایت شریف په جملاتو کښې د تناقض خیال نه شي پیدا کېدلی؟

مونږ وايو: که څه هم ځینو مفسرینو کرامو ذکر شوی اعتراض د اعراب په تغیر باندې جواب کړی دی او د ﴿وَكَثِيرٌ مِّنَ ٱلنَّاسِ﴾ کلمات يې د "يَسْجُدُ" د کلمې په تقدیر سره او یا په نورو مقدراتو سره بېله جمله ګڼلې ده[1]، مګر بهتر جواب دا دی چې تناقض به په هغه وخت کښې صورت نیولی وی چې د ﴿وَمَن فِي ٱلْأَرْضِ﴾ کلماتو خپل مضمون اداء کړی وی او د ﴿وَكَثِيرٌ مِّنَ ٱلنَّاسِ﴾ د کلماتو تر تلفظه پورې يې توقف نه درلودی، خو خبره داسې نه ده، او دا ځکه چې:

د کوم کلام په آخر کښې چې مضمون ته تغیر ورکوونکی ټکی موجودیت ولري (لکه شرط او استثناء) نو د همدغو ټکو تر تلفظه پورې د مضمون د اداء کولو څخه کلام متوقف ګڼلی کېږي[2]. په دې مقام کښې د ﴿وَكَثِيرٌ مِّنَ ٱلنَّاسِ﴾ کلمات د استثناء معنی ورکوي، نو ترڅو چې په دغو کلماتو باندې تلفظ نه وی شوی تر هغه به د ﴿وَمَن فِي ٱلْأَرْضِ﴾ الآیة، مضمون متوقف وي.

او چې کله پرې تلفظ وشي نو تناقض تحقق نه شي موندلی او حاصل يې داسې راځېږي چې: ټول ځمکني مخلوقات د غرونو او ونو او ساکښانو په شمول ما یطلق علیه السجود کوي مګر نه بنیادمان. دا ځکه چې په غیر اختیاري سجده کښې ورسره موافق دي، اما په اختیاري سجده کښې ورسره څوک موافق دی او څوک مخالف، دوی ته په کار دي چې مخالفت ته خاتمه ورکړي او د کفریاتو څخه لاس واخلي، ترڅو ځمکني مخلوقات هم د اسماني مخلوقاتو په شان متفق شي.

د: د ځمکني مخلوقاتو د جملې څخه لکه څنګه چې په بنیادمانو کښې کفار شته همدارنګه پیریان هم په دوه وو ډلو باندې ویشلي شوي دي چې څوک کفار دي او څوک مسلمانان دي، نو پوښتنه دا ده چې د څه حکمت په بنیاد د ﴿وَكَثِيرٌ مِّنَ ٱلنَّاسِ﴾ په عوض "وَكَثِيرٌ مِنَ الْجِنَّةِ وَالنَّاسِ"

---

[1] تفسیر الکشاف ج۳ ص۱۴۹
[2] نور الانوار ص۱۱۷

نازل نه کړی شو چې د پیریانو حالاتو ته هم اشاره شوې وی؟

مونږ وایو چې: په دې مقام کښې د بنیادمانو ذکر د مثال په توګه دي نه د حصر په توګه، لکه چې الله ﷻ د مثال په توګه بنیادمان مخاطب کړي دي چې: ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلنَّاسُ ٱتَّقُواْ رَبَّكُمُ ﴾ [النساء:۱] ای خلکو! (بنیادمانو) د خپل رب ﷻ څخه وډار شئ.

۵: د ﴿ وَكَثِيرٌ حَقَّ عَلَيۡهِ ٱلۡعَذَابُ ﴾ څخه څرګندیږي چې ټول بنیادمان په دوه وو مساوي برخو باندې ویشلي شوي دي چې یوه برخه مسلمانان دي او بله برخه کفار دي، او دا څکه چې د دواړو ډلو د حالاتو په شرحه کښې د "كَثِيرٌ، كَثِيرٌ" کلمې نازلې شوې دي؛ حال دا چې نبي کریم ﷺ په یوه اوږده حدیث کښې د مسلمانانو نسبت کفارو ته یو په زره ښودلي دي[۱] لکه چې د همدې سورت په اولنې ایت شریف کښې یې شرحه تیره شوې ده، والحمد لله ﷻ.

مونږ وایو چې: په ﴿ وَكَثِيرٌ حَقَّ عَلَيۡهِ ٱلۡعَذَابُ ﴾ کښې د "كَثِيرٌ" په کلمه کښې تنوین د تعظیم دپاره دی د همدې کبله دغه کلمه مبتداء ګرځولې شوې ده چې په تنوین سره یې تخصیص موندلی دی، که نه نو نکره محضه خو مبتداء نه شي واقع کېدلی، نو په همدغه لحاظ سره یې د معنی حاصل داسې راځېږي چې: او زښت ډېر بنیادمان چې دي په دوی باندې عذاب ثابت دی چې کفر یې غوره کړی دی (دوی به دومره ډېر وي چې مسلمانان به ورته یو په زر نسبت ولري).

د تلاوت شپږمه سجده

۴ـ په ذکر شوي [۱۸] ایت شریف کښې د قرآن کریم د تلاوت د څوارلسو سجدو څخه شپږمه سجده ده، چې څه ضروري احکام یې د "الأعراف" سورت د آخرني ایت لاندې تېر شوي دي، والحمد لله ﷻ والمنة.

﴿ هَٰذَانِ خَصۡمَانِ ٱخۡتَصَمُواْ فِي رَبِّهِمۡۖ فَٱلَّذِينَ كَفَرُواْ قُطِّعَتۡ لَهُمۡ ثِيَابٌ مِّن نَّارٖ يُصَبُّ مِن فَوۡقِ رُءُوسِهِمُ ٱلۡحَمِيمُ ١٩ يُصۡهَرُ بِهِۦ مَا فِي بُطُونِهِمۡ وَٱلۡجُلُودُ ٢٠ وَلَهُم مَّقَٰمِعُ مِنۡ حَدِيدٖ ٢١ كُلَّمَآ أَرَادُوٓاْ أَن يَخۡرُجُواْ مِنۡهَا مِنۡ غَمٍّ أُعِيدُواْ فِيهَا وَذُوقُواْ عَذَابَ ٱلۡحَرِيقِ ٢٢ إِنَّ ٱللَّهَ يُدۡخِلُ ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ وَعَمِلُواْ ٱلصَّٰلِحَٰتِ جَنَّٰتٖ تَجۡرِي مِن تَحۡتِهَا ٱلۡأَنۡهَٰرُ يُحَلَّوۡنَ فِيهَا مِنۡ أَسَاوِرَ مِن ذَهَبٖ وَلُؤۡلُؤٗاۖ وَلِبَاسُهُمۡ فِيهَا حَرِيرٞ ٢٣ وَهُدُوٓاْ إِلَى ٱلطَّيِّبِ مِنَ ٱلۡقَوۡلِ وَهُدُوٓاْ إِلَىٰ صِرَٰطِ ٱلۡحَمِيدِ ٢٤ ﴾

---

(۱) جامع الترمذي ج۲ ص۱۵۰

[۱۹] دغه دواړه جګړه کوونکې ډلې (مؤمنان او کفار) د خپل رب ﷻ (په وحدانیت او دین) جګړې کوي، نو هغه کسان چې دي کومو چې کفر غوره کړی دی دوی ته به (په آخرت کښې) د اور څخه جامې وسکنوډلې (جوړې) شي (اور به ترې راچاپېر شي او) د دوی د سرونو د پاسه به ګرمې (خوټېدونکې) اوبه وروا‌ړولی شي.

[۲۰] چې د همدغو اوبو په سبب به هغه شیان ویلې (ذوب) شي کوم چې د دوی په ګېډو کښې وي او پوستکي (به یې هم ورباندې ویلې او ذوب شي).

[۲۱] او د دوی (دوزخیانو د تعذیب) دپاره به د اوسپنې څخه (جوړ کړی شوي) ګورزونه (پلګونه) وي (چې په دوامداره توګه به پرې وهلی کېږي).

[۲۲] هر کله چې دوی اراده وکړي چې د غمژن کېدلو د کبله د دوزخ څخه بهر شي نو (د ګورزونو په وهلو سره به) پکښې بېرته ورتاوولی کېږي، او (ورته به ویل کېږي چې:) تاسو د سوزوونکي (اور) عذاب وڅکئ.

[۲۳] یقیناً الله ﷻ هغه کسان کومو چې ایمان راوړی دی او نېک عملونه یې کړي دي، داسې جنتونو ته داخلوي د کومو لاندې چې (څلور ډوله) ویالې بهېږي، دوی به په جنتونو کښې د سرو زرو څخه په جوړ کړی شوو ځینو باهوګانو (وښیو او بنګړو) سره او هم په ملغلرو سره ښائسته کړی شي، او (هم) د جنتیانو جامې به دلته د (ډول-ډول) ورېښمو څخه وي.

[۲۴] جنتیانو ته به (په جنت کښې) د خبرو څخه پاکیزه (خوندورو) خبرو ته هدایت کړی شوی وي، او هم به ورته (په افعالو کښې) سپېڅلې لاره ښودلې شوې وي (نو د دوی اقوال او افعال به دواړه د خوشالیو څخه ډک وي).

شان نزول او ارتباط

۱ـ د دې ایتونو په شان نزول کښې مفسرینو کرامو متعدد روایتونه لیکلي دي چې تقریباً څلورو ته رسېږي[۱] خو ظاهره دا ده چې دا ایتونه د مؤمنانو او کفارو په هکله نازل شوي دي، چې مؤمنان یوه ډله ده او د خپل رب ﷻ په توحید باندې زور اچوي او کفار بله ډله ده چې په کفریاتو کښې تاند وهي[۲].

۲ـ که څوک وایي چې: ابو ذر ﷺ په سوګند سره ویلي دي چې دغه ایتونه د بدر د غازیانو د لومړنۍ ډلې په هکله نازل شوي دي چې درې کسان وه: یو علي ﷺ، بل حمزه ﷺ، درېیم عبیده ﷺ وه، چې په مقابل کښې یې د کفارو درې کسېزه ډله مقابلې او مبارزې ته راووتله، چې یو عُتبه بن ربیعه نومېده، بل یې ورور (شیبه بن ربیعه) وه او درېیم یې زوی (الولید بن عُتبه) وه[۳]؛ نو پوښتنه دا ده چې ایا دا روایت د عمومیت سره منافي نه دی؟

---

(۱) زاد المسیر ج۵ ص۲۸۵
(۲) تفسیر الطبري ج۱۷ ص۱۳۳
(۳) صحیح البخاري ج۲ ص۵۶۵، ۶۹۴

مونږ وایو چې: سلفو صالحینو به په مصداقاتو باندې د شان نزول اطلاق کاوه[۱] نو ابو ذر ﷺ د ایتونو په یوه مصداق باندې سوګند کړی دی، چې د عمومیت سره هیڅ منافات نه لري.

۳ـ په لړ وراندې ایت شریف کښې الله ﷻ فرمایلي وه چې: د قیامت په ورځ به د مومنانو او د کفارو د مختلفو ډلو ترمنځ حقه فیصله وکړی شي، نو په وراندېنې متصل ایت شریف کښې د فیصلې کیفیت ته په اجمالي توګه اشاره شوې وه چې چاته به الله ﷻ اعزاز ورکړي او څوک به توهین کړي، خو په دې ایتونو کښې د حقې فیصلې کیفیت ښه مشرح نازل شوی دی چې حاصل یې داسې راځي:

د مطلب خلاصه

ای پیغمبره! دغه دواړه ډلې (چې یوه د مسلمانانو ډله ده او بله د کفارو ډله ده) په خپلو منځو کښې په جګړه باندې بوختې دي، مسلمانان (مؤمنان) وایي چې: زمونږ رب ﷻ واحد او لا شریک دی، ټول پیغمبران یې په حقه رالیږلي دي او د قیامت ورځ حقه ده چې ټول مړي به د قبرونو څخه د حساب کتاب دپاره راپورته شي.

خو بالمقابل کفار ورسره ذکر شوي واقعي عقائد نه مني او په ډول-ډول کفریاتو باندې اخته دي، د دواړو ډلو جګړه د خولې د سوال جواب څخه نیولې آن تر دې خبرې امتداد پیدا کوي چې دواړه جانبه توري ته لاس کړي، او یو د بل په وژلو پیل وکړي.

نو دغه دنیا د امتحان ډګر دی او د فیصلې ورځ راروانه ده چې هلته به هرې ډلې ته د هغې د کړو وړو مطابق جزا یا سزا ورکړی شي چې تفصیل یې دا دی:

۱ـ هغو کسانو ته به چې په کفریاتو باندې کلک دي داسې سزا ورکړی شي چې:

الف: د دوی څخه به د دوزخ اور له هر طرفه راچاپېر وي او ښه پوره به پکښې نغښتي وي، ته به وایې چې د اور جامې دي او د همدوی په قدو قامت باندې برابرې سکیودلې شوې دي.

ب: د دوزخیانو د سرونو د پاسه به تېزې ګرمې (خوټېدونکې) اوبه ور واچولی شي چې سوزول به یې د اور د سوزولو سره لاس یو کړي نو:

ج: د خېټو په داخل کښې لرې، کولمې او نورې غوښې او بالآخره ټول پوستکي به یې ویلي کړي (وسوزوي) او فقط د هډوکو اسکلیټ به یې ژوندی پاتې شي، چې سمدستي به وریاندې نورې غوښې او پوستکې رازرغون شي او د بل خل ویلې کولو (سوزولو) دپاره به تیار شي.

د: په عین حال کښې هغوی لره به د ګروزونو ګوزارونه هم ورکولی کېږي چې د ډېرو درنو اوسپنو څخه به جوړ وي، چې په هر یو ګوزار باندې به هغوی تیت پیت ګرځي او سمدستي به بېرته راغونډېږي ترڅو بل ګوزار ته چمتو شي.

هـ: کفار به په دوزخ کښې او په ذکرو شوو عذابونو کښې همېشه وي، نه به وریاندې مرګ ورځي

(۱) تفسیر القاسمي ج۱ ص۲۷: تفسیر المنار ج۹ ص۶۴۲

او نه به ترې دباندې وتلی شي، بلکې هر وخت چې د ډېره غمه او د ډېر مشقت د لاسه نیت وکړي چې ترې بهر شي نو سمدستي به پکښې بېرته ورټېل وهل کېږي او په دائمي توګه به د وتلو دپاره لاره مونده نه کړی شي.

د: او د توهین او تخجیل دپاره به ورته ویلې شي چې اوس نو د سوزوونکي عذاب مزه وڅکئ او خوند یې واخلئ چې همدا مو د خپلو ځانونو دپاره ګټلی دی.

۲_ بالمقابل د مؤمنانو (چې د ایمان سره یې صالح اعمال هم ملګري کړي وي) د جزا د کیفیت شرحه دا ده چې:

الف: الله ﷻ به په خپل فضل او کرم سره دوی داسې جنتونو ته ورداخل کړي چې لاندې به ترې د څلورو شیانو (د شودو، شرابو، شاتو او سپېڅلو اوبو) جدا جدا ویالې بهېږي.

ب: دوی ته به د الله ﷻ په فرامینو پرېښتې د سرو زرو باهوګان ورپه لاس کړي او هم به یې د ملغرو په امیلونو سره ښائسته او ګانه دار کړي.

ج: د جنتیانو جامې به په جنت کښې د ډول ډول ورېښمو څخه جوړې کړی شوې وي، او فرشونه به هم ورته د ورېښمو څخه خواره کړی شوي وي.

د: دوی به هلته بده خبره او بې هوده خبرې نه اوري، بلکې ټولو ته به د پاکیزه ویناوو هدایت کړی شوی وي، چې د خپل رب ﷻ حمدونه او ثناوې به وایي او هم به په خپلو منځو کښې د خوشالۍ خبرې اترې کوي.

ه: لکه څنګه به چې هلته جنتیان پاکیزه ویناوو ته هدایت کړی شوي وي همدارنګه به دوی هلته د سپېڅلو کارونو دپاره هم هدایت کړی شوي وي او د ډېرو ښو کړو وړو او د ډېرو ښو ناستو ولاړو خاوندان به ګرځولی شوي وي.

توضیحات

۱_ په ﴿ يُصَبُّ مِن فَوْقِ رُءُوسِهِمُ ٱلْحَمِيمُ ﴾ کښې د ﴿ ٱلْحَمِيمُ ﴾ کلمه نبي کریم ﷺ ډېره ښه تفسیره کړې ده چې مونږ ورته د الله ﷻ په توفیق د [إبراهیم:۱۶] ایت لاندې اشاره کړې ده او بیا لیکلو ته یې ارتیا نه ګورو. خو دومره فرق لري چې هلته د همدغو اوبو څخه په ﴿ مَّآءٍ صَدِيدٍ ﴾ سره تعبیر نازل شوی دی او دلته په ﴿ ٱلْحَمِيمُ ﴾ سره، چې دواړه خوټېدونکې اوبه دي او په یو غرپ سره د ګېډې څخه هغه شیان وباسي کوم چې په ګېډه کښې قرار لري.

صهر څه معنی؟

۲_ په ﴿ يُصْهَرُ بِهِۦ مَا فِى بُطُونِهِمْ ﴾ کښې د ﴿ يُصْهَرُ ﴾ کلمه د "صَهَر" _لکه "ضَرَبَ"_ څخه اشتقاقه شوې ده چې د وازدې ویلې کولو ته ویل کېږي[۱]، او هر چې "صِهْر" _لکه "عِلْمٌ"_ دی نو دا د هغه چا

---

(۱) مفردات الراغب ص۲۹۵

نوم دی کوم ته چې چا لور ورکړې وي چې په پښتو کښې ورته زوم ویل کېږي، همدارنګه په هغو ټولو خپلوانو باندې یې هم اطلاق کېږي کوم چې سړي ته د نکاح کولو په ذریعه خپلوان ګرځېدلي وي.[1]

نبي کريم ﷺ ذکر شوی ایت شریف د هر بنه تفسیر کړی دی چې: «إِنَّ الْحَمِيمَ لَيُصَبُّ عَلَى رُءُوسِهِمْ فَيَنْفُذُ الْحَمِيمُ حَتَّى يَخْلُصَ إِلَى جَوْفِهِ فَيَسْلُتُ مَا فِي جَوْفِهِ حَتَّى يَمْرُقَ مِنْ قَدَمَيْهِ وَهُوَ الصَّهْرُ ثُمَّ يُعَادُ كَمَا كَانَ»[2] یعني یقینًا د دوزخیانو په سرونو باندې به ډېرې ګرمې (خوټېدونکې) اوبه وراچولی شي نو دغه ګرمې اوبه به پکښې نفوذ وکړي او بدنونو ته به یې ورننوځي حتی چې د هر یوه ګېډې ته ورسېږي نو هغه شیان به ترې وباسي کوم یې چې د ګېډې په داخل کښې وي، آن تر دې چې د دوارو پښو څخه به یې ووځي؛ همدغه هغه "صَهْر" دی کوم ته چې په ایت شریف کښې اشاره شوې ده، بیا به بېرته پخواني حال ته تاو کړی شي ترڅو د بل کرت صهر دپاره تیار شي.

د مقامع معنی

۳_ په ﴿ وَلَهُم مَّقَامِعُ مِنْ حَدِيدٍ ﴾ کښې د ﴿ مَّقَامِعُ ﴾ کلمه د "مِقْمَعَةٌ" جمعه ده چې د "قَمْعٌ" _لکه "ضَرْبٌ"_ څخه اشتقاقه شوې ده، "قَمْعٌ" د تذلیل او سپکولو معنی ورکوي، هغې متروکې ته د "مِقْمَعَةٌ" نوم وضعه شوی دی کومه چې د اوسپنې څخه جوړه شوې وي او سر یې کوږ وي[3]، څکه چې دا د ذلت او توهین آله ده، چې په پښتو کښې ورته "ګورز" وایي، اما د دوزخ ګورز په لاندې احادیثو کښې د هر بنه تفسیر شوی دی:

الف: نبي کريم ﷺ فرمایلي دي چې: «لَوْ أَنَّ مِقْمَعًا مِنْ حَدِيدٍ وُضِعَ فِي الْأَرْضِ فَاجْتَمَعَ لَهُ الثَّقَلَانِ مَا أَقَلُّوهُ مِنَ الْأَرْضِ»[4] یعني که بالفرض د دوزخ یو ګورز چې د اوسپنې څخه جوړ دی په ځمکه باندې کېښودلی شي نو ټول پېریان او بنیادمان ورته راغونډ شي چې د ځمکې څخه یې اوچت کړي نو اوچت به یې نه شي کړي.

ب: نبي کريم ﷺ فرمایلي دي چې: «لَوْ ضُرِبَ الْجَبَلُ بِقَمْعٍ مِنْ حَدِيدٍ لَتَفَتَّتَ ثُمَّ عَادَ كَمَا كَانَ وَلَوْ أَنَّ دَلْوًا مِنْ غَسَّاقٍ يُهَرَاقُ فِي الدُّنْيَا لَأَنْتَنَ أَهْلُ الدُّنْيَا»[5] یعني که چرته د دوزخ په اوسپنیز ګورز باندې غر ووهلی شي نو تیت پرک به یې وګرځوي بیا به هغه حال ته واوړي لکه چې وه، او که چرته یوه ډولچه د هغو زوو څخه په دنیا کښې توی کړی شي کومې چې دوزخیانو ته ورڅښکولی کېږي نو د دنیا ټول اوسېدونکی به بدبویه کړي (او په بد بوی باندې به په تنګ شي).

---

(۱) لسان العرب ج۴ ص۴۷۱
(۲) جامع الترمذي ج۲ ص۸۵
(۳) لسان العرب ج۸ ص۲۹۴، ۲۹۶
(۴) مسند احمد بن حنبل ج۴ ص۵۸
(۵) مسند احمد بن حنبل ج۴ ص۱۶۶

یادونه

۴ـ په ﴿ مِنْ أَسَاوِرَ مِن ذَهَبٍ وَلُؤْلُؤًا ﴾ کښې د ﴿ أَسَاوِرَ ﴾ کلمه د الله ﷻ په توفیق د [الکهف: ۳۱] ایت لاندې ښه تحلیله شوې ده چې بیا تحلیلولو ته یې اړتیا نه ګورو، همدارنګه هلته د جنتي وربښمو په هکله هم ښه ګټور معلومات لیکلی شوي دي ـ والحمد لله والمنة علی ذلک.

سوال جواب

۵ـ که څوک وایي چې: د ﴿ وَلُؤْلُؤًا ﴾ کلمه په څه شي باندې منصوبه ده؟

مونږ وایو چې: د دغې کلمې په نصب کښې مفسرینو کرامو ګڼ وجوه لیکلي دي چې مونږ فقط دلاندې دوه وجهو په لیکلو باندې اکتفاء کوو:

الف: په ﴿ مِنْ أَسَاوِرَ ﴾ کښې د ﴿ مِنْ ﴾ توری د تبعیض دپاره دی، یعني د جنتیانو ځینې بنګړي به د سرو زرو څخه جوړ وي او ځینې نور به د سپینو زرو څخه تیار کړی شوي وي، لکه چې الله ﷻ فرمایي: ﴿ وَحُلُّوٓاْ أَسَاوِرَ مِن فِضَّةٍ ﴾ [الدهر: ۲۱]،یعنې جنتیان به د سپینو زرو څخه په جوړو کړی شوو بنګړو ښائسته کړی شي؛ نو "لُؤْلُؤًا" د ﴿ مِنْ أَسَاوِرَ ﴾ کلمې په محل باندې عطفه ده چې محلاً منصوبه ده[۱]. نو حاصل یې داسې راځېږي چې: جنتیان به په ملغلرو باندې ګانه دار او ښائسته کړی شي.

ب: د ﴿ وَلُؤْلُؤًا ﴾ د نصب دپاره فعل مقدر دی چې په "يُؤْتَوْنَ" باندې ترې تعبیر کولی شو[۲] یعنې جنتیانو ته به ملغلرې د ګاڼو په حیث ورکړی شي.

که څه هم په ذکرو شوو دواړو صورتونو کښې په معنی باندې چندان فرق نه پرېوځي مګر مونږ ته اولنی صورت بهتر برېښي چې تقدیر ته اړتیا نه لري. نو د ښه وضاحت دپاره لاندې احادیث ولولئ:

اول: نبي کریم فرمایلي دي چې: «تَبْلُغُ الْحِلْيَةُ مِنَ الْمُؤْمِنِ حَيْثُ يَبْلُغُ الْوَضُوءُ»[۳] یعنې د جنت ګانه به د مؤمن هغو ځایونو ته رسېږي چرته چې د ده د اوداسه اوبه رسېږي.

دوهم: نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «إِنَّ عَلَيْهِمُ التِّيجَانَ إِنَّ أَدْنَى لُؤْلُؤَةٍ مِنْهَا لَتُضِيءُ مَا بَيْنَ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ»[۴] یعنې یقیناً د جنتیانو په سرونو باندې به تاجونه وي چې بې شکه د دغو تاجونو ادنی ملغلره به د مشرق او مغرب مابین ـ یعنې ټوله دنیا ـ رڼا کړي که بالفرض دلته راڅرګنده کړی شي.

دوه ډوله تفسیر

۶ـ دا ایت شریف: ﴿ وَهُدُوٓاْ إِلَى ٱلطَّيِّبِ مِنَ ٱلْقَوْلِ وَهُدُوٓاْ إِلَىٰ صِرَٰطِ ٱلْحَمِيدِ ﴾ مفسرینو کرامو په دوه ډولو باندې تفسیر کړی او ښه اوږده شرحه یې پکښې ورکړې ده، هغه دا چې:

الف: دغه دواړه جملې د جنتیانو هغه حال ته اشاره ده په کوم باندې چې دوی په دنیا کښې ژوند

---

[۱] البحر المحیط ج۷ ص۴۹۷
[۲] تفسیر الکشاف ج۳ ص۱۵۱
[۳] صحیح مسلم ج۲ ص۱۲۷
[۴] جامع الترمذي ج۲ ص۸۳

کړې وه او جنت ته د داخلېدلو سبب يې ګرځېدلی وه[1].

نو دوی د پاکيزه قول څخه طيبه کلمه اخلي او د ﴿ صِرَٰطِ ٱلۡحَمِيدِ ﴾ څخه د اسلام سپېڅلې لاره مراده وي، نو حاصل يې داسې راخېژي چې: جنتيان به څکه جنت ته داخل کړی شوي وي چې په دنيا کښې يې د توحيد کلمې ته او د اسلام دين ته هدايت کړی شوي وه.

ب: دواړه جملې د جنتيانو هغه حال بيانوي کوم به چې په دوی باندې په جنت کښې تېرېږي[2].

نو په دې تقدير د طيب قول څخه پاکيزه اقوال او خبرې اترې مطلب دي او د ﴿ صِرَٰطِ ٱلۡحَمِيدِ ﴾ څخه د پاکيزه او سپېڅلو افعالو لاره مراده ده، نو حاصل يې داسې راخيژي چې: جنتيان به په جنت کښې توبيخي خبرې نه اوري لکه چې دوزخيانو ته د توبيخ په توګه ويل کېږي چې: ﴿ وَذُوقُواْ عَذَابَ ٱلۡحَرِيقِ ﴾ او وځکئ سوزوونکی عذاب او داسې نور، او نه به د دوی د خولو څخه ستغه او سپوره خبره وځي چې بل جنتي پرې خپه شي لکه چې الله ﷻ فرمايي: ﴿ لَا يَسۡمَعُونَ فِيهَا لَغۡوٗا وَلَا تَأۡثِيمًا ۝ إِلَّا قِيلٗا سَلَٰمٗا سَلَٰمٗا ﴾ [الواقعة:۲۵، ۲۶] يعنې جنتيان به هلته چتې او د ګناه خبرې نه اوري مګر له هرې خوا به د سلام او سلام ويل اوري؛ همدارنګه به جنتيانو ته د ښو افعالو لاره هم ښودلې شوې وی او داسې کارونه به نه کوي چې يو د بل څخه غمژن او خپه شي بلکې ټوله ناسته ولاړه به يې د خوشالۍ څخه نمايندګي کوي.

که څه هم ذکر شوي دواړه تفسيرونه سره يو تربله څه منافات نه لري مګر مونږ ته د دوهم تفسير په تبادر سره ذهن ته راځي، الله ﷻ دې پکښې زمونږ برخه وکړي.

﴿ إِنَّ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ وَيَصُدُّونَ عَن سَبِيلِ ٱللَّهِ وَٱلۡمَسۡجِدِ ٱلۡحَرَامِ ٱلَّذِي جَعَلۡنَٰهُ لِلنَّاسِ سَوَآءً ٱلۡعَٰكِفُ فِيهِ وَٱلۡبَادِۚ وَمَن يُرِدۡ فِيهِ بِإِلۡحَادِۭ بِظُلۡمٖ نُّذِقۡهُ مِنۡ عَذَابٍ أَلِيمٖ ۝٢٥ ﴾

[۲۵] يقيناً (مونږ به) هغو کسانو ته (دردناک عذاب وروڅکو) کومو چې کفر غوره کړی دی او (په مستمره توګه) د الله ﷻ د لارې څخه او (هم) د هغه المسجد الحرام (حرم شريف) څخه (خلک منعه کوي کوم چې مونږ د خلکو دپاره (داسې) ګرځولی دی چې دلته اوسېدونکي سړی او بيديا څخه راتلونکی سړی پکښې يو برابر دی.

او هرڅوک چې په حرم شريف کښې اراده وکړي چې کوم ظلم (ګناه) ته ميلان وکړي نو مونږ به ورته د دردناک عذاب څخه وروڅکوو (پرې اخته به يې کړو).

ارتباط او شان نزول

د وړاندېنيو ايتونو په مضمون کښې دا خبره هم شامله وه چې دوه ډلې (مسلمانان او کافران) د

---

(۱) تفسير الطبري ج۱۷ ص۱۳۶

(۲) تفسير ابن كثير ج۳ ص۲۱۳؛ روح المعاني ج۱۷ ص۱۳۶

خپل رب ﷻ په حکله په مخاصمه او جګړه باندې اخته دي چې تصفیه به یې د قیامت په ورځ باندې
پورته ونیسي، په دې ایت کښې د جګړې یوه مثال ته اشاره شوې ده کوم چې د هجرت په شپږم
کال باندې واقع شوی وه چې نبي کریم ﷺ د صحابه وو کرامو ﷺ سره د عمرې اراده کړې وه او د
حدیبیه په نوم مقام کښې ورته مشرکانو مخه ونیوه او د عمرې کولو څخه یې ایسار کړه، چې
مفصله قیصه یې د احادیثو په کتابونو کښې شته ده[۱].

د مطلب خلاصه

یعني ای پیغمبره! په خپل امت باندې د هغو کفارو یو مثال قرائت کړه کومو چې د مسلمانانو سره جګړه پیل کړه او د دوی لاره یې بنده کړه چې المسجد الحرام ته لاړ شي او هلته د خپل رب ﷻ ذکر وکړي (خپله عمره انجام کړي). هغه دا چې:

۱ـ مشرکانو هغه مسلمانان پرېنښودل کومو چې د مدینې منورې څخه د عمرې احرام تړلی وه او غوښتل یې چې مسجد حرام ته لاړ شي او هلته د کعبې شریفې څخه طواف وکړي او خپل رب ﷻ یاد کړي. حال دا چې مشرکانو هیڅ حق نه درلود چې د مسلمانانو مخه ونیسي او په کعبه شریفه باندې قبضه ولګوي او خپل ځانونه یې متولیان (واکداران) وګرځوي، دا ځکه چې:

الف: د مسجد حرام (کعبې شریفې) متولیان خو یوازې مسلمانان دي چې فقط د الله ﷻ عبادت پکښې کوي او د کفریاتو او شرکیاتو څخه پکښې خپل ځانونه بچ ساتي، د کعبې شریفې بنیاد په توحید باندې اېښودلی شوی دی نه په شرکیاتو او کفریاتو باندې.

ب: مشرکان په دې وجه هم د کعبې شریفې متولیان نه شي جوړېدلی چې دوی د مکې معظمې اصلي اوسېدونکي دي او نور خلک پکښې مسافران ګڼلی کېږي او دا ځکه چې:

مشرکانو ته هم معلومه ده چې د ابراهیم ﷺ د زمانې څخه را په دېخوا په المسجد الحرام (کعبه شریفه) کښې ټول خلک مساوي حق لري، دلته مقیم سړی په مسافر سړي باندې څه فضیلت نه لري؛ نو دوی ته په کار وه چې په حرم شریف باندې یې قبضه نه وی لګولې او د مسلمانانو مخه یې نه وی بنده کړې چې خپله عمره اداء کړي.

۲ـ نو زمونږ په فیصله باندې ټول خلک خبر کړه چې یقیناً ذکر شوو مخه نیوونکو مشرکانو ته به مونږ دردناک عذاب وروڅکو.

۳ـ په دې باندې علاوه هرڅوک چې په حرم شریف کښې الحاد کوي او ګناه یا کفریات او شرکیات پکښې انجاموي نو هغه به هم په دردناک عذاب باندې اخته کړو، او دا فیصله به د قیامت د ورځې پورې ادامه وکړي.

توضیحات

۱ـ په یاد ولرئ چې: ﴿إِنَّ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ﴾ آن تر ﴿ٱلْعَٰكِفُ فِيهِ وَٱلْبَادِ﴾ پورې د "إنّ" دپاره اسم

---

(۱) صحیح البخاري ج۱ ص۳۷۴

دی او خبر یې مقدر دی چې په "نُذِيقُهُمْ مِنْ عَذَابٍ أَلِيمٍ" سره ترې تعبیر کولی شو[۱]، په همدغه مقدر خبر باندې د ایت شریف وروستنۍ برخه دلالت کوي، ته به وایې چې داسې نازل شوی دی، چې: "إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا.... الْعَاكِفُ فِيهِ وَالْبَادِ نُذِيقُهُمْ مِنْ عَذَابٍ أَلِيمٍ، وَمَنْ يُرِدْ فِيهِ بِإِلْحَادٍ بِظُلْمٍ نُذِقْهُ مِنْ عَذَابٍ أَلِيمٍ". نو حاصل یې هاغسې راځېږي لکه څنګه چې د مطلب په خلاصه کښې ورته اشاره شوې ده.

المسجد الحرام یا حرم شریف

۲_ په ﴿ جَعَلْنَٰهُ لِلنَّاسِ سَوَآءً ٱلْعَٰكِفُ فِيهِ وَٱلْبَادِ ﴾ کښې د "جعلناه، فیه" دواړه ضمیرونه "وَالْمَسْجِدِ الْحَرَامِ" ته راجع دي خو علماء کرام د "الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ" په تفسیر کښې په لاندې دوله اختلاف لري:

الف: الشافعي علیه الرحمة او نور ملګري یې وایي چې دلته د ﴿ وَٱلْمَسْجِدِ ٱلْحَرَامِ ﴾ څخه پخپله د کعبې شریفې چارچاپېره جومات مطلب دی لکه چې صراحتورباندې شوی دی، نو دوی یې د معنی حاصل یې داسې اخلي چې: مونږ ذکر شوی جومات د خلکو دپاره داسې ګرځولی دی چې د مکې اوسېدونکي او د اطرافو (بېدیا) اوسېدونکي پکښې یو برابر دي، ټول پکښې عبادت کوي او په ټولو باندې یې تعظیم او احترام لازم دی او بالآخره ټول یې متولیان او واکداران دي.

دوی وایي چې: ایت شریف څخه د حرم شریف د ځمکې او هلته د ابادیو او عمارتونو په هکله هیڅ اشاره نشته، خپل خاوندان یې کولی شي چې یا یې وپلوري او یا یې په اجاره ورکړي. یا په بل عبارت: د حرم شریف په ځمکه باندې فردي ملکیت اجراء کېږي لکه چې په نورو ځمکو باندې جریان لري.

ب: ابو حنیفه علیه الرحمة وایي چې: د ﴿ وَٱلْمَسْجِدِ ٱلْحَرَامِ ﴾ څخه د جومات په شمول ټول حرم شریف مراد دی. او دا څکه چې:

اول: د ﴿ ٱلْعَٰكِفُ فِيهِ ﴾ په مقابل کښې د ﴿ وَٱلْبَادِ ﴾ کلمه نازله شوې ده او دا د هغه چا څخه عبارت ده کوم چې په بېدیا کښې اوسېږي، نو په کار دي چې د ﴿ ٱلْعَٰكِفُ فِيهِ ﴾ څخه هغه څوک مطلب شي کوم چې په بېدیا کښې نه بلکې په حرم کښې اوسېږي، او پوره واضحه ده چې خپله مسجد حرام خو د چا د اوسېدلو ځای نه دی.

دوهم: په ﴿ وَمَن يُرِدْ فِيهِ بِإِلْحَادٍ ﴾ کښې د "فِيهِ" ضمیر "الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ" ته راجع دی خو ټول حرم ترې مراد دی، او هیڅوک پکښې خلاف نه کوي، نو په کار دي چې د ﴿ ٱلْعَٰكِفُ فِيهِ ﴾ د "فِيهِ" ضمیر هم هغه مسجد حرام ته راجع شي چې ټول حرم ترې مراد دی.

نو په همدې بنیاد د نوموړي امام په نزد د حرم شریف په ځمکه کښې ټول مسلمانان یو برابر حقوق لري او هیچا ته شرعًا اجازه نشته چې څه برخه یې وپلوري، لکه چې نورې ځمکې پلورې، بلکې ټول مسلمانان یې متولیان او واکداران دي.

هو! که څوک د حرم شریف په ځمکه کښې ابادي وکړي او هغه په کراء او اُجرت باندې ورکوي نو

---

(۱) روح المعاني ج۱۷ ص۱۳۸؛ تفسیر ابي السعود ج۶ ص۱۰۳

څه باک یې نشته، چې ابادي یې خپل ملکیت دی مګر ځمکه یې ملکیت نه دی.
که څوک په ذکرې شوې مسئله کښې اوږد تحقیق غواړي نو ځینو اوږدو کتابونو ته دې مراجعه وکړي[1].

د حرم شریف خصوصیات

۳ـ مونږ د الله ﷻ په توفیق د [الأعراف: ۱۸۰] ایت لاندې د "اِلْحَاد" معنی ښه تشریح کړې ده چې د میلان دپاره وضعه شوې ده. دا د یو پلوه، او د بله پلوه په دې مقام کښې د "ظُلْم" کلمه د ټولو ګناهونو څخه عبارت ده، برابره خبره ده چې لوی ظلم وي لکه کفر او شرک، او یا وړوکی ظلم وي لکه نور ګناهونه[2].

په دې باندې علاوه که څه هم یوې ګناه ته په نیت کولو باندې سړی نه نیول کېږي ترڅو چې خپل نیت (ارادې) ته عملي جامه ور وانه غوندي، مګر د حرم شریف د خصوصیاتو څخه دا هم ده چې د عمل څخه وړاندې محض په نیت او اراده باندې هم پکښې سړی نیول کېږي، او د وعید لاندې واقع کېږي[3]. نو د معنی حاصل یې داسې راځي: چې هرڅوک په حرم شریف کښې د ګناهونو څخه یوې ګناه ته د میلان اراده وکړي. که څه هم خپله اراده یې نه وی عملي کړي، نو الله ﷻ به هغه ته دردناک عذاب ور وروڅکي.

د ښه وضاحت دپاره لاندې حدیث‌شریف ولولئ:

نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «أَبْغَضُ النَّاسِ إِلَى اللهِ ثَلَاثَةٌ: مُلْحِدٌ فِي الْحَرَمِ، وَمُبْتَغٍ فِي الْإِسْلَامِ سُنَّةَ الْجَاهِلِيَّةِ، وَمُطَّلِبُ دَمِ امْرِئٍ بِغَيْرِ حَقٍّ لِيُهَرِيقَ دَمَهُ»[4] یعنې الله ﷻ ته د ټولو خلکو زیات مبغوض (غضب کړی شوي) درې کسان دي: یو هغه څوک دی چې په حرم شریف کښې الحاد (ګناه ته میلان) کوي، او بل هغه څوک دی چې په اسلام کښې د جاهلیت طریقه لټوي (راژوندي کوي) او بل هغه څوک دی چې په ناحقه سره د یو سړي د وینې پسې زیار وباسي چې وینه یې تویه کړي.

د حرم شریف څومره ساحه ده؟

۴ـ د کعبې شریفې په څار چاپېر کښې د هرې لارې د راتلونکو دپاره نښې ودرولی شوې دي چې له دې ځایه داخل خواته حرم شریف شروع کېږي. د ښه وضاحت دپاره د لاندې لارو نښې د نظره تېرې کړی[5]:

الف: کومه لاره چې د مدینې منورې څخه راغزېدلې ده هلته د کعبې شریفې څخه په درې میله فاصله کښې نښه ولاړه ده، چې دغه ځای ته په دې زمانه کښې د بي بي عائشې رضي الله عنها د

(۱) احکام القرآن للجصاص ج۳ ص۲۲۸؛ تفسیر المظهري ج۶ ص۲۶۹؛ روح المعاني ج۱۷ ص۱۳۸
(۲) تفسیر الطبري ج۱۷ ص۱۴۱
(۳) تفسیر ابن کثیر ج۳ ص۲۱۴؛ تفسیر القرطبي ج۱۲ ص۳۵؛ المحرر الوجیز ج۱۱ ص۱۹۲؛ تفسیر البغوي ج۳ ص۲۸۳
(۴) صحیح البخاري ج۲ ص۱۰۱۶
(۵) الفقه الإسلامي وادلته ج۳ ص۳۱۸

جومات لقب ورکړی شوی دی.
ب: د یمن څخه په راغېدلې لارې باندې اوه میله بېرته نښه ولاړه ده.
ج: د عراق څخه په راغلې لارې باندې هم اوه میله بېرته (کعبې ته نارسېده) نښه ودرولې شوې ده.
د: د طائف د طرف څخه په اوه میله فاصله کښې نښه قائمه ده.
ه: بالآخره په هغې لاره باندې نهه میله بېرته نښه څرګنده برېښي کومه چې د جعراني د پلوه مکې معظمې ته ورننوتلې ده.

﴿ وَإِذْ بَوَّأْنَا لِإِبْرَٰهِيمَ مَكَانَ ٱلْبَيْتِ أَن لَّا تُشْرِكْ بِى شَيْـًٔا وَطَهِّرْ بَيْتِىَ لِلطَّآئِفِينَ وَٱلْقَآئِمِينَ وَٱلرُّكَّعِ ٱلسُّجُودِ ﴿٢٦﴾ وَأَذِّن فِى ٱلنَّاسِ بِٱلْحَجِّ يَأْتُوكَ رِجَالًا وَعَلَىٰ كُلِّ ضَامِرٍ يَأْتِينَ مِن كُلِّ فَجٍّ عَمِيقٍ ﴿٢٧﴾ لِّيَشْهَدُوا۟ مَنَٰفِعَ لَهُمْ وَيَذْكُرُوا۟ ٱسْمَ ٱللَّهِ فِىٓ أَيَّامٍ مَّعْلُومَٰتٍ عَلَىٰ مَا رَزَقَهُم مِّنۢ بَهِيمَةِ ٱلْأَنْعَٰمِ ۖ فَكُلُوا۟ مِنْهَا وَأَطْعِمُوا۟ ٱلْبَآئِسَ ٱلْفَقِيرَ ﴿٢٨﴾ ثُمَّ لْيَقْضُوا۟ تَفَثَهُمْ وَلْيُوفُوا۟ نُذُورَهُمْ وَلْيَطَّوَّفُوا۟ بِٱلْبَيْتِ ٱلْعَتِيقِ ﴿٢٩﴾ ﴾

[۲۶] او (ای پیغمبره!) هغه وخت (یاد کړه) چې مونږ ابراهیم ﷺ ته د بیت الله مکان (ځای هو بهوار) ور وښود (او ورته مو وویلې) چې: زما سره (په عبادت کښې) هیڅ شی مه شریکوه، او زما (دغه) کوټه (چې په ابادولو باندې یې شروع کوې) د طواف کوونکو دپاره (د ظاهري او باطني پلیتیو څخه) پاکه وساته او (هم په عبادت باندې) د ودرېدونکو او د رکوع کوونکو سجده کوونکو (دپاره یې هم پاکه وساته).

[۲۷] او (ای ابراهیمه!) په (ټولو) خلکو کښې په حج کولو سره اواز (اعلان) وکړه، چې خلک به تاته (دغه ځای ته) پیاده او په هرې ډنګرې اوښې (یا اسپې) باندې (سواره) راشي، (البته) دغه ډنګر خاروي به د هرې لرې ژورې لارې څخه (دلته) راتلل کوي.

[۲۸] (دا) د دې دپاره چې (دنیوي او أخروي) ګټو ته حاضر شي (ترڅو یې) د خپلو ځانونو دپاره (ترلاسه کړي)، او (هم د دې دپاره چې) د الله ﷻ نوم په (څو) معلومو ورځو (ایام النحر) کښې په هغو خارویو باندې یاد کړي کوم چې مونږ ور ورزي کړي دي، چې د بې ژبو خارویو څخه عبارت دي.
نو (ای مسلمانانو!) د دغو (قربانیو) څخه یې پخپله وخورئ (تاسو ته اذن دی) او په بدحالې فقیر (سخت فقیر) باندې یې هم وخوروئ.

[۲۹] بیا دې حاجیان خپل خیرې (د خپلو تنو څخه) لرې کړي، او خپل نذرونه (مناسک) دې پوره (او بشپړ) کړي، او (بالآخره) د عتیقې (ازادې کړی شوې) کوټې څخه دې طواف وکړي (چې حج یې تکمیل شي).

ارتباط او د مطلب خلاصه

په دې ایتونو کښې د وړاندېني ایت شریف مضمون تائید شوی دی چې د بیت الله بنیاد په توحید باندې ایښودلی شوی دی او مشرکانو حق نه درلود چې مؤمنان یې د کعبې شریفې د زیارت څخه په حدیبیه مقام کښې ایسار کړه او د دوی د عمرې د اداء کولو مخه یې بنده کړه

نو حاصل یې داسې راځېږي چې:

ای پیغمبره! خلکو ته دا خبره ورپه زړه کړه چې د بیت الله بنیاد په توحید باندې ایښودلی شوی دی، نو هغه څوک چې کفر او شرک غوره کوي هغوی د بیت الله متولیان نه شي کېدلی، ځکه چې:

۱_ په کوم وخت کښې چې مونږ ابراهیم ﷺ مکلف کړ چې د کعبې شریفې بنیادونه راپورته کړي او بیا یې اباده کړي، نو ده ﷺ ته مو د کوټې ځای وروښود او د کوټې طول او عرض مو ورته وښاکه او په عین حال کښې مو ورته توصیه وکړه چې:

الف: دغه کوټه د توحید یو سمبول دی، نو ته زما سره هیڅ شی مه شریکوه او یوازې او یوازې همدا زما عبادت کوه او بس.

ب: په دغې کوټه کښې د هیچا ملکیت نشته، دا یوازې زما کوټه ده او زما د عبادت دپاره ټاکلې شوې ده، نو ته دا کوټه د طواف کوونکو او په عبادت باندې د درېدونکو او هم رکوع کوونکو او سجده کوونکو (لمونځ کوونکو) دپاره پاکه وساته، ترڅو په تا پسې د قیامت د ورځې پورې ټول بنیادمان اقتداء وکړي او په دې مقام کښې د شرک او کفر مرتکب نه شي.

۲_ همدارنګه مونږ ابراهیم ﷺ د کوټې د جوړولو څخه وروسته مکلف کړ چې:

الف: ټولو خلکو ته ناري کړه او ټولو ته اواز وکړه چې هلئ راشئ د دغې کوټې طواف ته په توندۍ سره خپل خانونه را ورسوئ او د حج مناسک اداء کړئ.

ب: کله چې ته ذکر شوی عمومي اعلان وکړې نو ستا اعلان به بې اثره پاتې نه شي، مونږ به یې په قدرتي او خارق العاده توګه د ټولو خلکو غوږونو ته ورسوو او همدغه مقام ته به ستا د دعوت اجابت وکړي او د ډېرو لرو او نژدې ځایونو څخه به ډېر خلک څوک سواره او څوک پیاده خپل خانونه راورسوي.

ج: دوی به دې مقام ته په راتللو کښې ډېر تکلیفونه او مشقتونه وګالي او ډېر لرې او ژورې لارې به تعقیب کړي، څوک به په پیاده مزلونو باندې ستړي او ستومانه وګرځي او د چا به سورلۍ د ډېرو مزلو د کبله ډنګرې شوې وي، دا ټول تکالیف به د دې دپاره ګالي چې:

د: ترڅو دوی خپلو دنیاوي او اُخروي ګټو ته خپل خانونه حاضر کړي او په متبرکو ځایونو کښې یې تر لاسه کړي، او هم پکښې تجارتونه او د مالونو تبادله وکړي.

ه: ترڅو دوی په ټاکلو او معلومو ورځو کښې د څارویو په قرباني کولو باندې یوازې د الله ﷻ نوم یاد کړي او د بوتانو (غیر الله) د نوم د یادولو څخه پرې اجتناب وکړي. او دا ځکه چې:

و: همدغه د قربانیو څاروي یوازې الله ﷻ پیدا کړي او یوازې الله ﷻ همدوی ته ورپېرزو کړي او ورته ایل کړي دي، نو په کار دي چې د قرباني کولو په وخت کښې پرې د همده ﷻ د نامه څخه په غیر د بل چا نوم یاد نه کړی شي او د شرک مرتکب نه شي.

۳_ ای پیغمبره! کله چې تاسو د الله ﷻ په نامه څاروي قرباني کړه نو تاسو ته اجازه ده چې د هغو د غوښو څخه استفاده وکړئ او هم یې په بدحاله فقیرانو او مسکینانو باندې وخوروئ.

۴_ کله چې تاسو د څارویو د قرباني کولو څخه فارغ شوئ بیا نو حاجیانو ته د لاندې کارونو کولو توصیه کېږي:

الف: دوی دې خپل خیري د خانونو څخه لرې کړي، نوکان دې پرې کړي او سنت (بریت) دې واخلي بلکې د احرام د کبله چې کومو کارونو څخه منعه کړی شوه وه نو هغه ورته ټول جائز دي.

ب: همدارنګه دوی باید خپل نذرونه پوره کړي، یا په بل عبارت، کوم شیان چې دوی پخپله په خپلو خانونو باندې واجب ګرځولي وه چې احرام یې تړلی وه هغه دې د حج د مناسکو په شمول ټول بنه پوره اداء کړي.

ج: بالآخره دوی دې د هغې کوټې څخه چارچاپېره طواف هم وکړي کومه چې ابراهیم ﷺ ډېره ښخوا اباده کړې ده او کومې ته چې الله ﷻ د جبابرو او متکبرانو څخه نجات او ازادي ورکړې ده.

توضیحات

۱_ په ﴿وَإِذْ بَوَّأْنَا لِإِبْرَٰهِيمَ﴾ کښې د ﴿بَوَّأْنَا﴾ کلمه اصلاً د "بَوَاء" _لکه "بقاء"_ څخه اشتقاقه شوې ده او مونږ د الله ﷻ په توفیق د [یونس:۸۷] ایت لاندې لیکلي دي چې د "بَوَاء" کلمه دې ته وضعه شوې ده چې په یوه ځای کښې د یوه شي ټول اجزاء (برخې) په مساوي توګه موقعیت ولري چې ټیټ او لوړ پکښې نه وي.

نو په دې مقام کښې یې حاصل داسې راځېژي چې: ای پیغمبره! هغه وخت خپل امت ته وریه زړه کړه چې مونږ ابراهیم ﷺ ته د کعبې شریفې مکان هو بهو ورونښود چې هیڅ تفاوت پکښې موجودیت نه درلود.

مونږ د الله ﷻ په توفیق د [البقرة:۱۲۷] ایت لاندې لیکلي دي چې کعبه شریفه څو کرته اباده شوې ده، خو دلته وربانډې اضافه کوو چې که څوک غواړي چې د کعبې شریفې د اوږدوالي، پلنوالي، لوړوالي او نورو شیانو په باره کښې معلومات ترلاسه کړي نو خینو اوږدو کتابونو[۱] ته دې مراجعه وکړي.

سوال جواب

۲_ که څوک وایي چې: په دې کښې څه حکمت دی چې الله ﷻ لمانځه ته په ارکانو سره اشاره

(۱) روح المعاني ج۱۷ ص۱۴۲

رکوع او ﴿وَٱلْقَآئِمِينَ وَٱلرُّكَّعِ ٱلسُّجُودِ﴾ یې نازل کړ او "المُصَلِّين" یې نازل نه کړ، سره له دې چې دا د هغو څخه لنډ دی او په مصداق کښې ورسره مساوي دی؟

مونږ وایو ـ والله ﷻ أعلم ـ چې: دا د دې دپاره چې بنیادمان په غوږ ووهلی شي چې لکه چې طواف د کعبې شریفې څخه په تاوېدلو او حرکت کولو باندې تمامېږي همدارنګه لمونځ هم په قیام او رکوع او سجده باندې تمام مونده کوي، هلته هغه ډول حرکت مشروع دی او دلته دا تول حرکت مشروع دی. یا په بل عبارت: د نازل شوي عبارت په نزول سره مونږ پوه کړی شوو چې لمونځ دغه شي ته ویل کېږي، نو که بالفرض "المصلین" نازل شوی وی نو د لمانخه راپېژاندل به پټ پاتې شوي وی او اشاره به ورته نه وی شوې.

د ابراهیم ﷺ اعلان

۳ـ عبدالله بن عباس رضي الله عنهما څخه د ﴿وَأَذِّن فِى ٱلنَّاسِ بِٱلْحَجِّ﴾ په هکله متعدد تفسیرونه روایت شوي دي[1] خلاصه یې دا ده: چې کله ابراهیم ﷺ د کعبې شریفې د جوړولو څخه فارغ شو نو:

الف: د الله ﷻ د پلوه ورته وویل شوه چې ټولو خلکو ته اعلان وکړه او ټول خبر کړه چې دلته تاته او یا هغه ځای ته راشي په کوم کښې چې ته ولاړ یې او اعلان کوي چې ای خلکو! تاسو د دغې عتیقې کوټې د حج کولو دپاره دلته راشئ؛

ب: الله ﷻ دغه اواز ټولو شیانو ته ورساوه، نه ترې د ځمکو او اسمانونو ترمنځ بوټی پاتې شو او نه کاڼی او نه بل شی، بلکې ټولو ته یې ور واوراوه.

ج: حتی د قیامت د ورځې پورې ټولو بنیادمانو ذکر شوی اعلان واورېد که څه هم هغوی یا د مورګانو په رحمونو کښې قرار درلود او یا د پلرونو په شاګانو موجود وه.

د: نو هر چا چې هلته د ابراهیم ﷺ اواز په لبیک سره ومانه نو هغوی د حج په اداء کولو باندې مشرف کېږي او چا چې هلته سکوت کړی دی نو د هغه په حج کولو کښې برخه نشته.

په دې باندې علاوه چا چې ذکر شوي اواز ته خپل اجابت (مننه) په متعددو وارونو سره تکرار کړې ده نو هغوی د خپل اجابت په شمېر په متعددو حجونو باندې تشرف حاصلوي.

ضامر څه معنی؟

۴ـ په ﴿وَعَلَىٰ كُلِّ ضَامِرٍ يَأْتِينَ مِن كُلِّ فَجٍّ﴾ کښې د ﴿ضَامِرٍ﴾ کلمه د "ضُمُر" ـ لکه "شُغُل" ـ څخه اشتقاقه شوې ده چې د ډنګروالي معنی ورکوي، چې ګېډه یې د پوښتیو پورې نښتې وي او چنګ وي[2].

دا د یو پلوه، او د بله پلوه د ﴿عَمِيقٍ﴾ کلمه د "عُمْق" ـ لکه "قُفْل" ـ څخه اخستله شوې ده چې د

---

(۱) تفسیر الطبري ج۱۷ ص۱۲۴؛ تفسیر ابن کثیر ج۳ ص۲۱۶
(۲) لسان العرب ج۴ ص۴۹۱

خو په دې مقام کښې د ذکر شوې کلمې څخه ډېره لرې او سخته لاره مطلب ده. يعنې: اى ابراهيمه! ستا د اعلان اجابت به د قيامت د ورځې پورې ډېر خلک وکړي او دغه مقام ته به د حج کولو دپاره راځي، چې څوک به ورته پياده مزلونه کوي او څوک به په داسې څارويو باندې ورته ځانونه وررسوي چې د لارې د لرېوالي او سختوالي د کبله به يې څاروي ډنګر شوي وي او ګېډې به يې په پوښتيو پورې نښتې وي.[1] دغه لرېوالي معنى ورکوي کوم چې د ژوروالي څخه سرچينه اخلي

سوال جواب

۵_ که څوک وايي چې: پياده حج کول بهتر دى او که په سورلۍ سره؟ او په سورليو کښې په کومه يوه سورلۍ کښې د زيات اجر اُميد شته دى؟ يا په بل عبارت: ايا په سورليو کښې د څارويو يا د موټرو او د بحري جهاز او يا د هوايي جهاز په ذريعه حج کول ډېر واره دار دى؟

مونږ وايو چې: ځينو علماوو کرامو په پياده باندې حج کول د سورلۍ څخه بهتر ګڼلى دى[2] د همدې کبله:

الف: عبد الله بن عباس رضی‌الله‌عنهما فرمايلي دي چې: «مَا آسَى عَلَى شَيْءٍ فَاتَنِيْ إِلَّا أَنِّيْ لَمْ أَحُجَّ مَاشِيًا حَتَّى أَدْرَكَنِيْ الْكِبَرُ»[3] يعنې زه په بل شي دومره خپه نه يم چې راڅخه فوت شوى دى او کړى مې نه دى مګر په دې باندې خپه يم چې په پياده باندې مې حج ونه کړ آن تر دې چې بوډاتوب راته ورسېد او اوس يې توان نه لرم.

ب: حسن بن علي رضی‌الله‌عنهما پنځه ويشت حجونه په پياده کړي دي او د مدينې منورې څخه مکې معظمې ته په پښو باندې د حج د اداء کولو دپاره تللى دى، حال دا چې د ښو جيدو اوښانو کاروان به ورسره روان وه خو ورباندې به نه سورېده[4].

خو اکثره علماء کرام وايي چې: د سورلۍ حج بهتر دى، په پياده حج باندې نبي کريم ﷺ توان درلود چې د وداع حج يې پياده کړى وى خو پياده يې ونه کړ بلکې په سورلۍ باندې يې وکړ[5].

تبصره

٦_ مګر مونږ ته داسې برېښي _والله ﷻ أعلم_ چې په هغه حج کښې به بهتري زياته وي په کوم کښې چې مشقت ډېر وي، برابره خبره ده چې بدني مشقت وي او که مالي، او پوره واضحه ده چې په مشقت کښې خلک تفاوت لري، په چا باندې بدني مشقت درون تمامېږي او د مالي مشقت ګالل ورته اسان وي، او ځينې بالعکس د بدني مشقت څخه په مالي مشقت باندې ډېر زورېږي چې د بحري يا هوايي او بالآخره يا د برې وسائلو کراء تاديه کړي.

---

(۱) مفردات الراغب ص۳٦۰
(۲) احکام القرآن للجصاص ج۳ ص۲۳۲
(۳) الدر المنثور ج٦ ص۳۵
(۴) زاد المسير ج۵ ص۲۹۰
(۵) تفسير ابن کثير ج۳ ص۲۱٦

د بنه اطمنان دپاره لاندې وضاحتونه ولولئ:

الف: الله ﷻ فرمايي چې: ﴿ لَن تَنَالُوا۟ ٱلْبِرَّ حَتَّىٰ تُنفِقُوا۟ مِمَّا تُحِبُّونَ ﴾ [آل عمران: ۹۲] يعنې تر هغه به تاسو د الله ﷻ کاملې رضامندی، ته ونه رسېږئ ترڅو چې تاسو د هغو مالونو څخه څه خرڅه وکړئ کوم چې ستاسو خوښېږي او تاسو ته ګران وي.

ب: نبي کريم ﷺ په اوږده حديث کښې فرمايلي دي چې: «إِسْبَاغُ الْوُضُوءِ عَلَى الْمَكَارِهِ»[۱] يعنې په کوم شي باندې چې د الله ﷻ په نزد درجې لوړېږي د هغو څخه د مشقتونو سره-سره د اوداسه پوره کول دي، چې يا اوبه ډېرې يخې وي او يا يې قيمت ډېر لوړ وي او داسې نور.

ج: نبي کريم ﷺ يوه ورځې د يو صحابي ﷺ پوښتنو ته جوابونه ورکول نو هغه ترې دا پوښتنه هم وکړه چې: اى د الله رسوله! کومه يوه صدقه بهتره ده؟ نو نبي کريم ﷺ جواب ورکړ چې: «جُهْدُ الْمُقِلِّ»[۲] يعنې د هغه سړي صدقه بهتره ده کوم چې په ډېر کوښښ سره څه مال حاصل کړی وي او د همغه څخه خيرات وکړي.

د: د يوه اوږده حديث مضمون دی چې نبي کريم ﷺ عبد الرحمن بن ابي بكر رضی الله عنهما د بي بي عائشې رضی الله عنها سره ولېږه ترڅو د تنعيم څخه د عمرې احرام راوتړي او عمره اداء کړي چې د نورو حجاجو سره يې سيالي برابره شي، خو ورته يې وفرمايل چې: «وَلَكِنَّهَا عَلَى قَدْرِ نَصَبِكِ أَوْ قَالَ نَفَقَتِكِ»[۳] يعنې مګر د دغې عمرې ثواب به ستا د مشقت په اندازه وي، او يا يې وويلې چې ستا د مصرف په اندازه وي. يا په بل عبارت: اى عائشې! ستا به د نورو خلكو سره د عمرې سيالي برابره شي خو د هغوی ثواب به ستا څخه زيات وي چې د مدينې منورې (لرې منطقې) څخه يې احرامونه راتړلي دي او تا د نژدې خاى څخه احرام وتاړه.

معلومې ورځې د کومو ورځو څخه عبارت دي؟

۷ـ په ﴿ وَيَذْكُرُوا۟ ٱسْمَ ٱللَّهِ فِىٓ أَيَّامٍ مَّعْلُومَٰتٍ عَلَىٰ مَا رَزَقَهُم مِّنۢ بَهِيمَةِ ٱلْأَنْعَٰمِ ﴾ کښې د ﴿ أَيَّامٍ مَّعْلُومَٰتٍ ﴾ په تفسير کښې مفسرينو کرامو متعدد اقوال کړي دي[۴] لاندې څو مثالونه يې ولولئ:

الف: د ذو الحجې لس ورځې په ﴿ أَيَّامٍ مَّعْلُومَٰتٍ ﴾ سره مرادې دي.

ب: همدغه لقب د ذو الحجې نهو ورځو ته ورکول شوی دی او لسمه ورځ يې پکښې شامله نه ده.

ج: دغه د ذکرې شوې مياشتې پنځه ورځې دي چې د اتمې ورځې څخه شروع کېږي، او داسې نور.

مګر د ﴿ مِّنۢ بَهِيمَةِ ٱلْأَنْعَٰمِ ﴾ د کلماتو څخه څرګندېږي چې د ذکرو شوو ورځو څخه به د نحر ورځې مطلب وي، چې لسمه (د لوی اختر ورځ) ده او دوه ورځې نورې (يوولسمه او دولسمه) دي چې

---

(۱) صحيح مسلم ج۱ ص۱۲۷؛ جامع الترمذي ج۲ ص۱۵۹؛ سنن ابن ماجه ص۳۴
(۲) سنن النسائي ج۱ ص۳۴۹
(۳) صحيح البخاري ج۱ ص۲۴۰؛ صحيح مسلم ج۱ ص۳۹۰
(۴) تفسير ابن كثير ج۳ ص۲۱۶؛ زاد المسير ج۵ ص۲۹۱

نحر پکښې جائز دی[۱]. نو د معنی حاصل به يې داسې راوځېږي چې:

ترڅو په دغو ورځو کښې حاجيان د بوت پرستانو دود او دستور د پښو لاندې کړي چې په خپلو قربانيو باندې به يې د خپلو بوتانو نوم ياداوه، او ترڅو دوی په خپلو هغو قربانيو باندې کومې چې الله ﷻ ورته روزي کړي دي فقط د الله ﷻ نوم ياد کړي، البته چې دا څاروي د بې ژبو چارپايانو څخه عبارت دي.

د قربانۍ د غوښې خوراک جائز دی

۸_ د مشرکانو جاهلي رواج وه چې د خپلو قربانيو څخه به يې غوښې نه خوړې په دې گومان چې دا مونږ ته جواز نه لري[۲]، نو الله ﷻ دغه رواج رد کړ چې: ﴿ فَكُلُوا۟ مِنْهَا ﴾ يعنې کله چې تاسو د الله ﷻ په نامه قرباني وکړې نو د هغو څخه تاسو ته جائزه ده چې پخپله باندې يې هم ترې څه وخورئ، او په فقيرانو باندې يې هم وخوروئ.

د همدې کبله کله چې نبي کريم ﷺ د خپل حج په وخت کښې متعددې قربانۍ وکړې نو امر يې وکړ چې د هرې يوې قربانۍ څخه لږ-لږ غوښه راپرې کړئ: «فَجُعِلَتْ فِي قِدْرٍ فَطُبِخَتْ فَأَكَلَا مِنْ لَحْمِهَا وَشَرِبَا مِنْ مَرَقِهَا»[۳] يعنې راپرې کړی شوې غوښې په دېگ کښې واچولې شوې نو پخې کړی شوې نو نبي کريم ﷺ او علي ؓ دواړو ترې څه غوښه وخوړه او څه ښوروا يې وڅښله.

تَفَث څه معنی؟

۹_ په ﴿ ثُمَّ لْيَقْضُوا۟ تَفَثَهُمْ ﴾ کښې د "تَفَث" کلمه هغو خيرو ته وضعه شوې ده کومې چې د انسان د بدن سره پيوستون لري خو د احرام د کبله ترې سړی منعه شوی وي[۴] چې خپل خان ترې پاک کړي، لکه نوکان، د تخرگونو وېښتان او داسې نور. او د ﴿ لْيَقْضُوا۟ ﴾ کلمه د "قضاء" څخه اشتقاقه شوې ده چې په دې مقام کښې د لرې کولو او زائل کولو معنی ورکوي[۵].

يعنې بيا دې حاجيان خپل خانونه د خيرو څخه پاک کړي، نو نوکان دې قلم کړي او برېتونه دې برابر کړي، او هم دې د نامه څخه لاندې وېښتان وخريي او د تخرگونو وېښتان دې وباسي او داسې نور.

سوال جواب

۱۰_ که څوک وايي چې: په دې کښې څه حکمت دی چې د حج د مناسکو په منځکښې الله ﷻ په نذرونو باندې د وفاء کولو امر نازل کړ چې: ﴿ وَلْيُوفُوا۟ نُذُورَهُمْ ﴾ او حاجيان دې خپل نذرونه پوره کړي؟

مونږ وايو چې: د "نُذُور" کلمه د "نَذْر" _لکه "ضَرْب"_ جمعه ده او د الله ﷻ په توفيق د [البقرة: ۲۷۰]

---

(۱) احکام القرآن للجصاص ج۳ ص۲۳۴
(۲) الدر المنثور ج۶ ص۳۸
(۳) صحيح مسلم ج۱ ص۳۹۹
(۴) مفردات الراغب ص۷۱
(۵) لسان العرب ج۲ ص۱۲۰

لاندې د ښه اوږده بحث او تحقیق په ضمن کښې لیکلی شوي دي چې دغه کلمه دې ته وضعه شوې ده چې سړی په خپل خان باندې داسې یو شی واجب وګرځوي او التزام یې وکړي کوم چې په هغه باندې واجب نه وي.

نو نظر ذکر شوي تعریف ته د حج او د عمري ټول مناسک او ارکان په سړي باندې هغه وخت هر یو واجبېږي چې کله یې څوک په احرام تړلو سره التزام وکړي، ته به وایې چې ټول یې په خپل خان باندې نذر کړه. د همدې کبله کله-کله د اسلام ټولو احکامو ته د نذرونو لقب ورکول کېږي چې په ایمان راوړلو او مسلمانېدلو باندې یې هر مسلمان التزام کوي.

نو په دې مقام کښې یې د معنی حاصل داسې راخېژي چې: مسلمانان (حاجیان) دې په خپلو نولو التزاماتو باندې عموماً او د احرام په التزاماتو باندې خصوصاً پاملرنه وکړي او پوره دې کړي، که څه هم د دوی د عقل څخه پورته وي او په اسرارو باندې یې نه پوهېږي، لکه د متعددو قربانیو ذبحه کول او د حجر اسود مسه کول او داسې نور.

درې طوافونه

١١ـ په حج کښې درې طوافونه صورت نیسي چې شرحه یې لاندې لوستلی شئ:

الف: طواف القدوم، دا د هغه طواف نوم دی چې د ورتګ په لومړي وخت کښې ترسره کېږي، دا طواف سنت دی او د مکې معظمې په اوسېدونکو باندې نشته.

ب: طواف الافاضه یا طواف الزیاره، دا هغه طواف دی چې د عرفات څخه وروسته د لوی اختر په ورځ باندې یې وخت شروع کېږي، دا طواف فرض دی او په ﴿ وَلۡيَطَّوَّفُواْ بِٱلۡبَيۡتِ ٱلۡعَتِيقِ﴾ کښې همدغه طواف ته اشاره ده[١].

ج: طواف الصدر یا طواف الوداع، دا هغه طواف دی کوم چې د رخصت کېدلو په وخت کښې ورباندې واجبېږي[٢]. که څوک په درېواړو طوافونو کښې بشپړ تحقیق او د هر یوه بېل-بېل احکام غواړي نو د فقهي کتابونو ته دې مراجعه وکړي[٣]، همدارنګه ځینو اوږدو تفاسیرو هم د حج مناسکو ته ډېر زیات تفصیل ورکړی دی او اړونده مسائل یې پکښې زښت ډېر راغونډ کړي دي[٤] که څوک یې د لوستلو شوق لري نو هملته دې ولولي.

بیت العتیق د کعبې شریفې لقب دی

١٢ـ په ﴿ وَلۡيَطَّوَّفُواْ بِٱلۡبَيۡتِ ٱلۡعَتِيقِ﴾ کښې کعبې شریفې ته د "عتیق" لقب ورکړی شوی دی چې علماوو کرامو پکښې متعددې وجې ښودلې دي[٥] لاندې مثالونه یې ولولئ:

---

(١) احکام القرآن للجصاص ج٣ ص٢٣٩
(٢) تفسیر المظهري ج٦ ص٣٠٩
(٣) بدائع الصنائع في ترتیب الشرائع ج٢ ص١١٨، ٢٢٦؛ الفقه الإسلامي وادلته ج٣ ص٧، ٢٤٥
(٤) اضواء البیان ج٥ ص٧٠، ٦٨٨؛ تفسیر المظهري ج٦ ص٢٧٩، ٣١۶
(٥) تفسیر البغوي ج٣ ص٢٨٥

الف: عتيق د قديم معنى وركوي او كعبه شريفه د عبادت دپاره د ځمكې په مخ لومړنى كوټه ده، لكه چې [آل عمران: ۹٦] ايت ورته اشاره كړې ده.

ب: عتيق د حر او ازاد په معنى سره ده، دا كوټه هم د خلكو د ملكيت څخه ازاده ده.

ج: همدارنګه الله ﷻ دغه كوټه د نوح ﵇ د طوفان په دوران كښې د غرقېدلو څخه ازاده ساتلې ده.

د: كه څه هم ذكرې شوې وجې سره يو تربله منافات نه لري، كيدى شي چې كعبه شريفه د متعددو وجوهو د كبله د عتيق په نامه ياده شوې وي، مګر د نوم اېښودلو ډېره بهتره وجه يې هغه ده كومې ته چې نبي كريم ﷺ اشاره كړې ده چې: «إِنَّمَا سُمِّيَ الْبَيْتَ الْعَتِيقَ لِأَنَّهُ لَمْ يَظْهَرْ عَلَيْهِ جَبَّارٌ»[۱] يقينًا (بيت الله شريف) د بيت العتيق په نامه باندې له دې كبله نومولى شوى دى چې يوه جبار (متكبر) هم ورباندې غلبه نه ده موندلې (او ورباندې نه دى برلاسى شوى).

﴿ذَٰلِكَ وَمَن يُعَظِّمْ حُرُمَٰتِ ٱللَّهِ فَهُوَ خَيْرٌ لَّهُۥ عِندَ رَبِّهِۦ ۗ وَأُحِلَّتْ لَكُمُ ٱلْأَنْعَٰمُ إِلَّا مَا يُتْلَىٰ عَلَيْكُمْ ۖ فَٱجْتَنِبُوا۟ ٱلرِّجْسَ مِنَ ٱلْأَوْثَٰنِ وَٱجْتَنِبُوا۟ قَوْلَ ٱلزُّورِ ﴿۳۰﴾ حُنَفَآءَ لِلَّهِ غَيْرَ مُشْرِكِينَ بِهِۦ ۚ وَمَن يُشْرِكْ بِٱللَّهِ فَكَأَنَّمَا خَرَّ مِنَ ٱلسَّمَآءِ فَتَخْطَفُهُ ٱلطَّيْرُ أَوْ تَهْوِى بِهِ ٱلرِّيحُ فِى مَكَانٍ سَحِيقٍ ﴿۳۱﴾ ذَٰلِكَ وَمَن يُعَظِّمْ شَعَٰٓئِرَ ٱللَّهِ فَإِنَّهَا مِن تَقْوَى ٱلْقُلُوبِ ﴿۳۲﴾ لَكُمْ فِيهَا مَنَٰفِعُ إِلَىٰٓ أَجَلٍ مُّسَمًّى ثُمَّ مَحِلُّهَآ إِلَى ٱلْبَيْتِ ٱلْعَتِيقِ ﴿۳۳﴾﴾

[۳۰] (اى پيغمبره! مؤمنان دې د) دغه (ذكرو شوو احكامو حفاظت وكړي) او (په دې باندې علاوه) هغه څوك چې د شرعي احكامو (يا مناهيوو) تعظيم وكړي (په عقيده او عمل كښې يې پياده كړي) نو دا ورته د ده د رب ﷻ په نزد (په دنيا او آخرت كښې) غوره (او بهتر) دى.

او (اى مؤمنانو!) تاسو ته څاروي حلال كړى شوي دي (په خپلو ځانونو باندې يې مه حراموئ) مګر هغه څاروي كوم چې په تاسو باندې (په قرآن كريم كښې) تلاوت كېږي (پخوا نازل شوى دى او يا به وروسته نازل شي). نو تاسو د پليتۍ څخه اجتناب وكړئ چې د بوتانو څخه عبارت دي (شرك مه كوئ) او (همدارنګه) د دروغينې وينا څخه هم اجتناب وكړئ (مه په الله ﷻ باندې دروغ تړئ او مه په بندګانو باندې).

[۳۱] په داسې حال كښې (اجتناب وكړئ) چې (د ټولو باطلو اديانو څخه) الله ﷻ ته راتاوېدونكي ياست او همده ﷻ ته مشركين نه ياست (بلكې خپل ځانونه موحدين جوړ كړئ).

او (دا خكه) هرڅوك چې د الله ﷻ سره شريک ودروي نو يقينًا هغه داسې دى لكه چې د اسمانه راغورزېدلى وي نو (بيا مردارخورو) مرغانو (په خپلو منبوكو كښې) تښتولى وي او يا هغه لره (تېز)

(۱) جامع الترمذي ج۲ ص۱۵۰

باد په ډېر لږې ځای کښې ښکته ګوزار کړی وي.

[٣٢] (ای مؤمنانو! تاسو د) دغو (ذکرو شوو شیانو څخه اجتناب وکړئ) او (په دې باندې علاوه) هرڅوک چې د شعائر الله تعظیم (او قدرداني) وکړي نو یقیناً د شعائر الله تعظیم د زړونو د تقوی (پېښداری) څخه سرچینه اخلي (نو هغه متقي دی).

[٣٣] (ای مؤمنانو!) تاسو ته د قربانۍ په څارویو کښې د ټاکلې نېټې پورې ګټې شته (جائزې دي چې د لبیک اواز مو ورباندې نه وی پورته کړی)، بیا (نو د اواز د پورته کولو څخه وروسته) یې ورښکته کول (صرف) قدیمي کوټې (کعبې شریفې) پورې منتهي کېږي (چې باید په حرم شریف کښې قرباني کړی شي).

د مطلب خلاصه

په دې ایتونو کښې هم هغه مضمون تعقیب شوی دی کوم چې په وړاندېنیو ایتونو کښې مطرح وه نو حاصل یې داسې راځېږي چې:

١_ ای پیغمبره! ذکر شوی مضمون په خپل امت باندې قرائت کړه او توصیه ورته وکړه چې په عمل کښې یې پیاده کړي، او په دې باندې علاوه دا هم ورته ووایه چې:

هرڅوک چې د الله ﷻ د شرائعو تعظیم وکړي او په مطابق یې عمل وکړي (د سپکاوي څخه یې خان وساتي) نو دا کار پخپله د همدغه کس دپاره د ده د رب ﷻ په نزد بهتر دی (دا د ده خپله ګټه ده)، او که سپکاوی یې وکړي او عملي یې نه کړي نو پخپله همده ته تاوان دی، الله ﷻ د بندګانو عبادت ته نه څه احتیاج دی او نه یې ورپورې د کوم کمال توقف شته.

٢_ دا هم ورته ووایه چې تاسو ته د الله ﷻ د پلوه څاروي حلال کړی شوي دي چې غوښې یې وخورئ مګر د هغو څارویو غوښې درته حلالې نه دي کومې چې په تاسو باندې لوستل کېږي چې دا او هغه مه خورئ. لنډه دا چې تاسو ته حلال او حرام دواړه د الله ﷻ د پلوه ټاکلې شوي دي نو په همدې باندې کلک ودرېږئ او په څارویو باندې په پټو سترګو په غیر شرعي توګه نومونه مه ږدئ چې داحلال دی او دا حرام دی، نو:

الف: د پلیتیو څخه خپل ځانونه وساتئ چې د بوتانو څخه عبارت دي، مه ورته په عبادت کښې شرکت ورکوئ او مه یې په نامه باندې څاروي خوشې کوئ چې په خپلو ځانونو باندې یې حرام وګرځوئ، بلکې د مطلقې دروغجنې وینا څخه خپل ځانونه په ځنګ وساتئ، مه په الله ﷻ باندې دروغ تړئ چې په شریکانو باندې ورته قائل شئ او مه په الهي تشریع کښې په دروغو باندې قول کوئ چې خینې څاروي په خپلو ځانونو باندې حرام وګرځوئ.

ب: ای خلکو! تاسو د ټولو باطلو ادیانو څخه یوازې اسلام ته مخونه راواړوئ، نور ټول ادیان د پښو لاندې کړئ.

ج: بالآخره د الله ﷻ سره په هیڅ شي کښې شریکان مه دروئ او په سوچه توحید باندې قائل شئ چې په دې کښې ستاسو د دنیا او آخرت ګټه ده او په کفر او شرک کښې مو تاوان دی، دا ځکه چې:

د. هرڅوک چې د الله ﷻ سره په شریک باندې معتقد شي نو هغه داسې مثال لري چې د اسمانه ځمکې ته راولوېږي (د ډېرې لوړې درجې څخه ښکته راختنا شي) او بیا په همدې باندې پرېښودل شي چې ښکته را نسکور شي بلکې د رانسکورېدلو څخه وروسته یې یا مرغان په خپلو منګولو کښې وتښتوي او تیت پرک یې وشندي او یا وریاندې تېز باد مسلط کړی شي او په ډېرې لرې ژورې کندې کښې یې وغورزوي، یا په بل عبارت: لکه چې ژوند یې خاتمه وموميي کالبوت (لاش) یې هم د منځه لاړ شي.

نو ای خلکو! د کفر او شرک څخه خپل ځانونه په ځنګ وساتئ څو د ذکر شوي مثال مورد ونه ګرځئ.

۳ـ ای پیغمبره! خلکو ته ووایه چې ذکر شوي وصایا او ارشادات په یاد کښې وساتئ او دا هم هېره نه کړئ چې:

هرڅوک چې د شعائر الله (د الله ﷻ د احکامو) تعظیم وکړي، که څه هم د هغو په اسرارو باندې یې سر نه وي خلاص شوی، نو په همدغه لحاظ شعائر الله د زړونو د تقوی څخه استازیتوب کوي.

نو تاسو د کعبې شریفې څخه د دې کبله طواف وکړئ او د عرفات په مقام باندې د دې کبله ودرېږئ چې په تاسو باندې د الله ﷻ د پلوه امر شوی دی، نه د دې کبله چې تاسو یا کعبې ته عبادت کوئ او یا عرفات ته د عبادت په شرکت باندې قائل کېږئ.

لنډه دا چې شعائر الله ځکه د زړونو د تقوی څخه استازیتوب کوي چې تاسو یې په تعظیم باندې د الله ﷻ د پلوه برهان او حجت لرئ. اما مشرکان د بوتانو په نامه باندې د څارویو په خوشې کولو باندې هیڅ دلیل او برهان نه لري بلکې په الله ﷻ باندې دروغ وايي او بهتان ورپورې تپي نو:

تاسو ته په څارویو کښې د یوې ټاکلې نېټې پورې څه ګټې وټې شته او استفاده ترې کولی شئ، چې د همدې دپاره الله ﷻ پیدا کړي دي، هو کله چې ټاکلې نېټه راورسېده او تاسو څاروي د کعبې شریفې دپاره د هدایاوو په نامه باندې تعین کړه او د "لبیک" اواز مو وریاندې پورته کړ نو بیا ترې تاسو د ډېر أشد ضرورت څخه په غیر استفاده نه شئ کولی او ګټه ترې نه شئ اخستلی. بلکې په دغه وخت کښې ذکر شوي متعین څاروي صرف په قدیمي کوټې پورې تعلق نیسي او هملته باید وربښکته کړی شي، او د هغې په مربوطاتو (حرم شریف) کښې ذبحه کړی شي.

توضیحات

۱ـ په ﴿ ذَٰلِكَ وَمَن يُعَظِّمْ حُرُمَٰتِ ٱللَّهِ ﴾ کښې او همدارنګه په ﴿ ذَٰلِكَ وَمَن يُعَظِّمْ شَعَٰٓئِرَ ٱللَّهِ ﴾ کښې د ﴿ ذَٰلِكَ ، ذَٰلِكَ ﴾ په اعراب کښې مفسرینو کرامو متعددې وجې لیکلې دي[۱] مګر کومه وجه چې موږ ته بهتره برېښي هغه دا ده چې: د اول ﴿ ذَٰلِكَ ﴾ سره به د "لیحفظوا" کلمه مقدره وي چې د ﴿ وَلْيَطَّوَّفُوا ﴾ سره په شکل کښې نږدې شي. یعني مؤمنان دې ذکر شوي احکام په یاد ولري چې

(۱) تفسیر المظهري ج۶ ص۳۱۷

عندالموقع بې په عمل کښې پياده کړي، او خپل ځانونه د خیرو څخه پاک کړي او په نذرونو باندې وفاء وکړي او بالآخره د کعبې شريفې فرضي طواف اداء کړي.

او د دوهم ﴿ ذَٰلِكَ ﴾ سره به د "اجْتَنِبُوا" کلمه مراده وي، چې د ﴿ فَٱجْتَنِبُوا۟ ٱلرِّجْسَ مِنَ ٱلْأَوْثَٰنِ ﴾ د جملې د اشاراتو څخه څرګندېږي، يعنې ای مؤمنانو! تاسو د ذکرو شوو شيانو څخه اجتناب وکړئ، د حرمات الله او شعائر الله سپکاوی مه کوئ او هم د شرک او دروغینو ویناوو څخه خپل ځانونه بچ وساتئ.

سوال جواب

۲_ که څوک وايي چې: "حرمات الله" او "شعائر الله" کومو کومو احکامو ته ویل کېږي او په خپلو منځو کښې سره څه فرق لري؟

مونږ وايو چې: د ذکر شوي سوال دپاره د الله ﷻ په توفيق د [البقرة:۱۵۸] ايت لاندې جواب ورکړی شوی دی خو په دې مقام کښېورباندې لاندې وضاحت وراضافه کوو چې:

"حرمات الله" او "شعائر الله" دواړه د شرعي احکامو څخه عبارت دي او په مصداق کښې اتحاد لري. يا په بل عبارت: شرعي احکامو ته په دې اعتبار سره حرمات ويل کېږي چې بايد په سپک نظر ورته ونه کتلی شي او په عمل کښې پياده کړی شي، ځکه چې د "حُرُمَات" کلمه د "حُرْمَة" _لکه "ظُلْمَة"_ جمعه ده، د "حُرْمَة" لفظ هغه شي ته وضعه شوی دی کوم چې د پېنو لاندې کول يې جواز نه لري او حلال نه وي[1]؛ او په دې اعتبار سره ورته د "شَعَائِر" لقب ورکول کېږي چې الله ﷻ ته د بندګانو د تقرب او نژدېکت نښې او علامې دي، ځکه چې "شَعَائِر" د "شَعِيرَة" جمعه ده او د "شَعِيرَة" لفظ د علامې دپاره وضعه شوی دی[2].

نو د ذکرې شوې شرحې په نظر کښې نيولو سره که "حُرُمَات" د مناهيوو څخه او "شَعَائِر" د اوامرو څخه عبارت واخلو هم بده نه ده ځکه چې دواړه شرعي احکام دي، خو د دواړو د تعظيم معنى دا ده چې په عقيدې باندې علاوه په عمل کښې هم پياده کړی شي، برابره خبره ده چې تشريع يې په حج يا عمرې پورې ارتباط ولري او يا په نورو عبادتونو پورې پيوسته وي.

هو! ځينو علماوو کرامو د هغو څارويو څاغول او څربول هم تعظيم ګڼلی دی کوم چې سړی قصد لري چې په حج يا عمره کښې يې د خپله خانه سره کعبې شريفې ته د هداياوو په توګه بوځي، د همدې کبله ځينو صحابه وو کرامو ؓ ويلي دي چې: «كُنَّا نُسَمِّنُ الْأُضْحِيَةَ بِالْمَدِينَةِ وَكَانَ الْمُسْلِمُونَ يُسَمِّنُونَ»[3] مونږ وو چې قرباني به مو په مدينه منوره کښې څربولې بلکې (ټولو) مسلمانانو (خپلې قربانۍ) څربولې.

---

(۱) القاموس المحيط ج ص۶۲۷
(۲) حاشيه الشيخ زاده على تفسير البيضاوي ج۳ ص۳۸۴
(۳) صحيح البخاري ج۲ ص۸۳۳

دوه ډوله تفسير

۳ـ د ﴿ إِلَّا مَا يُتْلَىٰ عَلَيْكُمْ ﴾ كلمات په لاندې دوه وو ډولونو سره تفسير كېدلى شي:

الف: د دې كلماتو څخه هغه شرعي احكام مطلب دي كوم چې د څارويو د تحريم په هكله د دغه ايت څخه وړاندې نازل شوي وه چې بحث پكښې روان دى، يعنې تاسو ته څاروي حلال كړى شوي دي مگر هغه څاروي نه كوم چې پخوا نازل شوي دي او په تاسو باندې د يوه متواتر كلام په حيث لوستلى كېږي؛ نو په دې تقدير به د ﴿ مَا يُتْلَىٰ ﴾ كلمات د [الأنعام:۱۴۵] ايت څخه عبارت وي چې په مكه معظمه كښې نازل شوي دي او په نزول كښې وړاندې دي.

ب: هغه شرعي احكام ترې مراد دي كوم چې وروسته نازلېږي، يعنې تاسو ته څاروي حلال كړى شوي دي مگر هغه څاروي نه كوم به چې درباندې وروسته تلاوت كړى شي، نو په دې تقدير به ذكر شوي كلمات د [المائدة:۳] ايت څخه كنايه وي چې وروسته په مدينه منوره كښې نازل شوي دي.

هو! څه لرې نه ده چې د ﴿ مَا يُتْلَىٰ عَلَيْكُمْ ﴾ كلمات عام واخستلى شي برابره خبره ده چې د نزول په توگه تلاوت وي او يا د قرائت په توگه وي، نو په دې تقدير به ذكرو شوو دواړو ايتونو ته اشاره وي، والله ﷻ أعلم.

زُور څه معنى؟

۴ـ په ﴿ وَٱجْتَنِبُواْ قَوْلَ ٱلزُّورِ ﴾ كښې د "زُور" كلمه د دروغو معنى وركوي، برابره خبره ده چې په الله ﷻ باندې دروغ وي لكه چې مشركان ورسره شريكان دروي او په تحليل او تحريم كښې وربورې دروغ تپي، او كه په بندگانو باندې وروتړلى شي.

دغه نوم ورته څكه اينبودلى شوى دى چې دا كلمه د "زَوَر" ـلكه "كَرَم"ـ سره په حروفو كښې متحده ده چې د ميلان دپاره وضعه شوي دي[1]، په دروغو كښې هم د حق او واقعيت څخه باطل او غير واقعيت ته ميلان صورت نيسي.

يوه ورځې نبي كريم ﷺ د يوه اوږده حديث په ضمن كښې وفرمايل چې: «أَلَا وَقَوْلُ الزُّورِ» يعنې اگاه اوسئ چې د لويو گناهونو څخه ډېره لويه گناه د دروغو وينا هم ده؛ راوي وايي چې: «فَمَا زَالَ يُكَرِّرُهَا حَتَّى قُلْنَا لَيْتَهُ سَكَتَ»[2] يعنې همدغه كلمه «وَشَهَادَةُ الزُّورِ» نبي كريم ﷺ دوامداره تكراروله آن تر دې چې مونږ وويلې چې كاشكې چې نبي كريم ﷺ چپ شوى وى او اضافه يې خپل مبارك ځان ته تكليف نه وى وركړى.

همدارنگه يوه ورځې نبي كريم ﷺ د سبا لمونځ اداء كړ او بيا په ولاړه باندې ودرېد او درې كرتې يې وفرمايل چې: «عُدِلَتْ شَهَادَةُ الزُّورِ بِالْإِشْرَاكِ بِاللهِ» يعنې د دروغو شاهدي د دې سره برابره ده چې

---

(۱) لسان العرب ج۴ ص۳۳٦
(۲) صحيح البخاري ج۲ ص۱۰۲۲

څوک په الله ﷻ باندې شرک ورولېږي، «ثُمَّ قَرَأَ ﴿ فَاجْتَنِبُوا الرِّجْسَ مِنَ الْأَوْثَانِ ﴾ الآية»[1] بیا نو نبي کریم ﷺ ذکر شوی ایت د استدلال په توګه قرائت کړ.

مشرک ګرځېدل یا د اسمانه رالوېدل

۵_ په ﴿ وَمَن يُشْرِكْ بِاللَّهِ فَكَأَنَّمَا خَرَّ مِنَ السَّمَاءِ فَتَخْطَفُهُ الطَّيْرُ أَوْ تَهْوِي بِهِ الرِّيحُ فِي مَكَانٍ سَحِيقٍ ﴾ کښې د ﴿ سَحِيقٍ ﴾ کلمه په دې مقام کښې د "سَحَقَ" _لکه "ضَرَبَ"_ څخه نه ده اشتقاقه شوې چې د يو شي د ډېرو میده کولو معنی ورکوي، ته به وایې چې د سترګو رانجه ترې جوړ کړی شوه؛ بلکې د "سُحُقَ" _لکه "قَفُلَ"_ څخه یې اشتقاق موندلی دی چې د لرېوالي معنی ورکوي[2].

دا د یو پلوه، او د بله پلوه ذکره شوې تشبیه د مفسرینو کرامو د پلوه په متعددو ډولونو سره انځوره شوې ده[3] خو کوم انځور چې موږ ته په زړه پوري برېښي هغه په لاندې ټکو باندې ولاړ دی:

الف: دا د هغه مشرک (کافر) دپاره مثال دی کوم چې په شرک او کفر باندې مړ شوی وي، نه د هغه کافر دپاره کوم چې ژوندی وي او د ایمان راوړلو احتمال یې د منځه نه وي تللی[4].

ب: دلته د مفرداتو تشبیه ته اړتیا نشته بلکې د کافر سړي کیفیت د یوه سړي د کیفیت سره ورته ګڼلی شوی دی کوم چې د هغه حال سره مخامخ شي چې په ایت شریف کښې ورته اشاره شوې ده.

نو د معنی حاصل یې داسې راځېږي چې: په کفر او شرک باندې مړ شوی سړی د هغه چا سره یو رنګ دی کوم چې د اسمانه راولوېږي او ټول بدن یې چیت پیت او دړې وړې وګرځي چې د بېرته راژوندي کېدلو چانس یې بالکل د منځه لاړ شي، بلکې په دنیا کښې یې بیا راژوندي کېدل د دې وجې څخه هم محال او نه کېدونکي حالت ته ورسېږي چې سمدستي یې مرداري خوړونکي مرغان په خپلو منبوکو کښې وتښتوي او ټول تالا ترغه کړي، او یا ورباندې تېز باد مسلط کړی شي او د بدن ټول پځرکي یې ډېر لرې ځای ته والوزوي او هلته یې وشندي.

نو لکه څنګه چې نوموړي راغورزېدلي مړ شوي سړي ته په دنیا کښې د بیا راژوندي کېدلو چانس نشته چې بېرته راژوندی شي او خپل ځان ته څه ګټه ورسوي، همدارنګه مړ شوی مشرک او کافر هم دا چانس نه لري چې بیا به دنیا ته راشي او ایمان به راوړي، او لکه څنګه چې هغه په ظاهري مرګ باندې هلاک شوی دی همدارنګه دغه هم په معنوي مرګ باندې هلاک شوی دی.

۶_ یوه ورځې نبي کریم ﷺ په یوه ډېر اوږده حدیث شریف کښې وفرمایل چې: «...فَيَقُولُ اللهُ عَزَّ وَجَلَّ اكْتُبُوا كِتَابَهُ فِي سِجِّينٍ فِي الْأَرْضِ السُّفْلَى فَتُطْرَحُ رُوحُهُ طَرْحًا»[5] یعنې کله چې د کافر روح قبض

---

(۱) سنن ابي داود ج۲ ص۱۵۰
(۲) لسان العرب ج۱۰ ص۱۵۳
(۳) تفسير الكشاف ج۳ ص۱۵۵؛ حاشيه الشيخ زاده على تفسير البيضاوي ج۳ ص۳۸۳
(۴) اضواء البيان ج۵ ص۶۹۱
(۵) مسند احمد بن حنبل ج۶ ص۴۱۴

کړی شي نو اسمان ته به وخېژولی شي چې دروازه خلاصه کړئ، نو دروازه به ورته بېرته نه کړی شي، نو الله ﷻ به ووايي چې: د دغه کافر ليکنه په "سِجّين" کښې وکړئ کوم چې په لاندېنۍ ځمکه کښې موقعيت لري، نو روح به يې د اسمانه راګوزار (راوارتولی) شي راګوزارول (را ارتول).

نو بيا نبي کريم ﷺ ذکر شوی ايت شريف ولوست، په کوم کښې چې بحث روان دی، ته به وايې چې په همدغه حديث سره به يې د ايت شريف تفسير ته اشاره کړې وي.

سوال جواب

۷ـ که څوک وايي چې: په ﴿ لَكُمْ فِيهَا مَنَٰفِعُ إِلَىٰٓ أَجَلٍ مُّسَمًّى ﴾ کښې د ﴿ فِيهَا ﴾ ضمير څه شي ته راجع دی؟ يا په بل عبارت: هغه څه شی دی چې مونږ ته پکښې د ټاکلې نېټې پورې منافع شته او بيا نشته؟

مونږ وايو چې: لږ وړاندې په دوهمه توضيح کښې ـ د الله ﷻ په توفيقـ تېر شو چې د ﴿ شَعَٰٓئِرَ ٱللَّهِ ﴾ کلمه د قربانيو څارويو ته هم شامله ده، نو ذکر شوی ضمير همدغو څارويو ته راجع دی کوم چې د ﴿ شَعَٰٓئِرَ ٱللَّهِ ﴾ د کلمې په ضمن کښې نږدې ذکر دی. نو د معنی حاصل يې داسې راځېږي چې: ای مسلمانانو! تاسو ته د قربانيو په هغو څارويو کښې د استفادې جواز شته کوم چې تاسو د همدې مطلب دپاره ساتلي او چاغ کړي وي مګر د کعبې شريفې په لور مو نه وی روان کړي او د لبيک اواز مو ورباندې نه وي پورته کړی. نو کله مو چېورباندې د لبيک اواز پورته کړ نو د همدې نېټې څخه وروسته تاسو ته جائزه نه ده چې استفاده ترې وکړئ، هو که استفادې کولو ته مجبور او مضطر شوئ نو هغه بېله خبره ده. بيا نو د دغې نېټې څخه وروسته د قربانيو ورېښکته کول پخوانۍ کوټې (کعبې) شريفې ته انتهاء مونده کوي چې بايد حرم شريف ته ورسوله شي او هلته قرباني شي.

هېر مو نه شي!

۸ـ ذکر شوی ايت شريف مونږ د ابو حنيفه عليه الرحمة د اجتهاد مطابق تفسير کړ چې د قربانيو څخه د ټاکنې څخه وروسته بې ضرورته استفاده جائزه نه بولي، خو ځينې نور علماء کرام عليهم الرحمة ترې بې ضرورته هم استفاده جائزه ګڼي، الله ﷻ دې اجر ورکړي په همدې موضوع کښې ځينو محدثينو کرامو ډېر ښه تحقيق کړی دی[1] چې مونږ ترې يوازې د يوه حديث په ذکر باندې اکتفاء کوو هغه دا چې:

نبي کريم ﷺ يوه صحابي ﷺ ته وفرمايل چې: «ارْكَبْهَا بِالْمَعْرُوفِ إِذَا أُلْجِئْتَ إِلَيْهَا حَتَّى تَجِدَ ظَهْرًا»[2] يعنې په دغې قربانۍ باندې سور شه (استفاده ترې وکړه مګر) په معروفه او په شريعت کښې په پېژاندلې شوې طريقې سره، خو کله چې ورته مجبور کړی شوې او ورته دې ضرورت شو، آن تر هغه وخته پورې چې ته بله سورلۍ مونده کړې او خپل ضرورت پرې پوره کړې.

(۱) شرح معاني الآثار ج۱ ص۴۰۹

(۲) سنن ابي داود ج۱ ص۲۴۵؛ سنن النسائي ج۲ ص۲۲

﴿ وَلِكُلِّ أُمَّةٍ جَعَلْنَا مَنسَكًا لِّيَذْكُرُوا اسْمَ اللَّهِ عَلَىٰ مَا رَزَقَهُم مِّن بَهِيمَةِ الْأَنْعَامِ
فَإِلَٰهُكُمْ إِلَٰهٌ وَاحِدٌ فَلَهُ أَسْلِمُوا ۗ وَبَشِّرِ الْمُخْبِتِينَ ﴿٣٤﴾ الَّذِينَ إِذَا ذُكِرَ اللَّهُ وَجِلَتْ قُلُوبُهُمْ
وَالصَّابِرِينَ عَلَىٰ مَا أَصَابَهُمْ وَالْمُقِيمِي الصَّلَاةِ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنفِقُونَ ﴿٣٥﴾ وَالْبُدْنَ
جَعَلْنَاهَا لَكُم مِّن شَعَائِرِ اللَّهِ لَكُمْ فِيهَا خَيْرٌ ۖ فَاذْكُرُوا اسْمَ اللَّهِ عَلَيْهَا صَوَافَّ ۖ فَإِذَا وَجَبَتْ
جُنُوبُهَا فَكُلُوا مِنْهَا وَأَطْعِمُوا الْقَانِعَ وَالْمُعْتَرَّ ۚ كَذَٰلِكَ سَخَّرْنَاهَا لَكُمْ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ
﴿٣٦﴾ لَن يَنَالَ اللَّهَ لُحُومُهَا وَلَا دِمَاؤُهَا وَلَٰكِن يَنَالُهُ التَّقْوَىٰ مِنكُمْ ۚ كَذَٰلِكَ سَخَّرَهَا لَكُمْ
لِتُكَبِّرُوا اللَّهَ عَلَىٰ مَا هَدَاكُمْ ۗ وَبَشِّرِ الْمُحْسِنِينَ ﴿٣٧﴾ ﴾

[۳۴] او مونږ د هر (مسلمان) امت دپاره په قربانۍ سره عبادت کول د دې دپاره ګرځولی (مشروع کړی) دی چې دوی په هغو شیانو باندې د الله ﷻ نوم یاد کړي کوم چې ورته الله ﷻ روزي کړي دي چې د بې ژبې څارویو څخه عبارت دي.

نو (ای انسانانو!) ستاسو په حقه معبود (فقط) یو معبود دی نو تاسو خاص همده ﷻ ته غاړې کېږدئ (د همده ﷻ په نامه قرباني وکړئ).

او (ای پیغمبره!) عاجزي کوونکو خلکو ته (د الله ﷻ په رضامندۍ سره) زېرې ورکړه.

[۳۵] (چې دوی) هغه کسان (دي) کوم چې کله (ورته) الله ﷻ یاد کړی شي نو زړونه یې دارېږي، او کوم چې په هغو (مصیبتونو) باندې صبر کوونکي وي چې دوی ته رسیدلي وي، او (هم) د لمونځونو ودرونکي وي او (بالآخره) د هغو مالونو څخه کوم چې ورته مونږ روزي کړي دي (د الله ﷻ په لاره کښې) مصرف (او انفاق) کوي.

[۳۶] او اوښان (مو ګرځولي دي) ستاسو دپاره مو اوښان د شعائر الله څخه ګرځولي دي (تشریع کړي دي) چې ستاسو دپاره پکښې (د دنیا او د آخرت) خیر نغښتی دی (او خپل رب ﷻ ته وربانديې نژدې کېږئ).

نو د الله ﷻ نوم پرې (د قربانۍ په وخت کښې) په داسې حال کښې یاد کړئ چې په (دریو) پښو باندې یې صفونه جوړ کړي وي (ولاړ وي او یوه پښه مو ورته تړلې وي)، نو کله چې (په ځمکه باندې) اړخونه ولوېږي (سا یې وخېژي) نو پخپله باندې یې ترې وخورئ او (هم یې) په سوال کوونکي او تمه کوونکي باندې وخوروئ (تاسو ته اجازه ده).

(ای پیغمبره!) په دغه ډول سره مونږ ستاسو دپاره (قوي) اوښان تابع ګرځولي دي (چې په اسانۍ سره یې قرباني کولی شئ) شاید چې تاسو (زمونږ دپاره) شکرونه اداء کړئ.

[۳۷] (خو په یاد ولرئ چې) هیڅکله به الله ﷻ ته (د ثواب د حیثه) نه د قربانیو غوښې ورسېږي او نه به ورته د هغو وینې ورسېږي، مګر الله ﷻ ته ستاسو د پلوه پرهېزګاري (په همدې حیث) رسېږي. (ای پیغمبره!) په دغه ډول سره مو ستاسو دپاره (د قربانۍ) څاروي مسخر کړي دي (ترڅو تاسو وربانديې الله ﷻ ته ورنژدې شئ او هم) د دې دپاره چې تاسو (وربانديې) د الله ﷻ نوم په هغې توګه یاد کړئ کومه یې چې تاسو ته ښودلې ده.
او (ای پیغمبره!) نېکوکارانو ته (په دنیوي او اُخروي خوشالیوو بانديې) زیرې ورکړه.

د مطلب خلاصه

په دې ایتونو کښې هم د قربانیو په هکله څه زیاته رڼا اچولې شوې ده چې حاصل یې داسې راځېږي:
ای پیغمبره! خپل امت ته د قربانیو په ارتباط زمونږ د پلوه څه نور معلومات هم ورکړ هغه دا چې:
۱ـ هرځومره مسلمانان امتونه چې ستاسو څخه پخوا تېر شوي دي د هغوی هر یوه امت ته مونږ د قربانیو تشریع ورنازله کړې وه ترڅو دوی یوازې د الله ﷻ نوم په هغو څارویو بانديې واخلي او ذبحه یې کړي کوم چې ورته مونږ روزي کړي دي، چې د بې ژبو څارویو څخه عبارت دي. یوه امت ته مو هم دا نه ده جائزه کړې چې د بوتانو او غیر الله په نامه قرباني وکړي، نو دا دی تاسو ته مو هم د قربانۍ تجویز درنازل کړ چې یوازې د الله ﷻ په نامه قرباني وکړئ او د شرک څخه خپل ځانونه په کلکه وساتئ، او دا ځکه چې ستاسو د ټولو امتونو معبود فقط او فقط یو معبود دی او بس، نو خاص د همده ﷻ اطاعت وکړئ او ارشاداتو ته یې غاړې کېږدئ.
۲ـ ای پیغمبره! اوس نو عاجزي کوونکو او د ارشاداتو منونکو ته زمونږ په رضامندۍ او نورو نعمتونو بانديې زیرې ورکړه چې دوی د لاندې صفاتو خاوندان دي:
الف: هر کله چې د الله ﷻ نوم یاد شي نو په زړونو کښې یې ډار پیدا کېږي.
ب: دوی هغه کسان دي چې په هغو مصیبتونو بانديې صبر کوي کوم چې ورته ورسېږي، نو په الله ﷻ بانديې اعتراض نه کوي بلکې د ده ﷻ په قضاء بانديې راضي وي.
ج: دوی خپلو لمونځونو لره د ټولو حقوقو سره ودروونکي وي.
د: بالآخره عاجزي کوونکي هغه کسان دي چې د هغو مالونو څخه في سبیل الله نفقه کوي کوم چې ورته مونږ روزي کړي دي او ورته ورکړي مو دي.
۳ـ دا هم زمونږ د پلوه خپل امت ته توصیه کړه چې:
الف: مونږ ستاسو دپاره د اوښانو قرباني هم د شعائر الله څخه ګرځولې دي ترڅو پرې تاسو د الله ﷻ نوم یاد کړئ او د غیر الله د نامه څخه اجتناب وکړئ.
ب: په دې کښې ستاسو دپاره د دنیا او د آخرت ښېګڼې نغښتې دي، یا په بل عبارت: د اوښانو د قرباني کولو تشریع ستاسو د خیر دپاره صورت نیولی دی، نو تاسو ته په کار دي چې د تاوان په نظر ورته ونه ګورئ.

ج: نو په داسې حال کښې یې قرباني کړئ او د الله ﷻ نوم ورباندې یاد کړئ چې پښې یې د غونډې وي، یا په بل عبارت: اوښان په ولاړه باندې قرباني کړئ.

د: هو! چې کله د قرباني کولو څخه وروسته په ځمکه باندې پرېوځي او ارخونه ولګوي نو تاسو ته جائزه ده چې پخپله باندې یې هم د غوښو څخه استفاده وکړئ او په فقیرانو باندې یې هم وخوروئ.

ه: تاسو ته په کار دي چې د حاضرو ټولو خلکو پکښې تر امکانه برخې وکړئ. هسې نه چې بوازې په هغو خلکو باندې اکتفاء وکړئ کوم چې سوال کوونکي وي او تمه لرونکي خلک پرېږدئ، بلکې تاسو یې په دواړو ډولو خلکو باندې وخوروئ.

و: مونږ ستاسو دپاره څاروي او اوښان دغه ډول مسخر کړي دي چې تاسو یې په قرباني کولو باندې مسلط یاست، او په دې باندې علاوه د غوښو خوراک یې درته جائز ګرځولی شوی دی، نو د دغسې تسخیر د کبله تاسو ته ښايي چې د الله ﷻ د نعمتونو شکر وکړئ او سوچه عبادت ته یې غاړې کېږدئ.

ز: ای مؤمنانو! تاسو په دې باندې پوه شئ چې محض غوښې او محض وینې تویول د الله ﷻ په نزد د قبول درجې ته نه رسېږي او الله ﷻ ورباندې نه راضي کېږي ترڅو چې ورسره د شرک او کفر څخه پرهېزګاري ملګرې شي.

لنډه دا چې د الله ﷻ په نزد غوښې او وینې (د څارویو قرباني) څه ارزښت نه لري مګر د ده ﷻ په نزد ستاسو د پلوه تقوی ارزښت لري، نو تاسو په خپلو ټولو قربانیو بلکې په ټولو کړو وړو کښې د تقوی او پرهېزګارۍ زیات مراعات او حفاظت وکړئ.

ح: ای مؤمنانو! الله ﷻ ستاسو دپاره په دغه ډول سره څاروي مسخر کړي دي چې تاسو یې قرباني کړئ او د خپل رب ﷻ رضامندي ورباندې ترلاسه کړئ، که بالفرض د الله ﷻ تسخیر نه وی نو ستاسو به پرې توان نه وی رسېدلی چې قرباني یې کړئ.

ط: دا ټول د دې دپاره چې تاسو صرف الله ﷻ په لویۍ سره یاد کړئ او په هغې لاره باندې په سیده توګه لاړ شئ کومه یې چې تاسو ته ښودلې ده او هدایت یې درته کړی دی.

۴_ بالآخره ای پیغمبره! که مؤمنان ذکر شوي ارشادات په نظر کښې ونیسي او د هدایت په مطابق ورباندې عمل وکړي نو په دغه وخت کښې به دوی د نېکوکارانو څخه وشمېرلی شي، او ته نېکوکارانو ته د الله ﷻ د پلوه په دنیاوي او اُخروي خوشالیو باندې زیری ورکړه.

توضیحات

۱_ الله ﷻ د څارویو د قربانۍ په هکله ډېر تاکیدي ارشادات نازل کړه.شاید چې په دې کښې به لاندې حکمتونه مرموز وي:

الف: مونږ د "الأنعام" د سورت په سریزه کښې د الله ﷻ په توفیق لیکلې دي چې د مشرکانو د شرکیاتو دپاره یوه غټه وجه څاروي هم وه، چې یا به یې د بوتانو په نامه قرباني کول او یا به یې د

همدوی په نامه پرېښودل چې هيڅا به ترې استفاده نه کوله؛ نو الله ﷻ مهرباني وکړه او د څارويو په هکله يې توحيدي احکام نازل کړه چې پرېښودل يې بالکل ناجائز وګرځول او هغه قرباني يې جائزې کړې کومو چې يوازې د الله ﷻ په نامه صورت نيولی وي.

ب: څرنګه چې په قرباني کښې د يوه پلوه د سړي د لاسه څه مال بهر وځي، څه لړې نه ده چې په خينو خلکو باندې دروند تمام شي، او د بله پلوه د قربانيو شکل په ظاهري توګه د خپل مال ضائع کولو ته ورته دی چې سړی خپل څاروی يا خپل ډېر څاروي قرباني کړي او ځای په ځای يې پرېږدي، نو څه لرې نه ده چې د چا په ذهن کښې وګرځي چې د قربانۍ څخه به دا بهتره وی چې ژوندی يې کوم فقير ته ورکړی وی؛ نو الله ﷻ مهرباني وکړه او د ذکرو شوو او نورو احتمالاتو مخه يې په ډېر تاکيد سره ونيوله او مؤمنانو ته يې ډاډ او اطمنان ورکړ چې په دغه کار کښې ستاسو ګټه ده، دغه کار ته زړه نا زړه کېږئ مه، دا ډول عبادت خو يوازې په تاسو باندې نه دی فرض شوی بلکې ﴿وَلِكُلِّ أُمَّةٍ جَعَلْنَا مَنسَكًا﴾ مونږ د هر مسلمان امت دپاره دا ډول عبادت تشريع کړی دی.

نو دا ايت هغه ايت ته ورته دی کوم چې د روژې په هکله نازل شوی دی چې: ﴿كُتِبَ عَلَيْكُمُ ٱلصِّيَامُ كَمَا كُتِبَ عَلَى ٱلَّذِينَ مِن قَبْلِكُمْ﴾ [البقرة:۱۸۳] يعنې ای مؤمنانو! په تاسو باندې روژه داسې فرض کړی شوې ده لکه چې په هغو کسانو باندې فرض کړی شوې وه کوم چې ستاسو څخه وړاندې تېر شوي دي.

منسک څه معنی؟

۲ـ په ﴿وَلِكُلِّ أُمَّةٍ جَعَلْنَا مَنسَكًا﴾ کښې د "مَنْسَك" کلمه ميمي مصدر ده[۱]، دا کلمه که څه هم نورې معناوې هم لري خو د ذبحې او الله ﷻ ته د نژدېکت په غرض د څاروي د وينې تويولو معنی هم ورکوي[۲]، يعنې مونږ د هر امت دپاره د څارويو د ذبحه کولو په ذريعه عبادت مشروع کړی دی او تاسو ته هم مشروع دی.

د إخبات معنی

۳ـ په ﴿وَبَشِّرِ ٱلْمُخْبِتِينَ﴾ کښې د "مُخْبِتِين" کلمه د "إِخْبَات" څخه اشتقاقه شوې ده چې د نرمښت او تواضع معنی ورکوي[۳]، که څه هم په دې مقام کښې مفسرينو کرامو په متعددو معناوو سره تفسيره کړې ده[۴] مګر ډېر بهتر تفسير يې همغه دی کوم چې په متصل ايت کښې نازل شوی دی چې: ﴿ٱلَّذِينَ إِذَا ذُكِرَ ٱللَّهُ وَجِلَتْ قُلُوبُهُمْ﴾ الآية، يعنې تواضع کوونکي هغه کسان دي چې ډارېږي او صبر کوي او لمونځونه دروي او خيراتونه (مالي صدقات) کوي.

---

(۱) تفسير الطبري ج۱۷ ص۱۶۱
(۲) تفسير ابي السعود ج۳ ص۱۰۶
(۳) مفردات الراغب ص۱۴۱
(۴) روح المعاني ج۱۷ ص۱۵۴

صرفي او نحوي تحليلونه

۴_ په ﴿ وَٱلْبُدْنَ جَعَلْنَٰهَا لَكُم ﴾ کښې د "بُدن" کلمه د "بَدَنَة" _لکه "ثمرة"_ جمعه ده، چې د هغه اوښ يا غوايه معنی ورکوي کوم چې په مکه معظمه کښې د کعبې شريفې د تعظيم په توګه قرباني کړی شي، دا نوم ورباندې ځکه اېښودلی شوی دی چې د "بَدَانَة" _لکه "ثَرَافَة"_ څخه يې اشتقاق موندلی دی چې د غوښې د ډېروالي او څوربوالي معنی ورکوي[۱]، او پوره واضحه ده چې په اوښ او غوايه کښې غوښې ډېرې وي.

هو! که اوزه يا ګډه د ذکر شوي تعظيم په لحاظ قرباني کړی شي نو هغه د "اُضحِيَة" په نامه يادېږي چې جمعه يې "ضَحَايَا" راځي.

دا د يو پلوه، او د بله پلوه په ذکر شوي عبارت کښې د ﴿ وَٱلْبُدْنَ ﴾ کلمه په مقدر "جَعَلْنَا" باندې منصوبه ده چې مذکور ﴿ جَعَلْنَٰهَا ﴾ ورته تفسير واقع شوی دی، ته به وايې چې داسې نازل شوی: "وَجَعَلْنَا الْبُدْنَ جَعَلْنَاهَا لَكُمْ" يعنې او مونږ قرباني ګرځولي دي ستاسو دپاره مو د شعائر الله د جملې څخه ګرځولي دي چې تاسو ورباندې خپل رب ﷻ ته تقرب او نژدېکت حاصل کړئ.

صواف څه معنی؟

۵_ په ﴿ فَٱذْكُرُوا۟ ٱسْمَ ٱللَّهِ عَلَيْهَا صَوَآفَّ فَإِذَا وَجَبَتْ جُنُوبُهَا ﴾ کښې د ﴿ صَوَآفَّ ﴾ کلمه د "صَافَّة" جمعه ده چې د "صَفّ" _لکه "مَدّ"_ څخه اشتقاقه شوې ده، "صَفّ" دې ته ويل کېږي چې يو شی په يو مستقيم خط باندې وګرځولی شي[۲]. په دې مقام کښې يې د معنی حاصل داسې راځېږي چې: تاسو اوښان په داسې حال باندې قرباني کړئ چې خپلې پښې يې په مستقيم خط باندې ايښې وي او ولاړ وي؛ ذکره شوې کلمه همدغه ډول د عبد الله بن عباس رضي الله عنهما د پلوه تفسيره شوې ده[۳].

په دې باندې علاوه يوه ورځې عبد الله بن عمر رضي الله عنهما يو سړی وليد چې خپله اوښه يې چو کړې وه او قصد يې کړی وه چې قرباني يې کړي، نو نوموړي صحابي ﷺ ورته وويلې چې: «ابْعَثْهَا قِيَامًا مُقَيَّدَةً سُنَّةَ نَبِيِّكُمْ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ»[۴] يعنې دا اوښه پورته کړه په داسې حال کښې يې قرباني کړه چې ولاړه وي او يوه پښه يې تړلې شوې وي، د خپل پيغمبر ﷺ طريقه عملي کړه چې اوښان به يې همدغسې قرباني کول.

بلکې عين مضمون د ايت شريف څخه هم د اشارې په توګه څرګندېږي، ځکه چې په ﴿ فَإِذَا وَجَبَتْ جُنُوبُهَا ﴾ کښې د ﴿ وَجَبَتْ ﴾ کلمه د "وُجُوب" څخه اشتقاقه شوې ده، "وُجُوب" اصلاً د سقوط (لوېدلو

---

(۱) لسان العرب ج۱۳ ص۴۸
(۲) مفردات الراغب ص۲۹۰
(۳) صحيح البخاري ج۱ ص۲۳۱
(۴) صحيح مسلم ج۱ ص۴۲۴

دپاره وضعه شوی دی. واجبي حکم ته څکه واجب وايي چې د سقوط سره ثبوت ملګری وي، ته به وايې چې په مکلف باندې رالوېدلی دی او ترې پورته کېږي نه، د همدې کبله مرګ ته هم د "وُجُوب" لقب ورکړی شوی دی چې د مړي څخه مرګ نه پورته کېږي. د ښه وضاحت دپاره لاندې حدیث ولولئ:

د یوه اوږده حدیث مضمون دی چې یوه ورځې عبد الله بن ثابت ﷺ مریض وه چې زنانه وو یې ژړل، خو یوه صحابي ﷺ دوی ژړا ته نه پرېښودلې، نو نبي کریم ﷺ ورته وویلې چې: «دَعْهُنَّ فَإِذَا وَجَبَ فَلَا تَبْكِيَنَّ بَاكِيَةٌ» یعني پرېږده چې ژاړي خو کله چې عبد الله بن ثابت ﷺ واجب شو نو بیا دې یوه ژړېدونکې زنانه هم نه ژاړي. صحابه کرامو ﷺ پوښتنه وکړه چې: «وَمَا الْوُجُوبُ؟ يَا رَسُولَ اللهِ!» ای د الله ﷺ پیغمبره! وجوب څه شی دی؟ نبي کریم ﷺ جواب ورکړ چې: «الْمَوْتُ»[۱] وجوب د مرګ څخه عبارت دی.

نو د ایت شریف حاصل داسې راځېږي چې: ای مؤمنانو! تاسو د قربانۍ په وخت کښې په خپلو اوښانو باندې په داسې حال کښې د الله ﷺ نوم یاد کړئ او "بِسْمِ اللهِ وَاللهُ أَكْبَرُ" وربانديې ووایئ چې هغه په درېوو پښو باندې ولاړ وي او وړاندېنۍ یوه پښه یې تړلی شوي وي، نو کله مو چې د تکبیر سره سم د سینې سره نژدې (د غاړې په آخر کښې) په تبر یا نېزه باندې وواهه او وینه ترې جاري شوه نو لږ وخت ورته تم شئ ترڅو قرباني کړی شوی اوښ په ځمکه باندې راولوېږي او سا یې وځېژي نو بیا درته جائزه ده چې فقیران لا څه چې پخپله هم ترې غوښې وخورئ.

قانع او معتر څه فرق لري؟

۶ـ په ﴿وَأَطْعِمُوا۟ ٱلْقَانِعَ وَٱلْمُعْتَرَّ﴾ کښې د "قَانِع" او "مُعْتَرّ" دواړه کلمې علماوو کرامو په متعددو معناوو سره تفسیرې کړې دي[۲] مګر کومې معناوې چې مونږ ته بهترې برېښېدلې دي هغه دا دي[۳]:

الف: "قَانِع" هغه چاته ویل کېږي کوم چې سوال کوي او بل ته یې لاس غزولی وي.

دا د یو پلوه، او د بله پلوه د "قَانِع" کلمه د لاندې دوه وو بابونو څخه اشتقاق مومي:

اول: یو د "قَنَعَ يَقْنَعُ" ـلکه "مَنَعَ يَمْنَعُ"ـ مفتوح العین باب دی چې مصدر یې "قُنُوْعًا" استعمالېږي او د سوال کولو معنی ورکوي. چې په دې مقام کښې همدغه استعمال مطلب دی.

دوهم: بل د "قَنِعَ يَقْنَعُ" ـلکه "عَلِمَ يَعْلَمُ"ـ مکسور العین باب دی چې مصدر یې "قِنَاعَةٌ" استعمال شوی دی چې د "رضاء" معنی ورکوي او سوال کول ورسره منافي دي.

ب: "مُعْتَرّ" په دې مقام د هغه چا لقب دی کوم چې سوال نه کوي خو د قربانۍ په شاوخوا کښې وړاندې ببرته تاوېږي راتاوېږي، ته به وایې چې د غوښې په تمه ناست دی، برابره خبره ده چې فقیر

(۱) سنن ابي داود ج۲ ص۸۷: سنن النسائي ج۲ ص۲۶۱
(۲) زاد المسير ج۵ ص۲۹۶
(۳) صحيح البخاري ج۱ ص۲۲۹

او که غني وي. خکه چې په عربي محاوره کښې ویل کېږي چې: "إعْتَرَرْتُ بِكَ حَاجَتِي"^(۱) یعنې
نامه مې خپل حاجت وړاندې کړی وه، او د پوره کولو په تمه یې ناست وم.

﴿إِنَّ ٱللَّهَ يُدَٰفِعُ عَنِ ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓاْ ۗ إِنَّ ٱللَّهَ لَا يُحِبُّ كُلَّ خَوَّانٖ كَفُورٍ ﴿٣٨﴾ أُذِنَ لِلَّذِينَ
يُقَٰتَلُونَ بِأَنَّهُمۡ ظُلِمُواْ ۚ وَإِنَّ ٱللَّهَ عَلَىٰ نَصۡرِهِمۡ لَقَدِيرٌ ﴿٣٩﴾ ٱلَّذِينَ أُخۡرِجُواْ مِن دِيَٰرِهِم
بِغَيۡرِ حَقٍّ إِلَّآ أَن يَقُولُواْ رَبُّنَا ٱللَّهُ ۗ وَلَوۡلَا دَفۡعُ ٱللَّهِ ٱلنَّاسَ بَعۡضَهُم بِبَعۡضٖ لَّهُدِّمَتۡ
صَوَٰمِعُ وَبِيَعٞ وَصَلَوَٰتٞ وَمَسَٰجِدُ يُذۡكَرُ فِيهَا ٱسۡمُ ٱللَّهِ كَثِيرٗا ۗ وَلَيَنصُرَنَّ ٱللَّهُ مَن
يَنصُرُهُۥٓ ۚ إِنَّ ٱللَّهَ لَقَوِيٌّ عَزِيزٌ ﴿٤٠﴾ ٱلَّذِينَ إِن مَّكَّنَّٰهُمۡ فِي ٱلۡأَرۡضِ أَقَامُواْ ٱلصَّلَوٰةَ وَءَاتَوُاْ
ٱلزَّكَوٰةَ وَأَمَرُواْ بِٱلۡمَعۡرُوفِ وَنَهَوۡاْ عَنِ ٱلۡمُنكَرِ ۗ وَلِلَّهِ عَٰقِبَةُ ٱلۡأُمُورِ ﴿٤١﴾﴾

[۳۸] یقینًا الله ﷻ د هغو کسانو څخه دفاع کوي کومو چې ایمان غوره کړی دی، (او دا څکه چې:) یقینًا الله ﷻ هر یو خیانتکار (او هر یو) ناشکره نه خوښوي.

[۳۹] (نو) هغو کسانو ته (د جنګ کولو) اجازه ورکړی شوه د کومو سره چې جنګ کول کېږي (په کومو باندې چې په دوامداره توګه جنګ تحمیلیږي، البته) د دې کبله (ورته اجازه ورکړی شوه) چې یقینًا په دوی باندې ظلم (او تیری) کول کېږي، او (اګر که دوی کمزوري دي مګر) یقینًا الله ﷻ د دوی په نصرت (غالب ګرځولو) باندې قدرت درلودونکی دی (سره د کمزورۍ به غلبه ورکړي).

[۴۰] (ذکر شوي ماذونان) هغه کسان دي چې د خپلو کورونو څخه بدون د حقه (په ناحقه) سره وویستلی شوه (او هجرت کولو ته مجبور کړی شوه، د دوی بله هیڅ ګناه نه وه) مګر (په همدې خبره باندې یې دښمنان په غُصه شوه چې) دوی ویلي چې زمونږ رب (یوازې) الله ﷻ دی (او د بوتانو څخه بېزار شوه).

او (ای پیغمبره!) که چرته الله ﷻ (د تاریخ په اوږدو کښې) د خلکو مخنیوی د دوی د ځینو (کفارو) په ځینو (نورو مسلمانانو) سره نه وی کړی نو هرومرو به د رهبانانو د رهبانیت کوټې ړنګې کړی شوې وی او د نصاراوو د عبادت ځایونه (هم) او د یهودانو کلیساګانې (هم) او (بالآخره) د مسلمانانو جوماتونه (به هم اباد نه وی پاتې شوي) چې په دغو (ځایونو کښې (به عمومًا) د الله ﷻ نوم ډېر (یادیده او په جوماتونو کښې په خاصه توګه د الله ﷻ نوم ډېر) یادېږي.

او هرومرو ضرور به الله ﷻ د هغه چا سره نصرت وکړي کوم چې د ده ﷻ (د دین) سره نصرت کوي، یقینًا الله ﷻ قوتناک دی (او هم) د کلکې ارادې خاوند دی.

---

(۱) مفردات الراغب ص ۳۴۰

[۴۱] (د الله ﷻ د دین سره کومک کوونکي) هغه کسان (دي) که چرته مونږ ورته په ځمکه کښې ثبات (امکانیات او حکومت) ورکړو، نو دوی لمونځ ودروي او زکات ورکوي او (هم) په ښو کارونو باندې امر کوي او د بدو (په شریعت کښې د نا اشنا کارونو) څخه (خلک) منعه کوي.

او خاص الله ﷻ ته د ټولو کارونو انجام دی (نو د دین د کومک کوونکو سره به هم په خپل وخت حساب کتاب وکړي).

شان نزول

۱ـ مونږ د الله ﷻ په توفیق د [النساء:۷۷] ایت لاندې لیکلي دي چې په مکه معظمه کښې به عبد الرحمن بن عوف ﷺ او څه نور صحابه کرام ﷺ د نبي کریم ﷺ حضور ته ورتلل چې د مسلح جهاد اجازه راکړه ځکه چې مونږ د مشرکانو د لاسه ډېر زیات په تنګ شوي یاستو، خو نبي کریم ﷺ به ورته په جواب کښې ارشاد کاوه چې: «إِنِّيْ أُمِرْتُ بِالْعَفْوِ فَلا تُقَاتِلُوا»[۱] یقیناً زه په عفوه باندې مامور کړی شوی یم نو تاسو مسلح جهاد مه کوئ، او همدارنګه نبي کریم ﷺ ته یوه ډله صحابه کرام ﷺ ورغله او عرض یې وکړ چې: ای د الله رسوله! مونږ ته اجازه وکړه چې ځینې مشرکان ووژنو او یا ورسره خیانت او ټګي وکړو (په چل سره یې قتل کړو او څوک راباندې پوه نه شي)؛ نو الله ﷻ دا ایت شریف نازل کړ چې: ﴿إِنَّ ٱللَّهَ يُدَٰفِعُ عَنِ ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓاْ﴾ الآية[۲]. یعنې تاسو صبر وکړئ الله ﷻ به ستاسو څخه دفاع وکړي او د جهاد اجازه به درکړي، نو الله ﷻ خپله وعده پوره کړه چې:

۲ـ عبد الله بن عباس رضي الله عنهما وايي: د جهاد په هکله چې کوم لومړنی ایت نازل شوی هغه همدغه ایت دی چې: ﴿أُذِنَ لِلَّذِينَ يُقَٰتَلُونَ﴾ الآية[۳].

ارتباطونه

۱ـ په وړاندېنې پنځه ویشتم [۲۵] ایت کښې دا مضمون تېر شوی وه چې د مکې مشرکانو په حدیبیه مقام کښې مسلمانان ایسار کړه او د عمرې د اداء کولو دپاره یې پرېنښودل چې د الله ﷻ په نامه خپل څاروي قرباني کړي، بیا د حج او عمرې او هم د قربانیو په ارتباط ځینې ارشادات نازل شوه؛ په دې ایتونو کښې د کلام مخ بېرته اصلي مضمون ته ور اړولی شوی دی او د مشرکانو د زور د ماتولو دپاره اساسي چاره ښودلې شوې ده چې د جهاد تجویز دی.

۲ـ په وړاندېنیو ایتونو کښې دا عبارتونه ﴿وَبَشِّرِ ٱلْمُخْبِتِينَ﴾، ﴿وَبَشِّرِ ٱلْمُحْسِنِينَ﴾ هم نازل شوي وه، په دې ایتونو کښې د بشارت یوه مثال ته اشاره شوې ده چې الله ﷻ به د عاجزي کوونکو او نېکوکارانو سره کومک وکړي او د دوهم ځل دپاره به مشرکانو ته توان ورنه کړي چې د کعبې شریفې د زیارت څخه یې ایسار کړي، نو حاصل یې داسې راځېږي:

---

(۱) سنن النسائي ج۲ ص۵۱؛ تفسیر البغوي ج۱ ص۴۵۳
(۲) المحرر الوجیز ج۱۱ ص۲۰۴
(۳) سنن النسائي ج۲ ص۵۱؛ تفسیر ابن کثیر ج۳ ص۲۲۵

د مطلب خلاصه

ای پیغمبره! په خپل امت باندې د مسلح جهاد په ارتباط لاندې مطالب قرائت کړه
۱ـ یقیناً الله ﷻ د مؤمنانو څخه د کفارو د ضرر مخنیوی کوي چې مشرکان له زوره وغورزوي، او دا ځکه چې دوی د یو پلوه خیانتکاران دي او د بله پلوه ناشکران دي، او الله ﷻ هر یو خائن او ناشکره نه خوښوي. تر اوسه یې چې ورته څه زور ورکړی وه هغه د خوښې په بنیاد ولاړ نه وه بلکې د حکمت په اساس ولاړ وه.
۲ـ د همدې کبله چې الله ﷻ د مؤمنانو د غلبې او د کفارو د مغلوبیت اراده کړې ده نو:
الف: هغو کسانو ته د مسلح جهاد اجازه ورکړی شوه کوم چې د کفارو د پلوه وهل کېږي او وژل کېږي، حال دا چې د دوی د پلوه په هغوی باندې هیڅ ډول تعرض نه کېږي.
ب: ځکه دوی ته اجازه ورکړی شوه چې دوی مظلومان دي ترڅو دوی د مظلومیت څخه بچ شي.
ج: که څه هم دغه مظلومان مؤمنان اوس د خپلو دښمنانو په پرتله کمزوري دي، خو یقیناً الله ﷻ د دوی په نصرت او کومک باندې قدرت لري چې همدغو کمزورو او لږو کسانو ته په هغوی باندې غلبه ورکړي او وربانديې مسلط یې کړي. او دا ځکه چې:
د: دغه کمزوري مؤمنان هغه کسان دي چې په ناحقه سره د خپلو کورونو څخه وویستلی شوه او هجرت کولو ته مجبور کړی شوه، د دوی نوره هیڅ ګناه نه وه فقط (د کفارو په خیال) یې همدا ګناه وه چې دوی د شرکیاتو څخه ځانونه ساتل او اقرار یې کاوه چې زمونږ رب ﷻ یوازې الله ﷻ دی، همدی زمونږ کارساز او همدی زمونږ معبود دی او بس، خو دغه خبره د کفارو او مشرکانو نه خوښېده او دوی یې په ډېرې بې رحمۍ سره د ظلم لاندې نیولي وه او د خپل ټاټوبي څخه یې وویستل.
۳ـ ای پیغمبره! الله ﷻ د مؤمنانو څخه ضرور دفاع کوي، که بالفرض دا کار ونه کړي نو کفار به تر هغه خپلو ظلمونو ته ادامه ورکړي ترڅو چې د جوماتونو دروازې وتړي او هیڅوک پرېنږدي چې د الله ﷻ نوم پکښې په کثرت سره یاد کړي او یا د همدې غرض دپاره کوم جومات اباد کړي.
الله ﷻ په هره زمانه کښې دغه کار کړی دی، او دا ځکه که الله ﷻ د ځینو خلکو د ظلمونو مخه په ځینو نورو باندې نه وي نیولې نو د تاریخ په اوږدو کښې به نه د راهبانو د رهبانیت ځایونه اباد پرېښودلی شوي وی، نه د نصاراوو عبادتخانې، نه د یهودانو کلیساګانې او نه د مسلمانانو جوماتونه مګر ټول به تړلي شوي او نړولي شوي وی.
۴ـ د همدغې دفاع په لحاظ هرومرو او ضرور د قیامت د ورځې پورې الله ﷻ د هغه چا سره کومک (نصرت) کوي کوم چې د ده ﷻ د نازل کړي دین (اسلام) سره نصرت کوي. او هم په دښمنانو باندې غلبه ورکوي چې د ظلمونو مخه یې بنده کړي او دا ځکه چې:
الف: الله ﷻ قوتناک دی، د ده ﷻ په مقابل کښې ټول مخلوقات کمزوري او ناتوانه دي.
ب: الله ﷻ د کلکې ارادې خاوند دی چې هیڅوک یې د ارادې په وړاندې خنډ نه شي واقع کېدلی.

۵ـ بالمقابل مؤمنان هغه کسان دي چې که مونږ هغوی ته په ځمکه کښې قدرت او اقتدار ورکړو او د خلافت خاوندان یې ورګرځوو نو دوی لاندې کارونه کوي:

الف: پخپله باندې هم لمونځونه ودروي او په نورو باندې یې هم د ټولو حقوقو سره اداء کوي.

ب: زکاتونه ورکوي او په مالي عباداتونو کښې قصور نه واقع کوي او نور خلک ورته هڅوي.

ج: دوی په ټولو نېکو او په شریعت کښې په معروفو کارونو باندې امر کوي.

د: او د شرعي منکراتو او ناجائزو کارونو ته لکه څنګه چې پخپله نه وړاندې کېږي نور خلک یې هم اجراء کولو ته نه پرېږدي.

نو مونږ ځکه د دوی څخه دفاع کوو او په کفارو باندې نصرت او کومک ورکوو، مګر په یاد ولرئ چې د ټولو کارونو عاقبت او انجام الله ﷻ پورې اختصاص لري. نو ذکر شوي کسان هم په عاقبت کښې د الله ﷻ د پلوه د محاسبې لاندې نیولی کېږي نو ورته په کار دي چې تر انجامه پورې خپل خط السیر ته تغیر ورنه کړي، که نه نو د الله ﷻ نصرت او کومک به ترې بېرته واخستلی شي.

توضیحات

۱ـ د ﴿ أُذِنَ لِلَّذِينَ يُقَٰتَلُونَ ﴾ الآية، د ﴿ إِنَّ ٱللَّهَ يُدَٰفِعُ عَنِ ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓاْ ﴾ الآية، دپاره تفسیر واقع شوی دی، یا په بل عبارت: الله ﷻ خپله د دفاع وعده پوره کړه چې مؤمنانو ته یې د جهاد اجازه ورکړه او خپل نصرت او کومک یې ورسره ملګری کړ، که نه نو د جهاد د ممنوعیت په هکله تقریبًا اویا (۷۰) ایتونه نازل شوي وه چې صبر وکړئ جهاد مه شروع کوئ إذن در روان دی[۱].

۲ـ د ﴿ وَلَوْلَا دَفْعُ ٱللَّهِ ٱلنَّاسَ بَعْضَهُم بِبَعْضٍ ﴾ الآية، په مضمون یو بل ایت وړاندې په [البقرة: ۲۵۱] کښې تېر شوی دی، هیله ده چې د هغه خلاصه مطلب یو ځل ولوستلی شي.

څلور ډوله عبادتخونې

۳ـ په ﴿ لَّهُدِّمَتۡ صَوَٰمِعُ وَبِيَعٞ وَصَلَوَٰتٞ وَمَسَٰجِدُ يُذۡكَرُ فِيهَا ٱسۡمُ ٱللَّهِ كَثِيرٗا ﴾ کښې الله ﷻ څلور ډوله عبادتخونو ته اشاره کړې ده چې که د ده ﷻ دفاع نه وی نو دغه څلور واړه به یوه هم په خپل وخت کښې اباد نه وی پاتې شوې. د څلورو واړو معناوې دا دي:

الف: د ﴿ صَوَٰمِعُ ﴾ کلمه د "صَوْمَعَةٌ" جمعه ده، او د هغې کوټې دپاره وضعه شوې ده کومه چې په ځمکه باندې پلنه وي مګر څوکه یې نرۍ وي[۲] چې په پښتو کښې د "ګبومبزې" په نامه یادېږي.

په دې مقام کښې د نوموړې کلمې څخه د نصرانیانو د راهبانو هغه وړې-وړې کوټې مرادې دي چې د ښارونو څخه بهر به یې د ګومبزو په شکل جوړښت درلود او راهبانو به پکښې عبادت کاوه[۳].

ب: د "بِيَعٌ" کلمه د "بِيَعَةٌ" جمعه ده، دا هم د نصاراوو د عبادت د کوټو دپاره وضعه شوې ده مګر

(۱) تفسیر المظهري ج۶ ص۲۳۶
(۲) لسان العرب ج۸ ص۲۰۸
(۳) تفسیر ابن کثیر ج۳ ص۲۲۶

هغه کوټې کومې به چې په ښارونو او ابادیو کښې جوړې شوې وې او د صوامعو په نسبت به پراخې وې او عامو عیسویانو به پکښې عبادت کاوه[١].

ج: د "صَلَوَاتٌ" کلمه د "صَلَاةٌ" جمعه ده چې په عبراني لغت کښې د یهودانو د کلیسا نوم دی[٢]، او یا د "صلوثا" جمعه ده، "صلوثا" هم په عبراني لغت کښې کلیسا ته وایي[٣] چې په عربي کلام کښې به په جمعه کښې په متعدو ډولونو باندې تلفظ کېږي حتی چې په نوموړې کلمه (صَلَوَات) کښې بې په لس ډوله قرائت اوریدلی شوی دی[٤]؛ او دا ځکه کله چې عجمي کلمه په عربي کلام کښې استعماله شي نو په خپل حال باندې نه پاتې کېږي.

مونږ د الله ﷻ په توفیق د [البقرة:٩٧] ایت لاندې لیکلي دي چې د "جبرائیل" په کلمه کښې چې اصلاً اعجمي ده په لس ډوله سره قرائت شته دي.

د: د "مَسَاجِدُ" کلمه د "مَسْجِدٌ" جمعه ده چې اصلاً د هغه ځای دپاره وضعه شوې ده په کوم باندې چې سجده لګولی کېږي، خو په استعمال او عام عُرف کښې د مسلمانانو (آخر الزمان پیغمبر ﷺ د اُمتیانو) د عبادت د ځای (جومات) معنی ورکوي.

که څه هم عبادت لکه څنګه چې په سجده باندې مشتمل دی همدارنګه په قیام او رکوع باندې هم اشتمال لري مګر د سجدې په حال کښې هر یو عبادت کوونکی الله ﷻ ته ډېر ورنژدې کېږي، نو په نوم اېښودلو کښې یوازې د سجدې مراعات شوی دی او جومات د مسجد په نوم نومولی شوی دی. نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «أَقْرَبُ مَا يَكُونُ الْعَبْدُ مِنْ رَبِّهِ وَهُوَ سَاجِدٌ فَأَكْثِرُوا الدُّعَاءَ»[٥] یعنې هغه حالت په کوم کښې چې بنده د خپل رب ﷻ رحمت او فضل ته ډېر نژدې وي په داسې حال کښې تحقق مومي په کوم کښې چې نوموړی سجده کوونکی وي، نو تاسو (د سجدې په حال کښې) ډېر سوالونه کوئ (اُمید دی چې درته مقبول وګرځي).

یادونه

۴ـ که څه هم ځینو مفسرینو کرامو[٦] د ﴿ٱلَّذِينَ أُخۡرِجُواْ مِن دِيَٰرِهِم﴾ الآية، او ﴿ٱلَّذِينَ إِن مَّكَّنَّٰهُمۡ فِي ٱلۡأَرۡضِ﴾ الآية، دواړو ایتونو څخه د خلفاء الراشدینو مناقب استنباط کړي دي چې وروستنی ایت د لومړني ایت دپاره بیان واقع شوی دی، نو ځوک چې د اولنی ایت مصداقونه دي همغوی د دوهم ایت دپاره هم مصداقونه دي؛ مګر مونږ ته بهتره برېښي چې په عموم سره پرېښودلی شي ترڅو د قیامت د ورځې پورې ټولو مؤمنانو ته شامل شي. یا په بل عبارت: په دغه ایت کښې د اسلامي

---

(١) الجواهر للطنطاوي ج١٢ ص٤١
(٢) تفسير الطبري ج١٧ ص١٧٨؛ تفسير المظهري ج٦ ص٣٣٠
(٣) تفسير الخازن ج٣ ص٣١٠؛ تفسير القرطبي ج١٢ ص٧١
(٤) البحر المحيط ج٧ ص٥١٧
(٥) صحيح مسلم ج١ ص١٩١
(٦) المحرر الوجيز ج١١ ص٢٠٧

حکومت مشخصاتو ته اشاره شوې ده، چې اسلامي حکومت دغه دغه صفات لري، باید چې د قیامت تر ورځې پورې یې مسلمانان مراعات کړي.

څرنګه چې همدا نن(۱) هم په افغانستان کښې جنګ جاري دی او د دواړو طرفونو خبره یوه ده چې مونږ د اسلامي حکومت د جوړولو هلې ځلې کوو، نو افغانانو او د نړۍ ټولو مسلمانانو ته په کار دي چې هغه څلور مواد ورته معیار وټاکي کومو ته چې په ایت شریف کښې اشاره شوې ده او بیا مقایسه وکړي چې کوم طرف په دغو څلورو موادو باندې کلک ولاړ دي، نو هر یو طرف یې چې ورباندې کلک مونده کړ همغه به خپله خبره کښې صادق او مقابل طرف یې دروغژن دی.

﴿وَإِن يُكَذِّبُوكَ فَقَدْ كَذَّبَتْ قَبْلَهُمْ قَوْمُ نُوحٍ وَعَادٌ وَثَمُودُ ﴿٤٢﴾ وَقَوْمُ إِبْرَاهِيمَ وَقَوْمُ لُوطٍ ﴿٤٣﴾ وَأَصْحَابُ مَدْيَنَ ۖ وَكُذِّبَ مُوسَىٰ فَأَمْلَيْتُ لِلْكَافِرِينَ ثُمَّ أَخَذْتُهُمْ ۖ فَكَيْفَ كَانَ نَكِيرِ ﴿٤٤﴾ فَكَأَيِّن مِّن قَرْيَةٍ أَهْلَكْنَاهَا وَهِيَ ظَالِمَةٌ فَهِيَ خَاوِيَةٌ عَلَىٰ عُرُوشِهَا وَبِئْرٍ مُّعَطَّلَةٍ وَقَصْرٍ مَّشِيدٍ ﴿٤٥﴾ أَفَلَمْ يَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَتَكُونَ لَهُمْ قُلُوبٌ يَعْقِلُونَ بِهَا أَوْ آذَانٌ يَسْمَعُونَ بِهَا ۖ فَإِنَّهَا لَا تَعْمَى الْأَبْصَارُ وَلَٰكِن تَعْمَى الْقُلُوبُ الَّتِي فِي الصُّدُورِ ﴿٤٦﴾﴾

[۴۲] او (ای پیغمبره!) که مشرکان (کفار) ستا تکذیب کوي نو (ته مه بې حوصلې کېږه ځکه چې) د دوی څخه وړاندې د نوح ﷺ قوم او هم عادیانو او ثمودیانو (خپل خپل پیغمبران) تکذیب کړي وه.

[۴۳] او (همدارنګه) د ابراهیم ﷺ قوم او د لوط ﷺ قوم (هم دغه کار کړی وه).

[۴۴] او د مدین د ښار ملګري (اوسېدونکي هم پرې اخته شوي وه) او (په دې باندې علاوه) موسی ﷺ ته هم (د فرعونیانو د پلوه) د دروغژون نسبت کړی شوی وه.

نو ما کفارو ته (د څه وخته پورې) مهلت ورکړ بیا مې (په عذاب سره) ونیول نو (وګوره چې) څنګه وه زما نا اشنا عذاب (چې ټول یې پوښنا کړه)؟!

[۴۵] نو د ښارونو څخه څومره ډېر مونږ په داسې حال کښې هلاک کړي دي چې دوی به ظالمان وه نو دا ښارونه په خپلو خپلو چتونو باندې د پاسه پراته دي (او کنډوالې ګرځولي دي).

او د بې کاره کړی شوو کوهیانو څخه (څومره ډېر مونږ د اوبو د راویستونکو څخه خالي کړي دي) او د لوړو او دنګو مانیو څخه (څومره ډېرې مونږ د اوسېدونکو څخه خالي کړي دي او په نورو خلکو باندې مو ابادې کړې دي).

[۴۶] ایا نو کفار په ځمکه کښې نه دي ګرځېدلي (او نه ګرځي) چې دوی لره داسې زړونه وي چې د عقل څخه پرې کار واخلي او داسې غوږونه (ولري) چې اورېدل پرې وکړي؟

(۱) ۱۳ .۹ .۱۴۱۹ هـ ق - ۱۰ .۱۰ .۱۳۷۷ هـ ش.

او یقیناً قیصه (خبره) دا ده چې د سر سترګې یې ړندې نه دي مګر هغه زړونه یې ړانده دي کوم چې د دوی په سینو کښې دي.

ارتباط او د مطلب خلاصه

وړاندېنیو ایتونو کښې د کفارو ظلم او تېري ته اشاره شوې وه چې په خپل ټول توان سره هڅې کوي چې د الله ﷻ د نوم یادولو مخه ونیسي، په دې ایتونو کښې د یو پلوه نبي کریم ﷺ ته ډاډ او تسلیه ورکړه شوې ده چې هر پیغمبر په خپل وخت کښې د هغو مشکلاتو سره مخامخ شوی دی د کومو سره چې ته مخامخ یې، نو ځنګه چې هغوی نه دي بې حوصلې شوي همدارنګه به ته هم خپله حوصله نه کمزورې کوې. او د بله پلوه کفار په غوړ باندې وهلی شوي دي چې ستاسو عاقبت به د هغو کفارو څخه کم نه وي کومو چې پخواني پیغمبران تکذیب کړي وه. نو حاصل یې داسې راځېږي:

اې پیغمبره! د خپل ځان د ډاډینې دپاره او د کفارو د توبیخ دپاره لاندې مضامین قرائت کړه:

۱ـ که ستا د وخت کفار ستا تکذیب کوي نو ته ورباندې مه بې حوصلې کېږه ځکه چې د دوی څخه وړاندې ډېرو کفارو د خپلو خپلو پیغمبرانو تکذیب کړی دی. مثلاً: نوح علیه السلام د خپل قوم د پلوه تکذیب شوی دی، هود علیه السلام ته خپل قوم (عادیانو) د دروغژن نسبت کړی دی، صالح علیه السلام ته ثمودیانو د دروغژن لقب ورکړی دی، د ابراهیم علیه السلام او لوط علیه السلام سره د خپلو-خپلو قومونو د پلوه همدغه وضعه شوې ده، همدارنګه د مدین د ښار اوسېدونکو او د ښار ملګرو شعیب علیه السلام ته د دروغو نسبت کړی وه او بالآخره موسی علیه السلام هم د فرعونیانو د پلوه دروغژن ګڼلی شوی وه.

نو که د دې زماني کفار ستا تکذیب کوي څه د تعجب او حیرانتیا خبره نه ده، او دا ځکه چې د ټولو کفارو خط السیر یو دی او د پیغمبرانو په مقابل کښې یوه تګلاره تعقیبوي.

۲ـ ما پخواني کفار یو په یو نه دي نیولي بلکې تر ډېره وخته پورې مې ورته فرصت ورکړی وه چې د پیغمبرانو په حقانیت او صداقت کښې ښه فکر وکړي او په دلایلو او معجزاتو باندې قانع شي ترڅو خپله کفري تګلاره په حقه لاره باندې تبدیل کړي، مګر هغوی دا کار ونه کړ. نو په عاقبت کښې مې په عذاب سره ونیول او په بنیادي توګه مې محوه کړه.

نو ته وګوره چې زما د پلوه نااشنا عذاب څومره خطرناک عذاب وه؟!

۳ـ اې پیغمبره! که څه هم مونږ د هلاکو شوو کفارو څخه څو معدودو ډلو ته اشاره وکړه که نه نو:

الف: څومره ډېر ښارونه مونږ په داسې حال کښې هلاک کړي دي چې دوی به د یو پلوه په خپلو ځانونو باندې ظالمان وه او کفر به یې اختیار کړی وه، او د بله پلوه به په نورو خلکو باندې ظلم کوونکي وه چې ایمان راوړلو ته به یې نه پرېښودل؛ نو په نتیجه کښې به د ښاریانو د هلاکت څخه وروسته ټول ښارونه ونړېده او چتونه به یې په خمکه باندې پرېواته او بیا به یې دېوالونه د چتونو دپاسه وروغوزېده، او کنډوالې به یې هم ختمې شوې.

ب: مونږ څومره ډېرې بې کاره د اوبو ځاګانې فارغې ګرځولې دي، چې په اوبو ...ندې به یې

زیاته ګنه ګونه وه خو د هلاکت څخه وروسته به خالي پاتې شوه او یوه کس به هم د هلاکو شوو څخه موجودیت نه درلود چې اوبه ترې راوباسي.

ج: او څومره ډېرې لوړې (هسکې) او دنګې مانۍ مو د اوسېدونکو څخه خالي کړې دي او بیا مو په نورو اوسېدونکو باندې ډکې کړې دي.

۴_ ای پیغمبره! ایا نو ستا د زمانې کفار په ځمکې کښې نه ګرځي ترڅو د ذکرو شوو ښارونو ډېر مثالونه وګوري چې ځینې ګنډوالې پراته دي او ځینې په نورو خلکو باندې اباد دي؟ یا په بل عبارت: ایا دوی په ځمکه کښې سیاحت نه کوي چې:

الف: داسې زړونه ولري چې تعقل وربانديې وکړی شي او د خپلو ځانونو په ارتباط ترې ګټه پورته کړي، که څه هم د کومه طرفه توجیه نه کړی شي؟

ب: داسې غوږونه ولري چې اورېدل وربانديې وکړی شي البته په هغه صورت کښې چې د پیغمبر ﷺ د پلوه ورته متوجه کړی شي چې هغه ښار او دغه ښار وګوریٔ او عبرت ترې واخلئ؟

۵_ ای پیغمبره! اصلي خبره دا ده چې: د کفارو د سر سترګې ړندې نه دي، لیدل کولی شي او د عبرت اخستلو دپاره ښې مساعدې دي، او همدارنګه د سر په غوږونو کښې یې هم د اورېدلو استعداد شته دی، مګر هغه زړونه یې ړانده دي کوم چې د دوی په سینو کښې قرار لري او د عبرت اخستلو بصیرت یې ختم شوی دی، او همدغه زړونه یې کاڼه دي د دعوت کوونکي په دعوت باندې خپل د جهالت خط السیر ته تغیر نه ورکوي.

توضیحات

۱_ په دې مقام کښې چې د کومو پیغمبرانو قیصو ته اشاره شوې ده هغه په نورو سورتونو کښې وړاندې بیرته مفصلې بیانې شوې دي نو هیله ده چې هره یوه قیصه په خپل ځای کښې ولوسته شي او عبرت ترې واخستلی شي، دلته یې محض د مثالونو په توګه نومونه اخستلی شوي دي.

مَشید څه معنی؟

۲_ په ﴿ وَبِئْرٍ مُّعَطَّلَةٍ وَقَصْرٍ مَّشِيدٍ ﴾ کښې د ﴿ مَّشِيدٍ ﴾ کلمه هغې مانۍ ته وضعه شوې ده کومه چې په چونه او سیمټو سره جوړه شوې وي، او ځینو په لوړه مانۍ باندې تفسیره کړې ده[1]، زمونږ په فکر دلته دواړه معناوې مرادې دي نو په محکمې او دنګې مانۍ سره به معنی شي.

سوال جواب

۳_ که څوک وایي چې: په همدغه یوه ایت کښې د ﴿ فَهِيَ خَاوِيَةٌ عَلَىٰ عُرُوشِهَا ﴾ د کلماتو څخه څرګندېږي چې په دې مقام کښې الله ﷻ هغو ښارونو ته د مثال په توګه اشاره کړې ده د کومو څخه چې ګنډوالې جوړې شوې وي، او د ﴿ وَقَصْرٍ مَّشِيدٍ ﴾ د کلماتوڅخه بربښي چې کفار هلاک شوي ده

(۱) لسان العرب ج۳ ص۲۴۴: مفردات الراغب ص۲۷۹

او ښارونه روغ رمټ پاتې وه؛ نو پوښتنه دا ده چې ایا دا تناقض نه دی؟
مونږ وایو چې: دلته الله ﷻ د دوه ډوله ښارونو مثالونو ته اشاره کړې ده: یو هغه چې اهالي یې ړوند شوي او ښارونه کنډوالې ګرځېدلي دي، او بله هغه چې د اهالیوو د هلاکت څخه وروسته په نورو خلکو باندې اباد شوي وي.
لنډه دا چې دا ایت شریف الله ﷻ په بل ایت کښې تشریح کړی دی چې: ﴿ذَٰلِكَ مِنۡ أَنۢبَآءِ ٱلۡقُرَىٰ نَقُصُّهُۥ عَلَيۡكَ مِنۡهَا قَآئِمٞ وَحَصِيدٞ﴾ [هود: ۱۰۰] یعنې دغه بیان د هغو هلاکو شوو ښارونو د خبرونو څخه دی کوم چې مونږ یې په تا باندې حکایت کوو، چې ځینې اوس هم ولاړ (په نورو خلکو باندې اباد) دي لکه د مصر ښار چې د فرعونیانو څخه وروسته په نورو باندې اباد پاتې شو، او ځینې لو کړی شوي (کنډوالې) دي لکه د ثمودیانو ښارونه چې په نورو خلکو باندې نه دي اباد شوي.

یوه پوښتنه او د هغې جواب

۴ـ که څوک وایي چې: د زړونو محل خو ځرګند دی چې سینې دي، نو پوښتنه دا ده چې د څه حکمت په بنیاد وړباندې صراحت نازل شو چې: ﴿ٱلَّتِي فِي ٱلصُّدُورِ﴾ ؟
مونږ وایو ـ والله ﷻ أعلم ـ چې: د ﴿تَعۡمَى﴾ کلمه د "عمی" څخه اشتقاقه شوې ده چې د سر په سترګو کښې ډېره استعمالېږي او دلته د زړه په سترګو کښې استعماله شوې ده، نو څه لرې نه وه چې چا ګومان کړی وی او د ﴿ٱلۡقُلُوبُ﴾ د کلمې څخه یې کومه مجازي معنی اراده کړې وی، نو د ﴿ٱلَّتِي فِي ٱلصُّدُورِ﴾ په نزول سره د دغه ګومان مخه ونیوه شوه چې دلته هغه زړونه مراد دي کوم چې په سینو کښې موقعیت لري، د کومو په هکله چې نبي کریم ﷺ په یوه اوږده حدیث کښې فرمایلي دي چې: «أَلَا وَإِنَّ فِي الْجَسَدِ مُضْغَةً إِذَا صَلَحَتْ صَلَحَ الْجَسَدُ كُلُّهُ وَإِذَا فَسَدَتْ فَسَدَ الْجَسَدُ كُلُّهُ أَلَا وَهِيَ الْقَلْبُ»[1] یعنې اګاه اوسئ او یقیناً په بدن کښې یوه ټکره غوښه ده کله چې صالحه شي نو ټول بدن ورسره صالح جوړېږي او کله چې فاسده شي نو ټول بدن ورسره فاسد ګرځي، اګاه اوسئ او هغه ټکره غوښه د زړه څخه عبارت ده چې په ټول بدن باندې حکومت چلوي او ټول اندامونه یې په اداره کښې دي.

﴿وَيَسۡتَعۡجِلُونَكَ بِٱلۡعَذَابِ وَلَن يُخۡلِفَ ٱللَّهُ وَعۡدَهُۥۚ وَإِنَّ يَوۡمًا عِندَ رَبِّكَ كَأَلۡفِ سَنَةٖ مِّمَّا تَعُدُّونَ ۝٤٧ وَكَأَيِّن مِّن قَرۡيَةٍ أَمۡلَيۡتُ لَهَا وَهِيَ ظَالِمَةٞ ثُمَّ أَخَذۡتُهَا وَإِلَيَّ ٱلۡمَصِيرُ ۝٤٨ قُلۡ يَٰٓأَيُّهَا ٱلنَّاسُ إِنَّمَآ أَنَا۠ لَكُمۡ نَذِيرٞ مُّبِينٞ ۝٤٩ فَٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ وَعَمِلُواْ ٱلصَّٰلِحَٰتِ لَهُم مَّغۡفِرَةٞ وَرِزۡقٞ كَرِيمٞ ۝٥٠ وَٱلَّذِينَ سَعَوۡاْ فِيٓ ءَايَٰتِنَا مُعَٰجِزِينَ أُوْلَٰٓئِكَ أَصۡحَٰبُ ٱلۡجَحِيمِ ۝٥١﴾

[1] صحیح البخاري ج۱ ص۱۳

[۴۷] او (ای پیغمبره!) مشرکان په تا باندې د عذاب (په نازلولو) باندې توندي کوي (چې هله ژر شه راباندې رانازل يې کړه)، حال دا دی چې هیڅکله به الله ﷻ (د دوی د عذاب په هکله) په خپله وعده کښې بې وفايي ونه کړئ (چې نازل يې نه کړي).

او يقيناً ستا د رب ﷻ په نزد يوه ورځ د يو زر کلونو غوندې ده (چې دا) د هغو کلونو څخه عبارت دي کوم چې تاسو يې شمېرئ (او ستاسو په نزد متعارف دی).

[۴۸] او د ښارونو څخه څومره ډېرو ته ما په داسې حال کښې مهلت ورکړی دی چې هغه به ظلم کوونکي وه (او د مهلت څخه) وروسته مو (په عذاب سره) نيولي دي.

او (په دنياوي عذاب باندې علاوه) خاص مونږ ته بېرته راتاوېدل دي (چې هلته به ورباندې اُخروي عذاب ورنازل کړو).

[۴۹] (ای پیغمبره! ته) ووايه چې: ای خلکو! يقيناً زه ستاسو دپاره ښکاره ډاروونکی يم (عذاب نازلوونکی نه يم).

[۵۰] نو هغه کسان کومو چې ايمان راوړی دی او نېک عملونه يې کړي دي خاص د همدوی دپاره (د الله ﷻ د پلوه) مغفرت او د کرامت څخه ډکه روزي ده.

[۵۱] او هغه کسان کوم چې زمونږ په ايتونو کښې په داسې حال کښې زيار باسي چې (دوی الله ﷻ ته په خپل خيال) عاجز ګرځوونکي جوړ شي (د ده ﷻ د ارادې مخه ونيسي)، نو دغه کسان د تېز اور ملګري دي (چې هيڅکله به يې ورسره اندېوالي ختمه نه شي).

ارتباط او د مطلب خلاصه

وراندېني ايتونه په دې تمام شوي وه چې کفارو ته په کار دي چې د پخوانيو هلاکو شوو قومونو څخه عبرت واخلي او خپلو کفرياتو ته ادامه ورنه کړي، په دې ايتونو کښې د هغوی غبرګون ته اشاره شوې ده چې د عبرت اخستلو په عوض د هغوی عناد لا قوي کېږي، چې حاصل يې داسې راځي:

۱ـ ای پیغمبره! ستا د زمانې کفار په دې عوض چې د پخوانيو هلاکو شوو کفارو څخه عبرت واخلي عناد يې ورباندې لا اضافه کېږي، حتی چې د استهزاء او تمسخر په توګه په تا باندې عجله کوي چې هله ژر شه په توندۍ سره په مونږ باندې عذاب رانازل کړه. نو ته دوی ته په لاندې ټکو کښې جواب ورکړه چې:

الف: د عذاب د نزول وعده ما د خپله خانه نه ده کړې بلکې دغه وعده د الله ﷻ د پلوه نازله شوې ده، او تاسو ښه پوه شئ چې هيڅکله به الله ﷻ په خپله وعده کښې خلف (بې وفايي) ونه کړي، او هرومرو به درباندې عذاب نازل شي خو.

ب: څرنګه چې ستا د رب ﷻ په نزد يوه ورځ د هغو يو زر کلونو سره برابره ده کوم چې تاسو يې شمېرئ، نو زمونږ د پلوه کفارو ته ابلاغ کړه چې عذاب تاسو ته ډېر په عجله او توندۍ سره درروان دی خو تاسو ورباندې نه پوهېږئ او دا خکه چې همغه وخت ته تاسو تالبدل وايئ کوم چې د الله ﷻ

په نزد باندې تالبدل نه دي بلکې توندي او عجله ده.

یا په بل عبارت: که بالفرض الله ﷻ تاسو ته پنځلس کاله مهلت درکړي نو داسې مثال به ولري چې تاسو ته یې فقط دوه ویشت (۲۲) دقیقې مهلت درکړی دی، نو ایا دوه ویشت دقیقې مهلت تاسو تالبدل ګڼئ؟

۲ـ په دې باندې علاوه، د مهلت ورکول او د ځنډ وخته پورې د عذاب ټالول د حکمت غوښتنه ده او د عفوې معنی نه ورکوي، ایا تاسو نه ګورئ چې څومره ډېرو ښارونو ته ما په داسې حال کښې مهلت ورکړی دی چې دوی به ظالمان وه، او د عذاب په نزول باندې به یې د استهزاء په توګه عجله کوله خو بیا به مو عند الموقع خپله وعده رښتیا کړه او عذاب به مو ورباندې ورنازل کړ.

په دې باندې علاوه خاص فقط همدا ماته د ټولو خلکو رجوع ده، چې د حساب کتاب دپاره به د قیامت په ورځ د قبرونو څخه راپورته کېږي او د خپل عمل جزا یا سزا به ګوري.

۳ـ ای پیغمبره! کفارو ته دا هم ووایه چې: ای خلکو! یقیناً زه بل څوک نه یم بلکې زه همدا ستاسو دپاره په ځرګنده توګه ډاروونکی یم، زما په لاس کښې نه د عذاب نازلول شته او نه یې مخنیوی کولی شم، نو په همدې بنیاد ستاسو غوښتنه زما څخه بې ځایه ده چې هله ژر شه عذاب راباندې رانازل کړه. د همدې کبله زه تاسو ته ابلاغوم چې:

الف: هرڅوک چې په ما باندې د یوه پیغمبر په صفت ایمان راوړي او نېک عملونه هم ورسره ملګري کړي نو د دغو کسانو دپاره د الله ﷻ د پلوه مغفرت او ښښنه ده، او هم د همدوی دپاره په دنیا او آخرت کښې د کرامت او عزت څخه ډکه روزي ده.

ب: بالمقابل هغه کسان کوم چې زمونږ د ایتونو په هکله زیار باسي چې تکذیب یې کړي او د ترقۍ مخه یې ونیسي البته دا په داسې حال کښې چې مونږ یې د ترقۍ اراده کړې ده، ته به وایې چې دوی زمونږ سره زور آزمایي کوي او غواړي چې اراده مو بې نتیجې کړي، نو دغه کسان د سوزوونکي اور ملګري دي چې هیڅکله به یې ورسره اندېوالي ونه شکېږي.

توضیحات

۱ـ کفارو به د استهزاء او یا د استبعاد (لرې ګڼلو) په توګه نبي کریم ﷺ ته دا پوښتنه ډېره راجع کوله چې هله ژر شه هغه عذاب په مونږ باندې نازل کړه په کوم باندې چې ته مونږ ډاروې، نو الله ﷻ د کفارو دغه غوښتنه په متعددو وجوهو سره جوابه کړې ده چې ځینو وجوهو ته یې په [الأنعام:۵۷] ایت کښې او ځینو ته په [العنکبوت:۵۳، ۵۴] ایتونو کښې هم اشارې شوې دي.

خو په دې مقام کښې یې ورته د ﴿ وَلَن يُخْلِفَ ٱللَّهُ وَعْدَهُۥ ﴾ جواب ورکړی دی، یعنې تاسو ولې په عذاب سره عجله کوئ چې هله ژر شه راباندې نازل یې کړه، ایا تاسو ته د عذاب نازلول دروغ برېښي؟ دغسې نه ده، په یاد ولرئ! چې هیڅکله به الله ﷻ خپله د عذاب وعده فسخه نه کړي او ستاسو په هکله به ترې تېر نه شي.

سوال جواب

۲_ که څوک وایي چې: د ذکر شوي تقریر مطابق د کفارو جواب په ذکره شوې جمله باندې تمامېږي نو پوښتنه دا ده چې د ﴿ وَإِنَّ يَوْمًا عِندَ رَبِّكَ كَأَلْفِ سَنَةٍ مِّمَّا تَعُدُّونَ ﴾ جمله ورسره څه پیوند نیسي؟

مونږ وایو چې:

الف: ځینو علماوو کرامو په ﴿ وَيَسْتَعْجِلُونَكَ بِالْعَذَابِ ﴾ کښې د "عَذَاب" کلمه په اُخروي عذاب باندې تفسیره کړې ده(۱)، یعنې ای پیغمبره! کفار په اُخروي عذاب باندې عجله کوي حال دا چې هغه دومره سخت عذاب دی چې هلته یوه ورځ تېرول ستاسو د زرو کلونو سره برابره ده، نو دوی ته په کار دي چې په دغسې مشکل عذاب باندې عجله ونه کړي.

په دې تقدیر د زرو کلونو اوږدوالی د سختۍ څخه کنایه ګرځي چې په سختیو او مشکلاتو کښې په سرې باندې وخت اوږدېږي او په خوشالیو کښې وریاندې لنډ تېرېږي.

مګر دا جواب مونږ ته خوندور نه برېښي ځکه چې وړاندېني ایتونه او وروستنی ایت په دنیاوي عذاب پورې ارتباط نیسي، نو په منځکښې د اُخروي عذاب مرادول د ملغلرو د امېل شکول او دانه وانه کول دي، او دا ښه کار نه دی.

ب: ظاهره دا ده چې د "الْعَذَاب" کلمه په دنیاوي عذاب باندې تفسیره شي. یعنې ای پیغمبره! مشرکان د دې کبله د عذاب وعده دروغینه ګڼي چې د هغې په تحقق کښې څه ځنډ واقع شو خو د دوی دا اټکل باطل دی؛ حقیقت دا دی چې په نسبت سره ستا د رب ﷻ حلم ته (د ده ﷻ په نزد) یوه ورځ داسې ده لکه ستاسو زر کلونه، نو کوم جنایتکار ته چې الله ﷻ د خپله نزده یو ساعت (یوه ګړۍ) مهلت ورکړي او عذاب وریاندې ورنازل نه کړي نو هغه داسې وګڼئ لکه چې هغه ته یې څه پاسه یو څلوېښت (۴۱) کاله مهلت ورکړی وي. او چا ته چې شل کاله مهلت ورکړي نو هغه داسې وګڼئ لکه چې شل زره کاله یې ورته مهلت ورکړی وي.

نو نظر پاسنۍ مقایسې ته الله ﷻ د خپله نزده د مکې مشرکانو ته د نبي کریم ﷺ د بعثت څخه وروسته فقط دوه ویشت (۲۲) دقیقې مهلت ورکړ چې تقریبًا د پنځلسو کالو سره سمون خوري او بیا یې د هجرت په دوهم کال د بدر په غزا کښې وریاندې موعود عذاب ورنازل کړ.

همدارنګه الله ﷻ د نوح ﷺ قوم ته نهه نیم سوه (۹۵۰) کاله مهلت ورکړ خو نظر د ده ﷻ کامل حلم ته داسې ګڼلی کېږي لکه چې تقریبًا فقط درویشت ساته (ګړۍ) یې مهلت ورکړی وي او بیا یې ټول د څرمې غرق کړي وي.

سوال جواب

۳_ که څوک وایي چې: د الله ﷻ حلم خو غیر متناهي او غیر محدود (ابدي) دی او د بندګانو حلم

---

(۱) التفسیر الکبیر ج۲۳ ص۴۶

متناهي او محدود (فاني) دی او پوره واضحه ده چې غير محدود د محدود سره نه شي مقايسه کېدلی، نو په کار دي چې د "الْعَذَابُ" څخه أخروي عذاب اراده کړی شي او اولنی تفسير راجع وګڼل شي؟
مونږ وايو چې: ذکره شوې مقايسه حقيقي نه ده ترڅو اعتراض وارد شي، بلکې دا مقايسه تقريبي ده چې د خلکو اذهانو ته ورنژدې شي.
د ښه وضاحت دپاره په يوه حديث کښې د ذکرې شوې مقايسې يو نظير ولولئ هغه دا چې:
نبي کريم ﷺ فرمايلي دي چې: «مَا الدُّنْيَا فِي الْآخِرَةِ إِلَّا مِثْلُ مَا يَجْعَلُ أَحَدُكُمْ إِصْبَعَهُ فِي الْيَمِّ فَلْيَنْظُرْ بِمَاذَا تَرْجِعُ»[1] يعنې د دنيا نعمتونه د آخرت د نعمتونو په نسبت نه دي مګر په مثل د دې دی چې ستاسو يو کس خپله ګوته په درياب کښې ښکته کړي نو ودې ګوري چې ګوته يې څومره لوندوالی راپورته کوي.
دا مثال هم تقريبي دی که نه نو آخرت خو ابدي او غير متناهي دی او دنيا فاني او متناهي ده، چې د دواړو ترمنځ په هيڅ صورت سره مقايسه صورت نه شي نيولی.

﴿ وَمَآ أَرْسَلْنَا مِن قَبْلِكَ مِن رَّسُولٍ وَلَا نَبِيٍّ إِلَّآ إِذَا تَمَنَّىٰٓ أَلْقَى ٱلشَّيْطَٰنُ فِىٓ أُمْنِيَّتِهِۦ فَيَنسَخُ ٱللَّهُ مَا يُلْقِى ٱلشَّيْطَٰنُ ثُمَّ يُحْكِمُ ٱللَّهُ ءَايَٰتِهِۦ ۗ وَٱللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ ﴿٥٢﴾ لِّيَجْعَلَ مَا يُلْقِى ٱلشَّيْطَٰنُ فِتْنَةً لِّلَّذِينَ فِى قُلُوبِهِم مَّرَضٌ وَٱلْقَاسِيَةِ قُلُوبُهُمْ ۗ وَإِنَّ ٱلظَّٰلِمِينَ لَفِى شِقَاقٍۭ بَعِيدٍ ﴿٥٣﴾ وَلِيَعْلَمَ ٱلَّذِينَ أُوتُوا۟ ٱلْعِلْمَ أَنَّهُ ٱلْحَقُّ مِن رَّبِّكَ فَيُؤْمِنُوا۟ بِهِۦ فَتُخْبِتَ لَهُۥ قُلُوبُهُمْ ۗ وَإِنَّ ٱللَّهَ لَهَادِ ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓا۟ إِلَىٰ صِرَٰطٍ مُّسْتَقِيمٍ ﴿٥٤﴾ وَلَا يَزَالُ ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ فِى مِرْيَةٍ مِّنْهُ حَتَّىٰ تَأْتِيَهُمُ ٱلسَّاعَةُ بَغْتَةً أَوْ يَأْتِيَهُمْ عَذَابُ يَوْمٍ عَقِيمٍ ﴿٥٥﴾ ﴾

[۵۲] او (ای پيغمبره!) مونږ ستا څخه مخکښې هيڅ (ممتاز) استازی او هيڅ پيغمبر نه دی لېږلی مګر کله به يې چې (په خلکو باندې زمونږ ايتونه) قرائت کړه نو شيطان به يې په قرائت (لوستلی) شوي کښې (هغوی ته شبهات) ورواچول.
نو الله ﷻ به هغو (شبهاتو) ته زوال ورکړ کوم به چې شيطان (د خلکو په اذهانو کښې) اچولي وه (او) بيا به الله ﷻ خپل ايتونه محکم (قوي) کړه (او د شبهاتو ځای به يې پکښې پرېښنبود)، او الله ﷻ د پوهې خاوند دی (او هم) د حکمت څښتن دی.
[۵۳] (ای پيغمبره! همدغسې کار ستا سره هم الله ﷻ) د دې دپاره (کوي چې ترڅو) هغه شی فتنه (او امتحان) وګرځوي کوم چې شيطان يې (د خلکو په اذهانو کښې) اچوي. (البته) د هغو

---
[1] جامع الترمذي ج۲ ص۵۸؛ صحيح مسلم ج۲ ص۳۸۴

کسانو دپاره د کومو په زړونو کښې چې (د منافقت) مرض موجود وي، او (هم) د سخت (کلک) زړو (مجاهرو) کافرانو دپاره.

او یقیناً ټول ظالمان (کفار، برابره خبره ده چې پټ کافر وي او که ښکاره کافر وي د حق څخه) په لرې مخالفت (او عناد) کښې (پراته) دي.

[۵۴] او (هم د دې دپاره الله ﷻ ستا سره ذکر شوی چال چلنداجراء کوي چې) ترڅو هغه کسان پوه شي کومو ته چې (پوخ) علم ورکړی شوی دی (البته په دې خبره باندې) چې یقیناً دا وحي (قرآن کریم) ستا د رب ﷻ د پلوه حق دی (په حقه یې نازل کړی دی) نو چې دوی ورباندې ایمان راوړي (خپل ایمان ته ورباندې ادامه ورکړي) نو د دوی زړونه ورته عاجزي وکړي (او په دوامداره توګه ورته غاړې کېږدي).

او یقیناً الله ﷻ سمې لارې ته د هغو کسانو لارښودونکی دی کومو چې ایمان غوره کړی دی.

[۵۵] او د دې وحې (قرآن کریم) څخه به هغه کسان همېشه په شک کښې وي کومو چې کفر اختیار کړی دی آن تر دې چې دوی ته په ناڅاپي توګه قیامت ورشي (ورباندې قائم شي) او یا ورته په دنیا کښې د شنډې ورځې عذاب ورشي (ورسېږي چې د غمونو او دردونو څخه ډکه وي).

ارتباط او د مطلب خلاصه

وړاندېنې ایتونه په دې مضمون ختم شوي وه چې مشرکان زیار وباسي ترڅو د ده ﷻ د ارادې مخه بنده کړي او حق دین د ترقۍ څخه را ایسار کړي بلکې ترڅو ورباندې د بطلان کرښه کش کړي. په دې ایتونو کښې نبي کریم ﷺ ته یو ځل بیا تسلي ورکړه شوې ده چې هیڅ یو پیغمبر داسې نه دی تېر شوی چې د وخت کفارو یې د دعوت په وړاندې خنډونه نه وي اچولي نو ته د خپلې زمانې د کفارو په وړانکاریو باندې مه بې حوصلې کېږه.

همدارنګه په دې ایتونو کښې د هغوی د فسادي کوښښونو یوې عمومي قاعدې ته اشاره شوې ده چې په هره زمانه کښې ترې د وخت کفارو کار اخستی دی مګر الله ﷻ په خپل فضل سره شنډه کړې ده او څه ګټه یې ورته نه ده رسولې، نو حاصل یې داسې راخېژي چې:

ای پیغمبره! د دې دپاره چې د یو پلوه د کفارو دسیسو ته متوجه شې او د بل پلوه دې حوصله غټه شي لاندې مطالب په مبارک زړه کښې وساته:

۱ ـ مونږ ستا څخه وړاندې هیڅ داسې پیغمبر چې هغه به په کوم امتیازي صفت باندې شهرت درلود نه دی مبعوث کړی او نه مو بل کوم یو پیغمبر د دعوت الی الله دپاره خمکې ته رالېږلی دی مګر کله به یې چې د خلکو د هدایت او ارشاد دپاره څه پلان وسنجاوه او یا به یې په همدې ارتباط څه ایتونه او احکام ابلاغ کړه نو سمدستي به جني شیطانانو خپل پیروان (انسي شیطانان) تحریک کړه او په سنجولي شوي پلان او یا په ابلاغ کړی شوو ایتونو او احکامو کښې به یې شبهات واچول ترڅو د خلکو د هدایت مخه بنده کړي او د چا په زړه کښې د حقاني دین محبت ځای ونه نیسي.

۲ ـ خو څرنګه چې الله ﷻ د مؤمنانو څخه دفاع کوي نو سمدستي به یې داسې وضعه منځ ته کړه

شيطاني بند به يې د منځه ويوړ او يا به يې داسې ايتونه او احکام ورنازل کړه چې موضوع به يې ښه پوره څرګنده او په ډاګه کړه او د اشتباهګانو نوغه به يې ووېستله، او د الله ﷻ ايتونو به په محکم او قوي مقام کښې قرار ولاړه. دا ځکه چې: الله ﷻ پوه دی، د شيطانانو چلونه او دسيسې ورته نولې معلومې دي او هم د حکمت خاوند دی چې هيڅ کار يې د حکمت څخه خالي نه دی.

۳ـ نو ای پيغمبره! همدارنګه ستا د زمانې کفارو ته هم الله ﷻ موقع ورکوي چې ستا په تګلاره کښې خنډونه واچوي او يا په هغو احکامو کښې اشتباګانې ولټوي کوم چې تاته وحې کېږي. دا د دې دپاره چې الله ﷻ پرې لاندې کسان امتحان کړي:

الف: د کومو په زړونو کښې چې عقيدوي کمزوري او کاواکي وي (د منافقت څخه ډک وي).

ب: کوم چې په زړونو باندې کلک دي او مجاهر (په ډاګه) کفار دي. يقيناً چې دغه دواړه ډلې (ظالمان) د حق او حقيقت څخه ډېر لرې دي.

ج: او هم د دې دپاره ترڅو هغه کسان پوه شي چاته چې د الله ﷻ د پلوه قوي علم او پوهه ورکړه شوې ده چې يقيناً همدغه شی چې پيغمبر ته وحې کړی شوی او توصيه کړی شوی دی همدا ستا د رب ﷻ د پلوه حق دی او حقيقت لري ترڅو په همدې باندې خپل ايمان ته ادامه ورکړي او هم يې ورته زړونه عاجزي وکړي او غاړې ورته کېږدي، او دا ځکه چې يقيناً الله ﷻ د هغو کسانو دپاره مستقيمې لارې ته هدايت کوونکی دی کومو چې ايمان غوره کړی دی او په همدې باندې کلک ولاړ دي.

۴ـ ای پيغمبره! داسې نه ده چې کفار به د خپلو چلونو او فريبونو څخه لاس واخلي بلکې دوی به په دوامداره توګه د الهي وحې او ارشاد څخه په شک او شبه کښې پراته وي او کوښښ به کوي چې د دعوت الی الله په مقابل کښې خنډ شي او موانع ورته پېښې کړي، آن تر دې چې يا په دوی باندې په ناڅاپي توګه قيامت قائم شي او د اخروي عذاب سره مخامخ شي او يا به ورته د شنډې ورځې عذاب متوجه شي په دنيا کښې به ورباندې داسې ورځ ورشي چې د خوشاليو څخه به بالکل خالي وي بلکې په غمونو او دردونو باندې مشتمله وي.

مګر په هغه وخت کښې به ورته ايمان راوړل او د شکونو او شبهاتو څخه لاس اخستل څه په ګټه تمام نه شي او د الله ﷻ په دربار کښې به د قبول مقام ته ونه رسېږي.

توضيحات

۱ـ د ﴿ مِن رَّسُولٍ وَلَا نَبِيٍّ ﴾ د کلماتو څخه څرګندېږي چې د رسول او نبي ترمنځ څه فرق شته دی، خو مونږ د الله ﷻ په توفيق د [مريم: ۵۴] ايت لاندې پکښې ښه تحقيقي بحث کړی دی چې بيا ليکلو ته يې اړتيا نه ګورو.

تَمَنِّي څه معنی؟

۲ـ په ﴿ إِلَّآ إِذَا تَمَنَّىٰٓ ﴾ کښې د ﴿ تَمَنَّىٰٓ ﴾ کلمه د "تَمَنِّي" څخه اشتقاقه شوې ده. "تَمَنِّي" لاندې معناوې لري:

الف: دې ته د "تَمَنّي" نوم اېښودل شوی دی چې سړی په خپل زړه کښې يو شی فرض کړي او صورت يې پکښې متصور کړي، او پخپله صورت ته (چې په زړه کښې نيولی شوی دی) د "أُمْنِيَة" لقب ورکول کېږي[۱]:

ب: "تَمَنّي" د قرائت معنی ورکوي[۲] څه لرې نه ده چې قرائت ته به څکه دغه نوم اېښودل شوی وي چې د بشارتي ايتونو د قرائت په وخت کښې د سړي زړه غواړي چې ورته ورکړی شي او د عذابي ايتونو د تلاوت په وخت کښې سړی آرزو کوي او په تصور کښې يې واقع کېږي چې نجات يې ترې په نصيب شي.

ج: "تَمَنّي" د ارادې سره مرادفه ده[۳] مونږ ته دغه معنی د لومړنی معنی سره په مصداق کښې متحده برېښي او دا څکه چې کله چې څوک يو شي ته اراده وکړي نو د هغه شي صورت به يې ضرور په زړه کښې تحقق موندلی وي.

دوه ډوله تفسير

۳_ نو نظر وړاندېښې توضيح ته علماوو کرامو دا ايت شريف ﴿ إِلَّآ إِذَا تَمَنَّىٰٓ أَلۡقَى ٱلشَّيۡطَٰنُ فِيٓ أُمۡنِيَّتِهِۦ فَيَنسَخُ ٱللَّهُ مَا يُلۡقِي ٱلشَّيۡطَٰنُ ثُمَّ يُحۡكِمُ ٱللَّهُ ءَايَٰتِهِۦ ﴾ په لاندې دوه ډوله سره تفسير کړی دی:

الف: د عبد الله بن عباس رضي الله عنهما تفسير دا دی چې: «إِذَا حَدَّثَ أَلْقَى الشَّيْطَانُ فِي حَدِيثِهِ فَيُبْطِلُ اللهُ مَا يُلْقِي الشَّيْطَانُ وَيُحْكِمُ آيَاتِهِ»[۴] مونږ هيڅ يو پيغمبر نه دی لېږلی مګر کله به چې هغه يوه خبره وکړه نو شيطان به يې د خبرې په هکله خلکو ته اشتباهات او شکونه وروا چول نو الله ﷻ به د شيطان شبهات باطل کړه او د منځه به يې وړه او د خپل پيغمبر خبره به يې ښه قوي کړه او د خپلو دلايلو حقانيت او حقيقت به يې ښه پوره جوت کړ.

داسې برېښې چې ذکر شوی تفسير په لاندې بنيادونو باندې ولاړ دی:

اول: د ﴿ تَمَنَّىٰٓ ﴾ کلمه په "حَدَّثَ" سره معنی شوې ده يعنې کله به يې چې خبرې وکړې.

دوهم: د ﴿ أَلۡقَى ﴾ د کلمې مقدر مفعول په "الشُّبُهَات وَالْاِعْتِرَاضَات" سره تفسير شوی دی.

درېم: او بالآخره د ﴿ أُمۡنِيَّتِهِۦ ﴾ کلمه په "حَدِيثِه" باندې تعبيره شوې ده.

ب: اکثرو مفسرينو کرامو دلته د تفسير دپاره دوهمه معنی خوښه کړې ده[۵] يعنې مونږ هيڅ پيغمبر نه دی لېږلی مګر کله به چې هغه په خپل قوم باندې د الله ﷻ ايتونه قرائت کړه نو شيطان به پکښې هغو ته اعتراضات پيدا کړه او دا څکه چې ايتونه به د متشابهاتو څخه وه نو شيطان به

---

(۱) مفردات الراغب ص۴۹۶
(۲) لسان العرب ج۱۵ ص۲۹۴
(۳) القاموس المحيط ج۴ ص۴۸۹
(۴) صحيح البخاري ج۲ ص۶۹۳
(۵) تفسير ابن کثير ج۳ ص۲۳۰ : اضواء البيان ج۵ ص۷۲۷

خپلو اعتراضاتو او شبهاتو ته ځای ورکولی شو، خو الله ﷻ به د هغو په تعقیب نور پکښې ایتونه نازل کړه چې شیطاني اشتباهات به یې محوه کړه. یا په بل عبارت: متشابهات محکمات ایتونه به یې هم محکمات وګرځول او د اعتراض او اشتباه ځای به یې پکښې پرېنښود. نو په دې تفسیر سره دا ایت د [آل عمران:۷] ایت مضمون ته په ورته مضمون باندې دلالت کوي، او په لاندې اساساتو باندې ولاړ بربښي:

اول: د ﴿ تَمَنَّىٰٓ ﴾ کلمه د "قَرَأَ" په معنی اخستله شوې ده.

دوهم: د ﴿ أَلْقَى ﴾ د کلمې دپاره دلته هم مقدر مفعول د "الشُّبُهَات وَالْإِعْتِرَاضَات" کلمات ګڼلې شوي دي.

درېیم: د ﴿ فِىٓ أُمْنِيَّتِهِۦ ﴾ کلمات په "في قرائته" سره تفسیر شوي دي.

تبصره

۴_ په ذکرو شوو دواړو تفسیرونو کښې دوهم تفسیر د ﴿ ثُمَّ يُحْكِمُ ٱللَّهُ ءَايَٰتِهِۦ ﴾ سره ښه مناسب ښکاري خو ځرنګه چې په هره زمانه کښې کفارو په هغې دسیسه باندې صرفه نه ده کړې کومې ته چې په لومړني تفسیر کښې اشاره شوې ده نو زمونږ په فکر ذکر شوي دواړه تفسیرونه به په ایت شریف کښې مراد وي خو دوهم تفسیر په عبارة النص سره او لومړنی تفسیر په اشارة النص سره.

د عبارة النص مثال دا دی چې کله الله ﷻ وفرمایل چې: ﴿ إِنَّكُمْ وَمَا تَعْبُدُونَ مِن دُونِ ٱللَّهِ حَصَبُ جَهَنَّمَ ﴾ [الأنبياء:۹۸] یعني یقیناً (ای مشرکانو!) تاسو او هغه معبودان چې تاسو یې د الله ﷻ څخه په غیر عبادت کوئ ټول د دوزخ خاشاک یاست؛ نو شیطان ځینو کفارو ته په زړه کښې اشتباه وروا چوله چې نظر همدې ایت ته باید عیسی ﷺ او عُزیر ﷺ هم د دوزخ خاشاک وګرځي ځکه چې نصارا او یهوادن یې عبادت کوي.

نو الله ﷻ دغه اشتباه پورته کړه او دا ایت یې نازل کړ[1] چې: ﴿ إِنَّ ٱلَّذِينَ سَبَقَتْ لَهُم مِّنَّا ٱلْحُسْنَىٰٓ أُوْلَٰٓئِكَ عَنْهَا مُبْعَدُونَ ﴾ [الأنبياء:۱۰۱] یقیناً هغه کسان د کومو دپاره چې زمونږ د پلوه لا پخوا ښایسته (نېکه) درجه ټاکلې شوې ده بې شکه هغوی د دوزخ څخه لرې کړی شوي دي (هیڅکله به ورداخل نه کړی شي).

د اشارة النص دپاره مثال دا دی چې: نبي کریم ﷺ په مدینه منوره کښې خوب لیدلی وه چې دوی مکې معظمې ته داخل شوي وي او د کعبې شریفې څخه طواف کوي، نو کله چې په حدیبیه مقام کښې د دوی مخه د مشرکانو د پلوه ونیوله شوه او د صلحې د عقد څخه وروسته بېرته مدینې منورې ته ستانه شوه نو صحابه وو کرامو ﷺ ته تشویش پیدا شو حتی عمر بن الخطاب ﷺ د نبي کریم ﷺ سره لاندې سوال جواب وکړ:

---

[1] اسباب النزول للواحدي ص ۲۰۶

عمر ﷺ: ای د الله رسوله! ایا تاسو مونږ ته نه وه ویلي چې مونږ به بیت الله شریف ته لاړ شو او طواف به ترې وکړو؟

نبي کریم ﷺ: «بَلى! أَفَأَخْبَرْتُكَ أَنَّكَ تَأْتِيهِ الْعَامَ؟» هو، ما درته ویلي وه، نو ایا تاته مې خبر درکړی وه چې یقیناً ته به همدا سږ کال هلته ورځې؟

عمر ﷺ: داسې خو دې راته نه وه ویلي.

نبي کریم ﷺ: «فَإِنَّكَ آتِيهِ وَمُتَطَوِّفٌ بِهِ»[1] نو یقیناً ته کعبې شریفې ته ورتلونکی یې او د هغې څخه طواف کوونکی یې.

نو د عمر ﷺ په زړه کښې (چې د راسخ علم خاوند وه) ایمان لا قوي شو او په دې باندې لا زیات باوري شو چې د پیغمبر لیدلی خوب حق دی حتی چې الله ﷻ دا ایت هم نازل کړ چې: ﴿ لَّقَدْ صَدَقَ ٱللَّهُ رَسُولَهُ ٱلرُّءْيَا بِٱلْحَقِّ ﴾ [الفتح: ۲۷] یعنې یقیناً الله ﷻ خپل پیغمبر ته په حقه سره خوب رښتیا کړ چې هرومرو به تاسو د امن په حال کښې المسجد الحرام ته داخل شئ او عمره به اداء کړئ.

سوال جواب

۵_ که څوک وایي چې: په دې کښې څه حکمت وه چې الله ﷻ د کفارو اعتراضاتو ته موقع ورکړه او متشابه ایتونه یې پیغمبرانو ته وحې کړه او په تعقیب باندې یې محکمات ایتونه نازل کړه او د اعتراضاتو مخنیوی یې ورباندې وکړ، ایا دا به بهتره نه وه چې د اول څخه یې محکمات ایتونه نازل کړي وي؟

مونږ وایو چې: همدغه سوال جواب ته الله ﷻ اشاره کړې ده چې: ﴿ وَٱللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ ﴾ یعنې الله ﷻ ښه پوهېده چې کفار به داسې او هاغسې اعتراضات په متشابهاتو کښې راپورته کړي، خو الله ﷻ د حکمت خاوند هم دی چې په دغه ډول نزول کښې خلک د امتحان لاندې ونیسي او هرچا ته د خپل ایمان وزن معلوم شي چې په متشابهاتو باندې د اعتراضاتو جرئت کوي او که نه؟ لکه چې په همدې مضمون باندې وروستني ایتونه دلالت کوي چې: ﴿ لِّيَجْعَلَ مَا يُلْقِى ٱلشَّيْطَٰنُ ﴾ الآیة.

یوه پوښتنه او د هغې جواب

۶_ که څوک وایي چې: ځینو مفسرینو کرامو یو شان نزول لیکلی دی چې مهم ټکي یې لاندې لوستلی شي:

الف: یوه ورځ په نبي کریم ﷺ باندې د "النجم" سورت په داسې حال کښې نازل شو چې د مسلمانانو او مشرکانو په یوه غټ مجلس کښې ناست وه او زړه یې غوښتل چې ګوندې مشرکان په ایمان باندې مشرف شي.

ب: نبي کریم ﷺ ذکر شوی سورت په حاضرینو باندې قرائت کړ نو کله چې: ﴿ أَفَرَءَيْتُمُ ٱللَّٰتَ

---

(۱) مسند احمد بن حنبل ج ۶ ص ۴۹۹

وَٱلْعُزَّىٰ ۝ وَمَنَوٰةَ ٱلثَّالِثَةَ ٱلْأُخْرَىٰ ﴾ ته ورسېد نو شيطان وربانديې دوه جملې نورې هم ورواچولې چې نبي کريم ﷺ وربانديې تلفظ وکړ هغه دا چې: «تِلْكَ الْغَرَانِقَةُ الْعُلَى وَإِنْ شَفَاعَتُهُنَّ لَتُرْجَى» يعنې دغه بونان سپينې عالي الشانه مرغۍ دي او يقيناً د دوی شفاعت کولو ته ضرور امید کیدی شي.

ج: بيا يې سورت تر آخره پورې قرائت کړ چې د وروستني ايت په قرائت سره ټولو حاضرينو سجدې وکړې مګر يوازې الوليد بن المغيره يو موټی خاورې خپل تندي ته پورته کړې او خپل تندی يې وربانديې کېښود (چې همدا کفايت کوي).

د: مشرکان ډېر خوشاله شوه چې نبي کريم ﷺ زمونږ بوتانو ته د اول ځل دپاره په شفاعت کولو باندې قائل شو.

ه: د شپې د پلوه جبرائيل ﷺ د نبي کريم ﷺ څخه وغوښتل چې د [النجم] سورت وربانديې قرائت کړي، خو کله يې چې ذکرې شوې دواړه جملې ولوستلې نو جبرائيل ﷺ ردې کړې چې دغه دواړه خو ما د الله ﷻ د پلوه په تا باندې نه دي نازلې کړې.

و: نو نبي کريم ﷺ ډېر غمژن شو نو الله ﷻ ذکر شوی ايت شريف نازل کړ[1] او ډاډ يې ورکړ چې ته په غمژن کېږه دغسې کار د هر پيغمبر سره د شيطان د پلوه شوی دی چې بيا د الله ﷻ د پلوه شيطاني اقوال د منځه وړل شوي دي او سوچه د الله ﷻ کلام پاتې شوی دی.

نو پوښتنه دا ده چې په څه منظور تاسو ذکر شوی شان نزول متروک کړ؟

مونږ وايو چې: د جمهورو علماوو کرامو په نظر ذکر شوی د شان نزول حديث موضوعي دی چې هم د سند د حيثه باطل دی او هم د معنی د حيثه د قرآن کريم او احاديثو سره مناقض دی[2]، بلکې په دروغو باندې زنديقانو نبي کريم ﷺ ته منسوب کړی دی[3].

که څه هم ځينو علماوو کرامو زيار ويستلی دی چې څه د صحت او مقبوليت وجوه ورته وتراشي[4] خو بهتره دا ده چې سړی وربانديې د بطلان کرښه راکش کړي، او د تکلفي تصحيح دپاره يې زيار ونه باسي. که څوک غواړي چې د بطلان دلايل يې د نظره تېر کړي نو ځينو اوږدو کتابونو ته دې مراجعه وکړي[5]، مونږ د ذکر شوي موضوعي حديث خلاصه وړاندې په شپږو موادو کښې د دې دپاره رانقله کړه چې محترمو لوستونکو ته يې بطلان او موضوعيتوب ورڅرګند کړو که نه نو مونږ د الله ﷻ په توفيق دغه کتاب په اسرائيلياتو او اکاذيبو باندې نه اوږدوو.

يادونه

۷ـ ځينو مفسرينو کرامو[6] په ﴿ لِّيَجْعَلَ مَا يُلْقِى ٱلشَّيْطَٰنُ ﴾ الآية، او هم په ﴿ وَلِيَعْلَمَ ٱلَّذِينَ

---

(۱) تفسير الطبري ج۱۷ ص۱۸۶
(۲) تفسير القاسمي ج۱۲ ص۴۰: التفسير الكبير ج۲۳ ص۵۰: تفسير ابي السعود ج۶ ص۱۱۳
(۳) الاسرائيليات والموضوعات في كتب التفسير ص۳۱۷: البحر المحيط ج۷ ص۵۲۶
(۴) تفسير الخازن ج۳ ص۳۱۶: احكام القرآن للجصاص ج۳ ص۲۴۶
(۵) روح المعاني ج۱۷ ص۱۷۵: اللباب في علوم الكتاب ج۱۴ ص۱۱۷: حاشيه الشيخ زاده على تفسير البيضاوي ج۳ ص۳۸۹
(۶) المحرر الوجيز ج۱۱ ص۲۱۳

﴿أُوتُواْ ٱلْعِلْمَ﴾ الآية، کښې د "ل" دواړه توري په ﴿فَيَنسَخُ ٱللَّهُ﴾ پورې مربوط ګڼلي دي، نو په دې اعتبار سره دواړه ایتونه د پخوانیو پیغمبرانو په حالاتو پورې ارتباط نیسي.

مګر مونږ ته بهتره برېښي چې ذکر شوي دواړه د "ل" توري به په مقدر فعل پورې تعلق نیسي چې مونږ ترې په "کَذٰلِكَ فَعَلَ اللهُ بِكَ" سره تعبیر کوو، په همدې تقدیر باندې د ﴿أَنَّهُ ٱلْحَقُّ مِن رَّبِّكَ﴾ کلمات هم دلالت کوي، او په ﴿وَلَا يَزَالُ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ﴾ الآية، کښې هم ورته اشاره نغښتې ده. نو حاصل به یې داسې راوخېژي چې: ای پیغمبره! لکه څنګه چې د پخوانیو پیغمبرانو په قرائت کښې شیطانانو خلکو ته اشتباهګانې او اعتراضات وراچول او بیا به الله ﷻ د منځه وړل (خپلو ایتونو ته به یې استحکام ورکاوه) همدارنګه چال چلند الله ﷻ تا سره هم د دې دپاره کوي چې د کفارو دپاره فتنه (امتحان) وګرځي او د مؤمنانو دپاره د ایمان د لا محکمتیا ذریعه جوړه شي.

عقیم د کومې ورځې لقب دی؟

۸ـ په ﴿أَوْ يَأْتِيَهُمْ عَذَابُ يَوْمٍ عَقِيمٍ﴾ کښې ﴿عَقِيمٍ﴾ کلمه د "عُقْم" ـ لکه "عُمْق" ـ څخه اشتقاق شوې ده، "عُقْم" هغه وچوالي ته ویل کېږي چې د اثر د قبول مخه نیسي[۱]، د همدې کبله هغې زنانه ته د "عَقِيم" لقب ورکولی شوی دی کومه چې حمل نه اخلي او د نارینه د اوبو اثر نه قبلوي، چې په پښتو کښې ورته شنډه وایي.

په دې مقام کښې شنډه ورځ د هغې ورځې څخه عبارت ده په کومه کښې چې خوشالي نه وي او د غم ورځ وي، که څه هم ځینو مفسرینو کرامو[۲] شنډه ورځ د قیامت د ورځې څخه عبارت ګڼلې ده مګر ځینو نورو علماوو کرامو د بدر د غزا په ورځ باندې تفسیره کړې ده[۳] چې مشرکان هلته د مؤمنانو د پلوه د سخت عذاب سره مخامخ شوي وه. لنډه دا چې د عقیمې ورځې عذاب د دنیاوي عذاب څخه عبارت دی.

مونږ ته همدغه وروستنی تفسیر په زړه پورې برېښي ځکه چې د قیامت ورځې ته په ﴿ٱلسَّاعَةُ﴾ سره اشاره شوې ده نو که د ﴿يَوْمٍ عَقِيمٍ﴾ څخه هم د قیامت ورځ مراده شي تاکید به فائده کړي او پوره واضحه ده چې د تاکید څخه تاسیس بهتر دی.

نو د معنی حاصل به یې داسې راوخېژي چې: ای پیغمبره! که څه هم په محکماتو ایتونو سره متشابهات ایتونه واضحه شي او د اشتباه کوونکو اشتباهګانې پورته شي مګر د چا په زړه کښې چې نفاق او کفر ځای نیولی وي هغه به هیڅکله د اشتباه څخه تر هغه لاس وانخلي ترڅو چې یا

(۱) مفردات الراغب ص۳۵۵
(۲) روح المعاني ج۱۷ ص۱۷۵
(۳) الدر المنثور ج۶ ص۷۰

ورته د قيامت ورځ ورسېږي او يا په دنيا كښې د سختې ورځې د عذاب سره مخامخ شي چې د خوشاليو څخه خالي وي او په غمونو او دردونو باندې ډکه وي. لکه چې د بدر د غزا ورځ د مشركانو دپاره شنډه ورځ وګرځېده.

﴿ٱلۡمُلۡكُ يَوۡمَئِذٍ لِّلَّهِ يَحۡكُمُ بَيۡنَهُمۡۚ فَٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ وَعَمِلُواْ ٱلصَّٰلِحَٰتِ فِي جَنَّٰتِ ٱلنَّعِيمِ ﴿٥٦﴾ وَٱلَّذِينَ كَفَرُواْ وَكَذَّبُواْ بِـَٔايَٰتِنَا فَأُوْلَٰٓئِكَ لَهُمۡ عَذَابٞ مُّهِينٞ ﴿٥٧﴾﴾

[۵۶] په دغې ورځ کښې واکداري يوازې الله ﷻ پورې (مختصه) ده. (نو) الله ﷻ به د (ټولو) خلکو ترمنځ حکم (او فيصله) وکړي.

نو هغه کسان به کومو چې (په دنيا کښې) ايمان راوړی وي او نېک عملونه يې کړي وي د نعمتونو په باغونو کښې وي (او جنت ته به داخل شي).

[۵۷] او هغه کسان کومو چې (په دنيا کښې) کفر غوره کړی وي او زمونږ ايتونو ته يې د دروغو نسبت کړی وي نو دغه کسان چې دي همدوی لره به سپکوونکی عذاب وي.

ارتباط او توضيحات

وړاندينی نژدې ايت شريف د قيامت د ورځې په ذکر باندې مشتمل وه، په دې ايتونو کښې د همدغې ورځې کيفياتو ته په اجمالي توګه اشاره شوې ده نو توضيحات يې داسې راځېږي چې:

۱_ که څه هم په هر وخت کښې حقيقي واکداري الله ﷻ پورې مختصه ده خو په دنيا کښې کېدلی شي چې څوک په ظاهره توګه د واکدارۍ مدعي شي بلکې دلته ټول کفار خپلو ځانونو ته په اقتدار باندې قائل دي، مګر د قيامت په ورځ به نه څوک د ظاهري واکدارۍ دعوه کېر شي او نه به کوم کافر د اقتدار دعوه وکړي.

۲_ په ﴿فِي جَنَّٰتِ ٱلنَّعِيمِ﴾ کښې د "نعيم" کلمه د نعمت څخه اشتقاقه شوې ده خو دغه کلمه په ډېرو نعمتونو کښې استعمالېږي[۱] يعنې صالحان مؤمنان به د ډېرو او پراخو نعمتونو په باغونو کښې اوسېږي.

﴿وَٱلَّذِينَ هَاجَرُواْ فِي سَبِيلِ ٱللَّهِ ثُمَّ قُتِلُوٓاْ أَوۡ مَاتُواْ لَيَرۡزُقَنَّهُمُ ٱللَّهُ رِزۡقًا حَسَنٗاۚ وَإِنَّ ٱللَّهَ لَهُوَ خَيۡرُ ٱلرَّٰزِقِينَ ﴿٥٨﴾ لَيُدۡخِلَنَّهُم مُّدۡخَلٗا يَرۡضَوۡنَهُۥۚ وَإِنَّ ٱللَّهَ لَعَلِيمٌ حَلِيمٞ ﴿٥٩﴾ ذَٰلِكَۖ وَمَنۡ عَاقَبَ بِمِثۡلِ مَا عُوقِبَ بِهِۦ ثُمَّ بُغِيَ عَلَيۡهِ لَيَنصُرَنَّهُ ٱللَّهُۚ إِنَّ ٱللَّهَ لَعَفُوٌّ غَفُورٞ ﴿٦٠﴾ ذَٰلِكَ بِأَنَّ ٱللَّهَ يُولِجُ ٱلَّيۡلَ فِي ٱلنَّهَارِ وَيُولِجُ ٱلنَّهَارَ فِي ٱلَّيۡلِ وَأَنَّ ٱللَّهَ سَمِيعُۢ

---

(۱) مفردات الراغب ص. ۵۲۰

بَصِيرٌ ﴿۶۱﴾ ذَٰلِكَ بِأَنَّ ٱللَّهَ هُوَ ٱلْحَقُّ وَأَنَّ مَا يَدْعُونَ مِن دُونِهِۦ هُوَ ٱلْبَٰطِلُ
وَأَنَّ ٱللَّهَ هُوَ ٱلْعَلِيُّ ٱلْكَبِيرُ ﴿۶۲﴾

[۵۸] او هغه کسان چې د الله ﷻ په لاره کښې هجرت وکړي (او) بیا ووژل شي (شهیدان شي) او یا مړه شي نو (په دواړو صورتونو کښې) به هرومرو ضرور الله ﷻ دوی (دواړو ډلو) ته (په قبر کښې) ښایسته روزي (او نعمتونه) ورکړي.
او یقینًا الله ﷻ خامخا همدی ﷻ د روزي ورکوونکو بهتر روزي ورکوونکی دی.

[۵۹] هرومرو ضرور به الله ﷻ دوی (شهیدان شوي او مړه شوي کسان) د داخلولو یوه داسې ځای ته ورداخل کړي چې دوی به یې خوښ کړي (او پرې راضي به شي، چې دغه ځای د جنت څخه عبارت دی).
او یقینًا الله ﷻ پوه دی (د دوی مشکلات ګالل ورته معلوم دي او) د حلم خاوند دی (دښمنانو ته یې په عجله سره سزا نه ورکوي).

[۶۰] دغه (د آخرت بشارت دی)، او (د دنیا بشارت یې دا دی چې) هرڅوک چې (خپل دښمن) تعقیب کړي (عذاب ورکړي البته) د هغه تعقیب (عذاب) په مثل کوم چې نوموړی وربانديې تعقیب (معذب) شوي وه (او بیا) پرې (د مقابل طرف څخه) بغاوت (تجاوز) وکړی شي نو هرومرو ضرور به الله ﷻ د نوموړي سره نصرت (کومک) وکړي (او دا ځکه چې:)
یقینًا الله ﷻ (په خپلو حقوقو کښې) ډېر عفوه کوونکي (او) ډېر ښښوونکي دي (خو ذکره شوې واقعه په حقوق العباد پورې ارتباط نیسي نه په حقوق الله پورې).

[۶۱] دغه (نصرت به ورسره ځکه وکړی شي چې:) یقینًا الله ﷻ شپه په ورځ کښې ننباسي او ورځ په شپه کښې ننباسي او یقینًا الله ﷻ اورېدونکی (او) بینا دی.

[۶۲] دغه ځکه چې یقینًا الله ﷻ همدی ﷻ حق دی، او یقینًا هغه شیان کوم چې مشرکان یې د ده ﷻ څخه په غیر بلنه (عبادت) کوي همدا باطل دي (واقعیت نه لري) او یقینًا الله ﷻ همدی ﷻ اوچت دی (او د شرکیاتو څخه) لوی (پاک) دی.

ارتباط

په وړاندېنۍ [۵۵] ایت کښې الله ﷻ اشاره کړې وه چې کفار به خپلې عنادي کړنلارې ته ادامه ورکړي، او بیا د قیامت په ورځ باندې څه رنګا اچولې شوي وه، په دې ایتونو کښې مسلمانانو ته د جهاد او هجرت په هکله توصیه کېږي چې د کفارو د عنادي کړنلارې سره تړلې دي، نو حاصل یې داسې راځېږي:

د مطلب خلاصه

ای پیغمبره! په خپل امت باندې د هجرت او جهاد په هکله لاندې ارشادات قرائت کړه

۱_ هرڅوک چې د الله ﷻ په لاره کښې هجرت وکړي چې مطلب یې د وطن د پرېښودلو څخه نښتېدل نه وي بلکې د جهاد په خاطر د خپل وطن څخه جدا شي، نو دغه کسان که د الله ﷻ په لاره کښې ووژلی شي (شهیدان شي) او یا په خپل مرګ باندې مړه شي په دواړو صورتونو کښې به هرومرو او ضرور الله ﷻ دوی ته په عالم البرزخ کښې ښایسته او په زړه پورې روزي ورکړي، دا ځکه چې:
یقیناً الله ﷻ خامخا همدی ﷻ د روزي ورکوونکو ډېر ښه او بهتر روزي ورکوونکي دي.

۲_ په دې باندې علاوه هرومرو او ضرور به هغوی الله ﷻ د داخلولو داسې یو ښه ځای ته ورداخل کړي چې هغوی به یې خوښ کړي او پکښې به خوشاله شي چې هغه ځای د جنتونو څخه عبارت دی، او دا ځکه چې:
یقیناً الله ﷻ هرومرو پوه دی، هغه حالت یې ورته معلوم دي چې صرف د الله ﷻ د رضاء په خاطر یې خپل ټاټوبی پرېښی وه، او هم الله ﷻ د حلم خاوند دی هغه ټول ظلمونه ورته په ډاګه څرګند دي کوم چې په هغوی باندې د کفارو د پلوه اجراء کړی شوي وه که د الله ﷻ د حلم غوښتنه نه وی نو په کفارو باندې به یې عذاب نازل کړی وی او مؤمنان به هجرت کولو ته نه وی مجبور کړی شوي.

۳_ ای پیغمبره! ذکر شوی بشارت خو په هغو شیانو باندې دی کوم به چې مهاجرینو او مجاهدینو ته په آخرت کښې ورکړی شي اما دوی ته په یو بل شي باندې هم بشارت ورکړه کوم چې په دنیا پورې ارتباط لري هغه دا چې:
هرڅوک چې خپل مقابل طرف ته هاغومره سزا او تعذیب ورکړي څومره چې د هغه د پلوه همده ته رسول شوي وي او بیا د مقابل طرف د پلوه د دوهم ځل دپاره په نوموړي کس باندې تېری او تجاوز وکړی شي نو ضرور هرومرو به الله ﷻ د هغه سره کومک، او نصرت وکړي او د دوهم ځل دپاره به ورته قدرت او توان ورکړي چې د مقابل طرف څخه خپل انتقام واخلي او د دوهم ځل دپاره هغه ته دومره ضرر ورسوي او تعذیب ورکړي څومره یې چې ده ته رسولی وي.
هو! که د قدرت سره-سره ورته عفوه وکړي او د هغه جنایت ښښنه ورته وکړي کوم چې د هغه د پلوه ورباندې اجراء شوی وه نو دا کار ورته بهتر دی ځکه چې الله ﷻ هم د قدرت سره-سره ډېر عفوه کوونکی او ډېر ښښونکی دی، نو:
که بالفرض ذکره شوې موضوع د حقوق الله څخه وی نو دلته به هم الله ﷻ عفوه او ښښنه کړې وی (البته) په هغه صورت کښې چې اراده یې شوې وی.

۴_ الله ﷻ به د ذکر شوي مظلوم سره ځکه کومک او نصرت وکړي چې یقیناً الله ﷻ شپه په ورځ کښې ننباسي او ورځ په شپه کښې ننباسي، چې دا کار د هیڅا د توانه پوره نه دی، او هم ځکه به ورسره نصرت او کومک وکړي چې یقیناً الله ﷻ اورېدونکی او لیدونکی دی نو کومې سپکې سپورې خبرې چې ورته د ظالم د پلوه کړی شوې دي هغه یې اورېدلې دي او کوم د ظلم اعمال یې چې ورباندې اجراء کړي دي هغه یې ټول لیدلي دي.

۵_ په دې باندې علاوه څکه به الله ﷻ د نوموړي مظلوم سره نصرت وکړي چې يقيناً الله ﷻ همدی حق دی او حق خوښوي او هم د حق ملګری دی، او يقيناً کوم بوتان چې مشرکان يې د الله ﷻ څخه په غير عبادت کوي هغه باطل دي او واقعيت نه لري، او برسېره په دې الله ﷻ همدی ﷻ د اوچتې مرتبې خاوند دی او د لوی قدرت څښتن دی چې هيڅوک ورسره سيالي نه شي کولی، او د شرکياتو څخه پاک او منزه دی.

توضيحات

۱_ که څوک وايي چې: د ﴿ ثُمَّ قُتِلُوٓاْ أَوْ مَاتُواْ لَيَرْزُقَنَّهُمُ ٱللَّهُ ﴾ څخه ظاهراً څرګندېږي چې في سبيل الله شهيد د هغه چا سره په اجر کښې يو برابر دی کوم چې د الله ﷻ په لاره کښې په خپل مرګ باندې مړ شي نو پوښتنه دا ده چې: ايا دغه مساوات او برابري حقيقت لري او که څنګه؟

مونږ وايو چې: په دې موضوع کښې علماء کرام په لاندې دوه وو ګروپونو ويشلي شوي دي[۱].

الف: نوموړی شهيد او نوموړی متوفی دواړه يو برابر دي لکه چې د همدغه ايت شريف څخه په څرګنده توګه فهمېږي او همدارنګه الله ﷻ فرمايي چې: ﴿ وَمَن يَخْرُجْ مِنۢ بَيْتِهِۦ مُهَاجِرًا إِلَى ٱللَّهِ وَرَسُولِهِۦ ثُمَّ يُدْرِكْهُ ٱلْمَوْتُ فَقَدْ وَقَعَ أَجْرُهُۥ عَلَى ٱللَّهِ ﴾ [النساء: ۱۰۰] او هرڅوک چې د خپله کوره الله ﷻ او د ده ﷺ پيغمبر ته هجرت کوونکی ووځي بيا ورته مرګ ورسېږي نو د ده اجر په الله ﷻ باندې واقع شو (ثابت شو).

ب: دواړه سره يو برابر نه دي لکه چې يوه ورځې د نبي کريم ﷺ څخه پوښتنه وشوه چې کوم يو جهاد بهتر دی؟ نبي کريم ﷺ په جواب کښې وفرمايل چې: «مَنْ أُهْرِيقَ دَمُهُ وَعُقِرَ جَوَادُهُ»[۲] هغه څوک بهتر دی چې وينه يې (د الله ﷻ په لاره کښې) تويه شي او آس يې (پکښې) زخمي شي.

تبصره

۲_ څرنګه چې د شريعت ظاهر په دې دلالت کوي چې د الله ﷻ په لاره کښې په خپل مرګ سره د وفات شوي کس څخه شهيد بهتر دی[۳] نو مونږ ته داسې برېښي چې په اصل ثواب کښې به دواړه يو برابر وي خو تفاوت به يې په کيفياتو کښې وي، لکه چې نبي کريم ﷺ فرمايلي دي چې: «فِي الْجَنَّةِ مِائَةُ دَرَجَةٍ مَا بَيْنَ كُلِّ دَرَجَتَيْنِ مِائَةُ عَامٍ»[۴] يعنې په جنت کښې سل درجې دي د دوه وو درجو په منځ کښې د سلو کالو مزل دی.

همدارنګه نبي کريم ﷺ فرمايلي دي چې: «الْمَبْطُونُ شَهِيدٌ وَالْمَطْعُونُ شَهِيدٌ»[۵] يعنې: څوک چې

---

(۱) التفسير الكبير ج۲۳ ص۵۸
(۲) سنن ابن ماجه ص۲۰۰
(۳) تفسير القرطبي ج۱۲ ص۸۸
(۴) جامع الترمذي ج۲ ص۷۹
(۵) صحيح البخاري ج۲ ص۸۵۳

کېږي د مرض د کبله مړ شي هغه شهید دی او څوک چې د طاعون (وباء) په مرض مړ شي هغه هم شهید دی.

پوره واضحه ده چې دغه دواړه کسان د الله ﷻ د پلوه تفضلاً شهیدان ګڼلي شوي دي مګر شهید ته خو په هر اړخیزه توګه نه شي رسېدلی.

نو څوک چې د الله ﷻ په لار کښې وفات شي هغه به د شهید سره په اصل ثواب کښې برابر وي مګر په کیفیاتو کښې به فرق ولري، یا په بل عبارت: دواړو ته به بنایسته روزي ورکړی شي خو د دواړو په روزۍ کښې به تفاوت موجود وي.

یادونه

۳ـ که څه هم ځینو علماوو کرامو د ﴿ رِزْقًا حَسَنًا ﴾ کلمات په جنتي روزۍ سره تفسیر کړي دي[1] مګر مونږ ته بهتره برېښي چې دلته به د عالم البرزخ روزي مراده وي ځکه چې د جنت نعمتونو ته په ﴿ لَيُدْخِلَنَّهُم مُّدْخَلًا يَرْضَوْنَهُۥ ﴾ کښې اشاره شوې ده او تاسیس د تاکید څخه بهتر دی.

نو دلته به هغه روزي مطلب وي کومې ته چې الله ﷻ د شهیدانو په فضائلو کښې اشاره کړې ده چې: ﴿ بَلْ أَحْيَآءٌ عِندَ رَبِّهِمْ يُرْزَقُونَ ﴾ [آل عمران:۱۶۹] یعنې په شهیدانو باندې د مړو ګومان مه کوئ بلکې دوی د خپل رب ﷻ په نزد ژوندي دي چې د قیامت د قیام څخه وړاندې (په عالم البرزخ کښې) هم دوی ته خاصه روزي ورکولی کېږي.

سوال جواب

۴ـ که څوک وایي چې: د ﴿ إِنَّ ٱللَّهَ لَعَفُوٌّ غَفُورٌ ﴾ کلمات خو د علت په مقام کښې نازل شوي دي حال دا چې عفوه او مغفرت د نصرت دپاره علت نه شي جوړېدلی بلکې د عدم نصرت غوښتنه کوي، نو پوښتنه دا ده چې د څه حکمت په بنیاد د ذکرو شوو کلماتو په عوض د "عَزِيزٌ ذُو انْتِقَام" او یا داسې نور کلمات نازل نه شوه، چې د نصرت په علت باندې صراحت شوی وی؟

مونږ وایو ـ والله ﷻ أعلم ـ چې: د ذکرو شوو کلماتو په نزول کښې هم د ﴿ لَيَنصُرَنَّهُ ٱللَّهُ ﴾ د جملې علت ته اشاره شوې ده چې حاصل یې داسې راځېږي:

الله ﷻ ځکه مظلوم ته په ظالم باندې نصرت ورکوي چې دلته انتقام اخستل د مظلوم حق دی، که نه نو الله ﷻ خو ډېر عفوه کوونکی او ډېر بښونکی دی، که بالفرض حقوق الله پورې یې تعلق درلودی نو عفوه به یې ورته کړې وی البته که اراده یې ورته شوې وی. همدا موضوع نبي کریم په یو اوږده حدیث کښې ډېره ښه واضحه کړې ده[2] چې مونږ یې خلاصه په لاندې تکو کښې رانقلوو:

د جنایاتو دفترونه د الله ﷻ په نزد په دریوو ډولونو باندې ویشلي شوي دي:

---

[1] تفسیر ابي السعود ج ۶ ص ۱۱۶
[2] مسند احمد بن حنبل ج ۱۰ ص ۸۲

الف: هغه دفتر چې الله ﷻ یې بالکل نه بښې: دا د کفر او شرک دفتر دی څکه چې الله ﷻ په کفارو باندې جنت حرام کړی دی او دوزخ یې ورته واجب کړی دی.

ب: هغه دفتر چې د کفر څخه په غیر وي او حقوق الله پورې ارتباط لري: نو الله ﷻ دا دفتر بښې چې چاته یې اراده وشي.

ج: هغه دفتر چې حقوق العباد پورې تعلق لري چې یو بنده په بل بنده باندې ظلم او تیری وکړي: نو دا دفتر الله ﷻ نه بښې بلکې ضرور ترې انتقام اخلي مګر هله چې پخپله بنده ورته عفوه وکړي.

﴿ أَلَمْ تَرَ أَنَّ ٱللَّهَ أَنزَلَ مِنَ ٱلسَّمَآءِ مَآءً فَتُصْبِحُ ٱلْأَرْضُ مُخْضَرَّةً ۗ إِنَّ ٱللَّهَ لَطِيفٌ خَبِيرٌ ﴿٦٣﴾ لَّهُۥ مَا فِى ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَمَا فِى ٱلْأَرْضِ ۗ وَإِنَّ ٱللَّهَ لَهُوَ ٱلْغَنِىُّ ٱلْحَمِيدُ ﴿٦٤﴾ أَلَمْ تَرَ أَنَّ ٱللَّهَ سَخَّرَ لَكُم مَّا فِى ٱلْأَرْضِ وَٱلْفُلْكَ تَجْرِى فِى ٱلْبَحْرِ بِأَمْرِهِۦ وَيُمْسِكُ ٱلسَّمَآءَ أَن تَقَعَ عَلَى ٱلْأَرْضِ إِلَّا بِإِذْنِهِۦٓ ۗ إِنَّ ٱللَّهَ بِٱلنَّاسِ لَرَءُوفٌ رَّحِيمٌ ﴿٦٥﴾ وَهُوَ ٱلَّذِىٓ أَحْيَاكُمْ ثُمَّ يُمِيتُكُمْ ثُمَّ يُحْيِيكُمْ ۗ إِنَّ ٱلْإِنسَٰنَ لَكَفُورٌ ﴿٦٦﴾ ﴾

[۶۳] ایا ته نه ګورې (نه پوهېږې) چې یقینًا الله ﷻ د اسمانه (دپاسه) اوبه نازلوي نو ځمکه (ورباندې) تکه شنه (او سمسوره) ګرځي؟، یقینًا الله ﷻ په ډېر دقت سره (د خلکو د احتیاجاتو) پوره کوونکی دی (او هم) په ډېرو پټو شیانو باندې خبردار دی.

[۶۴] خاص د الله ﷻ (ملکیت) دي (البته) هغه شیان چې په اسمانونو کښې دي او هغه شیان چې په ځمکو کښې دي، او یقینًا الله ﷻ هرومرو همدی ﷻ بې پروا دی (او) ستایلی شوی دی.

[۶۵] ایا ته نه ګورې (نه پوهېږې) چې یقینًا الله ﷻ ستاسو دپاره هغه شیان مسخر کړي دي کوم چې په ځمکو کښې دي (تاسو پرې حکومت کوئ)، او بېړۍ (یې هم درته مسخرې کړي دي) چې د ده ﷻ په امر (حکم) په دریاب کښې چلېږي (او ډوبېږي نه). او (همدارنګه) الله ﷻ اسمان د دې څخه ساتي چې په ځمکه باندې راپرېوزي (راولوېږي) مګر د ده ﷻ په اذن سره.
یقینًا الله ﷻ په خلکو باندې ډېر نرمي کوونکی (او هم) ډېر مهربان دی.

[۶۶] او الله ﷻ هغه اقدس ذات دی چې تاسو یې راژوندي کړي یاست (او) بیا مو (بېرته) مړه کوي (او) بیا مو (د قیامت په ورځ بېرته) راژوندي کوي، یقینًا چې بنیادم ناشکره دی.

ارتباط او د مطلب خلاصه

په وړاندېنیو ایتونو کښې د وروستني ایت مضمون دا وه چې الله ﷻ په حقه معبود دی او د ده ﷻ څخه په غیر نور ټول معبودان باطل دي او حقیقت او واقعیت نه لري، په دې ایتونو کښې په همدغې مدعی باندې متعدد دلایل نازل شوي دي چې خلاصه یې داسې راوځي:

ای پیغمبره! الله ﷻ په حقه معبود دی او دا ځکه چې:
۱ـ ته نه ګورې چې یوازې الله ﷻ د اسمان د طرفه د باران په شکل اوبه نازلوي چې په همدغو اوبو باندې وچه کلکه ځمکه تکه شنه سمسوره ګرځوي؟، ایا د همده ﷻ څخه په غیر بل څوک د اسمان د طرفه یو ځاځکی نازلولی شي او یا د ځمکې څخه یو بوټی رازرغونولی شي؟
یقیناً چې الله ﷻ د ډېر باریکه علم خاوند دی او ډېر نرمي کوونکی دی او په هر شي باندې خبردار دی.
۲ـ هر شی چې په اسمانونو کښې دي او هم هر شي چې په ځمکو کښې دي د ټولو ملکیت او خلقت الله ﷻ پورې اختصاص لري په دغو شیانو کښې هیڅوک د ملکیت او واکدارۍ دعوه نه شي کولی.
خو د دې سره-سره بې شکه الله ﷻ د دغو ټولو مخلوقاتو څخه بې پروا دی او بدون د دغو ټولو مخلوقاتو څخه په ښو صفاتو باندې ستایلی شوی دی او د ښو صفاتو خاوند دی، نه څه شي ته محتاج دی او نه یې په کوم شي پورې کوم یو صفت توقف لري.
۳ـ په دې باندې علاوه، ایاته نه ګورې چې خاص الله ﷻ ستاسو دپاره ټول ځمکني شیان مسخر کړي دي چې تاسوورباندې حکومت چلوئ او د خپلې خوښې تصرف پکښې کوئ؟، که بالفرض د الله ﷻ تسخیر نه وی نو تاسو به په ځمکني مخلوقاتو باندې حکومت نه وی کړی.
۴ـ الله ﷻ ستاسو دپاره بېړۍ هم مسخرې کړي دي چې د خپل ثقل او دروندوالي سره-سره د همده ﷻ په امر په نرمو دریابونو کښې چلېږي او تاسو ورباندې خپل احتیاجات پوره کوئ. که د الله ﷻ تسخیر نه وی نو یوه بېړۍ به هم په دریاب کښې نه وی چلېدلې بلکې ټولې به پکښې ډوبې شوې وی.
۵ـ الله ﷻ ستاسو دپاره شین اسمان بدون د ستنو څخه ودرولی دی او د دې څخه یې ساتي چې په ځمکه باندې راولوېږي او تاسو ټول چیت پیت کړي.
په دې کښې هیڅ شک نشته چې د اسمان نه راولېدل فقط د همده ﷻ په ارادې او اذن پورې توقف لري، که بالفرض الله ﷻ ورته د ښکته رالوېدلو اذن وکړي نو هغه به څوک وي چې د سقوط مخه یې ونیسي؟
یقیناً الله ﷻ په ټولو خلکو باندې ډېر نرمي کوونکی او ډېر مهربان دی، چې ټول احتیاجات یې دربوره کړي دي او نه ورباندې اسمان راغورزوي او نه پرې ځمکه خسف کوي.
۶ـ بالآخره الله ﷻ هغه اقدس ذات دی چې:
الف: تاسو موجودیت نه درلود نو موجودیت یې درکړ او په ارواګانو سره یې ژوندي کړئ.
ب: بیا چې کله یې اراده وشي تاسو بېرته مړه کوي او داسې مو په ځمکه کښې منحل کوي لکه چې د سره مو موجودیت او ژوند نه وي په برخه شوی.
ج: بیا چې کله یې اراده وشي تاسو به د دوهم ځل دپاره د قبرونو څخه ژوندي راپورته کړي او د محشر په میدان کښې به مو د حساب کتاب دپاره ودروي.

لري نه ده چې د «رَءُوفٌ» په کلمې سره سلبي نعمتونو ته اشاره وي او د «رَحِيمٌ» په کلمې سره ثبوتي نعمتونه په نظر کښې نیولي شوي وي، او یا به یوه کلمه د بلې تاکید وي، والله ﷻ اعلم.

﴿لِّكُلِّ أُمَّةٍ جَعَلْنَا مَنسَكًا هُمْ نَاسِكُوهُ فَلَا يُنَازِعُنَّكَ فِي الْأَمْرِ وَادْعُ إِلَىٰ رَبِّكَ إِنَّكَ لَعَلَىٰ هُدًى مُّسْتَقِيمٍ ﴿٦٧﴾ وَإِن جَادَلُوكَ فَقُلِ اللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا تَعْمَلُونَ ﴿٦٨﴾ اللَّهُ يَحْكُمُ بَيْنَكُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فِيمَا كُنتُمْ فِيهِ تَخْتَلِفُونَ ﴿٦٩﴾ أَلَمْ تَعْلَمْ أَنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ مَا فِي السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ إِنَّ ذَٰلِكَ فِي كِتَابٍ إِنَّ ذَٰلِكَ عَلَى اللَّهِ يَسِيرٌ ﴿٧٠﴾﴾

[۶۷] د هر (مسلمان) امت دپاره مونږ شریعت ګرځولی (ټاکلی) وه چې دوی به وربانديې عمل کاوه (او خپل رب ﷻ ته به یې وربانديې خپلو ځانونو ته ورنژدې کول).
نو (ای پیغمبره! ستا د زماني خلک دې) تا سره په دې کار (شریعت) کښې جګړې ونه کړي، او (د جګړو په صورت کښې ورته هیڅ التفات مه کوه او) خپل رب ﷻ ته دعوت چلوه.
یقینًا (نن ورځ) همدا ته په برابره (سمه سیده) لاره بانديې روان یې (او بس).
[۶۸] او که خلکو درسره (په شریعت کښې) منازعه (او جګړه) وکړه نو ته ورته ووایه چې: الله ﷻ په هغه شي بانديې ډېر ښه پوهېږي کوم چې تاسو یې کوئ (نو د همدې کبله:)
[۶۹] الله ﷻ به ستاسو ترمنځ د قیامت په ورځ په هغو (قضایاوو) کښې حکم (فیصله) وکړي په کوم کښې چې تاسو یاست چې اختلاف پکښې کوئ.
[۷۰] ایا ته نه پوهېږې چې یقینًا الله ﷻ په هغو شیانو بانديې پوهېږي کوم چې په اسمان او ځمکه کښې (موجود) دي؟.
یقینًا دغه (ټول شیان) په کتاب (لوح محفوظ) کښې (ثبت) دي. یقینًا دغه (فیصله او علمي احاطه او هم په کتاب کښې ثبتول درېواړه) په الله ﷻ بانديې اسان دي.

ارتباط او د مطلب خلاصه

په وړاندېنیو ایتونو کښې د داسې شیانو ذکر ته اشاره شوې وه چې په یو لحاظ سره یې د الله ﷻ په کامل علم او کامل قدرت بانديې دلالت کاوه او په بل لحاظ سره د همده ﷻ د پلوه په بندګانو بانديې عظیم الشان نعمتونه ګڼل کېدل، نو دغه شیان په دواړو لحاظونو سره د عبادت د فرضیت غوښتونکي وه. په دې ایتونو کښې د عبادت طریقې ته اشاره شوې ده چې د تاریخ په اوږدو کښې یې د فروعو په اعتبار سره بدلون رابدلون موندلی دی، نو حاصل یې داسې راځي:
ای پیغمبره! د دلایلو او نعمتونو د ذکر څخه وروسته په خپل امت بانديې لاندې مطالب قرائت کړه:
۱ـ د تاریخ په اوږدو کښې د هر مسلمان ټولګي دپاره مونږ خاص شریعت ټاکلی دی چې د

همدغه شریعت په ذریعه هر یوه ټولګي خپل خانونه الله ﷻ ته ورنژدې کول.

په همدې بنیاد ستا دپاره هم مونږ په دې زمانه کښې خاص شریعت درنازل کړی دی چې همدغه ستاسو د نژدېکت لاره ده او بس.

د همدې لارې څخه په غیر بله هیڅ لاره نشته چې تاسو ورباندې خپل رب ﷻ ته ورنژدې شئ.

۲_ نو د همدې کبله په دې زمانه کښې باید تا سره د دې زمانې کفار په هغې لاره کښې جګړه ونه کړي په کومه باندې چې تاسو خپل رب ﷻ ته ورنژدې کېدلی شئ، دوی ته په کار دي چې پخواني ټول شریعتونه پرېږدي او یوازې همدا ستا په شریعت باندې منګولې ښخې کړي.

۳_ ای پیغمبره! نو ته نن ورځ خلک دعوت کړه او د خپل رب ﷻ عبادت ته یې راوبوله چې هلته راشئ، نن ورځ د نجات لاره همدا یوه ده او بس.

او دا ځکه چې نن ورځ همدا ته په سمه لاره باندې روان یې او بس. نورې ټولې لارې غلطې دي او نور ټول په غلطو لارو باندې روان دي.

۴_ ای پیغمبره! که ستا د زمانې خلکو د منازعې او جګړې څخه لاس وانخست او د شریعت په هکله یې درسره په ناندریو شروع وکړه نو ته ورسره ناندرۍ مه وهه او فقط همدومره ورته ووایه چې الله ﷻ په هغه شي باندې ډېر ښه پوهېږي کوم شی چې تاسو یې کوئ، نو موافقه سزا به درکړي. او دا ځکه چې:

۵_ الله ﷻ به ستاسو ترمنځ د قیامت په ورځ په هغې موضوع کښې فیصله وکړي په کومه کښې چې تاسو ناندرۍ وهئ او د اختلاف او شقاق څخه پکښې کار اخلئ نو:

۶_ ایا ته نه پوهېږې؟ بلکې پوهېږې چې:

الف: یقیناً الله ﷻ په هغو ټولو شیانو باندې ښه عالم دی کوم چې په اسمان او ځمکه کښې موجودیت لري چې د همدغو معلومو شیانو څخه ستاسو اعمال او ستاسو اختلافات هم دي.

ب: د الله ﷻ په کامل علم باندې علاوه دغه ذکر شوي شیان د الله ﷻ په نزد په لوح محفوظ کښې هم موجود دي.

ج: بالآخره د منازعاتو او جګړو فیصله کول او په حقه باندې حکم کول الله ﷻ ته ډېر اسان دي هیڅ مشکلات ورته نه لري.

توضیحات

۱_ که څه هم د [الحج:۳۴] ایت لاندې د "مَنسَك" د کلمې ځینو معناوو ته اشاره شوې ده مګر په دې مقام کښې مفسرینو کرامو د شریعت په معنی باندې تفسیره کړې ده[۱]، نو د ﴿ لِّكُلِّ أُمَّةٍ جَعَلْنَا مَنسَكًا هُمْ نَاسِكُوهُ ﴾ د معنی حاصل داسې راځېږي چې: مونږ د هر مسلمان امت دپاره په عملي احکامو کښې بېل بېل شریعت ګرځولی دی چې هر یو په خپلو خپلو زمانو پورې اختصاص درلود

(۱) روح المعاني ج۱۷ ص۱۹۵؛ تفسیر القاسمي ج۱۲ ص۶۱

او بندګانو به ورباندې خپل ځانونه الله ﷻ ته ورنژدې کول او په هغې زمانه کښې به د نژدېکت بله لاره نه وه.

اما په عقیدوي احکامو کښې ټول امتونه متحد دي او په یوه زمانه کښې هم پکښې بدلون را نه دی نازل شوی، او دا ځکه چې عقیدوي احکام اخبارات دي او په اخباراتو کښې نسخه او بدلون نه واقع کېږي مثلاً د آدم ﷺ په زمانه کښې جنت او دوزخ حق وه او نن هم حق دی او سبا به هم حق وي، اما عملي احکام انشاءات دي (چې دا کوئ او دا مه کوئ) نو د آخر الزمان پیغمبر د مبعوثیت پورې پکښې وخت په وخت نسخې تحقق موندلی دی. خو د ده ﷺ په شریعت کښې نسخه نه واقع کېږي ځکه چې بل پیغمبر نه مبعوث کېږي.

ذکر شوي مضمون الله ﷻ په بل ایت کښې داسې نازل کړی دی چې: ﴿ لِكُلٍّ جَعَلْنَا مِنكُمْ شِرْعَةً وَمِنْهَاجًا ﴾ [المائدة:۴۸] یعنې مونږ (ای بنیادمانو!) ستاسو څخه د هر مسلمان ټولګي دپاره په خپله‌خپله زمانه کښې بېل-بېل شریعت او د تکلیفي امورو دپاره بېله-بېله لاره ګرځولې او نازله کړې ده.

٢_ د ﴿فَلَا يُنَازِعُنَّكَ فِي الْأَمْرِ﴾ معنی دا ده چې خلکو ته په کار دي چې په دې زمانه کښې تا سره منازعه او جګړه ونه کړي لکه درته ووایي چې ته ولې د موسی ﷺ په شریعت باندې عمل نه کوې؟ او یا د عیسی ﷺ شریعت دې ولې پرېښود؟ او داسې نور.

﴿ وَيَعْبُدُونَ مِن دُونِ اللَّهِ مَا لَمْ يُنَزِّلْ بِهِۦ سُلْطَٰنًا وَمَا لَيْسَ لَهُم بِهِۦ عِلْمٌ ۗ وَمَا لِلظَّٰلِمِينَ مِن نَّصِيرٍ ﴿٧١﴾ وَإِذَا تُتْلَىٰ عَلَيْهِمْ ءَايَٰتُنَا بَيِّنَٰتٍ تَعْرِفُ فِي وُجُوهِ الَّذِينَ كَفَرُوا الْمُنكَرَ ۖ يَكَادُونَ يَسْطُونَ بِالَّذِينَ يَتْلُونَ عَلَيْهِمْ ءَايَٰتِنَا ۗ قُلْ أَفَأُنَبِّئُكُم بِشَرٍّ مِّن ذَٰلِكُمُ ۗ النَّارُ وَعَدَهَا اللَّهُ الَّذِينَ كَفَرُوا ۖ وَبِئْسَ الْمَصِيرُ ﴿٧٢﴾ ﴾

[٧١] او مشرکان د الله ﷻ څخه په غیر د هغو (بوتانو) عبادت کوي د کومو (په ثبوت) باندې چې الله ﷻ څه دلیل (حجت) نه دی نازل کړی. او (یا په بل عبارت) د هغو شیانو (بوتانو عبادت کوي) په کومو باندې چې مشرکانو ته علم (عقلي دلیل هم) نشته.

او (ای پیغمبره!) ظالمانو ته هیڅ نصرت کوونکی نشته (چې د الله ﷻ د عذاب څخه نجات ورکړي).

[٧٢] او کله چې په مشرکانو باندې زمونږ واضحه دلایل تلاوت کړی شي (او حقاني معبود ورته په اثبات ورسولی شي) نو ته د هغو کسانو په مخونو کښې ناخوښي پېژنې (ګورې) کومو چې کفر اختیار کړی دی (چې تندي یې تروه شي او څیرې یې بدلې شي).

دوی نژدې وي چې په هغو کسانو باندې لاسي حمله وکړي (لاس ورواچوي) کوم چې په هغوی باندې زمونږ (واضحه) ایتونه (او دلایل) تلاوت کوي.

نو (ته ورته) ووايه چې: ايا نو زه تاسو ته د دغه (دعوت الى الله) څخه (واقعاً) په زيات ناکاره شي خبر درکړم (چې تاسو ورسره د قيامت په ورځ مخامخ کېدونکي ياست)؟
(دغه حقيقتاً ناکاره شی) اور دی چې الله ﷻ د هغو کسانو دپاره وعده کړې دی کومو چې کفر غوره کړی دی، او (دغه اور) د بېرته ورګرځېدلو ډېر بد ځای دی.

ارتباط او د مطلب خلاصه

وړاندېني ايتونه په دې مطلب باندې هم مشتمل وه چې د هر امت دپاره د الله ﷻ د پلوه په هره زمانه کښې بېل-بېل شريعت ټاکلی شوی وه نو کفارو ته په کار دي چې په دې زمانه کښې د دې امت په شريعت کښې جګړې ونه کړي او په اخلاص سره ورته غاړې کېږدي، په دې ايتونو کښې د ذکر شوي مطلب په ارتباط د کفارو عکس العمل ته اشاره شوې ده چې حاصل يې داسې راځېږي:

ای پيغمبره! د شريعت په هکله په خپل امت باندې د کفارو د عکس العمل بيان په لاندې ډګو کښې قرائت کړه:

۱ـ د دې زمانې کفار د هغه شريعت پيروي نه قبلوي کوم چې د دې زمانې دپاره نازل شوی دی، چې د يو پلوه شرعاً په قرآن کريم سره ثابت دی او د بله پلوه يې صاف عقلونه هم تائيد کوي، بالمقابل نوموړو کفارو داسې خط السير خوښ کړی دی او د الله ﷻ څخه په غير د داسې معبودانو عبادت کوي چې:

الف: الله ﷻ يې په ثبوت باندې هيڅ دليل نه دی نازل کړی ترڅو ترې دوی د نقلي دليل په حيث استفاده وکړي.

ب: همدارنګه دوی د خپلو باطلو معبودانو په ثبوت باندې کوم علم او عقلي دليل هم په لاس کښې نه لري.

خو د دې سره- سره چې نه ورسره نقلي دليل شته او نه عقلي دليل په لاس کښې لري په خپل خط السير باندې کلک دي او په خپلو ځانونو باندې د کفر په غوره کولو سره ظلم او تېری کوي، خو ظالمانو ته هيڅ کومک کوونکی نشته چې د الله ﷻ د عذاب څخه نجات ورکړي.

۲ـ په دې باندې علاوه چې کفار د دې زمانې دپاره نازل شوی شريعت نه قبلوي د دعوت په وخت کښې په غُصه کېږي هم حتی چې:

الف. کله په دوی باندې زمونږ واضحه ايتونه او دلايل تلاوت کړی شي نو ای پيغمبره! ته د هغو کسانو په مخونو کښې د ورايه ناخوښي ګورې او پېژنې کومو چې کفر او شرک غوره کړی دی.

ب: بلکې د ډېرې ناخوښي او د ډېرې غُصې د کبله دوی نژدې وي چې په هغو کسانو باندې حمله وکړي کوم چې په دوی باندې زمونږ واضحه دلايل قرائت کوي او الهي شريعت ته يې وربولي.

۳ـ ای پيغمبره! د کفارو د غُصې په مقابل کښې دوی مخاطب کړه او ورته ووايه چې:

الف: ای کفارو! کله چې تاسو په دعوت الى الله باندې په غُصه کېږئ، نو ايا زه تاسو ته په ډېر

خبر او ناکاره شي باندې خبر درکړم کوم چې په حقیقت کښې تاسو ته د دعوت الی الله څخه زيات په غصه کوونکي شي دي؟.
دغه غُصه کوونکي او خپه کوونکي شی د دوزخ د اور څخه عبارت دی چې الله ﷻ يې هغه کسانو ته وعده ورکړې ده کومو چې کفر غوره کړی دی.
یا په بل عبارت: ای کفارو! زه تاسو هغه شي ته دعوتوم په کوم باندې چې تاسو د دوزخ د اوره بچات مونده کوئ نو تاسو ته په کار دي چې د غصې په عوض خوشالي څرګنده کړئ دا خکه چې:
ب: یقینًا دوزخ د بهرته ورګرځېدلو ډېر بد او ډېر ناکاره ځای دی البته چې تاسو به ورباندې په هغه وخت کښې پوه شئ کله چې تاسو ورداخل شئ.

توضیحات

۱ـ په ﴿ مَا لَمۡ يُنَزِّلۡ بِهِۦ سُلۡطَٰنٗا ﴾ کښې د "سُلْطَان" کلمه د "سَلِيْط" ـلکه "شَرِيْف" ـ څخه اشتقاقه شوې ده، "سَلِيْط" د هغه شي دپاره وضعه شوی دی په کوم باندې چې سرې ته رڼا حاصلېږي لکه چې وېوه په تېلو سره رڼا کړی شي[1]، په دې مقام کښې بلکې د قرآن کریم په اکثرو ایتونو کښې د حجت او برهان په معنی استعمالېږي او دا خکه چې په حجت او برهان باندې معنوي رڼا حاصلېږي.
نو د معنی حاصل يې داسې راځېږي چې: الله ﷻ د باطلو معبودانو په ثبوت باندې کوم حجت او برهان نه دی نازل کړی چې د نقلي دليل کار ترې واخستلی شي.
په دې تقدير به د ﴿ وَمَا لَيۡسَ لَهُم بِهِۦ عِلۡمٌ ﴾ جمله د عقلي دليل د عدم موجوديت معنی ورکړي، نو بوت پرستان نه نقلي دليل لري او نه عقلي.

سَطْوَة څه معنی؟

۲ـ په ﴿ يَكَادُونَ يَسۡطُونَ ﴾ کښې د ﴿ يَسۡطُونَ ﴾ کلمه د "سَطْوَة" ـلکه "رَحْمَة" ـ څخه اشتقاقه شوې ده، "سَطْوَة" دې ته وايي چې سړی يو شي ته لاس ورواچوي[2] او حمله ورباندې وکړي يعني مشرکان د قرآن کريم په اورېدلو باندې دومره په غُصه کېږي چې په قاري باندې حملې ته خپل ځان جوړوي. لکه چې په ډېرو ځايونو کښې يې حمله عملي کړې هم ده، او زمونږ د نظر لاندې يې هم مثالونه تېر شوي دي.

﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلنَّاسُ ضُرِبَ مَثَلٞ فَٱسۡتَمِعُواْ لَهُۥٓۚ إِنَّ ٱلَّذِينَ تَدۡعُونَ مِن دُونِ ٱللَّهِ لَن يَخۡلُقُواْ ذُبَابٗا وَلَوِ ٱجۡتَمَعُواْ لَهُۥۖ وَإِن يَسۡلُبۡهُمُ ٱلذُّبَابُ شَيۡـٔٗا لَّا يَسۡتَنقِذُوهُ مِنۡهُۚ ضَعُفَ ٱلطَّالِبُ وَٱلۡمَطۡلُوبُ ﴿٧٣﴾ مَا قَدَرُواْ ٱللَّهَ حَقَّ قَدۡرِهِۦٓۚ إِنَّ ٱللَّهَ لَقَوِيٌّ عَزِيزٌ ﴿٧٤﴾ ٱللَّهُ

(۱) لسان العرب ج۷ ص۳۲۱
(۲) مفردات الراغب ص۲۳۸

يَصْطَفِي مِنَ ٱلْمَلَٰٓئِكَةِ رُسُلًا وَمِنَ ٱلنَّاسِ ۚ إِنَّ ٱللَّهَ سَمِيعٌۢ بَصِيرٌ ﴿٧٥﴾ يَعْلَمُ مَا
بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ ۗ وَإِلَى ٱللَّهِ تُرْجَعُ ٱلْأُمُورُ ﴿٧٦﴾

[۷۳] ای خلکو! (تاسو ته) یو مثال وهل کېږي (بیانېږي) نو اورېدل ورته وکړئ (د زړه په غوږونو باندې يې واورئ هغه دا چې:)

یقیناً هغه کسان (بوتان) چې تاسو يې د الله ﷻ څخه په غیر بلنه کوئ (او په عبادت ورته سرونه ټیټوئ) هغوی به هیڅکله یو مچ هم پیدا نه کړی شي اګر که دوی ورته ټول راغونډ شي (او په پیدا کولو کښې يې یو د بل ملاتړ او کومک وکړي).

او (همدارنګه) که د دوی (ستاسو د معبودانو) څخه یو مچ څه شی وتښتوي نو (ټول) به يې ترې راخلاص نه کړی شي (که څه هم په خلاصون کښې يې ټول اتفاق وکړي).

(نو) ستاسو (هر یو) معبود هم کمزوری دی (چې د خلاصون مطالبه کوي) او مچ هم کمزوری (بې وسې) دی (چې د تښتولي شي د بېرته اخستلو مطالبه ترې صورت نیسي خو په بې وسی کښې د بوت څخه مچ بهتر دی چې اقلاً تښتول خو کولی شي).

[۷۴] (نو په همدې بنیاد) مشرکانو د الله ﷻ تعظیم ونه کړ (البته) د ده ﷻ حق تعظیم (چې څومره په دوی باندې د بشري توان په اندازه واجب وه).

یقیناً الله ﷻ قوتناک دی (د هر شي وسه لري او هم) د کلکې ارادې خاوند دی (خو مشرکانو په خپل خیال د بې وسې بوتانو سره برابر کړی دی).

[۷۵] الله ﷻ د پرښتو څخه هم خینې د رسولانو (لېږلو شوو) په حیث غوره کوي چې څمکې ته وحې رابښکته کړي، او د خلکو څخه هم (خینې د پیغمبرانو په حیث غوره کوي چې دعوت الی الله وکړي).

یقیناً الله ﷻ اورېدونکی (او) لیدونکی دی (د خپلو رسولانو خبرې اوري او کړه وړه يې ګوري).

[۷٦] (او همدارنګه) د دوی په هغو حالاتو باندې پوهېږي کوم چې د دوی وړاندې دي (کړي يې دي) او په هغو باندې هم چې د دوی وروسته دي (وبه يې کړي).

او خاص الله ﷻ ته ټول کارونه ورګرځولی کېږي (ټول د همده ﷻ په اختیار کښې دي).

ارتباط او د مطلب خلاصه

په وړاندېنیو ایتونو کښې اشاره شوې وه چې مشرکان د حماقت څخه کار اخلي او د دې سره سره چې د خپلو باطلو معبودانو په ثبوت باندې کوم نقلي او عقلي دلیل نه شي اقامه کولی د توحید په اورېدلو او توحید ته په دعوت باندې په غُصه کېږي هم، په دې ایتونو کښې د هغوی حماقت د مثال په ضمن کښې ښه پوره واضحه شوی دی چې حاصل يې داسې راځي:

ای پیغمبره! د الله ﷻ د پلوه ټول خلک مخاطب کړه او ورته ووایه چې تاسو ته یو مثال بیانېږي چې په دې مثال کښې ستاسو حماقت او بې عقلي بالکل په ډاګه شوې ده نو ښه په دقت سره ورته

کېږدئ او ښه ورته متوجه شئ هغه دا چې:

۱_ یقیناً هغه بوتان (چې تاسو ته متصرفین برېښي او د الله ﷻ څخه په غیر یې عبادت او بلنه کوئ نو څو تاسو ته په سخته ورخ کښې په درد باندې دوا شي) دوی به هیڅکله یو مچ هم پیدا نه کړی شي او هیڅکله به پکښې روح پو نه کړی شي، که څه هم دوی ټول د یو مچ د ژوندي کولو دپاره سره راټول شي او د همدې مطلب د پوره کولو دپاره سره لاسونه یوکړي.

نو پوره واضحه ده چې د بوتانو څخه د خپلو ارزوګانو غوښتونکي (طالبان) د عقل څخه کمزوري او سادګان دي او بوتان چې د دوی په نزد مطلوبان دي د توان د حیثه کمزوري او عاجزان دي.

۲_ دا د یو پلوه او د بله پلوه که د دغو بوتانو څخه یو مچ د غذایي شیانو څخه څه شی وتښتوي نو که دوی ټول سره اتفاق وکړي چې تښتولی شوی شی ترې خلاص کړي نو دغه کار به هم ونه کړی شي، پوره واضحه ده چې په دغه صورت کښې د خلاصون طالبان (بوتان) کمزوري او بې وسې دي چې د خپلو ځانونو څخه مچان نه شي شړلی او د خولې څخه یې څه شي ته نجات نه شي ورکولی، او هغه شی هم بې وسې او ناتوانه دی کوم چې د بوتانو څخه په خپلو خولو کښې څه شی تښتولی دی، چې د مچ څخه عبارت دی.

بلکې که په دقت سره ورته وکتلی شي طالبان (بوتان) د مطلوبانو (مچانو) په پرتله ډېر زیات کمزوري او بې وسې دي ځکه چې مطلوبان حرکت کولی شي او طالبان حرکت نه شي کولی او په رنو سترګو اوده دي.

۳_ حقیقت دا دی چې مشرکانو د الله ﷻ سره د مناسب تعظیم اندازه نه ده لګولې او څومره عالي شان چې لري هغه یې نه دی پېژندلی. او دا ځکه چې:

یقیناً الله ﷻ قوتناک او توانا دی هر شی پیدا کولی شي او هر شی یې پیدا کړی دی، او هم د کلکې ارادې خاوند دی چې هیڅوک او هیڅ شی یې د ارادې په وړاندې خنډ نه شي جوړېدلی، خو د دې سره-سره د ده ﷻ په عبادت کښې مشرکانو ناتوانه بوتان شریکان ګرځولي دي حال دا چې نه څه شی پیدا کولی شي او نه د خپلې مخې څخه خنډ لرې کولی شي.

۴_ ای پیغمبره! که بالفرض مشرکان خپلو معبودانو ته په تقدس باندې قائل وي چې دوی د الله ﷻ غوره مخلوقات دي، نو دغه خبره یې باطله ده، ځکه چې په بوتانو کښې نه تقدس شته او نه د الله ﷻ په نزد څه غوره والی لري بلکې:

الف: الله ﷻ د پرښتو څخه ځینې د رسالت دپاره غوره کوي خو د عبادت دپاره یې نه دي غوره کړي چې د دوی عبادت دې وکړی شي.

ب: همدارنګه الله ﷻ د خلکو څخه هم ځینې کسان د رسالت دپاره غوره کوي مګر د دې دپاره یې هیڅوک نه دی غوره کړی چې د ده عبادت دې وکړی شي.

یقیناً الله ﷻ اورېدونکی دی د پرښتو او پیغمبرانو اقوال اوري او هم ورباندې بینا دی ټول کړه وړه یې ورته ښکاره ښکاره دي.

نو دغه غوره مخلوقات نه چاته دعوت ورکوي چې عبادت يې وکړي او نه د دې دپاره استولی شوي دي چې خپل عبادت ته دعوت وچلوي.

ج: بلکې الله ﷻ د دوی په ټولو حالاتو باندې پوهېږي او وړاندېني او وروستني حالات يې ورته ټول معلوم دي، چې نه يې پخوا څوک خپل عبادت ته دعوت کړي دي او نه به يې ورته وروسته دعوت کړي.

د: بالآخره خاص الله ﷻ ته د ټولو کارونو بېرته ورتاوېدل دي، که بالفرض المحال دوی خپل عبادت ته دعوت وچلوي نو هرومرو به د سخت عذاب سره مخامخ شي.

توضيحات

۱_ که څوک وايي چې: بوتان خو د هر شي د پيدا کولو څخه عاجز دي، نو د څه حکمت په بنياد په ﴿ لَن يَخۡلُقُواْ ذُبَابًا ﴾ کښې د "ذُبَاب" (مچ) عدم پيدا کولو ته تخصيص ورکړی شو؟

مونږ وايو _والله ﷻ أعلم_ چې: په دې مقام کښې د بوتانو بې وسي په دوه وو مثالونو کښې واضحه شوې ده چې يوه بې وسي يې د پيدا کولو په لحاظ سره ده او بله بې وسي يې د خپلو ځانونو څخه د عدم دفاع په لحاظ سره ده. او په مچ کښې دواړه مثالونه په ډېره ښه توګه تحقق مونډلی شي چې مچ ډېر حقير مخلوق دی او بوتان د دغه حقير مخلوق په مقابل کښې ناتوانه او عاجز دي چې نه يې د هغه په پيدا کولو باندې وسه رسېږي او نه د هغه د ضرر څخه خپل ځانونه بچ کولی شي.

ذکر شوي مضمون ته نبي کريم ﷺ په يوه قدسي حديث کښې اشاره کړې ده چې: «فَلْيَخْلُقُوا مِثْلَ خَلْقِي ذَرَّةً أَوْ ذُبَابَةً أَوْ حَبَّةً»[1] يعنې د هغه چا څخه سخت ظالم بل څوک دی چې په خپل خيال زما د پيدا کولو په شان پيدا کول کوي (د ژونديو شيانو تصويرونه وباسي) نو که دوی واقعًا دغه کار کولی شي نو زما د پيدا کولو په شان دې يوه ذره پيدا کړي او يا دې يو مچ او يا دې يوه دانه پيدا کړي.

د طالب او مطلوب مصداقات

۲_ د ﴿ ضَعُفَ ٱلطَّالِبُ وَٱلۡمَطۡلُوبُ ﴾ په مصداقاتو کښې مفسرين کرام لاندې تفسيرونه کوي:

الف: "طالب" د بوت پرست څخه او "مطلوب" پخپله د بوت څخه عبارت دی[2] يعنې بوت پرست ناتوانه دی چې د بل ناتوانه (بوت) څخه د خپلو احتياجاتو پوره کول غواړي.

ب: "طالب" د مچ څخه او "مطلوب" د بوت څخه عبارت دی[3]، يعنې مچ د غذايي شيانو څخه د يوه شي تښتول طلبوي کوم چې په بوت پورې نښلولی شوی وي او يا يې په وړاندې ايښودل شوي وي ترڅو برکتي وګرځي، او بوت مطلوب دی چې د هغه څخه يې تښتوي.

او دا ځکه چې د کفارو عادت وه چې په بوتانو پورې به يې زعفران او نور عطريات موښل او په

---

(۱) مسند احمد بن حنبل ج۲ ص۳۴۵؛ صحيح البخاري ج۲ ص۱۱۲۸
(۲) روح المعاني ج۱۷ ص۲۰۲
(۳) زاد المسير ج۵ ص۳۰۹

او یاقوتو باندې به یې ډولي کول، او هم به یې د دوی په وړاندې طعامونه او غذایي شیان ملغلرو او یاقوتو باندې به یې ډولي کول، او هم به یې د دوی په وړاندې طعامونه او غذایي شیان
ایښودل چې خیر او ګټه یې زیاته شي[1].
ج: عبد الله بن عباس رضي‌الله‌عنهما وایي چې: "طالب" په دې مقام کښې د بوت معنی ورکوي، او "مطلوب" یې مچ دی[2]، یعنې کوم شی چې مچ د بوتانو د مخې څخه تښتولی وي د هغه د راخلاصولو دپاره که (بالفرض) بوتان تالاش وکړي هم کامیاب به نه شي او "مَطلوب مِنه" (مچ) به قابو نه کړي چې د هغه د خولې څخه یې واخلي.

تبصره

۳_ مونږ ته داسې بهتر برېښي ـ والله ﷻ أعلم ـ چې د ﴿ ضَعُفَ ٱلطَّالِبُ وَٱلْمَطْلُوبُ ﴾ جمله به د هر یوه مثال سره جدا جدا پیوستون لري، نو د اول مثال په لحاظ سره به ترې اولنی تفسیر مطلب وي چې یو ناتوانه (بوت پرست) د بل ناتوانه (بوت) څخه خپل احتیاجات غواړي.
او په دوهم مثال کښې به دریم تفسیر مراد وي چې یو ناتوانه (بوت) بالفرض که هڅه کوي چې د بل ناتوانه (مچ) د خولې څخه تښتولی شوی شی راخلاص کړي او یا یې پرهېږدي چې هغه یې ترې په خوله کښې وتښتوي، نو دغه یو کار به هم ونه کړی شي.

﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ ٱرْكَعُواْ وَٱسْجُدُواْ وَٱعْبُدُواْ رَبَّكُمْ وَٱفْعَلُواْ ٱلْخَيْرَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ ۩ ﴿٧٧﴾ وَجَٰهِدُواْ فِى ٱللَّهِ حَقَّ جِهَادِهِۦ ۚ هُوَ ٱجْتَبَىٰكُمْ وَمَا جَعَلَ عَلَيْكُمْ فِى ٱلدِّينِ مِنْ حَرَجٍ ۚ مِّلَّةَ أَبِيكُمْ إِبْرَٰهِيمَ ۚ هُوَ سَمَّىٰكُمُ ٱلْمُسْلِمِينَ مِن قَبْلُ وَفِى هَٰذَا لِيَكُونَ ٱلرَّسُولُ شَهِيدًا عَلَيْكُمْ وَتَكُونُواْ شُهَدَآءَ عَلَى ٱلنَّاسِ ۚ فَأَقِيمُواْ ٱلصَّلَوٰةَ وَءَاتُواْ ٱلزَّكَوٰةَ وَٱعْتَصِمُواْ بِٱللَّهِ هُوَ مَوْلَىٰكُمْ ۖ فَنِعْمَ ٱلْمَوْلَىٰ وَنِعْمَ ٱلنَّصِيرُ ﴿٧٨﴾﴾

[۷۷] ای هغو کسانو چې ایمان یې راوړی دی! رکوع او سجدې (لمونځونه) وکړئ او خپل رب ﷻ ته بندګي (عبادت) وکړئ، او (هم) خیریه کارونه وکړئ شاید چې تاسو فلاح (کامیابي) مونده کړئ.
[۷۸] او (همدارنګه) د الله ﷻ په (لاره) کښې جهاد وکړئ د ده ﷻ حق جهاد (چې په اخلاص کښې مو څه قصور واقع نه شي).
الله ﷻ تاسو (د ایمان دپاره او بیا د جهاد دپاره) غوره کړي یاست، او په تاسو باندې یې د دین په هکله هیڅ تنګي نه ده ګرځولې (اچولې چې ستاسو د توان څخه پورته وي، نو) د خپل پلار ابراهیم علیه‌السلام (د) دین (ملت پیروي وکړئ چې په اصولو کښې ستاسو د دین سره متحد دی).

---
(۱) تفسیر البغوي ج۳ ص۲۹۸
(۲) تفسیر الطبري ج۱۷ ص۲۰۳

(د دې قرآن کريم) نوم تاسو د غاړې ايښودونکو په نامه سره نومولي ياست، (البته) پخوا الله ﷻ تاسو د غاړې ايښودونکو په نامه سره نومولي ياست، (البته) پخوا (د دې قرآن کريم) څخه (په پخوانيو کتابونو کښې) او په دغه (قرآن کريم) کښې يې (هم دربانديې د مسلمانانو نوم ايښی دی)، (دا) د دې دپاره چې پيغمبر ﷺ (د قيامت په ورځ) په تاسو باندې شاهدي اداء کړي (چې دوی ته ما د الله ﷻ احکام رسولي دي او دوی ربښتيا وايي).

او (هم د دې دپاره چې) تاسو په خلکو باندې شاهدان وګرځئ (چوړ شئ چې يقيناً دوی ته خپلو خپلو پيغمبرانو الهي احکام ابلاغ کړي دي).

نو (په پای کښې يو ځل بيا واورئ چې) لمونځونه ودروئ او زکاتونه ورکړئ او د الله ﷻ (په قرآن کريم) باندې منګولې ولګوئ، چې همدا (الله) ﷻ ستاسو کارساز دی، نو (همدی ﷻ) ډېر ښه کارساز او ډېر ښه کومک (نصرت) کوونکی دی.

ارتباطات

۱ـ په دې سورت کښې له پيل څخه د کفرياتو او شرکياتو رد بيان شوی دی او د کفارو اشتباهګانې جوابې شوې دي، نو دا دی د سورت په پای کښې مؤمنانو ته په ايمان باندې د کلکوالي او محکموالي وصايا شوي دي ترڅو د هغوی د اشتباهګانو په دام کښې ونه نښلي.

۲ـ په وړاندېنيو نژدې ايتونو کښې د هغو کسانو ذکر وه کوم چې په نبوت سره غوره کړی شوي وه او دلته د مؤمنانو افتخار ذکر شوی دی چې د قيامت په ورځ به دوی د شاهدانو په حيث سرلوړي شي.

۳ـ بالآخره هلته د کفارو حماقت ته د مثالونو په ضمن کښې شرحه ورکړی شوې وه او دلته مؤمنان پوه کړی شوي دي چې د هغوی د حماقت مخه په ايمان او صالحو اعمالو او هم په جهاد باندې ونيسي، نو حاصل يې داسې راخېژي چې:

د مطلب خلاصه

ای مؤمنانو! کله چې تاسو په لوستلو شوو ايتونو کښې د کفارو حماقتونه او د هغوی په اشتباهګانو ردونه په خپلو اذهانو کښې کښېنول نو اوس هغو وصاياوو او ارشاداتو ته متوجه شئ کوم چې تاسو پورې تعلق لري هغه دا چې:

۱ـ تاسو لاندې ارشادات عملي کړئ:

الف: تاسو رکوع او سجدې وکړئ او په لمونځونو سره خپل رب ﷻ ته خانونه ورنژدې کړئ.

ب: همدارنګه تاسو په نورو انواعو سره هم د خپل رب ﷻ عبادتونه وکړئ او په اخلاص سره يې اداء کړئ لکه روژې او نور.

ج: تاسو د خير کارونه وکړئ او بندګانو ته ښېګڼې ورسوئ، کومکونه ورسره وکړئ او د الله ﷻ دين ته يې دعوت کړئ.

که تاسو ذکر شوي ارشادات عملي کړه نو شايد چې تاسو فلاح او کاميابي مونده کړئ او د مشکلاتو څخه مو خلاصون په نصيب شي.

۲_ ای مؤمنانو! تاسو ته توصیه کېږي چې برسېره پر نورو عبادتونو باندې د الله ﷻ په لاره حق جهاد وکړئ چې اخلاص مو پکښې کامل وي او خپله بندګي وسه مو پکښې تمامه کړي ګکه او دا ځکه چې:

الف: الله ﷻ تاسو د کفري حماقتونو څخه بچ ساتلي یاست او په ایمان سره یې غوره کړي یاست، نو د دغه لوی نعمت د شکر دپاره په جهاد کښې سستي مه کوئ.

ب: الله ﷻ د دین او انقیاد په ارتباط په تاسو باندې دومره تنګي نه ده فرض کړې چې ستاسو د وسې او توان څخه پورته وي، چې په سفر کښې یې درته د لمانځه قصر تشریع کړی دی او د قضایي روژو په شرط یې درته په دین کښې د روژې خوراک جائز کړی دی او داسې نور.

لنډه دا چې الله ﷻ د دین په تشریع کښې ستاسو کمزوري او ضعف د نظره نه دی غورزولی او د هغه پوره مراعات یې کړی دی.

۳_ په کوم دین باندې چې الله ﷻ تاسو مکلف کړي یاست هغه د اصولو او اساساتو (عقائدو) په اعتبار سره ستاسو د پلار دین دی، یا په بل عبارت: په کوم دین باندې چې تاسو مکلف یاست په هغه دین باندې ستاسو پلار هم مکلف وه چې ابراهیم ؑ دی، نو ایا دا به مناسبه وي چې تاسو د خپل پلار دین پرېږدئ لکه چې کفارو پرېښی دی او په کندو باندې سر شئ؟، نو تاسو ته خپل رب ﷻ امر کوي چې د خپل پلار (ابراهیم ؑ) د دین پیروي وکړئ.

۴_ الله ﷻ تاسو په پخوانیو کتابونو کښې د مسلمانانو په نوم باندې یاد کړي یاست او په دغه قرآن کریم کښې یې هم تاسو ته د مسلمانانو (غاړې اېښودونکو) لقب درکړی دی.

نو ایا دا به مناسبه وي چې دغه لقب ته شا کړئ او د خپل رب ﷻ د اطاعت څخه غاړې وغړوئ؟

۵_ ای مؤمنانو! تاسو په اسلام او غاړه اېښودلو باندې ځکه کلک ودرېږئ ترڅو تاسو د ایمان په افتخار باندې علاوه په یوه بل افتخار باندې هم سرلوړي شئ هغه دا چې:

د قیامت په ورځ باندې به تاسو د الله ﷻ په حضور کښې په هغو خلکو شهادت اداء کوئ کومو چې انکار غوره کړی دی چې مونږ ته خپلو-خپلو پیغمبرانو دین نه دی رسولی، نو تاسو به د دوی انکار رد کړئ چې دوی دوروغ وايي، هر یوه پیغمبر په خپل وخت کښې خپله دنده په کامله توګه اجراء کړې ده.

په دې باندې علاوه ستاسو به د نبي کریم ﷺ د پلوه تزکیه هم په برخه شي چې دوی په حقه شاهدي اداء کړه او شهادت یې د قبول وړ دی، که بالفرض تاسو د اسلام دین ته غاړه کېنږدئ نو نه به د شهادت د اداء کولو جوګه شئ او نه به مو د نبي کریم ﷺ د پلوه تزکیه په نصیب او برخه شي.

۶_ ای مؤمنانو! په پای کښې یو ځل بیا تاسو ته توصیه کېږي چې لاندې ارشادات عملي کړئ او غاړې ورته کېږدئ:

الف: د ټولو حقوقو سره خپل لمونځونه ودروئ چې تاسو د بدو او غیر شرعي کارونو څخه منعه کړي او د شریعت په تطبیق کښې درسره کومک وکړي.

ب: زکاتونه ورکړئ او مالي عبادتونه ټول اجراء کړئ چې حرص مو مات شي او اخلاص مو ډېر شي
ج: په هر کار او په هر شي کښې د الله ﷻ په دين باندې منګولې ولګوئ او اختلاف او شقاق مه
کوئ او ټول په اتفاق سره په الله ﷻ توکل او اعتماد وکړئ او دا خکه چې:
همدغه الله ﷻ ستاسو د ټولو کارساز او نصرت کوونکې دی، يقيناً چې الله ﷻ همدی ډېر ښه
کارساز او ډېر ښه نصرت کوونکی دی.

توضيحات

۱ـ د ﴿ ٱرۡكَعُواْ وَٱسۡجُدُواْ ﴾ په تفسير کښې علماء کرام په لاندې دوو ګروپونو باندې وېشلی
شوي دي:
الف: ځينې سلف صالحين د الشافعي عليهم الرحمة په شمول وايي چې: د ﴿ ٱرۡكَعُواْ ﴾ کلمه د "صلوا"
څخه کنايي ده او د ﴿ وَٱسۡجُدُواْ ﴾ په کلمه کښې د تلاوت سجدې ته اشاره ده نو حاصل به يې داسې
راخېژي چې: اې مؤمنانو! خپل لمونځونه وکړئ او د تلاوت سجده وکړئ.
نو په دې تقدير به په همدې سورت کښې چې بحث پکښې روان دی د تلاوت دوهمه سجده وي،
چې لومړنۍ د تلاوت سجده په [۱۸] ايت کښې تېره شوې ده چې د ټولو علماوو کرامو ورباندې
اتفاق دی[۱]، او دوهمه سجده به په همدې ايت کښې وي په کوم کښې بحث روان دی.
ب: ځينې نور سلف صالحين د ابو حنيفه عليهم الرحمة په شمول وايي چې: د ﴿ ٱرۡكَعُواْ وَٱسۡجُدُواْ ﴾
دواړه کلمې د لمانځه څخه کنايي دي لکه چې د همدې سورت په [۲۶] ايت کښې د لمونځ کوونکو
څخه په ﴿ وَٱلۡقَآئِمِينَ وَٱلرُّكَّعِ ٱلسُّجُودِ ﴾ سره تعبير شوی دی او په [آل عمران:۴۳] ايت کښې د
﴿ وَٱسۡجُدِي وَٱرۡكَعِي مَعَ ٱلرَّٰكِعِينَ ﴾ کلمات هم د "صَلِّي مَعَ الْمُصَلِّيْنَ" څخه د کنايي په توګه نازل
شوي دي يعنې اې بي بي مريمې! د لمونځ کوونکو سره لمونځ کوه.
په دې تقدير په دې سورت کښې د تلاوت دوهمه سجده ثبوت نه شي موندلی.
که څوک غواړي چې د دې سورت د دوهمې سجدې په هکله د دواړو جانبو دلايل ولولي نو څېنو
اوږدو کتابونو[۲] ته دې مراجعه وکړي چې دا لنډ کتاب يې دلته د رانقلولو حوصله نه لري.

حق جهاد د کوم جهاد نوم دی؟

۲ـ په ﴿ وَجَٰهِدُواْ فِي ٱللَّهِ حَقَّ جِهَادِهِۦ ﴾ کښې د "جَاهِدُوا" کلمه د "جِهَاد" يا "مُجَاهَدَة" څخه اشتقاقه
شوې ده، "جِهَاد" يا "مُجَاهِدَة" دې ته ويل کېږي چې څوک د دښمن په مقابل کښې د هغوی د
مخنيوي دپاره خپله وسه تمامه کړي برابره خبره ده چې په هر ډول باندې صورت ونيسي[۳]. نو په دې

(۱) تفسير الخازن ج۳ ص۳۲۷
(۲) اعلاء السنن ج۷ ص۲۱۲ : شرح معاني الآثار ج۱ ص۲۴۸ : بدائع الصنائع في ترتيب الشرائع ج۱ ص۱۹۳
(۳) مفردات الراغب ص۹۹

تعریف باندې لاندې ټولو ډولونو ته د جهاد کلمه شامله ګڼله کېږي:

الف: چې د دښمن د مخنیوي دپاره د مال انفاق وکړي.

ب: چې په همدې غرض توري ته لاس کړي.

ج: چې د دښمن په مقابل کښې د تبلیغاتو څخه کار واخلي او خپله ژبه او خپل قلم په د

واچوي، حتی نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «أَفْضَلُ الْجِهَادِ كَلِمَةُ عَدْلٍ عِنْدَ سُلْطَانٍ جَائِرٍ»[1] بهتر جهاد هغه د عدل (انصاف) خبره ده کومه چې د ظالم پاچا په وړاندې وویله شي.

د: لنډه دا چې په هر ډول باندې چې د دښمن د اضرارو مخنیوی وکړی شي هغه ټول د جهاد څخه شمېرل کېږي، او په ایت شریف کښې شمولیت لري.

همدارنګه هغه دښمن عام دی د کوم په جهاد باندې چې په ایت شریف کښې امر شوی دی چې لاندې ټولو صورتونو ته شاملېږي[2]:

اول: چې څوک د خپل نفس سره جهاد وکړي او د نفس اماره بالسوء مخنیوی وکړي.

دوهم: چې د شیطان د اضرارو او اطاعت څخه خپل ځان بچ وساتي.

درېم: چې د کفارو د اضرارو مدافعه وکړي ترڅو دعوت الی الله ﷻ ته مخه خلاصه شي.

څلورم: چې د کفر څخه رالاندې د نورو ظالمانو لاسونه د ظلم څخه لنډ کړي، او داسې نور.

خو په ذکرو شووو ټولو صورتونو او ډولونو کښې حق جهاد د اکثرو علماوو کرامو په نزد هغه دی کوم چې په اخلاص باندې ولاړ وي[3]، دنیاوي غرض او د غنیمت مال پکښې په نظر کښې نه وي نیولی شوی، نو د دغسې جهاد کوونکي مجاهده في الله ګڼله کېږي که څه هم په وسلوال جهاد کښې یې برخه نه وي اخستې، د همدې کبله الحسن بن علي رضي الله عنهما وایي چې: «إِنَّ الرَّجُلَ لَيُجَاهِدُ فِي اللهِ حَقَّ جِهَادِهِ وَمَا ضَرَبَ بِسَيْفٍ»[4] یقینًا یو سړی وي چې هرومرو د الله ﷻ په لار کښې حق جهاد کوي حال دا چې په توري سره یې وهل نه وي کړي.

په دین کښې حَرَج نشته

٣ـ په ﴿ وَمَا جَعَلَ عَلَيْكُمْ فِي الدِّينِ مِنْ حَرَجٍ ﴾ کښې د ﴿ حَرَجٍ ﴾ کلمه مونږ د الله ﷻ په توفیق د [الأنعام:١٢٥] ایت لاندې ښه پوره تشریح کړې ده چې د تنګۍ معنی ورکوي، او همدارنګه مو د الله ﷻ په فضل د [البقرة:١٨٥] ایت لاندې دا موضوع د مثالونو په ضمن کښې ښه پوره څېړلې ده چې په دین کښې تنګي او د وسې څخه وتلی حکم نشته، نو هیله ده چې همهلته مراجعه وکړی شي دلته رانقلول یې د اوږدوالي څخه په غیر بله ګټه نه لري.

(١) سنن ابن ماجه ص٢٨٩
(٢) روح المعاني ج١٧ ص٢٠٩
(٣) تفسير المظهري ج٦ ص٣٥٢
(٤) الدر المنثور ج٦ ص٧٨

یو نحوي تحلیل

۴ـ په ﴿ مِلَّةَ أَبِيكُمْ إِبْرَٰهِيمَ ﴾ کښې د ﴿ مِلَّةَ ﴾ د کلمې په نصب کښې مفسرینو کرامو متعدد وجوه لیکلي دي[1] خو کومه وجه چې مونږ ته بهتره برېښي هغه دا ده چې دلته ورسره د "اتَّبِعُوا" کلمه مقدره کړی شي ترڅو وراندېنیو اوامرو ﴿ ٱرْكَعُوا ، ٱسْجُدُوا ، ٱعْبُدُوا ، ٱفْعَلُوا ، جَٰهِدُوا ﴾ سره توافق ومومي یعنې: ای مؤمنانو! تاسو د خپل پلار (ابراهیم ﷺ) د ملة او دین پیروي وکړئ نو مه ترې په اصولو (عقائدو) کښې مخالفت کوئ او مه د فروعو په کلیاتو کښې ترې جدا کېږئ او دا ځکه چې نوموړي د رئیس الموحدین لقب ګټلی دی او په دې باندې علاوه ستاسو پلار هم دی.

سوال جواب

۵ـ که څوک وایي چې: په ﴿ مِلَّةَ أَبِيكُمْ ﴾ کښې خو هغه کسان مخاطب ګرځولي شوي دي کوم ته چې په ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا ﴾ کښې خطاب شوی دی، نو پوښتنه دا ده چې ابراهیم ﷺ خو د ټولو مؤمنانو پلار نه دی نو په کوم ملحوظ د ټولو د پلار لقب ورکړی شو؟

مونږ وایو چې: د دې سوال دپاره علماوو کرامو لاندې دوه جوابونه کړي دي[2] چې دواړه په ځای دي:

الف: ابراهیم ﷺ د تغلیب په قاعده د ټولو مؤمنانو پلار ګڼلی شوی دی او بني اسماعیلو ته په نورو مؤمنانو باندې په اطلاق کښې غلبه ورکړه شوې ده لکه چې څوک لمر او سپوږمۍ دواړه د قمرینو په نامه یاد کړي حال دا چې د تغلیبي اطلاق څخه په غیر په لمر باندې د قمر اطلاق نه کېږي.

ب: په دې مقام کښې د "أب" څخه نسبي پلار نه دی مراد، بلکې معنوي پلار ترې مطلب دی، او پوره واضحه ده چې ابراهیم ﷺ د ټولو مؤمنانو دپاره معنوي پلار ګڼلی کېږي چې د "رئیس الموحدین" لقب یې ګټلی دی. د همدې کبله نبي کریم ﷺ په یوه حدیث کښې فرمایلي دي چې: «إِنَّمَا أَنَا لَكُمْ بِمَنْزِلَةِ الْوَالِدِ أُعَلِّمُكُمْ»[3] یعنې یقیناً زه ستاسو دپاره د والد (پلار) غوندې یم حتی چې تاسو ته د اودس د ماتولو طریقه هم درزده کوم چې مه قبلې ته شا اړوئ او مه ورته مخامخ کېنئ او داسې نور.

یوه پوښتنه او د هغې جواب

۶ـ که څوک وایي چې: په ﴿ هُوَ سَمَّىٰكُمُ ٱلْمُسْلِمِينَ ﴾ کښې د ﴿ هُوَ ﴾ ضمیر چاته راجع دی؟ یا په بل عبارت: دغه آخر الزمان امت ته د چا د پلوه د ﴿ ٱلْمُسْلِمِينَ ﴾ لقب ورکړی شوی دی؟

مونږ وایو چې: ځینو مفسرینو کرامو ذکر شوی ضمیر ابراهیم ﷺ ته راجع ګڼلی دی چې نژدې ذکر دی[4]، یعنې ابراهیم ﷺ د قرآن کریم څخه لا وړاندې تاسو د مسلمان امت په نامه باندې یاد

---

(۱) روح المعاني ج۱۷ ص۲۱۰

(۲) تفسیر البیضاوي في هذا المقام.

(۳) سنن ابي داود ج۱ ص۳

(۴) البحر المحیط ج۷ ص۵۴۰

کړي دي چې: ﴿ وَمِن ذُرِّيَّتِنَآ أُمَّةً مُّسْلِمَةً ﴾ [البقرة:۱۲۸] يعنې ای زمونږ ربه! مونږ ته د خپلې اولادې څخه داسې ټولګی راوبښې چې تاته غاړې اېښودونکې وي.

مګر بهتره دا ده چې ذکر شوی ضمیر الله ﷻ ته راجع وګڼل شي[1] او دا څکه چې:

الف: په وړاندېنيو افعالو ﴿ ٱجْتَبَىٰكُمْ ﴾، ﴿ وَمَا جَعَلَ ﴾ کښې الله ﷻ ته ضمائر راجع دي نو په کار دي چې ذکر شوی ضمير هم الله ﷻ ته راجع شي ترڅو بې ضرورته د ضمائرو انتشار لازم نه شي.

ب: ظاهره دا ده چې په ﴿ هَٰذَا ﴾ کښې قرآن کریم ته اشاره ده او په ﴿ مِن قَبْلُ ﴾ کښې پخوانې کتابونه (لکه تورات او انجيل) مطلب دي، او پوره واضحه ده چې دغه کتابونه خو الله ﷻ نازل کړي وه بلکې دغه کتابونه خو د ابراهیم ﷺ څخه وروسته نازل شوي دي.

نو د معنى حاصل به يې داسې راوخېژي چې: ای مؤمنانو! الله ﷻ په پخوانيو کتابونو کښې او هم په دغه قرآن کريم کښې تاسو ته د غاړو اېښودونکو لقب درکړی دی، نو تاسو ته په کار دی چې دغه لقب ته په خپلو ځانونو باندې تحقق ورکړئ، هسې نه چې په عصيان او نافرمانۍ سره ستاسو څخه دغه لقب واخستل شي.

يادونه

۷ـ د ﴿ لِيَكُونَ ٱلرَّسُولُ شَهِيدًا عَلَيْكُمْ وَتَكُونُوا۟ شُهَدَآءَ عَلَى ٱلنَّاسِ ﴾ غوندې عبارتونه د کلماتو په تقديم او تاخیر سره په [البقرة:۱۴۳] ایت کښې هم تېر شوي دي چې مونږ پکښې د الله ﷻ په توفيق ځه معلومات ليکلي دي چې بيا ليکلو ته يې اړتيا نه ګورو، خو په دې مقام کښې هم پکښې ځينو مفسرينو کرامو[2] ښه ګټور بحث کړی دی که څوک يې د لوستلو شوق لري هملته دې مراجعه وکړي.

د الحج د سورت په اختتام سره د الله ﷻ په توفيق او کومک اولسمه سپاره هم د پښتو ترجمې او تفسير په لحاظ ختمه شوه.

د الله ﷻ څخه لا زيات توفيق غواړو چې د "النّاس" د سورت په اختتام سره د دېرشمې سپارې پښتو ترجمه او پښتو تفسير هم ختم شي، هُوَ مَوْلَايَ فَنِعْمَ الْمَوْلَى وَنِعْمَ النَّصِيْر.

د اختتام نېټه: ۱۴۱۹/۱۰/۱۰ هـ ق = ۱۳۷۷/۱۱/۷ هـ ش = ۱۹۹۹/۱/۲۷ م.

---

(۱) اضواء البيان ج۵ ص۷۵۰

(۲) روح المعاني ج۱۷ ص۲۱۰

المؤمنون (۲۳)

سریزه

۱_ دا سورت د "المؤمنون" په نامه باندې نومولی شوی دی او دا نوم ورته د لومړني ایت څخه اخستلی شوی دی چې د ﴿ ٱلْمُؤْمِنُونَ ﴾ کلمه پکښې نازله شوې ده.
ځرنګه چې د دې سورت په لومړنیو ایتونو کښې د کاملو مؤمنانو د صفاتو بیان شوی دی نو د نوموړي نامه مناسبت ورسره ډېر ښه برېښي.
۲_ دا سورت مکي دی او د هجرت څخه وړاندې نازل شوی دی[1].
۳_ د دې سورت اعداد په لاندې ډول دي:
الف: د ایتونو شمېر یې یو سلو اتلس (۱۱۸) دی[2].
ب: د کلمو شمېر یې یو زرو دوه سوه څلوېښت (۱۲۴۰) دی[3].
ج: د حرفونو شمېر یې څلور زره اته سوه دوه (۴۸۰۲) دی[4].
۴_ په دې سورت کښې هم د نورو مکي سورتونو غوندې عقیدوي احکامو ته زیاته توجه شوې ده، او د الله ﷻ توحید او د مرګ څخه وروسته بیا ژوندي کېدل او داسې نور د اسلام مهم اساسات پکښې نازل شوي دي.
۵_ د الحج د سورت سره یې مناسبت پوره واضحه دی چې د هغه په لومړنیو ایتونو کښې د قیامت د ورځې قیام او د انسان په پیدایښت کښې د الله ﷻ کامل قدرت ته اشاره شوې ده او هم پکښې د حج مناسک او د جهاد اذن نازل شوی وه، دلته په لومړنیو ایتونو کښې د کاملو مؤمنانو صفات بیان شوي دي چې د قیامت د ورځې قیام ته وړاندې سړی خپل ځان عیار کړي، او بیا د انسان په ایجاد کښې د الله ﷻ د کامل قدرت ته اشاره شوې ده او هم پکښې د جهاد څو مثالونه ښودل شوي دي او د څو مجاهدینو (پیغمبرانو) د قیصو تذکر پکښې شوی دی او داسې نور.

بِسْمِ ٱللَّهِ ٱلرَّحْمَٰنِ ٱلرَّحِيمِ

﴿ قَدْ أَفْلَحَ ٱلْمُؤْمِنُونَ ۝١ ٱلَّذِينَ هُمْ فِى صَلَاتِهِمْ خَٰشِعُونَ ۝٢ وَٱلَّذِينَ هُمْ عَنِ ٱللَّغْوِ
مُعْرِضُونَ ۝٣ وَٱلَّذِينَ هُمْ لِلزَّكَوٰةِ فَٰعِلُونَ ۝٤ وَٱلَّذِينَ هُمْ لِفُرُوجِهِمْ حَٰفِظُونَ ۝٥ إِلَّا عَلَىٰٓ
أَزْوَٰجِهِمْ أَوْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَٰنُهُمْ فَإِنَّهُمْ غَيْرُ مَلُومِينَ ۝٦ فَمَنِ ٱبْتَغَىٰ وَرَآءَ ذَٰلِكَ فَأُو۟لَٰٓئِكَ

[1] تفسیر البغوي ج۳ ص۳۰۱
[2] الدر المنثور ج۶ ص۸۲
[3] اللباب في علوم الکتاب ج۱۴ ص۱۶۲
[4] تفسیر الخازن ج۴ ص۲۳۲

هُمُ ٱلْعَادُونَ ﴿٧﴾ وَٱلَّذِينَ هُمْ لِأَمَٰنَٰتِهِمْ وَعَهْدِهِمْ رَٰعُونَ ﴿٨﴾ وَٱلَّذِينَ هُمْ عَلَىٰ صَلَوَٰتِهِمْ
يُحَافِظُونَ ﴿٩﴾ أُوْلَٰٓئِكَ هُمُ ٱلْوَٰرِثُونَ ﴿١٠﴾ ٱلَّذِينَ يَرِثُونَ ٱلْفِرْدَوْسَ هُمْ فِيهَا خَٰلِدُونَ ﴿١١﴾

د ډېر مهربان (او) ډېر با رحمه الله ﷻ په نامه

[۱] یقیناً مؤمنان په کامیابۍ کښې داخل شوه.

[۲] هغه مؤمنان چې دوی په خپلو لمونځونو کښې عاجزي کوونکي دي.

[۳] او هغه مؤمنان چې دوی د عبثو (کارونو او خبرو) څخه مخ اړوونکي دي.

[۴] او هغه مؤمنان چې دوی د زکات (د ورکړې) دپاره کوونکي دي.

[۵] او هغه مؤمنان چې دوی خپلو عورتونو ته (د حرامو څخه) ساتونکي دي.

[۶] مګر (دوی) په خپلو مېرمنو باندې او هم په هغو وینځو باندې (د خپلو عورتونو ایساروونکي نه دي) د کومو چې د دوی ښي لاسونه مالکان دي.

نو یقیناً دوی (نارینه مؤمنان د دغو دواړو ډولونو زنانه وو په هکله) غیر ملامت کړی شوي دي (دوی ته څه د ملامتۍ لقب نه ورکول کېږي).

[۷] نو هرڅوک چې د مذکورو (زنانه وو) څخه هاخوا (د خپلو عورتونو دپاره) مطالبه وکړي نو دغه کسان همدوی (د شریعت د چوکاټ څخه) تېرېدونکي دي.

[۸] او هغه مؤمنان چې دوی خپلو امانتونو ته او (هم) خپلو عهدونو ته رعایت کوونکي دي (چې خیانت پکښې نه کوي).

[۹] او هغه مؤمنان چې دوی د خپلو لمونځونو (په اداء کولو) باندې حفاظت کوي.

[۱۰] دغه کسان (چې وړاندې ذکر شوه) همدوی وارثان دي (وړیا موندونکي دي).

[۱۱] (البته) هغه (وړیا موندونکي) چې په وړیا توګه فردوس (جنت) مونده کوي، دوی به پکښې همېشه وي.

ارتباطونه

۱ـ د الحج سورت په وروستنیو ایتونو کښې مؤمنان مخاطب کړی شوي وه چې: ﴿ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ ﴾ [۷۷] شاید چې تاسو فلاح (کامیابي) مونده کړئ، او دا سورت د هغو شیانو د نومونو په ذکر باندې پیل شوی دی د کومو په عملي کولو باندې چې فلاح موندله کېږي.

۲ـ هلته اشاره شوې وه چې الله ﷻ په مؤمنانو باندې په دین کښې حرج نه دی فرض کړي چې د بنیادمانو د وسې څخه اوچت احکام یې فرض کړي وي ﴿ وَمَا جَعَلَ عَلَيْكُمْ فِي ٱلدِّينِ مِنْ حَرَجٍ ﴾ [۷۸]، په دې ایتونو کښې د دین د خینو مهمو احکامو نومونه نازل شوي دي چې د فلاح موجب دي خو د بنیادمانو د وسې څخه وتلي نه دي. نو حاصل یې داسې راخېژي:

د مطلب خلاصه

ای پیغمبره! د "بسم الله الرحمن الرحيم" د ویلو څخه وروسته په خپل امت باندې هغه احکام قرائت کړه د کومو په سبب باندې چې دوی د کامیابۍ مقام ته رسیږي او جنتونه وربانديې ګټلی شي حال دا چې د دوی د توان څخه اوچت نه دي، هغه دا چې:

۱ـ هغه مؤمنان د کامیابۍ خاوندان دي کوم چې په خپلو لمونځونو کښې عاجزي کوونکي او خپل رب ﷻ ته تواضع ښکاره کوونکي وي.

۲ـ هغو مؤمنانو هم فلاح او کامیابي مونده کړې ده کوم چې د عبثیاتو او چتي شیانو څخه مخ اړوونکي دي، چې نه وربانديې پخپله اخته وي او نه بل چاته موقع ورکوي چې دوی ته یې ور واوروي او یا یې د دوی په وړاندې اجراء کړي.

۳ـ هغه مؤمنان هم په کامیابه ډله کښې شامل دي کوم چې د تصفیه کولو د عمل اجراء کوونکي وي، چې هم یې خپل اخلاق تزکیه کړي وي او هم د خپلو مالونو په تزکیه او تصفیه باندې مشغول وي، یا په بل عبارت: چې نه د اخلاقو د حیثه او نه د مالونو د حیثه خچن پاتې وي.

۴ـ هغه مؤمنان هم کامیابان دي چې دوی د خپلو غلیظو عورتونو حفاظت کوي او د هر ډول استعمال څخه یې محفوظ ساتي مګر د لاندې دوه وو خایونو څخه:

الف: یو ځای د هغو زنانه وو څخه عبارت دی کومې چې د دوی په نکاح کښې شاملې وي چې عدد یې د یوې څخه نیولی تر څلورو پورې رسیږي.

ب: بل ځای د هغو وینځو څخه عبارت دی چې د دوی په ملکیت کښې شاملې وي او دوی کولی شي چې هغه وپلوري او یا یې چاته هبه کړي، البته چې دغه وینځې په کوم خاص عدد کښې انحصار نه لري.

کله چې مؤمنانو ته ذکر شوې دوه ډوله زنانه حلالې ګرځولې شوې دي نو په دوی باندې هیڅ ملامته نشته که خپل غلیظ عورتونه ترې ونه ساتي. هو! هرڅوک چې د ذکرو شوو دواړو ډلو زنانه وو څخه په غیر د بل ځای څخه خپل عورتونه ونه ساتي او خپله غوښتنه پکښې پوره کړي نو همدغه کسان د شریعت د چوکاټ څخه تجاوز کوونکي دي، همدوی ته ملامتیا متوجه ده او د کامیابانو د ډلې څخه وتلي دي.

۵ـ هغه مؤمنان هم کامیابان دي کوم چې د خپلو امانتونو او د خپلو عهدونو رعایت کوونکي دي، نه په امانتونو کښې خیانت کوي او نه په وعدو او عهدو کښې خیانت او بې وفایي کوي.

۶ـ بالآخره هغه مؤمنان فلاح موندونکي دي کوم چې په خپلو لمونځونو باندې حفاظت کوي او په دوامداره توګه یې د حقوقو سره- سره ودروي او د قضا کولو څخه یې خانونه ساتي.

ای پیغمبره! دغه وړاندې ښودلي شوي مؤمنان همدوی د درجاتو په تفاوت سره فلاح موندونکي دي او همدوی په وړیا توګه د الهي نعمتونو ګټونکي دي.

یا په بل عبارت: همدوی هغه کسان دي کومو چې په وړیا توګه جنت الفردوس وګټه حال دا چې دوی به هلته همېشه وي، نه به پکښې مړه کېږي او نه به ترې راویستلی کېږي.

توضيحات

۱ـ نبي کريم ﷺ په يوه اوږده حديث کښې فرمايلي دي چې: «اُنْزِلَ عَلَيَّ عَشْرُ آيَاتٍ مَنْ اَقَامَهُنَّ دَخَلَ الْجَنَّةَ» يعنې په ما باندې لس ايتونه نازل شوه هرڅوک چې دغه لس ايتونه ودروي (په عملي ميدان کښې يې پياده کړي) نو جنت ته به داخل شي. بيا نبي کريم ﷺ د ﴿ قَدْ أَفْلَحَ ٱلْمُؤْمِنُونَ ﴾ په قرائت باندې پيل وکړ آن تردې چې لس ايتونه يې ختم کړه[۱].

۲ـ په ﴿ قَدْ أَفْلَحَ ٱلْمُؤْمِنُونَ ﴾ کښې د ﴿ أَفْلَحَ ﴾ کلمه اصلاً د "فَلَاح" ـ لکه "شَرَاب" ـ څخه او بيا د "اِفلاح" څخه اشتقاقه شوې ده، "فلاح" په مطلب باندې د کاميابۍ او بریالیتوب څخه عبارت ده او "اِفلاح" په کاميابۍ او بریالیتوب کښې د داخلېدلو معنی ورکوي[۲]؛ يعنې يقيناً هغه مؤمنان چې د راتلونکو صفاتو خاوندان وي په کاميابۍ او بریالیتوب کښې داخل شوي دي او مطلب ته رسېدلي دي، چې د جنت الفردوس وارثان دي.

سوال جواب

۳ـ که څوک وايي چې په ايتونو کښې خو الله ﷻ د کاميابانو دپاره شپږ صفات نازل کړي دي، نو پوښتنه دا ده چې: ايا هغه مؤمنان کامياب ګڼلی کېږي کوم چې په شپږو واړو صفاتو باندې موصوف نه وي بلکې ځينې پکښې موجوديت ونه لري؟

مونږ وايو چې: اُخروي کاميابي په ذکرو شوو شپږو صفاتو پورې ارتباط لري، نو په چا کښې چې شپږ واړه په کامله توګه تحقق ولري د هغه کاميابي هم کامله ده او په چا کښې چې په ناقصه توګه موجود وي نو د هغه کاميابي هم د صفاتو د نقصان په اندازه ناقصه ده، حتی چې هغه ګنهکار مؤمن هم په يوه لحاظ کامياب دی کوم چې د ګناه د کبله د دوزخ دوره تېره کړي او بيا جنت ته داخل شي.

خشوع څه معنی؟

۴ـ په ﴿ فِى صَلَاتِهِمْ خَـٰشِعُونَ ﴾ کښې د ﴿ خَـٰشِعُونَ ﴾ کلمه د "خُشُوع" ـ لکه "قُنُوت" ـ څخه اشتقاقه شوې ده. د "خُشُوع" په مفهوم کښې دوه شيان شامل دي[۳]: يو د زړه خوف او ډار او بل د اندامونو سکون او ارامي. د همدې کبله عبدالله بن عباس رضي الله عنهما د ﴿ خَـٰشِعُونَ ﴾ کلمه په "خَائِفُونَ سَاكِنُون"[۴] باندې تفسيره کړې ده.

---

(۱) جامع الترمذي ج۲ ص۱۵۰
(۲) روح المعاني ج۱۸ ص۲
(۳) حاشيه الشيخ زاده على تفسير البيضاوي ج۳ ص۳۹۷
(۴) الدر المنثور ج۶ ص۸۴

یعنې کامیابان هغه مؤمنان دي کوم چې په لمونځونو کښې د الله ﷻ څخه ډارېدونکي وي او د خپلو اندامونو ارام نیوونکي وي، چې په خپل ځان باندې جامې نه راغونډوي او بې ضرورته په خپل ځان باندې لاس ښکته پورته نه موښي.

د دې دپاره چې د ﴿ خَٰشِعُونَ ﴾ کلمه ښه واضحه شي، هیله ده چې لاندې وضاحتونه ولولئ:

الف: د خشوع څخه د هغو کارونو نه کول مطلب دي کوم چې د لمانځه سره مناسبت نه لري خو د دې سره-سره لمونځ وربادې نه فاسدېږي، یوازې خشوع وربادې زیانمنه ګرځي.

ب: د ایت شریف د نزول څخه وړاندې به نبي کریم ﷺ په لمانځه کښې اخوا دېخوا کتل مګر شاته به یې نه کتل ځکه چې لمونځ وربادې فاسدېده، لکه چې عبد الله بن عباس رضي الله عنهما وایي چې: «كَانَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَلْتَفِتُ فِي صَلَاتِهِ يَمِينًا وَشِمَالًا وَلَا يَلْوِي عُنُقَهُ خَلْفَ ظَهْرِهِ»[۱] یعنې نبي کریم ﷺ وه چې په خپل لمانځه کښې به یې هاخوا دېخوا کتل او خپله غاړه به یې خپلې شاته نه تاووله (شاته به یې نه کتل چې مبارکه سینه یې د قبلې څخه تاوه شي).

ج: چې کله ذکر شوی ایت شریف نازل شو نو نبي کریم ﷺ د هاخوا دېخوا د کتلو څخه صرف نظر شو، لکه چې د عکرمه ﵁ د ملګرو څخه یو سړی وایي چې: «كَانَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَلْحَظُ فِي صَلَاتِهِ مِنْ غَيْرِ أَنْ يَلْوِيَ عُنُقَهُ»[۲] یعنې وه نبي کریم ﷺ چې په خپل لمانځه کښې به یې د سترګو په کنجونو باندې کتل بدون د دې چې خپل مبارکه غاړه هاخوا دېخوا تاوه کړي.

د: همدارنګه د ایت شریف د نزول څخه وړاندې به صحابه وو کرامو ﵃ «يَرْفَعُوْنَ أَبْصَارَهُمْ إِلَى السَّمَاءِ فِي الصَّلَاةِ»[۳] خپلې سترګې به یې په لمانځه کښې اسمان طرف ته پورته کولې. خو کله چې ذکر شوی ایت شریف نازل شو نو هغوی خپلې سترګې د سجدې ځای ته راښکته کړې، چې نه به یې هاخوا دېخوا کتل او نه به یې اسمان ته سترګې پورته کولې.

هـ: نو هغه لمونځ کوونکی چې خپل نظر ته د سجدې د ځای څخه تجاوز ورکړي او وړاندې یا هاخوا دېخوا وګوري نو خپله خشوع یې زیانمنه کړه[۴].

و: یوه ورځې بي بي عایشې (أم المؤمنین رضي الله عنها) په لمانځه کښې د هاخوا دېخوا کتلو په هکله پوښتنه وکړه چې د دې حکم څه شی دی؟ نبي کریم ﷺ جواب ورکړ چې: «هُوَ اخْتِلَاسٌ يَخْتَلِسُ الشَّيْطَانُ مِنْ صَلَاةِ أَحَدِكُمْ»[۵] یعنې دا تښتول دي چې شیطان یې ستاسو د یو لمونځ کوونکي د لمانځه څخه "کمال" تښتوي.

ز: که څوک غواړي چې د هغو افعالو ډېر مثالونه ولولي په کومو باندې چې د لمانځه خشوع

(۱) سنن النسائي ج۱ ص۱۷۸
(۲) مسند احمد بن حنبل ج۱ ص ۵۹۰
(۳) تفسیر ابن کثیر ج۳ ص۲۳۸
(۴) احکام القرآن للجصاص ج۳ص۲۵۲
(۵) صحیح البخاري ج۱ ص۴۶۵: سنن ابي داوُد ج۱ ص۱۳۱

خرابېږي او فقهاء کرام يې د مکروهاتو په نامه يادوي نو څېنو اوږدو فقهي کتابونو[۱] ته دې مراجعه وکړي چې ښه پوره شرحه يې ورکړې ده.

يوه پوښتنه او د هغې جواب

۵ـ که څوک وايي چې د خشوع په مفهوم کښې دا شامل دی چې په لمانځه کښې بايد سړی د الله ﷻ څخه ډارېدونکی وي، او پوره واضحه ده چې بدون د حضور څخه په زړه کښې ډار نه پاتې کېږي. په دې باندې علاوه، په لمانځه کښې بالاتفاق نيت شرط دی او د زړه د حضور څخه په غير خو نيت تحقق نه شي موندلی او دا ځکه چې نيت خو د ارادې څخه عبارت دی او د ارادې سره د زړه حضور تړلی دی؛ نو پوښتنه دا ده چې: ايا د زړه حضور په لمانځه کښې شرط دی؟

مونږ وايو چې: که څه هم څېنې علماء کرام يې په شرطيت باندې حکم کوي چې د زړه د حضور څخه په غير لمونځ هيڅ ارزښت نه لري او د الله ﷻ په نزد باندې مقبول نه دی[۲] لکه چې يوه پښتون شاعر همدا مضمون په خپل يوه شعر کښې داسې ځای کړی دی[۳]:

چې د زړه حضور يې نه وي په لمانځه کښې :: په کار نه دی مقتدي وي که امام

مګر صحيحه خبره دا ده چې په لمانځه کښې د زړه حضور په شروع او ختم کښې ضرور دی او په مابين کښې که څه هم حضور ونه لري داسې ګڼل کېږي لکه چې حضور لري، خو په دې شرط چې د لمونځ کوونکي څخه داسې عمل صادر نه شي چې د زړه د عدم حضور څخه نمايندګي وکړي[۴] لکه خوراک او څښاک او يا د خلکو سره سوال جواب او داسې نور.

په مابين کښې ځکه د زړه حقيقي حضور ضرور نه دی او په حکمي حضور باندې اکتفاء کېږي چې دا کار د بنيادمانو د وسې څخه بهر دی او الله ﷻ فرمايي چې: ﴿لَا يُكَلِّفُ ٱللَّهُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا﴾ [البقرة:۲۸۶] يعني الله ﷻ هيڅ نفس (هيڅوک) نه مکلف کوي مګر د هغه د وسې په اندازه.

لغو څه معنی؟

۶ـ په ﴿هُمْ عَنِ ٱللَّغْوِ مُعْرِضُونَ﴾ کښې د "لَغْو" کلمه مونږ د الله ﷻ په توفيق د [البقرة:۲۲۵] ايت لاندې معنی کړې ده چې د هغې خبرې څخه عبارت ده کومه چې څه ارزښت ونه لري او په ګټه او فائده باندې مشتمله نه وي (لکه چې يوه مرغۍ چنېږي) برابره خبره ده چې په ضرر باندې اشتمال ولري او که نه، په دې مقام کښې ورباندې لاندې حديث وراضافه کوو:

نبي کريم فرمايلي دي چې: «مِنْ حُسْنِ إِسْلَامِ الْمَرْءِ تَرْكُهُ مَا لَا يَعْنِيهِ»[۵] يعني د سړي د اسلام د حسن

---

(۱) بدائع الصنائع في ترتيب الشرائع ج۱ ص۲۱۵
(۲) التفسير الكبير ج ص۷۷
(۳) د عبد الرحمن مومند ديوان
(۴) الفقه الاسلامي وادلته ج۱ ص۶۱۲؛ كتاب الفقه على المذاهب الاربعه ج۱ ص۲۱۳
(۵) جامع الترمذي ج۲ ص۵۸

او بنایست څخه دا هم ده چې هغه شی پرېږدي کوم چې ورته مقصدي شی نه وي او د عبثیاتو څخه شمېرل کېږي او د وخت د ضیاع څخه په غیر نوره ګټه پکښې متصوره نه وي.

دوه ډوله تفسیر

۷_ په ﴿ هُمْ لِلزَّكَوٰةِ فَـٰعِلُونَ ﴾ کښې د "زَکٰوة" کلمه په دې مقام کښې علماوو کرامو په لاندې دوه وو ډولونو باندې تفسیره کړې ده[1].

الف: ځینې علماء کرام وايي چې: دلته د "زَکٰوة" د کلمې څخه تزکیه او د خپل ځان پاکول مطلب دي لکه چې الله ﷻ فرمایلي دي چې: ﴿ قَدْ أَفْلَحَ مَن زَكَّىٰهَا ﴾ [الشمس:۹] یعنې یقیناً هغه څوک په کامیابۍ کښې داخل شو چا چې خپل نفس د شرکیاتو او ګناهونو څخه تزکیه او پاک کړ.
دوی وايي چې دلته زکات په خپله متعارفه معنی سره نه شي اراده کېدلی ځکه چې دا سورت مکي دی او په مکه معظمه کښې خو زکات نه دی فرض شوی بلکې په مدینه منوره کښې فرض شوی دی.

ب: اکثره علماء کرام وايي چې: د "زَکٰوة" کلمه دلته په خپله متعارفه معنی سره ده چې د مالونو زکات دی او عبارت د مضاف په تقدیر سره دی چې په "لِأَدَاءِ الزَّكٰوةِ فَاعِلُونَ"[2] سره ترې تعبیر کولی شو، یعنې هغه مؤمنان کامیابان دي کوم چې د زکاتونو د اداء کولو (ورکولو) دپاره کوونکي وي.
دوی وايي چې که څه هم د زکات مقادیر او نصابونه په مدینه منوره کښې شرحه شوي دي مګر اصل فرضیت یې په مکه معظمه کښې تشریع شوې وه، د همدې کبله الله ﷻ د الأنعام په سورت کښې د عُشر فرضیت نازل کړی دی چې ﴿ وَءَاتُوا۟ حَقَّهُۥ يَوْمَ حَصَادِهِۦ ﴾ [الأنعام:۱۴۱] یعنې او تاسو د ځمکې د حاصلاتو حق د رېبلو (لوکولو) په وخت کښې ورکړئ؛ حال دا چې دا سورت بالاتفاق مکي سورت دی.

تبصره

۸_ موږ ته لومړۍ معنی په دې مقام کښې بهتره برېښي خو په دې شرط چې تزکیه عامه واخستله شي ترڅو مالي تزکیې ته هم شامله شي، نو د یو پلوه به د مضاف د تقدیر څخه ایت شریف بچ پاتې شي چې خلاف الاصل دی او د بله پلوه به پکښې دوهمه معنی هم شامله شي؛ یعنې هغه مؤمنان مفلحان دي چې هغوی خپل ځانونه د شرکیاتو څخه په ایمان او د ګناهونو څخه په توبې او بالآخره د حرص څخه د مالونو په صدقاتو سره تزکیه کوونکي دي او د تزکیې د عمل اجراء کوونکي دي.

فُرُوج څه معنی؟

۹_ په ﴿ هُمْ لِفُرُوجِهِمْ حَـٰفِظُونَ ﴾ کښې د "فُرُوج" کلمه د "فَرْج" _لکه "ضَرْب"_ جمعه ده، "فَرْج"

---

[1] اضواء البیان ج ص۷۵۸
[2] روح المعاني ج۱۸ ص۵؛ تفسیر ابن کثیر ج۳ ص۲۳۹

اصلاً د دوه شیانو ترمنځ چاود او درز ته وضعه شوی دی[۱] لکه چې الله ﷻ فرمایي: ﴿ وَمَا لَهَا مِن فُرُوجٍ ﴾ [ق: ۶] یعنې مونږ اسمان پیدا کړی دی چې بې ستنو ولاړ دی او هیڅ چاودونه (درزونه) نه لري. د انسان (نارینه وي او که ښځینه وي) غلیظ عورت ته ځکه دغه نوم (فرج) اېښودل شوی دی چې هغه د دوه وو ورنونو ترمنځ موقعیت لري ته به وایې چې په یوه چاود کښې واقع دی، د همدې کبله نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «مَنْ يَضْمَنْ لِي مَا بَيْنَ لَحْيَيْهِ وَمَا بَيْنَ رِجْلَيْهِ أَضْمَنْ لَهُ الْجَنَّةَ»[۲]، یعنې هرڅوک چې ماته د هغه شي د ساتنې ضمانت وکړي کوم چې د ده د دواړو جاملو ترمنځ واقع دی چې د ژبې څخه عبارت دی. او هم راته د هغه شي د ساتنې ضمانت وکړي کوم چې د ده د دواړو پښو (ورنونو) ترمنځ موقعیت لري چې د غلیظ عورت څخه عبارت دي، نو زه به هغه ته د جنت ضمانت وکړم چې ورداخل به شي.

سوال جواب

۱۰ ـ که څوک وایي چې پوره واضحه ده چې د تغلیب په توګه په ﴿ وَالَّذِينَ هُمْ لِفُرُوجِهِمْ حَافِظُونَ ﴾ کښې زنانه مؤمناني هم شاملې دي لکه چې د قرآن کریم په نورو ایتونو کښې شاملې ګڼلې کېږي؛ نو پوښتنه دا ده چې: ایا د ﴿ إِلَّا عَلَىٰ أَزْوَاجِهِمْ أَوْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُهُمْ ﴾ په بنیاد زنانه وو مؤمنانو ته جائزه ده چې د خپلو غلامانو مملوکانو څخه جنسي استفاده وکړي لکه څنګه چې نارینه وو مؤمنانو ته جواز لري چې د خپلو وینځو سره جنسي ارتباط ونیسي؟

مونږ وایو چې: د ﴿ عَلَىٰ ﴾ د توري څخه ځرګندېږي چې د استثناء په مضمون کښې زنانه شاملې نه دي بلکې دغه مضمون یوازې په نارینه وو مؤمنانو پورې اختصاص لري، او دا ځکه چې نوموړی توری په هغه امساک پورې تعلق نیسي کوم ته چې د ﴿ حَافِظُونَ ﴾ کلمه متضمنه ده[۳]، او امساک د نارینه وو صفت دی لکه چې الله ﷻ فرمایي: ﴿ فَأَمْسِكُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ أَوْ سَرِّحُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ ﴾ [البقرة: ۲۳۱] یعنې کله چې تاسو خپلې منکوحې په رجعي طلاق سره طلاقې کړې او بیا هغوی د عدت نښتې ته ورنژدې شوې نو یا یې په ښکه طریقه سره را ایساري کړئ (رجوع ورته وکړئ) او یا یې په ښکه طریقه سره خوشې کړئ (چې عدت یې تېر شي او ستاسو د نکاح څخه خارجې شي).

لنډه دا چې د کلام اول عام دی، زنانه وو او نارینه وو دواړو ته شامل دی، او د کلام آخر (استثناء) یوازې په نارینه وو پورې مختصه ده.

د ذکر شوي کلام نظیر وړاندې تېر شوی دی چې الله ﷻ فرمایي: ﴿ هُوَ الَّذِي خَلَقَكُم مِّن نَّفْسٍ وَاحِدَةٍ وَجَعَلَ مِنْهَا زَوْجَهَا لِيَسْكُنَ إِلَيْهَا فَلَمَّا تَغَشَّاهَا حَمَلَتْ ﴾ [الأعراف: ۱۸۹] یعنې الله ﷻ هغه اقدس ذات دی چې تاسو یې د یوه نفس څخه پیدا کړي یاست او د همدغه یوه نفس څخه یې د ده جوړه هم

---

(۱) مفردات الراغب ص۳۸۸
(۲) صحیح البخاري ج۲ ص۹۵۹
(۳) البحر المحیط ج۷ ص۵۴۸

د دې دپاره پیدا کړې ده چې میلان ورته وکړي او ورسره ارام شي، نو کله چې تاسو یوه کس (نارینه) خپله جوړه پېدا کړه (جنسي ارتباط یې ورسره ونیوه) نو هغه په خفیف بار سره بارداره شوه
نو دلته د کلام اوله برخه ټولو انسانانو ته شامله ده او دوهمه برخه یې یوازې په مېړه او ماندینې پورې اختصاص لري، لکه چې شرحه یې هملته تېره شوې ده، والحمد لله ﷻ.
نو په دې مقام کښې یې د معنی حاصل داسې راځېژي چې: مؤمنان نارینه او زنانه هغه کسان دي چې خپل عورتونه د محارمو څخه ساتي، مګر نارینه مؤمنان خپل عورتونه په خپلو منکوحاتو او په خپلو مملوکاتو باندې نه ایساره وي بلکې د دغو دواړو ډولونو څخه په غیر په نورو ټولو باندې یې ایساره وي او د خپل کنټرول لاندې یې واقع کوي.
نو د ذکر شوي تشریح په لحاظ سره د ایت شریف څخه دغه لاندې حکمونه راوځي:
الف: هیڅ زنانه ته جائزه نه ده چې د خپل مملوک غلام څخه جنسي استفاده وکړي. د ښه وضاحت دپاره لاندې قیصه ولولئ:
یو ځل د عمر الفاروق ﷺ په خلافت کښې یوې ښځې په خپل ځان باندې خپل غلام قادر کړی وه چې دا ډول استفاده زنانه وو ته هم جائزه ده لکه څنګه چې نارینه وو ته جائزه ده.
نو خلیفه ﷺ د صحابه وو کرامو ﷺ سره په دغې هکله مشوره وکړه، نو دوی ټولو مشوره ورکړه چې نوموړې ښځې قرآن کریم غلط تفسیر کړی دی، یا په بل عبارت: دوی اجماع وکړه چې زنانه وو ته دا ډول استفاده جائزه نه ده. نو خلیفه دغه ښځه مخاطبه کړه چې: «لا جَرَمَ وَاللهِ لَا أُحِلُّكِ لِحُرٍّ بَعْدَهُ أَبَدًا»[۱] یعني په الله ﷻ سوګند دی چې ضرور ستا سزا دا ده چې د همېشه دپاره به د دې څخه وروسته تا یوه اصیل سړي ته پرېنږدم چې ته ورسره نکاح وکړې.
اما حد یې وربانډې جاري نه کړ ځکه چې ایت شریف ته یې غلط تاویل ورکړی وه او د خپل ځان دپاره یې شبه په لاس کښې درلوده، او حدود خو په شبهاتو باندې بندېږي.
ب: په ﴿ مَا مَلَكَتۡ أَيۡمَـٰنُهُمۡ ﴾ کښې د "مَا" توری د وینځو څخه عبارت دی او غلامانو ته شامل نه دی، د همدې کبله علماوو کرامو اجماع کړې ده چې هیڅ بادار ته جائزه نه ده چې د خپل غلام سره د لوط ﷺ د قوم شنیع عمل اجراء کړي[۲] او هرڅوک چې ورسره دا ډول عمل جائز وګڼي هغه کافر دی[۳].

یوه پوښتنه او د هغې جواب

۱۱ ـ که څوک وایي چې: په ﴿ فَمَنِ ٱبۡتَغَىٰ وَرَآءَ ذَ ٰلِكَ ﴾ کښې د ﴿ ذَ ٰلِكَ ﴾ کلمه خو د زنانه وو مذکور محدود مقدار ته اشاره ده چې څلور منکوحې دي او غیر محصورې وینځې دي، نو پوښتنه دا ده چې په همدغه عبارت کښې د ﴿ وَرَآءَ ﴾ کلمه د څه شي څخه کنایي ده چې سړی وربانډې ملامت کړی

(۱) تفسیر القرطبي ج۱۲ ص۱۰۷
(۲) روح المعاني ج۱۸ ص۶
(۳) تفسیر القاسمي ج۱۲ ص۷۳

شوی او د شرعي چوکاټ څخه وتلی ګڼلی کېږي؟

مونږ وايو چې: علماوو كرامو د ﴿ وَرَآءَ ﴾ كلمه په دې مقام كښې د لاندې كارونو څخه كنايه اخستې ده[1]:

الف: متعه كول، چې تعريف او د رد وجوه يې د [النساء:۲۴] ايت لاندې تېر شوي دي ـ والحمد لله ﷻ ـ مونږ ورباندې نور بيان نه اضافه كوو، فقط همدومره ليكو چې په دې مقام كښې هم ورباندې ځينو مفسرينو كرامو پوره څېړنه كړې ده[2] كه څوک يې د لوستلو شوق لري هلته دې مراجعه وكړي.

ب: د غير منكوحې او غير مملوكې زنانه سره جنسي ارتباط نيول.

ج: د نارينه وو سره او يا د زنانه وو سره هغه عمل اجراء كول په كوم باندې چې د لوط ﷺ قوم عادت وه او هم يې ورباندې شهرت درلود.

د: د څارويو سره همدغه شنيع عمل اجراء كول.

ه: بالآخره په خپل لاس باندې خپل ځان انزالول، او داسې نور.

يادونه

۱۲ ـ په ﴿ وَٱلَّذِينَ هُمْ لِأَمَـٰنَـٰتِهِمْ ﴾ كښې مونږ د الله ﷻ په توفيق د "أَمَانَات" كلمه د [النساء:۵۸] ايت لاندې شرحه كړې ده چې ټولو حقوق الله او ټولو حقوق العباد ته شامله ده، هيله ده چې هلته يو ځل مراجعه وكړى شي، خو په دې مقام كښې ورباندې يوازې يو حديث وراضافه كوو چې:

نبي كريم ﷺ فرمايلي دي چې: «آيَةُ الْمُنَافِقِ ثَلَاثٌ إِذَا حَدَّثَ كَذَبَ وَإِذَا وَعَدَ أَخْلَفَ وَإِذَا اؤْتُمِنَ خَانَ»[3] يعني د منافق علامې درې دي (هغه دا) چې كله خبرې كوي نو دروغ وايي او چې كله وعده وكړي نو په هغې باندې وفاء نه كوي (بلكې خپله وعده ماتوي) او چې كله په كوم شي كښې امين وګرځولى شي نو خيانت كوي.

سوال جواب

۱۳ ـ كه څوک وايي چې الله ﷻ د كاميابانو مؤمنانو په صفاتو كښې د لمانځه ذكر يو ځل په دوهم ايت كښې نازل كړى وه نو پوښتنه دا ده د چې: د څه حكمت په بنياد يې په ﴿ هُمْ عَلَىٰ صَلَوَٰتِهِمْ يُحَافِظُونَ ﴾ كښې د لمانځه ذكر تكراراً نازل كړه؟

مونږ وايو چې: دلته تكرار نشته؛ په دوهم ايت كښې په لمانځه كښې خشوع ته اشاره شوې وه چې حفاظت ورباندې وكړى شي او دلته د خپله لمانځه حفاظت مطلب دي چې دوام ورباندې وكړى شي او د فوتولو څخه بچ وساتلى شي.

---

(۱) روح المعاني ج۱۸ ص۹
(۲) المحرر الوجيز ج۱۱ ص۲۲۲؛ تفسير المظهري ج۶ ص۳۶۵
(۳) صحيح البخاري ج۱ ص۱۰

لنډه دا چې په لمانځه باندې دوام کول د کامیابانو یو صفت دی او خشوع کول یې بیکښې بل صفت دی، چې جنت ته پرې سړی ورنږدې کېږي او د بدوکارونو مخه وربانديې نیوه کېږي.

یو ورځې عبد الله بن مسعود رضي الله عنه پوښتنه وکړه چې: ای د الله ﷻ پیغمبره! «أيُّ الْأَعْمَالِ أقْرَبُ إِلَى الْجَنَّةِ» د عملونو کوم یو جنت ته ډېر نږدې دی؟ نبي کریم ﷺ جواب ورکړ چې: «الصَّلَاةُ عَلَى مَوَاقِيتِهَا»[1] یعنې په خپلو وختونو باندې برابر لمونځ ورته ډېرنږدې دی.

یوه پوښتنه او د هغې جواب

۱۴ـ که څوک وايي چې: په څه وجه کامیابان مؤمنان د جنت وارثان وګرځولی شوه حال دا چې میراث خو دې ته وايي چې څوک مړ شي او خپلوانو ته يې څه پاتګه او مال پاتې شي؟

مونږ وايو چې: جنتیانو ته د وارثانو لقب د لاندې دوه وو وجو د کبله ورکړی شوی دی:

الف: نبي کریم ﷺ فرمايلي دي چې: «مَا مِنْكُمْ مِنْ أحَدٍ إلَّا لَهُ مَنْزِلَانِ مَنْزِلٌ فِي الْجَنَّةِ وَمَنْزِلٌ فِي النَّارِ فَإِذَا مَاتَ فَدَخَلَ النَّارَ وَرِثَ أَهْلُ الْجَنَّةِ مَنْزِلَهُ فَذَلِكَ قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿ أُولَئِكَ هُمُ الْوَارِثُونَ ﴾»[2] یعنې ستاسو یو نفر هم نه دی مګر هغه ته دوه کورونه دي چې یو کور يې په جنت کښې دی او بل کور يې په دوزخ کښې دی، نو کله چې مړ شي او دوزخ ته داخل شي نو جنتیان يې د جنت کور په میراث سره اخلي (همدوی ته ورکولی کېږي) همدغه مضمون ته په [المؤمنون: ۱۰] ایت شریف کښې اشاره شوې ده چې دغه ډله همدوی د جنت وارثان دي.

ب: په ﴿ هُمُ ٱلْوَٰرِثُونَ ﴾ کښې "وَارِثُونَ" کلمه د "اِرْثٌ" یا "وِرَاثَةٌ" څخه اشتقاقه شوې ده او مونږ د الله ﷻ په توفیق د [مریم: ۶] ایت لاندې لیکلي دي چې "اِرْثٌ" یا "وِرَاثَةٌ" هغه مال ته ویل کېږي چې سړي ته پرته د کوم عقد څخه په وړیا توګه لاس ته ورشي، او پوره واضحه ده چې هر جنتي د الله ﷻ د رحمت د کبله په وړیا توګه جنت ته داخلېږي لکه چې نبي کریم ﷺ په یوه اوږده حدیث کښې فرمايلي دي چې: «...وَلَا أَنَا إِلَّا أَنْ يَتَغَمَّدَنِيَ اللهُ بِرَحْمَةٍ»[3] یعنې هیڅا ته به د هغه عمل د دوزخ څخه نجات ورنه کړي او نه به پرې جنت ته داخل شي او حتی زه به هم جنت ته د خپل عمل په عوض ورداخل نه شم مګر هله چې الله ﷻ مې په خپل رحمت سره پټ کړي.

یادونه

۱۵ـ مونږ د الله ﷻ په توفیق د [الکهف: ۱۰۷] ایت لاندې د "فِرْدَوْس" کلمه ښه تحلیله کړې ده چې رومي کلمه ده، او هم مو د جنت الفردوس په باب ښېنې احادیث رانقل کړي دي او بالآخره هلته مو په همدې اړه یوه سوال ته جواب هم ورکړی دی، نو هیله ده چې په هغه مقام باندې یو نظر واچولی شي.

---

[1] صحیح مسلم ج۱ ص۶۲
[2] سنن ابن ماجه ص۳۲۳
[3] صحیح البخاري ج۲ ص۹۵۷

﴿ وَلَقَدْ خَلَقْنَا ٱلْإِنسَـٰنَ مِن سُلَـٰلَةٍ مِّن طِينٍ ﴿١٢﴾ ثُمَّ جَعَلْنَـٰهُ نُطْفَةً فِى قَرَارٍ مَّكِينٍ ﴿١٣﴾ ثُمَّ
خَلَقْنَا ٱلنُّطْفَةَ عَلَقَةً فَخَلَقْنَا ٱلْعَلَقَةَ مُضْغَةً فَخَلَقْنَا ٱلْمُضْغَةَ عِظَـٰمًا فَكَسَوْنَا ٱلْعِظَـٰمَ
لَحْمًا ثُمَّ أَنشَأْنَـٰهُ خَلْقًا ءَاخَرَ ۚ فَتَبَارَكَ ٱللَّهُ أَحْسَنُ ٱلْخَـٰلِقِينَ ﴿١٤﴾ ثُمَّ إِنَّكُم بَعْدَ ذَٰلِكَ
لَمَيِّتُونَ ﴿١٥﴾ ثُمَّ إِنَّكُمْ يَوْمَ ٱلْقِيَـٰمَةِ تُبْعَثُونَ ﴿١٦﴾ ﴾

[۱۲] او یقیناً مونږ (د اصل په اعتبار سره) انسان (د خمکې) د خُلاصې د ختې څخه پیدا کړی دی

[۱۳] بیا مو (د فروعو په لحاظ سره) په محکم قرار ځای (رحم) کښې نطفه وګرځاوه.

[۱۴] بیا مو نطفه (همدلته) پرنډ وینه وګرځوله نو پرنډ وینه مو (همدلته) بوټی غوښه وګرځوله (جوړه کړه) نو (بیا) مو بوټی غوښه هډوکي وګرځوله (هډوکي مو پکښې پیدا کړه) نو هډوکي مو په غوښه باندې پټ کړه، بیا مو انسان په بل ډول پیدا ښت سره پیدا (جوړ) کړ (چې روح مو پکښې پو کړ او سا مو پکښې واچوله چې وربانديې ژوندی شو).

نو الله ﷻ برکتناک دی چې د جوړوونکو بهتر جوړوونکی دی.

[۱۵] بیا (ای انسانانو) یقیناً تاسو د ذکرو شوو مراحلو څخه وروسته (په دنیا کښې) هرومرو مړه کېدونکي یاست (چې بېرته به تول فنا شئ).

[۱۶] بیا به یقیناً تاسو د قیامت په ورځ (د قبرونو څخه) راپورته کړی شئ.

ارتباط او د مطلب خلاصه

د وړاندېنیو ایتونو څخه د اشارې په توګه څرګندېده چې د مرګ څخه وروسته بیا راژوندي کېدل حق دي چې کامیابان به په جنت کښې همېشه وي او ناکامان به په دوزخ کښې همېشه وي؛ په دې ایتونو کښې د همدغه مطلب د اثبات دپاره دلایل نازل شوي دي چې حاصل یې داسې راځېږي:

ای پیغمبره! په خپل امت باندې د حشر او بعث بعد الموت د اثبات دپاره لاندې دلایل قرائت کړه:

۱ ـ مونږ په یقیني توګه انسان د اصل (آدم ﷺ) په لحاظ سره د ځمکې د خُلاصې څخه پیدا کړی دی چې د هر ډول خاورې برخه پکښې وه. یا په بل عبارت: مونږ د ټولې ځمکې څخه لږ-لږ خاوره راغونډه کړه چې په سپینه، توره، زېړه، سره او هم پسته او کلکه باندې مشتمله وه، بیا مو همدغه خلاصه کړی شوې خاوره خټه کړه او د آدم ﷺ کالبوت مو ترې جوړ کړ او په روح سره مو ژوندی کړ.

۲ ـ همدارنګه مونږ انسان د زوزات او فروعو په لحاظ سره (چې د قیامت د ورځې پورې به جاري وي) د لاندې مراحلو په تېرولو سره پیدا کړی دی او پیدا کوو یې:

الف: مونږ د غذاء (خوراک او څښاک) په سلسله د ځمکې خلاصه د انسان په بدن کښې په نطفه باندې بدلوو، بیا همدغې نطفې ته د زنانه وو په رحم کښې تقرر ورکوو، که نه نو زمونږ څخه پرته به

رحم کښې څوک نطفې ته ثبات او تقرر ورکولی شي؟

ب: بیا همدغه نطفه په پرنډ وینې باندې تبدیلوو، او خرمتی رنګ یې په سور رنګ باندې اړوو.

ج: د څه وخت په تېرېدلو سره همدغه پرنډ وینه یوې بوټۍ غوښې ته ور اړوو چې سوچه پسته غوښه یې ګرځوو چې هیڅ هډوکی پکښې موجودیت نه لري.

د: نو په همدغې بوټۍ غوښه کښې هډوکي پیدا کوو، د انسان اسکلټ پکښې خای په خای کوو او په غوښه باندې یې پټوو (پوستکی ورباندې ورخوروو).

ه: بیا پکښې روح پو کوو او ژوند ورکوو، برسېره په دې انساني صفتونه پکښې پیدا کوو او د نورو حیواناتو څخه یې ممتاز ګرځوو.

نو کله چې الله ﷻ د سپېڅلو خاورو څخه د ذکرو شوو مراحلو په تېرولو سره انسان جوړوي چې اشرف المخلوقات دی، نو الله ﷻ ډېر برکتناک دی او د هغو ټولو شرکیاتو څخه پاک او منزه دی په کومو باندې چې مشرکان معتقد دي.

۳_ ای انسانانو! لکه څنګه چې وړاندې واضحه شوه چې الله ﷻ تاسو د خاورو څخه پیدا کړي یاست همدارنګه تاسو بېرته په همدغې ځمکه کښې منحل کېدونکي یاست، په تاسو کښې یو نفر هم داسې نشته چې په ځمکه کښې همېشه پاتې شي بلکې تاسو ټول مړکېدونکي یاست.

۴_ خو په یقیني توګه به تاسو د قیامت په ورځ د همدغې ځمکې څخه یو ځل بیا راپورته کړی شئ، مګر د هغو مراحلو په تېرولو سره نه په کومو باندې چې په دنیا کښې پیدا کړی شوي وئ بلکې بدون د مراحلو څخه به په یو ځل، په یوه اواز، په اجتماعي توګه د قبرونو څخه راپورته کړی شئ او د الله ﷻ په حضور کښې به د حساب کتاب دپاره ودرولی شئ.

۵_ نو ای انسانانو! تاسو ته یوه پوښتنه راجع کېږئ نو په کار دي چې په دقت سره ورته جواب ورکړئ هغه دا چې: ایا هغه اقدس ذات (چې یو ځل یې د خاورو څخه ټول انسانان پیدا کړه) د دوهم ځل دپاره قدرت نه لري چې بیا یې د ځمکې څخه راپورته کړي؟!

توضیحات

۱_ په ﴿وَلَقَدْ خَلَقْنَا ٱلْإِنسَـٰنَ مِن سُلَـٰلَةٍ﴾ کښې د ﴿سُلَـٰلَةٍ﴾ کلمه د "سل" _ لکه "مد" _ څخه اشتقاق شوې ده، "سل" دېته ویل کېږي چې یو شی د بل شي څخه په نرمۍ سره راوویستلی شي[۱] لکه چې څوک د تېکي څخه توره راوباسي، مګر دغه وزن (فعالة) د هغه لږ شي څخه استازیتوب کوي کوم چې د بل شي څخه واخستلی شي، برابره خبره ده چې اخستلی شوی شی مقصودي وي لکه چې څوک ماسته مندانو کړي او کوچ (مسکه) ترې وباسي، او یا غیر مقصودي وي لکه څوک چې نوکان واخلي[۲].

په دې مقام کښې د ﴿سُلَـٰلَةٍ﴾ د کلمې څخه لومړی ډول اخستل مطلب دی چې تفصیل یې دا دی:

(۱) مفردات الراغب ص۲۴۳؛ القاموس المحیط ج۲ ص۶۰۱
(۲) روح المعاني ج۱۸ ص۱۳

الف: نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «إِنَّ اللهَ تَعَالَى خَلَقَ آدَمَ مِنْ قَبْضَةٍ قَبَضَهَا مِنْ جَمِيعِ الْأَرْضِ فَجَاءَ بَنُو آدَمَ عَلَى قَدْرِ الْأَرْضِ فَجَاءَ مِنْهُمُ الْأَحْمَرُ وَالْأَبْيَضُ وَالْأَسْوَدُ وَبَيْنَ ذَلِكَ وَالسَّهْلُ وَالْحَزْنُ وَالْخَبِيثُ وَالطَّيِّبُ»[1] یعنې یقینًا الله ﷻ آدم ﷺ د یو موټي خاورې څخه پیدا کړی دی چې د ټولې ځمکې څخه یې اخستې وه، نو د همدې کبله د آدم ﷺ زوزات د ځمکې د صفاتو په اندازه پیدا کېږي (د ټولې ځمکې څخه یې اخستنې پکښې ځلېږي) نو ځینې یې سره، سپین او تور دي او ځینې په همدې منځکښې دي چې څرنګه زیړ او نور رنګونه لري، همدارنګه ځینې بنیادمان نرم، ځینې خیره ځینې خبیث او ځینې پاکیزه دي؛ څکه چې ځمکه هم مختلف رنګونه لري او هم پکښې پسته او کلکه او هم شورچنه او حاصلناکه خاوره شته دي.

ب: د آدم ﷺ اولاده (زوزات) د نطفې څخه پیدا کېږي او نطفه د هغو خوراکونو او څښاکونو څخه د انسان په بدن کښې جوړېښت مومي کوم چې د ځمکې څخه اخستل کېږي.

یا په بل عبارت: د انسان ټول خوراک او څښاک (آن د حلالو غوښو په شمول) د ځمکې څخه نشئت کوي نو په حقیقت کښې نطفه د ځمکې خلاصه ده چې د انسان د پیدایښت دپاره د توخم مثال لري.

د قرار او مکین معناوې

۲ـ په ﴿فِي قَرَارٍ مَّكِينٍ﴾ کښې رحم په دوه وو صفتونو باندې موصوف شوی دی چې دواړه د الله ﷻ د کامل قدرت څخه نمایندګي کوي هغه دا چې:

الف: یو صفت ﴿قَرَارٍ﴾ دی چې د مستقر معنی ورکوي[2] یعنې الله ﷻ نطفې ته په رحم کښې استقرار ورکوي ترڅو ورباندې مختلفې مرحلې تېرې شي او انسان ترې جوړ شي.

ب: بل صفت ﴿مَّكِينٍ﴾ دی چې د محکم او قوي معنی ورکوي[3] یعنې رحم داسې محکم او قوي ځای دی چې د نطفې د ساتنې توان لري، نه خوله ببرته کوي چې نطفه ضائع شي او نه د هغې د ثقیل ګرځېدلو په سبب کمزوری کېږي چې جنین تحمل نه کړی شي او بې وخته سقوط ورکړي چې خوله بیرته کړي، إلا ما شاء الله.

یادونه

۳ـ په ﴿فَخَلَقْنَا الْعَلَقَةَ مُضْغَةً﴾ کښې د "عَلَقَة" او "مُضْغَة" دواړه کلمې مونږ د الله ﷻ په توفیق د [الحج:۵] ایت لاندې پوره شرحه کړې دي چې بیا شرحه کولو ته یې اړتیا نه ګورو.

د انسان د هډوکو ټوله شمېره

۴ـ په ﴿فَكَسَوْنَا الْعِظَامَ لَحْمًا﴾ کښې د "عِظَام" کلمه د "عَظْم" ـ لکه "قَدْر" ـ جمعه ده چې د هډوکي معنی ورکوي، یا په بل عبارت: "عِظَام" د یوه حیوان د جسم هغو کلکو برخو ته ویل کېږي کومې چې

---

(۱) جامع الترمذي ج۲ ص۱۲۵

(۲) لسان العرب ج۵ ص۸۵

(۳) البحر المحیط ج۷ ص۵۵۱

په غوښنه باندې بدلې وي او په رحم کښې ترې اسکلېټ تشکیلېږي[۱].

ځینې مفسرین کرام لیکي چې: د انسان د هډوکو مجموعه په دوه سوه او اته څلوېښت (۲۴۸) هډوکو باندې مشتمله ده[۲] او عجیبه لا دا ده چې په همدغې شمېره باندې د "رحم" کلمه د اشارې په توګه دلالت کوي، ځکه چې د ابجد په حساب کښې "ر" توری د دوه وو سوو او د "ح" توری د اتو او بالآخره د "م" توری د څلوېښتو دپاره وضعه شوی دی چې مجموعه یې (۲۴۸) کېږي.

د "خلقا آخر" معنی

۵ـ په ﴿ ثُمَّ أَنشَأۡنَٰهُ خَلۡقًا ءَاخَرَ ﴾ کښې د ﴿ خَلۡقًا ءَاخَرَ ﴾ کلمات مفسرینو کرامو په ډېرو ډولونو تفسیر کړي دي[۳]. لاندې څو مثالونه یې ولولئ:

الف: دا کلمات د روح پوکولو او ژوندي ګرځولو څخه عبارت دي، چې د دې څخه وړاندې محض یوه مجسمه جوړه شوې وه خو د روح په پوکولو باندې ترې انسان جوړ شو چې پنځه حواس ورکړی شو او د عقل خاوند (هوښیار) جوړ کړی شو.

ب: ذکر شوی کلمات هغو حالاتو ته اشاره ده کوم چې په انسان باندې د ولادت څخه نیولې آن د هړم (بوډاتوب) پورې تېرېږي، او د یوې مرحلې څخه بلې مرحلې ته ورداخلېږي.

که څه هم ځینو مفسرینو کرامو لومړني تفسیر ته ترجیح ورکړې ده[۴] مګر مونږ ته ذکر شوي دواړه تفسیرونه سره څه منافي نه برېښي، نو بهتره ده چې د ذکر شوو کلماتو څخه "ما یطلق علیه خلق آخر" مراد کړی شي او دواړو ته شامل وګڼلی شي، نو حاصل به یې داسې راوخېژي چې: بیا مونږ انسان د ذکر شوي حالت څخه وباسو او روح پکښې اچوو او د مور د ګېډې څخه یې د یوه ماشوم په ډول راوباسو او د نورو مختلفو مراحلو سره یې مخامخ کوو.

سوال جواب

۶ـ که څوک وایي چې په ﴿ فَتَبَارَكَ ٱللَّهُ أَحۡسَنُ ٱلۡخَٰلِقِينَ ﴾ کښې د ﴿ أَحۡسَنُ ﴾ کلمه د ﴿ ٱلۡخَٰلِقِينَ ﴾ کلمې ته مضافه شوې ده، نو پوښتنه دا ده چې: ایا د الله ﷻ څخه په غیر بل څوک خلق کولی شي؟ ترڅو په الله ﷻ باندې د ﴿ أَحۡسَنُ ٱلۡخَٰلِقِينَ ﴾ اطلاق صحت مونده کړي، لکه څنګه چې رحم کول په الله ﷻ پورې اختصاص نه لري نو په الله ﷻ باندې د "أَرۡحَمُ ٱلرَّٰحِمِينَ" اطلاق صحت موندلی دی؟

مونږ وایو چې: د "خَلَق" کلمه لاندې دوه معناوې لري[۵]:

الف: د نشت څخه د یو شي شته کول او د عدم څخه موجودیت ورکول؛ دا په الله ﷻ پورې اختصاص لري او هیڅوک نه شي کولی چې یو شي ته وجود ورکړي.

---

(۱) لسان العرب ج۱۲ ص۴۱۰

(۲) روح المعاني ج۱۸ ص۱۴

(۳) تفسیر البغوي ج۳ ص۳۰۴؛ التفسیر الکبیر ج۲۳ ص۸۵؛ تفسیر القرطبي ج۱۲ ص۱۰۹

(۴) تفسیر الطبري ج۱۸ ص۱۱

(۵) مفردات الراغب ص۱۵۸

ب: د یوه شي څخه بل شی جوړول، لکه چې د لرګیو څخه کټ جوړ شي او یا د شودو څخه ماسته تیار کړی شي؛ په دې معنی سره انتساب يې په الله ﷻ پورې اختصاص نه لري بلکې په همدې لحاظ سره يې بندګانو ته هم نسبت کېدلی شي لکه چې الله ﷻ فرمايلي دي چې: ﴿ وَإِذْ تَخْلُقُ مِنَ ٱلطِّينِ كَهَيْـَٔةِ ٱلطَّيْرِ بِإِذْنِى ﴾ [المائدة: ۱۱۰] يعنې: او ای عيسی! هغه درپه ياد کړه چې تا به زما په اجازه د خټو څخه د مرغۍ جوثه جوړوله.

په دې مقام کښې همدغه دوهمه معنی مراده ده[۱] او دا خکه چې خبره په دې کښې راروانه ده چې د نطفې څخه انسان جوړېږي، يعنې الله ﷻ د جوړولو د حيثه د ټولو جوړوونکو څخه بهتر جوړوونکي دي چې د نطفې څخه په څو مراحلو کښې انسان جوړوي، حال دا چې دغه کار د ده ﷻ څخه په غير د هيچا د لاسه پوره نه دی.

يادونه

۷ـ مونږ د الله ﷻ په توفيق د [الأنعام:۹۳] ايت لاندې ښه اوږده قيصه ليکلې ده چې د ﴿ فَتَبَارَكَ ٱللَّهُ أَحْسَنُ ٱلْخَٰلِقِينَ ﴾ د جملې نزول د عبدالله بن سعد بن أبي السرح د ارتداد سبب ګرځېدلی وه، چې بيا ليکلو ته يې څه اړتيا نه ګورو خو په دې مقام کښې ورباندې لاندې سوالونه او جوابونه وراضافه کوو:

الف: که څوک وايي چې: عبد الله بن عباس رضي الله عنهما په يوه اوږده حديث کښې وايي چې: «فَأَزَلَّهُ الشَّيْطَانُ فَلَحِقَ بِالْكُفَّارِ»[۲] يعنې شيطان نوموړی ابن ابي السرح وښوياوه نو په کفارو (مشرکانو) پورې پيوسته شو، يا په بل عبارت: د مسلمانانو د ټولګي څخه وتښتېد او د کفارو په ټولګي کښې شامل شو. حال دا چې وړاندې په سريزه کښې واضحه شوې ده چې دا سورت د هجرت څخه مخکښې نازل شوی دی چې د مسلمانانو ټولګي د کفارو د ټولګي څخه په هجرت سره نه وه جدا شوي او ټول سره خلط ملط په مکه معظمه کښې اوسېدل.

مونږ وايو چې[۳]:

اول: کومه ليکنه چې د نوموړي د ارتداد سبب ګرځېدلې وه هغه د نزول د وخت ليکنه نه وه چې اعتراض وارد شي، بلکې دا تکراري ليکنه وه چې په مدينه منوره کښې يې صورت نيولی وه، چې د دې څخه وړاندې ورباندې نوموړی خبر نه وه.

دوهم: که څه هم سورت مکي دی مګر همدغه يو ايت پکښې مدني دی چې په مدينه منوره کښې نازل شوی دی.

ب: که څوک وايي چې: الله ﷻ د قرآن کريم په اعجاز کښې فرمايي چې: ﴿ فَلْيَأْتُوا۟ بِحَدِيثٍ مِّثْلِهِۦٓ

(۱) المحرر الوجيز ج۱۱ ص۲۲۶
(۲) سنن ابي داوُد ج۲ ص۲۴۳
(۳) روح المعاني ج۱۸ ص۱۶

إن كَانُوا صَادِقِينَ ﴾ [الطور:۳۴] یعنې که مشرکان رښتیا ویونکي وي چې قرآن کریم دروغین کتاب دی نو دوی دې د همدې قرآن کریم د خبرو غوندې یوه خبره راوړي (جوړه کړي)؛ نو پوښتنه دا ده چې د ذکرې شوې قیصې د واقعیت په صورت کښې خو نوموړی ابن ابي السرح وتوانېد چې د قرآن کریم د جملاتو غوندې یوه جمله یې جوړه کړي؟

په دې باندې علاوه په ځینو روایاتو کښې شته چې عمر (امیر المؤمنین ﷺ) او معاذ بن جبل ﷺ هم د نزول څخه وړاندې په "فَتَبَارَكَ اللهُ أَحْسَنُ الْخَالِقِينَ" باندې تلفظ کړی وه چې بیا وروسته همدغسې نازل شو او د دواړو کلام د الله ﷻ د کلام سره موافق وګرځېد[1].

مونږ وایو چې: د ذکر شوي سوال دپاره مونږ د الله ﷻ په توفیق د [البقرة:۲۳] ایت لاندې یو جواب لیکلی دی چې د قرآن کریم غوندې په یوه خبره باندې هم څوک قدرت نه لري خو محض د تلفظ په لحاظ نه بلکې د ټولو کیفیاتو په ملحوظ. او پوره واضحه ده چې د ټولو کیفیاتو په ملحوظ ورسره پکښې هیڅوک سیالي نه شي کولی.

په همدې جواب باندې په دې مقام کښې د ﴿ فَتَبَارَكَ ٱللَّهُ أَحْسَنُ ٱلْخَٰلِقِينَ ﴾ د "ف" توری دلالت کوي او دا څکه چې دغه توری دلته د تفریع دپاره دی چې د انسان د پیدایښت ذکر شوي ټول مراحل پکښې ملحوظ دي، او پوره څرګنده ده چې د مراحلو په لحاظ سره وړاندې د الله ﷻ څخه په غیر هیچا تلفظ نه شو کولی او نه به یې وړاندې وکړی شي او دا څکه چې په دغو مراحلو باندې نه څوک دقیق علم لري او نه پکښې څوک د تصرف او لاس وهنې توان لري. د همدې کبله ذکرو شوو صحابه وو کرامو هم وړاندې په هغه وخت کښې تلفظ وکړ کله چې الله ﷻ مراحلو ته اشاره وکړه.

﴿وَلَقَدْ خَلَقْنَا فَوْقَكُمْ سَبْعَ طَرَآئِقَ وَمَا كُنَّا عَنِ ٱلْخَلْقِ غَٰفِلِينَ ﴿١٧﴾ وَأَنزَلْنَا مِنَ ٱلسَّمَآءِ مَآءًۢ بِقَدَرٍ فَأَسْكَنَّٰهُ فِى ٱلْأَرْضِ ۖ وَإِنَّا عَلَىٰ ذَهَابٍۭ بِهِۦ لَقَٰدِرُونَ ﴿١٨﴾ فَأَنشَأْنَا لَكُم بِهِۦ جَنَّٰتٍ مِّن نَّخِيلٍ وَأَعْنَٰبٍ لَّكُمْ فِيهَا فَوَٰكِهُ كَثِيرَةٌ وَمِنْهَا تَأْكُلُونَ ﴿١٩﴾ وَشَجَرَةً تَخْرُجُ مِن طُورِ سَيْنَآءَ تَنۢبُتُ بِٱلدُّهْنِ وَصِبْغٍ لِّلْءَاكِلِينَ ﴿٢٠﴾ وَإِنَّ لَكُمْ فِى ٱلْأَنْعَٰمِ لَعِبْرَةً ۖ نُّسْقِيكُم مِّمَّا فِى بُطُونِهَا وَلَكُمْ فِيهَا مَنَٰفِعُ كَثِيرَةٌ وَمِنْهَا تَأْكُلُونَ ﴿٢١﴾ وَعَلَيْهَا وَعَلَى ٱلْفُلْكِ تُحْمَلُونَ ﴿٢٢﴾﴾

[۱۷] او بې شکه مونږ ستاسو دپاسه اوه لاندې باندې (اسمانونه) پیدا کړي دي، او مونږ د (خپلو) مخلوقاتو څخه ناخبره نه یاستو (که نه نو په دومره دوامداره توګه به ولاړ نه وی پاتې شوي).

[۱۸] او مونږ (ستاسو دپاره) د اسمانه (دپاسه) په (ټاکلې) اندازې سره اوبه نازلوو، نو (دغو) اوبو

[1] الدر المنثور ج۶ ص۹۴؛ تفسیر ابن کثیر ج۳ ص۲۴۱

ته په ځمکه کښې ځای ورکوو (او د زخېرې په توګه يې پکښې ساتو). او یقیناً مونږ (د اوبو د زخېره
کولو څخه وروسته هم) د هغو په بېولو (د منځه په وړلو) باندې قدرت درلودونکي یاستو.

[۱۹] نو مونږ په (دغو) اوبو سره ستاسو دپاره (د ځمکې څخه) باغونو ته نشنت ورکوو چې
(ځيني باغونه) د کجورو او انګورو (د باغونو) څخه عبارت دي. په (دغو) باغونو کښې ستاسو
دپاره (علاوه په کجورو او انګورو باندې) ډېرې (نورې) ميوې شته دي، او د (همدغو) باغونو څخه
تاسو خوراک کوئ (او هم ترې د ميوجاتو په خرڅلاو سره خپلې اړتياوې پوره کوئ).

[۲۰] او (همدارنګه مونږ په دغو اوبو سره) داسې ونې ته هم (نشنت ورکوو) چې د سيناء د غره
څخه راوځي (يا په بل عبارت: چې) د غوړو او د خوړونکو دپاره د لنګولي (کتغ) سره (ترې)
راټوکېږي (زرغونېږي).

[۲۱] او يقيناً ستاسو دپاره په څارويو کښې (هم لوی د) عبرت (درس) دی، چې مونږ تاسو د
هغو (شودو) څخه خړوبوو کوم چې د هغو په ګېډو (داخل) کښې دي او ستاسو دپاره په څارويو
کښې زښتې ډېرې ګټې (پرتې) دي، او د همدغو (څارويو) څخه (لا) تاسو ځيني خورئ (غوښې يې
درته حلالې ګرځولې شوې دي).

[۲۲] او (په دې باندې علاوه) تاسو په (ځينو) څارويو باندې (په وچه کښې)، او هم په بېړيو
باندې (په دریابونو کښې) سورول کېږئ (ستاسو د سورلۍ دپاره ښه مساعد پيدا کړی شوي دي).

ارتباطونه

۱ـ په وړاندېنيو ايتونو کښې د انسان د خلقت (پيدايښت) د مراحلو بيان نازل شوی وه او په دې
ايتونو کښې يې په دنيا کښې د بقاء (ژوند) وجوهو ته اشاره شوې ده.

۲ـ هلته الله ﷻ د خپل کامل قدرت ځمکني مثالونه ښودلي وه او دلته يې اسماني مثالونو ته
اشاره کړې .

۳ـ هلته د الله ﷻ د توحيد دپاره د انفسي دلايلو ذکر وه او دلته يې افاقي دلايل ذکر دي. نو
حاصل يې داسې راځېږي:

د مطلب خلاصه

ای پيغمبره! اوس نو د انسان د ژوند په وجوهو باندې لږ څه رڼا واچوه او په خپل امت باندې د
توحيد قدرتي افاقي دلايل قرائت کړه چې:

۱ـ ای انسانانو! لکه څنګه چې مونږ تاسو په خپل کامل قدرت سره پيدا کړي ياست همدارنګه
مو ستاسو د ژوند او بقاء وسائل هم پيدا کړي دي هغه دا:

الف: مونږ ستاسو د سرونو دپاسه اوه اسمانونه پيدا کړي دي او په لمر او سپوږمۍ باندې علاوه بې
شمېره ستوري مو پکښې ځای په ځای کړي دي چې هر يوه ته مو خط السير (مدار) ټاکلی دی. يا په
بل عبارت: اسمانونه ټول لارې-لارې دي او د هر يوه ستوري لاره پکښې متعينه ده، که نه نو په ټکرونو

سره به ټول را دوربدلي وي، چې دغه ټول اسماني مخلوقات ستاسو د ژوند او بقاء وسائل دي.

ب: همدارنګه مونږ د ځمکې د طرفه نه بلکې د اسمان د طرفه ستاسو د سرونو دپاسه د څاڅکو په شکل اوبه نازلوو، که بالفرض مونږ ذکرې شوې اوبه د ناوې او نهر په ډول نازلې کړې وی نو ستاسو د ژوند ټول نظام به یې ګډوډ کړی وی.

ج: ذکرې شوې اوبه په مقدار او یوې ټاکلې اندازې سره په تاسو باندې وروو، نه دومره زیاتې چې تاسو ترې متضرر شئ او نه دومره لږې چې ستاسو احتیاجات پوره نه کړې.

د: دغه اوبه (باران) برسیره په دې چې مستقیماً ستاسو په درد خوري چې للمي ځمکې ورباندې خروبیږي او بیدیاوې او اورشوګانې ورباندې شنې کیږي، تاسو ته یې د ځمکې په ګېډه کښې د زخیرې په حیث باندې ساتو هم چې د ضرورت په وخت کښې ترې تاسو د کاریزونو، ټیوبلونو او بالآخره د ډنډونو او چینو په شکل کښې استفاده کوئ.

ه: حتی ځینې باراني اوبه مونږ ستاسو دپاره د پوډرو (واورې) په څیره کښې د غرونو په سرونو باندې زخیره کوو چې د ګرم موسم په وخت کښې ورو-ورو راویلې شي او تاسو ته ترې رودي اوبه په وچو خوړونو کښې درویهیږي.

مونږ ستاسو د ژوند او بقاء دپاره دا ټول کارونه کوو، که نه نو مونږ په دې قدرت لرو چې باراني اوبه د وربدلو څخه وروسته د منځه یوسو چې نه یې په ځمکه کښې زخیره کړو او نه یې درته د غرونو په سرونو باندې وساتو؛ او همدارنګه مونږ د اوبو زخیرې هم د منځه وړلی شو.

۲ـ په دغو اسماني اوبو (باران) سره مونږ ستاسو دپاره لاندې نعمتونه در روزي کوو:

الف: په همدغو اوبو باندې ستاسو دپاره د کجورو او انګورو باغونه زرغونوو چې تاسو ته پکښې غذائیت او تلذذ دواړه شته دی.

ب: په دغو اوبو باندې ستاسو دپاره داسې باغونه هم رازرغونوو چې د ډیرو میوجاتو څخه یې تاسو د غذائیت په توګه نه بلکې د تلذذ او مزه اخستلو په توګه استفاده کوئ.

ج: او همدارنګه تاسو د هغو ځینو شیانو څخه خورئ او خپل ژوند ته ورباندې ادامه ورکوئ کوم چې په همدغو اوبو باندې رازرغونیږي.

د: بالآخره په ذکرو شوو اسماني اوبو باندې مونږ ستاسو دپاره د ښون ونه هم رازرغونوو چې په هره یوه ځمکه (خاوره) کښې زرغونېدلی شي مګر د طور سیناء په غره کښې په کثرت سره موندله کیږي او هلته زرغونیږي. په دغې ونه کښې ستاسو دپاره زښتې ډیرې ګټې نغښتې دي د مثال په توګه:

دغه (د ښون ونه) ستاسو دپاره د خپله خانه سره تیل (غوړ) راوباسي چې تاسو ترې د تداوی استفاده کوئ، او هم د همدغو تېلو څخه د لنګولې کار اخلئ چې دوډی خوړونکي خلک ورسره وچه دوډی خوري او ښه په مزه باندې یې ورسره تیروي.

۳ـ برسیره په دې ستاسو د بقاء او ژوند دپاره مونږ څاروي پیدا کړي دي چې د ځینو څخه یوازې د سورلی کار اخلئ او په ځینو باندې هم سوریږئ او هم یې شوده خورئ.

لنډه دا چې ستاسو دپاره په څارویو کښې د عبرت دپاره زښت ډېر درسونه نغښتي دي لاندې مثالونه يې ولولئ:
الف: د همدغو څارويو د ګېډو (خېټو) څخه تاسو ته مونږ ښه صاف او خوندور شوده درڅښکوو، حال دا چې د څارويو په داخل کښې هم وينه شته او هم پکښې متيازې او خوشايي قرار لري، خو په شودو کښې نه د وينې نښانې څرګندېږي او نه پکښې د متيازو او خوشايو اثار ليدلی کېږي.
ب: په دغو څارويو کښې ستاسو دپاره زښتې ډېرې نورې ګټې مرموزې دي چې د وړيو او وچغنو څخه يې ډول ډول فرشونه او لباسونه جوړوئ او هم يې پوستکي په مختلفو ډولونو سره د استفادې لاندې نيسئ.
ج: بلکې د دغو څارويو څخه لا ځينې هغه څاروي او ساکښان دي چې تاسو يې غوښې هم خورئ.
د: د دغو څارويو څخه ځينې هغه دي چې تاسو وربانديې د الله ﷻ د پلوه سورول کېږئ. يا په بل عبارت: الله ﷻ ځينې څاروي داسې پيدا کړي دي چې هم پکښې ستاسو د سورلۍ او ستاسو د بارونو د انتقال توان شته او هم يې ساختمان داسې جوړ کړی شوی دی چې تاسو ترې د سورلۍ يا بارولو کار واخستلی شئ؛
۴ـ بالآخره د الله ﷻ د پلوه لکه چې تاسو په څارويو باندې سوَرول کېږئ همدارنګه ستاسو د بقاء او ژوند دپاره يې اوبه داسې پيدا کړي دي چې د بېړيو د چلښت استعداد پکښې شته، ترڅو تاسو د يوې قارې (وچې) څخه د ځمکې بلې قارې (وچې) ته تګ راتګ وکړی شئ؛ که په اوبو او دريابونو کښې الله ﷻ دغه استعداد نه وی ايښی نو هيڅکله به پکښې بېړۍ نه وی چلېدلې بلکې د خپل ثقل په سبب به پکښې ډوبې شوې وی.

توضيحات

۱ـ په دې کښې ټول مفسرين کرام متفق دي چې په ﴿ وَلَقَدْ خَلَقْنَا فَوْقَكُمْ سَبْعَ طَرَآئِقَ ﴾ کښې د ﴿ سَبْعَ طَرَآئِقَ ﴾ څخه اوه اسمانونه مطلب دي لکه چې الله ﷻ فرمايلي دي چې ﴿ فَسَوَّىٰهُنَّ سَبْعَ سَمَٰوَٰتٍ ﴾ [البقرة:۲۹] يعنې بيا الله ﷻ د اسمان پيدا کولو ته قصد وکړه نو اوه اسمانونه يې برابر (پيدا) کړه.
خو په دې مقام کښې د اسمانونو څخه د ﴿ طَرَآئِقَ ﴾ په کلمه باندې د لاندې وجوهو د کبله تعبير شوی دی:
الف: د ﴿ طَرَآئِقَ ﴾ کلمه د "طريقة" جمعه ده چې د ډېرو معناوو په ضمن کښې يې يوه معنی هغه خط (کرښه) ده کوم چې په يوه شي کښې غزولی (راکش) شوی وی[۱]. نو حاصل يې داسې راځېږي چې: مونږ ستاسو دپاسه داسې اوه اسمانونه پيدا کړي دي چې خطونه پکښې کش کړی شوي دي (لارې پکښې جوړې کړی شوي وي) چې پرښتې پکښې ګرځي راګرځي او ستوري هم پکښې په

(۱) لسان العرب ج۱۰ ص۲۲۱؛ روح المعاني ج۱۸ ص۱۸

خپلو مدارونو باندې څرخېږي او يو د بل سره نه ټکر کېږي.

ب: د ﴿ طَرَآئِقَ ﴾ کلمه د "طبقات" معنى ورکوي[1] يعنې مونږ ستاسو دپاسه اوه اسمانونه پيدا کړي دي چې څينې په څينو نورو باندې منطبق دي او اوه طبقې يې تشکيلې کړې دي. په بل ايت کې الله ﷻ فرمايلي دي چې: ﴿ أَلَمْ تَرَوْاْ كَيْفَ خَلَقَ ٱللَّهُ سَبْعَ سَمَٰوَٰتٍ طِبَاقًا ﴾ [نوح:۱۵] يعنې ايا تاسو نه ګورئ چې الله ﷻ اوه اسمانونه څنګه لاندې باندې پيدا کړي.

طُورِ سَيْنَاء څه معنى؟

۲_ په ﴿ وَشَجَرَةً تَخْرُجُ مِن طُورِ سَيْنَآءَ ﴾ کښې په اتفاق سره د "شَجَرَة" څخه د زيتون ونه مطلب ده[2]، او د "طُورِ" کلمه د غره معنى ورکوي[3] اما د ﴿ سَيْنَآءَ ﴾ د کلمې دپاره چې په [التين:۲] ايت کښې ﴿ سِينِينَ ﴾ نازله شوې ده، علماء کرامو متعددې معناوې کړې دي[4] لاندې مثالونه يې ولولئ:

الف: ذکره شوې کلمه د مبارک او حسن (بنايسته) معنى ورکوي.

ب: دا د هغه غره دپاره وضعه شوې ده کوم چې په ميوه لرونکو ونو باندې مشتمل وي.

ج: دا د يوه خاص ځاى نوم دى، کوم چې په شام کښې واقع دى.

مونږ ته په دې مقام کښې دريمه معنى په زړه پورې برېښي چې د ﴿ طُورِ سَيْنَآءَ ﴾ د اضافي ترکيب سره ډېر ښه پيوند اخلي، نو د معنى حاصل به يې داسې راوځېږي چې مونږ ستاسو دپاره هغه ونه هم پيدا کړې ده کومه چې د زيتون ميوه (دانې) نيسي او د سيناء په غره کښې راټوکېږي، په کوم کښې چې موسى ﷺ د خپل رب ﷻ سره مناجات کړې وه[5].

سوال جواب

۳_ که څوک وايي چې ذکره شوې ونه خو د دنيا په ډېرو برخو کښې په کثرت سره موندله کېږي نو پوښتنه دا ده چې په څه ملحوظ ورته د سيناء په غره پورې اختصاص ورکړى شو؟

مونږ وايو چې د څينو علماوو کرامو په نزد[6] د زيتون ونه اولنۍ ونه ده چې په همدغه غره کښې راټوکېدلې ده، او همدارنګه دا اولنۍ ونه ده چې د نوح ﷺ د طوفان څخه وروسته د ځمکې په مخ باندې رازرغونه شوې ده او بيا د دنيا په هر ګوټ کښې خوره شوې ده، والله ﷻ أعلم.

په هر تقدير، د زيتون ونه ډېر عمري ونه ده حتى چې تر درې زره (۳۰۰۰) کلونو پورې دوام کولى شي[7].

---

(۱) مفردات الراغب ص۳۱۳: تفسير الطبري ج۱۸ ص۱۲
(۲) تفسير الطبري ج۱۸ ص۱۵
(۳) لسان العرب ج۴ ص۵۰۸
(۴) تفسير البغوي ج۳ ص۳۰۶
(۵) تفسير الطبري ج۱۸ ص۱۴
(۶) تفسير المظهري ج۶ ص۳۷۵
(۷) تفسير الخازن ج۳ ص۳۲۹

ماثور تفسیر

۴_نبي کريم ﷺ دغه ايت شريف ﴿ تَنۢبُتُ بِٱلدُّهۡنِ وَصِبۡغٖ لِّلۡأٓكِلِينَ ﴾ ته اشاره کړې ده او فرمايلي دي چې: «كُلُوا الزَّيْتَ وَادَّهِنُوا بِهِ فَإِنَّهُ مِنْ شَجَرَةٍ مُبَارَكَةٍ»(۱) يعنې د زيتونو تيل خورئ (د لنګولي کار تري اخلئ) او هم ورباندې ويښتان او نورو اندامونه غوړوئ ځکه چې يقيناً دا تيل د برکتناکې ونې څخه دي؛ ته به وايې چې د ﴿ مِن شَجَرَةٖ مُّبَٰرَكَةٖ زَيۡتُونَةٖ ﴾ [النور:۳۵] ايت ته يې اشاره کړې ده.

يادونه

۵_ د ﴿ وَإِنَّ لَكُمۡ فِي ٱلۡأَنۡعَٰمِ لَعِبۡرَةٗ ﴾ الآية، پوري اړونده ځينې ګټور بحثونه د الله ﷻ په توفيق د [النحل:۶۶] ايت لاندې ليکلي شوي دي چې بيا ليکل يې د اوږدوالي څخه په غير بل اثر نه لري.

﴿ وَلَقَدۡ أَرۡسَلۡنَا نُوحًا إِلَىٰ قَوۡمِهِۦ فَقَالَ يَٰقَوۡمِ ٱعۡبُدُواْ ٱللَّهَ مَا لَكُم مِّنۡ إِلَٰهٍ غَيۡرُهُۥٓۚ أَفَلَا تَتَّقُونَ ﴿٢٣﴾ فَقَالَ ٱلۡمَلَؤُاْ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ مِن قَوۡمِهِۦ مَا هَٰذَآ إِلَّا بَشَرٞ مِّثۡلُكُمۡ يُرِيدُ أَن يَتَفَضَّلَ عَلَيۡكُمۡ وَلَوۡ شَآءَ ٱللَّهُ لَأَنزَلَ مَلَٰٓئِكَةٗ مَّا سَمِعۡنَا بِهَٰذَا فِيٓ ءَابَآئِنَا ٱلۡأَوَّلِينَ ﴿٢٤﴾ إِنۡ هُوَ إِلَّا رَجُلُۢ بِهِۦ جِنَّةٞ فَتَرَبَّصُواْ بِهِۦ حَتَّىٰ حِينٖ ﴿٢٥﴾ قَالَ رَبِّ ٱنصُرۡنِي بِمَا كَذَّبُونِ ﴿٢٦﴾ فَأَوۡحَيۡنَآ إِلَيۡهِ أَنِ ٱصۡنَعِ ٱلۡفُلۡكَ بِأَعۡيُنِنَا وَوَحۡيِنَا فَإِذَا جَآءَ أَمۡرُنَا وَفَارَ ٱلتَّنُّورُ فَٱسۡلُكۡ فِيهَا مِن كُلّٖ زَوۡجَيۡنِ ٱثۡنَيۡنِ وَأَهۡلَكَ إِلَّا مَن سَبَقَ عَلَيۡهِ ٱلۡقَوۡلُ مِنۡهُمۡۖ وَلَا تُخَٰطِبۡنِي فِي ٱلَّذِينَ ظَلَمُوٓاْ إِنَّهُم مُّغۡرَقُونَ ﴿٢٧﴾ فَإِذَا ٱسۡتَوَيۡتَ أَنتَ وَمَن مَّعَكَ عَلَى ٱلۡفُلۡكِ فَقُلِ ٱلۡحَمۡدُ لِلَّهِ ٱلَّذِي نَجَّىٰنَا مِنَ ٱلۡقَوۡمِ ٱلظَّٰلِمِينَ ﴿٢٨﴾ وَقُل رَّبِّ أَنزِلۡنِي مُنزَلٗا مُّبَارَكٗا وَأَنتَ خَيۡرُ ٱلۡمُنزِلِينَ ﴿٢٩﴾ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَأٓيَٰتٖ وَإِن كُنَّا لَمُبۡتَلِينَ ﴿٣٠﴾ ﴾

[۲۳] او يقيناً مونږ نوح ﷺ خپل قوم ته (د پيغمبر په صفت) استولی وه، نو ده ﷺ وويلې چې: ای زما قومه! تاسو (صرف او يوازې) د الله ﷻ عبادت وکړئ (او دا ځکه چې) تاسو ته د همده ﷻ څخه په غير (بل په حقه) معبود نشته. ايا نو تاسو (د الله ﷻ د عذاب څخه خپل ځانونه) نه ساتئ (او د همده ﷻ څخه نه ډارېږئ).

[۲۴] نو (د نوح ﷺ په جواب کښې) د ده ﷺ د قوم څخه هغو مشرانو وويلې کومو چې کفر غوره

(۱) جامع الترمذي ج۲ ص۶

کړی وه چې: دغه نوح علیه السلام نه دی مګر ستاسو غوندې یو بنیادم دی (او) غواړي چې په تاسو باندې (خپل) خان ته بهتري ورکړي (او خپل ریاست درباندې قائم کړي). او (دا خکه) که (بالفرض) الله ﷻ اراده کړې وی (چې مونږ ته د خپله جانبه څه پیغام راولیږي) نو هرومرو به یې پرښتې رانازلې کړې وې، (په دې باندې علاوه) مونږ دغه خبره (چې بنیادم دې پیغمبر شي) په خپلو پخوانیو پلرونو کښې نه ده اورېدلې (نو خکه وربانډې باور نشو کولی).

[۲۵] (نو) نوح علیه السلام نه دی مګر یو سړی دی چې لیونتوب ورپورې (تعلق نیولی) دی، نو تاسو ورته تر څه وخته پورې انتظار وباسئ (یا به په سد شي، یا به د منځه لاړ شي او بالآخره یا به یې د منځه یوسو).

[۲۶] نوح علیه السلام وویلې چې: ای زما ربه! زما سره نصرت وکړې په سبب د دې چې دوی (زما قوم) زه دروغژن وګڼلم.

[۲۷] نو مونږ نوح علیه السلام ته وحې وکړه چې (د دغه قوم د هلاکت په منظور) زمونږ په حفاظتونو او زمونږ په وحې سره بېړۍ جوړه کړه (او هدایت ته منتظر اوسه).

نو کله چې زمونږ امر راشي او (د اوبو د حیشه) تنور راوخوټیږي، نو ته پکښې د هرې نوعې (حیواناتو) څخه یوه جوړه دوه فرده (نر او ښځه) ورداخل کړه او (هم پکښې) خپل اهل (خپل مسلمانان امتیان ورننباسه)، مګر هغه څوک (پکښې مه داخله وه) په کوم باندې چې د دوی د جملې څخه (د عذاب) خبره وړاندې (فیصله) شوې ده (چې هغه به غرقیږي).

او (همدارنګه) زما سره د هغو کسانو په هکله مخاطبه (خبرې) مه کوه کومو چې (په خپلو خانونو باندې) ظلم کړی دی (او کفر یې اختیار کړی دی، خکه چې) یقیناً همدوی غرق کړی شوي دي.

[۲۸] نو کله چې ته په بېړۍ باندې برابر شوې (یا په بل عبارت: کله چې) ته او هغه څوک (بېړۍ ته وختلې) کوم چې ستا سره (ملګري) دي، نو ووایه چې: هغه الله ﷻ ته ستاینه ده چې مونږ ته یې د ظالم قوم څخه نجات راکړ.

[۲۹] او (هم) ووایه چې: ای زما ربه! ما (د خپلو ملګرو سره) په برکتناک منزل (مینه) کښې ښکته کړه او ته د ښکته کوونکو (او کوزوونکو) بهتر ښکته کوونکی (او کوزوونکی) یې.

[۳۰] (ای پیغمبره!) یقیناً په دغه (مذکور بیان) کښې (د قدرت) ډېر دلائیل دي او یقیناً چې مونږ (په دنیا کښې) امتحان کوونکي یاستو.

ارتباطات

۱ـ وړاندېني ایتونه د بېړۍ په ذکر باندې انجام شوي وه او دا ایتونه د هغه پیغمبر (نوح علیه السلام) په ذکر باندې پیل کېږي کوم چې د لومړي ځل دپاره یې بېړۍ جوړه کړې وه.

۲ـ هلته د باران د نزول په هکله د "قدر" کلمه نازله شوې وه او دلته همدغه کلمه د یوې قیصې په ضمن کښې ښه پوره شرحه شوې ده.

۳ـ بالآخره هلته د توحید دلایلو ته اشاره شوې وه او دلته د هغو خلکو عاقبت ته اشاره کېږي کومو چې د الهي توحید څخه اعراض کړی وه. نو حاصل یې داسې راځېږي:

د مطلب خلاصه

ای پیغمبره! د توحید د دلایلو څخه وروسته اوس د خپلې زمانې کفارو ته د هغو خلکو حالات بیان کړه کومو چې د نوح ﷺ په زمانه کښې د توحید څخه اعراض کړی وه، ترڅو د قیامت د ورځې پورې د ټولو اعراض کوونکو دپاره د عبرت درس وګرځي. هغه دا چې:

۱ـ مونږ نوح ﷺ د خپل قوم دپاره د پیغمبر په صفت ورلیږلی وه ترڅو د هغوی د شرکیاتو مخه ونیسي او توحید ته یې راواړوي، نو ځکه یې مخاطب کړه چې:

الف: ای زما قومیانو! تاسو د شرکیاتو څخه لاس واخلئ او صرف یوازې د الله ﷻ عبادت وکړئ او هیڅ ډول شریک ورسره مه دروئ او دا ځکه چې:

ب: تاسو ته د همده ﷻ څخه په غیر هیڅ په حقه معبود نشته، یا په بل عبارت: د همده ﷻ د عبادت څه په غیر نور ټول عبادتونه باطل او ضائع دي.

ج: ایا نو تاسو د دغو دلایلو د اورېدلو سره‌سره د شرکیاتو څخه اجتناب او پرهېزګاري نه کوئ؟ او د خپل حق معبود (الله ﷻ) څخه نه ډارېږئ؟

۲ـ نو د نوح ﷺ د دعوت په مقابل کښې د وخت کفارو او مشرکانو په لاندې ډول غبرګون وښود:

الف: هغو کفارو ذکر شوی دعوت رد کړ کوم چې د قوم مشران او مخور کسان وه او کومو چې د ټول قوم په استازیتوب خبرې کولې او بالآخره کومو چې په خپل قوم کښې اعتبار درلود او په درانده نظر ورته کتل کېده، داسې چې:

ب: ای قومیانو! پام کوئ چې د دغه سړي (نوح ﷺ) دعوت قبول نه کړئ، دغه په دروغو باندې خپل ځان د پیغمبر په صفت تراشلی دی او غواړي چې تاسو هم د خپل ځان غوندې په باطله لاره روان کړي، او دا ځکه چې:

ج: نوموړی خو بل څوک نه دی بلکې ستاسو غوندې یو انسان دی نو دا څه معنی لري چې نوموړی دې پیغمبر وي او تاسو دې پیغمبران نه یاست.

د: د نوموړي مطلب دا دی چې خپل ځان ته په تاسو باندې فضل او بهتري درکړي او په تاسو باندې خپله مشري قبوله کړي.

هـ: که بالفرض الله ﷻ زمونږ په بوتانو (معبودانو) باندې راضي نه وی او غوښتلي یې وی چې مونږ د دغو د عبادت څخه منعه کړي نو ضرور به یې مونږ ته یوه پرښته نه بلکې ډېرې پرښتې رالېږلي وی چې دا کار مه کوئ، د الله ﷻ په نزد خو پرښتې څه کمې نه دي.

و: په دې باندې علاوه کومې خبرې ته چې نوموړی دعوت چلوي هغه خبره مونږ په پخوانیو پلرونو کښې نه ده اورېدلې، یا په بل عبارت: زمونږ نیکونه او غورنیکونه ټول بوت پرستان تېر شوي دي، ایا مونږ د هغوی پیروي ونه کړو او په عبادت کښې په توحید باندې معتقد او قائل شو؟!

ز: د ذکر شوو دلایلو په بنیاد نوموړی سړی (نوح ﷺ) نه دی مګر یو سړی دی چې د لیونتوب د

لاندې واقع شوی دی، او هرڅوک چې په دغسې خطري مرض باندې اخته وي د هغه څخه خان ساتنه په کار ده او دعوت ته یې غوږ اینښودل په ضرر او ګمراهۍ تمامېږي.

ج: نو ای قومیانو! تاسو نوموړي لیوني ته تر څه وخته پورې انتظار وباسئ او خپلې حوصلې ورته مضبوطې کړئ، ترڅو چې نوموړی لیونی یا په خود شي او د دعوت څخه لاس واخلي، یا مړ شي او بالکل یې د دعوت سلسله ختمه شي او یا به یې مونږ د منځه یوسو.

۳_ د نهه نیم سوه کاله دعوت څخه وروسته مونږ نوح ﷺ ته وحې وکړه چې په راتلونکي کښې ستا د قوم څخه هیڅوک په ایمان باندې نه مشرف کېږي او د ټولو په زړونو باندې مهر لګېدلی دی، ته مه غمژن کېږه او ایمان راوړلو ته یې مه په تمه کېږه؛ نو ځکه نوح ﷺ مونږ ته داسې سوال وکړ چې:

ای زما ربه! زما سره په دغه کافر او مشرک قوم باندې نصرت وکړه، ځکه چې ډېره اوږده زمانه مې دوی ته دعوت ورکړ، نه مې د شپې په دعوت کښې سستي کړې ده او نه په ورځ کښې، نه مې د دوی په خرګند دعوت باندې صرفه کړې ده او نه یې په پټ دعوت کښې غلې پاتې شوی یم، خو دغه مشرک قوم لکه څنګه چې زما تکذیب په لومړي سر کړی وه همدارنګه نن ورځ هم په همدغه تکذیب کښې اخته دي، نو که بالفرض دوی ژوندي پاتې شي په راتلونکي کښې به هم همدغه کار ته ادامه ورکړي.

۴_ نو مونږ د نوح ﷺ سوال قبول کړ او د ذکر شوي مشرک قوم د پوپنا کولو اراده مو وکړه او داسې وحې مو ورنازله کړه چې:

الف: ای نوحه! زمونږ تر حفاظتونو لاندې بېړۍ جوړه کړه چې کفار به هیڅکله ستا د کار په مقابل کښې خنډ واقع نه کړی شي او نه به یې د جوړولو مخه ونیولی شي، دوی به یوازې په تا باندې ملنډې وهي او خندنې به درباندې کوي او بس، خو ته ورته مه زړه تنګی کېږه.

ب: که څه هم تر اوسه پورې تا بېړۍ نه ده جوړه کړې او معلومات نه لرې چې په څه ډول یې جوړه کړې، مګر زمونږ د پلوه به تاته موقع په موقع وحې کېږي او د جوړښت طریقه به یې درښودله کېږي، نوهیڅ تشویش مه کوه زمونږ په کومک سره ته د بېړۍ د جوړولو له باره وتلی شې.

ج: نو کله چې تا د چلښت دپاره بېړۍ تیاره کړه نو په هغه وخت کښې زمونږ امر ته منتظر اوسه چې تاته به در ورسېږي، چې لومړۍ نښه به یې دا وي چې په تناره کښې به اوبه زمونږ دپلوه فواره او نبغه داره ووهي، بیا به د ځمکې ټول مخ د فوارو په شکل خپلې داخلي اوبه راوخوټوي او اسمان به هم د باران په توګه په ډېرې تېزۍ سره اوبه راوشوروي.

د: کله چې تا د طوفان اولنۍ نښه او علامه ولیده نو سمدستي لاندې ارشادات عملي کړه:

اول: په بېړۍ کښې د هرې نوعې ساکښانو څخه یوه-یوه جوړه ورداخله کړه چې یو فرد یې نر وي او بل فرد یې ښځه وي، ترڅو په راتلونکي کښې د همدغې یوې جوړې څخه ذکره شوې نوعه د ډېرو افرادو درلودونکې وګرځي.

دوهم: د خپل کور کهول ټول کسان هم د خپله خانه سره په بېړۍ کښې وخېژوه او د غرق څخه نجات ورکړه مګر د همدغو د جملې څخه هغه څوک پکښې مه پورته کوه په کومو باندې چې د

غرقېدلو خبره لا د پخوا څخه فیصله شوې ده چې نجات نه شي موندلی او په کفر باندې کلک دي.

دریم: همدارنګه تا پورې مربوط نور مسلمانان هم ببږه، ته وخېږه وه چې په تا باندې یې ایمان راوړی وي او ستا د نبوت تصدیق یې کړی وي.

څلورم: مګر د کفارو په هکله زما سره خبرې مه کوه چې دغه یا هغه ته نجات ورکړه، او دا څکه چې دوی په خپلو ځانونو باندې ظلم کړی دی او په یقیني توګه دوی غرق کړی شوي دي، چې نجات یې نه په برخه کېږي.

هـ: نو ای نوحه! کله چې تا ذکر شوي ارشادات عملي کړه او د خپلو ملګرو سره د ډېر امنیت په حال کښې تاسو په بېړۍ کښې پورته شوئ او د غرق څخه مو نجات وموند، نو بیا لاندې ارشادات مه هېروه او ووایه:

اول: چې هغه الله ﷻ ته حمد او ستاینه ده چې مونږ ته یې د ظالم قوم څخه نجات راکړ او هغوی تول یې زمونږ تر نظر لاندې پوپنا کړه چې زمونږ زړونه وریاندې یخ شوه او غُصې مو وریاندې سړې شوې.

دوهم: چې ای زما ربه! لکه چې نن ورځ دې ماته او زما ملګرو ته په معجزانه توګه نجات راکړ او په بېړۍ کښې دې اوچت کړو همدارنګه زما سوال دی چې په برکتناک ځای کښې مې د خپلو سورو ملګرو سره ښکته کړې، چې هم مو نسل زیات شي او هم مو احتیاجات او اړتیاوې پوره کړی شي.

ای زما ربه! یوازې همدا ته په کوزوونکو کښې ډېر بهتر کوزوونکی یې، لکه چې یوازې همدا ته په اوچتوونکو کښې بهتر اوچتوونکی یې.

یا په بل عبارت: که څه هم ستا څخه پرته په بل چا باندې هم د راکوزوونکي او اوچتوونکي اطلاق کېدلی شي مګر ستا سره په راکوزوولو او اوچتولو کښې هیڅوک سیالي نه شي کولی.

۵ـ ای پیغمبره! یقیناً د نوح ﷺ په دغې قیصه کښې (چې وړاندې ورته اشاره وشوه) ډېر نکات مرموز دي، دغه څو مثالونه یې قرائت کړه:

الف: یوه دا چې زمونږ د قدرت ډېر لوی دلایل پکښې نغښتی دی او د عبرت ډېر لوی درسونه پکښې پټ دي.

ب: بله دا چې یقیناً مونږ امتحان کوونکي یاستو چې کله خلک په مشقتونو باندې امتحانوو او کله د نعمتونو په پراخۍ او ډېروالي باندې، نو ټولو انسانانو ته په کار دي چې په مشکلاتو کښې نااُمیده نه شي او په خوشالیو کښې ناشکره نه شي چې خپل حقیقي انعام کوونکی هېر کړي.

توضیحات

۱ـ که څوک وایي چې: په ﴿ مَا سَمِعْنَا بِهَٰذَا فِي آبَائِنَا الْأَوَّلِينَ ﴾ کښې د "هَذَا" کلمه څه شي ته اشاره ده؟

مونږ وایو چې: د ذکرې شوې کلمې د مشار الیه په باب علماء کرام دوه نظره لري:

الف: دا په ﴿ مَا هَٰذَا إِلَّا بَشَرٌ مِّثْلُكُمْ ﴾ کښې د "بَشَرٌ" لفظ ته اشاره ده، یعنې مونږ د بشر (بنیادم)

د نبوت خبره په خپلو پخوانیو پلرونو کښې نه ده اورېدلې، نو مونږ نه شو کولې چې باور ورباندې وکړو او قبوله یې کړو.

ب: دا د توحید هغه کلام ته اشاره ده کوم چې د نوح ﷺ په دعوت کښې ذکر دی چې: ﴿ يَٰقَوۡمِ ٱعۡبُدُواْ ٱللَّهَ مَا لَكُم مِّنۡ إِلَٰهٍ غَيۡرُهُۥٓ ﴾ ای زما قومه! تاسو خاص د الله ﷻ عبادت وکړئ چې تاسو (په واقع کښې) د همده ﷻ څخه په غیر بل معبود نه لرئ.

نو د معنی حاصل به یې داسې راوخېژي چې: مونږ د توحید خبره په خپلو پخوانیو پلرونو کښې نه ده اورېدلې، که دغې خبرې څه د واقعیت احتمال درلودی نو څه سابقه به یې هم درلودی.

یوه پوښتنه او د هغې جواب

۲ـ که څوک وایي چې: د بشر د نبوت خبره او همدارنګه د توحید خبره خو د نوح ﷺ څخه پخوا هم اورېدلې شوې وه چې د ده ﷺ څخه وړاندې بنیادمان پیغمبران تېر شوي وه او ټولو د توحید کلمې ته دعوتونه چلول، نو پوښتنه دا ده چې د نوح ﷺ قوم ورباندې څنګه تېر منکران شوه؟

مونږ وایو چې: د دوی انکار په واقعیت او صدق باندې بناء نه وه چې په پخوانیو کښې یې نه د بشر نبوت اورېدلی وه او نه یې پکښې د توحید کلمه غوږو ته رسېدلې وه، بلکې د دوی دغه انکار په عناد او تکبر باندې ولاړ وه[1]، د همدې کبله یې په نوح ﷺ باندې د لیوني نوم کېښود چې: ﴿ إِنۡ هُوَ إِلَّا رَجُلُۢ بِهِۦ جِنَّةٞ ﴾ یعنې دا (نوح ﷺ) نه دی مګر داسې سړی دی چې لیونتوب ورپورې نښتی دی، که نه نو دوی ښه پوهېده چې نوح ﷺ لیونی نه دی بلکې په کامله توګه د عقل خاوند دی.

عجیبه بې انصافي

۳ـ د نوح ﷺ قوم او همدارنګه ټول بوت پرستان په عجیبه بې انصافۍ باندې اخته دي چې ډېرو ته په الوهیت باندې قائل دي او د بوتانو عبادت کوي مګر بشر ته په نبوت باندې معتقد نه دي او وایي چې: ولې پرښته په همدغه صفت باندې راوانستوله شوه؟!

یادونې

۴ـ د نوح ﷺ د قیصې پورې اړوند ځینې بحثونه په وړاندېنیو سورتونو کښې تېر شوي دي والحمد لله ﷻ چې بیا لیکل یې چندان ګټور نه برېښي، هیله ده چې محترم لوستونکي همته مراجعه وکړي د هغو بحثونو مثالونه دا دي:

الف: د ﴿ أَنِ ٱصۡنَعِ ٱلۡفُلۡكَ ﴾ کلمات د [هود:۳۸] ایت لاندې شرحه شوي دي چې بېړۍ په څه کیفیت باندې جوړه شوه او د سورلیو شمېر یې څو تنو ته رسېده.

ب: د ﴿ بِأَعۡيُنِنَا وَوَحۡيِنَا ﴾ کلمات د [هود:۳۷] ایت لاندې تېر شوي دي چې "أعْيُن" څه معنی لري او په وحې سره مطلب څه شی دی.

---

(۱) تفسیر الکشاف ج۳ ص۱۸۳؛ البحر المحیط ج۷ ص۵۵۷

ج: د ﴿ وَفَارَ ٱلتَّنُّورُ ﴾ کلمات د [هود: ۴۰] ایت لاندې تفسیر شوي دي چې د "فار" کلمه د څه شي څخه اشتقاقه شوې ده او په تنور سره څه شی مراد دی.

د: د ﴿ مِن كُلٍّ زَوْجَيْنِ ٱثْنَيْنِ ﴾ کلمات د [هود: ۴۰] ایت لاندې واضحه شوي دي چې ﴿ زَوْجَيْنِ ﴾ څه معنی لري او په ﴿ ٱثْنَيْنِ ﴾ باندې د څه مطلب دپاره تاکید شوی دی.

سوال جواب

۵ـ که څوک وايي چې: د نوح ﷺ په بېړۍ، کښتۍ دوه وو ډلو نجات موندلی وه، چې یوه ډله د نوح ﷺ خپلوان وه چې دلته ورته په ﴿ وَأَهْلَكَ ﴾ سره اشاره شوې ده او بله ډله عام مسلمانان وه چې په دې سورت کښې ورته اشاره نه ده شوې؛ نو د عدم اشارې حکمت څه شی دی؟

مونږ وایو چې: دلته دوهمې ډلې ته هم په لاندې ډول اشاره شوې ده:

الف: په ﴿ وَأَهْلَكَ ﴾ کښې د "أهل" کلمه دلته د هغو ټولو کسانو څخه عبارت ده کوم چې د نوح ﷺ اجابت کړی وه او ایمان یې ورباندې راوړی وه، لکه چې وايي: "أَهْلُ كُلِّ نَبِيٍّ أَهْلُ دِيْنِهِ"[1] د هر پیغمبر اهل د هغه د دین د خاوندانو څخه عبارت دی.

د همدې کبله الله ﷻ نوح ﷺ مخاطب کړ چې: ﴿ إِنَّهُۥ لَيْسَ مِنْ أَهْلِكَ ﴾ [هود: ۴۶] يعني ای نوحه! ستا دغه کافر زوی ستا د اهل څخه نه دی چې په تا باندې یې ایمان نه دی راوړی.

ب: د عامو مسلمانانو نجات ته په ضمني توګه په ﴿ إِنَّهُم مُّغْرَقُونَ ﴾ کښې اشاره شوې ده، يعني: ای نوحه! زما سره د ظالمانو (کافرانو) په باره کښې خبره مه کوه څکه چې یقیناً یوازې همدوی غرق کړی شوي دي او ټول مسلمانان نجات موندونکي دي.

﴿ ثُمَّ أَنشَأْنَا مِنۢ بَعْدِهِمْ قَرْنًا ءَاخَرِينَ ﴿٣١﴾ فَأَرْسَلْنَا فِيهِمْ رَسُولًا مِّنْهُمْ أَنِ ٱعْبُدُوا۟ ٱللَّهَ مَا لَكُم
مِّنْ إِلَـٰهٍ غَيْرُهُۥٓ ۖ أَفَلَا تَتَّقُونَ ﴿٣٢﴾ وَقَالَ ٱلْمَلَأُ مِن قَوْمِهِ ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ وَكَذَّبُوا۟ بِلِقَآءِ ٱلْـَٔاخِرَةِ
وَأَتْرَفْنَـٰهُمْ فِى ٱلْحَيَوٰةِ ٱلدُّنْيَا مَا هَـٰذَآ إِلَّا بَشَرٌ مِّثْلُكُمْ يَأْكُلُ مِمَّا تَأْكُلُونَ مِنْهُ وَيَشْرَبُ مِمَّا
تَشْرَبُونَ ﴿٣٣﴾ وَلَئِنْ أَطَعْتُم بَشَرًا مِّثْلَكُمْ إِنَّكُمْ إِذًا لَّخَـٰسِرُونَ ﴿٣٤﴾ أَيَعِدُكُمْ أَنَّكُمْ إِذَا مِتُّمْ وَكُنتُمْ
تُرَابًا وَعِظَـٰمًا أَنَّكُم مُّخْرَجُونَ ﴿٣٥﴾ ۞ هَيْهَاتَ هَيْهَاتَ لِمَا تُوعَدُونَ ﴿٣٦﴾ إِنْ هِىَ إِلَّا حَيَاتُنَا
ٱلدُّنْيَا نَمُوتُ وَنَحْيَا وَمَا نَحْنُ بِمَبْعُوثِينَ ﴿٣٧﴾ إِنْ هُوَ إِلَّا رَجُلٌ ٱفْتَرَىٰ عَلَى ٱللَّهِ كَذِبًا
وَمَا نَحْنُ لَهُۥ بِمُؤْمِنِينَ ﴿٣٨﴾ قَالَ رَبِّ ٱنصُرْنِى بِمَا كَذَّبُونِ ﴿٣٩﴾ قَالَ عَمَّا قَلِيلٍ لَّيُصْبِحُنَّ

(۱) لسان العرب ج۱۱ ص۲۹

نَٰدِمِينَ ﴿٤٠﴾ فَأَخَذَتْهُمُ ٱلصَّيْحَةُ بِٱلْحَقِّ فَجَعَلْنَٰهُمْ غُثَآءً ۚ فَبُعْدًا لِّلْقَوْمِ ٱلظَّٰلِمِينَ ﴿٤١﴾

[۳۱] بیا مونږ د دوی (د نوح ﷺ د قوم) څخه وروسته د یوې زمانې اهل نور (بله پېړۍ خلک) پیدا کړه.

[۳۲] نو په هغوی کښې مو د هغوی د جنس څخه پیغمبر ولېږه چې: (ای خلکو!) تاسو (یوازې) د الله ﷻ عبادت وکړئ چې (په واقع او حقیقت کښې) تاسو ته د همده ﷻ څخه په غیر بل معبود نشته، ایا نو تاسو (د الله ﷻ د عذابه خپل ځانونه) نه ساتئ (او د ده ﷻ څخه نه ډارېږئ)؟!

[۳۳] او د پیغمبر د قوم څخه هغو مشرانو (په جواب کښې) وویلې: کومو چې کفر غوره کړی وه او د آخرت ملاقات (بعث بعد الموت) ته یې د دروغو نسبت کاوه او (بالآخره) کومو ته چې مونږ په نړدې ژوند کښې اسودګي (او نعمتونه) ورکړي وه چې:

دغه پیغمبر نه دی مګر ستاسو غونډې یو بنیادم دی، چې د هغه شي څخه خوراک کوي د کوم څخه چې تاسو خوراک کوئ، او د هغه (څښاک) څخه څښکي د کوم څخه چې تاسو څښاک کوئ (نو د نبوت دعوه یې دروغه ده).

[۳۴] او که تاسو ضرور د داسې بنیادم اطاعت وکړئ (د نبوت په حیث یې قبول کړئ) کوم چې (په خوراک او څښاک کښې) ستاسو غونډې دي نو یقیناً تاسو به په دغه وخت کښې هرومرو زیانکاران یاست.

[۳۵] ایا (نوموړی بنیادم) تاسو ته وعده درکوي چې: یقیناً تاسو چې کله مړه شئ او خاورې او هډوکي شئ (نو) یقیناً تاسو به (د قبرونو څخه ژوندي) راویستلی شوي یاست؟!

[۳۶] (یو شي ته) لرېوالی دی لرېوالی دی (کوم شي ته؟) هغه شي ته کوم چې تاسو ته یې وعده درکوله کېږي.

[۳۷] ژوند نه دی مګر زمونږ نړدې ژوند دی (او بس) چې مونږ مړه کېږو او (نوي) راژوندي کېږو، او مونږ نه یاستو (د قبرونو څخه) راپاڅولی شوي.

[۳۸] دا بنیادم (چې د نبوت دعوه ګیر دی) نه دي مګر یو سړی دی چې په الله ﷻ باندې یې دروغ تړلي دي، او مونږ ورته یقین کوونکي نه یاستو (مونږ وربانديې ایمان نه راوړو).

[۳۹] پیغمبر (د کفارو د عکس العمل د کبله) وویلې چې: ای زما ربه! ماته (په کفارو باندې) په دې سبب نصرت راکړه چې ماته یې د دروغو نسبت وکړ (او د دروغژن نوم یې راباندې کېښود).

[۴۰] الله ﷻ (ورته) وویلې چې: (ستا سوال قبول دی او) د ډېر لږ وخت څخه (هغې خوا) به هرومرو (او) خامخا کفار پښېمانه وګرځي.

[۴۱] نو کفارو لره په حقه سره (د وعدې مطابق) عذاب ونیول نو مونږ د سیلاب د خګ غونډې د منځه یوړل (او پوپنا مو کړه).

نو ظالم قوم ته (د الله ﷻ د رحمت څخه لرېوالی دی) لرېوالی.

ارتباط او د مطلب خلاصه

په دې ایتونو کښې هم د وړاندېنیو ایتونو غوندې د پخوانیو هلاکو شوو کفارو د جملې څخه د یوې هلاکې شوې کافرې ډلې قیصې ته اشاره شوې ده، ترڅو ترې د دې زمانې کفار عبرت واخلي او د خپلې باطلې عقیدې څخه منصرف شي نو حاصل یې داسې راځېږي:

اې پیغمبره! د نوح علیه السلام د قوم د هلاکت څخه وروسته بیا مونږ یوه بله پېړۍ پیدا کړه او څکه مو وړباندې اباده کړه او د عقیدې د سمون دپاره مو په همدوی کښې د همدوی د جملې څخه پیغمبر ور ولېږه چې د قیصې څینې مهم ټکي یې دا دي:

۱ـ نوموړي پیغمبر خپل قوم همغې عقیدې ته دعوت کړ کومې ته چې نوح علیه السلام خپل قوم دعوت کړی وه چې: اې زما قومه! تاسو یوازې د الله جل جلاله عبادت وکړئ او دا څکه چې تاسو ته په واقع کښې د همده جل جلاله څخه په غیر بل په حقه معبود نشته، ایا نو تاسو د الله جل جلاله د عذاب څخه خپل ځانونه نه ساتئ؟ چې د شرک او بوت پرستۍ څخه واوړئ او خپلې عقیدې سمې کړئ.

۲ـ د پیغمبر دعوت اولاً عامو خلکو او غریبو خلکو رد نه کړ بلکې هغو کسانو رد کړ کومو چې لاندې صفات درلوده:

الف: کوم چې د قوم مشران وه او عوامو یې په قول او عمل کښې پیروي کوله او په سترګو کښې یې درانه ښکارېده.

ب: کومو چې کفر غوره کړی وه او په همدې باطله عقیده باندې کلک ولاړ وه او هم یې همدغې باطلې عقیدې ته دعوت چلاوه.

ج: کومو چې د آخرت څخه انکار کاوه او د مرګ څخه وروسته بیا راژوندي کېدل یې تکذیبول.

د: او بالآخره کوم چې په دنیاوي عیش او عشرت کښې غرق وه او هغه نعمتونه یې خپل نهایي هدف ګڼلي وه چې مونږ ورته په همدغه حقیر او نژدې ژوند کښې ورکړي وه.

۳ـ د نوموړو قومي مشرانو رد په لاندې ټکو باندې مشتمل وه:

الف: دغه کس ـ چې د نبوت دعوه کوي ـ بل څوک نه دی (اې عوامو!) بلکې ستاسو غوندې یو بشر دی او د بنیادمانو څخه یو بنیادم دی، نو ایا دا خبره د منلو وړ ده چې هغه دې پیغمبر شي اوتاسو دې پیغمبران نه شئ؟

ب: نوموړی د نبوت مدعي هغه څه خوري کوم چې تاسو یې خورئ، او هغه څه څښکي کوم چې تاسو یې څښکئ، همدارنګه ستاسو غوندې لباس اغوندي او په بازارونو کښې ګرځي راګرځي.

ج: که بالفرض الله جل جلاله مونږ ته پیغمبر رالېږلی نو هرومرو به یې د دغه منصب دپاره پرښتې ټاکلې وی چې خوراک او څښاک یې نه کولی او ستاسو غوندې نه په بازارونو کښې د کار او کسب دپاره ګرځېدلی او نه یې ستاسو غوندې لباس او پوښاک ته اړتیا درلودی.

د: اې عوامو! که تاسو زمونږ نصائح قبول نه کړئ او د داسې بنیادم پیروي وکړئ چې ستاسو

غوندې عادتونه او خاصیتونه لري، نو یقیناً تاسو به په دغه وخت کښې زیانکاران او تاوانیان یاست، چې په لوی لاس به د دنیا عیش او عشرت په خپلو خانونو باندې ګډوډ کړئ چې دا حرام دي او دا حلال دي.

ه: که تاسو نوموړي ته په نبوت باندې قائل شئ نو هرومرو به د مرګ څخه وروسته په بیا راژوندي کېدلو باندې عقیده کوئ او دوهم ژوند ته به تیاری نیسئ حال دا چې دا عقیده بالکل باطله او محاله ده، که نه نو تاسو لاندې پوښتنو ته جواب ورکړئ چې:

و: ایا کله چې تاسو مړه شئ او کالبوتونه مو خاورې او وراسته هډوکي وګرځي نو ایا تاسو به بېرته د قبرونو څخه ژوندي راپورته کړی شئ؟ ایا دا وعده د منلو وړ ده؟ ایا د عقل خاوند به پرې عقیده وکړي؟

ز: د دغو ټولو سوالونو جواب منفي دی او عقیده او تصدیق ورباندې صحت نه لري بلکې دغه ډول عقیده او تصدیق د صحت څخه په مراحلو کښې لرې دی او لرې دی.

یا په بل عبارت: د نوموړي سړي د پلوه چې کومه وعده تاسو ته درکوله کېږي هغې وعدې ته د هر حیثه لرېوالی او عدم صحت ثابت دی.

ح: حقیقت دا دی چې مونږ دوهم ژوند نه لرو بلکې زمونږ ژوند فقط همدغه نژدې ژوند دی چې په مستمره توګه روان دی، مړه کېږو او ژوندي کېږو چې څوک مري او څوک نوی تولد کېږي. لنډه دا چې د مرګ څخه وروسته بیا ژوندي کېدل نشته او مونږ نه یاستو چې د قبرونو څخه به راپورته کړی شو او د حساب کتاب سره به مخامخ شو.

ط: نوموړی سړی چې تاسو ته د بیا ژوندي کېدلو وعده درکوي، دا نه ده مګر په الله ﷻ باندې دروغ تړل دي، نوموړی غواړي چې په همدې پلمې سره په تاسو باندې خپله مشري قائمه کړي او خپل ځان درته پیغمبر وتراشي.

ي: ای عوامو! زمونږ آخرنۍ پرېکړه دا ده چې مونږ نوموړی شخص د پیغمبر په صفت نه پېژنو او د بشریت څخه په ورپورته حیثیت ورته نه شو قائل کېدلی، نو تاسو ته هم په کار دي چې زمونږ د پرېکړي څخه مخالفت ونه کړئ او په همدې فیصلې باندې کلک ودرېږئ.

۴ـ کله چې وراستولي شوي پیغمبر د خپل قوم ذکره شوې نهایي فیصله واورېده نو خپل رب ﷻ ته یې د سوال لاسونه اوچت کړه او دا غوښتنه یې وکړه چې: ای زما ربه! ماته په دغه ظالم قوم باندې نصرت راکړې او هم د دوی د شر څخه نجات راپېرزو کړې او دا څکه چې ماته یې د دروغو نسبت وکړ او د دروغژن لقب یې راباندې کېښود، په راتلونکي کښې دوی ته زما تمه نشته چې ایمان به راوړي او خپله تګلاره به بدله کړي.

۵ـ الله ﷻ د خپل پیغمبر سوال قبول کړ او ډاډ یې ورکړ چې: ای پیغمبره! ستا سوال قبول دی د لږ وخت څخه وروسته به تاته او ستا مسلمانانو ملګرو ته نجات درکړم او په کافر قوم باندې به خپل عذاب ورنازل کړم، چې په نتیجه کښې به په خپلو کړو وړو باندې پښېمانه وګرځي او ستا په نبوت

به باور وکړي خو وخت به ترې تېر وي او بيا وخته باور به يې هيڅ په درد ونه خوري.

۶ـ نو ای پیغمبره! مونږ د خپلې وعدې سره سم په ذکر شوي قوم باندې په حقه سره عذاب ورنازل کړ چې دوی ټول يوې چيغې ونيوه او په يوه سخت اواز سره ټول پوپنا شوه او داسې مو متفرق او متشتت کړه لکه چې د سيلاب يا د کټوې ځګ چې تيت پرک شي.

د نوموړي قوم عذاب په همدې دنيا باندې نه ختمېږي بلکې دغه ظالم قوم ته د الله ﷻ د رحمت څخه لرېوالی دی چې روزمره ترې لرې کېږي، او د قيامت په ورځ به په دوامداره توګه د سخت عذاب سره مخامخ شي.

توضيحات

۱ـ په دې خبره کښې علماء کرام په لاندې دوه وو ډلو ويشلي شوي چې په ﴿ أَنشَأْنَا مِنۢ بَعْدِهِمْ قَرْنًا ءَاخَرِينَ ﴾ کښې د ﴿ قَرْنًا ءَاخَرِينَ ﴾ (د بل قرن او بلې پېړۍ) څخه څوک مراد دي؟

الف: ځينې وايي چې: بله پېړۍ د ثموديانو څخه عبارت ده چې صالح ﷺ ورته د پيغمبر په حيث ورلېږلی شوی وه[۱]. دا ځکه چې دغه قوم په تېز اواز سره هلاک شوی دی چې: ﴿ فَأَخَذَتْهُمُ ٱلصَّيْحَةُ بِٱلْحَقِّ ﴾ [المؤمنون: ۴۱] يعنې دوی لره د وعدې مطابق تېز او سخت اواز ونيوه او هلاک شوه؛ او پوره واضحه ده چې په تېز اواز سره خو ثموديان هلاک شوي دي لکه چې الله ﷻ ورباندې صراحت کړی دی چې: ﴿ إِنَّآ أَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ صَيْحَةً وَٰحِدَةً ﴾ [القمر: ۳۱] يعنې يقيناً مونږ په ثموديانو باندې يو تېز او سخت اواز ورمسلط کړ چې ټول يې پوپنا کړه.

ب: اکثره علماء کرام وايي چې: په دې مقام کښې بله پېړۍ د عاديانو څخه عبارت ده چې هود ﷺ د پيغمبر په حيث ورلېږلی شوی وه[۲]. او دا ځکه چې:

اول: الله ﷻ د هود ﷺ د مبارکې خولې څخه حکايت کړی دی چې عاديان يې مخاطب کړه او ورته يې وويلې چې: ﴿ وَٱذْكُرُوٓاْ إِذْ جَعَلَكُمْ خُلَفَآءَ مِنۢ بَعْدِ قَوْمِ نُوحٍ ﴾ [الأعراف: ۶۹] او تاسو هغه وخت دربه زړه کړئ چې الله ﷻ د نوح ﷺ د قوم څخه وروسته تاسو (د هغوی) خليفه ګان وګرځولې (او ځمکه يې په تاسو باندې اباده کړه)؛ نو معلومه شوه چې د بلې پېړۍ څخه همدوی مطلب دي چې د هغوی په ځای باندې کېنولي شوي وه.

دوهم: د قرآن کريم په متعددو سورتونو (لکه الاعراف، الفجر او نورو) کښې د نوح ﷺ د قيصې څخه وروسته د هود ﷺ قيصه نازله شوې ده، نو ظاهره دا ده چې دلته به د "قرن آخرين" څخه عاديان مطلب وي چې د هود ﷺ قوم دی ترڅو دا سورت د نورو سورتونو سره تطابق ومومي.

سوال جواب

۲ـ که څوک وايي چې: عاديان خو په تېز باد باندې هلاک شوي دي چې متعددې ورځې او شپې

(۱) البحر المحيط ج۷ ص۵۵۸
(۲) روح المعاني ج۱۸ ص۲۸؛ تفسير القاسمي ج۱۲ ص۸۲

(الحاقة: ۶]، حال دا چې نومړي پېړۍ خو په تېز او سخت اواز باندې هلاکه شوي [۱۸] ورباندې د چلېد
د ځلکه چې د دغې مجموعې په [۴۱] ایت کښې ورباندې صراحت شوی دی؟
مونږ وایو چې: د "صَيْحَة" کلمه چې تېز او سخت اواز ته وضعه شوې ده همدارنګه د مطلق عذاب
په معنی باندې هم استعماله شوې ده[1] او په دې مقام کښې همدغه استعمال مراد دی او پوره
ځرګنده ده چې تېز باد هم د عذابونو څخه یو عذاب دی، أعاذنا الله منه.
زمونږ په نزد که په ایتونو کښې د ثمودیانو او عادیانو دواړو ته د بدلیت په لحاظ اشاره وې هم
څه بده نه ده، بلکې که په همدې لحاظ ډېرو هلاکو شوو پېړیو ته اشاره وې هم څه منافات نه لري
بلکې لا زیات تعمیم فائده کوي.

یو نحوي تحلیل

۳ـ د ﴿ هَيْهَاتَ هَيْهَاتَ لِمَا تُوعَدُونَ ﴾ په نحوي تحلیل کښې مفسرینو کرامو ښه اوږد بحث کړی
دی[2]، مګر مونږ ته چې کوم تحلیل مختصر او په زړه پورې برېښېدلی دی هغه په لاندې ټکو کښې
خلاصه کوو[3]:

الف: دغه هره یوه کلمه اسم فعل ده چې د "بَعُدَ" معلومې ماضي معنی ورکوي، او تکرير يې د
تاکید دپاره دی.

ب: مبهم ضمير پکښې مستتر دی چې د هرې یوې کلمې دپاره فاعل ګڼل کېږي.

ج: د ﴿ لِمَا تُوعَدُونَ ﴾ کلمات د متعلق په اعتبار سره د مقدرې مبتدأ دپاره خبر واقع شوي دي
چې تقدير يې داسې کېږي چې: "اَلْبُعْدُ كَائِنٌ لِمَا تُوعَدُونَ".

د: دغه اسمیه جمله د مقدر سوال دپاره جواب واقع شوې ده چې په: "هٰذَا الْبُعْدُ لِأَيِّ شَيْءٍ" سره
ترې تعبير کولی شو.

نو د معنی حاصل به يې داسې راوخېژي چې: یو شی لرې دی لرې دی (د واقعیت څخه ورته
لرېوالی ثابت دی)، لرېوالی څه شي ته ثابت دی (کوم شی په لرېوالي باندې موصوف دی)؟ لرېوالی
هغه شي ته ثابت او کائن دی د کوم شي وعده چې تاسو ته درکوله کېږي چې د مرګ څخه وروسته
به بېرته راژوندي کړی شئ.

یوه پوښتنه او د هغې جواب

۴ـ که څوک وايي چې: په ﴿ إِنْ هِيَ إِلَّا حَيَاتُنَا الدُّنْيَا ﴾ کښې د "هِيَ" ضمیر د "حَيَات" کلمې ته
راجع دی[4] کومه چې وروسته ذکره ده، نو پوښتنه دا ده چې دلته خو اضمار قبل الذکر لازمېږي چې

---

(۱) لسان العرب ج۲ ص۵۲۱
(۲) البحر المحیط ج۷ ص۵۶۱
(۳) تفسیر البیضاوي في هذا المقام
(۴) تفسیر القرطبي ج۱۲ ص۱۲۴؛ تفسیر ابي السعود ج۶ ص۱۳۴

د عربيت د قواعدو څخه مخالف دی، حال دا چې قرآن کريم ذکر شوي قواعد له نظره نه غورزوي؟
مونږ وايو چې: د ﴿ هِيَ ﴾ ضمير مبتدا ده چې د کلام غوره برخه ده او د عربيت د علماوو په نزد د کلام په غوره برخه کښې اضمار قبل الذکر جائز دی خو په دې شرط چې د کلام په وروستنی برخه کښې يې تفسير شوی وي او ابهام يې پورته شوی وي[1].
په دې مقام کښې ذکر شوی شرط متحقق دی چې په ﴿ إِلَّا حَيَاتُنَا ٱلدُّنْيَا نَمُوتُ وَنَحْيَا ﴾ کښې د "حَيَاة" کلمه ذکره ده او د ضمير (هِيَ) ابهام پورته شوی او تفسير شوی دی، نو مضمون يې داسې راځېږي چې ژوند نه دی مګر همدا نژدې (او حقير) ژوند دی چې مره کېږو او ژوندي کېږو.

سوال جواب

۵ـ که څوک وايي چې: د ﴿ نَمُوتُ وَنَحْيَا ﴾ د کلامونو څخه د سړي ذهن ته ورځي چې مشرکان د مرګ څخه وروسته په بيا ژوندون باندې معتقد وه، چې د ﴿ نَمُوتُ ﴾ کلمه يې د "نَحْيَا" په کلمه باندې تعقيبه کړې ده، حال دا چې دا خو د واقع څخه مخالفه خبره ده؟
مونږ وايو چې: د ذکر شوي سوال دپاره علماوو کرامو متعدد جوابونه کړي دي[2] لاندې مثالونه يې ولولئ:
الف: په ﴿ نَمُوتُ وَنَحْيَا ﴾ کښې د "و" توری په مطلق اجتماع باندې دلالت کوي، يعنې په مونږ باندې دوه حالونه راتلونکي دي چې يو مرګ دی او بل ژوند دی؛ او په ترتيب باندې دلالت نه کوي ترڅو ذکر شوی سوال وارد شي چې مونږ د مرګ څخه وروسته بيا ژوندي کېږو.
ب: دلته د ﴿ نَمُوتُ ﴾ څخه هغه مرګ مطلب نه دی کوم چې د ژوند څخه وروسته تحقق مومي بلکې دلته ترې عدم موجوديت مطلب دی، يعنې مونږ هيڅ موجود نه ياستو او بيا د موجوديت خاوندان کېږو.
ج: د ﴿ نَمُوتُ وَنَحْيَا ﴾ دواړه کلمې د ځينو ـ ځينو افرادو په لحاظ سره دي، يعنې مونږ ځينې کسان د مرګ سره مخامخ کېږو او ځينې نور تازه پيدا کېږو او د ژوند خاوندان ګرځو. دغه لړۍ په مونږ کښې د نباتاتو غوندې روانه ده، چې زمونږ ځينې کسان بالکل د موجوديت د ميدان څخه وځي او زمونږ نور پکښې قدم ږدي، خو ټولې کسان بېرته نه راګرځي.

تبصره

۶ـ زمونږ په فکر ذکر شوی سوال به په هغه وخت کښې په ځای وی او جواب ته به يې اړتيا درلودی چې فقط ﴿ نَمُوتُ وَنَحْيَا ﴾ کلمات نازل شوي وی او وړاندې بېرته کلامونه ورسره نه وی نازل شوي، او دا خکه چې د وړاندېني کلام ﴿ إِنْ هِيَ إِلَّا حَيَاتُنَا ٱلدُّنْيَا ﴾ او هم د وروستني کلام ﴿ وَمَا نَحْنُ

---

(۱) شرح ملا جامي في النحو ص۷۵
(۲) زاد المسير ج۵ ص۳۲۲

بِمَبْعُوثِينَ﴾ څخه مطلب په هر اړخيزه توګه په ډاګه شوی دی او په هيڅ ډول خفاء پکښې نشته چې جوابولو ته احتياج واقع شي.

دلته د "ما" توري زائد نه دی

۷ـ په ﴿عَمَّا قَلِيلٍ﴾ کښې د ﴿عَمَّا﴾ کلمه په اصل کښې "عَن ما" وه چې د "ن" توری د "ما" په توري کښې د مخرج د نژدېوالي د کبله مدغم شوی دی.

ځينې علماء کرام وايي چې د "ما" توری دلته زائد دی او څه معنی نه ورکوي[1]، ته به وايې چې "عَن قَلِيلٍ" نازل شوی دی. خو بهتره دا ده چې نوموړی د "ما" توری بې مطلبه زائد نه دی بلکې د هغې معنی دپاره تاکيد دی په کومې باندې چې د ﴿قَلِيلٍ﴾ کلمه دلالت کوي.

هو! د تاکيد معنی ترې په لاندې دوه وو طريقو باندې لاس ته راتلای شي[2]:

الف: چې د "ما" توری د استفهام معنی ورکړي؛ نو د معنی حاصل به يې داسې راوخېژي چې کفار به د څومره لږ وخت (ډېر لږ وخت) څخه وروسته پښېمانه وګرځي؟

ب: چې د "ما" توری د هغه لږ وخت څخه عبارت شي په کوم باندې چې د ﴿قَلِيلٍ﴾ کلمه دلالت کوي؛ يعنې د ډېر لږ وخت څخه وروسته به کفار په خپلو کړو وړو باندې هرومرو پښېمانه جوړ شي.

غُثاء څه معنی؟

۸ـ په ﴿فَجَعَلْنَٰهُمْ غُثَآءً﴾ کښې د ﴿غُثَآءً﴾ کلمه د هغه خګ دپاره وضعه شوې ده کوم چې د سيلاب په سر روان وي او د خيرو او ورستو پاڼو څخه تشکيل شوی وي[3]، چې څه بنياد نه لري او په سات ګړي کښې د منځه ځي او هيڅ ګټه او فائده پکښې نغښتې نه وي[4].

نو په دې مقام کښې يې حاصل داسې راخېژي چې: مونږ په ذکرو شوو کفارو باندې د خپلې وعدې مطابق عذاب ورنازل کړ چې د هغوی بنياد يې وويست او د سيلاب د خګ غوندې يې په سات ګړي کښې پوپنا کړه.

﴿ثُمَّ أَنشَأْنَا مِنۢ بَعْدِهِمْ قُرُونًا ءَاخَرِينَ ﴿٤٢﴾ مَا تَسْبِقُ مِنْ أُمَّةٍ أَجَلَهَا وَمَا يَسْتَـْٔخِرُونَ ﴿٤٣﴾ ثُمَّ أَرْسَلْنَا رُسُلَنَا تَتْرَا ۖ كُلَّ مَا جَآءَ أُمَّةً رَّسُولُهَا كَذَّبُوهُ ۚ فَأَتْبَعْنَا بَعْضَهُم بَعْضًا وَجَعَلْنَٰهُمْ أَحَادِيثَ ۚ فَبُعْدًا لِّقَوْمٍ لَّا يُؤْمِنُونَ ﴿٤٤﴾﴾

[۴۲] بيا مونږ د هلاکو شوو قومونو څخه وروسته د ډېرو زمانو نور اهالي (خلک) پيدا کړه.

---

(۱) لسان العرب ج۱۵ ص۴۷۳؛ حاشية الشيخ زاده على تفسير البيضاوي ج۳ ص۴۰۳
(۲) تفسير البغوي ج۳ ص۳۰۹
(۳) لسان العرب ج۱۵ ص۱۱۶
(۴) صحيح البخاري ج۲ ص۶۹۴

[۴۳] چې يوه ډله هم د خپلې (ټاکلې شوې) نېټې څخه نه وړاندې کېدله او نه (ترې) وروسته کېدله (بلکې هره يوه ډله مو په خپل-خپل وخت کښې هلاکه کړه).

[۴۴] بيا مونږ (هغوی ته) خپل پيغمبران (جوړه-جوړه نه بلکې) طاق-طاق ورولېږل (چې د بعثت ترمنځ يې د فترت وختونه درلودل).

(خو) هرکله به چې يوې ډلې ته خپل پيغمبر ورغی نو (سمدستي) به يې تکذيب کړ (چې نه دروغژن يې)، نو مونږ د دوی څينې د څينو نورو (په هلاکت کښې) پيرو جوړ کړه او دوی (تول) مو (محض) خبرې (او قيصې) وگرځول (چې هيڅ شی يې باقي پاتې نه شو).

نو داسې قوم ته دې چې ايمان نه راوړي (لرېوالی وي) لرېوالی.

ارتباط او د مطلب خلاصه

په دې ايتونو کښې هم د وړاندېنيو ايتونو غوندې د پخوانيو متعددو پېړيو کفارو ته اشاره شوې ده چې حاصل يې داسې راځېږي:

۱_ کله چې مونږ عاديان پوپنا کړه او د سيلاب د خګ په شان مو د هغوی بنياد وويست نو په خمکه کښې مو د هغوی په عوض وار په وار د نورو زمانو اهل او نورو پېړيو خلک پيدا کړه او وار په وار مو هغوی د کفرياتو د کبله هلاک کړه، چې يوه ډله هم د خپل ټاکلي ميعاد څخه نه وړاندې شوه او نه بېرته، بلکې هر يوه ډله د خپل وخت په مطابق د هلاکت سره مخامخ شوه، لکه د شعيب ﷺ قوم، د لوط ﷺ قوم او داسې نور.

۲_ لکه چې مونږ د پخوانيو کفارو په عوض د نورو پېړيو خلک پيدا کړه همدارنګه مو د پخوانيو پيغمبرانو په عوض نور پيغمبران ورواستول چې يو به مو د بل په تعقيب وراستاوه او هر يوه به دعوت الی الله ته ادامه ورکوله، ترڅو د قيامت په ورځ کفار اعتذار وړاندې نه شي کړی چې: ای ربه! مونږ ته به دې رسولان را استولي وی چې مونږ پرې ايمان راوړی وی او د شرکياتو څخه مو لاس اخستی وی.

۳_ مګر هلاکو شوو قومونو يوه هم په خپل-خپل پيغمبر باندې ايمان رانه ووړ بلکې هرکله به چې يوې ډلې ته خپل پيغمبر ورغی نو هغې به يې تکذيب وکړ او د دروغژن نوم به يې ورباندې کېښود.

۴_ نو د همدې کبله مونږ يوه ډله د بلې په تعقيب هلاکه کړه او په هلاکت کښې مو يوه د بلې پېروه وګرځوله آن ترديې چې د ټولو بېخ مو وويست او پرته د قيصو څخه يې نور هيڅ شی پاتې نه شو.

۵_ نو ای پيغمبره! د داسې قوم دپاره چې په خپل پيغمبر باندې ايمان نه راوړي د الهي رحمت څخه لرېوالی دی چې دنيا او آخرت يې دواړه د خسران سره مخامخ شوه.

توضيحات

۱_ په ﴿ ثُمَّ أَرْسَلْنَا رُسُلَنَا تَتْرَا ﴾ کښې د ﴿ تَتْرَا ﴾ په کلمه کښې علماوو کرامو ښه اوږد تحليل کړی

دی[۱] چې مونږ یې په لاندې ټکو کښې هغه مطالب راخلاصه کوو کوم چې مونږ ته بهتر برېښېدلي دي:
الف: ﴿ تَتۡرَا ﴾ د "وِتر" _لکه "عِلم" _ څخه اشتقاقه شوې ده چې د انفراد معنی ورکوي او په مقابل کښې یې شفعه (جوړه) استعمالېږي.
ب: نو ذکره شوې کلمه په اصل کښې "وِترى" وه چې د "و" توری یې په "ت" باندې مبدل شوی دی، لکه د "تُراث" کلمه چې په اصل کښې "وِرَاث" وه نو "و" یې په "ت" تبدیل شو "تُرَاث" ترې جوړ شو.
ج: دغه کلمه اسم جمعه ده، د همدې کبله په یوه شخص کښې نه استعمالېږي چېووایي: "فُلَانٌ تَتۡرَى"، بلکې په جمعه کښې استعمال مومي چې: "جَاءَنِيۡ الۡقَوۡمُ تَتۡرَى" ماته قوم په داسې حال کښې راغلی وه چې منفردین وه (مجتمعین نه وه).
د: د ایت شریف په ذکره شوې ټکړه کښې هم د ﴿ تَتۡرَا ﴾ کلمه د ﴿ رُسُلَنَا ﴾ څخه حال واقع شوې ده، یعنې مونږ د هلاکو شوو قومونو څخه وروسته نورې ډېرې پېړۍ پیدا کړې او بیا مو وخت په وخت هغوی ته پیغمبران ورولېږل.
یا په بل عبارت: مونږ به یوه پېړۍ خلک پیدا کړه او پیغمبر به مو وروا ستاوه، چې دا پېړۍ به مو د تکذیب د کبله هلاکه کړه بیا به مو بله پېړۍ پیدا کړه او پیغمبر به مو ورولېږه او داسې نور، نو مونږ یوه پېړۍ خلک هم د پیغمبر د ورلېږلو څخه په غیر نه دي هلاک کړي.

یادونه

۲_ په ﴿ رُسُلَنَا ﴾ کښې الله ﷻ د پیغمبرانو اضافت خپل اقدس ذات ته کړی دی چې د همده ﷻ د پلوه رالېږلی شوي دي، او په ﴿ رَّسُولُهَا ﴾ کښې هر اُمت ته خپل خپل پیغمبر اضافت موندلی دی چې دعوت به یې په همدې ډلې پورې اختصاص درلود.

د "احادیث" د کلمې تحلیل

۳_ په ﴿ وَجَعَلۡنَٰهُمۡ أَحَادِيثَ ﴾ کښې د ﴿ أَحَادِيثَ ﴾ کلمه د [یوسف:۶] ایت لاندې لږ څه شرحه شوې ده چې د شذوذ په توګه د حدیث جمعه ده، خو په دې مقام کښې ځینو علماوو کرامو لیکلي دي[۲] چې مفرد یې د "أُحۡدُوثَة" کلمه ده لکه چې د "أَعَاجِيب" دپاره "أُعۡجُوبَة" مفرد دی، "أُعۡجُوبَة" هغه شي ته ویل کېږي د کوم څخه چې سړی په تعجب کښې واقع کېږي.

نو په همدې بنیاد "أَحَادِيث" د هغه خبرو څخه عبارت ګڼل کېږي د کومو په حکایت باندې چې خلک ساتېري کوي، یعنې د هلاکو شوو قومونو یوازې قیصې پاتې شوې او نور یې هیڅ شی پاتې نه شو. لکه چې الله ﷻ همدا مضمون په بل ایت کښې داسې نازل کړی دی چې: ﴿ هَلۡ تُحِسُّ مِنۡهُم مِّنۡ أَحَدٍ أَوۡ تَسۡمَعُ لَهُمۡ رِكۡزَۢا ﴾ [مریم:۹۸] یعنې ایا ته د پخوانیو هلاکوشوو قومونو څخه یو نفر چرته

(۱) لسان العرب ج۵ ص۲۷۶؛ روح المعاني ج۱۸ ص۳۴؛ تفسیر الطبري ج۱۸ ص۲۲؛ المحرر الوجیز ج۱۱ ص۲۳۴
(۲) تفسیر القرطبي ج۱۲ ص۲۵؛ تفسیر الکشاف ج۳ ص۱۸۸

کوري چې ژوندي پاتې دي، او يا هغوی لره د ځمکې په کومه ځنډه کښې څه اواز او ښکالو اوري؟

﴿ ثُمَّ أَرْسَلْنَا مُوسَىٰ وَأَخَاهُ هَارُونَ بِآيَاتِنَا وَسُلْطَانٍ مُّبِينٍ ﴿٤٥﴾ إِلَىٰ فِرْعَوْنَ وَمَلَئِهِ فَاسْتَكْبَرُوا وَكَانُوا قَوْمًا عَالِينَ ﴿٤٦﴾ فَقَالُوا أَنُؤْمِنُ لِبَشَرَيْنِ مِثْلِنَا وَقَوْمُهُمَا لَنَا عَابِدُونَ ﴿٤٧﴾ فَكَذَّبُوهُمَا فَكَانُوا مِنَ الْمُهْلَكِينَ ﴿٤٨﴾ وَلَقَدْ آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ لَعَلَّهُمْ يَهْتَدُونَ ﴿٤٩﴾ وَجَعَلْنَا ابْنَ مَرْيَمَ وَأُمَّهُ آيَةً وَآوَيْنَاهُمَا إِلَىٰ رَبْوَةٍ ذَاتِ قَرَارٍ وَمَعِينٍ ﴿٥٠﴾ ﴾

[۴۵] بیا مونږ موسی ﷺ او د ده ورور هارون ﷺ د خپلو معجزاتو او ځرګند دلیل سره ولېږل.

[۴۶] (البته) فرعون او د ده (اعتمادي) ډلې ته، نو دوی (پرې د ایمان د راوړلو ځخه) لويي (سرکشي) وکړه او (دا ځکه چې) دوی تکبر کوونکي (خپل ځانونه لوړ ګڼونکي) خلک وه.

[۴۷] نو فرعونیانو (د موسی ﷺ او د ده د ورور په هکله) وویلې چې: ایا مونږ په داسې دوه ورو بنیادمانو باندې ایمان راوړو چې زمونږ غوندې دي حال دا چې د دواړو قوم زمونږ اطاعت کوونکی (خدمت کوونکی او غلامان) دي؟.

[۴۸] نو فرعونیانو دواړو ته د دروغژنانو نسبت وکړ، نو (په نتیجه کښې) همدوی د هلاکو کړی شوو (غرق کړی شوو) ځخه وګرځېدل.

[۴۹] او یقیناً (د دوی د هلاک ځخه وروسته) مونږ موسی ﷺ ته کتاب (تورات) ورکړ شاید چې دوی (بني اسرائیل) ورباندې (حقه) لاره مونده کړي.

[۵۰] او (هم) مونږ د مریمې زوی (عیسی ﷺ) او د ده مور (د خپل کامل قدرت دپاره هر یو) یوه نښه وګرځول، او دواړو ته مو (د ظالم پاچا ځخه) داسې یوه اُوچت ځای (ښار) ته پنا ورکړه چې (اُوسېدونکي یې) د ارام (قرار) خاوندان وه او (هم دغه ځای) د بهېدونکو اوبو درلودونکی وه.

ارتباط او د مطلب خلاصه

په دې ایتونو کښې هم د تېرو شوو ایتونو مضامین تعقیب شوي دي او د هلاکو شوو کفارو د جملې ځخه د فرعونیانو پوپنا کولو ته هم پکښې اشاره شوې ده، ترڅو د دې زمانې کفار ترې عبرت واخلي او په کفر باندې کلک ونه دریږي، نو حاصل یې داسې راځېږي:

ای پیغمبره! د عبرت دپاره لاندې مهم نکات هم په خپل امت باندې قرائت کړه چې:

۱ـ موسی ﷺ او د ده ورور هارون ﷺ هم زمونږ د پیغمبرانو د جملې ځخه وه چې څه مختصر حالات یې دا دي:

الف: دوی دواړو پیغمبرانو ته مونږ نهه معجزات او قدرتي نښې ورکړې وې چې د همسا غوندې عظیم الشانه قدرتي نښه پکښې شامله وه.

ب: مونږ دوی دواړه فرعون او د ده هغې ډلې ته لېږلي وه کومو ته چې په مصر کښې په درانه نظر

کنل کېده او خلکو یې د "هو" سره "هو" او د "نه" سره "نه" ویل. یا په بل عبارت: دواړه مو فرعون او هغې دلې ته لېږلي وه که بالفرض هغوی ایمان راوړی وی نو ټول خلک به په ایمان مشرف شوي وی.

ج: نو د دعوت په نتیجه کښې فرعونیانو سرکشي وکړه او دعوت الی الله یې قبول نه کړ، ځکه چې:

د: دوی په هغه وخت کښې د اقتدار خاوندان وه چې په مصر باندې د همدوی حکم چلېده او د موسی ﷺ د قومیانو (بني اسرائیلو) څخه یې د غلامانو او مریانو کار اخست.

ه: نو د همدې کبله فرعونیانو د عدم قبول دپاره په تعجب سره وویلې چې: ایا مونږ د داسې دوه بنیادمانو (موسی ﷺ، هارون ﷺ) اطاعت وکړو او ایمان ورباندې راوړو چې:

اول: دوی دواړه زمونږ غوندې انسانان دي هرکله چې مونږ پیغمبران نه یاستو نو دوی دواړو ته به پیغمبري له کومه شي.

دوهم: په دې باندې علاوه د دغو دواړو کسانو ټول قوم زمونږ غلامان او مریان دي، چې شپه او ورځ زمونږ په خدمت کښې چاپېر دي، که څه هم دوی دواړه زمونږ غلامان نه دي مګر د قوم په اعتبار سره داسې ګڼل کېږي لکه چې دوی دواړه هم زمونږ په غلامانو کښې شامل وي، نو ایا مونږ به خپلو غلامانو باندې ایمان راوړو؟!

و: فرعونیانو موسی ﷺ اوهارون ﷺ دواړه دروغژنان وګڼل او د مفتریانو نوم یې ورباندې کېښود، نو په نتیجه کښې ټول هلاک شوه او د قلزم په بحیره کښې ډوبنا او غرق شوه.

۲_ د فرعونیانو د هلاکت څخه وروسته مونږ موسی ﷺ ته تورات ورکړ ترڅو پرې خپل هغه قوم ته لاربنودانه وکړي کوم چې د فرعونیانو په نزد باندې ډېر حقیر او سپک برېښېده او د غلامانو په نظر یې ورته کتل. یا په بل عبارت: مونږ فرعونیان د اقتدار څخه وغورزول او د دنیا واګې مو د بني اسرائیلو په لاس کښې ورکړې او د امتحان سره مو مخامخ کړه.

۳_ ای پیغمبره! لکه څنګه چې مونږ موسی ﷺ ته د فرعون څخه نجات ورکړ همدارنګه مونږ عیسی ﷺ او د ده ﷺ مور بي بي مریمه رضی الله عنها هم هر یو د خپل کامل قدرت نښه وګرځاوه او دواړو ته مو د ظالمانو څخه په داسې یوه اُوچت ځای کښې پنا ورکړه چې د یو پلوه پکښې د اُوسېدونکو ټولې اړتیاوې پوره وې او څوک نه مجبور کېده چې هلته خپله اوسېدانه ختمه کړي او بل ځای ترې انتقال وکړي، او د بله پلوه پکښې هلته ښې خوړې اوبه بهېدلې او چینې پکښې په قدرتي توګه جاري وې.

توضیحات

۱_ دغه ﴿ بِـَٔايَـٰتِنَا وَسُلْطَـٰنٍ مُّبِينٍ ﴾ ډول عبارت په [هود:۹۶] ایت شریف کښې هم نازل شوی دی، هلته مونږ د الله ﷻ په توفیق لیکلي دي چې د ﴿ بِـَٔايَـٰتِنَا ﴾ څخه نهه معجزې مرادې دي چې موسی ﷺ ته د فرعون په مقابل کښې ورکړی شوی وې، او د ﴿ وَسُلْطَـٰنٍ مُّبِينٍ ﴾ څخه یا خاصه معجزه مطلب ده چې د همسا څخه اژدها جوړه شوه چې په نهو معجزو کښې شامله ده او یا ترې نورې معناوې مرادې دي، نو هیله ده چې هلته یو ځل مراجعه وکړی شي.

سوال جواب

۲_ که څوک وايي چې: د ﴿ وَجَعَلْنَا ٱبْنَ مَرْيَمَ وَأُمَّهُۥٓ ءَايَةً ﴾ څخه څرګندېږي چې عیسی علیه السلام او بي بي مریمه رضي الله عنها دواړه د قدرت یوه نښه ګڼل شوي دي حال دا چې دوی دواړه خو د متعددو قدرتي نښو لرونکي وه؟

مونږ وایو چې: د الله جل جلاله په توفیق مونږ ذکر شوي سوال ته د [الأنبياء:۹۱] ایت لاندې درې جوابونه لیکلي دي چې بیا لیکلو ته یې اړتیا نه ګورو.

د څو لغاتو معناوې

۳_ په ﴿ وَءَاوَيْنَٰهُمَآ إِلَىٰ رَبْوَةٍ ذَاتِ قَرَارٍ وَمَعِينٍ ﴾ کښې د لاندې لغاتو معناوې په ذهن کښې ونیسئ:

الف: د ﴿ رَبْوَةٍ ﴾ کلمه هغې لوړې هوارې ځمکې ته وضعه شوې ده چې نه په ژوره کښې واقع وي او نه د غره په څېر لوړه وي[۱]، دغه ډول ځمکې ته په پښتو کښې "دښته" وايي.

ب: ﴿ ذَاتِ قَرَارٍ ﴾ یعنې هغه ځمکه چې اوسېدونکي یې پکښې په ارام سره اوسېدانه کوي[۲] او د اب هوا د ښه والي د کبله ترې بلې ځمکې ته د انتقال اراده نه لري.

ج: د ﴿ مَعِينٍ ﴾ د کلمې په اصلي تورو کښې اختلاف دی چې د "مَعْن" _ لکه "ضَرْب" _ څخه اشتقاقه شوې ده او د "م" توری پکښې اصلي دی[۳] چې "مَعْن" د اوبو بهېدلو ته ویل کېږي، او یا پکښې د "م" توری زائد دی او په وزن کښې "مَبِیع" ته ورته ده ته به وايي چې د "عَین" څخه به اشتقاقه شوې وي[۴]. مګر نوموړې کلمه هغو جاري اوبو ته وضعه شوې ده کومې چې د ځمکې په مخ باندې په څرګنده توګه بهېږي.

نو د معنی حاصل یې داسې راځېږي چې: مونږ عیسی علیه السلام ته او د ده مور (مریمې رضي الله عنها) ته په داسې ځای کښې پنا ورکړه او هلته مو پکښې استوګنه وربرزو کړه کوم چې ډېره ښه آبُ هوا درلوده او د اوسېدونکو دپاره پکښې ټولې اړتیاوې پوره وې، او په دې ټولو باندې علاوه جاري اوبه هم پکښې بهېدلې چې هر ډول میوجاتو ورباندې وده کوله.

۴_ پاتې شوه دا خبره چې هغه کومه ځمکه وه چې په ایت شریف کښې ورته اشاره شوې ده؟ نو د دې جواب دا دی چې:

الف: ځیني علماء کرام وايي چې په دې ایت کښې هغه مضمون منعکس شوی دی کوم ته چې په [مریم:۲۴] ایت کښې اشاره شوې ده څکه چې هلته د ﴿ سَرِيًّا ﴾ کلمه نازله شوې ده چې یو

(۱) روح المعاني ج۱۸ ص۳۸
(۲) زاد المسیر ج۵ ص۳۲۴
(۳) تفسیر الکشاف ج۳ ص۱۹۰
(۴) لسان العرب ج۱۳ ص۳۰۴

معنی یې "چینه" ده، چې دلته ترې په "مَعِین" سره تعبیر شوی دی چې د جاري (بهېدونکو) اوبو معنی ورکوي[۱].

په دې تفسیر سره په کار دي چې د ﴿ رَبْوَةٍ ﴾ کلمه د هغه خای څخه عبارت واخستله شي د کوم څخه چې په [مریم: ۲۲] ایت کښې په ﴿ مَكَانًا قَصِيًّا ﴾ سره تعبیر شوی دی. دغه خای ته بي بي مریمه رضی‌الله‌عنها په هغه وخت کښې ورغلې وه چې کله د عیسی علیه‌السلام د زېږېدو وخت نژدې شوی وه.

ب: د اکثرو علماوو کرامو په نزد د دې ایت مصداق د هغه ایت د مصداق څخه بالکل جدا دی، او دلته د ﴿ رَبْوَةٍ ﴾ د کلمې څخه دمشق، یا فلسطین، یا مصر او یا بل وطن مراد دی چې په میوجاتو باندې ډک وه او سپېڅلې اوبه پکښې بهېدلې[۲].

دوی وایي چې کله عیسی علیه‌السلام د دولس کلنۍ عمر ته ورسېد نو د وخت ظالم پاچا یې د ترورولو (وژلو) نقشه جوړه کړه، خو بي بي مریمې رضی‌الله‌عنها د خپل زوی د نجات دپاره د ذکرو شوو ښارونو څخه یوه ښار ته پنا وهوړه او هلته یې سفر وکړ، ترڅو د ظالم د منګولو څخه نجات ومومي.

هو! کله چې ذکر شوی د وخت ظالم پاچا مړ شو نو دوی دواړه بېرته بیت المقدس ته راستانه شوه.

تبصره

۵_ مونږ ته د مقام په اعتبار سره همدغه دوهم تفسیر په زړه پوری برېښي، ځکه چې: د وړاندې څخه په دې کښې بحث راروان دی چې الله ﷻ ظالمان هلاکوي او خپلو دوستانو ته ترې نجات ورکوي، او پوره واضحه ده چې د همدې مضمون سره دوهم تفسیر ډېر ښه پیوند نیسي، والله ﷻ أعلم.

﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلرُّسُلُ كُلُواْ مِنَ ٱلطَّيِّبَٰتِ وَٱعۡمَلُواْ صَٰلِحًاۖ إِنِّي بِمَا تَعۡمَلُونَ عَلِيمٞ ۝٥١ وَإِنَّ هَٰذِهِۦٓ أُمَّتُكُمۡ أُمَّةٗ وَٰحِدَةٗ وَأَنَا۠ رَبُّكُمۡ فَٱتَّقُونِ ۝٥٢ فَتَقَطَّعُوٓاْ أَمۡرَهُم بَيۡنَهُمۡ زُبُرٗاۖ كُلُّ حِزۡبِۭ بِمَا لَدَيۡهِمۡ فَرِحُونَ ۝٥٣ فَذَرۡهُمۡ فِي غَمۡرَتِهِمۡ حَتَّىٰ حِينٍ ۝٥٤ أَيَحۡسَبُونَ أَنَّمَا نُمِدُّهُم بِهِۦ مِن مَّالٖ وَبَنِينَ ۝٥٥ نُسَارِعُ لَهُمۡ فِي ٱلۡخَيۡرَٰتِۚ بَل لَّا يَشۡعُرُونَ ۝٥٦ ﴾

[۵۱] ای پیغمبرانو! د پاکېزه (او حلالو طعامونو) څخه خورئ او نېک عمل کوئ، یقیناً زه په هغو عملونو باندې ښه پوه یم چې تاسو یې کوئ (او یا یې ستاسو امتیان کوي).

[۵۲] او یقیناً دغه شریعت (او دین) ستاسو (ټولو) شریعت (او دین) دی په داسې حال کښې چې

(۱) تفسیر ابن کثیر ج۳ ص۲۴۶
(۲) تفسیر البغوي ج۳ ص۳۱۰؛ تفسیر الکشاف ج۳ ص۱۸۹؛ الدر المنثور ج۶ ص۱۰۱؛ البحر المحیط ج۷ ص۵۶۵؛ روح المعاني ج۱۸ ص۳۸

(فقط) یو شریعت (او یو دین) دی، او زه ستاسو (ټولو) رب (تربیه کوونکی) یم نو (خاص) زما څخه ووېرېږئ (او زما د عذاب څخه خانونه وساتئ، همدغه خاصیت ته ادامه ورکړئ).

[۵۳] نو د پیغمبرانو امتیانو خپل (د دین) کار په خپلو منځو کښې په ډېرو ټوټو سره پرې کړ (چې په همدې هکله ډلې- ډلې شوه او) هره ډله په هغه دین باندې خوشالي کوونکې وه کوم به چې ورسره وه (هر چاته خپل خان په حقه برېښېده).

[۵۴] نو (ای پیغمبره!) ته دوی (د خپل وخت منحرفین) تر څه وخته پورې په خپل جهالت کښې پرېږده (چې د هلاکت وخت یې لا نه دی را رسېدلی).

[۵۵] ایا دوی (د وخت کفار) ګومان کوي چې یقیناً هغه شیان چې مونږ ورسره پرې امداد کوو چې د مال او زامنو څخه عبارت دي.

[۵۶] (داسې ګومان چې) مونږ ورته (د هغو په ورکړې سره) د خیر په رسولو کښې جلتي کوو؟ (دا به د دوی په ګټه باندې تمام شي؟).

(دغسې نه ده) بلکې دوی (پرې) شعور نه لري (دوی نه پوهېږي چې دا استدراج دی او په ضرر به یې تمام شي).

د مطلب خلاصه

په وړاندېنیو ایتونو کښې د نوح ﷺ څخه نیولې آن د عیسی ﷺ پورې د ټولو پیغمبرانو حالاتو ته په اجمالي توګه اشاره شوې وه او په دې ایتونو کښې په همدغو حالاتو باندې یوې تبصرې ته اشاره کېږي چې خلاصه یې په لاندې ډول لاس ته راځي:

۱ـ که څه هم د پیغمبرانو تعداد یو لک څلېرېشت زره (۱۲۴۰۰۰) تنو ـشاوخواـ ته رسېږي مګر دوی ټول په عقایدو او په عقیدوي بنیادونو کښې او هم د فروعو په کلیاتو کښې متفق او متحد وه، د همدې کبله مونږ هر یوه ته په خپل وخت کښې دا ارشادات کړي وه چې:

الف: ای پیغمبرانو! تاسو ټول پاکېزه څېزونه خورئ او د حرامو څخه خپل ځانونه بچ ساتئ، او همدارنګه د لذیذو او سپېڅلو شیانو څخه استفاده کوئ، او په خپلو ځانونو باندې یې مه حراموئ چې رهبانیت غوره کړئ.

ب: تاسو ټول صالح عملونه کوئ او په شرعي چوکاټ کښې فرعي احکام پیاده کړئ، یا په بل عبارت لکه چې تاسو ټول په عقیدوي احکامو کښې متفق یاست همدارنګه د صالحو اعمالو په اجراء کښې هم متفق اوسئ، خو دا بېله خبره ده چې د زمانو په تفاوت سره صالح اعمال تفاوت کوي.

ج: او دا څکه چې یقیناً زه په هغو ټولو اعمالو باندې چې تاسو او ستاسو امتیان یې اجراء کوي پوه یم چې هېڅ یو عمل راڅخه پټ نه دی.

د: ای پیغمبرانو! دغه دین ـچې وړاندې ورته اشاره وشوهـ همدغه ستاسو د ټولو دین دی چې په اساساتو کښې هېڅ اختلاف او تباین نه لري. نو تاسو خپلو-خپلو امتیانو ته توصیه وکړئ او ورته

ابلاغ کړئ چې د عقیدوي اختلافاتو څخه خانونه بچ وساتي او په خپلو منځو کښې اسلامي اخوت (ورورولي) خرابه نه کړي.

۸ـ همدارنګه تاسو هغوی ته زما د پلوه ابلاغ کړئ چې یوازې همدا زه ستاسو د ټولو رب یم نو یوازې زما د عذاب څخه وډار شئ او په هیڅ شي کښې راسره شریک او شریکان مه دروئ.

۲ـ ټولو پیغمبرانو الهي ارشاد په عمل کښې پیاده کړ، لکه څنګه چې په عقیدوي احکامو کښې متحد او متفق وه همدارنګه یې په عملي احکامو کښې هم بالکل اختلاف ونه کړ، مګر د هغو امتیانو د خپلو پیغمبرانو د ارشاداتو څخه غاړې وغړولې او د خپل الهي دین کار یې په خپلو منځو کښې په ډېرو ټوټو سره جدا جدا کړ؛ یوه ډله په یوه عقیدوي لاره باندې روانه شوه او بلې ډلې خپل ځان ته بله عقیدوي لاره خوښه کړه، بلکې هرې ډلې خیال کاوه چې فقط د همدوی اختراعي لاره حقه لاره ده او نورې ټولې باطلې لارې دي، یا په بل عبارت: یوازې همدوی حق ته رسېدلي دي او نورې ټولې ډلې د حق څخه منحرفې دي او د دې ور دي چې جنګ او جګړه ورسره پیل شي.

۳ـ ای پیغمبره! ستا د زمانې کفار هم د همدغو ډلو څخه (کومو چې د پیغمبرانو د خط السیر څخه انحراف کړی دی) یوه ډله ده چې خپلو ځانونو ته یې عقیدوي مزخرفات او اباطیل راغونډ کړي دي چې دا زمونږ پلرنی حق دین دی، او په همدې باندې خوشاله دي.

نو زمونږ د پلوه تاته توصیه ده چې دوی په دغه جهالت کښې د ابلاغ او دعوت څخه وروسته پرېږده ترڅو چې دوی د خپل هلاکت هغه وخت ته ورسېږي کوم چې ورته زمونږ په علم کښې ټاکلی شوی دی، نو دوی به هم همغسې د الهي غضب لاندې واقع شي لکه څنګه چې پخوانۍ باطلې ډلې ترې لاندې واقع شوې وې.

۴ـ ای پیغمبره! ایا ستا د زمانې باطلې ډلې خیال کوي چې د کومو مالونو او زامنو امداد چې مونږ ورسره کوو او د کفر سره ـ سره مو ورته ښه پرېمانه ورکړي دي، دا کار مونږ د دوی په ګټه کوو، او دوی په مونږ باندې قدر او عزت لري چې هیڅکله به یې په خپل غضب باندې اخته نه کړو؟ دغسې نه ده بلکې دوی شعور نه لري، دوی نه پوهېږي چې مونږ ورسره دا کار استدراجًا کوو ترڅو د دوی د جنایاتو پېټی ښه غټ شي، همدارنګه دوی نه پوهېږي چې مالونه او اولادونه دنیاوي شیان دي چې زمونږ په نزد چندان ارزښت نه لري، او مونږ یې دوستانو او دښمنانو دواړو ډلو ته ورکوو، بلکې زمونږ ورکړه په دنیا کښې دیوې ډلې څخه هم ممنوعه نه ده.

توضیحات

۱ـ یوه ورځې نبي کریم ﷺ په یوه اوږده حدیث کښې وفرمایل چې: «أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّ اللهَ طَيِّبٌ لَا يَقْبَلُ إِلَّا طَيِّبًا وَإِنَّ اللهَ أَمَرَ الْمُؤْمِنِينَ بِمَا أَمَرَ بِهِ الْمُرْسَلِينَ»[۱] یعنې ای خلکو! یقینًا الله ﷻ پاک (منزه) دی نو د خپلو بندګانو د اعمالو څخه نه قبلوي مګر پاکیزه، او همدارنګه الله ﷻ مؤمنانو ته په هغه شي

[۱] صحیح مسلم ج۲ ص۳۲۶

په کوم باندې یې چې پیغمبرانو ته امر کړی دی. بیا نو نبي کریم ﷺ د استشهاد
باندې امر کړی دی په کوم باندې یې چې پیغمبرانو ته امر کړی دی. بیا نو نبي کریم ﷺ د استشهاد
دپاره لاندې دوه ایتونه قرائت کړه:

الف: ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلرُّسُلُ كُلُواْ مِنَ ٱلطَّيِّبَٰتِ وَٱعْمَلُواْ صَٰلِحًا ﴾ یعنې ای پیغمبرانو! پاکیزه او حلال شیان خورئ او صالح عملونه کوئ.

ب: ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ كُلُواْ مِن طَيِّبَٰتِ مَا رَزَقْنَٰكُمْ ﴾ [البقرة:۱۷۲] یعنې ای هغو کسانو چې ایمان یې راوړی دی! تاسو د هغو پاکېزه (او حلالو) شیانو څخه خورئ کوم چې مونږ تاسو ته روزي کړي دي.

أمة څه معنی؟

۲ـ په ﴿ وَإِنَّ هَٰذِهِۦٓ أُمَّتُكُمْ أُمَّةً وَٰحِدَةً ﴾ کښې د ﴿ أُمَّة ﴾ کلمه مونږ د الله ﷻ په توفیق د [هود:۸] ایت لاندې ښه شرحه کړې ده چې په قرآن کریم کښې په څلورو معناوو باندې استعماله شوې ده او یوه معنی یې دین او شریعت دی.

په دې مقام کښې همدغه معنی مراده ده، نو حاصل یې داسې راځېږي چې: ای پیغمبرانو! یقیناً ستاسو دغه دین د الله ﷻ په نزد مقبول دین دی چې په عقائدو کښې عموماً او په فروعو کښې د کلیاتو په اعتبار سره یکي یو دین دی، او یوازې زه ستاسو رب یم نو خاص زما څخه وډار شئ.

په یاد ولرئ چې که څه هم په ذکر شوي ایت کښې خطاب پیغمبرانو ته متوجه دی خو په حقیقت کښې خلک (د دوی اُمتیان) په غوږ وهل شوي دي، د همدې کبله د متصل ایت په ﴿ فَتَقَطَّعُوٓاْ ﴾ کښې همدوی ته ضمیر راجع دی، که څه هم دوی وړاندې په صراحت سره ذکر نه دي مګر د معنی او مقام په اعتبار سره ذکر دي چې د پیغمبرانو سره اُمتیان لازم وي.

هېر مو نه شي!

۳ـ هېر مو نه شي چې په عین مضمون باندې الله ﷻ په بل ایت کښې صراحت کړی دی چې: ﴿ إِنَّ هَٰذِهِۦٓ أُمَّتُكُمْ أُمَّةً وَٰحِدَةً ﴾ [الأنبياء:۹۲] یعنې ای خلکو! یقیناً دغه دین ستاسو دین دی چې د الله ﷻ په نزد مقبول دی او په اصولو کښې او هم د فروعو په کلیاتو کښې متحد دی، او همدا زه ستاسو ټولو رب یم نو خاص همدا زما عبادت وکړئ او بس.

زُبْرَةٌ څه معنی؟

۴ـ په ﴿ فَتَقَطَّعُوٓاْ أَمْرَهُم بَيْنَهُمْ زُبُرًا ﴾ کښې د "زُبُر" کلمه د "زُبْرَةٌ" ـلکه "غُرْفَةٌ"ـ جمعه ده، "زُبْرَةٌ" کله په "زُبَر" سره جمعه کېږي چې د "ب" توری یې هم پېښ لري لکه چې په همدې ایت کښې د "ب" توری پېښ لري؛ او کله په "زُبَر" سره جمعه کېږي چې د "ب" توری پکښې زور لري لکه چې په [الکهف:۹۶] ایت کښې ورباندې جمعه شوې ده.

په هر تقدير د "زُبُرَة" کلمه د يوه شي کلکې ټوټې ته وضعه شوې ده[۱]، نو په دې مقام کښې يې د معنى حاصل داسې راځي چې: که څه هم الهي دين يو دين دی چې ټولو پيغمبرانو خپلو- خپلو امتونو ته ابلاغ کړی دی، مګر خلکو پکښې اختلاف کړی دی او په متعددو ټوټو باندې يې وېشلی دی، او هرڅا د يوې خاصې ټوټې په دې لحاظ پيروي کړې ده چې همدوی په حقه لاره روان دي، همدوی حق دين مونډلی دی او نورو لاره غلطه کړې ده.

ذکر شوی اختلاف ځينو خلکو د پيغمبرانو په تعدد باندې متعدد ګرځولی دی چې د موسى عليه السلام د دين پيروان د عيسى عليه السلام د دين پيروي نه کوي، او د عيسى عليه السلام پيروان د موسى عليه السلام پيروی ته غاړه نه ږدي او داسې نور، او ځينو نورو خلکو د يوه پيغمبر په پيروی کښې متعددې لارې اختراع کړې دي او حقيقي حقه لاره يې پکښې ورکه کړې ده، همدغو خلکو ته په لاندې حديث کښې اشاره شوې ده:

نبي کريم ﷺ فرمايلي دي چې: «افْتَرَقَتِ الْيَهُودُ عَلَى إِحْدَى وَسَبْعِينَ فِرْقَةً، فَوَاحِدَةٌ فِي الْجَنَّةِ وَسَبْعُونَ فِي النَّارِ، وَافْتَرَقَتِ النَّصَارَى عَلَى ثِنْتَيْنِ وَسَبْعِينَ فِرْقَةً، فَإِحْدَى وَسَبْعُونَ فِي النَّارِ وَوَاحِدَةٌ فِي الْجَنَّةِ وَالَّذِي نَفْسُ مُحَمَّدٍ بِيَدِهِ لَتَفْتَرِقَنَّ أُمَّتِي عَلَى ثَلَاثٍ وَسَبْعِينَ فِرْقَةً فَوَاحِدَةٌ فِي الْجَنَّةِ وَثِنْتَانِ وَسَبْعُونَ فِي النَّارِ» يعني يهود په يو اويا (۷۱) ډلو باندې وېشلي شوي وه چې فقط يوه يې په جنت کښې ده (په حقه لاره باندې روانه وه) او اويا ډلې يې په اور کښې دي چې په باطلو لارو باندې روانې وې، همدارنګه نصارا په دوه اويا (۷۲) ډلو باندې وېشلي شوي وه چې يو اويا ډلې يې په اور کښې دي او فقط يوه ډله يې په جنت کښې ده. او زما دې په هغه اقدس ذات باندې سوګند وي د چا په لاس کښې چې د محمد (زما) نفس دی، چې ضرور هرومرو زما امت به په درې اويا (۷۳) وو ډلو باندې جدا-جدا شي چې يوه به يې په جنت کښې وي او دوه اويا ډلې به يې په اور کښې وي چې په باطلو لارو به روان وي.

چا پوښتنه وکړه چې: «يَا رَسُولَ اللهِ! مَنْ هُمْ؟» ای د الله رسوله! دغه جنتي ډله څوک دي؟ نبي کريم ﷺ جواب ورکړ چې: «الْجَمَاعَةُ»[۲] يعني دا د أهل السنة والجماعة ډله ده، کومه چې په هغې لاره باندې روانه ده چې زه او زما صحابه کرام ﷺورباندې روان ياستو.

د غمرة معنى

۴- په ﴿ فَذَرۡهُمۡ فِي غَمۡرَتِهِمۡ ﴾ کښې د "غَمۡرَة" کلمه اصلاً د هغو ژورو اوبو دپاره وضعه شوې ده چې سړی پکښې ډوبېږي او په سر باندې يې اوړي[۳]، مګر په دې مقام کښې مفسرينو کرامو[۴] په جهل او معنوي ړندوالي باندې تفسيره کړې ده، ته به وايې چې کفار د جهل او معنوي ړندوالي په درياب کښې د سر څخه تر پښو پورې ډوب دي او د ماهيانو په شان پکښې لامبو وهي.

---

(۱) لسان العرب ج۴ ص۳۱۶؛ القاموس المحيط ج۲ ص۴۳۰

(۲) سنن ابن ماجه ص۲۸۷

(۳) لسان العرب ج۵ ص۲۹

(۴) المحرر الوجيز ج۱۱ ص۲۳۸؛ تفسير الكشاف ج۳ ص۱۹۱

نو حاصل يې داسې راځېږي چې: اى پيغمبره! تا خو خپله دنده ترسره کړه او دين دې ورته ابلاغ کړ، نور يې پرېږده، وربانديې غمژن کېږه مه، ترڅو د دوی دپاره تاکلی وخت ور ورسېږي او د خپل خط السير سزا وګوري.

﴿ إِنَّ ٱلَّذِينَ هُم مِّنْ خَشْيَةِ رَبِّهِم مُّشْفِقُونَ ۝٥٧ وَٱلَّذِينَ هُم بِـَٔايَـٰتِ رَبِّهِمْ يُؤْمِنُونَ ۝٥٨
وَٱلَّذِينَ هُم بِرَبِّهِمْ لَا يُشْرِكُونَ ۝٥٩ وَٱلَّذِينَ يُؤْتُونَ مَآ ءَاتَوا۟ وَّقُلُوبُهُمْ وَجِلَةٌ أَنَّهُمْ إِلَىٰ رَبِّهِمْ
رَٰجِعُونَ ۝٦٠ أُو۟لَـٰٓئِكَ يُسَـٰرِعُونَ فِى ٱلْخَيْرَٰتِ وَهُمْ لَهَا سَـٰبِقُونَ ۝٦١ وَلَا نُكَلِّفُ نَفْسًا إِلَّا
وُسْعَهَا ۖ وَلَدَيْنَا كِتَـٰبٌ يَنطِقُ بِٱلْحَقِّ ۚ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ ۝٦٢ ﴾

[۵۷] يقيناً هغه کسان چې دوی د خپل رب ﷻ د ډار (او هيبت) څخه (په خپلو ځانونو باندې) ډارېدونکي دي (چې چرته راته په غضب نه شي).

[۵۸] او هغه کسان چې دوی د خپل رب ﷻ په ايتونو باندې (په مستمره توګه) ايمان راوړي (او خپل ايمان ته وربانديې ادامه ورکوي).

[۵۹] او هغه کسان چې دوی د خپل رب ﷻ سره (هيڅ شی او هيڅوک) نه شريکوي.

[۶۰] او هغه کسان چې دوی (د الله ﷻ په لاره کښې) هغه څه په داسې حال کښې ورکوي کوم چې ورکوي، چې زړونه يې د دې خبرې څخه ډارېدونکي وي چې يقيناً دوی خپل رب ﷻ ته (د قيامت په ورځ) راجع کېدونکي دي (نو دغه نفقات به يې مقبول وګرځي او که نه).

[۶۱] (يقيناً) دغه (ځلور واړه ډلې) په خيريه کارونو کښې تاند وهي (او د پيغمبرانو په متحد حق دين باندې کلک دي) او (همدارنګه) دوی خيريه (او نېکو) کارونو ته (د نورو څخه) سبقت کوونکي دي (دوی پسې هيڅوک نه شي رسېدلی).

[۶۲] او مونږ هيڅ نفس (هيچا) ته مکلفيت نه متوجه کوو مګر د هغه د توان په اندازه.
او (په دې باندې علاوه) زمونږ په نزد (د هر مکلف انسان دپاره) کتاب دی (چې روزمره کړه وړه يې پکښې ليکلی کېږي او د قيامت په ورځ به) په حقه خبرې وکړي (د واقع په مطابق به بيان وکړي)، حال دا چې په دوی (مکلفانو) باندې به (هيڅ) ظلم (تېری) ونه کړی شي.

ارتباط او د مطلب خلاصه

د وړاندېنيو ايتونو په مضمون کښې دا خبره هم شامله وه چې د ټولو پيغمبرانو متحد الهي دين خلکو په زبنتو ډېرو ټوټو باندې ووېشه، چې حقيقي مقبول دين يې پکښې ورک کړ او هرې ډلې يوازې خپل ځان په حقه وګاڼه. په دې ايتونو کښې د هغې ډلې مشخصات ښودلي شوي دي کومه چې رښتيا په حقيقي دين باندې پاتې ده، يا په بل عبارت: په دې ايتونو کښې يو ځل بيا د پيغمبرانو د متحد دين څه امتيازاتو ته اشاره شوې ده چې حاصل يې داسې راځېږي:

۱ـ ای پیغمبره! یو خل بیا د ټولو پیغمبرانو د متحد دین ځینې مشخصات خلکو ته په لاندې ټکو کښې خلاصه کړه چې:

الف: یقیناً د الهي حق دین پیروان هغه کسان دي چې دوی په هر کار کښې د خپل رب ﷻ له هیبته او د خپلې کمزورۍ د کبله په خپلو ځانونو باندې دارېږي چې په عذاب باندې مو مبتلا نه کړي او په خپل غضب باندې مو اخته نه کړي.

ب: دوی هغه کسان دي کوم چې د خپل رب ﷻ په قدرتي دلائلو باندې په دوامداره توګه باور کوي او د معجزاتو فرمایش نه ورکوي، چې فلانکۍ او بستانکۍ معجزه راوړه نو بیا به ایمان راوړو.

ج: دوی په هیڅ وجې سره د خپل رب ﷻ سره شریک او یا شریکان نه دروي، او په عبادت او هم په ټولو کارونو کښې یې واحد او لا شریک ګڼي.

د: په حقه لاره او د پیغمبرانو په متحده لاره باندې هغه کسان روان دي کوم چې د خپل رب ﷻ د رضا حاصلولو دپاره خپل مالونه په داسې حال کښې فقیرانو او مستحقینو ته ورکوي چې زړونه یې په ډار کښې وي چې: دغه ده د قیامت ورځ راروانه ده او مونږ د خپل رب ﷻ په حضور کښې ودرېدونکي یاستو، نو زمونږ دغه صدقات به د الله ﷻ په نزد کښې مقبول ګرځېدلي وي چې هلته مو د نجات سبب شي او که به مقبول نه وي ګرځېدلي؟

یا په بل عبارت: مؤمنان او په حقه لاره باندې روان هغه کسان دي چې ایمان یې د خوف او رجاء ترمنځ قرار لري، نو د خپل رب ﷻ په عین اطاعت کښې ترې دارېږي هم.

نو دغه کسان ـ چې وړاندې یې ځینې مشخصاتو ته اشاره وشوه ـ هغه کسان دي چې په حقیقي معناوو کښې د خیر په کارونو اوښېګنو کښې تاند وهي او په صدق سره د پیغمبرانو په لاره باندې روان دي، او د هرچا څخه دغې حقې لارې ته سبقت کوونکي دي او د هر چا څخه پکښې وړاندې دي.

۲ـ ای پیغمبره! مونږ د ټولو پیغمبرانو متحد دین داسې نه دی ګرځولی چې د خلکو د وسې او توان څخه لوړ وي، او دا ځکه چې مونږ هیڅوک نه مکلف کوو مګر د هغه د توان او وسې په اندازه.

هوا که څوک د مکلفیاتو څخه علاوه د خپل ځان دپاره فضائل حاصلوي، نو د هغوی دپاره مخه خلاصه ده، هر څومره مشقتونه چې په دین کښې وګالي په هماغې اندازه به ثوابونه او اجرونه ترلاسه کړي او په اعمالنامو کښې به یې ولیکل شي. نو د قیامت په ورځ به همدغه د اعمالو کتابونه په حقه سره خپل محتویات بیان کړي او په هیچا باندې به تېری او ظلم ونه کړی شي چې د ثوابونو او اجرونو څخه یې څه کمبود صورت ونیسي.

توضیحات

۱ـ په ﴿ مِّنْ خَشْيَةِ رَبِّهِم مُّشْفِقُونَ ﴾ کښې د ﴿ مُّشْفِقُون ﴾ کلمه اصلاً د "شَفَقَة" څخه اشتقاقه شوې ده چې د الله ﷻ په توفیق مونږ د [الأنبياء:۲۸] ایت لاندې ښه تحلیله کړې ده، بیا تحلیلولو ته یې اړتیا نه ګورو.

ماثور تفسير

۲ـ يوه ورځې بي بي عائشې (أم المؤمنين رضي الله عنها) د نبي كريم سره د ﴿ وَٱلَّذِينَ يُؤْتُونَ مَآ ءَاتَوا وَّقُلُوبُهُمْ وَجِلَةٌ أَنَّهُمْ إِلَىٰ رَبِّهِمْ رَٰجِعُونَ ﴾ د تفسير په هكله سوال جواب وكړ[1] چې مونږ يې په لاندې تكو كښې خلاصه ليكو:

الف: أم المؤمنين وويلې چې: اى د الله رسوله! ايا په ذكر شوي ايت شريف كښې جنايتكاران مطلب دي چې شراب خوري خو زړونه يې په ډار كښې وي، او يا غلا كوي خو د قيامت د ورځې ډار يې په زړو كښې وي او يا داسې نور؟

ب: نبي كريم ﷺ جواب وركړ چې: دغسې نه ده بلكې په دغه ايت كښې نيكو كاران مطلب دي چې لمونځونه كوي او روژې نيسي او بالآخره خيراتونه وركوي خو د دې سره- سره زړونه يې د قيامت د ورځې څخه په ډار كښې وي چې: ايا مونږ به دغه نېک اعمال په هغه شان سره اداء كړي وي په كوم باندې چې پرې الله ﷻ راضي كېږي؟ ايا زمونږ دغه نېک اعمال به د الله ﷻ په حضور كښې مقبول ګرځېدلي وي او كه څنګه؟

د ذكر شوي حديث مضمون د ابن مليكة عليه الرحمة په روايت كښې هم منعكس شوى دى چې وايي: «أَدْرَكْتُ ثَلَاثِينَ مِنْ أَصْحَابِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كُلُّهُمْ يَخَافُ النِّفَاقَ عَلَى نَفْسِهِ»[2] يعنې ما د نبي كريم ﷺ د صحابه وو كرامو ﷺ څخه دېرش تنه موندلي دي (او ملاقات مې ورسره شوى دى چې) هر يو په خپل ځان باندې د نفاق څخه ډارېده.

﴿ بَلْ قُلُوبُهُمْ فِي غَمْرَةٍ مِّنْ هَٰذَا وَلَهُمْ أَعْمَٰلٌ مِّن دُونِ ذَٰلِكَ هُمْ لَهَا عَٰمِلُونَ ﴿٦٣﴾ حَتَّىٰٓ إِذَآ
أَخَذْنَا مُتْرَفِيهِم بِٱلْعَذَابِ إِذَا هُمْ يَجْـَٔرُونَ ﴿٦٤﴾ لَا تَجْـَٔرُوا۟ ٱلْيَوْمَ ۖ إِنَّكُم مِّنَّا لَا تُنصَرُونَ
﴿٦٥﴾ قَدْ كَانَتْ ءَايَٰتِى تُتْلَىٰ عَلَيْكُمْ فَكُنتُمْ عَلَىٰٓ أَعْقَٰبِكُمْ تَنكِصُونَ ﴿٦٦﴾ مُسْتَكْبِرِينَ بِهِۦ
سَٰمِرًا تَهْجُرُونَ ﴿٦٧﴾ أَفَلَمْ يَدَّبَّرُوا۟ ٱلْقَوْلَ أَمْ جَآءَهُم مَّا لَمْ يَأْتِ ءَابَآءَهُمُ ٱلْأَوَّلِينَ ﴿٦٨﴾
أَمْ لَمْ يَعْرِفُوا۟ رَسُولَهُمْ فَهُمْ لَهُۥ مُنكِرُونَ ﴿٦٩﴾ أَمْ يَقُولُونَ بِهِۦ جِنَّةٌۢ ۚ بَلْ جَآءَهُم
بِٱلْحَقِّ وَأَكْثَرُهُمْ لِلْحَقِّ كَٰرِهُونَ ﴿٧٠﴾ وَلَوِ ٱتَّبَعَ ٱلْحَقُّ أَهْوَآءَهُمْ لَفَسَدَتِ ٱلسَّمَٰوَٰتُ
وَٱلْأَرْضُ وَمَن فِيهِنَّ ۚ بَلْ أَتَيْنَٰهُم بِذِكْرِهِمْ فَهُمْ عَن ذِكْرِهِم مُّعْرِضُونَ ﴿٧١﴾

---

(۱) جامع الترمذي ج۲ ص۱۵۱؛ مسند احمد بن حنبل ج۱۰ ص۱۹

(۲) صحيح البخاري ج۱ ص۱۲

أَمْ تَسْأَلُهُمْ خَرْجًا فَخَرَاجُ رَبِّكَ خَيْرٌ وَهُوَ خَيْرُ ٱلرَّٰزِقِينَ ﴿٧٢﴾ وَإِنَّكَ لَتَدْعُوهُمْ إِلَىٰ
صِرَٰطٍ مُّسْتَقِيمٍ ﴿٧٣﴾ وَإِنَّ ٱلَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِٱلْآخِرَةِ عَنِ ٱلصِّرَٰطِ لَنَٰكِبُونَ ﴿٧٤﴾

[۶۳] (داسې نه ده چې د دین تعمیل سخت دی) بلکې د کفارو زړونه د دغه دین (قران کریم) څخه په ژور جهالت کښې (واقع) دي، حال دا چې دوی لره د دغه (جهالت) څخه په غیر (نور کفري) اعمال هم دي چې دوی یې په دوامداره توګه اجراء کوونکي دي.

[۶۴] (چې) تر هغه (به وربانديې اخته وي) ترڅو چې مونږ د دوی اسوده حال کسان په عذاب سره ونیسو نو ناڅاپه به دوی فریادونه (او واویلا) کوي.

[۶۵] (نو په دغه وخت کښې به ورته وویل شي چې:) نن ورځ فریاد (واویلا) مه کوئ (او دا ځکه چې) یقیناً تاسو زمونږ د پلوه نصرت (مدد) کړی شوي نه یاست (ستاسو فریاد نه قبلیږي).

[۶۶] (او دا ځکه چې) یقیناً زما ایتونه په تاسو باندې لوستل کېدل (چې تاسو وربانديې ایمان راوړئ) خو تاسو وئ چې په خپلو پوندو باندې مخ ببېرته (مخ پشا) تللئ.

[۶۷] (البته) په داسې حال کښې چې (په اسلامي دین باندې) لويي (تکبر) کوونکي وئ، په داسې حال کښې (د شپې د پلوه) د سپوږمۍ رڼا ته وربانديې د مجلسونو جوړونکي وئ، په داسې حال کښې چې (په دغه مجالسو کښې) به مو (د قرآن کریم) د مهجوریت خبرې کولې (چې دا جادو دی او محمد جادوګر دی او داسې نور).

[۶۸] ایا نو کفار په خبره (قرآني دعوت) کښې فکر (سوچ) نه کوي (چې حقانیت یې ورڅرګند شي) او یا دوی ته هغه شی ورغلی دی کوم چې د دوی اولنیو (پخوانیو) پلرونو ته نه وه ورغلی؟

[۶۹] ایا کفار خپل پیغمبر (محمد ﷺ) نه پیژني نو دوی ورسره ناآشنا دي؟ (نو ځکه پرې ایمان نه راوړي)؟!

[۷۰] ایا دوی وایي چې د دوی په پیغمبر (محمد) پوري لیونتوب دی؟!

(دغسې نه ده) بلکې دوی ته محمد ﷺ په حقه (د پیغمبر په حیث) ورغلی دی او د دوی اکثریت حق لره نه خوښوونکي دي.

[۷۱] او که چېرته (بالفرض) حق د کفارو د خواهشاتو تابع وګرځي (څه چې دوی وایي هغه حقیقت مونده کړي) نو اسمانونه به فاسد (ړنګ) شي او ځمکې هم او هغه څوک به هم (د منځه لاړ شي) چې په دغو (اسمانونو او ځمکو) کښې (مېشت) دي.

(خو واقعیت دغسې نه دی) بلکې (واقعیت دا دی چې) مونږ ورته (د پیغمبر په ذریعه) پند (او شرف) ورورړی دی خو دوی د خپل پند (او شرف) څخه اعراض کوونکي دي.

[۷۲] ایا ته (ای پیغمبره!) د کفارو څخه څه خرڅه (مال) غواړې (چې فقط د یو خل دپاره یې د درکولو التزام وکړي)؟

نو (ستا دپاره) ستا د رب ﷻ دوامداره التزامي ورکړه (اجرونه او ثوابونه) ډېر بهتر دي، او دا ځکه چې) ستا رب ﷻ د روزي ورکوونکو بهتر (روزي ورکوونکی) دی.

[۷۳] او یقینًا ته چې یې (ای پیغمبره!) ضرور دوی (کفار) برابرې لارې ته دربولې (خو دوی یې نه قبلوي).

[۷۴] او یقینًا هغه کسان کوم چې په وروستنی (ورځ) باندې ایمان نه راوړي د (سمې لارې) څخه څنګ کوونکي دي.

ارتباط او د مطلب خلاصه

د وړاندېنیو ایتونو مضمون په دې باندې هم شامل وه چې د ټولو پیغمبرانو متحد دین اسان دین دی چې هر مکلف یې له باره په اسانی سره وتلی شي او د هر چا سر ورباندې خلاصېږي. په دې ایتونو کښې د یو پلوه هغې وجې ته اشاره شوې ده کومه چې د کفارو دپاره د ایمان د نه راوړلو اصلي باعثه ده او د بله پلوه د دوی هغه فاسد استدلالات رد شوي دي د کومو څخه به چې دوی د ایمان نه راوړلو دپاره د بهانو انو په حیث کار اخست، نو حاصل یې داسې راځي:

ای پیغمبره! د خپلې زمانې د کفارو په هکله (چې په کفر باندې کلک دي او ایمان نه راوړي) لاندې نکات قرائت کړه:

۱ـ د کفارو د ایمان د نه راوړلو وجه دا نه ده چې د ټولو پیغمبرانو متحد دین (چې دوی ورېلل کېږي) سخت دی او دوی یې د اجراء کولو توان نه لري بلکې اصلي وجه یې دا ده چې:

الف: کفار د دین او د قرآن څخه په ډېر غټ غفلت کښې پراته دي چې د سر څخه نیولې آن تر پښو پورې پکښې ډوب دي، نو د لږ تفکر او سوچ څخه هم کار نه اخلي ترڅو حقیقت ته ځه توجه وکړي.

ب: دوی د جهالت او غفلت څخه علاوه نور داسې اعمال اجراء کوي چې د ایمان راوړلو مخه یې نیسي او روزمره یې د واقعیت څخه لرې کوي، هغه دا چې دوی د الله ﷻ کتاب (قرآن کریم) د جادو او شعر په نامه یادوي او د الله ﷻ په رښتیاني پیغمبر باندې د کوډګر او دروغژن نومونه ږدي او داسې نور.

۲ـ له دې کبله چې د وخت کفار د حقیقت موندلو لارې ته بالکل ورنژدې کېږي هم نه، نو:

الف: دوی به تر هغه پورې په همدې غفلت او جهالت کښې پراته وي ترڅو چې مونږ د دوی په هغو اسوده حالو کسانو باندې خپل عذاب ورنازل کړو کوم چې نه پخپله ایمان راوړي او نه موقع ورکوي چې پیروان یې په ایمان باندې مشرف شي.

ب: هو! چې کله ورباندې مونږ خپل عذاب ورنازل کړو نو دوی به په هغه وخت کښې د غفلت له خوبه راپېدار شي او فریادونه به کوي او په چیغوچیغو به وایي چې: مونږ ایمان راوړی دی او په خپلو کړو وړو باندې پښېمان یاستو.

ج: په دغه وخت کښې به نه د کفارو چیغې او فریادونه واورېدلی شي او نه به یې ایمان راوړل د

قبول درجې ته ورسېږي بلکې په دغه وخت کښې به ورته وویلی شي چې: نن ورځ ستاسو سره په هیڅ وجه نصرت او کومک نه کېږي، نه مو ایمان قبلېږي او نه ستاسو څخه د عذاب مخه اړوله کېږي، او دا ځکه چې:

د: ستاسو څخه وخت د لاسه وتلی دی، تاسو خو هغه وخت درپه زړه کړئ چې زما ایتونه به په تاسو باندې په مستمره توګه لوستل کېده ترڅو تاسو د جهالت له خوبه راویښ شئ او ایمان راوړئ، مګر تاسو به په دوامداره توګه په خپل کفر باندې کلک وئ او د هر ځل دعوت په وړاندې به بېرته په خپلو پوندو باندې خپلې کړنلارې ته ورتاوېدلئ؛

هـ: تاسو به په قرآن کریم (زمونږ په ایتونو) او په پیغمبر ﷺ باندې خپل ځانونه لوی ګڼل او ایمان راوړل به درته پرې حقارت او سپکاوی برېښېده.

و: بلکې تاسو به په داسې حال کښې ترې هجران او جدایي غوره کوله چې په خپلو شپېنیو مجالسو کښې به مو وربورې ملنډې وهلې او په ډول-ډول بدو نومونو به مو یادول.

۳_ لنډه دا چې کفارو ته د فکر او سوچ کولو دپاره ښه کافي وخت ورکړی شوی وه چې حقیقت درک کړي او د راتلونکي د پښیمانۍ څخه خپل ځانونه بچ کړي، مګر دوی دغه کافي وخت په چټیاتو اوپروپاګند باندې ضائع کړ او خپل کفر یې پرې لا پیاوړی کړ.

اوس نو کفارو ته د تخجیل دپاره لاندې پوښتنې متوجه کېږي چې:

الف: ایا نو دوی په کافي وخت کښې د پیغمبر ﷺ په خبره او الهي دعوت کښې سوچ او فکر ونه کړ؟ که دا کار یې کړی وی نو نن به د پښیمانۍ سره مخامخ نه وی.

ب: ایا دوی ته هغه څوک د پیغمبر په حیث ورغلی وه کوم چې د هغه غوندې انسان د دوی پخوانیو پلرونو ته نه وه ورغلی؟

که بالفرض الله ﷻ پخوانیو قومونو ته پرښتې د پیغمبرانو په حیث ورلېږلې وی اود دوی دپاره یې دغه طریقه بدله کړې وی او انسان ته یې نبوت ورکړی وی، نو بیا به هم د دوی د ایمان نه راوړلو او عدم تدبر دپاره یوه وجه موندله شوې وه، خوحقیقت دا دی چې د ټولو پیغمبرانو لړۍ د انسانانو څخه تشکیله شوې ده او هیڅ قوم ته د پیغمبر په حیث پرښته نه ده ورلېږلې شوې.

ج: ایا دوی خپل پیغمبر نه پېژانده چې په همدوی کښې یې ځلوېښت کاله عمر په ډېر عفت او صداقت سره تېر کړی وه، چې په هیڅ انسان پورې یې دروغ او بهتان نه وه تړلی؟

نو ایا هغه څوک چې په ځوانۍ کښې یې په چا پورې دروغ نه وي تړلي، هغه به د بوډاتوب په حال کښې دغه کار ته لاس واچوي؟ ایا هغه څوک چې په انسان باندې دروغ تړل جائز نه بولي هغه به په الله ﷻ پورې دروغ تړل جائز وګڼي چې زه یې د پیغمبر په حیث را استولی یم؟.

که بالفرض کفارو خپل پیغمبر نه پېژاندلی نو بیا به هم د حق تدبر او فکر په نه کولو کښې د څه ناڅه دلیل درلودونکي شوي وی.

د: ایا کفار وایي چې دغه شخص چې د نبوت دعوه ګیر دی په لیونتوب باندې اخته دی؟ او د لیوني په خبرو کښې څه فکر او تدبر په کار نه دی.

خو واقعیت دا دی چې د وخت کفار زمونږ پیغمبر ښه پېژني چې لیونتوب ورپورې نښته او ښه هوښیار سړی دی، چې نه یې کړه وړه لیونیانو ته ورته دي او نه د هغوی غوندې بې هوده خبرې اترې کوي.

بلکې حقیقت دا دی چې زمونږ پیغمبر هغوی ته په حقه سره وراستولی شوی دی خو د کفارو اکثریت عنادیان دي او د عناد د کبله د پوهې سره-سره په حقیقت باندې پښې ږدي، او عام خلک یې روند تقلید کوي، بلکې دوی ټول حق نه خوښوي او غواړي چې حقائق د خپلو خواهشاتو او بې هوده غوښتنو تابع وګرځوي. او که بالفرض المحال حقائق خپل ماهیت بدل کړي او د دوی د خواهشاتو پیرو جوړ شي او همغه شی موجودیت مونده کړي کوم چې دوی یې غواړي او همدې ورباندې معتقد دي، نو هرومرو او ضرور به دنیا ورانه شي، اسمانونه به راولوېږي او غرونه به درې ورې شي بلکې هیڅ ساکښ به ژوندی پاتې نه شي، او دا ځکه چې د کفارو ډېر مهم خواهش شرک دی حال دا چې دنیا په توحید باندې ودانه ده.

نو پورتنۍ وجې ته په کتلو سره دا جوتېږي چې کفار په لوی لاس د خپلو ځانونو دپاره قبر کني او خپل هلاک غواړي چې حق د خپلو خواهشاتو تابع جوړوي.

بلکې مونږ ټولو انسانانو ته د کفارو په شمول هغه شی ورلېږلی دی په کوم کښې چې د دوی ژوند او د دوی عزت او شرف نغښتی دی. مګر دوی خپل ژوند او خپل عزت او بالآخره خپل پند او عبرت نه غواړي، نو د همدې کبله د قرآن کریم څخه مخونه اړونکي دي او په دوامداره توګه ورباندې کفر غوره کوي.

ای پیغمبره! ایا ته د کفارو څخه په دعوت باندې څه خرڅه او څه مزدوري غواړې، چې دوی یې له توانه نه شي وتلی او نه غواړي چې په همدې هکله څه انفاق وکړي نو د همدې کبله ستا د دعوت په مقابل کښې لیت او لعل کوي او په ډول-ډول بهانو انو باندې اخته دي؟!. که بالفرض تا دا کار کولی نو په دې صورت کښې به هم هغوی ته چندان د ملامتۍ ګوته نه وی نیولې شوې، خو حقیقت داسې نه دی.

حقیقت دا دی چې ته د کفارو څخه هیڅ مادي ګټه نه غواړې او نه ترې تمه کوې، بلکې کوم اجر او مزدوري چې تاته خپل رب ﷻ په خپل دربار کښې ټاکلې ده هغه ستا دپاره د هر ډول مادیاتو څخه غوره او بهتره ده. په دې باندې علاوه، د مطلقې روزۍ ورکړه ستا د رب ﷻ په واک او اختیار کښې ده او بس او همدی ﷻ بهتر روزي ورکوونکی دی، نو د همدې کبله ته د کفارو څخه نه د څه شي تمه کوې او نه د هغوی په وسه کښې څه شته دي چې تاته یې درکړي.

۴_ ای پیغمبره! رښتیا خبره دا ده چې ته یقیناً صرف او صرف لله في الله خلک توحید ته دعوتوې او ټول اجر او ثواب د الله ﷻ څخه غواړې او بس؛ خو کفار دا خبره نه مني او ستا دعوت په مادي

لد اللغ (۱۸) حملوي، نو د دوی د دغه کار اصلي وجه دا ده چې دوی د آخرت او د مرګ څخه وروسته غرض باندې ژوندون څخه انکار کوي ترڅو ـ په خپل خیال ـ د سوال جواب سره مخامخ نه شي، نو د همدې د بیا ژوندون څخه انکار کوي ترڅو ـ په خپل خیال ـ د سوال جواب سره مخامخ نه شي، نو د همدې کېله دوی هغې سمې لارې ته شا کوي او مخونه ترې اړوي د کومې دپاره چې ته هغوی ته دعوت ورکوې چې: ای خلکو! کفري لاره پرېږدئ او په حقې سمې اسلامي لارې باندې تلل غوره کړئ.

توضیحات

۱ـ د ﴿بَلْ قُلُوبُهُمْ فِي غَمْرَةٍ مِّنْ هَـٰذَا وَلَهُمْ أَعْمَالٌ مِّن دُونِ ذَٰلِكَ هُمْ لَهَا عَـٰمِلُونَ﴾ په تفسیر کښې علماوو کرامو ښه اوږده بحثونه کړي دي[1] خو کوم تفسیر چې مونږ ته غوره ښکاره شوی دی هغه په لاندې ټکو ولاړ دی:

الف: په ﴿فِي غَمْرَةٍ﴾ کښې د ﴿غَمْرَةٍ﴾ کلمه د همدې سورت د [۵۴] ایت لاندې شرحه شوې ده چې د معنوي ړوندوالي او ژور جهالت څخه عبارت ده.

ب: په ﴿مِّنْ هَـٰذَا﴾ کښې ﴿هَـٰذَا﴾ کلمه د ټولو پیغمبرانو متحد دین ته اشاره ده چې په دې زمانه کښې یې قرآن کریم تمثیلوي.

ج: په ﴿وَلَهُمْ أَعْمَالٌ﴾ کښې د ﴿أَعْمَالٌ﴾ کلمه د کفارو د هغه کفري عملونو معنی ورکوي کومو ته چې د همدې مجموعې په راتلونکو ایتونو کښې اشاره شوې ده هغه دا چې په نبي کریم ﷺ باندې د لیوني نوم ږدي، یا قرآن کریم ته دروغیني کلام او جادو وایي او داسې نور. همدارنګه په همدې کلمه کښې د هغوی فحاشي هم شامله ده.

د: په ﴿مِّن دُونِ ذَٰلِكَ﴾ کښې د ﴿ذَٰلِكَ﴾ کلمه هغه مضمون ته اشاره ګڼله کېږي په کوم باندې چې د ﴿بَلْ قُلُوبُهُمْ فِي غَمْرَةٍ مِّنْ هَـٰذَا﴾ کلام دلالت کوي.

هـ: د ﴿هُمْ لَهَا عَـٰمِلُونَ﴾ کښې د "لَهَا" ضمیر انحرافي اعمالو ته راجع دی او دغه جمله په استمرار باندې دلالت کوي چې په راتلونکي متصل ایت کښې ورته د ﴿حَتَّىٰٓ إِذَآ أَخَذْنَا مُتْرَفِيهِم بِٱلْعَذَابِ﴾ جمله غایه واقع شوې ده.

نو د معنی حاصل یې داسې راځېږي چې: الهي دین سخت نه دی چې کفار یې د اجراء کولو توان نه لري نو د قبول څخه یې غاړې غړوي، بلکې دوی د همدغه الهي دین څخه په ډېر غټ غفلت او جهالت کښې پراته دي چې د هره طرفه یې احاطه کړې دي او د ماهیانو غوندې پکښې لامبو وهي. په دې باندې علاوه دوی نور کفري کارونه او کفري خبري هم کوي کوم چې د یو پلوه د دوی د عقیدوي انحراف څخه استازیتوب کوي او د بله پلوه په عقیدوي انحراف باندې علاوه د عذاب د نزول غوښتونکي دي. نو کفار به خپلې منحرفې عقیدې او خپلو انحرافي اعمالو ته تر هغه وخته پورې ادامه ورکړي ترڅو چې د الهي عذاب سره مخامخ شي.

---

[1] المحرر الوجيز ج۱۱ ص۲۴۱؛ تفسير البغوي ج۳ ص۳۱۲؛ تفسير القرطبي ج۱۲ ص۱۳۵

جؤار څه معنی؟

۲_ په ﴿ إِذَا هُمْ يَجْـَٔرُونَ ﴾ ﴿ لَا تَجْـَٔرُوا الْيَوْمَ ﴾ کښې د ﴿ يَجْـَٔرُونَ ﴾، ﴿ لَا تَجْـَٔرُوا ﴾ کلمات د "جُؤار" _لکه "صُرَاخ"_ څخه اشتقاق شوي دي چې لاندې دوه معناوې درلودلی شي:

الف: "جُؤار" یعنې په سوال سره الله ﷻ ته د عاجزۍ په حال کښې اواز اوچتول[1]، لکه چې نبي کریم ﷺ د موسی علیه السلام د حالاتو په بیان کښې د یوه اوږده حدیث شریف په ضمن کښې فرمایلي دي چې: «كَأَنِّي أَنْظُرُ إِلَى مُوسَى هَابِطًا مِنَ الثَّنِيَّةِ وَلَهُ جُؤَارٌ إِلَى اللهِ بِالتَّلْبِيَةِ»[2] یعنې لکه چې زه اوس هم موسی علیه السلام ته ګورم چې د کنډو څخه په داسې حال کښې رابښکته کېږي چې الله ﷻ ته په تلبیه باندې اواز اوچتوي.

ب: جُؤار" د "خُوَار" سره مرادف دی چې د غوایه رنباړې ته ویل کېږي[3].

په دې مقام کښې یې مونږ ته دوهمه معنی په زړه پورې برېښي نو حاصل به یې داسې شي چې کفار خو خپلې انحرافي عقیدې او انحرافي اعمالو ته د عذاب د نزول تر وخته پورې ادامه ورکوي خو د عذاب د نزول په ورځ به بیا د غوایانو په څېر رنباړې وهي او د نجات سوالونه به کوي.

سوال جواب

۳_ که څوک واي چې: په ﴿ لَا تَجْـَٔرُوا الْيَوْمَ ﴾ کښې د ﴿ الْيَوْمَ ﴾ څخه کوم وخت مراد دی چې په کفارو باندې به عذاب نازل شي او دوی ته به تهدیداً وویل شي چې د غوایانو په څېر رنباړې مه وهئ؟

مونږ وایو چې: په دې مقام کښې د ﴿ الْيَوْمَ ﴾ کلمه صلاحیت لري چې په لاندې وختونو باندې تفسیره شي:

الف: چې د ﴿ الْيَوْمَ ﴾ څخه د قیامت ورځ او د "العَذَاب" څخه اُخروي عذاب مراد کړی شي، په دغې ورځ کښې به ټول کفار په چیغو او فریادونو باندې اخته شي او د توبیخ دپاره به ورته وویلی شي چې شور او غوغا مه کوئ. لکه چې د همدې سورت په [۱۰۸] ایت کښې یې وضاحت راروان دی.

ب: چې د ﴿ الْيَوْمَ ﴾ څخه د دنیا وروستنی وخت مطلب شي، چې کافر د ځنکدن حال ته ورسېږي نو په دغه وخت کښې به په خپله کړنلاره باندې پښېمانه شي خو څه ګټه به ورته ونه رسوي. لکه چې نبي کریم ﷺ په یوه اوږده حدیث کښې فرمایلي دي چې: «وَإِنَّ الْكَافِرَ إِذَا حُضِرَ بُشِّرَ بِعَذَابِ اللهِ وَعُقُوبَتِهِ»[4] او یقیناً کافر انسان چې کله (مرګ ته) حاضر کړی شي (د ځنکدن وخت ورباندې ورشي) نو د الله ﷻ په عذاب او د ده ﷻ په عقوبت به خبر ورکړی شي (چې د نن څخه وروسته ستا همدغه عذاب په برخه دی او هیڅکله به ترې نجات مونده نه کړې که څه هم ته ډېر فریادونه وکړې).

---

(۱) لسان العرب ج۴ ص۱۱۲
(۲) صحیح مسلم ج۱ ص۹۴
(۳) صحیح البخاري ج۱ ص۱۹۶
(۴) صحیح البخاري ج۲ ص۹۶۳

ج: چې د ﴿ ٱلْيَوْمَ ﴾ څخه د دنیاوي عذاب وخت مراد شي او په ﴿ لَا تَجْـَٔرُوا۟ ﴾ باندې هغه کسان مخاطب وګڼل شي کوم چې د کفارو د جملې څخه ژوندي پاتې وي. لکه چې ځینو علماوو کرامو د کفارو په هکله لیکلي دي چې کله په هغوی باندې د بدر په غزا کښې مصیبت ورنازل شو نو تر یوې میاشتې پورې به ورباندې د مکې ژوندي پاتې مشرکانو ویر کاوه، حتی چې زنانه وو به د خپلو سرونو ویښتان ویستل او خپل ځانونه به یې وهل، خو بیا یې دغه د ویر کارونه پټ کړه چې د دوی دښمنان به ورباندې خوشاله شي[1].

تبصره

۴_ الله ﷻ د خپل کتاب په اسرارو باندې د هر بنه پوهېږي خو مونږ ته لومړني دواړه تفسیرونه په زړه پورې برېښي او څه منافات نه لري چې په ایت شریف کښې دواړو ته اشاره وي، لکه چې څه ناڅه تائید یې د [الأنبیاء:۱۳ ، ۱۴] ایتونو څخه هم لاس ته راځي. اما دریم تفسیر راته په دې مقام کښې په زړه پورې نه برېښي او دا ځکه چې د ایتونو د ظاهر څخه څرګندېږي چې په ﴿ لَا تَجْـَٔرُوا۟ ٱلْيَوْمَ ﴾ سره هغه کفار مخاطب ګرځولی شوي دي په کومو باندې چې عذاب ورنازل شوی وي، حال دا چې په دریم تفسیر کښې معذبین او فریاد کوونکي بېل-بېل ښودلي شوي دي.

نکوص څه معنی؟

۵_ په ﴿ فَكُنتُمْ عَلَىٰٓ أَعْقَٰبِكُمْ تَنكِصُونَ ﴾ کښې د ﴿ تَنكِصُونَ ﴾ کلمه د "نُكُوص" _لکه "ظُهُور"_ څخه اشتقاقه شوې ده، "نُكُوص" دې ته وضعه شوی دی چې سړی د یوه ځای څخه د نفرت د کبله مخ په شا لاړ شي[2]، یعنې کله به چې په تاسو باندې ایتونه ولوستل شوه نو تاسو ته به خطرناک برېښېده او په زړغړده به ترې بېرته مخ په شا تللئ.

یو صرفي او نحوي تحلیل

۶_ په ﴿ مُسْتَكْبِرِينَ بِهِۦ سَٰمِرًا تَهْجُرُونَ ﴾ کښې علماوو کرامو متعدد تحلیلونه کړي دي[3]، مګر مونږ هغه تحلیل په لاندې ټکو کښې خلاصه کوو کوم چې مونږ ته بهتر برېښېدلی دی:

الف: د ﴿ مُسْتَكْبِرِينَ ﴾ کلمه د ﴿ تَنكِصُونَ ﴾ د ضمیر څخه حال واقع شوې ده، یعنې: ای کفارو! تاسو د ایمان راوړلو څخه په داسې حال کښې وروسته کېدئ چې ځانونه درته لوی ښکارېده او اسلام ته مو په سپک نظر کتل.

الله ﷻ همدا مضمون په بل ایت کښې داسې نازل کړي دي چې: ﴿ فَٱلَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِٱلْـَٔاخِرَةِ قُلُوبُهُم مُّنكِرَةٌ وَهُم مُّسْتَكْبِرُونَ ﴾ [النحل:۲۲] یعنې نو هغه کسان کوم چې په آخرت باندې ایمان نه

(۱) روح المعاني ج۱۸ ص۴۸؛ سیرت ابن هشام ج۱ ص۲۹۱
(۲) تفسیر المراغي ج۱۸ ص۳۹
(۳) التفسیر الکبیر ج۲۳ ص۱۱۱؛ تفسیر الکشاف ج۳ ص۱۹۴؛ روح المعاني ج۱۸ ص۴۹؛ تفسیر القرطبي ج۱۲ ص۱۳۶

راوړي زړونه يې (د اسلام د حقانيت څخه) په داسې حال کښې انکار کوونکي دي چې دوی تکبر کوونکي دي.

ب: په ﴿ بِهِ ﴾ کښې د "ب" توری په ﴿ سَٰمِرًا ﴾ پورې تعلق نیسي او ضمیر پکښې د پیغمبرانو هغه متحد دین ته راجع دی په کوم کښې چې د وړاندې څخه بحث راروان دی، چې په دې زمانه کښې يې قرآن کريم ممثل دی.

ج: د ﴿ سَٰمِرًا ﴾ په کلمه کښې لاندې ټکو ته توجه په کار ده:

اول: دغه کلمه د "سَمَر" ـ لکه "شَرَف" ـ څخه اشتقاقه شوې ده، "سَمَر" اصلاً د سپوږمۍ سیوري ته وضعه شوی دی[1]. يا په بل عبارت: هغې رڼا ته "سَمَر" وايي کوم چې په شپه کښې د سپوږمۍ د پلوه په دنيا باندې خوره شوې وي.

دوهم: خو هغو خبرو اترو ته هم د "سَمَر" نوم اېښودل شوی دی کومې چې د شپې د مخې د سپوږمۍ رڼا ته په مجالسو کښې صورت نیسي[2]، په دې مقام کښې همدغه معنی مراده ده.

درېيم: په همدې بنياد د ﴿ سَٰمِرًا ﴾ کلمه که څه هم مفرده ده مګر په معنی کښې جمعه ده[3] او د "سَامِرِيْن" معنی ورکوي، لکه څنګه چې په [النور:۳۱] ايت شريف کښې د ﴿ ٱلطِّفْلِ ﴾ کلمه مفرده ده او د "الأَطْفَال" معنی ترې اخستله کېږي.

څلورم: دغه کلمه هم د هغه ﴿ تَنكِصُونَ ﴾ د ضمير څخه حال واقع شوې ده په کوم باندې چې وړاندېنی ايت شريف تمام شوی دی.

د: د ﴿ تَهْجُرُونَ ﴾ په کلمه کښې لاندې نکاتو ته توجه په کار ده:

اول: دغه کلمه د "هِجْرَان" ـ لکه "تِهْرَان" ـ څخه اشتقاقه شوې ده[4] چې د پرېښودلو معنی ورکوي، او ضمير ورسره مقدر دی چې قرآن کريم ته راجع دی.

همدې مضمون ته الله ﷻ اشاره کړې ده چې: ﴿ وَقَالَ ٱلرَّسُولُ يَٰرَبِّ إِنَّ قَوْمِي ٱتَّخَذُواْ هَٰذَا ٱلْقُرْءَانَ مَهْجُورًا ﴾ [الفرقان: ۳۰] يعنې او د الله ﷻ پيغمبر (محمد ﷺ) ووېلې چې: ای زما ربه! زما قوم دغه قرآن کريم متروک (پرېښودلی شوی) ګرځولی دی.

دوهم: دغه کلمه د هغه ضمير څخه حال واقع شوې ده کوم چې په ﴿ سَٰمِرًا ﴾ کښې مستتر دی او کفارو ته راجع دی.

درېيم: د قرآن کريم په مهجوريت کښې دېرې معناوې شاملې دي[5] لاندې څو مثالونه يې ولولئ:

---

(۱) تفسير القرطبي ج۱۲ ص۱۳۶
(۲) تفسير المظهري ج۶ ص۳۹۱
(۳) لسان العرب ج۴ ص۳۷۷
(۴) لسان العرب ج۵ ص۲۵۲
(۵) تفسير ابن كثير ج۳ ص۳۱۷

ایمان دربانديږ نه راوړل، قرانت ته يې غوږ نه نيول، د قرانت په وخت کښې يې شور او غوغا
اچول، په معانيو کښې يې تدبر نه کول، ارشادات يې د پښو لاندې کول، دروغين القاب وربانديږ
ايښودل (چې يا وربانديږ د جادو او شعر نومونه کېښودل شي او يا د اساطير الاولين په نامه ياد
کړی شي) او داسې نور هر يو بيل-بيل مهجوريت دی.
نو د ذکرو شوو ټولو ټکو په پام کښې نيولو سره يې د معنی حاصل داسې راځېږي چې:
ای کفارو! تاسو اوس د عذاب د نزول په وخت کښې چيغې مه وهئ او فريادونه مه کوئ ځکه
کله به چې په تاسو بانديږ زمونږ ايتونه لوستل کېدل نو تاسو به ترې په داسې حال کښې بېرته
چې او اعراض به مو ترې کاوه چې ايمان راوړل به درته سپکاوی برېښېده او کفر به درته عزت
کېدلی او په داسې حال کښې به مو د قرآن کريم په ذکر سره د کعبې شريفې په شاوخوا کښې
ډرګندېده. او په داسې حال کښې به مو د قرآن کريم په ذکر سره د کعبې شريفې په شاوخوا کښې
ځپل شپېني مجالس ژوندي ساتل چې مهجوريت به يې ورسره کلک تړاو درلود، چې د جادو يا
پخوانيو قيصو او په داسې نورو نومونو بانديږ مو ياداوه.
نو که تاسو په هغه وخت کښې دغه وضعه نه وی غوره کړې نو نن ورځ به د دغه بد حال (د
عذاب د نزول) سره نه وی مخامخ شوي.

سوال جواب

۷_ که څوک وايي چې: د ﴿ وَأَكۡثَرُهُمۡ لِلۡحَقِّ كَٰرِهُونَ ﴾ څخه څرګندېږي چې ځيني کفار د حق
سره ناخوښي نه لري، حال دا چې کفر د همدې څخه عبارت دی چې حق خوښ نه کړی شي او انکار
ترې وکړی شي، نو په کار دي چې په ټولو کفارو بانديږ د ﴿ كَٰرِهُونَ ﴾ اطلاق وکړی شي؟
مونږ وايو چې: په کفارو کښې ځيني داسې خلک وه چې د ايمان نه راوړل يې د ناخوښۍ د کبله
نه وه بلکې د دې کبله وه چې خلک به ورته پيغور ورکړي چې پلارنی دين يې پرېښود[1] او ځيني لا
هغه خلک وه چې په خوښه او ناخوښه بانديږ نه پوهېده بلکې صرف د مشرانو په ړانده تقليد سره
يې کفر غوره کړی وه.

يادونه

۸_ د الله ﷻ په توفيق د [مريم: ۹۰] ايت لاندې د ﴿ وَلَوِ ٱتَّبَعَ ٱلۡحَقُّ أَهۡوَآءَهُمۡ لَفَسَدَتِ ٱلسَّمَٰوَٰتُ
وَٱلۡأَرۡضُ وَمَن فِيهِنَّۚ ﴾ تفسير په هکله د سوال جواب په ضمن کښې ښه وضاحت تېر شوی دی چې
بيا ليکلو ته يې څه اړتيا نه ګورو، هيله ده چې هملته يو ځل مراجعه وکړی شي.
خو په دې مقام کښې وربانديږ وراضافه کوو چې دا هم څه لرې نه ده چې په دې ايت کښې د
[الأنبياء: ۲۲] ايت مضمون منعکس شوی وي، نو حاصل به يې داسې راوځېږي چې: که بالفرض
المحال حق او واقعيت د کفارو د خواهشاتو پېرو جوړ شوی وی (د دوی د عقيدې په مطابق الله ﷻ

---

[1] البحر المحيط ج۷ ص۵۷۴

شریک درلودلی وی) او په ځمکو او اسمانونو کښې نورو واقعي معبودانو تحقق موندلی وی نو ضرور به د دنیا نظام خراب او ګډوډ شوی وی. نو معلومه شوه چې د کفارو د خواهشاتو تحقق او د الله ﷻ څخه په غیر د بل واقعي معبود موجودیت محال او نا ممکن شی دی.

خرج او خراج څه فرق لري؟

۹ـ په ﴿ أَمْ تَسْـَٔلُهُمْ خَرْجًا فَخَرَاجُ رَبِّكَ خَيْرٌ ﴾ کښې الله ﷻ دوه کلمې "خَرْج، خَرَاج" نازلې کړې دي. که څه هم د دغو دوارو کلمو ترمنځ په لغت کښې فرق نشته[۱] مګر په استعمال کښې یې ځینو علماوو کرامو[۲] متعدد فرقونه کړي دي، خو کوم شی چې مونږ ته د دې مقام سره بهتر برېښېدلی دی هغه دا دی چې:

د "خَرَاج" کلمه په هغې ورکړه کښې استعمالېږي چې ورکوونکي یې التزام کړی وي چې ضرور به یې ورکوي، او هم پکښې استمرار وي چې همېشه به یې ورکوي. او د "خَرْج" کلمه هغې ورکړې ته وایي چې نه پکښې التزام وي او نه پکښې استمرار وي، بلکې که د ورکوونکي خوښه وشي نو په یو ځل ورکړې باندې اختتام مونده کوي.

نو د معنی حاصل یې دلته داسې راځېږي چې:

ای پیغمبره! ایا ته د کفارو څخه څه مال متاع غواړې چې که خوښه یې ورته وشي نو فقط په یو ځل نه، په متعددو ځلونو سره به یې تاته درکړي حال دا چې دا کار وریاندې دروند تمامېږي نو ځکه ستا دعوت ته غاړې نه ږدي؟ خبره دغسې نه ده، ته د کفارو څخه هیڅ شی نه غواړې او دا ځکه کوم اجرونه او ثوابونه (عوضونه) چې تاته الله ﷻ د دوام په توګه درکوي او هم یې د خپلې مهربانۍ او خپل فضل د مخې د درکولو التزام کړی دی، هغه ستا دپاره ډېر بهتر دي، او نه څه ارتیا نه لرې چې د هغوی څخه د څه شي غوښتنه وکړې.

نَکَب څه معنی؟

۱۰ـ په ﴿ عَنِ ٱلصِّرَٰطِ لَنَٰكِبُونَ ﴾ کښې د "نَاكِبُون" کلمه د "نَكَب" ـ لکه "ضَرْب" ـ څخه اشتقاق شوې ده، "نَکْب" دې ته ویل کېږي چې سړی د یوه شي څخه یوه طرف ته میلان وکړي او خان ترې په څنګ کړي[۳]. د همدې کبله د انسان دوه وو اوږو ته "مَنكِبين" وایي چې یوه اوږه یې یو طرف ته واقع ده او بله یې بل طرف ته.

نو د معنی حاصل یې داسې کېږي چې: یقینًا کوم کسان چې په آخرت باندې عقیده نه لري نو هغوی بلا دلیله د حقې لارې څخه په دوامداره توګه یو طرف ته کېدونکي دي او خپل ځانونه ترې په څنګوي.

---

(۱) المحرر الوجیز ج۱۱ ص۲۴۶
(۲) تفسیر القرطبي ج۱۲ ص۱۴۱؛ تفسیر الکشاف ج۴ ص۱۹۶
(۳) مفردات الراغب ص۵۲۶

﴿ وَلَوْ رَحِمْنَـٰهُمْ وَكَشَفْنَا مَا بِهِم مِّن ضُرٍّ لَّلَجُّوا۟ فِى طُغْيَـٰنِهِمْ يَعْمَهُونَ ﴿٧٥﴾ وَلَقَدْ أَخَذْنَـٰهُم بِٱلْعَذَابِ فَمَا ٱسْتَكَانُوا۟ لِرَبِّهِمْ وَمَا يَتَضَرَّعُونَ ﴿٧٦﴾ حَتَّىٰٓ إِذَا فَتَحْنَا عَلَيْهِم بَابًا ذَا عَذَابٍ شَدِيدٍ إِذَا هُمْ فِيهِ مُبْلِسُونَ ﴿٧٧﴾ ﴾

[۷۵] او که چرته مونږ په دوی (عنادي کفارو) باندې رحم وکړو او هغه شی ترې لرې کړو چې دوی پورې پیوسته شوی وي چې د مشقت (او آفت) څخه عبارت دي، نو هرومرو به دوی په خپله سرکشۍ کښې په داسې حال کښې ورکلک شي چې په (خپل طغیان) کښې به سرگردانه گرځي راگرځي (او د حق څخه به څنګ کوي).

[۷۶] او یقیناً مونږ (یوه ډله) عنادي کفار په عذاب (قحطۍ) سره نیولي وه (خو چې کله مو ترې هغه لرې کړه) نو دوی خپل رب ﷻ ته خپل حال بدل نه کړ (چې د شرک څخه توحید ته ور اوووښتي وي)، او (په دې باندې علاوه) دوی (دغه ډله کفار په راتلونکي کښې هم خپل رب ﷻ ته) عاجزي (او زاري) نه کوي (چې د کفر څخه توبه تائب شي).

[۷۷] (البته دا حال به) تر هغه (ادامه وکړي) چې مونږ ورباندې د سخت عذاب دروازه ورخلاصه کړو (او قیامت قائم کړو) نو ناڅاپه به دوی پکښې (د هر خیر څخه) نااُمیده وي.

ارتباط او مطلب خلاصه

وړاندېني ایتونه په دې مضمون باندې ختم شوي وه چې کفار به دوامداره توګه په خپل کفر باندې کلکېږي او د سمې لارې څخه څنګ کوي. په دې ایتونو کښې همدغه مضمون تعقیب شوی دی او د هغوی د کلکوالي کیفیت شرحه شوی دی چې حاصل یې داسې راځېږي:

ای پیغمبره! په کفري عقیده باندې د عنادي کفارو کلکوالی په لاندې ټکو کښې قرائت کړه چې:

۱ـ عنادي کفار په خپلو کفریاتو باندې د ډېر کلکوالي د کبله د نعمتونو د اثر لاندې نه واقع کېږي چې لاس ترې واخلي او د خپل رب ﷻ شکر ګذاري وکړي، بلکې دوی ګومان کوي چې د نعمتونو په ډېروالي او د مالونو په پراخوالي او بالآخره د اولادونو په زیادت سره مونږ هغوی ته خیر رسوو او دوی زمونږ په نزد ډېر قدر او عزت لري.

همدارنګه عنادي کفار زمونږ احسان په هغه وخت کښې هم نه مني چې مونږ ورباندې مهرباني وکړو او هغه مشقتونه او سختۍ ترې لرې کړو په کومو باندې چې مونږ د دې دپاره اخته کړي وي چې د غفلت له خوبه راببدار شي، دوی په دغه وخت کښې هم په خپلو سرکشیو کښې لا کلکېږي او د حق څخه پکښې اخوا دېخوا اوړي را اوړي.

۲ـ د همدې کبله عنادي کفارو په هغې قحطۍ سره نه خپل رب ﷻ ته عنادي حال بدل کړ او نه یې ورته زارۍ وکړې کومه چې ورباندې مونږ د دې دپاره ورنازله کړې وه تر څو خپل رب ﷻ ته په

ایمان سره راجع شي او عاجزي (زاري) ورته وکړي، بلکې په آینده کښې به هم ورته زاري ونه کړي.

۳_ ذکر شوي عنادي کفار به خپلو کفریاتو ته تر هغه ادامه ورکړي ترڅو چې مونږ وربانديږ د سخت عذاب دروازه ورپرانیزو او د قیامت ورځ قائمه کړو؛ نو په دغه وخت کښې به د دوی عقل سر ته ورشي او خپل رب ﷻ ته به رجوع وکړي مگر هیڅ گټه به ورته ونه رسیږي، او د نجات د هرې لارې څخه به نااُمیده شي بلکې د همدغې نااُمیدی په حال کښې به په دائمي توگه د دوزخ په عذاب کښې پاتې شي، چې هیڅکله به ترې د عذاب دروازه بنده نه شي کړي.

توضیحات

۱_ په ﴿وَلَوْ رَحِمْنَٰهُمْ وَكَشَفْنَا مَا بِهِم مِّن ضُرٍّ﴾ کښې د ﴿ضُرٍّ﴾ د کلمې په تفسیر کښې دلته علماوو کرامو متعدد قولونه کړي دي[۱]، لاندې څو مثالونه يې ولولئ:

الف: ځینې علماء کرام[۲] وایي چې: د ﴿ضُرٍّ﴾ کلمه په دې مقام کښې د هغې قحطۍ (وچکالۍ) څخه عبارت ده کومه چې د مکې معظمې په مشرکانو باندې د نبي کریم ﷺ په ښېرا سره ورنازله شوې وه چې: «اللّٰهُمَّ سَبْعًا كَسَبْعِ يُوسُفَ» (الحديث)[۳] یعنې: ای الله! په مشرکانو باندې داسې اوه سخت کلونه وروله لکه د یوسف ﷺ د زمانې اوه سخت کلونه؛ نو په دغه وخت کښې هغوی د سختو مشکلاتو سره مخامخ شوه حتی چې د مردارو او پلیتیو په خوراک باندې يې هم صرفه ونه کړه. خو بیا الله ﷻ دغه سخت کلونه د نبي کریم ﷺ په دعاء سره په پراخه کلونو باندې تبدیل کړه[۴] خو کفارو د خپل طغیان او سرکشۍ څخه لاس وانخست.

مگر مونږ ته دغه تفسیر د مقام سره مناسب نه برېښي ځکه چې په ایت شریف کښې د "لَوْ" توری نازل شوی دی، د دې تورې مفهوم دا دی چې الله ﷻ د کفارو څخه هغه عذاب نه دی پورته کړی کوم ته چې په ﴿مِّن ضُرٍّ﴾ کښې اشاره شوې ده، او په ذکر شوي تفسیر کښې د عذاب پورته کول روایت شوي دي.

ب: ځینو علماوو کرامو ذکر شوي ایت شریف ته د تېر شوي [۶۴] ایت شریف سره تړاو ورکړی دی[۵]، نو د ﴿ضُرٍّ﴾ د کلمې څخه يې د ځنکدن یا د قیامت د ورځې عذاب مراد اخستی دی، یعنې که بالفرض مونږ د کفارو څخه د ځنکدن یا د آخرت عذاب لرې کړو او بېرته يې دنیا ته راستانه کړو نو دوی به بیا په خپل طغیان او سرکشۍ کښې ډوب شي او خپل پخواني کفري حالت ته به ورتاو شي.

ج: ځینې لا د نوموړي کلمې څخه د بدر حادثه مرادوي[۶]، یعنې که بالفرض مونږ په بدر کښې

(۱) روح المعاني ج۱۸ ص۵۴
(۲) تفسیر البغوي ج۳ ص۳۱۴
(۳) صحیح البخاري ج۱ ص۱۳۷
(۴) صحیح البخاري ج۲ ص۷۱۴
(۵) تفسیر ابن کثیر ج۳ ص۲۵۱
(۶) تفسیر المظهري ج۶ ص۳۹۴

شوي مشرکان بېرته راژوندي کړو نو دوی به بیا په خپلو پخوانیو شرکیاتو شروع وکړي.
مګر مونږ ته دغه دواړه تفسیرونه په زړه پورې نه ځرګندېږي، ځکه چې دا تفسیرونه په ایت شریف کښې د ﴿ لَّلَجُّوا ﴾ د کلمې سره سمون نه خوري؛ دغه کلمه د "لَجَاج" ـ لکه "شَرَاب" ـ څخه اشتقاق شوې ده. "لَجَاج" دې ته ویل کېږي چې سړی په یو کار کښې خپلو کړو وړو ته ادامه ورکړي او بالکل دېته غاړه کښېښږدي چې لاس ترې واخلي[1]. نو که دلته ذکر شوي تفسیرونه مراد وی نو الله ﷻ به د ﴿ لَّلَجُّوا ﴾ په عوض "لَعَادُوا" کلمه نازله کړې وی لکه چې فرمایي: ﴿ وَلَوْ رُدُّواْ لَعَادُواْ لِمَا نُهُواْ عَنْهُ ﴾ [الأنعام:۲۸] یعنې که کفار بالفرض د قیامت په ورځ بېرته دنیا ته تاو کړی شي نو هرومرو به دوی هغه شي ته وروګرځي د کوم څخه چې دوی منعه کړی شوي وه، او د دوهم ځل دپاره به په کفریاتو او شرکیاتو لاس پورې کړي.

۲ـ مونږ ته چې کوم تفسیر بهتر برېښي هغه په لاندې ټکو کښې خلاصه کوو:

الف: په دې مقام کښې د ﴿ ضُرٍّ ﴾ د کلمې څخه کوم خاص عذاب مطلب نه دی چې په کفارو باندې ورنازل شوی وي، بلکې دلته فقط د کفارو کفري کلکوالی تمثیل شوی دی چې که مونږ ترې عذاب لرې کړو هر یو عذاب چې وي، هم دوی شکریه نه کوي او د کفریاتو څخه لاس نه اخلي.
همدې مضمون ته الله ﷻ اشاره کړې ده چې: ﴿ فَلَمَّا كَشَفْنَا عَنْهُ ضُرَّهُۥ مَرَّ كَأَن لَّمْ يَدْعُنَآ إِلَىٰ ضُرٍّ مَّسَّهُۥ ﴾ [یونس:۱۲] یعنې نو کله چې مونږ د یوه کافر انسان څخه د ده مشقت لرې کړو (او مشکلات یې ورحل کړو) نو داسې تېرېږي (داسې ګرځي راګرځي) لکه چې مونږ یې هیڅکله داسې مشقت او عذاب ته نه یاستو وربللي کوم چې هغه ته ور رسېدلی وي (او د هرې خوا څخه یې راچاپېر کړی وي).

ب: په ﴿ وَلَقَدْ أَخَذْنَٰهُم بِٱلْعَذَابِ ﴾ کښې د "الْعَذَاب" څخه همغه قحطي او اوچکالي مطلب ده کومې ته چې د لومړی توضیح په "الف" ماده کښې اشاره شوې ده او په حدیث شریف کښې شرحه شوې ده.

ج: په ﴿ حَتَّىٰٓ إِذَا فَتَحْنَا عَلَيْهِم بَابًا ذَا عَذَابٍ شَدِيدٍ إِذَا هُمْ فِيهِ مُبْلِسُونَ ﴾ کښې د ﴿ بَابًا ذَا عَذَابٍ شَدِيدٍ ﴾ څخه د قیامت په ورځ د جهنم عذاب مراد دی، چې د سخت عذاب دروازه هلته په کفارو باندې داسې وربېرته کېږي چې ابد الآباد به بېرته وي، أعاذنا الله منها.
همدې مضمون ته الله ﷻ په لاندې ایتونو کښې اشاره کړې ده چې:
اول: ﴿ وَيَوْمَ تَقُومُ ٱلسَّاعَةُ يُبْلِسُ ٱلْمُجْرِمُونَ ﴾ [الروم:۱۲] یعنې او کومه ورځ چې د قیامت ورځ قائمه شي نو مجرمان (کفار) به (د هر خیر څخه) نا اُمیده (زړه ماتي) شي.
دوهم: ﴿ لَا يُفَتَّرُ عَنْهُمْ وَهُمْ فِيهِ مُبْلِسُونَ ﴾ [الزخرف:۷۵] یعنې د دوزخ عذاب به د مجرمانو (کفارو) څخه نه سړېږي او دوی به پکښې (د هر خیر څخه) نااُمیده (نا هیلي) وي.

(۱) مفردات الراغب ص۴۶۸؛ لسان العرب ج۲ ص۳۵۳

یو صرفي تحلیل

۳_ په ﴿ فَمَا ٱسۡتَكَانُواْ لِرَبِّهِمۡ ﴾ کښې د ﴿ ٱسۡتَكَانُوا ﴾ کلمه علماوو کرامو په لاندې دوه دوله تحلیله کړې ده:

الف: ذکره شوې کلمه په اصل کښې "اسْتَكَنُوا" _لکه "اكْتَسَبُوا"_ وه او د مجردو مصدر يې سکون دی خو په دې مقام کښې د عاجزۍ او ذلیلتوب معنی ورکوي، بیا د کاف د توري فتحه (زور) اشباعي (ډېل) ګرځولی شوی دی او ﴿ ٱسۡتَكَانُوا ﴾ ترې جوړ شوی دی[1]. یعنې مونږ په عنادي مکې مشرکانو باندې عذاب ورنازل کړ مګر هغوی خپل رب ﷻ ته عاجزي او ذلیلتوب ونه کړ، او د خپل تکبر څخه رابنکته نه شوه.

ب: دغه کلمه په اصل کښې "اسْتَكْوَنُوا" _لکه "اسْتَخْرَجُوا"_ وه چې د مجردو مصدر يې "كَون" _لکه "قَول"_ دی او دلته د "اسْتِفْعَال" باب د تحول دپاره دی. نو د "و" توری په "الف" باندې بدل شوی دی او ﴿ ٱسۡتَكَانُوا ﴾ ترې جوړ شوی دی[2]. یعنې په هغوی باندې مونږ عذاب ورنازل کړ مګر هغوی د خپل رب ﷻ د رضاء دپاره اسلامي حالت ته ورونه ګرځېدل او په خپل کفري حالت باندې کلک پاتې شوه.

تبصره

۴_ که څه هم په دواړو تحلیلونو کښې په اصلي مطلب باندې چندان اثر نه پرېوځي مګر څینو علماوو کرامو[3] لیکلي دي چې: لومړی تحلیل کمزوری دی چې د یو پلوه د حرکت اشباع په اشعارو پورې خاصه ده، او د بله پلوه که بالفرض ذکر شوی "الف" اشباعي وی نو د باب په نورو صیغو کښې به يې تحقق نه درلودی؛ حال دا چې ذکر شوی "الف" په نورو صیغو کښې هم شته دی لکه "اسْتَكَانَ، يَسْتَكِينُ، مُسْتَكِينٌ، مُسْتَكَانٌ، اسْتِكَانَةٌ" او داسې نور. نو معلومه شوه چې اشباعي نه دی بلکې د "و" څخه بدل دی.

﴿ وَهُوَ ٱلَّذِيٓ أَنشَأَ لَكُمُ ٱلسَّمۡعَ وَٱلۡأَبۡصَٰرَ وَٱلۡأَفۡـِٔدَةَۚ قَلِيلٗا مَّا تَشۡكُرُونَ ﴿٧٨﴾ وَهُوَ ٱلَّذِي
ذَرَأَكُمۡ فِي ٱلۡأَرۡضِ وَإِلَيۡهِ تُحۡشَرُونَ ﴿٧٩﴾ وَهُوَ ٱلَّذِي يُحۡيِۦ وَيُمِيتُ وَلَهُ ٱخۡتِلَٰفُ ٱلَّيۡلِ
وَٱلنَّهَارِۚ أَفَلَا تَعۡقِلُونَ ﴿٨٠﴾ بَلۡ قَالُواْ مِثۡلَ مَا قَالَ ٱلۡأَوَّلُونَ ﴿٨١﴾ قَالُوٓاْ أَءِذَا مِتۡنَا
وَكُنَّا تُرَابٗا وَعِظَٰمًا أَءِنَّا لَمَبۡعُوثُونَ ﴿٨٢﴾ لَقَدۡ وُعِدۡنَا نَحۡنُ وَءَابَآؤُنَا هَٰذَا مِن قَبۡلُ إِنۡ
هَٰذَآ إِلَّآ أَسَٰطِيرُ ٱلۡأَوَّلِينَ ﴿٨٣﴾ ﴾

---

(۱) تفسیر الکشاف ج۳ ص۱۹۸
(۲) حاشیه الشیخ زاده علی تفسیر البیضاوي ج۳ ص۴۰۹
(۳) البحر المحیط ج۷ ص۵۷۷

[۷۸] او الله ﷻ هغه اقدس ذات دی چې ستاسو دپاره يې غوږونه (د سامعې قوت) او سترګې (د ليدلو قوت)، او (هم) زړونه پيدا کړي دي (خو) تاسو شکر وباسئ لږ شکر ويستل (په تاسو کښې شکر ګزاران ډېر لږ دي).

[۷۹] او الله ﷻ هغه اقدس ذات دی چې تاسو (بنيادمان) يې په ځمکه کښې ډېر کړي (خواره واره کړي) ياست، او (بيا به د قبرونو څخه) همده ﷻ ته ورټول (ورغونډ) کړی شئ.

[۸۰] او الله ﷻ هغه اقدس ذات دی چې ژوندي کول کوي او (هم) مړه کول کوي، او خاص همده ﷻ ته د شپې او ورځې بدلون (رابدلون) دی (د همده ﷻ په واک او اختيار کښې دی او بس) ايا نو تاسو د عقل څخه کار نه اخلئ؟ (چې بيا ژوندي کول هغه ﷻ ته هيڅ مشکل کار نه دی).

[۸۱] (ای پيغمبره! کفار د عقل څخه کار نه اخلي) بلکې دوی داسې وينا کوي لکه څنګه چې وړاندېنيو (کفارو) وينا کوله (هغه دا):

[۸۲] دوی وايي: ايا کله چې مونږ مړه شو او خاورې او هډوکي شو ايا (په دغه صورت کښې به) مونږ يقيناً هرومرو راپاڅولی شوي ياستو؟ (بيا به راژوندي کړی شو؟).

[۸۳] يقيناً (دغه خبره) زمونږ سره وعده کړې شوې ده او زمونږ د پلرونو سره لا پخوا دغه خبره (وعده کړی شوې وه چې تر اوسه پورې يې تحقق مونده نه کړ).

(نو) دغه (خبره) نه ده مګر د پخوانيو (باطلو) قيصو څخه (يوه باطله قيصه) ده (چې مونږ ورباندې هيڅکله باور او يقين نه شو کولی).

ارتباط د مطلب خلاصه

په وړاندېنيو ايتونو کښې د عنادي کفارو په کفرياتو باندې کلکوالي ته اشاره شوې وه، او په دې ايتونو کښې د ټولو انسانانو په ضمن کښې هغوی متوجه کړی شوي دي چې د پوهې څخه کار واخلي او په ايمان باندې خپل خانونه ښايسته کړي نو حاصل يې داسې راځېږي:

ای پيغمبره! د ټولو خلکو په ضمن کښې د الله ﷻ د پلوه عنادي کفار هم لاندې ټکو ته متوجه کړه ترڅو په خپل کفر باندې کلکوالي ته ادامه ورنه کړي:

۱ـ الله ﷻ هغه اقدس ذات دی چې ستاسو دپاره يې غوږونه او د اورېدلو قوه پيدا کړې ده ترڅو تاسو د پيغمبر ﷺ د پلوه سمعي دلايل او قرآن کريم واورئ او حق ته غاړې کېږدئ.

همدارنګه يې ستاسو دپاره ستاسو په بدنونو کښې سترګې او هم د ليدلو قوه خلق کړې ده ترڅو په ټوله دنيا کښې سترګې وغړوئ او اسمان او ځمکې ته وګورئ چې ټول مخلوقات د الله ﷻ په وحدانيت باندې دلالت کوي، ترڅو تاسو د شرک او شرکياتو څخه خپل خانونه خلاص کړئ.

بالآخره الله ﷻ تاسو ته زړونه هم درکړي دي چې خپل سرونه په خپلو ګرېوانو کښې ښکته کړئ او د خپلو عقلونو څخه کار واخلئ او په نتيجه کښې حق ته راجع شي.

ای انسانانو! که تاسو په ذکرو شوو ارشاداتو باندې عمل وکړئ نو ډېر ژر به ستاسو په زړونو

شي خو ستاسو په حال باندې کښې رڼا پيدا شي او د الله ﷻ شکر گذاران بندگان به درځخه جوړ شي خو ستاسو په حال باندې افسوس دی چې ستاسو ډېر لږ کسان د خپل رب ﷻ د نعمتونو شکريه کوي، او په ايمان باندې مشرف کېږي.

۲ـ الله ﷻ هغه اقدس ذات دی چې تاسو يې د پيدا کولو څخه علاوه په ځمکه کښې خواره واره کړي ياست او ټوله ځمکه يې درباندې اباده کړې ده حال دا چې تاسو ټول د يوه پلار (آدم ﷺ) اولاد ياست.

همدغه اقدس ذات به يو ځل تاسو په همدغې ځمکه کښې د مرگ څخه وروسته منحل کړي، خو کله چې د بيا ژوندي کولو مقرر وخت راورسېږي نو تاسو ټول به د خواره واره او شيت پيت کېدلو څخه وروسته راټول کړی شئ او د همده ﷻ په حضور کښې به د حساب کتاب دپاره ودرولی شئ.

۳ـ الله ﷻ هغه اقدس ذات دی چې تاسو په خپل کامل قدرت سره د نشت څخه شته کوي او په ارواگانو سره مو ژوندي کوي، او بيا مو د روحونو په قبض کولو سره مړه کوي، بلکې د ده ﷻ دغه کړنلاره په ټولو ساکښانو کښې عموميت لري.

په دې باندې علاوه خاص الله ﷻ لره د شپې او ورځې بدلون رابدلون دی چې د ځمکې په مخ باندې يې اړوي او را اړوي، همدارنگه د همده ﷻ په واک اختيار کښې د شپې او ورځې اختلاف هم دی چې کله د شپې په ځينو برخو باندې ورځ اوږده کړي او کله بالعکس د ورځې د څه برخو څخه رڼا واخلي او د تياره شپې سره يې ضميمه کړي.

نو ای بنيادمانو! ايا تاسو د عقل څخه کار نه اخلئ؟ ترڅو په لاندې مطالبو باندې پوه شئ:

الف: کوم اقدس ذات ﷻ چې په لومړي ځل يې حيواناتو ته ژوند ورکړی دی هغه ﷻ په دې باندې هم قادر دی چې د دوهم ځل دپاره يې هم ورکړي، او د مرگ څخه وروسته يې ژوندی کړي.

ب: کوم اقدس ذات ﷻ چې د تياره شپې ځينې اجزاء د رڼا ورځې اجزاء گرځولی شي هغه ﷻ په دې باندې هم قادر دی چې د مړي بې روحه اجزاء په روح سره روښانه او ژوندي کړي.

۴ـ خو ای پيغمبره! د ذکرو شوو ارشاداتو سره-سره عنادي کفار حقائقو ته نه متوجه کېږي بلکې خپلو شرکياتو او کفرياتو ته په لاندې بې هوده او پوچو دلايلو سره ادامه ورکوي چې:

الف: دوی په خپلو کفرياتو باندې د کلک پاتې کېدلو دپاره هغه خبرې کوي کومې به چې پخوانيو کفارو کولې، هغه دا:

ب: ايا کله چې مونږ مړه شو او خاورې او هډوکي شو ايا مونږ به بيا د دوهم ځل دپاره د قبرونو څخه راپاڅولي شوي ياستو؟.

دوی په دغه وخت کښې خپل لومړنی پيدايښت هېروي چې نه يې هډوکي درلوده او نه د غوښې درلودونکي وه، خو د دې سره-سره ترې ژوندي انسانان جوړ کړی شوه.

که بالفرض کفار خپل اولنی پيدايښت په زړه کړي نو د دوهم پيدايښت څخه به تعجب ونه کړي.

ج: کفار وايي چې دغه د بيا راژوندي کېدلو وعده لکه څنگه چې مونږ ته راکړه شوې ده زمونږ پلرونو ته هم ورکړه شوې وه خو تر اوسه پورې يو هم بېرته راژوندی نه شو، نو معلومه شوه چې د بيا

راژوندي کېدلو خبرې محض قيصې دي او څه واقعيت نه لري.
خو دوی دې ته نه ګوري چې بيا را ژوندي کېدل يو ټاکلی وخت لري چې تر اوسه پورې لا هغه وخت نه دی رارسېدلی نو ځکه د دوی پلرونه د هديرو څخه کفن په سر نه دي راستانه شوي.
نو کله چې د بيا ژوندي کېدلو ټاکلې نېټه راشي ورانډېنې او بېرتنې به په يو ځل د قبرونو څخه راپورته شي او د ډېر لږ وخت دپاره به هم نه ټال شي او نه به يې ټالېدل په توان کښې وي.

توضيحات

۱_ که څوک وايي چې: د ﴿ قَلِيلاً مَّا تَشْكُرُونَ ﴾ د جملې څخه څرګندېږي چې کفار هم څه ناڅه شکر ګزاري کوي حال دا چې کفار لوی ناشکران دي چې د خپل رب ﷻ څخه انکار کوي؟
مونږ وايو چې:
الف: دلته قلت د نفي په معنی سره دی[۱] يعني ای کفارو! تاسو هيڅ شکر ګزاري نه کوئ.
که څه هم قلت کله-کله په عربي کلام کښې د نفي په معنی باندې استعمالېږي خو مونږ ته په دې مقام کښې لاندې جواب بهتر برېښي چې:
ب: په ذکره شوې جمله کښې ټول انسانان مخاطب کړی شوي دي لکه چې د همدې ايت د لومړۍ جملې ﴿ وَهُوَ ٱلَّذِىٓ أَنشَأَ لَكُمُ ﴾ څخه څرګندېږي، او پوره واضحه ده چې په ټولو انسانانو کښې شکر ګزاران لږ دي لکه چې الله ﷻ فرمايي: ﴿ وَقَلِيلٌ مِّنْ عِبَادِىَ ٱلشَّكُورُ ﴾ [سبا:۱۳] يعني او زمونږ د بندګانو څخه شکر کوونکي لږ دي.
او که بالفرض په ذکره شوې جمله کښې يوازې کفار مخاطب وګرځولی شي نو بيا به يې معنی داسې راوخېژي چې: ای کفارو! ستاسو لږ کسان ذکرو شوو وصاياوو ته توجه کوي او په ايمان باندې مشرف ګرځي او اکثريت مو خپل جهالت ته ادامه ورکوي.

ذرأ څه معنی؟

۲_ په ﴿ وَهُوَ ٱلَّذِى ذَرَأَكُمْ فِى ٱلْأَرْضِ ﴾ کښې د "ذَرَأَ" کلمه د "ذَرْء" _لکه "ضَرْب"_ څخه اشتقاقه شوې ده، "ذَرْء" د تکثير (ډېرولو) معنی ورکوي[۲]، همدغه معنی د ﴿ تُحْشَرُونَ ﴾ سره ښه پيوستون مومي چې د "حَشْر" _لکه "ضَرْب"_ څخه اشتقاقه شوې ده او د غونډولو معنی ورکوي[۳]، نو حاصل به يې داسې راوخېژي چې الله ﷻ هغه اقدس ذات دی چې تاسو ټول انسانان يې په ځمکه کښې ښه ډېر او خواره واره کړئ، بيا چې کله د قيامت ورځ قائمه شي نو خاص همده ﷻ ته به ورټول (ورغونډ) کړی شئ، نو ايا هغه څوک چې د خورولو وسه لري هغه د غونډولو وسه نه لري؟!

---

(۱) تفسير القاسمي ج۱۲ ص۹۶
(۲) القاموس المحيط ج۲ ص۲۵۱
(۳) لسان العرب ج۴ ص۱۹۰

﴿ قُلْ لِّمَنِ الْأَرْضُ وَمَن فِيهَآ إِن كُنتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿٨٤﴾ سَيَقُولُونَ لِلَّهِ ۚ قُلْ أَفَلَا
تَذَكَّرُونَ ﴿٨٥﴾ قُلْ مَن رَّبُّ السَّمَٰوَٰتِ السَّبْعِ وَرَبُّ الْعَرْشِ الْعَظِيمِ ﴿٨٦﴾ سَيَقُولُونَ
لِلَّهِ ۚ قُلْ أَفَلَا تَتَّقُونَ ﴿٨٧﴾ قُلْ مَنۢ بِيَدِهِۦ مَلَكُوتُ كُلِّ شَىْءٍ وَهُوَ يُجِيرُ وَلَا يُجَارُ عَلَيْهِ
إِن كُنتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿٨٨﴾ سَيَقُولُونَ لِلَّهِ ۚ قُلْ فَأَنَّىٰ تُسْحَرُونَ ﴿٨٩﴾ بَلْ أَتَيْنَٰهُم بِالْحَقِّ
وَإِنَّهُمْ لَكَٰذِبُونَ ﴿٩٠﴾ مَا اتَّخَذَ اللَّهُ مِن وَلَدٍ وَمَا كَانَ مَعَهُۥ مِنْ إِلَٰهٍ ۚ إِذًا لَّذَهَبَ كُلُّ
إِلَٰهٍۭ بِمَا خَلَقَ وَلَعَلَا بَعْضُهُمْ عَلَىٰ بَعْضٍ ۚ سُبْحَٰنَ اللَّهِ عَمَّا يَصِفُونَ ﴿٩١﴾ عَٰلِمِ الْغَيْبِ
وَالشَّهَٰدَةِ فَتَعَٰلَىٰ عَمَّا يُشْرِكُونَ ﴿٩٢﴾ ﴾

[۸۴] (ای پیغمبره! کفارو ته) ووایه چې: ځمکه او هغه څوک (او هغه شی) چې په ځمکه کښې دي چالره دي؟ که تاسو یاست چې پوهېږئ (جواب راکړئ).

[۸۵] ژر دی چې کفار (به جواب درکړي او) وبه وايي چې (دا) الله ﷻ لره دي.

(نو) ته (ورته) ووایه چې: ایا نو تاسو پند (او عبرت) نه اخلئ!؟ (چې د بوتانو عبادت کوئ).

[۸۶] (بیا ورته) ووایه چې: د اوو اسمانونو رب او د عرش عظیم رب څوک دی؟ (د دغو ربوبیت چا لره دی؟).

[۸۷] ژر دی چې کفار (به جواب درکړي او) وبه وايي چې: (د دغو ربوبيت) الله ﷻ لره دی (او بس. نو بیا ته) ووایه چې: ایا نو تاسو (د الهي عذاب څخه خپل ځانونه) نه ساتئ؟ (د ده ﷻ څخه نه دارېږئ)؟.

[۸۸] (بیا ورته) ووایه چې: هغه څوک دی چې په لاس باندې یې د هر شي واکداري ده او شان دا دی چې (د هر شي څخه) پنا ورکولی شي او په ده باندې پناه نه ورکوله کېږي؟ (د ده د عذابه هیڅوک چاته نجات نه شي ورکولی)، که تاسو یاست چې پوهېږئ (نو جواب راکړئ).

[۸۹] ژر دی چې (د دې پوښتنې په جواب کښې به هم درته) ووايي (چې د هر شي واکداري الله ﷻ لره ده (او بس).

(نو) ته (ورته) ووایه چې: نو تاسو څنګه غولولی کېږئ؟ (چې د خپلو باطلو معبودانو څخه د نجات تمه کوئ).

[۹۰] (نو قرآن کریم أساطیر الأولین نه دی) بلکې مونږ دوی ته (د خپل پیغمبر په ذریعه) حق ورورې دی، او یقیناً دوی دروغژنان دي (چې قرآن کریم په نوموړي نوم باندې یادوي).

[۹۱] (نو دا واقعیت دی چې) الله ﷻ هیڅ ولدیت نه دی نیولی (لکه چې کفار خیال کوي).

او نه د ده ﷻ سره څه (حق) معبود شته (که بالفرض المحال ده ﷻ سره بل حق معبود وی نو) په دغه وخت کښې به هر یوه معبود هغه شی بیولی (جدا کړی) وی کوم یې چې پیدا کړی وي.
او (هم) به هرومرو ځینې په ځینو نورو باندې (د جنګ او کش مکش په ضمن کښې) اوچت شوي وی او د دنیا نظام به ړنګ شوی وی).
(نو) الله ﷻ لره د هغه شي څخه پاکي ده چې کفار (مشرکان) یې بیانوي.
[۹۲] (داسې الله ﷻ) چې (هغه) په پټو او ښکاره شیانو پوه دی.
نو همده ﷻ ته د هغو شیانو څخه پاکي ده کوم چې مشرکان یې ورسره (په عبادت کښې) شریکوي.

ارتباط او د مطلب خلاصه

د وړاندېنیو ایتونو مضمون دا وه چې الله ﷻ ټولو انسانانو ته غوږونه او سترګې او هم زړونه ورکړي دي خو کفار ترې کار نه اخلي او د پخوانیو په ړانده تقلید باندې اخته دي او په قرآن کریم باندې د "أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ" نوم ږدي.
په دې ایتونو کښې دوی د پوښتنو په ضمن کښې هغو ټکو ته متوجه کړی شوي دي د کومو په جوابولو سره چې دوی د غفلت د خوبه رابیداریدلی شي نو حاصل یې داسې راځېږي:
ای پیغمبره! د دې دپاره چې کفار د غفلت د خوبه راویښ شي او د خپلو پلرونو د ړانده تقلید څخه لاس واخلي دوی لاندې پوښتنو ته متوجه کړه:
۱ـ ای د ړانده تقلید خاوندانو! تاسو جواب راکړئ چې دا ځمکه د چا ده؟ چا پیدا کړې ده او روزمره د چا د تصرف لاندې ده؟.
همدارنګه هغه کسان او هغه شیان د چا دي کوم چې په ځمکه کښې موجودیت لري؟ چا پیدا کړي دي او د چا په قبضه کښې دي؟.
که تاسو یاست چې پوهېږئ او څه علم او پوهه لرئ نو په صحیحو معناوو کښې جواب راکړئ.
نو ډېر ژر دی چې کفار به په جواب کښې ووایي چې: دا ټول (ځمکه او څه چې پکښې دي) په الله ﷻ پورې اختصاص لري چې فقط همه ﷻ پیدا کړي دي، او فقط همدی ﷻ پکښې تصرف کوي او بس.
نو ای پیغمبره! کله چې هغوی ذکر شوی جواب درکړ نو ته ورته ووایه چې: ایا تاسو د همدغه خپل جواب څخه پند نه اخلئ او دومره تذکر هم نه کوئ چې ایا هغه څوک په عبادت کښې څه برخه درلودلی شي کوم چې په ځمکه کښې د یوه ډېر کوچني څیز د پیداکولو نه وسه لري او نه پکښې تصرف کولی شي؟!.
۲ـ بیا ترې پوښتنه وکړه چې: د اوو اسمانونو رب څوک دی؟ او هم د عرش عظیم پروردګار څوک دی؟ دا د چا ملکیت دی او د چا دپاره پکښې تصرف کول اختصاص لري؟.
نو ډېر ژر دی چې دوی به جواب درکړي چې: دا ټول الله ﷻ پورې اختصاص لري، نه پکښې د ده ﷻ څخه په غیر څوک ربوبیت کولی شي او نه پکښې بل څوک د تصرف کولو توان لري.

نو د دغه جواب څخه وروسته ورته ووایه چې: ایا تاسو د الله ﷻ څخه نه ډارېږئ چې په عبادت کښې ورسره داسې شیان شریکان ګرځوئ چې نه په اوو اسمانونو کښې څه ربوبیت لري او نه پکښې د څه تصرف حق درلودلی شي؟.

۳ـ دریمه پوښتنه نوموړو کفارو ته داسې متوجه کړه چې:

الف: هغه څوک دی چې د هر شي واکداري یې په لاس کښې ده چې هیڅ شی یې نه د واکدارۍ څخه اوزي او نه ترې وتلی شي؟.

ب: هغه څوک دی چې مخلوقاتو ته د بل چا د ضرر څخه پنا او نجات ورکوي خو د ده د تعذیب مخه هیڅوک نه شي نیولی؟. یا په بل عبارت: هغه څوک دی چې هر چاته د تعذیب اراده وکړي نو هیڅوک پنا او نجات نه شي ورکولی خو دی د هرچا د تعذیب مخنیوی کولی شي؟.

که تاسو یاست چې څه پوهه لرئ نو د ذکرو شوو پوښتنو جواب راکړئ.

نو ډېر ژر دی چې دلته به هم همغه جواب تکرار کړي کوم یې چې پخوانیو پوښتنو ته ورکړی وه، او دا ځکه چې د همغه جواب څخه په غیر بل جواب نشته هغه دا چې:

د هر شي واکداري الله ﷻ پورې اختصاص لري، همدی ﷻ هر چاته د هر چا څخه پنا او نجات ورکولی شي خو هغه څوک چې د ده ﷻ د غضب لاندې واقع شوی وي هغه ته هیڅوک د ده څخه پناه او نجات نه شي ورکولی.

نو بیا ورته ووایه چې: ای کفارو! نو تاسو د دغسې دلایلو د موجودیت سره-سره څنګه غولولی کېږئ چې د الله ﷻ سره په عبادت کښې په شرکت باندې قائل یاست!؟، حال دا چې د ده ﷻ د غضب او عذاب څخه هیڅ بوت (باطل معبود) نجات او پنا نه شي درکولی.

ایا تاسو دومره نه پوهېږئ چې څوک د نجات توان نه لري هغه د عبادت لیاقت هم نه شي درلودلی!؟

۴ـ ای پیغمبره! حقیقت دا دی چې مونږ ستا په ذریعه کفارو ته حق وروړی دی چې قرآن کریم په رښتیانې توګه زمونږ د طرفه نازل شوی دی او د "أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ" نوم ایښودل ورباندې ډېره لویه بې انصافي ده.

خو کفار دروغژنان دي او دروغ ویل یې عادت دی چې د یو پلوه په لا شعوري توګه د خپلو باطلو معبودانو په عجز او ناتوانۍ باندې اعتراف کوي او د بله پلوه یې په عبادت باندې کلک دي او په متناقضو خبرو او متناقضو کارونو باندې لګیا او مشغول دي.

د ذکر شوي سوال جواب نتائج:

۵ـ ای پیغمبره! د وړاندېني سوال جواب څخه لاندې نتائج په اثبات رسېږي:

الف: الله ﷻ د خپلو مخلوقاتو څخه هیڅوک په ولدیت سره نه دی نیولی او دا ځکه چې دا ټول په مخلوقیت او مملوکیت کښې یو برابر دي، نو څېنو ته په څېنو نورو باندې په ولدیت سره ترجیح

(۱۸) ... خبره ده، او په دې باندې علاوه ولدیت نیول د احتیاج علامه ده او الله ﷻ د هر ډول احتیاج څخه پاک او منزه دی.

ب: د الله ﷻ سره په حقاني معبودیت کښې هیڅوک او هیڅ شی شریک نه دی او دا ځکه چې په ملکیت او هم په خالقیت او ربوبیت کښې ورسره هیڅوک اشتراک نه لري نو په واکدارۍ او معبودیت کښې به اشتراک د کومه کړي؟.

ج: په دې باندې علاوه که بالفرض المحال په خالقیت کښې ورسره کوم یو باطل معبود شرکت لرلوی، نو ضرور او هرومرو به هر معبود خپل خپل مخلوقات یو تربله جداجدا کړي وی، او هر یو به بیله بیله جبهه تشکیله کړې وی، او خبره به جنګ او جګړې ته رسېدلې وی. نو په نتیجه کښې به ځینې په ځینو نورو باندې برلاسي شوي وی او د مخلوقاتو نظام به جړ پړ شوی وی. یا په بل عبارت: په دغه صورت کښې به اسمانونه د جنګ او جګړې د کبله رالوېدلي وی او ځمکه به سرچپه شوې وی.

د: ذکر شوی سوال جواب دا هم اثباتوي چې الله ﷻ ته د ولدیت په شمول د هر هغه شي څخه پاکي ده کوم چې کفار او مشرکان يې بیانوي، او بلا دلیله ورباندې خولې ښوروي.

ه: دا هم ثابته شوه چې الله ﷻ په پټو او ښکاره وو، غائبو او حاضرو ټولو باندې پوهېدونکی دی.

و: بالآخره دا هم په اثبات ورسېده چې الله ﷻ د هغو باطلو معبودانو څخه ډېر اوچت او پورته دی کوم چې مشرکان او کفار يې ورسره په عبادت کښې شریکوي او په معبودیت کښې يې برخوال ګڼي.

توضیحات

۱ـ د سوال او جواب په هکله قاعده دا ده چې کوم شی چې په سوال کښې مذکور وي هغه په جواب کښې مقدر وي، نو د همدې قاعدې په بنیاد لاندې وضاحتونه ولولئ:

الف: د ﴿ لِّمَنِ ٱلْأَرْضُ وَمَن فِيهَآ ﴾ جواب په ﴿ سَيَقُولُونَ لِلَّهِ ﴾ کښې د ﴿ لِلَّهِ ﴾ کلمه جواب واقع شوې ده چې تقدیر يې داسې کېږي: "اَلْأَرْضُ وَمَنْ فِيهَا لِلَّهِ" ځمکه او څه چې په ځمکه کښې دي هغه الله ﷻ لره دي او بس.

ب: د ﴿ مَن رَّبُّ ٱلسَّمَـٰوَٰتِ ٱلسَّبْعِ وَرَبُّ ٱلْعَرْشِ ٱلْعَظِيمِ ﴾ معنی دا ده چې: "لِمَنْ رُبُوبِيَّةُ السَّمَاوَاتِ السَّبْعِ وَرُبُوبِيَّةُ الْعَرْشِ الْعَظِيمِ". د همدې معنی په لحاظ په ﴿ سَيَقُولُونَ لِلَّهِ ﴾ کښې يې د ﴿ لِلَّهِ ﴾ کلمه جواب واقع شوې ده، نو تقدیر يې داسې راځي چې: "رُبُوبِيَّةُ السَّمَاوَاتِ السَّبْعِ وَرُبُوبِيَّةُ الْعَرْشِ الْعَظِيمِ لِلَّهِ" یعنې د اوو اسمانونو ربوبیت او هم د عرش عظیم ربوبیت الله ﷻ لره دی او بس.

ج: د ﴿ مَنۢ بِيَدِهِۦ مَلَكُوتُ كُلِّ شَىْءٍ وَهُوَ يُجِيرُ وَلَا يُجَارُ عَلَيْهِ ﴾ معنی دا ده چې: "لِمَنْ مَلَكُوتُ كُلِّ شَيْءٍ وَهُوَ يُجِيرُ وَلَا يُجَارُ عَلَيْهِ". د همدې معنی په ملحوظ په ﴿ سَيَقُولُونَ لِلَّهِ ﴾ کښې د ﴿ لِلَّهِ ﴾ کلمه لاندې د کفارو د خولو څخه جواب حکایت شوی دی، نو تقدیر يې داسې راوځي چې: "مَلَكُوتُ كُلِّ

شَيْءٍ بِلَّهِ وَهُوَ يُجِيرُ وَلَا يُجَارُ عَلَيْهِ ﴾ يعني: د هر شي واكداري په داسې شان سره الله ﷻ لره ده چې په هر چا باندې پنا وركولى شي او په ده ﷻ باندې هيڅ پنا نه شي وركوله كېدى.

د سحر يوه معنى

۲_ په ﴿ فَأَنَّىٰ تُسْحَرُونَ ﴾ كښې د ﴿ تُسْحَرُونَ ﴾ كلمه په دې مقام كښې علماوو كرامو د هغه "سِحْرٌ" _لكه "عِلْمٌ"_ څخه اشتقاقه ګڼلې ده كوم چې د غولولو او تَخَيُّل معنى وركوي[۱]، يعني كله چې د هر شي واكداري الله ﷻ پورې اختصاص لري نو اى كفارو! تاسو په څه كيفيت سره غولولى كېږئ او په تَخَيُّل كښې وراچول كېږئ چې د بوتانو عبادت به تاسو ته د الهي عذاب څخه نجات دركړي؟، په اصطلاح په تاسو باندې څه جادو وكړى شو چې ښكاره لاره مو خطا كړه؟.

يادونه

۳_ دا ايت شريف ﴿ وَمَا كَانَ مَعَهُۥ مِنْ إِلَٰهٍ ﴾ الآية، د الله ﷻ په توفيق د [الأنبياء:۲۲] ايت لاندې د برهان التمانع په ضمن كښې ښه شرحه شوى دى چې په بيا شرحه كولو باندې يې كتاب اوږدېږي، هيله ده چې هملته مراجعه وكړى شي.

﴿ قُل رَّبِّ إِمَّا تُرِيَنِّي مَا يُوعَدُونَ ﴿٩٣﴾ رَبِّ فَلَا تَجْعَلْنِي فِي ٱلْقَوْمِ ٱلظَّٰلِمِينَ ﴿٩٤﴾ وَإِنَّا عَلَىٰٓ أَن نُّرِيَكَ مَا نَعِدُهُمْ لَقَٰدِرُونَ ﴿٩٥﴾ ٱدْفَعْ بِٱلَّتِي هِيَ أَحْسَنُ ٱلسَّيِّئَةَ ۚ نَحْنُ أَعْلَمُ بِمَا يَصِفُونَ ﴿٩٦﴾ وَقُل رَّبِّ أَعُوذُ بِكَ مِنْ هَمَزَٰتِ ٱلشَّيَٰطِينِ ﴿٩٧﴾ وَأَعُوذُ بِكَ رَبِّ أَن يَحْضُرُونِ ﴿٩٨﴾ حَتَّىٰٓ إِذَا جَآءَ أَحَدَهُمُ ٱلْمَوْتُ قَالَ رَبِّ ٱرْجِعُونِ ﴿٩٩﴾ لَعَلِّيٓ أَعْمَلُ صَٰلِحًا فِيمَا تَرَكْتُ ۚ كَلَّآ ۚ إِنَّهَا كَلِمَةٌ هُوَ قَآئِلُهَا ۖ وَمِن وَرَآئِهِم بَرْزَخٌ إِلَىٰ يَوْمِ يُبْعَثُونَ ﴿١٠٠﴾ ﴾

[۹۳] (اى پيغمبره!) ووايه چې: اى زما ربه! كه چرته ته ماته هغه عذاب رابښيې د كوم وعده چې د كفارو سره كړى شوې ده (چې زما په ژوند كښې يې ورباندې ورنازلوې).

[۹۴] (نو) اى زما ربه! نو ته ما د ظالم قوم د جملې څخه مه ګرځوه (د دوى د منځ څخه مې بهر وباسه).

[۹۵] او (اى پيغمبره! خكه دغسې سوال كوه چې) يقيناً مونږ هرومرو په دې باندې د قدرت خاوندان ياستو چې تاته هغه عذاب دروليد كړو د كوم وعده چې مونږ د كفارو سره كوو (ستا په ژوند كښې يې ورباندې ورنازل كړو).

---

(۱) مفردات الراغب ص۲۳۱

[۹۶] (ای پیغمبره!) ته په هغه خصلت سره (د کفارو) د بد خصلت مخنیوی کوه کوم چې ډېر ښه خصلت دی (او تا سره ډېر ښه مناسبت لري).

(یا په بل عبارت: ته مه په غُصه کېږه) مونږ په هغه خبرو باندې ډېر ښه پوهېږو کومې چې کفار یې بیانوي (خو استقامت په ځای ولره).

[۹۷] او (دا هم) ووایه چې: ای زما ربه! زه په تا سره د شیطانانو د چوخولو (وسوسو) څخه پنا غواړم.

[۹۸] او هم په تا سره ای زما ربه! د دې خبرې څخه پنا اخلم (غواړم) چې شیطانان ماته حاضر شي (او وسوسې اچولو ته تیاری ونیسي).

[۹۹] (ته خپله حوصله مه خرابوه ځکه چې عنادي کفار به) تر هغه وخته پورې (خپلو کفریاتو ته ادامه ورکړي) چې د دوی یو کس ته مرګ ورشي (او په ځنکدن باندې اخته شي، نو په دغه وخت کښې) به ووایي چې: ای زما ربه! تاسو ما بېرته (دنیا ته) تاو کړئ (او مرګ مې ټال کړئ).

[۱۰۰] ماته ښایي چې (په دغه صورت کښې به) زه (د عقیدې د سمولو سره-سره) په هغه شي کښې صالح عمل (هم) وکړم کوم چې زما څخه ترک شوی (پاتې شوی دی).

دغسې نه ده (چې هغه به بېرته تاو کړی شي)، یقیناً (په دغه وخت کښې نوموړې) خبره نه ده مګر یوه (داسې) خبره ده چې هغه یې (فقط) ویونکی دی (او هیڅکله تحقق نه شي موندلی).

او (په دې باندې علاوه) د دوی په وړاندې پرده ده (منخنی ژوند دی چې) تر هغې ورځې پورې (به ادامه وکړي) په کومه کښې چې دوی (د قبرونو څخه) راپورته کړی شي (او قیامت قائم شي، نو هلته به دنیا ته د بېرته ستنولو هیله بیا-بیا تکراره کړي).

ارتباط او د مطلب خلاصه

په وړاندېنیو ایتونو کښې د کفارو شرکیات او کفریات په غښتلي ماتوونکو دلایلو سره رد شوي وه، په دې ایتونو کښې د یو پلوه هغوی په غوږ باندې وهلی شوی دی چې تاسو د عذاب د نزول جوګه یاست، د خپل رب ﷻ څخه وډار شئ، او د بله پلوه نبي کریم ﷺ ته د حوصلې د غټولو په منظور او د امت د اتباع په موخه څه وصایا او ارشادات نازل شوي دي چې حاصل یې داسې راځېږي:

ای پیغمبره! د دلایلو د اقامه کولو څخه وروسته اوس څه ارشاداتو ته متوجه شه ترڅو ورباندې ستا حوصله غټه شي او هم په تا پسې خپل امت اقتداء وکړي هغه دا چې:

۱_ څرنګه چې عنادي کفار د دلایلو د اثر لاندې واقع نه شوه نو د دې لیاقت لري چې په دنیا کښې ورباندې ستا رب ﷻ عذاب ورنازل کړي، نو ته داسې سوال کوه چې:

ای زما ربه! که ستا اراده شوې وي چې زما په ژوند کښې په کفارو باندې عذاب ورنازل کړې، او د هغوی په تعذیب باندې زما سترګې یخې کړې، نو زما سوال دا دی چې: ای ربه! ما د دغه ظالم قوم د جملې څخه وباسه ترڅو د هغوی د عذاب څه اثرات ماته را ونه رسېږي.

او دا ځکه چې مونږ په دې باندې د قدرت درلودونکي یاستو چې د کفارو موعود عذاب تا ته

درولید کړو او ستا په ژوند کښې یې په غضب اخته کړو.

او دا قدرت هم لرو چې د هغوی تعذیب په دنیا کښې د څه وخته پورې وروسته کړو، البته کله چې حکمت د وروسته کولو غوښتونکی وي.

اما هر چې اُخروي عذاب دی نو هغه خو ټولو کفارو ته متوجه دی او هیڅوک یې ترې بچ نه شي پاتې کېدلی.

۲ـ ای پیغمبره! ته د خپلو عالي اخلاقو څخه په دوامداره توګه کار اخله او د همېشه دپاره د کفارو بدو خبرو او بد خاصیت ته په نېکو خبرو او نېک خاصیت باندې جواب ورکوه. یا په بل عبارت: د هغوی بدې خبرې په بدو خبرو سره مه جوابوه او د هغوی دعوت ته د غُصې د کبله مه شا کوه. څکه چې:

مونږ د کفارو په ټولو پوچو او بېهوده بیاناتو باندې په ډېره ښه وجه پوه یاستو چې ته پرې ډېر زورېږې او حوصله دې ورته تنګېږي، خو خپل استقامت مه خرابوه او همېشه د بدو خبرو جواب په بدو خبرو باندې مه ورکوه، حتی په هغه وخت کښې هم د خپلې ژبې عفت وساته کله چې تاته د مسلح جهاد هدایت درکړی شي.

۳ـ ای پیغمبره! شیطان غواړي چې تا په غُصه کړي او د ژبې عفت دې خراب کړي، نو د همدې کبله تاته توصیه ده چې د خپل رب ﷻ څخه داسې سوالونه هم وکړه چې:

الف: ای زما ربه! زه په تا باندې د شیطان د چوخولو څخه پنا غواړم چې ما په غُصه کړي او د ژبې عفت مې خراب کړي، چې په نتیجه کښې د کفارو سره د دعوت په عوض په نااندریو باندې اخته شم.

ب: ای زما ربه! زه په تا باندې حتی د دې څخه هم پنا غواړم چې شیطانان ماته رانژدې قدرې شي او زما په مجالسو کښې د وسوسې اچولو ته خپل ځانونه چمتو کړي.

۴ـ ای پیغمبره! ته څکه خپله حوصله مه خرابوه چې عنادي کفار په هیڅ صورت سره دلایلو ته غوږ نه ږدي. هو! په دوی باندې برابره ده چې ته دعوت ورکړې او که دعوت ورنه کړې، مګر تاته برابره نه ده تاته په نااندریو باندې د اخته کېدلو څخه دعوت ډېر بهتر دی چې اجرونه دې پرې اضافه کېږي او مراتب دې پرې لوړېږي.

نو د دې دپاره چې ته ښه متسلي شې په لاندې معلوماتو باندې تاته اطلاع درکوو:

الف: عنادي کفار به تر هغه وخت پورې خپلې کفري کړنلارې ته ادامه ورکړي ترڅو چې د دوی یوه کس ته د مرګ وخت وررسېږي او په ځنکدن باندې اخته شي.

ب: په دغه وخت کښې به یې عقل سر ته ورشي او خپل رب ﷻ ته به په ډېر تعظیم سره داسې عرض وړاندې کړي چې:

ای زما ربه! ما د دغه حال څخه (چې د آخرت په دروازه کښې ودرولی شوی یم) بېرته دنیا ته ستون کړې، او مرګ مې تر څه وخته پورې وروسته کړې.

ج: ای زما ربه! زه څکه دغه عرض وړاندې کوم چې زه اوس د زړه د کومې پوه شوم چې ستا د

پیغمبر دعوت په حقه وه او دلایلو یې واقعیت درلود زما ورباندې اوس سر خلاص شو.
نو که تاسو لطف وکړئ او ما بېرته ستون کړئ نو شاید چې زه د ایمان په شمول نېک اعمال وکړم او خپل هغه نواقص جبران کړم په کومو باندې چې زه اخته وم او هغه محاسن عملي کړم کوم چې ما ترک کړي وه او د کومو وخت چې زما څخه فوت شوی دی.

۵- ای پیغمبره! د ځنکدن په حال کښې د هر یوه کافر ذکر شوی سوال او ذکر شوی وړاندیز محض یوه خبره ده چې نوموړی به یې فقط پخپله باندې ویونکی وي چې هیڅکله تحقق ونه شي که څه هم نوموړی یې په ډېرې عاجزۍ او د ډېرې پرېشانۍ په حال کښې وړاندې کوي، او منندلی داځکه چې دنیا ته بېرته راستنېدل نشته.

۶- د کفارو نوموړی حسرت به په برزخي (منځني) ژوند کښې آن د قیامت تر ورځې پورې ادامه ولري، خو چې کله قیامت قائم شي او ټول مړي د قبرونو څخه را اوچت کړی شي نو حسرت به یې لا اضافه شي او د همېشه دپاره به ورسره مخامخ شي، بلکې د حسرت څخه به ورته یو لوی روحي عذاب جوړ شي.

توضیحات

۱- په دې مقام کښې لاندې ټکو ته توجه په کار ده:

الف: په ﴿ رَّبِّ إِمَّا تُرِيَنِّي مَا يُوعَدُونَ ﴾ سره اشارهٔ کفار په غوږ باندې وهلی شوي دي چې د دنیاوي عذاب نزول ورباندې حتمي او لازم دی.

ب: په ﴿ رَبِّ فَلَا تَجْعَلْنِي فِي ٱلْقَوْمِ ٱلظَّٰلِمِينَ ﴾ کښې الله ﷻ نبي کریم ﷺ ته د سوال مضمون ورښودلی دی چې ماته په دغه ډول سوال وکړه.
او پوره واضحه ده چې د سوال تلقین او تعلیم په حقیقت کښې د سوال د اجابت وعده ورکول دي.

ج: نبي کریم ﷺ تلقین شوی مضمون د یوه اوږده حدیث په ضمن کښې داسې وړاندې کړی دی چې: «وَإِذَا أَرَدْتَ فِي النَّاسِ فِتْنَةً فَاقْبِضْنِي إِلَيْكَ غَيْرَ مَفْتُونٍ»[1] یعنې ای زما ربه! کله چې ته په خلکو کښې یوه امتحان (عذاب) ته اراده وکړې نو ما خپل اقدس ذات ته په داسې حال کښې درقبض کړه چې په فتنه کښې نه یم اچولی شوی او په معذبینو کښې شامل نه یم (او یا مې ترې په ژوند کښې جدا کړه).

د: ذکر شوی ښودلی شوی سوال الله ﷻ قبول کړی هم دی چې فرمایلي یې دي چې: ﴿ وَمَا كَانَ ٱللَّهُ لِيُعَذِّبَهُمْ وَأَنتَ فِيهِمْ ﴾ [الأنفال:٣٣] یعنې او الله ﷻ نه دی چې کفار په داسې حال کښې معذب کړي چې ته پکښې موجودیت لرې.
نو الله ﷻ د مکې په مشرکانو باندې په هغه وخت کښې دنیاوي عذاب ورنازل کړ او د بدر په مقام کښې یې ورباندې مجاهدین مسلط کړه چې کله ترې نبي کریم ﷺ مدینې منورې ته په هجرت سره جدا شو.

---
(۱) موطا الامام مالک ص۱۳۱

۲ـ ځيني علماء كرامو[۱] د ﴿ ٱدۡفَعۡ بِٱلَّتِي هِيَ أَحۡسَنُ ٱلسَّيِّئَةَ ﴾ تفسير داسې كړى دى چې: اى پيغمبره! د خپل ښه خوى او نېک خصلت په سبب سره د كفارو د اذيتونو او ضررونو تحمل وكړه او پرې صابر شه.

نو په دې تفسير سره ذكر شوى ايت شريف د جهاد په فرضيت باندې منسوخ ګرځي.

مګر مونږ ته بهتره برېښي چې ايت شريف منسوخ ونه ګڼل شي او د معنى حاصل يې داسې واخستل شي چې: اى پيغمبره! په خپل ښه خوى سره د كفارو سره ناندرى مه وهه او د خپلې خولې عفت وساته، هسې نه چې په غُصه شې او د كفارو د بدو خبرو جواب په بدو او پوچو ويناوو سره وركړې، بلكې په خپل همدغه خوى باندې كلک اوسه كه څه هم په تا باندې مسلح جهاد فرض كړى شي.

مونږ څكه دا ډول تفسير خوښ كړه چې د نژدې متصل ايت شريف سره په ډېره ښه وجه پيوند نيسي، چې د شيطاني وسوسو څخه پنا غواړه.

هَمز څه معنى؟

۳ـ په ﴿ مِنۡ هَمَزَٰتِ ٱلشَّيَٰطِينِ ﴾ كښې د ﴿ هَمَزَٰتِ ﴾ كلمه د "هَمْز" ـلكه "غَضْ" ـ جمعه ده، "هَمْز" په ډېرو معناوو باندې استعمال شوى دى چې ټېل وهل او چوخول هم پكښې شامل دي[۲] په دې مقام كښې همدغه دواړه معناوې مرادې دي چې د وسوسې څخه كنايه دي او جمعيت يې يا د شيطانانو د جمعيت په اعتبار سره دى چې ﴿ ٱلشَّيَٰطِينِ ﴾ هم د شيطانانو جمعه ده، او يا د كرتونو او ډولونو په لحاظ اخستلى شوى دى، يعنې د هر يوه شيطان د وسوسې څخه او يا د شيطان د هر ځل وسوسې او هر ډول وسوسې څخه په خپل رب ﷻ باندې پناه وغواړه.

سوال جواب

۴ـ كه څوک وايي چې: په ﴿ قَالَ رَبِّ ٱرۡجِعُونِ ﴾ كښې د څه حكمت په بنياد د ﴿ ٱرۡجِعُونِ ﴾ په عوض د "ارْجِعْنِي" كلمه نازله نه شوه چې د ﴿ رَبِّ ﴾ د كلمې سره په إفراد كښې مناسبه ده؟

مونږ وايو چې: كه څه هم مفسرينو كرامو د دغه سوال دپاره متعدد جوابونه كړي دي[۳] مګر كوم جواب چې مونږ ته بهتر او بې تكلفه برېښي هغه دا دى چې د مفرد دپاره كله-كله د تعظيم په غرض د جمعيت ضمير استعمالېږي. لكه چې يوه شاعر ويلي دي چې[۴]:

أَلَا فَارْحَمُوْنِي يَا إِلٰهَ مُحَمَّدٍ :: فَإِنْ لَمْ أَكُنْ أَهْلًا فَأَنْتَ لَهُ أَهلُ

يعنې خبر اوسه اى د محمد ﷺ معبوده! نو تاسو په ما باندې رحم وكړئ، كه زه د رحم لياقت نه لرم

---

(۱) تفسير البغوي ج۳ ص۳۱۶
(۲) القاموس المحيط ج۴ ص۵۳۲
(۳) اضواء البيان ج۵ ص۸۲۱
(۴) تفسير الكشاف ج۳ ص۲۰۲

دې ته خو د رحم کولو دپاره لايق يې (نو په خپل فضل سره راباندې رحم وکړې).
نو د همدې استعمال په بنياد به د قيامت په ورځ هر يو کافر خپل رب ﷻ د تعظيم په غرض د مفرد د خطاب په عوض د جمعيت خطاب وکړي او دنيا ته به ستنېدل وغواړي.

د برزخ معنی

۵ـ په ﴿ وَمِن وَرَآئِهِم بَرۡزَخٌ ﴾ کښې د ﴿ بَرۡزَخٌ ﴾ کلمه هغې پردې او حائل ته ويل کېږي چې د دوه ورځيانو په منځکښې يې صورت نيولی وي[۱]، ته به وايې چې دغه کلمه په اصل کښې "پرده" وه نو کله چې په عربيت کښې استعماله شوه نو د "پ" توری په "ب" او د "ه" توري په "خ" باندې تبديل کړی شوه او دا ځکه چې په عربي کلام کښې په اعجمي کلماتو باندې دغسې ډېر تغيرات صورت نيسي نو د "برزخ" کلمه ترې جوړه شوه.

خو په دې مقام کښې د ﴿ بَرۡزَخٌ ﴾ د کلمې څخه هغه موده مطلب ده چې سړی مړ شي او د ژوندیو په شان خوراک او څښاک ترې پاتې شي، او د قيامت ورځ لا نه وي قائمه شوې چې د خپلو کړو وړو د کاملې جزا يا سزا سره ملاقي شي[۲].

يعنې دا لا د برزخ ژوند دی چې د قيامت تر ورځې پورې به ادامه ولري او د کافر انسان چيغې پکښې پورته شوې، نو د ده به څه حال وي کله چې قيامت قائم شي او د خپلو کفرياتو د پوره سزا سره لاس او ګرېوان شي!؟، په هغه وخت کښې به کفار خپله ذکره شوې هيله بيا-بيا تکراره کړي.

په همدې مضمون باندې راتلونکی [۱۰۷] ايت دلالت کوي چې ای زموږ ربه! موږ د دوزخ د دغه ورباسه او يو ځل مو بيا دنيا ته بوځه نو که موږ خپلو کفرياتو ته ورتاو شو نو موږ به يقيناً ظالمان ياستو، او د اعتذار د قبول لياقت به نه لرو.

﴿ فَإِذَا نُفِخَ فِي ٱلصُّورِ فَلَآ أَنسَابَ بَيۡنَهُمۡ يَوۡمَئِذٖ وَلَا يَتَسَآءَلُونَ ﴿١٠١﴾ فَمَن ثَقُلَتۡ
مَوَٰزِينُهُۥ فَأُوْلَٰٓئِكَ هُمُ ٱلۡمُفۡلِحُونَ ﴿١٠٢﴾ وَمَنۡ خَفَّتۡ مَوَٰزِينُهُۥ فَأُوْلَٰٓئِكَ ٱلَّذِينَ
خَسِرُوٓاْ أَنفُسَهُمۡ فِي جَهَنَّمَ خَٰلِدُونَ ﴿١٠٣﴾ تَلۡفَحُ وُجُوهَهُمُ ٱلنَّارُ وَهُمۡ فِيهَا كَٰلِحُونَ ﴿١٠٤﴾
أَلَمۡ تَكُنۡ ءَايَٰتِي تُتۡلَىٰ عَلَيۡكُمۡ فَكُنتُم بِهَا تُكَذِّبُونَ ﴿١٠٥﴾ قَالُواْ رَبَّنَا غَلَبَتۡ عَلَيۡنَا شِقۡوَتُنَا
وَكُنَّا قَوۡمٗا ضَآلِّينَ ﴿١٠٦﴾ رَبَّنَآ أَخۡرِجۡنَا مِنۡهَا فَإِنۡ عُدۡنَا فَإِنَّا ظَٰلِمُونَ ﴿١٠٧﴾ قَالَ
ٱخۡسَـُٔواْ فِيهَا وَلَا تُكَلِّمُونِ ﴿١٠٨﴾ إِنَّهُۥ كَانَ فَرِيقٞ مِّنۡ عِبَادِي يَقُولُونَ رَبَّنَآ ءَامَنَّا فَٱغۡفِرۡ

---

[۱] لسان العرب ج۳ ص۸؛ مفردات الراغب ص۴۱
[۲] تفسير ابن کثير ج۳ ص۲۵۶

لَنَا وَٱرۡحَمۡنَا وَأَنتَ خَيۡرُ ٱلرَّٰحِمِينَ ﴿١٠٩﴾ فَٱتَّخَذۡتُمُوهُمۡ سِخۡرِيًّا حَتَّىٰٓ أَنسَوۡكُمۡ ذِكۡرِي وَكُنتُم
مِّنۡهُمۡ تَضۡحَكُونَ ﴿١١٠﴾ إِنِّي جَزَيۡتُهُمُ ٱلۡيَوۡمَ بِمَا صَبَرُوٓاْ أَنَّهُمۡ هُمُ ٱلۡفَآئِزُونَ ﴿١١١﴾

[۱۰۱] نو کله چې په شپېلۍ کښې (دوهم ځل) پوکې وکړې شي نو په دغې ورځ کښې به د دوی ترمنځ هيڅ خپلوي نه وي (ترحم او تعاطف به د منځه لاړ شي)، او نه به دوی يو تربله (د مهربانۍ) پوښتنې کوي (چې ستا څه حال دی او د هغه څه حال دی؟).

[۱۰۲] نو د هر چا چې تلې درنې شي نو همدغه (ډله) همدوی کاميابان (بريالي) دي.

[۱۰۳] او د هر چا چې تلې سپکې شي نو دغه (ډله) همغه کسان دي چې خپل خانونه يې په تاوان کښې اچولي دي چې په دوزخ کښې به همېشه وي.

[۱۰۴] د دوی مخونه به د دوزخ اور وسوزوي او دوی به په دوزخ کښې غاښ بربنډ وي (چې پاسنۍ شونډه به يې ککرې ته پورته شوې وي او لاندېنۍ شونډه به يې په نامه باندې پرته وي).

[۱۰۵] (دوی ته به وويلی شي چې:) ايا زما ايتونه په تاسو باندې (په دنيا کښې) نه لوستل کېده؟ (بلکې لوستل کېدل) نو تاسو وئ چې نسبت د دروغو به مو ورته کاوه.

[۱۰۶] کفار به (په جواب کښې) ووايي چې: ای زمونږ ربه! (هلته) په مونږ باندې خپلې بدبختۍ غلبه کړې وه او مونږ يو ګمراه قوم وو (چې وغولېدلو).

[۱۰۷] ای زمونږ ربه! مونږ د دې (دوزخ) څخه وباسه (او دنيا ته مو بوځه) نو که مونږ بېرته (خپلو کفرياتو ته) ورتاو شوو نو يقيناً مونږ به ظالمان ياستو.

[۱۰۸] (د دوی) رب ﷻ به ورته ووايي چې: په دوزخ کښې چغې شئ (د سپيو غوندې مه کوږنجېږئ) او زما سره خبرې مه کوئ.

[۱۰۹] (ځکه چې) يقيناً شان دا دی چې زما د بندګانو څخه يوه ډله وه چې دوی به ويلې چې: ای زمونږ ربه! مونږ (په تا او ستا په پيغمبر باندې) ايمان راوړی دی، نو مونږ ته مغفرت وکړې او (په مونږ باندې) رحم (مهرباني) وکړې؛ او همدا ته د ټولو رحم کوونکو بهتر رحم کوونکی يې.

[۱۱۰] نو هغوی (دغه ډله) به تاسو په ملنډو سره نيول آن تر دې چې هغوی ستاسو څخه زما ذکر هېر کړ (تاسو د هغوی په مسخرو باندې مشغول شوئ).

او تاسو (هلته) وئ چې هغوی پورې مو خندل (ايمان درته خندنۍ برېښېده).

[۱۱۱] يقيناً ما نن ورځ هغوی ته د هغوی د صبر (او استقامت) د کبله (ښکه) جزا ورکړه. (هغه دا چې:) يقيناً دوی چې دي همدوی مراد ته رسېدونکي دي (او بس).

ارتباط او د مطلب خلاصه

وړاندېني ايتونه په دې باندې تمام شوي وه چې برزخي عمر به تر هغه وخته پورې ادامه وکړي چې ترڅو مړي د قبرونو څخه راپورته کړی شي او قيامت قائم شي، په دې ايتونو کښې د قيامت د ورځې

په دغې ورځ کښې د کفارو څه حالات نازل شوي دي چې حاصل يې داسې راځېږي:
ځه کيفيات او په خپل امت باندې د قيامت د ورځې څه کيفيات بيان کړه هغه دا چې:
اې پيغمبره! اوس په دوهم ځل په شپېلۍ کښې پوکی وکړې شي نو ټول مړي به د قبرونو څخه را اوچت
۱ـ کله چې په دوهم ځل په شپېلۍ کښې پوکی وکړې شي نو ټول مړي به د قبرونو څخه را اوچت کړې شي او سمدستي به د سختې وارخطايۍ سره مخامخ شي حتی چې:
الف: هرڅوک به فقط د خپل ځان په غم کښې ډوب وي او د خپلو ټولو خپلوانو او اقاربو د غم څخه به غافل وي، يا په بل عبارت: زوی به د پلار څخه تښتي چې څه نيکي راځخه ونه غواړي او پلار به د زوی څخه د همدغې مطالبې د وېرې تښتېدونکی وي او داسې نور، ته به وايې چې د دوی تر منځه بالکل د نسب اړيکه موجوديت نه لري.
ب: د محشر ټول وګړي به په دغې ورځ کښې يو تر بله پوښتنه قدرې هم نه کوي چې ستا څه حال دی؟ او څنګه يې؟.
۲ـ په دغې ورځ کښې به د حساباتو د تصفيه کولو دپاره تلې ودرولې شي چې نتيجه به يې په لاندې ډول بروز وکړي:
الف: د چا چې د نېکيو تلې درنې شي که څه هم په ډېر لږ مقدار سره وي نو همدغه کسان د فلاح او نجات خاوندان دي، همدوی کاميابان دي او جنت ته داخلېدونکي دي.
ب: بالمقابل د هر چا چې د نېکيو پله سپکه شوه چې هيڅ ايمان يې نه درلود نو همدغو کسانو خپل خانونه په دايمي تاوان کښې واچول چې په دوزخ کښې به د همېشه دپاره پراته وي.

په دوزخ کښې د کفارو حالات:

۳ـ کفار به په دوزخ کښې د لاندې کيفياتو سره مخامخ وي:
الف: مخونه به يې د دوزخ په اور باندې سوي وي او تک تور به اووښتي وي، ته به وايې چې توري تبۍ دي.
ب: دوی به په دوزخ کښې په اور باندې پړسېدلي وي، حتی چې پاسنۍ شونډې به يې ککريو ته ورپورته شوې وي، او لاندېنۍ شونډې به يې په نامه باندې ښکته ورپرېوتلي وي لنډه دا چې د دوزخ داور د کبله به يې څېرې ډېرې بدموره ګرځېدلي وي.
ج: دوزخيانو ته به د تخجيل او روحي تعذيب دپاره د الله ﷻ د پلوه وويل شي چې: ای کفارو! ايا په تاسو باندې زما ايتونه روزمره نه لوستل کېدل چې تاسوورباندې ايمان راوړی وی او نن ورځ د دغه کړاوونو سره نه وی مخامخ شوي؟!.
هو! په تاسو باندې په دوامداره توګه لوستل کېدل خو تاسو وئ چې د دروغو نسبت مو ورته کاوه او ايمان موورباندې رانه ووړ، نن ورځ څکه په دغسې سختو عذابونو کښې لتاړ ياست.
د: نو کفار به تصديق وکړي چې "هو"، په مونږ باندې ايتونه لوستل کېدل او د همدغو عذابونو څخه د نجات دپاره دعوت راکول کېده خو په مونږ باندې خپلې بدبختۍ غلبه کړې وه او سترګې يې

رابانديږ پتې کړې وې او غوږونه يې راته کاڼه ګرځولي وه.

لنډه دا چې مونږ په دنيا کښې يو ګمراه او بې لارې قوم وه نو همدغه سزا زمونږ دپاره ډېره په ځاى او ډېره مناسبه ده خو:

هـ: اى زمونږ ربه! تاته زمونږ سوال دا دى چې يو ځل په خپل لطف سره مونږ د دغه دوزخ څخه وباسه او دنيا ته مو بېرته بوځه ته به وګورې چې مونږ څنګه اطاعت کوو او ستا ارشاداتو ته څنګه غاړې ږدو؟. که بالفرض مونږ هلته بيا خپلو کفرياتوته ورتاو شو نو په دغه وخت کښې به يقيناً مونږ ظالمان ياستو او په همدغه اور کښې به دايمي سوزو، او د دې حق به ونه لرو چې بيا ستا په حضور کښې د خپل نجات سوال وړاندې کړو.

و: الله ﷻ به د کفارو د سوال په مقابل کښې ورته ووايي چې اوس بېرته دنيا ته ستنېدل نشته، تاسو د سپيو په شان مه کوړنجېږئ او ماته سوالونه مه کوئ، تاسو به هيڅکله د دې دوزخ څخه بهر نه کړى شئ او دا ځکه چې:

ز: په دنيا کښې تاسو بې دعوته نه ياست پاتې شوي، حتى په همدغه حال بانديې هم تاسو خبر کړى شوي وئ چې تاسو به په دوزخ کښې د بېرته ستنېدلو سوالونه وکړئ خو قبول به نه کړى شي.

ح: هلته زما د بندګانو څخه يوه ډله خلک وه چې زما د پيغمبرانو دعوت ته يې لبيک ويلى وه او په سر او سترګو يې منلى وه، دوى به زما په وړاندې د سوال لاسونه پورته کړي وه او د ناليدلي عذاب څخه به يې بالغيب پنا غوښتله چې:

اى زمونږ ربه! مونږ په تا باندې او ستا په پيغمبرانو باندې ايمان راوړى دى نو مونږ ته ګناهونه وبښې او په مونږ باندې رحم او مهرباني وکړې چې همدا ته د ټولو رحم کوونکو بهتر رحم کوونکى يې، او هم د دوزخ د اوره نجات راپېرزو کړې.

ط: مګر تاسو په دې باندې علاوه چې بالغيب ايمان مو رانه وړ او د دوزخ څخه مو بالغيب نجات ونه غوښت، په ذکر شوي ټولګي باندې به مو ملنډې وهلې او خندنې به مو ورپورې کولې چې دغه سادګان دومره نه پوهېږي چې نه بېرته راژوندي کېدل شته او نه دوزخ تحقق موندلى شي، بلکې دغه سادګان د وهمياتو او تخيلاتو د اثر لاندې واقع شوي دي.

ي: حتى چې په نتيجه کښې دغو خندنيو او مسخرو ستاسو څخه زما يادونه هېره کړه چې نه مو زما پيغمبران ومنل او نه مو زما په وحدانيت باندې يقين او باور وکړ.

بلکې تاسو به په دې عوض چې هغوى پسې اقتداء وکړئ، په دوامداره توګه مو ورپورې خندل، خو هغوى زما د ډاره ژړل، دا دى چې نن ورځ هغوى خاندي او تاسو ژاړئ.

يا: نو دغه دى چې نن ورځ ما هغوى ته د ايمان نېکه جزا ورعنايت کړه او هم مو ورته ستاسو د خندنيو اجرونه ورکړه چې هغوى به پرې صبر کاوه، يقيناً همدوى نن ورځ کامياباڼ دي، او همدا تاسو ناکامان او تاوانيان ياست، هغوى ته په کار دي چې په تاسو باندې وخاندي او خپل انتقام درڅخه واخلي.

توضیحات

۱_ په ﴿ فَإِذَا نُفِخَ فِي ٱلصُّورِ ﴾ کښې د شپېلۍ څخه هغه شپېلۍ مطلب ده په کومه باندې چې د نېږونو څخه مړي راپورته کېږي[۱].

سوال جواب

۲_ که څوک وايي چې: د ﴿ فَلَآ أَنسَابَ بَيْنَهُمْ يَوْمَئِذٍ ﴾ څخه څرګندېږي چې د قيامت په ورځ به نسبونه په هيڅ ډول سره چاته په ګټه نه تمامېږي حال دا چې تاسو د [الرعد:۲۳] ايت لاندې ليکلي دي چې نسب د دوزخ څخه په نجات کښې او جنت ته په داخلېدلو کښې څه ګټه نه لري مګر په داخل د جنت کښې د درجاتو په لوړتيا کښې بې اثره نه دی؟

مونږ وايو چې: په دې مقام کښې دا موضوع مطرحه نه ده چې نسبونه موثريت لري او که نه؟ بلکې په دې مقام کښې د قيامت د ورځې سختوالی تمثيل شوی دی چې هغه به دومره سخته ورځ وي چې د نسبونو تعاطف او تراحم به د منځه لاړ شي او د هر چا سره به فقط د خپل ځان غم وي چې نجات به مونده کړي او که نه؟. همدا مضمون په لاندې نصوصو کښې منعکس شوی دی:

الف: الله ﷻ فرمايي چې: ﴿ لِكُلِّ ٱمْرِئٍ مِّنْهُمْ يَوْمَئِذٍ شَأْنٌ يُغْنِيهِ ﴾ [عبس:۳۷] يعنې په دغې ورځ کښې به سړي د خپل ورور او هم د مور او پلار او هم د خپلې مېرمنې او خپلو زامنو څخه تېښتي چې څه کومک راڅخه ونه غواړي، او دا ځکه چې په دغې ورځ کښې به هر چا لره داسې حال وي چې د نورو څخه به يې بې پروا کړی وي، او فقط په خپل ځان به مشغول وي.

ب: الله ﷻ فرمايلي دي چې: ﴿ يَوَدُّ ٱلْمُجْرِمُ لَوْ يَفْتَدِي مِنْ عَذَابِ يَوْمِئِذٍ بِبَنِيهِ ﴾ [المعارج:۱۱] يعنې مجرم به خوښوي چې د دغې ورځې د عذاب څخه د خپلو زامنو په فديه کولو سره خپل ځان ته نجات ورکړي او هم په خپلې ماندينې او ورور سره او هم په خپل ټول قوم او هغو ټولو خلکو سره چې په ځمکه کښې موجوديت لري، خو فقط چې خپل ځان يې د دوزخ څخه خلاص شي.

په ايتونو کښې تناقض نشته

۳_ که څوک وايي چې: د ﴿ وَلَا يَتَسَآءَلُونَ ﴾ څخه څرګندېږي چې د قيامت په ورځ به يو کس د بل څخه پوښتنه نه کوي حال دا چې په بل ايت کښې الله ﷻ فرمايلي دي چې: ﴿ فَأَقْبَلَ بَعْضُهُمْ عَلَىٰ بَعْضٍ يَتَسَآءَلُونَ ﴾ [الصافات:۵۰] يعنې نو ځينې جنتيان به ځينو نورو ته په داسې حال مخ ورواروي چې يو تر بله به سره پوښتنې کوي. همدارنګه د جنتيانو او دوزخيانو سوال جواب د [الأعراف:۴۴_۵۱] ايتونو کښې نازل شوی دی، او په کفارو کښې د مشرانو او کشرانو ترمنځ جګړه په [سبأ:۳۱] ايت کښې راحکايت شوې ده.

---

(۱) تفسير ابن کثير ج۳ ص۲۵۶

نو پوښتنه دا ده چې: ایا د ﴿ وَلَا يَتَسَآءَلُونَ ﴾ د جملې سره دغه نور ایتونه تناقض نه لري؟

مونږ وایو چې:

الف: لکه چې د وړاندېنۍ دوهمې توضیح څخه څرګندېږي په دې مقام کښې فقط او فقط د تعاطف او تراحم پوښتنې نفي شوې دي. الله ﷻ فرمايي: ﴿ وَلَا يَسْئَلُ حَمِيمٌ حَمِيمًا ﴾ [المعارج: ۱۰] یعنې د قیامت په ورځ به یو دوست د بل دوست څخه د دوستۍ او زړه سوي په حیث پوښتنه نه کوي چې ستا څه حال دی؟.

ب: په دې باندې علاوه لکه چې د [یونس:۴۵] ایت لاندې ورته د الله ﷻ په توفیق څه اشاره شوې ده د قیامت په ورځ به مختلف حالات وي په ځینو حالاتو کښې به ځوک د ډاره خبرې قدرې هم نه شي کولی او په ځینو حالاتو کښې به سوال جواب کولی شي، نو د ایتونو ترمنځ تناقض نشته.

یادونه

۴_ مونږ _لله ﷻ الحمد_ د [الأعراف:۸] ایت لاندې د قیامت په ورځ د اعمالو د تول په هکله ښه مستند بحث کړی دی او هږ اړخیز تحقیق مو پکښې لیکلی دی هیله ده چې د دې مقام د ښه وضاحت په غرض هلته یو خل مراجعه وکړی شي امید دی چې د چا کوم بحث زړه غواړي هلته به یې بیامومي.

د لفح او کُلُوح معناوې

۵_ په ﴿ تَلْفَحُ وُجُوهَهُمُ ٱلنَّارُ وَهُمْ فِيهَا كَٰلِحُونَ ﴾ کښې لاندې شرحې ته متوجه شئ:

الف: د ﴿ تَلْفَحُ ﴾ کلمه د "لَفحٌ" _لکه "ضَرْبٌ"_ څخه اشتقاقه شوې ده چې په اور باندې د سوزېدلو دپاره وضعه شوې ده[۱].

ب: د ﴿ كَٰلِحُونَ ﴾ کلمې د "كُلُوح" _لکه "لُحُوق"_ څخه اشتقاق موندلی دی، "كُلُوح" دې ته وايي چې د چا شونډه پورته شي او غاښونه یې څرګند شي[۲].

نو د معنی حاصل یې داسې راځېږي چې: د کفارو مخونه به د دوزخ په اور باندې وسوزي او شونډې به یې پرې وریتې شي حتی چې غاښونه به یې بربنډ شي او ډېره ناکاره قواره به تشکیله کړي.

همدا مضمون نبي کریم ﷺ د ﴿ كَٰلِحُونَ ﴾ په تفسیر کښې داسې بیان کړی دی چې: «تَشْوِيهِ النَّارُ فَتَقَلَّصُ شَفَتُهُ الْعُلْيَا حَتَّى تَبْلُغَ وَسَطَ رَأْسِهِ وَتَسْتَرْخِي شَفَتُهُ السُّفْلَى حَتَّى تَضْرِبَ سُرَّتَهُ»[۳] یعنې هر یو کافر به د دوزخ په اور باندې وریت او پوخ شي نو پاسنۍ شونډه به یې ووړېږي او آن ککرۍ ته به ورپورته شي او لاندېنۍ شونډه به یې ښکته زوړنده شي حتی چې په نامه باندې به یې پرېوځي او د دواړو شونډو څخه به یې غاښونه بربنډ شي.

---

(۱) لسان العرب ج۲ ص۵۷۹
(۲) لسان العرب ج۲ ص۵۷۴
(۳) جامع الترمذي ج۲ ص۸۶

خسأ څه معنی؟

۶_ په ﴿ ٱخۡسَـُٔواْ فِيهَا وَلَا تُكَلِّمُونِ ﴾ کښې د ﴿ ٱخۡسَـُٔوا ﴾ کلمه د "خسأ، خسوء" _لکه "ضربا، خشوعا"_ څخه اشتقاقه شوې ده چې د سپي د رټلو او شړلو معنی ورکوي[۱].

نو کفارو ته به د توهين په توګه هغه کلمه استعماله کړی شي کومه چې د سپيو د شړلو او غلي کولو دپاره په دنيا کښې د خلکو د پلوه استعمالېږي، يعنې ای کفارو! چيغې شئ او د سپيو په شان مه کورنجېږئ او زما سره خبرې مه کوئ.

نبي کريم ﷺ په يوه اوږده حديث کښې فرمايلي دي چې: د ذکر شوې کلمې د وراورولو څخه وروسته به کفار د هر خير څخه نا اميده شي: «وَعِنْدَ ذَلِكَ يَأْخُذُونَ فِي الزَّفِيرِ وَالْحَسْرَةِ وَالْوَيْلِ»[۲] او په دغه وخت کښې به دوی د خرو غوندې په هنګېدلو او په حسرت او افسوس باندې شروع وکړي.

يادونه

۷_ که څه هم د ﴿ إِنَّهُۥ كَانَ فَرِيقٌ مِّنۡ عِبَادِي يَقُولُونَ رَبَّنَآ ءَامَنَّا فَٱغۡفِرۡ لَنَا وَٱرۡحَمۡنَا ﴾ څخه په ظاهر کښې څرګندېږي چې دغه بندګان د عامو مسلمانانو څخه عبارت دي، مګر د دې سورت د وروستني ايت څخه واضحه کېږي چې په دوی کښې پيغمبران هم شامل دي او دا څکه چې:

د يو پلوه د کفارو مسخرې او خندنې په عامو مسلمانانو پورې منحصرې نه وې بلکې دوی به په پيغمبرانو باندې هم ملنډې وهلې. او د بله پلوه الله ﷻ خپل پيغمبر ته امر کړی دی چې: ﴿ وَقُل رَّبِّ ٱغۡفِرۡ وَٱرۡحَمۡ ﴾ [المؤمنون: ۱۱۸] يعنې او ای پيغمبره! ته يو ځل بيا د خپلې زمانې د کفارو په مقابل کښې خپل رب ته سوال وکړه چې: ای زما ربه! ماته مغفرت وکړه او په ما باندې رحم وکړه. يا په بل عبارت: يو ځل بيا خپل ځان د ذکر شوي ايت مصداق وګرځوه.

﴿ قَٰلَ كَمۡ لَبِثۡتُمۡ فِي ٱلۡأَرۡضِ عَدَدَ سِنِينَ ﴿١١٢﴾ قَالُواْ لَبِثۡنَا يَوۡمًا أَوۡ بَعۡضَ يَوۡمٖ فَسۡـَٔلِ ٱلۡعَآدِّينَ
﴿١١٣﴾ قَٰلَ إِن لَّبِثۡتُمۡ إِلَّا قَلِيلٗاۖ لَّوۡ أَنَّكُمۡ كُنتُمۡ تَعۡلَمُونَ ﴿١١٤﴾ أَفَحَسِبۡتُمۡ أَنَّمَا خَلَقۡنَٰكُمۡ عَبَثٗا
وَأَنَّكُمۡ إِلَيۡنَا لَا تُرۡجَعُونَ ﴿١١٥﴾ فَتَعَٰلَى ٱللَّهُ ٱلۡمَلِكُ ٱلۡحَقُّۖ لَآ إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ رَبُّ ٱلۡعَرۡشِ
ٱلۡكَرِيمِ ﴿١١٦﴾ وَمَن يَدۡعُ مَعَ ٱللَّهِ إِلَٰهًا ءَاخَرَ لَا بُرۡهَٰنَ لَهُۥ بِهِۦ فَإِنَّمَا حِسَابُهُۥ عِندَ
رَبِّهِۦٓۚ إِنَّهُۥ لَا يُفۡلِحُ ٱلۡكَٰفِرُونَ ﴿١١٧﴾ وَقُل رَّبِّ ٱغۡفِرۡ وَٱرۡحَمۡ وَأَنتَ خَيۡرُ ٱلرَّٰحِمِينَ ﴿١١٨﴾ ﴾

[۱۱۲] الله ﷻ به (د قيامت په ورځ کفار مخاطب کړي او ورته به) ووايي چې تاسو په ځمکه (دنيا)

---

(۱) القاموس المحيط ج۲ ص۵۴
(۲) جامع الترمذي ج۲ ص۸۶

کښې څومره (وخت) درنګ کړی دی (البته) د کلونو په شمار سره؟

[۱۱۳] دوی به ووایي چې: مونږ (په دنیا کښې زمونږ په خپل خیال) یوه ورځ یا د ورځې څه برخه درنګ کړی دی، (زمونږ حساب دقیق نه دی) نو د حساب کوونکو څخه پوښتنه وکړه (چې مونږ به هلته څومره وخت تېر کړی وي؟).

[۱۱۴] الله ﷻ به (ورته) ووایي چې: تاسو (هلته) درنګ نه دی کړی مګر لږ.

که چرته یقینًا تاسو (په دنیا کښې) وئ چې پوهیدلئ (نو په لږ عمر باندې به مو دایمي عمر نه وی خراب کړی).

[۱۱۵] ایا نو تاسو ګومان کاوه چې: یقینًا مونږ به تاسو عبث (بې حکمته) پیدا کړي یاست او یقینًا تاسو به مونږ ته راجع نه کړی شئ؟ (ستاسو دا خیال غلط وه).

[۱۱۶] نو الله ﷻ (د عبثیاتو څخه) اوچت دی چې په حقه سره واکدار دی (او په حقه) بل معبود نشته مګر همدې ﷻ دی (او بس) چې د قدرمند عرش رب (او خاوند) دی.

[۱۱۷] او هر څوک چې د الله ﷻ سره بل داسې معبود وبلي (عبادت یې وکړي) چې ده لره یې په (ثبوت) باندې هیڅ برهان موجودیت ونه لري نو بې شکه د ده حساب (د بل چا په نزد نه دی بلکې) د ده د رب ﷻ په نزد دی (نو دقیق حساب به ورسره وکړي).

یقینًا شان دا دی چې کفار (په محاسبه کښې) نه شي بریالی کېدلی (ضرور د ناکامی سره مخامخ کېدونکي دي).

[۱۱۸] او (ای پیغمبره!) ووایه چې: ای زما ربه! (ماته) مغفرت وکړې او (په ما باندې) مهرباني وکړې، او همدا ته ﷻ د (ټولو) رحم کوونکو بهتر رحم کوونکی یې.

ارتباط او د مطلب خلاصه

په دې ایتونو کښې هم د وړاندېنیو ایتونو مضمون تعقیب شوی دی او د کفارو د اُخروي حالاتو څخه څه نور بیان هم نازل شوي دي چې حاصل یې داسې راځي:

ای پیغمبره! په خپل امت باندې د کفارو څه حالات قرائت کړه چې ترې عبرت واخلي او اُخروي ژوند ته تیاري ونیسي هغه دا چې:

۱_ د کفارو څخه به د حشر په میدان کښې او یا د دوزخ په داخل کښې الله ﷻ د توبیخ او توهین دپاره پوښتنه وکړي چې:

الف: ای کفارو! نن ورځ تاسو د دایمي عذاب سره مخامخ یاست البته دا د دې کبله چې تاسو دغه ورځ په دنیا کښې د نظره غورزولې وه او په لذائذو او مزو چړچو باندې اخته وئ، نو پوښتنه دا ده چې تاسو په دنیا کښې د کلونو په شمار سره څومره عمر تېر کړی دی چې خپل اُخروي عمر مو وربانډې تریخ کړی دی؟

ب: کفار به جواب ورکړي چې مونږ ته دقیق حساب معلوم نه دی دا به حساب کوونکو ته معلوم

وي د هغوی څخه دې پوښتنه وکړی شي. خو مونږ یوازې همدومره ویلی شو چې هلته مونږ فقط یوه ورځ خوشالي تېره کړې ده او یا د ورځې څه برخه هلته په مزو او چړچو کښې اخته وو.

افسوس! چې په یوه ورځ یا په نیمه ورځ زمونږ دایمي عمر د مشکلاتو څخه ډک شو.

ج: الله ﷻ به کفار مخاطب کړي چې که بالفرض حساب کوونکي ستاسو دنیاوي عمر بنه په دقت سره محاسبه کړي هم تاسو هلته نه یاست پاتې شوي مگر ډېر لږ وخت، که بالفرض تاسو په دنیا کښې وی چې گټور علم او پوهه مو درلودی نو دایمي عمر به مو په لږ عمر باندې نه وی خراب کړی، خو تاسو هلته گمراه او جهال قوم وئ او خپله گټه او تاوان مو ونه شو سنجولی. او دا خکه چې:

د: ایا نو ستاسو دا گومان وه چې مونږ به تاسو یقیناً عبث پیدا کړي یاست او تاسو به په یقین سره مونږ ته راجع نه کړی شي؟

نو تاسو همدغه گومان وغولولئ او د گمراهی په دایمي کندې کښې یې واچولئ چې هیڅکله به ترې بهر ونه شئ وتلی.

ه: نو هغه الله ﷻ د عبثو او بې حکمته کارونو څخه اوچت او لوړ دی کوم چې په حقه سره د هر شي واکدار دی، مړه کول او ژوندي کول د همده ﷻ په اختیار کښې دي او بس، همدی ﷻ د هغه عرش العظیم رب او مالک دی کوم چې په ټولو مخلوقاتو باندې احاطه کړې ده او هم په کرامت او شرف سره مالا مال ډک دی.

و: کله چې د الله ﷻ سره هیڅوک په اختیار او واکدارۍ کښې اشتراک نه لري نو هرڅوک چې د ده ﷻ سره بل معبود په عبادت کښې شریک وگني، حال دا چې د بل معبود په اشتراک باندې هیڅ دلیل هم نه لري نو یقیناً د هغه کس محاسبه د خپل رب ﷻ په نزد ده، او د محاسبې نتیجه یې دا ده چې:

بې شکه شان دا دی چې کفار څه فلاح او خلاصون نه شي موندلی او نوموړی کس د کفارو د ډلې څخه دی نو هیڅکله به د کامیابۍ خاوند ونه گرځي.

۲ـ او ای پیغمبره! په پای کښې یو ځل بیا د خپل رب ﷻ په دربار کښې د سوال لاسونه پورته کړه او په تواضع سره ووایه چې:

ای زما ربه! که بالفرض زما څخه په دعوت کښې څه قصور واقع شوی وي نو ماته مغفرت وکړې، او همدارنگه په ما باندې رحم او مهرباني وکړې او د استحقاق څخه اضافه اجرونه راکړې او دا خکه چې یوازې همدا ته د ټولو رحم کوونکو بهتر رحم کوونکی یې او بس.

توضیحات

۱ـ مونږ د الله ﷻ په توفیق د [یونس: ۴۵] او [طه: ۱۰۴] ایتونو په تفاسیرو کښې د ﴿ قَالُوا۟ لَبِثْنَا يَوْمًا أَوْ بَعْضَ يَوْمٍ فَسْـَٔلِ ٱلْعَآدِّينَ ﴾ په ارتباط بنه خوندور بحث او تحقیق لیکلی دی چې بیا لیکل یې اوږدوالی فائده کوي، نو هیله ده چې هلته یو ځل مراجعه وکړی شي، خو په دې مقام کښې

وربانديې همدومره اضافه كوو چې:

الف: كفارو ته د قيامت په ورځ دا سوال (چې تاسو په دنيا كښې څومره عمر تېر كړى دى؟) صرف د هغوى د تخجيل دپاره او د حسرت د اضافه كولو په منظور راجع كېږي كه نه نو الله ﷻ ته خو هر شى څرګند او معلوم دى.

ب: ځينو مفسرينو كرامو د ﴿ ٱلْعَآدِّينَ ﴾ د كلمې څخه هغه پرښتې مرادې كړې دي كومې چې د هر انسان د كړو وړو په ليكلو باندې مقررې دي[۱]، مګر شيخ المفسرين (العلامه الطبري عليه الرحمة[۲]) دغه كلمه په عموم باندې پرېښې ده يعني مونږ په دقيق حساب باندې نه پوهېږو، او په دې باندې علاوه په ډېر پريشانه حالت كښې قرار لرو، نو زمونږ د دنياوي عمر پوښتنه دې د حساب كوونكو څخه وشي برابره خبره ده چې پرښتې وي او كه بل څوك.

يو نحوي تحليل

۲_ د ﴿ لَا بُرْهَٰنَ لَهُۥ ﴾ جملې په اعراب كښې لاندې دوه تحليلونه جائز دي او دواړه صحيح دي[۳]:

الف: دا جمله محلاً منصوبه ده او د ﴿ إِلَٰهًا ﴾ دپاره دوهم صفت دى چې د واقع د بيان دپاره نازل شوى دى نه د احتراز په توګه، چې باطل معبودان په واقع كښې هيڅ برهان او دليل نه لري.

ب: دا جمله د شرط او جزا په منځكښې معترضه جمله ده چې د اعراب په محل كښې نه ده واقع شوې، خو د شرطيه جملې مضمون تائيدوي، يعني هرڅوك چې د الله ﷻ سره بل معبود په عبادت كښې شريک كړي نو يقيناً د هغه سره به بل څوک محاسبه ونه كړي بلكې خپل رب ﷻ به ورسره محاسبه وكړي؛ او ولې به ورسره محاسبه نه كوي چې نوموړى په بل معبود باندې هيڅ دليل او برهان نه لري ترڅو معذور وګڼل شي؟.

يادونه

۳_ ځينو مفسرينو كرامو[۴] د دې سورت د وروستنيو ايتونو د فضائلو په هكله ځينې احاديث راغونډ كړي دي _الله ﷻ دې ورته اجرونه وركړي_ كه څوک يې د لوستلو شوق لري نو هملته دې مراجعه وكړي.

د الله ﷻ په توفيق او كومک د "المؤمنون" سورت پښتو ترجمه او تفسير ختم شو، د الله ﷻ څخه لا زيات توفيق او كومک غواړو.

۱۴۲۰/۲/۲۰ هـ ق - ۱۳۷۸/۳/۱۵ هـ ش - ۱۹۹۹/۶/۵ م.

---

(۱) الدر المنثور ج۶ ص۱۲۲

(۲) تفسير الطبري ج۱۸ ص۶۳

(۳) البحر المحيط ج۷ ص۵۸۹

(۴) روح المعاني ج۱۸ ص۷۲

النور(٢٤)

سریزه

وړاندې له دې چې مونږ د "النور" د سورت په ترجمه او تفسیر باندې پیل وکړو لازمه ګڼو چې محترم لوستونکي ورسره د ځینو ټکو په ذکر سره اشنا کړو، هغه دا چې:

۱ـ د دې سورت نوم (النور) د [۳۵] ایت څخه اخستلی شوی دی.

الله ﷻ د خپل کتاب په اسرارو باندې ډېر ښه پوهېږي خو زمونږ په فکر دا نوم به د دې سورت دپاره ځکه اینښودلی شوی وي چې په دې سورت کښې داسې آداب او اخلاق نازل شوي دي چې د تعمیل په صورت کښې ورباندې د سړي دنیاوي ژوند او اُخروي ژوند دواړه ښه کېږي او د خوشالیو رڼاوو ته پرې داخلېږي.

۲ـ دا سورت په اتفاق سره مدني سورت دی[۱].

۳ـ د دې سورت د ایتونو په شمېر کښې څه اختلاف شته چې ځینو علماوو کرامو دوه شپېته (۶۲) او ځینو څلور شپېته (۶۴) ښودلي دي[۲]، مګر کوم مصحف چې زمونږ په وړاندې ایښی دی په هغه کښې یې شمېر څلور شپېته (۶۴) ښودلی شوی دی، نو مونږ د ایتونو شمېره د همدغه نظر په مطابق تعقیبوو، إن شاء الله ﷻ.

۴ـ د دې سورت د کلمو شمېره یو زرو درې سوه شپاړس (۱۳۱۶) ده، او د حرفونو شمېره یې پنځه زره شپږ سوه اتیاوو (۵۶۸۰) ته رسیږي[۳].

۵ـ دا سورت د هجرت په شپږم کال کښې نازل شوی دی، ځکه چې د دې سورت په لومړۍ برخه کښې د افک واقعه نازله شوې ده او دغه واقعه خو د هجرت په شپږم کال د بني المصطلق په غزا کښې پېښه شوې وه[۴].

د دې سورت محتویات

۶ـ په دې سورت کښې برسېره د توحید په دلایلو په معاشرتي او اخلاقي ادابو باندې هم ډېره رڼا اچولې شوې ده لکه:

الف: باید د زنا څخه ځانونه وساتئ؛

ب: که څوک په زنا مبتلاء شي هغه باید په حد کړی شي.

ج: باید یو کس بل ته د زنا نسبت ونه کړي، لکه چې د افک په واقعه کښې همدغه نسبت بي بي عائشې رضی الله عنها ته کړی شوی وه.

---

(۱) تفسیر القرطبي ج۱۲ ص۱۵۸

(۲) تفسیر البغوي ج۳ ص۳۲۰؛ تفسیر الخازن ج۳ ص۳۶۳

(۳) اللباب في علوم الکتاب ج۱۴ ص۲۷۴

(۴) سیرت ابن هشام ج۳ ص۳۴۱

د. په پاکلمنو ښځو باندې بايد تهمت ونه لګولی شي.
د. د زنا يا په زنا باندې د تهمت لګولو موجبه جوړېږي د هغه څخه بايد خان
ه. کوم شی چې ساتلی شي، نو هرڅوک بايد د خپلو سترګو اداره وکړي، او هم دې زنانه خپل زينت بېګانه خلکو
ته نه څرګندوي.
ز. د بل چا کور ته د ورننوتلو دپاره اجازه اخستل ضروري دي او داسې نور.

د دواړو سورتونو ترمنځ ارتباط

۷_ د وړاندېني سورت (المؤمنون) او د دې سورت (النور) ترمنځ ښه قوي ارتباط شته. لاندې
وضاحت يې ولولئ:

الف: په هغه سورت کښې پخوانيو هلاکو شوو قومونو ته اشاره شوې وه چې د پيغمبرانو بې
اطاعتي يې د هلاکت باعث ګرځېدلی وه، په دې سورت کښې د پيغمبر په اطاعت باندې زور
اچولی شوی دی چې د دې امت د هلاکت باعث ونه ګرځي.

ب: هلته د کفارو څخه حکايت شوی وه چې: ﴿وَلَهُمْ أَعْمَالٌ مِّن دُونِ ذَٰلِكَ﴾ [المؤمنون:۶۳] يعني
کفارو لره د دغه جهالت څخه پرته نو کفري اعمال هم شته؛ دلته د هغوی د بدو اعمالو څه مثالونه
ښودلي شوي دي چې پخپله فحاشان دي او په وينځو باندې فحاشي کوي.

ج: هلته په اولنيو ايتونو کښې د فلاح موندلو په وجوهو کښې د خپل عورت ساتنه هم ښودلې
شوې وه، په دې سورت کښې هغه اسباب ښه پوره شرحه شوي دي په کومو باندې چې د عورت
ساتنه کېږي او يا پرې سړی د اتهاماتو څخه ژغورل کېږي. او داسې نور.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ

﴿سُورَةٌ أَنزَلْنَاهَا وَفَرَضْنَاهَا وَأَنزَلْنَا فِيهَا آيَاتٍ بَيِّنَاتٍ لَّعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ ﴿١﴾ الزَّانِيَةُ وَالزَّانِي
فَاجْلِدُوا كُلَّ وَاحِدٍ مِّنْهُمَا مِائَةَ جَلْدَةٍ ۖ وَلَا تَأْخُذْكُم بِهِمَا رَأْفَةٌ فِي دِينِ اللَّهِ إِن كُنتُمْ تُؤْمِنُونَ
بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ ۖ وَلْيَشْهَدْ عَذَابَهُمَا طَائِفَةٌ مِّنَ الْمُؤْمِنِينَ ﴿٢﴾ الزَّانِي لَا يَنكِحُ إِلَّا زَانِيَةً
أَوْ مُشْرِكَةً وَالزَّانِيَةُ لَا يَنكِحُهَا إِلَّا زَانٍ أَوْ مُشْرِكٌ ۚ وَحُرِّمَ ذَٰلِكَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ ﴿٣﴾﴾

د ډېر مهربان (او) ډېر با رحمه الله ﷻ په نامه.

[۱] (دغه رالېږلنکی يو) سورت دی چې مونږ نازل کړی دی او (احکام يې) مونږ (په تاسو باندې)
فرض کړي دي، او مونږ پکښې (په خپل توحيد باندې) واضحه دلايل نازل کړي دي، شايد چې تاسو
(ترې) پند واخلئ؛ (او عمل پرې وکړئ).

[۲] زناکاره ښځه او زناکار سړی نو د دوی دواړو هر يو په دُرو باندې ووهئ سل دُرې.

او تاسو لره دې په دوی دواړو باندې د الله ﷻ د دین په هکله زړه سوی ونه نیسي (چې زړه پرې وسوزوئ او دُرې کمې کړئ او یا یې په کمبود یا سقوط کښې شفاعت وکړئ، ای مؤمنانو!) که تاسو یاست چې په الله ﷻ او په وروستنۍ ورځې باندې مو ایمان راوړی وي (نو د زړه سوي څخه پرې اجتناب وکړئ).

او (په دې باندې علاوه) د دواړو عذاب (تجلید) ته دې د مؤمنانو څخه یوه ډله حاضره شي (چې په خپلو سترګو د حدودو اجراءات وګوري).

[۳] (د زنا بد اثر دا هم دی چې) زناکار سړی (په پوره رغبت سره) په نکاح نه اخلي مګر (د خپل خان په شان) زناکاره ښځه، او یا (لا د دې څخه هم وربدتره) مشرکه ښځه.

او (همدارنګه) زناکاره ښځه چې ده دې لره په نکاح نه قبلوي مګر زناکار سړی او یا (د دې څخه هم بدتر) مشرک سړی (بل چاته مرغوبه نه واقع کیږي).

او (دا ځکه چې) دغه نکاح په مؤمنانو باندې (په تسخیري توګه) حرامه کړی شوې ده (د دغسې نکاح د رغبت څخه دوی پاک ګرځول شوي دي).

ارتباطونه

۱ـ د وړاندېنې سورت وروستنې ایتونه په دې باندې هم مشتمل وه چې تاسو مونږ عبث نه یاست پیدا کړي: ﴿ أَفَحَسِبْتُمْ أَنَّمَا خَلَقْنَاكُمْ عَبَثًا ﴾ ایا نو تاسو ګومان کوئ چې یقیناً مونږ تاسو عبث (بې حکمته) پیدا کړي یاست.

دا سورت د ځینو احکامو په نزول سره شروع شوی دی چې که بالفرض د انسان پیدایښت عبث وی نو د احکامو نزول ته به څه اړتیا نه وی، او د امتحان لمن به ټوله شوې وی.

۲ـ د هغه سورت په وروستني ایت کښې مؤمنان په غوږ وهلی شوي وه چې په خپلو منځو کښې هم یو تربله د مغفرت (عفوې) او ترحم څخه کار واخلي. د دې سورت په لومړنیو ایتونو کښې هغوی ته هغه موارد ښودلی شوي دي په کومو کښې چې باید دوی د عفوې او ترحم څخه کار وانخلي او شریعت د پښنو لاندې نه کړي چې: ﴿ وَلَا تَأْخُذْكُم بِهِمَا رَأْفَةٌ فِي دِينِ ٱللَّهِ ﴾ یعني او د الله ﷻ په دین کښې دې تاسو په زناکارانو باندې شفقت او ترحم ونه نیسي چې د شفقت او ترحم د وجې ورباندې حدود جاري نه کړئ او شریعت د پښنو لاندې کړئ.

د مطلب خلاصه

یعنې ای پیغمبره! د "بسم الله الرحمن الرحیم" د ویلو څخه وروسته په خپل اُمت باندې زمونږ د پلوه لاندې مطالب قرائت کړه:

۱ـ دا سورت بل چا نه دی نازل کړی بلکې مونږ د خپلو بندګانو دپاره د یوه ډېر لوی عظیم الشان نعمت په توګه په تا باندې درنازل کړی دی، ترڅو د همدې سورت په رڼا کښې دوی د دنیا او آخرت دواړو د سعادت درلودونکي جوړ شي.

۲_ په دې سورت کښې مونږ د يو پلوه تاسو په ډېرو مهمو احکامو باندې مکلف ګرځولي یاست ترڅو ستاسو دنیاوي نظام ګډوډ نه شي او په خوشالۍ سره ژوند وکړئ، او د بله پلوه مو ستاسو د عقایدو د تصحیح دپاره د خپل وحدانیت ډېر واضحه دلایل درنازل کړي دي ترڅو تاسو په آخرت کښې د الهي عذاب څخه بچ پاتې شئ؛ نو تاسو ته مناسب دي چې هم د احکامو څخه او هم د دلایلو څخه اعظمي ګټه پورته کړئ او په تعمیل سره يې په یاد وساتئ.

۳_ د احکامو څخه يو حکم دا دی چې:

الف: تاسو زناکاره ښځه او زناکار سړی دواړه (هر يو) په سل-سل دُرو باندې ووهئ، ترڅو د دوهم ځل دپاره دغه کرغېړن عمل ته اقدام ونه کړي.

ب: تاسو دې په دغو دواړو باندې زړه سوی او ترحم ونه نیسي چې د الله ﷻ شریعت د پښو لاندې کړئ او شرعي حد ورباندې جاري نه کړئ او یا د شرعي حد په اکمال کښې قصور وکړئ چې وهل يې سل-سل دُرو ته ونه رسوئ.

ج: ای مؤمنانو! که تاسو یاست چې په الله ﷻ او هم په وروستنۍ ورځ باندې مو ایمان راوړی وي او عقیده لرئ چې هلته به د سوال جواب سره مخامخ شئ، نو د شرعي حدودو په اجراء کولو کښې د نرمښت او زړه سوي څخه کار مه اخلئ.

د: په دې باندې علاوه ذکرو شوو دواړو مجرمانو ته په پټه جزا مه ورکوئ چې پرته له دې چې خلک يې وګوري حدود ورباندې جاري کړئ، بلکې د دواړو تعذیب (د حدودو اجراء کولو) ته دې د مؤمنانو څخه يوه ډله حاضره شي ترڅو لاندې مطالب ترلاسه شي:

اول: چې مجرمان د ښه زیات خجالت سره مخامخ شي او بیا دغه فاحش عمل ته زړه ښه نه کړي.

دوهم: چې نور خلک ترې عبرت واخلي او د دغه فاحش عمل څخه خپل ځانونه وساتي.

دریم: چې په ټوله دنیا کښې ستاسو پاکیزه ژوند شهرت مونده کړي او کفري ټولنې دا تمه ونه کړي چې په تاسو کښې فحاشي او کچنیتوب ته وده ورکړي.

۴_ ای پیغمبره! برسېره په دې چې د زنا کرغېړن عمل يوه نتیجه دا ده چې باید زناکاران د مؤمنانو په وړاندې په حد کړی شي او د ښې لويې شرمندګۍ سره مخامخ شي، بله نتیجه يې دا ده چې د بنیادم په اخلاقو باندې ډېر بد اثر غورزوي هغه دا چې: زناکار سړی د زناکارۍ په سبب په چټلۍ باندې روږدی کېږي حتی چې د مسلمانانې کچنۍ او یا مشرکې کچنۍ څخه په غیر د عفیفې پاک لمنې په نکاح کښې پوره رغبت او مینه نه کوي، همدارنګه کچنۍ ښځه بل چاته مرغوبه نه واقع کېږي چې په نکاح باندې يې واخلي مګر زناکار سړي ته او یا لا مشرک سړي ته.

لنډه دا چې د کچنۍ نکاح په سوچه مؤمنانو باندې په تسخیري توګه حرامه ګرځول شوې ده او دوی ترې پاک ساتل شوي دي، نو مسلمانانو ته په کار دي چې د زناکارۍ څخه خپل ځانونه ډېر کلک په حفاظت کښې ولري چې د محدودیت د رسوایۍ څخه علاوه په زناکارۍ باندې روږدي نه شي، حتی چې د عفیفې زنانه د نکاح کولو څخه به يې هم زړه تور شي او نفرت به ترې کوي.

توضیحات

۱_ څرنګه چې په دې سورت کښې د یو پلوه څه احکام بیان شوي دي او د بله پلوه پکښې د توحید دلایلو ته اشاره شوې ده، نو په ﴿ وَفَرَضۡنَٰهَا ﴾ کښې ورته د احکامو په لحاظ ضمیر راجع کړی شوی دی او په ﴿ وَأَنزَلۡنَا فِيهَآ ءَايَٰتِۭ بَيِّنَٰتٍ ﴾ کښې د توحید په دلایلو باندې پکښې صراحت شوی دی.

۲_ که څه هم په ﴿ سُورَةٌ أَنزَلۡنَٰهَا وَفَرَضۡنَٰهَا وَأَنزَلۡنَا فِيهَآ ءَايَٰتِۭ بَيِّنَٰتٍ ﴾ کښې ځینو علماوو کرامو د ﴿ سُورَةٌ ﴾ کلمې په اعراب کښې متعددې وجې لیکلي دي[1] مګر کومه وجه چې مونږ ته په تبادر سره ذهن ته راځي هغه دا ده چې ذکره شوې کلمه به د خپلو دریواړو صفاتو سره د مقدرې مبتدا خبر وي چې په "هَٰذِهِۦ" سره ترې تعبیر کولی شو، یعنې دغه راتلونکی سورت داسې سورت دی چې دغه-دغه صفات لري. نو مقدره جمله د خبر سره جمله اسمیه خبریه جوړېږي.

سوال جواب

۳_ که څوک وایي چې خبریه جمله خو د لاندې دوه وو مطلبونو څخه د یوه مطلب دپاره وي:

الف: ترڅو مخاطب د جملې په مضمون باندې پوه شي او پرې خبر شي.

ب: ترڅو هغه پوه کړی شي چې متکلم هم په دغه مضمون باندې خبر دی.

په دې مقام کښې یو مطلب هم صحت نه لري، ځکه چې مونږ د جملې په مضمون باندې پوه یاستو چې دا سورت د الله ﷻ د پلوه په دغه صفاتو سره نازل شوی دی او هم مونږ پوه یاستو چې الله ﷻ زمونږ په پوهه باندې پوه دی؟

مونږ وایو چې: د خبریه جملې مطالب په ذکرو شوو دوه وو مطلبونو کښې حصر نه دي بلکې کله-کله پکښې نور مطالب هم په نظر کښې نیولی کېږي[2] لکه په دې ایت: ﴿ رَبِّ إِنِّي وَضَعۡتُهَآ أُنثَىٰ ﴾ [آل عمران:۳۶] کښې د تحسر او افسوس اظهار مطلب دی. یعنې د بي بي مریمې مور وویلې چې: ای زما ربه! ما خو (ما في البطن نفس) ښځینه وزیږاوه چې زه ورباندې تحسر او افسوس کوم.

نو په دې مقام کښې په خبریه جمله کښې د نعمتونو اظهار او څرګندونه مطلب ده او بس.

یادونه

۴_ مونږ د الله ﷻ په توفیق د [المائدة:۴۸] ایت لاندې هغه وجه لیکلې ده د کومې د کبله چې (زمونږ په خیال) په ﴿ ٱلزَّانِيَةُ وَٱلزَّانِي ﴾ کښې د زنانه ذکر د نارینه په ذکر باندې مخکښې نازل شوی دی، نو هیله ده چې هملته مراجعه وکړی شي.

د حدودو ډولونه

۵_ "حدود" د "حد" جمعه ده، حد په لغت کښې هغې پردې ته ویل کېږي چې دوه شیان سره جدا

---

(۱) تفسیر القرطبي ج۱۲ ص۱۵۸

(۲) مختصر المعاني في البلاغه ص۴۴

کوي، نو د یوه کور حدود د هغو شیانو څخه عبارت دي په کومو باندې چې د نورو کورونو څخه جدا کېږي[۱]. او په شریعت کښې د هغه عقوبت څخه عبارت دی چې په حقوق الله کښې د جنایت د کېله اندازه کړی شوی وي[۲].

حدود لاندې څلور ډولونه لري:

الف: د لویې غلا (لوټماری) حد، چې په [المائدة:۳۳] ایت کښې ورته اشاره شوې ده، او د وړې غلا حد چې په [المائدة:۳۸] ایت کښې په إثبات رسېدلی دی.

ب: د قذف حد، چې بیان یې په [النور:۴] ایت کښې راروان دی.

ج: د شرابو حد، چې په احادیثو کښې شرحه شوی دی.

د: د زنا حد، چې په همدې ایت کښې ورته اشاره شوې ده په کوم کښې چې بحث جاري دی.

د "جَلد" معنی

۶_ په ﴿ فَٱجْلِدُوا كُلَّ وَٰحِدٍ مِّنْهُمَا ﴾ کښې د ﴿ فَٱجْلِدُوا ﴾ کلمه د "جَلْد" _لکه "ضَرْب"_ څخه اشتقاقه شوې ده، "جَلْد" خو اصلاً د بدن پوستکي ته ویل کېږي مګر کله چې ترې فعل اشتقاق کړی شي _لکه چې په ایت شریف کښې ترې ﴿ فَٱجْلِدُوا ﴾ اشتقاق شوی دی_ نو بیا د پوستکي په وهلو باندې معنی کېږي[۳]. نو په دې مقام کښې د نوموړې کلمې څخه لاندې معناوې اشارةً څرګندېږي:

الف: په کار دي چې د حد په اجراء کولو کښې یوازې د پوستکي په وهلو (دردولو) باندې اکتفاء وکړی شي، هسې نه چې هډوکي یې مات کړی شي او یا یې غابښ وویستلی شي او داسې نور.

ب: باید په هغو ځایونو باندې ونه وهلی شي په کومو کښې چې د عیبجن کېدلو او مُثله (بدڅېره) کېدلو خطره وي[۴].

نو په کار دي چې په غلیظ عورت او په مخ باندې ونه وهلی شي؛ نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «إِذَا ضَرَبَ أَحَدُكُمْ فَلْيَتَّقِ الْوَجْهَ»[۵] یعنې کله چې ستاسو یو کس وهل کوي (او یا حد اجراء کوي) نو د مخ د وهلو څخه دې خپل ځان وساتي.

ج: کومه آله چې د حد په اجراء کولو کښې کارول کېږي باید چې هغه متوسطه قمچینه (متروکه) وي. د ښه وضاحت دپاره د یوه اوږد حدیث لنډ مضمون ولولئ:

اول: یوه ورځې د نبي کریم ﷺ په زمانه کښې یوه سړي په خپل ځان باندې په زناکولو سره اقرار وکړ.

دوهم: نو نبي کریم ﷺ ورته د حد اجراء کولو دپاره هغه آله راوغوښتله کومې ته چې په عربي

---

(۱) مفردات الراغب ص۱۰۸
(۲) الفقه الاسلامي وادلته ج۶ ص۱۲
(۳) مفردات الراغب ص۹۳؛ لسان العرب ج۳ ص۱۲۵
(۴) احکام القرآن للجصاص ج۳ ص۲۶۱
(۵) سنن ابي داوٗد ج۲ ص۲۶۱

کښې سوط وايي او په پښتو کښې ترې موږ په قمچينه يا متروکه باندې تعبير کوو.
دريم: نو يوه ماته قمچينه ورته راوړله شوه چې ډېره کمزورې وه.
څلورم: نبي کريم ﷺ وفرمايل چې د دې څخه لږ څه د پاسه بله قمچينه راوړئ.
پنځم: نو داسې قمچينه ورته راوړله شوه چې نوې جوړه کړې شوې وه چې لا کارول شوې نه وه،
زيګوالي يې درلود.
شپږم: نبي کريم ﷺ وفرمايل چې د دې څخه کمزورې سوط (قمچينه) راوړئ.
اوم: نو دا خل ورته داسې متروکه حاضره کړې شوه چې د لومړنۍ په شان کمزورې نه وه او د
دوهمې په شان زيګوالي يې نه درلود.
اتم: «فَأَمَرَ بِهِ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَجُلِدَ»[۱] نو نبي کريم ﷺ پرې امر وکړ او نوموړى اقرار
کوونکى په حد کړې شو (او په دُرو باندې ووهلى شو).

د "رأفة" کلمې معنى

۷_ په ﴿وَلَا تَأۡخُذۡكُم بِهِمَا رَأۡفَةٞ﴾ کښې د ﴿رَأۡفَةٞ﴾ کلمه د "رَحْمَة" او نرمي کولو معنى ورکوي[۲]،
يعنې تاسو لره دې په زانيه او زاني باندې د حد په اجراء کولو کښې رحمت او نرمي ونه نيسي چې د
لاندې کارونو څخه کوم يو کار وکړئ:
الف: چې په ډېره کمزورې دُره باندې حد اجراء کړئ.
ب: چې تعداد يې سلو ته ونه رسوئ.
ج: چې د حد په سقوط کښې او يا د سلو دُرو څخه په کمولو کښې شفاعت وکړئ.
په همدې هکله موږ د [المائدة:۳۸] ايت لاندې يو حديث شريف رانقل کړى دى، نو په کار دي
چې هلته يو ځل مراجعه وکړې شي، خو په دې مقام کښې ورباندې يو بل حديث هم اضافه کوو چې
نبي کريم ﷺ په يوه اوږده حديث کښې فرمايلي دي چې: «مَنْ حَالَتْ شَفَاعَتُهُ دُونَ حَدٍّ مِنْ حُدُودِ اللهِ
فَقَدْ ضَادَّ اللهَ»[۳] يعنې هرڅوک چې شفاعت يې د الله ﷻ د حدودو څخه د يوه حد په مقابل کښې
حائل شي (په حدودو کښې شفاعت وکړي) نو يقيناً هغه د الله ﷻ په ضد (جنګ) کښې واقع شو.

طائفه څومره خلکو ته ويل کېږي؟

۸_ په ﴿وَلۡيَشۡهَدۡ عَذَابَهُمَا طَآئِفَةٞ مِّنَ ٱلۡمُؤۡمِنِينَ﴾ کښې علماوو کرامو د ﴿طَآئِفَةٞ﴾ کلمه په دې
مقام کښې په متعددو معناوو باندې تفسيره کړې ده[۴]، مګر بهتره دا ده چې دلته د نوموړې کلمې
څخه يو ټاکلى عدد خلک مطلب نه شي بلکې دومره عدد ترې مطلب شي چې د زناکار محدوديت

(۱) موطا الإمام مالک ص۵۳۷
(۲) مفردات الراغب ص۱۹۶
(۳) سنن ابي داوٗد ج۲ ص۱۵۰
(۴) زاد المسير ج۵ ص۳۴۲؛ تفسير الکشاف ج۳ ص۲۱۰

پټ پاتې نه شي او خلک ورباندې خبر شي[۱] چې فلانکی نفر په حد کړی شو.

د ښه وضاحت دپاره لاندې واقعه ولولئ:

د عمر (الخلیفه) ﷺ یوه زوی ـ چې عبد الرحمن نومېده ـ په مصر کښې شراب څښلي وه، نو د مصر والي (عمرو بن العاص ﷺ) ورباندې په پټه کښې حد جاري کړی وه، خو دا ډول حد د خلیفه ﷺ خوښ نه شو او مدینې منورې ته يې راوغوښت او په ډاګه يې ورباندې په دوهم ځل حد اجراء کړ چې ټولو خلکو ولید او یا پرې خبر شوه[۲].

ایا په حد کښې تغریب شامل دی؟

۹ـ د دې دپاره چې ذکره شوې موضوع ښه پوره واضحه شي د محترمو لوستونکو پام لاندې ټکو ته وراړوو:

الف: په [النساء: ۱۵] ایت کښې په صراحت سره دا خبره نازله شوې ده چې د زناکارو زنانه وو په هکله په موقته توګه جزا دا ده چې د زنا د ثبوت څخه وروسته يې تر هغه پورې په کورونو کښې بندیانې کړئ ترڅو چې مرې شي او یا ترڅو الله ﷻ بل دائمي حکم درنازل کړي، نو په دې باندې ټول علماء کرام متفق دي چې دا حکم ابتدایي حکم وه[۳].

ب: بیا د څه وخت څخه وروسته نبي کریم ﷺ په یوه اوږده حدیث کښې وفرمایل چې: «خُذُوا عَنِّي خُذُوا عَنِّي قَدْ جَعَلَ اللهُ لَهُنَّ سَبِيلًا الْبِكْرُ بِالْبِكْرِ جَلْدُ مِائَةٍ وَنَفْيُ سَنَةٍ»[۴] یعنې د کومې لارې د ښودلو وعده چې الله ﷻ کړې وه هغه يې ماته راوښودله نو زما څخه يې واخلئ! زما څخه يې واخلئ! (زده کړئ) چې یقینًا د زناکارو ښځو دپاره يې داسې لاره تشریع کړه چې بې واده زنانه د بې واده نارینه سره په زنا کولو باندې سل-سل دُرې ووهئ او یو کال يې د خپل وطن څخه بل وطن ته وشړئ.

ج: عبد الله بن عمر رضی‌الله‌عنهما وایي چې: «أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ضَرَبَ وَغَرَّبَ وَأَنَّ أَبَا بَكْرٍ ضَرَبَ وَغَرَّبَ وَأَنَّ عُمَرَ ضَرَبَ وَغَرَّبَ»[۵] یعنې یقینًا نبي کریم ﷺ زانیان په دُرو وهلي وه او هم يې د یو کال دپاره له خپله وطنه شړلي وه، همدغه ډول کارورباندې یقینًا ابو بکر الصدیق ﷺ او هم عمر الفاروق ﷺ هر یوه په خپلو-خپلو زمانو کښې اجراء کړی وه یا په بل عبارت: ذکر شوی حدیث په خیر القرون کښې عملي شوی دی.

د: د امام الشافعي علیه‌الرحمه په شمول ځینې علماء کرام وایي چې: نظر پاسنیو احادیثو ته تغریب په حد کښې شامل دی او یا پکښې شرط دی[۶] نو کوم مجرد زاني ته چې د دُرو جزا ورکړی شي او له

---

(۱) احکام القرآن للجصاص ج۳ ص۲۶۴
(۲) تفسیر القاسمي ج۱۲ ص۱۱۲
(۳) احکام القرآن للجصاص ج۳ ص۲۵۵
(۴) صحیح مسلم ج۲ ص۶۵
(۵) جامع الترمذي ج۱ ص۲۶۶
(۶) تفسیر المظهري ج۶ ص۴۱۸

وطنه ونه شړلی شي نو په هغه باندې حد نه دی اجراء شوی.

هـ: امام ابو حنیفه رحمة الله علیه او ځینې نور علماء کرام وايي چې: تغریب (له وطنه شړل) په حد کښې شامل نه دي او نه ورته شرط دي بلکې تغریب صرف د مصلحت او سیاست دپاره تجویز شوی دی او همدارنګه د همدې مطلب دپاره په خیر القرون کښې عملي شوی دی. او دا ځکه چې:

اول: نبي کریم ﷺ په یوه حدیث کښې فرمایلي دي چې: «ثُمَّ إِنْ زَنَتْ فَبِيعُوهَا وَلَوْ بِضَفِيرٍ»[۱] یعنې که ستاسو یوې مجردې وینځې زنا وکړه نو تر درې یا څلور واره وریاندې د دُرو د وهلو حد اجراء کړئ، نو که بیا یې هم په څلورم یا پنځم وار زنا وکړه نو بیا یې خرڅه کړئ که څه هم د یوه پړي په قیمت سره وي.

که بالفرض په حد کښې تغریب شامل وی نو نبي کریم ﷺ به د خرڅولو ارشاد نه وی کړی او دا ځکه چې په دغه صورت کښې تسلیم او تسلم د تغریب د دورې د پوره کولو څخه وړاندې تحقق نه شو موندلی[۲] چې بیه وریاندې تمامه شي.

دوهم: یو ځل ربیعه بن اُمیه بن خلف په شرابو څښکلو کښې محدود او بیا د عمر الفاروق رضي الله عنه د پلوه خیبر ته وشړل شو، خو نوموړی هرقل (د روم پاچا) ته ورغی او هلته مرتد شو (نصرانیت یې قبول کړ) نو عمر الفاروق رضي الله عنه وویلې چې: «لا أُغَرِّبُ بَعْدَهُ مُسْلِمًا»[۳] یعنې د ده څخه وروسته به زه هیڅ مسلمان له وطنه ونه شړم.

نو که بالفرض تغریب د زنا په حد کښې شامل وی نو د یو پلوه به یې په شراب خور باندې نه وی تعمیل کړی چې هلته خو بالاتفاق شامل نه دی، او د بله پلوه به یې ویلي وی چې: "بِغَيْرِ الْمُسْلِمِ الَّذِيْ صَارَ مَحْدُوْدًا فِي الزِّنٰی" یعنې زه به د ده څخه وروسته په زنا کښې د محدود څخه په غیر بل هیڅ مسلمان له وطنه ونه شړم او دا ځکه چې عمر الفاروق رضي الله عنه شرعًا حق نه درلود چې شرعي حد ته تغیر ورکړي او څه نقصان پکښې واقع کړي، نو څرګنده شوه چې تغریب تعزیري شی دی چې اسلامي حاکم پکښې د تغیر حق لري.

دریم: علي رضي الله عنه فرمایلي دي چې: «كَفَى بِالنَّفْيِ فِتْنَةً»[۴] یعنې همدا فتنه بس ده چې د زنا په محدودانو باندې د وطن څخه نفي کول (تغریب) اجراء شي، چې په پردي وطن کښې نا اشنا وي حیا یې کمېږي او د بله پلوه احتیاج یې زیاتېږي، څه لرې نه ده چې خپل بد فعل د ځان دپاره د مال د موندلو حرفه (کسب) جوړه کړي.

څلورم: د ابو هریره رضي الله عنه څخه روایت دی چې: «أَنَّ رَسُوْلَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَضَى فِيمَنْ زَنَى وَلَمْ يُحْصَنْ بِنَفْيِ عَامٍ وَإِقَامَةِ الْحَدِّ عَلَيْهِ»[۵] یعنې یقینًا رسول الله ﷺ د هغه چا په هکله فیصله وکړه کوم

---

(۱) سنن ابي داوٗد ج۲ ص۲۵۸
(۲) احکام القرآن للجصاص ج۳ ص۲۵۶
(۳) إعلاء السنن ج۱۱ ص۶۰۲
(۴) بدائع الصنائع ج۷ ص۳۹
(۵) صحیح البخاري ج۲ ص۱۰۱۰

چې زنا کړې وه او د واده والا نه وه، البته داسې فیصله چې د یوه کاله پورې دې د وطن څخه نفې (فرار) کړی شي او حد دې هم وربانديې جاري کړی شي چې سل دُرې ووهل شي.

نو که بالفرض تغریب په حد کښې شامل وی نو په «بِنَفْيِ عَامٍ» باندې به یې «وَإِقَامَةِ الْحَدِّ عَلَيْهِ» نه وی عطف کړی، چې عطف د مغایرت غوښتونکی دی[1].

پنځم: په کومو احادیثو باندې چې تغریب ثابت شوی دی هغه احاد دي، نو که تغریب په حد کښې شامل شي په احادو باندې به په ایت شریف کښې زیادت لازم شي ځکه چې په ایت شریف کښې فقط سل دُرې نازلې شوې دي او په ذکرو شوو احادیثو کښې وربانديې تغریب زیاتېږي، حال دا چې زیادت خو د نسخې معنی ورکوي او پوره واضحه ده چې په احادو باندې ایت شریف نه شي نسخه کېدلی.

سوال جواب

۱۰_ که څوک وایي چې دا خو عجیبه خبره ده چې د شوافعو علیهم الرحمة په قول په کتاب الله باندې زیادت لازمېږي او د احنافو علیهم الرحمة په قول وربانديې زیادت نه لازمېږي، حال دا چې دوی دواړه ډلې په تغریب باندې قائلې دي؛ نو پوښتنه دا ده چې: د دواړو ډلو زیادت څه فرق لري؟

مونږ وایو چې: ایت شریف د تغریب څخه ساکت دی او فقط په سلو دُرو باندې د حد په توګه ناطق دی. نو شوافع علیهم الرحمة په سلو دُرو باندې تغریب اضافه کوي او احادو احادیثو ته ګوري، نو د ایت شریف په مضمون کښې تغیر واقع کېږي چې تغریب د حد دپاره رکن یا شرط ګرځي. اما احناف علیهم الرحمة د ایت شریف په مدلول (مضمون) کښې څه تغیر نه واقع کوي، په احادیثو سره د تغریب حکم ابتداءً ثابتوي البته کله چې د اسلامي حکومت حاکم هغه مناسب وګڼي. نو د دوی په نزد تغریب د حد په توګه نه دی واجب شوی بلکې د تعزیر په توګه یې وجوب موندلی دی چې د حاکم د نظر پورې توقف لري چې اجراء کول یې ورته مصلحت ښکاره شي.

نو د دوی په نزد د حد په مسئله کښې د تغریب ثبوت د عدت په مسئله کښې د احداد ثبوت ته ورته دی، چې په [البقرة:۲۳۴] ایت کښې د کونډې زنانه عدت څلور میاشتې او لس ورځې ښودلی شوی دی خو د احادیثو په رڼا کښې په همدغې ښځې باندې احداد (تَرْكُ الزِّينَة) هم لازم شوی دی چې په عدت باندې علاوه دی (نه د عدت دپاره رکن دی او نه ورته شرط دی).

ایا د حد سره د تغریب ثبوت نظایر لري؟

۱۱_ که څوک وایي چې: ایا په خیر القرون کښې داسې واقعات پېښ شوي دي چې هلته د تعزیر په توګه تغریب (جلا وطنی) هم تحقق موندلی وي؟

مونږ وایو چې: د تغریب دپاره په غیر د حد څخه نور نظایر هم په خیر القرون کښې تېر شوي دي. لاندې مثالونه یې ولولئ:

---

(۱) تفسیر المظهري ج۶ ص۴۲۱

الف: الحکم بن ابي العاص د مکې معظمې د فتحې په ورځ ایمان راوړی وه او په مدینه منوره کښې اوسېده خو نبي کریم ﷺ د ځینو مصالحو د کبله طائف ته جلا وطن (تغریب) کړ[۱].

ب: نصر بن حجاج علیه الرحمة یو ښائسته تابعي وه خو عمر الفاروق ﷺ د ځینو ملحوظاتو په بنیاد بصرې ته فرار کړ[۲].

ج: همدارنګه دریم خلیفه (عثمان ﷺ) ابو ذر الغفاري ﷺ د مدینې منورې د ښار ځخه د مکې معظمې په درې میله فاصله کښې یوې قریې ته تغریب (جلا وطن) کړ چې "رَبْذَة" نومېږي[۳]، چې زیات تفصیل یې د الله ﷻ په توفیق د [التوبة:۳۴] ایت لاندې تېر شوی دی.

رجم هم په ایت شریف باندې زیادت دی

۱۲_ که څوک وایي چې: په ایت شریف کښې خو مطلق زانیانو دپاره سل دُرې د حد په توګه ټاکلې شوي دي چې ټول زانیان پکښې شامل دي، حال دا چې په احادیثو کښې د هغو زانیانو دپاره رجم ټاکلی شوی دی کوم چې محصنات (د واده والا) وي. نو پوښتنه دا ده چې په دې مسئله کښې احناف علیهم الرحمة څنګه په رجم قائل شوي دي او په احادیثو سره یې د دوی په نزد په ایت شریف باندې زیادت منلی دی؟

مونږ وایو چې: د لاندې وجوهو د کبله دوی د رجم او تغریب په ثبوت کښې فرق کوي:

الف: په تورات کښې د زانیانو دپاره د رجم حد نازل شوی وه خو یهودانو هغه ته تغیر ورکړی وه او محض د مخونو په تورولو باندې به یې اکتفاء کوله. خو دغه شرعي حکم نبي کریم ﷺ په خپل شریعت کښې باقي پرېښود او هم یې د همدغو (یهودانو) ترمنځ عملي کړ[۴]، لکه چې بشپړ بیان یې د [المائدة:۴۳] ایت په شان نزول کښې تېر شوي دي، والحمد لله ﷻ.

ب: نبي کریم ﷺ د رجم حکم په خپلو اصحابانو باندې اجراء کړی دی چې ثبوت یې د شهرت ځخه ورتېر شوی دی او تقریبًا د تواتر درجې ته رسېدلی دی چې د ایت شریف اطلاق ورباندې مقید ګرځولی کېږي[۵]. د ښه وضاحت دپاره لاندې واقعات درپه زړه کړئ:

اول: نبي کریم ﷺ ماعز بن مالک ﷺ رجم کړ البته کله چې هغه په خپله زناکارۍ باندې څلور کرته اقرار وکړ[۶].

دوهم: د نبي کریم ﷺ حضور ته یوه ښځه ورغله او اقرار یې وکړ چې د زنا ځخه امیدواره ده، نو نبي کریم ﷺ ورته فرصت ورکړ، ترڅو یې چې بچی وزېږاوه او د تې رودلو د ضرورت ځخه هم بې غمه شو

---

(۱) الإصابة في تمیز الصحابه ج۱ ص۳۴۳
(۲) اعلاء السنن ج۱۱ ص۶۰۹
(۳) صحیح البخاري ج۱ ص۱۸۹؛ تفسیر الطبري ج۱۰ ص۱۲۲
(۴) سنن ابي داوٗد ج۲ ص۲۵۵؛ صحیح البخاري ج۲ ص۱۰۰۷؛ سنن ابن ماجه ص۱۸۴
(۵) اعلاء السنن ج۱۱ ص۵۴۴
(۶) صحیح مسلم ج۲ ص۶۶

چې ورډې يې خوړلې شوه نو بيا يې ورته امر وکړ چې خپل ماشوم چاته ورکړه چې حضانت (ساتنه) يې وکړي، نو کله چې هغې دا کار هم وکړ «فَأَمَرَ بِهَا فَرُجِمَتْ»[1] نو امر يې ورباندې وکړ نو رجم کړې شوه.

دريم: په يوه اوږده حديث کښې نبي کريم ﷺ امر وکړ چې: «وَاغْدُ يَا أُنَيْسُ عَلَى امْرَأَةِ هَذَا فَإِنِ اعْتَرَفَتْ فَارْجُمْهَا»[2] يعنې اى أُنيسه! د دغه سړي ښځې ته ورشه او پوښتنه ترې وکړه نو که په زنا باندې يې اعتراف وکړ نو رجم يې کړه؛ أُنيس ﷺ ورغى او ښځې پرې اعتراف وکړ او بيا يې رجم کړه.

څلورم: همدارنګه د احاديثو په څينو کتابونو کښې[3] د دوه وو نورو ښځو هم رجم کول روايت شوي دي البته کله چې دواړو د نبي کريم ﷺ په حضور کښې په زنا باندې اعتراف وکړه چې يوه د غامد قبيلې ته منسوبه وه او په "الغامدية" سره بلله کېده او بله د "جهينة" د قبيلې څخه وه.

پنځم: يوه ورځې عمر الفاروق ﷺ په ممبر باندې کيناست، د خپلې اوږدې وينا په ضمن کښې يې وفرمايل چې: «فَكَانَ مِمَّا أَنْزَلَ اللهُ آيَةُ الرَّجْمِ»[4] يعنې زه دارېږم چې په راتلونکي کښې به څينې خلک د زنا کارانو په هکله د رجم څخه انکار وکړي چې په قرآن کريم کښې نه دى نازل شوى، زه تاسو ټولو ته اعلان کوم چې مونږ دغسې يو ايت په قرآن کريم کښې لوست چې د رجم حکم پکښې نازل شوى وه.

نو د رجم ايت هغه ايت دى چې تِلاوت يې منسوخ شوى دى او حکم يې باقي دى، البته چې دا ډول شرعي حکم د الله ﷻ د پلوه په خلکو باندې يو امتحان او ازموينه ده.

په بل روايت کښې د عمر الفاروق ﷺ د خولې څخه د منسوخ التلاوة کلمات داسې روايت شوي دي چې: «الشَّيْخُ وَالشَّيْخَةُ إِذَا زَنَيَا فَارْجُمُوهُمَا»[5] يعنې د واده والا سړى او د واده والا ښځه کله چې دواړه زنا وکړي نو دواړه رجم کړئ.

حتى عمر الفاروق ﷺ دا هم ويلي دي چې: «لَوْلَا أَنْ يَقُولَ زَادَ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ فِي كِتَابِ اللهِ تَعَالَى لَكَتَبْتُهَا: "الشَّيْخُ وَالشَّيْخَةُ فَارْجُمُوهُمَا أَلْبَتَّةَ" فَإِنَّا قَدْ قَرَأْنَاهَا»[6] يعنې که دا وېره نه وى چې يو قائل به وايي چې عمر بن الخطاب د الله ﷻ په کتاب کښې زيادت وکړ نو ما به ذکر شوى عبارت په قرآن کريم کښې ليکلى وى.

هېر مو نه شي!

۱۳ـ هېر مو نه شي چې ذکر شوى منسوخ التلاوة ايت (چې تلاوت يې هېر کړى شوى دى او حکم يې باقي دى) د تلاوت په وخت کښې د "الأحزاب" د سورت يو ايت وه[7]. دا د يو پلوه، او د بله

(۱) موطأ الإمام مالک ص۵۳۴
(۲) جامع الترمذي ج۱ ص۲۶۴
(۳) صحيح مسلم ج۲ ص۶۸
(۴) صحيح البخاري ج۲ ص۱۰۰۹
(۵) سنن ابن ماجه ص۱۸۳
(۶) موطأ الإمام مالک ص۵۳۶
(۷) الدر المنثور ج۶ ص۵۵۸؛ تفسير القرطبي ج۱۴ ص۱۱۳

څخه اصطلاحي منسوخ د "منسوخ التلاوة" پلوه باید دا هم هېره نه کړی شي چې په دې مقام کښې مطلب نه دی ترڅو ناسخ ته ضرورت پېښ شي، بلکې په دې مقام کښې په هېر شوي باندې د مجاز په توګه د منسوخ اطلاق شوی دی.

عجیبه قیصه

۱۴_ د رجم په مشروعیت باندې ټول اهل القبله متفق دي، یوازې خوارج یې د مشروعیت څخه خوارج دي، د دوی د یوې قیصې مهم ټکي ولولئ[۱]:

الف: یوه ورځې د همدوی د جملې څخه یو ټولګی خلک عمر بن عبد العزیز علیه الرحمة ته ورغله او اعتراض یې ورباندې وکړ چې: په کتاب الله کښې رجم نشته او تاسو د زناکارانو دپاره د حد په توګه منلی دی، همدارنګه تاسو په حائضه ښځه باندې د روژې قضاء راوړل لازم ګڼئ او د لمانځه قضاء راوړل ورباندې لازم نه بولئ، حال دا چې د روژې څخه خو لمونځ په فرضیت کښې ښه موکد دی.

ب: نو عمر بن عبد العزیز علیه الرحمة د خوارجو څخه پوښتنه وکړه چې: ایا تاسو په قرآن کریم کښې د فرضي لمونځونو عدد او د ارکانو او وختونو شمېره موندلی شئ؟ همدارنګه تاسو په کتاب الله کښې د زکاتونو مقادیر او نصابونه چرته قرائت کړي دي؟

ج: خوارجو د جواب ورکولو دپاره وخت وغوښت چې مونږ به بیا جواب درکړو.

د: یوه ورځ وروسته دوی د پنځم خلیفه په حضور کښې اعتراف وکړ چې مونږ د ذکرو شوو سوالونو جوابونه په قرآن کریم کښې مونده نه کړه.

ه: نو خلیفه دوی ویوښتل چې کله تاسو د قرآن کریم څخه پرته په بل شي باندې عمل نه کوئ نو د ذکرو شوو مسائلو جوابونه تاسو د کوم ځای څخه اخستي دي؟

و: هغوی وویلې چې دا ټول په احادیثو باندې اثبات شوي دي.

ز: نو خلیفه دوی مخاطب کړه چې: نبي کریم ﷺ د رجم حکم اجراء کړی دی او راشده خلفاوو بلکې ټولو مسلمانانو عملي کړی دی، نو څکه یې مونږ عملي کوو. همدارنګه نبي کریم ﷺ حائضې ښځې ته د روژې په قضاء راوړلو باندې امر کړی دی او د لمانځه په قضاء راوړلو باندې یې نه ده ماموره کړې؛ او په همدې باندې اُمهات المؤمنین او صحابیاتو رضوان الله علیهن هم عمل کړی دی نو مونږ هم ورباندې عمل کوو.

د رجم سره په دُرو وهل نه جمعه کېږي

۱۵_ که څوک وایي چې نبي کریم ﷺ په یوه اوږده حدیث کښې فرمایلي دي چې: «خُذُوا عَنِّي خُذُوا عَنِّي قَدْ جَعَلَ اللهُ لَهُنَّ سَبِيلًا الثَّيِّبُ بِالثَّيِّبِ جَلْدُ مِائَةٍ وَرَمْيٌ بِالْحِجَارَةِ»[۲] یعنې د کومې لارې د ښودلو وعده چې الله ﷻ په [النساء:۱۵] ایت کښې کړې وه هغه یې پوره کړه او ماته یې راوښودله نو

---

(۱) اعلاء السنن ج۱۱ ص۵۴۵
(۲) سنن ابي داود ج۲ ص۲۵۰

زما څخه یې واخلئ (زده کړئ) هغه دا چې متاهل زناکار د متاهلې زناکارې سره په زناکولو باندې یو سل دُرې وهل کېږي او هم په کاڼو باندې وېشتل کېږي (او رجم کېږي).

نو پوښتنه دا ده چې: رجم شرعي حکم ګڼل شوی دی او څلور واړه مذاهب په دُرو باندې وهل په اتفاق سره شرعي حکم نه ګڼي او وایي چې جلد د رجم سره نه جمعه کېږي[1]، حال دا چې دا دواړه په یوه حدیث کښې روایت شوي دي؟

مونږ وایو چې: لږ وړاندې -په دولسمه توضیح کښې- تېر شوه چې رجم څکه شرعي حکم ګڼل شوی دی چې په خیر القرون کښې ورباندې په شهرت یا تواتر سره عمل شوی دی، نو په دغه ډول حدیث سره په ایت شریف باندې زیادت تحقق موندلی شي، اما د رجم سره په دُرو باندې وهل په دغې درجه کښې نه دي او عمل ورباندې تواتر ته لا څه چې شهرت ته هم نه دی رسېدلی، نو څکه د متاهل زناکار په حد کښې شامل نه کړی شو او یوازې په رجم باندې ختم شوی وګڼل شو.

په رجم کښې احصان ضرور دی

۱۶_ که څوک وایي چې: په ذکر شوي حدیث کښې د احصان ذکر نشته حال دا چې علماوو کرامو د رجم د وجوب دپاره احصان ضرور ګڼلی دی؟

مونږ وایو چې: د رجم دپاره د احصان موجودیت د لاندې وجوهو د کبله ضروري دی:

الف: په خیر القرون کښې چې څومره زناکاران رجم شوي دي هغوی ټول د احصان درلودونکي وه، یا په بل عبارت: لکه چې رجم په مشهوره یا متواتره احادیثو باندې ثابت دی همدارنګه د احصان ضرورت هم ورباندې ثبوت ته رسېدلی دی.

ب: نبي کریم ﷺ په یوه اوږده حدیث کښې فرمایلي دي چې: «إِلَّا بِإِحْدَى ثَلَاثٍ رَجُلٌ زَنَى بَعْدَ إِحْصَانٍ فَإِنَّهُ يُرْجَمُ»[2] یعنې د هیڅ مسلمان وژل جائز نه دي مګر هله چې د دریوو خاصیتونو څخه پکښې یو خاصیت موجودیت ولري، چې یو سړی وي چې د احصان څخه وروسته زنا وکړي نو دغه سړی دې یقیناً رجم کړی شي. او داسې نور.

۱۷_ پاتې شوه دا خبره چې احصان څه شی دی؟

مونږ د الله ﷻ په توفیق د [النساء: ۲۴] ایت لاندې لیکلي دي چې: احصان په لغت کښې دې ته ویل کېږي چې څوک په یوه حصن (قوي قلعه) کښې داخل شي او د دښمنانو څخه مامون وګرځي.

خو احصان په شریعت کښې په دوه ډوله دی: یو د قذف د حد احصان دی چې -إن شاء الله ﷻ- د نژدې ایتونو لاندې به ورباندې رڼا واچوله شي. بل د رجم د حد احصان دی چې علماوو کرامو پکښې ښه اوږده بحثونه کړي دي او دا لنډ کتاب یې دلته د را انتقالولو حوصله نه لري، هیله ده چې همدلته مراجعه وکړی شي، نو د همدې کبله یې مونږ محض په اجمال باندې اکتفاء کوو چې:

(۱) الفقه الاسلامي وادلته ج۶ ص۴۰
(۲) سنن ابي داود ج۲ ص۲۴۲

د رجم د حد دپاره احصان ضروري دی چې د لاندې صفاتو د موجودیت څخه عبارت دی[۱]:
۱_ عقل، ۲_ بلوغ، ۳_ حریت، ۴_ اسلام، ۵_ صحیحه نکاح، ۶_ چې نارینه او زنانه دواړه د ذکرو شوو صفاتو درلودونکي وي.

مشکل المراد ایت

۱۸_دا ایت شریف چې: ﴿ٱلزَّانِي لَا يَنكِحُ إِلَّا زَانِيَةً أَوْ مُشْرِكَةً وَٱلزَّانِيَةُ لَا يَنكِحُهَآ إِلَّا زَانٍ أَوْ مُشْرِكٌ﴾ د هغو ایتونو د جملې څخه دی چې په مراد باندې په پوهېدلو کښې یې علماء کرام د مشکل سره مخامخ دي، ځکه چې د ﴿لَا يَنكِحُ﴾، ﴿لَا يَنكِحُهَآ﴾ دواړه کلمې د "نِكَاح" څخه اشتقاقې شوې دي، "نِكَاح" په دوه وو معناوو کښې استعمالېږي چې یوه جماع ده او بله د نکاح عقد کول دي[۲].

په دې مقام کښې که نکاح د عقد په معنی واخستله شي نو د یو پلوه حصر د واقع سره مطابقت نه مومي او دا ځکه چې زناکار سړی خو عفیفه ښځه هم په نکاح باندې اخلي هسې نه چې د ده نکاح به همېشه د غیر عفیفې سره متحققه کېږي. او د بله پلوه دا معنی هم ترې فهمېږي چې مسلمان زاني به کله-کله مشرکه کچنۍ هم په نکاح اخلي حال دا چې د مسلمان او مشرکې په منځکښې نکاح شرعًا تحقق نه شي موندلی.

او که نکاح د جماع او وطې په معنی واخستله شي، او د معنی حاصل یې داسې راوخېژي چې: مسلمان زاني سړی به یا د خپل ځان غوندې کچنۍ ښځې سره زنا کوي او یا به لا د دې څخه هم د بدترې کچنۍ ښځې سره په جماع باندې اخته کېږي چې مشرکه او کافره وي. په دې تقدیر هغو ټول روایتونه له نظره غورزولی کېږي کوم چې د ایت شریف په شان نزول کښې راحکایت شوي دي. هغه دا چې:

الف: د یوه اوږده حدیث مضمون دی چې یوه ورځې مرثد بن ابي مرثد ﷺ د نبي کریم ﷺ څخه پوښتنه وکړه چې: ایا هغه کچنۍ په نکاح باندې واخلي کومه چې عناق نومېږي؟ (نوموړي د زنا د تحریم څخه وړاندې د هغې سره یارانه درلوده). نو نبي کریم ﷺ نوموړي صحابي ﷺ ته جواب ورنه کړ او چپ شو ترڅو چې ذکر شوی ایت شریف نازل شو، نو بیا یې ورباندې تازه نازل شوی ایت شریف قرائت کړ او مخاطب یې کړ چې: «فَلَا تَنْكِحْهَا»[۳] یعني (ای مرثده!) عناق نامې کچنۍ په نکاح باندې مه اخله.

ب: د نبي کریم ﷺ څخه یوه مسلمان سړي اجازه وغوښتله چې: ایا هغه زناکاره (کچنۍ) په نکاح واخلي کومه چې اُم مهزول نومېږي، حال دا چې همدغه کچنۍ په خپل ځان باندې د شرط په توګه منې چې نوموړي ته به نفقه او خرڅه ورکوي؟

---

(۱) بدائع الصنائع ج۷ ص۳۷؛ اعلاء السنن ج۱۱ ص۵۴۴؛ الفقه الاسلامي وادلته ج۶ ص۴۱
(۲) لسان العرب ج۲ ص۶۲۶؛ مفردات الراغب ص۵۲۶
(۳) جامع الترمذي ج۲ ص۱۵۱؛ سنن النسائي ج۲ ص۷۱

نو نبي کريم ﷺ په نوموړي باندې ذکر شوی ايت شريف قرائت کړ[1]، ته به وايې چې هغه ته يې ارشاد کړی وي چې أم مهزول په نکاح باندې مه اخله.

ج: مفسرين کرام وايي چې کله مسلمانانو مدينې منورې ته هجرت وکړ نو دوی په ډېره فقيرۍ کښې واقع شوه حال دا چې هلته ځينې کچنۍ ښځې وې چې په فحاشۍ باندې به يې پيسې اخستې او د ښه ډېر مال خاوندانې وې.

نو د مهاجرينو څخه ځينو فقيرانو مسلمانانو خوښه کړه چې د هغوی سره نکاح وکړي ترڅو د هغوی د مالونو څخه تر هغه وخته پورې استفاده وکړي ترڅو چې الله ﷻ دوی په خپلو مالونو باندې غنيان کړي. نو دوی نبي کريم ﷺ ته ورغله او د کچنيانو ښځو په نکاح اخستلو کښې يې ترې اجازه وغوښتله «فَنَزَلَتْ هَٰذِهِ الْآيَةُ»[2] نو ذکر شوی ايت شريف نازل شو او اجازه يې ورنه کړه چې په نکاح باندې يې واخلي.

د اشکال څخه د وتلو لارې

۱۹_ مفسرينو کرامو په ايت شريف کښې د اشکال د پورته کولو دپاره متعددې لارې غوره کړې دي[3] چې مونږ يې په لاندې مثالونو باندې اکتفاء کوو:

الف: ځينو علماوو کرامو د اشکال څخه د وتلو دپاره په دواړو معناوو باندې قول کړی دی نو د نکاح کلمه يې نظر ايت شريف ته د جماع په معنی او نظر شان نزول ته د عقد په معنی اخستې ده[4] او هغه متل يې په ځان باندې صادق کړی دی چې: "د باران څخه وتښتېد او د ناوې لاندې يې شپه شوه"، ځکه چې د ځينو خاصو کسانو څخه په غير نور اکثريت دغه ډول استعمال جائز نه بولي چې يو لفظ په دوه وو معناوو کښې په يوه وخت کښې استعمال شي[5].

ب: ځينې نور وايي چې: نکاح د وطي (جماع) په معنی سره ده[6]، يعني زاني سړی يا د هغې مسلمانې ښځې سره زنا کوي چې شريعت يې عملاً د پښو لاندې کړی وي او يا د هغې کافرې ښځې سره په زنا باندې اخته کېږي کومه چې په شريعت او د زنا په تحريم باندې هيڅ عقيده نه لري، نو مسلمان نارينه ته په کار دي چې نه مسلمانې گنهکارې ته او نه مشرکې کافرې ته په ذکر شوي حيثيت ورنږدې شي.

گومان کوو چې دغه ډله علماء کرام به د شان نزول روايتونه په إشارة النص سره د ايت شريف د مفهوم څخه لاندې کوي چې: کله د عاصيه مسلمانې ښځې او کافرې زناکارې ښځې جماع د زناکار

---

(۱) مسند احمد بن حنبل ج۲ ص۵۵۱
(۲) اسباب النزول للواحدي ص۲۱۱
(۳) تفسير القرطبي ج۱۱ ص۱۶۷
(۴) اضواء البيان ج۶ ص۸۱
(۵) نور الانوار في الاصول ص۸۴
(۶) احکام القرآن للجصاص ج۳ ص۲۶۶؛ تفسير ابن کثير ج۳ ص۲۶۲؛ الدر المنثور ج۶ ص۱۲۷؛ تفسير الطبري ج۱۸ ص۷۵

او عاصي مسلمان او يا د مشرک سره تناسب لري نو په کار دي چې د دغو دواړو زنانه وو د نکاح ځخه هم مؤمنان خپل ځانونه وساتي، چې د کافرې ښځې نکاح خو ورته بالکل صحت نه لري او د مسلمانې کچنۍ نکاح خو ورته جواز لري مگر په دَيوثانو کښې شمېرل کېږي او نبي کريم ﷺ فرمايلي دي چې: «ثَلَاثَةٌ قَدْ حَرَّمَ اللهُ عَلَيْهِمُ الْجَنَّةَ مُدْمِنُ الْخَمْرِ وَالْعَاقُّ وَالدَّيُّوثُ الَّذِي يُقِرُّ فِي أَهْلِهِ الْخَبَثَ»[۱] يعنې درې کسان دي چې الله ﷻ ورباندې جنت حرام کړی دی، يو هغه څوک دی چې په شراب څښلو باندې همېشه والی کوي، بل هغه څوک چې د مور او پلار بې اطاعتي کوي او صلة الرحم يې د پښو لاندې کړی وي، او درېم هغه دَيوث سړی دی چې په خپل کوروالا کښې بدکار نه استقرار ورکوي، ورباندې خبر وي او پرې راضي وي.

همدې مضمون ته نبي کريم ﷺ اشاره کړې ده چې: «تُنْكَحُ الْمَرْأَةُ لِأَرْبَعٍ لِمَالِهَا وَلِحَسَبِهَا وَجَمَالِهَا وَلِدِينِهَا فَاظْفَرْ بِذَاتِ الدِّينِ تَرِبَتْ يَدَاكَ»[۲] يعنې ښځه د څلورو شيانو د کبله په نکاح سره اخستله کېږي، د مال د کبله او د پلارني نسب د کبله او هم د ښائست د کبله او د ديندارۍ د کبله، نو ته په ديندارۍ سره کاميابي حاصله کړه، لاسونه دې خاورې شه (د کچنۍ او فاسقې څخه خپل ځان وساته).

ج: ځينې علماء کرام وايي چې: نکاح د عقد په معنی سره ده خو ايت شريف په هغه کچنيانو پورې مختص دی کومې چې د شان نزول په روايتونو کښې ذکرې شوې دي[۳].

دغه حل لاره هم خوندوره نه ده ځکه چې په شرعي احکامو کښې خو د مفاهيمو عموم ته کتل کېږي او د شان نزول خصوص يا د مورد خصوص څه اعتبار نه لري.

د: ځينو علماوو کرامو د إشکال د حل کولو دپاره نورې لارې سنجولي دي[۴] مگر کومه حل لاره چې مونږ ته بهتره بريښي او د وړاندېنيو ايتونو سره په ډېره ښه وجه پيوند اخلي هغه دا ده چې: زناکاري لکه څنگه چې بنيادم شرعًا محدود گرځوي او د غټې رسوايۍ سره يې مخامخ کوي همدارنگه په اخلاقو او خاصيتونو باندې هم ډېر بد او ناکاره اثر اچوي چې: زناکار سړی په کامل رغبت سره په نکاح نه اخلي مگر د خپل ځان غوندې زناکاره او يا د دې ځخه هم بده کافره ښځه په نکاح اخلي، بلکې د مسلمانې کچنۍ د نکاح څخه د کافرې نکاح ته ډېر خوشالېږي خو دا بېله خبره ده چې د مشرکې ښځې د نکاح کولو اجازه ورته شريعت نه ورکوي، که بالفرض اجازه يې ورکړې وی نو نکاح ته به يې ډېر خوشاله شوی وی.

همدغه مضمون په يو تفسير سره په راتلونکي ايت کښې منعکس شوی دی چې: ﴿ٱلْخَبِيثَٰتُ لِلْخَبِيثِينَ وَٱلْخَبِيثُونَ لِلْخَبِيثَٰتِ وَٱلطَّيِّبَٰتُ لِلطَّيِّبِينَ وَٱلطَّيِّبُونَ لِلطَّيِّبَٰتِ﴾ [۲۶] يعنې ناپاکې (چټلې) ښځې د ناپاکو (چټلو) نارينه وو دپاره دي، او ناپاک نارينه د ناپاکو ښځو دپاره دي (يو تر بله سره

---

(۱) مسند احمد بن حنبل ج۲ ص۲۵۱
(۲) صحيح البخاري ج۲ ص۷۶۲
(۳) تفسير البغوي ج۳ ص۳۲۲
(۴) تفسير البحر المحيط ج۸ ص۱۱؛ تحفة الأحوذي بشرح جامع الترمذي ج۹ ص۱۸

مناسبت او رغبت لري)، او پاکيزه (سپېڅلې) ښځې د پاکيزه او سپېڅلو نارينه وو دپاره دي او پاکيزه نارينه د پاکيزه زنانه وو دپاره دي (يو تر بله سره تمايل او تراغب لري).

يوه پوښتنه او د هغې جواب

۲۰ـ که څوک وايي چې: د ﴿ ٱلزَّانِى لَا يَنكِحُ إِلَّا زَانِيَةً أَوْ مُشْرِكَةً ﴾ جمله خو د ﴿ وَٱلزَّانِيَةُ لَا يَنكِحُهَآ إِلَّا زَانٍ أَوْ مُشْرِكٌ ﴾ مضمون اداء کړی دی نو پوښتنه دا ده چې د دوهمې جملې په نزول کښې څه حکمت دی؟

مونږ وايو چې: د لومړۍ جملې څخه د راغبيت حصر مطلب دی او د دوهمې جملې څخه د مرغوبيت حصر مراد دی، يعنې لکه څنګه چې زناکار سړی د زناکارې يا مشرکې په نکاح کښې رغبت کوونکی وي همدارنګه زناکاره ښځه هم بل چاته مرغوبه نه وي، يا زناکار مسلمان ته مرغوبه وي او يا مشرک ته. لنډه دا چې په ايت شريف کښې د راغبيت او مرغوبيت (دواړو) په حصر باندې صراحت کړی شوی دی.

نو که بالفرض دوهمه جمله نه وی نازله شوې دوهم مطلب او صراحت به وربانديې نه وی نازل شوی.

سوال جواب

۲۱ـ که څوک وايي چې په ﴿ وَحُرِّمَ ذَٰلِكَ عَلَى ٱلْمُؤْمِنِينَ ﴾ کښې د ﴿ ذَٰلِكَ ﴾ په کلمې سره څه شي ته اشاره ده؟ يا په بل عبارت: هغه څه شی دی چې په دې مقام کښې په مؤمنانو باندې تحريم شوی دی؟

مونږ وايو: ځينو علماوو کرامو په ﴿ ذَٰلِكَ ﴾ سره هغې زنا ته اشاره ګڼلې ده په کومې باندې چې د ﴿ ٱلزَّانِى ، زَانٍ ﴾ کلمات دلالت کوي[1]، يعنې دغه زنا چې ذکر يې وړاندې تېر شو په مؤمنانو باندې حرامه کړی شوې ده، چې د رسوايۍ څخه علاوه بې همتۍ ته هم کشول کوي.

مګر بهتره دا ده چې په ذکري شوې کلمې سره به نکاح ته اشاره وي.

که څه هم مونږ د الله ﷻ په توفيق د [المائدة:۲۶] ايت لاندې د تحريم معناوې ښې پوره شرحه کړې دي مګر په دې مقام کښې د تحريم څخه تسخيري تحريم مطلب دی، لکه چې الله ﷻ د موسی ؑ په هکله فرمايلي دي چې: ﴿ وَحَرَّمْنَا عَلَيْهِ ٱلْمَرَاضِعَ مِن قَبْلُ ﴾ [القصص:۱۲] يعنې مونږ په موسی ؑ باندې د خپلې مور څخه وړاندې نورې ټولې تي ورکوونکې زنانه حرامې کړې وې، چې د يوې تی يې هم ونه روده.

په دې مقام کښې يې د معنی حاصل داسې راځي چې: د زناکارو او کچنيو او يا د مشرکو کچنيو نکاح کول په کاملو مؤمنانو باندې حرام ګرځول شوي دي چې پوره رغبت يې ورته نه کېږي او د الله ﷻ په فضل سره ترې نفرت خپلوي.

---

[1] روح المعاني ج۱۸ ص۸۴

تعزیر څه معنی؟

۲۲_ مونږ د الله ﷻ په توفیق د [المائدة: ۱۲] ایت لاندې لیکلي دي چې د "تعزیر" کلمه اصلاً د تعظیم او نصرت دپاره وضعه شوې ده، هغه عقوبت ته په شریعت کښې تعزیر وایي د کوم اندازه چې د شارع د پلوه نه وي ټاکله شوې _لکه حدود_ بلکې د اسلامي حکومت د حاکم یا قاضي فکر ته ازاده پرېښودلې شوې وي.

دا نوم ورته ځکه خوښ کړ شوی دی چې په دې سره د جنایتکار سره نصرت کول کېږي چې د ظلم او جنایت مخه یې ورباندې بندېږي، لکه چې نبي کریم ﷺ په یوه حدیث کښې فرمایلي دي چې: «انْصُرْ أَخَاكَ ظَالِمًا أَوْ مَظْلُومًا»[1] یعنې دخپل ورور سره نصرت وکړه، که ظالم وي د ظلم مخه یې ونیسه او که مظلوم وي نو د مظلومیت څخه یې خلاص کړه او دفاع ترې وکړه.

نو په کومو جنایتونو کښې چې د شارع د پلوه د عقوبت اندازه او نوعیت نه وي ټاکلی شوی هلته اسلامي حاکم حق لري چې په لاندې عقوباتو کښې ورته کوم یو انتخاب کړي[2]:

الف: چې په دُرو باندې یې ووهي خو باید چې دُرې د حد اندازې ته ونه رسولی شي.

ب: چې بندي یې کړي هر څومره وخت چې ورته مناسب څرګند شي.

ج: چې په غیر د دُرو څخه په بل شي باندې یې ووهي.

د: چې کنځل ورته وکړي او په سپورو خبرو باندې یې مخاطب کړي.

ه: چې له وطنه یې وشړي او بې وطنه یې کړي.

و: چې څه مالي غرامت ورباندې واچوي چې دومره اندازه بیت المال ته تحویل کړه.

ز: بالآخره دا هم په تعزیر کښې شامله ده چې سیاستاً ووژل شي. لاندې مثالونه ولولئ:

د محارمو سره نکاح

۲۳_ که څوک په خپله ابدي محرمه ښځه (لکه مور یا خور) باندې په دې خیال نکاح وتړي چې دا به ورته جائزه وي، حال دا چې نوموړې واده والا (متاهل) نه وي، نو باید چې په حد نه کړی شي[3] چې فقط سل دُرې ووهلی شي او بس، بلکې باید تعزیراً ووژلی شي[4]. د ښه وضاحت دپاره لاندې حدیث ولولئ:

البراء بن عازب ﷺ وایي چې: ما خپل تره ولید چې بېرغ ورسره وه (او د یوه ټولګي صحابه وو کرامو ﷺ سره چرته روان وه) ما ترې پوښتنه وکړه چې تاسو چرته اراده کړې ده، هغه جواب راکړ چې: «بَعَثَنِي رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِلَى رَجُلٍ نَكَحَ امْرَأَةَ أَبِيهِ فَأَمَرَنِي أَنْ أَضْرِبَ عُنُقَهُ وَآخُذَ مَالَهُ»[5]

---

(۱) صحیح البخاري ج۱ ص۳۳۰
(۲) الفقه الاسلامي وادلته ج۶ ص۲۰۰ او ج۴ ص۲۸۷
(۳) اعلاء السنن ج۱۱ ص۵۵۵
(۴) تفسیر المظهري ج۶ ص۴۳۲
(۵) سنن ابي داود ج۲ ص۲۵۶

د الله ﷻ پیغمبر یوه داسې سړي ته لېږلی یم چې د خپل پلار ښځه (میاره) یې په نکاح کړې ده، نو ماته یې امر کړی دی چې غاړه یې ووهم (سر یې پرې کړم) او مال یې واخلم

لوطي هم باید تعزیر شي

۲۴_ همدارنګه د احناف علیهم الرحمة په نزد په لوطي باندې حد نشته ځکه چې په لواط باندې په لغت کښې د زنا اطلاق نه کېږي[۱] مګر تعزیرورباندې شته، چې د اسلامي حاکم فکر ته مفوض دی. هو! دا بېله خبره ده چې د اسلامي حکومت حاکم پکښې د علماوو څخه مشوره واخلي، لکه چې یوه ورځې عمر الفاروق ﷺ (أمیر المؤمنین) کبار صحابه کرام ﷺ راغونډ کړه او د لوطي په هکله یې ورسره مشوره وکړه چې په څه ډول عقوبت باندې یې معذب کړي «فَأَفْتَوْا بِإِعْدَامِهِ حَرْقًا»[۲] نو ټولو په اعدام سره فتوی (مشوره) ورکړه چې په اور باندې دې وسوزولی شي.

شاید چې صحابه کرامو ﷺ به د نبي کریم ﷺ دا حدیث په نظر کښې نیولی وي چې فرمایلي یې دي: «مَنْ وَجَدْتُمُوهُ يَعْمَلُ عَمَلَ قَوْمِ لُوطٍ فَاقْتُلُوا الْفَاعِلَ وَالْمَفْعُولَ بِهِ»[۳] یعنې تاسو چې څوک مونده کړ چې د لوط ﷺ د قوم عمل یې کاوه نو فاعل او مفعول به (لاندې باندې) دواړه قتل کړئ.

سوال جواب

۲۵_ که څوک وایي چې نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «لَا يُجْلَدُ أَحَدٌ فَوْقَ عَشْرِ جَلَدَاتٍ إِلَّا فِي حَدٍّ مِنْ حُدُودِ اللهِ»[۴] یعنې هیڅوک دې د لسو دُرو څخه اضافه ونه وهلی شي مګر د الله ﷻ د حدودو څخه په یوه حد کښې؛ نو پوښتنه دا ده چې: د دغه حدیث شریف سره د تعزیر په توګه وژل منافات نه لري؟ ایا قتل د لسو دُرو څخه اضافه نه دی؟

مونږ وایو چې: دا حدیث د تعزیري قتل سره منافات نه لري ځکه چې په حدیث کښې مطلب دا دی چې کله تاسو چاته په دُرو باندې تعزیر ورکاوه نو د لسو دُرو څخه یې مه اضافه کوئ. هسې نه چې تعزیر یې په همدغو لسو دُرو کښې محصور کړی دی، لکه چې لږ وړاندې تېر شوه چې صحابه کرامو ﷺ د لوطي په باره کښې په قتل باندې فتوی او مشوره ورکړه.

څوک چې څاروي ته ورشي

۲۶_ همدارنګه هر څوک چې د څاروي سره بد عمل اجراء کړي نو د ده دپاره شرعًا حد نشته ځکه چې په دغه عمل باندې هم د زنا اطلاق نه کېږي. هو! دغسې کارکوونکی باید د اسلامي حکومت د حاکم د پلوه په تعزیر کړی شي نو هر یو عقوبت یې چې ورته وړاکه همغه یې سزا ده[۵].

---

(۱) الفقه الاسلامي وادلته ج۶ ص۶۶؛ احکام القرآن للجصاص ج۳ ص۲۶۲
(۲) کتاب الفقه علی المذاهب الأربعة ج۵ ص۴۰۴
(۳) جامع الترمذي ج۱ ص۲۷۰
(۴) صحیح البخاري ج۲ ص۱۰۱۲؛ صحیح مسلم ج۲ ص۷۲؛ سنن ابن ماجه ص۱۸۶
(۵) احکام القرآن للجصاص ج۳ ص۲۶۳

﴿ وَالَّذِينَ يَرْمُونَ الْمُحْصَنَاتِ ثُمَّ لَمْ يَأْتُوا بِأَرْبَعَةِ شُهَدَاءَ فَاجْلِدُوهُمْ ثَمَانِينَ جَلْدَةً وَلَا تَقْبَلُوا لَهُمْ شَهَادَةً أَبَدًا ۚ وَأُولَٰئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ ﴿٤﴾ إِلَّا الَّذِينَ تَابُوا مِنْ بَعْدِ ذَٰلِكَ وَأَصْلَحُوا فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿٥﴾ ﴾

[۴] او هغه کسان کوم چې عفيفې (پاکلمنې ښځې) کنځي (او د زنا نسبت ورته کوي) بيا دوی څلور کسه نارينه شاهدان هم رانه وړي (حاضر نه کړي) نو (ای حاکمانو!) تاسو دوی لره اتيا دُرې ووهئ او (همدارنګه) دوی لره د همېشه دپاره (په هيڅ معامله کښې) شهادت مه قبلوئ، او دغه کسان چې دي همدوی فاسقان دي (د الله ﷻ د اطاعت څخه وتلي دي).

[۵] مګر هغه کسان (فاسقان نه دي) کوم چې د دغه (اتهام) څخه وروسته توبه تائب شي او (خپل خانونه) اصلاح کړي، نو يقيناً الله ﷻ بښونکی (او) مهربان دی.

ارتباط او د مطلب خلاصه

په وړاندېنيو ايتونو کښې د زنا د بد فعل د مخنيوي طريقه نازله شوې وه او په دې ايتونو کښې په زنا سره د اتهام لګولو مخنيوی کېږي، يا په بل عبارت: اسلامي جامعه داسې جامعه ده چې بايد نه پکښې د زنا کرغېړن فعل موجوديت ولري او نه پکښې څوک په دغه نامه باندې په چا باندې اتهام ولګولی شي. نو حاصل يې داسې راځېږي:

ای پيغمبره! د دې دپاره چې د اسلامي ټولنې څخه په زنا سره د اتهام لګولو مخه ونيوه شي، په خپل امت باندې لاندې مطالب قرائت کړه:

۱ـ هر څوک چې په پاکلمنو زنانه وو او يا په پاکلمنو نارينه وو باندې د زنا تهمت ولګوي چې د زنا مرتکب شوي دي، نو دوی ته په کار دي چې د خپلې وينا د اثبات دپاره څلور شاهدان ودروي او خپله وينا پرې رښتيا وګرځوي چې هغې يا هغه زنا کړې ده.

۲ـکه څلور تنه شاهدان يې د خپلې وينا د تصديق دپاره ونه درولی شوه نو څرګنده به شي چې نوموړي بنيادم دروغ تړلي دي او په پاکلمنو مسلمانانو باندې يې تهمت لګولی دی.

۳ـ نو د همدې کبله تاسو د دغه بهتان تړونکي سره لاندې چال چلند وکړئ:

الف: اتيا دُرې يې د يوې اجتماع په وړاندې ووهئ ترڅو د دوهم ځل دپاره دغسې بهتان ته زړه ښه نه کړي او ترڅو ترې نور مسلمانان عبرت واخلي.

ب: په دې باندې علاوه تاسو د نوموړو بهتان تړونکو شهادت هم په دنيا کښې د همېشه دپاره مه قبلوئ ځکه چې دوی خپلې خولې بې اعتباره کړې.

ای پيغمبره! نوموړی اتهام تړونکي په دنياوي ذکرې شوې سزا باندې علاوه همدوی په آخرت کښې فاسقان دي چې هلته به د خپل فسق د سزا سره ضرور مخامخ شي.

۴_ هو! د اُخروي فسق او اُخروي سزا څخه به د هغوی هغه کسان نجات مونده کړي چې لاندې صفات ولري:
الف: چې د اتهام لګولو څخه وروسته توبه تائب شي.
ب: او بیا خپل خانونه اصلاح کړي چې د دوهم ځل دپاره خپل ځانونه د فاسقانو په ډله کښې ور وانچوي:
نو که په دغو دوه وو صفاتو باندې خپل ځانونه توصیف کړي نو الله ﷻ به يې د نوموړې ډلې څخه راوباسي او بښنه به ورته وکړي، او دا ځکه چې يقيناً الله ﷻ بښونکی او مهربان دی، د نورو نېکیو توفیق به هم ورپېرزو کړي.

توضيحات

۱_ په ﴿ وَٱلَّذِينَ يَرۡمُونَ ٱلۡمُحۡصَنَٰتِ ثُمَّ لَمۡ يَأۡتُواْ بِأَرۡبَعَةِ شُهَدَآءَ ﴾ کښې لاندې ټکو ته توجه په کار ده:
الف: د ﴿ يَرۡمُونَ ﴾ کلمه د "رَمْيٌ" _لکه "ضَرْبٌ"_ څخه اشتقاقه شوې ده، "رَمْيٌ" د "قَذْفٌ" _لکه "ضَرْبٌ"_ سره مرادفه ده چې د ويشتلو معنی ورکوي. خو کله په اعيانو کښې استعمالېږي لکه په غشي يا په ډبره ويشتل، او کله په کنځلو کښې استعمال مومي[۱] په دې مقام کښې همدغه دوهم استعمال مراد دی، او د کنځلو څخه هم خاصې کنځلې مطلب دي چې پاکلمنو ښځو ته د زنا نسبت وکړي. او دا ځکه چې:
ب: وړاندې ايتونه او هم راتلونکي ايتونه د زنا په هکله نازل شوي دي، نو معلومه شوه چې په دې ايت کښې هم په ډبرو ويشتل مطلب نه دي بلکې د زنا کنځل مطلب دي. که بالفرض په دې مقام کښې د زنا کنځل مطلب نه وی نو د ﴿ يَرۡمُونَ ٱلۡمُحۡصَنَٰتِ ﴾ په عوض به "يَرْمُونَ النِّسَاءِ" نازل شوی وی، نو معلومه شوه چې دلته هغه ډول ويشتل مراد دي کوم چې پاکلمنۍ سره منافي وي.
ج: شايد چې د دغه ډول کنځلو څخه به ځکه په "رَمْيٌ" يعنې ويشتلو سره تعبير کړی شوی وي ترڅو مونږ په غوږ ووهلی شو چې د زنا کنځلې د غشو او ډبرو د ويشتلو څخه کمې نه دي. لکه چې علي رضی الله عنه فرمايلي دي:
جَرَاحَاتُ السِّنَانِ لَهَا الْتِيَامُ :: وَلَا يُلْتَامُ مَا جَرَحَ اللِّسَانُ
يعنې د تېرې نېزې زخمونو ته رغېدل شته، او کوم زخمونه چې ژبې کړي وي هغه نه رغېږي.
د: د ﴿ ٱلۡمُحۡصَنَٰتِ ﴾ کلمه د احصان څخه اشتقاقه شوې ده، په دې مقام (حد القذف) کښې احصان د پنځو[۲] صفاتو څخه عبارت دی:
اول: کومې ښځې ته چې د زنا کنځلې وشي هغه بايد عاقله وي، په لېونۍ کښې حد نشته.
دوهم: هغه بايد بالغه وي، د ماشومې قذف حد نه واجبوي.

---
(۱) مفردات الراغب ص۲۰۹، ۴۱۲
(۲) احکام القرآن للجصاص ج۳ ص۲۶۷

دریم: باید اصیله وي، د وینځې قذف د حد موجب نه دی.

څلورم: باید مسلمانه وي، د کافرې قذف د حد واجبوونکی نه دی.

پنځم: باید عفیفه وي، د قذف څخه وړاندې په زنا باندې متهمه نه وي[۱] او نه پرې شهرت ولري لکه د بازار کچنیانې.

هـ: په ایت شریف کښې فقط په یوه صورت باندې صراحت شوی دی هغه دا چې نارینه زنانه وو ته د زنا نسبت وکړي، مګر لاندې درې صورتونه هم پکښې شامل دي او حصر مطلب نه دی:

اول: چې نارینه پاکلمنو نارینه وو ته د زنا نسبت وکړي.

دوهم: چې د زنانه وو د پلوه پاکلمنو نارینه وو ته دغه نسبت صورت ونیسي.

دریم: چې زنانه څه نورو زنانه وو ته په دغه نسبت قائلې شي.

و: د "أَرْبَعَة" د کلمې څخه څرګندېږي چې دلته (په حدودو) کښې د نارینه وو شهادت مراد دی او د زنانه وو شهادت څه اعتبار نه لري، ځکه چې ذکره شوې کلمه د عدد اقل د جملې څخه ده او عدد اقل کښې قاعده دا ده چې د مذکر دپاره مونث استعمالېږي او د مونث دپاره مذکر استعمال مومي[۲]، او دلته مونث (أَرْبَعَة) استعمال شوی دی، نو په نارینه وو پورې اختصاص مونده کوي.

په دې باندې علاوه، حدود په شبهاتو باندې ساقطېږي او د زنانه وو په شهادتونو کښې شبهه ده چې عقلونه یې د نارینه وو څخه کمزوري دي، لکه چې نبي کریم ﷺ په یوه اوږده حدیث کښې زنانه وو ته د «نَاقِصَاتِ عَقْلٍ»[۳] لقب ورکړی دی.

هو! په څلورو شاهدانو کښې هغه څوک هم شاملېدلی شي کوم چې اصلي قاذف (د زنا نسبت کوونکی) وي، ترڅو د څلورو شاهدانو عدد بشپړ شي[۴].

په قذف باندې سړی فاسق ګرځي

۲ـ په ﴿ وَأُوْلَٰٓئِكَ هُمُ ٱلْفَٰسِقُونَ ﴾ کښې دې ته اشاره ده چې بدون د ثبوت څخه سړی د زنا په نسبت باندې فاسق ګرځي. د همدې کبله نبي کریم ﷺ په یوه اوږده حدیث کښې فرمایلي دي چې: «...وَقَذْفُ الْمُحْصَنَاتِ الْمُؤْمِنَاتِ الْغَافِلَاتِ»[۵] یعنې د اوو مهلکو ګناهونو څخه دا ګناه هم شمېرله کېږي چې څوک عفیفې مؤمنې ښځې ته د زناکارۍ نسبت وکړي حال دا چې هغه ترې ناخبره او پاکه وي.

سوال جواب

۳ـ که څوک وایي چې: قذف کوونکی خو د فاسق لقب په هغه وخت کښې ګټي چې نه د زنا تحقق واقعیت ولري او نه ورباندې شاهدان تېر کړی شي، ځکه چې په عفیفه ښځه باندې یې په ناحقه تهمت

(۱) تفسیر المظهري ج۶ ص۴۴۵: احکام القرآن للجصاص ج۳ ص۲۶۷
(۲) الکافیه في النحو في بحث اسماء العدد
(۳) صحیح البخاري ج۱ ص۴۴
(۴) روح المعاني ج۱۸ ص۹۲
(۵) صحیح البخاري ج۱ ص۳۸۸

ګڼلي دي. اما که زنا واقعیت ولري خو نوموړي د شاهدانو په درولو کښې پاتې راشي او څلور شاهدان پوره نه کړي شي نو پوښتنه دا ده چې په دغه صورت کښې یې د فاسق ګرځېدلو وجه څه شی ده؟

مونږ وایو چې: په دغه صورت کښې ځکه فاسق جوړېږي چې ګناه ته یې شهرت ورکړ او د خلکو جرئت یې زیات کړ، حال دا چې د حاکمانو په وړاندې یې اثبات ونه شو کړی چې حد یې وربانديې اقامه کړي وی او خلکو ته یې د عبرت سبق ورکړی وی.

لنډه دا چې ګناه ته شهرت ورکول هم یوه ګناه ده لکه چې د [المائدة:۱۴۸] ایت لاندې یې څه بحث تېر شوی دی، والحمد لله ﷻ.

ایا د محدود في القذف شهادت دائمي مردود دی؟

۴_په دې ﴿ إِلَّا ٱلَّذِينَ تَابُواْ مِنۢ بَعۡدِ ذَٰلِكَ ﴾ استثناء کښې علماء کرام په لاندې ډول د نظر اختلاف لري:

الف: الامام الشافعي او څه نور علماء کرام علیهم الرحمة وايي: چې کله محدود في القذف توبه تائب شي نو د یو پلوه یې شهادت قبلېږي او د بله پلوه ترې د فاسق لقب لرې کېږي.

ب: الامام ابو حنیفه او څه نور علماء کرام علیهم الرحمة وايي چې: د محدود في القذف څخه په توبې سره یوازې د فاسق لقب د منځه ځي اما شهادت یې تر آخرنۍ سلګۍ پورې مقبول نه دی.

که څه هم ځینو علماوو کرامو د دواړو جانبو دلایل ښه مشرح بیان کړي دي[1] مګر مونږ د موضوع د تحقیق په موخه خپل بیان په لاندې ټکو کښې خلاصه کوو:

اول: د متعددو جملو څخه وروسته چې استثناء صورت ونیسي نو لومړۍ ډله علماء کرام ورته د ټولو جملو سره ارتباط ورکوي او دوهمه ډله علماء کرام یې یوازې د وروستنۍ جملې پورې نښلوي او بس[2].

دوهم: په دې مقام کښې د ﴿ إِلَّا ٱلَّذِينَ تَابُواْ ﴾ الآية، استثناء د درېوو جملو څخه وروسته صورت نیولی دی چې د ﴿ فَٱجۡلِدُوهُمۡ ثَمَٰنِينَ جَلۡدَةٗ وَلَا تَقۡبَلُواْ لَهُمۡ شَهَٰدَةً أَبَدٗاۚ وَأُوْلَٰٓئِكَ هُمُ ٱلۡفَٰسِقُونَ ﴾ څخه عبارت دي.

دریم: په اتفاق سره په دې مقام کښې استثناء په اوله جمله باندې اثر نه غورزوي، د ثبوت څخه وروسته که څوک د قذف څخه توبه تائب شي او حتی خپل ځان مفتري او دروغژن معرفي کړي هم د حد د اجراء کولو څخه نجات نه شي موندلی[3].

څلورم: او په درېمه جمله کښې بالاتفاق اثر کوي چې د قاذف څخه د فاسق لقب په توبه باندې لرې کېږي.

پنځم: په دوهمه جمله کښې اختلاف دی: لومړۍ ډله وايي چې په دې کښې هم استثناء موثره ده

---

(۱) التفسیر الکبیر ج۲۳ ص۱۶۰؛ روح المعاني ج۱۸ ص۹۸؛ تفسیر المظهري ج۶ ص۴۴۷
(۲) نور الانوار ص۲۰۶
(۳) تفسیر القرطبي ج۱۲ ص۱۷۹؛ البحر المحیط ج۸ ص۱۵

نو په توبې سره د قاذف شهادت قبلېږي او عدم قبول يې خاتمه مونده کوي، او دوهمه ډله وايي چې شهادت يې د همېشه دپاره مردود دی بلکې د شهادت عدم قبول د قذف په حد کښې شامل دی.

تبصره

۵ـ مونږ ته د منصفانه قضاوت په لحاظ په دې مقام کښې د ابو حنيفه علیه الرحمة نظر ترجيح لري او دا ځکه چې:

الف: که بالفرض د شهادت عدم قبول په حد کښې شامل نه وی نو ﴿ وَلَا تَقْبَلُوا لَهُمْ شَهَادَةً أَبَدًا ﴾ جمله به د لومړنۍ جملې په شان فعليه جمله نه وی نازله شوې، بلکې د درېمې جملې غوندې به اسميه جمله نازله شوې وی چې: "أُولَئِكَ شَهَادَتُهُمْ غَيْرُ مَقْبُولَةٍ" يعني د دغو کسانو شهادت د همېشه دپاره غير مقبول دی او دغه کسان همدوی فاسقان دي.

ب: که بالفرض د الشافعي علیه الرحمة نظر مراد وی نو دوهمه جمله به په ﴿ أَبَدًا ﴾ سره نه وی تاکيده شوې، ځکه چې د ابديت سره د توبې په حال کښې د شهادت قبلېدل چندان مناسب نه برېښي.

يادونه

۶ـ د حد القذف په باب علماوو کرامو ډېر اوږده بحثونه کړي دي[۱] مونږ دلته په هغې اندازه شرحې باندې اکتفاء وکړه په کومې پورې چې د ايتونو تفسير کلک تړاو درلود، نو هيله ده چې د زيات بيان دپاره محترم لوستونکي همدلته مراجعه وکړي.

﴿ وَالَّذِينَ يَرْمُونَ أَزْوَاجَهُمْ وَلَمْ يَكُن لَّهُمْ شُهَدَاءُ إِلَّا أَنفُسُهُمْ فَشَهَادَةُ أَحَدِهِمْ أَرْبَعُ شَهَادَاتٍ بِاللَّهِ ۙ إِنَّهُ لَمِنَ الصَّادِقِينَ ﴿٦﴾ وَالْخَامِسَةُ أَنَّ لَعْنَتَ اللَّهِ عَلَيْهِ إِن كَانَ مِنَ الْكَاذِبِينَ ﴿٧﴾ وَيَدْرَأُ عَنْهَا الْعَذَابَ أَن تَشْهَدَ أَرْبَعَ شَهَادَاتٍ بِاللَّهِ ۙ إِنَّهُ لَمِنَ الْكَاذِبِينَ ﴿٨﴾ وَالْخَامِسَةَ أَنَّ غَضَبَ اللَّهِ عَلَيْهَا إِن كَانَ مِنَ الصَّادِقِينَ ﴿٩﴾ وَلَوْلَا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ وَأَنَّ اللَّهَ تَوَّابٌ حَكِيمٌ ﴿١٠﴾ ﴾

[۶] او هغه کسان کوم چې خپلې مېرمنې (په زنا سره) وکنځي حال دا چې دوی لره شاهدان نه وي مګر د دوی خپل ځانونه، نو د دغو کسانو (د جملې څخه) د يوه کس شهادت په بالله سره څلور شهادتونه دي چې يقيناً همدا (شهادت ورکونکی) هرومرو د صادقانو څخه دی (په رښتيا سره يې مېرمن په زنا اخته شوې ده).

[۷] او د پنځمې بالله شاهدۍ سره (يې دا خبره ضميمه ده چې) يقيناً په نوموړي باندې دې د الله ﷻ

(۱) احکام القرآن للجصاص ج۳ ص۲۷۱؛ الفقه الاسلامي وادلته ج۶ ص۷۷؛ بدائع الصنائع ج۷ ص۷۰

لعنت وي که چرته نوموړی د دروغژنانو څخه وي (او په خپله ښځه یې بهتان تړلی وي).

[۸] او د زنانه څخه عذاب (حبس یا رجم) دا خبره دفعه کوي (مخه یې نیسي) چې هغه (ښځه) په بالله سره څلور کرته شاهدي ورکړي چې یقیناً د دې خاوند د دروغژنانو څخه دی (او بهتان یې ورپورې تړلی دی).

[۹] او د پنځمې بالله شاهدۍ سره (دا خبره ضمیمه کړي چې) یقیناً په نوموړې (ښځې) باندې دې د الله ﷻ غضب وي که (بالفرض) د دې مېړه د صادقانو څخه وي.

[۱۰] او که (ای مؤمنانو!) په تاسو باندې د الله ﷻ فضل او د ده ﷻ رحمت نه وی او (هم دا خبره نه وی) چې یقیناً الله ﷻ ډېر توبه قبلوونکی (او) د حکمت څښتن دی (نو وړاندېني ایتونه به یې نه وی نازل کړي).

ارتباط او د شان نزول روایتونه

په دې ایتونو کښې هغه پوښتنې جوابې شوې دي کومې چې د وړاندېنیو ایتونو څخه ځینو صحابه کرامو ﷺ ته په اذهانو کښې ورلوېدلې وې، او هم پکښې د قذف د هغه خاص صورت حکم نازل شوی دی کوم چې د وړاندېنیو ایتونو څخه د استثناء حیثیت لري. نو د ښه وضاحت دپاره لاندې ټکو ته پام وکړئ:

۱ـ د حد القذف د ایتونو د نزول څخه وروسته یو سړی نبي کریم ﷺ ته ورغی او عرض یې وکړ چې: ای د الله رسوله! که څوک د خپلې ښځې سره سړی وګوري (چې فحاشي ورسره کوي) نو که خبره وکړي او تاسو ته حال بیان کړي نو تاسو به یې د حد القذف په دُرو باندې ووهئ، او که قتل یې کړي نو تاسو به یې ورباندې قصاصاً قتل کړئ، او که چپ پاتې کېږي نو په ډېره کلکه غُصه باندې به چپ پاتې شي (چې دا کار به د چا د لاسه پوره نه شي)؟.

نبي کریم ﷺ وویلې چې: «اللَّهُمَّ افْتَحْ» وَجَعَلَ يَدْعُو فَنَزَلَتْ آيَةُ اللِّعَانِ[۱] یعنې ای الله! مونږ ته په دغې مسئله کښې فیصله راکړې. او شروع یې وکړه چې الله ﷻ ته یې سوالونه کول نو د لعان ایت نازل شو.

ځینې مفسرین کرام وایې چې ذکره شوې پوښتنه عاصم بن عدي الانصاري ﷺ کړې وه[۲].

۲ـ د حد القذف د نزول څخه وروسته هلال بن اُمیه د نبي کریم ﷺ په حضور کښې خپلې ښځې ته د زنا نسبت وکړ چې د "شریک" نومې سړي سره توره شوه، نو د نبي کریم ﷺ سره یې لاندې سوال جواب وکړ:

نبي کریم ﷺ: «الْبَيِّنَةَ أَوْ حَدٌّ فِي ظَهْرِكَ» یعنې یا شاهدان ودروه چې ستا تصدیق وکړي او یا به د قذف حد ستا په شا باندې اجراء شي.

هلال ﷺ: ای د الله ﷻ پیغمبره! کله چې څوک په خپله ښځه باندې سړی وګوري نو بیا به ګرځي

---

(۱) صحیح مسلم ج۱ ص۴۹۰
(۲) تفسیر ابي السعود ج۶ ص۱۵۹

او شاهدان به لټوي چې راشي، سیل یې وکړي؟
نبي کریم ﷺ خپل وراندې جواب بیا تکرار کړ.
هلال ﷺ: ای پیغمبره! په هغه اقدس ذات مې دې سوګند وي چې ته یې په حقه رالیږلی یې، زه په خپله خبره کښې صادق یم، نو هرومرو او ضرور به الله ﷻ داسې حکم نازل کړي چې زما شا پرې د حد څخه خلاصه شي.
«فَنَزَلَ جِبْرِيلُ وَأَنْزَلَ عَلَيْهِ ﴿وَالَّذِينَ يَرْمُونَ أَزْوَاجَهُمْ﴾»[1] نو جبرائیل ﷺ رابښکته شو او په نبي کریم ﷺ باندې یې د لعان ایتونه نازل کړه.
۳ـ د یوه اوږده حدیث مضمون دی چې یوه ورځې عُوَیمر بن أشقر د نبي کریم ﷺ په حضور کښې په خپله ښځه باندې د زنا تور ولګاوه نو نبي کریم ﷺ ورته وویلې چې: «قَدْ أُنْزِلَ فِيكَ وَفِي صَاحِبَتِكَ قُرْآنٌ»[2] یعنې ستا او ستا د ملګرې (مېرمنې) په هکله قرآن کریم ﷺ نازل کړی شوی دی، نو لاړ شه او مېرمنه دې راوله چې شرعي حکم درباندې تطبیق کړی شي. نو نوموړی لاړ او ښځه یې راوستله او د لعان ایتورباندې تطبیق کړی شو.

سوال جواب

که څوک وایي چې: په ذکرو شوو درېواړو روایتونو کښې د هر یوه څخه ځرګندېږي چې ایتونه خاص په همدغه کښې نازل شوي دي، نو پوښتنه دا ده چې ایا دا د روایتونو ترمنځ تناقض نه دی؟
مونږ وایو چې: سلفو صالحینو په مصداقاتو باندې د شان نزول اطلاق کاوه[3]، نو څرنګه چې درېواړه روایتونه د لعان د ایتونو مصداقات دي نو د شان نزول اطلاق هم ورسره څه منافات نه لري او هر یو ته یې د شان نزول لقب ورکول کېږي.

د مطلب خلاصه

یعنې ای پیغمبره! (د دې دپاره چې د صحابه کرامو ﷺ هغه تشویش پورته شي کوم چې ورته د وړاندېنیو ایتونو څخه په اذهانو کښې ورلوېدلی دی) لاندې ارشادات پرې قرائت کړه:
۱ـ هغه کسان چې په خپلو مېرمنو باندې د زنا کولو تهمت ولګوي حال دا چې دوی د خپلو خانونو څخه په غیر نور شاهدان هم ونه لري ترڅو د هغوی خبره تصدیقه کړي چې ربښتیا د هغو مېرمنو زنا کړې ده، نو د دغسې کسانو په هکله هغه ارشاد باید تطبیق نه کړی شي کوم ته چې په تېر شوي ایت کښې اشاره شوې وه، نو د دوی دپاره ارشاد دا دی:
الف: هرڅوک چې ذکر شوی اتهام په خپلو ښځو باندې ولګوي نو د څلورو شاهدانو په عوض دې څلور کرته شهادت ورکړي او خپل هر یو شهادت دې په سوګند سره تاکید کړي چې: د الله ﷻ

(۱) صحیح البخاري ج۲ ص۶۹۵
(۲) سنن ابي داود ج۱ ص۳۰۵
(۳) تفسیر القاسمي ج۱ ص۲۷، تفسیر المنار ج۹ ص۶۴۲

به نامه په سوګند سره خپل شهادت ورکوم چې یقیناً دغه سړی (زه) هرومرو د صادقانو څخه دی. او پنځمه شاهدي به یې دا وي چې: یقیناً په همدغه سړي باندې دې د الله ﷻ لعنت وي که بالفرض نوموړی د دروغژنانو څخه وي.

ب: بالمقابل ذکره شوې تورنه شوې زنانه به د دوه وو حالاتو څخه خالي نه وي: یا به د خپل خاوند خبره تصدیقه کړي چې رښتیا همدغه کار واقع شوی دی، نو په دې تقدیر به د رجم د عذاب سره مخامخه شي. او یا به د خپله ځانه د رجم د عذاب مخنیوی وکړي او د خپل خاوند خبره به تکذیب کړي چې په دې باندې یې اتهام او تهمت لګولی دی، نو په دې تقدیر به خپل شهادتونه د الله په سوګندونو باندې تاکید کړي او په سوګند سره به شاهدي ورکړي چې د نوموړي خاوند یقیناً هرومرو د دروغژنانو څخه دی، او په دې باندې یې په دروغو د زنا اتهام لګولی دی.

او د خپل پنځم کرت شهادت او سوګند سره دې دا کلمات هم ملګري کړي چې: په دې باندې دې د الله ﷻ غضب وي که بالفرض د دې خاوند په اتهام لګولو کښې د رښتیا ویونکو څخه وي.

٢ـ ای مؤمنانو! که بالفرض د الله ﷻ فضل او رحمت په تاسو باندې نه وی او هم دا خبره نه وی چې یقیناً الله ﷻ ښه توبه قبلوونکی دی او هم د حکمت څښتن دی، نو ضرور به تاسو په دنیا او آخرت کښې د ستونزو سره مخامخ شوی وی او ذکر شوي ایتونه به نه وی نازل شوي.

نو د الله ﷻ د فضل او رحمت څخه د حدودو نزول او د لعان د احکامو نزول هم دی، نو تاسو ته په کار دي چې شکر ګذاري یې وکړئ او د خپل رب ﷻ حمد او ثنا ووایاست.

توضیحات

١ـ ګوم صورت حال ته چې په وړاندېنیو ایتونو کښې اشاره شوې ده هغه په شریعت کښې د لعان په نامه یادېږي چې فقهاوو کرامو[1] ښه مشرح بیان کړی دی، نو دلته رانقلول یې د اوږدوالي څخه په غیر بل څه اثر نه لري، د همدې کبله مونږ دلته فقط د هغو ټکو په ذکر باندې اکتفاء کوو کوم چې د ایتونو سره ډېر نژدې تړاو لري هغه دا چې:

الف: د ﴿ وَٱلَّذِينَ يَرۡمُونَ أَزۡوَٰجَهُمۡ ﴾ څخه څرګندېږي چې لعان د خپلې مېرمنې پورې اختصاص لري، چې د همدې څخه په غیر د بلې زنانه په هکله صورت نه شي نیولی.

ب: د ﴿ وَلَمۡ يَكُن لَّهُمۡ شُهَدَآءُ إِلَّآ أَنفُسُهُمۡ ﴾ څخه لاندې مطالب معلومېږي:

اول: که څوک د خپلې مېرمنې په زنا باندې څلور کسه شاهدان قائم کړي نو بیا لعان صورت نه شي نیولی بلکې په زنانه باندې د رجم حد اجراء کېږي[2].

دوهم: باید لعان کوونکي اهل الشهادت وي، په حد کښې محدود نه وي، حریت ولري (غلام او وینځه نه وي) او بلوغ ته رسېدلي وي (ماشومان نه وي)، ځکه چې دوی د اهل الشهادت څخه نه دي.

(١) بدائع الصنائع ج٣ ص٢٣٧؛ الفقه الاسلامي وادلته ج٧ ص٥٥٦
(٢) احکام القرآن للجصاص ج٣ ص٢٩٥

دریم: باید د دوی اقرارونه په "أَشْهَدُ" باندې پیل شي لکه چې په شهادت کښې همدا قانون دی.
څلورم: باید لعان د قاضي (اسلامي حاکم) په وړاندې صورت ونیسي چې د شاهدانو شهادت د همده پورې اختصاص لري، نو د ده څخه په غیر هیڅوک لعان نه شي اجراء کولی.
ج: د ﴿ أَرْبَعُ شَهَـٰدَٰتٍ بِٱللَّهِ ﴾ څخه واضحه کیږي چې د لعان د شهادت سره په الله ﷻ باندې سوګند کول هم ضمیمه دي، چې شهادت درباندې قوت مونده کوي.

سوال جواب

۲ـ که څوک وایي چې په ﴿ وَيَدْرَؤُا۟ عَنْهَا ٱلْعَذَابَ ﴾ کښې د عذاب څخه څه شی مراد دی؟ یا په بل عبارت: که زنانه د لعان د شهادتونو څخه امتناع وکړي نو په هغې باندې څه شی لازمیږي (چې په شهادتونو باندې یې مخه نیوه کیږي)؟

مونږ وایو چې: د الشافعي علیه الرحمة په نزد په شهادتونو سره د حد مخه نیوه کیږي، نو که زنانه د شهادتونو څخه امتناع وکړه نو باید چې په حد کړی شي، نو په ایت شریف کښې د ﴿ ٱلْعَذَابَ ﴾ څخه حد مراد دی[۱]. اما ابو حنیفه علیه الرحمة وایي چې د ﴿ ٱلْعَذَابَ ﴾ څخه په دې مقام کښې حبس (بندیکول) مطلب دي[۲]؛ دا ځکه چې په نکول (عدم اقرار) سره حد نه ثابتیږي ترڅو چې څلور ځله په صراحت سره په زناکارۍ باندې اقرار ونه کړي، کله چې څلور کرته شرعي اقرار او اعتراف وکړي نو په هغې باندې حد (رجم) لازمیږي او د لعان صورت حال نه اجراء کیږي. د بنه وضاحت دپاره لاندې حدیث شریف ولولئ:

یوه ورځې نبي کریم ﷺ ته دوه تنه سړي ورغله چې د یوه زوی د بل د میرمنې سره په زنا باندې اخته شوی وه، او د فیصلې غوښتنه یې تري وکړه. نبي کریم ﷺ د خپلې فیصلې په بیان کښې دا هم وفرمایل چې: «وَاغْدُ يَا أُنَيْسُ عَلَى امْرَأَةِ هَذَا فَإِنْ اعْتَرَفَتْ فَارْجُمْهَا»[۳] یعني ای أُنیسه! د دغه سړي میرمنې ته ورشه نو که په زنا باندې یې (شرعي) اقرار او اعتراف وکړ نو د رجم حد درباندې اجراء کړه. نو أنیس رضي الله عنه هغې ته ورغی او پوښتنه یې ورڅخه وکړه، هغې شرعي اعتراف وکړ نو رجمه یې کړه.

نو په همدې بنیاد[۴] باید د امتناع په صورت کښې نارینه تر هغه وخته پورې بندي کړی شي ترڅو لعان وکړي او خبره فیصله شي او یا خپل ځان ته د دروغژن نسبت وکړي: چې ما درباندې تهمت لګولی وه ترڅو درباندې د قذف حد اجراء شي.

او باید زنانه تر هغه وخته پورې بندي کړی شي ترڅو د لعان شهادات اداء کړي او خپل ځان ته د بندیخانې څخه نجات ورکړي.

---

(۱) التفسیر الکبیر ج۲۳ ص۱۶۶
(۲) تفسیر المظهري ج۶ ص۴۶۱
(۳) جامع الترمذي ج۱ ص۲۶۴
(۴) روح المعاني ج۱۸ ص۱۰۹

د لعنت او غضب څه فرق دی؟

۳ـ په ﴿ وَٱلْخَٰمِسَةُ أَنَّ لَعْنَتَ ٱللَّهِ عَلَيْهِ ﴾ کښې د "لَعْنَة" کلمه په دې مقام کښې د الله ﷻ د رحمت (د هر خير) څخه د شړلو دپاره وضعه شوې ده[١]، او په ﴿ وَٱلْخَٰمِسَةَ أَنَّ غَضَبَ ٱللَّهِ عَلَيْهَآ ﴾ کښې د ﴿ غَضَبَ ﴾ کلمه د الله ﷻ د عدم رضايت څخه نمايندګي کوي[٢]، نو په حقيقت کښې دواړه کلمې په مصداق کښې متحدې دي ځکه الله ﷻ چې هر څوک د خپل رحمت څخه وشړي نو ضرور به د هغه څخه ناراض هم وي.

شايد چې په ايت شريف کښې به د زنانه وو په جانب کښې د ﴿ غَضَبَ ﴾ کلمه ځکه نازله شوې وي چې دوی د لعنت سره روږدې دي او ډېر يې استعمالوي، لکه چې نبي کريم ﷺ په يوه اوږده حديث کښې زنانه وو ته خطاب کړی وه چې: «تُكْثِرْنَ اللَّعْنَ وَتَكْفُرْنَ الْعَشِيرَ»[٣] يعنې ځکه زياتې زنانه دوزخيانې دي چې دوی لعنت ډېر وايي او د خپل مېړه (خاوند) ناشکري کوي. اما د غضب د کلمې سره روږدې نه دي نو شايد چې اثر پرې وکړي او دروغو ته لاس وانچوي بلکې رښتيا ووايي.

د لعان نتيجه

۴ـ که څه هم ځينې علماء کرام وايي چې کله د دواړو جانبو څخه لعان تمام شي نو مېرمن د مېړه څخه په ابدي توګه جدا کېږي[۴] مګر ابو حنيفه عليه الرحمة وايي چې فقط د لعان تماميت تفريق نه دی بلکې دوی دواړه د قاضي په تفريق باندې جدا کېږي او بائن طلاق واقع کېږي، ته به وايې چې د مېړه د پلوه قاضي نيابت وکړ او مېرمن يې ورطلاقه کړه.

د قاضي په نيابت باندې ډېر دلايل شته[۵] خو لاندې مثال يې ولولئ:

کله چې عُوَيمر د خپلې ميرمنې سره د لعان څخه فارغ شو نو ويې ويلې چې: «كَذَبْتُ عَلَيْهَا يَا رَسُولَ اللهِ! إِنْ أَمْسَكْتُهَا» فَطَلَّقَهَا ثَلَاثًا قَبْلَ أَنْ يَأْمُرَهُ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ[۶] يعنې: ای پيغمبره! که بالفرض دغه مېرمن زه د خپله خانه سره ټينګه کړم او طلاق ورنه کړم نو ما به ورباندې دروغ تړلي وي. نو د دې څخه وراندې چې نبي کريم ﷺ ورته امر وکړي پخپله يې په درېو طلاقونو باندې طلاقه کړه.

نو که بالفرض په نفس لعان سره تفريق واقع شوی وی نو د طلاق ورکولو به څه معنی نه درلوده.

همدارنګه د «قَبْلَ أَنْ يَأْمُرَهُ رَسُولُ اللهِ» د کلماتو څخه اشارةً معلومېږي چې که عُوَيمر طلاق نه وی ورکړی نو نبي کريم ﷺ به ورته په طلاق کولو امر کړی وی او يا به يې پخپله د نيابت په توګه ترې جدا کړې وی.

---

(١) لسان العرب ج١٣ ص٣٨٧
(٢) لسان العرب ج١ ص۶۴۸
(٣) صحيح البخاري ج١ ص۴۴
(۴) التفسير الكبير ج٢٣ ص١۶٩
(۵) احكام القرآن للجصاص ج٣ ص٢٩٨، تفسير المظهري ج۶ ص۴۶٣، تفسير ابي السعود ج۶ ص١۵٩
(۶) صحيح البخاري ج٢ ص٨٠٠

نحوي تحليلونه

په ذکرو شوو ايتونو کښې بايد لاندې نحوي تحليلونه په نظر کښې ونيولى شي:

۵- الف: په ﴿ وَالْخَٰمِسَةُ أَنَّ لَعْنَتَ اللَّهِ عَلَيْهِ ﴾ کښې د "الْخَامِسَةُ" کلمه مرفوعه ده چې په ﴿ أَرْبَعُ شَهَٰدَٰتٍ بِاللَّهِ ﴾ کښې د ﴿ أَرْبَعُ ﴾ په کلمه باندې عطفه ده کومه چې د خبريت په بنياد مرفوعه ده.

ب: په ﴿ وَالْخَٰمِسَةَ أَنَّ غَضَبَ اللَّهِ عَلَيْهَآ ﴾ کښې د ﴿ الْخَٰمِسَةَ ﴾ کلمه منصوبه ده، چې په ﴿ أَن تَشْهَدَ أَرْبَعَ شَهَٰدَٰتٍ بِاللَّهِ ﴾ کښې د ﴿ أَرْبَعَ ﴾ په کلمه باندې معطوفه ده کومه چې د ﴿ أَن تَشْهَدَ ﴾ دپاره د مفعول مطلق په حيث منصوبه ده.

خو په دواړو ځايونو کښې د "الْخَامِسَةُ" دپاره موصوف مقدر دى چې په "وَالشَّهَادَةُ الْخَامِسَةُ" سره ترې تعبير کوو.

ج: د ﴿ وَلَوْلَا فَضْلُ اللَّهِ ﴾ تول ايت شريف شرط واقع شوى چې جزا يې د تعميم دپاره مقدره ده چې ځينو مفسرينو کرامو ترې په "لَعَاجَلَكُمْ بِالْعُقُوبَةِ" سره تعبير کړى دى[1]، يعني که د الله ﷻ فضل او رحمت په تاسو باندې نه وى او هم دا خبره نه وى چې الله ﷻ ډېر توبه قبلوونکى دى او د حکمت څښتن دى نو تاسو به يې په توندۍ سره په عقوبت او عذاب باندې مبتلا کړي وى.

مګر موږ ته بهتره برېښي -والله ﷻ أعلم- چې مقدره جزائيه جمله به "لَمَا أَنْزَلَ الْحُدُوْدَ وَاللِّعَانَ" وي، نو حاصل به يې په لاندې دوه وو برخو باندې تقسيم شي:

اول: که د الله ﷻ فضل او رحمت په تاسو باندې نه وى نو اسلامي حکومت به يې په پښو باندې نه وى ودرولى او د دې توان به يې نه وى ورکړى چې په خپل قلمرو کښې حدود جاري کړئ او اسلامي جامعه د فحاشۍ او بد اخلاقۍ څخه پاکه او سوچه کړئ.

رښتيا چې د حدودو اجراء کول د اسلامي حکومت ډېره لويه خاصه ده چې د کفري جامعې څخه ورباندې په زغرده سره جدا کېږي. د همدې کبله کفري حکومتونه بل هيڅ شي ته په دومره بد نظر نه ګوري لکه څومره چې د حدودو اجراء کولو ته په بد نظر باندې ګوري، او بل هيڅ شي ته دومره نه خوشالېږي لکه څومره چې د فحاشۍ ترويج ته خوشالېږي. ځکه چې کفري دولتونه پوهېږي چې اسلامي دولت تر هغه وخته پورې استقلال نه شي موندلى او په پښو باندې نه شي ودرېدلى ترڅو چې حدود اجراء کړي او د فحاشۍ مخه ونيسي.

نن ورځ[2] د دنيا کفري دولتونه او هغه اسلامي دولتونه کوم چې د کفري دولتونو د اثر څخه خلاص نه دي، د افغانستان اسلامي حکومت په رسميت نه پېژني او د يوه حکومت په حيث يې نه مني حال دا چې دا حکومت د افغانستان په نوي فيصده (۹۰٪) خاوره باندې يې کنټرول لري او امنيت يې پکښې قائم کړى دى. د دې اصلي وجه دا ده چې -الحمد لله ﷻ- په افغانستان کښې حدود جاري دي؛

---

(۱) تفسير البغوي ج۳ ص۳۲۸
(۲) ۱۷-۳-۱۴۲۰ هـ ق- ۱۰-۴-۱۳۷۸ هـ ش

تلو لاسونه پرې کېږي، زانیان په درو وهل کېږي او یا رجم کېږي او هم پکښې د قصاص حکم په برخې چوکات کښې جریان لري، نو د اسلام ټول دښمنان په ډېره خطره کښې واقع دي او داریږي چې یه دی لکه چې اسلامي دولت په پښو باندې ودرېږي او د کفري دولتونو د زوال وخت رانژدې شي. همدا مضمون په لاندې حدیث کښې ډېر ښه منعکس شوی دی.

یوه ورځې نبي کریم ﷺ وفرمایل چې: «حَدٌّ يُعْمَلُ فِي الْأَرْضِ خَيْرٌ لِأَهْلِ الْأَرْضِ مِنْ أَنْ يُمْطَرُوا ثَلَاثِينَ صَبَاحًا»[1] یعنې یو حد چې په ځمکه کښې عملي او اجراء شي دا د ځمکې د اوسېدونکو دپاره د دېرش ورځو باران نه بهتر دی چې دېرش ورځې وربانډې بارانونه وشي، د هغه کته د دې څخه ډېره ده. دا ځکه چې د حد په اجراء باندې خلک د ګناهونو څخه لاس اخلي او د الله ﷻ اطاعت ته رجوع کوي، چې همدا د پراخۍ او ابادۍ (بارانونو) لوی عامل دی.

دوهم: که دا خبره نه وی چې: یقیناً الله ﷻ ډېر توبه قبلوونکی دی او د حکمت څښتن دی، نو د لعان ایتونه به یې نه وی نازل کړي او لاندې کارونو به صورت نیولی وی.

یو: که خاوند د خپلې مېرمنې په زناکارۍ باندې سترګې پټولې نو په دیوثانو کښې به شمېرل کېده.

دوه: او که بدون د شاهدانو څخه یې قتل کولې نو د قصاص سره به مخامخ کېده.

درې: او که د شاهدانو پلټنه یې کولی خو خپل ځان د قصاص څخه خلاص کړي، نو شاهدان به ورته په هغه تنګ وخت کښې نه میسر کېده.

نو په لعان سره د یو پلوه خاوند د قذف د حد څخه او مېرمن یې د رجم د حد څخه خلاصه شوه او د بله پلوه په دواړو کښې صادق او کاذب پټ شو او یوه ته هم د پیغور مخه په مستقیمه توګه متوجهه نه شوه، والحمد لله ﷻ علی ذلک.

﴿إِنَّ الَّذِينَ جَاءُو بِالْإِفْكِ عُصْبَةٌ مِنْكُمْ ۚ لَا تَحْسَبُوهُ شَرًّا لَكُمْ ۖ بَلْ هُوَ خَيْرٌ لَكُمْ ۚ لِكُلِّ
امْرِئٍ مِنْهُمْ مَا اكْتَسَبَ مِنَ الْإِثْمِ ۚ وَالَّذِي تَوَلَّىٰ كِبْرَهُ مِنْهُمْ لَهُ عَذَابٌ عَظِيمٌ ﴿١١﴾ لَوْلَا
إِذْ سَمِعْتُمُوهُ ظَنَّ الْمُؤْمِنُونَ وَالْمُؤْمِنَاتُ بِأَنْفُسِهِمْ خَيْرًا وَقَالُوا هَٰذَا إِفْكٌ مُبِينٌ ﴿١٢﴾ لَوْلَا
جَاءُو عَلَيْهِ بِأَرْبَعَةِ شُهَدَاءَ ۚ فَإِذْ لَمْ يَأْتُوا بِالشُّهَدَاءِ فَأُولَٰئِكَ عِنْدَ اللَّهِ هُمُ الْكَاذِبُونَ ﴿١٣﴾
وَلَوْلَا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ لَمَسَّكُمْ فِي مَا أَفَضْتُمْ فِيهِ عَذَابٌ
عَظِيمٌ ﴿١٤﴾ إِذْ تَلَقَّوْنَهُ بِأَلْسِنَتِكُمْ وَتَقُولُونَ بِأَفْوَاهِكُمْ مَا لَيْسَ لَكُمْ بِهِ عِلْمٌ وَتَحْسَبُونَهُ

[1] سنن النسائي ج۲ ص۲۵۶، سنن ابن ماجه ص۱۸۲

وَلَوۡلَآ إِذۡ سَمِعۡتُمُوهُ قُلۡتُم مَّا يَكُونُ لَنَآ أَن نَّتَكَلَّمَ بِهَٰذَا
سُبۡحَٰنَكَ هَٰذَا بُهۡتَٰنٌ عَظِيمٞ ﴿١٦﴾ يَعِظُكُمُ ٱللَّهُ أَن تَعُودُواْ لِمِثۡلِهِۦٓ أَبَدًا إِن كُنتُم مُّؤۡمِنِينَ
وَيُبَيِّنُ ٱللَّهُ لَكُمُ ٱلۡأٓيَٰتِۚ وَٱللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ ﴿١٨﴾ إِنَّ ٱلَّذِينَ يُحِبُّونَ أَن تَشِيعَ
ٱلۡفَٰحِشَةُ فِي ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ لَهُمۡ عَذَابٌ أَلِيمٞ فِي ٱلدُّنۡيَا وَٱلۡأٓخِرَةِۚ وَٱللَّهُ يَعۡلَمُ وَأَنتُمۡ لَا
تَعۡلَمُونَ ﴿١٩﴾ وَلَوۡلَا فَضۡلُ ٱللَّهِ عَلَيۡكُمۡ وَرَحۡمَتُهُۥ وَأَنَّ ٱللَّهَ رَءُوفٞ رَّحِيمٞ ﴿٢٠﴾

[۱۱] يقيناً هغه کسان کومو چې لوی دروغ راوړي دي (په عائشې رضي الله عنها باندې يې تور لګولی دی) ستاسو څخه يو ټولګی دی، دا (دروغ) د خپلو خانونو دپاره شر مه ګڼئ بلکې دا ستاسو دپاره خير دی.

د دروغ تړونکو د جملې څخه د هر کس دپاره هغه شی دی کوم چې يې د ګناه څخه کسب کړی دی، او هغه څوک چې د دوی د جملې څخه د دروغو د لوی والي متولي (خاوند) دی (نو) د هغه دپاره (د الله ﷻ په نزد) لوی عذاب دی.

[۱۲] ولې (داسې ونه شوه) کله چې تاسو دغه دروغ واورېده، چې نارينه مؤمنانو او ښځينه مؤمنو په خپلو خانونو باندې د خير ګومان کړی وی، او ويلي يې وی چې دغه (دروغ) ښکاره تړل شوي (دروغ) دي.

[۱۳] ولې پرې دروغ تړونکو (په خپلو دروغو باندې) څلور تنه شاهدان رانه وستل (ونه درول)، نو کله چې دوی شاهدان رانه وستل (ونه درول) نو دغه (دروغ تړونکي) د الهي شريعت په نزد همدوی دروغژنان دي.

[۱۴] او که د الله ﷻ فضل او د ده ﷻ رحمت په دنيا او آخرت کښې په تاسو باندې نه وی نو هرومرو به تاسو ته په هغه شي کښې لوی عذاب در رسېدلی وی په کوم کښې چې تاسو (داوبو په شان په اسانۍ سره) ورتوی شوئ (پکښې مشغول شوئ).

[۱۵] (البته) په هغه وخت کښې چې تاسو په خپلو ژبو سره دروغ اخستل (او بيا مو خورول) او (هم) په خپلو خولو سره مو هغه شی ويل کوم چې تاسو ته پرې علم (يقين) نه وه، او (هم) تاسو اسان (وړوکی) ګاڼه حال دا چې هغه د الله ﷻ په نزد ډېر لوی وه.

[۱۶] او ولې (داسې ونه شوه) چې کله تاسو (ذکر شوي) دروغ اورېدلي وی نو ويلي مو وی چې مونږ ته مناسب نه دي چې په دغو دروغو کښې خبره وکړو، ای الله! تاته پاکي ده (له دې څخه چې ستا د پيغمبر مېرمن بدکاره وي)، دغه (دروغ) لوی بهتان دی.

[۱۷] (ای مؤمنانو!) الله ﷻ تاسو ته د انذار (ډارولو) څخه ډک نصيحت درکوي چې د دې دروغو

مثل ته بېرته د همېشه دپاره ورتاو شئ (بیا د دغسې گومان مرتکبین شئ) که تاسو مؤمنان یاست (نو د دوهم خل دپاره ترې خانونه وساتئ).

[۱۸] او الله ﷻ تاسو ته خپل ایتونه (احکام) بیانوي، او الله ﷻ پوه (او) د حکمت څښتن دی.

[۱۹] یقینًا هغه کسان کوم چې دا خبره خوښوي چې په هغو کسانو کښې بدکاري خوره (مشهوره) شي کومو چې ایمان راوړی دی، نو هغوی لره په دنیا او آخرت کښې دردناک عذاب دی. او الله ﷻ پوهېږي (چې څوک یې خوښوي او څوک یې نه خوښوي) او تاسو نه پوهېږئ.

[۲۰] او که د الله ﷻ فضل او د ده ﷻ رحمت په تاسو باندې نه وی او (هم دا خبره نه وی) چې یقینًا الله ﷻ نرمي کوونکی او مهربان دی (نو تاسو ته به لوی عذاب در رسېدلی وي).

ارتباط او شان نزول

د سوُرت د پیل څخه د زنا او قذف د حدونو په باره کښې بحث را روان دی، په دې ایتونو کښې د هغه خاص قذف ذکر ته اشاره شوې ده کوم چې د منافقانو د پلوه په أُم المؤمنین (عائشې رضی الله عنها) باندې لګېدلی وه.

که څه هم ټولو مفسرینوکرامو[1] ذکر شوي لس ایتونه په اجماع سره په همدغې واقعه کښې نازل شوي ګڼلي دي مګر مونږ ته د سورت د مضامینو څخه داسې برېښي چې د ټول سورت د نزول سبب به همدغه پېښه وي، او دا ځکه چې په دې سورت کښې هغه ټول وتونه او چاودونه بندي کړی شوي دي د کومو د پلوه چې منافقان خپلو منافقانه افواهاتو ته په مؤمنانو کښې اشاعت ورکوي.

د افک واقعه

علماوو کرامو په أُم المؤمنین (عائشې رضی الله عنها) باندې د تهمت تړلو واقعه ډېره مفصله لیکلې ده[2]، مګر مونږ یې د ایتونو د تفسیر په غرض په څه لنډیز باندې اکتفاء کوو. هغه دا چې:

۱ـ بي بي عائشه رضی الله عنها وایي چې: مونږ به د نبي کریم ﷺ سره د سفر کولو دپاره د قرعه کشۍ په سبب انتخابېدو، نو په همدې طریقه د بني المصطلق د غزا دپاره زه انتخابه شوم (دغې غزا د هجرت په شپږم کال صورت نیولی دی[3]).

۲ـ دغې غزا ته مونږ په داسې وخت کښې لاړو چې حجاب نازل شوی وه، نو زما عادت دا وه چې په خپله ډولۍ (کوجاوه) کښې به کېناستم او پردې به مې راخورې کړې، نو د کوچ او بار په وخت کښې به پټه (مستوره) په اوښ باندې بارول کېدم، او په همدغه حال به بېرته راکوزوله کېدم.

۳ـ کله چې د غزا څخه غازیان فارغ او بېرته راستانه شوه او مدینې منورې ته رانژدې په یوه خای کښې کاروان اړولي وه نو په شپه کښې د کوچ او بار اعلان وشو.

---

(۱) زاد المسیر ج۵ ص۳۴۷
(۲) صحیح مسلم ج۲ ص۳۶۴؛ تفسیر ابن کثیر ج۳ ص۲۶۸؛ تفسیر الطبري ج۱۸ ص۸۹؛ صحیح البخاري ج۱ ص۳۶۴؛ ج۲ ص۵۹۳. ۶۹۶
(۳) سیرت ابن هشام ج۳ ص۳۴۱

۴ـ زه له خوبه راپورته شوم او د قضاء حاجت دپاره په توره تیاره کښې د لښکر څخه بهر لاړم، کله چې د خپل حاجت څخه فارغه شوم او بېرته خپلې مېنې ته راستنه شوم نو گورم چې زما د غاړې هار شکېدلی دی او مرۍ دانه وانه شوې دي.

۵ـ زه دستي بېرته ستنه شوم او د خپل امیل (د غاړې هار) په راغونډولو بوخته شوم.

۶ـ همدغې پلټنې څه زیات وخت ونیوه، او زما دې ته فکر نه شو چې کاروان به راڅخه لاړ شي او زه به په مېنه پاتې شم.

۷ـ کله چې زه بېرته مېنې ته راستنه شوم، کاروان بار شوی وه او په مېنه باندې زما څخه په غیر هیڅوک پاتې نه وه.

۸ـ څرنگه چې زما په ډولۍ (کوجاوه) باندې پردې را خورې وې او کاروانیانو خیال کړی وه چې زه پکښې ناسته یم نو خالي ډولۍ یې په اوښ باندې باره کړې وه، دوی څکه ملامته نه وه چې د یو پلوه د هغې زمانې زنانه ډېرې غوښنې نه وې چې ښه خوراکونه یې نه خواړه او د بلې خوا زه کم عمرې وم او دومره زیات وزن مې نه درلود.

په دې باندې علاوه د کوچ او بار وخت هم د منډې وخت وي نو د هیچا نه وه فکر شوی چې ډولۍ خو خالي ده.

۹ـ نو زما دپاره دوه لارې وې چې یوه پکښې خوښه کړم، هغه دا:

الف: چې کاروان پسې پیاده روانه شم او خپل څان ور ورسوم.

ب: چې په مېنه باندې تمه شم، چې کله زه معلومه شم چې په مېنه باندې پاتې شوې یم او ډولۍ مې په اوښ باندې خالي باره کړی شوې ده، نو بېرته به راپسې راشي او ما به مونده کړي.

۱۰ـ ما د خپل څان دپاره دوهمه لاره غوره کړه، او دا راته گټوره او بهتره وبرېښېدله، څکه چې په لومړنۍ لاره کښې برسېره په دې چې کاروان ته څان رسول سخت وه دا احتمال هم وه چې د کاروان د تگ لار غلطه کړم او بالکل تری تم وگرځم.

۱۱ـ نو په توره تیاره کښې یوازې تنها فکرجنه په مېنه کېناستم، چې په عین حال کښې راباندې خوب غلبه کړې وه او ویده شوې وم.

۱۲ـ صفوان بن المعطل ﷺ د کاروان څخه وروسته پاتې وه، چې کله په لاره تېرېده او زما برابرې ته راورسېده نو په ما باندې یې سترگې ولگېدې چې دلته خو لکه چې څوک بنیادم ملاست دی.

۱۳ـ چې رانژدې شو نو زه یې وپېژاندم چې عائشه (أم المؤمنین) یم، او دا څکه چې د حجاب څخه وړاندې نوموړي زه لیدلې وم، په دغه وخت کښې که څه هم لمر نه وه راختلی خو څه ناڅه رڼا وه او بنیادم پېژانده کېده.

۱۴ـ څرنگه چې نوموړي زه وپېژاندم نو سمدستي یې په لوړ اواز وویل چې: إنا لله وإنا إلیه راجعون.

۱۵ـ زه په همدغه اواز باندې راوېښه شوم او خپل ټکرې مې په خپل څان باندې راخور کړ او په خپله پرده (حجاب) کښې مې خپل څان راټاو کړ.

۱۶_ زه په سوګند سره وایم چې نوموړي صفوان ﷺ زما سره یوه خبره هم ونه کړه او د "إنا لله وإنا إليه راجعون" څخه پرته مې ترې هیڅ نه دي اورېدلي.

۱۷_ نوموړي سمدستي خپله راحله (بارګیره اوښه) چو کړه او زه پرې سوره شوم، او د کاروان په لاره باندې يې کش کړه.

۱۸_ آن تر دې چې کاروان تازه اړولي وه او په تکنده غرمه کښې مونږ دواړه ور ورسېدو.

۱۹_ د همدغه کیفیت د لیدلو څخه د عبدالله بن أبي (رئيس المنافقين) په لمسون په ما باندې تهمت وتړل شو، خو زه ورباندې خبره نه وم.

۲۰_ کله چې مونږ مدینې منورې ته ورسېدو هلته زه مریضه شوم او تر یوې میاشتې پورې په بستر کښې پرته وم، بیا هم په تهمت باندې خبره نه شوم.

۲۱_ لږ څه چې د مریضتیا څخه روغه شوم نو د أم مسطح رضي الله عنها د پلوه راته ټوله قیصه هو بهو بیانه کړی شوه.

۲۲_ نو د قیصې په اورېدلو سره بېرته مریضه شوم بلکې په مرض باندې مې ژړا او غمونه هم وراضافه شوه، نو د همدې کبله مې د نبي کریم ﷺ څخه اجازه وغوښتله چې د مور او پلار زیارت وکړم، مطلب مې دا وه چې هلته پوښتنه وکړم چې ایا رښتیا په ما باندې تهمت لګولی شوی دی؟

۲۳_ مور مې د تهمت لګولو تصدیق وکړ چې دا اوازه په خلکو کښې خوره ده، او ډېر داډ یې راکړ، مګر زما ژړا لا اضافه شوه او خوب مې وتښتېد.

۲۴_ آن تر دې چې یوه ورځ او دوه شپې مې نه اوښکې ودرېدلې او نه ویده شوم، او مور او پلار مې خیال کاوه چې په ژړا به یې زړه پرق وچوي.

۲۵_ زه په همدې حال وم چې نبي کریم ﷺ هلته راغی او په داسې حال کښې یې زما سره څه خبرې وکړې چې زما مور او پلار هم دواړه ناست وه.

۲۶_ ما هر یوه (مور او پلار) ته وویلې چې تاسو نبي کریم ﷺ ته زما د پلوه څه جواب ورکړئ، خو هغوی هر یوه خپل اعتذار وړاندې کړ چې مونږ څه ووایو؟

۲۷_ بیا ما پخپله په داسې ډول جواب عرض کړ چې:

تاسو خو تهمت اورېدلی دی او ستاسو په زړونو کښې یې ځای نیولی دی، نو که زه ووایم چې دا بهتان او دروغ دي (او الله ﷻ پوهېږي چې دا بهتان او دروغ دي) نو تاسو به راباندې باور ونه کړئ، او که ووایم چې دا رښتیا دي (او الله ﷻ پوهېږي چې دا رښتیا نه دي) نو تاسو به پرې سمدستي باور وکړئ. نو زه په الله ﷻ باندې په سوګند سره وایم چې زما جواب هغه دی کوم چې د یعقوب عليه السلام څخه الله ﷻ حکایت کړی دی چې: ﴿فَصَبْرٌ جَمِيلٌ وَٱللَّهُ ٱلْمُسْتَعَانُ عَلَىٰ مَا تَصِفُونَ﴾ [یوسف:۱۸] یعنې نو زما کار ښکلی صبر دی او الله ﷻ په هغه شي باندې ډېر ښه پوهېږي کوم چې تاسو یې بیانوئ.

۲۸_ ما دغه خبره وکړه او لاړم په بستر باندې مې ډډه ووهله، زما یقین وه چې الله ﷻ به زما په برائت کښې خپل پیغمبر ته وحي وکړي او یا به یې په خوب کښې ورڅرګند کړي، خو په خپل ځان

باندې مې دومره باور نه وه چې زما په برائت کښې به قرآن نازل شي، چې د قیامت د ورځې پورې به یې مسلمانان قرائت کوي (ماته خپل ځان د دغه شان څخه حقیر ښکاریده).

۲۹_ د دغه مجلس څخه لا څوک وتلي نه وه چې په نبي کریم ﷺ باندې د وحې د نزول حالت ځرګند شو، نو کله چې وحې تمامه شوه نو لومړنۍ خبره چې نبي کریم ﷺ وکړه هغه دا وه چې: «يَا عَائِشَةُ! أَمَّا اللهُ فَقَدْ بَرَّأَكِ»[۱] ای عائشې! هر چې الله ﷻ دی نو تاته یې (د تهمت څخه) برائت درکړ، او د ﴿إِنَّ الَّذِينَ جَاءُو بِالْإِفْكِ﴾ څخه نیولې آن تر ﴿وَأَنَّ اللَّهَ رَءُوفٌ رَّحِيمٌ﴾ پورې لس ایتونه یې په مجلس باندې قرائت کړه.

۳۰_ ماته خپلې مور وویلې چې نبي کریم ﷺ ته ورپورته شه، ودریږه او شکریه یې وکړه، ما ورته وویلې چې: نه ورپورته کیږم زه د بل هیڅا ستاینه نه کوم فقط د الله ﷻ حمد او ثنا وایم چې د تهمت کوونکو د خبرو څخه یې خلاصه کړم.

د مطلب خلاصه او توضیحات

۱_ په ﴿إِنَّ الَّذِينَ جَاءُو بِالْإِفْكِ عُصْبَةٌ مِّنكُمْ﴾ کښې د دوه وو لغتونو شرحه ولولئ:

الف: د "إِفْك" کلمه د دې دپاره وضعه شوې ده چې یو شی د خپل مخ څخه واړولی شي او سرچپه کړی شي[۲]، دروغو او بهتان ته ځکه دغه لقب ورکړی شوی دی چې دلته حقیقت سرچپه کیږي او په خپله اصلي څیره باندې نه ځرګندیږي.

مګر په دې مقام کښې د نوموړې کلمې څخه هغه خاص تهمت مطلب دی کوم چې په أم المؤمنین (عائشې رضي الله عنها) باندې لګولی شوی وه.

ب: مونږ د الله ﷻ په توفیق د [یوسف:۱۴] ایت لاندې د "عصبة" د کلمې ښه پوره شرحه لیکلې ده چې دا د یوې ډلګۍ نوم دی، خو په دې مقام کښې ځینو مفسرینو کرامو دغه ډلګۍ د پنځو نفرو څخه عبارت اخستې ده[۳] هغه دا دي: ۱_ عبد الله بن أبي المنافق، ۲_ حمنة بنت جحش (د أم المؤمنین زینب رضي الله عنها خور)، ۳_ د طلحه بن عبیدالله ﷺ میرمن رضي الله عنها، ۴_ مسطح بن أثاثه ﷺ، ۵_ حسان بن ثابت ﷺ.

زمونږ په فکر ډلګۍ به د ټولو منافقانو څخه عبارت وي چې مشر یې نوموړی عبد الله وه، او ځینو مؤمنانو به په اشاعت (خورونه) کښې په لا شعوري توګه برخه اخستې وي.

نو د معنی حاصل یې داسې راځیږي چې: ای مؤمنانو! د "إِفْك" په واقعه باندې تاسو ډیر مه غمژن کیږئ، دا ځکه چې تاسو ټولو خو په تهمت لګولو کښې اشتراک نه درلود بلکې ستاسو یوې ډلګۍ پکښې ګډون کړی وه، په دې باندې علاوه په دغې ډلګۍ کښې هغه سړي د تهمت لګولو مشري په غاړه درلوده کوم چې حقیقتاً ستاسو څخه نه دی بلکې منافق دی او په زړه کښې ایمان نه لري.

---

(۱) صحیح البخاري ج۱ ص۶۹۸
(۲) مفردات الراغب ص۱۵
(۳) روح المعاني ج۱۸ ص۱۱۴

دا تهمت لګول ستاسو دپاره په خیر تمام شو

۲_ په ﴿لَا تَحۡسَبُوهُ شَرّٗا لَّكُمۖ بَلۡ هُوَ خَيۡرٞ لَّكُمۡۚ﴾ کښې دې ته اشاره ده چې:

الف: الله ﷻ پوهېده چې د "إفك" واقعه به پېښېږي نو د مقدمې په توګه يې د زنا او هم د قذف حدونه نازل کړه او اسلامي ټولنې ته يې خير ورساوه.

ب: د "إفك" په قيصه کښې مسلمانان پوه کړی شوه چې د دين دښمنان په دوی باندې په هيڅ شي باندې ډيل نه دی حتی چې د دوی په پاکلمنو زنانه وو باندې په تور (تهمت) لګولو سره هم صرفه نه کوي، نو د دوی بيدارول بل خير شو.

ج: ساده لوحه مسلمان په غوږ ووهل شو چې په راتلونکي وخت کښې د منافقانو خبرې په لا شعوري توګه ونه مني، که نه نو په خپلو منځو کښې به په جګړه اخته شي.

د: د همدې واقعې په نسبت لس ايتونه نازل شوه چې د قيامت د ورځې پورې به يې مسلمانان په لمونځونو او بدون د لمونځونو څخه تلاوت کوي او اجرونه به ګټي.

ه: په دغې غمژنې پېښې باندې تر يوې مياشتې پورې د نبي کريم ﷺ په شمول مسلمانانو صبر وکړ، او په صبر باندې خو الله ﷻ بې حسابه اجرونه ورکوي.

و: د نبي کريم ﷺ عالي شان او د أمهات المؤمنين عفت په ذغې پېښه کښې ډېر ښه په ډاګه شو چې د قيامت تر ورځې پورې پکښې د دښمنانو دپاره د عبرت درس او د دوستانو دپاره د سترګو يخوالی منعکس شوی دی.

دا وه د ذکرې شوې پېښې د خيريت څو مثالونه چې وليکل شوه، څه لرې نه ده چې محترمو لوستونکو ته پکښې نورې ښېګڼې هم اذهانو ته ورشي.

د عائشي رضي الله عنها فضائل

۳_ خينو علماوو کرامو(۱) د عائشي رضي الله عنها (أم المؤمنين) امتيازات او فضائل پخپله د همدې (ابی) د خولې څخه بيان کړي دي چې لسو امتيازاتو ته رسېږي، که څوک يې د لوستلو شوق لري نو هملته دې مراجعه وکړي مونږ د اوږدوالي د کبله دلته رانقل نه کړ.

ګناهونه د عمل په اندازه

۴_ په ﴿لِكُلِّ ٱمۡرِيٕٖ مِّنۡهُم مَّا ٱكۡتَسَبَ مِنَ ٱلۡإِثۡمِۚ﴾ کښې اشاره ده چې د بي بي عائشي رضي الله عنها د تهمت په واقعه کښې د ګناه په لحاظ سره ګډون کوونکي مختلف وه. لاندې مثالونه يې ولولئ:

الف: د خينو ګډون کوونکو زړونو غوښتل چې خبره خوره وړ، شي که څه هم پخپله يې د خوړولو په هکله کوم عملي اقدام نه وه کړی.

ب: د خينو ګډون دا وه چې په اورېدلو سره يې رده نه کړه او ساکت پاتې شوه.

---

(۱) تفسير کشاف ج۳ ص۲۲۵: التفسير الكبير ج۲۳ ص۱۹۲

ج: ځينو به يې په اورېدلو باندې خندل او څه خبره به يې نه کوله.
د: ځينو به پکښې خبرې کولې او د يوه څخه به يې بل ته رسوله، او داسې نور.
نو د معنى حاصل يې داسې راځېږي چې: په بهتان کښې د هر يوه ګډون کوونکي دپاره د الله ﷻ په نزد د خپل کسب په اندازه ګناه ثابته ده.

د بهتان مؤسس څوک وه؟

۵ـ په ﴿ وَٱلَّذِى تَوَلَّىٰ كِبْرَهُۥ مِنْهُمْ لَهُۥ عَذَابٌ عَظِيمٌ ﴾ کښې هغه چاته اشاره شوې ده کوم چې په بهتان کښې د ټولو ګډون کوونکو څخه لويه ونډه اخستې وه، او کوم چې پکښې د الله ﷻ په نزد ډېر لوی ګناهګار وه، چې هغه د عبد الله بن أبي بن سلول (رئيس المنافقين) څخه عبارت دی[1]. يعنې او د ګډون کوونکو د جملې څخه چې څوک د غټې برخې متولي او خاوند دی د هغه دپاره د الله ﷻ په نزد لوی عذاب دی.

په دې بهتان کښې څوک په حد کړی شو؟

۶ـ په بهتان کښې ګډون کوونکو مختلفې مرتبې درلودې، چې ځينې په دنيا کښې د حد د اقامه کولو د معيار لاندې راتله او حد ورباندې اجراء شو او ځينې په دنيا کښې په دغه شرعي معيار باندې برابر نه وه نو حد ورباندې جاري نه کړی شو که څه هم ګناه يې د ټولو څخه لوړه وه. د ښه وضاحت دپاره لاندې شرحه ولولئ:
الف: په رواياتو کښې ثابته ده[2] چې په دغه بهتان کښې درې کسان په حد کښې کړی شوه او هر يو اتيا دُرې ووهل شو: ۱ـ حسان بن ثابت ﷺ، ۲ـ مسطح بن أثاثه ﷺ، ۳ـ حمنة بنت جحش اخت زينب أم المؤمنين رضي الله عنها.
ب: که څه هم رئيس المنافقين د دغه بهتان مؤسس وه خو په ځرګنده توګه يې د مؤمنانو په وړاندې داسې خبره نه وه کړې چې حد د اجراء لاندې واقع شي، نو حد پرې جاري نه کړی شو[3]. يا په بل عبارت: نوموړی منافق د بهتان ډېره اېښودونکی وه مګر په قذف کښې يې په زنا باندې صراحت ونه کړ او د حد دپاره صراحت ضرور دی. د نوموړي لومړنۍ تاسيسي خبره دا وه چې کله صفوان بن المعطل ﷺ بي بي عائشه رضي الله عنها په اوښ باندې سوره ورروستله نو وېې ويلې چې: "اِمْرَأَةُ نَبِيِّكُمْ بَاتَتْ مَعَ رَجُلٍ حَتّٰى أَصْبَحَتْ، ثُمَّ جَاءَ يَقُوْدُهَا"[4] يعنې ستاسو د پيغمبر مېرمنې د يو سړي سره آن د سبا پورې شپه تېره کړه بيا يې دغه ده په ټکنده غرمه کښې په اوښ باندې سوره راوستله چې د جلبه يې راکاږي.

---

(۱) صحيح البخاري ج۲ ص۶۹۶
(۲) سنن ابي داوٗد ج۲ ص۲۵۸
(۳) في ظلال القرآن ج۴ ص ۲۵۰۰؛ تفسير القاسمي ج۱۲ ص۱۵۵
(۴) تفسير الطبري ج۱۸ ص۸۹

تاسو ولې د بهتان رد ونه کړ؟

۷ـ په ﴿ لَّوْلَآ إِذْ سَمِعْتُمُوهُ ظَنَّ ٱلْمُؤْمِنُونَ وَٱلْمُؤْمِنَٰتُ بِأَنفُسِهِمْ خَيْرًا وَقَالُوا هَٰذَآ إِفْكٌ مُّبِينٌ ﴾ کښې د سري په زړه کښې لاندې پوښتنې خطور کوي:

الف: د ﴿ لَّوْلَآ إِذْ سَمِعْتُمُوهُ ﴾ سره په دې مقام کښې مناسبه وه چې "ظَنَنتُمْ" نازل شوی وی. نو پوښتنه دا ده چې د ﴿ ظَنَّ ٱلْمُؤْمِنُونَ وَٱلْمُؤْمِنَٰتُ ﴾ په نزول کښې څه حکمت دی؟

د دې پوښتنې جواب دا دی چې: په ایت شریف کښې الله ﷻ مسلمانانو ته توصیه کړې ده چې تاسو ولې بدګوماني کوئ حال دا چې د ایماندار سره (نارینه وي او که ښځینه وي) بدګوماني کول مناسبت نه لري او دا ځکه چې ایمان د بدګومانۍ مخالف دی. نو که بالفرض "ظَنَنتُمْ" نازل شوی وی نو دغه نکته به پټه پاتې شوې وی.

ب: که څوک وایي چې: په ﴿ لَّوْلَآ إِذْ سَمِعْتُمُوهُ ﴾ کښې ټول مؤمنان مخاطب کړی شوي دي چې د تهمت د اورېدلو په وخت کښې یې ولې نېک ګومان ونه کړ. حال دا چې دغه کار خو د ټولو څخه صورت نه وه نیولی لکه چې په راتلونکي اتمه (۸مه) توضیح کښې ورباندې د ابو ایوب الانصاري ؓ قیصه دلالت کوي؟

د دې جواب دا دی چې: مونږ د الله ﷻ په توفیق د [البقرة:۷۲] ایت لاندې لیکلي دي چې په محاوراتو کښې کله-کله د ځینو اشخاصو عمل ټولو ته منسوبول کېږي، نو په دې مقام کښې همدغه طریقه په کار اچولې شوې ده، والله ﷻ أعلم.

ج: په کار وه چې د ﴿ بِأَنفُسِهِمْ ﴾ په عوض "بِأَنفُسِهِمَا" نازل شوی وی، ځکه چې بدګومان خو په دوه وو کسانو باندې صورت نیولی وه چې یو صفوان بن المعطل ؓ وه او بل بي بي عائشه أم المؤمنين رضي الله عنها وه، یعنې ای مؤمنانو! داسې ولې ونه شوه چې کله تاسو د بهتان قیصه اورېدلې وی نو سمدستي به مو د ایمان په قوت په دغو دوارو باندې نېک ګومان کړی وی چې دا ډېر لوی ښکاره دروغ دي.

نو پوښتنه دا ده چې: د څه حکمت په بنیاد دغسې نازل نه کړی شوه؟

د دې پوښتنې جواب مفسرینو کرامو داسې ورکړی دی[1] چې ټول مؤمنان (نارینه وي او ښځینه) د یوه جسد او یوه تن مثال لري نو په صفوان ؓ او عائشې رضي الله عنها باندې بد ګومان کول داسې ګڼل شوي دي لکه چې مؤمنانو په خپلو ځانونو باندې بد ګومان کړی وي.

همدې مضمون ته ورته مضمون په لاندې ایتونو کښې هم منعکس شوی دی چې:

اول: ﴿ وَلَا تَلْمِزُوٓا۟ أَنفُسَكُمْ ﴾ [الحجرات:۱۱] تاسو د خپلو ځانونو یعنې د نورو مسلمانانو عیب مه وایاست.

---

(۱) البحر المحیط ج۸ ص۲۱؛ تفسیر البغوي ج۳ ص۳۳۲

دوهم: ﴿ وَلَا تَقْتُلُوٓاْ أَنفُسَكُمْ ﴾ [النساء:۲۹] او تاسو خپل ځانونه یعنې نور مسلمانان مه وژنئ.

دریم: ﴿ وَلَا تُخْرِجُونَ أَنفُسَكُم مِّن دِيَـٰرِكُمْ ﴾ [البقرة:۸۴] او تاسو خپل ځانونه یعنې نور مسلمانان د خپلو کورونو څخه مه وباسئ.

څلورم: ﴿ فَإِذَا دَخَلْتُم بُيُوتًا فَسَلِّمُواْ عَلَىٰٓ أَنفُسِكُمْ ﴾ [النور: ۶۱] نو کله چې تاسو کورونو ته داخلېږئ نو په خپلو ځانونو یعنې په نورو مسلمانانو باندې سلام واچوئ.

تبصره

۸_ مونږ ته په دې مقام کښې بهتره برېښي چې د ﴿ بِأَنفُسِهِمْ ﴾ کلمه په خپله متبادره معنی باندې پاتې شي، ځکه چې د "إفك" په ذکره شوې قیصه کښې خو بل هیڅ شی نه وه شوی چې د تهمت موجب ګرځېدلی وي بې له دې څخه چې:

الف: صفوان ﷺ د نبي کریم ﷺ د پلوه په دې باندې مقرر کړی شوی وه چې دکاروان وروسته لاره تعقیب کړي، هسې نه چې د چا څخه څه پاتې شوي وي او یا ترې په لاره باندې څه شی لوېدلی وي نو هغه به په خپل خاوند باندې وسپاري، او هسې نه چې د چا اوښ ستومانه شوی وي او یا پخپله د ناروغۍ د کبله په نیمایي لاره کښې پاتې وي نو هغه به کاروان ته ورسوي[1].

ب: همدارنګه عائشه أم المؤمنین رضی الله عنها هم په یوه معقول عذر سره په مېنه باندې پاتې شوې وه چې د غاړې هار یې شکېدلی وه (مرۍ یې تیت پرک شوې وې) او په راغونډولو باندې مشغوله شوې وه. دوی دواړو خو کومه سابقه وعده نه درلوده چې په فلانکي ځای کښې به دواړه سره یو ځای کېږو. ایا دا د تهمت موجبه ده چې صفوان ﷺ د خپلې دندې په مطابق خپله مور (عائشه رضی الله عنها) کاروان ته ورسوله؟

په دوی دواړو باندې د تهمت ګومان دا معنی لري چې: هیڅ مسلمان سړی د هیڅ مسلمانې زنانه سره په خلوت کښې نه ملاقي کېږي مګر ضرور به په فحاشۍ باندې اخته کېږي، دا چې د هر نارینه او د هرې زنانه د فحاشۍ څخه بچ پاتې دي بله موجبه نه لري فقط موجبه یې همدا ده چې خلوت ورته نه دی میسر شوی.

دا ډول خیال کول دا معنی ورکوي چې ایمان د فحاشي مخه نه شي نیولی بلکې مخه یې فقط همدا نیسي چې د چا لاس ورباندې بر نه شي او توان یې ورته ونه رسېږي.

نو الله ﷻ ټول مؤمنان (نارینه وي او که زنانه) متوجه کړه چې تاسو ولې په خپلو ځانونو باندې بدګوماني کوئ حال دا چې تاسو د ایمان خاوندان یاست، ستاسو د تهمت لګولو معنی دا ده چې که بالفرض تاسو ته خلوت لاس ته درشي او یا په خلوت باندې بریالي شئ نو ضرور به په فحاشۍ باندې اخته کېږئ، ایا دا په خپلو ځانونو باندې بدګوماني نه ده؟!

---

(۱) عمدة القاري علي البخاري ج۱۳ ص۲۲۹؛ تفسیر القرطبي ج۱۲ ص۱۹۹

همدا مضمون په لاندې حديث کښې يوه ورځې د ابو ايوب الانصاري ﷺ او د ده د مېرمنې (أم ايوب رضي الله عنها) ترمنځ په سوال جواب کښې په ډېر ښه ډول انځور شو[١] چې:

أم ايوب رضي الله عنها: ايا ته هغه خبرې نه اورې کومې چې د عائشې رضي الله عنها په هکله په خلکو کښې اوازه ده؟

ابو ايوب ﷺ: دا اوازه بالکل دروغ ده (که بالفرض ته د بي بي عائشې رضي الله عنها په ځای وی) نو تا به دغسې کار کړی وی؟

أم ايوب رضي الله عنها: په سوګند سره وايم چې ما به دغسې کار نه وی کړی که بالفرض زه د هغې په ځای وی.

ابو ايوب ﷺ: نو عائشه رضي الله عنها خو ستا څخه بهتره ده، نو هغې به څنګه دا کار کړی وي؛ نو څرګنده شوه چې دا څرګند بهتان او څرګند دروغ دي.

دروغژنان څوک دي؟

٩_ په ﴿ لَّوۡلَا جَآءُو عَلَيۡهِ بِأَرۡبَعَةِ شُهَدَآءَۚ فَإِذۡ لَمۡ يَأۡتُواْ بِٱلشُّهَدَآءِ فَأُوْلَٰٓئِكَ عِندَ ٱللَّهِ هُمُ ٱلۡكَٰذِبُونَ ﴾ کښې الله ﷻ مونږ ته د دروغژنانو دروغ په دليل سره اثبات کړي دي، هغه دا چې که بهتان تړونکي خپل خانونه رښتيني ګڼي نو ولې په خپله خبره څلور تنه شاهدان نه شي درولی، کله چې دوی د دغه کار څخه عاجزان دي نو همدوی د الله ﷻ په نزد دروغژنان دي، او په راتلونکي کښې هم دغه ډول خلک د دروغژنانو د ډلې څخه شمېرلی کېږي.

سوال جواب

١٠_ که څوک وايي چې: د عائشې رضي الله عنها د تهمت واقعه خو بالکل افترا وه، چې نه چا شاهدان درلوده او نه د شاهدانو د درلودلو امکان وه، خو څرنګه چې په نصوصو کښې عمومي مفاهيمو ته کتلی کېږي نو که څوک په واقعي توګه نارينه او زنانه په خپلو سترګو باندې وګوري خو د شاهدانو د اقامه کولو څخه عاجز شي، نو دغه ليدونکی خو د خلکو په نزد دروغژن دی اما پوښتنه دا ده چې ايا د الله ﷻ په نزد هم دروغژن ګڼلی کېږي حال دا چې الله ﷻ ته خو واقعيت معلوم دی؟

مونږ وايو چې: په دې مقام کښې د ﴿ عِندَ ٱللَّهِ ﴾ څخه د الله ﷻ علم مطلب نه دی څو ذکر شوی سوال وارد شي بلکې دلته د الله ﷻ شريعت مطلب دی، او پوره واضحه ده چې شريعت خو ظاهر ته ګوري او باطن الله ﷻ ته سپاري. د ښه وضاحت دپاره د عمر الفاروق ﷺ وينا درېه زړه کړئ هغه دا چې يوه ورځې يې په خپله خطابه کښې وويلې چې: «وَإِنَّمَا نَأْخُذُكُمُ الآنَ بِمَا ظَهَرَ لَنَا مِنْ أَعْمَالِكُمْ فَمَنْ أَظْهَرَ لَنَا خَيْرًا أَمِنَّاهُ وَقَرَّبْنَاهُ وَلَيْسَ إِلَيْنَا مِنْ سَرِيرَتِهِ شَيْءٌ، اللَّهُ يُحَاسِبُهُ فِي سَرِيرَتِهِ»[٢] يعني وحې قطعه شوې ده او يقيناً مونږ نن ورځ تاسو په خپلو هغو اعمالو باندې نيسو کوم چې مونږ ته څرګند شي، نو هر

(١) الدر المنثور ج٦ ص١٥٩، تفسير ابن کثير ج٣ ص٢٧٣
(٢) صحيح البخاري ج١ ص٣٦٠

څوک چې مونږ ته خیر ښکاره کړي (نېک اعمال وکړي) مونږ هغه امین ګڼو او خپل خان ته یې نژدې کوو (اعتماد ورباندې کوو) اما د ده د باطن څخه مونږ ته هیڅ شی نشته (په باطن کښې یې مونږ هیڅ کار نه لرو) په باطن کښې به یې ورسره الله ﷻ حساب کوونکی شي. او هرڅوک چې مونږ ته بدي څرګنده کړي نو هغه مونږ امین نه ګڼو او مونږ یې د خبرې تصدیق نه کوو اګر که ووایي چې د ده باطن ډېر ښه دی (او په شریعت باندې برابر دی).

إِفَاضَة څه معنی؟

۱۱ـ په ﴿ وَلَوْلَا فَضْلُ ٱللَّهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُۥ فِى ٱلدُّنْيَا وَٱلْـَٔاخِرَةِ لَمَسَّكُمْ فِى مَآ أَفَضْتُمْ فِيهِ عَذَابٌ عَظِيمٌ ﴾ کښې د ﴿ أَفَضْتُمْ ﴾ کلمه د "إِفَاضَة" څخه اشتقاقه شوې ده چې په اصل کښې "إِفْوَاض" ـ لکه "إِكْرَام" ـ وه، "إِفَاضَة" خو اصلاً د اوبو توېېدلو او خورېدلو ته وایي خو په دې مقام کښې د "إِفْك" په قیصه کښې په اسانۍ سره د ورشرېکېدلو څخه کنایه ده[۱].

نو د معنی حاصل یې داسې راځېژي چې: که د الله ﷻ فضل او رحمت په تاسو باندې په دنیا او آخرت کښې نه وی نو د هغه شي د کبله به تاسو ته لوی عذاب در رسېدلی وی په کوم کښې چې تاسو د اوبو په شان په اسانۍ سره ورتوی شوئ او برخه مو پکښې واخستله. همدا مضمون په راتلونکي متصل ایت کښې منعکس شوی دی.

درې ګناهونه

۱۲ـ دا ایت شریف ﴿ إِذْ تَلَقَّوْنَهُ ﴾ الآية، درېوو ګناهونو ته اشاره کوي هغه دا چې:

الف: یعنې تاسو ته څکه لوی عذاب متوجه وه ـ خو د الله ﷻ په فضل سره یې درڅخه مخه واړوله شوه ـ چې تاسو د "إِفْك" قیصه (په ام المؤمنین باندې بهتان) په خپلو ژبو سره شائع کړ چې یوه به د بل د ژبې څخه اخسته او د درېم کس په ژبه کښې به یې ورکاوه ﴿ إِذْ تَلَقَّوْنَهُۥ بِأَلْسِنَتِكُمْ ﴾.

ب: تاسو په خپلو خولو باندې هغه څه ویل په کوم باندې چې تاسو علم نه درلود. یا په بل عبارت: ستاسو خولو د زړونو څخه نمایندګي نه کوله حال دا چې باید سړی په خوله باندې هغه خبره وکړي په کومې باندې چې په زړه کښې باوري وي ﴿ وَتَقُولُونَ بِأَفْوَاهِكُم مَّا لَيْسَ لَكُم بِهِۦ عِلْمٌ ﴾.

ج: بالآخره بله ګناه دا وه چې تاسو د پیغمبر د مېرمنې او د ټولو مؤمنانو د مور پورې تهمت تړل اسان ګڼل حال دا چې دا د الله ﷻ په نزد ډېر لوی عصیان وه ﴿ وَتَحْسَبُونَهُۥ هَيِّنًا وَهُوَ عِندَ ٱللَّهِ عَظِيمٌ ﴾.

تاسو ته څه په کار وه

۱۳ـ په ﴿ وَلَوْلَآ إِذْ سَمِعْتُمُوهُ قُلْتُم ﴾ الآية، کښې الله ﷻ مؤمنانو ته ادب توصیه کړې دی چې باید تاسو د ذکرو شوو درېګونو ګناهونو په عوض دغه ادب خپل کړی وی چې:

---

(۱) روح المعاني ج۱۸ ص۱۱۸؛ تفسیر المظهري ج۶ ص۴۷۷

الف: باید تاسو د تهمت د اورېدلو سره سم ویلي وی چې مونږ ته هیڅ مناسب نه دي چې په تهمت خبره وکړو او اقلاً خوله وربانديې وښوروو. ﴿ مَّا يَكُونُ لَنَآ أَن نَّتَكَلَّمَ بِهَٰذَا ﴾. نو تاسو دغسې ولې ونه ویلې؟ او په دغه ادب بانديې مو ولې عمل ونه کړ؟

ب: باید تاسو د تهمت د اورېدلو څخه په تعجب کښې لوېدلي وی او په ډېره حیرانتیا سره مو ویلي وی چې: ای الله! تاته د دې څخه پاکي ده چې ستا د پیغمبر مېرمن په دغسې بدکار باندې اخته شي، ای الله! مونږ اعتراف کوو چې دا ډېر لوی بهتان دی چې د دین دښمنانو طرحه کړي دي ﴿ سُبْحَٰنَكَ هَٰذَا بُهْتَٰنٌ عَظِيمٌ ﴾.

سوال جواب

۱۴- که څوک وایي چې: څه وجه وه چې نبي کریم ﷺ د ذکر شوي ایت د نزول څخه وړاندې د تهمت خبره رد نه کړه او ټولو خلکو ته یې اعلانه نه کړه چې: ﴿ مَّا يَكُونُ لَنَآ أَن نَّتَكَلَّمَ بِهَٰذَا سُبْحَٰنَكَ هَٰذَا بُهْتَٰنٌ عَظِيمٌ ﴾؟ مونږ وایو چې:

الف: که بالفرض نبي کریم ﷺ ذکر شوی تهمت د اورېدلو سره سم رد کړی وی نو منافقانو ته به د پروپاګند لا زیاته موقع لاس ته ورتله چې د خپلې مېرمنې په بدنامی باندې خبر شو حال دا چې په موضوع کښې یې هیڅ پلټنه ونه کړه او بې پلټنې یې سمدستي رد کړه.

د همدې کبله نبي کریم ﷺ أسامه ﷺ، بریره رضي الله عنها، زینب (أم المؤمنین) رضي الله عنها، او علي ﷺ په همدې هکله وپوښتل[1].

ب: په دې باندې علاوه که نبي کریم ﷺ ذکر شوی تهمت سمدستي رد کړی هم وی، اوازه وربانديې نه غلې کېده بلکې اوازه د نورو مسلمانانو په رد باندې غلې کېدلې شوه او بس. سرې ته داسې ذهن ته ورخي چې په ﴿ لَّوْلَآ إِذْ سَمِعْتُمُوهُ ﴾ کښې به د نبي کریم ﷺ څخه په غیر نور مؤمنان مخاطب کړی شوي وي.

ج: د څه پوښتنو او ګویکنو څخه وروسته نبي کریم ﷺ د ممبر په سر باندې وویلې چې: «فَوَاللهِ مَا عَلِمْتُ مِنْ أَهْلِي إِلَّا خَيْرًا وَلَقَدْ ذَكَرُوا رَجُلًا مَا عَلِمْتُ عَلَيْهِ إِلَّا خَيْرًا»[2] یعنې نو په الله ﷻ سوګند دی چې زه په خپل اهل باندې د خیر څخه پرته په بل شي باندې علم نه لرم او یقیناً دوی په همدې ارتباط داسې یو سړی (صفوان ﷺ) یادوي چې زه په هغه باندې هم د خیر څخه پرته په بل شي باندې علم نه لرم.

د: بالآخره که نبي کریم ﷺ د دې څخه علاوه- په رد باندې زور اچولی وی نو څه لرې نه وه چې دوه قومونه (اوس او خزرج) سره په جنګ شوي وی لکه چې په هغه وخت کښې هم دواړه قومونه سره ډېر خګه شوه «حَتَّى هَمُّوا أَنْ يَقْتَتِلُوا»[3] آن ترديې چې دوی قصد وکړ چې یو د بل سره په مقاتله او

(۱) مسند احمد بن حنبل ج۹ ص۵۷۱؛ صحیح مسلم ج۲ ص۳۶۶
(۲) صحیح البخاري ج۱ ص۳۶۴
(۳) صحیح مسلم ج۲ ص۳۶۶

جنګ باندې پیل وکړي، په کوم وخت کښې چې نبي کریم ﷺ د ممبر د پاسه د تهمت خبره ردوله. او دا خکه چې د تهمت مؤسس عبد الله بن أبي وه چې د خزرج د قبیلې څخه وه، او د دې خطر وه چې د دواړه قبیلو ترمنځ پخوانی زوړ عداوت بیا د شیطان د پلوه راتازه شي.

دا د یو پلوه، او د بله پلوه صفوان بن المعطل ؓ په حسان بن ثابت ؓ باندې د توري حمله وکړه چې په سر یې وواهه او نژدې وه چې وژلی یې وی چې تا ولې په مونږ باندې تهمت لګولی دی[۱].

لنډه دا چې که نبي کریم ﷺ د بي بي عائشې رضی الله عنها او د صفوان ؓ په تزکیه باندې نور زیات زور اچولی وی نو فتنه به تري جوړه شوې وی.

خو بیا داسې ونه کړئ!

۱۵ـ په راتلونکو ایتونو کښې الله ﷻ مؤمنانو ته ارشاد کړی دی چې:

الف: الله ﷻ تاسو د دې څخه ډاروي چې د ذکرې شوې بې ادبۍ غوندې بلې بې ادبۍ ته ورتاو شئ او د دوهم خل دپاره بدون د علمه د یوه بد کار په خورولو کښې اخته شئ، نو تاسو د انذار څخه ډک نصیحت قبول کړئ. دا د یو پلوه، او د بله پلوه که تاسو رښتیاني مؤمنان یاست نو د همېشه دپاره د دغسې کار څخه اجتناب وکړئ ﴿ يَعِظُكُمُ ٱللَّهُ أَن تَعُودُواْ لِمِثْلِهِۦٓ أَبَدًا إِن كُنتُم مُّؤْمِنِينَ ﴾.

ب: تاسو د الله ﷻ شکریه وکړئ او ناشکري یې ونه کړئ چې په هر ځای کښې درته ضروري ارشادات او ګټور احکام درنازلوي ﴿ وَيُبَيِّنُ ٱللَّهُ لَكُمُ ٱلْأَيَٰتِ ﴾.

ج: الله ﷻ ته ستاسو ټول حالات معلوم دي او د ده ﷻ هر یو کار د حکمت څخه ډک دی، نو د "إفك" په پېښه کښې یې تاسو په خپلو ډېرو خامیو باندې پوه کړئ او ارشادات یې درنازل کړه چې ستاسو عقلونو هیڅ نه وه درک کړي ﴿ وَٱللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ ﴾.

د ګناه اشاعت خوښول هم ګناه ده

۱۶ـ په ﴿ إِنَّ ٱلَّذِينَ يُحِبُّونَ أَن تَشِيعَ ٱلْفَٰحِشَةُ ﴾ الآیة، کښې لاندې مطالبو ته اشاره ده:

الف: لکه څنګه چې په مؤمنانو کښې د تهمت او بدنامۍ خورول ګناه ده همدارنګه د دغه ډول خورولو سره مینه او محبت درلودل هم ګناه ده. د ښه وضاحت دپاره لاندې احادیث ولولئ:

اول: نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «لَا يُؤْمِنُ أَحَدُكُمْ حَتَّى يُحِبَّ لِأَخِيهِ مَا يُحِبُّ لِنَفْسِهِ»[۲] یعنې تر هغه به ستاسو یو نفر کامل مؤمن نه شي ترڅو چې د خپل ورور دپاره هغه څه خوښ کړي کوم چې د خپل ځان دپاره خوښوي.

دوهم: نبي کریم ﷺ په یوه اوږده حدیث کښې فرمایلي دي چې: «إِذَا عُمِلَتِ الْخَطِيئَةُ فِي الْأَرْضِ كَانَ مَنْ شَهِدَهَا فَكَرِهَهَا (وَقَالَ مَرَّةً أَنْكَرَهَا) كَانَ كَمَنْ غَابَ عَنْهَا وَمَنْ غَابَ عَنْهَا فَرَضِيَهَا كَانَ كَمَنْ شَهِدَهَا»[۳]

---

(۱) سیرت ابن هشام ج۳ ص۳۵۲
(۲) صحیح البخاري ج۱ ص۶.
(۳) سنن ابي داود ج۲ ص۲۴۱

یعنې کله چې د خمکې په مخ کوم بد کار وکړی شي نو هغه څوک چې ورسره حاضر وي او بد یې وګڼي د هغه چا غوندې دی چې ترې غائب وي، او هرڅوک چې ترې غائب وي نو پرې خوښ شي د هغه چا غوندې دی چې ورسره حاضر وي.

نو حاصل یې داسې راخیژي چې: یقیناً څوک چې په مؤمنانو کښې د بدنامۍ خورېدل خوښوي او وربانډې راضي وي نو هغوی ته په دنیا او آخرت کښې دردناک عذاب دی.

ب: د ﴿ وَٱللَّهُ يَعۡلَمُ وَأَنتُمۡ لَا تَعۡلَمُونَ ﴾ کښې دې ته اشاره ده چې:

اول: په نېکانو کښې د فحاشۍ خورېدل د ټولنې دپاره ډېر خطرناک دي چې په خطراتو باندې یې تاسو نه پوهېږئ یوازې الله ﷻ وربانډې پوهېږي.

دوهم: څرنګه چې د فحاشۍ د خورېدلو خوښونه د زړه شی دی نو یوازې الله ﷻ وربانډې پوهېږي، څه لرې نه ده چې بندګان یو بل وغولوي مګر الله ﷻ هیڅوک نه شي غولولی چې هرڅه ورته معلوم دي.

یادونه

۱۷_ څرنګه چې د ﴿ وَلَوۡلَا فَضۡلُ ٱللَّهِ عَلَيۡكُمۡ وَرَحۡمَتُهُۥ ﴾ غوندې شرطیه جمله وړاندې په [۱۴] ایت کښې تېره شوې ده خو هلته یې جزائیه جمله ذکره وه چې: ﴿ لَمَسَّكُمۡ فِي مَآ أَفَضۡتُمۡ فِيهِ عَذَابٌ عَظِيمٌ ﴾ نو معلومه شوه چې دلته به همدغه جزائیه جمله مقدره وي نو حاصل به یې داسې راوخېژي چې:

ای مؤمنانو! که د الله ﷻ فضل او رحمت په تاسو باندې نه وی او هم دا خبره نه وی چې یقیناً الله ﷻ ډېر نرمي کوونکي او مهربان دی نو تاسو ته به لوی عذاب رسېدلی وی.

سوال جواب

۱۸_ که څوک وايي چې: په دې مقام کښې د الله ﷻ د فضل او د ده ﷻ د رحمت څخه کوم کوم شیان مراد دي؟

مونږ وایو چې: دلته د فضل څخه نعمتونه مطلب دي چې د همدې نعمتونو جملې څخه د توبې توفیق هم دی، او د رحمت څخه عفوه او د ګناهونو مغفرت مراد دی[۱]، والله ﷻ أعلم.

﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ لَا تَتَّبِعُواْ خُطُوَٰتِ ٱلشَّيۡطَٰنِۚ وَمَن يَتَّبِعۡ خُطُوَٰتِ ٱلشَّيۡطَٰنِ فَإِنَّهُۥ يَأۡمُرُ بِٱلۡفَحۡشَآءِ وَٱلۡمُنكَرِۚ وَلَوۡلَا فَضۡلُ ٱللَّهِ عَلَيۡكُمۡ وَرَحۡمَتُهُۥ مَا زَكَىٰ مِنكُم مِّنۡ أَحَدٍ أَبَدٗا وَلَٰكِنَّ ٱللَّهَ يُزَكِّي مَن يَشَآءُۗ وَٱللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٞ (۲۱) ﴾

[۲۱] ای هغو کسانو کومو چې ایمان راوړی دی! تاسو د شیطان (انسي وي او که جني) د قدمونو پیروي مه کوئ. او هر څوک چې د شیطان د قدمونو پیروي وکړي نو (هغه به هیڅکله د خیر

---

(۱) تفسیر الکشاف ج۳ ص۲۱۹

خاوند نه شي او دا) ځکه چې یقیناً شیطان په بې شرمه او (په شریعت کښې) په ناآشنا کار باندې امر کوي (او د نېکو کارونو ځنې منعه کول کوي).

او که د الله ﷻ فضل او د ده ﷻ رحمت په تاسو باندې نه وی نو ستاسو د جملې ځنې به یو کس هم (د ګناه ځنې) په ابدي توګه نه وی پاک شوی مګر الله ﷻ هغه څوک (دګناه ځنې په توبه باندې) پاکوي کوم ته یې چې اراده وشي، او الله ﷻ (ستاسو د ټولو اقوالو) اورېدونکی دی (او هم ستاسو په ټولو حالاتو باندې) پوه دی.

ارتباط او د او د مطلب خلاصه

وړاندېني ایتونه د "إفك" د پېښې په هکله نازل شوي وه او په دې ایت کښې هغې وجې ته اشاره شوې ده د کومې د کبله چې ذکرې شوې پېښې صورت نیولی وه، نو حاصل یې داسې راځېږي چې:

ای مؤمنانو! د "إفك" په کومه واقعه کښې چې د منافقانو په لمسون ستاسو ځېنو افرادو ګډون کړی وه د هغې اصلي وجه دا وه چې تاسو د شیطان د قدمونو پیروي کړې وه، او شیطان تاسو ته د همېشه دپاره په قابو کښې دی چې په ګناهونو باندې مو اخته کړي، شیطان په همدغې یوه تېرویستنه باندې اکتفاء نه کوي چې نور به یې ستاسو د غولونې ځنې لاس اخستی وي او غلی به ناست وي.

الله ﷻ تاسو ته ارشاد کوي چې تاسو نه د انسي شیطان پیروي وکړئ او نه د جني شیطان په قدمونو باندې خپل قدمونه کېږدئ چې خپل الهي شرعي لاره پرېږدئ او باطله لاره تعقیبه کړئ، نو:

۱ـ هرڅوک چې د شیطانانو د قدمونو پیروي وکړي نو، هغه به هیڅکله په سمه لاره باندې لاړ نه شي او د همېشه دپاره به په باطلو لارو باندې سر وي. او دا ځکه چې شیطانان هیڅکله په نېکو او شرعي معروفو کارونو باندې امر نه کوي بلکې مدام په بې شرمه کارونو او په شریعت کښې په ناآشنا کارونو باندې امر کوي، او غواړي چې خپل پیروان د الله ﷻ د رحمت او فضل ځنې په څنګ کړي او د ده ﷻ په غضب او عذاب باندې یې اخته کړي.

۲ـ نو ای مؤمنانو! که په تاسو باندې د الله ﷻ فضل او د ده ﷻ رحمت نه وی نو ستاسو د جملې ځنې به هیڅکله یو کس هم د ګناه ځنې نه وی پاک شوی، نه به ذکر شوي ایتونه نازل شوي وی او نه به چا د توبې توفیق موندلی وی. مګر الله ﷻ په خپل فضل او رحمت سره د ګناه ځنې هغه څوک تزکیه کوي کوم ته یې چې اراده وشي، نو تاسو ته یې د تزکیه کولو اراده وشوه چې هم یې د توبې توفیق درکړ، هم یې د عائشې رضي الله عنها د عفت په هکله متعدد ایتونه نازل کړه او بالآخره هم یې ستاسو د دنیاوي سوکالۍ او په امن کښې د اوسېدلو دپاره حدود تشریع کړه. او دا ځکه چې:

۳ـ الله ﷻ ستاسو د ټولو اقوالو اورېدونکی دی او ستاسو په ټولو حالاتو باندې پوه دی.

توضیحات

۱ـ څرنګه چې وحې قطعه کېدونکې وه او هم نبي کریم ﷺ وفاتېدونکی وه نو الله ﷻ به په ځېنو

مهمو موضوعګانو کښې د وحې نزول ځنډاوه، ترڅو پکښې مؤمنان تمرین شي او د خپلو عقلونو څخه پکښې کار واخلي. نو کله به چې دوی خپل عقلونه په کار واچول او په موضوع کښې به یې خپل کردار ترسره کړ نو بیا به الله ﷻ ایتونه نازل کړه او دوی ته به یې خپلې خامی او د فکر کمزوري وروښودلې چې دا مو خطا کار وکړ او دا وینا مو صحیحه نه وه، تاسو ته په کار وه چې داسې او هاغسې مو کړي وی.

په همدې بنیاد د "إفك" په واقعه کښې هم تر یوې میاشتې پورې د وحې نزول ټال شو او بیا د ټولو څخه زیات تهدید آمیزه ایتونه رانازل شوه چې:

الف: ﴿ وَلَوْلَا فَضْلُ ٱللَّهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُۥ ﴾ [النور: ۱۴].

ب: ﴿ وَلَوْلَا فَضْلُ ٱللَّهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُۥ ﴾ [النور: ۲۰].

ج: ﴿ وَلَوْلَا فَضْلُ ٱللَّهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُۥ ﴾ [النور: ۲۱].

یعنې ای مؤمنانو! که په تاسو باندې د الله ﷻ فضل او رحمت نه وی نو په تاسو باندې به یې د ایتونو په عوض عذاب درنازل کړی وی او هم به یې د توبې توفیق نه وی درکړی چې په آخرت کښې به هم د عذاب سره مخامخ شوي وی. تاسو ته په کار وو چې د عقلونو څخه مو کار اخستی وی او خپل دښمن (شیطان) مو پېژاندلی وی، برابره خبره ده چې هغه انسي وي او که جني.

باید پس د دې څخه فکر وکړئ او د شیطان د قدمونو پیروي ونه کړئ، ترڅو به په تاسو کښې نبي کریم ﷺ حیات وي او د وحې په ذریعه به تاسو ته په خپلو فکري کمزوریو او خامیو باندې اطلاع درکوي؟ او ترڅو به الله ﷻ په خپل فضل او رحمت سره ستاسو څخه د دنیاوي او أخروي عذاب مخنیوی کوي؟ الله ﷻ خو د هغه چا څخه د عذاب مخه نیسي کوم ته یې چې اراده وشي، دا خل خو یې اراده وشوه نو تاسو څه خبر یاست چې بیا به یې درته اراده وشي او که نه (ستاسو څخه به د عذاب مخنیوی وکړي او که عذاب به درباندې درنازل کړي).

د دې ایتونو یو نظیر

۲ـ لکه څنګه چې الله ﷻ د "إفک" په پېښه کښې تر څه زخته پورې وحې ټال کړې وی او د مؤمنانو د فکر کمزوری یې راڅرګندې کړې، همدارنګه یې د بدر د غزا په اسیرانو کښې هم تر څه زخته پورې وحي ځنډولې وه او مؤمنان یې پکښې تمرین کړي وه.

نو کله چې دوی نبي کریم ﷺ ته د فدیو اخستلو مشوره ورکړه او همدا فیصله عملي شوه نو الله ﷻ په عتاب آمیزه توګه ایتونه نازل کړه چې: ﴿ لَّوْلَا كِتَٰبٌ مِّنَ ٱللَّهِ سَبَقَ لَمَسَّكُمْ فِيمَآ أَخَذْتُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ ﴾ [الأنفال:۶۸] یعنې که چرته د الله ﷻ د پلوه تېر شوی کتاب (فیصله) نه وی ـ چې د بدر غازیانو ته به په معجزانه توګه فتحه ورکوي ـ نو هرومرو به تاسو ته په هغه شي کښې لوی عذاب رسېدلی وی کوم چې تاسو واخست چې د غنیمت او فدیو څخه عبارت دی.

﴿وَلَا يَأْتَلِ أُولُوا الْفَضْلِ مِنكُمْ وَالسَّعَةِ أَن يُؤْتُوا أُولِي الْقُرْبَىٰ وَالْمَسَاكِينَ وَالْمُهَاجِرِينَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ ۖ وَلْيَعْفُوا وَلْيَصْفَحُوا ۗ أَلَا تُحِبُّونَ أَن يَغْفِرَ اللَّهُ لَكُمْ ۗ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَّحِيمٌ (۲۲)﴾

[۲۲] او (ای مؤمنانو!) ستاسو د جملې څخه دې (په دینداری کښې) د فضل خاوندان او (په مالداری کښې) د پراخی (خاوندان د دې څخه) سوګند نه کوي چې د قرابت والاوو ته او مسکینانو ته او (هم) في سبيل الله مهاجرينو ته (خیرات) ورکړي. او دوی دې (د هغوی څخه د خپګان په صورت کښې) عفوه وکړي او (د انتقام څخه دې) مخونه واړوي.

ایا نو تاسو (ای د بهترۍ او پراخۍ خاوندانو!) دا نه خوښوئ چې الله ﷻ تاسو ته مغفرت وکړي؟ او الله ﷻ بښونکی (او) مهربان دی.

ارتباط او شان نزول

په دې ایتونو کښې هم د وړاندېنیو ایتونو مضمون تعقیب شوی دی او په همدې ارتباط یوې خاصې موضوع ته اشاره شوې ده، هغه دا چې:

کله چې د بي بي عائشې (أم المؤمنين رضی الله عنها) د عفت او پاکلمنۍ ایتونه نازل شوه او قاذفین په حد کړی شوه نو په دوی کښې مسطح بن اثاثه ﷺ هم شامل وه، دا هغه سړی وه کوم چې د ابو بکر الصدیق ﷺ د خور زوی او یا د ترور (خاله) زوی وه[۱] او د فقیرۍ د کبله به یې ورسره کومک کاوه (څه خیرات به یې ورکاوه). نو ابو بکر الصدیق ﷺ په سوګند سره په نوموړي مسطح ﷺ باندې خپل خیرات بند کړ چې د عائشې رضی الله عنها په تهمت کښې یې برخه اخستې ده[۲].

که څه هم نوموړي خپل اعتذار وړاندې کړ او په تهمت کښې د اشتراک څخه منکر شو چې ما پکښې ګډون نه دی کړی فقط د حسان بن ثابت ﷺ په مجالسو کښې ناست شوی یم چرته به چې د تهمت په هکله خبرې کېدلې، مګر ابو بکر ﷺ په خپل سوګند کلک وه چې که بالفرض نور دې هيڅ نه وي کړي دا خو دې کړي دي چې: «لَقَدْ ضَحِكْتَ وَشَارَكْتَ فِيْمَا قِيْلَ»[۳] یعني یقیناً تا خو خندلي دي او په خندلو سره دې په تړل شوي تهمت کښې اشتراک کړی دی. نو الله ﷻ ذکر شوی ایت شریف نازل کړ، چې حاصل یې داسې راځي:

ای پیغمبره! د الله ﷻ د پلوه هغو بندګانو ته خبر ورکړه کوم چې د یو پلوه په دین کښې په نورو باندې فضیلت لري او د بلې خوا په دنیاوي مالونو کښې هم د پراخۍ خاوندان دي چې:

۱ ـ دوی دې له دې خبرې څخه سوګند نه کوي چې د خپل پخواني عادت په مطابق خپلوانو، مسکینانو او في سبيل الله مهاجرينو ته کومک او امداد ورکړي، البته په هغه صورت کښې چې د

---

(۱) روح المعاني ج۱۸ ص۱۲۵
(۲) صحيح البخاري ج۲ ص۶۹۸
(۳) تفسير القرطبي ج۱۲ ص۲۰۷؛ التفسير الكبير ج۱۳ ص۱۸۶

څه خطاکارۍ، د کبله تري خپه شوي وي، لکه څنګه چې ابو بکر الصدیق ﷺ د مسطح بن أثاثه څخه د إفک په واقعه کښې خپه شوی دی.

۲ـ دغه د فضیلت او پراخۍ خاوندان په دې عوض چې د خطاکارانو مهاجرینو څخه په اقتصادي بندیز سره انتقام واخلي او خپل زړونه پرې یخ کړي باید هغوی ته عفوه وکړي او د خطاکارۍ څخه یې مخونه تاو کړي، ته به وایې چې هیڅ خطاکاري یې ترې نه ده لیدلې.

۳ـ ای پیغمبره! د الله ﷻ د پلوه دوی ته ووایه چې: ایا تاسو دا خبره نه خوښوئ چې الله ﷻ تاسو ته مغفرت په نصیب کړي؟ نو که تاسو د خپل رب ﷻ د پلوه مغفرت خوښوئ نو په کار دي چې تاسو هم هغوی ته مغفرت او ښښنه وکړئ او د انتقام څخه ورتېر شئ. او دا ځکه چې:

۴ـ الله ﷻ ښښونکی او مهربان دی، نو باید تاسو هم د ښښنې او مهربانۍ څخه کار واخلئ.

توضیحات

۱ـ په ﴿ وَلَا يَأْتَلِ أُوْلُواْ ٱلْفَضْلِ مِنكُمْ ﴾ کښې د ﴿ وَلَا يَأْتَلِ ﴾ د کلمې په اصلیت کښې لاندې دوه نظره موجودیت لري:

الف: دا کلمه په اصل کښې د "أَلْوٌ" ـلکه "ضَرْبٌ"ـ څخه اشتقاقه شوې ده، چې د قصور او نقصان معنی ورکوي[1] یعنې ستاسو د جملې څخه دې د فضل او پراخۍ خاوندان د خپلوانو مسکینانو مهاجرو ته د خیرات په ورکړه کښې قصور او نقصان نه واقع کوي چې خپل عادت ته تغیر ورکړي او خیرات وربانډې بند کړي.

ب: دا کلمه د "أَلِيَّةٌ" ـلکه "رَضِيَّةٌ"ـ څخه اصلاً اخستلې شوې ده چې د سوګند معنی ورکوي[2] یعنې د فضل او پراخۍ خاوندان دې د ذکر شوي خیرات ورکولو څخه سوګند نه کوي، او چې سوګند یې کړی وي د هغه کفاره دې وکړي او خپل خیرات دې جاري وساتي.

که څه هم دواړه تفسیرونه په مصداق کښې سره نږدې دي ـڅه منافات سره نه لريـ مګر د ذکر شوي شان نزول سره دوهم تفسیر ډېر ښه سلښښت نیسي، چې ابو بکر الصدیق ﷺ د خیرات د نه ورکولو څخه سوګند یاد کړی وه.

سوال جواب

۲ـ که څوک وایي چې: دوهم تفسیر خو د شان نزول سره ښه مطابقت نه لري ځکه چې د شان نزول خبرو یوازې د ابو بکر الصدیق ﷺ او مسطح ﷺ ترمنځ صورت نیولی وه حال دا چې په ایت کښې په دواړو جانبو کښې د جمعې کلمات ﴿ أُوْلُواْ ٱلْفَضْلِ ﴾، ﴿ أُوْلِي ٱلْقُرْبَىٰ ﴾ نازل شوي دي؟

مونږ وایو چې: د عبد الله بن عباس رضي الله عنهما څخه روایت دی چې د ابو بکر الصدیق ﷺ غوندې

---

(۱) لسان العرب ج۱۴ ص۳۹
(۲) القاموس المحیط ج۱ ص۱۷۳

سوګندونه څه نورو صحابه وو کرامو ﷺ هم کړي وه[1] نو په شان نزول کښې حصر مطلب نه دی.

دا د یو پلوه، او د بله پلوه که څه هم په مسطح ﷺ باندې دربواړه صفتونه صادقېده چې هم: ابو بکر الصدیق ﷺ د خپلوانو څخه وه او هم مسکین او في سبیل الله مهاجر وه، مګر د خیرات د جاري ساتلو دپاره د دربواړو صفتونه موجودیت شرط نه دی.

نو د ایت شریف د ارشاد حاصل داسې راځېږي چې: الله ﷻ په خپلو دښمنانو (کفارو) باندې په کفر سره روزي نه بندوي تاسو هم په خپلو جیره خورو باندې د خفګان د کبله ارتزاقي بندیز مه لګوئ.

د ابو بکر الصدیق ﷺ اجابت

۳ـ کله چې ذکر شوی ایت شریف ابو بکر الصدیق ﷺ واورېد نو خپل اجابت یې داسې څرګند کړ چې: «بَلَى وَاللهِ يَا رَبَّنَا إِنَّا لَنُحِبُّ أَنْ تَغْفِرَ لَنَا»[2] یعنې: ولې نه! په الله ﷻ مې دې سوګند وي ای زمونږ ربه! چې یقینًا مونږ دا خوښوو چې مونږ ته مغفرت وکړې. دا یې وویلې او خپل د خیرات بندیز یې مات کړ او جاري یې وساته.

﴿إِنَّ ٱلَّذِينَ يَرْمُونَ ٱلْمُحْصَنَٰتِ ٱلْغَٰفِلَٰتِ ٱلْمُؤْمِنَٰتِ لُعِنُوا۟ فِى ٱلدُّنْيَا وَٱلْءَاخِرَةِ وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ ﴿٢٣﴾ يَوْمَ تَشْهَدُ عَلَيْهِمْ أَلْسِنَتُهُمْ وَأَيْدِيهِمْ وَأَرْجُلُهُم بِمَا كَانُوا۟ يَعْمَلُونَ ﴿٢٤﴾ يَوْمَئِذٍ يُوَفِّيهِمُ ٱللَّهُ دِينَهُمُ ٱلْحَقَّ وَيَعْلَمُونَ أَنَّ ٱللَّهَ هُوَ ٱلْحَقُّ ٱلْمُبِينُ ﴿٢٥﴾ ٱلْخَبِيثَٰتُ لِلْخَبِيثِينَ وَٱلْخَبِيثُونَ لِلْخَبِيثَٰتِ ۖ وَٱلطَّيِّبَٰتُ لِلطَّيِّبِينَ وَٱلطَّيِّبُونَ لِلطَّيِّبَٰتِ ۚ أُو۟لَٰٓئِكَ مُبَرَّءُونَ مِمَّا يَقُولُونَ ۖ لَهُم مَّغْفِرَةٌ وَرِزْقٌ كَرِيمٌ ﴿٢٦﴾﴾

[۲۳] یقینًا هغه کسان کوم چې پاکلمنې ناخبره مؤمنې زنانه (د زنا په کړغېړن عمل سره) کنځي نو دوی په دنیا او آخرت (دواړو) کښې لعنت کړی شوي دي، او هم ورته لوی عذاب دی.

[۲۴] (البته) په داسې ورځ کښې چې په دوی باندې خپلې ژبې او خپل لاسونه او (هم) خپلې پښې په هغو کارونو باندې شاهدي ورکړي کوم چې دوی وه چې په (دنیا کښې به یې) کول.

[۲۵] په دغې ورځ کښې به الله ﷻ دوی ته خپله حقه (انصافي) جزا پوره ورکړي، او (هم) دوی به پوه شي چې یقینًا الله ﷻ همدی ښکاره حق دی (ربښتیا د هر شي واک او اختیار یې په قدرت کښې دی).

[۲۶] پلیتې ویناوې (یا پلیتې ښځې) پلیتو نارینه وو لره دي (د همدوی سره تناسب لري)، او پلیت نارینه پلیتو خبرو (یا پلیتو ښځو) لره دي (د همدوی سره مناسب دي). او پاکیزه خبرې (یا

(۱) المحرر الوجیز ج۱۱ ص۲۸۵
(۲) صحیح البخاري ج۲ ص۷۰۰

پاکیزه زنانه) پاکیزه نارینه وو لره دي (د همدوی لیاقت لري) او پاکیزه سړي پاکیزه خبرو (یا پاکیزه زنانه وو) لره دي (د همدوی سره تناسب لري او بس).
دغه پاکیزه کسان (نارینه وي او که زنانه) د هغو اقوالو (خبرو) څخه بېزار (او پاک) دي په کومو باندې چې دوی (پلیت کسان نارینه وي او که زنانه) قول کوي (او افتراء وربورې کوي). همدوی (پاکیزه کسانو) ته (د الله ﷻ په نزد) مغفرت او د کرامت والا رزق دی (چې د جنت څخه عبارت دی).

ارتباط او د مطلب خلاصه

د افک د واقعې او د هغې د خینو اړونده مسائلو د بیان څخه وروسته الله ﷻ په دې ایتونو کښې ډېر سخت وعید نازل کړی دی ترڅو د قیامت د ورځې پورې د تهمتونو او بهتانونو مخه ونیوله شي او په اسلامي جامعه کښې بیا-بیا تکرار نه شي، نو حاصل یې داسې راځېږي:
ای پیغمبره! په خپل امت باندې څه مطالب قرائت کړه ترڅو دوی د تهمتونو او قذفونو څخه خپل خانونه وساتي او اسلامي جامعه تخریب نه کړي هغه دا چې:
۱ـ یقیناً هغه کسان چې داسې پاکلمنو ښځو پورې تهمت تړي او د زنا بهتان ورباندې لګوي کومې چې د زیات عفت د کبله د دغه کرغېړن عمل څخه بالکل ناخبرې وې او په زړه کښې یې هم نه وي تېرې شوې او په دې باندې علاوه د ایمان په ټولو اقتضاګانو باندې معتقدې وې؛ یا په بل عبارت: په ټول اسلام کښې داخلې وې، نو د دغو کسانو دپاره لاندې سزاوې ټاکلې شوې دي:
الف: په نوموړو کسانو باندې په دنیا او آخرت کښې ټول لعنت کوونکي لعنت وایي او الله ﷻ ته سوال کوي چې: ای ربه! دغه خلک د خپل رحمت څخه لرې وساته چې د ارامی مخ ونه ګوري، او دا ځکه چې همدوی د اسلامي جامعې ارامي په خطر کښې اچولې ده او اچولې وه.
ب: د همدغو کسانو دپاره د الله ﷻ په نزد ډېر لوی عذاب ټاکلی شوی دی البته په هغې ورځ کښې په کومه کښې چې ورباندې همغه ژبه شاهدي اداء کړي په کومې سره چې هغوی د تهمت او بهتان لګولو مرتکب شوي وه، او هم به په هغوی باندې لاسونه او پښې هم د څلورو شاهدانو په حیث شاهدي ورکړي او هغه بد عمل به یې په اثبات ورسوي کوم چې دوی په دنیا کښې کړي وه او په عفیفو زنانه باندې یې تور لګولی وه.
ج: ذکرو شوو بهتان تړونکو ته به د قیامت په ورځ الله ﷻ د خپلو کړو وړو پوره حقه جزا ورکړي او په همغه وخت کښې به هغوی پوه شي چې یقیناً الله ﷻ همدی په حقه سره د ښکاره قدرت او واک خاوند دی، چې هیڅوک به د خپلو ځانونو دپاره مونده نه کړي چې د الهي عذابه نجات ورکړي.
۲ـ د ذکر شوو قذف کوونکو خلکو د قیامت د ورځې عذاب ځکه دروند ټاکلی شوی دی چې دوی پلیت خلک دي نو ځکه په پلیتو خبرو کښې اخته دي، او پوره واضحه ده چې پلیتې خبرې د پلیتو خلکو څخه صورت نیسي او پلیت خلک په پلیتو خبرو کښې اخته کېږي؛ یا په بل عبارت: د دواړو تر منځ تلازم او عدم بېلتون دی.

بالمقابل پاکیزه او سپېڅلې خبرې پاکانو او سپېڅلو کسانو پورې اختصاص لري او همدارنګه پاکیزه کسان د پاکیزه خبرو اترو پورې مختص دي؛ یا په بل عبارت: دواړه جانبه سره تلازم لري. نو دغه پاکیزه کسان د هغو پلیتو خبرو څخه سوچه کړی شوي دي کومې چې د عفیفو ښځو قذف کوونکي یې وایي او پکښې اخته دي، نو د همدې کبله د دغو پاکیزه خبرو خاوندانو ته د الله ﷻ په نزد د ګناهونو مغفرت او هم باکرامته روزي تاکلې شوې ده چې په جنتونو کښې به ورباندې سرلوړي او فائز شي.

نو په همدې بنیاد د ناپاکو (پلیتو) ښځو او ناپاکو (پلیتو) نارینه وو ترمنځ هم تلازم دی، او پاکیزه زنانه او پاکیزه نارینه هم یو تر بله اختصاص لري چې زړونه یې یو تر بله میلان لري اود دواړو جانبو څخه د تناسب اومناسبت درلودونکي دي.

د همدې کبله پاکیزه زنانه وو او پاکیزه نارینه وو ته د هغو چتې او پلیتو خبرو څخه برائت او بېزاري ده کومې چې د قاذفینو د پلوه اختراع کېږي او دوی پورې تپلې کېږي. نو د همدغې زوروني د کبله دوی ته په جنت کښې مغفرت او د کرامت څخه ډکه روزي تاکلې شوې ده، د دغې زوروني عوضونه او اجرونه به همله ورکړی شي.

توضیحات

۱ـ مفسرینو کرامو په دې کښې اختلاف کړی دی چې په ﴿ ٱلْمُحْصَنَٰتِ ٱلْغَٰفِلَٰتِ ٱلْمُؤْمِنَٰتِ ﴾ څخه په دې مقام کښې کومې زنانه مرادې دي، د اختلاف لاندې مثالونه ولولئ[1]:

الف: ځینې وایي چې: دلته ټولې أمهات المؤمنین (د مؤمنانو معنوي مورګانې) مرادې دي، ځکه چې په دې مقام کښې د قاذفینو دپاره داسې غټه جزا ټاکلې شوې ده کومه چې د کفارو سره مناسبه ده.

د مثال په توګه: په دغې جزا کښې د ﴿ لُعِنُوا۟ فِى ٱلدُّنْيَا وَٱلْـَٔاخِرَةِ ﴾ کلمات نازل شوي دي، د ﴿ لُعِنُوا۟ ﴾ کلمه د لعنت څخه اشتقاقه شوې ده او لعنت خو په دنیا کښې د الله ﷻ د رحمت او د ده ﷻ د توفیق څخه بې برخې کېدل دي او په آخرت کښې د عذاب څخه عبارت دي[2]، چې په دواړو دارینو کښې د کفارو سره ډېر ښه تناسب لري، او پوره واضحه ده چې (د إفک د واقعې د بیان څخه وروسته چې په قرآن کریم سره یې پاکي په اثبات ورسېدله) هغوی ته د زنا نسبت کول کفر دی او هر څوک چې دا کار وکړي که څه هم د هغوی د وفات څخه وروسته صورت ونیسي هغه پرې کافر کېږي[3].

ب: ځینې نور علماء کرام وایي چې: نظر د کلماتو عموم ته باید د أمهات المؤمنین په شمول ټولې مسلمانې عفیفې زنانه مرادې کړی شي[4]، چې د ایتونو د نزول څخه وروسته خو أمهات المؤمنین

---

(۱) زاد المسیر ج۵ ص۳۵۱؛ روح المعاني ج۱۸ ص۱۲۶
(۲) مفردات الراغب ص۴۷۱
(۳) تفسیر ابن کثیر ج۳ ص۲۷۶
(۴) تفسیر القرطبي ج۱۲ ص۲۱۰

نه د زنا قذف کول د کفر خبره ده او د دوی څخه په غیر نورو عفیفو زنانه وو ته هم د کفر خبره ده په دې شرط چې قذف ورته حلال وګڼل شي.

او په دې باندې علاوه دا هم څه لرې نه ده چې الله ﷻ د دغې ګناه دپاره درنده جزا ټاکلې وی، لکه څنګه یې چې د ناحقه قتل دپاره ډېره سنګینه جزا ټاکلې ده چې په [النساء:٩٣] ایت کښې ورته اشاره شوې ده.

د همدې کبله نبي کریم ﷺ په یوه حدیث کښې عفیفو زنانه وو ته قذف کول د هغو ګناهونو په قطار کښې درولی دی په کومو کښې چې شرک بالله هم شمېرلی شوی دی هغه دا چې: «اجْتَنِبُوا السَّبْعَ الْمُوبِقَاتِ» یعنې نبي کریم ﷺ وفرمایل چې: د اوو مهلکو ګناهونو څخه اجتناب وکړئ. چا ترې پوښتنه وکړه چې: «يَا رَسُولَ اللهِ وَمَا هُنَّ» ای د الله رسوله! اوه مهلکې ګناهونه کومې-کومې دي؟ نبي کریم ﷺ جواب ورکړ چې: «الشِّرْكُ بِاللهِ وَالسِّحْرُ وَقَتْلُ النَّفْسِ الَّتِي حَرَّمَ اللهُ إِلَّا بِالْحَقِّ وَأَكْلُ الرِّبَا وَأَكْلُ مَالِ الْيَتِيمِ وَالتَّوَلِّي يَوْمَ الزَّحْفِ وَقَذْفُ الْمُحْصَنَاتِ الْمُؤْمِنَاتِ الْغَافِلَاتِ»[١] یعنې هغه دا دي: ١_ د الله ﷻ سره شریک درول. ٢_ جادو او کوډې کول. ٣_ هغه څوک په ناحقه وژل کوم چې الله ﷻ حرام کړی دی. ۴_ سود خوړل. ۵_ د یتیم د مال خوړل. ۶_ د کفارو سره د جنګ په ورځ د میدان څخه تېښته کول. ٧_ عفیفو مؤمنو ناخبرو زنانه وو ته د زنا نسبت کول.

پاتې شوه د لعنت خبره، نو لعنت یوازې هغه معنی نه لري کومه چې د "الف" ګروپ علماوو کرامو وړاندې ذکره کړې ده بلکې لعنت کله په دې باندې هم دلالت کوي چې څوک د ابرارو د ډلې څخه ولوېږي، او کله محض د حقارت او توهین څرګندولو دپاره هم استعمال مومي چې دغه دواړه معناوې د ګنهکار مؤمن سره څه غیر مناسبې نه برېښي[٢].

مونږ ته دوهم تفسیر غوره برېښي چې ایت شریف عام دی او د قیامت د ورځې پورې ټولې عفیفې مسلمانې زنانه پکښې شاملې دي، همدا تفسیر شیخ المفسرین (العلامه الطبري علیه الرحمة) هم صواب ګڼلی دی[٣].

هېر مو نه شي!

٢_ په کار دي چې په دې مقام کښې لاندې مطالب هېر نه کړی شي:

الف: مونږ د [النور:۴] ایت لاندې _د الله ﷻ په توفیق_ لیکلي دي چې پاکیزه نارینه وو ته د زنا نسبت کول هم هغه حکم لري کوم چې پاکیزه زنانه وو ته یې لري، نو په دې مقام کښې د ﴿ٱلْمُحْصَنَٰتِ ٱلْغَٰفِلَٰتِ ٱلْمُؤْمِنَٰتِ﴾ کلمات تغلیباً په نارینه وو باندې هم دلالت کوي[۴].

---

(١) صحیح البخاري ج١ ص٣٨٨
(٢) روح المعاني ج١٨ ص١٣٣
(٣) تفسیر الطبري ج١٨ ص١٠٥
(۴) البحر المحیط ج٨ ص٢٥

ب: هلته د "الْغَافِلَاتِ" کلمه نه وه نازله شوې نو ایت شریف هغې زنانه ته هم شامل وه کومه چې واقعًا په زنا باندې اخته شوې وي مګر قاذف یې د څلورو شاهدانو د اقامه کولو څخه عاجز شي. او دلته ذکره شوې کلمه نازله شوې ده نو معلومه شوه چې په دې ایت شریف کښې یوازې هغه عفیفې زنانه مرادې دي کومې چې واقعًا هم د زنا څخه پاکې او بېزاره وي او هم یې قاذف د دروغو شاهدان تېر نه شي کړی. نو ځکه دلته عذاب ډېر غلیظ ښودلی شوی دی او هلته د اُخروي عذاب په لحاظ فقط د ﴿ وَأُوْلَٰٓئِكَ هُمُ ٱلۡفَٰسِقُونَ ﴾ د کلماتو په نزول باندې اکتفاء شوې ده.

ج: هلته ذکر شوي کلمات په ﴿ إِلَّا ٱلَّذِينَ تَابُواْ مِنۢ بَعۡدِ ذَٰلِكَ ﴾ الآية باندې تعقیب شوي وه، په دې ایتونو کښې که څه هم دغه تعقیب نه دی نازل شوی خو علماء کرام وایي چې: نورو عموماتو ته په کتلو سره دغه تعقیب دلته هم مراد دی[1] او د قاذف توبه قبلېږي، والله ﷻ أعلم.

د یوې ژبې انکار او شهادت

۳_ که څوک وایي چې: الله ﷻ فرمایلي دي چې ﴿ ٱلۡيَوۡمَ نَخۡتِمُ عَلَىٰٓ أَفۡوَٰهِهِمۡ وَتُكَلِّمُنَآ أَيۡدِيهِمۡ وَتَشۡهَدُ أَرۡجُلُهُم بِمَا كَانُواْ يَكۡسِبُونَ ﴾ [یس:۶۵] یعنې په دغې ورځ به مونږ د دوی په خولو باندې مهر ولګوو او زمونږ سره به د دوی لاسونه خبرې وکړي او پښې به یې په هغه شي شهادت ورکړي کوم چې دوی په دنیا کښې وه چې کسب به یې کاوه.

همدا مضمون د نبي کریم ﷺ په یوه اوږده حدیث کښې منعکس شوی دی چې: «فَيُخْتَمُ عَلَى فِيهِ فَيُقَالُ لِأَرْكَانِهِ انْطِقِي»[2] یعنې په خولو باندې به یې مهر ولګولی شي او اندامونو ته به یې وویل شي چې وګړېږئ (خبرې وکړئ). نو پوښتنه دا ده چې ایا د ختم سره د ﴿ يَوۡمَ تَشۡهَدُ عَلَيۡهِمۡ أَلۡسِنَتُهُمۡ ﴾ کلمات څه منافات نه لري، چې ژبې به هم په هغو جنایاتو باندې شهادت ورکړي کوم چې په خولو (ژبو) پورې اړه لري لکه قذف، دروغ او داسې نور؟

مونږ وایو چې: د قیامت په ورځ به ژبه لاندې دوه حیثیتونه ولري:

الف: ژبه له دې حیثه چې دا ژبه ده او د خبرې کوونکي په اختیار کښې ده، نو په دې حیث به ورباندې مهر ولګول شي او د خاوند له اختیاره به ووځي.

ب: ژبه له دې حیثه چې دا یو اندام دی او د خاوند له اختیاره وتلې ده، نو په دې حیث به په خپلو جنایاتو باندې شهادت ورکړي. په دې مقام کښې همدغه حیثیت مراد دی.

نو د قیامت په ورځ به هر یو اندام په خپل کردار باندې داسې شهادت ورکړي او په خبرو به پیل وکړي لکه څنګه چې په دنیا کښې د یوې ګډې اندام خبرې کړې وې، هغه دا چې:

د یوه اوږده حدیث د څه برخې مضمون دی چې یوه ورځې یوې یهودي ښځې د ګډې یو لاس

(۱) روح المعاني ج۱۸ص۱۲۶؛ تفسیر المظهري ج۶ ص۴۸۲
(۲) صحیح مسلم ج۲ ص۴۰۹

وریت کړی وه او زهریات یې پکښې اچولي وه، بیا یې نبي کریم ﷺ ته د سوغات په شکل ورکړ. نو څه غوښه ترې نبي کریم ﷺ او څه غوښه ترې نورو صحابه کرامو ﷺ وخوړه، بیا نبي کریم ﷺ صحابه کرام ﷺ مخاطب کړه چې غوښه ترې مه خورئ، او یهودي ښځه یې راوغوښتله او لاندې سوال جواب یې ورسره وکړ:

نبي کریم ﷺ: ایا تا په دې وریته غوښه کښې زهریات اچولي دي؟

ښځه: ته چا خبر کړې؟

نبي کریم ﷺ: «أَخْبَرَتْنِي هَذِهِ فِي يَدِي الذِّرَاعُ»[۱] یعنې زه دغې غوښې خبر کړم چې زما په لاس کښې ده (او د ګډې) د لاس څخه عبارت ده.

ښځه: هو ما پکښې زهریات اچولي وه او ستا نبوت مې امتحاناوه.

متعدد تفسیرونه

۴ـ علماوو کرامو دا ایت شریف ﴿ٱلْخَبِيثَٰتُ لِلْخَبِيثِينَ﴾ الآية، په متعددو معناوو باندې تفسیر کړې دی[۲]. لاندې مثالونه یې ولولئ:

الف: پلیت اقوال د پلیتو نارینه وو او پلیتو زنانه وو پورې د لیاقت په لحاظ اختصاص لري، او همدارنګه پلیت نارینه او پلیتې زنانه د پلیتو اقوالو (خبرو) سره لیاقت لري، یو تربله پکښې تناسب موجود دی؛ همدارنګه پاکیزه اقوال د پاکیزه زنانه وو او پاکیزه نارینه وو پورې نښلي او بس.

نو په همدې بنیاد د عائشې (أم المؤمنین) رضي الله عنها او صفوان ﷺ پورې د تور لګولو هیڅ مناسبت نشته، بلکې دوی دواړو پورې پاکیزه خبرې نښلي او بس.

ب: پلیت اقوال د پلیتو نارینه وو او د پلیتو زنانه وو څخه صادرېږي لکه عبد الله بن أبي (رئیس المنافقین) او د ده امثال، اما د نېکانو نارینه وو او زنانه وو څخه پاکیزه اقوال صادرېږي او بس.

ج: ناپاکه زنانه د ناپاکانو نارینه وو سره تړاو لري او پاکیزه زنانه د پاکیزه نارینه وو سره تړاو لري لکه أمهات المؤمنین د پیغمبر ﷺ دپاره، د ده ﷺ سره د فاحشې زنانه هیڅ تناسب نشته، نو د همدې کبله د یو لک څلېرشت زره ـزیات یا کموـ پیغمبرانو په مېرمنو کښې کافرې مېرمنې تېرې شوې دي مګر بدنامې او بدلمنې مېرمنې پکښې نه دي تېرې شوې[۳].

نو همدارنګه پاکان نارینه فقط د پاکیزه ښځو سره مناسب دي چې خاوندان یې جوړ شي.

تبصره

۵ـ که څه هم شیخ المفسرین (العلامه ابن جریر الطبري علیه الرحمة) اول تفسیر غوره کړی دی[۴] مګر

(۱) سنن ابي داوٗد ج۲ ص۲۶۴
(۲) المحرر الوجيز ج۱۱ ص۲۸۸
(۳) تفسير الكشاف ج۳ ص۲۲۰
(۴) تفسير الطبري ج۱۸ ص۱۰۸

مونږ ته دړهواړه تفسیرونه یو تربله منافي نه برېښي، نو که د بدلیت په لحاظ دړهواړه مراد کړی شي هم بنه خبره ده.

﴿ يَـٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ لَا تَدْخُلُواْ بُيُوتًا غَيْرَ بُيُوتِكُمْ حَتَّىٰ تَسْتَأْنِسُواْ وَتُسَلِّمُواْ عَلَىٰٓ أَهْلِهَا ۚ ذَٰلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ ﴿٢٧﴾ فَإِن لَّمْ تَجِدُواْ فِيهَآ أَحَدًا فَلَا تَدْخُلُوهَا حَتَّىٰ يُؤْذَنَ لَكُمْ ۖ وَإِن قِيلَ لَكُمُ ٱرْجِعُواْ فَٱرْجِعُواْ ۖ هُوَ أَزْكَىٰ لَكُمْ ۚ وَٱللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ عَلِيمٌ ﴿٢٨﴾ لَّيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَن تَدْخُلُواْ بُيُوتًا غَيْرَ مَسْكُونَةٍ فِيهَا مَتَـٰعٌ لَّكُمْ ۚ وَٱللَّهُ يَعْلَمُ مَا تُبْدُونَ وَمَا تَكْتُمُونَ ﴿٢٩﴾ ﴾

[۲۷] ای هغو کسانو کومو چې ایمان راوړی دی! تاسو د خپلو-خپلو کورونو څخه په غیر نورو کورونو ته تر هغه مه ورداخلېږئ ترڅو چې په مینه سره اجازه حاصله کړئ او په اوسېدونکو باندې یې (په شرعي توګه) سلام واچوئ. دغه کار ستاسو دپاره بهتر دی، شاید چې تاسو (ترې) پند واخلئ (او په عمل کښې یې پیاده کړئ).

[۲۸] نو که تاسو پکښې څوک مونده نه کړئ (چې صلاحیت ولري او اجازه درکړي) نو تر هغه وخته پورې مه ورننوځئ ترڅو چې (صلاحیت لرونکی مونده شي او) اجازه درکړي. او که تاسو ته (د صلاحیت لرونکي د پلوه) وویل شو چې بېرته ستانه شئ (ستاسو د اجازې وړاندیز یې رد کړ) نو تاسو (په خوشالۍ سره) بېرته ستانه شئ؛ دا (کار) ستاسو دپاره زیات پاکیزه (او سپېڅلی) دی (د دې څخه چې په اجازه اخستلو زور واچوئ).

او الله ﷻ په هغه څه باندې پوه دی کوم چې تاسو یې کوئ (او یا یې په زړه کښې تېروئ).

[۲۹] په تاسو باندې په دې کښې څه ګناه نشته چې داسې کورونو ته (بدون د اجازې) ورداخل شئ کوم چې (د خاصو کسانو دپاره) د اوسېدانې ځایونه نه وي (ټاکلي شوي) حال دا چې ستاسو دپاره هلته استفاده (او ګټه پورته کول) ثبوت ولري (تاسو ورننوتلو ته اړ یاست).

او الله ﷻ په هغه څه باندې پوهېږي کوم چې تاسو یې څرګندوئ او کوم چې تاسو یې (په زړونو کښې) پټوئ.

ارتباط او شان نزول

د سورت د اول سر څخه تر دې ځایه پورې په دې کښې بحث او ارشادات راروان وه چې په اسلامي جامعه کښې د فحاشۍ او هم د قذف (په فحاشۍ سره د کنځلو) مخه ونیوله شي. د دې ایتونو څخه نیولې آن تر څلور دېرشم [۳۴] ایته پورې اوه ایتونه د هغو وتونو او درزونو د بندولو په باب نازل شوي دي د کومو د کبله چې د دې خطره وه چې یا فحاشي متحققه شي او یا په فحاشۍ باندې د

لګولو زمينه برابره شي. د بندولو طريقې يې دا دي:
تهمت ... تاسو پرديو كورونو ته بې اجازې مه ورننوځئ:
۱ـ نارينه او زنانه دواړه بايد د خپلو ستركو حفاظت وكړي، او خانونه ګنهكار نه كړي.
۲ـ زنانه بايد د غير محرمو خلكو څخه پرده وكړي.
۳ـ مجرد نارينه او مجرده زنانه بايد په نكاح وركړئ.
۴ـ حتى خپلې خاصې وينځې او خاص مريان هم بې نكاح مه پرېږدئ.
۵ـ بايد مجردان (نارينه وي او كه زنانه) د نكاح تر موندلو پورې خپل خانونه په خپل قابو كښې وساتي او خپل عفت دې نه خرابوي.
۶ـ تاسو خپلې وينځې مه مجبورئ چې فحاشي وكړي او تاسو ته پيسې موندې كړي.
۷ـ اما د ايتونو شان نزول دا دى چې: يوه ورځې نبي كريم ﷺ ته يوه ښځه ورغله او عرض يې وكړ چې: اى د الله رسوله! زه په كور كښې كله په داسې حال يم چې نه د پلار او نه د اولاد لېدنه خوښوم، خو د دې سره-سره زما د خپلوانو څخه راباندې بې اجازې يو څوك داخلېږي او په ذكر شوي حال باندې مې ګوري چې زه ورباندې ناراضه يم «فَكَيْفَ أَصْنَعُ فَنَزَلَتْ»[1] نو زه څه وكړم؟ نو ذكر شوي ايتونه نازل شوه چې حاصل يې دا دى:

د مطلب خلاصه

اى مؤمنانو! د دې دپاره چې ستاسو اجتماعي ژوند ښه مزه ناك شي او هم ستاسو څخه د اتهاماتو او بدو ګومانونو مخنيوى وكړى شي نو لاندې آداب مراعات كړئ:

۱ـ د خپلو كورونو څخه په غير د نورو مؤمنانو كورونو ته تر هغې مه ورداخلېږئ ترڅو چې په اذن غوښتلو سره د هغوى وحشت لرې كړئ او د مينې محبت فضا مساعده كړئ.

۲ـ د همدغو كورونو په اوسېدونكو باندې مسنونه سلام واچوئ چې: "السَّلَامُ عَلَيْكُمْ"، كه د "وَرَحْمَةُ اللهِ وَبَرَكَاتُهُ" كلمات ورسره اضافه كړئ هم بده نه ده.

دغه په اجازه او سلام سره داخلېدل ستاسو دپاره ګټور دي، شايد چې تاسو پند قبول كړئ او ذكر شوي ارشادات په عمل كښې پياده كړئ.

۳ـ كه په هغو كورونو كښې څوك اوسېدونكي موجوديت ونه لرې كومو ته چې تاسو ورننوتل غواړئ چې تاسو ته د "هو" يا "نه" جواب دركړي، نو دغسې كورونو ته مه ورداخلېږئ ترڅو چې په هغو كښې څوك مونده شي او تاسو ته د داخلېدلو اجازه دركړي.

۴ـ كه ستاسو د اجازې غوښتلو څخه وروسته تاسو ته د كور والاوو د پلوه وويلى شي چې تاسو بېرته وګرځئ اجازه نشته چې تاسو داخل ته راننوځئ، نو تاسو په ډېره خوښۍ سره د هغوى امريه قبوله كړئ او بېرته وګرځئ، بل وخت ورته مراجعه وكړئ.

[1] اسباب النزول للواحدي ص۲۱۹

بېرته ګرځېدل ستاسو دپاره د پاکیزه ګرځولو دپاره ګټور دي او هم د دې څخه بهتر دی چې یا په اجازه غوښتلو باندې زور واچوئ او یا ورته د دروازې ترڅنګ دېره واچوئ چې له دې خاید خوځېدونکی نه یم!

او الله ﷻ په هغو ټولو کارونو باندې ډېر ښه پوهېږي چې تاسو یې عملي کوئ نو ستاسو په ټولو کړو وړو باندې ښه پوره علم لري چې دا درته بهتر دی او دا درته بهتر نه دی، مګر تاسو په خپل خیر او شر باندې نه پوهېږئ.

۵_ هو! که چرته داسې کور وي کوم چې اصلاً د خاصو کسانو دپاره نه وي اباد شوي بلکې هر څوک کولی شي چې استفاده ترې وکړي، لکه تعلیمي کورونه (مدرسې) یا عبادتي کورونه (جوماتونه) او یا په لویو لارو باندې د عمومي مسافرینو دپاره سرایونه او تعمیرات او داسې نور، نو دغسې کورونو او تعمیراتو ته بدون د اجازې غوښتلو ورننوتل څه باک نه لري او په تاسو باندې کوم حرج نشته چې هلته ورداخل شئ او هغسې استفاده ترې وکړئ لکه چې نور خلک یې ترې کوي.

۶_ هو! که په ذکرو شوو تعمیراتو کښې د ورداخلېدلو په هکله ستاسو نیت فاسد وي او غواړئ چې هلته کیسه بري یا نور غیر شرعي کارونه وکړئ نو بیا مه ورداخلېږئ.

که تاسو خپل فاسد نیت د بندګانو څخه پټ کړئ نو د الله ﷻ څخه خو یې نه شئ پټولی، او دا څکه چې الله ﷻ په هغو اعمالو باندې هم پوهېږي کوم چې تاسو یې څرګندوئ او په هغو باندې هم پوهېږي کوم چې تاسو یې په خپلو زړونو کښې پټوئ (چې دغه او هغه به کوو).

توضیحات

۱_ په ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ لَا تَدۡخُلُواْ بُيُوتًا غَيۡرَ بُيُوتِكُمۡ ﴾ کښې لاندې ټکو ته توجه په کار ده:

الف: دلته په صراحت سره نارینه وو ته خطاب متوجه دی چې بدون د اجازې دې د بل چا کور ته نه ورداخلېږي، خو دا خطاب د [النور:۴] ایت غوندې لاندې متعددو صورتونو ته هم شامل دی:

اول: چې نارینه دې د نارینه وو څخه اجازه اخلي او بیا دې ورننوځي.

دوهم: چې نارینه دې د زنانه وو کور ته بدون د اجازې ورداخل نه شي.

درېم: چې زنانه دې د نارینه وو کور ته اجازه وغواړي.

څلورم: چې زنانه دې د زنانه وو کور ته اجازه واخلي. د ښه وضاحت دپاره د یوه حدیث مضمون ولولئ:

یوه ورځې څلور ښځې عائشې (أم المؤمنین) رضي الله عنها ته ورغلې او لاندې سوال جواب یې ورسره وکړ:

څلور ښځې: ایا مونږ درننوځو؟

عائشه رضي الله عنها: تاسو مه راننوځئ بلکې یوې ملګرې ته ووایاست چې شرعي اجازه واخلي.

د څلورو ښځو یوې نمایندې وویلې چې: «السَّلَامُ عَلَيْكُمْ أَنَدْخُلُ؟» په تاسو دې سلام وي، ایا مونږ درننوځو؟

عائشې رضي الله عنها ورته وویلې چې: هوا راننوځئ! او بیا یې د استشهاد په توګه ذکر شوی ایت شریف قرائت کړ(۱).

ب: په ﴿ غَيْرَ بُيُوتِكُمْ ﴾ کښې د ﴿ غَيْرَ ﴾ کلمه خپلو محارمو ته هم شامله ده چې باید سړی بدون د اجازې وربانديې ورداخل نه شي، لکه چې د همدې ایتونو شان نزول وربانديې دلالت کوي، خو د ښه وضاحت دپاره په لاندې سوال جواب کښې د یوه حدیث مضمون ولولئ چې یوه ورځې نبي کریم ﷺ ته یو سړی ورغی او دغه سوال جواب یې ورسره وکړ چې:

سړی: ای د الله رسوله! ایا زه خپلې مور ته هم د ورننوتلو دپاره اجازه واخلم؟

نبي کریم ﷺ: هو! (مور ته هم اجازه اخستل ضرور دي).

سړی: زه خو د هغې سره په یوه کور کښې اوسېږم.

نبي کریم ﷺ: اجازه ترې واخله! (که څه هم په کور کښې ورسره اوسېږې).

سړی: ای د الله رسوله! زه خو د هغې خدمتګار یم.

نبي کریم ﷺ: «أَتُحِبُّ أَنْ تَرَاهَا عُرْيَانَةً» ایا ته خوښوې چې لوڅه (بربنډه) یې وګورې؟

سړی: نه! (دا نه خوښوم).

نبي کریم ﷺ: «فَاسْتَأْذِنْ عَلَيْهَا»(۲) نو اجازه وربانديې واخله (بې اجازې مه ورداخلېږه).

ج: په ﴿ غَيْرَ بُيُوتِكُمْ ﴾ کښې د "بُيُوت" اضافت د ملکیت دپاره نه دی بلکې د سکونت په غرض دی، نو په همدې بنیاد د کور مالک ته شرعًا اجازه نشته چې هغو کورونو ته بدون د اجازې ورننوځي کوم یې چې په اجاره یا اعاره بانديې ورکړي وي(۳).

د "استیناس" کلمې معنی

۲_ په ﴿ حَتَّىٰ تَسْتَأْنِسُوا ﴾ کښې د ﴿ تَسْتَأْنِسُوا ﴾ کلمه د "استیناس" څخه اشتقاقه شوې ده چې علماوو کرامو پکښې د اصلیت په لحاظ لاندې تحلیلونه کړي دي(۴):

الف: دا کلمه اصلاً د "أُنس" _لکه "رُشْد"_ څخه اخستله شوې ده چې د لیدلو او په ځرګنده توګه د علم معنی ورکوي. د همدې مادې څخه په: ﴿ إِنِّيٓ ءَانَسْتُ نَارًا ﴾ [طه: ۱۰] کښې د ﴿ ءَانَسْتُ ﴾ کلمه هم اخستله شوې ده(۵) یعنې موسی ؈ خپل اهل ته وویلې چې: یقینًا زه اور ګورم (په ځرګنده توګه مې وربانديې علم راغی نو تاسو زما د بېرته راستنېدلو پورې دلته تم شئ).

نو په دې مقام کښې یې د معنی حاصل داسې راځېږي چې: تاسو د پردیو کورونو ته تر هغه مه

(۱) تفسیر ابن کثیر ج۳ ص۲۸۰ بحوالة ابن ابي حاتم

(۲) موطأ امام مالک ص۵۹۷

(۳) تفسیر البیضاوي في هذا المقام

(۴) البحر المحیط ج۸ ص۳۱؛ تفسیر الکشاف ج۳ ص۲۲۵

(۵) لسان العرب ج۶ ص۱۵

ننوځئ: ترڅو چې تاسو وګورئ او خپل خانونه پوه کړئ چې کوروالا د ورننوتلو اجازه درکوي چې اجازه واخلئ او ورننوځئ، او که نه؟

ب: دا کلمه اصلاً د ذکر شوي "أنس" _لکه "رُشد"_ څخه اشتقاقه شوې ده خو د محبت او میلان په معنی سره ده چې د وحشت او نفرت په ضد کښې استعمالیږي[۱]، یعنې ترڅو چې تاسو په اجازه غوښتلو سره خپل خانونه د غیر د وحشت څخه خلاص کړئ چې اجازه به راکړي او که څنګه؟ او همدارنګه د کور والا سره پرې څه تالف حاصل کړئ چې په اجازه درکولو کښې فکر وکړي، هغسې نه چې بدون د اجازې وربانديې ورداخل شئ او په وحشت او نفرت کښې یې واچوئ (چې د کور په داخل کښې ورته بلا اجازه ننغ ودرېږئ چې دغه دی زه راغلم).

ج: دا کلمه اصلاً د "إِنس" _لکه "عِلم"_ څخه مشتقه شوې ده چې د انسان معنی ورکوي[۲]، یعنې ترڅو چې تاسو هلته د انسان پلټنه وکړئ چې د اجازې درکولو دپاره په کور کښې څوک شته؟ چې اجازه ترې واخلئ او بیا ورداخل شئ.

تبصره

۳_ که څه هم ذکر شوي درېواړه تحلیلونه په مصداق کښې متحد دي چې پردیو کورونو ته بې له اذنه مه ورداخلېږئ، د همدې کبله ځینو مفسرینو کرامو ذکره شوې کلمه د معنی په حاصل "حَتَّى تَسْتَأْذِنُوا" سره تفسیره کړې ده[۳] یعنې ترڅو چې د اجازې غوښتنه وکړئ. مګر مونږ ته دوهم تحلیل په زړه پورې برېښي چې د اجازې غوښتلو څه حکمتونو ته هم پکښې څه اشاره شته دی.

اول کلام دی که سلام؟

۴_ علماء کرام په لاندې دوه اختلاف لري چې اجازه اخستل مخکښې دي که سلام اچول:

الف: ځینې وایي چې اجازه اخستل په سلام اچولو باندې باید مخکښې وي؛ ځکه چې په ﴿ حَتَّىٰ تَسْتَأْنِسُواْ وَتُسَلِّمُواْ ﴾ کښې سلام اچول د اجازې غوښتلو څخه وروسته دي نو حاصل یې داسې راځېږي چې: تر هغه پردي کور ته مه داخلېږئ ترڅو چې اجازه واخلئ او سلام واچوئ.

ب: اکثره علماء کرام وایي چې په اجازه غوښتلو باندې سلام اچول مخکښې دي[۴] نو باید اجازه غوښتونکی داسې اجازه وغواړي چې: "السَّلَامُ عَلَيْكُمْ أَأَدْخُلُ؟" یعنې په تاسو دې زما د طرفه سلام وي، ایا زه درننوځم؟. او په ﴿ وَتُسَلِّمُوا ﴾ کښې د "و" توری یوازې په اجتماع باندې دلالت کوي، او ترتیب یې په مدلول کښې شامل نه دی چې لومړني قول ته ترجیح ورکړي.

همدا نظر په لاندې احادیثو کښې ښه شرحه شوی دی:

---

(۱) لسان العرب ج۶ ص۱۳
(۲) تفسیر القاسمي ج۱۲ ص۱۸۵
(۳) تفسیر الطبري ج۱۸ ص۱۱۲؛ تفسیر القرطبي ج۱۲ ص۲۱۳
(۴) تفسیر البغوي ج۳ ص۳۳۶؛ تفسیر الطبري ج۱۸ ص۱۱۲

اول: نبي کريم ﷺ فرمايلي دي چې: «السَّلَامُ قَبْلَ الْكَلَامِ»[1] يعنې د خبرو کولو (اجازه غوښتلو) څخه د سلام اچول وړاندې دي.

دوهم: يوه ورځې يو سړی د نبي کريم ﷺ کور ته ورغی او د ورننوتلو اجازه يې وغوښتله چې: «أَأَلِجُ» ايا زه درننوځم؟ نبي کريم ﷺ خپل خدمتګار ته وويلې چې: دغه سړي ته ورووځه او د اجازه اخستلو طريقه ورزده کړه چې ووايي: «السَّلَامُ عَلَيْكُمْ أَأَدْخُلُ»[2] په تاسو دې سلام وي ايا زه درداخل شم؟ نو دغه کلمات اجازه غوښتونکي پخپله واورېده نو په همدغو کلماتو باندې يې د خادم د تعليم څخه وړاندې اجازه وغوښتله نو نبي کريم ﷺ ورته اجازه وکړه او ورداخل شو.

تبصره

۵ـ ځينو علماوو کرامو د ذکر شوو دواړو نظرونو تطبيق داسې کړی دی چې: که د اجازه غوښتونکي د کور والاوو څخه په چا باندې سترګې ولګېدې نو سلام دې اول واچوي، او که نه نو په اجازه غوښتلو دې اول شروع وکړي[3].

مګر مونږ ته په تطبيق کښې بهتره برېښي چې سلام اچول به په هغه صورت کښې لومړی وي چې کله اجازه غوښتونکی په اجازه غوښتلو باندې شروع وکړي، لکه چې په وړاندې احاديثو کښې مسنونه طريقه توصيه شوې ده.

او که د کوروالا په خبرو شروع وکړي چې دغه څوک دی چې په دروازه کښې ولاړ دی، نو په دې صورت کښې به د سلام اچول وروسته وي. د ښه وضاحت دپاره لاندې حديث ولولئ:

جابر بن عبد الله ﷺ وايي چې: زه يوه ورځې نبي کريم ﷺ ته په دې هکله ورغلم چې زما پلار څه پوروړی وه (نو ما غوښتل چې په دې باره کښې ورسره خبرې وکړم)، «فَدَقَقْتُ الْبَابَ» نو دروازه مې ټپلوهله (وټکوله او بيا مې ورسره لاندې سوال جواب وکړ):

نبي کريم ﷺ: «مَنْ ذَا» دغه څوک دی چې دروازه ټکوي؟

جابر ﷺ: «أَنَا» دا زه يم.

نبي کريم ﷺ: «أَنَا أَنَا» زه يم-زه يم. «كَأَنَّهُ كَرِهَهَا»[4] لکه چې نبي کريم ﷺ دغه جواب خوښ نه کړ چې خپل ځان يې معرفي نه کړ، بايد ويلي يې وی چې زه جابر بن عبد الله يم او اجازه غواړم.

ايا د دروازې ټکول اذن غوښتل دي؟

۶ـ که څوک وايي چې: ايا د دروازې ټکول او يا په نني عصر کښې د برقي زنګ وهنه اجازه غوښتل دي؟

---

(۱) جامع الترمذي ج۲ ص۹۹

(۲) سنن ابي داوٗد ج۲ ص۳۴۷

(۳) تفسير المظهري ج۶ ص۴۸۸

(۴) صحيح البخاري ج۲ ص۹۲۳

[illegible]

[illegible]

[illegible]

اجازه غوښتل تر څو ؟

[illegible]

[illegible]

[illegible] "كَانَتْ لِي مَنْزِلَةٌ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَمْ تَكُنْ لِأَحَدٍ مِنَ الْخَلَائِقِ فَكُنْتُ آتِيهِ كُلَّ سَحَرٍ فَأَقُولُ السَّلَامُ عَلَيْكَ يَا نَبِيَّ اللَّهِ فَإِنْ تَنَحْنَحَ انْصَرَفْتُ إِلَى أَهْلِي وَإِلَّا دَخَلْتُ عَلَيْهِ" [illegible]

[illegible]

[illegible]

اجازه غوښتونکی باید څنګه ودرېږي؟

۸ـ اجازه غوښتونکی سړی باید دروازې ته مخامخ ونه درېږي، بلکې یو طرف ته دې ودرېږي او اجازه دې وغواړي، هسې نه چې د اجازې څخه وړاندې یې د کور په داخل کښې په چا باندې نظر ونښلي او یا د دروازې د پرانستلو په وخت کښې د کور داخل وګوري.

د ښه وضاحت دپاره لاندې احادیث ولولئ:

الف: نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «إِذَا دَخَلَ الْبَصَرُ فَلَا إِذْنَ»[۱] یعنې کله چې د چا نظر کور ته داخل شي نو بیا اجازه نشته (اجازه اخستل څه فائده نه کوي).

ب: یوه ورځې نبي کریم ﷺ د خپل کور په داخل کښې د ګومنځې غوندې په یوه شي باندې خپل سر ګراوه (ویښتان یې ورباندې برابرول) او یوه سړي ورته د کور په یوه سوري کښې ورو کتل، نو کله چې ورباندې د نبي کریم ﷺ نظر ولګېده نو وې ویلې چې: «لَوْ عَلِمْتُ أَنَّكَ تَنْظُرُ لَطَعَنْتُ بِهَا فِي عَيْنِكَ إِنَّمَا جُعِلَ الِاسْتِئْذَانُ مِنْ أَجْلِ الْبَصَرِ»[۲] یعنې که زه وړاندې پوه شوی وی چې یقیناً ته ماته ګورې نو ما به په دغې آلې باندې (چې ویښتان یې ورباندې برابرول) په سترګه کښې وهلی وی، بې شکه اجازه غوښتل د کتلو د کبله مشروع ګرځولي شوي دي (بل څه مطلب خو پکښې نشته).

پاتې شوه دا خبره چې که بالفرض د ذکر شوي حدیث مضمون څوک عملي کړي او د بې اجازې کتونکي سترګه وباسي نو دیت یې ورباندې لازمېږي او که د سترګې ویستل هدر (ضائع) دي؟ نو د دې تحقیق دپاره باید ځینو اوږدو کتابونو ته مراجعه وکړی شي چې دا مسئله د مذاهبو د اختلاف څخه خالي نه ده[۳].

هېر مو نه شي!

۹ـ هېر مو نه شي چې په ذکر شوي حدیث کښې د «مِنْ أَجْلِ الْبَصَرِ» کلمات دا معنی نه ورکوي چې ړندو خلکو ته جواز لري چې بې اجازې ورداخل شي[۴]، بلکې د مقتضی الحال په لحاظ دغسې روایت شوی دی چې مخاطب د سترګو غل وه او په سوري کښې یې کتلي وه، که بالفرض نوموړي مخاطب د اورېدلو غلا هم کړې وی نو ضرور به نبي کریم ﷺ مخاطب کړی وی چې "إِنَّمَا جُعِلَ الِاسْتِئْذَانُ مِنْ أَجْلِ الْبَصَرِ وَالسَّمْعِ" اجازه غوښتل د دې دپاره دي چې سړی بدون د إذنه نه څه وګوري او نه څه واوري، د کور والا لکه څنګه چې د ځینو حالاتو په لیدلو باندې خپه کېږي همدارنګه د ځینو اوازونو اورېدل هم د هر چا دپاره نه خوښوي.

(۱) سنن ابي داوٗد ج۲ ص۳۴۷
(۲) جامع الترمذي ج۲ ص۱۰۰
(۳) احکام القرآن للجصاص ج۳ ص۳۱۳؛ تفسیر القرطبي ج۱۲ ص۲۱۲
(۴) المفصل في احکام المراة والبیت المسلم ج۳ ص۴۸۸

یوه پوښتنه او د هغې جواب

۱۰ـ که څوک وايي چې: ایا سړي ته جائزه ده چې خپلې محرمنې ته بدون د اجازې ورداخل شي؟

مونږ وایو چې: په دغه صورت کښې اجازه غوښتل واجب نه دي مگر بهتر دي[۱] چې باید سړی په ناڅاپي توگه په خپل کور باندې هم ورداخل نه شي بلکې یا سلام واچوي، یا د کوم ماشوم په توگه اطلاع ورکړي، یا غاړه تازه کړي، یا وټوخېږي او یا خپلو پښو ته حرکت ورکړي چې څپلی یې اواز وکړي او د کوروالا پوه شي او داسې نور. دا د دې دپاره چې ترڅو:

اول: زنانه خپل هغه حالت بدل کړي چې نه خوښوي چې خپل مېړه یې هم وگوري.

دوهم: په ناڅاپي ورداخلېدلو سره په هغې باندې څه وارخطایي تېره نه شي او ونه زورولہ شي.

درېیم: که هلته پردۍ زنانه میلمنې موجودیت ولري چې هغوی خپله پرده وکړي.

د ښه وضاحت دپاره لاندې نصوص ولولئ:

الف: أنس ﷺ وايي چې: ماته نبي کریم ﷺ وفرمایل چې: «يَا بُنَيَّ إِذَا دَخَلْتَ عَلَى أَهْلِكَ فَسَلِّمْ تَكُونَ بَرَكَةً عَلَيْكَ وَعَلَى أَهْلِ بَيْتِكَ»[۲] ای زوی گوتیه! کله چې ته په خپل اهل (مېرمن) باندې ورداخلېږې (خپل کور ته ورځې) نو سلام اچوه چې په تاباندې هم برکت شي او ستا په کوروالاوو باندې هم (برکت شي).

ب: د عبد الله بن مسعود ﷺ مېرمن وايي چې کله به نوموړی صحابي ﷺ دروازې ته راورسېده «تَنَحْنَحَ وَبَزَقَ كَرَاهِيَةَ أَنْ يَهْجُمَ مِنَّا عَلَى شَيْءٍ يَكْرَهُهُ»[۳] یعنې غاړه به یې تازه کړه او یا به یې لاړې توف کړې، د دې وجې څخه چې هغه دا بده گڼله چې په ناڅاپي توگه زمونږ د پلوه په داسې شي باندې ودرېږي کوم چې نه خوښوي او بد یې ایسي.

غیر مسکونه کورونه

۱۱ـ په ﴿أَن تَدْخُلُواْ بُيُوتًا غَيْرَ مَسْكُونَةٍ﴾ کښې مفسرینو کرامو د ﴿بُيُوتًا غَيْرَ مَسْكُونَةٍ﴾ کلمات په متعددو معناوو باندې تفسیر کړي دي[۴] لاندې مثالونه یې ولولئ:

الف: دا هغه کورونه او تعمیرات دي کوم چې د مریضانو د علاج په خاطر جوړ کړی شوي وي چې مریضان پکښې بستر شي، او د خاصو کسانو سکونت پکښې ملحوظ نه وي.

ب: دوکانونه او حمامونه هم د همدې قبیلې څخه دي.

ج: هوټلونه او د اودس ماتې کوټې هم غیر مسکونه کوټې دي.

د: جوماتونه او مدارس همداسې دراخلي.

زمونږ په فکر هغوی به محض د مثال په توگه د څینو غیر مسکونه کوټو نومونه اخستي وي او

---

(۱) تفسیر ابن کثیر ج۳ ص۲۸۰
(۲) جامع الترمذي ج۲ ص۹۹
(۳) مسند احمد بن حنبل ج۲ ص۲۰
(۴) اللباب في علوم الکتاب ج۱۴ ص۳۴۸؛ المفصل في احکام المراة والبیت المسلم ج۳ ص۴۹۴؛ احکام القرآن للجصاص ج۲ ص۳۱۴

حصر به یې مطلب نه وي، که نه نو کوم تعمیرات چې د خاصو کسانو د سکونت ځایونه نه وي هغه ټول پکښې شامل دي لکه د تفریح سالون او داسې نور.
هو! که په ذکرو شوو غیر مسکونه تعمیراتو کښې په ځینو خاصو ځایونو باندې بندیز لګولی شوی وي، لکه په جومات کښې د ملا امام کوټه او یا په مدرسه کښې د مدیر خونه، نو هلته باید د اجازې اخستلو حکم عملي کړی شي.

متاع څه معنی؟

۱۲ـ په ﴿ فِيهَا مَتَٰعٌ لَّكُمْ ﴾ کښې د ﴿ مَتَٰعٌ ﴾ کلمه د دوه وو معناوو دپاره استعمالېږي[۱] چې:
الف: هر هغه شی په کوم باندې چې په یوه وجه ګټه اخستلی شي، لکه چې په همدې معنی باندې په [یوسف:۶۵] ایت کښې استعماله شوې ده.
ب: په یوه شي باندې تر اوږده وخته پورې نفعه (ګټه) اخستل.
په دې مقام کښې علماوو کرامو ذکره شوې کلمه د مطلقې ګټې اخستلو په معنی باندې تفسیره کړې ده[۲]، یعنې تاسو ته بې اجازې هغو کورونو ته په ورننوتلو باندې څه ګناه نشته چې هغه د خاصو کسانوْ دپاره استوګنځایونه نه وي او ستاسو دپاره پکښې څه ګټه اخستل توقف ولري.

ضرورت د اجازه اخستلو مخه نیسي

۱۳ـ فقهاء کرام وايي چې: "اَلضَّرُوْرَاتُ تُبِيحُ الْمَحْظُوْرَاتِ" یعنې ضرورتونه ممنوع شیان او کارونه مباح او جائز ګرځوي. نو په همدې بنیاد د ضرورت د کبله جائزه ګرځي چې سړی پردي کور ته بدون د اجازې اخستلو ورننوځي. لاندې څو مثالونه يې ولولئ:
الف: که په کوم کور کښې اور ولګېږي نو د اور د مړ کولو دپاره جائزه ده چې پرته د اذنه څوک ورداخل شي.
ب: که څوک د ظالمانو (کفارو) د پلوه تعقیب شي نو د نجات دپاره بدون د اجازې په پردي کور کښې پنا اخستل جائز دي. همدا صورت د افغانستان په جهاد کښې زښت ډېر عملي شوی دی او مجاهدینو وربانديې د روسانو څخه نجات موندلی دی، چې یا به په همغه کور کښې چرته پټ شو او یا به په دیوالونو باندې بل کور ته د نجات دپاره ورواوښتل او د کفارو څخه به تریتم شوه.
ج: که په کوم کور کښې د مسلمانانو ترمنځ مرګونې جنګ پیل شي نو د جنګ د بندولو دپاره بې اجازې ورننوتل جائز دي. په همدې صورت باندې ـلله الحمدـ مونږ په ۱۳۵۶ هـ ش کال د افغانستان د کندز په ولایت کښې عمل کړی دی.
د: که کوم یو کافر د پنا اخستلو دپاره د چا کور ته ننوځي نو مجاهدینو ته جائزه ده چې بدون د اذنه يې هلته تعقیب کړي، البته په هغه حالت کښې چې جهاد جاري وي.

---

[۱] مفردات الراغب ص۴۸۱
[۲] المحرر الوجيز ج۱۱ ص۲۹۳

هـ: كه په كوم كور كښې داسې منكراتو جريان درلود چې په اسلامي حكومت باندې يې د منعه ورل لازم ګرځېدلې وه نو محتسبانو او اسلامي پوليسو ته بدون د اجازې څخه ورداخلېدل جواز لري. او داسې نور.

﴿قُل لِّلْمُؤْمِنِينَ يَغُضُّوا مِنْ أَبْصَارِهِمْ وَيَحْفَظُوا فُرُوجَهُمْ ۚ ذَٰلِكَ أَزْكَىٰ لَهُمْ ۗ إِنَّ اللَّهَ خَبِيرٌ بِمَا يَصْنَعُونَ ﴿٣٠﴾ وَقُل لِّلْمُؤْمِنَاتِ يَغْضُضْنَ مِنْ أَبْصَارِهِنَّ وَيَحْفَظْنَ فُرُوجَهُنَّ وَلَا يُبْدِينَ زِينَتَهُنَّ إِلَّا مَا ظَهَرَ مِنْهَا ۖ وَلْيَضْرِبْنَ بِخُمُرِهِنَّ عَلَىٰ جُيُوبِهِنَّ ۖ وَلَا يُبْدِينَ زِينَتَهُنَّ إِلَّا لِبُعُولَتِهِنَّ أَوْ آبَائِهِنَّ أَوْ آبَاءِ بُعُولَتِهِنَّ أَوْ أَبْنَائِهِنَّ أَوْ أَبْنَاءِ بُعُولَتِهِنَّ أَوْ إِخْوَانِهِنَّ أَوْ بَنِي إِخْوَانِهِنَّ أَوْ بَنِي أَخَوَاتِهِنَّ أَوْ نِسَائِهِنَّ أَوْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُهُنَّ أَوِ التَّابِعِينَ غَيْرِ أُولِي الْإِرْبَةِ مِنَ الرِّجَالِ أَوِ الطِّفْلِ الَّذِينَ لَمْ يَظْهَرُوا عَلَىٰ عَوْرَاتِ النِّسَاءِ ۖ وَلَا يَضْرِبْنَ بِأَرْجُلِهِنَّ لِيُعْلَمَ مَا يُخْفِينَ مِن زِينَتِهِنَّ ۚ وَتُوبُوا إِلَى اللَّهِ جَمِيعًا أَيُّهَ الْمُؤْمِنُونَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ ﴿٣١﴾﴾

[۳۰] (ای پیغمبره!) نارینه مؤمنانو ته ووایه چې: (د خپل ایمان په قوت) د خپلو سترګو ځینې نظرونه (د محارمو څخه) ټیټ کړي او خپل عورتونه (د لوڅولو او غیر شرعي استعمال څخه) وساتي. دغه کار د دوی دپاره ډېر پاکیزه (او بهتر) دی.

(او دا هم ورته ووایه چې) یقیناً الله ﷻ په هغو کارونو باندې خبردار دی کوم چې دوی یې (ښه په مهارت سره) کوي.

[۳۱] او (ای پیغمبره!) زنانه مؤمنانو ته ووایه چې: (دوی دې هم په خپل ایماني قوت سره) د خپلو سترګو ځینې نظرونه (د محارمو څخه) ټیټ کړي او خپل عورتونه دې (د لوڅولو او غیر شرعي استعمال څخه) وساتي، او دوی دې خپل زینتونه (سنګارونه چاته) نه ښکاره کوي مګر هغه چې تري (پخپله) ښکارېږي، او (هم) دوی دې خپل ټکری (څپتې) په خپلو ګرېوانونو (سینو) باندې ووهي (ورخواره کړي، چې تیونه یې لوڅ نه شي).

او دوی دې خپل زینتونه نه څرګندوي مګر خپلو خاوندانو (مېړونو) ته، یا خپلو پلرونو ته (یا خپلو ترونو او ماماګانو ته)، یا د خپلو خاوندانو پلرونو (خپلو خسرانو) ته، یا خپلو خامنو ته، یا د خپلو خاوندانو زامنو ته، یا خپلو ورونو ته (سکه وي او که ناسکه)، یا د خپلو ورونو زامنو (خپلو وربرونو) ته، یا د خپلو خویندو زامنو (خپلو خوریونو) ته، یا خپلو ښځو ته (چې د مسلمانانو زنانه وو

څخه عبارت دي)، یا هغو وینځو ته د کومو چې د دوی ښي لاسونه یې مالکان شوي دي، یا د نارینه وو څخه داسې چوپړانو ته چې (زنانه وو ته) د احتیاج (ارتیا) د خاوندانو څخه نه وي (په جنسي ارتباط نیولو نه پوهېږي)، یا هغو ماشومانو ته چې د زنانه وو په عورتونو باندې یې پوهه نه وي حاصله کړې (په جنسي ارتباط نیولو نه پوهېږي).

او (هم) زنانه دې (په ځمکه باندې) خپلې پښې (په درز سره) د دې دپاره نه وهي ترڅو هغه شی (خلکو ته) معلوم کړی شي کوم چې دوی پټ کړی دی چې د دوی د زینتونو څخه عبارت دي.

او (دا هم ورته ووایه چې) تاسو ټول الله ﷻ ته توبه تائب شئ؛ ای مؤمنانو! (نارینه یاست او که ښځینه)؛ شاید چې تاسو فلاح (کامیابي په دواړو دارینو کښې) مونده کړئ.

د مطلب خلاصه او توضیحات

په دې ایتونو کښې د هغو اوو درزونو څخه د دوهم درز د بندولو چاره نازله شوې ده کوم چې وړاندې د [النور:۲۷] ایت لاندې په ارتباطاتو کښې د الله ﷻ په توفیق ذکر شوې وه، نو د مطلب خلاصه او توضیحات یې په لاندې ډول وړاندې کېږي:

۱ـ په ﴿ قُل لِّلْمُؤْمِنِينَ يَغُضُّوا مِنْ أَبْصَارِهِمْ وَيَحْفَظُوا فُرُوجَهُمْ ﴾ کښې لاندې ټکو ته توجه په کار ده:

الف: د ﴿ يَغُضُّوا ﴾ کلمه د "غَضّ" ـلکه "مَدّ"ـ څخه اشتقاقه شوې ده، "غَضّ" د اواز ټیټولو او یا د سترګو د نظر ښکته کولو ته وایي[۱]، چې په دې مقام کښې دوهمه معنی مراده ده.

ب: په ﴿ مِنْ أَبْصَارِهِمْ ﴾ کښې د "مِنْ" توری د تبعیض دپاره دی[۲] چې د عذرونو د کبله ځینو محارمو ته کتل جواز لري، یوه مثال ته یې نبي کریم ﷺ په لاندې حدیث کښې اشاره کړې ده چې:

«إِذَا خَطَبَ أَحَدُكُمُ الْمَرْأَةَ فَإِنِ اسْتَطَاعَ أَنْ يَنْظُرَ إِلَى مَا يَدْعُوهُ إِلَى نِكَاحِهَا فَلْيَفْعَلْ»[۳] یعنې کله چې ستاسو کوم کس یوې خاصې ښځې ته قصد وکړي چې په نکاح سره یې واخلي نو که وسه یې وشي چې هغه شي ته وګوري کوم چې نوموړی کس د هغې نکاح ته وربلي (او وړباندې باعث وي) نو دا کار دې وکړي (ورته ودې وګوري چې د راتلونکي صحبت دپاره دا کار ګټور دی).

همدارنګه یوه ورځې نبي کریم ﷺ علي ﷺ مخاطب کړ چې: «يَا عَلِيُّ لَا تُتْبِعِ النَّظْرَةَ النَّظْرَةَ فَإِنَّ لَكَ الْأُولَى وَلَيْسَتْ لَكَ الْآخِرَةُ»[۴] یعنې: ای علي! یوه نظر پسې بل نظر پیرو مه جوړه وه (چې بلا اختیاره دې په محارمو باندې اول نظر ونښلي نو په اختیار سره ورته بل کرت مه ګوره (او مه هغه ته ادامه ورکوه) ځکه چې تاته اولنی نظر دی (وړباندې نه ګنهګارېږې) او تاته بل نظر نشته (شرعًا درته جواز نه لري).

---

(۱) مفردات الراغب ص۳۷۴؛ القاموس المحیط ج۳ ص۳۹۹
(۲) المحرر الوجیز ج۱۱ ص۲۹۴
(۳) سنن ابي داود ج۱ ص۲۸۴
(۴) جامع الترمذي ج۲ ص۱۰۶

ج: د ﴿ وَيَحْفَظُواْ فُرُوجَهُمْ ﴾ جمله په دې خاص مقام کښې أبو العالية (المفسر) علیه الرحمة په ستر عورت سره تفسیره کړې ده[۱] مګر بهتره دا ده چې په خپل عموم سره پرېښودله شي ترڅو د زنا څخه د عورت ساتلو ته هم شامله شي.

نو د معنی حاصل به يې داسې راوځېږي چې: ای پیغمبره! نارینه مؤمنانو ته ووایه چې دوی خپل نظرونه د محارمو څخه ښکته وګرځوي او د چا عورت ته ونه ګوري، او همدارنګه دوی ته ووایه چې د خپلو عورتونو هم حفاظت وکړي، نه يې چاته بربنډ کړي چې څوک يې وګوري، او نه خپل غلیظ عورتونه په ناجائزو محلونو کښې استعمال کړي؛ دا کار د دوی دپاره ډېر پاکیزه او سپېڅلی دی. الله ﷻ څکه تاسو ته ذکر شوی ارشاد درنازل کړ چې یقیناً همدی ﷻ ستاسو په اعمالو باندې خبردار دی چې تاسو يې د صنعت په توګه کوئ، ته به وایې چې ستاسو کسب ګرځېدلی دی، چې د جاهلیت په زمانه کښې رواج وه.

۲ـ په ﴿ وَقُل لِّلْمُؤْمِنَٰتِ يَغْضُضْنَ مِنْ أَبْصَٰرِهِنَّ وَيَحْفَظْنَ فُرُوجَهُنَّ ﴾ کښې باید د وړاندېنی توضیح درېګوني تکي په نظر کښې ونیول شي نو حاصل به يې داسې راوځېږي چې:

ای پیغمبره! د خپل اُمت مؤمنانو زنانه وو ته هم ووایه چې: د خپل ایمان په قوت د خپلو سترګو نظرونه کنټرول کړي او بدون د خاصو ځانونو څخه (لکه د نکاح کولو نیت، یا د طبي ضروري علاج) محارمو او ناجائزو عورتونو ته ونه ګوري. همدارنګه دوی پوه کړه چې د خپلو عورتونو حفاظت وکړي او چاته يې لوڅ نه کړي، او هم خپل غلیظ عورتونه د زنا او فحاشی څخه په حفاظت او قابو کښې وساتي.

څه ګټور معلومات

۳ـ په دې مقام کښې غواړو چې د محترمو لوستونکو پام لاندې تکو ته راواړوو:

الف: د نحوي تحلیل په لحاظ باید په ﴿ قُل لِّلْمُؤْمِنِينَ يَغُضُّواْ مِنْ أَبْصَٰرِهِمْ ﴾ او ﴿ وَقُل لِّلْمُؤْمِنَٰتِ يَغْضُضْنَ مِنْ أَبْصَٰرِهِنَّ ﴾ دواړو جملو کښې هغه دوه تحلیلونه تطبیق کړی شی کوم چې مونږ ـ د الله ﷻ په توفیق ـ د [إبراهيم: ۳۱] ایت لاندې لیکلي دي چې بیا لیکل يې اوږدوالی پیدا کوي.

ب: مفسرینو کرامو د محارمو څخه د خپلو سترګو د اداره کولو دپاره ډېرې ګټې لیکلي دي چې تقریباً لسو ګټو ته رسېږي[۲] لاندې دوه مثالونه يې ولولئ:

اول: هرڅوک چې د محارمو څخه خپلې سترګې اداره کړي نو الله ﷻ به هغه ته ربښتینی فراست ورکړي، او د زړه نورانیت به يې اضافه کړي.

دوهم: او هم به ورته قلبي اطمنان په نصیب کړي او د اضطراب او تشویش څخه به يې په امن کښې وګرځوي، او شجاعت به يې زیات کړي.

---

(۱) الدر المنثور ج۶ ص۱۷۷

(۲) تفسیر القاسمي ج۱۲ ص۱۹۰

مګر مونږ د همدغو ګټو په ارتباط په لاندې نبوي حديث باندې اکتفاء کوو چې:

«مَا مِنْ مُسْلِمٍ يَنْظُرُ إِلَى مَحَاسِنِ امْرَأَةٍ أَوَّلَ مَرَّةٍ ثُمَّ يَغُضُّ بَصَرَهُ إِلَّا أَحْدَثَ اللهُ لَهُ عِبَادَةً يَجِدُ حَلَاوَتَهَا»[1]

يعنې هيڅ يو مسلمان نه دی چې د کومې ښځې محاسنو او ښايست ته اول کرت وګوري او بيا ترې د الله ﷻ له ډاره خپل نظر ټيټ کړي مګر الله ﷻ به ورته په زړه کښې داسې بندګي واچوي چې خوند او خواږه به يې پخپله مونده کړي.

ج: لکه څنګه چې نارينه مکلف دي چې د زنانه وو محارمو ته ونه ګوري همدارنګه زنانه هم د نارينه وو په نسبت همدغه مکلفيت لري، لکه چې همدا موضوع په لاندې حديث کښې ښه پوره واضحه شوې ده:

يوه ورځې عبدالله بن أم مکتوم (په دواړو سترګو باندې ټپ روند) صحابي ﷺ نبي کريم ﷺ ته په داسې حال کښې ورغی چې د أمهات المؤمنين څخه أم سلمه او ميمونه رضي الله عنهما هلته موجودې وې، نو نبي کريم ﷺ دواړو ته امر وکړ چې د نوموړي صحابي ﷺ څخه پرده وکړئ.

دوی دواړه وايي چې مونږ عرض وکړ چې: ای د الله رسوله! دغه صحابي ﷺ خو روند دی چې نه مونږ ګوري او نه مو پېژني. نبي کريم ﷺ وفرمايل چې: «أَفَعَمْيَاوَانِ أَنْتُمَا أَلَسْتُمَا تُبْصِرَانِهِ»[2] يعنې ايا تاسو دواړه ړندې ياست؟ ايا تاسو دواړه يې نه ګورئ؟!

د: کله چې څوک يوازې وي او هيڅوک موجوديت ونه لري چې عورت ته يې وګوري هم په کار ده چې خپل عورت بدون د ضرورته لوڅ نه کړي، او د الله ﷻ سره مؤدبانه کړنلاره تعقيب کړي. همدا مضمون په لاندې حديث کښې ډېر ښه واضحه شوی دی:

د يوه اوږده حديث په ضمن کښې يوه ورځې د نبي کريم ﷺ څخه چا پوښتنه وکړه چې: ای د الله رسوله! که زمونږ کوم يو تنها وي او هيڅوک ورسره نه وي نو بيا هم بايد خپل عورت لوڅ نه کړي؟ نبي کريم ﷺ جواب ورکړ چې: «فَاللهُ أَحَقُّ أَنْ يُسْتَحْيَا مِنْهُ»[3] يعنې په دغه وخت کښې الله ﷻ ډېر ښه لايق دی چې حيا (او شرم) ترې وکړی شي.

د عورت تعريف او ډولونه

۴_ د "عورة" د کلمې اطلاق د انسان په هغه اندام باندې کېږي د کومو د لوڅولو څخه چې سړي ته شرم او حيا ورځي[4]، يا په بل عبارت: عورت هغه اندام يا اندامونو ته ويل کېږي د کوم لوڅول چې شرعًا اجازه ونه لري.

د عورت په ډولونو کښې علماوو کرامو ډېر اوږده او تحقيقي بحثونه کړي دي او د مذاهبو

---

(۱) مسند احمد بن حنبل ج۸ ص۲۹۹
(۲) سنن ابي داود ج۲ ص۲۱۲
(۳) جامع الترمذي ج۲ ص۱۰۵ ؛ سنن ابن ماجه ص۱۳۸
(۴) لسان العرب ج۴ ص۶۱۷

نظريات يې د پوره دلايلو سره ليکلي دي[1]، مونږ د لوستونکو څخه هيله کوو چې د زيات تفصيل دپاره همغه مراجعه وکړي خو دلته دې فقط لاندې څو ډېر ضروري بحثونه د نظره تېر کړي:

الف: د نارينه وو عورت د نارينه وو په لحاظ د بدن هغه برخه ده کومه چې د نامه څخه لاندې او د زنګانه څخه پورته حصه تشکيلوي، البته د زنګانه په شمول.

ب: د زنانه وو عورت د نورو زنانه وو په لحاظ عين ذکر شوی عورت دی.

ج: د نارينه وو عورت د زنانه وو په لحاظ عين همدغه عورت دی.

د: د زنانه وو عورت په نظر سره نامحرمو نارينه وو ته ټول بدن عورت دی مګر مخ او دواړه لاسونه يې عورت نه دي، البته د احنافو علیهم الرحمة په نزد.

ه: د زنانه وو عورت په نظر سره محرمو نارينه وو ته (لکه پلار او ورور) ټول بدن عورت دی، مګر د مخ او لاسونو په شمول سر او ويښتان، غوږونه، سينه، دواړه متې او دواړه قدمونه په عورت کښې شامل نه دي.

محرم او نامحرم څوک-څوک دي؟

۵ـ د هرې زنانه دپاره هغه څوک محرم ګڼل کېږي د کوم سره يې چې نکاح د همېشه دپاره حرامه وي[2] لکه نسبي پلار او ورور، يا زوم (د لور خاوند)، يا رضعي پلار او ورور؛ نو د خور خاوند (اوښی) د ښينې دپاره شرعي محرم نه دی بلکې شرعًا اجنبي (پردی) دی، چې نکاح يې فقط د خور تر مرګه او يا طلاقه پورې حرامه ده او بس.

د زينت تعريف او ډولونه

۶ـ په ﴿ وَلَا يُبْدِينَ زِينَتَهُنَّ إِلَّا مَا ظَهَرَ مِنْهَا ﴾ کښې د لاندې نکاتو هېرول په کار نه دي:

الف: په ﴿ زِينَتَهُنَّ ﴾ کښې د "زِينَة" کلمه د هر هغه شي دپاره وضعه شوې ده په کوم سره چې بل شی ښايسته کېږي[3]، چې په مقابل کښې يې د "شين" کلمه استعمالېږي چې د هغه شي معنی ورکوي کوم چې بل شی عيبجن او بدرنګوي.

زينت يا ښائست لاندې درې ډولونه لري[4]:

اول: نفسي زينت يا ښايست، چې سړی ورباندې په معنوي لحاظ ډولي کېږي، لکه علم او حقه عقيده او يا عقل او حلم او يا داسې نور.

دوهم: بدني زينت يا ښايست، چې الله ﷻ چاته د پيدايښت په لحاظ سپېڅلی بدن ورکړي. لکه پيمخې څېره او معتدل قد او قامت او داسې نور.

(۱) المفصل في احكام المراة والبيت المسلم ج۳ ص۱۶۴، ص۲۹۳؛ بدائع الصنائع في ترتيب الشرائع ج۵ ص۱۱۸
(۲) احکام القرآن للجصاص ج۳ ص۳۱۷
(۳) لسان العرب ج۱۳ ص۲۰۲
(۴) مفردات الراغب ج۲ ص۲۲۳

درېم: خارجي زينت او ښايست، چې څوک په خارجي شيانو سره په کسبي توګه خپل ځان ډولي کړي، لکه حلال مال او يا لکه د زنانه وو دپاره ښايسته جامې، زيورات او داسې نور.

په دې مقام کښې اول ډول زينت مطرح نه دی فقط دوهم او درېم ډول زينتونه مطرح دي چې تفصيل يې په راتلونکې توضيح کښې ـ د الله ﷻ په توفيق ـ راروان دی.

ب: زنانه مکلفې دي چې هغه زينت چاته څرګند نه کړي چې په هغوی پورې بالفعل اتصال ولري، لکه چارګل په پوزه، او غاړکۍ په غاړه. که نه نو په بازارونو کښې خو زيورات په ډاګه خرڅېږي او څه بنديز وربانديې نشته؛ نو د همدې کبله ـ والله ﷻ أعلم ـ د ﴿ زِينَتَهُنَّ ﴾ په عوض "زِينَةً" بدون د اضافته نه دی شوی.

ايا د زنانه لاسونه او مخ عورت نه دي؟

۷ـ د ﴿ إِلَّا مَا ظَهَرَ مِنْهَا ﴾ په تفسير کښې علماء کرام په لاندې دوه وو ګروپونو باندې ويشلي شوي دي:

الف: ځينې علماء کرام ـ چې په سر کښې يې عبدالله بن عباس رضي الله عنهما واقع دی ـ وايي چې: د زنانه مخ او لاسونه د هغې په عورت کښې شامل نه دي[1]. نو په زنانه وو باندې نه د مخ پټول لازم دي او نه وربانديې د هغو ګاڼو پټول واجب دي کوم چې په مخ او د مړوندونو پورې د لاسونو سره ارتباط لري[2] لکه د پوزې پيزوان، د ګوتو زرينې ګوتې او داسې نور.

په دې تقدير د ﴿ زِينَتَهُنَّ ﴾ څخه د زينت درېمه معنی په داسې ډول سره مرادېږي چې د زنانه وو اندامونو ته هرومرو شموليت مونده کوي، نو حاصل به يې داسې راوخېژي چې: زنانه دې خپل ډول او سنګار لا څه چې خپل ټول اندامونه عمومًا او هغه اندامونه خصوصًا نه لوڅوي په کومو پورې چې زينت اتصال لري، مګر په هغوی باندې د هغو اندامونو په لوڅولو باندې ګناه نشته کوم چې عادةً څرګند دي چې د مخ او لاسونو څخه عبارت دي.

په همدې مضمون باندې په لاندې حديث شريف کښې صراحت شوی دی چې:

يوه ورځې اسماء بنت ابي بکر رضي الله عنهما په باريکه جامو کښې نبي کريم ﷺ ته ورغله نو هغه ﷺ ترې اعراض وکړ او ورته يې وويلې چې: «يَا أَسْمَاءُ إِنَّ الْمَرْأَةَ إِذَا بَلَغَتِ الْمَحِيضَ لَمْ يَصْلُحْ لَهَا أَنْ يُرَى مِنْهَا إِلَّا هَذَا وَهَذَا. وَأَشَارَ إِلَى وَجْهِهِ وَكَفَّيْهِ»[3] ای اسماء! يقينًا کله چې ښځه د حيض وخت ته ورسېږي (بالغه شي) نو هغې ته صلاحيت نشته (جواز نه لري) چې د دغه او د دغه څخه پرته ترې کوم اندام وليدلی شي او خپل مخ او خپلو ورغوو ته يې اشاره وکړه.

ب: ځينې نور علماء کرام ـ چې په سر کښې يې عبد الله بن مسعود رضي الله عنه واقع دی ـ وايي چې: ښځه

---

(۱) تفسير ابن کثير ج۳ ص۲۸۳؛ احکام القرآن للجصاص ج۳ ص۳۱۵

(۲) تفسير ابي السعود ج۶ ص۱۷۰

(۳) سنن ابي داؤد ج۲ ص۲۱۱

تول عورت ده او جواز نه لري چې يا مخ ښکاره کړي او يا لاسونه (د مرونډو پوري)[۱].

نو په دې تقدير په ﴿زِينَتَهُنَّ﴾ كښې د زينت دريمه معنى مراد ېږي چې اندامونه پکښې شموليت نه لري، چې حاصل يې داسې راځېږي: زنانه دې د خپل ډول او سنګار څخه هيڅ شى نه ښكاره كوي او نه دې هغه اندامونه ښكاره كوي په كومو پورې چې زينت پيوستون لري، مګر هغه چې بدون د دې د اختيار څخه څرګند شي، چې يا يې پلو باد ووهي او سنګار يې وليد شي او يا دا چې پټول يې د دې د وسې څخه بهر وي، لكه قد او قامت او يا هغه حجاب او پرده چې خپل خان يې پكښې رانغښتى وي.

همدې مضمون ته نبي كريمﷺ اشاره كړې ده چې فرمايلي دي: «اَلْمَرْأَةُ عَوْرَةٌ»[۲] يعنې زنانه عورت ده (ټول بدن يې عورت دى).

تبصره

۸ـ مونږ ته داسې برېښي ـ والله ﷻ أعلم ـ چې:

الف: د ذكرو شوو دواړو ګروپونو علماوو كرامو ترمنځ به نزاع لفظي وي او پر كوم واقعيت به ولاړه نه وي، او دا ځكه چې د ضرورت په حال كښې د مخ او لاسونو لوځول بالاتفاق جائز دي، همدارنګه د لمانځه په حال كښې يې هم په لوځولو څه شرعي بنديز نشته[۳] د همدې كبله محرمه ښځه مخ لوڅى لمونځ كوي، كه نه نو په احرام تړلو باندې خو د عورت لوځول جواز نه پيدا كوي.

او د فتنې او فساد په وخت كښې د مخ او لاسونو پټول بالاتفاق واجب دي چې په كتلو پورې يې شرعي غرض تعلق ونه لري، او صرف د شهوانيت په نيت ورته وكتل شي[۴]؛ د همدې كبله نبي كريمﷺ په يوه اوږده حديث كښې فرمايلي دي چې: «فَالْعَيْنَانِ زِنَاهُمَا النَّظَرُ»[۵] يعنې نو سترګې چې دي د دواړو زنا محارمو ته نظر كول دي.

ب: كه د دواړو ګروپونو نزاع لفظي ونه ګڼو نو مونږ ته د دوهم ګروپ نظر بهتر برېښي په تېره بيا لا په دې زمانه كښې چې مونږ پكښې ژوند كوو. او دا ځكه چې:

اول: په مسلمانه زنانه باندې خو يوازې غض البصر او ستر العورة واجب نه دى بلكې هغه مكلفه ده چې د [الأحزاب:۵۹] ايت په مقتضى جلباب هم واغوندي؛ او جلباب هغه لوى څادر دى چې د يوې سترګې څخه په غير (چې لاره ورباندې وګوري) د زنانه نور ټول بدن پټ كړي[۶] نه يې ترې مخ ښكاره شي او نه لاسونه.

---

(۱) المحرر الوجيز ج۱۱ ص۲۹۲
(۲) جامع الترمذي ج۱ ص۲۲۲
(۳) تفسير البيضاوي في هذا المقام.
(۴) بدائع الصنائع في ترتيب الشرائع ج۱۵ ص۱۲۲
(۵) صحيح مسلم ج۲ ص۳۳۶
(۶) تفسير البغوي ج۳ ص۵۴۴

یا په بل عبارت: که بالفرض په ښځه باندې د دې ایت په بنیاد د مخ پټول واجب نه وي نو د هغه ایت په بنیاد خو ورباندې واجب دي.

دوهم: عائشه رضی الله عنها د "إفك" په قیصه کښې وایي چې: «فَخَمَّرْتُ وَجْهِي بِجِلْبَابِي»[۱] یعني کله چې زه صفوان ﷺ وپېژاندلم (چې د حجاب د نزول ځخه وړاندې یې لیدلې وم) نو ما خپل مخ په خپل ټادر سره را پټ کړ، او خپل ځان مې راتاو کړ، چې شرحه یې د [النور: ۱۱] ایت لاندې د الله ﷻ په توفیق تېره شوه. نو که بالفرض د جلباب اغوستل د مخ پټولو ته شامل نه وی نو عائشې ابی رضی الله عنها به ورباندې خپل مخ نه وی پټ کړی.

دریم: د امهات المؤمنین په شمول ټولو صحابیاتو ـ رضوان الله علیهن ـ د ایت شریف ځخه د مخونو پټول فهم کړي وه او په خپلو ځانونو باندې یې عملي کړي وه. د ښه وضاحت دپاره لاندې حدیث ولولئ:

عائشه رضی الله عنها وایي چې: مونږ د نبي کریم ﷺ سره په احرام کښې وو خو کله به چې په مونږ باندې د سورو (نارینه وو) ډله تېرېدله «فَإِذَا حَاذَوْا بِنَا سَدَلَتْ إِحْدَانَا جِلْبَابَهَا مِنْ رَأْسِهَا عَلَى وَجْهِهَا فَإِذَا جَاوَزُونَا كَشَفْنَاهُ»[۲] یعني نو کله به چې زمونږ محاذات (برابر) ته راورسېدل نو زمونږ هرې یوې به خپل لوی ټادر د خپل سر ځخه په خپل مخ راخور کړ، نو کله به چې د سورو ډله زمونږ ځخه تېره شوه نو مونږ به خپل لوی ټادر د مخونو ځخه پورته کړ.

همدارنګه یوه ورځې نبي کریم ﷺ ته یوه ښځه (أُم خلاد رضی الله عنها) ورغله چې خپل ځان یې په نقاب (پرده) کښې راتاوه کړې وه او د خپل هغه زوی پوښتنه یې کوله کوم چې په جهاد کښې شهید شوی وه، نو یوه صحابي ﷺ ورته وویلې چې: ایا ته په داسې حال کښې د زوی پوښتنه کوې چې خپل ځان دې په نقاب (پرده) کښې ښه پوره رانغښتی دی؟ (په دې وخت کښې هم تاته پرده دریه یاده ده؟). أُم خلاد رضی الله عنها جواب ورکړ چې: «إِنْ أُرْزَأْ ابْنِي فَلَنْ أُرْزَأَ حَيَائِي» یعني که زه په زوی کښې نقصانمنده شوم نو هیځکله به په خپله حیا او شرم کښې نقصانمنده نه شم (که زوی راځخه الله ﷻ واخست نو حیا خو یې راځخه نه ده أخستې، که په هغه مصیبت ککړه شوم په دې مصیبت خو خپل ځان نه ککړوم).

نو نبي کریم ﷺ نوموړې ته جواب ورکړ چې ستا د زوی دپاره د دوه وو شهیدانو اجر دی. هغې وویلې چې: دا ولې ای د الله رسوله؟ نبي کریم ﷺ وویلې چې: «لِأَنَّهُ قَتَلَهُ أَهْلُ الْكِتَابِ»[۳] دا ځکه چې یقیناً هغه اهل الکتابو وژلی دی.

ج: د اسماء رضی الله عنها کوم حدیث چې وړاندې په اومه توضیح کښې تېر شو چې د اول ګروپ علماء کرامو د نظر په تائید باندې یې دلالت کاوه، د هغه په هکله ځینو علماوو کرامو[۴] لیکلي دي چې:

اول: دا حدیث د دوه وجوهو د کبله ضعیف دی چې د نورو نصوصو په مقابل کښې د استدلال

(۱) صحیح البخاري ج۲ ص ۶۹۶
(۲) سنن ابي داود ج۱ ص ۲۵۴
(۳) سنن ابي داود ج۱ ص ۳۳۷
(۴) مسؤلية المراة المسلمة لعبد الله بن جار الله ص۵۶: رسالة الحجاب لمحمد بن صالح بن عثيمين ص۳۰

قابل نه دی: یوه دا چې په سند کښې یې د یو پلوه انقطاع ده[۱] او د بله پلوه پکښې سعید بن بشیر موجود دی چې احمد بن حنبل او یحیی بن معین او نورو منقدینو ضعیف ګڼلی دی.

دوهم: که د نوموړي حدیث د کمزورۍ او ضعف څخه سترګې پټې کړی شي نو بیا په هغې زمانه باندې محمول دی په کومه کښې چې لا حجاب نه وه فرض شوی او لاسونه او مخ د زنانه وو په عورت کښې نه وه شامل کړی شوي. یا په بل عبارت: په دغه تقدیر منسوخ دی او د استدلال وړ نه دی، د همدې کبله ورباندې امهات المؤمنین او نورو صحابیاتو ـ رضوان الله علیهن ـ عمل نه دی کړی.

سوال جواب

د: که څوک وایي چې الله ﷻ خو زنانه وو ته څکه په "غض البصر" باندې توصیه کړې ده چې د نارینه وو په عورت کښې لاسونه او مخ شامل نه دی او د ټپولو مکلفیت یې ورباندې نشته، نو پوښتنه دا ده چې: ایا نارینه وو ته په "غَضُّ الْبَصَر" سره ارشاد کول دا معنی نه ورکوي چې د زنانه وو په عورت کښې به مخ او لاسونه شامل نه وي بلکې نارینه به مکلف وي چې ورته ونه ګوري؟

یا په بل عبارت: کله چې د زنانه وو ټول بدن عورت شي او پټول یې ورباندې فرض وګرځي، نو نارینه به د څه شي څخه منعه کړی شي چې: خپل نظر ترې کنټرول کړئ او ورته ونه ګورئ؟

مونږ وایو چې: په دې تقدیر نارینه وو ته د "غَضُّ الْبَصَر" مکلفیت څکه متوجه شوی دی چې څه لرې نه ده چې کومه یوه زنانه د خپل عورت په پټولو کښې پاتې راشي او یا ترې په سهوه او خطا کښې دا کار صورت ونیسي؛ نو په دغه وخت کښې ټول نارینه مؤمنان مکلفیت لري چې د خپل ایمان په قوت سره ترې خپلې سترګې اداره کړي.

یا په بل عبارت: ای مؤمنانو! که بالفرض کومه یوه زنانه خپل ځان ګنهګار کړي او یا د عورت په بربنډولو کښې معذوره وګڼلی شي نو تاسو خپل ځانونه مه ګنهګاروئ او همدارنګه تاسو په کتلو سره معذور نه ګڼلی کېږئ.

جَیْب څه معنی؟

۹ـ په ﴿ وَلْيَضْرِبْنَ بِخُمُرِهِنَّ عَلَىٰ جُيُوبِهِنَّ ﴾ کښې د "جُیُوب" کلمه د "جَیْب" ـ لکه "عَیْب" ـ جمعه ده، "جَیْب" د کمیس هغه پرېکړې خای ته وضعه شوی دی کوم چې د اغوستونکي د سینې په برابر موقعیت لري او د اغوستلو په وخت کښې ترې سر وباسي[۲] چې په پښتو کښې ورته مونږ "ګرېوان" وایو، یعنې زنانه دې خپل پوڼنۍ (ټکري) په خپلو سینو باندې ورخواره کړي چې تیونه یې پټ شي.

د جاهلیت په زنانه کښې د زنانه وو عادت وه چې خپل پوڼنۍ به یې په سرونو باندې واچول او دواړه څنډې به یې شاته خوشې کړې نو خپلې سینې او تیونه به یې بربنډ کړه.

---

(۱) سنن ابي داود ج۲ ص۲۱۱

(۲) تفسیر القرطبي ج۱۲ ص۲۳۰

أم المؤمنين عائشه رضي الله عنها وايي: چې کله دا (ذکر شوی) ايت شريف نازل شو نو لومړنيو مهاجرينو ښځو سمدستي عملي کړ او په خپلو پوڼو باندې يې خپلې سينې ونغاړلې (پټې کړې) الله ﷻ دې ورباندې رحم او مهرباني وکړي[1].

بيا هم د زينت کلمه

﴿ وَلَا يُبْدِينَ زِينَتَهُنَّ إِلَّا لِبُعُولَتِهِنَّ ﴾ الآية، کښې د "زِينَةَ" د کلمې څخه دوه کرته ۱۰- په ﴿ وَلَا ﴾ ... يوه هغه ده چې په ﴿ إِلَّا مَا ظَهَرَ مِنْهَا ﴾ سره ورته اشاره شوې ده او بله دغه استثناء صورت ونيوه، نو زينت په دوه ډوله دی: يو ظاهري او ښکاره زينت دی، چې زنانه يې بحث پکښې روان دی، په پټولو باندې مکلفيت نه لري او لږ وړاندې شرحه شو ـ والحمد لله ﷻ ـ، دوهم په اختلاف ـ د علماوو په باب ...

او بل خفي او پټ زينت دی چې د ځينو خاصو اشخاصو دپاره يې ورته لوڅول جائز دي.

په دې مقام کښې همدغه پټ او خفي زينت مطرح دی، چې کومو اشخاصو ته يې ښکاره کول جواز لري شايد چې په ذکري ترتيب کښې به يې د استحقاق ترتيب په نظر کښې نيول شوی وي، چې اشخاص د لاندې کسانو څخه عبارت دي:

الف: ښځې دې د خپلو مېړونو څخه باطني زينت او سنګار نه پټوي بلکې مکلفيت لري چې د سنګار په زيادت کښې ورته زيار وباسي.

ب: خپلو پلرونو او نيکونو ته په هغې اندازه ښکاره کول جائز دي کوم چې وړاندې په څلورمه توضيح کښې ليکل شوي دي، والحمد لله ﷻ.

ج: د خپلو مېړونو پلرونو او نيکونو ته هم همدغه اندازه زينت ورښکاره کول روا دي.

د: خپلو ورونو ته هم جواز لري برابره خبره ده چې سکه ورونه وي او يا نا سکه.

ه: د سکه او ناسکه ورونو زامنو او لمسيانو ته هم جواز لري.

و: د سکه او ناسکه خويندو زامنو ته او همدارنګه د دوی لمسيانو او کړوسيانو ته هم شريعت اجازه ورکړې ده.

سوال جواب

ز: که څوک وايي چې: ايا ماماګانو او ترونو ته اجازه شته چې د خپلو خورزو او خپلو وريرو هغو خايونو ته وګوري کوم چې وړاندې په څلورمه توضيح کښې ذکر دي؟

مونږ وايو چې: هو! دوی دواړو ته اجازه شته، ځکه چې مونږ د [البقرة:۱۳۳] ايت لاندې ليکلي دي چې تره د پلار غوندې دی. او همدارنګه نبي کريم ﷺ فرمايلي دي چې: «الْخَالَةُ بِمَنْزِلَةِ الْأُمِّ»[2] يعنې خاله (د مور خور) د مور غوندې ده. نو معلومه شوه چې خال (ماما) هم د پلار غوندې دی.

نو په دې تقدير د پلرونو په ذکر سره ترونو او ماماګانو ته هم اشاره شوې ده.

[1] صحيح البخاري ج۲ ص۷۰۰
[2] صحيح البخاري ج۲ ص۶۱۰

د رضاع خپلوان هم د نسبي خپلوانو غوندې دي

ح: نبي كريم ﷺ د عائشې رضي الله عنها د يوې پوښتنې په جواب كښې وفرمايل چې: «نَعَمْ إِنَّ الرَّضَاعَةَ تُحَرِّمُ مَا تُحَرِّمُ الْوِلَادَةُ»(۱) يعنې هو! يقيناً رضاعت (تی رودل) هغه شی حراموي كوم چې ولادت (نسب) يې حراموي، نو كومو ښځو ته كتل چې نسبي خپلوانو ته جواز لري همغو ښځو ته رضعي خپلوان هم كتلی شي.

همدارنګه عائشې (ام المؤمنين) رضي الله عنها د نبي كريم ﷺ د څه سوال جواب څخه وروسته ويلي دي چې: «حَرِّمُوا مِنَ الرَّضَاعَةِ مَا تُحَرِّمُونَ مِنَ النَّسَبِ»(۲) يعنې: تاسو د تي رودلو هغه خپلوان خپل محارم وګڼئ كوم چې تاسو يې د نسب د امله خپل محارم ګڼئ، لكه رضعي پلار او رضعي تره او هم رضعي ماما او نور.

مسلمانانې ښځې هم محرمې دي

ط: مونږ ـ لله الحمد ـ وړاندې په ځلورمه توضيح كښې ليكلي دي چې يوه ښځه د بلې ښځې فقط هغو اندامونو ته نه شي كتلی كوم چې د نامه څخه ښكته او د زنګانه څخه پورته وي، او نور ټول بدن ته كتل ورته جواز لري. همدې مطلب ته الله ﷻ په ﴿ أَوْ نِسَآئِهِنَّ ﴾ كلماتو سره اشاره وكړه.

خو د اضافت څخه معلومېږي چې دلته مسلمانې ښځې مطلب دي چې د دوی هم مسلكې او هم عقيده وي، نو جواز نه لري چې مسلمانه ښځه كافرې ښځې ته د ﴿ مَا ظَهَرَ مِنْهَا ﴾ څخه په غير نور څه زينت ورښكاره كړي(۳).

وينځه هم محرمه ده

ي: په ﴿ أَوْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَـٰنُهُنَّ ﴾ كښې هغه اشتباه پورته شوې ده چې د ﴿ أَوْ نِسَآئِهِنَّ ﴾ څخه چاته ذهن ته ورتله، هغه دا چې: مسلمانې ښځې ته به جواز نه لري چې خپلې كافرې وينځې ته خپل باطني (پټ) زينت ورښكاره كړي؟.

د جواب حاصل دا دی چې: مسلمانانو ښځو ته خاص د وينځو په باره كښې اجازه شته كه څه هم كافرې وي. اما هغوی ته اجازه نشته چې خپلو غلامانو ته يې ورښكاره كړي او دا ځكه چې مونږ وړاندې په پنځمه توضيح كښې د الله ﷻ په توفيق ليكلي دي چې د محرم څخه هغه څوك مطلب دی چې په ابدي توګه يې ورباندې نكاح حرامه وي. نو په همدې بنياد غلامان د خپلو مولاګيو دپاره شرعي محرمان نه شي جوړېدلی او خپل باطني زينتونه نه شي ورښكاره كولی، ځكه هره يوه مولاګې چې خپل غلام ازاد كړي هغې ته جائزه ده چې د نورو موانعو د عدم موجوديت په صورت كښې نوموړی

---

(۱) صحيح مسلم ج۱ ص۴۶۶
(۲) صحيح البخاري ج۲ ص۷۰۷
(۳) احكام القرآن للجصاص ج۳ ص۳۱۸

په نکاح واخلي، نو معلومه شوه چې دلته د ﴿أَوْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَـٰنُهُنَّ﴾ څخه فقط وينځې مرادې دي.

يوه پوښتنه او د هغې جواب

که څوک وايي چې: يوه ورځې نبي کريم ﷺ فاطمة الزهراء رضي الله عنها ته يو غلام وروبابنه او د همدغه غلام سره کور ته ورغی، خو د فاطمې رضي الله عنها يو ووړکی او لنډکی پونني (ټکری) په سر وه چې خپل سر به يې پکښې پټ کړ نو پښې به يې ښکاريدلې او که پښې به يې پکښې پټې کړې نو سر به يې لوڅېده. نو کله چې نبي کريم ﷺ هغه په تکليف او مشقت کښې وليدله نو خطاب يې ورته وکړ چې: «إِنَّهُ لَيْسَ عَلَيْكِ بَأْسٌ إِنَّمَا هُوَ أَبُوكِ وَغُلَامُكِ»[۱] يعني يقيناً شان دا دی چې په تا باندې په دې کښې څه باک نشته چې د سر وېښتان يا قدمونه دې څرګند شي، ځکه چې دا دې پلار دی او دا دې غلام دی (خپل خان او غلام ته يې اشاره وکړه).

مونږ وايو چې: د [الكهف:۷۴] ايت لاندې د الله ﷻ په توفيق ليکلی شوي دي چې د غلام کلمه د هغه ماشوم معنی ورکوي کوم چې بلوغ ته نه وي رسېدلی؛ نو د پاسني حديث حاصل داسې راوځي چې: ته ولې خپل خان په تکليف او حرج کښې اچوې دلته خو فقط ستا پلار او ستا ماشوم غلام دی چې د دواړو څخه په تاباندې ستر کول واجب نه دي.

په همدې موضوع کښې -إن شاء الله ﷻ- د [النور:۵۸] ايت لاندې څه نور بحث هم راروان دی، ورته منتظر اوسئ.

إربة څه معنی؟

يا: په ﴿أَوِ ٱلتَّـٰبِعِينَ غَيْرِ أُو۟لِى ٱلْإِرْبَةِ مِنَ ٱلرِّجَالِ﴾ کښې لاندې لغات تحليلونه غواړي:

الف: د "تابعين" کلمه د "تابع" جمعه ده، "تابع" دلته د هغه چا لقب دی کوم چې د خپلې مستقلې ارادې خاوند نه وي بلکې د رانده غونډې هر لور ته يې چې څوک سوق کړي همغه خوا اختياروي.

ب: د "إِرْبَةٌ" کلمه د "فِعْلَةٌ" په وزن مصدر ده چې د احتياج معنی ورکوي[۲]، دا وزن په نوعيت باندې دلالت کوي[۳]، نو دلته د احتياج څخه هغه خاصه نوعه احتياج مراد دی کوم چې په جنسي ارتباط پورې اړه لري.

نو د معنی حاصل يې داسې راځېږي چې: زنانه وو ته اجازه ده چې د خپل باطني ډول (سنګار) څه برخې هغو نارينه وو (سړيو) ته ورڅرګندې کړي کوم چې چوپړان دي او د هغو کسانو جملې څخه نه دي کوم چې زنانه وو ته د جنسي ارتباط د حيثه اړتيا لري او نه د زنانه وو په ليدلو او ناسته ولاړه باندې تلذذ اخلي او بالآخره نه يې بل چاته خبرې اترې او نور کيفيات انتقالوي.

---

(۱) سنن ابي داود ج۲ ص۲۱۱
(۲) مفردات الراغب ص۱۱؛ لسان العرب ج۱ ص۲۰۸
(۳) الكافية في النحو ص

پاتې شوه دا خبره چې دغه ډول نارینه (سړي) څوک-څوک دي؟ نو د دوی په تشخیص کښې علماوو کرامو متعدد اقوال کړي دي[١]. لاندې مثالونه یې ولولئ:

اول: دوی هغه احمقان (ساده گان) دي چې صرف د خپلې ګېډې په غم کښې وي (خوري او څښي) او د جنسي ارتباط سره څه علاقه نه لري او نه وربانديې پوهېږي.

دوهم: دوی هغه نامردان دي چې نارینتوب او شهواني قوت بالکل نه لري.

دریم: دوی هغه فاني بوډاګان دي چې د ډېر بوډاتوب د کبله یې جنسي ارتباط ته میلان او تمایل ختم شوی وي، نه یې چاته زړه کېږي او نه ورته د زنانه تمه کېږي او داسې نور.

تبصره

زمونږ په فکر ـ والله ﷻ أعلم ـ په دې مقام کښې د تابعیت (چوپړتیا) قید په حکم کښې څه اثر نه لري، بلکې محض د واقع بیان دی چې دغه ډول خلک عمومًا د خپلې ارادې خاوندان نه وي او هر لور ته یې چې څوک کشوي همغسې کش کېږي.

دا د یو پلوه، او د بله پلوه هرڅوک د خپل محیط او خپل چاپېریال خلک ډېر ښه تشخیصولی شي چې دا سړی یوازې د خپلې ګېډې په غم کښې دی او د دې سره د جنسي ارتباط څه فکر هم شته، دا لیوني دي بالکل د ګړنګو دی په هیڅ شي باندې نه پوهېږي، دا لیوني دی خو د جنسي ارتباط په لحاظ لیوني نه دی (د هر چا څخه ورته زیات شوقمند دی)، دا د زنانه وو محاسن نورو ته انتقالوي او دا یې نه انتقالوي، بالآخره دا په خپل خوی باقي پاتې دی او په دې کښې بدلون راغلی دی او داسې نور.

ظهور څه معنی؟

یب: په ﴿ أَوِ ٱلطِّفۡلِ ٱلَّذِينَ لَمۡ يَظۡهَرُواْ عَلَىٰ عَوۡرَٰتِ ٱلنِّسَآءِ ﴾ کښې د ﴿ ٱلطِّفۡلِ ﴾ کلمه جنس ده خو په دې مقام کښې ترې جمعه (أطفال) مراد ده، د همدې کبله په ﴿ ٱلَّذِينَ ﴾ سره توصیفه شوې ده[٢].

او د ﴿ لَمۡ يَظۡهَرُواْ ﴾ کلمه د "ظُهُور" څخه اشتقاقه شوې ده چې دلته لاندې دوه معناوې درلودلی شي:

الف: "ظُهُور" په معنی د خبرتیا او پوهې، لکه چې الله ﷻ د أصحاب الکهف څخه حکایت کوي چې: ﴿ إِنَّهُمۡ إِن يَظۡهَرُواْ عَلَيۡكُمۡ يَرۡجُمُوكُمۡ ﴾ [الکهف: ٢٠] یعنې دوی په خپلو منځو کښې وویلې چې که کفار په تاسو باندې خبرتیا او اطلاع (پوهه) حاصله کړي نو تاسو به رجم کړي.

ب: "ظُهُور" په معنی د غلبې سره، لکه چې الله ﷻ فرمایي چې: ﴿ فَأَصۡبَحُواْ ظَٰهِرِينَ ﴾ [الصف: ١۴] یعنې مونږ مؤمنانو ته په خپلو دښمنانو باندې تائید ورکړ نو دوی پرې غالب وګرځېدل (او پرې زورور شوه).

نو دواړو معناوو په لحاظ سره یې حاصل داسې راځي چې: زنانه وو ته جائزه ده چې خپل ښکلي

---

(١) اللباب في علوم الکتاب ج١۴ ص٣۶١؛ زاد المسیر ج۵ ص٣۵۶

(٢) تفسیر ابي السعود ج۶ ص١٧١

باطني زينتونه هغو ماشومانو ته څرګند کړي کوم چې لا د زنانه وو عورتونه نه پېژني او نه پوهېږي چې خلک د عورتونو سره څه کوي، يعني تميز نه لري. يا: هغه ماشومانو ته کوم چې د دې توان او وسه نه لري چې د زنانه وو د عورتونو څخه جنسي استفاده وکړي، يعني تميز لري، خو د ماشومتوب د کبله د جنسي ارتباط وسه نه لري.

خو ځينو علماوو کرامو په دې مقام کښې لومړنى معنى احستل بهتره ګڼلي ده[1] د همدې کبله په [النور:۵۸] ايت کښې الله ﷻ باتميزه ماشوم ته په درېوو وختونو کښې بدون د اجازې څخه د چا کور ته ورتلل نه دي جائز کړي.

اوه ګوني احکام

۱_ الله ﷻ د ستر او پردې په موضوع کښې نارينه وو ته فقط دوه حکمونه نازل کړي دي چې د خپلو سترګو نظر اداره کړئ (محارمو ته مه ګورئ) او د خپلو عورتونو اداره په خپلو لاسونو کښې ونيسئ، مه يې لوڅوئ چې خلک ورته وګوري او مه يې په غير شرعي ځايونو کښې استعمالوئ.

اما زنانه وو ته يې په همدې موضوع کښې لاندې اوه حکمونه نازل کړي دي:

الف: خپلې سترګې اداره کړئ.

ب: خپل عورتونه اداره کړئ.

ج: خپل زينتونه مه ښکاروئ (چې تفصيل يې وړاندې تېر شو).

د: خپل پوټي (ځېټي) په خپلو سينو باندې ورخواره کړئ.

ه: خپل هغه زينتونه چې ستاسو د وسې لاندې دي د خاصو اشخاصو څخه په غير بل چاته مه ښکاره کوئ (لکه چې وړاندې تېر شوه).

و: خپل ځانونه په لويو څادرونو (جلابيب) کښې پټ کړئ (چې پوره بحث يې -إن شاء الله ﷻ- د [الاحزاب:۵۹] ايت لاندې راروان دى).

ز: اوم حکم دا دى چې: ﴿وَلَا يَضْرِبْنَ بِأَرْجُلِهِنَّ لِيُعْلَمَ مَا يُخْفِينَ مِن زِينَتِهِنَّ﴾، يعني زنانه دې خپلې پښې په زغرده سره په ځمکه باندې د دې دپاره نه وهي ترڅو خلکو ته هغه څه ورمعلوم کړي شي کوم چې دوى تري په پرده کښې پټ کړي دي. يا په بل عبارت: زنانه لکه څنګه چې مکلفې دي چې خپل زينت چاته ورښکاره نه کړي همدارنګه دوى مکلفيت لري چې د خپل زينت (ګاڼو) شرنګ او پرنګ هم چا ته ورروانه نه کړي. اوحتى مکلفيت لري چې د خپل ځان عطريات هم د اجنبيانو دماغونو ته ورونه رسوي. لکه چې نبي کريم ﷺ فرمايلي دي چې: «أَيُّمَا امْرَأَةٍ اسْتَعْطَرَتْ فَمَرَّتْ عَلَى قَوْمٍ لِيَجِدُوا مِنْ رِيحِهَا فَهِيَ زَانِيَةٌ»[2] يعني هره يوه ښځه چې عطريات استعمال کړي نو بيا په يو قوم (يو چا) باندې تېرېږي چې هغوى د دې عطري بوى مونده کړي، نو هغه زناکاره ده (چې د نامحرمو پام يې خپل

(۱) احکام القرآن للجصاص ج۳ ص۳۱۹

(۲) سنن النسائي ج۲ ص۲۸۲

خان ته راواړاوه او د سترګو په زنا باندې يې اخته کړه، او هم يې په خپل خان باندې د عطرياتو د کبله بدګومانه کړه او د فساد په تمه کښې يې واچول).

شايد چې د زنانه وو دپاره د ذکرو شوو تاکيداتو وجه به دا وي چې شيطانان د انسان د خطاکولو په هکله د زنانه وو څخه ډېره استفاده کوي، د همدې کبله د نصاراوو د تبشيري ډلې يوه کس ويلي دي چې څومره کار چې د يوې زنانه څخه د اسلام په تخريب کښې اخستل کېږي هومره کار د سلو نارينه وو څخه نه اخستل کېږي؛ ځکه په هر عصر کښې کفار د همدې حيلې څخه کار اخلي. نن ورځ[۱] چې کفري دولتونه د افغانستان اسلامي دولت په رسميت نه پېژني او د يوه مستقل دولت په نظر ورته نه ګوري نو يوه بهانه يې دا هم نيولې ده چې تاسو ولې مختلط تعليم ته اجازه نه ورکوئ، او زنانه ولې په رسمي دوائرو کښې په کارونو باندې نه ګمارئ.

د ښه وضاحت دپاره لاندې نبوي احاديث ولولئ:

اول: «الْمَرْأَةُ عَوْرَةٌ فَإِذَا خَرَجَتْ اسْتَشْرَفَهَا الشَّيْطَانُ»[۲] يعنې ښځه عورت ده (چې بايد د کورونو څخه بدون د ضرورته ونه وځي) نو کله چې ووځي نو شيطان يې د خپل إشراف (نظر) لاندې نيسي او په رنګارنګ حيلو سره د خلکو توجه ور اړوي او په ګناه باندې يې اخته کوي (نو تر هغه د شيطان د نظر لاندې وي ترڅو چې کور ته بېرته ورداخله شي).

دوهم: «مَا تَرَكْتُ بَعْدِي فِي النَّاسِ فِتْنَةً أَضَرَّ عَلَى الرِّجَالِ مِنَ النِّسَاءِ»[۳] يعنې ما د خپل وفات څخه وروسته په خلکو کښې د سړيو (نارينه وو) په ضرر د ښځو څخه د فتنې د حيثه زيات ضررناک شی نه دی پرېښی (دوی ته زيات خطر د همدې وجې متوجه دی).

ايا د ښځو اواز هم ستر دی؟

۱۲ـ څرنګه چې په ذکر شوي ايت شريف کښې ښځې د هغه اواز د اورولو څخه منعه کړې شوي دي کوم چې د هغوی د ګاڼو څخه د غير محرمو نارينه وو غوږونو ته رسېږي، نو ځينې علماء کرام د همدې ايت په استناد وايي چې: د زنانه وو په اواز کښې د هغوی د ګاڼو اواز څخه زياته فتنه پورته کېږي، نو په کار دي چې د دوی د اواز اورېدل بدون د ضرورته حرام وګڼل شي[۴]؛ د همدې کبله د دوی أذان هم مکروه دی، او نبي کريم ﷺ فرمايلي دي چې: «التَّسْبِيحُ لِلرِّجَالِ وَالتَّصْفِيقُ لِلنِّسَاءِ»[۵] يعنې کله چې په لمانځه کښې امام سهوه شي نو د سړي دپاره تسبيح ويل دي څو فتحه ورکړي چې سبحان الله، او د زنانه وو دپاره يو لاس په بل لاس باندې وهل دي چې د ټس څخه يې امام په خپله سهوه باندې پوه شي، نه تسبيح چې اواز پرې پورته کړي.

---

(۱) ۱۳۷۸/۵/۱ هـ ش

(۲) جامع الترمذي ج۱ ص۲۲۲

(۳) جامع الترمذي ج۲ ص۱۰۶

(۴) احکام القرآن للجصاص ج۳ ص۳۱۹

(۵) سنن النسائي ج۱ ص۱۷۸

تاسو ټول توبه تائب شئ!

۱۳_ بنیادمانو ته د حوصلې ورکولو دپاره او د دې دپاره چې دوی د وړاندېنیو ارشاداتو په تعمیل کښې د وارخطایۍ سره مخامخ نه شي، د بیان په پای کښې الله ﷻ ټول مؤمنان _نارینه وي او که زنانه_ مخاطب کړه چې: ﴿ وَتُوبُوٓاْ إِلَى ٱللَّهِ جَمِيعًا أَيُّهَ ٱلۡمُؤۡمِنُونَ لَعَلَّكُمۡ تُفۡلِحُونَ ﴾ یعنې ای مؤمنانو! تاسو ټول الله ﷻ ته توبه تائب شئ او د خپلو هغو تقصیراتو ببښنه وغواړئ کوم چې ستاسو څخه د احکامو په تعمیل کښې واقع کېږي.

همدې مضمون ته نبي کریم ﷺ اشاره کړې ده چې: «كُلُّ بَنِي آدَمَ خَطَّاءٌ وَخَيْرُ الْخَطَّائِينَ التَّوَّابُونَ»[1] یعنې هر یو بنیادم ډېر خطاء کېدونکی دی، دډېرو خطاکېدونکو ډېره غوره هغه څوک دی چې ډېر توبه کوونکی وي.

﴿ وَأَنكِحُواْ ٱلۡأَيَٰمَىٰ مِنكُمۡ وَٱلصَّٰلِحِينَ مِنۡ عِبَادِكُمۡ وَإِمَآئِكُمۡۚ إِن يَكُونُواْ فُقَرَآءَ يُغۡنِهِمُ ٱللَّهُ مِن فَضۡلِهِۦۗ وَٱللَّهُ وَٰسِعٌ عَلِيمٞ ﴿٣٢﴾ وَلۡيَسۡتَعۡفِفِ ٱلَّذِينَ لَا يَجِدُونَ نِكَاحًا حَتَّىٰ يُغۡنِيَهُمُ ٱللَّهُ مِن فَضۡلِهِۦۗ وَٱلَّذِينَ يَبۡتَغُونَ ٱلۡكِتَٰبَ مِمَّا مَلَكَتۡ أَيۡمَٰنُكُمۡ فَكَاتِبُوهُمۡ إِنۡ عَلِمۡتُمۡ فِيهِمۡ خَيۡرٗاۖ وَءَاتُوهُم مِّن مَّالِ ٱللَّهِ ٱلَّذِيٓ ءَاتَىٰكُمۡۚ وَلَا تُكۡرِهُواْ فَتَيَٰتِكُمۡ عَلَى ٱلۡبِغَآءِ إِنۡ أَرَدۡنَ تَحَصُّنٗا لِّتَبۡتَغُواْ عَرَضَ ٱلۡحَيَوٰةِ ٱلدُّنۡيَاۚ وَمَن يُكۡرِههُّنَّ فَإِنَّ ٱللَّهَ مِنۢ بَعۡدِ إِكۡرَٰهِهِنَّ غَفُورٞ رَّحِيمٞ ﴿٣٣﴾ وَلَقَدۡ أَنزَلۡنَآ إِلَيۡكُمۡ ءَايَٰتٖ مُّبَيِّنَٰتٖ وَمَثَلٗا مِّنَ ٱلَّذِينَ خَلَوۡاْ مِن قَبۡلِكُمۡ وَمَوۡعِظَةٗ لِّلۡمُتَّقِينَ ﴿٣٤﴾ ﴾

[۳۲] او (ای مؤمنانو!) د خپلو ځانونو (اصیلو) د جملې څخه مجردان (نارینه وي او که زنانه وي) په نکاح ورکړئ (او یا ورته نکاح وکړئ). او (همدارنګه) د خپلو غلامانو او خپلو وینځو څخه (هم) صلاح درلودونکي (په نکاح ورکړئ او یا ورته نکاح وکړئ).

که دوی (مجردان) فقیران وي (یا د غلامانو او وینځو مالکان فقیران وي) نو الله ﷻ به یې د خپله فضله غنیان وګرځوي. او (د) الله ﷻ (خزانې) پراخه دی (الله ﷻ ستاسو په ټولو حالاتو باندې) پوه دی.

[۳۳] او هغه کسان دې خپل عفت وساتي کوم چې (د) نکاح کولو (اسباب) نه مومي، (البته) ترڅو (د همدغه عفت په برکت) الله ﷻ دوی د خپله فضله غنیان وګرځوي (او د مهرونو توان ورکړي). او هغه کسان کوم چې ستاسو څخه د کتابت عقد غواړي (البته چې دوی) د هغو مملوکانو څخه

[1] سنن ابن ماجه ص۳۱۳

عبارت دي د کومو چې ستاسو ښې لاسونه مالکان شوي دي، نو د هغوی سره د کتابت عقد په دې شرط وکړئ چې تاسو په هغوی کښې په خیر (امانت او قوت) باندې پوه شئ (چې پکښې شته) او تاسو دوی (دغو مکاتبینو) ته د هغه مال څخه څه برخه ورکړئ کوم چې تاسو ته الله ﷻ درکړی دی (برابره خبره ده چې زکات وي او که نور خیرات وي).

او تاسو خپلې وینځې په بغاوت (فحاشۍ) باندې (هیڅکله) مه مجبوروئ (خاصتاً په هغه وخت کښې) چې دوی د پاکلمنۍ (عفت) اراده لري. (البته چې دا مجبورول تاسو د دې دپاره کوئ ترڅو) د حقیر (او نړدې) ژوند څه سامان (ورباندې) ولټوئ (ترلاسه کړئ خو دا کار ستاسو د مروت څخه ډېر لرې دی). او هرڅوک چې خپلې وینځې (دغه کار ته) مجبورې کړي نو یقیناً الله ﷻ د هغوی (وینځو) د مجبورولو څخه وروسته (هغوی ته) بښونکی (او په هغوی) مهربان دی (نه په مجبوروونکو باندې).

[۳۴] او یقیناً موږ تاسو ته داسې ایتونه درنازل کړي دي چې (په هره ساحه کښې تاسو ته د لارې) واضحه کوونکي دي، او بو مثال مو د هغو خلکو د (مثالونو) څخه هم درنازل کړی دی کوم چې ستاسو څخه مخکښې تېر شوي دي (البته د افک په قیصه کښې).

او (بالاخره موږ تاسو ته) د تخویف څخه ډک نصیحت (هم درنازل کړی دی. البته یوازې) د متقیانو دپاره (چې همدوی ترې ګټه پورته کوي اوبس).

ارتباط او د مطلب خلاصه

په دې ایتونو کښې د فحاشۍ د مخنیوي دپاره او په همدې باندې د بدنامولو د مخنیوي دپاره د هغو اوو طریقو څخه متباقي څلورو طریقو ته اشاره شوې ده د کومو شمېره چې د [النور:۲۷] ایت په ارتباط کښې تېره شوې ده نو حاصل یې داسې راخېژي چې:

ای پیغمبره! د الله ﷻ د پلوه مؤمنانو ته ارشاد ورسوه چې په زنا باندې د تورپدلو څخه او په تورپدلو باندې د بدنامۍ څخه د نجات په لاندې طریقو باندې هم عمل وکړئ:

۱_ هر څوک چې بې واده وي هغه ته واده وکړئ او یا یې واده کړئ. مثلاً:

الف: خپلې بې واده زنانه په نکاح ورکړئ، برابره خبره ده چې بالکل واده شوې نه وي او یا د واده څخه وروسته کونډې شوې وي.

ب: خپلو بې واده نارینه وو ته نکاح وکړئ برابره خبره ده چې کونډان شوي وي او یا یې اصلاً واده نه وي کړی، البته دا شرط پکښې د نظره ونه غورزوئ چې دوی د مهرونو د باره وتلی شي.

ج: خپلې هغه وینځې هم په نکاح ورکړئ په کومو کښې چې د ودولو صلاحیت او استعداد وي.

د: همدارنګه خپل غلامان هم بې نکاح مه پرېږدئ، خو په هغه صورت کښې چې تاسو پکښې د نکاح صلاحیت ګورئ، چې د باره یې وتلی شي او په نکاح کولو سره ستاسو د خدمت څخه سرغړونه نه اختیاروي.

په ذکرو شوو څلور واړو صورتونو کښې تاسو د نفقې تشویش مه کوئ، چې د دوی نفقه به څنګه شي؟ او د دوی اولادونه به څه شی وخوري؟، البته په هغه تقدیر چې دوی فقیران وي او د مهر څخه په غیر نوره وسه ونه لري، او یا د دوی مالکان فقیران وي او دا خکه چې: که دوی فقیران وي نو الله ﷻ خو فقیر نه دی ډېر ژر به الله ﷻ دوی په خپل فضل (حلال مال) باندې غنیان وګرځوي خو کله یې چې اراده وشي.
نو څرنګه چې الله ﷻ د یو پلوه د پراخۍ خاوند دی او د بله پلوه ستاسو په احتیاجاتو (اړتیاوو) باندې ښه پوه دی نو تاسو د همده ﷻ عبادت وکړئ او په تقوی باندې کلک شئ نو د داسې طرف څخه به روزي درکړي چې ستاسو به هیڅ ګومان هم نه وي.
۲_ او هغه څوک چې د نکاح کولو وسه نه لري او د مهر د ورکړې څخه عاجز وي نو هغوی دې په خپل عفت باندې تر هغه کلک شي او صبر دې وکړي ترڅو چې الله ﷻ دوی په خپل فضل (حلال مال) باندې غنیان وګرځوي او د مهر د ورکړې توان ورکړي، او یا ورته داسې ښځه میسره کړي چې په لږ مهر باندې قناعت کوي کوم چې د ده د وسې پوره وي.
په دې باندې علاوه په تجرد باندې صبر کول او د خپل عفت ساتل هم الله ﷻ بې اجره نه پرېږدي، څه لرې نه ده چې د همدغه صبر په برکت د نکاح کولو توان مونده کړي.
۳_ که ستاسو په غلامانو او وینځو کښې داسې کسان وي کوم چې ستاسو څخه مکاتبیت غواړي چې ماته سمدستي مشروطه ازادي راکړه نو کله چې ما دومره او دومره پیسې وګټلې نو بیا به قطعي ازادي راکړې، نو د دوی په هکله دا هدایت عملي کړئ:
الف: هغوی مکاتب وګرځوئ او د کتابت عقد ورسره لاسلیک کړئ خو په دې شرط چې تاسو په هغوی کښې خیر او ښېګڼه ګورئ، چې د مشروطو مبالغو د توانه وتلی شي او د فحاشۍ او نورو غیر شرعي کارونو په کولو باندې نه مبتلاء کېږي.
ب: په دې باندې علاوه د هغوی سره د هغو مالونو څخه څه کومک هم وکړئ کوم چې الله ﷻ تاسو ته درکړي دي، او هم ورسره په تاکلو شوو او منلو شوو مبالغو کښې تخفیف وکړئ او د څه برخې څخه یې ورتېر شئ؛
۴_ خپلې وینځې په فحاشۍ او کچنیتوب باندې په تولو حالاتو کښې مه مجبوره کوئ خصوصاً لا په هغه حال کښې چې هغوی پخپله د دغه کرغېړن عمل کولو ته اراده نه لري او غواړي چې خپله پاکلمني وساتي.
ایا تاسو ته د دې څخه حیا نه درځي او تاسو شرم نه کوئ چې په بل شي باندې نه بلکې په فحاشۍ باندې د دې حقیرې دنیا د مال متاع د موندلو هڅه وکړئ، او د کچنیو ګټې وټې ته لاس اوږد کړئ؟.
برسېره په دې په دغه صورت کښې د فحاشۍ ټوله ګناه ستاسو په غاړه درپرېوځي او ستاسو څخه چې هرڅوک دغه کار ته اقدام وکړي نو هغه به الله ﷻ ونیسي، او مجبوره کړې شوو وینځو ته به مغفرت وکړي او دا خکه چې الله ﷻ هغوی ته د مجبوریت څخه وروسته هم ښښونکی دی چې په

فحاشۍ به یې مواخذه نه کړي او هم وربانديې مهربان دی چې د ظالمانو د تسلطه به نجات ورکړي، او د نېک عملۍ توفیق به یې په نصیب شي.

۵_ ای پیغمبره! زمونږ د پلوه مؤمنان مخاطب کړه چې: مونږ تاسو ته داسې کتاب درنازل کړی دی چې د لاندې دریوو صفتونو هم درلودونکی دی:

الف: په داسې ایتونو باندې مشتمل دی چې تاسو ته د ژوند هره برخه په ډېر وضاحت سره ښېېي او ستاسو د سوکالۍ ځرګند احکام درته بیانوي.

ب: دا کتاب د هغو خلکو په حالاتو باندې هم مشتمل دی کوم چې ستاسو څخه وړاندې تېر شوي وه چې ترڅو ترې تاسو عبرت واخلئ او د هلاکت کندې ته خپل ځانونه ورونه غورزوئ.

او هم درته پکښې د افک د واقعې غوندې د هغو واقعاتو څه مثالونه هم درنازل شوي دي کوم چې په پخوانیو قومونو کښې تېر شوي دي، لکه د یوسف علیه السلام قیصه، د مریمې رضی الله عنها قیصه او داسې نور.

ج: همدارنګه مونږ تاسو ته په دې کتاب کښې د اخطار سره-سره پند او نصیحتونه هم درنازل کړي دي، البته هغه څوک به ترې ګټه پورته کوي کوم چې په خپلو زړونو کښې څه د تقوی د صفت درلودونکی وي او د الهي عذاب څخه د بچ پاتې کیدلو څه خیال ورسره وي.

نو ای مؤمنانو! تاسو په خپل کتاب باندې په عمل کولو سره منګولې ښخې کړئ او په هره ساحه کښې یې د خپلو ځانونو دپاره مشال او ډیوه وګرځوئ.

توضیحات

۱_ په ﴿ وَأَنكِحُواْ ٱلۡأَيَٰمَىٰ مِنكُمۡ وَٱلصَّٰلِحِينَ مِنۡ عِبَادِكُمۡ وَإِمَآئِكُمۡ ﴾ کښې لاندې ټکو ته توجه په کار ده:

الف: دا ایت شریف ټولو مؤمنانو ته ارشاد کوي چې په نکاح کولو یا نکاح ورکولو کښې فقر او غناء ته ډېره پاملرنه ونه کړي بلکې دینداري کلکه په نظر کښې ونیسي، ځکه چې مال د نن او سبا شی دی او دینداري د باقیاتو څخه ده.

ب: د "أَيَامَىٰ" کلمه د "أَيِّمٌ" _لکه "فَيْعِلٌ"_ (صفت مشبه) جمعه ده چې د "أَمَ يَئِيمُ" _لکه "بَاعَ يَبِيعُ"_ څخه اشتقاقه شوې ده، نو په اصل کښې "أَيَايِمُ" وه خو د "ي" توری په "الف" تبدیل او د "م" په توري سره قلب مکان شو نو "أَيَامَىٰ" ترې جوړ شو.

"أَيَامَىٰ" هغو نارینه او زنانه وو ته وضعه شوې ده کوم چې د نکاح درلودونکي نه وي برابره خبره ده چې د نکاح کولو څخه وروسته کونډان شوي وي او یا اصلاً د نکاح څخه محروم پاتې وي[۱]، مګر په بې مېړه ښځې (خصوصاً په کونډې) باندې یې ډېر اطلاق کېږي[۲] لکه چې راتلونکي نږدې "د" توضیح احادیث هم ورته څه اشاره کوي.

---

(۱) روح المعاني ج۱۸ ص۱۴۷؛ لسان العرب ج۱۲ ص۳۹

(۲) مفردات الراغب ص۳۰

ج: مونږ د [آل عمران: ۳۹] ایت لاندې د الله ﷻ په توفیق لیکلي دي چې د احنافو رحمهم الله په نزد عبادت نه د خپل ځان فارغ ګرځولو ښځه په نکاح باندې مشغولیت بهتر دی او د شوافعو رحمهم الله په نزد خبره بالعکس ده.

خو په دې مقام کښې ورباندې اضافه کوو چې ځینو مفسرینو ګرامو د ذکر شوي ایت شریف لاندې هم د شوافعو رحمهم الله او هم د احنافو رحمهم الله پوره دلایل ذکر کړي دي[۱]، که څوک یې د لوستلو شوق لري هیله ده چې همغلته مراجعه وکړي، دلته رانقلول یې دا مختصر کتاب ډېر اوږدوي.

د: که څوک خپلو مربوطو خپلوانو نارینه وو ته نکاح کوي هم باید اجازه ترې واخلي چې فلانی درته په نکاح باندې اخلم، او د هغه وروسته دې په نکاح اقدام وکړي چې د "هو" جواب په صراحت سره واخلي؛ همدارنګه په کونډو یا مطلقو کښې هم صریحي د "هو" جواب ته ضرورت دی.

اما د پېغلو په هکله په اشارې سره د "هو" جواب کفایت کوي چې یا وخاندي او یا چپه پاتې شي او وژاړي خو په دې شرط چې په "نه" باندې صراحت ونه کړي.

د دې مقام د ښه وضاحت دپاره لاندې احادیث ولولئ:

اول: یوه ورځې نبي کریم ﷺ علي ﷺ مخاطب کړ چې: «يَا عَلِيُّ! ثَلَاثٌ لَا تُؤَخِّرْهَا: الصَّلَاةُ إِذَا آنَتْ، وَالْجَنَازَةُ إِذَا حَضَرَتْ، وَالْأَيِّمُ إِذَا وَجَدْتَ لَهَا كُفُوًا»[۲] یعني ای علي! درې کارونه دي چې ته یې مه وروسته کوه، یو لمونځ دی چې کله یې وخت راورسېږي (داخل شي) او بل جنازه ده چې کله حاضره شي (نو لمونځ ورباندې اداء کړئ او دفنه یې کړئ) او بل بې مېړه زنانه یا بې مېرمنې نارینه دی چې کله ورته سیال (مناسب ځای) مونده کړې.

دوهم: نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «لَا تُنْكَحُ الْأَيِّمُ حَتَّى تُسْتَأْمَرَ، وَلَا تُنْكَحُ الْبِكْرُ حَتَّى تُسْتَأْذَنَ» یعني بې مېړه (کونډه ښځه) ترهغه په نکاح سره نه ورکوله کېږي ترڅو چې ورسره مشوره وکړې شي، او پېغله ترهغه په نکاح باندې نه ورکوله کېږي ترڅو چې ترې اجازه واخستله شي. چا وویلې چې: «يَا رَسُولَ اللهِ! وَكَيْفَ إِذْنُهَا؟» یعني: ای د الله رسوله! اجازه یې څنګه ده؟. نبي کریم ﷺ وفرمایل چې: «أَنْ تَسْكُتَ»[۳] اجازه یې دا ده چې چپه شي.

درېیم: نبي کریم فرمایلي دي چې: «الْأَيِّمُ أَحَقُّ بِنَفْسِهَا مِنْ وَلِيِّهَا وَالْبِكْرُ تُسْتَأْذَنُ فِي نَفْسِهَا وَإِذْنُهَا صُمَاتُهَا»[۴] یعني کونډه ښځه د خپل ځان په هکله د خپل ولي (خپلوان) څخه ډېره مستحقه ده چې ځان پخپله په نکاح باندې ورکړي، او د پېغلې څخه د هغې د نفس (ځان) په هکله اجازه غوښتله کېږي، خو اجازه یې چپ کېدل دي.

---

[۱] التفسير الكبير ج۲۳ ص۲۱۲؛ تفسير المظهري ج۶ ص۵۰۳
[۲] جامع الترمذي ج۱ ص۴۳، ۲۰۶
[۳] صحيح البخاري ج۲ ص۷۷۱
[۴] سنن النسائي ج۲ ص۷۶

ه: د ﴿ وَٱلصَّـٰلِحِينَ ﴾ د کلمې په اشتقاق کښې دوه احتماله صورت نیولی شي[۱] هغه دا چې: النور(۳۲)

اول: دا د هغې صلاح څخه اشتقاقه شوې ده کوم ته چې شریعت صلاح وایي یعنې خپلې هغه وینځې او غلامان په نکاح باندې ورکړئ کوم چې تقواداره او دینداره وي، څه لږې نه ده چې تاسو ورسره د دینداری د کبله مرسته وکړئ چې دینداري یې په تجرد سره خرابه نه شي.

دوهم: دا د لغوي صلاح څخه اخستله شوې ده، یعنې هغوی په هغه وخت کښې په نکاح کړئ او یا په نکاح ورکړئ چې د نکاح صلاحیت او استعداد پکښې موجود وي، هسې نه چې د موانعو هیڅ مراعات ونه کړئ او د نکاح بندوبس یې وکړئ.

مونږ ته بهتره برېښي چې: ذکره شوې کلمه د هغې صلاح څخه اشتقاق وګڼله شي کومه چې دواړو معناوو ته شامله ده چې په: "مَا يُطْلَقُ عَلَيْهِ الصَّلَاحُ" څخه ترې تعبیر کېږي. نو د معنی حاصل به یې داسې راوخېژي چې: تاسو خپلې وینځې او خپل غلامان هله په نکاح ورکړئ او یا ورته نکاح وکړئ چې شرعي صلاح ولري او دینداره وي او د نکاح استعداد هم پکښې څه ناڅه موجود وي.

سوال جواب

۲_ که څوک وایي چې: د ﴿ إِن يَكُونُوا۟ فُقَرَآءَ يُغْنِهِمُ ٱللَّهُ ﴾ څخه داسې څرګندېږي چې الله ﷻ فقیرانو ته وعده ورکړې ده چې په نکاح سره به یې غنیان وګرځوي. همدغه مضمون نبي کریم ﷺ هم په یوه حدیث کښې بیان کړی دی چې: «ثَلَاثَةٌ حَقٌّ عَلَى اللهِ عَوْنُهُمْ: الْمُجَاهِدُ فِي سَبِيلِ اللهِ، وَالْمُكَاتَبُ الَّذِي يُرِيدُ الْأَدَاءَ، وَالنَّاكِحُ الَّذِي يُرِيدُ الْعَفَافَ»[۲] یعنې درې کسان دي چې په الله ﷻ باندې حق دی (په خپل اقدس ذات باندې یې حق ګڼلي دي) چې کومک ورسره وکړي، یو د هغه ﷻ په لار کښې مجاهد، او بل هغه غلام مکاتب چې د معقودو پیسو د ورکړې اراده لري، او نکاح کوونکی چې په نکاح کښې یې د خپل ځان د عفت د ساتلو نیت وي.

نو پوښتنه دا ده چې: د الله ﷻ په وعده کښې خو خلف (بې وفائي) نشته خو مونږ ډېرني فقیران ګورو چې په واده سره یې فقیري د منځه نه ځي بلکې د فقیرۍ پېټی یې لا پسې درنېږي خصوصاً په دې زمانه کښې چې په افغانانو کښې د زنانه وو ولورونه ملا ماتوونکې اندازې ته رسېدلي دي چې څه بیان ته یې د الله ﷻ په توفیق د [النحل:۵۹] ایت لاندې اشاره شوې ده؟

مونږ وایو چې: ځینو علماوو کرامو ذکره شوې وعده د "إِنْ شَاءَ" په کلمې سره مقیده ګڼلې ده، یعنې الله ﷻ به فقیران نکاح کوونکي غنیان وګرځوي خو که اراده یې وشي. لکه چې په همدې قید باندې په بل ایت کښې صراحت شوی دی چې: ﴿ وَإِنْ خِفْتُمْ عَيْلَةً فَسَوْفَ يُغْنِيكُمُ ٱللَّهُ مِن فَضْلِهِۦٓ إِن شَآءَ ﴾ [التوبة:۲۸] یعنې ای مومنانو! د سږ کال څخه په غیر بیا مشرکان المسجد الحرام ته مه پرېږدئ چې ورشي، او که تاسو د فقر څخه ډارېږئ چې د دوی په بندولو سره به تجارت بند شي، نو

---

(۱) روح المعاني ج۱۸ ص۱۴۸

(۲) جامع الترمذي ج۱ ص۲۹۵

د دې څخه مه ډاربږئ ځکه چې الله ﷻ به تاسو په خپلو (حلالو) مالونو باندې د بل طرفه غنیان کړي، خو په دې شرط چې اراده یې وشي.

مګر مونږ ته داسې برېښي چې د ذکر شوي سوال جواب ته د ﴿ وَٱللَّهُ وَٰسِعٌ عَلِيمٌ ﴾ په تعقیب کښې اشاره شوې ده. هغه دا چې: د الله ﷻ خزانې ډکې دي مګر ورکړه ترې د ده ﷻ په علم پورې اړه لري، چې څوک حسن تصرف کوي او څوک سوء تصرف کوي؟ څوک کاسبان دي او څوک لټان دي؟ څوک متقیان دي او څوک متقیان نه دي؟ او داسې نور.

د همدې کبله الله ﷻ په بل ایت کښې د نکاح د منځه تلل د غنې ګرځولو سبب ښودلی دی چې: ﴿ وَإِن يَتَفَرَّقَا يُغْنِ ٱللَّهُ كُلًّا مِّن سَعَتِهِۦ ﴾ [النساء: ۱۳۰] یعنې که مېړه او ښځه یو تربله جدا شي نو الله ﷻ به هر یو د خپلو پراخه خزانو څخه غني وګرځوي.

او د همدې کبله په راتلونکې متصل ایت کښې مجردانو ته هم ارشاد شوی دی چې د غنې ګرځېدلو پورې خپل عفت وساتي دغه دی د الله ﷻ فضل (حلال مال) در روان دی.

څو نکات

۳ـ په ﴿ وَلْيَسْتَعْفِفِ ٱلَّذِينَ لَا يَجِدُونَ نِكَاحًا ﴾ کښې علماوو کرامو د "نِکَاح" کلمه په دې مقام کښې د عقد په معنی نه ده اخستې بلکې په هغه شي باندې یې معنی کړې ده د کوم په سبب چې د نکاح عقد صورت نیسي چې د مهر څخه عبارت دی[۱].

د دې نظیر د "رِکَاب" کلمه ده چې د هغه شي دپاره وضعه شوې ده په کوم باندې چې سړی سورېږي لکه آس او اوښ، یا لکه د "لِحَاف" کلمه چې د هغه شي معنی ورکوي په کوم کښې چې سړی خپل ځان نغاړي لکه بړستن او نور[۲].

نو د معنی حاصل یې داسې راځي چې: هغه کسان دې خپل عفت وساتي کوم چې هغه اسباب نه مومي په کوم باندې چې نوموړې د نکاح خاوند ګرځي، البته تر هغه وخته پورې ترڅو چې الله ﷻ دوی په خپل فضل سره (په حلال مال) باندې غنیان کړي.

پاتې شوه دا خبره چې خپل عفت څنګه وساتي؟ نو هغې طریقې ته نبي کریم ﷺ په یوه حدیث کښې اشاره کړې ده او فرمایلي یې دي چې: «فَمَنْ لَمْ يَسْتَطِعْ مِنْكُمُ الْبَاءَةَ فَعَلَيْهِ بِالصَّوْمِ فَإِنَّ الصَّوْمَ لَهُ وِجَاءٌ»[۳] یعنې ای ځوانانو! تاسو کورونه اباد کړئ (ودونه وکړئ) ترڅو ستاسو سترګې او ستاسو عورتونه ستاسو د قابو لاندې راشي، نو ستاسو څخه چې هرڅوک د کور ابادولو توان نه لري نو په ده باندې نفلي روژې نیول دي، چې یقیناً د ده دپاره د روژې نیول داسې مثال لري لکه چې خپل ځان یې خسي کړی وي (په روژو نیولو سره یې شهوت د قابو لاندې واقع کېږي).

(۱) روح المعاني ج۱۸ ص۱۵۰
(۲) تفسیر القرطبي ج۱۲ ص۲۴۳
(۳) جامع الترمذي ج۱ ص۲۰۶

۴_ په ﴿ وَٱلَّذِينَ يَبۡتَغُونَ ٱلۡكِتَٰبَ ﴾ کښې د "كِتَاب" کلمه د دې څخه عبارت ده چې غلام د خپل مولی څخه خپل ځان په بیه واخلي چې په خپل کسب سره به مال ګټي او دومره-دومره اندازه به یې خپل مولی ته ورکوي، اوکله یې چې ټاکلی شوی مال تسلیم او تکمیل کړ نو نوموړی به ازاد وي او غلامي به یې ختمه وي[۱].

دا ډول عقد د غلامانو د ازادولو دپاره فقط اسلام تشریع کړی دی چې د جاهلیت په زمانه کښې چا نه پېژانده[۲]. دغه ډول عقد ته دغه نوم ځکه اینښودل شوی دی چې د "كِتَاب" کلمه اصلاً یا د "فرض" په معنی سره ده، او یا د کتابت معنی ورکوي، چې نوموړی عقد په دواړو معناوو باندې مشتمل دی. او دا ځکه چې مولی په خپل ځان باندې ازادول فرضوي او غلام د مال د ورکړې التزام کوي، او یا دا چې دغه ډول معاهدې معمولاً لیکلی کېږي.

۵_ په ﴿ إِنۡ عَلِمۡتُمۡ فِيهِمۡ خَيۡرٗا ﴾ کښې د "خَيۡر" کلمه علماوو کرامو په متعددو معناوو باندې تفسیره کړې ده[۳]، مګر مونږ ته هغه معنی بهتره برېښي کومه چې شیخ المفسرین علیه الرحمة غوره کړې ده هغه دا چې د کار او کسب د قوت او د مال د ساتنې امانتداري ولري[۴] چې د مال د ګټلو څخه عاجز نه وي او چې څه وګټي هغه ترې نه ضائع کېږي، که نه نو په ټول عمر کښې به په خپل عقد باندې وفا ونه شي کړی او د همېشه دپاره به د جامعې د اوږو پېټی وي.

۶_ د ﴿ وَءَاتُوهُم مِّن مَّالِ ٱللَّهِ ٱلَّذِيٓ ءَاتَىٰكُمۡ ﴾ په اړوند ځینې علماء کرام وايي چې په ﴿ وَءَاتُوهُم ﴾ کښې هغه کسان مخاطب دي کوم چې د خپلو غلامانو سره د کتابت عقد ترسره کوي[۵]، نو حاصل به یې داسې راوخېژي چې: که ستاسو غلامان ستاسو څخه مشروط ازادېدل غواړي نو که تاسو په هغوی کښې قدرت او امانت ګورئ نو په مشروطه توګه یې ازاد کړئ او د ټاکلي شوي مال څخه (چې تاسو ته الله ﷻ درکړي) څه برخه ورته عفوه کړئ.

مګر مونږ ته بهتره برېښي چې په ﴿ وَءَاتُوهُم ﴾ کښې به ټول مؤمنان مخاطب وي چې تاسو د غلامانو په ازادولو کښې خیراتونه ورکړئ او یا ورته څه برخه عفوه کړئ او بالآخره یا د مفروضه زکات څخه څه برخه ورکړئ چې الله ﷻ ورته په [التوبة: ۶۰] ایت کښې د ﴿ وَفِي ٱلرِّقَابِ ﴾ په نازلولو سره اشاره کړې ده.

همدې مضمون ته نبي کریم ﷺ اشاره کړې ده چې: «مَنْ أَعَانَ مُجَاهِدًا فِي سَبِيلِ اللهِ أَوْ غَارِمًا فِي عُسْرَتِهِ أَوْ مُكَاتَبًا فِي رَقَبَتِهِ أَظَلَّهُ اللهُ فِي ظِلِّهِ يَوْمَ لَا ظِلَّ إِلَّا ظِلُّهُ»[۶] یعنې هرڅوک چې مجاهد سره د الله ﷻ

---

(۱) مفردات الراغب ص۴۴۲
(۲) روح المعاني ج۱۸ ص۱۵۲
(۳) زاد المسير ج۵ ص۳۵۸
(۴) تفسير الطبري ج۱۸ ص۱۲۹
(۵) تفسير البغوي ج۲ ص۳۴۳
(۶) مسند احمد بن حنبل ج۵ ص۴۱۳

په لار کښې یا د پوروړي سره د سختۍ څخه د هغه په نجات کښې او یا د یوه مکاتب سره د هغه د غاړې په خلاصون کښې کومک وکړي، نو الله ﷻ به یې په هغې ورځ کښې د خپل رحمت په سوري کښې ودروي په کومه کښې چې د ده ﷻ د رحمت د سوري څخه په غیر بل د رحمت سوری موجودیت نه لري.

دا شرط احترازي نه دی

۷ـ که څوک وایي چې د ﴿ إِنْ أَرَدْنَ تَحَصُّنًا ﴾ څخه دا څرګندېږي چې په فحاشۍ باندې د خپلو وینځو مجبورول په دې شرط سره جواز نه لري چې هغوی د عفت او پاکلمنۍ اراده لري، که بالفرض دغه اراده یې نه درلوده بیا به یې مجبورول جائز وي؛ نو ایا دا ډول تفسیر صحت لري؟

مونږ وایو چې: ذکر شوی شرط د احتراز دپاره نه دی بلکې د واقع بیان دی او دا خکه چې:

الف: إکراه او مجبوریت په هغه وخت کښې صورت نیسي چې وینځې په فحاشۍ باندې ناخوښې وي، کله چې دوی د عفت اراده او نیت نه لري نو بیا خو یې مجبورولو ته حاجت نشته.

ب: عبدالله بن أُبي (المنافق) دوه وینځې درلودې چې یوه "مُسَیْکَة" نومېده او د بلې نوم "أُمَیْمَة" وه، نوموړي منافق به دواړه مجبورولې چې فحاشي وکړي او پیسې پیدا کړي، نو دواړو نبي کریم ﷺ ته شکایت وکړ «فَأَنْزَلَ اللهُ عَزَّ وَجَلَّ ﴿ وَلَا تُكْرِهُوا فَتَيَاتِكُمْ عَلَى الْبِغَاءِ إِنْ أَرَدْنَ تَحَصُّنًا ﴾ الآية»[1] نو الله ﷻ ذکر شوی ایت شریف نازل کړ.

او ځینو علماوو کرامو په همدې هکله ځینې نور شان نزولونه او واقعات هم لیکلي دي[2].

یو نحوي تحلیل

۸ـ که څوک وایي چې: په ﴿ وَمَن يُكْرِههُّنَّ ﴾ کښې موصول (مَنْ) د صلې په لحاظ مبتدأ ده، او ﴿ فَإِنَّ اللَّهَ مِنْ بَعْدِ إِكْرَاهِهِنَّ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴾ یې خبر دی. نو پوښتنه دا ده چې: په خبر کښې هغه عائد (ضمیر) کوم یو دی چې مبتدأ او خبر سره وتړي؟

مونږ وایو چې: په دې مقام کښې لاندې دوه تحلیلونه صورت نیولی شي:

الف: د مبتدأ خبر محذوف دی او مذکور نه دی چې اعتراض وارد شي نو ظهور یې داسې کېږي چې: "وَمَنْ يُكْرِهْهُنَّ أَخَذَهُ اللهُ"[3] یعنې څوک چې په خپلو وینځو باندې په زور فحاشي وکړي نو الله ﷻ به یې هم د إکراه په ګناه او هم د فحاشۍ په ګناه باندې ونیسي؛ او وینځو ته به الله ﷻ مغفرت او عفوه وکړي.

ب: عائد دلته مقدر دی چې په "لَهُمْ" سره ترې تعبیر کولی شو او دا خکه چې:

---

(۱) صحیح مسلم ج۲ ص۴۲۲
(۲) روح المعاني ج۱۸ ص۱۵۷؛ اسباب النزول للواحدي ص۲۲۰
(۳) تفسیر تیسیر الرحمن ج۲ ص۶۹

عبد الله بن عباس رضی‌الله‌عنهما ذکر شوی ایت شریف داسې تفسیر کړی دی چې: «فَإِنَّ اللهَ لَهُنَّ غَفُوْرٌ رَحِيْمٌ وَالْمُهُنَّ عَلٰى مَنْ أَكْرَهَهُنَّ»[1] ته به وایي چې داسې نازل شوی دی چې: "فَإِنَّ اللهَ مِنْ بَعْدِ إِكْرَاهِهِنَّ لَهُنَّ غَفُوْرٌ رَحِيْمٌ لَا لَهُمْ" یعنې هر څوک چې خپلې وینځې فحاشۍ ته مجبورې کړي نو یقیناً الله ﷻ خاص همدغو مجبورو کړی شوو وینځو ته بښوونکی دی چې نه به یې په إکراهي ګناه باندې ونیسي او نه به یې په دې باندې ونیسي چې د إکراه په تشخیص کښې غلطې شوې وي او په غیر مجبورونکې إکراه باندې یې د مجبورونکې إکراه ګومان کړی وي.

او خاص په همدغو مجبورو کړی شوو وینځو باندې مهربان دی چې د نېکۍ زیات توفیق به ورکړي او د ظالمانو څخه به یې نجات په نصیب کړي.

او هغو کسانو ته به الله ﷻ نه مغفرت وکړي او نه به پرې مهرباني وکړي کومو چې هغوی فحاشۍ ته مجبورې کړې دي بلکې ګناه به یې په همدغو کسانو باندې وربار کړی شي.

دوه ډوله تفسیر

۹_ په ﴿ وَمَثَلًا مِّنَ الَّذِينَ خَلَوْا مِن قَبْلِكُمْ ﴾ کښې د "مَثَل" کلمه علماوو کرامو د مقام په لحاظ په لاندې دوه وو معناوو باندې تفسیره کړې ده:

الف: د دې زمانې د کفارو حال د پخوانیو زمانو د کفارو د حال سره تشبیه کړی شوی دی. یعنې: ای انسانانو! تاسو ته مونږ په قرآن کریم کښې دا خبره هم درنازله کړې ده چې د تکذیب په صورت کښې ستاسو حال د پخوانیو هلاکو شوو قومونو غوندې دی لکه عادیان او ثمودیان، نو باید چې تاسو د هغوی غوندې په کفریاتو باندې کلک نه شئ چې د هغوی د سرنوشت سره به مخامخ شئ. همدې مضمون ته په [الرعد:۶] ایت کښې اشاره شوې ده.

ب: دلته خاص د إفک د واقعې پخوانیو مثالونه په نظر کښې نیولی شوي دي. یعنې مونږ تاسو ته په دې قرآن کریم کښې د إفک د واقعې غوندې د پخوانیو قومونو څه واقعات هم درنازل کړي دي چې خپل مخلص بندګان مو د اتهاماتو څخه وژغورل، نو باید تاسو ترې عبرت واخلئ او چا پورې بهتانونه ونه تړئ هسې نه چې په دنیا او آخرت کښې د خجالت او شرمندګۍ سره لاس او ګرېوان شئ:

اوس نو د پخوانیو قومونو دروغینو واقعاتو د بربنډولو لاندې څو مثالونه ولولئ:

اول: الله ﷻ په بي بي مریمې رضی‌الله‌عنها پورې دروغین تهمت په [مریم: ۳۰] ایت کښې رانازل کړی دی چې د هغې د ماشوم زوی په خوله ترې پرده پورته شوه.

دوهم: کوم دروغ چې په یوسف علیه‌السلام پورې تړلی شوي وه د هغو د بربنډولو قیصه الله ﷻ په [یوسف:۲۸] ایت کښې نازله کړې ده.

درېيم: نبي کریم ﷺ په یوه اوږده حدیث کښې فرمایلي دي چې: «إِنَّ مُوْسٰى كَانَ رَجُلًا حَيِيًّا سِتِّيْرًا لَا

---

[1] تفسیر ابن کثیر ج۳ ص۲۸۹

يُرى مِنْ جِلْدِهِ شَيْءٌ»[١] يعنې موسى ﷺ حياناک او ستركوونكى سړى وه چې د خپل عورت څخه به يې هيڅ شى نه ليدل كيده (چا نه شو ليدلى)، د بني اسرائيلو غوندې په ډاګه به يې غسل نه كاوه.

نو هغوى ورپورې تهمت وتاړه چې موسى ﷺ ځكه خپل عورت نه لوڅوي چې يا بركې مرض لري او يا چوره دى او يا بل څه عيب لري، خو الله ﷻ اراده وكړه چې د دغه اتهام څخه يې پاک كړي.

نو يوه ورځې يې تنها غسل كاوه او خپلې جامې يې په ډبره باندې كېښودلې نو كله چې د غسل څخه فارغ شو او ويې غوښتل چې جامې واغوندي، نو ډبرې ترې جامې وتښتولې. موسى ﷺ خپله همسا واخستله او ډبره يې تعقيب كړه او نارې يې وهلې چې: اى ډبرې! زما جامې راكړه. ډبره ونه دربېده، او د الله ﷻ په امر يې د بني اسرائيلو يوې ډلې ته جامې ورسولې چې موسى ﷺ هلته وروړسېد نو هغوى وليد چې ده ته خو الله ډېر ښايسته بدن وركړى دى او هيڅ عيب نه لري، نو موسى ﷺ خپلې جامې د ډبرې څخه واخستلې او ډبره يې درې يا څلور او يا حتى پنځه ګوزاره ووهله. همدې مضمون ته په [الأحزاب:۶۹] ايت كښې اشاره شوې ده.

څلورم: همدارنګه په بني اسرائيلو كښې په يوه صالح سړي باندې، چې "جُرَيج" نومېده يوې كچنۍ ښځې تور ولګاوه چې زما دغه ماشوم د دغه سړي څخه دى چې زما سره يې نا مشروع ارتباط نيولى وه مګر نبي كريم ﷺ فرمايي چې كله د ماشوم څخه پوښتنه وشوه چې: «مَنْ أَبُوكَ يَا غُلَامُ قَالَ الرَّاعِي»[٢] ستا پلار څوک دى؟ اى هلكه!، هغه جواب وركړ چې زما پلار شپونكى دى (جُرَيج نه دى)، يعنې د ده مور د شپونكي سره نا مشروع ارتباط نيولى دى، نه د جُرَيج سره (د نبي كريم ﷺ بيان هم د الله ﷻ بيان دى).

پنځم: خينو مفسرينو كرامو د [القصص:۸۱] ايت لاندې ليكلي دي چې قارون يوې ښځې ته رشوت وركړى وه ترڅو په موسى ﷺ باندې تهمت وتړي چې د دې سره تور شوى دى، خو كله چې هغه د همدغه بهتان اعلانولو ته چمتو شوه نو موسى ﷺ ورته وويلې چې: ستا دې په الله ﷻ سوګند وي چې رښتيا ووايه په تا باندې څه باعث دى چې په ما باندې تهمت تړې؟.

هغې وويلې چې: "إِنَّ قَارُونَ أَعْطَانِيْ كَذَا وَكَذَا عَلَى أَنْ أَقُوْلَ ذٰلِكَ لَكَ"[٣] ماته قارون دومره-دومره (پيسې) راكړې دي ترڅو زه تاته دغه خبره وكړم (بهتان درباندې وتړم).

تبصره

١٠ _ مونږ ته د "مَثَل" دپاره ذكر شوي دواړه تفسيرونه سره څه منافي نه بريښي كېدى شي چې د بدليت په اعتبار دواړه مراد كړى شي، مګر څرنګه چې وړاندې د إفك قيصه تېره شوې ده نو د مقام په لحاظ سره دوهم تفسير په زړه پورى بريښي، والله ﷻ اعلم.

---

(١) صحيح البخاري ج١ ص٤٨٣؛ صحيح مسلم ج٢ ص٢۶۶
(٢) صحيح البخاري ج١ ص٣٣٧
(٣) تفسير ابن كثير ج٣ ص٤٠١؛ الدر المنثور ج۶ ص٤٣۶؛ تفسير البغوي ج٣ ص٤٥٧؛ تفسير الخازن ج٣ ص٥٨٥

﴿ ٱللَّهُ نُورُ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ ۚ مَثَلُ نُورِهِۦ كَمِشْكَوٰةٍ فِيهَا مِصْبَاحٌ ۖ ٱلْمِصْبَاحُ فِى زُجَاجَةٍ ۖ
ٱلزُّجَاجَةُ كَأَنَّهَا كَوْكَبٌ دُرِّىٌّ يُوقَدُ مِن شَجَرَةٍ مُّبَٰرَكَةٍ زَيْتُونَةٍ لَّا شَرْقِيَّةٍ وَلَا غَرْبِيَّةٍ يَكَادُ
زَيْتُهَا يُضِىٓءُ وَلَوْ لَمْ تَمْسَسْهُ نَارٌ ۚ نُّورٌ عَلَىٰ نُورٍ ۗ يَهْدِى ٱللَّهُ لِنُورِهِۦ مَن يَشَآءُ ۚ وَيَضْرِبُ
ٱللَّهُ ٱلْأَمْثَٰلَ لِلنَّاسِ ۗ وَٱللَّهُ بِكُلِّ شَىْءٍ عَلِيمٌ ﴿٣٥﴾ فِى بُيُوتٍ أَذِنَ ٱللَّهُ أَن تُرْفَعَ وَيُذْكَرَ فِيهَا
ٱسْمُهُۥ يُسَبِّحُ لَهُۥ فِيهَا بِٱلْغُدُوِّ وَٱلْءَاصَالِ ﴿٣٦﴾ رِجَالٌ لَّا تُلْهِيهِمْ تِجَٰرَةٌ وَلَا بَيْعٌ عَن ذِكْرِ ٱللَّهِ
وَإِقَامِ ٱلصَّلَوٰةِ وَإِيتَآءِ ٱلزَّكَوٰةِ ۙ يَخَافُونَ يَوْمًا تَتَقَلَّبُ فِيهِ ٱلْقُلُوبُ وَٱلْأَبْصَٰرُ ﴿٣٧﴾ لِيَجْزِيَهُمُ
ٱللَّهُ أَحْسَنَ مَا عَمِلُوا۟ وَيَزِيدَهُم مِّن فَضْلِهِۦ ۗ وَٱللَّهُ يَرْزُقُ مَن يَشَآءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ ﴿٣٨﴾ ﴾

[۳۵] الله ﷻ د اسمانونو او ځمکو (د) نور (مالک) دی، د الله ﷻ د نور (رڼا) صفت داسې دی لکه چې يوه (رنه) تاخچه وي چې په هغې کښې يوه بله ډيوه وي، (او) بله ډيوه په ښيښه کښې (بنده) وي، (او) ښيښه (د خپلې رڼا په سبب) داسې وي لکه يو ځلېدونکی ستوری (چې د ملغلرې غوندې شغلې وهي).

(او ذکره شوې) بله ډيوه د داسې ونې (د تېلو) څخه بلېږي کومه چې برکتناکه ده (او) د زيتون (ونه يې نوم) دی، کومه چې نه (د غره) په شرقي طرف کښې واقع وي (چې د ببګا د پلوه د شعاع څخه محرومه وي) او نه يې په غرب طرف کښې واقع وي (چې د سهار د پلوه وربانديې شعاع نه نښلي بلکې په هواره ځمکه کښې ولاړه وي. او د نوموړې) ونې تېل نژدې وي (چې د ډېرې صفائي د کبله د خپله خانه) رڼا وکړي که څه هم اور ورته نه وي رسېدلی (ډيوه نه وي بَله کړی شوې).

(نو الهي نور په متعددو مراحلو سره) د نور د پاسه نور دی (لکه څنګه چې ذکر شوی محسوس نور په متعددو مراحلو سره د نور د پاسه نور دی. خو د دومره وضاحت سره-سره کفار او منافقان ترې محروم دي څکه چې) الله ﷻ د خپل نور دپاره هغه چاته هدايت کوي (او مطلب ته يې رسوي) کوم ته يې چې اراده وشي.

او الله ﷻ د خلکو دپاره (معقول شيان په محسوسو) مثالونو کښې بيانوي (ترڅو ترې دوی استفاده وکړي)، او الله ﷻ په هر شي باندې پوه دی.

[۳۶] (د الهي نور څخه داسې) رجال (سړي استفاده کوي) چې په داسې کورونو کښې سباګان او بېګاګان (هر سبا او هر بېګا) الله ﷻ ته تسبيحات وايي (او لمونځونه ورته پکښې کوي)، د کومو (کورونو په هکله) چې همده ﷻ امر کړی دی چې (ظاهرًا او باطنًا دې) پورته کړی شي او د ده ﷻ نوم دې پکښې ياد کړی شي (چې د جوماتونو څخه عبارت دي).

[٣٧] (البته) داسې سړي کومو لره چې د الله ﷻ د ذکر او (هم) د لمانځه د اقامت او د زکات د ورکړې څخه نه تجارت غافل کرځولی شي او نه پلورل او پیرودل (نور عقود او معاملات)، کوم چې د داسې ورځې څخه ډارېږي چې زړونه او سترګې پکښې اوړي او رااوړي (په اضطراب کښې واقع وي).

[٣٨] (دا ټول کارونه) د دې دپاره (ترسره کوي) ترڅو ورته الله ﷻ د هغو عملونو چې دوی کړي دي ډېر ښه اجر (ثواب) ورکړي او د خپل فضل څخه (پري) زیادت هم وکړي.

او الله ﷻ هغه چاته بې حسابه (پرېمانه نعمتونه) ورروزي کوي کومو ته یې چې اراده وشي.

ارتباط

د وړاندېنیو ایتونو د وروستني ایت مضمون دا وه چې الله ﷻ د انسانانو دپاره د ژوند په هره ساحه کښې د قرآن کریم روښانه ایتونه نازل کړي دي چې د پخوانیو او راتلونکو زمانو حالات پکښې ټول بیان شوي دي، خو دا ښه خبره ده چې یوازې متقیان ترې استفاده کولی شي او نور خلک (منافقان او کفار) ترې په تورو تیارو کښې پراته دي او هیڅ ګټه ترې نه شي پورته کولی.

په دې او هم په راتلونکو ایتونو کښې ذکر شوی مضمون تعقیب شری دی او د مؤمنانو او هم د کفارو او منافقانو حالات د بېلو-بېلو مثالونو په ضمن کښې ښه پوره څرګنده شوی دی او رڼاوې ورباندې اچولی شوي دي، نو د مطلب خلاصه او توضیحات یې په لاندې ډول وړاندې کېږي:

د مطلب خلاصه او توضیحات

١ـ په ﴿ٱللَّهُ نُورُ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضِ﴾ کښې د "نور" کلمه د الله ﷻ په توفیق د [یونس: ۵] ایت لاندې ښه پوره شرحه شوې ده چې د "ضِيَاء" د کلمې سره څه نسبت لري، اما په دې مقام کښې ورباندې لاندې مطالب وراضافه کوو:

الف: نور (رڼا) متعدد ډولونه لري[1] لکه:

اول: د آخرت رڼا، الله ﷻ د منافقانو څخه حکایت کوي او فرمایي: ﴿ٱنظُرُونَا نَقۡتَبِسۡ مِن نُّورِكُمۡ﴾ [الحدید:١٣] یعنې د قیامت په ورځ به یوازې د مؤمنانو سره د ایمان او نېک عمل رڼاوې وي نو کله چې هغوی د منافقانو (نارینه وو او زنانه وو) څخه د جنت په لور جدا شي نو دوی به په هغوی باندې غږ وکړي چې مونږ ته څه انتظار وکړئ چې مونږ هم ستاسو د رڼاوو څخه څه استفاده وکړو، که نه نو مونږ خو په تورتم کښې پاتې شوو.

دوهم: په دنیا کښې د هغو شیانو رڼاوې دي کوم چې د سر په سترګو باندې لیدل کېږي لکه لمر سپوږمۍ او نور روښانه شیان.

درېیم: په دنیا کښې د هغو شیانو رڼاګانې کومې چې د زړه په سترګو (بصیرت) باندې کتلی کېږي او بس. لکه د پیغمبرانو او الهي کتابونو او یا لکه د عقل او علم او نورو شیانو رڼاوې

---

(١) مفردات الراغب ص ٥٣٠؛ حاشية الشيخ زاده على تفسير البيضاوي ج٣ ص ٤٢٥

ب: په دې مقام کښې مفسرینو کرامو د "نور" کلمه په متعددو معناوو باندې تفسیره کړې ده، چې د هرې معنی سره معنوي او یا باطني رڼاوې ملګري دي څه مثالونه یې دا دي[1]:

اول: "نور" یعنې ایجاد، چې ټول مخلوقات یې د عدم د تیارو څخه د وجود رڼا ته راویستلي دي.

دوهم: "نور" یعنې هدایت، چې هر شي ته یې پیدایښت ورکړی دی او بیا یې ورته مناسبه لاره هم ښودلې ده لکه چې الله ﷻ فرمايي: ﴿ ٱلَّذِىٓ أَعْطَىٰ كُلَّ شَىْءٍ خَلْقَهُۥ ثُمَّ هَدَىٰ ﴾ [طه: ۵۰] یعنې موسی ﷺ د فرعون په مقابل کښې خپل رب ﷻ داسې معرفي کړ چې زمونږ رب ﷻ هغه اقدس ذات دی چې هر شي ته یې مناسب شکل ورکړی دی (په مناسب شکل یې پیدا کړی دی) او بیا یې ورته د خپل شکل په مطابق لارښوونه هم کړې ده چې په څه ډول ترې استفاده وکړي.

دریم: "نور" یعنې تدبیر او تنظیم، چې الله ﷻ ټول عالمونه پیدا کړي دي او د دوی روزمره تدبیر او تنظیم یې هم په خپل اختیار کښې ساتلی دی او هیڅا ته یې د تکویناتو په انتظام کښې برخه نه ده ورکړې. نو په دې تفسیر سره د ذکر شوي ایت مضمون د ﴿ ثُمَّ ٱسْتَوَىٰ عَلَى ٱلْعَرْشِ ﴾ [الأعراف:۵۴] ایت مضمون ته ورته ګڼل کېږي چې شرحه یې هملته تېره شوې ده.

څلورم: "نور" یعنې د الله ﷻ د وجود او توحید دلایل، چې اسمانونه او ځمکې بلکې ټول کائنات ورباندې مشتمل دي.

مونږ ته داسې برېښي چې ذکرې شوې څلور واړه معناوې سره هیڅ منافات نه لري ځکه چې ایجاد، هدایت، تدبیر (تنظیم) او داسې نورې معناوې د الله ﷻ صفات دي، نو ښه دا ده چې د "نور" د کلمې څخه "مَا يُطْلَقُ عَلَيْهِ النُّورُ" مراد کړی شي ترڅو ټولو معناوو ته شامله شي.

ج: په ﴿ ٱللَّهُ نُورُ ٱلسَّمَـٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ ﴾ کښې په الله ﷻ باندې په دریوو اعتباراتو سره د "نور" اطلاق شوی دی[2] چې دریواړه اعتبارات په مصداق کښې متحد دي هغه دا چې:

اول: "نور" په معنی د "منور" (اسم فاعل) سره دی، یعنې الله ﷻ د اسمانونو او ځمکو روښانه کوونکی دی.

دوهم: د "نور" د کلمې سره د "ذُو" کلمه مقدره ده، یعنې الله ﷻ د اسمانونو او ځمکو د نور (رڼا) خاوند دی.

دریم: د "نور" اطلاق په الله ﷻ باندې مبالغتاً صورت نیولی دی لکه چې خلک وايي: "فُلان رحمة" فلانکی ټول رحمت دی، نو دلته به یې حاصل داسې راوخېژي چې: د اسمانونو او ځمکو بلکې د ټولو عالمونو رڼا (روښنايي) د الله ﷻ د پلوه ده چې د ده ﷻ څخه په غیر نور هیڅوک پکښې موثر نه شي واقع کېدلی.

[1] شرح النووي على صحيح مسلم ج۱ ص۹۹؛ تفسير ابن كثير ج۳ ص۲۸۹؛ روح المعاني ج۱۸ ص۱۶۴؛ المحرر الوجيز ج۱۱ ص۳۰۴
[2] اللباب في علوم الكتاب ج۱۴ ص۳۸۰؛ تفسير القاسمي ج۱۲ ص۲۰۸

د تمثیل د ارکانو وضاحت

۲_ الله ﷻ خپل عظیم الشان نور ته (چې په ټولو عالمونو باندې مشتمل دی) په څو ټکو کښې وضاحت ورکړې دی او د خلکو اذهانو ته یې نژدې کړی دی هغه دا چې:

الف: په ﴿ كَمِشْكَوٰةٍ فِيهَا مِصْبَاحٌ ﴾ کښې د "مِشْكَاة" کلمه دلته د هغې تاخچې څخه عبارت ده کومه چې بل خوا ته نه وي وتلې[۱] او "مِصْبَاح" د بلې ډیوې نوم دی[۲]، یعنې د الهي نور (رڼا) مثال داسې دی لکه چې یوه روښانه ډېوه په تاخچه کښې ایښې وي چې د درېوو طرفو څخه یې مخې بندې وي چې رڼا یې خورېدلو ته نه پرېږدي.

ب: په ﴿ ٱلْمِصْبَاحُ فِى زُجَاجَةٍ ﴾ کښې د ﴿ زُجَاجَةٍ ﴾ کلمه هغې ډېرې ته وضعه شوې ده کومه چې شفافه وي او ورڅخه د نظر د تېرېدلو مخه نه نیسي[۳] چې په پښتو کښې ورته "ښیښه" وایي، یعنې د ذکر شوې ډېوې رڼا د دې کبله لا اضافه شوې وي چې په ښیښه کښې ایښې وي.

ج: په ﴿ كَأَنَّهَا كَوْكَبٌ دُرِّىٌّ ﴾ کښې د ﴿ دُرِّىٌّ ﴾ کلمه "دُرّ" ته منسوبه ده[۴] "دُرّ" ملغلرې ته ویل کېږي، یعنې ذکره شوې ښیښه په روښانتیا او صفایۍ کښې هغه ستوري ته ورته وي کوم چې د ملغلرې غوندې صاف او تک سپین وي.

د: په ﴿ يُوقَدُ مِن شَجَرَةٍ مُّبَٰرَكَةٍ زَيْتُونَةٍ ﴾ کښې د ذکرې شوې ډیوې تېلو ته اشاره ده، یعنې د هغې تېل د پونډانې او یا د شړشمو تېل نه وي چې خیرې ولري او رڼا یې څه اندازه خچنه وي، بلکې تېل یې د برکتناکې ونې تېل وي چې د زیتون د ونې څخه عبارت ده.

هـ: په ﴿ لَّا شَرْقِيَّةٍ وَلَا غَرْبِيَّةٍ ﴾ کښې دې ته اشاره ده چې د نوموړې ډیوې تېل د عادي زیتون څخه نه وي چې د ورځې په اوږدو کښې په ځینو وختونو کښې ورته لمر رسېږي او په ځینو کښې ورباندې سوری وي چې تېل یې پوره صاف نه وي (لږ څه خیرې ولري). بلکې هغه زیتون د داسې ونې تېل دي چې په ډاګ کښې ولاړه وي، د لمر ختلو څخه نیولې آن د لمر د پرېوتلو پورې ورباندې د لمر شغلې لګېږي او تېل یې ښه تصفیه کړی شوي وي که بالفرض یا شرقي وي نو د ماسپښین څخه وروسته به ورباندې لمر نه لګېدلی، او که غربي وی نو د سهار د پلوه به د لمر د شغلو څخه محرومه وی، نو د همدې کبله نوموړي تېل صاف وي چې:

و: په ﴿ يَكَادُ زَيْتُهَا يُضِىٓءُ وَلَوْ لَمْ تَمْسَسْهُ نَارٌ ﴾ کښې د ذکر شوو تېلو صفایي تمثیله شوې ده، چې دا تېل دومره صاف وي چې نژدې وي چې د اور د وراچولو (د ډیوې د بلولو) څخه وړاندې شغلې خورې کړي او رڼا وکړي.

---

(۱) لسان العرب ج۱۴ ص۴۴۱
(۲) مفردات الراغب ص۲۸۰
(۳) التفسیر الکبیر ج۲۳ ص۲۳۵
(۴) البحر المحیط ج۸ ص۴۵

ز: تر دې ځایه تمثیل بشپړ او پوره شو خو د ذکر شوي نور (رڼا) کمال ته د ﴿ نُورٌ عَلَىٰ نُورٍ ﴾ په جمله کښې اشاره شوې ده، یعنې هغه نور د کوم سره چې حق (الهي نور) تشبیه شوی دی او وړاندې یې څه وضاحتونه بیان شوه، داسې نور دی چې مرحله په مرحله یې قوت موندلی دی مثلاً:

اول: ډیوه په تاخچه (مِشْكَاة) کښې ایښودلی شوې ده، که نه نو رڼا به یې خوره وره شوې وی.

دوهم: برسېره پر دې، ډیوه په ښیښه کښې بنده ده چې رڼا یې وراضافه کړې ده.

دریم: د ډیوې تېل هم د نورو بوټو څخه نه دی بلکې د زیتون (ښون) د ونې څخه دي.

څلورم: په ښون (زیتون) کښې هم خاص زیتون دی چې لمر یې تېل ډېر صاف کړي.

د تمثیل تطبیق

۳ـ که څه هم ذکر شوی مثال ځینو علماوو کرامو د مفرداتو په تشبیه باندې حمل کړی دی[۱] مګر د ﴿ نُورٌ عَلَىٰ نُورٍ ﴾ د کلماتو څخه څرګندېږي چې دلته مرکبه تشبیه مراده ده[۲]، ځکه چې دا ﴿ نُورٌ عَلَىٰ نُورٍ ﴾ د مقدرې مبتدأ خبر دی چې په "ذٰلِكَ" سره ترې تعبیر کوو، "ذٰلِكَ" هغه نور ته اشاره ده کوم چې په ﴿ مَثَلُ نُورِهِۦ ﴾ کښې وړاندې ذکر دی.

یعنې کله چې الهي نور د هغه نور سره تشبیه کړی شو کوم چې مرحله په مرحله تقویه شوی دی نو الهي نور د داسې نور نوم شو چې ډېر پیاوړی وي او د انوارو د اجتماع (تراکم) څخه تشکیل شوی وي. یا په بل عبارت: لکه څنګه چې ذکر شوی نور مرحله په مرحله تقویه شوی دی همدارنګه الهي نُور هم په مرحلوي توګه تقویه موندلې ده، چې د نبي کریم ﷺ په بعثت سره او د قرآن کریم په مرحلوي نزول سره د الله ﷻ د وحدانیت هغو عقلي دلایلو قوت وموند په کومو باندې چې لا د وړاندې څخه مخلوقاتو لارښوونه کوله.

په همدې مطلب باندې دا جمله هم دلالت کوي چې: ﴿ يَهْدِى ٱللَّهُ لِنُورِهِۦ مَن يَشَآءُ ﴾ یعنې الهي نور (رڼا) د هغه نور (رڼا) غوندې واضحه او څرګنده ده کومې ته چې په وړاندې متعددو مرحلو کښې اشاره وشوه، خو د دې سره-سره منافقان او کفار ترې محروم دي او هدایت ورباندې نه شي موندلی؛ او دا ځکه چې الله ﷻ هغه چاته هدایت کوي (مطلب ته یې رسوي) کوم ته یې چې اراده وشي، نو هغوی ته یې اراده نه ده شوې ځکه ورباندې تېپ ړانده دي.

همدې مضمون ته الله ﷻ اشاره کړې ده چې: ﴿ سَنُرِيهِمْ ءَايَـٰتِنَا فِى ٱلْـَٔافَاقِ وَفِىٓ أَنفُسِهِمْ حَتَّىٰ يَتَبَيَّنَ لَهُمْ أَنَّهُ ٱلْحَقُّ ﴾ [فصلت:۵۳] یعنې ژر دی چې مونږ به کفارو ته وخت په وخت د دوی په اطرافو (شاوخوا) او د دوی په نفسونو کښې د خپل حقانیت دلایل وروښایو (درګرده د ښودانې سلسله روانه ده) آن تر دې چې دوی ته څرګنده او واضحه شي چې دغه قرآن په حقه د الله ﷻ کتاب دی، خو د دې سره دوی

---

(۱) التفسیر الکبیر ج۲۳ ص۲۳۲: تفسیر الخازن ج۳ ص۳۹۹

(۲) تفسیر القاسمي ج۱۲ ص۲۱۲: روح المعاني ج۱۸ ص۱۶۹: تفسیر القرطبي ج۱۲ ص۲۵۷

په جهالت کښې غرق او ډوب دي. دا ځکه چې: ﴿ فَإِنَّهَا لَا تَعْمَى ٱلْأَبْصَٰرُ وَلَٰكِن تَعْمَى ٱلْقُلُوبُ ٱلَّتِى فِى ٱلصُّدُورِ ﴾ [الحج: ۴۶] یعنې کفار ځکه عبرت نه اخلي (د نور څخه استفاده نه شي کولی چې) یقیناً خبره دا ده چې د دوی د سر سترګې ړندې نه دي مګر هغه زړونه یې ړانده دي (بصیرت نه لري) کوم چې د دوی په سینو کښې موقعیت لري.

د تمثیل ګټه

۴ـ په ﴿ وَيَضْرِبُ ٱللَّهُ ٱلْأَمْثَٰلَ لِلنَّاسِ ﴾ کښې دې ته اشاره ده چې الهي نور په ذکر شوي مرحلوي مثال کښې د دې دپاره واچولی شو چې د خلکو د قابو لاندې راشي او په اذهانو کښې یې په ښه توګه ځای ونیسي که نه نو الهي نور د دې څخه په مراتبو او مراتبو سره لوړ او اوچت دی.

سوال جواب

۵ـ که څوک وایي چې: د ذکر شوي مرحلوي مثال څخه خو لمر ډېر روښانه دی او په جلتۍ سره د خلکو په اذهانو کښې ځای نیسي نو د څه حکمت په بنیاد الهي نور د لمر سره تشبیه نه کړی شو؟

مونږ وایو چې: په دې مقام کښې د الهي نور د ذکر څخه د کفارو او منافقانو د شبهاتو او اعتراضاتو مخنیوی مطلب دی، نو د همدې مطلب د بیان دپاره یې د داسې نور (رڼا) سره تشبیه ښه مناسبه برېښي چې شاوخوا یې تورتم وي، لکه ذکر شوی مثال، نه د هغې رڼا سره چې په شاوخوا کښې یې بالکل تورتم موجودیت ونه لري لکه لمر.

۶ـ همدې مطلب ته په ﴿ وَٱللَّهُ بِكُلِّ شَىْءٍ عَلِيمٌ ﴾ کښې اشاره شوې ده، یعنې الله ﷻ په هر شي باندې پوه دی، په دې باندې هم پوهېږي چې کفار او منافقان د ذکرې شوې قوي رڼا څخه استفاده نه شي کولی چې څېل اعتراضات ورباندې جواب کړي او خپل شبهات ورباندې پوره نه کړي ځکه چې دوی خپل د نېکیو استعدادونه د خاورو سره برابر کړي دي او په زړونو باندې یې مهر لګېدلی دی، که نه نو په الهي رڼا او نور کښې خو څه نقصان او قصور نشته.

یو نحوي تحلیل او څه وضاحتونه

۷ـ په ﴿ فِى بُيُوتٍ أَذِنَ ٱللَّهُ أَن تُرْفَعَ وَيُذْكَرَ فِيهَا ٱسْمُهُۥ يُسَبِّحُ لَهُۥ فِيهَا بِٱلْغُدُوِّ وَٱلْءَاصَالِ ۝ رِجَالٌ لَّا تُلْهِيهِمْ تِجَٰرَةٌ وَلَا بَيْعٌ عَن ذِكْرِ ٱللَّهِ وَإِقَامِ ٱلصَّلَوٰةِ وَإِيتَآءِ ٱلزَّكَوٰةِ يَخَافُونَ يَوْمًا تَتَقَلَّبُ فِيهِ ٱلْقُلُوبُ وَٱلْأَبْصَٰرُ ۝ لِيَجْزِيَهُمُ ٱللَّهُ أَحْسَنَ مَا عَمِلُوا۟ وَيَزِيدَهُم مِّن فَضْلِهِۦ ﴾ کښې علماوو کرامو د اعراب په اعتبار سره متعدد تحلیلونه کړي دي چې ټول تقریباً اتو (۸) تحلیلونو ته رسېږي[1] مګر مونږ غواړو چې د الله ﷻ په توفیق هغه تحلیل ته اشاره وکړو کوم چې په زړه پورې او د تکلیف څخه خالي دی، او بیا د څه وضاحتونو څخه وروسته د جملې ټول اجزاء د اعراب په لحاظ سره وټړو او د اسانتیا په غرض یې سره راغونډ کړو. تحلیل او وضاحتونه دا دي:

---

(۱) اللباب في علوم الكتاب ج۱۴ ص۳۹۱؛ البحر المحيط ج۸ ص۴۷

الف: په ﴿ فِي بُيُوتٍ ﴾ کښې د "فِي" توری په ﴿ يُسَبِّحُ لَهُۥ ﴾ پورې تعلق نيسي؛ او "بُيُوت" د "بَيت" جمعه ده چې په دې مقام کښې ورته علماوو کرامو متعدد مصداقات ښودلي دي[1] مګر اکثره علماء وايي چې دلته د "بُيُوت" څخه مطلق جوماتونه مراد دي[2] چې راتلونکې صفت يې هم دغه نظر تاييدوي.

ب: د ﴿ أَذِنَ ٱللَّهُ أَن تُرۡفَعَ وَيُذۡكَرَ فِيهَا ٱسۡمُهُۥ ﴾ جمله د ﴿ بُيُوتٍ ﴾ دپاره صفت واقع شوې ده؛ او نور وضاحت يې دا دی چې:

ج: د ﴿ أَذِنَ ﴾ کلمه په دې مقام کښې علماوو کرامو په "أمْر" سره تفسيره کړې ده[3]. شايد چې د "أمر" څخه به په "إذن" (اجازې) سره د دې دپاره تعبير کړی شوی دی چې مؤمنان د جوماتونو جوړولو او تعظيم کولو ته بالکل چمتو دي، ته به وايې چې امر ته احتياج نه لري بلکې فقط اجازې اخستلو ته اړ دي.

د: د ﴿ أَن تُرۡفَعَ ﴾ کلمه خو د "رَفَع" _لکه "ضَرَبَ"_ څخه اشتقاقه شوې ده، چې په دې مقام کښې دوه معناوې درلودلی شي او دواړه صحت لري:

اول: يوه د جوړولو اواباد ولو معنی ده لکه چې الله ﷻ فرمايي: ﴿ وَإِذۡ يَرۡفَعُ إِبۡرَٰهِـۧمُ ٱلۡقَوَاعِدَ مِنَ ٱلۡبَيۡتِ وَإِسۡمَٰعِيلُ ﴾ [البقرة:١٢٧] يعنې او هغه وخت ياد کړه چې کله ابراهيم ﷺ د بيت الله بنيادونه پورته کول او اسماعيل ﷺ هم (ورسره پکښې ملګری وه) او دواړو کعبه شريفه جوړوله.

دوهم: بله د تعظيم او تشريف معنی ده چې په معنوي توګه پورته کول دي لکه چې الله ﷻ فرمايي چې: ﴿ نَرۡفَعُ دَرَجَٰتٖ مَّن نَّشَآءُ ﴾ [يوسف:٧٦] مونږ د هغه چا درجې او چتوو (په نورو فضليت ورکوو) کومو ته چې زمونږ اراده وشي.

په دې مقام کښې څينو مفسرينو کرامو د جوماتونو په تعظيم او تفضيل کښې زښت ډېر احاديث راغونډ کړي دي[4]، که څوک يې د لوستلو شوق لري نو هملته دې مراجعه وکړي، مونږ د اوږدوالي د غمه دلته رانقل نه کړه.

سوال جواب

ه: که څوک وايي چې: په ﴿ يُسَبِّحُ لَهُۥ فِيهَا ﴾ کښې د "فِي" توری په ﴿ يُسَبِّحُ ﴾ پورې تعلق نيسي او ضمير پکښې ﴿ بُيُوتٍ ﴾ ته راجع دی، حال دا چې د وړاندېني تقرير مطابق په ﴿ فِي بُيُوتٍ ﴾ کښې هم د "فِي" توری په همدغې ﴿يُسَبِّحُ﴾ پورې تعلق نيسي، نو حاصل به يې داسې راوخېژي چې: "يُسَبِّحُ لَهُ فِي بُيُوتٍ- فِي بُيُوتٍ". نو د دغه تکرير په نزول کښې څه حکمت دی؟

---

(١) تفسير القرطبي ج١٢ ص٢٦٥
(٢) اللباب في علوم الكتاب ج١٤ ص٣٩٣
(٣) روح المعاني ج١٨ ص١٧٤
(٤) تفسير ابن كثير ج٣ ص٢٩٢

مونږ وايو ـ والله ﷻ أعلم ـ چې: دا تکرير د تاکيد د پاره نازل شوی دی او تاکيد ته د دې کبله ضرورت وه چې:

اول: ترڅو د فاصلې د اوږدوالي د کبله څوک اشتباه ونه کړي چې ﴿ فِي بُيُوتٍ ﴾ به په ﴿ يُسَبِّحُ ﴾ پورې تعلق نه وي نيولی.

دوهم: ترڅو مونږ پوه کړی شو چې د ﴿ فِي بُيُوتٍ ﴾ تقديم د اختصاص دپاره نه دی، بلکې د اهتمام دپاره دي چې په جوماتونو کښې الهي اذکار او تسبيحات (لمونځونه) ډېر اهم دي.

و: د [الأعراف:۲۰۵] ايت لاندې د الله ﷻ په توفيق په ﴿ بِٱلْغُدُوِّ وَٱلْآصَالِ ﴾ کښې د "غُدُوّ" او "آصال" دواړه کلمې ښې پوره شرحه شوې دي چې د سباګانو او ببګاګانو څخه عبارت دي، بيا شرحې ته يې اړتيا نه ګورو.

ز: د ﴿ رِجَالٌ ﴾ کلمه څکه مرفوعه ده چې د ﴿ يُسَبِّحُ لَهُۥ ﴾ دپاره فاعل واقع شوې ده، شايد چې په دغې کلمې به د دې دپاره صراحت شوی وي چې د زنانه وو لمونځونه (اذکار او تسبيحات) په کور کښې د جومات څخه بهتر دي، دا څکه چې:

اول: نبي کريم ﷺ فرمايلي دي چې: «خَيْرُ مَسَاجِدِ النِّسَاءِ قَعْرُ بُيُوتِهِنَّ»[1] يعنې د زنانه وو دپاره بهتر جوماتونه چې لمونځ پکښې وکړي د دوی د کورونو نهايت دننه ځايونه دي.

دوهم: او همدارنګه يې فرمايلي دي چې: «خَيْرُ صَلَاةِ النِّسَاءِ فِي قَعْرِ بُيُوتِهِنَّ»[2] يعنې د زنانه وو بهتر لمونځ هغه دی کوم چې د دوی د کورونو په نهايت داخل کښې اداء کړی شي.

ح: د ﴿ رِجَالٌ ﴾ ذکره شوې کلمه لاندې دوه صفتونه لري:

اول: ﴿ لَّا تُلْهِيهِمْ تِجَٰرَةٌ وَلَا بَيْعٌ عَن ذِكْرِ ٱللَّهِ وَإِقَامِ ٱلصَّلَوٰةِ وَإِيتَآءِ ٱلزَّكَوٰةِ ﴾، دا صفت د يو پلوه د هغوی د اعمالو د سمون نمايندګي کوي، او د بله پلوه په دغه صفت کښې د ﴿ تِجَٰرَةٌ ﴾ او ﴿ بَيْعٌ ﴾ دواړه کلمې په مصداق کښې متحدې بريښي چې "تجارة" خو د "بيع" څخه په غير بل شی نه دی.

مفسرينو کرامو د همدغه مصداقي تکرار د مخنيوي دپاره متعددې وجې ليکلي دي[3] مګر مونږ ته چې په دې باره کښې کوم شی غوره بريښي هغه دا دی چې دلته د ﴿ تِجَٰرَةٌ ﴾ کلمه د هغې بيع او شراء څخه عبارت ده کومې چې د ګټې او مفاد د موندلو دپاره صورت نيسي چې په عام عرف کښې د سوداګرۍ په نامه يادېږي، او د ﴿ بَيْعٌ ﴾ د کلمې څخه يوازې پلورل مطلب نه دي بلکې د پلورلو عقد ترې مطلب دی چې فقهاء کرام يې د "بيعات" په لفظ باندې جمعه کوي، او دا کلمه په "شراء" باندې هم مشتمله ده.

يا په بل عبارت: دلته د ﴿ بَيْعٌ ﴾ څخه هغه بيع او شراء مراد دي کوم چې د سوداګرۍ څخه پرته

---

(۱) مسند احمد بن حنبل ج ۱۰ ص ۱۸۴
(۲) مسند احمد بن حنبل ج ۱۰ ص ۱۹۱
(۳) اللباب في علوم الكتاب ج ۱۴ ص ۳۹۶

د خپلو ضروریاتو د پوره کولو دپاره صورت نیسي.
هوا د دې خبرې یاد ساتل په کار دي چې د ﴿ تِجَٰرَةٌ ﴾ او ﴿ بَيْعٌ ﴾ دواړه کلمات د مثال په توګه نازل شوي دي او حصر پکښې مطلب نه دی، نو ذکر شوي "رجال" په هیڅ معامله باندې د الله ﷻ د عبادت څخه غافل نه ګرځي.

دوهم: بل صفت یې ﴿ يَخَافُونَ يَوْمًا تَتَقَلَّبُ فِيهِ ٱلْقُلُوبُ وَٱلْأَبْصَٰرُ ﴾ دی چې د هغوی د عقیدوي سمون نمایندګي کوي.

د قیامت ورځې ته څکه دا لقب (چې زړونه او سترګې پکښې اوړي او رااوزي) ورکول شوی دی چې هلته به زړونه هم په اضطراب کښې وي او په هغو شیانو باندې به پوه شي چې په پخوا ورباندې نه وه پوه شوي، او هم به کله د نجات تمه کوي او کله به د هلاک څخه ډارېږي. همدارنګه سترګې به هم د زړونو په شان په اضطراب کښې واقع وي چې داسې شیان به وګوري کوم چې پخوا یې نه وه لیدلي، او هم به د ډېرې وارخطایۍ د کبله کله یو خوا ګوري او کله بله خوا، او داسې نور.

ط: په ﴿ لِيَجْزِيَهُمُ ٱللَّهُ أَحْسَنَ مَا عَمِلُوا۟ وَيَزِيدَهُم مِّن فَضْلِهِۦ ﴾ کښې د "ل" توری هم په ﴿ يُسَبِّحُ ﴾ پورې تعلق نیسي او د ﴿ رِجَالٌ ﴾ د دواړو صفتونو مراعات پکښې د نظره نه غورزولی کېږي.

یادونه

ي: هیله ده چې د ﴿ أَحْسَنَ مَا عَمِلُوا۟ ﴾ په تفسیر کښې هغه تحقیق په نظر کښې ونیولی شي کوم چې د الله ﷻ په توفیق په ﴿ بِأَحْسَنِ مَا كَانُوا۟ يَعْمَلُونَ ﴾ [النحل:۹۶] کښې تېر شوی دی.

مستأنفه جمله او د هغې حاصل

یا: د ﴿ يُسَبِّحُ ﴾ فعل د وړاندېني متعلق ﴿ فِى بُيُوتٍ أَذِنَ ٱللَّهُ ﴾ او د وروستنیو متعلقاتو "لَهُ، فِيهَا، بِالْغُدُوِّ، لِيَجْزِيَهُمُ اللهُ" اوهم د هغه فاعل (رِجَال) سره کوم چې په دوه وو صفتونو ﴿ لَّا تُلْهِيهِمْ ﴾، ﴿ يَخَافُونَ ﴾ باندې موصوف دی جمله فعلیه مستأنفه ده چې د اعراب محل نه لري، او یو اعتراض ورباندې جواب شوی دی، هغه دا چې:

ایا د هغه نور (رڼا) څخه چا استفاده کړې ده او یا به یې ترې وکړي د کوم کمال ته چې په وړاندېني ایت کښې اشاره شوې ده؟ د جواب حاصل یې دا دی چې:

هوا د ذکر شوي نور (رڼا) څخه په عمومي توګه هغو رجالو (سړیو) استفاده کړې ده او هم به ترې استفاده وکړي کوم چې د الله ﷻ د ذکر او هم د بدني او مالي عبادتونو څخه یې هیڅ شی نه شي غافلولی، دوی په دنیاوي تجارتونو او معاملاتو باندې مشغول وي خو چې کله د لمانځه وخت وروسېږي سمدستي خپلو ټولو مشاغلو ته توقف ورکوي او د خپل رب ﷻ په ذکر او تسبیحاتو (لمونځونو) باندې مشغولېږي، او همدارنګه کوم چې د زیات عبادت سره-سره د قیامت د ورځې د شرمندګۍ څخه هم ډارېږي او ایمانونه یې د خوف او رجا (ډار او اُمید) تر منځ قرار لري.

او په خاصه توګه ترې هغه رجال (سړي) استفاده کوي او هم به ترې استفاده وکړي کوم چې په ټولو سباګانو او ټولو ببګاګانو کښې (هر سبا هر ببګا) په هغو کورونو (جوماتونو) کښې تسبيحات وايي او په عبادتونو باندې پکښې مشغول وي، د کومو په هکله چې الله ﷻ امر کړی دی چې اباد دې وساتل شي او هم دې د هغو تعظيم وکړی شي او د ده ﷻ نوم دې پکښې قولاً او عملاً ياد کړی شي.

ذکر شوي رجال د الهي نور (رڼا) څخه د دې دپاره په کلکه استفاده کوي ترڅو ورته الله ﷻ د نېکو اعمالو ډېره ښايسته او خوندوره جزا ورکړي، او په دې باندې علاوه د خپل فضل باران وروباندې په شېبو-شېبو وکړي.

۸_ د ﴿ وَٱللَّهُ يَرْزُقُ مَن يَشَآءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ ﴾ په تعقيب کښې ذکرو شوو رجالو (سړيو) ته تمه ورکړه شوې ده چې خپل مطلب ته به ورسېږي.

يعنې اى پيغمبره! د ذکرو شوو رجالو (سړيو) اميد بې خايه نه دى او دا ځکه چې الله ﷻ هغه چاته خپل نعمتونه په بې کچه توګه وررو زي کوي کومو ته يې چې اراده وشي، څه لرې نه ده چې دوی هم د اراده کړی شوو کسانو څخه وشمېرلی شي.

﴿ وَٱلَّذِينَ كَفَرُوٓاْ أَعْمَٰلُهُمْ كَسَرَابٍۭ بِقِيعَةٍ يَحْسَبُهُ ٱلظَّمْـَٔانُ مَآءً حَتَّىٰٓ إِذَا جَآءَهُۥ لَمْ يَجِدْهُ شَيْـًٔا وَوَجَدَ ٱللَّهَ عِندَهُۥ فَوَفَّىٰهُ حِسَابَهُۥ ۗ وَٱللَّهُ سَرِيعُ ٱلْحِسَابِ ﴿٣٩﴾ أَوْ كَظُلُمَٰتٍ فِى بَحْرٍ لُّجِّىٍّ يَغْشَىٰهُ مَوْجٌ مِّن فَوْقِهِۦ مَوْجٌ مِّن فَوْقِهِۦ سَحَابٌ ۚ ظُلُمَٰتٌۢ بَعْضُهَا فَوْقَ بَعْضٍ إِذَآ أَخْرَجَ يَدَهُۥ لَمْ يَكَدْ يَرَىٰهَا ۗ وَمَن لَّمْ يَجْعَلِ ٱللَّهُ لَهُۥ نُورًا فَمَا لَهُۥ مِن نُّورٍ ﴿٤٠﴾ ﴾

[۳۹] او هغه کسان کومو چې کفر غوره کړی دی د دوی اعمال (په آخرت کښې د ګټې د حيثه) په هواره ځمکه کښې د سراب غوندې دي چې تږی سړی وروباندې د اوبو ګومان کوي.

(نو په آخرت کښې هيڅ ګټه نه لري) آن تر دې چې يو کافر خپل عمل ته (د قيامت په ورځ) ورشي نو (هلته) به هيڅ (ګټور) شی مونده نه کړي او د خپل عمل په نزد (د قيامت په ورځ) به الله ﷻ مونده کړي نو پوره حساب به ورته ورکړي (سخته محاسبه به ورسره وکړي) او الله ﷻ توند حسابی دی (ډېر ژر حسابونه تصفيه کوي).

[۴۰] يا (د کفارو اعمال د بنيادونو د حيثه په دنيا کښې) د داسې تيارو غوندې دي چې په ژور درياب کښې موقعيت لري داسې درياب چې د اوبو څپو پټ کړي وي، چې د پاسه يې (نورې) د اوبو څپې وي، چې د پاسه يې (ګڼې) وريځې وي.

(دغه تيارې) داسې تيارې وي چې څينې د څينو د پاسه وي (او ډېر زيات تورتم ترې تشکيل شوی وي، آن تر دې چې څوک پکښې واقع وي او) کله خپل لاس (د کتلو دپاره) راوباسي (سخرګو ته

بې وړبوړنه کړي) نو (نه به يې وګوري او) نه به ورنږدې شي چې ويې ګوري او (دا خکه) هرچا ته چې الله ﷻ نور (رڼا) ورنه ګرځوي (وربه کړي) نو هغه لره هيڅ رڼا نشته

د مطلب خلاصه او توضيحات

د الهي نور په نسبت د مؤمنانو د حال څخه وروسته په دې ايتونو کښې د همدغه نور په نسبت د کفارو حال ته اشاره شوې ده چې د مطلب خلاصه او توضيحات يې په لاندې ډول وړاندې کېږي

۱_ الله ﷻ د کفارو دپاره (چې د الهي نور څخه استفاده نه کوي) دوه مثالونه نازل کړي دي په يوه مثال کښې د دوی د هغو اعمالو حال بيان شوی کومو ته چې دوی په تمه دي چې په آخرت کښې به تري استفاده وکړي او په کار به يې ورشي. او په بل مثال کښې په دنيا کښې د دوی د اعمالو هغه حال ته اشاره شوې ده چې بنياد يې په شبهاتو او اعتراضاتو او باطلو عقائدو باندې ايښودل شوی دی.

دا په ياد وساتئ!

۲_ په دې ايتونو کښې د کفارو په اعمالو باندې د دوه وو مثالونو په ضمن کښې يوې تبصرې ته اشاره شوې ده. هغه دا چې

الف: په اول مثال کښې د هغوی اعمال ضائع ښودلی شوي دي، ته به وايې چې دا مثال د هغو کلماتو په مقابل کښې نازل شوی دی په کومو کښې چې الله ﷻ مؤمنانو ته په نېکو اعمالو باندې د احسن جزاء وعده ورکړې ده چې: ﴿ لِيَجْزِيَهُمُ ٱللَّهُ أَحْسَنَ مَا عَمِلُوا۟ وَيَزِيدَهُم مِّن فَضْلِهِۦ ۗ وَٱللَّهُ يَرْزُقُ مَن يَشَآءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ ﴾ [النور:۳۸]، چې شرحه يې ډېره نږدې تېره شوې ده بيا ليکلو ته يې اړتيا نه ګورو.

ب: په دوهم مثال کښې د کفارو د اعمالو د ضائع کېدلو وجې ته اشاره شوې ده چې د دوی اعمالو په کفري ګيو او ډېرلو تيارو کښې صورت نيولی دی، او د ايمان د رڼا څخه بې برخې دي.

لومړی مثال

۳_ په ﴿ وَٱلَّذِينَ كَفَرُوٓا۟ أَعْمَٰلُهُمْ كَسَرَابٍۭ بِقِيعَةٍ يَحْسَبُهُ ٱلظَّمْـَٔانُ مَآءً حَتَّىٰٓ إِذَا جَآءَهُۥ لَمْ يَجِدْهُ شَيْـًٔا ﴾ کښې لاندې وضاحتونه ولولئ:

الف: د "سَرَاب" کلمه د روانو اوبو د هغه باطل شکل څخه عبارت ده چې د لمر د شعاعو د کبله په هوار بيابان کښې د ټکنده غرمې په وخت د سړي په سترګو کښې ګرځي نو سړی دا ګومان کوي چې هاغه دې اوبه رواني دي، حال دا چې هلته اوبه موجوديت نه لري[۱]، دغه خيالي شکل ته په پښتو کښې "شګو ګل" وايي، دا په شديده ګرمۍ کښې صورت نيسي

ب: د "قِيعَة" کلمه د "قاع" د کلمې غونډې هوارې خوړې ورې ځمکې ته ويل کېږي لکه چې څه شرحه يې د [طه:۱۰۶] ايت لاندې تېره شوې ده. والحمد لله ﷻ.

ج: د "ظَمْآن" کلمه ډېر تږي سړي ته وضعه شوې ده، که څه هم په ډېره ګرمۍ کښې د سراب

(۱) تفسير ابن السعود ج۶ ص۱۸۰، لسان العرب ج۱ ص۴۶۵

لیدنه په تړې سرې پورې اختصاص نه لري مګر د ورلږدې کېدلو په وخت کښې خاص همدغه ته ډېره خواښیني او ناامیدي ورپېښېږي، نو ځکه ورباندې په مثال کښې صراحت کړې شوی دی.

یو اشکال او د هغه د حل کولو طریقې

۴_ که څه هم د ایت شریف اصلي مطلب ځرګند دی چې کفارو ته د دوی اعمال هیڅ ګټه نه شي رسولی خو همدغه مطلب د ایت شریف د کلماتو څخه په قاعدوي (قانوني) ډول سره راویستل اشکال لري او دا ځکه چې:

ظاهره دا ده چې د ﴿ وَوَجَدَ ٱللَّهَ عِندَهُۥ فَوَفَّىٰهُ حِسَابَهُۥ ﴾ جمله د ﴿ لَمْ يَجِدْهُ شَيْـًٔا ﴾ په جمله باندې عطفه ده، او د ﴿ عِندَهُۥ ﴾ ضمیر "سَرَاب" ته راجع دی. نو حاصل به یې داسې را څېزي چې کله تږې سرې ورشي نو هلته به هیڅ ګټور شی مونده نه کړي او هلته (د سراب په نزد) به د پوره سزا او کاملې محاسبې سره مخامخ شي

حال دا چې د پوره سزا ځای خو دنیا نه ده (چرته چې سراب صورت نیولی دی) بلکې د پوره سزا ځای د مرګ څخه وروسته د محشر میدان دی.

ذکر شوی اشکال په دوه وو طریقو سره حل کېدلی شي[1] چې د هرې یوې طریقې مهم ټکي لاندې لوستلی شئ:

الف. د لومړنی طریقې مهم ټکي دا دي:

اول: ذکر شوی تمثیل په ﴿ إِذَا جَآءَهُۥ لَمْ يَجِدْهُ شَيْـًٔا ﴾ باندې تمام شوی دی.

دوهم: د تمثیل د تمامیت څخه وروسته بله جمله مقدره ده چې تشبیه ورباندې دلالت کوي، او همدغه مقدره جمله د ﴿ وَوَجَدَ ٱللَّهَ عِندَهُۥ فَوَفَّىٰهُ حِسَابَهُۥ ﴾ د جملې دپاره معطوف علیها ده. چې صورت یې داسې جوړېږي: "فَكَذٰلِكَ الْكَافِرُ يَظُنُّ عَمَلَهُ نَافِعًا لَهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ حَتّٰى إِذَا جَاءَهُ لَمْ يَجِدْهُ شَيْئًا وَوَجَدَ اللهَ عِنْدَهُ فَوَفَّاهُ حِسَابَهُ".

دریم: د ﴿ عِندَهُۥ ﴾ ضمیر هغه "عَمَلَهُ" ته راجع دی کوم چې په مقدره جمله کښې شامل دی.

نو حاصل به یې داسې راځېږي چې: د کفارو اعمال په نظر سره آخرت ته په هواره ځمکه کښې د "سَرَاب" غوندې دي چې تږې سرې ورباندې د اوبو ګومان کوي آن تردې چې کله هلته ورشي ترڅو په اوبو باندې خپل خان خړوب کړي نو هلته هیڅ شی مونده نه کړي او ناامیده او مایوسه پاتې شي همدارنګه کافر سړی ګومان کوي چې د قیامت په ورځ به ورته خپل عمل ګټور واقع شي خو چې کله هلته (د محشر میدان ته) ورشي نو د خپل عمل څخه به هیڅ ګټه مونده نه کړي چې بیا به ضایع شوي وي: خو د نوموړي مایوسي او ناامیدي به په همدې حال باندې پرې نه ښودله شي بلکې هلته به خپل عمل په نزد الله ﷻ موند: کړي چې په پوره سزا به یې ورسوي او سخته محاسبه به ورسره وکړي

[1] المحرر الوجيز ج ۱۱ ص ۳۱۲

سوال جواب

څلورم: که څوک وايي چې کفار خو په بيا ژوندي کېدلو باندې عقيده نه لري ترڅو د خپل عمل ګټې وتې ته په تمه شي؟

مونږ د همدې سوال جواب ـ د الله ﷻ په توفيق ـ د [النحل:۶۲] ايت لاندې ليکلی دي چې لنډيز يې دا دی:

ځينې کفار په بيا راژوندي کېدلو عقيده لري لکه اهل الکتاب او نور، او څوک چېورباندې عقيده نه لري هغوی وايي چې که بالفرض مونږ بيا راژوندي شو نو مونږ ته به نېک اعمال په درد باندې وخوري.

پنځم: د کفارو نېک اعمال په دوه ډوله دي او دواړه ډوله ضائع دي:

• يو ډول هغه دی چې حقيقتًا نېک اعمال دي لکه صله رحمي، مېلمه پالنه او داسې نور؛ خو د عقيدې سمولن (ايمان) ورسره ملګری نه وي نو ځکه د ضياع سره مخامخ کېږي.

همدې ډول ضياع ته الله ﷻ په [إبراهيم:۱۸] ايت کښې د ايرو د ډېرۍ مثال ورکړي چې تېز باد ورباندې وچلېږي.

• بل هغه اعمال دي چې بنياد يې په ضياع باندې ايښودلی شوی دی خو کفارو ته نېک اعمال برېښي لکه د بوتانو عبادت او د اولادونو قرباني کول او داسې نور.

ب: د دوهمې طريقې مهم ټکي دا دي:

اول: ذکر شوی تمثيل په ﴿ يَحْسَبُهُ ٱلظَّمْـَٔانُ مَآءً ﴾ باندې تمام شوی دی.

دوهم: په ﴿ حَتَّىٰٓ إِذَا جَآءَهُۥ ﴾ کښې د ﴿ حَتَّىٰٓ ﴾ توری په هغې تشبيه پورې تعلق نيسي په کومه باندې چې په ﴿ كَسَرَابٍ ﴾ کښې د "ک" توری دلالت کوي.

درېم: په ﴿ إِذَا جَآءَهُ ﴾، ﴿ لَمْ يَجِدْهُ ﴾، ﴿ وَوَجَدَ ٱللَّهَ ﴾ مستتر ضميرونه او همدارنګه په ﴿ فَوَفَّىٰهُ ﴾، ﴿ حِسَابَهُ ﴾ کښې بارز ضميرونه پنځه واړه يوه کافر ته راجع دي چې ﴿ وَٱلَّذِينَ كَفَرُوٓاْ ﴾ ورباندې مشتمل دي.

څلورم: په ﴿ حَتَّىٰٓ إِذَا جَآءَهُ ﴾، ﴿ لَمْ يَجِدْهُ ﴾، ﴿ عِندَهُ ﴾ کښې بارز درېواړه ضميرونه د يوه کافر عمل ته راجع دي چې د ﴿ أَعْمَـٰلُهُمْ ﴾ کلمه ورباندې مشتمله ده.

په دې طريقه کښې د إشکال د حل دپاره مقدرې جملې ته اړتيا نشته. نو حاصل به يې داسې راوخېژي چې: د ټولو کفارو اعمال په بياباني هواره ځمکه کښې د "سَرَاب" غوندې دي چې تږی سړی ورباندې د اوبو ګومان کوي.

دا مشابهت دومره قوي دی چې آن تردې کله چې هر يو کافر خپل عمل ته (د محشر ميدان ته) ورشي چرته چې د ده په ګومان د ده ګټور عمل موجوديت لري نو هيڅ ګټور شی به مونده نه کړي،

او برسېره په دې د خپل عمل په نزد (د محشر په میدان کښې به) الله ﷻ په داسې عالي شان سره مونده کړي چې د ده پوره محاسبه به ورکړي او په سخت حساب او سخت عذاب سره به يې ونيسي، دا کار به الله ﷻ د هر کافر سره وکړي چې ده ﷻ ته هيڅ مشکلات نه لري ځکه چې الله ﷻ تونډ حسابي دی، د يوه سره محاسبه ورته د بل د محاسبې مانعه نه جوړېږي.

دوهم مثال

۵ـ د دوهم مثال په ارتباط لاندې وضاحتونه ولولئ:

الف: په دې مثال کښې د کفارو اعمال په دنيا کښې د عقيدې په لحاظ کښې تمثيل شوي دي، لکه څنګه چې په اول مثال کښې په آخرت کښې د نتيجې په اعتبار سره تمثيل شوي وه.

ب: په ﴿ فِي بَحۡرٖ لُّجِّيّٖ ﴾ کښې د ﴿ لُّجِّيّٖ ﴾ کلمه "لُجَّةٌ" ته منسوبه ده، "لُجَّةٌ" د بحر هغې برخې ته ويل کېږي چې د ژوروالي اندازه يې څوک نه شي درک کولی[1].

ج: په حقيقت کښې د ﴿ يَغۡشَىٰهُ مَوۡجٞ مِّن فَوۡقِهِۦ مَوۡجٞ مِّن فَوۡقِهِۦ سَحَابٞ ﴾ ټول کلمات د ﴿ بَحۡرٖ لُّجِّيّٖ ﴾ دپاره تفسير واقع شوي دي او د تيارو مرحلوي قوت ته پکښې اشاره شوې ده. لکه چې په ﴿ مَثَلُ نُورِهِۦ كَمِشۡكَوٰةٖ فِيهَا مِصۡبَاحٌ ﴾ الآية، کښې د "نُور" مرحلوي کمال او قوت ته اشاره شوې وه.

د: همدارنګه د ﴿ ظُلُمَٰتُۢ بَعۡضُهَا فَوۡقَ بَعۡضٍ ﴾ کلمات د ﴿ نُّورٌ عَلَىٰ نُورٖ ﴾ د کلماتو په مقابل کښې نازل شوي دي.

ه: په ﴿ إِذَآ أَخۡرَجَ يَدَهُۥ لَمۡ يَكَدۡ يَرَىٰهَا ﴾ کښې په ذکرو شوو مرحلوي تيارو باندې يوه تبصره شوې ده لکه چې د الهي نور په بيان کښې د ﴿ يَكَادُ زَيۡتُهَا يُضِيٓءُ وَلَوۡ لَمۡ تَمۡسَسۡهُ نَارٞ ﴾ کلماتو د تبصرې شکل درلودی.

و: په ﴿ لَمۡ يَكَدۡ يَرَىٰهَا ﴾ کښې دواړه ضميرونه هغه ځاته راجع دي کوم چې د دغو ټولو تيارو په بېخ کښې واقع وي[2]، چې په "الَّذِي وَقَعَ" سره ترې تعبير کوو، دغه مرجع که څه هم په صراحت سره ذکره نه ده مګر حکمًا ذکره ده چې د کلام سوق ورباندې دلالت کوي.

ز: بالآخره د ﴿ وَمَن لَّمۡ يَجۡعَلِ ٱللَّهُ لَهُۥ نُورٗا فَمَا لَهُۥ مِن نُّورٍ ﴾ جمله داسې ګڼله کېږي لکه چې د الهي نور په بيان کښې د ﴿ يَهۡدِي ٱللَّهُ لِنُورِهِۦ مَن يَشَآءُ ﴾ په مقابل کښې نازله شوې وي.

د دوهم مثال لنډيز

۶ـ که څه هم ځينو علماوو کرامو[3] ذکر شوی مثال د مفرداتو په تشبيه باندې تفسير کړی دی مګر مونږ دلته هم مرکبه تشبيه خوښوو لکه څنګه مو چې د الهي نور په تمثيل کښې مرکبه تشبيه خوښه کړې وه، نو د حاصل لنډيز يې داسې راځي:

---

(۱) لسان العرب ج۲ ص۳۵۴
(۲) روح المعاني ج۱۸ ص۱۸۳
(۳) البحر المحيط ج۸ ص۵۴

په دنیا کښې د کفارو اعمال د بنیاد د حیثه لاندې مثال لري:

الف: د دوی اعمال د داسې تیارو غوندي دي کومې چې په ژور دریاب کښې موقعیت لري.

ب: دغه دریاب داسې څپو پټ کړی وي چې د پاسه یې نورې څپې وي (او نورې او نورې...)؛ یا په بل عبارت: د داسې تیارو غوندې وي چې د غرونو-غرونو اوبو لاندې وي.

ج: بیا د دغو ګنو څپو (او ګنو اوبو) د پاسه تکه توره شپه وي او وریځې هم د اسمان مخ پټ کړی وي او د ستورو د رڼا مخه یې نیولې وي.

د: پوره واضحه ده چې دغه تیارې چې د کفارو کفري اعمال ورسره تشبیه کړی شوي دي څینې د څینو نورو د پاسه دي او قت په قت پرتې دي او ټولو د تورتم په جوړولو کښې سره لاس یو کړی دی، چې د مجموعې څخه یې ډېره سخته او پېړه تیاره تشکیله شوې ده.

ه: نو ګنوالی او پېړوالی (قوت) یې دومره اندازې ته ختلی دی که بالفرض څوک په دغو تیارو کښې راګیر وي او وغواړي چې خپل لاس وګوري نو سترګو ته یې وراوچت کړي هم، نه به یې وګوري او نه به نژدې شي چې ویې ګوري، حال دا چې دا یې خپل لاس دی او ډېر ورته نژدې دی او ډېر ورته څرګند دی.

و: همدارنګه د کفارو اعمال د داسې کفري عقیدې (تورې تیارې) څخه منشأ اخلي چې په ډېرو واضحه دلایلو باندې باور نه کوي او په څرګندو معجزاتو باندې یې سترګې پټې کړې دي، دوی په هغه الهي نور باندې تپ ړانده دي په کوم باندې چې ټوله دنیا رڼا ده.

نو دوی نه د پیغمبر ﷺ خوارقو ته ګوري او نه وربانديې د قرآن کریم اعجاز څه اثر غورزوي. ځکه چې:

ز: الله ﷻ هغوی ته د سُوء (بد) استعداد د کبله رڼا نه ده ورکړې او هر چا ته چې الله ﷻ رڼا ورنه کړي نو هغه هیڅکله رڼا (توفیق) نه شي موندلی که څه هم ډېر واضحه دلایل ورته وړاندې کړی شي.

﴿أَلَمْ تَرَ أَنَّ ٱللَّهَ يُسَبِّحُ لَهُۥ مَن فِي ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ وَٱلطَّيْرُ صَٰٓفَّٰتٍۖ كُلٌّ قَدْ عَلِمَ صَلَاتَهُۥ وَتَسْبِيحَهُۥۗ وَٱللَّهُ عَلِيمٌۢ بِمَا يَفْعَلُونَ ۝٤١ وَلِلَّهِ مُلْكُ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِۖ وَإِلَى ٱللَّهِ ٱلْمَصِيرُ ۝٤٢ أَلَمْ تَرَ أَنَّ ٱللَّهَ يُزْجِي سَحَابًا ثُمَّ يُؤَلِّفُ بَيْنَهُۥ ثُمَّ يَجْعَلُهُۥ رُكَامًا فَتَرَى ٱلْوَدْقَ يَخْرُجُ مِنْ خِلَٰلِهِۦ وَيُنَزِّلُ مِنَ ٱلسَّمَآءِ مِن جِبَالٍ فِيهَا مِنۢ بَرَدٍ فَيُصِيبُ بِهِۦ مَن يَشَآءُ وَيَصْرِفُهُۥ عَن مَّن يَشَآءُۖ يَكَادُ سَنَا بَرْقِهِۦ يَذْهَبُ بِٱلْأَبْصَٰرِ ۝٤٣ يُقَلِّبُ ٱللَّهُ ٱلَّيْلَ وَٱلنَّهَارَۚ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَعِبْرَةً لِّأُوْلِي ٱلْأَبْصَٰرِ ۝٤٤ وَٱللَّهُ خَلَقَ كُلَّ دَآبَّةٍ مِّن مَّآءٍۖ فَمِنْهُم مَّن يَمْشِي عَلَىٰ بَطْنِهِۦ وَمِنْهُم مَّن يَمْشِي عَلَىٰ رِجْلَيْنِ وَمِنْهُم مَّن يَمْشِي عَلَىٰٓ أَرْبَعٍۚ يَخْلُقُ ٱللَّهُ

مَا يَشَآءُ ۚ إِنَّ ٱللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَىْءٍ قَدِيرٌ ﴿٤٥﴾ لَّقَدْ أَنزَلْنَآ ءَايَـٰتٍ مُّبَيِّنَـٰتٍ ۚ وَٱللَّهُ يَهْدِى مَن يَشَآءُ إِلَىٰ صِرَٰطٍ مُّسْتَقِيمٍ ﴿٤٦﴾ ﴾

[۴۱] ايا ته (اى پيغمبره!) نه ګورې چې يقيناً الله ﷻ چې دى همده ﷻ ته هغه څوک (او هغه شى) تسبيحات وايي كوم چې په اسمانونو او ځمكو كښې دي، او مرغان هم (ورته) په داسې حال كښې (تسبيحات وايي) چې خپل وزرونه بې (په هوا، كښې) خواره كړي وي.

هر شى په خپله بلنه (عبادت) او خپله تسبيح باندې پوهېږي (چې خپل رب ﷻ څنګه وبلې او څنګه ورته تسبيح induced ووايي)، او الله ﷻ په هغه څه باندې پوه دى كوم چې دوى يې كوي.

[۴۲] او خاص الله ﷻ ته د اسمانونو او ځمكو واكداري (او اختيار) دى، او خاص الله ﷻ ته بېرته وركرځېدل (ورتاوېدل) دي.

[۴۳] ايا ته (اى پيغمبره!) نه ګورې (نه پوهېږې) چې: يقيناً الله ﷻ وريځې روانوي (او ټوټو ته يې حركت وركوي) بيا يې، (د ټوټو) په منځكښې يوځايوالى راولي، بيا يې (ټوټې) يوه د بلې د پاسه ږدي (او پيړه وريځ ترې جوړوي)، نو (اى كتونكيه!) ته څاڅكي ګورې چې د وريځې د وتونو (نريو سوريو) څخه وځي (او د ځمكې په لور ښكته لوېږي). او (همدارنګه) الله ﷻ له اسمانه (له پاسه) د داسې غرونو څخه چې هلته موجود دي (چې د وريځو څخه كنايه دي) څه ږلۍ نازلوي، نو په همدې ږلۍ سره هغه چاته رسونه كوي (مصيبت ورباندې نازلوي) كوم ته چې د همده ﷻ اراده وشي، او د هغه چا څخه يې بېرته تاوه وي (د مصيبت څخه يې بچ كوي) كوم ته يې چې اراده وشي، د (نوموړې) ږلۍ د برېښنا شغلې نژدې وي چې سترګې (د سترګو نور) د منځه يوسي.

[۴۴] الله ﷻ شپه او ورځ اړوي را اړوي (حالات يې بدلوي)، يقيناً په دغه تقليب كښې د سترګو د خاوندانو دپاره (د پند اخستلو دپاره ډېر لوى) عبرتي درس دى.

[۴۵] او الله ﷻ (په ځمكه باندې) هر حركت كوونكى (هر ساكښ) د اوبو څخه پيدا كړى دى، نو د دوى ځينې هغه څوک (هغه شيان) دي چې په ګېډه تلل كوي (ښوييږي)، او ځينې هغه څوک دي چې په دوه وو پښو باندې تلل كوي. او ځينې هغه څوک (شيان) دي چې په څلورو (پښو) تلل كوي، الله ﷻ هغه شيان پيدا كوي كومو ته يې چې اراده وشي (او په څومره پښو باندې يې چې خوښه وي په همغومره باندې يې روانوي).

يقيناً الله ﷻ په هر شي باندې د قدرت* درلودونكى دى (هر څه چې وغواړي هغه كولى شي).

[۴۶] بې شكه مونږ (تاسو ته) روښانه (او روښانه كوونكي) دلايل درنازل كړي دي، او الله ﷻ هغه چاته برابرې لارې ته هدايت كوي (مطلب ته يې رسوي) كوم ته يې چې اراده وشي.

ارتباط او د مطلب خلاصه

د دې سورت د [۲۵] ايت څخه راپدېخوا الله ﷻ خپل هغه نُور (چې ټول عالمونه ورباندې رڼا

دي) د يوه تمثيل په ضمن کښې پوره واضحه کړ چې مؤمنان ترې په دنيا او آخرت کښې اعظمي استفاده کوي او کفار ترې په دواړو دنياوو کښې بې برخې پاتې دي. په دې ايتونو کښې ذکر شوی مضمون تعقيب شوی دی او د توحيد څه دلايلو ته پکښې اشاره شوې ده چې يوازې مؤمنان ترې پوره ګټه پورته کوي او د ايمان رڼا يې ورباندې لا اضافه کېږي، او کفار ترې په دواړو سترګو باندې تېپ رانده دي او کفر يې ورباندې لا تقويه کېږي.

لنډه دا چې په دې ايتونو کښې د وړاندېنيو ايتونو د مضمون دپاره څو مثالونه ښودلي شوي دي چې حق ورباندې روښانه شوی دی. نو حاصل يې داسې راځېژي:

ای پيغمبره! اوس نو په خپل امت باندې د توحيد لاندې دلايل قرائت کړه:

۱ـ ايا ته نه ګورې ايا ستا علم نشته (ای پيغمبره!) چې: يقينًا خاص الله ﷻ ته هرڅوک تسبيحات وايي او د ټولو نواقصو څخه عمومًا او د شرکياتو څخه خصوصًا ورته پاکي نسبتوي. دغه کار يوازې هغه څوک نه کوي کوم چې د عقل خاوندان دي بلکې غير ذو العقول هم په همدغو تسبيحاتو او تنزيهاتو باندې مشغول دي، حتی په هوا کښې مرغان هم په داسې حال کښې د الله ﷻ په توحيد باندې لارښوونه کوي او د نواقصو څخه ورته په تقديس باندې قائل دي چې په الوتنه کښې د خپلو وزرونو خوروونکي او غزوونکي دي.

د هغو موجوداتو (چې په اسمانونو او ځمکو کښې دي د مرغانو په شمول) هر يو په خپل عبادت او په خپله تسبيح باندې پوهېږي، هر يوه ته الله ﷻ د هغه د عبادت او تسبيحاتو طرز او طريقه ورښودلې ده، چې ته په دغه ډول خپل رب ﷻ يادوه، او ته په دغه ډول.

او الله ﷻ په هغو ټولو افعالو باندې پوه دی کوم چې هغوی يې کوي، نو د هر يوه عبادت ورته معلوم دی او د هر يوه په تسبيحاتو باندې علم لري، که څه هم نور څوک ورباندې پوه نه شي. او دا څکه چې: خاص الله ﷻ ته د اسمانونو او ځمکو واک او اختيار دی او خاص الله ﷻ ته بېرته ورتاوېدل دي؛ نو اول او آخر ټول همده ﷻ پورې اختصاص لري او بس.

۲ـ ای پيغمبره! ايا ته نه ګورې (ايا ته علم نه لرې) چې د الله ﷻ په وحدانيت باندې کائنات الجو (د ځمکې او اسمان ترمنځ موجودات) څنګه دلالت کوي هغه دا چې:

الف: الله ﷻ په روښانه ورځ او په شنه اسمان کښې د وريځې ټوټې پيدا کوي او بيا حرکت ورکوي چې څينې ټوټې يې د څينو نورو سره ضميمه کوي. يا په بل عبارت، بيا د وريځو ټوټې يو د بل د پاسه ږدي او ښه قوي پيړه وريځ ترې جوړوي.

ب: نو د همدغې پيړې وريځې د منځو څخه د باران څاڅکي ښکته ورروي، او ته يې په خپلو سترګو باندې ګورې چې د همدغې وريځې څخه د اوبو څاڅکي راوځي او په ځمکه باندې تويېږي.

ج: الله ﷻ د اسمان څخه بلکې د هغو وريځو څخه چې د اسمان په طرف کښې واقع دي او د غرونو په شان پيړې او ډېلې برېښي، څه ږلۍ هم نازلوي. يا په بل عبارت: د همدغو وريځو څخه لکه څنګه چې د باران څاڅکي رانازلوي همدارنګه ترې ږلۍ هم نازلوي. نو همدغه ږلۍ هغه چاته

رسوي چې د ده ﷻ ورته اراده وشي، او د هغه چا څخه یې اړوي (بېرته تاووي) چې د ده ﷻ ورته اراده وشي؛ په چا باندې یې ورروي او څوک ترې بچ پاتې کوي.

د: الله ﷻ د وريځې څخه د باران یا د ږلۍ په شکل اوبه نازلوي خو په عین حال کښې په همدغو وريځو کښې برېښنا هم پیدا کوي، چې د اور څخه نمایندګي کوي او د اوبو سره متضاد طبیعت لري، او رڼا یې دومره تېزه وي چې نږدې وي چې د سترګو رڼا د منځه یوسي او کتونکي رانده وګرځوي.

۳_ الله ﷻ شپه او ورځ اړوي را اړوي، چې کله ټوله دنیا تکه توره شپه کړي او کله ورباندې د ورځې رڼا ورخوره کړي، کله ورځ په شپه باندې اوږده کړي او کله بالعکس شپې ته په ورځې باندې اوږدوالی ورکړي او داسې نور.

یقیناً په دغه کار کښې د بصیرت د خاوندانو دپاره ډېر لوی عبرتي درس نغښتی دی چې د خپل رب ﷻ وحدانیت ورباندې وپېژني.

۴_ الله ﷻ هر یو ساکښ د اوبو څخه پیدا کړی دی، خو د دې سره-سره چې د ټولو اصل یو دی په ساختمانونو او اشکالو کښې ډېر زیات تفاوت لري لاندې مثالونه یې ولولئ:

الف: د همدغو آبي حیواناتو څخه ځینې هغه دي چې بالکل پښې نه لري بلکې په خپلو ګېډو او سینو باندې مزل کوي، لکه په دریابونو کښې ماهي او په وچه کښې مار.

ب: ځینې نور په دوه وو پښو باندې تلل راتلل کوي، لکه انسان او نور حیوانات.

ج: ځینې نور څلور پښې لري، لکه اوښان او ګډې او نور.

د: ځینې لا د څلورو پښو څخه اضافه پښې لري، لکه غڼه او د غوږ زنزه.

دا ځکه چې الله ﷻ هر شی په هغه شکل سره پیدا کوي - او د پیدا کولو سلسله یې لا روانه ده - په کوم باندې چې د همده ﷻ ورته اراده وشي. یقیناً چې الله ﷻ په هر شي باندې د قدرت خاوند دی او هر څه کولی شي.

ای پیغمبره! بې شکه چې مونږ تاسو انسانانو ته د خپل قدرت ډېر واضحه او ډېر واضحه کوونکي دلایل درنازل کړي دي او هغو ټکو ته مو پکښې متوجه کړي یاست کوم چې تاسو ته د سمې لارې په موندلو کښې ګټه رسوي، خو د دې سره-سره کفار ترې ګټه نه شي پورته کولی.

او دا ځکه چې الله ﷻ د حقې او سمې لارې هدایت (او مطلب ته رسونه) هغه چاته کوي کومو ته یې چې اراده وشي، او کفارو ته یې دغې ارادې صورت نه دی نیولی چې دوی د همدغې لارې د موندلو هڅه نه کوي او په کفر باندې خوشاله دي.

توضیحات

۱_ مونږ د الله ﷻ په توفیق د [الإسراء:۴۴] ایت لاندې په دې باره کښې ښه پوره تحقیق کړی دی چې هر شی د الله ﷻ تسبیحات وايي، په دې مقام کښې ورباندې لاندې وضاحتونه وراضافه کوو:

الف: که څه هم د "مَنْ" توری د ذو العلمو دپاره استعمالېږي مگر په ﴿ مَن فِي ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضِ ﴾

کښې د تغلیب په توګه ټولو ساکښانو ته شاملېږي.

سوال جواب

ب: که څوک وايي چې: د تغلیب په بناء د "مَنْ" توری خو مرغانو ته هم شامل برېښي نو پوښتنه دا ده چې د ﴿ وَٱلطَّيْرُ صَـٰٓفَّـٰتٍۢ ﴾ په نزول کښې څه حکمت دی؟

مونږ وايو: څرنګه چې د ﴿ مَن فِى ٱلسَّمَـٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ ﴾ په صراحت سره د دوارو د مابین حال نه څرګندوي نو الله ﷻ ذکر شوي کلمات نازل کړه ترڅو د دوارو د مابین په حیواناتو باندې هم صراحت وکړې شي، د همدې کبله ورسره د ﴿ صَـٰٓفَّـٰتٍۢ ﴾ کلمه هم نازله شوه چې د وزرونو په خورولو باندې دلالت کوي او د الوتنې حال ته پکښې اشاره ده.

یعنې په اسمانونو او په ځمکو کښې ټول ساکښان د الله ﷻ تسبیحات وايي، همدارنګه هغه مرغان هم ورته تسبیحات وايي کومو چې خپل وزرونه خواره کړي وي او د اسمان او ځمکې ترمنځ په الوتنه باندې بوخت وي.

ج: که څه هم علماوو کرامو د ضمائرو په اعتبار سره د ﴿ كُلٌّ قَدْ عَلِمَ صَلَاتَهُۥ وَتَسْبِيحَهُۥ ﴾ دپاره متعدد تفسیرونه کړي دي[۱] مګر مونږ ته بهتره برېښي چې په دغې جمله کښې درېواړه ضمیرونه د ﴿ كُلٌّ ﴾ کلمې ته راجع شي، یعنې هر یو ساکښ د خپل عبادت ډول او د خپلو تسبیحاتو په طرز باندې پوهېږي چې د خپل رب ﷻ په څه ډول عبادت وکړي او په څه ډول ورته تسبیحات ووايي، او الله ﷻ هم ورباندې پوهېږي مګر اې انسانانو! تاسو ورباندې نه پوهېږئ. لکه چې فرمايي: ﴿ وَلَـٰكِن لَّا تَفْقَهُونَ تَسْبِيحَهُمْ ﴾ [الإسراء:۴۴] مګر تاسو يې په تسبیحاتو باندې فقاهت (پوهه) نه شئ حاصلولی.

دوه لغات

۲ــ په دې مقام کښې د لاندې دوه وو لغاتو معناوې ولولئ:

الف: په ﴿ يُزْجِى سَحَابًا ﴾ کښې د "سَحَاب" کلمه د "سَحَابَةٌ" دپاره معناً جمعه ده[۲] د همدې کبله ورته په ﴿ ثُمَّ يُؤَلِّفُ بَيْنَهُۥ ﴾ کښې د "بَيْن" کلمه مضافه شوې ده، حال دا چې دا کلمه مفرد ته نه مضافېږي، او د همدې کبله په ﴿ وَيُنشِئُ ٱلسَّحَابَ ٱلثِّقَالَ ﴾ [الرعد:۱۲] کښې يې صفت ﴿ ٱلثِّقَالَ ﴾ جمعه نازله شوې ده، که نه نو مفرد خو په جمعه باندې نه توصیفېږي.

ب: په ﴿ يَخْرُجُ مِنْ خِلَـٰلِهِۦ ﴾ کښې د "خِلَال" کلمه د "خَلَل" جمعه ده لکه څنګه چې "جِبَال" د "جَبَل" جمعه ده، او "خَلَل" د دوه وو شیانو فرجې (وُت) ته ویل کېږي[۳].

نو حاصل به يې داسې راوخېژي چې: الله ﷻ په شنه اسمان کښې د وریځې وړې-وړې ټوټې پیدا کوي، بیا د همدغو ټوټو ترمنځ پیوستون واقع کوي، آن تر دې چې بنه پیړه وریځ ترې جوړه شي نو

---

(۱) البحر المحیط ج۸ ص۵۶؛ التفسیر الکبیر ج۲۴ ص۱۰
(۲) تفسیر الطبري ج۱۸ ص۱۵۳
(۳) مفردات الراغب ص۱۵۴

قد افلح (۱۸)
یا د همدغې پیرې او ډبلې وریځې د نریو سوریو څخه د باران څاڅکي راوباسي او په څمکه باندې یې په شیبو شیبو وروي؛ ایا د ده ﷻ څخه په غیر بل څوک دا کار کولی شي؟

ایا په اسمان کښې د ږلۍ غرونه شته؟

۳_ مفسرینو کرامو په ﴿ وَيُنَزِّلُ مِنَ ٱلسَّمَآءِ مِن جِبَالٍ فِيهَا مِنۢ بَرَدٍ ﴾ کښې متعدد تفسیرونه کړي دي[۱] لاندې دوه مثالونه یې ولولئ:

الف: اکثره علماء کرام وايي[۲] چې په ﴿ مِن جِبَالٍ فِيهَا ﴾ کښې د "مِن" توری د بعضیت دپاره دی او د متعلق په لحاظ سره د ﴿ وَيُنَزِّلُ ﴾ دپاره مفعول واقع شوی دی؛ اما په ﴿ مِنۢ بَرَدٍ ﴾ کښې د "مِن" توری د ﴿ جِبَالٍ ﴾ دپاره بیان دی. نو د معنی حاصل یې داسې راځېږي چې: او الله ﷻ د اسمان څخه د داسې غرونو څه برخې رانازلوي چې په اسمانونو کښې موقعیت لري او د ږلۍ څخه جوړ دي.

نو د همدوی په نزد په اسمانونو کښې د ږلۍ غرونه شته.

ب: ځینې علما کرام وايي چې: د ﴿ مِن جِبَالٍ فِيهَا ﴾ د ﴿ مِنَ ٱلسَّمَآءِ ﴾ دپاره بدل واقع شوی دی، او هم د ﴿ جِبَالٍ ﴾ کلمه د وریځو څخه کنایه ده[۳].

که څه هم وریځې د څمکې د طرفه هوارې برېښي مګر د اسمان د طرفه ډېرې لوړې او ژورې لري، ته به وایې چې د غرونو مجموعه ده. مونږ د حج په سفر کښې د الوتکې څخه د اسمان د طرفه په همدې شکل سره لیدلي دي.

او په ﴿ مِنۢ بَرَدٍ ﴾ کښې د "مِن" توری د بعضیت دپاره دی او د مدخول په اعتبار د ﴿ وَيُنَزِّلُ ﴾ دپاره مفعول دی. یعنې الله ﷻ د اسمان څخه بلکې د وریځو د هغو غرونو څخه چې زمونږ څخه پاس واقع دي، د ږلۍ څه برخې نازلوي. نو په دې قول سره په اسمان کښې د ږلۍ غرونه نشته.

یو تطبیق

۴_ که د اکثرو علماوو قول په ﴿ مِن جِبَالٍ فِيهَا ﴾ کښې د ږلۍ په کثرت او ډېروالي باندې حمل کړی شي لکه چې وايي: "لِفُلَانٍ جِبَالٌ مِنَ الْمَالِ"[۴] فلانکي لره د مالونو څخه غرونه دي (زښت ډېر مال لري)، نو همغه مضمون به تري راوځېږي په کوم باندې چې د دوهم قول خاوندان قائل دي چې: الله ﷻ د اسمان د پلوه د هغو زښتو ډېرو ږلیو څخه ږلۍ نازلوي په کومو باندې چې د ده ﷻ خزانې مالا مال ډکې دي او کمبود پکښې نه واقع کېږي. همدې مضمون ته الله ﷻ اشاره کړې ده چې: ﴿ وَإِن مِّن شَيْءٍ إِلَّا عِندَنَا خَزَآئِنُهُۥ وَمَا نُنَزِّلُهُۥٓ إِلَّا بِقَدَرٍ مَّعْلُومٍ ﴾ [الحجر: ۲۱] او هیڅ شی نه دی مګر زمونږ په نزد یې خزانې دي او مونږ یې نه نازلوو مګر په معلومې (ټاکلې) اندازې سره.

---

[۱] اللباب في علوم الكتاب ج۱۴ ص۴۱۷
[۲] المحرر الوجيز ج۱۱ ص۳۱۷
[۳] تفسير ابن كثير ج۳ ص۲۹۷
[۴] التفسير الكبير ج۲۴ ص۱۴

او که د هغوی قول په ذکره شوې معنی باندې حمل نه کړی شي نو بیا مونږ ته همدغه وروستنی قول بهتر برېښي او دا ځکه چې:

اول: الله ﷻ فرمایي: ﴿ وَأَنزَلْنَا مِنَ ٱلْمُعْصِرَٰتِ مَآءً ثَجَّاجًا ﴾ [النبا:۱۴] او مونږ د نښبخونکو (زبېښونکو) وریځو څخه په زغرده بهېدونکې اوبه نازلوو. او پوره واضحه ده چې د ﴿ ٱلْمُعْصِرَٰتِ ﴾ کلمه د باران درلودونکو وریځو څخه عبارت ده[۱].

دوهم: همدارنګه الله ﷻ فرمایي چې: ﴿ ءَأَنتُمْ أَنزَلْتُمُوهُ مِنَ ٱلْمُزْنِ أَمْ نَحْنُ ٱلْمُنزِلُونَ ﴾ [الواقعة:۶۹] یعنې ایا تاسو اوبه د وریځې څخه نازلې کړي دي او که مونږ یې نازلوونکي یاستو؟. او دا هم څرګنده ده چې د ﴿ ٱلْمُزْنِ ﴾ کلمه د وریځو دپاره وضعه شوې ده[۲].

درېیم: مونږ په خپلو سترګو لیدلي دي چې باران د وریځو څخه راورېږي هغه دا چې مونږ په الوتکه کښې د الوتنې په حال کښې وو او په الوتکه باندې ډېر سخت باران ورېده، خو کله یې چې د وریځې څخه ورپورته کړه نو پاس اسمان بالکل شین وه، او لاندې باران ورېده.

هو! په دې تقدیر باید په ﴿ مِنَ ٱلسَّمَآءِ ﴾ کښې د "سَمَاء" څخه هغه جرم مراد نه کړی شي کوم چې د ځمکې مقابل دی او شین ښکارېږي، بلکې دلته ترې فقط "پاس" مراد کړی شي لکه چې وایي: "سَمَاءُ كُلِّ شَيْءٍ أَعْلَاهُ"[۳] د هر شي اسمان هغه دی کوم چې ورباندې د پاسه وي.

یادونه

۵ـ که څه هم ځینو علماوو کرامو[۴] په ﴿ فَيُصِيبُ بِهِۦ مَن يَشَآءُ وَيَصْرِفُهُۥ عَن مَّن يَشَآءُ ﴾ کښې دواړه بارز ضمیرونه د "مَا نَزَلَ مِنَ السَّمَاء" په تاویل سره باران او ږلۍ دواړو ته راجع ګڼلي دي، مګر مونږ ته بهتره برېښي چې دغه ضمائر به یوازې ږلۍ (برد) ته راجع وي، چې د یو پلوه ورسره متصل ذکر دي او د بله پلوه د ﴿ فَيُصِيبُ ﴾، ﴿ وَيَصْرِفُهُۥ ﴾ د جملو سره ښه تناسب لري چې دغه دواړه جملې اکثره په مصیبت کښې استعمالېږي او د مصیبت احتمال په ږلۍ کښې ډېر دی د باران په پرتله.

هره دابه د اوبو څخه پیدا کړی شوې ده

۶ـ د ﴿ وَٱللَّهُ خَلَقَ كُلَّ دَآبَّةٍ مِّن مَّآءٍ ﴾ په ارتباط مونږ د الله ﷻ په توفیق د [النساء:۳۰] ایت لاندې ښه پوره تحقیق کړی دی چې هر ژوندی شی د اوبو څخه پیدا کړی شوی دی، خو په دې مقام کښې ورباندې فقط یوه خبره وراضافه کوو چې که څوک غواړي چې د حیواناتو د توالد او تناسل په طریقو باندې پوه شي نو ځینو کتابونو ته دې مراجعه وکړي[۵] چې ډېر بحث یې پکښې کړی دی.

(۱) مفردات الراغب ص۳۴۸؛ لسان العرب ج۴ ص۵۷۷؛ القاموس المحیط ج۳ ص۲۳۸

(۲) مفردات الراغب ص۴۸۷؛ لسان العرب ج۱۳ ص۴۰۶؛ القاموس المحیط ج۴ ص۲۳۸

(۳) مفردات الراغب ص۲۴۹

(۴) تفسیر ابن کثیر ج۳ ص۲۹۷

(۵) الجواهر للطنطاوي ج۱۲ ص۲۱

یو تذکر

۷_ وراندې الله ﷻ فرمايلي وو چې: ﴿ وَلَقَدْ أَنزَلْنَآ إِلَيْكُمْ ءَايَٰتٍ مُّبَيِّنَٰتٍ ﴾ [النور: ۳۴] يعنې او مونږ تاسو ته واضحه کوونکي دلايل درنازل کړي دي. بيا يې د همدغه مطلب د اثبات دپاره متعدد ايتونه نازل کړه.

نو په ﴿ لَّقَدْ أَنزَلْنَآ ءَايَٰتٍ مُّبَيِّنَٰتٍ ﴾ الآية کښې يې يو ځل ذکر شوي مطلب ته اشاره وکړه، ته به وايې چې هلته همدغه مطلب د مدعي په شکل نازل شوی وه او د اثبات څخه وروسته د نتيجې په شکل وربانديې يو ځل بيا صراحت وکړی شو. همدې ډول نزول ته د [البقرة:۱۲۲] ايت لاندې اشاره شوې ده هيله ده چې هلته يو ځل مراجعه وکړی شي.

﴿ وَيَقُولُونَ ءَامَنَّا بِٱللَّهِ وَبِٱلرَّسُولِ وَأَطَعْنَا ثُمَّ يَتَوَلَّىٰ فَرِيقٌ مِّنْهُم مِّنۢ بَعْدِ ذَٰلِكَ ۚ وَمَآ أُو۟لَٰٓئِكَ بِٱلْمُؤْمِنِينَ ﴿٤٧﴾ وَإِذَا دُعُوٓا۟ إِلَى ٱللَّهِ وَرَسُولِهِۦ لِيَحْكُمَ بَيْنَهُمْ إِذَا فَرِيقٌ مِّنْهُم مُّعْرِضُونَ ﴿٤٨﴾ وَإِن يَكُن لَّهُمُ ٱلْحَقُّ يَأْتُوٓا۟ إِلَيْهِ مُذْعِنِينَ ﴿٤٩﴾ أَفِى قُلُوبِهِم مَّرَضٌ أَمِ ٱرْتَابُوٓا۟ أَمْ يَخَافُونَ أَن يَحِيفَ ٱللَّهُ عَلَيْهِمْ وَرَسُولُهُۥ ۚ بَلْ أُو۟لَٰٓئِكَ هُمُ ٱلظَّٰلِمُونَ ﴿٥٠﴾ ﴾

[۴۷] او دوی (منافقان) وايي چې: مونږ په الله ﷻ او په پيغمبر باندې ايمان راوړی دی او مونږ يې اطاعت کوو، بيا د همدغه اقرار څخه وروسته د دوی يوه ډله (اطاعت ته) شا کوي (او خپل د ايمان راوړلو اقرار تکذيبوي. خو حقيقت دا دی چې) همدغه خلک ايمان راوړونکي نه دي (په دروغو باندې اقرار کوي).

[۴۸] او کله چې دوی (منافقان) الله ﷻ او د ده ﷻ پيغمبر ﷺ ته ور وبللی شي ترڅو د دوی ترمنځ (شرعي) فيصله وکړي، نو ناڅاپه د دوی يوه ډله (چې بلله شوې وي) اعراض کوونکي وي (د بللو اجابت نه کوي).

[۴۹] او که دوی لره (په بل چا باندې) حق وي (او په دعوه کښې حق په جانب وي) نو (بدون د بللو څخه) نبي کريم ﷺ ته په څغاسته (ورځي او) اطاعت يې کوي.

[۵۰] (نو ای پيغمبره!) ايا د دوی په زړونو کښې (د نفاق) مرض دی (چې په اولني صورت کښې دعوت نه قبلوي) يا دوی (د پيغمبر ﷺ په نبوت کښې) شک لري، (او) يا (بالآخره) دوی ډارېږي چې په دوی باندې به الله ﷻ او د ده ﷻ پيغمبر ﷺ ظلم وکړي؟

(دغه يو هم د دعوت د عدم قبول سبب نه دی) بلکې (اصلي سبب يې دا دی چې) همدغه منافقان ظالمان دي (او غواړي چې د خلکو مالونه په ظلم سره وخوري، او د دعوت په قبول کښې يې دا مطلب نه پوره کېږي).

ارتباطونه

۱ـ په وړاندېنیو ایتونو کښې د هغو څرګندو کفارو حال ته اشاره شوې وه کوم چې د وحدانیت د دلایلو (الهي نُور) څخه په ډاګه انکار کوي، په دې ایتونو کښې د ناڅرګندو کفارو (منافقانو) څه علامات ښودلي شوي دي، چې په پټه د دلایلو (الهي نُور) څخه انکار کوونکي دي.

۲ـ هغه ایتونه په دې مضمون ختم شوي وه چې په سمه لاره باندې تګ د هغه چا په نصیب کېږي کومو ته چې د الله ﷻ اراده وشي، په دې ایتونو کښې د هغو خلکو یو مثال ته اشاره شوې ده چې هدایت ته یې د الله ﷻ اراده نه ده شوې، نو حاصل یې داسې راځېږي:

د مطلب خلاصه

اې پیغمبره! د څرګندو کفارو د حال څخه وروسته اوس په خپل امت باندې د ناڅرګندو کفارو (منافقانو) یو مثال قرائت کړه او څه علامات یې ورته بیان کړه هغه دا چې:

۱ـ منافقان (ناڅرګند کفار) وایي چې: مونږ په الله ﷻ باندې ایمان راوړی دی او په وحدانیت سره یې پېژنو، او همدارنګه مونږ د ده ﷻ په پیغمبر ﷺ باندې عقیده لرو او اطاعت یې په خپلو ځانونو باندې فرض بولو (په عملي میدان کښې یې پیاده کوو).

بیا د همدغې خبرې څخه وروسته د هغوی یوه ډله بې اطاعتي کوي او د الله ﷻ د پیغمبر د اوامرو څخه مخ په شا خي او مخونه ترې اړوي.

دا د هغوی د یوې ډلې حال دی چې د عمل په میدان کښې څرګند شو، دا حال په همدوی (یوې ډلې) پورې اختصاص نه لري، بلکې د هغوی هر یو فرد او هره یوه ډله همدغسې د بې اطاعتی کړنلارې ته چمتو ده، یا په بل عبارت: په عملي میدان کښې د هغوی د ټولو د زړونو خبث او پلیتي څرګندېږي او دا خکه چې هغوی ټول په حقیقت او واقع کښې نه په الله ﷻ عقیده لري او نه یې پیغمبر ﷺ په رسالت سره پېژني.

۲ـ د مثال په توګه: کله چې همدغه منافقان (په دروغو ایمان راوړونکي) دېته وبللی شي چې راشئ خپلې منازعې او جګړې په اسلامي چوکاټ کښې حل او فصل کړئ او د الله ﷻ پیغمبر ﷺ ته ورشئ چې ستاسو ترمنځ فیصله وکړي، نو په همدغه وخت کښې د هغوی یوه ډله د ذکر شوي دعوت څخه اعراض کوي او دې ته نه حاضرېږي چې منازعات په اسلامي شریعت باندې هوار کړي.

۳ـ دا د یو پلوه، او د بل پلوه که همدغه منافقان په کومه منازعه کښې حق په جانب وي او یا ورته خپل ځانونه حق په جانب برېښي نو په دغه وخت کښې د الله ﷻ پیغمبر ﷺ ته د فیصلې اخستلو دپاره په داسې حال باندې ورځغلي چې غاړه ایښودونکي او فرمان منونکي وي.

۴ـ اې پیغمبره! که د همدغو ناڅرګندو کفارو په هکله پوښتنه وکړې چې:

الف: ایا دوی د دې کبله شرعي فیصلې ته په مطلقه توګه غاړې نه ږدي چې په زړونو کښې یې د نفاق مرض دی، او ربښتیانی ایمان یې نه دی راوړی؟

ب: يا د دې کبله چې د پيغمبر ﷺ په نبوت کښې شکمند دی؟
ج: بالآخره يا د دې کبله چې دوی داريږي چې الله ﷻ او د ده ﷻ پيغمبر ﷺ به ورباندې تيرى وکړي او حق به يې د پښو لاندې کړي؟
نو که څه هم ذکر شوي دريواړه خاصيتونه د منافقانو څخه لرې نه دي، بلکې اولني دواړه خو واقعيت لري، مګر دا يو هم د اعراض سبب نه دی بلکې د اعراض اصلي وجه يې دا ده چې همدوی ظالمان دي او د حق او عدالت څخه تښتي، دوی د فيصلو دپاره هغه چاته په منډو ورځغلي د کوم فيصلې چې په خيانت سره صورت نيسي او د چا په نزد چې رشوت کارګر واقع کېدلی شي، بالآخره څوک چې د همدوی په شان منافق او بې دينه وي.
توضيحات
١ـ که څوک وايي چې ځينو علماوو کرامو[1] د ذکرو شوو ايتونو دپاره همغه شان نزول ليکلی دی کوم چې د [النساء: ٦٠] ايت دپاره تاسو ليکلی وه؛ هغه دا چې د يوه منافق ـچې "بشر" نومېده ـ د يوه يهودي سره څه منازعه او جګړه ونښته، نو يهودي غوښتل چې جګړه د فيصلې دپاره نبي کريم ﷺ ته يوسي او منافق تاند واهه چې په کعب بن الاشرف يهودي باندې فيصله وکړي، بالآخره د يهودي غوښتنه عملي شوه او نبي کريم ﷺ د دواړو په منځکښې فيصله وکړه چې په نتيجه کښې د عمر الفاروق ﷺ د لاسه منافق په قتل ورسېد، چې مفصله قيصه يې هملته ذکره ده، والحمد لله ﷻ.
نو پوښتنه دا ده چې: ايا دغه دوه ډوله روايتونه سره څه منافات نه لري؟
مونږ وايو چې: ځينو مفسرينو کرامو واضحه کړې ده چې سلفو صالحينو په مصداقاتو باندې د شان نزول اطلاق کاوه[2] نو دواړه روايتونه سره هيڅ منافات نه لري ځکه چې همغه يوه قيصه د دواړو مقامونو دپاره مصداق ګڼلی کېږي.
په همدې موضوع کښې مونږ د الله ﷻ په توفيق د [الأنعام: ٨٢] ايت لاندې ښه تحقيق کړی دی.
إذعان څه معنی؟
٢ـ په ﴿ يَأْتُوٓاْ إِلَيۡهِ مُذۡعِنِينَ ﴾ کښې د ﴿ مُذۡعِنِينَ ﴾ کلمه د "إذعان" څخه اشتقاقه شوې ده، د "إذعان" معنی دا ده چې په سرعت (ځغاسته) سره يوه حکم ته غاړه کېښودله شي[3] يعنې کله چې د منافقانو په بل چا باندې حق وي نو بيا د نبي کريم ﷺ فيصلې ته په ځغاسته غاړه ږدي او دا ځکه چې دوی باور دی چې په اسلامي شريعت کښې حق نه تلف کېږي اوضرور حقدار ته رسېږي.
د ايت شريف ارشاد
٣ـ که څه هم په ﴿ أَمۡ يَخَافُونَ أَن يَحِيفَ ٱللَّهُ عَلَيۡهِمۡ وَرَسُولُهُۥ ﴾ کښې الله ﷻ د منافقانو د عدم

[1] المحرر الوجيز ج١١ ص٣١٨
[2] تفسير القاسمي ج١ ص٢٧؛ تفسير المنار ج٩ ص٦٤٢
[3] لسان العرب ج١٣ ص١٧٢

عدالت څخه د ډارېدلو احتمال خیال اقدس ذات ته هم راجع کېږي دې خو اصلي مطلب دا دی چې ایا منافقان ډارېږي چې نبي کریم ﷺ به وربانډې ظلم وکړي؟: شاید دا ټول نزول به د دې دپاره شوي کړي شوي وي ترڅو د قیامت د ورځې پورې ټول خلک په ښه پوه شي چې د نبي کریم ﷺ فیصله د الله ﷻ فیصله ده، لکه چې د نبي کریم ﷺ اطاعت د الله ﷻ اطاعت دی.

د همدې قبیلې څخه د اسلامي قاضیانو هغه فیصلې هم دي کومو چې واقعاً د شریعت په چوکاټ کښې صورت نیولی وي، نو هغه کسان چې د الله ﷻ فیصلې دي څوک چې وربانډې راضي نه وي نو په حقیقت کښې د الله ﷻ په فیصله باندې راضي نه دی او په ایمان کښې یې نقصان دی.

یوه پوښتنه او د هغې جواب

۴_ که څوک وایي چې: په ﴿ أَمِ ٱرۡتَابُوٓاْ أَمۡ يَخَافُونَ أَن يَحِيفَ ٱللَّهُ عَلَيۡهِمۡ وَرَسُولُهُۥۚ بَلۡ أُوْلَٰٓئِكَ هُمُ ٱلظَّٰلِمُونَ ﴾ کښې د ﴿ بَلۡ ﴾ توری د اضراب دپاره دی او اضراب دې ته وایي چې د "بَلْ" د مقابل حکم نقیض ما بعد ته اثبات کړی شي[1]: نو حاصل به یې داسې راوخېژي چې: په منافقانو کښې نه منافقت شته او نه په شک کښې واقع دي او نه په نبي کریم ﷺ باندې د ظالم (غیر عادل) عقیده لري، بلکې همدوی پخپله ظالمان دي: حال دا چې دا خو مطلوبه معنی نه ده؟

مونږ وایو چې: علماوو کرامو په دې مقام کښې د ﴿ بَلۡ ﴾ د کلمې دپاره لاندې معناوې کړې دي:

الف: دلته د ﴿ بَلۡ ﴾ توری یوازې د ﴿ أَمۡ يَخَافُونَ أَن يَحِيفَ ٱللَّهُ عَلَيۡهِمۡ وَرَسُولُهُۥ ﴾ سره تړاو لري او بس[2] یعنې: ایا منافقان د دې څخه ډارېږي چې نبي کریم ﷺ به وربانډې ظلم وکړي؟ دغسې نه ده دوی نه ډارېږي، د همدې کبله په هغه وخت کښې په جلتۍ سره ورځغلي کله چې دوی حق په جانب وي، بلکې خبره دا ده چې دوی پخپله ظالمان دي او غواړي چې د خلکو مالونه په ظلم او ناجائزه طریقه باندې وخوري.

ب: دغه توری د ذکرو شوو درېوارو خاصیتونو څخه اضراب دی، خو په دې معنی نه چې هغه د منافقانو څخه سلب کړی شي او ظلم ورته اثبات کړی شي بلکې په دې معنی چې دغه درېواړه د هغوی د اعراض اسباب نه دي چې پیغمبر ﷺ د فیصلې څخه غاړې وغړوي، د اعراض سبب یې همدا یو دی چې دوی پخپله ظالمان دي او غواړي چې د خلکو مالونه په ظلم سره وخوري[3].

پاتې شوه ذکر شوي درې خاصیتونه، نو لومړني دواړه خو د منافقانو څخه نه جدا کېدونکي دي چې نه د قلبي مرض څخه خلاصېږي او نه د شک او شبهې څخه، اما درېیم خاصیت اصلاً موجود نه دی او دا ځکه چې که منافقانو په نبي کریم ﷺ باندې د ظالم ګومان کولی نو په هغه وخت کښې به په جلتۍ سره نه ورځغلېدلی کله چې دوی حق په جانب وي.

---

(۱) شرح ابن عقیل علی الالفیة في النحو ج۲ ص۱۸۴
(۲) تفسیر الطبري ج۱۸ ص۱۵۶
(۳) تفسیر ابي السعود ج۶ ص۱۸۷

ځ: دغه‌سې نه ده چې دغه توري د همېشه دپاره هغه معنی ورکوي کومه چې ورته په سوال کښې ذکر شوې ده، بلکې کله د دې دپاره هم استعمالېږي چې ما بعد یې د ما قبل دپاره مؤيد وي[1] لکه چې الله ﷻ د مشرکانو په حال کښې فرمايي: ﴿ بَلْ قَالُوٓا۟ أَضْغَـٰثُ أَحْلَـٰمٍۭ بَلِ ٱفْتَرَىٰهُ بَلْ هُوَ شَاعِرٌ ﴾ [الانبياء:۵] يعني مشرکان يوازې په دې اکتفاء نه کوي چې قرآن کريم ته د جادو لقب ورکړي بلکې دوی وايي چې دا د باطلو خوبونو مجموعه ده، بلکې د خپله خانه یې جوړ کړی دی، بلکې دا د اشعارو مجموعه ده او نوموړی سړی (نبي کريم ﷺ) يو شاعر دی.

نو په دې مقام کښې د ﴿ بَلْ ﴾ توري د تائيد دپاره دي او بس.

که څه هم ذکر شوي درېواړه جوابونه سره څه منافات نه لري، ممکنه ده چې د بدليت په لحاظ سره درېواړه مراد کړی شي، مګر مونږ ته د دقت د کبله دوهم (منځنی) جواب په زړه پوری برېښي د همدې کبله مو د (مطلب خلاصه) عنوان لاندې يوازې د همدغه په ذکر باندې اکتفاء کړې ده.

﴿إِنَّمَا كَانَ قَوْلَ ٱلْمُؤْمِنِينَ إِذَا دُعُوٓا۟ إِلَى ٱللَّهِ وَرَسُولِهِۦ لِيَحْكُمَ بَيْنَهُمْ أَن يَقُولُوا۟ سَمِعْنَا وَأَطَعْنَا ۚ وَأُو۟لَـٰٓئِكَ هُمُ ٱلْمُفْلِحُونَ ﴿٥١﴾ وَمَن يُطِعِ ٱللَّهَ وَرَسُولَهُۥ وَيَخْشَ ٱللَّهَ وَيَتَّقْهِ فَأُو۟لَـٰٓئِكَ هُمُ ٱلْفَآئِزُونَ ﴿٥٢﴾﴾

[۵۱] يقينًا د مؤمنانو قول (او خبره) چې: (سَمِعْنَا وَأَطَعْنَا) وامو ورېده او اطاعت مو وکړ، په هغه رخت کښې (هم) د دوی قول (او خبره همدغه يوه) ده کله چې دوی د دې دپاره الله ﷻ او د ده ﷻ پيغمبر ﷺ ته ورو بللی شي ترڅو د دوی ترمنځ (په جګړه کښې) فيصله وکړي.

او دغه کسان همدوی فلاح (نجات) موندونکي دي.

[۵۲] او هرڅوک چې د الله ﷻ او د ده ﷻ د پيغمبر اطاعت وکړي او د الله ﷻ څخه ودار شي او (هم) د ده ﷻ (د عصيان او عذاب) څخه خپل ځانونه وساتي نو دغه کسان همدوی کاميابان (او مطلب ته رسېدونکي) دي.

ارتباط

په وړاندېنيو ايتونو کښې د منافقانو خاصيت او د تکلارې نتيجه بيانه شوې وه، او په دې ايتونو کښې -بالمقابل- د سوچه مؤمنانو خاصيت او د دوی د تکلارې ثمراتو ته اشاره شوې ده چې حاصل او توضيحات يې لاندې لوستلی شي:

د مطلب خلاصه او توضيحات

۱ـ که څوک وايي چې: په ﴿ إِنَّمَا كَانَ قَوْلَ ٱلْمُؤْمِنِينَ إِذَا دُعُوٓا۟ إِلَى ٱللَّهِ وَرَسُولِهِۦ لِيَحْكُمَ بَيْنَهُمْ ﴾

[1] مفردات الراغب ص۵۷

کښې د ﴿ قَوْلَ ٱلْمُؤْمِنِينَ ﴾ کلمات د ﴿ كَانَ ﴾ دپاره مقدم خبر دی، او د ﴿ أَن يَقُولُوا ﴾ کلمات ورته مؤخر اسم دی، چې مضمون يې د "انّ" توري په لحاظ "قَوْلَ الْمُؤْمِنِينَ" راځېږي، ته به وايې چې داسې نازل شوی دی: "إِنَّمَا كَانَ قَوْلَ الْمُؤْمِنِينَ قَوْلَ الْمُؤْمِنِينَ".

نو پوښتنه دا ده چې ايا دا غير مفيد کلام نه دی؟ ايا دا ډول کلام د الهي کتاب سره مناسبت لري؟

مونږ وايو چې: په ذکر شوي ايت کښې دا عبارت: ﴿ إِذَا دُعُوٓا۟ إِلَى ٱللَّهِ وَرَسُولِهِۦ لِيَحْكُمَ بَيْنَهُمْ ﴾ په خبر پورې تعلق نيسي او د همدې تعلق په لحاظ د اسم او خبر ترمنځ تغاير واقع کېږي او کلام بې اندازې مفيد او ګټور جوړېږي، چې حاصل يې داسې راځېږي:

يقينًا د مؤمنانو قول او خبره ﴿ سَمِعْنَا وَأَطَعْنَا ﴾ وامو ورېده او اطاعت مو وکړ، په هغه وخت کښې هم د مؤمنانو قول او خبره همدا يوه ده چې: ﴿ سَمِعْنَا وَأَطَعْنَا ﴾ "وامو ورېده او اطاعت مو وکړ" کله چې دوی الله ﷻ او د ده ﷺ پيغمبر ﷺ ته د دې دپاره ور وبللی شي ترڅو د دوی ترمنځ په شخړه او جګړې کښې فيصله وکړي، که څه هم د دوی حق په جانبتوب يقيني نه وي.

د مؤمنانو قول او خبره د منافقانو په شان دوه رنګي نه لري چې د ګټې په حال کښې "سَمِعْنَا وَأَطَعْنَا" وايي، په منډه ورځغلي، او د دې حال څخه په غير "سَمِعْنَا وَعَصَيْنَا" وايي (وامو ورېده خو منو يې نه) او د شرعي فيصلې څخه مخونه اړوي بلکې هغه چاته د خپلو شخړو فيصله وړاندې کوي کوم چې په خيانت سره شهرت لري، لکه کعب بن أشرف او نور.

او همدغه کسان فلاح موندونکي دي او په دائمي توګه به د نعمتونو څخه مستفيد وي.

فلاح او فوز څه فرق لري؟

۲ــ په ﴿ وَأُو۟لَـٰٓئِكَ هُمُ ٱلْمُفْلِحُونَ ﴾ کښې د "مُفْلِحُون" کلمه اصلاً د "فَلاحٌ" څخه اشتقاقه شوې ده، او په ﴿ فَأُو۟لَـٰٓئِكَ هُمُ ٱلْفَآئِزُونَ ﴾ کښې د "فَائِزُون" کلمه د "فَوْزٌ" څخه اخستلې شوې ده؛ نو پوښتنه دا ده چې دغه دواړه مصدرونه (فَلاحٌ، فَوْزٌ) څه فرق لري؟

مونږ وايو چې: ذکر شوي دواړه مصدرونه که څه هم په مصداق کښې فرق نه لري مګر د مفهوم په لحاظ لاندې تفاوت لري:

الف: "فَلاحٌ" د دې څخه عبارت ده چې څوک په نعمتونو کښې دائم پاتې شي او د عذابونو څخه نجات مونده کړي[1].

ب: "فَوْزٌ" دې ته وايي چې څوک خپل مطلب ته ورسېږي او د شرونو او عذابونو څخه بچ پاتې شي[2].

د لومړي مصدر حاصل وړاندې تېر شوی دی او د دوهم مصدر حاصل داسې راځېږي چې: هرڅوک چې د الله ﷻ او د ده ﷺ د پيغمبر ﷺ د ارشاداتو اطاعت وکړي او هم د الله ﷻ څخه د خپلو

---

(۱) لسان العرب ج۲ ص۵۴۷

(۲) القاموس المحيط ج۳ ص۵۳۴

سابقه وو گناهونو په هکله ودار شي او بالآخره په راتلونکي وخت کښې د الله ﷻ بې اطاعتۍ او عصیان (گناهونو) څخه خپل ځان په وقایه کښې کړي، نو دغه کسان همدوی کامیابان دي او د عذابونو او شرونو څخه بچېدونکي دي.

يو صرفي تخفيف

۳ـ د ﴿ يَتَّقْهِ ﴾ کلمه په اصل کښې "يَوْتَقِيْهِ" وه، د "و" توری په "ت" بدل او بیا ادغام شو. او د "ي" توري په جزم سره سقوط وموند چې دغه کلمه په مجزومه ﴿ وَيَخْشَ ٱللَّهَ ﴾ کلمه باندې عطفه ده. بیا د "ق" د توري زبر د تخفيف دپاره وغورزولی شو نو "يَتَّقْهِ" ترې جوړ شو لکه څنګه چې نازل شوی دی.

﴿وَأَقْسَمُوا۟ بِٱللَّهِ جَهْدَ أَيْمَـٰنِهِمْ لَئِنْ أَمَرْتَهُمْ لَيَخْرُجُنَّ قُل لَّا تُقْسِمُوا۟ طَاعَةٌ مَّعْرُوفَةٌ إِنَّ ٱللَّهَ خَبِيرٌۢ بِمَا تَعْمَلُونَ ﴿٥٣﴾ قُلْ أَطِيعُوا۟ ٱللَّهَ وَأَطِيعُوا۟ ٱلرَّسُولَ فَإِن تَوَلَّوْا۟ فَإِنَّمَا عَلَيْهِ مَا حُمِّلَ وَعَلَيْكُم مَّا حُمِّلْتُمْ وَإِن تُطِيعُوهُ تَهْتَدُوا۟ وَمَا عَلَى ٱلرَّسُولِ إِلَّا ٱلْبَلَـٰغُ ٱلْمُبِينُ ﴿٥٤﴾﴾

[۵۳] او منافقان په داسې حال کښې په الله ﷻ باندې سوګند کوي چې د خپلو سوګندونو (په تاکید کښې) کوښښ کوونکي دي، چې هرومرو که (بالفرض) ته دوی ته امر وکړې (چې د کورونو څخه ووځئ) نو خامخا ضرور به دوی (ترې) ووځي (او ستا د امر اطاعت به وکړي).

(ای پیغمبره! ته ورته) ووایه چې: سوګندونه مه کوئ طاعت معروف (او ځرګند) شی دی (چې په تاسو کښې نشته او په سوګندونو سره درکښې صورت نه نیسي)؛ یقیناً الله ﷻ په هغو عملونو باندې خبردار دی کوم چې تاسو يې (اوس یا په راتلونکي کښې کوئ).

[۵۴] (ای پیغمبره! ورته) ووایه چې: د الله ﷻ اطاعت وکړئ او د الله ﷻ د پیغمبر ﷺ اطاعت وکړئ (په اطاعت کښې يې ټګي مه کوئ).

نو که دوی (د رښتینې اطاعت څخه) مخونه واړول نو یقیناً په ده (پیغمبر ﷺ) باندې هغه شی دی کوم چې (د الله ﷻ د پلوه) ورباندې تحمیل شوی (فرض کړی شوی) دی، او په تاسو باندې هغه شی دی کوم چې (د ده ﷺ د پلوه) په تاسو باندې تحمیل شوی (فرض کړی شوی) دی. او که چرته تاسو (همدا اُوس رښتینی) اطاعت وکړئ نو لاره به مونده کړئ (او خپله فریضه به اداء کړئ).

او په پیغمبر ﷺ باندې خو (بله فریضه) نشته مګر (د احکامو) ځرګنده رسونه (ورباندې شته چې په ډېر ښه طریقه باندې اداء کړي دي).

ارتباط او شان نزول

د دې ایتونو ارتباط په شان نزول کښې نغښتی دی، هغه دا چې کله ذکر شوي ایتونه نازل شوه او منافقانو ته ورسولی شوه نو دوی د نبي کریم ﷺ حضور ته ورغله او د خپلو خانونو د تزکیه کولو

دپاره به په کلکو سوګندونو کښې شروع وکړه چې مونږ ستا د امر اطاعت کوو او هره یوه خبره دې منو، که څه هم په هغې کښې د کورونو څخه وتل شامل وي.
نو ذکر شوي ایتونه نازل شوه[1] چې حاصل یې داسې راځي:

د مطلب خلاصه

ای پیغمبره! منافقان ستا حضور ته درځي او د الله ﷻ په نامه ډېر په کلکه سوګندونه کوي چې: والله، بالله، تالله که بالفرض ته مونږ ته امر وکړې چې د خپلو کورونو څخه د جهاد دپاره او یا بدون د جهاد څخه ووځئ، نو مونږ به هرومرو خپل کورونه خالي کړو او ستا د امر اجابت به وکړو، نو کله چې مونږ ستا د پلوه د دغسې ثقیل حکم منلو ته چمتو او تیار یاستو، نو په نورو اوامرو کښې به هیڅ ناغېړې ونه کړو.

۱ـ نو کله چې هغوی تاته د خپلې تزکیې دپاره درغله نو ورته ووایه چې:

الف: ای هغو کسانو کومو چې فقط په خولو سره ایمان راوړی دی! سوګندونه مه کوئ، په سوګندونو باندې خپل ځانونه مه تزکیه کوئ چې ضرور به تاسو اطاعت وکړئ.

ب: ستاسو اطاعت خو معلوم دی، ستاسو اطاعت مونږ ته په تجربه باندې په اثبات رسېدلی دی چې یوازې دخولې اطاعت دی او بس.

ج: نو ستاسو اطاعت به په راتلونکې کښې هم په هغه ډول وي لکه څنګه چې پخوا وه، او دا ځکه چې تاسو د منافقت څخه لاس نه دی اخستی، او یقیناً الله ﷻ ستاسو په هغو اعمالو باندې خبردار دی کوم چې تاسو یې په راتلونکې کښې یا سمدستي کوئ؛ بالفرض که مونږ په سوګندونو باندې تېر باسئ الله ﷻ خو به هیڅکله پرې تېر نه شئ ویستلی.

د: ای پیغمبره! یو ځل بیا ورته په صراحت سره ووایه چې سوګندونه مه کوئ، د الله ﷻ اطاعت وکړئ او همدارنګه د الله ﷻ د پیغمبر ﷺ اطاعت وکړئ او په عملي میدان کښې خپل انقیاد ځرګند کړئ، چې بدون د سوګندونو څخه ستاسو اطاعت اثبات شي.

۲ـ نو که بیا هم منافقانو د صریحو اوامرو اطاعت ونه کړ او مخونه یې ترې واړول نو په دغه صورت کښې ورته ووایه چې:

الف: ستاسو د بې اطاعتۍ څخه د الله ﷻ په پیغمبر ﷺ باندې هیڅ بد اثر نه پرېوځي، د ده ﷺ په اوږو باندې د الله ﷻ د پلوه هغه مکلفیت اېښودلی شوی دی کوم یې چې په ډېره ښه طریقه اداء کړی دی؛ یا په بل عبارت: د الله ﷻ احکام یې تاسو ته ورسول او خپله غاړه یې په ډېره ښه وجه خلاصه کړه. اما کوم مکلفیت چې ستاسو په غاړه باندې د الله ﷻ د پلوه اېښودلی شوی وه نو هغه ستاسو په غاړو باندې پاتې شو او اطاعت مو ونه کړ.

نو د قیامت په ورځ به هیڅکله ستاسو د جنایت او بې اطاعتۍ په هکله پیغمبر ﷺ ته ملامته

---

(۱) البحر المحیط ج۸ ص۶۳؛ زاد المسیر ج۵ ص۳۷۱

راجع نه کړی شي چې تا ولې بې اطاعتۍ ته پرېښودلي وه.

ب: ای منافقانو! اوس هم وخت تېر نه دی، که تاسو همدا نن د ده ﷺ اطاعت وکړئ او د منافقت څخه لاس واخلئ نو سمه لاره به مونده کړئ، او هيڅکله به الله ﷻ تاسو په پخوانيو جنايتونو باندې ونه نیسي.

ج: بالآخره د الله ﷻ د پلوه ټولو عالمونو ته ـ د منافقانو په شمول ـ اعلان کړه چې په پیغمبر ﷺ باندې د څرګندې رسونې څخه علاوه نور څه نشته، چې خپل دغه مکلفیت یې په پوره مېړانه اداء کړی دی، نور خلک پوهېږي او کار يې.

توضيحات

۱ـ په ﴿ وَأَقْسَمُواْ بِٱللَّهِ جَهْدَ أَيْمَٰنِهِمْ ﴾ کښې د ﴿ جَهْدَ ﴾ کلمه مصدر ده چې د فاعل معنی ورکوي او د ﴿ وَأَقْسَمُوا ﴾ د ضمیر څخه د حالیت په اعتبار منصوبه ده[۱]، یعنې او منافقان په داسې حال کښې په الله ﷻ باندې سوګندونه کوي چې په خپلو سوګندونو کښې په کلکوالي سره کوښښ کوونکي دي. د کلکوالي مثالونه یې دا دي:

الف: "نُقْسِمُ بِاللهِ الْعَظِيْمِ، رَبُّ الْعَرْشِ الْكَرِيمِ". ب: "نُقْسِمُ بِاللهِ وَتَاللهِ، ثُمَّ تَاللهِ" او داسې نور.

متعدد تحليلونه

۲ـ د ﴿ طَاعَةٌ مَّعْرُوفَةٌ ﴾ په اعراب کښې علماوو کرامو متعدد تحليلونه کړي دي[۲] لاندې مثالونه یې ولولئ:

الف: دلته مبتدأ مقدره ده، یعنې: "اَلْمَطْلُوْبُ مِنْكُمْ طَاعَةٌ مَعْرُوفَةٌ"، تاسو سوګندونه مه کوئ دا ستاسو څخه نه غوښتلی کېږي، ستاسو څخه په شريعت کښې د معروف إطاعت غوښتنه کېږي نو دغه کار وکړئ.

ب: دلته خبر مقدر دی، یعنې: "طَاعَةٌ مَعْرُوفَةٌ أَوْلَى مِنَ الْأَيْمَانِ الْكَاذِبَةِ"، سوګندونه مه کوئ د دروغو د سوګندونو څخه معروف اطاعت بهتر دی لکه چې ټول مؤمنان اطاعت کوي او سوګندونه نه کوي.

ج: ﴿ طَاعَةٌ ﴾ مبتدأ ده او خبر يې "مَعْرُوفَةٌ" دی، او نکره خو کله په مثبت کلام کښې هم د عموم دپاره استعمالېږي او د ابتدائيت دپاره صالحه ګرځي. لکه چې وايي: "تَمْرَةٌ خَيْرٌ مِنْ جَرَادَةٍ" مطلقه کجوره د مولخ څخه بهتره ده، چې په خيراتولو سره یې د هغه محرم غاړه خلاصېږي کوم چې مولخ یې وژلی وي.

يعنې سوګندونه مه کوئ، ستاسو مطلق اطاعت معلوم دی چې ټول د ټکۍ برګۍ څخه جوړ دی، نو په سوګندونو سره یې د قبول مقام ته نه شئ رسولی.

---

(۱) روح المعاني ج۱۸ ص۱۹۹

(۲) البحر المحيط ج۸ ص۶۳؛ المحرر الوجيز ج۱۱ ص۳۲۰

مونږ ته همدغه دربهم تحلیل بهتر بربښي چې د ﴿ إِنَّ ٱللَّهَ خَبِيرُۢ بِمَا تَعْمَلُونَ ﴾ سره ښه پیوند نیولی شي، یعني ستاسو پخوانی اطاعت خو ټولو ته معروف او ښکاره دی او په راتلونکي اطاعت باندې مو الله ﷻ خبردار دی، چې هغه هم د ټګۍ څخه ډک دی، چې ضرور به یې د سزا سره مخامخ شئ:

﴿ وَعَدَ ٱللَّهُ ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ مِنكُمْ وَعَمِلُواْ ٱلصَّٰلِحَٰتِ لَيَسْتَخْلِفَنَّهُمْ فِي ٱلْأَرْضِ كَمَا ٱسْتَخْلَفَ ٱلَّذِينَ مِن قَبْلِهِمْ وَلَيُمَكِّنَنَّ لَهُمْ دِينَهُمُ ٱلَّذِي ٱرْتَضَىٰ لَهُمْ وَلَيُبَدِّلَنَّهُم مِّنۢ بَعْدِ خَوْفِهِمْ أَمْنًا يَعْبُدُونَنِي لَا يُشْرِكُونَ بِي شَيْـًٔا وَمَن كَفَرَ بَعْدَ ذَٰلِكَ فَأُوْلَٰٓئِكَ هُمُ ٱلْفَٰسِقُونَ ﴿٥٥﴾ وَأَقِيمُواْ ٱلصَّلَوٰةَ وَءَاتُواْ ٱلزَّكَوٰةَ وَأَطِيعُواْ ٱلرَّسُولَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ ﴿٥٦﴾ لَا تَحْسَبَنَّ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ مُعْجِزِينَ فِي ٱلْأَرْضِ وَمَأْوَىٰهُمُ ٱلنَّارُ وَلَبِئْسَ ٱلْمَصِيرُ ﴿٥٧﴾ ﴾

[۵۵] الله ﷻ ستاسو د جملې څخه هغو کسانو ته وعده ورکوي کومو چې (ربښتیانی) ایمان راوړی وي او نېک عملونه کوي (داسې وعده چې) هرومرو ضرور به دوی په ځمکه کښې داسې خلیفه ګان وګرځوي، لکه څنګه یې چې هغه کسان (پکښې) خلیفه ګان ګرځولي وه کوم چې د دوی څخه مخکښې تېر شوي دي (لکه بني اسرائیل د فرعونیانو د هلاکت څخه وروسته)، او (هم) هرومرو ضرور به د دوی دپاره (په ځمکه کښې) هغه دین قوي (او محکم) وګرځوي کوم چې ورته الله ﷻ خوښ (غوره) کړی دی (چې د اسلام څخه عبارت دی). او (هم) هرومرو ضرور به دوی ته د دوی د خوف (او ډار) څخه وروسته أمن (د) بدیل (په توګه) ورکړي.

(او دا خکه چې) دوی (یوازې) زما عبادت کوي او زما سره (په عبادت کښې) هیڅ شی نه شریکوي. (نو هرڅوک چې په همدغه حال کښې خپل ایمان ته ادامه ورکړي همدوی کامیابان دي) او هرڅوک چې د دغې وعدې د تحقق څخه وروسته کفران (او کفر) وکړي نو دغه کسان همدوی کامل فاسقان دي (او د نعمتونو د ادامې استحقاق نه لري).

[۵۶] (نو ای مؤمنانو! فسق مه کوئ) او خپل لمونځونه ودروئ او (هم) زکاتونه ورکړئ او د پیغمبر ﷺ اطاعت وکړئ، شاید چې په تاسو باندې رحم وکړی شي.

[۵۷] (ای پیغمبره!) هرومرو ته ګومان مه کوه (او نه دې ستا اُمتیان ګومان کوي) چې هغه کسان به په ځمکه کښې (د الله ﷻ) عاجز کوونکي (او کمزور کوونکي) شي کومو چې کفر غوره کړی دی (او د وعدې د پوره کولو مخه به یې ونیسي).

(او داخکه چې:) د دوی اوسېدنځای اور (دوزخ) دی، او (دا دوزخ) د بېرته ورتاوېدلو ډېر بد (او ناکاره) ځای دی (یا په بل عبارت: همدوی مقهور او مغلوب وي).

ارتباط او شان نزول

د [النور: ۴۲] ایت څخه راپدېخوا تر دې خایه پورې که څه هم په ضمني توګه د مؤمنانو څه صفاتو ته اشاره شوې ده مګر په قصدي ډول پکښې یا د څرګندو کفارو او یا د ناڅرګندو کفارو (منافقانو) حالات بیان شوي دي. نو څه لرې نه ده چې د ځینو مؤمنانو زړونو به غوښتي وي چې: کاش! داسې ټولنه مو درلودی چې د څرګندو کفارو د خطراتو څخه مامونه او د منافقانو څخه خالي وی، ترڅو مو پکښې خپل دین په احسنه طریقه پیاده کړی وی، او د هیڅ طرفه راته ډار او خطر متوجه نه وی؛ نو الله ﷻ به په دې ایتونو کښې د همدغو هیلو او قلبي غوښتنو اجابت نازل کړی وي.

همدې مضمون ته ورته مضمون د دغو ایتونو په شان نزول کښې هم روایت شوی دی چې یوه ورځې صحابه وو کرامو ﷺ آرزو وکړه چې: ای د الله رسوله! په مونږ باندې تر نن ورځې پورې داسې وخت نه دی راغلی چې د دښمنانو څخه په امن کښې شوي یاستو او خپله وسله مو په بې غمۍ سره د خپلو غاړو څخه غورزولې وي. نبي کریم ﷺ جواب ورکړ چې: «لَنْ تَلْبَثُوا إِلَّا يَسِيرًا حَتَّى يَجْلِسَ الرَّجُلُ مِنْكُمْ فِي الْمَلَإِ الْعَظِيمِ مُحْتَبِيًا لَيْسَتْ فِيهِمْ حَدِيدَةٌ»[۱] یعنې تاسو به درنګ ونه کړئ مګر لږ وخت چې ستاسو یو سړی به په لویه اجتماع کښې په داسې حال ناست وي چې خپل ځان به یې (بې غمه) په څادر کښې رانغښتی وي، او په دغې لویه اجتماع کښې به د هیڅا سره اوسپنه (وسله) موجودیت ونه لري. نو الله ﷻ په دغو ایتونو کښې د خپل پیغمبر خبره تصدیقه کړه چې حاصل یې داسې راځېږي:

د مطلب خلاصه

ای پیغمبره! د خپل اُمت مؤمنانو ته عموماً او خپلو صحابه وو کرامو ﷺ ته خصوصاً اعلان کړه چې:

۱ـ الله ﷻ ستاسو د جملې څخه ـ چې په طیبه کلمه باندې قائل یاست ـ هغو کسانو ته وعده ورکوي کومو چې په رښتیاني ډول باندې ایمان راوړی دی او نېک عملونه یې هم ورسره ملګري کړي دي چې:

الف: ضرور هرومرو به دوی په ځمکه کښې خلیفه ګان وګرځوي، او هیڅ معارض او مقابل به ورسره موجودیت ونه لري چې دوی ترې په ډار کښې واقع شي او نه به د دوی په ټولنه کښې داسې منافقان شتون ولري چې کارونه یې ورتخریب کړي.

ب: کوم کسان چې سمدستي د ځمکې د واکدارۍ خبرې کوي د هغوی ټغر به د ځمکې دمخه ټول کړي. لکه چې الله ﷻ همدغسې عملیه په پخوانیو قومونو کښې پیاده کړې ده، چې کفار یې هلاک کړي دي او د ځمکې خلافت یې مؤمنانو ته عنایت کړی دی.

ج: همدارنګه به مؤمنانو ته د دوی هغه دین پوره پیاوړی کړي کوم چې الله ﷻ د همدوی دپاره

---

(۱) اسباب النزول للواحدي ص۲۲۲؛ تفسیر ابن کثیر ج۳ ص۳۰۱؛ الدر المنثور ج۶ ص۲۱۵

غوره کړی دی، نو د ځمکې په مخ به داسې څوک ژوندی پرینږدي کوم چې د دوی د غوره کړی شوي دین د پرمختګ مخنیوی وکړي.

د: بالآخره الله ﷻ به دوی ته د خوف او ډار په عوض امن د بدیل په توګه ورکړي، آن تردې چې دوی به د ډېر امنیت د کبله د وسلې ګرځولو ته څه اړتیا ونه لري.

۲ـ ذکرو شوو ایماندارانو او صالحانو ته به ذکره شوې وعده دپوره کېدلو څخه وروسته تر هغه ادامه ولري او استمرار به مونده کړي ترڅو چې دوی یوازې زما عبادت کوي او په هیڅ وجه راسره هیڅ شی شریک ونه ګرځوي. یا په بل عبارت: ترڅو چې دوی یوازې په ماباندې اعتماد ولري او د کفري دولتونو څخه خپل اعتماد په بشپړه توګه سلب کړي.

۳ـ ای پیغمبره! کله چې الله ﷻ هغوی ته خپل وعده ورپوره کړه نو هرڅوک او هره یوه ډله چې د وعدې پوره کولو څخه وروسته ناشکري وکړي او د الله ﷻ څخه په غیر په بل چا (یا بل کفري دولت) باندې اعتماد وکړي نو د الله ﷻ په نزد همدغه کسان فاسقان دي او د فاسقانو سره ذکره شوې وعده ادامه نه مونده کوي، بلکې هغه د صالحانو (غیر فاسقانو) پورې اختصاص لري.

۴ـ نو ای پیغمبره! خپل اُمت ته اطمنان ورکړه چې بې غمه اوسئ ذکره شوې وعده پوره کېدونکې ده، هیڅ تشویش مه کوئ. فقط خپل لمونځونه ودروئ او خپل زکاتونه ورکړئ او د خپل پیغمبر رښتیانی اطاعت وکړئ، شاید چې په تاسو باندې د الله ﷻ د پلوه رحم وکړی شي او د ذکرې شوې وعدې د تحقق جوګه وګرځئ.

۵ـ ای پیغمبره! مه ته تشویش کوه او نه دې ستا اُمت تشویش کوي چې کفار به د الله ﷻ د ارادې مخه بنده کړي او ورباندې به زورور شي (پرې به یې نه ږدي چې ستاسو سره خپله وعده په ځمکه کښې پیاده کړي). او دا ځکه چې:

الف: د الله ﷻ عاجز کوونکی هیڅوک نه شي جوړېدلی، چې زور یې ورباندې د پاسه شي.

ب: کفار د الله ﷻ دښمنان دي چې په آخرت کښې یې ورته دوزخ ټاکلی دی، چې د بېرته ورتاوېدلو ډېر بد ځای دی.

لنډه دا چې کفار په دنیا او اخرت کښې د الله ﷻ په نزد مقهور او مغلوب دي او هم د ذلت سره مخامخ کېدونکي دي.

توضیحات

۱ـ که څوک وایي چې په ﴿وَعَدَ ٱللَّهُ ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ مِنكُمۡ﴾ کښې د "مِنْ" توری د بعضیت دپاره دی[1] او د "کُمْ" په ضمیر سره صحابه کرام ﷺ مخاطب دي، نو پوښتنه دا ده چې: دوی خو ټول عادلان دي ایا د دوی سره د ﴿مِنكُمۡ﴾ د کلماتو نزول مناسب دی؟ حال دا چې د ځینو په عدالت باندې دلالت کوي او بس؟

---

(۱) التفسیر الکبیر ج۲۴ ص۲۵

مونږ وایو: ځینو علماوو کرامو د "مِنْ" ذکر شوی توری د بیان دپاره اخستی دی[1]، یعنې الله ﷻ هغو کسانو ته وعده ورکوې کومو چې ایمان راوړی دی او نېک عملونه یې کړي چې هغوی همدا ستاسو (صحابه وو کرامو ﷺ) څخه عبارت دي.

مګر مونږ ته بهتره برېښي چې د "مِنْ" توری د تبعیض دپاره دی خو د "کُمْ" په ضمیر باندې هغه څوک مخاطب دی کومو چې ایمان راوړی دی، برابره خبره ده چې په صداقت سره وي او که په منافقت سره وي، نو د "مِنْ" د توري په نزول باندې د وعدې څخه منافقان بې برخې شوي دي. اما ذکره شوې وعده د قیامت د ورځې پورې ټولو مؤمنانو ته شامله ګڼله کېږي، چې د سوچه ایمان او صالح عمل خاوندان جوړ شي.

د دې ډول ضمیر لاندې نظائر ولولئ:

الف: په ﴿ كُفُّوٓاْ أَيْدِيَكُمْ ﴾ [النساء:۷۷] ایت کښې د "کُمْ" په ضمیر باندې د دواړو ډلو (مؤمنانو او منافقانو) مجموعه مخاطبه کړی شوې ده.

ب: په ﴿ وَلَوْ أَنَّا كَتَبْنَا عَلَيْهِمْ أَنِ ٱقْتُلُوٓاْ أَنفُسَكُمْ ﴾ [النساء:۶۶] ایت کښې د "هُمْ" ضمیر د مؤمنانو او منافقانو مجموعې ته راجع دی. د زیات تحقیق دپاره دې په همدې کتاب کښې د ذکرو شوو ایتونو تحقیقاتو ته مراجعه وکړی شي.

استخلاف څه معنی؟

۲ـ په ﴿ لَيَسْتَخْلِفَنَّهُمْ فِى ٱلْأَرْضِ كَمَا ٱسْتَخْلَفَ ٱلَّذِينَ مِن قَبْلِهِمْ ﴾ کښې د "یَسْتَخْلِفُ، اسْتَخْلَفَ" دواړه کلمې د "اسْتِخْلاف" څخه اشتقاقي شوې دي، "اسْتِخْلاف" دېته وايي چې څوک د بل چا دپاره خلیفه (نائب) وټاکل شي[2].

په دې مقام کښې الله ﷻ مؤمنانو ته د "اسْتِخْلاف" وعده ورکړې ده، چې په لاندې دوه وو معناوو باندې تفسیر کېدی شي:

الف: الله ﷻ به د کفارو حکومتونه رنګ کړي او په عوض به یې صالحان مؤمنان د حکومت او اقتدار خاوندان وګرځوي، لکه چې په پخوانیو زمانو کښې یې د فرعونیانو حکومت دړې وړې کړ او د ځمکې د اقتدار واګې یې د بني اسرائیلو په ولکه کښې ورکړې.

الله ﷻ فرمایي چې: ﴿ قَالَ عَسَىٰ رَبُّكُمْ أَن يُهْلِكَ عَدُوَّكُمْ وَيَسْتَخْلِفَكُمْ فِى ٱلْأَرْضِ فَيَنظُرَ كَيْفَ تَعْمَلُونَ ﴾ [الأعراف:۱۲۹] یعنې موسی ﷺ خپل قوم مخاطب کړ چې: تاسو وارخطا کېږئ مه! او خپل رب ﷻ ته اُمید وکړئ چې ستاسو دښمن (فرعونیان) به هلاک کړي او په عوض به یې تاسو په ځمکه کښې خلیفه ګان وګرځوي، نو وبه ګوري چې تاسو څنګه عمل کوئ (شکر کوئ او که ناشکري).

---

(۱) تفسیر الکشاف ج۳ ص۲۵۱

(۲) لسان العرب ج۹ ص۸۳

د موسى ﷺ ذکره شوې خبره الله ﷻ رښتیا کړه چې فرعونیان یې هلاک کړل او د ځمکې واګې یې د بني اسرائیلو په ولکه کښې ورکړې لکه چې په [الأعراف:۱۳۷] ایت کښې پرې صراحت شوی دی.

ب: الله ﷻ به د پیغمبر ﷺ د وفات څخه وروسته د شریعت په نفاذ کښې اُمتیان د ده ﷺ خلیفه ګان وګرځوي، یا په بل عبارت: د ده ﷺ اُمتیان به همغه حالت ته ادامه ورکړي کوم چې د پیغمبر په ژوند کښې موجود وه، او یا به د څه فرجې (وُت) څخه وروسته د کفارو اقتدار ختم کړي او د ده ﷺ اُمتیان به په اقتدار کښې راولي.

نبي کریم ﷺ د خلافت د همدغې معنی په دوه وو صورتونو باندې صراحت کړی دی چې فرمایلې یې دي:

اول: «لَوْ لَمْ يَبْقَ مِنَ الدُّنْيَا إِلَّا يَوْمٌ لَبَعَثَ اللهُ عَزَّ وَجَلَّ رَجُلًا مِنَّا يَمْلَؤُهَا عَدْلًا كَمَا مُلِئَتْ جَوْرًا»[۱] یعنې که بالفرض د دنیا د عمر څخه نه وي پاتې مګر یوه ورځ، نو دغه یوه ورځ به الله ﷻ اوږده کړي ترڅو پکښې زمونږ (د ساداتو) څخه داسې یو سړی مبعوث کړي چې ټوله دنیا په عدل باندې ډکه کړي لکه چې په عین وخت کښې به په ظلم باندې ډکه وي (نو دا به لرې کړي او هغه به پکښې ځای په ځای کړي). همدارنګه نبي کریم ﷺ په یوه اوږده حدیث کښې نوموړي سړي ته د «خَلِيفَةُ اللهِ الْمَهْدِيُّ» لقب ورکړی دی[۲].

دوهم: «الْخِلَافَةُ فِي أُمَّتِي ثَلَاثُونَ سَنَةً ثُمَّ مُلْكٌ بَعْدَ ذَلِكَ»[۳] یعنې زما په امت کښې به په اتصال سره دېرش کاله خلافت وي بیا د دې څخه وروسته به پاچاهي وي.

دغه دېرش کاله ځینو علماوو کرامو[۴] په داسې ډول پوره کړي دي چې: دوه (۲) کاله د ابو بکر الصدیق ؓ د خلافت، لس (۱۰) کاله د عمر الفاروق ؓ د خلافت، دولس (۱۲) کاله د عثمان الغني ؓ د خلافت او شپږ (۶) کاله د علي ؓ د خلافت دورې وې، چې ټول دېرش (۳۰) کاله کېږي.

ذکر شوې مضمون ته نبي کریم ﷺ په یوه بل ځای کښې هم اشاره کړې ده چې په یوه اوږده حدیث کښې یې فرمایلي دي چې: «إِنَّ اللهَ زَوَى لِيَ الْأَرْضَ فَرَأَيْتُ مَشَارِقَهَا وَمَغَارِبَهَا وَإِنَّ أُمَّتِي سَيَبْلُغُ مُلْكُهَا مَا زُوِيَ لِيْ مِنْهَا»[۵] یقینًا الله ﷻ ماته ځمکه راغونډه کړه نو ما یې مشرقونه او مغربونه ولیده، او بې شکه زما امت چې دی واکداري به یې هغې ځمکې ته ورسېږي کومه چې ماته الله ﷻ راغونډه کړې وه (او په ماباندې یې ولیدله).

سوال جواب

۳ـ که څوک وایي چې: د علي ؓ د خلافت په دوره کښې خو آمن نه وه بلکې خوف او ډار په منطقه

(۱) مسند احمد بن حنبل ج۱ ص۲۱۲
(۲) سنن ابن ماجه ص۳۰۰
(۳) جامع الترمذي ج۲ ص۴۶
(۴) تفسیر البغوي ج۳ ص۲۵۵
(۵) صحیح مسلم ج۲ ص۳۹۰

باندې خور وه، نو پوښتنه دا ده چې ایا دغه شپږ کاله هم د ایت شریف په وعده کښې شامل ګڼلی شي؟
مونږ وایو چې: په ایت شریف کښې هغه خوف او ډار د مؤمنانو څخه نفې کړی شوی دی کوم چې د کفارو د پلوه اسلامي جامعې ته متوجه وي، او د څلورم خلیفه په زمانه کښې خوف او ډار د کفارو د پلوه ورته متوجه نه وه، چې د ایت شریف سره منافات ولري. بلکې د خپلمنځي اختلاف د امله یې تحقق موندلی وه.
په همدې مضمون باندې د ذکرو شوو ایتونو د شان نزول روایت په صراحت سره دلالت کوي.

تبصره

۴_که څه هم د ایتونو د سیاق سره په دې مقام کښې د خلافت لومړی معنی ډېره مناسبه بریښي مګر زمونږ په فکر څه لرې نه ده چې دلته د خلافت لومړی معنی په عبارة النص او دوهمه معنی په اشارة النص سره اراده کړی شي؛ نو حاصل به یې داسې راوخېژي چې: الله ﷻ مؤمنانو صالحانو ته وعده ورکړې ده چې د وخت د کفارو حکومت به ړنګ کړي او د ځمکې واګې به د همدوی په لاس ورکړي ترڅو پکښې دوی د خپل پیغمبر ﷺ په نیابت اسلامي شریعت پیاده کړي.

یوه پوښتنه او د هغې جواب

۵_ که څوک وایي چې: د راشده خلفاوو د دېرشو (۳۰) کلونو څخه علاوه خو په دنیا کښې ډېر اسلامي حکومتونه تېر شوي دي او لا روان دي تېرېږي، نو ایا دغه حکومتونه د ذکرې شوې وعدې مصداقات نه شي جوړېدلی؟ یا په بل عبارت: څه وجه ده چې د دنیا دغو مستقلو اسلامي حکومتونو ته د خلافتونو القاب نه شي ورکولی؟
مونږ وایو چې: ذکر شوي حکومتونه ځکه د وعدې مصداقات نه شي جوړېدلی چې:
الف: دغه اسلامي حکومتونه د کفارو څخه عموماً او د امریکا د حکومت څخه خصوصاً په ډار کښې دي، او په ذکره شوې وعده کښې دا خبره شامله ده چې د کفارو څخه به مامون وي.
ب: دغه حکومتونه په بې غمۍ سره په ټولو ساحو کښې اسلامي شریعت یا نه عملي کوي او یا یې د کفارو د ډاره نه شي عملي کولی، او په وعده کښې د الهي غوره دین تعمیل یوه ځرګنده نښه ده.
شاید چې د وعدې ذکر شوې دوه مهمې برخې به هغوی ته ځکه نه وي ورکړې شوې چې د صالح عمل شرط پکښې منتفي دی او شتون نه لري. د همدې کبله هر یو حکومت د استقلال مدعي دی، او د یوه سره هم دا خیال نشته چې په ټوله دنیا کښې دې ټول مسلمانان د یوه حکومت تر بیرغ لاندې راټول شي او تعدد دې د منځه لاړ شي، د حکومتونو تعدد ته خو شریعت اجازه نه ورکوي.

اسلامي امارت یا د وعدې مصداق

۶_ هو! په موجوده زمانه کښې[1] یوازې د افغانستان اسلامي امارت دی چې د کفارو څخه عموماً

---

(۱) ۱۴۲۰/۵/۱۰ ه‍ ق = ۱۳۷۸/۵/۳۱ ه‍ ش = ۱۹۹۹/۸/۲۲ م.

او د امریکا د حکومت څخه خصوصاً نه ډارېږي، که څه هم پروسکال یې ورباندي کروز توغندي وورول او سږ کال یې ورباندي اقتصادي بندیزونه ولګول خو د دې سره-سره اسلامي امارت لکه ونه مستقیم په خپل مکان دی که خزان ورباندي ورشي که بهار؛ په همدغه حال کښې یې په زنانه وو باندي شرعي حجاب عملي کړ، د رسمي دوائرو څخه یې د کار کولو څخه منعه کړې او هم یې شرعي حدود اجراء کړه او د مختلط تعلیم مخه یې بنده کړه.

الله ﷻ دې وکړي چې په هره برخه کښې شریعت عملي کړي او د رشوت مخه هم ونیسي او کوم زاړه کمونستان چې چرته غلي او پټ شوي دي هغوی هم د منځه یوسي. ترڅو د یو پلوه همدغه امارت په دې زمانه کښې د ذکرې شوې وعدې مصداق وګرځي، او د بله پلوه د راتلونکي الخلیفه المهدي د راڅرګندېدلو زمینه مساعده شي ـ آمین یا رب العالمین.

درې جملې او اعرابي محلونه

٧ـ په دې مقام کښې باید د لاندې درېوو جملو اعرابي محلونه په نظر کښې ونیول شي چې په تفسیر باندې اثر غورزوي:

الف: په ﴿ يَعْبُدُونَنِي لَا يُشْرِكُونَ بِي شَيْئًا ﴾ جمله کښې دوه احتماله تحقق موندلی شي[١]:

اول: دا جمله د ﴿ ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ مِنكُمْ ﴾ څخه حال واقع شوې ده، یعني په داسې حال کښې صالحانو مؤمنانو ته الله ﷻ وعده ورکوي چې دوی خاص زما عبادت کوي او هیڅ شی راسره په عبادت کښې نه شریکوي. نو په دې تقدیر سره دا جمله د ما قبل دپاره تاکید واقع کېږي.

دوهم: دا جمله مستانفه ده، ته به وایې چې چا د ذکر شوې وعدې د ورکړې وجه پوښتلې وي او په جواب کښې ورته ویل شوي وي چې هغوی ته ذکره شوې وعده ځکه ورکړه شوې ده چې دوی یوازې زما عبادت کوي او په عبادت کښې راسره هیڅ شی نه شریکوي.

نو په دې تقدیر دا جمله تاسیس فائده کوي، او د تاکید څخه تاسیس بهتر وي.

ب: د ﴿ وَمَن كَفَرَ بَعْدَ ذَٰلِكَ فَأُوْلَٰٓئِكَ هُمُ ٱلْفَٰسِقُونَ ﴾ جمله په مقدره جمله باندې عطفه ده چې د هغې ظهور داسې صورت نیسي: "مَنْ آمَنَ بَعْدَ ذٰلِكَ فَأُوْلٰئِكَ هُمُ الْفَائِزُوْنَ".

دا د یو پلوه او د بله پلوه د ﴿ كَفَرَ ﴾ کلمې په اشتقاق کښې لاندې دوه احتماله صحت لري:

اول: چې د "كُفْرَان" څخه مشتقه وګڼله شي، چې د ناشکرۍ معنی ورکوي[٢].

دوهم: چې د "كُفْر" څخه واخستله شي، چې د عدم ایمان دپاره وضعه شوې ده[٣].

زمونږ په فکر په دې مقام کښې لومړی اشتقاق بهتر دی چې "كُفْرَان" په "كُفْر" باندې مشتمل دی، یا په بل عبارت: ټول کفار ناشکران دي او په مؤمنانو کښې هم ناشکران شته.

---

(١) روح المعاني ج١٨ ص٢٠٤
(٢) تفسیر الکشاف ج٣ ص٢٥٢
(٣) التفسیر الکبیر ج٢٤ ص٢٦

سوال جواب

٨_ که څوک وايي چې: په ذکر شوي عبارت کښې ﴿ ذَٰلِكَ ﴾ څه شي ته اشاره ده؟

مونږ وايو چې: ځينو مفسرينو کرامو دغه کلمه ذکر شوي بيان ته اشاره ګڼلې ده[١] يعنې هرڅوک چې د ذکرې شوې وعدې د ورکړې څخه وروسته خپل ايمان ته ادامه ورکړي نو هغه کامياب دی او هرڅوک چې بالعکس ورباندې کافر شي او عقيده پرې ونه کړي نو هغوی په فسق کښې کمال ته رسېدلي دي، ته به وايې چې فسق په همدوی کښې منحصر دی.

مګر کومه خبره چې غوره او بهتره برېښي هغه دا ده چې په ﴿ ذَٰلِكَ ﴾ سره به د ذکرې شوې وعدې بيان ته نه بلکې حصول ته اشاره وي، يعنې هرڅوک چې د ذکرې شوې وعدې د تحقق او حصول څخه وروسته خپل ايمان ته ادامه ورکړي او د کفر او کفران څخه ځانونه بچ وساتي نو دوی کاميابان دي، او څوک چې د هغې د تحقق څخه وروسته کفر او کفران غوره کړي نو همدوی په فسق کښې کمال ته رسېدلي دي او ډېر ژر به د نعمتونو د زوال سره مخامخ شي.

ج: که څه هم ځينو علماوو کرامو د ﴿ وَأَقِيمُواْ ٱلصَّلَوٰةَ ﴾ الآية، جملات په ﴿ قُلۡ أَطِيعُواْ ٱللَّهَ ﴾ [النور: ٥۴] کښې په ﴿ أَطِيعُوا ﴾ باندې عطفې ګڼلي دي[٢]، مګر بهتره داسې ځرګندېږي _والله ﷻ أعلم_ چې دا به په هغې مقدرې جملې باندې عطفې وي په کومې باندې چې د ﴿ هُمُ ٱلۡفَٰسِقُونَ ﴾ کلمات دلالت کوي، نو ظهور به يې داسې صورت ونيسي چې: "فلا تَفْسُقُوْا وأقِيمُوا الصَّلاةَ" تر آخره پورې.

يعنې اې مؤمنانو! خپل ځانونه فاسقان مه جوړوئ بلکې خپلو ايمانونو ته ادامه ورکړئ او په بدني او مالي عبادتونو باندې او هم د خپل پيغمبر ﷺ په اطاعت باندې مستمر اوسئ! شايد چې په تاسو باندې د الله ﷻ د جانبه رحم وکړی شي.

﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ لِيَسۡتَـٔۡذِنكُمُ ٱلَّذِينَ مَلَكَتۡ أَيۡمَٰنُكُمۡ وَٱلَّذِينَ لَمۡ يَبۡلُغُواْ ٱلۡحُلُمَ مِنكُمۡ ثَلَٰثَ مَرَّٰتٖۚ مِّن قَبۡلِ صَلَوٰةِ ٱلۡفَجۡرِ وَحِينَ تَضَعُونَ ثِيَابَكُم مِّنَ ٱلظَّهِيرَةِ وَمِنۢ بَعۡدِ صَلَوٰةِ ٱلۡعِشَآءِۚ ثَلَٰثُ عَوۡرَٰتٖ لَّكُمۡۚ لَيۡسَ عَلَيۡكُمۡ وَلَا عَلَيۡهِمۡ جُنَاحُۢ بَعۡدَهُنَّۚ طَوَّٰفُونَ عَلَيۡكُم بَعۡضُكُمۡ عَلَىٰ بَعۡضٖۚ كَذَٰلِكَ يُبَيِّنُ ٱللَّهُ لَكُمُ ٱلۡأٓيَٰتِۗ وَٱللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٞ ۝٥٨ وَإِذَا بَلَغَ ٱلۡأَطۡفَٰلُ مِنكُمُ ٱلۡحُلُمَ فَلۡيَسۡتَـٔۡذِنُواْ كَمَا ٱسۡتَـٔۡذَنَ ٱلَّذِينَ مِن قَبۡلِهِمۡۚ كَذَٰلِكَ يُبَيِّنُ ٱللَّهُ لَكُمۡ ءَايَٰتِهِۦۗ وَٱللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٞ ۝٥٩ وَٱلۡقَوَٰعِدُ مِنَ

(١) تفسير ابي السعود ج۶ ص١٩١
(٢) اللباب في علوم الكتاب ج١٣ ص۴۴٣

ٱلنِّسَآءِ ٱلَّٰتِي لَا يَرۡجُونَ نِكَاحٗا فَلَيۡسَ عَلَيۡهِنَّ جُنَاحٌ أَن يَضَعۡنَ ثِيَابَهُنَّ غَيۡرَ مُتَبَرِّجَٰتِۭ بِزِينَةٖۖ وَأَن يَسۡتَعۡفِفۡنَ خَيۡرٞ لَّهُنَّۗ وَٱللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٞ ﴿٦٠﴾

[۵۸] ای هغو کسانو چې ایمان یې راوړی دی! هرومرو او ضرور دې هغه کسان ستاسو څخه (د درننوتلو دپاره) اجازه واخلي د کومو چې ستاسو ښي لاسونه مالکان شوي دي او هغه کسان (دې هم درڅخه اجازه واخلي) کوم چې ستاسو (احرارو) د جملې څخه د احتلام وخت ته نه وي رسېدلي (البته دغه اجازه اخستل) په درېوو وختونو کښې (ضرور) دي، (هغه دا:) د سبا د لمانځه څخه وړاندې، او په هغه وخت کښې چې تاسو (پکښې) خپلې جامې بږدئ، چې د غرمې د وخت څخه عبارت دی، او (بالاخره) د ماسخوتن د لمانځه څخه وروسته.

(دا) ستاسو دپاره د عورتونو (د لوڅولو) درې وختونه دي، د دې درېوو وختونو څخه وروسته نه په تاسو باندې ګناه شته (چې هغوی ته تعلیم ورنه کړئ) او نه په هغوی باندې (څه ملامته او غابن چیچي شته چې بې اجازې درننوځي).

(هغوی) په تاسو باندې طواف کوونکي (وتونکي او ننوتونکي) دي (او) ستاسو ځینې په ځینو نورو باندې (هم طواف کوونکي) دي (ستاسو هم ورته اړتیا پېښېږي).

(ای پیغمبره!) په دغه شان سره الله ﷻ تاسو ته ایتونه (احکام) بیانوي، او الله ﷻ پوه (او) د حکمت خاوند دی.

[۵۹] او کله چې ستاسو څخه ماشومان بلوغ (د احتلام حد) ته ورسېدل نو دوی دې (بیا) داسې اجازه اخلي (او بې اجازې دې نه داخلېږي) لکه څنګه چې هغه کسان اجازه اخلي کوم چې د دوی څخه (لا) وړاندې بلوغ (د احتلام حد) ته رسېدلي وه (او اجازې یې اخستې).

دغه ډول الله ﷻ تاسو ته خپل ایتونه (احکام) بیانوي، او الله ﷻ پوه (او) د حکمت څښتن دی.

[۶۰] او ناستې (سپین سرې) ښځې چې دي (دا) د هغو ښځو څخه عبارت دي چې (د بوډاتوب د کبله) تمه نه کوي چې څوک به یې په نکاح باندې واخلي، نو په دوی باندې څه ګناه نشته چې خپلې لوپې جامې (حجابونه او څادرېګانې) په داسې حال کېږدي چې په زینت سره ځرګندونکې نه وي.

او که دوی (د همدغه بوډاتوب د حال سره-سره د څادرېګانو د غورزولو څخه) خپل ځانونه په ځنګ وساتي (او پرهېزګاري تري وکړي) نو دا کار ورته ډېر بهتر دی (چې دا عزیمت دی او هغه رخصت).

او الله ﷻ اورېدونکی (او) پوه دی (هرڅه اوري او په هرڅه پوهېږي).

ارتباط او شان نزول

۱ـ وړاندېني ایتونه په عقیدوي احکامو او ترغیب او ترهیب باندې مشتمل وه، په دې ایتونو کښې د معاشرتي احکامو او آدابو بیان تکمیل شوی دی.

۲ـ که څوک وايي چې: په کار وه (مناسب وه) چې دا ايتونه د [النور:۳۴] ايت څخه وروسته په توقيفي توګه اينښودل شوي وی، څرته چې د معاشرتي احکامو او آدابو څه برخې اختتام مونده ده، ترڅو د ملغلرو اميل مرتب تشکيل شوی وی او په منځکښې يې د عقدوي احکامو څه برخه په توقيفي توګه نه وی ځای په ځای شوي؟

مونږ وايو ـوالله ﷻ أعلمـ چې: د ايتونو د نزول په وخت کښې خلک د معاشرتي احکامو او آدابو سره نابلده او ناآشنا وه، نو څه لرې نه وه چې تعميل يې وريانديې ثقيل اودروند تمام شوی وی. نو د دغه ثقل د تخفيف کولو دپاره الله ﷻ د ذکرو شوو احکامو او آدابو په منځکښې څه عقيدوي احکام او د ترغيب او ترهيب ايتونه کېښودل ترڅو ټولو مسلمانانو ته ارشاد وکړي چې تاسو وريانديې د ايمان په قوت سره عمل کولی شئ؛ نو خپل ايمان قوي کړئ چې اجراء کول يې درياندې اسان او تخفيف شي.

مونږ ته په تجربه ثابته شوې ده چې د معاشرتي احکامو او ادابو تعميل د ايمان قوت غواړي ځکه چې د تعميل په صورت کښې سړی د خپلوانو او اقاربو د اعتراضاتو او غُصې لاندې واقع کېږي او څينې لا ورسره بالکل د ناستې ولاړې څخه لاس اخلي او دښمنۍ ورسره اختياروي او داسې نور.

۳ـ اما د شان نزول په باب يې علماوو کرامو دوه روايتونه ذکر کړي دي[۱]، څه لرې نه ده چې دواړه يې د نزول اسباب وګڼلی شي. هغه دا چې:

الف: يوه ورځې نبي کريم ﷺ د ضرورت د کبله عمر ﷺ د يوه غلام په ذريعه راوغوښت، غلام هغه ته په تکنده غرمه کښې ورغی چې نبي کريم ﷺ دې بولي.

دغه غلام عمر ﷺ په داسې حال باندې وليد د کوم په ليدلو باندې چې نوموړی ﷺ خوښ نه شو.

د همدې کبله کله يې چې د دعوت اجابت وکړ او د نبي کريم ﷺ په حضور کښې حاضر شو نو عرض يې وکړ چې: ای د الله رسوله! کاش چې الله ﷻ مونږ ته داجازې غوښتلو په هکله څه نور اوامر او نواهي هم نازل کړي وی. نو الله ﷻ ذکر شوی ايت شريف نازل کړ.

ب: يوه ورځې نبي کريم ﷺ ته يوه ښځه ورغله ـچې "أسْمَاء بنت مُرْثد" نوميدهـ او عرض يې وکړ چې: ای د الله رسوله! په مونږ باندې زمونږ غلامان او خدمتګاران په داسې حال کښې راداخلېږي چې مونږ په هغه حال کښې داخلېدل نه خوښوو. نو الله ﷻ ذکر شوی ايت نازل کړ، چې حاصل يې په لاندې ډول راځېږي:

د مطلب خلاصه

ای پيغمبره! اوس په خپل اُمت باندې د معاشرتي آدابو او احکامو څه متباقي برخه قرائت کړه هغه دا چې:

۱ـ د الله ﷻ د پلوه مؤمنان مخاطب کړه چې: ای مؤمنانو! تاسو په لاندې ارشاداتو عمل وکړئ:

(۱) اسباب النزول للواحدي ص۲۲۲

الف: په څلورشتو ساتونو کښې درې خله (یا په درېوو وختونو کښې) باید ستاسو مملوکان (وینځې وي او که غلامان) او هغه ماشومان کوم چې لا بالغ شوي نه وي هم بدون د اجازې څخه تاسو ته درداخل نه شي. یا په بل عبارت: ذکرو شوو دوارو ډلو ته تعلیم وکړئ او په دغو درېوو وختونو کښې د اجازې اخستل ورزده کړئ او پرې عملي یې کړئ. هغه دا چې:

اول: د سهار د لمانځه څخه وړاندې چې تاسو لا د بسترو څخه نه یاست پورته شوي.

دوهم: د غرمې په وخت کښې چې تاسو د خوب دپاره خپلې جامې غورزولې وي، او د عورت د لوڅېدلو احتمال مو موجود وي.

درېم: د ماسخوتن د لمانځه څخه وروسته چې تاسو د ویده کېدلو دپاره خپل ځانونه چمتو کړي وي او یا ویده یاست.

دغه درې وختونه ستاسو دپاره داسې وختونه دي چې ستاسو د خاصو اندامونو د لوڅېدلو احتمال پکښې شته دی او تاسو نه خوښوئ چې د چا نظر ورباندې ولګېږي، که څه هم هغوی ستاسو مملوکان او یا ماشومان وي.

ب: د دغو درېوو وختونو څخه په غیر نه په تاسو باندې څه ګناه شته چې تعلیم ورته ونه کړئ او نه په هغوی باندې څه باک او پروا شته، چې یا ورته په غُصه شئ او یا یې ورټئ.

ج: د ذکرو شوو درېوو وختونو څخه په غیر ځکه په تاسو باندې څه بندیز نشته، چې خدمتګاران په تاسو باندې طواف کوونکي دي او تاسو ته ځي راځي. یا په بل عبارت: خدمتګاران تاسو ته د خدمت د ترسره کولو دپاره تاوېږي راتاوېږي او تاسو هغوی ته د استخدام دپاره په سات ګرې کښې اړتیا مونده کوئ، نو که بالفرض په ټولو وختونو کښې د اجازې اخستلو ضرورت واجب وګرځولی شي نو تاسو او هغوی (دواړه ډلې) به په حرج کښې واقع شئ، او الله ﷻ تاسو په حرج کښې نه غورزوي.

۲ـ ای پیغمبره! په دغه ډول دقیقه توګه الله ﷻ د احکامو په نزول کښې ستاسو اړتیاوې مراعاتوي، او په څرګنده توګه یې درنازلوي، او دا ځکه چې الله ﷻ پوه دی ستاسو ټولې اړتیاوې ورته معلومې دي او هم د حکمت خاوند دی چې په هر یوه حکم کښې یې بې شمېره ګټې او فائدې نغښتې دي.

۳ـ هو! که ستاسو هغه ماشومان (کومو ته چې د درېوو وختونو څخه په غیر د بې اجازې ننوتلو جواز ورکړی شوی وي) بلوغ ته ورسېږي نو بیا دې د نورو بالغانو نارینه وو په شان په ټولو اوقاتو کښې اجازه واخلي، او نه باید تاسو هغوی ته د بې اجازې داخلېدلو اختیار ورکړئ چې دا خو به وړاندې بې اجازې راداخلېدل نو اوس دې هم راداخل شي. یا په بل عبارت: نه دې نوموړي نوي بالغان د خپلو ځانونو څخه ماشومان جوړوي او نه ورته باید تاسو د ماشومانو په نظر وګورئ.

۴ـ ای پیغمبره! په دغې دقیقه توګه الله ﷻ ستاسو دپاره خپل احکام بیانوي، او الله ﷻ هم پوه دی او هم د حکمت خاوند دی.

۵ـ ای پیغمبره! بل حکم په خپل اُمت باندې د زړو او سپین سرو زنانه وو په هکله قرانت کړه

کومې چې د بوډاتوب څخه داسې مرحلې ته رسېدلې وي چې د نکاح اُمید ورسره نه وي، نه پخپله د جنسي ارتباط سره علاقه لري او نه ورته په همدې ملحوظ د چا تمه پیدا کېږي. هغه دا چې.

الف: په دوی باندې څه ګناه او نیوکه نشته چې خپلې اضافه جامې ـ لکه جلباب او لویې څادرېګانې ـ وغورزوي او په څمکه باندې یې کېږدي.

ب: خو په همدغه حال کښې هم دا شرط ده چې خپل زینت دې د جاهلیت د زمانې غوندې نه ځرګندوي چې خلک وربانده د بې شرمې ښځې ګومان وکړي او یا ورته د چا تمه پیدا شي، او نه دې په نخرو باندې حرکت کوي.

ج: د لوی حجاب نه اغوستل ذکرو شوو بوډایانو زنانه وو ته جواز لري او وربانده ګنهګارېږي نه؛ اما که په همدغه حال کښې هم د خوانانو زنانه وو په شان خپل خانونه په پرده کښې وساتي او بې حجابه بهر ونه وځي نو دا کار ورته بهتر دی، چې نه به پخپله د اتهام لاندې واقع شي او نه به د نارینه وو پام خپلو خانونو ته راواړوي.

د: الله ﷻ اورېدونکی دی، په دغسې زنانه وو پورې هم چې څوک څه خبره وکړي هغه اوري، او پوه دی، که بوډۍ زنانه د ذکرې شوې اجازې څخه بده استفاده وکړي او په چل سره خپل خان نارینه وو ته ځرګند کړي نو دا کار ترې هم نه پټېږي او نه یې څوک غولولی شي.

توضیحات

۱ـ مونږ د الله ﷻ په توفیق د [النور:۲۷] ایت لاندې لیکلي دي چې د ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ ﴾ خطاب که څه هم نارینه وو ته متوجه دی مګر د تغلیب په توګه پکښې زنانه هم شاملې دي، همدارنګه په دې مقام کښې د ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ ﴾ د نارینه وو خطاب زنانه وو ته هم شامل دی.

۲ـ د ﴿ لِيَسۡتَـٔۡذِنكُمُ ٱلَّذِينَ مَلَكَتۡ أَيۡمَٰنُكُمۡ وَٱلَّذِينَ لَمۡ يَبۡلُغُواْ ٱلۡحُلُمَ مِنكُمۡ ﴾ په ارتباط د سرې په ذهن کښې لاندې پوښتنې ګرځي راګرځي:

الف: یوه دا چې د [النور:۳۱] ایت په توضیحاتو کښې تېر شوه ـ لله ﷻ الحمد والثناء ـ چې بالغ غلام د خپلې مولاګۍ په نسبت د اجانبو غوندې دی او نکاح یې ورته په ابدي توګه حرامه نه ده، نو جائزه نه ده چې د خپلې مولاګۍ محاسن وګوري[1].

حال دا چې په دې ایت کښې ـ چې بحث پکښې روان دی ـ غلام ته حق ورکړی شوی دی چې د درېوو اوقاتو څخه په غیر بدون د اجازې ورداخل شي، نو څه لرې نه ده چې د خپلې مولاګۍ په محاسنو باندې یې سترګې ولګېږي؟

د دې پوښتنې جواب دا دی چې: دلته د ﴿ ٱلَّذِينَ مَلَكَتۡ أَيۡمَٰنُكُمۡ ﴾ څخه هغه غلامان مطلب دي کوم چې لا بلوغ ته نه وي رسېدلي[2] او دا څکه لکه څنګه چې بالغ غلام د بالغ اصیل حکم لري

---

(۱) احکام القرآن للجصاص ج۳ ص۳۱۷
(۲) احکام القرآن للجصاص ج۳ ص۳۲۱

همدارنګه ماشوم غلام هم د ماشومِ اصیل غوندې دی، نو بدون د اجازې ورننوتل (د دریوو اوقاتو څخه په غیر) دوارو ته جائز دي.

اما پاتې شوې وینځې، نو هغوی هم په همدې حکم کښې په دلالة النص سره شاملې دي.

ب: بله پوښتنه دا ده چې: د ﴿لِيَسْتَأْذِنكُمُ﴾ کلمه د امر کلمه ده چې وجوب فائده کوي، حال دا چې ماشومان (اصیل وي او که کم اصل) مکلف نه دي او خطاب ورته متوجه نه دی؟

د دې جواب دا دی چې: دغه امر په حقیقت کښې بادارانو او پلرونو ته متوجه دی، چې تاسو خپلو ماشومانو ته (اصیل وي او که کم اصل) د اجازې غوښتل ورزده کړئ. لکه چې په یوه حدیث کښې همدې مضمون ته په ورته مضمون باندې صراحت شوی دی هغه دا چې:

نبي کریم ﷺ فرمايلي دي چې: «مُرُوا أَوْلَادَكُمْ بِالصَّلَاةِ وَهُمْ أَبْنَاءُ سَبْعِ سِنِينَ»[1] یعنې تاسو خپلو اولادونو ته د لمانځه په ودرولو باندې په داسې حال کښې امر وکړئ چې اوه کلن وي. دغه حدیث د [طه:۱۳۲] ایت شریف په توضیحاتو کښې مکمل لیکلی شوي دي، والحمد الله ﷻ.

د حُلُم د کلمې معنی

۳ـ د "حُلُم" کلمه مونږ د الله ﷻ په توفیق د [یوسف:۴۴] ایت لاندې شرحه کړې ده چې اصلاً د خوب لیدلو دپاره وضعه شوې ده خو د کنایې په توګه د بلوغ په حال کښې استعمالیږي[2]؛ شاید چې وجه به یې دا وي چې په دغه حال کښې بنیادم خپل ځان په خوب کښې په جنسي ارتباط باندې مشغول ګوري حتی چې کله لا وریاندې غسل هم واجبیږي.

په دې مقام کښې همدغه د بلوغ کنایي معنی مراده ده، پاتې شوه دا خبره چې په څومره عمر کښې بنیادم بالغ ګڼلی کیږي او مکلفیت ورته متوجه کیږي، نو دا موضوع مونږ د الله ﷻ په توفیق د [النساء:۶] ایت لاندې شرحه کړې ده، که دلته څوک نوره شرحه غواړي نو څینو اوږدو کتابونو[3] ته دې مراجعه وکړي.

هیر مو نه شي!

۴ـ هیر مو نه شي چې د ﴿ثَلَاثَ مَرَّاتٍ﴾ معنی په دې مقام کښې هغه نه ده د کومې په هکله چې نبي کریم ﷺ په یوه حدیث کښې فرمايلي دي چې: «الِاسْتِئْذَانُ ثَلَاثٌ»[4] یعنې اجازه غوښتل تر درې خله پورې دي نو که په دغو درې خلو کښې ورته اجازه ورنه کړه شوه نو باید چې بیرته وګرځي.

بلکې په دې مقام کښې ترې درې وختونه مراد دي، یعنې ذکر شوي اصیل او کم اصل ماشومان باید په دریوو وختونو کښې اجازه واخلي: یو د سهار د لمانځه څخه وړاندې، بل په غرمه کښې او

---

(۱) سنن ابي داود ج۱ ص۷۱
(۲) مفردات الراغب ص۱۲۹؛ لسان العرب ج۱۲ ص۱۴۵
(۳) احکام القرآن للجصاص ج۳ ص۳۳۱
(۴) صحیح مسلم ج۲ ص۲۱۱

درېم د ماسخوتن د لمانځه ځخه وروسته؛ او يا په بل عبارت: دغه د ﴿ ثَلٰثَ مَرّٰتٍ ﴾ كلمه په عين ايت كښې په درېوو وختونو سره تفسيره شوې ده.

دا د يوه پلوه، او د بله پلوه كه څه هم د ﴿ اَلْعِشَآءِ ﴾ د كلمې اطلاق د ماښام په وخت باندې هم كېږي[1] مګر په دې مقام كښې ترې د ماسخوتن وخت مطلب دى، نه د ماښام. په همدې مطلب باندې د ايتونو سياق او ﴿ ثَلٰثُ عَوْرٰتٍ ﴾ كلمات دلالت كوي، او دا ځكه چې د ماښام وخت خو داسې وخت نه دى چې د خپنو خاصو اندامونو د لوڅولو احتمال پكښې موجوديت ولري.

ايا د ماشومانو دپاره اجازت اخستل اوس هم ضرور دي؟

۵ـ په دې مسئله كښې علماوو كرامو متعدد اقوال كړي دي چې: ايا اوس هم لازمه ده چې په دغو درېوو وختونو كښې د بنيادم خپل بچيان (ماشومان) د داخلېدلو دپاره اجازه واخلي او كه څنګه؟[2]، مګر مونږ يوازې د عبد الله عباس رضي الله عنهما د دوو قولونو په ذكر باندې اكتفاء كوو. هغه دا چې:

الف: نوموړى وايي چې: «لَمْ يُؤْمِنْ بِهَا أَكْثَرُ النَّاسِ آيَةَ الْإِذْنِ وَإِنِّي لَآمُرُ جَارِيَتِي هَذِهِ تَسْتَأْذِنُ عَلَيَّ»[3] يعنې يو ايت دى چې اكثرو خلكو ورباندې دعمل د حيثه ايمان نه دى راوړى (عمل يې ورباندې نه دى كړى) چې د "إذن" د ايت ځخه عبارت دى، او يقينًا زه خپلې دغې وينځې ته امر كوم چې په ماباندې د داخلېدلو دپاره اجازه واخلي (زه ورباندې عمل كوم).

ب: نوموړى په يوه بل اوږده حديث كښې وايي چې: «إِنَّ اللهَ حَلِيمٌ رَحِيمٌ بِالْمُؤْمِنِينَ يُحِبُّ السَّتْرَ وَكَانَ النَّاسُ لَيْسَ لِبُيُوتِهِمْ سُتُورٌ وَلَا حِجَالٌ فَرُبَّمَا دَخَلَ الْخَادِمُ أَوِ الْوَلَدُ أَوْ يَتِيمَةُ الرَّجُلِ وَالرَّجُلُ عَلَى أَهْلِهِ فَأَمَرَهُمُ اللهُ بِالِاسْتِئْذَانِ فِي تِلْكَ الْعَوْرَاتِ فَجَاءَهُمُ اللهُ بِالسُّتُورِ وَالْخَيْرِ فَلَمْ أَرَ أَحَدًا يَعْمَلُ بِذَلِكَ بَعْدُ»[4] يعنې يقينًا الله ﷻ د حلم خاوند او په مؤمنانو باندې مهربان دى، او ستر (پرده) خوښوي، پخواني خلک وه چې كوټو يې پردې نه درلودې، او نه يې ډولۍ (پټ خايونه) درلوده، نو ډېر ځله به داسې پېښېدله چې خدمتګار او بچى (او بالآخره) يا د سړي بې پلاره ماشومه (چې په كور كښې به يې اوسېدله) ورباندې په داسې حال كښې ورداخل شوه، چې پخپله سړى به د خپل اهل سره په جنسي ارتباط مشغول وه، نو الله ﷻ دوى ته امر وكړ چې په دغو درېوو د ستر په وختونو كښې اجازه واخلي، نو بيا الله ﷻ خلكو ته پردې او مالونه وركړه (پراخي يې ورباندې ور وستله) نو ما هيڅوک ونه ليده چې د دې ځخه وروسته يې په دغه استيذان باندې عمل كړى وي.

تبصره

۶ـ د احاديثو ځينې شارحين وايي[5] چې د عبد الله بن عباس رضي الله عنهما د لومړي قول ځخه دوهم

(۱) مفردات الراغب ص۳٤۷
(۲) تفسير القرطبي ج۱۲ ص۳۰۲
(۳) سنن ابي داود ج۲ ص۳٤۹
(٤) سنن ابي داود ج۲ ص۳۵۰
(۵) بذل المجهود في حل ابي داود ج۲۰ ص۱۳۱

قول ته رجوع کړې ده، او یا دا چې لومړنی قول په ندب (استحباب) باندې او دوهم قول په جواز باندې محمول دی. یا په بل عبارت: هلته یې خلک ملامته کړه چې بدون د پراخۍ څخه یې په ایت شریف باندې عمل نه وه کړی او دلته یې ترې ملامته لرې کړه چې د دوی د پراخیو او پټو ځایونو خاوندان ګرځېدلي وه او څه اړتیا نه وه چې د خپلو بچیانو او ماشومانو خدمتګارانو ته په اجازه اخستلو امر وکړي.

مونږ ته همدا نظر بهتر برېښي چې ذکر شوی استیذان د دې کبله متروک ګرځولی شوی وه چې په وروستنیو وختونو کښې یې موجبات د منځه تللي وه، نو که بالفرض بیا په مسلمانانو باندې پخوانی حال راتاو شي او یا په موجوده وخت کښې د مناطقو په لحاظ ځینې مسلمانان د پخواني حال سره مخامخ وي، نو په هغوی باندې لازمه ده چې د ایت شریف په مقتضی عمل وکړي.

په همدې مطلب باندې د ایتونو لاندې جملې هم دلالت کوي:

الف: په ﴿ ثَلَٰثُ عَوۡرَٰتٍ ﴾ کښې د ﴿ عَوۡرَٰتٍ ﴾ کلمه اصلاً د هغو اندامونو دپاره وضعه شوې ده د کومو د لوڅولو (بربنډولو) څخه چې سړي ته حیاء (شرم) ورځي[1].

په دې مقام کښې د مبالغې په توګه ذکر شوي درېواړه وختونه د ﴿ عَوۡرَٰتٍ ﴾ په نامه یاد شوه، یعنې دغه درېواړه وختونه د عورتونو د بربنډولو سره دومره زیات تړاو لري ته به وایې چې پخپله همدغه درې وختونه درې عورتونه دي. نو ای مؤمنانو! که بالفرض په دغو وختونو کښې تاسو د عورتونو بربنډوالي ته نه مجبور کېدلی نو الله ﷻ به پکښې په ماشومانو باندې استیذان نه وی ضرور کړی.

ب: په ﴿ لَيۡسَ عَلَيۡكُمۡ وَلَا عَلَيۡهِمۡ جُنَاحُۢ بَعۡدَهُنَّ ﴾ کښې د ﴿ جُنَاحٌ ﴾ کلمه د ګناه او میلان دواړو معنی ورکوي، که د "مَا يُطْلَقُ عَلَيْهِ الْجُنَاحُ" په لحاظ دواړه معناوې مرادې کړی شي نو ډېر ښه تناسب به مونده کړي. یعنې څرنګه چې په دغو وختونو کښې استیذان د ضرورت د کبله صورت نیولی دی نو د دغو درېوو وختونو څخه په غیر په تاسو باندې ګناه نشته چې هغوی ته د استیذان تعلیم ونه کړئ، او په هغوی باندې په توبیخ سره میلان او ملامته نشته چې تاسو ولې بدون د استیذانه راداخل شوئ، ځکه چې ستاسو ضرورت په درېوو وختونو باندې پوره شوی دی نو که تاسو بې ضرورته خپل عورت بربنډوئ هغوی ته د ملامتۍ ګوته نه نیوه کېږي.

ج: په ﴿ طَوَّٰفُونَ عَلَيۡكُم ﴾ کښې دې ته اشاره ده که بالفرض ستاسو د اشد ضرورت وجه نه وی نو په هغوی باندې به استیذان بالکل ضروري نه وی ګرځولی شوی ځکه چې هغوی تاسو ته ځي او راځي ته به وایې چې ستاسو څخه طواف کوي، او پوره څرګنده ده چې د طوافیت غوښتنه دا ده چې استیذان ضرور نه کړی شي.

نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «أَنَّهَا لَيْسَتْ بِنَجَسٍ إِنَّهَا مِنَ الطَّوَّافِينَ وَالطَّوَّافَاتِ عَلَيْكُمْ»[2] یعنې

---

(۱) لسان العرب ج۴ ص۶۱۷

(۲) مسند احمد بن حنبل ج۸ ص۳۶۰

پیشو پلیتنه نه ده؛ څکه چې دا د طواف کوونکو نارینه وو او طواف کوونکو ښځینه وو څخه ده.

د: په ﴿بَعۡضُكُمۡ عَلَىٰ بَعۡضٖ﴾ کښې دې ته اشاره ده چې طوافیت یوازې هغوی پورې خاص نه دی چې د خدمت د اجراء کولو دپاره ستاسو شاوخوا ګرځي راګرځي. بلکې تاسو ټول ځینې په ځینو نورو باندې طواف کوونکي یاست، حتی تاسو هم اړ یاست چې د خپلو خدمتګارانو او ماشومانو شاوخوا وګرځئ او د خدمت کولو فرمایش ورکړئ، که بالفرض په هغوی باندې په ټولو وختونو کښې استیذان ضرور کړی شوی وی نو تاسو به د زیات حرج او زیاتې ستونزې سره مخامخ شوي وی ترڅو مو د هغوی د موندلو تالاش کولی چې خدمت ورته په ګوته کړئ.

هـ: په ﴿وَإِذَا بَلَغَ ٱلۡأَطۡفَٰلُ مِنكُمُ ٱلۡحُلُمَ فَلۡيَسۡتَـٔۡذِنُواْ كَمَا ٱسۡتَـٔۡذَنَ ٱلَّذِينَ مِن قَبۡلِهِمۡ﴾ کښې د ﴿ٱلَّذِينَ مِن قَبۡلِهِمۡ﴾ کلمات په لاندې تفسیرونو سره صورت نیولی شي[1].

اول: د دغو کلماتو څخه هغه کسان مطلب دي کوم چې د دوی څخه وړاندې بلوغ ته رسېدلي وي. یعنې کله چې ماشومان بلوغ ته ورسېږي نو بیا دې خپل ځان د ماشومانو د ډلې څخه وباسي او د هغو سړیو غونډې دې په ټولو اوقاتو کښې اجازه اخلي کوم چې د دوی څخه وړاندې بلوغ ته رسیدلي دي، او خپل ځانونه دې داسې وګڼي لکه چې لا پخوا بلوغ ته رسېدلي وي او غټ-غټ سړي وي.

دوهم: دلته هغه کسان مطلب دي د کومو د استیذان حکم چې په [النور:۲۷] ایت کښې لا د وړاندې څخه نازل شوی دی. یعنې په دغه صورت کښې دې دوی خپل ځانونه د دې ګروپ څخه دباندې وګڼي او په هغه ګروپ کښې دې داخل وشمېري کوم ته چې هلته اشاره شوې ده.

تقریباً دواړه تفسیرونه په مصداق کښې متحد دي.

په ایت شریف کښې د اشارې په توګه مسلمانان په غوږ وهلی شوي دي چې باید ماشومانو ته د بلوغ څخه وروسته د غټو-غټو سړیو په نظر وګوري او داسې دې نه وایي چې دا خو تر پرونه پورې کور ته راننوتو نو نن یې ولې ایسار کړو، دا څکه چې هلته په بېل حال وه او اوس په بېل حال دی.

د دې فرق پېژندل ضروري دي

۷ـ که څوک وایي د وړاندې بیان څخه په اثبات ورسېده چې د ضرورت د کبله بدون د اجازې یوه کورته د ماشومانو ورداخلېدل جائز ګرځول شوي دي، او د [النور:۲۹] ایت لاندې وړاندې تېر شو ـالله ﷻ الحمد والثناءـ چې بالغو نارینه وو ته هم جائزه ده چې د ضرورت د کبله بدون د اجازې ګوم کور ته ورداخل شي، نو پوښتنه دا ده چې: د دواړو ډلو د ضرورتونو څه فرق دی؟

مونږ وایو چې: اصل په ماشومانو کښې عدم استیذان دی. اما استیذان د ضرورت د کبله صورت نیسي، لکه وړاندې درې وختونه. او اصل په بالغو نارینه وو کښې ـبالعکسـ استیذان دی اما عدم استیذان د ځینو خاصو مواقعو په لحاظ جواز مونده کوي. لکه چې ځینو صورتونو ته یې د ذکر شوي ایت لاندې اشاره شوې ده.

---

[1] روح المعاني ج۱۸ ص۲۱۵

د حجاب د لزوم يو بل دليل

بله: د هغه خطاب وړاندې په ﴿ وَالْقَوَاعِدُ مِنَ النِّسَاءِ ﴾ الآية. کښې لاندې ټکو ته توجه په کار ده:

الف: د "قَوَاعِد" کلمه د "قَاعِدَة" جمعه ده، "قاعدة" هغې زنانه ته وايي کومه چې د اولاد د زيږولو او د حيض تېرولو څخه ناسته وي[1]، خو په دې مقام کښې دوموره کلمه په ايت شريف کښې تفسير ه شوې ده چې ﴿ الَّتِي لَا يَرْجُونَ نِكَاحًا ﴾ يعنې "قواعد" هغه زنانه دي چې د نکاح کولو څخه يې د هر بوډاتوب د کبله ټمه قطعه شوې وي، چې څوک به يې په نکاح باندې واخلي، که بالفرض دوی د نکاح اراده وکړي او نور شرعي موانع ونه لري.

ب: په ﴿ فَلَيْسَ عَلَيْهِنَّ جُنَاحٌ أَن يَضَعْنَ ثِيَابَهُنَّ ﴾ کښې د "ثياب" کلمه په دې مقام کښې د هغو جامو څخه عبارت نه ده په کومو باندې چې زنانه خپل عورتونه پټوي، او دا ځکه چې د عورت پټول خو په ټولو زنانه وو باندې فرض دي، برابره خبره ده چې ځوانې وي او که بوډۍ، د همدې کبله يې سرلوڅې لمونځ کول جواز نه لري[2]، بلکې دلته ترې هغه لوی څادرونه او ټکري مطلب دي چې د مخ په شمول ټول بدن پټوي، چې په بل ايت کښې ترې د "جلابيب" په کلمه باندې تعبير شوی دی؛ کيدلی شي چې مونږ ترې په حجابونو سره تعبير وکړو او يا ورته د څادريګانو نوم کېږدو.

نو حاصل به يې داسې راوخېژي چې: په زړو بوډيو زنانه وو باندې ګناه نشته چې حجابونه وغورزوي، بلکې د حجابونو په غورزولو کښې په ځوانو زنانه وو باندې ګناه ده.

ج: په ﴿ غَيْرَ مُتَبَرِّجَاتٍ بِزِينَةٍ ﴾ کښې د ﴿ مُتَبَرِّجَاتٍ ﴾ کلمه د "تَبَرُّج" څخه اشتقاقه شوې ده، "تَبَرُّج" دېته وايي: چې زنانه پرديو نارينه وو ته خپل ډول او سنګار ښکاره کړي[3]. په دې مقام کښې لاندې دوه معناوې درلودلی شي:

اول: يوه دا چې د هغه ډول او سنګار څخه خپل ځانونه بېچ وساتي کوم چې د نارينه وو توجه جلبوي، چې نه جالبې جامې واغوندي اونه زيورات استعمال کړي.

دوهم: بله دا چې بايد د هغوی ظهور او ښکاره‌بدل جالب نه وي، چې په ناز او مکيز سره خبرې اترې وکړي او يا په نخرو سره حرکات او سکنات پيل کړي.

د: په ﴿ وَأَن يَسْتَعْفِفْنَ خَيْرٌ لَّهُنَّ ﴾ کښې د ﴿ يَسْتَعْفِفْنَ ﴾ کلمه د "اِسْتِعْفَاف" څخه اشتقاقه شوې ده، "اِسْتِعْفَاف" دېته وايي: چې څوک د کوم شي څخه خپل ځان پاک وساتي او د ارتکاب څخه يې صبر وکړي[4]. يعنې که د جواز سره‌سره بوډۍ زنانه په عزيمت باندې عمل وکړي او د لويو څادرونو او حجابونو د غورزولو څخه خپل ځانونه پاک او په صبر کښې وساتي، چې د ځوانو زنانه وو په څېر

---

(١) تفسير القاسمي ج١٢ ص٢٣٤؛ مفردات الراغب ص٤٢٤

(٢) احکام القرآن للجصاص ج٣ ص٣٣٤

(٣) لسان العرب ج٢ ص٢١٢

(٤) لسان العرب ج٩ ص٢٥٣

په شرعي چوکاټ کښې خپل خانونه په پردو کښې وساتي؛ نو دا کار ورته ډېر بهتر دی، چې د يو پلوه د هغو خطراتو څخه بچ کېږي د کومو د امله چې په ګناه کښې د اخته کېدلو امکان دی، او د بله پلوه ورباندې څوک اتهام هم نه شي لګولی چې په زينت سره يې بروز (ځرګندونه) کړې ده او د نارينه وو پام يې خپل خان ته اړولی دی.

﴿لَّيْسَ عَلَى ٱلْأَعْمَىٰ حَرَجٌ وَلَا عَلَى ٱلْأَعْرَجِ حَرَجٌ وَلَا عَلَى ٱلْمَرِيضِ حَرَجٌ وَلَا عَلَىٰٓ أَنفُسِكُمْ أَن تَأْكُلُواْ مِنۢ بُيُوتِكُمْ أَوْ بُيُوتِ ءَابَآئِكُمْ أَوْ بُيُوتِ أُمَّهَٰتِكُمْ أَوْ بُيُوتِ إِخْوَٰنِكُمْ أَوْ بُيُوتِ أَخَوَٰتِكُمْ أَوْ بُيُوتِ أَعْمَٰمِكُمْ أَوْ بُيُوتِ عَمَّٰتِكُمْ أَوْ بُيُوتِ أَخْوَٰلِكُمْ أَوْ بُيُوتِ خَٰلَٰتِكُمْ أَوْ مَا مَلَكْتُم مَّفَاتِحَهُۥٓ أَوْ صَدِيقِكُمْ ۚ لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَن تَأْكُلُواْ جَمِيعًا أَوْ أَشْتَاتًا ۚ فَإِذَا دَخَلْتُم بُيُوتًا فَسَلِّمُواْ عَلَىٰٓ أَنفُسِكُمْ تَحِيَّةً مِّنْ عِندِ ٱللَّهِ مُبَٰرَكَةً طَيِّبَةً ۚ كَذَٰلِكَ يُبَيِّنُ ٱللَّهُ لَكُمُ ٱلْءَايَٰتِ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ ﴿٦١﴾﴾

[۶۱] په ړانده باندې هيڅ حرج (ګناه) نشته او نه په ګوډ باندې څه ګناه شته او (هم) نه په مريض باندې څه ګناه شته او نه (د هغوی په شمول) ستاسو (د روغو رمټو) په خانونو باندې (څه ګناه شته په دې کښې) چې د خپلو کورونو (د اولادونو د کورونو) څخه خوراک وکړئ (او) يا د خپلو پلرونو د کورونو څخه (او) يا د خپلو مورګانو د کورونو څخه (او) يا د خپلو وروڼو د کورونو څخه (او) يا د خپلو خويندو د کورونو څخه (او) يا د خپلو ترونو د کورونو څخه (او) يا د خپلو پلرنيو ترورګانو د کورونو څخه (او) يا د خپلو ترورګانو د کورونو څخه (او) يا د هغو کورونو څخه چې تاسو يې د کونجيګانو (د تصرف) خاوندان ياست، (او بالآخره) يا د خپلو دوستانو (د کورونو) څخه (په دې تولو کښې درباندې څه حرج اوګناه نشته).

په تاسو باندې (په دې کښې هم) څه ګناه (او ملامته) نشته چې ټول په اجتماعي صورت سره يا په انفرادي صورت سره خوراک وکړئ.

نو کله چې تاسو کورونو ته ورننوتلئ؛ نو په خپلو خانونو (خپلو وروڼو) باندې (مسنون) سلام واچوئ (هغوی ته تحفه ورکړئ) داسې تحفه چې د الله ﷻ د پلوه (ستاسو دپاره مشروعه کړی شوې ده (او هم) ډېره برکتناکه (او) پاکيزه (سوتره تحفه) ده.

(ای پيغمبره!) په دغه ډول سره الله ﷻ ستاسو دپاره احکام واضحه کوي، شايد چې تاسو د عقل څخه کار واخلئ.

ارتباطونه

۱ـ په وړاندېنیو ایتونو کښې د ماشومانو څخه د څه شرطونو په لحاظ په اجازه غوښتلو کښې او د زړو سپینو سرو زنانه وو څخه د څادرې او حجابونو په غورزولو کښې حرج پورته کړی شوی وه. په دې ایتونو کښې د ګوډو او ړوندو او مریضانو په شمول د ټولو مؤمنانو څخه د خپلوانو په کورونو کښې په خوراک او څښاک باندې بندیز (حرج او ګناه) پورته کړی شوی ده.

۲ـ هلته کورونو ته د ورننوتلو دپاره د اجازو غوښتل مطرح وه او دلته د ننوتلو څه وروسته د کړو وړو بیان مطرح دی، چې شان نزول او توضیحات یې په لاندې ډول وړاندې کېږي.

شان نزول او توضیحات

پوره څرګنده ده چې په هر ځای کښې د ایتونو مطالب د شان نزول په ښودلو سره ډېر ښه توضیح کېږي، نو په همدې ملحوظ د دغو ایتونو په توضیحاتو کښې علماوو کرامو تقریباً اته قوله کړي دي، او د شان نزول متعدد صورتونه یې ورته حکایت کړي دي[۱].

۱ـ مګر کوم بیان چې مونږ ـ د الله ﷻ په توفیق ـ په نظر کښې نیولی دی د هغه مهم ټکي دا دي:

الف: په ﴿ لَّيۡسَ عَلَى ٱلۡأَعۡمَىٰ حَرَجٞ وَلَا عَلَى ٱلۡأَعۡرَجِ حَرَجٞ وَلَا عَلَى ٱلۡمَرِيضِ حَرَجٞ وَلَا عَلَىٰٓ أَنفُسِكُمۡ أَن تَأۡكُلُواْ مِنۢ بُيُوتِكُمۡ ﴾ الآیة، کښې د ﴿ أَن تَأۡكُلُواْ مِنۢ بُيُوتِكُمۡ ﴾ کلمات په ذکر شوو څلورو وړو صورتونو کښې د حرج (ګناه) دپاره ظرف دی، او ضمیر پکښې څلورو وړو ډلو ته راجع دی.

ب: که څه هم په ﴿ أَن تَأۡكُلُواْ ﴾ کښې د خطاب ضمیر یوازې د ﴿ وَلَا عَلَىٰٓ أَنفُسِكُمۡ ﴾ سره تطابق لري او بس، او د نورو درېوو صورتونو دپاره باید "أَنْ يَأْكُلُوا" د غیاب په ضمیر سره نازل شوی وی، مګر د تغلیب په توګه هغوی هم د خطاب په ضمیر کښې شامل ګڼلي شوي دي. د دې ایت مثال کټ مټ په: ﴿ وَقُلۡنَا يَٰٓـَٔادَمُ ٱسۡكُنۡ أَنتَ وَزَوۡجُكَ ٱلۡجَنَّةَ وَكُلَا مِنۡهَا رَغَدًا حَيۡثُ شِئۡتُمَا ﴾ [البقرة:۳۵] کښې د ﴿ وَكُلَا ﴾ کلمه ده چې د خطاب ضمیر پکښې آدم ﷺ او بي بي حواء رضی الله عنها (دواړو) ته متوجه دی حال دا چې آدم ﷺ د "یا" په توري مخاطب ګرځېدلی دی اما بي بي حواء رضی الله عنها غائبه ده چې په اسم ظاهر ﴿ وَزَوۡجُكَ ﴾ سره ذکره ده، او ټولو اسماء ظاهره وو ته د غیاب ضمیر راجع کېږي، نه د خطاب[۲].

ج: د ایت شریف د نزول شان داسې وه چې[۳]: کله به چې نبي کریم ﷺ کومې غزا ته تلو صحابه کرامو ﷺ به معذورو خلکو، یا خپلو اقاربو او یا خپلو دوستانو ته د خپلو کورونو سرپرستي ورسپارله چې زمونږ د بېرته راستنېدلو پورې تاسو زمونږ کورونه د څارنې لاندې وساتئ، او تاسو

---

(۱) اسباب النزول للواحدي ص۲۲۳؛ تفسير البغوي ج۳ ص۳۵۷؛ احکام القرآن للجصاص ج۳ ص۳۳۴؛ الدر المنثور ج۶ ص۲۲۴؛ تفسير ابن کثير ج۳ ص۳۰۵

(۲) شرح ملا جامي في النحو ص۲۱۲

(۳) تفسير الطبري ج۱۸ ص۱۷۰

ته اجازه ده چې زمونږ د کورونو څخه خوراک او څښاک وکړئ. حتی په خپلو کورونو کښې به چې هیڅوک پاتې نه شو نو د هغو کلیگانې به یې ورته هم ورسپارلې. خو د ذکرو شوو اجازو سره-سره به خلیفه ګانو د کورونو څخه نه خوراک کاوه او نه څښاک، او ګومان به یې کاوه چې مونږ به پرې ګنهګار شو، احتمال لري چې مونږ ته یې د مجبوریتونو د کبله اجازې راکړې وي، او قلبًا به ورباندې خوشاله او رضامند نه وه.

د ښه وضاحت دپاره لاندې یو مثال ولولئ:

یو خلې الحارث بن عمرو ﷺ د نبي کریم ﷺ سره غزا ته لاړ او په خپل کور باندې یې مالک بن زید ﷺ د خلیفه په حیث وټاکه، نو کله چې هغه د غزا څخه بېرته راستون شو خپل خلیفه یې په ډېر کمزوري او ضعیفه حال کښې ولید؛ نو پوښتنه یې ترې وکړه چې دا ولې؟ خلیفه جواب ورکړ چې: «تَحَرَّجْتُ أَنْ آكُلَ طَعَامَكَ بِغَيْرِ إِذْنِكَ»[1] یعنې ما خپل ځان په حرج کښې واچاوه چې بدون ستا د اجازې څخه ستا د طعام څخه څه وخورم نو ځکه دغسې کمزوری یم (ما ګومان کاوه چې تا به راته په اخلاص اجازه نه وه کړې).

نو الله ﷻ ذکر شوی ایت شریف نازل کړ او نوموړې اشتباګانې یې جوابې کړې.

څو پوښتنې او د هغو جوابونه

۲ـ په دې مقام کښې د سړي په ذهن کښې لاندې پوښتنې ګرځي راګرځي:

الف: که څوک وایي چې: نظر وړاندېني تحلیل ته ـچې لومړنۍ توضیح ورباندې مشتمله دهـ په کار وه چې ذکر شوی مضمون په "لَيْسَ عَلَى أَنفُسِكُمْ حَرَجٌ" باندې اداء کړی شوی وی، چې د یو پلوه لنډ دی او د بله پلوه معلولینو ته هم شامل دی؟

مونږ وایو چې: په معلولینو ﴿ٱلْأَعْمَىٰ﴾، ﴿ٱلْأَعْرَجِ﴾، ﴿ٱلْمَرِيضِ﴾ باندې ځکه صراحت وکړی شو چې په هغه وخت کښې د خلیفه ګانو ډله په عمده توګه د همدغو معلولینو او معذورینو څخه تشکیلېدله، او څوک چې روغ رمټ وه هغوی په ندرت سره د غزا څخه پاتې کېدل.

د ښه وضاحت دپاره لاندې مثالونه ولولئ:

اول: د تبوک په غزا کښې نبي کریم ﷺ علي ﷺ په مدینه منوره کښې د خلیفه په توګه پرېښود خو هغه ورته عرض وکړ چې: ای د الله رسوله! ایا ته ما په زنانه وو او ماشومانو کښې د خلیفه په حیث پرېږدې؟ نبي کریم ﷺ جواب ورکړ چې: «أَمَا تَرْضَى أَنْ تَكُونَ مِنِّي بِمَنْزِلَةِ هَارُونَ مِنْ مُوسَى غَيْرَ أَنَّهُ لَا نَبِيَّ بَعْدِي»[2] یعنې ایا ته نه خوښېږې چې ته زما د پلوه داسې وګرځولی شوې لکه چې هارون د موسی ﷺ څخه په قوم کښې ګرځولی شوی وه (کله چې هغه ﷺ د طور غره ته تللی وه)، بې د دې څخه چې شان دا دی چې زما څخه بعد (په غیر) بل پیغمبر نشته، نو هارون ﷺ پیغمبر وه او ته پیغمبر نه یې.

---

(۱) تفسیر البغوي ج۳ ص۳۵۸
(۲) صحیح مسلم ج۲ ص۲۷۸

دوهم: کعب بن مالک ﷺ د تبوک د غزا څخه پاتې شوی وه، نوموړی په خپله اوږده قیصه کښې وايي چې: زه په دې باندې ډېر غمژن کېدلم چې په مدینه منوره کښې زما په نظر نه راتلل مګر هغه څوک چې په هغه باندې به د منافقت طعن لګېدلی وه «أَوْ رَجُلًا مِمَّنْ عَذَرَ اللهُ مِنَ الضُّعَفَاءِ»[1] او یا هغه سړي چې د هغې ډلې څخه به وه کوم چې الله ﷻ معذورین ګرځولي وه چې د کمزورانو څخه به عبارت وه، لکه ګوډ، ړوند، ماشوم، زنانه او داسې نور.

دریم: انس ﷺ وايي چې: «أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ اسْتَخْلَفَ ابْنَ أُمِّ مَكْتُومٍ يَؤُمُّ النَّاسَ وَهُوَ أَعْمَى»[2] یعنې یقینًا نبي کریم ﷺ عبدالله بن أُم مکتوب (په یوه غزا کښې) خلیفه درولی وه چې خلکو ته به یې امامت کاوه، حال دا چې نوموړی صحابي ﷺ په سترګو باندې ړوند وه.

د همدې کبله چې د خلیفه ګانو ډله د اکثریت په حیث د معلولینو څخه تشکیله شوې وه د ﴿ حَرَجٌ ﴾ کلمه د ذکرو شوو درېواړو معلولینو سره جدا جدا نازله شوې ده، ترڅو هغوی هر یو ښه مطمئن وګرځي، که نه نو یو کرت نزول یې هم د ټولو دپاره کفایت کاوه.

ب: که څوک وايي چې: عین دغه ډول کلمات په بل ایت کښې نازل شوی دی چې: ﴿ لَّيْسَ عَلَى ٱلْأَعْمَىٰ حَرَجٌ وَلَا عَلَى ٱلْأَعْرَجِ حَرَجٌ وَلَا عَلَى ٱلْمَرِيضِ حَرَجٌ ﴾ [الفتح:۱۷]، او هلته ترې (بالاتفاق) مراد دا دی چې په دغو کسانو باندې جهاد ته د نه وتلو د کبله څه حرج (او ګناه) نشته. نو پوښتنه دا ده چې تاسو ترې په دې مقام کښې د همغه ایت مضمون ولې مراد نه کړ، حال دا چې د قرآن کریم ځینې ایتونه د ځینو دپاره تفسیر واقع کېږي؟

مونږ وایو چې که څه هم همدغه مضمون په دې مقام کښې ځینو علماوو کرامو مراد کړی دی[3]، خو مونږ خکه مرجوح (کمزوری) وګڼه چې:

اول: د دغه مضمون سره په دې مقام کښې سیاق او سباق (وړاندې ورسته) توافق نه لري؛ یا په بل عبارت: په دې تقدیر سره د ایتونو تناسب د منځه ځي او ملغلرې دانه وانه ګرځي.

ربنتیا چې ایتونه یو تربله تفسیر واقع کېږي خو شرط پکښې دا دی چې هلته موانع موجودیت ونه لري، او دلته یې عدم تناسب مانع دی.

دوهم: په دې تقدیر باید د "أَنْ لَا يَنْفِرُوا" کلمات مقدر کړی شي، او پوره واضحه ده چې تقدیر خلاف الاصل دی، ترڅو چې ورته ضرورت پېښ نه شي باید چې التزام یې ونه کړی شي.

ج: په دې کښې څه حکمت دی چې د ﴿ وَلَا عَلَىٰٓ أَنفُسِكُمْ ﴾ په عوض "وَلَا عَلَيْكُمْ" نازل نه کړی شو، حال دا چې دا عبارت لنډ دی او په معنی کښې یې هم څه قصور نه واقع کېږي؟

مونږ وایو چې: دغه د "أَنفُس" کلمه په دې مقام کښې د معلولینو په مقابل کښې نازله شوې ده،

(۱) صحیح البخاري ج۲ ص۶۳۴
(۲) سنن ابي داوُد ج۱ ص۸۸
(۳) تفسیر القرطبي ج۱۲ ص۳۱۳

ه به وايې چې داسې: "وَلَا عَلَيْكُمْ أَيُّهَا الْأَصِحَّاءُ" نازل شوی وي چې: ای جوړو (روغو) خلکو په تاسو باندې حرج نشته نو په معلولينو باندې به حرج د کومه راشي.

د: که څوک وايي چې: د ﴿ مِنۢ بُيُوتِكُمْ ﴾ په نزول کښې څه حکمت دی، حال دا چې د خپله کوره خو هرڅوک بلا حرجه (بې ګناه) خوراک او څښاک کوي؟

مونږ وايو چې ـوالله ﷻ أعلمـ: د ﴿ مِنۢ بُيُوتِكُمْ ﴾ نزول په لاندې حکمتونو باندې ولاړ دی:

اول: ترڅو اجازه ورکړی شوو خلکو ته په خوراک او څښاک کښې ترغيب ورکړی شي چې ستاسو د خپلوانو کورونه د اجازې په صورت کښې ستاسو د خپلو کورونو څخه څه کم نه دي.

دوهم: د ﴿ مِنۢ بُيُوتِكُمْ ﴾ څخه د سړي د خپلو اولادونو کورونه مطلب دي، لکه چې نبي کريم ﷺ په يوه اوږده حديث کښې يوه سړي ته وفرمايل چې: «أَنْتَ وَمَالُكَ لِأَبِيكَ»[1] يعنې ته او ستا مال (دواړه) د خپل پلار ياست.

هـ: که څوک وايي چې: ايا اوس هم جائزه ده چې سړی د هغو د کورونو څخه خوراک او څښاک وکړي د کومو ذکر چې په ايت شريف کښې نازل شوی دی؟

مونږ وايو: هو! د ټولو خپلوانو د دوستانو د کورونو څخه خوراک او څښاک د قيامت تر ورځې پورې جائز دي خو په دې شرط چې د کور خاوند ورته اجازه وکړي، لکه چې همدا شرط په شان نزول کښې په صراحت سره ذکر دی، دغه جواز په دغه شرط سره د نورو خپلوانو کورونو ته هم شامل دی.

يوه مسئله

۳ـ ځينو علماوو کرامو په ﴿ أَوْ مَا مَلَكْتُم مَّفَاتِحَهُۥٓ ﴾ کښې د "ما" کلمه عامه اخستې ده چې د کورونو څخه علاوه باغونو او دوکانونو ته يې هم شامله ګڼلې ده[2]، نو په همدې تفسير باندې پهره دارانو ته جائزه ده چې د هغه باغ څخه په شرعي معروفه طريقه باندې خوراک او څښاک وکړي کوم چې هغوی ته د حفاظت دپاره په ولکه کښې ورکړی شوی وي. زمونږ په فکر شپانه ته به هم جائزه وي چې د خپل بادار د ګډو څخه په مشروعه طريقې سره شوده نوش جان کړي او داسې نور.

سوال جواب

۴ـ که څوک وايي چې: په دې کښې څه وجه ده چې خپلوان د جمعې په کلماتو سره نازل شوه (لکه آبَاء، أُمَّهَات او داسې نور) خو په ﴿ أَوْ صَدِيقِكُمْ ﴾ کښې د "صَدِيق" کلمه مفرده نازله شوې ده؟

مونږ وايو چې: د "صَدِيق" کلمه د "خَلِيْط" د کلمې غوندې په واحد او مثنی بلکې په جمعه باندې يې هم اطلاق کېږي[3]، نو دلته ترې د جمعيت معنی مراده ده او قرينه ورباندې دا ده چې د جمعې ضمير (كُمْ) ته يې اضافت موندلی دی.

---

(۱) سنن ابن ماجه ص۱۶۵؛ مسند احمد بن حنبل ج۲ ص۵۹۶
(۲) روح المعاني ج۱۸ ص۲۱۹
(۳) تفسير ابي السعود ج۶ ص۱۹۶

په دې باندې علاوه هم څه لرې نه ده چې په افرادي نزول سره به دې ته هم اشاره وي چې رښتین دوستان ډېر نه وي لکه څنګه چې خپلوان او اقارب ډېر وي.

أشتات څه معنی؟

۵ـ په ﴿لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَن تَأْكُلُوا جَمِيعًا أَوْ أَشْتَاتًا﴾ کښې د "اشتات" کلمه د "شتّ" جمعه ده، او "شتّ" یا مصدر دی ـلکه "مدّ"ـ او یا صفت مشبه دی ـلکه "حقّ"ـ، په هر تقدیر په دې مقام کښې د متفرق (جدا) معنی ورکوي[1]، یعنې په تاسو باندې په دې کښې څه ګناه نشته چې په اجتماعي صورت (په ګډه) خوراک وکړئ او یا جدا-جدا خواړه وخورئ.

الله ﷻ په ذکر شوي رخصت سره د ډېرو تشویشونو مخه ونیوه کوم چې د خلکو په اذهانو کښې ګرځېدل[2]. لاندې څو مثالونه یې ولولئ:

الف: ځینو خلکو د معلولینو سره د خوراک او څښاک څخه ډډه کوله چې څه لرې نه ده چې مونږ د هغوی څخه اضافه خوراک او څښاک وکړو او خپل ځانونه ګنهګار کړو[3].

ب: ځینو معلولینو (ناروغو) خلکو هم د روغو خلکو سره د خوراک او څښاک څخه خپل ځانونه په ځنګول چې لرې نه ده چې هغوی به زمونږ په اشتراک باندې خوښ نه وي او په حرج کښې به یې واقع کړو او یا به د هغوی په نسبت غتې-غتې لمړۍ پورته کړو[4].

ج: بالآخره د بني کنانه وو په نامه یوه قبیله وه چې بدون د اشتراکه (په انفرادي توګه) ورته خوراک او څښاک ګناه ښکارېده، حتی د خوراک د موجودیت سره-سره به یې لوږه تېروله چې څوک مونده شي او په یوه کاسه ورسره کیني[5].

دا رخصت دی عزیمت نه دی

۶ـ که څه هم په انفرادي توګه خوراک او څښاک جائز او رخصت دي مګر بهتر او عزیمت دا دی چې په ګډه توګه صورت ونیسي او دا ځکه چې:

الف: یوه ورځې نبي کریم ﷺ ته یو سړي ورغی او عرض یې وکړ چې: ای د الله رسوله! مونږ ډوډۍ خورو خو مړېږو نه. نبي کریم ﷺ ورته وویلې چې: ایا تاسو جدا-جدا خوراک کوئ؟ سړي وویلې چې: هو!. نو نبي کریم ﷺ ورته ارشاد وکړ چې: «فَاجْتَمِعُوا عَلَى طَعَامِكُمْ وَاذْكُرُوا اسْمَ اللهِ عَلَيْهِ يُبَارَكْ لَكُمْ فِيهِ»[6] یعنې تاسو په خپل طعام باندې ورټول شئ (په ګډه یې وخورئ) او د الله ﷻ نوم ورباندې یاد کړئ نو الله ﷻ به درته پکښې برکت واچوي (او ورباندې به ماړه شئ).

---

(۱) لسان العرب ج۲ ص۵۰: تفسیر القرطبي ج۱۲ ص۳۱۷
(۲) اللباب في علوم الکتاب ج۱۴ ص۴٦۰
(۳) الدر المنثور ج۶ ص۲۴۳
(۴) التفسیر الکبیر ج۲۴ ص۳۵: تفسیر البغوي ج۳ ص۳۵۷
(۵) تفسیر ابن کثیر ج۳ ص۳۰۵: اسباب النزول للواحدي ص۲۲۳
(۶) سنن ابن ماجه ص۲۳۶: مسند احمد بن حنبل ج۵ ص۴۴۱

ب: نبي کريم ﷺ فرمايلي دي چې: «كُلُوا جَمِيعًا وَلَا تَفَرَّقُوا فَإِنَّ الْبَرَكَةَ مَعَ الْجَمَاعَةِ»[۱] يعنې تاسو خوراک په اجتماعي توګه وکړئ او جدا جدا يې مه خورئ ځکه برکت د اجتماعي صورت سره دی.

سوال جواب

۷_ که څوک وايي چې: که متعدد خلک په يوه دستارخوان باندې کيني چې د خوراکي شيانو ظروف يې هم متحد وي، حال دا چې د هر چا کاسه جدا-جدا وي او هرڅوک يې په جدا جدا پليټ کښې را اچوي او جدا-جدا يې خوري، نو پوښتنه دا ده چې ذکر شوی صورت اجتماعي برکتناک صورت دی او که انفرادي جائز صورت؟

مونږ وايو چې: د دغه صورت په هکله ځينو مفسرينو کرامو ليکلي دي چې: "وَمَا أَحْسَنُ عَادَةُ الْإِنْفِرَادِ بِالْقِصَاعِ مِمَّا تَطَيَّبَ مَعَ نَفْسِ الْمَرْضَى وَالْأَصِحَّاءِ فِي الْإِجْتِمَاعِ"[۲] يعنې دغه څومره ښه عادت دی چې صرف کاسې يې جدا-جدا وي (او دستارخوان متحد وي) چې د مريضانو او روغو خلکو دواړو دپاره په اجتماعي خوراک کښې شمېرل کېږي.

دوه ډوله تفسير

۸_ علماوو کرامو دا جمله ﴿ فَإِذَا دَخَلْتُم بُيُوتًا فَسَلِّمُوا عَلَىٰ أَنفُسِكُمْ ﴾ په دوه ډوله تفسيره کړې ده[۳] هغه دا چې:

الف: څرنګه چې ټول مسلمانان د يو جسد مثال لري نو په مسلمان ورور باندې سلام اچول داسې دي لکه چې سړی په خپل ځان باندې سلام واچوي. د همدې اطلاق دپاره د [النور:۱۲] ايت لاندې څو مثالونه هم تېر شوي دي، والحمد لله ﷻ.

نو د معنی حاصل به يې داسې راوخېژي: چې کله تاسو کورونو ته ورداخل شوئ نو هلته په مسلمانانو اوسېدونکو باندې سلام واچوئ، چې دغه د سلام اچولو طريقه ستاسو دپاره د الله ﷻ د پلوه د تحفې په حيث ټاکلې شوې ده چې ډېره بابرکته او پاکيزه تحفه ده.

ب: کله چې سړی کوم کور ته داخل شي او هلته څوک موجوديت ونه لري نو په دغه وخت کښې دې په خپل ځان باندې سلام واچوي چې: "اَلسَّلَامُ عَلَيْنَا وَعَلَى عِبَادِ اللهِ الصَّالِحِيْنَ".

مونږ ته لومړنی تفسير په زړه پورې برېښي چې تقريبًا په دوهم تفسير باندې مشتمل دی او دا ځکه چې کله سړی په چا باندې سلام واچوي نو په حقيقت کښې هغه په خپل ځان باندې هم سلام واچاوه، چې بل څوک به په "عَلَيْكُمُ السَّلَامُ" باندې جواب وکړي او سلام اچوونکی به هم د سلام څخه بې برخې پاتې نه شي.

---

(۱) سنن ابن ماجه ص۲۳۶
(۲) تفسير القاسمي ج۱۲ ص۲۳۷
(۳) تفسير المظهري ج۶ ص۵۶۳؛ تفسير البغوي ج۳ ص۳۵۸

یو نحوي تحلیل

۹ـ په ﴿ فَسَلِّمُواْ عَلَىٰٓ أَنفُسِكُمْ تَحِيَّةً مِّنْ عِندِ ٱللَّهِ مُبَٰرَكَةً طَيِّبَةً ﴾ کښې باید لاندې نحوي تحلیل په نظر کښې ونیولی شي:

الف: د ﴿ تَحِيَّةً ﴾ کلمه په ﴿ فَسَلِّمُوا ﴾ سره منصوبه ده چې په معنی کښې د "تَسْلِيْم" سره متحده ده. یا په بل عبارت: دا کلمه ورته مفعول مطلق دی[۱]، خو په لفظ کښې اختلاف لري او بس.

ب: ﴿ مِّنْ عِندِ ٱللَّهِ ﴾ د متعلق (ثابتة) په لحاظ د نوموړې کلمې یو صفت دی.

ج: ﴿ مُبَٰرَكَةً ﴾، ﴿ طَيِّبَةً ﴾ یې دوه نور صفتونه دي.

نو د معنی حاصل یې داسې راځېږي چې: تاسو په مسلمانانو ورونو باندې سلام واچوئ، تحفه ورکړئ داسې تحفه چې د الله ﷻ د پلوه درته ټاکلې شوې ده، او هم ډېره برکتناکه او پاکیزه (سوتره) تحفه ده.

سلام اچول مبارکه تحفه ده

۱۰ـ نبي کریم ﷺ د ﴿ تَحِيَّةً مِّنْ عِندِ ٱللَّهِ مُبَٰرَكَةً طَيِّبَةً ﴾ کلمات په لاندې حدیث کښې ډېر تفسیر کړي دي:

د یوه حدیث مضمون دی چې کله سړی کور ته داخل شي نو د دخول په وخت کښې الله ﷻ یاد کړي (سلام واچوي) او د طعام په وخت کښې هم الله ﷻ یاد کړي ("بِسْمِ الله" ووایي)، نو شیطان (خپلو پیروانو ته) وایي چې: "لَا مَبِيتَ لَكُمْ وَلَا عَشَاءَ" یعنې ستاسو دپاره په دې کور کښې نه د شپې تېرولو ځای پاتې شو او نه د شپینې خوراک.

او کله چې داخلېدونکی د دخول په وخت کښې د الله ﷻ نوم یاد نه کړي نو شیطان پیروانو ته ووایي چې د شپې ځای مو مونده کړ، او کله چې د خوراک په وخت کښې هم د الله ﷻ نوم یاد نه کړي نو ورته ووایي چې: "أَدْرَكْتُمُ الْمَبِيتَ وَالْعَشَاءَ"[۲] تاسو د شپې ځای هم مونده کړ او د شپېنی خوراک ځای هم لاس ته درغی.

﴿ إِنَّمَا ٱلْمُؤْمِنُونَ ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ بِٱللَّهِ وَرَسُولِهِۦ وَإِذَا كَانُواْ مَعَهُۥ عَلَىٰٓ أَمْرٍ جَامِعٍ لَّمْ يَذْهَبُواْ حَتَّىٰ يَسْتَـْٔذِنُوهُ ۚ إِنَّ ٱلَّذِينَ يَسْتَـْٔذِنُونَكَ أُوْلَٰٓئِكَ ٱلَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِٱللَّهِ وَرَسُولِهِۦ ۚ فَإِذَا ٱسْتَـْٔذَنُوكَ لِبَعْضِ شَأْنِهِمْ فَأْذَن لِّمَن شِئْتَ مِنْهُمْ وَٱسْتَغْفِرْ لَهُمُ ٱللَّهَ ۚ إِنَّ ٱللَّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴿٦٢﴾ لَّا تَجْعَلُواْ دُعَآءَ ٱلرَّسُولِ بَيْنَكُمْ كَدُعَآءِ بَعْضِكُم بَعْضًا

---

(۱) تفسیر ابي السعود ج۶ ص۱۹۷
(۲) صحیح مسلم ج۲ ص۱۷۲

قَدْ يَعْلَمُ ٱللَّهُ ٱلَّذِينَ يَتَسَلَّلُونَ مِنكُمْ لِوَاذًا ۚ فَلْيَحْذَرِ ٱلَّذِينَ يُخَالِفُونَ عَنْ أَمْرِهِۦٓ أَن تُصِيبَهُمْ فِتْنَةٌ أَوْ يُصِيبَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿٦٣﴾ أَلَآ إِنَّ لِلَّهِ مَا فِى ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ ۖ قَدْ يَعْلَمُ مَآ أَنتُمْ عَلَيْهِ وَيَوْمَ يُرْجَعُونَ إِلَيْهِ فَيُنَبِّئُهُم بِمَا عَمِلُوا۟ ۗ وَٱللَّهُ بِكُلِّ شَىْءٍ عَلِيمٌۢ ﴿٦٤﴾

[۶۲] يقيناً مؤمنان هغه كسان دي كومو چې په الله ﷻ او د ده ﷺ په پيغمبر ﷺ (ربښتيانی) ايمان راوړی وي، او كله چې د پيغمبر ﷺ سره په يوه جامع (اجتماعي) كار باندې مشغول وي نو دوی (ترې) تر هغه نه ځي ترڅو چې د پيغمبر ﷺ څخه اجازه واخلي.

بې شكه هغه كسان چې ستا څخه (ای پيغمبره!) اجازې اخلي دغه كسان همغه كسان دي كوم چې په الله ﷻ او د ده ﷺ په پيغمبر ﷺ باندې (د استمرار په توګه) ايمان راوړي. نو كله چې دوی ستا څخه د خپلو ځينو كارونو (اړتياوو) دپاره اجازه وغوښتله، نو د دوی څخه هغه چاته اجازه وركړه كوم ته چې ستا خوښه شي، او د الله ﷻ څخه ورته مغفرت (هم) وغواړه (ترڅو دوی ښه مطمئن او خوشاله شي).

يقيناً الله ﷻ ښنونكی (او) مهربان دی (ښښنې او مهربانۍ به ورباندې وكړي).

[۶۳] (ای مؤمنانو!) تاسو د نبي كريم ﷺ دعوت (او رابلل) په خپلو منځو كښې داسې مه ګرځوئ (مه ګڼئ!) لكه ستاسو د ځينو دعوت ځينو نورو ته (دا عادي بلل نه دي بلكې د الله ﷻ بلل دي).

بې شكه الله ﷻ په هغو كسانو باندې علم لري كوم چې ستاسو د جملې څخه په داسې حال كښې (بدون د اجازې) ښويه وځي چې ځينې كسان ځينې نورو ته خانونه پناه كوي (او په غلا سره د مجلس څخه وځي).

نو هغه كسان (منافقان) دې وډار شي چې (په چل او پټه سره) د پيغمبر ﷺ د امر څخه مخالفت كوي (او كار ورانولو ته يې ملاوې ترلې وي، البته د دې خبرې څخه) چې دوی ته به (په دنيا كښې) فتنه (مصيبت) ورسېږي او يا به ورته (په آخرت كښې) دردناک عذاب ورسېږي.

[۶۴] (ای خلكو!) خبردار اوسئ چې يقيناً خاص الله ﷻ ته هغه څه دي كوم چې په اسمانونو او ځمكو كښې موجود دي، (او په دې باندې هم اګاه اوسئ چې) يقيناً الله ﷻ په هغه حال باندې پوهېږي چې تاسو ورباندې ياست (اخلاص دی او كه منافقت).

او كله چې دوی (ټول خلک) الله ﷻ ته ورتاو كړی شي نو الله ﷻ به يې په هغو كړو وړو باندې خبر كړي كوم چې دوی (په دنيا كښې) كړي دي، او (دا خكه چې) الله ﷻ په هر شي باندې پوه دی.

ارتباطونه

۱ـ وړاندې د داخلېدلو دپاره د اجازې غوښتل او د هغې مربوطات بيان شوي وه، او دا ايتونه د بهرته وتللو دپاره د اجازې په غوښتلو باندې مشتمل دي.

۲ـ هلته د عامو مسلمانانو څخه د اجازې اخستل مطرح وه او دلته خاص د نبي کریم ﷺ څخه د اجازې اخستل مطرح دي.

۳ـ هلته د نبي کریم ﷺ په اطاعت باندې ډېر اصولي ټینګ وه او دلته په همدې ارتباط کې ترغیبي او ترهیبي احکام نازل شوي دي چې حاصل یې داسې راځي:

د مطلب خلاصه

ای پیغمبره! د وړاندېنیو اجتماعي احکامو د قرائت څخه وروسته اوس په خپل اُمت باندې لاندې ارشادات قرائت کړه:

۱ـ تاسو مؤمنان وپېژنئ، رښتیاني مؤمنان هغه کسان دي کوم چې دغه صفات ولري:

الف: چې په اخلاص سره یې په الله ﷻ او د ده ﷻ په پیغمبر ﷺ ایمان راوړی وي او د منافقت هیڅ وګمه پکښې شتون ونه لري.

ب: کله چې دوی د نبي کریم ﷺ سره په کوم اجتماعي کار باندې مشغول وي ـ لکه جهاد یا د شورا مجلس او یا نور ـ نو دوی بې اجازې اجتماعي کار نه پرېږدي چې په خپل سر تېښته لاړ شي، بلکې کله چې دوی ته د تللو کوم ضرورت پېښ شي نو د نبي کریم ﷺ څخه د هر څه څخه وړاندې اجازه غواړي، نو که اجازه یې ترلاسه کړه نو نوموړی اجتماعي کار پرېږدي او که نه نو د خپله ځایه حرکت نه کوي.

۲ـ نو ای پیغمبره! تاته د مؤمنانو د استیذان په اړه لاندې ارشادات درکولی کېږي:

الف: یقیناً هغه کسان کوم چې اجتماعي کار په خپل سر نه خوشې کوي او ستا څخه د اجازې غوښتل ضرور ګڼي نو همدغه کسانو په رښتیانی توګه په الله ﷻ او د ده ﷻ په پیغمبر ﷺ باندې ایمان راوړی دی، دوی رښتیاني مؤمنان دي.

ب: نو کله چې دغو رښتیانیو مؤمنانو ستا څخه د خپلو ځینو کارونو په هکله اجازه وغوښتله نو ته دغه وصایا په پام کښې ونیسه:

اول: ستا چې چاته د اجازې د ورکولو خوښه نه وي هغوی ته اجازه مه ورکوه.

دوهم: او چاته چې ستا خوښه شي نو هغوی ته اجازه ورکړه.

دریم: مګر د اجازې د ورکولو په صورت کښې هغوی ته د الله ﷻ څخه د ګناهونو مغفرت هم وغواړه؛ ترڅو هغوی د یو پلوه ستا په رضامندۍ باندې مطمئن شي چې په اخلاص دې اجازه ورکړې ده، او د بله پلوه پوه شي چې اجازه اخستل که څه هم جواز لري مګر خلاف الاولی (نه ښه) کار خو دی، باید چې مغفرت ورته وغوښتلی شي.

څلورم: کله چې ته ورته مغفرت وغواړې نو الله ﷻ به ورته مغفرت وکړي او دا ځکه چې الله ﷻ بښونکی او مهربان دی.

۳ـ ای مؤمنانو! تاسو ته د الله ﷻ د پلوه د نبي کریم ﷺ په هکله لاندې ارشادات درکولی کېږي:

الف: ستاسو په منځکښې پیغمبر ﷺ څه عادي سړی نه دی، نو تاسو د ده ﷺ بلنه داسې مه ګرځوئ

لکه چې تاسو ځینې کسان ځینو نورو کسانو ته بلنه ورکوي، بلکې د ده ﷺ بلنه په حقیقت کښې د الله ﷻ بلنه ده او د ده ﷺ د بلنې اجابت د الله ﷻ د بلنې اجابت دی.

ب: حال دا چې الله ﷻ ستاسو په ټولو حرکاتو او سکناتو باندې ډېر ښه پوهېږي او هیڅ شی ترې پټ نه شي پاتې کېدلی، په هر ډول اجابت باندې علم لري. نو الله ﷻ په هغو کسانو باندې هم علم لري کوم چې د پیغمبر ﷺ د مجلس څخه بې اجازې ښویه وځي او یا بل کس ته خپل خان پټوي او د هغه په څنګ کښې بهر ته وځي (د نبي کریم ﷺ د مبارک نظر څخه خپل خان پنا کوي) او د اطاعت څخه یې په چل سره خپل ځان ګوښه کوي.

ج: نو کوم کسان چې دغه ډول په غلا باندې د نبي کریم ﷺ د مجلس څخه وځي هغوی په واقع کښې د الله ﷻ د امر څخه مخالفت کوي، نو ځکه ورته په کار دي چې د دوه وو سزاګانو څخه وېدار شي: یوه دا چې الله ﷻ به ورباندې آفت او مصیبت ورنازل کړي، بله دا چې یا به ورته د الله ﷻ د پلوه په دنیا او آخرت کښې دردناک عذاب ورسېږي. او دا ځکه چې:

د: تاسو خبردار اوسېږئ! چې د اسمانونو او ځمکو بلکې د ټولو مخلوقاتو واکداري یوازې الله ﷻ پورې اختصاص لري، نو هر شي ته چې اراده وکړي هغه کولی شي.

ه: په دې باندې علاوه په هغو ټولو حالاتو او کیفیاتو باندې پوه دی په کوم باندې چې تاسو ژوند کوئ، نو ستاسو اخلاص او منافقت ورته دواړه معلوم دي، ستاسو په څرګنده توګه ویل او په پټه توګه ویل ورته یو برابر دي.

۴_ ای پیغمبره! کله چې قیامت قائم او ټول مخلوقات الله ﷻ ته بېرته ورتاو شي نو په هغه وخت کښې به هر څوک په خپلو کړو وړو باندې خبر کړي چې دا کار دې کړی دی او دا کار دې نه دی کړی، ته په دې کښې ګنهګار یې او په دې کښې دې ثواب ګټلی دی.

لنډه دا چې د خلکو څخه خپل اعمال هېرېږي مګر د الله ﷻ څخه د دوی اعمال نه هېرېږي، او الله ﷻ په هر شي باندې پوه دی چې هیڅ شی د ده ﷻ د کامل علم څخه نه شي وتلی.

توضیحات

۱_ که څوک وایي چې په ﴿ إِنَّمَا ٱلْمُؤْمِنُونَ ﴾ کښې د ﴿ إِنَّمَا ﴾ توري د حصر دپاره دی، نو د مضمون حاصل یې داسې راځېږي چې: د "مؤمن" اطلاق په هغه چا پورې حصر دی کوم چې په الله ﷻ او د ده ﷺ په پیغمبر باندې یې ایمان راوړی وي او هم بدون داجازې څخه جامع کار نه پرېږدي. نو پوښتنه دا ده چې: ایا هغه څوک مؤمن نه دی چې ایمان یې راوړی وي خو بدون د اجازې جامع کار پرېږدي؟

مونږ وایو: که څه هم ځینو مفسرینو کرامو د ﴿ ٱلْمُؤْمِنُونَ ﴾ څخه کامل مؤمنان مراد کړي دي[1]، نو کوم صورت چې په سوال کښې ذکر دی هغه مؤمن دی مګر کامل مؤمن نه دی، یا په بل

(۱) تفسیر ابن کثیر ج۳ ص۳۰۶

عبارت: دلته د کاملو مؤمنانو حصر مطلب دی نه د مطلقو مؤمنانو، ترڅو اعتراض وارد شي.
مګر کوم جواب چې مونږ ته په زړه پوری بریښي هغه دا دی چې ذکر شوی حصر اضافي حصر دی، یعنې هغه مؤمنان چې ذکر شوي دواړه صفات ولري هغوی رښتیاني مؤمنان دي او منافقان نه دي.
په همدې جواب باندې لاندې دلایل دلالت کوي:
الف: په راتلونکي متصل ایت شریف کښې الله ﷻ د همدغو خلکو څخه (چې د جامع کار څخه بې اجازې خپل ځانونه وباسي) داسې تعبیر کړی دی چې: ﴿ ٱلَّذِينَ يَتَسَلَّلُونَ مِنكُمْ لِوَاذًا فَلْيَحْذَرِ ٱلَّذِينَ يُخَالِفُونَ عَنْ أَمْرِهِۦٓ ﴾. نو دا عبارت په درېو عاداتو باندې مشتمل دی چې درېواړه د منافقت څخه استازیتوب کوي، هغه دا چې:
اول: د ﴿ يَتَسَلَّلُونَ ﴾ کلمه د "تَسَلُّلٌ" _لکه "تَكَرُّمٌ"_ څخه اشتقاقه شوې ده، "تَسَلُّلٌ" دېته وضعه شوی دی چې یو شي د بل شي څخه بښویه ووځي لکه چې توره د خپل تیکي څخه بهر شي[1]. منافقان هم د جامع کار څخه بښویه وتل او د اجازې غوښتل یې د خپلو ځانونو دپاره څه خند نه ګاڼه.
دوهم: د ﴿ لِوَاذًا ﴾ کلمه د "لَاوَذَ، يُلَاوِذُ" دپاره مصدر دی، او معنی یې دا ده چې یو کس بل کس ته پټ شي او په چل سره د اجتماع څخه ووځي[2]. همدا کار به منافقانو کاوه چې کله به کوم مؤمن اجازه واخستله او د مجلس څخه به پورته شو نو منافق به یې په څنګ کښې خپل ځان پټ کړ ترڅو نبي کریم ﷺ ته څرګند نه شي، او په غلا سره به یې مجلس پرېښووده.
درېیم: د ﴿ يُخَالِفُونَ ﴾ کلمه د "مُخَالَفَة" څخه اخستله شوې ده، "مُخَالَفَة" دېته وایي: چې سړی د بل سړي په ضد کار کوي او په مقابل کښې یې ولاړ وي او تر وسې پورې یې په کار کښې خنډونه اچوي[3].

پوره واضحه ده چې ذکر شوي درېواړه عادات: "تَسَلُّل، لِوَاذ، مُخَالَفَة" د منافقانو عادات وه، چې په هر وخت کښې به یې په کار اچول، خو د خندق په غزا کښې یې ترې ډېر کار اخستی وه.
ب: ځینو علماوو کرامو لیکلي دي[4]: چې کله نبي کریم ﷺ او مؤمنان (صحابه کرام ﷺ) په دغې غزا کښې د خندق په کنودلو مصروف وه نو د منافقانو کار دا وه چې په پټه به پرته د اجازې خپلو کورونو ته تلل او په چل سره به یې د خندق د کنودلو څخه ځانونه په څنګول، اما کله به چې مؤمنانو ته څه اړتیا پېښه شوه نو د هر څه څخه وړاندې به یې د نبي کریم ﷺ څخه اجازه واخستله او بیا به د خپلو اړتیاوو په پوره کولو باندې مشغولېدل، خو مجردې چې خپلې اړتیاوې به یې پوره کړې نو سمدستي به بېرته راستنېدل او په خپل کار (د خندق په کنودلو) به مصروفېدل، نو الله ﷻ ذکر شوي ایتونه نازل کړه او د مخلصو مؤمنانو او منافقانو علامات یې په ډاګه کړه.

(۱) لسان العرب ج۱۱ ص۳۳۹؛ مفردات الراغب ص۲۴۳
(۲) لسان العرب ج۳ ص۵۰۷
(۳) لسان العرب ج۹ ص۹۰
(۴) الدر المنثور ج۶ ص۲۲۹؛ سیرت ابن هشام ج۳ ص۲۳۱

جامع کار د کوم کار نوم دی؟

۲_ په ﴿وَإِذَا كَانُوا مَعَهُۥ عَلَىٰٓ أَمْرٍ جَامِعٍ لَّمْ يَذْهَبُوا﴾ کښې د ﴿أَمْرٍ جَامِعٍ﴾ کلمات علماوو کرامو په متعددو معناوو سره تفسیر کړي دي[1]، لکه د جُمعې یا اخترونو لمونځونه او یا د غزا او جهاد د مشورې اجتماع او داسې نور.

زمونږ په فکر علماوو کرامو به د مثالونو په توګه ذکر شوي نومونه اخستي وي او حصر به یې مطلب نه وي؛ دا ځکه چې د ﴿أَمْرٍ جَامِعٍ﴾ مفهوم د هر عام دی هغه ټول موضوعات پکښې شاملېږي کوم چې د خلکو د اجتماع او غونډېدلو غوښتنه کوي، یا په بل عبارت: هر اجتماعي کار "امر جامع" دی.

دا د یو پلوه، او د بله پلوه ټولو مسلمانانو ته په کار دي چې د قیامت تر ورځې پورې په دغسې اجتماعي کارونو کښې د اشتراک څخه وروسته بدون د مشرانو د اجازې چرته لاړ نه شي چې په خپل سر د منافقانو غونډې اجتماع پرېږدي.

اجازه اخستل او سلام اچول

۳_ مونږ د الله ﷻ په توفیق د [النور:۲۷] ایت لاندې لیکلي دي چې د داخلېدلو دپاره د اجازې اخستل باید د سلام اچولو سره پیوسته وي، چې په تقدیم او تاخیر کښې یې علماوو کرامو څه اختلاف کړی دی. نو په کار دي چې د رخصت کېدو دپاره هم سلام واچولی شي، لکه چې نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «إِذَا انْتَهَى أَحَدُكُمْ إِلَى مَجْلِسٍ فَلْيُسَلِّمْ فَإِنْ بَدَا لَهُ أَنْ يَجْلِسَ فَلْيَجْلِسْ ثُمَّ إِذَا قَامَ فَلْيُسَلِّمْ فَلَيْسَتِ الْأُولَى بِأَحَقَّ مِنَ الْآخِرَةِ»[2] یعنې کله چې ستاسو یو نفر کوم مجلس ته ورسېږي نو په اهل المجلس باندې دې سلام واچوي، نو که دا ورته بهتره څرګنده شوه چې کښیني نو کېدې کښېني، بیا چې کله د مجلس څخه پورته شي او غواړي چې لاړ شي نو بیا دې په اهل المجلس باندې سلام واچوي، او دا ځکه چې لومړی حالت خو د وروستني حالت څخه په سلام اچولو سره زیات مستحق (بهتر) نه دی، بلکې دواړه حالتونه یو برابر دي.

دعاء الرسول څه معنی؟

۴_ په ﴿لَّا تَجْعَلُوا دُعَآءَ ٱلرَّسُولِ بَيْنَكُمْ كَدُعَآءِ بَعْضِكُم بَعْضًا﴾ کښې د ﴿دُعَآءَ ٱلرَّسُولِ﴾ کلمه علماوو کرامو په متعددو معناوو باندې تفسیره کړې ده[3]. لاندې مثالونه یې ولولئ:

الف: د ﴿دُعَآءَ﴾ کلمه مصدر ده او فاعل ته مضافه ده چې لاندې معناوې درلودلی شي:

اول: چې په خپله معنی (رابلل) باندې پرېښودل شي. یعنې تاسو د نبي کریم ﷺ دعوت (رابلل) داسې مه ګڼئ لکه چې تاسو په خپلو منځو کښې یو بل رابلئ، او دا ځکه چې د پیغمبر ﷺ د دعوت اجابت په تاسو باندې واجب دی.

---

(۱) روح المعاني ج۱۸ ص۲۲۳؛ التفسیر الکبیر ج۲ ص۳۵

(۲) جامع الترمذي ج۲ ص۱۰۰؛ سنن ابي داود ج۲ ص۳۵۱

(۳) تفسیر القاسمي ج۱۲ ص۲۳۲؛ تفسیر ابن کثیر ج۳ ص۳۰۶

دوهم: دا کلمه د ښېراوو معنی ورکوي. یعنې د پیغمبر ﷺ ښېراوې د خپلمنځي ښیراوو په څېر مه ګڼئ، د ده ﷺ ښېراوې د الله ﷻ په نزد مقبولې او مستجابې دي، او د بې اجازې پورته کېدلو په صورت کښې د ښېراوو احتمال شته.

ب: دغه کلمه مصدر ده خو خپل مفعول ته مضافه ده. یعنې تاسو په هغه ډول باندې نبي کریم ﷺ ته اواز مه کوئ لکه څنګه چې په خپلو منځو کښې یو تربله اواز کوئ. بلکې په ټیټ اواز او د احترام په القابو سره ورته غږ وکړئ، لکه یا رسول الله! یا نبي الله! او داسې نور.

تبصره

۵ـ که څه هم ذکر شوي ټول تفسیرونه سره یو تر بله منافات نه لري نو که د ﴿دُعَآءَ﴾ څخه "مَا يُطْلَقُ عَلَيْهِ الدُّعَاءُ" مراد کړی شي ټولو ته به شمولیت مونده کوي، مګر کومه معنی چې د مقام (سیاق او سباق) سره پوره تناسب لري هغه دا ده چې دعاء خپل فاعل ته مضافه شي او په خپله اصلي معنی (رابللو) باندې پرېښودله شي، نو حاصل به یې داسې راوخېژي چې: تاسو د پیغمبر ﷺ رابلل د خپلمنځي رابللو په شان مه ګڼئ او د ده ﷺ د مجلس څخه رخصت کېدل د خپلو مجالسو څخه د رخصت کېدلو غوندې مه ګڼئ، دا د منافقانو کار دی چې د پیغمبر دعوت ورته عادي دعوت (رابلل) برېښي او د ده ﷺ څخه رخصت کېدل ورته عادي رخصت کېدل څرګندېږي؛ تاسو د هغوی خاصیت مه خپلوئ.

په همدې ځای د الله ﷻ په توفیق د "النور" سورت پښتو ترجمه او تفسیر ختم شو.
۱۳۷۸/۶/۱۱ هـ ش.

الفرقان (۲۵)

سریزه

۱ـ د دې سورت نوم د لومړي ایت څخه اخستلی شوی دی چې د ﴿ ٱلْفُرْقَانَ ﴾ کلمه پکښې نازله شوې ده.

۲ـ د دې سورت اعداد په لاندې ډول دي:

الف: د ایتونو شمېره یې اوه اویاوو (۷۷) ته رسیږي[۱].

ب: د کلمو شمېر یې اته سوه دوه اویا (۸۷۲) دی، او د حرفونو شمېره یې درې زره اوه سوه اتیا (۳۷۸۰) ده[۲].

۳ـ د دې سورت ټول ایتونه د جمهورو علماوو کرامو په نزد مکي ایتونه دي چې د هجرت څخه وړاندې نازل شوي دي، مګر په دربوو ایتونو کښې یې څه اختلاف شته چې د ځینو علماوو کرامو په نزد مدني ایتونه دي چې د هجرت څخه وروسته نازل شوي دي. دا درې ایتونه د ﴿ وَٱلَّذِينَ لَا يَدْعُونَ مَعَ ٱللَّهِ إِلَٰهًا ءَاخَرَ ﴾ څخه پیل کېږي او په ﴿ وَكَانَ ٱللَّهُ غَفُورًا رَّحِيمًا ﴾ باندې ختمېږي.

د دې سورت محتویات

۴ـ که څه هم قرآن کریم د الله ﷻ کتاب دی او غیر متناهي علوم پکښې نغښتل شوي دي نو د بندګانو د توان څخه وتلې ده چې د کوم سورت محتویات تشخیص کړي، مګر مونږ د مثال په توګه لیکو چې په دې سورت کښې لاندې مضامین هم مونږ ته ارشاد شوي دي:

الف: د الله ﷻ د وحدانیت دلایل پکښې نازل شوي دي.

ب: د نبي کریم ﷺ په نبوت باندې د کفارو اعتراضات پکښې رد شوي دي.

ج: د قیامت د ورځې ځینو حالاتو ته پکښې هم اشاره شوې ده.

د: او هم پکښې د مخلصو مؤمنانو څه اختصاصي صفات بیان شوي دي او داسې نور.

د دواړو سورتونو ارتباط

۵ـ څرنګه چې د عقیدې او عمل ارتباط د نوک او د اوري مثال لري نو:

الف: د "النُّور" په سورت کښې غټه برخه په احکامو پورې نښتې وه او په دې سورت (الفُرْقَان) کښې د عقیدې په تصحیح باندې زیات زور اچولی شوی دی.

ب: هلته هم نبي کریم ﷺ ته تسلي ورکړه شوې وه او په تېره بیا د "إفك" د پېښې بیان یې په زیات توقیر او تسلی باندې مشتمل وه، او په دې سورت کښې هم نبي کریم ﷺ ته تسلي ورکول د نظره نه دي غورزولی شوي او داسې نور.

---

(۱) تفسیر الخازن ج۴ ص۴۲۳

(۲) اللباب في علوم الکتاب ج۱۴ ص۴۷۲

بِسۡمِ اللّٰهِ الرَّحۡمٰنِ الرَّحِيۡمِ

﴿ تَبَارَكَ ٱلَّذِى نَزَّلَ ٱلۡفُرۡقَانَ عَلَىٰ عَبۡدِهِۦ لِيَكُونَ لِلۡعَٰلَمِينَ نَذِيرًا ۝١ ٱلَّذِى لَهُۥ مُلۡكُ
ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضِ وَلَمۡ يَتَّخِذۡ وَلَدًا وَلَمۡ يَكُن لَّهُۥ شَرِيكٌ فِى ٱلۡمُلۡكِ وَخَلَقَ كُلَّ شَىۡءٍ
فَقَدَّرَهُۥ تَقۡدِيرًا ۝٢ وَٱتَّخَذُواْ مِن دُونِهِۦٓ ءَالِهَةً لَّا يَخۡلُقُونَ شَيۡـًٔا وَهُمۡ يُخۡلَقُونَ وَلَا
يَمۡلِكُونَ لِأَنفُسِهِمۡ ضَرًّا وَلَا نَفۡعًا وَلَا يَمۡلِكُونَ مَوۡتًا وَلَا حَيَوٰةً وَلَا نُشُورًا ۝٣ ﴾

د ډېر مهربان (او) ډېر بارحمه الله ﷻ په نامه

[۱] هغه اقدس ذات (ﷻ) ډېر زيات برکتناک (او د نعمتونو خاوند) دی چې په خپل (خاص) بنده (محمد ﷺ) باندې یې د دې دپاره فُرقان (قرآن) نازل کړی دی ترڅو د ټولو عالمونو (پیریانو او انسانانو) دپاره (د قیامت تر ورځې پورې د الله ﷻ له عذابه) ډاروونکې شي.

[۲] هغه اقدس ذات (ﷻ) چې خاص همده ﷻ ته د اسمانونو او ځمکو ملکیت دی، او نه یې ولد نیولی دی او نه ورته په ملکیت (او واکدارۍ) کښې شریک شته او (بالآخره) هر شی یې پیدا کړی دی، نو په اندازه کړی یې دی اندازه کول.

[۳] او (د دې سره-سره) مشرکانو د همده ﷻ څخه په غیر داسې معبودان نیولي دي چې هیڅ شی نه شي پیدا کولی حال دا چې دوی (پخپله د الله ﷻ د پلوه) پیدا کړی شوي دي، او (همدارنګه) دوی د خپلو ځانونو دپاره نه د ضرر توان لري (چې مخه یې ونیسي) او نه د ګټې (چې خپلو ځانونو ته یې راکش کړي)، او (په دې باندې علاوه) نه د مرګ توان لري (چې څوک مړ کړي) او نه د ژوند (چې چاته ژوند ورکړي) او (حتی) نه د بېرته راپورته کولو (راژوندي کولو وسه لري).

ارتباطونه

۱ـ د وړاندېنی سورت (النور) په وروستنیو ایتونو کښې د نبي کریم ﷺ په اطاعت باندې زُور اچولی شوی وه چې په عدم اطاعت کښې یې د دنیا او آخرت مصیبتونه نغښتي دي، د دې سورت (الفرقان) په لومړني ایت کښې د اطاعت د فرضیت وجې ته اشاره شوې ده.

۲ـ هلته په وروستني ایت کښې دا مضمون هم شامل وه چې الله ﷻ د هر شي مالک دی او په هر شي باندې پوهېږي، دلته همدغه مضمون تعقیب شوی دی چې حاصل یې داسې راځېږي:

د مطلب خلاصه

ای پیغمبره! د "بسم الله الرحمن الرحیم" د ویلو څخه وروسته په خپل اُمت باندې دغه مطالب قرائت کړه:

۱ـ هغه اقدس ذات ډېر برکتناک دی او د دوام په توګه ټولې ښېګڼې ورپورې اختصاص لري چې په خپل بنده (محمد ﷺ) باندې يې داسې کتاب نازل کړی دی چې حق د باطل څخه په ډاګه جدا کوي د خلکو ټول مشکلات حل کوي. البته دا کتاب يې د دې دپاره ورباندې ورنازل کړی دی چې ټولو عالمونو ته ډاروونکی وګرځي، يا په بل عبارت: د همدغه کتاب د تنزيل د کبله يې د همده ﷺ اطاعت د قيامت تر ورځې پورې په ټولو عالمونو باندې واجب او فرض ګرځولی دی.

۲ـ په دې باندې علاوه همدغه اقدس ذات دا صفات هم لري:

الف: خاص همده ﷻ پورې د اسمانونو او ځمکو واکداري اختصاص لري، هر شی د همده ﷻ په اراده باندې څرخېږي او بس.

ب: همدا اقدس ذات ﷻ د ولديت څخه پاک او منزه دی چې نه زېږولی شوی دی او نه يې څه شی زېږولی دی، او نه ورسره ولديت مناسبت لري.

ج: همدا اقدس ذات ﷻ په واکدارۍ کښې هيڅوک او هيڅ شی شريک نه لري او نه ورسره د شريک موجوديت لياقت لري. او دا ځکه چې:

د: هر شی همده ﷻ پيدا کړی دی نو ټول موجودات د همده ﷻ مخلوقات دي، ايا مخلوق د خپل خالق سره اشتراک درلودلی شي؟

هـ: په دې باندې علاوه هر شی يې په ډېره دقيقه توګه په اِندازه کړی دی، د هر شي حدود يې ټاکلي دي، چې هيڅ شی د خپلو ټاکلو حدودو څخه نه شي وتلی.

يا په بل عبارت: هر شي ته يې خاصه څېره او خاص عادت ورکړی دی، د هر شي د حيات موده او د خوراک او څښاک نوعيت يې ورته ټاکلی دی، او داسې نور.

۳ـ خو د ذکر شوي بيان سره‌سره مشرکان په خپلو شرکياتو باندې کلک دي، او خپلو باطلو معبودانو ته په تقدس او اشتراک قائل دي، نو دوی د الله ﷻ څخه په غير داسې معبودان نيولي دي چې:

الف: هيڅ شی نه شي پيدا کولی او نه کوم شي ته حدود ټاکلی شي، بلکې همدغه معبودان پخپله د الله ﷻ د جانبه پيدا کړی شوي دي او له هره حيثه محدود ګرځولی شوي دي.

ب: دغه معبودان د خپلو ځانونو دپاره نه د تاوان د مخنيوي قدرت لري او نه د ګټې د رسولو وسه لري، نو پوره واضحه ده چې د خپلو عابدينو دپاره خو هرومرو د خير او شر دواړو څخه عاجز دي.

ج: د دغو باطلو معبودانو په لاس کښې نه مرګ شته او نه ژوند چې چاته يې ورکړي او يا يې د چا څخه واخلي، او نه دا توان لري چې د قبرونو څخه څوک راپورته کړي او يا يې د راپورته کولو مخه ونيسي، چې د حساب کتاب څخه يې بچ کړي.

توضيحات

۱ـ په ﴿ تَبَارَكَ ٱلَّذِى نَزَّلَ ٱلْفُرْقَانَ عَلَىٰ عَبْدِهِۦ ﴾ کښې د ﴿ تَبَارَكَ ﴾ کلمه اصلاً د "بَرَكَة" څخه اشتقاقه

شوي ده چي د خير او ښېګڼي (نعمتونو) د زيادت معنى وركوي[1]. خو كله چي همدغه "بَرَكَةٌ" مصدر د "تفاعل" باب ته واړولى شي نو په زينت ډېر او بې شمېره ډېروالي او زيادت باندې دلالت كوي، چي د الله ﷻ څخه په غير د بل هيڅا سره مناسبت نه لري، د همدې كبله دغه كلمه په الله ﷻ پورې اختصاص موندلى كوي[2]، لكه چي فرمايي: ﴿وَإِن تَعُدُّواْ نِعۡمَةَ ٱللَّهِ لَا تُحۡصُوهَآ﴾ [النحل:۱۸] يعني كه تاسو چرته قصد وكړئ چي د الله ﷻ نعمتونه وشمېرئ نو انتهاء (پای) ته به يې ونه شئ رسولى.

فرقان څه معنى؟

په ذكر شوي ايت شريف كښې قرآن كريم ته د "فُرْقَان" لقب وركړى شوى دى، دغه كلمه د "فَرَقَ يَفْرُقُ" دپاره مصدر ده[3] چي په دې مقام كښې علماوو كرامو په لاندې دوه معناوو سره تفسيره كړې ده[4]:

الف: دا قرآن كريم داسې كتاب دى چي د قيامت تر ورځې پورې حق او باطل سره جدا كوي او كه څوك پكښې اشتباه كوي د هغه اشتباه پورته كوي. نو د فارق معنى يې وركړه.

ب: دا قرآن كريم داسې كتاب دى چي په درويشتو كلونو كښې ټكره-ټكره نازل كړى شوى دى. په دې تقدير مصدر د اسم مفعول (جدا كړى شوي) په معنى سره كېږي.

څينو علماوو كرامو په دې مقام كښې دوهمې معنى ته ترجيح وركړې ده[5] مګر زمونږ په فكر د "مَا يُطْلَقُ عَلَيْهِ الْفُرْقَانُ" په تاويل سره د دواړو معناوو اراده كول هم څه منافات نه لري، او داځكه قرآن كريم لكه څنګه چي د حق او باطل ترمنځ جدايي راولي همدارنګه ټوټه-ټوټه هم نازل شوى دى لكه چي راتلونكى [۳۲] ايت وربانديې دلالت كوي.

عَالم څه معنى؟

۲_ په ﴿لِيَكُونَ لِلۡعَٰلَمِينَ نَذِيرًا﴾ كښې د "عَالَمِين" كلمه د تغليب په توګه د "عَالَم" _لكه "خَاتَم"_ جمعه ده، "عَالَم" د الله ﷻ څخه په غير د ډېرو مختلفو النوع مخلوقاتو دپاره وضعه شوى دى، خو كله چي جمعه كړى شي، لكه چي په دې مقام كښې د جمعيت په ډول نازل شوى دى، نو بيا ترې ډېر متحد النوع مخلوقات مرادېږي اما په مختلفو انواعو باندې يې جمعيت دلالت كوي[6].

سوال جواب

۳_ كه څوك وايي چي د ذكرې شوې قاعدې په بنياد د "الْعَالَمِين" كلمه خو مختلفو مخلوقاتو ته شاملېږي لكه پرښتې، حيوانات او داسې نور. نو پوښتنه دا ده چي: ايا نبي كريم ﷺ د پېريانو او انسانانو څخه په غير نورو مخلوقاتو ته هم د پيغمبر په صفت استولى شوى دى؟

---

(۱) لسان العرب ج۱۰ ص۳۹۵
(۲) المحرر الوجيز ج۱۲ ص۵
(۳) اضواء البيان ج۶ ص۲۶۴
(۴) تفسير القاسمي ج۱۲ ص۱۴۶
(۵) تفسير المراغي ج۱۸ ص۱۴۶
(۶) لسان العرب ج۱۲ ص۴۲۱؛ مفردات الراغب ص۴۵۷

مونږ وايو چې: په دې مقام کښې د ذکرې شوې کلمې څخه يوازې پيريان او بنيادمان مراد دي، دا څکه چې همدوی مکلفيت لري او نور مخلوقات په اختياري عبادت باندې مکلف نه دي. په همدې مطلب باندې د ﴿ نَذِيرًا ﴾ کلمه دلالت کوي، يعنې د الله ﷻ د پراخه نعمتونو څخه يو د هر عظيم الشان نعمت دا دی چې په خپل بنده باندې يې قرآن کريم د دې دپاره نازل کړی دی چې مکلفو مخلوقاتو ته د الله ﷻ د عذابونو څخه ډاروونکی وګرځي.

پاتې شوه دا خبره چې د نبي کريم ﷺ رسالت د قيامت تر ورځې پورې ټولو پيريانو او بنيادمانو ته شامل دی، نو دا موضوع ـ د الله ﷻ په توفيق ـ د [الأنعام:۱۹] ايت لاندې تېره شوې ده چې بيا ليکلو ته يې څه اړتيا نه ګورو، خو په دې مقام کښې ورباندې هم ځينو علماوو کرامو څه بحث کړی دی[۱] که څوک يې د لوستلو شوق لري نو هملته دې مراجعه وکړي.

يادونه

۴ـ که څوک غواړي چې په ﴿ فَقَدَّرَهُۥ تَقۡدِيرٗا ﴾ کښې د هغو دقيقو اندازو څه مثالونه ولولي کومې چې الله ﷻ د خپلو مخلوقاتو په پيدايښت کښې مراعات کړې دي، نو ځينو اوږدو کتابونو ته دې مراجعه وکړي[۲]، دا لنډ تفسير يې دلته د رانقلولو توان نه لري.

﴿ وَقَالَ ٱلَّذِينَ كَفَرُوٓاْ إِنۡ هَٰذَآ إِلَّآ إِفۡكٌ ٱفۡتَرَىٰهُ وَأَعَانَهُۥ عَلَيۡهِ قَوۡمٌ ءَاخَرُونَۖ فَقَدۡ جَآءُو ظُلۡمٗا وَزُورٗا ۝٤ وَقَالُوٓاْ أَسَٰطِيرُ ٱلۡأَوَّلِينَ ٱكۡتَتَبَهَا فَهِيَ تُمۡلَىٰ عَلَيۡهِ بُكۡرَةٗ وَأَصِيلٗا ۝٥ قُلۡ أَنزَلَهُ ٱلَّذِي يَعۡلَمُ ٱلسِّرَّ فِي ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضِۚ إِنَّهُۥ كَانَ غَفُورٗا رَّحِيمٗا ۝٦ وَقَالُواْ مَالِ هَٰذَا ٱلرَّسُولِ يَأۡكُلُ ٱلطَّعَامَ وَيَمۡشِي فِي ٱلۡأَسۡوَاقِ لَوۡلَآ أُنزِلَ إِلَيۡهِ مَلَكٞ فَيَكُونَ مَعَهُۥ نَذِيرًا ۝٧ أَوۡ يُلۡقَىٰٓ إِلَيۡهِ كَنزٌ أَوۡ تَكُونُ لَهُۥ جَنَّةٞ يَأۡكُلُ مِنۡهَاۚ وَقَالَ ٱلظَّٰلِمُونَ إِن تَتَّبِعُونَ إِلَّا رَجُلٗا مَّسۡحُورًا ۝٨ ٱنظُرۡ كَيۡفَ ضَرَبُواْ لَكَ ٱلۡأَمۡثَٰلَ فَضَلُّواْ فَلَا يَسۡتَطِيعُونَ سَبِيلٗا ۝٩ ﴾

[۴] او هغه کسان کومو چې کفر غوره کړی دی وايي چې: دغه (قرآن کريم) نه دی مګر دروغ دي چې هغه (د نبوت مدعي) د خپله ځانه افتراء کړي (تړلي) دي. او يوه بل قوم (ډلې) ورسره ورباندې (په جوړولو کښې) کومک کړی دی.

---

(۱) روح المعاني ج۱۸ ص۲۳۱

(۲) الجواهر للطنطاوي ج۱۲ ص۱۵۳؛ تفسير نمونه ج۱۵ ص۱۱؛ في ظلال القرآن ج۵ ص۲۵۴۸

نو بې شکه دوی (کفارو) په ظلم سره او په دروغو سره راتګ وکړ (دوی غټ دروغ جوړ کړه).

[۵] او همدوی (کفار) وايي چې (دا قرآن کريم بل شی نه دی مګر) د پخوانيو قومونو قيصې دي، چې هغه (د نبوت مدعي) يې د ليکلو غوښتنه کړې ده نو دا (ليکلی شوې قيصې) په هغه (د نبوت په مدعي) باندې (د حفظ دپاره) سبا او بېګا لوستلی کېږي (ترڅو يې حفظ کړي او بيا يې خلکو ته د اسماني کتاب په توګه وړاندې کړي).

[۶] (ای پيغمبره!) ته (ورته) ووايه چې: دا (قرآن کريم دروغين کلام نه دی بلکې) هغه اقدس ذات (ﷻ په حقه) نازل کړی دی چې په اسمانونو او ځمکو کښې په پټو (شيانو) باندې پوهېږي (او د همدغو غيبي علومو ښېلګې پکښې د ورايه برېښي). يقيناً همدغه اقدس ذات (ﷻ) بښونکی (او) مهربان دی (نو تاسو ته اوس هم د توبې فرصت شته دی).

[۷] او کفار (دا هم) وايي چې: دغه پيغمبر (د نبوت مدعي) ته څه دي چې (زمونږ غوندې) په بازارونو کښې ګرځي؟ ولې نوموړي ته پرښته رالېږلی نه کړی شوه چې د نوموړي سره ډاروونکې ګرځېدلې وی.

[۸] يا ولې نوموړي ته خزانه (د غيبو څخه) ور ونه غورزولې شوه؟ يا ولې هغه ته داسې (امتيازي) باغ نشته چې هغه ترې خوراک وکړي؟

او (بلکې) ظالمان (مشرکان يو تربله) وايي چې: (د نوموړي د پيروۍ په صورت کښې) تاسو پيروي نه کوئ مګر د يوه سړي چې جادو کړی شوی دی (او عقل ورپاتې نه دی).

[۹] (ای پيغمبره!) وګوره! چې تاته څنګه مثالونه ولي (بيانوي، او په يوه خبره باندې نه ودرېږي) نو دوی لاره ورکه کړه نو (په آينده کښې به هم) د (سمې) لارې د موندلو توان ونه لري.

ارتباط او د مطلب خلاصه

د وړاندېنيو ايتونو مضمون دې ته هم شامل وه چې الله ﷻ په خپل مخلص او عظيم الشان بنده (محمد ﷺ) باندې عظيم الشان نعمت (قرآن کريم) ورنازل کړی دی ترڅو ټول عالمونه د الهي عذاب (دوزخ) څخه وډار کړي. په دې ايتونو کښې د کفارو عکس العمل ته اشاره شوې ده چې د يو پلوه د عظيم الشان نعمت ناشکري او سپکاوی کوي او د بله پلوه يې د عظيم الشان بنده تکذيب او توهين ته ملا وهلې دي، چې حاصل يې داسې راځېږي:

ای پيغمبره! اوس په خپل امت باندې د مشرکانود هغو ناشکريو او سپکاويو بيان قرائت کړه د کومو چې دوی د عظيم الشان نعمت او عظيم الشان بنده په هکله مرتکب شوي دي، هغه دا چې:

۱_ مشرکان او کفار د قرآن کريم په هکله وايي چې:

الف: دا کتاب نه دی مګر دروغين کتاب دی او په ريښتيا سره د الله ﷻ د پلوه نه دی نازل شوی، بلکې هغه چا د خپله ځانه جوړ کړی دی کوم چې د نبوت مدعی دی او په دې باندې علاوه څينو نورو خلکو ورسره د همدغه کتاب په جوړولو کښې کومک کړی دی.

نو ای پیغمبره! یقینًا دا کتاب د الله ﷻ د پلوه حقاني کتاب دی او یقینًا دغه کتاب ته د دروغو نسبت کول لوی ظلم او لوی دروغ دي، یا په بل عبارت: دا کتاب دروغین کتاب نه دی بلکې د مشرکانو تهمتونه دروغین او ظلمونه دي، دا کتاب پخپله د خپل ځان تصدیق کوي چې ټول فصحاء او بلغاء د هغه په مثل د یوه ایت د جوړولو څخه عاجزان دي، نو دغسې کتاب ته د دروغو نسبت کول څومره لوی ظلم دی؟!

ب: مشرکان وایي چې: دا کتاب (قرآن) په حقائقو باندې مشتمل نه دی بلکې فقط د پخوانیو خلکو دقیصو یوه مجموعه ده، چې دا قیصې د نبوت مدعي په چا باندې لیکلي دي او په وړاندې یې پرتې دي او یا یې په خپل ذهن کښې ساتلې دي، او خپلو پیروانو ته یې درګرده زده کوي چې د هغوی د پلوه ورباندې سبا او بېګا قرائت کېږي ترڅو یې نوموړی د یو پلوه غلطۍ تصحیح کړي او د بل پلوه ورباندې نورې قیصې وراضافه کړي.

ای پیغمبره! مشرکان مخاطب کړه او ورته ووایه چې: دا کتاب په حقائقو باندې مشتمل دی او د لومړنیو او آخرنیو غیبي علوم پکښې راغونډ شوي دي، دا ځکه چې دا کتاب هغه اقدس ذات (ﷻ) نازل کړی دی چې په اسمانونو او ځمکو کښې په پټو اسرارو باندې پوهېږي، تاسو خو لږ څه د زړه سترګې ببرته کړئ او په دقت سره ورته وګورئ چې واقعیت وپېژنئ. نو که دغه کار وکړئ (په حقائقو اعتراف وکړئ) نو الله ﷻ به تاسو په پخوانیو کفریاتو باندې ونه نیسي او دا ځکه چې الله ﷻ بښونکی او مهربان دی.

۲ـ مشرکان او کفار د پیغمبر ﷺ په هکله د نه منلو په غرض لاندې بهانې تراشي:

الف: چې دغه کس کوم چې د نبوت مدعي دی ولې زمونږ غوندې خوراک او څښاک کوي او ولې د رزق د موندلو دپاره په بازارونو کښې ګرځي راګرځي؟ نو کله چې د نوموړي کره وړه زمونږ څخه څه تفاوت نه لري نو مونږ د ده په نبوت باندې هم باور نه شو کولی، ایا دا عجیبه نه ده چې هغه دې پیغمبر وي او مونږ دې عادي خلک اوسو؟

ب: که بالفرض نوموړی پیغمبر وی نو په کار وه چې یوه پرښته ورسره په دغې دنده کښې ملګرې وی او د خلکو په دعوت او انذار کښې یې ورسره اشتراک درلودی. نو که هغه په خپله دعوه کښې رښتینی وي نه دغه کار ورسره ولې صورت ونه نیوه؟

ج: که نوموړی رښتیانی پیغمبر وی نو په ده باندې به د غیبو خزانه نازله شوې وی او له دې څخه به یې بې پروا کړې وی چې د رزق موندلو دپاره کار او کسب وکړي، نو دا کار ولې ونه کړی شو؟

د: که دا هم ونه شوه نو په کار وه چې د شام او عراق د باغونو غوندې یو خاص باغ یې درلودی چې په مختلفو میوجاتو باندې ډک وی، چې د نبوت مدعي د همغه باغ څخه خوراک او څښاک کولی او د مشقت څخه خلاص وی. الله ﷻ خو قدرت لري چې همدغسې سمسور باغ ته د مکې په وچه کانګړه ځمکه کښې صورت ورکړي: نو پوښتنه دا ده که بالفرض نوموړی په خپله دعوه کښې صادق وی نو دغه کار ولې ونه شو؟

هـ: بالآخره ذکر شوي ظالمان (کفار) وايي چې: دغه کس چې د نبوت مدعي دی بل څوک نه دی مګر یو جادو کړی شوی سړی دی، چې دماغ يې خراب شوي دي او اوتې بوتې وايي، ايا مونږ د عقل خاوندان د دغسې بې مغزه او بې حقيقته (د ليونيانو په خبرو) باندې عقيده وکړو؟

۳ـ ای پیغمبره! وګوره! چې مشرکان ستا دپاره څنګه مثالونه بيانوي او د ايمان نه راوړلو دپاره څنګه پلمې جوړوي، بلکې هرڅوک چې د عقل څخه کار واخلي هغه به ضرور پوه شي چې د هغوی يوه خبره هم د واقعيت بنياد نه لري او دا څکه چې:

الف: پخوانيو پيغمبرانو هم ستا غوندې خوراک او څښاک کاوه او په بازارونو کښې د کار او کسب دپاره ګرځېدل راګرځېدل.

ب: د هغوی د يوه پيغمبر سره هم پرښته په ډاګه او څرګنده توګه نه وه لېږلې شوې.

ج: هغوی يوه هم نه غيبي خزانه درلوده او نه يې امتيازي باغ درلود.

د: اما دا خبره (چې دا جادو کړی شوی او ليونی دی) پخپله همدوی ته هم دروغ برېښي خو د عناد د کبله وربانديې قول کوي، که نه نو دوی ته همدا سوال متوجه کېږي چې: ايا تاسو ټول د ليوني د يوې خبرې مقابله هم نه شئ کولی؟ ايا ليونی ستاسو څخه په فصاحت او بلاغت کښې زيات دی؟ او داسې نور.

نو حقيقيت دا دی چې مشرکانو قصداً لاره پرېښودله نو دوی به هيڅکله د حقې لارې د موندلو توان مونده نه کړي او همېشه به په غلطه لاره روان وي.

توضيحات

۱ـ که څوک وايي چې: په ﴿ وَأَعَانَهُۥ عَلَيْهِ قَوْمٌ ءَاخَرُونَ ﴾ کښې د ﴿ قَوْمٌ ءَاخَرُونَ ﴾ کلمات د کوم قوم څخه عبارت دي (هغوی څوک وه چې مشرکانو د نبي کريم ﷺ دپاره اُستاذان ټاکلي وه)؟

مونږ وايو چې: په دې هکله مونږ د الله ﷻ په توفيق د [النحل:۱۰۳] ايت لاندې څه وضاحت ليکلی دی چې بيا ليکلو ته يې اړتيا نه ګورو، فقط دومره ليکو چې دغه ـ د هغوی په ګمان ـ استاذان ټول اعجميان وه او د اهل الکتابو څخه وه.

د إکتتاب او املاء معناوې

۲ـ په ﴿ وَقَالُوٓا۟ أَسَٰطِيرُ ٱلْأَوَّلِينَ ٱكْتَتَبَهَا ﴾ کښې د "اكْتَتَبَ" کلمه د "اِكْتِتَاب" څخه اشتقاقه شوې ده، چې اصلي مجرد يې "كِتَابَة" دی، "اِكْتِتَاب" دېته وايي چې يو سړی د بل چا څخه وغواړي چې د کوم حاجت په هکله ورته ليکنه وکړي[1].

او په ﴿ فَهِىَ تُمْلَىٰ عَلَيْهِ ﴾ کښې د ﴿ تُمْلَىٰ ﴾ کلمه د "اِمْلَاء" څخه اخستله شوې ده، "اِمْلَاء" دې ته وضعه شوې ده چې په کاتب باندې د ليکلو دپاره څه مضمون قرائت کړی شي[2].

---

(۱) لسان العرب ج۱ ص۶۹۸

(۲) حاشيه الشيخ زاده علی تفسير البيضاوي ج۲ ص۴۴۳

هېر مو نه شي

۳_ هېر مو نه شي چې په ذکر شوي عبارت کښې د "عَلَيْهِ" ضمير نبي کريم ﷺ ته راجع دی، او د "هِيَ" ضمير د ﴿أَسَٰطِيرُ﴾ کلمې ته راجع دی خو لاندې حيثيتونه لري:

الف: چې هغه "أساطير" ته راجع شي چې د کتابة څخه وړاندې وي. نو په دې تقدير د املاء نسبت نبي کريم ﷺ ته د مجاز په توګه صورت نيسي ځکه چې _د مشرکانو په زعم_ کاتب ته همده امر کړی و، چې قيصې وليکي"[۱]. نو حاصل به يې داسې راوخېژي چې: مشرکان وايي چې دا کتاب د پخوانيو د قيصو مجموعه ده چې د نبوت مدعي يې په کتابة باندې امر کوي، نو د ده په کاتب باندې سبا او بېګا د ليکلو دپاره قرائت کېږي او بيا يې نوموړی مدعي په خلکو باندې لولوي چې دا د الله ﷻ د پلوه نازل شوی دی.

ب: چې نوموړی د "هِيَ" ضمير هغه "أساطير" ته راجع وګڼلی شي کوم چې د کتابة څخه وروسته د يوه کتاب په شکل ګرځېدلې وي. نو په دې تقدير د قرائت دپاره لوستل د مجاز په توګه د املا (د کتابت دپاره لوستل) په نامه ياد شوي دي[۲]. نو حاصل به يې داسې راوخېژي چې: مشرکان وايي چې بيا دغه د قيصو جوړ کړی شوی کتاب د نبوت په مدعی باندې سبا او بېګاه د دې دپاره قرائت کېږي ترڅو يې نوموړی حفظ کړي او د اسماني کتاب په نوم باندې يې خلکو ته وړاندې کړي چې زه پيغمبر يم او دا الهي کتاب دی.

که څه هم ذکر شوي دواړه تفسيرونه سره څه منافات نه لري مګر مونږ ته دوهم تفسير په زړه پورې برېښي چې په تبادر سره ذهن ته راځي.

يوه نحوي خبره

۴_ په ﴿أَوْ يُلْقَىٰٓ إِلَيْهِ كَنزٌ أَوْ تَكُونُ لَهُۥ جَنَّةٌ﴾ کښې د ﴿يُلْقَىٰ﴾، ﴿تَكُونُ﴾ دواړه کلمې مرفوع دي او په ﴿لَوْلَآ أُنزِلَ إِلَيْهِ مَلَكٌ﴾ کښې په ﴿أُنزِلَ﴾ باندې عطفې دي چې د ﴿لَوْلَآ﴾ څخه دواړه لاندې دي او په تحضيض (تېزولو) کښې شاملې دي، دا ځکه چې د ﴿أُنزِلَ﴾ کلمه که څه هم ماضي ده خو په معنی کښې مضارع ده[۳] يعنې داسې ولې نه کېږي چې د نبوت په مدعي باندې يا پرښته نازله شي او يا ورته خزانه ورکړی شي او بالآخره يا يو باغ ولري.

﴿ تَبَارَكَ ٱلَّذِىٓ إِن شَآءَ جَعَلَ لَكَ خَيْرًا مِّن ذَٰلِكَ جَنَّٰتٍ تَجْرِى مِن تَحْتِهَا ٱلْأَنْهَٰرُ وَيَجْعَل لَّكَ قُصُورًۢا ۝ بَلْ كَذَّبُوا۟ بِٱلسَّاعَةِ ۖ وَأَعْتَدْنَا لِمَن كَذَّبَ بِٱلسَّاعَةِ سَعِيرًا ۝

---

(۱) تفسير ابي السعود ج۶ ص۲۰۳

(۲) تفسير الكشاف ج۳ ص۲۶۴

(۳) اللباب في علوم الكتاب ج۱۲ ص۴۸۲

إِذَا رَأَتْهُم مِّن مَّكَانٍ بَعِيدٍ سَمِعُوا لَهَا تَغَيُّظًا وَزَفِيرًا ﴿١٢﴾ وَإِذَا أُلْقُوا مِنْهَا مَكَانًا ضَيِّقًا
مُّقَرَّنِينَ دَعَوْا هُنَالِكَ ثُبُورًا ﴿١٣﴾ لَّا تَدْعُوا الْيَوْمَ ثُبُورًا وَاحِدًا وَادْعُوا ثُبُورًا كَثِيرًا
﴿١٤﴾ قُلْ أَذَٰلِكَ خَيْرٌ أَمْ جَنَّةُ الْخُلْدِ الَّتِي وُعِدَ الْمُتَّقُونَ ۚ كَانَتْ لَهُمْ جَزَاءً وَمَصِيرًا ﴿١٥﴾
لَّهُمْ فِيهَا مَا يَشَاءُونَ خَالِدِينَ ۚ كَانَ عَلَىٰ رَبِّكَ وَعْدًا مَّسْئُولًا ﴿١٦﴾ ﴾

[۱۰] هغه اقدس ذات (ﷻ) ډېر برکتناک (او د نعمتونو خاوند) دی، چې که اراده یې وشي تاته به (په دې دنیا کښې) د هغه (دنیاوي باغ) څخه ډېر بهتر باغونه وګرخوي (درکړي) چې لاندې ترې ویالې بهېږي، او هم به درته (په دنیا کښې) بنګلې وګرخوي (درکړي).

[۱۱] بلکې مشرکان قیامت ته د دروغو نسبت کوي، او مونږ د هغه چا دپاره سوزونکی (دوزخ) تیار کړی دی څوک چې قیامت ته د دروغو نسبت کوي.

[۱۲] کله چې (نوموړی) دوزخ د لرې ځای څخه کفار وګوري نو (کفارو ته به ډېر په غُصه شي او) دوی به د هغه د ډېرې غُصې (اثار) او تېز اواز (غړنبېدل) واوري.

[۱۳] او کله چې کفار د دوزخ څخه په یوه تنګ ځای کښې ولچک (او غوراب) کړی شوي واچولی شي، نو دوی به هلته هلاکت (او حسرت) وروبلي (چې راشه همدا دې وخت دی).

[۱۴] (خو دوی ته به وویلی شي چې) تاسو نن ورځ یو هلاکت (او حسرت) مه دربلئ او (بلکې ډېر هلاکتونه (او حسرتونه) دروبلئ (چې عذابونه مو ډېر او متنوع دي).

[۱۵] (ای پیغمبره!) ته (کفارو ته) ووایه چې: دغه (دوزخ) بهتر دی او که هغه د همېشوالي جنت (بهتر دی) د کوم وعده چې د متقیانو سره کړی شوې ده؟.

دا جنت د دوی دپاره (د عملونو) جزا ده او د بېرته ورګرځېدلو ځای دی.

[۱٦] متقیانو لره په جنت کښې هغه شیان دي کوم چې دوی یې غواړي، حال دا چې دوی به (هلته) همېشه وي. (ای پیغمبره! دغه د جنت ورکړه) ستا په رب ﷻ باندې غوښتله شوې وعده ده (چې هرومرو به یې پوره کوي).

ارتباط او شان نزول

د دې ایتونو ارتباط د شان نزول په روایت کښې نغښتی دی هغه دا دی چې:

د عبد الله بن عباس رضي الله عنهما د یوه اوږده حدیث څه لنډ غونډې مضمون دی[۱]، چې کله مشرکانو د ایمان د نه راوړلو دپاره بهانه ونیوله او وې ویلې چې دغه پیغمبر ولې زمونږ غونډې خوراک او څښاک کوي او زمونږ غونډې د رزق د پلټنې پسې په بازارونو کښې ګرځي راګرځي (په اصطلاح که

(۱) اسباب النزول للواحدي ص۲۲۴؛ الدر المنثور ج٦ ص۲۳۷

نوموړی رښتیانی پیغمبر وی نو دغه کار ته به یې څه اړتیا نه درلودی بلکې یا به د غیبي خزانې او یا د امتیازي باغ درلودونکی وی).

نو نبي کریم ﷺ ډېر غمژن شو او د تسلی دپاره یې الله ﷻ دا ایت نازل کړ چې: ﴿ تَبَارَكَ ٱلَّذِيٓ إِن شَآءَ ﴾ تر آخره پورې، چې حاصل یې داسې راځېږي:

د مطلب خلاصه

ای پیغمبره! ته د کافرانو په ستغو سپورو خبرو باندې مه غمژن کېږه او خپل ځان په لاندې مطالبو باندې متسلي او ډاډه کړه چې:

۱ـ الله ﷻ هغه اقدس ذات دی چې که اراده یې وشي د هغو باغونو څخه به تاته په دنیا کښې بهتر باغونه درکړي د کومو ذکر چې مشرکان د بهانو نیولو په غرض وړاندې کوي، چې لاندې به ترې څلور ویالې بهېږي او همدارنګه به دلته په دنیا کښې ډېرې اوچتې بنګلې او محلونه هم درکړي، او بالآخره د هغې خزانې څخه بهترې خزانې به هم درکړي کومې چې هغوی ته ډېرې بهترې برېښي. او دا خکه چې ټول نعمتونه د همده ﷻ په واک او اختیار کښې دي او همدی ﷻ د ډېرو زیاتو برکاتو او خیرونو خاوند دی.

۲ـ خو په یاد ولره که الله ﷻ د مشرکانو فرمایشات عملي هم کړي او څه چې دوی ستا د پاره غواړي هغه تاته درکړي هم، نو دوی به ایمان رانه وړي، او دا ځکه چې د دوی فرمایشات د یقین موندلو په غرض صورت نه نیسي بلکې په دې غرض صورت نیسي چې دوی د قیامت د ورځې تکذیب کوي او تر هغه به ایمان رانه وړي چې ترڅو قیامت په خپلو سترګو وګوري، خو هلته به ورته ایمان راوړل هیڅ ګټه ونه شي رسولی او دا ځکه چې هلته مونږ د دغسې تکذیب کوونکو دپاره دوزخ تیار کړی دی چې صفات یې دا دي:

الف: کله چې دوزخ د قیامت د ورځې څخه انکار کوونکي د لرې څخه وګوري نو ډېر به ورته په غُصه شي او په غرېدلو به ورته شروع وکړي، او دوی به دغه غُصه او غرېدل لا د ورایه واوري او د خوف او ډار د کبله به ترې زړونه وباسي.

ب: خو بیا چې کله همدغه منکرین په دوزخ کښې وروغورزولی شي او د هر طرفه وړباندې تعذیب پیل وکړي او په یوه تنګ ځای کښې واچولی شي او بالآخره د یو پلوه غوراب او ولچک کړي شي او د بل پلوه ځیني منکران د ځینو نورو سره د اور په زنځیرونو کښې وتړلی شي، نو په همدغه حال کښې به د هلاکت او مرګ غوښتنه وکړي.

ج: مګر دوی ته به په جواب کښې وویلی شي چې تاسو د یوه هلاکت او یوه مرګ سوال مه کوئ بلکې د ډېرو مرګونو او هلاکتونو غوښتنه وکړئ، او دا ځکه چې ستاسو تعذیب همدا یو ډول نه دی بلکې ډېر ډولونه لري چې د هر یوه څخه ستاسو دپاره مرګ بهتر او غوره دی، مګر په یاد ولرئ چې تاسو به په دغه دوزخ کښې همېشه پاتې او په دوامداره توګه به پکښې کړېږئ. چې نه به

پکښې مرۍ اونه به پکښې ژوند کولی شۍ؛

۳ـ ای پیغمبره! اوس نو کفار مخاطب کړه او پوښتنه ترې وکړه چې: ای کفارو! ایا دغه عذابونه بهتر دي چې ستاسو دپاره په قیامت کښې تیار کړی شوي دي او که هغه دائمي جنت بهتر دی د کوم چې جنتیانو (متقیانو) ته وعده ورکړه شوې ده؟

الف: د متقیانو دغه وعده ضرور هرومرو پوره کېدونکې ده، چې دا د همدوی د تقوی جزا ټاکلې شوې ده او همدا ورته د ببرته ورګرځېدلو ځای تیار کړی شوی دی.

ب: جنتیانو ته به په دغه جنتونو کښې هغه څه تیار وي کومو ته چې د دوی اراده کېږي او کوم چې د دوی زړونه غواړي.

ج: دا وعده به ضرور پوره کړی شي او دا څکه چې ستا رب ﷻ دا وعده په خپل اقدس ذات باندې د فضل او لطف د مخې حتمي ګرځولې ده، چې په همدغې وعدې باندې وفاء کول به د قیامت په ورځ مؤمنان هم غواړي او پرښتې به هم سوال کوي چې: ای ربه! مؤمنانو ته وعده کړی شوي جنتونه تفضلاً ورکړه.

توضیحات

۱ـ نبي کریم ﷺ دا ایت شریف: ﴿تَبَارَكَ ٱلَّذِىٓ إِن شَآءَ جَعَلَ لَكَ خَيْرًا مِّن ذَٰلِكَ﴾ الآية، ډېر ښه تفسیر کړی دی، لاندې مثالونه یې ولولئ:

الف: یوه ورځې د نبي کریم ﷺ سره جبرائیل ﷺ ناست وه چې د الله ﷻ د پلوه یوه بله پرښته راغله او عرض یې وکړ چې: ای پیغمبره! زه ستا رب ﷻ رالېږلی یم چې «أَفَمَلِكًا نَبِيًّا يَجْعَلُكَ أَوْ عَبْدًا رَسُولًا» یعنې چې تا پاچا پیغمبر جوړ کړي او که بنده پیغمبر (چې پاچاهي ونه لرې)؟

نو نبي کریم ﷺ ته جبرائیل ﷺ اشاره وکړه چې تواضع غوره کړه. نو نبي کریم ﷺ جواب ورکړ چې: «بَلْ عَبْدًا رَسُولًا»[1] یعنې زه غواړم چې خپل رب ﷻ مې بنده پیغمبر وګرځوي چې پاچاهي ونه لرم. نو که بالفرض پاچاهي یې غوښتې وی نو دستي به پاچا پیغمبر ګرځېدلی وی.

ب: نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «عَرَضَ عَلَيَّ رَبِّي لِيَجْعَلَ لِي بَطْحَاءَ مَكَّةَ ذَهَبًا قُلْتُ لَا يَا رَبِّ وَلَكِنْ أَشْبَعُ يَوْمًا وَأَجُوعُ يَوْمًا» (الحديث)[2] یعنې ماته خپل رب ﷻ دا خبره راوړاندې کړه چې ماته د مکې معظمې شګې سره زر وګرځوي، نو ما دا خبره قبوله نه کړه او ومې ویلې چې: ای زما ربه! زه دغه نه غواړم مګر دا غواړم چې یوه ورځ موړ شم او ستا شکر اداء کړم او بله ورځ وږی شم او تاته زاری وکړم او یاد دې کړم.

ایا دوزخ لیدل کولی شي؟

۲ـ که څوک وایي چې په ﴿إِذَا رَأَتْهُم مِّن مَّكَانٍ بَعِيدٍ﴾ کښې د ﴿رَأَتْهُم﴾ مستتر ضمیر "سَعِير"

(۱) مسند احمد بن حنبل ج۲ ص۱۰
(۲) جامع الترمذي ج۲ ص۶۰

(دوزخ) ته راجع دی، نو پوښتنه دا ده چې: ایا دوزخ لیدل کولی شي؟

مونږ وایو: ځینو علماوو کرامو خو په دې مقام کښې رؤیة (لیدل) د ظهور څخه کنایه اخستی دی⁽¹⁾، مګر بهتره دا ده چې په جواب کښې وویلی شي چې: هو! دوزخ لیدل کولی شي او څه ضرورت نشته چې ایت شریف ته تاویل ورکړو. د ښه وضاحت دپاره لاندې احادیث ولولی:

الف: مونږ ـ د الله ﷻ په توفیق ـ د [إبراهیم:۱٦] ایت لاندې د نبي کریم ﷺ یو اوږد حدیث رانقل کړی دی چې د قیامت په ورځ به د اور څخه یوه غاړه (برخه) راووځي چې: «لَهُ عَيْنَانِ تُبْصِرَانِ وَأُذُنَانِ تَسْمَعَانِ وَلِسَانٌ يَنْطِقُ»⁽²⁾ یعنې دوه سترګې به لرې چې لیدل به کوي او دوه غوږونه به لري چې اورېدل به کوي او ژبه به لرې چې خبرې به کوي.

ب: په یوه اوږده حدیث کښې د نبي کریم ﷺ څخه چا پوښتنه وکړه چې: «يَا رَسُولَ اللهِ! وَهَلْ لِجَهَنَّمَ مِنْ عَيْنٍ؟» یعنې: ای د الله ﷻ پیغمبره! او ایا دوزخ هم کومه سترګه لري؟ نبي کریم ﷺ جواب ورکړ چې: «نَعَمْ، أَمَا سَمِعْتُمُ اللهَ يَقُولُ ﴿ إِذَا رَأَتْهُمْ ﴾ الآيَة»⁽³⁾ هو! ایا تاسو د الله ﷻ څخه نه اورئ چې فرمایي: ﴿ إِذَا رَأَتْهُم ﴾ الآية-؟! یعنې کله چې دوزخ د لرې څخه کفار وګوري.

سوال جواب

۳ـ که څوک وايي چې په ﴿ سَمِعُواْ لَهَا تَغَيُّظًا وَزَفِيرًا ﴾ کښې د "تَغَيُّظًا" او "زَفِيرًا" دواړه کلمې د ﴿ سَمِعُوا ﴾ دپاره مفعول واقع شوې دي حال دا چې د "زَفِير" کلمه خو د شدید اواز دپاره وضعه شوې ده⁽⁴⁾ چې اورېدل کېږي، اما د "تَغَيُّظ" د کلمې اصلي توري خو د "غَيْظ" څخه دي چې د غضب یا د شدید غضب معنی ورکوي⁽⁵⁾، نو پوښتنه دا ده چې: غضب خو نه اورېدل کېږي نو ایا د نوموړې کلمې دپاره مفعول واقع کېدلی شي؟

مونږ وایو چې: دغه سوال ته ځینو علماوو کرامو متعدد جوابونه کړي دي⁽⁶⁾ خو بهتر جواب دا دی چې: "اَلتَّغَيُّظُ إِظْهَارُ الْغَيْظِ وَقَدْ يَكُوْنُ مَعَ صَوْتٍ مَسْمُوْعٍ"⁽⁷⁾ "تَغَيُّظ" د غُصې (غضب) د ښکاره کولو څخه عبارت دی چې دا ښکاره کول کله د اورېدل شوي اواز سره وي.

یادونه

۴ـ په ﴿ مَكَانًا ضَيِّقًا مُقَرَّنِينَ ﴾ کښې د ﴿ مُقَرَّنِينَ ﴾ کلمه د الله ﷻ په توفیق د [إبراهیم:۴۹] ایت

---

(۱) تفسير القاسمي ج۱۲ ص۲۵۲
(۲) جامع الترمذي ج۲ ص۸۵
(۳) الدر المنثور ج٦ ص۲۳۸، مسند الشاميين للطبراني ج۸ ص۳۲۰
(۴) تفسير البغوي ج۲ص۴۰۱
(۵) القاموس المحيط ج۳ ص۴۳۴
(٦) اللباب في علوم الكتاب ج۱۲ ص۴۸۸
(۷) مفردات الراغب ص۳۸۲

لاندې تفسیره شوې ده چې دوزخیان به په دوزخ کښې ولچک او غوراب کړی شي او یا به متماثل کفار په زنځیرونو کښې وتړلی شي. نو هیله ده چې همځته مراجعه وکړی شي.

ثُبور څخه معنی؟

۵ـ په ﴿ هُنَالِكَ ثُبُورًا ﴾، ﴿ ثُبُورًا وَٰحِدًا ﴾، ﴿ ثُبُورًا كَثِيرًا ﴾ کښې د "ثُبور" کلمه هلاک او زیان او هم حسرت ته وضعه شوې ده. یعنې کله چې دوزخیان په دوزخ کښې واچولی شي نو هغوی به ناري کړي چې "وَاثُبوراه" ای زمونږ هلاکه او حسرته! راشه چې همدا دې وخت دی. نو دوی ته به د حسرت د زیاتولو دپاره وویلی شي چې تاسو یوه هلاک او یوه حسرت ته غږ مه کوئ بلکې ډېرو هلاکونو او حسرتونو ته اواز وکړئ چې د یو پلوه ستاسو عذاب دائمي دی او د بله پلوه نور عذابونه (لکه مار، او لړم) هم در روان دي.

سوال جواب

٦ـ که څوک وايي چې: په ﴿ قُلْ أَذَٰلِكَ خَيْرٌ أَمْ جَنَّةُ ٱلْخُلْدِ ٱلَّتِي وُعِدَ ٱلْمُتَّقُونَ ﴾ کښې په "ذَٰلِكَ" سره "سَعِير" (دوزخ) ته اشاره ده، چې سراسري شر دی او هیڅ ښېګڼه پکښې نشته، حال دا چې د ﴿ خَيْرٌ ﴾ د کلمې غوښتنه دا ده چې څه ښېګڼه دې ولري مګر د جنت د ښېګڼو څخه لږه؟

مونږ وایو چې: د الله ﷻ په توفیق د [البقرة:۲۷۱] ایت لاندې لیکلی شوي دي چې د "خَيْر" کلمه کله-کله د تفضیلي معنی څخه ویستله کېږي او صرف په ښېګڼه باندې دلالت کوي، چې دلته ترې ویستلې شوې ده، نو حاصل یې داسې راځېږي چې: ای پیغمبره! ته کفارو ته ووایه چې: ایا دغه دوزخ ښه دی چې هیڅ ښېګڼه پکښې نشته او که جنت ښه دی چې سراسري د ښېګڼو څخه ډک دی.

د دې ډول استعمال نظیر دا دی چې: "اَلْعَسَلُ أَحْلَى مِنَ الْخَلِّ" شات د سرکې څخه ډېر خواږه دي؛ حال دا چې په سرکه کښې هیڅ خوږوالی نشته، یا دا چې: "فُلَانٌ أَسْمَعَ مِنَ الْجِدَارِ" فلانکی د دېوال څخه ښه اورېدونکی دی؛ حال دا چې دېوال بالکل د اورېدلو صلاحیت نه لري.

﴿ وَيَوْمَ يَحْشُرُهُمْ وَمَا يَعْبُدُونَ مِن دُونِ ٱللَّهِ فَيَقُولُ ءَأَنتُمْ أَضْلَلْتُمْ عِبَادِي هَٰٓؤُلَآءِ أَمْ هُمْ ضَلُّوا ٱلسَّبِيلَ ۝١٧ قَالُوا سُبْحَٰنَكَ مَا كَانَ يَنۢبَغِي لَنَآ أَن نَّتَّخِذَ مِن دُونِكَ مِنْ أَوْلِيَآءَ وَلَٰكِن مَّتَّعْتَهُمْ وَءَابَآءَهُمْ حَتَّىٰ نَسُوا ٱلذِّكْرَ وَكَانُوا قَوْمًۢا بُورًا ۝١٨ فَقَدْ كَذَّبُوكُم بِمَا تَقُولُونَ فَمَا تَسْتَطِيعُونَ صَرْفًا وَلَا نَصْرًا ۚ وَمَن يَظْلِم مِّنكُمْ نُذِقْهُ عَذَابًا كَبِيرًا ۝١٩ وَمَآ أَرْسَلْنَا قَبْلَكَ مِنَ ٱلْمُرْسَلِينَ إِلَّآ إِنَّهُمْ لَيَأْكُلُونَ ٱلطَّعَامَ وَيَمْشُونَ فِي

ٱلۡأَسۡوَاقِۗ وَجَعَلۡنَا بَعۡضَكُمۡ لِبَعۡضٖ فِتۡنَةً أَتَصۡبِرُونَۗ وَكَانَ رَبُّكَ بَصِيرٗا ﴿٢٠﴾

[۱۷] په کومه ورځ چې الله ﷻ مشرکان او هغه (شیان یا کسان) حشر کړي د کومو چې دوی د الله ﷻ څخه په غیر عبادت کوي، نو (دغو معبودانو ته به) ووايي چې: ایا تاسو زما دغه بندګان بې لارې کړي وه او که دوی پخپله لاره ورکه کړې وه؟

[۱۸] معبودان به ووايي چې: (ای الله!) تاته (د شرک څخه) پاکي ده، مونږ ته مناسب نه دي چې ستا څخه په غیر څه دوستان ونیسو (او خپل عبادت ته يې راوبلو چې بې لارې شي، نو دوی مونږ نه دي بې لارې کړي) مګر (د ګمراهۍ وجه يې دا ده چې) دوی او د دوی پلرونو ته تا (د دنیا) ګټې وټې ورکړې وې (او دوی وربانديې وغولېده) آن تر دې چې (شرعي) پند (قرآن کريم) يې هېر کړ، او دوی (ستا په علم او ازلي قضاء کښې) هلاک شوی قوم وه.

[۱۹] نو (د دغه جواب څخه وروسته به مشرکان مخاطب کړی شي چې) ستاسو معبودانو خو ستاسو هغې خبرې ته د دروغو نسبت وکړ کومه چې تاسو به ویل (چې دوی آلهه او معبودان دي). نو (نن ورځ) تاسو وسه نه لرئ چې (د عذاب مخه د خپلو ځانونو څخه) واړوئ او نه د نصرت (وسه لرئ چې څه کومکیان مونده کړئ).

او (ای مکلفو انسانانو!) هرڅوک چې ستاسو څخه ظلم وکړي (او کفر غوره کړي) نو هغه ته به مونږ لوی عذاب ورڅکو.

[۲۰] او (ای پیغمبره!) مونږ ستا څخه وړاندې هیڅ پیغمبران نه دي استولي مګر (داسې حال به يې درلود) چې یقیناً دوی به (ستا غوندې) خوراک (او څښاک) کاوه او (هم به ستا غوندې) په بازارونو کښې ګرځېدل.

او مونږ تاسو (ټول انسانان) ځینې د ځینو نورو دپاره امتحان ګرځولي یاست (چې په دغه امتحان کښې کامیابي په صبر سره صورت نیسي)، ایا تاسو صبر کوئ؟.

او (ای پیغمبره!) ستا رب ﷻ (د ټولو انسانانو په حالاتو باندې) بینا دی (نو هر چاته به موافقه جزا یا سزا ورکړي).

ارتباط او د مطلب خلاصه

په دې ایتونو کښې د وړاندېنیو ایتونو غوندې د نبي کريم ﷺ تسلي او ډاډينې ته اشاره شوې ده چې حاصل يې داسې راځېږي:

ای پیغمبره! ته د کفارو په نادودو باندې مه غمژن کېږه او د خپلې ډاډينې دپاره لاندې ارشادات په نظر کښې ونیسه او خپل ځان وربانديې متسلي کړه:

۱ــ داسې وخت ضرور راتلونکی دی چې د مشرکانو باطل معبودان به د همدوی څخه خپله بېزاري او برائت اعلان کړي: د ښه وضاحت دپاره لاندې سوال جواب قرائت کړه:

الف: کله چې الله ﷻ ټول کفار او هغه شیان چې دوی یې د الله ﷻ څخه پرته عبادت کوي راغونډ کړي نو د دوی د معبودانو څخه به پوښتنه وکړي او ورته به ووايي چې: ایا زما دغه بنده ګان (چې ما پیدا کړي دي او ما ورته پیغمبران وراستولي وه) تاسو زما د لارې څخه بې لارې کړي وه، او که دوی پخپله حقه او سمه لاره ورکه کړې وه؟

ب: معبودان به په جواب کښې ووايي چې:

اول: ای زمونږ ربه! تاته د دې خبرې څخه پاکې ده چې په عبادت کښې ته څوک شریک ولرې.

دوهم: مونږ ستا مخلوق یاستو، مونږ ته مناسبه نه ده چې ستا څخه په غیر دوستان ونیسو او خپل عبادت ته یې راوبولو (په لوی لاس یې د سمې لارې څخه واړوو).

دریم: ای زمونږ ربه! د دغو کفارو د کفر وجه دا نه وه چې د هدایت اسباب ورته نه وه رسیدلي او یا ورته پیغمبران نه وه ورغلي، بلکې وجه یې دا وه چې دوی په مادي نعمتونو کښې غرق شوه، البته هغه نعمتونه چې دوی ته او د دوی پلرونو ته تا ورکړي وه، نو د آخرت څخه یې په غفلت کښې واچول او معنوي نعمتونه یې ټول د پښو لاندې کړه، دوی ته په کار وه چې د دواړو ډولونو نعمتونو څخه یې استفاده کړې وی او ستا شکریه یې اداء کړې وی خو دوی دا کار ونه کړ، آن تر دې چې ستا هدایت یې هېر کړ او خپل ځانونه یې د هلاکت په کنده کښې واچول لکه څنګه چې دوی ستا په ازلي علم او ازلي قضاء کښې هلاک شوی قوم وه.

۲ـ نو د معبودانو د ذکر شوي جواب څخه وروسته به د الله ﷻ د پلوه همدا کفار (مشرکان) مخاطب کړی شي چې:

الف: ای کفارو! دغه دی چې ستاسو په وړاندې تاسو خپله معبودانو تکذیب کړئ او ستاسو هغه خبرې یې ټولې دروغ کړې چې تاسو ته یې د عبادت بلنه درکړې وه، او یا یې ستاسو د شفاعت کولو کومه وعده کړې وه.

ب: نو نن ورځ تاسو د خپل نجات دپاره هیڅ وسیله نه لرئ، په تاسو کښې دا توان نشته چې یا د عذاب مخه د خپلو ځانونو څخه واړوئ او یا د خپلو ځانونو د نصرت دپاره کوم نصرت کوونکی او مددګار مونده کړئ.

ج: نو د همدې کبله به نن ورځ مونږ هغه چاته ډېر لوی عذاب وروڅکو او پرې اخته به یې کړو کومو چې په دنیا کښې ظلم کړی وه او کفر یې غوره کړی وه.

۳ـ ای پیغمبره! مونږ ستا څخه وړاندې پیغمبران په داسې حال نه وه استولي چې خوراک او څښاک به یې نه کاوه او په بازارونو کښې به نه ګرځېدل، بلکې هغوی خوراک او څښاک کاوه او په بازارونو کښې به هم ګرځېدل راګرځېدل. نو ته هم د هغوی د جملې څخه یو پیغمبر یې نو ته به هم د هغوی غوندې خوراک او څښاک کوې او په بازارونو کښې به هم ګرځې راګرځې، نو دا کارونه نه د نبوت سره منافات لري او نه لیاقت لري چې کفار یې د ایمان د نه راوړلو دپاره پلمه جوړه کړي.

۴ـ ای پیغمبره! الله ﷻ دا کولی شي چې د کفارو ژوند ته خاتمه ورکړي خو دا کار څکه نه کوي چې

دنیا د امتحان میدان دی، په دې میدان کښې تاسو ټول یو تربله د امتحان لاندې واقع کېږئ مثلاً:
الف: تاسو (پیغمبران) د کفارو دپاره امتحان یاست چې په تاسو ایمان راوړي او که نه.
ب: کفار ستاسو دپاره امتحان دي چې تاسو د هغوی اذیتونه او سپورو ستغو خبرو باندې صبر کوئ او که نه.
ج: همدارنګه د ټولو بنیادمانو مختلف طبقات ځینې د ځینو نورو دپاره امتحان او ازمېښت دی، نو د قیامت په ورځ به هر چاته د امتحان نتیجه په لاس ورکړی شي، نو ایا تاسو صبر کوئ؟ بلکې تاسو همدغسې خپل صبر ته ادامه ورکړئ.
او بې شکه ستا رب ﷻ د هر چا په کارونو او د هر چا په کړو وړو بینا دی، چې هیڅ شی ترې نه پټېږي او نه ترې پټېدلی شي.

توضیحات

۱ـ په ﴿ ءَأَنتُمْ أَضْلَلْتُمْ عِبَادِي هَٰؤُلَاءِ ﴾ کښې د "أَنتُمْ" په کلمه باندې به د قیامت په ورځ د مشرکانو معبودان مخاطب کړی شي، اما په دې کښې اختلاف دی چې دا معبودان به کوم-کوم وي. لاندې مثالونه یې ولولئ:
الف: ځینې وایي چې ذکر شوی استنطاق به جماداتو معبودانو ته راجع کړی شي او په قدرتي توګه به هغوی سوال جواب وکړي، لکه چې هلته به پښې او لاسونه خبرې وکړي.
ب: جمهور علماء کرام په دې قول باندې کلک دي چې دا استنطاق به پرښتو او هغو پیغمبرانو ته راجع کړی شي د کومو چې کفارو عبادت کړی وه، په همدې قول باندې لاندې ایتونه هم دلالت کوي:
اول: ﴿ قَالُوا سُبْحَانَكَ أَنتَ وَلِيُّنَا مِن دُونِهِم ﴾ [سبأ:۴۱] یعنې کله چې الله ﷻ ټول کفار د قیامت په ورځ راغونډ کړي نو بیا به پرښتو ته ووایي چې: ایا دغو کفارو ستاسو عبادت کاوه؟ پرښتې به ووایي چې: ای الله! تاته د دې څخه پاکي ده چې مونږ درسره په عبادت کښې خپل ځانونه شریک کړو، ته خو د دوی څخه په غیر زمونږ دوست یې، که بالفرض دا کار مونږ کړی وی نو بیا خو به ته زمونږ دوست نه وې.
دوهم: ﴿ قَالَ سُبْحَانَكَ مَا يَكُونُ لِيَ أَنْ أَقُولَ مَا لَيْسَ لِي بِحَقٍّ ﴾ [المائدة:۱۱۶] یعنې د قیامت په ورځ به الله ﷻ عیسی ؑ ته ووایي چې: ایا تا خلکو ته ویلي وه چې ما او زما مور دواړه د الله ﷻ څخه په غیر دوه معبودان ونیسئ؟ عیسی به ووایي چې: ای الله! تاته د شریک څخه پاکي ده، ماته مناسب نه دي چې داسې خبره وکړم کومه چې ناحقه وي (دا خبره ناحقه او باطله ده چې ما به خپل عبادت ته خلک رابللي وي).

تبصره

۲ـ مونږ ته داسې برېښي چې د قیامت په ورځ به د ټولو معبودانو څخه ذکره شوې پوښتنه وکړی شي که څه هم هغوی په دنیا کښې جمادات وي، نو مرحله په مرحله د ټولو اراده کول هیڅ منافات نه لري.

"بُور" څه معنی؟

۳ـ په ﴿ وَكَانُوا قَوْمًا بُورًا ﴾ کښې د "بُور" کلمه د "بَارَ، يَبُورُ، بوارًا" څخه د "بائر" (اسم فاعل) جمعه ده؛ او ځینې وایي چې نوموړې کلمه (بُور) هم د همدغه باب دپاره مصدر ده چې مفرد، مثنی او جمعه ټکښې درېواړه یو برابر دي[۱]. نو د "بوار" یا "بُور" کلمه د هلاکت معنی ورکوي[۲] چې په دې مقام کښې ترې معنوي هلاکت مطلب دی، یعنې معبودان به د الله ﷻ په حضور کښې عرض ورانديې کړي چې: ای الله! دغو کفارو ته ستا د نعمتونو څخه بلاګانې او مصیبتونه جوړ شوه، چې ستا د پلوه دوی ته او هم د دوی پلرونو ته ورکړی شوي وه نو دوی یې شکریه ونه کړه او خپل خانونه یې وربانديې په معنوي هلاکت سره هلاک کړه.

دنیا د امتحان میدان دی

۴ـ ځینې علماء کرام وايي چې په ﴿ وَجَعَلْنَا بَعْضَكُمْ لِبَعْضٍ فِتْنَةً ﴾ کښې ټول انسانان مخاطب ګرځولي شوي دي[۳]، یعنې په ټولو زمانو کښې د انسانانو د حالاتو بدلون رابدلون د امتحاناتو په حیث صورت نیسي. د ښه وضاحت دپاره لاندې مثالونه د نظره تېر کړئ.

الف: په ټولو زمانو کښې د وخت پیغمبر د خلکو دپاره د امتحان په حیث استولی شوی وه چې ایمان وربانديې راوړي او که نه؟ بالمقابل د هر پیغمبر دپاره د خپلې زمانې خلکو د امتحان حیثیت درلود چې الهي احکام ورته په څه ډول سره رسوي؟.

همدا مضمون نبي کریم ﷺ په قدسي حدیث کښې د الله ﷻ څخه حکایت کړی دی چې: «إِنَّمَا بَعَثْتُكَ لِأَبْتَلِيَكَ وَأَبْتَلِيَ بِكَ»[۴] یعنې ای پیغمبره! یقینًا ته ما د دې دپاره د پیغمبر په حیث مبعوث کړی یې ترڅو تا امتحان کړم او په تا سره نور خلک هم امتحان کړم.

د همدې کبله د قیامت په ورځ د دواړو ډلو څخه پوښتنه کېږي، الله ﷻ فرمايي چې: ﴿ فَلَنَسْـَٔلَنَّ ٱلَّذِينَ أُرْسِلَ إِلَيْهِمْ وَلَنَسْـَٔلَنَّ ٱلْمُرْسَلِينَ ﴾ [الأعراف:۶] **یعنې نو ضرور هرومرو به مونږ د هغو خلکو څخه پوښتنه وکړو کومو ته چې پیغمبران وراستولی شوي وه او ضرور هرومرو به د پیغمبرانو څخه هم پوښتنه وکړو.**

ب: کفار د مؤمنانو دپاره امتحان دی چې ایا د هغوی څخه متاثر کېږي چې په دین کښې ورسره مداهنت وکړي او که نه؟ او بالعکس مؤمنان د کفارو دپاره امتحان دي چې د حقارت په نظر ورته ګوري او که څنګه؟ همدې ته الله ﷻ اشاره کړې ده چې: ﴿ إِنَّ ٱلَّذِينَ أَجْرَمُوا۟ كَانُوا۟ مِنَ ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ يَضْحَكُونَ ﴾ [المطففين:۲۹] **یعنې کله چې د قیامت په ورځ مؤمنانو ته نعمتونه ورکړی شي**

---

(۱) مفردات الراغب ص۶۲
(۲) لسان العرب ج۴ ص۸۶
(۳) تفسیر الطبري ج۱۸ ص۱۹۴
(۴) صحیح مسلم ج۲ ص۳۸۵

نو د نعمتونو ورکړې وجه به داسې وښودله شي چې: يقيناً هغه کسان کومو چې جرم (کفر) اختيار کړی وه په دنيا کښې يې د هغو کسانو څخه خندنی او مسخرې کولې کومو چې ايمان اختيار کړی وه، نو خکه نن ورخ دوی ته بهتري ورکړې شوه.

ج: غنيان د فقيرانو دپاره امتحان دی چې مواسات (خواخوږي) ورسره کوي او که نه، او فقيران د غنيانو په هکله امتحان دي چې د دوی په مال او متاع باندې رخه او حسد کوي او که نه.

د: همدارنګه روغ او ناروغ او هم عالم او جاهل بلکې ټول ګروپونه يو تربله امتحان دی، نو په کار دي چې سړی په دنيا کښې په مختلفو حالاتو باندې سرسري تېر نه شي او ډېر په زير سره ورته وګوري، او هم په کار دي چې د خپل ځان او د خپل محيط په هکله د الله ﷻ څخه همېشه په ډار کښې اوسي.

ډېر بهتر علاج او تداوي

۵ـ نبي کريم ﷺ د دې دپاره ډېر بهتر علاج او ښه تداوي ښودلې ده چې سړی د الله ﷻ نعمتونه حقير ونه ګڼي چې په امتحان کښې ناکام شي او خپل ځان کنترول نه کړی شي، هغه دا چې فرمايلي يې دي: «إِذَا نَظَرَ أَحَدُكُمْ إِلَى مَنْ فُضِّلَ عَلَيْهِ فِي الْمَالِ وَالْخَلْقِ فَلْيَنْظُرْ إِلَى مَنْ هُوَ أَسْفَلَ مِنْهُ»[1] يعنې کله چې ستاسو کوم يو هغه چاته وګوري کوم ته چې په ده باندې په مال او نورو مخلوقاتو کښې بهتري ورکړې شوې وي لکه مالونه او اولادونه او نور، نو نوموړی کس دې هغه چاته وګوري کوم چې د ده څخه په ورکړې شوو نعمتونو کښې ښکته وي، نو غني دې فقير ته وګوري او روغ دې ناروغ ته وګوري او داسې نور، خو په نورو خلکو باندې دې رخه نه کوي او د حسد څخه دې تېر شي.

عون بن عبدالله بن عتبه علیه الرحمة په همدې موضوع کښې د ذکر شوي حديث شريف مضمون داسې تجربه کړی دی چې: «صَحِبْتُ الْأَغْنِيَاءَ فَلَمْ أَرَ أَحَدًا أَكْبَرَ هَمًّا مِنِّي أَرَى دَابَّةً خَيْرًا مِنْ دَابَّتِي وَثَوْبًا خَيْرًا مِنْ ثَوْبِي وَصَحِبْتُ الْفُقَرَاءَ فَاسْتَرَحْتُ»[2] يعنې ما د غنيانو سره ناسته ولاړه کوله نو ما هيڅوک نه ليده چې زما څخه به زيات غمژن وي، ما به څاروي ليده چې زما د څاروي څخه بهتر وه، او ما به جامه او لباس ليده چې زما د جامې او لباس څخه به غوره وه او داسې نور (نو زه به غمژن کېدلم)، او د فقيرانو سره مې ناسته ولاړه شروع کړه چې زما څخه به په نعمتونو کښې ټيټ وه نو سمدستي مستريح شوم او ارام مې مونده کړ (د قلبي اضطراب څخه خلاص شوم).

د الله ﷻ په توفيق په همدې ځای د اتلسمې سپارې ترجمه او تفسير بشپړ شو، د الله ﷻ څخه زيات توفيق غواړو ترڅو د [الناس] سورت ترجمه او تفسير هم پای ته ورسوو.

آمِينَ يَا رَبَّ الْعَالَمِينَ

۱۴۲۰/۷/۲ هـ ق = ۱۳۷۸/۶/۲۰ هـ ش = ۱۹۹۹/۹/۱۲ م

(۱) صحيح البخاري ج۲ ص۹۶۰؛ مسند احمد بن حنبل ج۳ ص۹۰
(۲) جامع الترمذي ج۱ ص۳۰۷

د اتم ټوک
محتویات

الأنبياء (۲۱)

المؤمنون (۲۳)

النور (۲۴)